

**SOVIETINIAI
PARTIZANAI
LIETUVOJE**
1941–1944 m.

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

**SOVIETINIAI
PARTIZANAI
LIETUVOJE
1941–1944 m.**

Rimantas Zizas

LI
LEIDYKLA
VILNIUS, 2014

UDK 94(4)„1939/1945“
Zi-127

Leidybą finansavo
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
Nacionalinė lituanistikos plėtros
2009–2015 metų programa
(Sutartis Nr. LIT–8–25)

Recenzentai:
dr. Algimantas Kasparavičius
dr. Arūnas Bubnys

TURINYS

ĮVADAS	7
I. SOVIETINIO POGRINDŽIO ORGANIZACINIŲ STRUKTŪRŲ IR VEIKLOS UŽUOMAZGOS LIETUVOJE 1941–1942 M.	
1. NKVD-NKGB žvalgybinės diversinės grupės Lietuvoje 1941 m.	29
2. Sovietinio aktyvo likimas Lietuvoje. Bandyamas kurti sovietinio pasipriešinimo grupes	43
3. Lietuvos SSR vadovybės veikla sovietų užfrontėje organizuojant ginkluotą pagrindį Lietuvoje. Partizaninių grupių rengimas ir siuntimas	67
4. Iš sovietinės užfrontės atsiųstų grupių veikla	96
II. SOVIETINIO GINKLUOTO POGRINDŽIO LIETUVOJE ORGANIZAVIMAS 1942 M. PABAIGOJE–1944 M. LEMIAMAS SOVIETŲ UŽNUGARIO VEIKSNYS	
1. Lietuvos partizaninio judėjimo štabo (LPJŠ) Maskvoje steigimas. Tiekimo ir ryšio per fronto liniją sukūrimas	111
2. Vadovaujančių centrų kūrimas vokiečių okupuotoje teritorijoje (Baltarusijoje ir Lietuvoje). Sovietinio pagrindžio vadovų M. Šumausko ir G. Zimano santykiai	119
3. Partizaninio karo organizatorių, ginkluotės, materialinio aprūpinimo priemonių siuntimas	158
III. SOVIETINIO GINKLUOTO POGRINDŽIO VEIKLA LIETUVOJE 1943–1944 M.	
1. Veiklos sąlygų pokyčiai. Organizacinės ginkluoto pagrindžio struktūros, jų paplitimas ir skaičius. Bendrieji veiklos klausimai	185
2. Diversinė veikla	254
3. Agitacija ir propaganda lietuviškose karinėse (policinėse) formuotėse	283
4. Sovietinio ginkluoto pagrindžio santykiai su nacionaliniu lietuvių pagrindžiu	321
5. Sovietų ir lenkų pagrindis Lietuvoje: sąjungininkai ir nesutaikomi priešai	352

6.	Teroristiniai veiklos aspektai. Metropolito Sergijaus nužudymo mįslė	374
IV.	KONFLIKTAS SU LIETUVOS VALSTIETIJA	
1.	Ginkluotos vietinės savisaugos (savigynos) kūrimas ir paplitimas Lietuvoje	393
2.	Sovietinių partizanų ginkluota kova su apsiginklavusiais kaimais Pietryčių Lietuvoje	432
	Daržininkų kaimo užpuolimas	432
	Dargužių kaimo nuginklavimas	443
	Kruvinas konfliktas 1943 m. Kūčių vakarą Derionyse ir Babrauninkuose	452
	Žudynės Kaniūkuose	464
	Bakaloriškių sunaikinimas	494
	Keršto akcija Musteikoje	511
	Kiti sovietinių partizanų ir kaimų savisaugos ginkluoti konfliktai Pietryčių Lietuvoje	515
V.	GRĮŽIMAS Į LEGALŲ GYVENIMĄ. SOVIETINIŲ PARTIZANŲ ĮAMŽINIMAS: PROPAGANDINIAI ASPEKTAI	523
	IŠVADOS	543
	SANTRUMPOS	551
	ŠALTINIAI IR LITERATŪRA	553
	ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ	565
	VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ	582
	ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS	594
	SOVIET PARTISANS IN LITHUANIA 1941–1944. <i>Summary</i>	597

ĮVADAS

Antrojo pasaulinio karo metais (1939–1945) Prancūzijoje atsirado „pasipriešinimo“ (ir „kolaboravimo“) terminai. „Pasipriešinimo“ (*la resistance*) sąvoką galima aiškinti kaip vardą, duotą apibūdinti „visumai veiklos ir organizacijų, kurios Antrojo pasaulinio karo metais vykdė slaptą veiklą prieš Vokietiją ir režimus, kuriuos ji įvedė savo kariuomenės okupuotose teritorijose“. Atitinkamai kolaboravimas apibūdinamas kaip „bendradarbiavimo su okupuojančia valstybe veikla Vokietijos naudai“. Abu terminai buvo priimti ir taikomi ne tik Europoje ir ne vien Antrojo pasaulinio karo laikotarpiu¹.

Sudėtinė pasipriešinimo dalis buvo partizaninė kova. Kai kuriuose nacistinės Vokietijos okupuotuose kraštuose vyko partizaniniai karai ir tai buvo naujas reiškinys Europos tautų Naujųjų laikų istorijoje. Iki tol partizaniniai karai kaip svarbus kovos veiksnys pasireiškė tik Europos tautoms kovojant su Napoleono armija, ypač Ispanijoje ir Rusijoje.

Daugelyje Europos šalių pasipriešinimas neperaugo į ginkluotą partizaninę kovą. Europiečiai toli gražu netroško kurti partizanines struktūras ir kovoti partizaninį karą vokiečių užnugaryje: pagrindiniai visuomenės sluoksniai nuo okupantų vokiečių kentėjo ne taip stipriai, kad užsiimtų pagrindine ar partizanine veikla; tokiai kovai buvo pasirengę tik kairieji ir radikalieji elementai². Pasipriešinimas partizaninio karo formomis buvo silpnas, epizodinis Prancūzijoje (čia apskritai pasipriešinimas formavosi iš lėto), Olandijoje ir Belgijoje, Danijoje ir Norvegijoje, net Čekijoje (išskyrus Prahos sukilimą). Partizaniniai karai išsiplėtojo tik slavų ir Pietų Europos kraštuose: okupuotoje SSRS teritorijoje, Lenkijoje, Jugoslavijoje, Graikijoje, Italijoje (pastarojoje kova vyko su „savu“ fašistiniu režimu).

SSRS vadovybė nuo karo pradžios vokiečių okupuotoje SSRS teritorijoje, neišskiriant ir 1940 m. okupuotų Baltijos valstybių, organizavo sovietinį partizaninį karą, „partizaninį judėjimą“, kuris apskritai vokiečių okupuotoje SSRS teritorijoje išplito, virto visuotiniu (masiniu) reiškiniu ir darė įtaką karo eigai.

1941–1944 m. Lietuvoje veikusio sovietinio ginkluoto pagrindžio, jo dalyvių – sovietinių, arba raudonųjų partizanų – veikla savaime buvo labai prieštaringa, kontroversiška, per ilgą sovietmečio epochą mitologizuojama ir politizuojama.

1 A. Kasperavičius, Pasipriešinimas ar kolaboravimas nacių okupuotuose kraštuose Antrojo pasaulinio karo metais, *Lietuvių tauta antinacinės koalicijos kovų verpetuose. (Prieš sakralinį ir mitologinį XX a. istorinių įvykių interpretavimą)*, Vilnius, 2003, p. 41–42.

2 И. Ландер, *Британские диверсионные операции, Диверсанты Второй Мировой*, Москва, 2008, с. 321–323.

Sovietinį „partizaninį judėjimą“ vienaip galima vertinti Rusijoje, kur jis bent iš pradžių turėjo rusų tautos nacionalinio išsivaduojamojo karo bruožų vykstant nacionacinės Vokietijos agresijai, kitaip kraštuose (pvz., Belgijoje ar Olandijoje), kuriuose sovietinių partizanų veikla apsiribojo kovos su Vokietija tikslais. Dar kitaip – kur jis siekė politinių tikslų, okupacijos tęstinumo, išreiškė SSRS imperialistinius siekius. Kaip tik tokių tikslų jis siekė Baltijos valstybėse.

Sovietinio partizaninio karo, vykusio vokiečių okupuotose sovietų teritorijose, teisinis pagrindas buvo 1936 m. stalininė SSRS konstitucija, SSRS politinės vadovybės karo pradžioje priimti teisiniai aktai³. Toks veiklos pagrindas buvo karo išvakarėse SSRS okupuotose ir aneksuotose Baltijos valstybėse: sovietinis ginkluotas pagrindis neturėjo kokių nors kitokių, specifinių kovos tikslų. Nors tikrieji galutiniai kovos tikslai nebuvo pabrėžiami, jie nebuvo ir slepiami net propagandiniuose dokumentuose. Antai karo pradžioje evakavęsi į SSRS Baltijos valstybių kompartijų ir sovietų valdžios vadovai Maskvoje 1942 m. „Kreipimesi į Pabaltijo tautas“ deklaravo, kad „vienintelė teisėta valdžia Pabaltijyje yra tarybų valdžia“, tautos buvo raginamos kovoti tik kovą „dėl Tarybų Lietuvos, Tarybų Latvijos, Tarybų Estijos“, „dėl visos Tarybų Sąjungos tautų broliškos šeimos ir pergalės prieš vokiškąjį fašizmą“, kaip šių tautų „laisvės ir nepriklausomybės garantą“⁴.

Taigi sovietinis ginkluotas pagrindis Lietuvoje veikė dėl politinių SSRS interesų, kaip buvusios ir būsimos sovietinės okupacijos pajėgos. Vakarų Europos šalyse antinacinės kovos programos, kuriomis siekta atkurti valstybingumą ir atgauti politinę laisvę, buvo priimtinos visoms pasipriešinimo jėgoms, taip pat komunistams. Tuo tarpu komunistinis (sovietinis) pagrindis Lietuvoje kovojo tik dėl Lietuvos „valstybingumo“ SSRS sudėtyje. Tai jokia būdu nebuvo priimtina visoms kitoms antinacinio pasipriešinimo jėgoms, kūrėsi ir veikė kiti nacionaliniai (lietuvių ir lenkų) antinaciniai pagrindžiai.

Pasipriešinimo pasaulėžiūros ir partizaninės kovos pagrindiniu kriterijumi laikant valstybingumo, tautos laisvės, demokratinio gyvenimo ir kitus politinius siekius, sovietinio ginkluoto pagrindžio veikla nebuvo lietuvių tautos kovos už laisvę sudėtinė dalis. Atvirkščiai, jo dalyviai (sovietiniai, arba raudonieji partizanai) buvo atviri tokių siekių priešai. Lietuvių politinė visuomenė šį pagrindį vertino kaip „pikčiausią mūsų Tautos ir Valstybės priešą“⁵.

3 A. Попов, *Диверсанты Сталина: деятельность органов госбезопасности на оккупированной советской территории в годы Великой Отечественной войны*, Москва, 2004, с. 20–21.

4 *Kovoje prieš hitlerinę okupaciją: Lietuvos KP(b) atsišaukimai Didžiojo Tėvynės karo metu*, Vilnius, 1948, p. 42–43.

5 *Laisvės kovotojas* (lietuvių nacionalinio pagrindžio laikraštis), 1943, bal. 1.

Ne tik politiniai, bet ir socialiniai bei kiti sovietinio ginkluoto pagrindžio kovos tikslai didžiai vokiečių okupuotos Lietuvos visuomenės daliai kėlė baimę, buvo svetimi ir nepriimtini. Visų tautybių Lietuvos gyventojai bijojo sovietų valdžios grįžimo, kolchozų, represijų, trėmimų į Sibirą. Intelligentija sovietų valdžios grįžimą vertino kaip sunkią asmeninę nelaisvę. Tai vokiečių okupacijos metais pripažino ir sovietų pagrindžio veikėjai⁶.

Taigi vertybiniu požiūriu kaip komplikuoti ir kontroversiški iškyla ne tik sovietinio ginkluoto pagrindžio Lietuvoje veikla, bet ir jo dalyvių įvardijimo (pavadinimo), sąvokų vartojimo klausimai. Ar galima šio pagrindžio dalyvius vadinti partizanais?

Okupacinė vokiečių valdžia iki 1942 m. antrosios pusės kalbėdama apie sovietines (ne reguliariosios armijos) pasipriešinimo struktūras vartojo „partizanų“ terminą, vėliau vartojo „gaujų“, arba „plėšikų gaujų“, terminą⁷. Lietuviškosios savivaldos administracijos, lietuvių (ir lenkų) pagrindžių šaltiniuose sovietiniai partizanai Lietuvoje vadinti „diversantais“, „desantininkais“, „teroristais“, „banditais“ ir pan. Tokių epitetų kalbant apie sovietų partizanus pasitaiko ir mūsų laikais.

„Partizanai“ istorinėje literatūroje paprastai apibūdinami kaip organizuota jėga, nepriklausanti reguliariajai armijai, kovojanti prieš užnugaryje teisingą karą su svetimšaliais agresoriais siekiant valstybingumo, nepriklausomybės ir kitų politinių tikslų. Partizaninių sąjūdžių ir karų esminis požymis – veikla, išreiškianti ir atspindinti vietinių gyventojų interesus, turint jų daugumos ar nemenkos dalies paramą, palaikymą, palankumą. Tuo partizanai skiriasi nuo politinio banditizmo ar terorizmo struktūrų, kurių nariai to neturi.

Taigi sovietinio ginkluoto pagrindžio Lietuvoje dalyvių įvardijimas „partizanais“ nėra logiškas ir teisingas. Jie nekovojo dėl tikrojo valstybingumo, politinių laisvių ir demokratinio gyvenimo siekių, neturėjo vietinių gyventojų daugumos palaikymo ir kt.

Vis dėlto atrodytų, kad sovietinius partizanus ir jų veiklą (kaip ir kitus reiškinius ar įvykius) Lietuvoje nebūtų teisinga vertinti neatsižvelgiant į platesnį europinį ar net pasaulinį kontekstą – vykusią žūtbūtinę kovą tarp nacistinės Vokietijos ir antihitlerinės koalicijos dalyvių, rasistinę hitlerininkų doktriną, kuria buvo grindžiama visa jų politika, konkrečias sudėtingas karo ir nacistinės Vokietijos okupacijos laikotarpio Lietuvoje istorines aplinkybes, realijas ir specifiką.

6 Sovietinio pagrindžio veikėjo Vilniuje, lenkų komunisto J. Pševalskio (Sakovičiaus) 1943 m. pranešimas Maskvai „Lenkų padėtis Vilniaus krašte vokiškos okupacijos sąlygomis“, LYA, f. 16895, ap. 2, b. 188, l. 140.

7 Lietuvių ryšio karininko prie vokiečių Tvarkos policijos vado 1942 m. rugpjūčio 6 d. pranešimas policijos vadams, LCVA, f. R-721, ap. 3, b. 3, l. 169; *ten pat*, f. R-659, ap. 1, b. 1, l. 167.

Vokietijos nacizmas siekė viešpatauti Europoje, jo valstybinės politikos ir ideologijos pagrindą sudarė rasizmas, kėlęs (tiesa, skirtingą) pavojų okupuotoms tautoms (taip pat lietuvių tautai), jų egzistencijai ir gyvybiniams interesams. Okupuotą Lietuvą nacistiniai okupantai vertino kaip sudėtinę okupuotos SSRS teritorijos dalį, nacistinės Vokietijos strategų planuose ryškėja tikslai ne atkurti Lietuvos valstybę, o ją germanizuoti ir kolonizuoti. Visa tai greit sugriovė vokiečių kaip išvaduotojų mitą (tačiau dėl SSRS tokių pat agresyvių tikslų Lietuvos atžvilgiu išliko vokiečių kaip mažesnės blogybės mitas). Susikūrė antinacinis lietuvių pagrindis, kuris, kaip ir daugelio kitų Vakarų Europos kraštų antinaciniai pagrindžiai, veikė pasyviais kovos metodais. Kitaip negu šie pagrindžiai, jis turėjo ne vieną, o du priešus – nacistinę Vokietiją ir stalininę SSRS. Deja, „dviejų priešų“ teorija buvo ne mitas, o rūsti geopolitinė realybė.

Sovietiniai partizanai Lietuvoje kovojo su nacistine Vokietija, ši kova objektyviai įsikomponavo į bendrą demokratinio pasaulio, okupuotų valstybių ir tautų pasipriešinimą Vokietijos nacizmui, kuris savo esme buvo ypatingas, išskirtinis „anticivilizacinis reiškinys“.

Iš konkrečių nacistinės Vokietijos okupacijos Lietuvoje realių iškyla ir politiniai moraliniai dalykai, kurių negalima ignoruoti. Nemenką Lietuvoje veikusių sovietinių partizanų dalį sudarė vietiniai gyventojai, pirmiausia holokausto akcijų išvengę žydai, taip pat kitų tautybių žmonės. Galima sutikti su nuomone, kad būtų ciniška ir akiplėšiška pavadinti „banditais“ nuo hitlerininkų mirties „besislapstančius žydus“⁸. Rūsčios istorinės realijos atėmė iš Lietuvos žydų galimybę pasirinkti. Sovietinis pagrindis menkai jų daliai suteikė prieglobstį, galimybę išgyventi ir dalyvauti pasipriešinimo kovoje, kaip, beje, ir kitų tautybių, nors ir nepalyginti mažiau persekiojamiems Lietuvos žmonėms, taip pat lietuviams.

Taigi tokių žmonių, pirmiausia žydų, apsisprendimą dalyvauti sovietinio ginkluoto pagrindžio Lietuvoje kovose būtų neteisinga, nekorektiška smerkti ir niekinti.

Atsižvelgdamas į tai, knygos autorius sovietinį „partizaninį karą“ ir jos dalyvius vertina vadovaudamasis plačia samprata: kaip „nereguliariųjų jėgų arba reguliariosios armijos ir specialiųjų tarnybų specialiai parengtų ir pasiųstų į priešų užnugarį būrių ir grupių kovą partizaniniais metodais“⁹, sovietinio ginkluoto pagrindžio Lietuvoje dalyvius vadina sovietiniais (arba raudonaisiais) partizanais.

Be abejo, visų istorinių realių ir aplinkybių visuma daro problemišką ne tik sąvokų vartojimą. Problemiškas politinis, juridinis ir moralinis šio pagrindžio santykis su lietuvių tauta, Lietuvos visuomene. Sovietinių partizanų Lietuvoje veiklos istoriją ir vertinimą daro sudėtingą, prieštarą, nevienareikšmį, skatina ginčytis ir diskutuoti.

8 P. Freidheimas, *Lietuva Antrajame pasauliniame kare 1939–1945. Naujas požiūris į dramatišką istorijos tarpinį*, Vilnius, 2008, p. 521.

9 Б. Соколов, *Фронт за линией фронта. Партизанская война 1939–1945 гг.*, Москва, 2008, с. 4.

ISTORIOGRAFIJA. Jau karo metais Maskvoje buvo rengiamas spaudai propagandinis istorinis leidinys apie sovietinį „partizaninį judėjimą“ Lietuvoje. Jo pagrindą sudarė karo metais surinkta įvairi medžiaga: pasitraukusių į SSRS Lietuvos rašytojų ir žurnalistų straipsniai JAV lietuvių spaudoje ar radijo laidos, transliuotos iš Maskvos į okupuotą Lietuvą lietuviškai, taip pat pasitraukusių į SSRS Lietuvos rašytojų beletristiniai kūriniai partizanų tematika (apsakymai, eilėraščiai ir kt.). Tačiau šis leidinys nei karo, nei pokario metais dėl menkos istorinės ir meninės vertės nebuvo išleistas. R. Šarmaitis 1949 m. pabrėžė, kad ne visi minimi faktai yra patikrinti, o kai kas, matyt, yra net ir „išgalvota“¹⁰.

Matyt, tai lėmė ir kitos priežastys. Sovietų Sąjungoje sovietinis partizaninis karas, kaip sudėtingas ir problemiškas istorijos reiškiny, neskubėtas tyrinėti, apsiribota sovietinių tautų kovos nušvietimu „Didžiojo tėvynės“ karo frontuose. Ši tendencija atsispindėjo ir sovietinės Lietuvos istoriografijoje, pirmieji istoriniai propagandiniai leidiniai buvo išleisti apie Raudonosios armijos lietuviškąjį junginį¹¹.

Be abejo, istoriografiją veikė ir „vietiniai“ Lietuvos gyvenimo ypatumai. Nebuvo specialistų (istorikų), tačiau esminė priežastis, trukdžiusi tirti sovietinį partizaninį karą Lietuvoje, buvo jo dalyvių siekių, tikslų ir uždavinių, veiklos metodų problemiškas, silpnumas ir nepopuliarumas Lietuvoje. Esminė komplikuojanti aplinkybė buvo susijusi su sunkia politine sovietinės valdžios padėtimi, susidariusia pokariu. Ilgai, apie dešimtmetį (1944–1953), užsitęsusi antisovietinė ginkluota rezistencija Lietuvoje – tikrasis „partizaninis judėjimas“ (laisvės kovų sąjūdis) – atskleidė istorines realijas ir visuomenės nuotaikas, nepalankias sovietų valdžiai. Galima daryti prielaidą, kad tokiomis sąlygomis propaguoti kitos, priešingos krypties partizaninį karą politiniu požiūriu buvo neparanku, politiškai nepatogu. Kita vertus, praktiniu požiūriu „klasiniam“ priešui atskleisti partizaninio karo organizavimo patirtį buvo netikslinga.

Kad partizaninė tematika buvo susijusi su Lietuvos vidaus realijomis ir politiniais dalykais, matyti iš tokių pavyzdžių. 1944–1945 m. (kai padėtis Lietuvoje buvo dar palyginti rami) Lietuvos SSR spaudoje buvo skelbiamos įvairios sovietinių partizanų publikacijos¹². Vėliau, stiprėjant antisovietinei ginkluotai rezistencijai, partizaninė te-

10 Medžiaga knygai apie partizaninį judėjimą Lietuvoje 1941–1944 m.: rašytojų ir žurnalistų straipsniai, apsakymai, eilėraščiai, 1949 m. (rankraštis), LYA, f. 3377, ap. 48, b. 374, l. 183.

11 *Lietuviškosios divizijos kovų kelias. Lietuviškosios divizijos dviejų metų sukakčiai*, Maskva, 1944; J. Dovydaitis, *Tarybų Sąjungos Didvyris Vaclovas Bernotėnas*, Kaunas, 1945.

12 Galima paminėti sovietinių partizanų publikacijas 1944–1945 m. spaudoje: M. Šumauskas, Tėvynei šaukiant, *Tiesa*, 1944, lapk. 7; K. Štukevičius, Iš Lietuvos partizanų žygių, *Tiesa*, 1945, kov. 14–15; B. Urbanavičius, Kaip aš kovojau dėl Tėvynės, *Tiesa*, 1945, liep. 6; S. Andriukaitis, Kovas prisiminus, *Komjaunimo tiesa*, 1945, liep. 8; S. Apyvala, Tris ešelonus dviem minomis, *Tiesa*, 1945, liep. 21; Ištikimi liaudies sūnūs (vedamasis), *Tiesa*, 1945, geg. 16; J. Jankauskas, Tarybinių partizanų būrio „Audra“ veikla, *Valstiečių laikraštis*, 1945, birž. 22 ir kt.

matika iš sovietų spaudos beveik išnyko ir iki pat šeštojo dešimtmečio vidurio šiek tiek buvo rašoma tik apie lietuvių tautos atstovų kovas „Didžiojo tėvynės“ karo frontuose.

Sovietinio partizaninio karo Lietuvoje istorijos šaltinių tvarkymo ir tyrimų pradžią galima sieti su Partijos istorijos instituto prie Lietuvos KP(b) CK įsteigimu 1948 m. (šio instituto vadovu paskirtas R. Šarmaitis). Prie instituto įkurtas vadinamasis Partinis archyvas, o 1948 m. spalį–1949 m. gegužės pradžioje jam atiduotas saugoti iš Maskvos pargabentas ir iki tol Lietuvos KP(b) Centro komitete saugotas sovietinio Lietuvos partizaninio judėjimo štabo (toliau – LPJŠ) archyvas – archyviniai dokumentai ir įvairios kartotekos. Jau 1949 m. instituto darbuotojai sudarė naujas, papildomas informacines kartotekas.

Partijos istorijos instituto pirmieji leidiniai buvo skirti Vokietijos–SSRS karo ir sovietinio pasipriešinimo tematikai: 1948 m. išleistas Lietuvos kompartijos ir sovietinės valdžios karo metų atsišaukimų rinkinys, 1955 m. – bibliografinis leidinys, kuriame buvo suregistruota visa karo laikotarpiu (iki „išvadavimo“) išleista sovietinė lietuvių spauda (knygos, atsišaukimai, periodiniai leidiniai, žurnalų ir laikraščių straipsniai)¹³.

Tačiau sovietinių partizanų veikla ilgą laiką buvo neprieinama mokslo tyrėjams. Padėtis mažai keitėsi ir šeštojo dešimtmečio antrojoje pusėje, prasidėjus „chruščioviniam atšilimui“. Jos neleista tyrinėti net buvusiems sovietiniams partizanams ir kompartijos veikėjams¹⁴. Į LPJŠ archyvą sunkiai pateko (ar visai nepateko) ir buvę sovietiniai partizanai, rašę atsiminimų knygas.

LPJŠ archyvas jau Maskvoje buvo palyginti gerai sutvarkytas, šio štabo likvidacinė komisija 1944 m. pabaigoje – 1945 m. pateikė apibendrinamuosius duomenis apie sovietinius partizanus ir jų veiklą Lietuvoje, bet jie buvo įslaptinti, vertinami kaip „nepilni“, neatspindintys tikrovės ir kt. Iš esmės jų visumos turinys netiko (būsimoms) sovietinėms mokslinėms koncepcijoms ir propagandai.

Priėjimas prie LPJŠ archyvo buvo ribojamas iš esmės visą sovietmetį, absoliuti dauguma vokiečių okupacijos metų dokumentinių šaltinių, atsiradusių nedalyvaujant sovietų institucijoms, buvo priskirti archyvuose slaptų fondų grupei, daugelį metų tyrėjai visiškai negalėjo tirti¹⁵. Sovietinio ginkluoto pagrindžio veiklos istorija

13 *Kovoje prieš hitlerinę okupaciją. Lietuvos KP(b) atsišaukimai Didžiojo Tėvynės karo metu*: spaudai paruošė R. Šarmaitis, M. Moskvinas, Vilnius, 1948; *Didžiojo Tėvynės karo laikotarpio Lietuvos TSR spauda. 1941–1944* (iki Lietuvos TSR išvadavimo), Vilnius, 1955.

14 Antai Lionginas Vaicekaskas, buvęs sovietinis partizanas, po karo kompartijos funkcionierius (Lietuvos KP Raseinių rajono komiteto antrasis sekretorius), vėliau Kauno medicinos instituto TSKP istorijos, dialektinio materializmo ir politinės ekonomijos katedros dėstytojas, 1957 m. negavo leidimo rašyti istorijos mokslų kandidato disertaciją apie „sovietinį partizaninį judėjimą Lietuvoje“, žr. Partijos istorijos instituto prie Lietuvos KP CK direktoriaus R. Šarmaičio raštą A. Sniečkui, LYA, f. 17635, ap. 1, b. 84, l. 73.

15 S. Jegelevičius, SSRS–Vokietijos karas: sovietinės istoriografijos klišės, *Lietuvos sovietinė istoriografija: teoriniai ir ideologiniai kontekstai*, Vilnius, 1999, p. 79.

niekada nebuvo mokslinių diskusijų objektas ar prioritetas Lietuvos sovietinės istoriografijos uždavinys.

Vis dėlto nuo pokario metų, nors ir esant komplikuotai padėčiai, sovietinio pagrindžio istorijos faktai buvo reikalingi sovietų valdžios ideologijai ir propagandai. Sprendžiant šiuos ir ateities sovietų istoriografijos uždavinius, nueita memuarinių šaltinių kaupimo, beletrizuotos, memuarinės, istorinės, publicistinės literatūros leidimo keliu. Įvairiomis progomis buvę sovietiniai partizanai raginti ir skatinti rašyti ir skelbti savo atsiminimus.

Pirmasis sovietinės Lietuvos partizanas tai daryti pradėjo 1945 m. SSRS didvyriu paskelbtas B. Urbanavičius, 1950–1951 m. išleidęs *Pergalės* žurnale atsiminimus, pavadintus „Liaudies keršytojai“¹⁶. Partijos istorijos institutas ir Lietuvos SSR rašytojų sąjunga 1951 m. birželio pabaigoje Vilniuje organizavo *Pergalės* žurnale spausdintų jo atsiminimų pirmosios dalies aptarimą, dalyvavo R. Šarmaitis, P. Aksamitas, P. Štaras, rašytojai A. Venclova, J. Baltušis, J. Dovydaitis, Alb. Žukauskas, kiti rašytojai, buvę komunistinio (vadinamojo revoliucinio) pagrindžio Lietuvoje ir karo dalyviai.

Susirinkimo dalyviai B. Urbanavičiaus atsiminimus vertino kaip grožinės istorinės literatūros kūrinį, kuriame pirmą kartą nušviečiamas partizaninis judėjimas Lietuvoje vokiečių okupacijos metais. Autoriui pažerta nemažai kritikos (kai kurios pastabos gana įdomios, niekada taip ir nerealizuotos sovietinių partizanų memuaruose): partizanų personažai dirbtini, „negyvi“, atitrūkę nuo pasaulio, nuo gyvenimo fronte, vieniši „beglobiai“. Atsiminimuose minimi asmenys esą suskirstyti į dvi grupes: jie arba priešai, arba (sovietiniai) patriotai; autorius neparodė, kaip sovietiniai pagrindininkai dirbo auklėjamąjį darbą, kaip Lietuvoje brendo antihitlerinis frontas. Neišryškintas vadovaujantis kompartijos ir komjaunimo vaidmuo, svarbiausių partizanų vadovų ir organizatorių M. Šumausko, G. Zimano, A. Raguočio asmenybės, mažai, prabėgomis rašoma apie SSRS didvyrę M. Melnikaitę, ji nepaivaizduota kaip didvyrė. Nematyti, kaip karo verpetuose gyveno visa lietuvių tauta, Lietuvos darbo valstiečiai ir kt.

B. Urbanavičiaus atsiminimų, paskelbtų *Pergalės* žurnale, redaktorius rašytojas J. Dovydaitis visus sovietinius partizanus ragino nedelsiant pradėti rašyti ir skelbti atsiminimus. R. Šarmaitis kvietė juos prisidėti prie Partijos istorijos instituto rengiamo „naujo“ partizaninio judėjimo dalyvių atsiminimų rinkinio leidimo¹⁷.

Šių atsiminimų aptarimą galima vertinti kaip sovietinės Lietuvos vadovybės įpareigojimą Lietuvos rašytojams padėti buvusiems raudonesiems partizanams rengti

16 *Pergalė*, 1950, nr. 11–12; 1951, nr. 1–4.

17 Partijos istorijos instituto prie Lietuvos KP CK ir Lietuvos SSR Rašytojų sąjungos 1951 m. birželio 29 d. organizuoto pasitarimo Didžiojo tėvynės karo partizano B. Urbanavičiaus atsiminimų knygai „Liaudies keršytojai“ aptarti protokolas: užrašė S. Rudzinskaitė, LYA, f. 3377, ap. 4, b. 80, l. 222–240.

atsiminimų knygas, nušviesti sovietinio ginkluoto pogrindžio veiklą. Iš esmės tai buvo kursas mitologizuoti sovietinių partizanų Lietuvoje istoriją, panaudoti ją sovietų valdžios propagandiniais tikslams.

Pirmiesiems sovietiniams partizanams, rašiusiems ir skelbusiems atsiminimus, nebuvo lengva, mat nebuvo aišku, apie ką galima rašyti ir apie ką ne. 1954 m. rengiantis minėti Lietuvos SSR išvadavimo iš Vokietijos okupacijos 10-mečio jubiliejų, Partijos istorijos instituto vadovybė su Glavlito¹⁸ vadovybe aškinosi, „kas atsiminimuose rašytina“.

Iki 1962 m. išleista 8 buvusių sovietinių partizanų atsiminimų knygos¹⁹.

Sovietinio partizaninio karo Lietuvoje „moksliniai“ tyrimai buvo patikėti tiktai Partijos istorijos instituto darbuotojui, buvusiam sovietiniam partizanui P. Štarui (1920–2004). Ilgą laiką jis buvo vienintelis tyrėjas, galėjęs prieiti prie LPJŠ archyvo. Pirmasis P. Štaro ir apskritai sovietinės lietuvių istoriografijos darbas apie sovietinį ginkluotą pogrindį Lietuvoje buvo kukli brošiūra²⁰. Platesnius ir išsamesnius, labiau mokslinio pobūdžio straipsnius apie sovietinį ginkluotą pogrindį autorius paskelbė 1961 m. Vilniuje ir Maskvoje išleistuose straipsnių rinkiniuose²¹.

Šiuose P. Štaro darbuose sovietinio ginkluoto pogrindžio Lietuvoje istorija nušviečiama laikantis griežtų ideologinių koncepcijų apie prieš vokiečius okupantus vykusią kompartijos vadovaujamą „visaliaudinę“ kovą, kurioje neva dalyvavo ir lietuvių tauta. Šios šeštojo ir septintojo dešimtmečių sandūroje suformuluotos užuomazgos, kurios iš esmės nesikeitė per visą sovietmetį, buvo stiprinamos ir papildomos nauja faktologine medžiaga, gerokai didinami skaičiai, turėję visapusiškai parodyti sovietinio pogrindžio Lietuvoje veiklos mastą (tačiau tai tik tolimo vertinimus nuo istorinės tikrovės realijų). P. Štaras tada paskelbė LPJŠ likvidacinės komisijos 1944–1945 m. apibendrinamuosius duomenis apie tai, kad sovietiniai partizanai Lietuvoje nuvertė nuo bėgių 364 vokiečių ešelonus, sugadino 300 garvežių, daugiau kaip 2 tūkst. vagonų, nukovė daugiau kaip 10 tūkst. vokiečių kareivių, karininkų, policininkų (pastarąjį skaičių galima vertinti kaip absurdiškiausią so-

18 Glavlitas – Vyriausioji literatūros ir leidyklų reikalų valdyba, vėliau pervardyta Vyriausiąja valstybinių paslapčių spaudoje saugojimo valdyba.

19 B. Urbanavičius, *Liaudies keršytojai. Iš partizano atsiminimų*, Vilnius, 1954; V. Vildžiūnas, *Aukštaitijos kalvose. Iš partizano atsiminimų*, Vilnius, 1954; S. Vaupšas, *Keršto ugnys. Partizano prisiminimai*, Vilnius, 1955; P. Kutka, *Girioje aidai šūviai*, Vilnius, 1958; T. Mončiunskas, *Rūdninkų girios partizanai*, Vilnius, 1959; Z. Bridikis, *Partizanų takais*, Vilnius, 1960; S. Apyvala, *Sakalai broleliai*, Vilnius, 1961; L. Bakutis, *Per liepsnojančią žemę*, Vilnius, 1961.

20 P. Štaras, *Lietuvių tautos kova už Tėvynės laisvę Didžiąjame Tėvynės kare*, Vilnius, 1956.

21 P. Štaras, *Partizaninis judėjimas okupacijos metais, Hitlerinė okupacija Lietuvoje*, Vilnius, 1961, p. 243–348; П. Штарас, В едином строю: сборник статей, *Советские партизаны*, Москва, 1961; *Revoliucinis judėjimas Lietuvoje*, Vilnius, 1957.

vietinių šaltinių teiginių). Jis nutylėjo tik duomenis apie palyginti nedidelį sovietinių partizanų skaičių Lietuvoje ir nurodė tik organizacinių pagrindžio struktūrų dydį (iš viso 90 būrių ir grupių)²².

Nerealiai padidinti sovietinių partizanų veiklos rezultatai negalėjo sukelti diskusijų sovietinėje spaudoje ir istoriografijoje, tačiau juos kritikavo kai kurie buvę sovietiniai partizanai Lietuvoje²³.

1960–1965 m. Marksizmo-leninizmo institutas prie SSKP CK ir SSRS gynybos ministerija leido daugiatomę Sovietų Sąjungos Didžiojo tėvynės karo istoriją (1941–1945; iš viso išleisti 6 tomai)²⁴. Jos redaktorių kolegija 1961 m. kreipėsi į Lietuvos KP CK pirmąjį sekretorių A. Sniečkų ir Partijos istorijos institutą, prašydama duomenų apie sovietinį ginkluotą pagrindį Lietuvoje, vadovaujamą kompartijos vaidmenį, Lietuvos partizanų ir pagrindininkų veiklą, sovietinio ginkluoto pagrindžio Lietuvoje formuotes (grupes, būrius, brigadas, pulkus, junginius ir kt.), pagrindžio organizacijų skaičių, apibendrinamųjų duomenų apie jo rėmėjus, partizanų rezervus, (sovietinius) vietinės savisaugos būrius, ryšininkus, konspiracinių butų laikytojus, informatorius ir kt., apie lietuvių tautos pagalbą Raudonajai armijai²⁵.

Tai buvo sudėtingi klausimai, į kai kuriuos sovietinės Lietuvos istoriografija neturėjo atsakymo. Tačiau Maskvai nebuvo pateikti turėti LPJŠ likvidacinės komisijos 1944–1945 m. apibendrinamieji duomenys, kaip minėta, kai kurie iš jų tada jau buvo paskelbti istoriko P. Štaro darbuose.

Viename iš raštų, raštų Marksizmo-leninizmo instituto prie SSKP CK Maskvoje vadovybei 1961 m., R. Šarmaitis teigė, kad „Lietuvos filialas“ (tai yra Partijos istorijos institutas) neturi galimybių pateikti prašomų duomenų. Nors esą surinkta nemažai medžiagos apie sovietinius partizanus Lietuvoje, ypač ryšininkus, sudaryta Lietuvos KP CK komisija dalies duomenų nepatvirtino, surinkta medžiaga nesutvarkyta, kai kurių partizanų grupių veiklą reikia tirti ir aiškintis vietoje („kaimuose ir vienkiemiuose“). R. Šarmaitis rašė: „Šį darbą atlikti mėginome įpareigoti Lietuvos KP CK instruktorius rajonuose, – nieko jie nenuveikė“.²⁶

22 *Hitlerinė okupacija Lietuvoje*, p. 346.

23 Žr. buvusio sovietinio partizano D. Kalašnikovo asmens bylą, LYA, f. 26, ap. 2, b. 18, l.10.

24 *История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945*, т. 1–6, Москва, 1960–1965.

25 TSRS Didžiojo Tėvynės karo daugiatomės istorijos redkolegijos pirmininko pavaduotojo J. Boltino 1961 m. vasario 28 d. raštas A. Sniečkui, LYA, f. 3377, ap. 29, b. 9, l. 46; Marksizmo-leninizmo prie SSKP CK instituto direktoriaus pavaduotojo G. Običkino 1961 m. liepos 12 d. raštas Partijos istorijos institutui prie Lietuvos KP CK, *ten pat*, l. 85.

26 Partijos istorijos instituto prie Lietuvos KP CK direktoriaus R. Šarmaičio 1961 m. liepos 19 d. raštas Marksizmo-leninizmo instituto vadovybei, *ten pat*, b. 9, l. 86.

Kita vertus, minėtojo leidinio redaktorių kolegijai buvo nusiūsta nemažai faktologinės medžiagos apie sovietinio pagrindžio Lietuvoje veiklą²⁷, tačiau ji į „daugiatomę Didžiojo Tėvynės karo istoriją“ nepateko.

Apskritai šiame Maskvos išleistame kapitaliniame leidinyje sovietinis ginkluotumas pagrindis Lietuvoje liko analogiškų pagrindžių, veikusių Latvijoje ir Estijoje, „šešelyje“. Iš leidinio galima susidaryti įspūdį: kaimyninėse šalyse sovietinio pasipriešinimo mastai buvo didesni²⁸.

P. Štaras 1966 m. išleido monografiją apie sovietinį partizaninį judėjimą Lietuvoje²⁹, kiek vėliau pasirodė platesnės sovietinio pasipriešinimo tematikos (ne tik ginkluotos partizaninės kovos) A. Rakūno monografija³⁰. Tai du svarbiausi sovietinės Lietuvos istoriografijos darbai apie sovietinį pasipriešinimą Lietuvoje, moksliniu požiūriu abiejų monografijų negalima vertinti kaip visiškai nevertingų. P. Štaras paskelbė gausią archyvinę medžiagą apie sovietinio pagrindžio organizacines struktūras ir žmones, bet pateikti apibendrinamieji duomenys, teiginiai, išvados, sovietinio ginkluoto pagrindžio veiklos periodizavimas tendencingai atspindi istorijos tikrovę, neva „Lietuvos liaudies masės visais būdais rėmė partizanus, juos laikė savo gynėjais, 1943 m. viduryje įvyko persilaužimas vidutinių Lietuvos gyventojų sąmonėje“, partizaninė kova „ėmė įgauti masinį pobūdį“. P. Štaro duomenimis, Lietuvoje veikė 92 sovietinių partizanų būriai, juose ir „patriotinėse organizacijose“ buvo „žymiai daugiau“ kaip 10 tūkst. žmonių, jie nuvertė nuo bėgių 577 karinius ešelonus, 3 tūkst. vagonų, sunaikino 110 tiltų, likvidavo 14 tūkst. vokiečių kareivių, karininkų, policininkų ir kitų okupantų pagalbininkų. Pagal tautinę sudėtį lietuviai sudarė 62,5 proc., rusai – 21, žydai – 7,5, o lenkai – 3,5 proc. įregistruotų partizanų skaičiaus³¹. Taigi

27 Daugiatomėje istorijoje siūlyta pateikti duomenis apie per fronto liniją pasiūstas Lietuvos sovietinių partizanų grupes, tarp jų M. Šumausko vadovaujamą Lietuvos KP(b) CK operatyvinę grupę, veikusias kompartijos pagrindines organizacijas Lietuvos miestuose, paminėti J. Vito nuopelnus organizuojant antifašistinę kovą, apie leistą ir platintą komunistinę spaudą ir daugelį kitų dalykų, žr. G. Zimano, P. Štaro pažymą apie rankraštį „Tarybinės liaudies kova prieš užnugaryje Didžiojo Tėvynės karo metais ir partizaninio judėjimo Tarybų Lietuvoje istorijos klausimus“, LYA, f. 3377, ap. 29, b. 9, l. 51–66.

28 Žr. *История Великой Отечественной войны*, т. 4, Москва, 1962, с. 335–338. Šiame tome rašoma, kad 1944 m. pradžioje Latvijoje veikė 854 partizanai, tų metų vasarą jų skaičius pasiekė 1623, o rugsėjį – 2698. Daroma išvada, kad 1944 m. vasarą sovietinių partizanų veikla išplito beveik į visas Latvijos apskritis, *ten pat*, p. 337. 1961 m. išleistame 3-iajame istorijos tome buvo rašoma, kad Pabaltijyje – Estijoje, Latvijoje, Lietuvoje – veikė daugiausia nedideli partizanų būriai ir grupės. Vien Latvijos teritorijoje 1942 m. pabaigoje–1943 m. pradžioje buvo 20 partizanų būrių ir grupių. 1943 m. gegužės–lapkričio mėn. partizanų būrių skaičius Latvijoje išaugo 4 kartus, Lietuvoje daugiau kaip 2,5 karto. Estijoje sovietinių partizanų skaičius nuo 1942 m. pabaigos išaugo 9 kartus. 1943 m. lapkritį Pabaltijo respublikose veikė 74 būriai ir kovinės grupės, iš viso 1800 kovotojai, *История Великой Отечественной войны*, т. 3, Москва, 1961, с. 447, 461.

29 P. Štaras, *Partizaninis judėjimas Lietuvoje Didžiojo Tėvynės karo metais*, Vilnius, 1966.

30 A. Rakūnas, *Lietuvos liaudies kova prieš hitlerinę okupaciją*, Vilnius, 1970.

31 P. Štaras, *Partizaninis judėjimas Lietuvoje*, p. 157, 241, 244, 291, 293 ir kt.

P. Štaras toliau ėjo sureikšmindamas sovietinio pagrindžio veiklos rezultatus, didindamas (išpūsdamas) apibendrinamuosius duomenis. Visa tai – pateiktus skaičius ir vertinimus – rekonstruojant istorijos tikrovę tenka vertinti kaip absurdiškus, kaip propagandinius mitus ir pramanus.

Į kiekybinius duomenis galima būtų nekreipti dėmesio, tačiau iš jų autorius darė kokybinius vertinimus, įvardijo esmę, jais grindė pamatinius sovietinės istoriografijos teiginius apie sovietinio partizaninio „judėjimo“ Lietuvoje tapsmą 1943–1944 m. masiniu, kad ir lietuvių tautai Vokietijos ir SSRS karas buvo „didysis tėvynės karas“. Iš esmės koreguotini visi P. Štaro apibendrinamieji statistiniai duomenys ir sovietiniame pagrindyje vykusių procesų, reiškinių ir įvykių vertinimai.

Ką jau kalbėti apie tai, kad jis nutylėjo daugelį sovietinio pagrindžio represinės ir kitos negatyvios veiklos aspektų, įtvirtino teiginį, kad sovietinis ginkluotas pagrindis Lietuvoje buvo vienintelis veikęs pagrindis, nutylėjo, kad veikė lietuvių ir lenkų nacionaliniai pagrindžiai. Tai galima vertinti kaip vieną svarbiausių sovietinės istoriografijos klišių³².

1982 m. paskelbtus dokumentus apie sovietines pasipriešinimo kovas Lietuvoje papildė (kartu sustiprino ir jos klišes) išleistas nemažos apimties dokumentų rinkinys³³. Tokie rinkiniai buvo leidžiami visose vokiečių okupaciją patyrusiose sovietų respublikose. Dėl istorinės padėties vokiečių okupacijos metais komplikacijų toks rinkinys iš visų ją patyrusių sovietų respublikų Lietuvoje išleistas vėliausiai.

Vienareikšmiškas pozityvizmas, nekritiškumas, sovietinių partizanų mitologizavimas, jų veiklos sureikšminimas sovietmečiu būdingas visai sovietinei istoriografijai. Ne tik pirmaisiais pokario dešimtmečiais, bet ir vėliau, per visą sovietmečio epochą, sovietiniai partizanai (neišskiriant ir jų vadovų M. Šumausko, G. Zimano ir kt.) neparašė vertingesnių memuarinės literatūros knygų. Kita vertus, tie, kurie atsiminimus parašė, neįveikė nubrėžtų sovietinių propagandinių rėmų. Buvusių sovietinių partizanų atsiminimų knygų³⁴ – tikrų ir iškraipytų, išgalvotų faktų, propagandinių šampų mišinys. Daugelio jų teiginių nepatvirtina archyviniai šaltiniai (dažnai jų pačių rašyti), daug kas nutylėta, pagražinta. Atsiminimų autoriai neturėjo galimybių ir noro pažvelgti į partizaninę veiklą subjektyviu žvilgsniu (kiek vertingesni kai kurių sovietinių partizanų, pvz., S. Apyvalos, atsiminimai neskelbti, rankraščiai ar jų fragmentai saugomi archyvuose).

32 S. Jegelevičius, SSRS–Vokietijos karas: sovietinės istoriografijos klišės, *Lietuvos sovietinė istoriografija: teoriniai ir ideologiniai kontekstai*, p. 82.

33 *Lietuvos liaudis Didžiajame Tėvynės kare (1941–1945)*. Dokumentų ir medžiagos rinkinys, Vilnius, 1982.

34 J. Olekas, *Neramios naktys*, Vilnius, 1964; A. Barauskas, *Miškų frontuose*, Vilnius, 1968; A. Barauskas, *Apie skriaudą ir paraką*, Vilnius, 1968; M. Šumauskas, *Gyvenimo prasmė*, Vilnius, 1975; J. Vildžiūnas, *Kova be atvangos: atsiminimai (1927–1944)*, Vilnius, 1979; Б. Урбанавичус, *Народные мстители*, Вильнюс, 1984; *Partizanai. Atsiminimų rinkinys*, Vilnius, 1989 ir kt.

Deja, vertingesnė memuarinė literatūra nepasirodė ir tautinio Atgimimo, ir Nepriklausomos Lietuvos gyvenimo laikotarpiu. Galima būtų išskirti tik S. Ginaitės-Rubinsonienės atsiminimus, kuriuose ji atvirai ir sąžiningai pažvelgia į sovietinių partizanų gyvenimą, buitį ir veiklą karo metais Rūdninkų girioje³⁵.

Beje, beveik tą pat galima pasakyti ir apie lietuvių tautinio pogrindžio, kovojusio su sovietiniais partizanais, kita vertus, ryšį su pogrindžiu palaikiusius lietuviškos savivaldos administracijos, lietuvių policijos ir kt. pareigūnus. Galima paminėti tik Rytų Lietuvoje veikusio pogrindžio dalyvio V. Maldžiūno atsiminimų knygą; autorius rašo apie šio pogrindžio kontaktus ir ryšius su raudonaisiais partizanais³⁶. Labai lakoniškai apie juos knygoje užsimena lietuvių saugumo policijos Vilniaus apygardos viršininkas A. Lileikis. Jis mini ketinimus susitikti su M. Šumausku ir G. Zimanu, neva juos sutrukdė artėjantis frontas, lietuvių saugumo policija turėjusi aiškią nuostatą – atkurti nepriklausomą Lietuvą. Šiam žygiui (tikslui) buvo telkiamos visos pajėgos – net ir „bolševikai partizanai“³⁷.

Apskritai sovietinėje istoriografijoje viskas buvo paprasta, vienprasmiška ir aišku: „partizaninis judėjimas“ – tai komunistų partijos vadovaujama visų sovietinių tautų bekompromisinė, aktyvi, ginkluota kova su okupantais vokiečiais, ši kova anksčiau ar vėliau virto „visaliaudine“, nors „judėjimas“ toli gražu toks nebuvo nei Rusijoje, nei „partizaninėje respublikoje“ Baltarusijoje, o kai kur jis apskritai beveik nevyko. Autoriams, rašiusiems apie sovietinius partizanus, besąlygiškai buvo privalomas herojiškas patosas.

Tautinio atgimimo ir pirmaisiais Nepriklausomos Lietuvos valstybės (nuo 1990 m.) metais sovietinių partizanų tematika didesnio istorikų ir kitų tyrėjų dėmesio taip pat nesulaukė. Tačiau 1988–1990 m. (ir vėliau) periodinėje spaudoje žurnalistai ir kiti autoriai paskelbė publikacijų apie jų įvykdytus nusikaltimus: kaimų deginimus, žmonių žudynes, kolektyvines ar individualias priedartos akcijas, savivalę, smurtą prieš civilius gyventojus. Tarp jų paminėtina sovietinius Kauno pogrindininkus (taip pat 1958 m. SSRS didvyriu paskelbtą A. Čeponį) kompromituojanti medžiaga, išleista atskiru leidiniu³⁸. Šios publikacijos atkreipė visuomenės dėmesį į sovietmečiu visiškai nutylėtą, represinę sovietinių partizanų veiklą, turėjusią nusi-kalstamumo požymių.

35 S. Ginaitė-Rubinsonienė, *Atminimo knyga: Kauno žydų bendruomenė 1941–1944 metais*, Vilnius, 1999.

36 V. Maldžiūnas, *Išaugau Vilnijoje. Atsiminimai*, Kaunas, 1996, p. 151.

37 A. Lileikis, *Pažadinto laiko pėdsakais*, Vilnius, 2000, p. 72.

38 *Mirtis atėjo iš Muravos*, sud. Česlovas Spirgevičius, Kaunas, 1992. Taip pat paminėtinos publikacijos spaudoje: J. K. Burdulis, Žmogžudžiai greta mūsų: pokalbis su sovietiniu partizanu J. Sapatka, *Atgimimas*, 1989, bal. 28; J. Kudirka, Skerdynės prie Šalčininkų (apie Kaniūkų kaimo sunaikinimą), *Respublika*, 1990, bal. 25; F. Kauzonas, Aleksandras Lileikis, Pakarti ar paleisti (apie A. Lileikio dalyvavimą antinacinėje veikloje ir ryšius su sovietiniais partizanais), *Respublika*, 1996, liep. 20 ir kt.

Vienas pirmųjų mokslinių darbų, kuriame nauju kampu, kritiškai pažvelgiama į „sovietinių diversantų“ veiklą Lietuvoje, jų organizacines struktūras, buvo A. Jana- vičienės straipsnis Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro pradė- tame leisti žurnale *Genocidas ir rezistencija*³⁹.

Darbų apie sovietinių partizanų veiklą Lietuvoje paskelbė ir šios knygos autorius (žr. literatūros sąrašą).

Knygoje, skirtoje Lietuvos sovietinės istoriografijos problemų analizei, istorikas S. Jegelevičius aptarė istoriografiją Vokietijos–SSRS karo laikotarpiu, pateikė įdomių teorinių samprotavimų ir išvalgų. Jis vaizdžiai ir taikliai pabrėžė, kad Lietuvos is- torikams „reikia nu(si)mesti ir išardyti melagingo sovietinio mokymo apie „Didįjį Tėvynės karą“ daugiasluoksnį luobą“⁴⁰.

Naujai pažvelgti į sovietinio pogrindžio istoriją pabandė istorikas (buvęs sovietinis partizanas) B. Vaitkevičius⁴¹, bet jo požiūrio „naujume“ jaučiama stipri sovieti- nės istoriografijos įtaka. Autorius stengėsi išryškinti teigiamas sovietinio pogrindžio veiklos puses (pagalbą žydams, politinių represijų aukoms, sovietiniams karo belais- viams ir kt.), sušvelninti ir pateisinti Lietuvos spaudoje pasirodžiusias publikacijas apie sovietinių partizanų represinę veiklą ir įvykdytus nusikaltimus.

Panašus savo požiūriu į sovietinius partizanus jau minėtasis Lietuvos žydų is- toriko ir publicisto P. Freidheimo leidinys. Autorius knygos paantraštėje deklaruoja „naują požiūrį“ į dramatišką 1939–1945 m. Lietuvos istorijos tarpsnį, pateikia kai kurių minčių, su kuriomis galima sutikti, tačiau nekritiškai pažeria sovietinės is- toriografijos (P. Štaro) duomenis apie sovietinių partizanų skaičių, tautinę sudėtį, kai kuriuos veiklos faktus; sovietinį ginkluotą pogrindį Lietuvoje jis vertina kaip internacionalinį, bendrą demokratinį visų Lietuvoje gyvenusių tautybių žmonių pa- sipriešinimo judėjimą, kuris kovojo už vienintelę tada galimą sovietų Lietuvą, už neva realų Lietuvos valstybingumą. Kitas lietuvių nacionalinis judėjimas buvo siau- rai nacionalinis, jis kovojo ne už Lietuvos, bet už Vokietijos interesus⁴². Naujumo to- kiame požiūryje tik tiek, kad autorius nacionalinį pogrindį nevadina „buržuaziniais nacionalistais, hitlerininkų talkininkais, pripažįsta jam pogrindžio statusą“.

Lietuvos žydų istoriją, žydų pasipriešinimo ir partizanų kovą sovietinio ginkluo- to pogrindžio Lietuvoje struktūrose, remdamasis daugiausia užsienio žydų darbais, nušvietė S. Atamukas⁴³.

39 A. Janavičienė, *Sovietiniai diversantai Lietuvoje (1941–1944)*, *Genocidas ir rezistencija*, 1997, nr. 1, p. 98–121.

40 S. Jegelevičius, *SSRS–Vokietijos karas...*, p. 79–91.

41 B. Vaitkevičius, *Antinacinis pasipriešinimo judėjimas Lietuvoje 1941–1944 metais*, Vilnius, 2001.

42 P. Freidheimas, *Lietuva Antrajame pasauliniame kare 1939–1945*, p. 521, 698, 702.

43 S. Atamukas, *Lietuvos žydų kelias: nuo XIV amžiaus iki XX amžiaus pabaigos*, Vilnius, 2001, p. 258–273.

UŽSIENIO ISTORIOGRAFIJA. Užsienyje žydų istorikai ir autoriai specialiai tyrinėjo sovietinio ginkluoto pagrindžio Lietuvoje istoriją⁴⁴ (istorijos klausimus per žydų dalyvavimą ir reikšmingą jų vaidmenį). Nušviečiama žydų pasipriešinimo kova getuose, kovotojų bėgimas į raudonųjų partizanų struktūras ir įvairiapusiška veikla. D. Levino duomenimis, daugiausia iš Vilniaus geto į sovietinį pagrindį pasitraukė apie 1150 žydų pagrindininkų ir 650 neorganizuotų pabėgėlių. Sovietinių partizanų būriuose Lietuvoje kovojo apie 850, Baltarusijoje – apie 450 žydų, maždaug 250 slapstėsi miškuose kartu su šeimomis. Iš 1942 m. pradžioje dar gyvenusių Lietuvos žydų ginkluotoje kovoje dalyvavo apie 2 tūkst. žmonių, iš jų apie 156 žuvo kovodami, 150 bėgdami iš getų⁴⁵.

Žydų istoriografija pagrįstai iškelia reikšmingą žydų kovotojų vaidmenį ginkluotoje antinacinėje kovoje Lietuvoje, parodo nelengvą jų padėtį sovietų pagrindyje, sudėtingus santykius su kitų tautybių kovotojais, antisemitizmo reiškinius, komplikuotus santykius su vietos gyventojais. Kita vertus, galima išvelgti tam tikro žydų kovotojų veiklos idealizavimo, nekritiškumo tendencijų, neigiamų reiškinių nutylėjimą, perdėtą bravūriškumą nušviečiant partizaninę kovą (pvz., žydų partizanų vaidmenį ir veiksmus 1944 m. sausio pabaigoje deginant Kaniūkų kaimą Pietryčių Lietuvoje, pateisinant žiaurumą žudant šio kaimo gyventojus).

Dėmesio vertų darbų yra paskelbę ne tik žydų istorikai, bet ir kiti autoriai, buvę sovietiniai partizanai⁴⁶.

Kitų užsienio šalių autoriai sovietinio pagrindžio Lietuvoje istoriją specialiai ne tyrinėjo. Iš Vakaruose tokių išleistų darbų paminėtina J. Armstrongo vadovaujamo autorių kolektyvo didelės apimties monografija⁴⁷. Autoriai rėmėsi Vokietijos archyvų ir sovietinės istoriografijos darbais. Rašydami apie sovietinių partizanų teritorinių štabų steigimą, jie teigia, kad veikė Latvijos štabas, kuris vadovavo keliems iš latvių ir rusų sudarytiems partizanų būriams. Jų nuomone, šio štabo reikšmė buvo palyginti

44 Y. Arad, *The partisan*, New York, 1979; Dov Levin, *In the forests – Partisan warfare, Fighting Back: Lithuanian Jewry's armed resistance to the Nazis, 1941–1945*, New York–London, 1985, p. 179–245; Ch. Lazar, *Destruction and Resistance*, New York, 1985; I. Kowalski, *A secret press in Nazi Europe. The story of a Jewish United Partisan Organization*, New York, 1969; Dov Levin, *Participation of the Lithuanian Jews in the Second World War, Anthology on armed Jewish Resistance 1939–1945*, Volume I: compiled and edited by Isaac Kowalski, New York, 1984, p. 272–280.

45 Dov Levin, *Participation of the Lithuanian Jews in the Second World War, Anthology on armed Jewish Resistance 1939–1945*, p. 279–280; Dov Levin, *Trumpa žydų istorija Lietuvoje*, Vilnius, 2000, p. 182–184.

46 Алекс (Алтер) Файтельсон, *Непокорившиеся: Летопись еврейского сопротивления*, Тель-Авив, 2001 (кnygos autorius ekonomistas, 1971 m. repatriavo iš Lietuvos SSR į Izraelį); R. Cohen, *The Avengers. A Jewish War Story*, New-York, 2000; P. Мапролис, *Немного света во мраке*, Вильнюс, 2006.

47 *Soviet partisans in World war II* J. Armstrong (editor), Madison, 1964 (monografija išversta ir į rusų k.: Дж. Армстронг, *Партизанская война: стратегия и тактика 1941–1943; Советские партизаны: Легенда и действительность, 1941–1944*, Москва, 2007.

menka, tai rodo faktas, kad net 1944 m. jis turėjo 3 nedideles brigadas. „Lietuvos štabas“, autorių nuomone, kontroliavo žymų partizanų skaičių, o analogiškas Estijos štabas nevaicino reikšmingesnio vaidmens⁴⁸. Tai ir visa informacija, pateikiama apie sovietinius partizanus vokiečių okupuotose Baltijos valstybėse didžiuliame, moksliniu požiūriu vertingame darbe.

SSSR vadovybė partizaninį karą inicijavo ir organizavo vokiečių okupuotose sovietų teritorijose iš vieno centro Maskvoje, todėl organizavimo, vadovavimo ir kontrolės mechanizmas, sovietinio pagrindžio struktūra, tikslai ir uždaviniai, partizanų veiklos taktika visur buvo panašūs (skyrėsi tik veiklos rezultatai). Nušviečiant sovietinio pagrindžio Lietuvoje istoriją, apibūdinant ją kaip istorijos reiškinį, palyginamajai analizei yra vertingi darbai, kurių objektas partizaninis karas: 1) kitose sovietinėse respublikose (kaimyniniuose regionuose); 2) visoje vokiečių okupuotos SSRS teritorijos erdvėje.

Iš pirmosios kategorijos darbų dėl geografinių (kaimyninių), panašių istorinės raidos veiksmų ir aplinkybių reikšminga Latvijos istoriko H. Strodo monografija⁴⁹ apie „SSRS kovotojų“ veiklą Latvijoje. Autorius išskiria tris „SSRS kovotojų“ (t. y. sovietinių partizanų) veiklos laikotarpius Latvijoje: 1) laikotarpis, kai nebuvo „kovotojų“ (1941 m. liepos 23–1942 m. vidurys); 2) nesėkmingo „kovotojų“ siuntimo laikotarpis (1942 m. vidurys–1943 m. antroji pusė); 3) „kovotojų“ siuntimo laikotarpis (1943 m. pabaiga–1945 m. pradžia). Autorius daro išvadą, kad „SSRS kovotojai“ (sovietiniai partizanai), išskyrus Latvijos didžiuosius miškų masyvus ir pelkes, negrasė Vokietijos armijai, jos komunikacijoms, terorizavo civilius gyventojus, vykdė žvalgybą, sudarinėjo „liaudies priešų“ sąrašus⁵⁰. Autoriaus pateikiamais duomenimis, 1941–1944 m. iš sovietinio užnugario į Latviją buvo pasiūsti 4055 apmokyti „SSRS kovotojai“. 1944 m., artėjant Raudonajai armijai, Rytų ir Vidurio Latvijoje prie jų prisijungė apie 1700 „naujokų“ – dezertyrų iš vokiečių armijos, vengusiųjų (visuotinės) mobilizacijos, pabėgusiųjų ir kitų asmenų. Šie skaičiai ir kita autoriaus pateikta medžiaga rodo, kad sovietinio „partizaninio judėjimo“ padėtis Latvijoje daugeliu atžvilgių labai skyrėsi nuo padėties Lietuvoje.

Vertinga ukrainiečių istoriko A. Goguno monografija apie „Stalino komandos“ (Ukrainos partizaninių formuočių dalyvių) veiklą⁵¹. Autorius aprašė sovietinių partizanų svarbiausias veiklos sritis Ukrainoje (ūkinį objektų naikinimą,

48 Д. Армстронг, *Советские партизаны. Легенда и действительность, 1941–1944*, с. 140.

49 H. Strods, *PSRS kaujinieki Latvija, 1941–1945*, Rīga, 2006 (SSRS kovotojai Latvijoje 1941–1945 m.).

50 *Ten pat*, p. 386–387.

51 А. Гогун, *Сталинские коммандос. Украинские партизанские формирования. Малоизученные страницы истории. 1941–1944*, Москва, 2008; А. Гогун, *Сталинские коммандос. Украинские партизанские формирования, 1941–1944*, 2-е изд. испр. и доп., Москва, 2012.

diversinę veiklą vokiečių komunikacijos priemonėse, terorą, propagandą ir kt.), aptarė partizanų būrių tautinę ir socialinę sudėtį, partizaninių struktūrų vidaus gyvenimą ir specifinius veiklos bruožus, daug dėmesio skyrė raudonųjų partizanų terorui: jų formuotės Ukrainoje beatodairiškai vykdė „išdegintos žemės“ taktiką, sąmoningai provokavo okupantus vokiečius represinėms akcijoms prieš civilius gyventojus, jų veiklai buvo būdingi kasdieniai plėšikavimai, girtuoklystė, paleistuvavimas, prievarta, brolių žudiški vidiniai konfliktai. Jis sovietinius partizanus lygino su lenkų Armijos krajevოს ir ukrainiečių nacionaliniais partizanais, teigė, kad pastarųjų teroras prieš civilius gyventojus neprilygo sovietinių partizanų terorui, jis vyko kitu – tautiniu lenkų ir ukrainiečių konflikto, o ne „klasiniu“ – pagrindu. Apskritai autoriui būdingas itin kritiškas požiūris į sovietinių partizanų veiklą Ukrainoje.

Daug įvairių darbų apie sovietinį partizaninį karą išleidžiama Rusijoje. Pirmiausia kaip svarbūs ir moksliniu požiūriu vertingi išleisti (ir paskelbti internete) dokumentinės medžiagos rinkiniai. Bene svarbiausias iš jų Didžiojo tėvynės karo „Rusų archyvo“ dokumentų rinkinių serijos tomas, skirtas sovietiniam partizaniniam judėjimui vokiečių okupuotose sovietų teritorijose⁵². Čia skelbiami VKP(b) CK, Centrinio partizaninio judėjimo štabo (CPIŠ), Raudonosios armijos generalinio štabo dokumentai apie partizaninio karo organizavimą. Partizanine tematika svarbių archyvinių dokumentų esama ir kituose „Rusų archyvo“ tomuose.

Sovietinio „partizaninio judėjimo“ istorijos klausimus tyrinėjančių posovietinių Rusijos autorių darbų conceptualumo diapazonas labai platus: nuo darbų, kuriuose ginamos šiek tiek modifikuotos sovietinės istoriografijos koncepcijos apie „visaliaudinį“ jo pobūdį, iki darbų, kuriuose jos kritikuojamos, kartais net radikaliai. Rusijos istoriografijoje diskutuojama dėl „sovietinio partizano“ sąvokos ir partizaninio karo turinio, ginčijamas jo masiškumas, paneigiamas kompartijos visareikšmis organizuojantis, vadovaujantis ir, atvirksčiai, iškeliamas NKVD-NKGB, karinių (Raudonosios armijos) struktūrų vaidmuo partizaniniame kare, abejojama „bėgių karo“ (diversijų geležinkeliuose) veiksmų efektyvumu ir pan.⁵³

52 Партизанское движение в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг.: документы и материалы, *Русский архив: Великая Отечественная*, т. 20 (9), Москва, 1999 (rinkinys paskelbtas internete, [http:// lib.ru](http://lib.ru)).

53 В. И. Боярский, *Партизаны и армия: История утерянных возможностей*, Минск, 2003; А. Попов, *НКВД и партизанское движение*, Москва, 2003; А. Попов, *Диверсанты Сталина: деятельность органов госбезопасности на оккупированной советской территории в годы Великой Отечественной войны*, Москва, 2004; И. Старинов, *Записки диверсанта*, Москва, 1997; А. Попов, А. Цветков, *Русский диверсант Илья Старинов*, Санкт-Петербург, 2003; С. Чернопруд, *НКВД-НКГБ в годы Великой Отечественной войны: неизвестные страницы*, Москва, 2005; Б. Ковалев, *Нацистская оккупация и коллаборационизм в России 1941–1944*, Москва, 2004; А. Дюков, *Кто командовал советскими партизанами. Организационный хаос*, Москва, 2012 ir kt.

Kritiškumu nušviečiant sovietinių partizanų veiklą pasižymi Rusijos istoriko B. Sokolovo darbai⁵⁴. Šis autorius vienas iš pirmųjų Rusijoje pradėjo kritiškai vertinti sovietinio partizaninio karo istoriją, be dėmesio nepalieka ir Baltijos valstybių. Jis pagrįstai teigia, kad Baltijos valstybėse (ir Besarabijoje) partizaninis karas nevyko, sovietiniai partizanai čia susidūrė su priešiška vietinių gyventojų nuostata ir nepajėgė išplėtoti savo veiklos. Autoriaus duomenimis, 1943 m. pavasarį Lietuvoje veikė 29 sovietinių partizanų grupės, jas sudarė 199 žmonės, iki 1944 m. pradžios (nepilnais duomenimis) Lietuvoje žuvo 101 partizanas, 4 dingo be žinios. Jo nuomone, čia atėjus vokiečiams beveik nebuvo nei atsilikusių nuo savo dalinių raudonarmiečių, nei sovietų valdžios darbuotojų – juos arba sunaikino, arba suėmė lietuvių, latvių ir estų partizanai nacionalistai⁵⁵. Vargu ar tokie teiginiai atspindi realią tikrovę Lietuvoje.

Vienas iš sovietinių partizanų tipologizavimo autorių J. Veremejevas visus sovietinės „partizanystės“ (partizanstvo) dalyvius (jų struktūras) suskirsto į tokias kategorijas: 1) SSRS Liaudies gynybos komisariato (LGK) žvalgybinės ir diversinės grupės (t. y. karinės (Raudonosios armijos) diversantų ir žvalgų grupės); 2) SSRS NKVD rezidentūros, žvalgybinės, organizacinės, teroristinės ir diversinės grupės; 3) kompartijos struktūrų suformuotas sovietų pagrindis miestuose ir partizanų būriai; 4) stichiškai susikūrę būriai ir grupės (iš žmonių, kurie vokiečių okupacijos sąlygomis negalėjo legaliai gyventi – sovietinės valdžios, kompartijos, profsąjungų, milicijos ir kt. pareigūnai, žydai, okupacinės valdžios persekiojami žmonės, sovietiniai karo belaisviai). Autoriaus nuomone, apie 90 proc. iš sovietų užnugario siųstų ginklų, šaudmenų, sprogmenų, maisto produktų teko kompartijos organizuoto sovietinio pagrindžio stuktūroms, vis dėlto jų veiklos efektyvumas buvo menkas: išskyrus „partizanystės“ karines (Raudonosios armijos) ir NKGB struktūras, kurios veikė vadovaudamosios savo tikslais ir taktika, kiti jos dalyviai nebuvo organizuoti, neturėjo jokios apskaitos ir vadovavimo, juos galima apibūdinti kaip amorfinį reiškinį ir prilyginti asmenims, vienaip ar kitaip nelojaliems okupacinei valdžiai.

Autorius išskiria sovietinių partizanų būrių kategoriją, kuri siekė tik „išgyventi“, jų veikla apsiribojo daugiausia maisto produktų ir kitų pragyvenimo priemonių paruošomis ir jokio aktyvumo nerodė, kovos veiksmų nevykdė. Būrių formavimą iš pasilikusių vokiečių užnugaryje raudonarmiečių jis laiko užslėpta jų dezertyravimo

54 Б. В. Соколов, *Оккупация. Правда и мифы*, Москва, 2002; Б. В. Соколов, *Разведка. Тайны Второй мировой войны*, Москва, 2001; Б. В. Соколов, *Фронт за линией фронта. Партизанская война 1939–1945*, Москва, 2008.

55 Б. В. Соколов, *Оккупация...*, с. 40, 102, 103, 120, 228.

iš Raudonosios armijos forma⁵⁶. Daugelis šių požymių būdingi sovietiniams partizanams, veikusiems Lietuvoje.

Išskyrus pavienius (pvz., B. Sokolovo) darbus, apskritai Rusijos istorikų darbuose sovietinio ginkluoto pagrindžio veikla Lietuvoje beveik neatsispindi. Be abejo, to priežastis pirmiausia jo silpnumas, mažareikšmiškumas, kita vertus, pasikeitusios politinės aplinkybės: atsikūrus nepriklausomoms Baltijos valstybėms, Rusijos istorikai į ten veikusį sovietinį ginkluotą pagrindį nežvelgia kaip į sovietinio partizaninio karo vokiečių okupuotoje teritorijoje sudėtinę dalį.

Sovietinių partizanų veiklos istoriją intensyviai tyrinėja Baltarusijoje ir Lenkijoje, šių šalių istorikai paskelbė nemažai įvairių mokslinių darbų. Iki XX a. paskutinio dešimtmečio (SSRS griuvimo) baltarusių ir lenkų istorikų darbuose sovietinių partizanų istorijos vertinimai mažai kuo skyrėsi. Lūžis skirtingai vertinant šiuos istorijos klausimus įvyko 1989 m., pasirodžius J. Turoneko knygai⁵⁷. Šis autorius atskleidė abiejų pusių (baltarusių ir lenkų) požiūrį į sovietinių partizanų veiklą, sovietinių ir lenkų AK partizanų konflikto priežastis. Lenkų istorikas iš Minsko Z. Boradynas nagrinėjo AK ir sovietinių partizanų priešiškus santykius Naugarduko srityje, atskleidė abiejų pusių represijas prieš civilius gyventojus, jų dramatiškumą. Autorius laikėsi Lenkijos istoriografijos pozicijų, neva lenkų AK kovojo su gyventojais baltarusiais ne dėl tautinių valstybinių motyvų, o todėl, kad jie rėmė raudonuosius partizanus. Baltarusijoje daugiausia apie sovietinius partizanus rašė A. Litwinas, jis paneigė sovietinės istoriografijos tezę (iki šiol propaguojamą Baltarusijos oficialiosios valdžios), kad visa baltarusių tauta vieningai kovojo su naciais, pateikė sovietinius partizanus kompromituojančių faktų ir kt.⁵⁸

Galima paminėti daugelį lenkų autorių darbų, kuriuose nagrinėjami sovietinių partizanų ir lenkų AK partizanų santykiai. Antai remdamasi lenkų pagrindžio pranešimais, lenkų istorikė E. Kowalczyk apibūdino sovietinius partizanus, aptarė jų ginkluotę, moralę, tautinę būrių sudėtį ir kt. Autorė pabrėžė, kad lenkų AK šaltiniai vertingi, nors ir vienpusiški, neparodo sovietinių partizanų veiklos ir jos problemų visumos⁵⁹.

56 Ю. Веремеев, *Красная армия и Вторая мировая война: Партизаны*. Prieiga per internetą: <http://armor.kiev.ua/army/hist/partizan.shtml> (žiūrėta 2013 09 10).

57 Lenkų kalba išleista 1993 m., žr. J. Turonek, *Białorus pod okupacją niemiecką*, Warszawa, 1993.

58 E. Mironowicz, *Ruch partyzanski na Białorusi w historiografii polskiej i białoruskiej, Historycy polscy, litewscy i białoruscy wobec problemów XX wieku. Historiografia polska, litewska i białoruska po 1989 r.*, Białystok, 2003, s. 62–67.

59 E. Kowalczyk, *W objęciach wielkiego brata. Sowietci w Polsce 1944–1993*, Warszawa, 2009, s. 377–399. Galima paminėti ir kitus lenkų istorikų darbus: T. Gasztold, *Sowietyzacja i rusyfikacja Wileńszczyzny i Nowogrodzyczyny w działalności partyzantki sowieckiej w latach 1941–1944*, Sowietyzacja Kresów Wschodnych II Rzeczypospolity, Bydgoszcz, 1998, s. 273–286; F. Sielicki, *Losy mieszkanców Wileńszczyzny 1939–1946. Okupacja sowiecka i niemiecka, wywózki, partyzantka, repatriacja*, Wrocław, 1994.

Iš naujausių darbų apie sovietinius partizanus Baltarusijoje didžiausia ir vertingiausia B. Musialo monografija *Sovietiniai partizanai, 1941–1944: Mitai ir tikrovė* (2014 m. išleista Poznanėje lenkų kalba)⁶⁰. Autorius, remdamasis daugelio šalių (beje, ir Lietuvos) archyvais, pateikia plačią vokiečių okupuotos Baltarusijos istorijos panoramą, įvairiais pjūviais analizuoja sovietinių partizanų veiklą, prieina prie išvados, kad įspūdingas žmonių skaičiumi sovietinis partizaninis judėjimas Baltarusijoje kariniu požiūriu nepasiekė reikšmingesnių laimėjimų, nepadarė didesnės žalos jų komunikacijoms, dėl jų veiklos labiausiai kentėjo civiliai gyventojai⁶¹.

Dideliame darbe neatsispindi sovietinių Lietuvos partizanų veikla Baltarusijoje ar baltarusių partizanų Lietuvoje, lietuvių tautiniai santykiai su lenkais ar baltarusiais.

Apibendrinant istoriografijos apžvalgą, galima daryti išvadą, kad sovietinių partizanų Lietuvoje veiklos istoriją tiek Lietuvos, tiek užsienio autoriai iki šiol beveik netyrinėjo. Kita vertus, egzistuoja didelis sovietinės istoriografijos palikimas ir jos koncepcijos tendencijos, iškreiptai atspindi istorinės tikrovės vaizdą.

ARCHYVINIAI ŠALTINIAI. Sovietinių partizanų archyvinių šaltinių bazė labai gausi, nors nevienoda savo turiniu, informuotumu, patikimumu. Ją galima įvairiai klasifikuoti: tai sovietinės ir nesovietinės kilmės šaltiniai; chronologiškai – nacių Vokietijos okupacijos (pirminiai) ir vėlesni, pokario metų šaltiniai.

Galima išskirti tokias svarbiausias archyvinių šaltinių grupes: 1) sovietinio ginkluoto pagrindžio Lietuvoje (sovietinių partizanų) šaltiniai; 2) vokiečių okupacinio režimo ir lietuviškosios savivaldos administracijos, vokiečių ir lietuvių policijos struktūrų šaltiniai; 3) lietuvių ir lenkų nacionalinių pagrindžių šaltiniai. Jie (archyviniai dokumentai) saugomi Lietuvos ypatingajame archyve (LYA) ir Lietuvos centriname valstybės archyve (LCVA).

Pagrindinis, gausiausias sovietinių partizanų Lietuvoje archyvinių šaltinių klotas saugomas LYA: tai 1942–1944 m. veikusio Maskvoje Lietuvos partizaninio judėjimo štabo (LPJŠ) fondas (f. 1), čia iš viso yra 869 archyvinės bylos. Svarbios ir šio archyvo saugomos sovietinių partizanų struktūrų (būrių ir grupių), sovietinių partizanų asmens bylos.

Sovietinių partizanų fondų archyvinę medžiagą LYA papildo (kartu ir dubliuoja) kompartijos (Lietuvos KP(b) CK) fondas (f. 1771) ir kitų fondų archyvinė medžiaga.

Nagrinėjamai problematikai, ypač nušviečiant pradinį – 1941–1942 m. – laikotarpį, svarbios į Lietuvą pasiųstų NKVD-NKGB grupių archyvinės bylos (f. K-1, K-42).

60 B. Musial, *Sowieccy partyzanci 1941–1944: mity i rzeczywistosc*, Poznań, 2014.

61 *Ten pat*, p. 614–617.

Apskritai visiems šaltiniams būdinga tendencingumo žymė, tačiau jų patikimumas nevienodo lygio. Tendencingiausia (nepatikimiausia) yra pagrindinė gausiausia sovietinių šaltinių grupė: jau minėta, kad čia sureikšminti, padidinti (kartais iki absurdo) visi sovietinio pagrindžio veiklos aspektai. Be to, šie šaltiniai skurdūs savo tematika, juose daug kas nutylima, reali tikrovė iškreipiama.

Kalbant apie sovietinius šaltinius, patikimiausi pirminiai šaltiniai: tai operatyvaus ryšio tarp sovietinių partizanų vadovybės Maskvoje (LPJŠ) ir jo struktūrų, veikusių vokiečių užnugaryje (šifruotės, perduotos radijo siųstuvais), kita susirašinėjimo medžiaga (sovietinio pagrindžio vadovų laišakai, informacijos, pranešimai ir kita medžiaga, siūsta partizaniniu paštu – iš sovietų užnugario per fronto liniją skraidžiusiais į partizanų aerodromus lėktuvais). Todėl šiais šaltiniais monografijoje remiamasi dažniausiai.

Iš sovietinių šaltinių kaip reikšmingus reikia išskirti Lietuvos KP(b) CK pirmojo sekretoriaus ir LPJŠ viršininko A. Sniečkaus laiškus sovietinio pagrindžio vadovams Lietuvoje⁶², taip pat sovietinių partizanų vadovų laiškus iš vokiečių užnugario A. Sniečkui; daugiausiai jų parašė Lietuvos KP(b) CK operatyvinės grupės vadovas M. Šumauskas, jie saugomi įvairiose partizaninio fondo (f. 1) bylose.

Apibendrinantys sovietiniai šaltiniai (ataskaitos, pranešimai ir kt.) jau turi tendencingumo požymių. Ypač nepatikimos ataskaitos, rašytos sovietinių partizanų – buvusių karo belaisvių. Kaip sovietiniai žmonės jie buvo geriau įvaldę prirašinėjimų, duomenų didinimo, savo veiklos sureikšminimo „metodus“.

Sovietinių pirminių šaltinių patikimumas bent iš dalies priklauso ir nuo to, iš kokio Lietuvos regiono jie rašyti. Santykinai patikimesniais šaltiniais galima laikyti sovietinio pagrindžio vadovų laiškus, rašytus iš Rytų ir Pietryčių Lietuvos, mat šio regiono sovietinė vadovybė Maskvoje turėjo daugiau informacijos kanalų, o kartu galimybių gaunamą informaciją kontroliuoti, nustatyti darbo „broką“⁶³. Visi sovietiniai vadovai stengėsi nuslėpti neigiamus reiškinius savo pagrindžio struktūrose, tačiau čia tai padaryti buvo sunkiau, informacija Maskvą pasiekdavo iš kitų „žinybų“ grupių⁶⁴. Savo ruožtu pavaldūs LPJŠ sovietinių partizanų vadovai Maskvai siūsd-

62 A. Sniečkaus 1943 m. kovo 31–1943 m. gruodžio 22 d. rašyti laišakai saugomi LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35; 1944 m. sausio 25–1944 m. liepos 17 d. laišakai, *ten pat*, ap. 7, b. 119; A. Sniečkaus rašytų laiškų 1943–1944 m. rinkinys, *ten pat*, f. 16895 (A. Sniečkaus fondas), ap. 2, b. 191.

63 Antai 1944 m. balandžio pabaigoje iš Raudonosios armijos generalinio štabo žvalgybos grupės A. Sniečkų pasiekė žinia apie Eišiškių apskrityje sudegintą Gumbo kaimą. G. Zimanui šią informaciją kaip tikslią teko patvirtinti, Jurgio (G. Zimano) 1944 m. balandžio 25 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 411, l. 397.

64 1944 m. gegužės pradžioje A. Sniečkus iš Raudonosios armijos generalinio štabo sužinojo, kad kai kurie Pietryčių Lietuvoje veikusių žydų būrių nariai „marodieriauja“, plėšikauja, A. Sniečkaus 1944 m. gegužės 9 d. šifruotė Gabriui (M. Miceikai), Petruui (M. Afoninui), *ten pat*, b. 402, l. 64. Jiems teko patvirtinti šią informaciją.

vo kompromituojamą medžiagą apie karinės žvalgybos ir NKVD grupes, veikusias Rytų ir Pietryčių Lietuvoje.

Tuo tarpu patikrinti duomenis, gaunamus iš Žemaitijos, iš kitų alternatyvių šaltinių Maskva neturėjo galimybės. Neatsitiktinai Žemaitijoje veikusių sovietinių partizanų struktūrų, beje, sudarytų daugiausia iš sovietinių karo belaisvių ir jų vadovaujamų, įvykdytų diversijų geležinkeliuose skaičius santykinai buvo labai didelis (tačiau vargu ar realus).

Monografijos tikslas ir uždaviniai – nušviesti sovietinio ginkluoto pagrindžio (raudonųjų partizanų) Lietuvoje veiklą kaip kompleksinį, visuminį istorinį reiškinį, parodyti, kaip realiai šis pagrindis veikė Lietuvos sąlygomis, kokie jo nuopelnai antinacinėje kovoje ir veiklos padariniai lietuvių tautai ir Lietuvos žmonių ateičiai; atskleisti SSKP-LKP ir kitų sovietinių struktūrų, jų vadovų (ypač A. Sniečkaus) pastangas ir vaidmenį sovietų užnugaryje organizuojant partizaninį karą Lietuvoje; partizaninio karo organizatorių skverbimosi į Lietuvą procesą, vadovaujančių centrų kūrimą, sovietinių partizanų organizacinę struktūrą, tautinę sudėtį ir paplitimą (išsidėstymą) Lietuvos teritorijoje; pažvelgti į pagrindines sovietinių partizanų veiklos sritis, jų santykius su kitais antinaciniais – lietuvių ir lenkų nacionaliniais – pagrindžiais, konfliktinius santykius su Lietuvos gyventojais (ypač Lietuvos valstietija) ir kitus klausimus.

Autorius laikosi nuostatos: sovietinių partizanų veiklai lemiamą poveikį turėjo „išorės“ (sovietų užnugario) veiksnys. Šį požiūrį atspindi ir monografijos struktūra, tai, kad nemažai dėmesio skiriama „pagalbai“ iš sovietinio užnugario, sudedamosioms jo dalims, žmogiškųjų ir materialinių resursų turiniui, veiksmams ir organizacinėms pastangoms.

Rengdamas darbą autorius stengėsi įsigilinti į karo ir nacistinės okupacijos realią istorinę tikrovę, suprasti žmonių elgseną ir veiklos motyvus, nesiimti „teisėjo“ vaidmens išlikti korektiškam. Sudėtingomis aplinkybėmis į sovietinius partizanus pateko ir jų gretose veikė įvairūs žmonės.

Autorius vartoja ne „SSRS kovotojų“ ar „Stalino komandosų“ (kaip daro kai kurie autoriai), o „sovietinio ginkluoto pagrindžio Lietuvoje“, sovietinių (kaip sinonimą raudonųjų) partizanų Lietuvoje sąvoką. Tuo nenusižengiama korektiškumui ir istorinei tikrovei, atvirkščiai, atspindimos sudėtingos ir prieštaringos jos realijos.

Vis dėlto reikia pabrėžti, kad pagrindiniai šios knygos veikėjai – sovietinio partizaninio karo Lietuvoje organizatoriai ir vadovai – sovietiniai kolaborantai, atvykę į vokiečių užnugarį savanoriškai ar „partijos įsakyti“, idėjiškai ištikimi, nuoseklūs kovotojai už stalininės SSRS interesus, istorijos „egzamino“ neišlaikiusias „bolševizmo“ idėjas. A. Sniečkus (1903–1974) – ilgametis VKP(b) padalinio Lietuvos KP(b) vadovas, Nepriklausomoje Lietuvoje „profesionalus“ komunistinio pagrindžio vei-

kėjas, už antivalstybinę veiklą du kartus nuteistas kalėti, 1940 m. SSRS okupavus Lietuvą – Lietuvos KP(b) CK pirmasis sekretorius, šias pareigas ėjo iki savo mirties 1974 m. sausio 24 d., t. y. beveik 34 metus.

Dauguma sovietinio pagrindžio organizatorių ir vadovų buvo susiję su sovietų 1940–1941 m. represijomis, kai kurie spėjo susitepti rankas ir vykdydami nusikaltamą veiklą, bėgdami iš Lietuvos. Antai D. Rocius, vienas iš atsiųstų į vokiečių užnugarį sovietinių partizanų vadovų (prieš karą – Telšių apskrities vykdomojo komiteto pirmininkas, LSSR Aukščiausiosios tarybos prezidiumo pirmininko pavaduotojas) buvo Rainių žudynių dalyvis⁶⁵.

Sovietinių vadovų gyvenime ir veikloje karo metai buvo tik epizodas tarnaujant svetimai, priešiška lietuvių tautai valstybei SSRS. Ši tarpinė nuspalvina kiek šviesesnės spalvos, kurias lėmė kova su nacizmu. Detalų jų ir visų sovietinių partizanų Lietuvoje veiklos nagrinėjimą ir nušvietimą skaitytojas neturėtų suprasti kaip mėginimą juos garbinti ir idealizuoti.

Po Antrojo pasaulinio karo pabaigos praėjus beveik 70 metų, daugelis anų laikų istorijos temų ir įvykių išlieka neištirti, interpretuojami vadovaujantis vien ideologinėmis nuostatomis. Prie tokių temų neabejojant galima priskirti sovietinio ginkluoto pagrindžio, sovietinių (raudonųjų) partizanų veiklą Lietuvoje. Autorius tikisi, kad šis darbas bus žingsnis istorinės tikrovės pažinimo linkme.

65 1941 m. birželio 25 d. naktį Rainių miškelyje (netoli Telšių) besitraukiantis Raudonosios armijos dalinys vykdė Telšių kalėjimo kalinių žudynes, iš viso žiauriai nužudyti 73 žmonės. Apie D. Rociaus dalyvavimą žudynėse liudija NKGB Telšių apskrities viršininkas P. Raslanas. D. Rocius buvo komisijos, kuri turėjo peržiūrėti kalinių bylas, narys (t. y. atrinkti žmones, kuriuos reikėjo nužudyti); žr. VSLK Telšių apskrities viršininko P. Raslano 1942 m. spalio 7 d. paaiškinimą A. Sniečkui dėl 75 kontrrevoliucionierių sušaudymo 1941 m. birželio 25 d. pasitraukiant iš Telšių miesto, LYA, f. 1771, ap. 5, b. 130, l. 9.

I

SOVIETINIO POGRINDŽIO ORGANIZACINIŲ STRUKTŪRŲ IR VEIKLOS UŽUOMAZGOS LIETUVOJE 1941–1942 M.

1. NKVD-NKGB žvalgybinės diversinės grupės Lietuvoje 1941 m.

Sovietinio ginkluoto pasipriešinimo vokiečių užimtoje SSRS teritorijoje organizavimo pradžia paprastai siejama su SSRS Liaudies komisarų tarybos (LKT) ir VKP(b) CK 1941 m. birželio 29 d. direktyva „Pafrontės sričių partinėms tarybų valdžios organizacijoms“, Stalino 1941 m. liepos 3 d. kalba, VKP(b) CK 1941 m. liepos 18 d. slapta instrukcija, vėliau pavadinta „Apie kovos organizavimą vokiečių kariuomenės užnugaryje“. Visuose šiuose direktyviniuose dokumentuose buvo deklaruojama beatodairiškos kovos su okupantais vokiečiais idėja, reikalaujama sudaryti jiems ir jų pagalbininkams nepakenčiamas sąlygas, persekioti ir naikinti juos „kiekviename žingsnyje“, kurti partizanų būrius ir diversines grupes, organizuoti vokiečių užnugaryje partizaninį karą¹.

Vokietijos *vermachtas* visą Lietuvą užėmė birželio 22–27 d., taigi dar prieš pasirodant šiems „centriniam“ direktyviniams nurodymams organizuoti diversinę žvalgybinę veiklą, partizaninę kovą. Sovietinės Lietuvos vadovybė, sovietų valdžios institucijos, NKVD-NKGB struktūros, sovietinis aktyvas viską turėjo organizuoti besitęsiančios evakuacijos į SSRS „gilumą“, sovietinės Lietuvos vadovybės „įsikūrimo“ sovietų užnugaryje sąlygomis. Nebuvo laiko, net ir trumpo laikotarpio, susiorientuoti ir pasirengti. Šia prasme padėtis Lietuvoje skyrėsi net nuo padėties Latvijoje ir Estijoje, kurias vokiečiai okupavo daug vėliau². Apskritai greita okupacija buvo veiksnys, labai sunkinęs bet kokį sovietinio pasipriešinimo organizavimą, nulėmęs Lietuvos specifiką.

Sovietų propaganda ir istoriografija skelbė ir pabrėžė, kad svarbiausias partizaninės kovos organizatorius nuo pat vokiečių okupacijos pradžios buvo kompartija³. Atsižvelgiant į ideologines propagandines nuostatas apie vadovaujantį kompartijos vaidmenį visuomenės gyvenime, buvo nutylima, kad pradinio karo laikotarpiu (apytiksliai iki 1942 m. vidurio) pagrindinis, svarbiausias vaidmuo organizuojant partizaninį „judėjimą“ priklausė SSRS NKVD-NKGB, o ne partijos struktūroms.

1 V. И. Боярский, *Партизаны и армия*, с. 175–176.

2 Vokiečiai Rygą užėmė 1941 m. liepos 1 d., Taliną – tik rugpjūčio 28 d.

3 P. Štaras, *Partizaninis judėjimas Lietuvoje*, p. 48.

Tai galima vertinti kaip natūralų ir logišką reiškinį, ypač turint galvoje, kad SSRS vadovybė nesirengė partizaniniam karui ir nesteigė specialių struktūrų jam organizuoti. NKVD-NKGB buvo tiesiogiai pavaldi pasienio ir vidaus kariuomenė, turėjusi vykdyti diversijas ir žvalgybą, verbuoti agentus ir vykdyti kitas užduotis, susijusias su partizaniniu karu. Neatsitiktinai A. Sniečkus, pirmos karo dienos rytą susisiekęs su L. Berija, negavo nurodymų organizuoti ginkluotą pasipriešinimą. Nei sovietinės valdžios pareigūnai, nei komjaunuoliai neturėjo būti ginkluojami, ką jau kalbėti apie darbininkus, valstiečius ar inteligentus. L. Berija sutiko leisti apginkluoti tik „patikimus“ Lietuvos komunistus.

SSRS NKVD vadovybė karo išvakarėse planavo diversinę (partizaninę) veiklą ir ketino iš pasienio ir vidaus kariuomenės sudaryti 4 batalionus, iš kurių 3 turėjo veikti Ukrainoje, Baltarusijoje ir Pabaltijyje (1 rezervinis Pamaskvėje). Tačiau realiai karo išvakarėse nei žmonių, nei materialinių resursų partizaniniam karui nebuvo parengta⁴. Nėra duomenų, kad besitraukdamos į SSRS „gilumą“ NKVD ir kompartijos struktūros „specialiai“ būtų palikusios žmones Lietuvoje partizaninei, pagrindinei kovai organizuoti ar dėl kitų tikslų, kaip tai lyg ir buvo padaryta Baltarusijoje⁵. Kaip teigia J. Vildžiūnas, pasitraukiant „nespėta“ palikti žmonių, kurie prieš okupuotoje teritorijoje būtų galėję organizuoti pagrindinį pasipriešinimo judėjimą, vykdyti labai svarbius karo metų žvalgybos ir kontržvalgybos uždavinius⁶. Kita vertus, be abejo, Lietuvoje buvo daug nespėjusių pasitraukti NKVD-NKGB slaptųjų agentų ir kitų asmenų, susijusių su sovietinėmis specialiosiomis tarnybomis.

Vadovaujantis minėtają 1941 m. birželio 29 d. direktyva, liepos 5 d. prie SSRS NKVD sudaryta Ypatingoji grupė. Vienas iš svarbiausių jos veiklos uždavinių – organizuoti partizaninį karą. Sudarius NKVD ypatingąją grupę, pradėta formuoti atskiroji ypatingosios paskirties motorizuota šaulių brigada, turėjusi vykdyti žvalgybą ir diversijas. Vadovaujantis karo metų realijomis ir uždaviniais, 1941 m. liepos 20 d. centralizuotas NKVD-NKGB aparatas (NKGB įėjo į NKVD sudėtį ir veikė iki 1943 m. balandžio 14 d.). Rugsjūčio pabaigoje SSRS NKVD centriniam aparate Maskvoje buvo sukurta 4-oji valdyba (vadovas P. Sudoplatovas), turėjusi organizuoti partizaninę kovą vokiečių okupuotoje SSRS teritorijoje. Ši valdyba turėjo ir lietuviš-

4 П. Судоплатов, *Разные дни тайной войны и дипломатии. 1941 год*, Москва, 2001, с. 216–217.

5 Yra duomenų, kad Baltarusijoje vokiečių užnugaryje pagrindinę veiklą organizavo 70 vadovaujančių kompartijos ir tiek pat komjaunimo darbuotojų. Dėl tokių pat tikslų palikta ar netrukus per fronto liniją atsiųsta daugiau kaip 3 tūkst. kompartijos narių (Из докладной записки секретаря ЦК КП(б) Белоруссии в ЦК ВКП(б) о положении в оккупированных областях республики, 19 августа 1941 г., *Русский архив*, т. 20(9), Москва, 1999, с. 51). Tačiau kai kurie Rusijos autoriai tvirtina, kad prieš karą Baltarusijoje įsteigtos slaptos bazės su ginklų ir maisto atsargomis būsimiems partizanų būriams vėliau, karui neprasidėjus, buvo likviduotos (Р. Иринархов, *Агония 1941: Кровавые дороги отступления*, Москва, 2011, с. 14).

6 J. Vildžiūnas, *Kova be atvangos: atsiminimai (1927–1944)*, Vilnius, 1979, p. 264.

ką poskyrį, kuriam vadovavo A. Guzevičius. Be NKVD-NKGB, kiek vėliau žvalgybines grupes į Lietuvą siuntė ir Raudonosios armijos generalinio štabo žvalgybos valdyba, ir Raudonosios armijos frontų štabų žvalgybos skyriai.

Lietuvos SSR NKVD-NKGB centrinio ir apskričių aparato darbuotojai iš Lietuvos evakavosi „sklandžiai ir organizuotai“. Iš Lietuvos SSR į SSRS gilumą iš viso pasitraukė 1398 NKVD darbuotojai (tarp jų buvo 159 kompartijos nariai, 82 kandidatai, 121 komjaunuolis) ir susitelkė Gorkyje, Kostromoje, Penzoje⁷.

Lietuvos SSR NKVD-NKGB darbuotojų palyginti lengvas ir sklandus traukimas į rytus prasidėjus karui ir sunkus kelias tų, kurie netrukus buvo grąžinti į Lietuvą partizaninei kovai organizuoti, matomas iš NKVD Ukmergės apskrities tardytojo, vienos iš atsiųstų į Lietuvą NKVD grupių nario ir pasidavusio policijai V. Kavaliausko, priklausiusio V. Vildžiūno grupei, parodymų. NKVD Ukmergės apskrities darbuotojai 1941 m. birželio 23 d. autobusais išvyko iš Ukmergės, apsistojo miške už Daugpilio ir įkūrė Lietuvos SSR NKVD stovyklą. Iš čia enkavedistai buvo siunčiami į Zarasus ir Obelius „naikinti“ 1941 m. birželio sukilėlių. Vėliau iš stovyklos prie Daugpilio per Polocką, Vitebską, Didžiuosius Lukus patraukė į Kalininą (buvusią Tverę), kur susirinko visi Lietuvos SSR NKVD centrinio aparato darbuotojai.

Iš Kalinino Lietuvos enkavedistai buvo siunčiami toliau į įvairias vietas Rusijos gilumoje. Kalinino apylinkėse liko apie 200 NKVD darbuotojų iš visų Lietuvos apskričių. Jiems paskelbė, kad „tėvynė pavojuje“, išklėle uždavinį vykti į priešų užnugarį ir kovoti partizaninį karą, kurti partizanų būrius, vykdyti diversijas ir kt.

Kaip matyti iš V. Kavaliausko parodymų ir kitų šaltinių, iš NKVD pareigūnų savanoriais partizanauti Lietuvoje sutiko vos vienas kitas, buvę „seni“, idėjiniai komunistai. Tačiau kai kurie NKVD darbuotojai atsisakė grįžti į Lietuvą ir dėl to keli iš jų buvo suimti. Kalinine prasidėjo trumpalaikiai 2 savaitių užsiėmimai, kuriuose buvo mokoma teroristinio diversinio darbo metodų. Dar vykstant apmokymams, liepos pabaigoje–rugpjūčio pradžioje formuojamos 7–8 žmonių grupės ir siunčiamos į Lietuvą. Iš Kalinino buvo išsiųsta daugiau kaip 70 žmonių, paskutinė 30 žmonių grupė išvyko rugpjūčio 7 d.⁸

NKVD grupės Kalinino apylinkėse buvo rengiamos ir siunčiamos į vokiečių užnugarį Lietuvos SSR NKGB vadovybės pastangomis⁹. V. Kavaliauskas parodymuose

7 SSRS NKVD 2-ojo skyriaus lietuviškojo sektoriaus viršininko A. Guzevičiaus 1941 m. lapkričio 7 d. darbo planas, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 3, l. 43.

8 V. Kavaliausko 1941 m. rugsėjo 4 d. parodymai Dūkšto policijos nuovados vachmistriui S. Eitmanavičiui, LCVA, f. R-500, ap. 1, b. 4, l. 399–404.

9 Lietuvos SSR NKVD darbuotojo F. Krastinio liudijimu, LSSR saugumo organų vadovybė iš Kalinino, Vitebsko, Didžiųjų Lukų pasiuntė į Lietuvą keletą NKVD grupių diversinei žvalgybinei veiklai, vadovaudamasi Stalino 1941 m. liepos 3 d. kalba, kurioje buvo sakoma, „ką iš esmės privalo daryti tarybiniai žmonės prieš okupuotose srityse“ (F. Krastinio atsiminimai, B. Balsevičienė, Didžiojo Tėvynės karo ir partizaninio judėjimo dalyvių atsiminimai (rankraštis), Kaunas, 1984, p. 20–28).

mini, kad NKVD grupės formavo ir siuntė komisaras Gladkovas, jo padėjėjai (pavaduotojai) Bykovas ir Baranauskas¹⁰. Pradėjus rinkti savanorius, atvyko Kalinino srities aukščiausiosios tarybos narys ir pareiškė, kad vykti į vokiečių užnugarį privalu, tai yra įsakymas, ir tas, kas jam nepaklus, bus atiduotas teismui¹¹. Matyt, Kalinino srities valdžios atstovas atrinktiems į NKVD grupes Lietuvos SSR enkavedistams ir čekistams perdavė SSRS valstybės saugumo komisaro V. Merkulovo įsakymą grįžti į Lietuvą diversijoms ir žvalgybos užduotims vykdyti.

Sovietų istoriografijoje tvirtinama, kad pirmosiomis karo savaitėmis susikūrė dvi bazės, kurios rengė žmones kovoti prieš užnugaryje. Viena veikė Baltarusijoje, iš pradžių Gomelio, vėliau Mozyriaus rajone. Iš Mozyriaus apylinkių 1941 m. rugpjūtį į Lietuvą buvo pasiųstos 3 grupės (vadovai P. Skurkis, M. Mickevičius, J. Povilaitis), iš viso apie 40 žmonių. Esą šios grupės, vos perėjusios fronto liniją, susidūrė su baudžiamaisiais fašistų būriais ir buvo išblaškytos, daugelis komunistų žuvo (tarp jų ir grupių vadai M. Mickevičius, P. Skurkis). Iš Kalinino apylinkių 1941 m. liepą–rugpjūtį buvo pasiųstos 6 grupės (38 organizatoriai). Sovietų istoriografijoje rašoma, kad visas šias grupes į Lietuvą neva pasiuntė Lietuvos KP(b) CK¹².

Kaip matyti iš SSRS NKVD lietuviškojo poskyrio vadovybės (A. Guzevičiaus) 1941–1942 m. duomenų, NKVD-NKGB 1941 m. liepą–rugpjūtį į Lietuvą siuntė 12 žvalgybinių diversinių grupių, iš viso 85 žmones; jų veikla turėjo apimti 12 Lietuvos apskričių. Liepos 7–8 d. iš Seno apylinkių (Vitebsko sr.) pasiųstos 3 grupės (23 asmenys); liepos 17–rugpjūčio 5 d. iš Mozyriaus apylinkių (Gomelio sr.) – 4 grupės (27 asmenys); liepos 29–rugpjūčio 5 d.¹³ iš Didžiųjų Lukų (Kalinino sr.) – 5 grupės (35 asmenys). A. Guzevičius nerašė apie pasiųstų enkavedistų žūtį, tik pabrėžė, kad dalis grupių narių sugrįžo, ir aiškino tuo, kad grupių siuntimas buvo nepakankamai gerai organizuotas, kita vertus, grupių nariai pasirodė kaip bailiai. Jo pateiktais duomenimis, iš 85 siųstų žmonių grįžo 36–40, o 45

10 Piotras Gladkovas (1902–mirties data nežinoma) 1940 m. rugsėjį paskirtas Lietuvos SSR NKVD liaudies komisaro pirmuoju pavaduotoju. 1941 m. vasarį, NKVD reorganizavus, tapo Lietuvos SSR NKGB vadovu, nuo 1941 m. rugpjūčio 28 d. – Raudonosios armijos Karelijos fronto ypatingojo skyriaus viršininku. SSRS Ministrų tarybos nutarimu, 1955 m. neteko generolo laipsnio dėl netinkamo elgesio dirbant NKVD-NKGB organuose (B. Абрамов, *Смерш: Советская военная контрразведка против разведки Третезо Рейха*, Москва, 2005, c. 85). P. Gladkovo pavaduotojai – Davydas Bykovas (1903–mirties data nežinoma) ir Boleslovas Baranauskas (1902–1975).

11 V. Kavaliausko 1941 m. rugsėjo 4 d. parodymai, LCVA, f. R-500, ap. 1, b. 4, l. 401.

12 *Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža*, t. 3 (1940–1959), Vilnius, 1985, p. 140; P. Štaras, *Partizaninis judėjimas Lietuvoje*, p. 48; J. Vildžiūnas, *Kova be atvangos: atsiminimai (1927–1944)*, p. 266.

13 Matyt, turėtų būti rugpjūčio 8 d.

žmonės pasiekė paskyrimo vietas (tačiau apie jų veiklą tikslių žinių nebuvo, nes nepalaikytas radijo ryšys)¹⁴.

Taigi duomenys apie 1941 m. vasarą į Lietuvą pasiųstas NKVD grupes prieštarinai. Atrodytų, kad Kalinino apylinkės (čia veikė NKVD sanatorijos poilsio bazės) buvo vienintelė vieta, kurioje 1941 m. vasarą buvo rengiamos lietuviškosios NKVD grupės. Kitos sovietiniuose šaltiniuose minimos tik grupių siuntimo per fronto liniją (ji greitai keitėsi) vietovės sovietų pafrontėje.

Į Lietuvą (tačiau ne savo veiklos rajonus) atvyko V. Vildžiūno, A. Milvydo, V. Šiupinio, K. Macevičiaus, K. Petriko, A. Godliausko grupės. Jas sudarė 38 žmonės (žr. 1 lentelę), bet ne visi pasiekė Lietuvą. Visos šios grupės iškeliavo iš Kalinino, palyginti su kitomis grupėmis, vėliausiai, taigi ir geriau pasirengusios negu kitos. Vis dėlto pasirengimo veiksnys nebuvo lemiamas. Ne paskutinę vietą užėmė suformuotų NKVD grupių nenoras grįžti į Lietuvą, daugelis, be abejo, gerai suprato ir nujautė, kokios sunkios veiklos sąlygos jų čia laukė (dėl to kai kurie „maištavo“, prašėsi verčiau pasiunčiami į frontą negu partizaninei kovai Lietuvoje).

Kokie konkretūs veiklos uždaviniai buvo keliami siunčiamiems į Lietuvą enkavedistams? Minėtasis V. Kavaliauskas liudijo, kad grupė turėjo veikti Ukmergės, Panevėžio, Utenos apskrityse, iš pradžių apsigyventi miškuose, vėliau pas gimines ir pažįstamus. Susipažinusi su vietos tvarka ir padėtimi, ji turėjo telkti vietinius komunistus ir prijaučiančius asmenis, besislapstančius miškuose, ar šiaip nepatenkintus tuometine valdžia, tokius asmenis organizuoti į grupes ir vykdyti diversijas, sprogdinti tiltus, geležinkelius, įvairius sandėlius, žudyti valdininkus, policininkus, visus „veikliausius lietuvius“¹⁵.

Vokiečių saugumo policijos ir SD 1941 m. pabaigoje išgautais iš tardomų enkavedistų ir apibendrintais duomenimis, NKVD grupės turėjo vermachto užnugaryje vykdyti sabotazo aktus, iš rikiuotės išvesti kariuomenės aprūpinimo kelius, geležinkelio įrenginius ir tiltus, naikinti degalų, maisto produktų ir ginklų sandėlius, vokiečių karininkus, valdininkus, vokiečiams draugiškus lietuvius, išsiaiškinti lietuvių pavardes ir perduoti juos sugrįžus Raudonajai armijai¹⁶.

Atrodytų, kad tokie grupių uždaviniai vokiečių ir lietuvių policijos šaltiniuose šiek tiek sureikšminti, neatspindintys objektyvios padėties. V. Kavaliausko liudijimu, visi siunčiamų grupių nariai apsiginkluodavo dviem pistoletais, keliomis grana-

14 SSRS NKVD 2-ojo skyriaus lietuviškojo sektoriaus viršininko A. Guzevičiaus 1941 m. lapkričio 7 d. darbo planas, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 3, l. 43–50; SSRS NKVD 4-osios valdybos 6-ojo skyriaus 2-ojo poskyrio viršininko A. Guzevičiaus 1942 m. gegužės 23 d. pažyma, *ten pat*, l. 38.

15 V. Kavaliausko 1941 m. rugsėjo 4 d. parodymai, LCVA, f. R-500, ap. 1, b. 4, l. 401–402.

16 Vokiečių saugumo policijos ir SD Ostlande vado 1941 m. gruodžio 20 d. ataskaita Vyriausiajai reicho saugumo valdybai Berlyne, Latvijos CVIA, f. R-70, ap. 3, b. 57, l. 193–195.

tomis, 0,5 kg sprogmenų (kai kurie turėjo kiek didesnę kiekį)¹⁷. Su tokia ginkluote, kad ir geriausių norų vedamas, ne kažin ką galėjai nuveikti.

Yra liudijimų, kad pirmosioms pasiūstoms į Lietuvą NKVD grupėms kelti daug kuklesni uždaviniai. Kaip matyti iš KGB šaltinių apie V. Vildžiūno grupę, kokių nors konkrečių uždavinių ir tikslų šioji grupė esą neturėjo ir privalėjo veikti atsižvelgdama į padėtį. Dėl prasto parengimo sklandė blogos nuotaikos, kai kurie nariai nenorėjo vykti į Lietuvą, tačiau niekas į tai neatsižvelgė¹⁸.

Reikia turėti galvoje: 1941 m. vasarą Lietuvos SSR NKVD vadovybė, siūsdama grupes, vadovavosi nuostata, kad Vokietijos kariuomenės žygis į Rytus netrukus bus sustabdytas, fronto linija stabilizuota, pasiūstos grupės veiks pafrontės sąlygomis. Tai netiesiogiai matyti ir iš sovietinės Lietuvos vadovybės Maskvoje 1941 m. rugpjūčio pabaigos siūlymo Raudonosios armijos sudėtyje suformuoti lietuvišką diviziją, kuri turėjo veikti „Lietuvos teritorijos priegose“ ar net Lietuvoje kartu su (raudonaisiais) partizanais¹⁹.

Vėlesniuose (1941 m. rudens ir 1942 m. pradžios) NKVD-NKGB vadovybės šaltiniuose atsispindi enkavedistams kelti iš tikrųjų dideli veiklos uždaviniai, nurodyti taip: „1) partizaninės kovos prieš vokiečius organizavimas; 2) pramonės ir karinių objektų; 3) elektros stočių ir linijų, ryšių; 4) susisiekimo komunikacijų; 5) transporto priemonių, degalų sandėlių naikinimas; 6) fašistinio „aktyvo“ žudymas; 7) žvalgybos duomenų rinkimas“²⁰. Tai galima vertinti kaip vėlesnio laikotarpio uždavinius, kelčius NKVD grupėms, perspektyvinius jų veiklos uždavinius. Kalbant apie partizaninę kovą reikia pasakyti, kad NKVD-NKGB pabrėžė „D“ (diversijų) ir „T“ (teroro), taip pat žvalgybos uždavinių vykdymą. Apie partizaninės kovos organizavimą platesne prasme, politinį, organizacinį darbą tarp gyventojų, jų įtraukimą į partizaninę kovą nekalbama. (Tokią nuostatą, kaip siaurą, žybybinę, ne kartą kritikavo A. Sniečkus.) Siunčiamos į Lietuvą NKVD grupės vadintos žvalgybinėmis diversinėmis grupėmis.

Duomenys apie 1941 m. vasarą atsiųstų į Lietuvą NKVD grupių veiklą labai fragmentiški ir nepilni (kaip minėta, tik 1963–1970 m. ir vėliau KGB suskato kaupti ir sisteminti medžiagą, kuri iki pat sovietmečio pabaigos Lietuvoje tyrėjams buvo neprieinama). Daugelis atsiųstų enkavedistų buvo idėjiniai komunistai, aktyviai veikę komunistiniame pogrindyje, Lietuvos valdžios teisti ir kalinti ilgus metus. Šiuo požiūriu A. Sniečkus ir kiti Lietuvos sovietiniai vadovai turėjo „moralinę“ teisę tvir-

17 V. Kavaliausko 1941 m. rugsėjo 4 d. parodymai, l. 402.

18 KGB 1963 m. pažyma apie „Patvariųjų“ grupės veiklą, LYA, f. K-42, ap. 2, b. 7, l. 1–2.

19 Lietuvos KP(b) CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus ir VKP(b) CK ir SSSR LKT įgaliotinio Lietuvos SSR N. Pozdniakovo 1941 m. rugpjūčio 28 d. pažyma SSRS Valstybės gynybos komitetui, LYA, f. 1771, ap. 2, b. 170, l. 2.

20 A. Guzevičiaus 1942 m. gegužės 23 d. pažyma, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 3, l. 38 ir kt.

tinti, kad pirmosios pasiūstos grupės buvo Lietuvos komunistų grupės. Tai nebuvo profesionalūs, kvalifikuoti, patyrę NKVD darbuotojai, „čekistai“ ar „enkavedistai“. Lietuvos SSR NKGB-NKVD darbuotojais jie tapo tik 1940 m., sovietams okupavus Lietuvą. Veikdami sovietinėse Lietuvos NKVD-NKGB struktūrose, dalyvaudami represinėje sovietų politikoje jie ne tik įgijo patirties, bet ir susikompromitavo Lietuvos žmonių akyse.

NKVD grupės, persiūstos 1941 m. vasarą, veikė nepaprastai sunkiomis sąlygomis. Prasidėjus karui, Lietuvoje vyko antisovietinis Birželio sukilimas, daug Lietuvos žmonių vokiečius sutiko kaip „išvaduotojus“. Enkavedistams buvo sudėtinga išlikti, ką jau kalbėti apie kokią nors veiklą, jai objektyviai nebuvo jokių sąlygų. Tik vienas kitas iš NKVD grupių bandė veikti, kovoti, žuvo nelygioje kovoje.

Nesėkmėms įtakos turėjo ir kai kurie subjektyvūs veiksniai. Galima teigti, kad Lietuvos SSR NKVD-NKGB vadovybė, grupes komplektuodama ir paskubomis siūsdama į vokiečių užnugarį, rizikavo, kita vertus, padarė didelių klaidų, nesilaikė konspiracijos taisyklių. Grupes formavo ne savanoriškai, o priverstinai ar pusiau priverstinai, grupių nariai (NKVD apskričių viršininkai, operatyviniai darbuotojai, tardytojai ir kt.) dažnai pažinojo vienas kitą. Atsiradęs išdavikas galėjo pragaištingai paveikti, paralyžiuoti visų siunčiamų grupių veiklą.

Taip praktiškai ir atsitiko. NKVD atsiūstos grupės tapo lengvu vokiečių ir lietuvių policijos struktūrų grobiu. Jau minėta, kad išdaviku tapo V. Kavaliauskas; vos tik pasiekęs Rytų Lietuvą, 1941 m. rugsėjo 3 d. anksti rytą prisistatė į Salako policijos nuovadą ir tvirtino norįs „išaiškinti visą komunistų organizuotą darbą“. Operatyvūs ir detalūs jo parodymai buvo išsiuntinėti visų Lietuvos apskričių viršininkams, o šie davė atitinkamus nurodymus savo apskričių policijai²¹.

Tarp pasiūstų į Lietuvą NKVD grupės narių išskirtinis buvo A. Godliausko grupės narys P. Vitulskis. Savo atsiminimuose buvęs sovietinis saugumietis J. Vildžiūnas rašo, kad ši grupė į Lietuvą atsiūsta pirmoji, „be ypatingo pasiruošimo“. J. Vildžiūnas P. Vitulskį vadina „buržuazinės policijos darbuotoju“, kuris 1940–1941 m. aktyviai talkino sovietų valdžios organams. Esą ypatingo pasitikėjimo šis žmogus nekėlė, visą grupę perspėjo užsikonspiruoti. Tačiau į priešų užnugarį jį siuntė todėl, kad jis, kaip buvęs buržuazinės policijos darbuotojas, galėjo lengviau įsitaisyti okupaciniuose savi-

21 Antai Trakų apskrities viršininkas 1941 m. rugsėjo 24 d. įpareigojo Trakų apskrities kriminalinę ir viešąją policiją „patikrinti visų miestelių, bažnytkaimių ir kaimų gyventojų dokumentus“ ieškant V. Kavaliausko nurodytų asmenų, LYA, f. R-500, ap. 1, b. 4, l. 404. Matyt, tokių priemonių ėmėsi visų Lietuvos apskričių vadovybė. Prieš karą V. Kavaliauskas buvo NKVD Ukmergės apskrities skyriaus tardytojas, dirbo saugumo policijoje; jį užverbavo vokiečiai. 1944 m. įstojo į vokiečių kariuomenę, pasitraukė į Vakarų, o 1945 m. Bornholmo saloje (Danija) pateko į sovietų rankas. Sovietų 43-iosios armijos Karo tribunolas 1945 m. spalio pradžioje jį nuteisė mirties bausme, nuosprendis įvykdytas 1946 m. vasarį; žr. V. Kavaliausko baudžiamąją bylą, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44678/3, l. 168, 179.

valdos organuose ir teikti vertingą informaciją²². P. Vitulskis buvo ne eilinis „policijos darbuotojas“, o Lietuvos kriminalinės policijos Kauno apygardos viršininkas. Atėjusi sovietų valdžia jį priėmė į tarnybą NKVD. Aktyvus jo talkininkavimas sovietų valdžios organams (anot J. Vildžiūno) reiškė, kad P. Vitulskis dalyvavo suimant Lietuvos policijos ir saugumo pareigūnus, tremiant jų šeimas 1941 m. birželį ir kt. 1941 m. rugpjūčio pabaigoje ar rugsėjo pradžioje atvykęs į Kauną P. Vitulskis, žmonos padedamas, prisistatė vokiečiams, davė išsamius parodymus apie savo darbą 1940–1941 m. NKVD, sovietines diversines žvalgų grupes, Lietuvoje pasilikusią sovietinę agentūrą ir kt. Užverbuotas vokiečių P. Vitulskis dirbo Vilniuje, nemažai nusipelnė kovodamas su sovietų ir lenkų pogrindžiais. 1943 ar 1944 m. žuvo. Jo žūties aplinkybės nėra visiškai aiškios: vienais duomenimis, P. Vitulskį Vilniuje likvidavo patys vokiečiai, kitais duomenimis, jam, kaip tėvynės išdavikui, NKVD darbuotojui, dalyvavusiam sovietų represijose 1940–1941 m., mirties nuosprendį įvykdė lietuvių saugumo policija²³.

Dėl prieštaringos veiklos apie P. Vitulskį kaip sovietinį partizaną sovietų istoriografijoje (išskyrus minėtuosius J. Vildžiūno atsiminimus) nebuvo rašoma. Jo, sovietinio žvalgybininko ir diversanto, pasiuntimą į Lietuvą galima vertinti kaip didelę NKVD vadovybės klaidą.

Kaip tam tikrą atsvarą P. Vitulskio išdavystėms galima vertinti vokiečių saugumo Kaune darbuotojo (matyt, sovietų užverbuoto) įspėjimus A. Godliausko grupės nariams apie gresiantį pavojų. Tačiau tai nieko nepadėjo, visa grupė buvo suimta²⁴. Sąlygos NKVD veiklai Lietuvoje buvo pernelyg nepalankios.

V. Kavaliauskas, P. Vitulskis savo noru tapo išdavikais. Prie jų priskirtini nauji NKVD nariai, kurie buvo suimti ir tapo išdavikais, informatoriais, vėliau vokiečių (ir lietuvių) saugumo policijos bendradarbiais, neišlaikę bauginimų, grasinimų, be abejo, ir fizinių kankinimų. Tokių žmonių atsirado visose NKVD grupėse, pasiekusiose Lietuvą.

22 J. Vildžiūnas, *Kova be atvangos*, p. 266–267.

23 KGB byla apie A. Godliausko žvalgybinę grupę, LYA, f. K-42, ap. 2, b. 9, l. 18–26; *ten pat*, f. 3377, ap. 55, b. 17, l. 103–105. KGB byloje saugomas nežinomo autoriaus (matyt, Lietuvos saugumo policijos pareigūno) rašinio (galbūt paskelbto išeivijos spaudoje) fragmentas apie P. Vitulskį. Jis apibūdinamas kaip simpatiškas, rimtas, ramus, neblogas kriminalistas. Sovietinės okupacijos išvakarėse Lietuvos saugumas turėjo duomenų, kad jis yra „komunistų agentas“. Buvo pradėtas tyrimas, tačiau imtis baudžiamųjų priemonių nespėta. P. Vitulskis buvęs vienas pirmųjų sovietinių „parašiuotininkų“, „nuskubėjusių“ pas vokiečius. Dėl nusikalstamos veiklos sovietmečiu lietuvių saugumo policija reikalavo vokiečių jį išduoti. P. Vitulskis prašė vokiečių neišduoti jo lietuviams (lietuvių saugumo policijai), siūlė savo paslaugas ne tik kovojant su „komunistų parašiuotininkais“, bet ir su lietuvių pogrindžiu, kuris anksčiau ar vėliau atsirasiąs. Dėl P. Vitulskio išdavimo su vokiečiais esą kovota „žodžiu ir raštu“. Vis dėlto vokiečiai P. Vitulskio lietuvių saugumo policijai neišdavė, jį kalėjime prižiūrėjo gestapas, vėliau paskleidė gandus, kad jis išvykęs į Lenkiją. Tokiais gandais nelabai tikėta. Lietuvių saugumo policija P. Vitulskį susekė ir likvidavo Vilniuje.

Įdomu tai, kad rašinio autorius P. Vitulskį laikė NKVD atsiųstos grupės vadovu, dėl to jo grupė neva buvusi labai lengvai likviduota.

24 Lietuvos SSR KGB pirmininko padėjėjo pulkininko J. Matulaičio 1965 m. gruodžio 7 d. raštas KGB Vilkaviškio rajono įgaliotiniui Z. Barkauskui, LYA, f. K-42, ap. 2, b. 9, l. 107.

Suimtus enkavedistus vokiečiai telkė Kauno centriniame kalėjime. 1941 m. lapkričio 29 d. čia kalėjo apie 30 žmonių, tą dieną visus surinko kalėjimo raštinėje. Saugumo karininkas vokiečiai, sudaręs suimtų sovietinių diversantų sąrašą, klausė, kokių asmenų dar trūksta. Jau po karo, sovietinio „smeršo“ suimto ir tardyto V. Kavaliausko žodžiais, „mes visi ėmėme vardyti pavardes tų, kurie buvo rengiami kartu su mumis, bet kurie dar nebuvo sulaikyti“²⁵. Netrukus daugumą suimtų vokiečiai sušaudė.

Vokiečių saugumo policijos ir SD duomenimis, iki 1941 m. gruodžio 20 d. suimti 46 buvę NKVD darbuotojai, kurie su Raudonąja armija pabėgo į Kalininą, ten buvo apmokyti ir išskirstyti į grupes, galop atvyko vykdyti diversijas Lietuvoje. Iš viso vokiečiai tada žinojo 58 „teroristinių grupių“ narių pavardes, o dar nesuimtųjų „ryžtingai“ ieškojo²⁶.

Vokiečių duomenys apie tai, kad buvo suimti 46 iš Kalinino atsiųsti sovietiniai diversantai, atrodytų kiek padidinti. Remiantis sovietiniais šaltiniais, išėitų, kad Lietuvą pasiekusias NKVD grupes sudarė 38 žmonės (žr. 1 lentelę), kai kurie žuvo dar pakeliui į Lietuvą.

Ne visi enkavedistai buvo vokiečių suimti ar žuvo, kai kurie išsislapstė, išliko gyvi. Antai K. Petriko grupė, vykdamą į Suvalkiją (Marijampolės aps.), po susišaudymo su „civiliais asmenimis“ (matyt, 1941 m. birželio sukilėliais) Rytų Lietuvoje išsisklaidė tarp Švenčionių ir Vilniaus. Grupės nariai B. Jankauskas ir V. Tamošiūnas mėgino apsistoti pas B. Jankausko brolių, gyvenusį Trakų apskrityje. Šis sutiko (nors ne iš karto) suteikti prieglobstį tik broliui. B. Jankauskas brolio sodyboje įrengtoje slėptuvėje visą vokiečių okupaciją slėpėsi taip „konspiratyviai“, kad apie jį nesužinojo nei policija, nei raudonieji partizanai ir netoliese veikęs KGB agentas „Potapovas“. Po karo B. Jankauskas legalizavosi Lazdijų apskrityje, nuo KGB nuslėpė, kad buvo NKVD operatyvinis darbuotojas, mat bijojo būti gražintas dirbti į „organus“ dėl „buržuazinių nacionalistų“ (Lietuvos partizanų) grėsmės, vėliau apsigyveno Druskininkuose. Reikia pasakyti: 1963 m. B. Jankauskas KGB pareigūnams liudijo, kad siunčiamas 1941 m. vasarą į Lietuvą nebuvo gavęs jokios užduoties, jis turėjęs nuvykti į Alytaus apskritį ir būtų buvęs surastas tų, „kam būsiąs reikalingas“. B. Jankauskas KGB 1963 m. surinktoje medžiagoje apibūdinamas kaip „bailys iš prigimties, kuriam rūpėjo išsaugoti savo gyvybę, pamiršus Tėvynę“²⁷.

Išliko gyvas ir K. Petriko grupės narys V. Tamošiūnas. Iš parodymų matyti, kad jis, nujausdamas antisovietines lietuvių nuotaikas, paramos ieškojo tarp kitataučių

25 Išrašas iš V. Kavaliausko 1945 m. birželio 19 d. parodymų KGB, *ten pat*, b. 11, l. 41.

26 Vokiečių saugumo policijos ir SD vado Ostlande 1941 m. gruodžio mėn. ataskaita Vyriausiajai reichso saugumo valdybai Berlyne, Latvijos CVIA, f. R-70, ap. 3, b. 57, l. 193–195.

27 KGB įgaliotinio Varėnos rajone 1964 m. liepos 6 d. raštas Lietuvos SSR KGB pirmininko padėjėjui J. Matulaičiui, LYA, f. 42, ap. 2, b. 12, l. 15–16.

Lietuvos gyventojų (lenkų): 1941–1942 m. praleido, pasak jo, „lenkų teritorijoje“ (t. y. Pietryčių Lietuvoje), kur „buvo lengviau“. Tačiau vėliau, pradėjus organizuoti lenkų partizanams, čia „nebuvo galima likti“. V. Tamošiūnas su keletu karo belaisvių išvyko į Kauno apskritį, Vandžiogalos valsčių (čia taip pat gyveno nemažai lenkų), užmezgė ryšius su sovietiniais partizanais, susitelkusiais karo belaisviais, ir sulaukė vokiečių okupacijos pabaigos²⁸.

Tragiškai susiklostė K. Petriko likimas. Prieš karą jis buvo NKGB Marijampolės apskrities skyriaus viršininkas; pasiekęs Marijampolę slapstėsi žydų įrengtoje slėptuvėje, buvo jų remiamas (buvo vedęs žydaitę). Sušaudžius Marijampolės žydus, K. Petrikas neteko paramos, ketino išeiti į Vištyčio miškus, tačiau nespėjo. K. Petriką išdavė artimi giminės (1944 m. jie pasitraukė į Vakarų)²⁹; slėptuvę apsupo policija ir per susišaudymą 1941 m. rugsėjo 6 d. jį nukovė³⁰.

Iš visų NKVD grupių vadovų vienintelis V. Vildžiūnas gebėjo išplėtoti šiokią tokią veiklą. Po karo rašytuose atsiminimuose jis kritikavo LSSR saugumo komisarą P. Gladkovą ir jo pavaduotoją D. Bykovą, išleidusius grupę į ilgą kelionę be reikalingiausių daiktų – žemėlapių, kompasų, žiūronų, radijo siųstuvo ir kt. Iš 8 žmonių Lietuvą pasiekė³¹. Taigi V. Vildžiūno grupė „subyrėjo“ pakeliui į veiklos rajoną. V. Vildžiūnas, kaip pats vaizdžiai rašė, liko „vienišas, priblokštas, alkanas ir suvargęs“. Iš pradžių apsistojo Andrioniškyje pas valstietį, kuris, užstatęs visą savo turtą, jį jau anksčiau buvo „ištraukęs“ iš kalėjimo, vėliau pas kitą valstietį Subačiaus valsčiaus Skaistkalnės kaime. 1942 m. pavasarį su keletu bendraminčių išėjo partizanauti³².

Pasak V. Vildžiūno, iš pradžių jis veikė vadovaudamasis direktyvomis, gautomis išvykstant iš Kalinino, vėliau nuolatinėms direktyvoms prilygo Lenino–Stalino mokslas, partijos dvasia, didžiojo vado (Stalino) kalbos, įsakymai, nutarimai, nurgirsti klausantis radijo vieno ar kito palankaus valstiečio palėpėje³³. Pogrindinė jo veikla buvo dvejopa: jis dirbo agentūrinį čekisto darbą³⁴, kartu veikė ir su P. Kutkos (Zigmo) partizanais Utenos apskrityje.

28 V. Tamošiūno 1963 m. parodymai KGB, *ten pat*, l. 43–45.

29 KGB 1963 m. apklausų apie K. Petriko grupę liudininkų parodymai, LYA, K-42, ap. 2, b. 12, l. 66, 69, 74–75, 78.

30 *MLTE*, t. 2, p. 832; J. Vildžiūnas, *Kova be atvangos*, p. 267.

31 V. Kavaliauskas minėtas jau ne kartą. J. Rinkevičius, NKVD Kauno geležinkelio stoties operatyvinis darbuotojas, savo noru pasidavė sukilėliams Utenos apylinkėse; jis nepriklausė kompartijai, nenorėjo dalyvauti komunistinėje veikloje, tolesnis likimas neaiškus, Lietuvos SSR KGB 1963 m. liepos 27 d. pažyma apie „Stoikyje“ (V. Vildžiūno grupės) bylą, LYA, K-42, ap. 2, b. 6, l. 1–2.

32 V. Vildžiūnas, „Patvariųjų“ partizanų būrio veikla hitlerinės okupacijos metu (1941–1944 m.: atsiminimai, 1950 m., užrašė J. Paukštelis), LYA, f. 3377, ap. 3377, b. 1234, l. 1–11, 48–49.

33 *Ten pat*, l. 48–49.

34 KGB medžiagoje apie V. Vildžiūną ir jo grupę teigiama, kad iki 1943 m. pavasario jis dirbo „partinį agentūrinį“ darbą, kartu esą vadovavo ir suburtai grupei, palaikė gerus ryšius su vietiniais gyventojais

V. Šiupinio grupę, atvykusią į savo veiklos vietą – Rokiškio apskritį – 1941 m. rugsėjo pradžioje apsupo Salako valsčiaus sukilėliai Aukštakorio kaime. KGB 1963 m. pažymoje apie grupę rašoma: ji buvo jauna, nepatyrusi, veiklos sąlygos buvusios labai sunkios, nes pirmaisiais karo mėnesiais vietos gyventojai dar nepadėjo, grupė badavo. Apsupti grupės nariai (V. Šiupinys, P. Žilinskas, V. Mikulėnas, J. Semionovas) bandė slėptis kaimo pirtelėje. Sovietiniai diversantai nepakluso policijos reikalavimams pasiduoti ir žuvo. Grupės narį A. Slapšį paėmė gyvą, nugabeno į Kauną ir vėliau viešai pakorė Kauno Ažuolyne³⁵.

Apie A. Milvydo grupę mažai žinoma, visi jos nariai žuvo. Šiai grupei, jos nario P. Simėno sukurtam partizanų būriui, sovietinėje istoriografijoje priskiriama keletas įvykdytų diversijų: esą 1941 m. rugsėjo 5 d. būrys užpuolė didelį vokiečių sandėlį, 5 km nutolusį nuo Kauno, prie Nemuno kranto. Partizanai nukovė sargybinius ir padegė patalpas, kuriose būta daug maisto, skirto Vokietijai. Naktį į rugsėjo 6 d. būrys užpuolė dvi baržas su grūdais, atimtais iš Lietuvos valstiečių. Gruodžio 3 d. vakare iš kito Nemuno kranto apšaudė vokiečių kareivių būrį (du okupantai nukauti, keturi sužeisti)³⁶. Šių diversijų įvykdymas kelia abejonių, nes grindžiamos labai nepatikimu, propagandiniu šaltiniu – sovietinio informacijų biuro rugsėjo 13 d. pranešimu³⁷.

Nedaug žinoma ir apie K. Macevičiaus grupę. J. Vildžiūnas teigia, kad ši grupė jau Baltarusijoje susidūrė su okupantais, pats K. Macevičius pateko į nelaisvę, buvo išvežtas į Vokietiją, į koncentracijos stovyklą ir grįžo tik po karo³⁸. Iš tikrųjų dauguma grupės narių pasiekė Kauną, bet vokiečiai juos suėmė ir represavo. Jos narys B. Umbrasas savo noru pasidavė vokiečiams, buvo užverbuotas, kaip P. Vitulskis ir V. Kavaliauskas, vokiečių okupacijos metais dirbo Vilniuje, po karo pasitraukė į Vakarų, gyveno Australijoje³⁹.

Trys NKVD žvalgybinių diversinių grupių dalyviai buvo nubausti išskirtine bausme – 1941 m. gruodžio 13 d. Kauno Ažuolyne kartu viešai pakarti A. Slapšys (V. Šiupinio grupė), V. Baronas (K. Macevičiaus grupė) ir A. Vilimas (A. Godliausko grupė)⁴⁰. Tokia mirties bausmė, be abejo, buvo parodomoji, atgrasomoji; tai liudija ir

(NKGB vadovybės Maskvoje nuomone, jo veiklos rajone buvo galima organizuoti bazę), taip pat turėjo ryšių su Kaunu, Panevėžiu, Utena, Ukmerge; žr. LYA, f. K-42, ap. 2, b. 10, l. 1.

35 KGB majoro Grožniko 1963 m. spalio 9 d. pažyma apie V. Šiupinį ir jo grupę, *ten pat*, l. 28–29, 34–42.

36 P. Štaras, *Partizaninis judėjimas Lietuvoje*, p. 50–51.

37 J. Vildžiūnas, *Kova be atvangos*, p. 268; A. Milvydo grupės byla (Kalinino byla), LYA, f. K-42, ap. 2, b. 17, l. 41–44, 133–134, 142, 172.

38 J. Vildžiūnas, *Kova be atvangos*, p. 268.

39 K. Macevičiaus grupės byla (Kalinino byla), LYA, f. K-42, ap. 2, b. 7, l. 11–12, 77–78.

40 Žr. jų autobiografijas–pažymas, LYA, ap. 1, f. 1, b. 188, l. 125, 127, 128.

bausmei parinkta vieta. Šiai akcijai sovietiniai diversantai atrinkti ne dėl kenkėjiškos veiklos okupacinei vokiečių valdžiai. Iš esmės su jais susidorota kaip su buvusiais sovietų valdžios represinių struktūrų pareigūnais. Vokiečiai nesvarbias (NKVD būstinės Kaune komendanto) pareigas užėmusį A. Vilimą iš pradžių neketino pakarti. Tarp tokia mirties bausme nubaustųjų jis pateko aptikus sovietinių saugumiečių paliktas bylas, iš kurių paaiškėjo, kad į jo pareigas įėjo ir politinių žmogžudysčių vykdymas (A. Vilimas dalyvavo likviduojant išdavikais tapusius pagrindinės Lietuvos KP(b) narius, bendradarbiavusius su Lietuvos saugumu, ir kt.) Kaune; Petrašiūnuose rasta kapavietė, kurioje palaidoti 29 žmonių palaikai⁴¹. Oficialioje spaudoje buvo rašoma, kad bausmės vykdymas yra „aiškus ir drastiškas įspėjimas visiems, kurie nusizengia įstatymams, kurie palaiko ryšius su komunistais ir žydiškais bolševikiniais nusikaltėliais“. Jie neva buvę tipiški „raudonojo požeminio pasaulio nusikaltėliai“, ir „sveikas tautinis jausmas reikalavo pavyzdinės bausmės“⁴².

Represuoti trys enkavedistai sovietiniame užnugaryje vertinti kaip didvyriai, po mirties gavo SSRS vyriausybinius apdovanojimus (ordinus). Tačiau po karo paaiškėjo, kad vienas iš jų – V. Baronas – tapo išdaviku, gestapui išdavė savo grupę, žinomą agentūrą, siekdamas išvengti mirties bausmės, šmeižė komunistų partiją ir kt.⁴³ (paradoksalu, kad, matyt, G. Zimano sumanymu, „išdaviko“ V. Barono vardu 1944 m. buvo pavadintas vienas iš sovietinių partizanų būrių, veikusių Rūdinkų girioje, vėliau Kazlų Rūdos miškuose).

Tai, kad pirmieji sovietiniai diversantai buvo represinių struktūrų atstovai, iš tikrųjų vykdę komunistinius nusikaltimus, kad oficialioji vokiečių propaganda tiesmukai juos siejo su pasipriešinimu okupaciniam vokiečių režimui, nepridėjo populiarumo sovietų pogrindžiui ir veiklos perspektyvai.

NKVD lietuviškojo poskyrio vadovybė Maskvoje 1941 m. rudenį planavo toliau plėtoti partizaninę veiklą (diversijas ir terorą, taip pat žvalgybą) Lietuvoje. Partizaninė kova turėjo būti plečiama remiantis: 1) pasilikusia Lietuvoje „praktiškais veiksmais“ patikrinta agentūra; 2) siunčiamais į vokiečių užnugarį evakuotais

41 Petrašiūnuose pakastos aukos išžudytos čekisto Vilimo, *I laisvę*, 1942, saus. 3; LYA, f. 3377, ap. 55, b. 17, l. 103–105. Apie V. Baroną ir jo veiklą plačiai rašyta vokiečių okupacijos metais leistoje spaudoje, žr. B. Daunoras, Čekisto voratinkliuose (čekisto Vl. Barono veikla), *Ūkininko patarėjas*, 1942, birž. 19–rugs. 4.

42 Pakarti trys raudonieji žudikai ir sovietinių teroristinių grupių vadai, *Ūkininko patarėjas*, 1941, gruod. 19, p. 16. Ši barbariška, žmonėms nematyta bausmė okupantų pastangomis sulaukė didelio Kauno gyventojų dėmesio. Apie ją iš anksto pranešta mieste išplatintus skelbimus. Minėtasis Z. Blynas dienoraštyje 1941 m. gruodžio 13 d. rašė, kad korimą stebėjo „daug žmonių, ypač moterų ir net su vaikais. Du pakorė, trečiam virvė nutrūko, griuvo, tai vokietis paleido 5 šūvius... Barbarizmas. Nepateisinu lietuvių dalyvavimo. Vokiečiams buvo įsakyta dalyvauti (ir lietuvių įstaigų viršininkams?)“, Z. Blynas, *Karo metų dienoraštis*, p. 258.

43 1945 m. gegužės 16 d. išrašai iš KGB dokumentų apie susikompromitavusius partizanus, LYA, f. 1, ap. 1, b. 139, l. 7.

PRANEŠIMAS

Remiant Vokiečių Standgericht sprendimu, šeštadienį, 1941 m. gruodžio mėn. 13 d. 15 val. prieš Stadijono svarbiausiąjį portalą bus viešai pakarti smurtininkai nusikaltėliai

**Alfonsas Vilimas
Vladas Baronas
Albertas Slapšys**

Trys pamerktieji piktadariai yra vadai sovietų teroristinių grupių, kurios buvo pasipatos veikti prieš Lietuvą.

Jie stiko daugelį nužudymų ir smurtiškų nusikaltimų, savo aukas neįmoniškiu būdu mirštamai nukankino, ir dabar juos išties teisinga bausmė.

Tas pats griežtas įstatymas palies visus, kurie iėdris paremti kruvinąją bolševizmo valdžią.

Generalinis Komisaras Kauno.

LSSR NKVD darbuotojais; 3) evakuotu kompartijos, komjaunimo, sovietų aktyvu; 4) sovietų valdžios šalininkais Lietuvoje, pirmiausia valstiečiais, gavusiais iš sovietų valdžios žemės; 5) kitu nusivylusiu okupantais vokiečiais politiniu elementu (tautininkais, liaudininkais, krikščionimis demokratais). Didelės viltys sietos su tuo, kad vokiečiai Lietuvai nesuteikė politinės nepriklausomybės, jie sudarė savo (civilinės) valdžios aparatą, kad neva visi minėtieji visuomenės sluoksniai vokiečių negailestingai engiami, terorizuojami ir yra jais labai nusivylę. Jau 1941 m. rudenį itin daug vilčių dėta į generolo S. Raštikio panaudojimą savo politiniams tikslams⁴⁴.

Vėliau, ypač nuo 1942 m. pavasario, NKVD-NKGB neteko pagrindinio, monopolinio vaidmens organizuojant sovietinį pasipriešinimą vokiečių užnugaryje. Šias funkcijas perėmė specialiai įsteigtos kompartijos struktūrų vadovaujamos institucijos (sovietinių respublikų, Rusijos sričių partizaninio judėjimo štabai). Vis dėlto vokiečių užnugaryje NKVD-NKGB ir jos 4-oji valdyba toliau vykdė žvalgybinę, diversinę, teroristinę veiklą.

Apibendrinant galima pasakyti, kad 1941 m. vasarą iš Kalinino pasiųstoms ir Lietuvą pasiekusioms NKGB-NKVD žvalgybinėms diversinėms grupėms nepavyko realizuoti iškeltų uždavinių, vykdyti diversijų, teroro, sabotažo ar kitų panašių akcijų. Nėra pagrindo jų veiklą tiesiogiai sieti su sovietinio ginkluoto pogrindžio, partizaninės kovos organizavimu. NKVD-NKGB grupės iš esmės to ir nesiekė, jos pirmiausia privalėjo vykdyti specialiąsias (diversijų ir žvalgybos) užduotis. Grupių veikla susijusi su sovietiniu pasipriešinimu okupaciniam vokiečių režimui ir turėjo padarinių sovietinio pogrindžio interesams ir tolesnės raidos perspektyvai. Skaudžiose pogrindžio kovose žuvo daug žmonių, beviltiškai kovojusių su vokiečiais; karo pradžioje nepalankiai susiklosčius įvykiams Lietuvoje, beveik visi grupių dalyviai („seni komunistai“) buvo represuoti arba sušaudyti. Išgyventi, sulaukti antinacinei kovai palankesnių laikų ir į ją įsitraukti sugebėjo tik pavieniai asmenys. NKVD-NKGB grupės turėjo menką poveikį sovietinio pogrindžio organizacinėms užuomazgoms ar pasipriešinimo židiniams atsirasti ir formuotis Lietuvoje. Kita vertus, tai, kad pirmąsias atsiųstas į Lietuvą diversines žvalgybines grupes sudarė vien susikompromitavę sovietinių represinių struktūrų darbuotojai, 1940–1941 m. vykdę komunistinius nusikaltimus, neigiamai veikė sovietų pogrindžio perspektyvą ir populiarumą visuomenėje. Tragiškai nesėkmingą NKGB-NKVD lemtį bent iš dalies lėmė sovietinės vadovybės klaidos formuojant ir siunčiant grupes į Lietuvą.

44 SSRS NKVD 2-ojo skyriaus lietuviškojo sektoriaus vadovo A. Guzevičiaus 1941 m. lapkričio 7 d. darbo planas, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 3, l. 43–44.

2. Sovietinio aktyvo likimas Lietuvoje. Bandytas kurti sovietinio pasipriešinimo grupes

Pirmosios karo ir vokiečių okupacijos dienos ir įvykiai Lietuvoje sovietų šaltiniuose apibūdinami kaip „nelaukti“, „dezorientavę“ sovietinę Lietuvos vadovybę. Praėjus maždaug valandai po pirmųjų Lietuvos miestų bombardavimų Lietuvos LKP(b) CK pasiuntė kompartijos apskričių ir miestų komitetams telegramas, raginusias imtis skubių priemonių – apginkluoti aktyvą, organizuoti svarbiausių objektų apsaugą, kovą su priešo diversantais ir parašiutininkais, visokeriopai padėti kariuomenės organams. Tačiau daugelis apskričių komitetų telegramos negavo: telefono ir telegrafo ryšį su apskritimis „vokiečių diversantai“ (ir lietuvių sukilėliai) nutraukė prasidėjus karo veiksams. Buvo rašoma, kad Lietuvos KP(b) CK prieš karą ir pirmosiomis jo dienomis nebuvo pasirengęs nelegaliai kompartijos organizacijų veiklai, susiklosčiusiomis aplinkybėmis dėl greito Raudonosios armijos pasitraukimo nesugebėjo tinkamai „suorientuoti“ kompartijos apskričių komitetus, o šie, ypač pasienio su Vokietija apskričių komitetai, pasitraukė netgi nespėję pranešti apie pasitraukimą valsčių komitetams⁴⁵.

Taigi prasidėjus karui net ir Lietuvos kompartijos vidurinės grandies partinis ir sovietinis aktyvas nežinojo kaip elgtis⁴⁶. Sovietinė Lietuvos vadovybė nespėjo paskelbti jokie atsisaukimo ar kreipimosi⁴⁷, kuriuo būtų buvusi bent deklaruota orientacinė elgsenos ir pasipriešinimo programa. (Kreipimąsi, raginantį kovoti partizaninę kovą, 1941 m. liepos 7 d. paskelbė sovietinė Estijos vadovybė.)

Lietuvos KP(b) CK Maskvoje 1942 m. duomenimis, didesnė pusė viso Lietuvos sovietinio aktyvo (55,4 proc.), daugiausia žemutinės grandies atstovų (kompartijos valsčių sekretoriai ir partorgai, valsčių vykdomųjų komitetų pirmininkai), nespėjo evakuotis ir pasiliko Lietuvoje⁴⁸. Iš karo išvakarėse Lietuvos kompartijos įskaitoje

45 Lietuvos KP(b) CK 1942 m. (ne anksčiau kaip rugsėjo 1 d.) ataskaita apie veiklą pirmosiomis Didžiojo tėvynės karo dienomis, *Lietuvos liaudis Didžiajame tėvynės kare*, p. 25; Lietuvos KP(b) CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus 1942 m. spalio 18 d. raštas J. Stalinui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 19, l. 98.

46 Iš daugelio šaltinių žinoma, kad kompartijos ir sovietų aktyvas iš Lietuvos traukėsi netvarkingai, chaotiškai, skubiai. Antai Lietuvos KP(b) Kauno apskrities komiteto narė L. Puteikytė atsiminimuose rašė, kad ginkluotam apskrities aktyvui nebuvo nurodyta, kaip elgtis – „eiti į mišką partizanauti“ ar vykti į SSRS gilumą. Traukdamiesi žmonės negalėjo apsispręsti: grįžti pas pasilikusias šeimas ar „eiti paskui vadovybę“. Grupės vadovu paskirtas apskrities komiteto propagandos skyriaus vedėjas J. Magidas išvažiavo su kariškiais, grupė „atsiliko“ nuo kompartijos apskrities sekretoriaus ir vykdomojo komiteto pirmininko, kurie evakavosi lengvaisiais automobiliais. Lietuvos KP(b) CK vadovybė pasitraukė dar anksčiau. Besitraukiančią LKP(b) Kauno apskrities komiteto grupę apsupo „nacionalistų gaujos“. L. Puteikytei vis dėlto pavyko pasitraukti į SSRS „gilumą“; žr. L. Puteikytės 1965 m. autobiografija–atsiminimai, LYA, f. 3377, ap. 46, b. 693, l. 16–17.

47 J. Paleckis, *Pergalės saliuotas: karo metų užrašai*, Vilnius, 1985, p. 4.

48 Lietuvos KP(b) CK 1942 m. pažyma apie partinį, tarybinį ir komjaunimo aktyvą 1942 m. rugsėjo 10 d. duomenimis, LYA, f. 1771, ap. 5, b. 48, l. 63.

buvusių 4739 komunistų pasitraukė 2553 komunistai, iš daugiau kaip 13 tūkst. komjaunuolių – tik 2200⁴⁹. Taigi vokiečių okupuotoje teritorijoje pasiliko 2186 komunistai ir beveik 11 tūkst. komjaunuolių⁵⁰.

Iš tikrųjų komunistinio (ar prokomunistinio) pasipriešinimo dalyvių politinė socialinė bazė buvo gerokai didesnė. Į totalius, forsuotus 1940–1941 m. Lietuvos sovietizavimo procesus, sovietų valdžios veiklą buvo įtraukta daug žmonių (įvairaus rango vykdomosios valdžios darbuotojų, vadinamųjų „nepartinių“ aktyvistų). Suiformavo specifinė politinė socialinė žmonių kategorija, vadinamasis sovietų valdžios aktyvas. A. Sniečkaus 1941 m. pateiktais duomenimis, jau pirmaisiais sovietų valdžios Lietuvoje mėnesiais į valstybės „valdymą“ atėjo apie 10 tūkst. darbininkų, valstiečių, „darbo inteligentų“, nemažai jų neva „sugebėjo vykdyti“ partijos ir vyriausybės politiką, politiniame gyvenime dalyvavo moterys ir kt.⁵¹ Šie duomenys ir teiginiai, be abejonės, sureikšminti, bet „socialistinių pertvarkymų“ mastas, sovietinė propaganda ir atsiradę socialiniai ekonominiai lūkesčiai į politinį gyvenimą įtraukė daugelį paprastų žmonių, anksčiau nedalyvavusių jokioje visuomeninėje politinėje veikloje. Visi šie žmonės, objektyviai tapę sovietų kolaborantais, sudarė pagrindą, socialinę politinę bazę sovietiniam pagrindžiui formuoti ir organizuoti.

Prasidėjus Vokietijos–SSRS karui, į Lietuvą įsiveržus vokiečiams, imta persekioti nespėjusius (ar nenorėjusius) pasitraukti į SSRS kompartijos ir sovietinės valdžios pareigūnus, sovietinį aktyvą ir savavališkai žudyti.

Antisovietiniam terorui sudarė sąlygas, dažniausiai jo akcijas inspiravo okupantai vokiečiai. Kita vertus, jį lėmė Lietuvos vidaus sąlygos, įvykiai ir aplinkybės. Tai buvo radikalių patriotinių lietuvių jėgų spontaniška reakcija į Lietuvos okupacijos ir sovietizacijos procesus 1940–1941 m. Taigi savo kilme ir esme tai buvo tiek „vokiškas“, tiek „lietuviškas“, kartais „mišraus“ pobūdžio reiškinys.

Lietuvos aktyvistų fronto (LAF) Berlyne 1941 m. kovo 19 d. atsišaukime į krašto gyventojus buvo skelbiama: „prasidėjus žygiui iš Vakarų (t. y. Vokietijos–SSRS) tuojau reikalinga suimti vietinius komunistus ir kitokius Lietuvos išdavikus, kad nei vienas neišvengtų atpildo už savo veiksmus.“ Atsišaukime raginta „jau dabar“ informuoti žydus, „kad jų likimas aiškus, todėl, kuris gali, tegul jau dabar nešdinasi iš Lietuvos, kad nebūtų nereikalingų aukų lemiamu momentu“⁵². Šis šaltinis, kaip autentiškas LAF dokumentas, gali kelti abejonių dėl stipriai pabrėžtų antižydiškų veiksmų, tačiau bendra antisovietine jo dvasia, skatinančia teroro veiksmus, abejoti

49 *Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža*, t. 3 (1940–1959), p. 138.

50 *Ten pat*, p. 138–139.

51 *Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža*, t. 3, p. 95.

52 K. Kasparas, Kai kurie slapto ir viešo pasipriešinimo bruožai 1940–1942 m. dokumentuose, priedas nr. 5, *Laisvės kovų archyvas*, kn. 11, Kaunas, 1994, p. 184–185.

netenka. Esama liudijimų (tiesa, taip pat nepatikimų), kad, prasidėjus karui, ši atsišaukimą vokiečiai platino Lietuvoje⁵³.

Vienas iš vokiečių saugumo policijos uždavinių okupuotuose kraštuose buvo kurstyti ir skatinti vadinamąsias „apsivalymo akcijas“, nukreipti jas „teisinga“ vaga, kad jos pasibaigtų kuo greičiau, sukurti neginčijamą faktą, kuriuo vėliau būtų galima įrodyti: išlaisvinti gyventojai patys griebėsi griežčiausių priemonių prieš bolševikinius ir žydiškuosius priešus⁵⁴.

Lietuvių patriotinių radikaliųjų jėgų motyvas antisovietiniam terorui vykdyti matomas iš vieno pokario dokumento: antisovietinis teroras buvo „atsiskaitymo“ akcija už dalyvavimą sunaikinant Lietuvos valstybę, visų nepriklausomo gyvenimo kultūrinių, ekonominių ir kitų laimėjimų „suardymą“, žmonių išžudymą ir išvežimą į Rusiją, kerštas bolševikams kaip Lietuvos Respublikos „duobkasiams“, lietuvių naikintojams ir žudikams⁵⁵. Į tokius antisovietinių represijų kolektyvinius motyvus įsipynė ir asmeniškumai (asmeniniai motyvai, keršto, „sąskaitų suvedinėjimo“ akcijos), ir kt.

Reikia pasakyti, kad vokiečių okupacijos pradžios šaltiniuose minimos iniciatyvos ir akcijos prieš komunistus ir „išdavikus“ nebūtinai reiškė jų žudymą. „Vietovių išvalymas“ nuo komunistų, raudonarmiečių pirmiausia reiškė besislapstančių asmenų sugaudymą ir izoliavimą.

Nors antisovietinio teroro klausimais visuomenėje būta jį pateisinančių samprotavimų, vis dėlto pirmosios nekontroliuojamos, stichinės antisovietinio teroro akcijos lėmė gana įvairių visuomenės sluoksnių atstovų, blaiviai mąstančių žmonių, pastangas jas pristabdyti, neleisti įsisiūbuoti.

Antai Kauno dienraščio „Į laisvę“ pirmajame numeryje, išėjusiame 1941 m. birželio 26 d., spausdinta informacija „Šaulių ir partizanų žiniai“. Čia teigiama, esą šauliai „per dažnai vartoja ginklą, bando, nereikalingai šaudo, kelia nerimastį“ tarp gyventojų, taip pat pastebėta, kad norima suvesti sąskaitas su nepatikimais asmenimis. Toliau pasakoma dar aiškiau: „Griežtai draudžiama patiems vykdyti teismą. Visi gaivalai, kurie yra nusikaltę lietuvių tautai, susilauks savo atpildo teismo sprendimu.“

Prieš savavališką susidorojimą pasisakė ir Laikinoji vyriausybė. Jos „Žodyje į tautą“ buvo pabrėžiama: „Ir ne tarpusavio klasių kova mums reikalinga. Nereik

53 Немецкая листовка с обращением к населению Литвы, июнь 1941 года, *Прибалтика под знаком свастики: сборник документов*, Москва, 2009, с. 119–120.

54 Operatyvinės grupės A vado Stahleckerio 1941 m. spalio 15 d. ataskaita, *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 2, p. 19.

55 Žr. A. Eidintas, 1946 metų dokumentas VLIK'ui apie lietuvių–žydų santykius, *Kultūros barai*, 2000, nr. 8–9, p. 100–101.

mums kovos tarp darbininko ir ūkininko, nes abudu yra tokie pat darbininkai. Mes per maža esame tauta, kad galėtume vieni kitus tarpusavio kovoj naikinti. Tegu tokią prabangą ir išsigimimą leidžia sau šimtamilijoninės valstybės, o mums brangus kiekvienas doras lietuvis be luomo ir pažiūrų skirtumo.⁶⁵⁶

Vienas iš Lietuvių nacionalistų partijos (LNP), įsikūrusios vokiečių okupacijos pradžioje, vadovų Z. Blynas karo metų dienoraštyje 1941 m. rugpjūčio 14 d. parašė: „Kalbėjau su Rokiškio apskrities viršininku. Patariau atidžiai žiūrėti, kad be reikalo nenaikintų lietuvių. Atsargiai su represijom komjaunuoliams. Prisiminęs žydus, lenkus, rusus, patariau atsiminti, kad mūsų tėra 2 milijonai, bus kam kitiems mums terioti.., patys nesiskerskim.“⁶⁵⁷

Šiaulių apygardos teismo prokuroras M. Krygeris 1941 m. liepos 29 d. rašte apygardos apskričių viršininkams pasisakė prieš „nepagrįstą naikinimą lietuvių, dirbusių bolševikinėse įstaigose“, vertindamas tai kaip „pačios lietuvių tautos naikinimą“, apskričių viršininkams siūlė „griežtai sudrausti savivališko teroro vykdytojus, daryti mirties nuosprendžius ir juos vykdyti“. M. Krygeris tame pat rašte pabrėžė, kad šis klausimas „reikiamai suprastas kai kurių apskričių viršininkų ir LAF’o apskričių štabų vadų“, jų įstaigos jau ėmėsi konkrečių žygių „visiems nenormaliems reiškiniams pašalinti“⁶⁵⁸. Vadovaudamasis raštu Tauragės apskrities policijos vadas rugpjūčio 5 d. apskrities policiją įpareigojo apygardos prokuroro nurodymus „griežtai vykdyti“⁶⁵⁹.

Tokių pat tikslų ir panašų turinį turėjo Panevėžio prokuroro I. Kazlausko, Ukmergės apskrities viršininko J. Krivicko, Ukmergės apygardos lietuvių saugumo policijos viršininko ir kai kurių kitų atsakingų pareigūnų 1941 m. liepą rašyti raštai, įsakantys susilaikyti nuo „beprasmių šaudymų ir kitų nepagrįstų represijų“⁶⁶⁰.

Galima daryti prielaidą, kad oficialių pareigūnų duoti nurodymai mažino savavališkų represijų mastą. Antra vertus, karo pradžioje antikomunistinės psichozės sąlygomis suvaldyti situaciją, nuraminti aistras ir turint geriausių norų buvo sunku. Kaip minėta, 1940–1941 m. sovietizavimo procesai ir sovietinės represijos (masiniai areštai, žudymai, kankinimai, trėmimai) turėjo labai platų politinį ir socialinį pagrindą, palietė beveik visus nepriklausomos Lietuvos visuomenės sluoksnius – karininkus, Šiaulių sąjungos narius, policininkus, valdininkus, dvasininkus, ūkininkus,

56 Nepriklausomos Lietuvos Laikinosios Vyriausybės žodis į Tautą: Lietuviai tautiečiai!, *Ūkininko patarėjas*, 1941, birž. 28.

57 Z. Blynas, *Karo metų dienoraštis 1941–1944 m.*, parengė G. Rudis, Vilnius, 2007, p. 128.

58 M. Krygerio 1941 m. liepos 29 d. raštas Tauragės apskrities viršininkui V. Mylimui, LCVA, f. R-1476, ap. 1, b. 3, l. 110–111; *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 1, p. 87–88.

59 LCVA, f. R-1476, ap. 1, b. 3, l. 112.

60 *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 2, p. 187–188, 293–294.

netgi darbininkus. Toks pat visuotinis, negailestingas buvo ir atsakomasis antikomunistinis teroras.

Vykdamas antisovietinį terorą, pirmiausia ir masiškiausiai žudyti asmenys, dalyvavę tremiant Lietuvos gyventojus 1941 m. birželio mėnesį, įgyvendinant sovietinę žemės reformą – apskričių ir valsčių žemės komisijų nariai, valsčių partorgai, žemės ūkio produktų paruošų agentai, aktyvūs komjaunuoliai, komjaunimo aktyvistai, milicininkai ir kt. Prie žiauriausiai represuotų asmenų priskirtini įvairūs „skundikai“ ir „informatoriai“. (Šie asmenys kai kuriuose šaltiniuose ir literatūroje, matyt, patenka į „nekaltų“ aukų, „sąskaitų suvedinėjimo“ kategorijas.)

Antisovietinio teroro mastai atsispindi vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje (kartu ir A operatyvinės grupės 3-iojo būrio viršininko) K. Jagerio 1941 m. gruodžio 1 d. ataskaitoje. Jis rašė, kad, be žydų akcijų, vienas svarbiausių jo vadovaujamo būrio uždavinių buvo patikrinti „dažniausiai perpildytus kalėjimus atskirose vietose ir miestuose“. Esą kiekvieno apskrities miesto kalėjime buvo laikoma vidutiniškai apie 600 lietuvių tautybės asmenų⁶¹, nors jokio pagrindo laikyti suimtuosius nebuvo. K. Jagerio teigimu, vokiečiai norėjo imtis „griežtų priemonių, kad atitinkami lietuviški sluoksniai gerai įsikaltų į galvą ryškią liniją“: po patikrinimo, remiantis sąrašais ir dokumentais, likviduoti turėjo būti tik „nusikaltėliai, komunistiniai veikėjai, politvadovai ir kitokios padugnės“. Visi kiti (išskyrus nuteistuosius iki 6 mėn. kalėjimo) turėjo būti paleisti. Juos griežtai įspėjo, kad nedalyvautų jokiaje politinėje veikloje, nedelsdami pranešintų vokiečių įstaigoms visa, ką jie sužinos apie priešiškas nuotaikas, ir tučtuojau veiksmingai įsitrauktų į atstatymo darbą, pirmiausia žemės ūkyje⁶².

Taigi okupacinis vokiečių režimas, vadovaudamasis savo interesais, Lietuvoje turėjo ne skatinti, o pristabdyti antikomunistinį terorą. Vokiečių pragmatizmas išgelbėjo daugelį sovietinių aktyvistų nuo lietuvių radikalų keršto. Nėra duomenų, kad vokiečiai būtų riboję komunistinio elemento traukimąsi į Vokietiją: siekdami išvengti potencialių represijų, daugelis tuo pasinaudojo ir išvyko įvairiems darbams⁶³.

61 1941 m. liepos 1–gruodžio 31 d. vienuolikoje Lietuvos kalėjimų kalinti 26 354 žmonės; žr.: A. Rakūnas, *Lietuvos liaudies kova prieš hitlerinę okupaciją*, p. 37; LCVA, f. R-624, ap. 4, b. 17, l. 604.

62 *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 1, p. 139–140.

63 Antai sovietų partizanas Baliūnas (P. Domkus) 1943 m., iš sovietinio užnugario atsiųstas partizanauti į Žemaitiją, rašė, kad „visas“ sovietinis Radviliškio aktyvas išvežtas darbams į Vokietiją, Baliūno (P. Domkaus) 1943 m. rugpjūčio 13 d. laiškas Kazimierui (M. Šumauskui), LYA, f. 1, ap. 1, b. 437, l. 138. Sovietų saugumietis B. Baranauskas po karo teigė, kad darbams į Vokietiją vokiečiai pirmiausia vežė sovietų valdžios šalininkus. 1942 m. mobilizaciją į vadinamąją transporto tarnybą žmonės vadino „komjaunoliška“, nes į ją stoji išvengę sušaudymo komjaunuliai, B. Baranausko kalba Lietuvos KP(b) CK III plenumo 1944 m., LYA, f. 1771, ap. 1771, b. 48, l. 28.

„Teismų“ procesai, vykę kalėjimų kiemuose, tęsėsi viešose vietose, miestų aikštėse (turgavietėse) ir virto propagandinėmis psichologinėmis akcijomis⁶⁴.

Galima sakyti, kad vokiečiai tokiomis akcijomis psichologiškai subtiliai išnaudojo padėtį savo interesams ir prestižui žmonių akyse kelti, pasipriešinimo jėgai silpninti. Už dovanotą gyvybę kai kurie sovietiniai aktyvistai buvo pasiruošę tapti uoliais jų talkininkais (kai kurie tokie ir tapo). Ir atvirkščiai, kraštutinis, žiaurus antikomunistinis teroras (žudynės) kėlė žmogiškąją neapykantą, skatino kerštauti ir pasipriešinti.

Antisovietinio teroro prieš sovietinę aktyvą beveik nebuvo Rytų Lietuvoje, Vilniuje. 1941 m. birželio 26 d. Vilniuje paskelbta, kad visi komunistų partijos, komunistinio jaunimo organizacijų nariai ir kandidatai iki birželio 28 d. 20 val. privalėjo registruotis policijos nuovadose⁶⁵. Kaip buvo tvirtinama viename 1943 m. sovietinio pagrindžio šaltinyje, užsiregistravusiems asmenims teroras negrėsė. Esą dalis komunistų, ypač lietuvių tautybės, buvo palikti darbo vietose, netgi gavo „atsakingus postus“ ir pan.⁶⁶

Antisovietinio teroro dydžio, matyt, negalima pervertinti ir visos Lietuvos mastu. Be jau pateiktų faktų, tai liudija ir raudonųjų partizanų šaltiniai. 1942 m. vasarą su „Miško“ grupe į Utenos apskritį atvykęs Judrys (P. Binkis) laiške A. Sniečkui rašė, kad 1943 m. žiemą, gyvendamas savo namuose, susitikinėdavo su vyrais, kurie buvo „vokiečių lupti“ (t. y. mušti), bet paleisti į laisvę. Gimtosiose apylinkėse rado, jo žodžiais tariant, „labai daug išlikusių tvirtų bolševikų“⁶⁷.

64 Didžiausiu tiražu Lietuvoje leistas laikraštis „Ūkininko patarėjas“ aprašė 1941 m. rugsėjo 19 d. (šeštadienį) Šiauliuose įvykusias „nepaprastą iškilmę“, kai buvo amnestuoti ir paleisti į laisvę 85 bolševikų „suklaidintieji“ šiauliečiai. „Iškilmės“ vyko Šiaulių turgavietėje, papuoštoje vokiečių ir lietuvių tautinėmis vėliavomis, dalyvaujant 2 tūkst. miestiečių. Minios viduryje policijos apsuptas stovėjo vyrų ir moterų būrys. Atvykęs Šiaulių apygardos komisaras H. Gewecke pasakė kalbą, kuri pažodžiui išversta į lietuvių kalbą. Sabotažnikai buvę sušaudyti viešai, o čia sargybinių atvestieji 85 vyrai ir moterys esą aiškiai suklaidinti bolševikų pažadų, tačiau aktyviai nedalyvavo „Maskvos tarnyboje“. Didysis Vokietijos reichas griežtai baudžia nusikaltėlius ir švelniai elgiasi su suklaidintaisiais, kurie gali grįžti į darbą ir tautų bendruomenę. H. Gewecke paskelbė amnestiją 85 suimtiesiems. Jie galėjo grįžti namo ir darbu pateisinti jiems pareikštą pasitikėjimą. Paleistieji į laisvę komisaro pareiškimą sutikę „su ašaromis akyse“. Tokios pat „iškilmės“ įvyko ir Telšiuose, jose dalyvavę net 6 tūkst. žmonių. H. Gewecke ir čia pasakė kalbą, kad vokiečiai į Lietuvą atėję ne kaip lietuvių tautos priešai, o kaip „draugai ir gynėjai“. Telšiuose „amnestuoti“ 62 „komunistų suklaidinti lietuviai“, o Šiauliuose 85 bolševikų suklaidintieji, *Ūkininko patarėjas*, 1941, rugs. 26; Mūsų krašte: iškilmės Telšiuose, *ten pat*, 1941, spal. 10.

65 Vidaus reikalų valdytojo K. Kalendros ir Vilniaus miesto policijos vado A. Išausko 1941 m. birželio 26 d. viešas skelbimas, LCVA, f. R-689, ap. 1, b. 461, l. 1.

66 S., Policija ir policinis režimas, 1943 m. rugpjūtis, LYA, f. 1, ap. 1, b. 437, l. 117.

67 Judrio (P. Binkio) 1943 m. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 32, l. 114. P. Binkis žuvo 1943 m. spalio pabaigoje Baltarusijoje, Žaibo (J. Macevičiaus) 1943 m. spalio 28 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 409, l. 263.

Tokius liudijimus, žmonių užuojautą ir paramą persekiojamiems sovietų aktyvistams galima pailiustruoti SSRS Aukščiausiosios tarybos deputatės, mokytojos L. Tomkytės parodomais, rašytais 1944 m.⁶⁸

Kokie buvo nespėjusių pasitraukti į SSRS 1940–1941 m. kompartijos ir sovietinių aktyvistų žudynių realūs mastai, apibendrinamieji duomenys vokiečių okupacijos pradžioje Lietuvoje? Šis klausimas tiesiogiai susijęs su socialine politine komunistinio pagrindžio baze, žmogiškaisiais ištekiais, potencialia veikla, atsiradus palankesnėms sąlygoms ir perspektyvoms.

Sovietmečio autoriai sovietinio aktyvo aukas stengėsi susieti su pasipriešinimo kova, tvirtino, kad Lietuvoje buvo nužudyta (ar žuvo kovodami) apie 5 tūkst. žmonių⁶⁹. Ar pagrįstas ir patikimas šis iki šiol istoriografijoje „įsitvirtinęs“ ir tyrėjų naudojamas skaičius, kuriuo niekas nesuabejojo ir nepateikė kitų apibendrinamųjų duomenų?

Tokį aukų skaičių pateikia lietuvių antinacinės rezistencijos kairiosios pakraipos (liaudininkų) pagrindyje leistas laikraštis „Nepriklausoma Lietuva“. 1942 m.

68 Mokytoja L. Tomkytė gyveno Dotnuvoje, prieš pat prasidedant karui ketino išvykti į Maskvą, į žemės ūkio parodą. Apie prasidėjusį karą sužinojo (birželio 22 d.) vakare. Telefono ryšio jau nebuvo, išbėgusi į gatvę sutiko raudonarmiečius, kurie jai pasakė, kad ruošiasi „žygiui į Vokietiją“, perspėjo apie bombardavimų pavojų. Energinga kariškių išvaizda nuramino, bet išvydus vokiečių lėktuvus, buvo „baisu, nejprasta, netikėta“. Dotnuvos apylinkių komjaunuoliai (jų buvo nemažai) atrodė labai pasimetę ir visiškai nepasirengę „kokiam nors pasipriešinimui“. Nespėjusi pasitraukti L. Tomkytė slėpėsi Žemės ūkio akademijos pastate, vėliau vieno lektoriaus (dėstytojo) bute. Slapstytis jai padėjo daugelis žmonių, tačiau saugu nebuvo. Vėliau ji išvažiavo į Skaudvilę ir čia nesijautė saugi, bijojo, kad nebūtų atpažinta. Pėsčiomis išėjo į Šiaulius, vėliau grįžo į Dotnuvą „perduoti mokyklos turtą“. Čia ją suėmė policija, grąžino į Šiaulius, ji pateko į kalėjimą. L. Tomkytė buvo tardoma, tačiau per tardymus visą laiką jautusi tardytojo palankumą, – jis patarinėjęs, ką galima kalbėti ir ko ne, kad nepakenktų sau; tardytojas manė, kad byla nebus perduota vokiečiams. Taip ir atsitiko. Paleista iš Šiaulių kalėjimo apsigyveno Kairių pradinėje mokykloje. „Geri pažįstami“ pasistengė, kad ji gautų paskyrimą mokytojauti švenčionių apskrityje. Tačiau atgal ir mokytojavo Kairių pradžios mokykloje. Čia, anot jos, ramioje, nuošalioje vietoje vaikų širdyse skiepijo „meilę žmonijai“, netgi pasakojo apie vokiečių žvėriškumą ir bjaurius darbus, per vyresniųjų klasių mokinius agitavo jaunimą nestoti į vokiečių armiją. 1944 m. žiemą sužinojusi, kad gali būti suimta, slapstėsi pas gimines ir pažįstamus, laimingai sulaukė vokiečių okupacijos pabaigos, SSRS Aukščiausiosios tarybos deputatės L. Tomkytės išgyvenimai vokiečių okupacijos metais (1944 m.), LYA, f. 17541 (J. Paleckio fondas), ap. 1, b. 1, l. 91–96.

69 A. Rakūnas rašė, kad apie 10 tūkst. sovietų aktyvistų padėjo Raudonajai armijai kovoti su vokiečių grobikais ir ginkluotomis LAF gaujomis. Apie 5 tūkst. žuvo kovodami arba pakliuvę į „buržuazinių nacionalistų“ ir hitlerininkų rankas kaip kruvino teroro aukos. Panašiai rašė ir P. Štaras: ginkluotuose susidūrimuose su priešų, taip pat išeidami iš apsupties, žuvo apie 5 tūkst. aktyvistų. K. Rukšėnas tvirtino, kad pirmosiomis okupacijos dienomis buvo sunaikinta 5 tūkst. sovietinių aktyvistų, 1941 m. liepos–gruodžio mėn. dar 800 aktyvistų ir pasipriešinimo dalyvių; žr.: A. Rakūnas, *Klasių kova Lietuvoje 1940–1951 metais*, Vilnius, 1976, p. 102; *Tarybų Lietuva Didžiąjame Tėvynės kare*, Vilnius, 1975, p. 26; K. Rukšėnas, *Hitlerininkų politika Lietuvoje* (disertacijos istorijos mokslų kandidato laipsniui gauti autoreferatas, rusų k.), p. 11. Šis skaičius naudojamas ir Lietuvos istoriografijoje. Antai L. Truska, remdamasis antinacinės rezistencijos spauda (laikraščiu „Nepriklausoma Lietuva“, matyt, šiuo šaltiniu rėmėsi ir sovietiniai autoriai) rašė, kad „atsiskaitymo valandos“ Lietuvoje kainavo per 5 tūkst. gyvybių, dėl jų tauta pirmosiomis karo savaitėmis neteko daugelio patriotų, net buvusių savanorių kūrėjų; žr. L. Truska, *Lietuva 1938–1953 metais*, p. 102.

vasarą laikraštis smerkė vokiečių ir lietuvių policijos vykdytas žmonių (daugiausia lenkų) žudynes Švenčionių apylinkėse (oficialiais vokiečių duomenimis, nužudyta apie 400 žmonių) kaip „gryną sauvalės aktą, baisų, žiaurų ir nežmonišką“. Tada laikraštis priminė ir 1941 m. vasarą Lietuvoje vykusias žudynes (taip pat nedviprasmiškai pasmerkdamas): „Kviečiame registruoti visus nužudytuosius lietuvius, atsiminti kaltininkus, tačiau griežtai draudžiame vykdyti savo nuožiūra bausmes, dėl kurių praėjusią vasarą įvairūs neatsakingi gaivalai, visokie pikti kerštininkai, visokie siaurapročiai ir fanatiški sąskaitų suvedinėtojai, dalinai pakurstyti iš šalies svetimųjų, išžudė apie 5 tūkst. Lietuvos lietuvių. Nepriklausomoji Lietuva visokiems sauvaliautojams, kurie žaidė ir žais lietuvių gyvybėmis, pateiks sąskaitas. Teisingumo neišvengs nė vienas nusikaltęs lietuvių tautai.“⁷⁰

Neaišku, kuo remdamiesi šio pagrindinio laikraščio leidėjai pateikė tokį skaičių. Neįtikėtina, kad vokiečių okupacijos sąlygomis galėjo būti atlikti kokie nors skaičiavimai, ypač tokios gyventojų žūties: vokiečių okupacijos metais įsteigtas Raudonojo teroro muziejus rinko duomenis tik apie sovietinio teroro aukas, registravo visoje Lietuvoje sovietų nužudytus lietuvius, tai lydėjo atitinkama propagandinė kampanija.

Pagrindžio laikraštyje pateiktą aukų skaičių, matyt, galima sieti su oficialiojoje spaudoje paskelbtais ir propagandai naudotais duomenimis. Oficialiai leistame Kauno dienraštyje „Į laisvę“ 1942 m. gegužę daryta prielaida, kad, esą remiantis turimais duomenimis, bėgdami iš Lietuvos bolševikai „bus išžudę“ daugiau kaip 5 tūkst. lietuvių⁷¹. Pagrindinė „Nepriklausoma Lietuva“, matyt, „pasisavino“ šį skaičių, tik dėl kontrpropagandos tikslų iškreipė jo esmę. Taip siekta atkreipti okupuotos Lietuvos visuomenės dėmesį į kitokio (nesovietinio) teroro mastą, laikraštyje išsakytas nerimas dėl „atsiskaitymo valandų“ pavojaus ateityje ir jų pragaištingumo gyvybiniam tautos interesams.

Kad ir kokios būtų šio skaičiaus kilmė ir atsiradimo aplinkybės, neabejotinas propagandinis jo pobūdis. Kaip žinoma, dėl propagandos pasitelkiami skaičiai visada yra gerokai padidinami. Matyt, taip atsitiko su kompartijos, sovietinių aktyvistų ir su jais susijusių žmonių žudynių mastą apibūdinančiais duomenimis.

Apie kokius realius apytikslius 1940–1941 m. kompartijos ir sovietų valdžios aktyvistų žudynių mastus galima kalbėti? Sovietmečiu, 1979–1985 m., Lietuvoje renkant duomenis apie žuvusiųosius kovojant už sovietų valdžią, užregistruota daugiau kaip tūkstantis vokiečių okupacijos metais (daugiausia 1941 m.) nužudytų kompar-

70 Dėl teroro veiksmy, *Nepriklausoma Lietuva*, 1942, rugp. 1, nr. 3–4, p. 4. 1943 m. rudenį, kategoriškai pasisakydamas prieš oficialiojoje spaudoje pasirodžiusius raginimus lietuviams rengtis „atsiskaitymo valandai su tautos išdavikais“, laikraštis rašė: „O juk tokios „atsiskaitymo valandos“ mums jau kainavo daugiau kaip 5000 žmonių“; žr. Dėl atsiskaitymo valandų, *Nepriklausoma Lietuva*, 1943, rugs. 15.

71 Traukdamiesi iš Lietuvos bolševikai išžudė per 5000 lietuvių, *Į laisvę*, Kauno dienraštis, 1942, geg. 22, p. 6.

tijos ir sovietų valdžios aktyvistų. Nors apskritai duomenys nepilni, kai kuriuose Lietuvos rajonuose surinkta medžiaga atrodytų apypilnė: Zarasų rajone nužudyti 78, Vilkaviškio rajone – 76, Alytaus – 47, Pakruojo – 61, Pasvalio – 38, Raseinių – 37, Rokiškio rajone – 54 asmenys⁷².

Vokiečių okupuotoje teritorijoje likusių komunistų žudynių mastas gana tiksliai atsispindi pokario kompartijos šaltiniuose. 1944–1945 m. ir vėliau ypač atidžiai buvo aiškinamasi vokiečių okupuotoje teritorijoje pasilikusių kompartijos narių politinė elgsena ir likimas, buvo sprendžiami tolesnio jų partiškumo klausimai.

1945 m. duomenimis, vokiečių okupuotoje teritorijoje buvo 72 Kėdainių apskrities komunistai (24 iš jų buvo sušaudyti, 9 dingo be žinios (matyt, žuvo traukdamiesi į SSRS), 6 išvežti darbams į Vokietiją). Lietuvoje pasiliko 461 šios apskrities komjaunuolis, keturiuose apskrities valsčiuose nužudyta 19 komjaunuolių, 14 išvežta darbams į Vokietiją⁷³. Okupuotoje Lietuvoje liko 70 Telšių apskrities komunistų (24 iš jų buvo sušaudyti arba mirė), 52 Trakų apskrities komunistai (15 iš jų sušaudyta), 35 Tauragės apskrities komunistai (13 iš jų sušaudyta) ir kt.⁷⁴

Iki 1945 m. balandžio 1 d. Lietuvos KP(b) apskričių ir miestų komitetai išaiškino iš viso 1046 komunistus, kurie buvo pasilikę okupuotoje teritorijoje. Iš jų 371 žmogus žuvo, 38 išvežti į Vokietiją. 1950 m. liepos 1 d. duomenimis, buvo nustatytas 1400 komunistų likimas, iš jų 591 žmogus žuvo arba mirė⁷⁵.

Kaip jau minėta, vokiečių okupuotoje Lietuvoje pasiliko 2186 komunistai. Galima daryti prielaidą, kad iki 1950 m. vidurio buvo žinomas beveik visų komunistų likimas vokiečių okupacijos metais. „Trūkstamas“ žmonių skaičius (786) – tai žmonės, iki tol mobilizuoti į Raudonąją armiją ir žuvę fronte, žuvę pokario ginkluotoje kovoje, išvykę iš Lietuvos ir kt.

Operatyvinės A grupės vado W. Stahleckerio „išsamios“ ataskaitos apie žudynes iki 1941 m. spalio 15 d. priede nr. 8 „Ataskaitoje apie likviduotuosius“ teigiama, kad Lietuvoje (Kauno mieste ir apygardoje, Šiaulių ir Vilniaus apygardose) likviduota 860 komunistų⁷⁶. (1941 m. spalį į Šiaulių apygardos sudėtį įėjo ir Panevėžio apygarda.)

K. Rukšėno duomenimis, K. Jagerio vadovaujamas operatyvinis saugumo policijos ir SD būrys iki 1942 m. vasario 1 d. nužudė 1064 komunistus. 1942 m. vokiečių

72 Apskaičiuota autoriaus, remiantis užpildytais žuvusiųjų registracijos lapais (anketomis), LYA, f. 3377, ap. 66, b. 1–90.

73 LKP(b) Kėdainių apskrities komiteto sekretoriaus J. Piligrimo 1945 m. pažyma LKP(b) CK, LYA, f. 749, ap. 749, b. 49, l. 16–17.

74 LYA, f. 1203, ap. 4, b. 3, l. 1; f. 164, ap. 164–7, b. 3, l. 22–23; f. 381, ap. 381–16, b. 3, l. 41.

75 E. Treinienė, *Lietuvos komunistų partijos gretų augimas ir stiprėjimas*, Vilnius, 1977, p. 16.

76 *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 2, p. 22.

saugumo policija ir SD sušaudė 415 sovietų aktyvistų, partizanų ir pogrindininkų⁷⁷. 1942 m. gruodį ir 1943 m. (be birželio, liepos ir lapkričio mėn. duomenų) Lietuvoje už „komunizmą ir marksizmą“ sušaudyti 99 asmenys⁷⁸.

Taigi, nors skirtingų šaltinių duomenys įvairuoja (kita vertus, jie nepilni, nepakankamai tyrinėti), galima daryti išvadą, kad vokiečių okupacijos pradžioje (daugiausia 1941 m.) antisovietinio teroro aukomis Lietuvoje tapo apie 600–1000 komunistų. Komunistai dėl politinių motyvų priklausė intensyviausiai žudytų žmonių kategorijai (t. y. jų nužudyta daugiausia). Sunkiau pasakyti, kokios buvo komjaunimo, sovietų valdžios pareigūnų, aktyvistų ir simpatikų aukos. Galima daryti prielaidą, kad bendras visų „kategorijų“ antisovietinio teroro aukų skaičius sudarė apie 2–2,5 tūkst. žmonių.

Politinio smurto problema sudėtinga, paini, sunkiai pasiduoda moksliniams tyrimams ir aiškinimams. Žmonių (žmogiškieji) kiekybiniai ištekčiai lemia bet kokio politinio sąjūdžio jėgą ir įtaką visuomenėje. Antisovietinis teroras karo ir vokiečių okupacijos pradžioje labai susilpnino socialinę sovietinio pasipriešinimo bazę, sumažino jo potencialių dalyvių ir rėmėjų gretas.

Atsižvelgiant į tai, kad žydai sudarė didelę nelegaliai veikusios Lietuvos komunistų partijos ir komunistinio pogrindžio narių dalį, neabejotinai skaudžiausiai socialinę sovietinio pogrindžio bazę ir jo veiklos perspektyvas pakirto greitas Lietuvos žydų izoliavimas (suvarymas į getus), eliminavimas iš visuomenės gyvenimo, vėliau išžudymas (holokaustas). (Vis dėlto žydai, išvengę mirties, vėliau tapo vienu iš svarbiausių sovietinio ginkluoto pogrindžio Lietuvoje šaltinių.)

Apskritai antisovietinis teroras okupacijos pradžioje sovietinio pogrindžio Lietuvoje žmogiškųjų resursų nelikvidavo. Dėl greitos vokiečių okupacijos, palginti nedidelio skaičiaus žmonių, spėjusių pasitraukti į SSRS, Lietuvoje (kitai nei Latvijoje ir Estijoje) liko santykinai daug sovietų valdžios šalininkų. Daugelis sovietinių aktyvistų išvengė represijų, išėjo į laisvę, gyveno policijos prižiūrimi. Išvengę represijų, sugrįžę iš kalėjimų ar priverčiamojo darbo stovyklų, iš priverčiamųjų darbų Vokietijoje žmonės sudarė politinį pagrindą sovietiniam pogrindžiui ir jo pasipriešinimo veiklai.

Be žudynių, fizinio susidorojimo, komunistinių aktyvą veikė ir įvairus moralinis teroras, tyčiojimas iš žmogaus orumo ir pažiūrų. Tokie veiksmai turėjo visuotinę pobūdį ir buvo sudėtinė antisovietinio teroro dalis⁷⁹.

77 A. Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, p. 310–311.

78 *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 1, p. 140.

79 Antisovietinio psichologinio teroro akcijos buvo aprašomos oficialiai leistoje spaudoje. Antai Vilniuje leistoje „Naujojoje Lietuvoje“ buvo rašoma apie Joniškyske „gan originaliu būdu“ sugėdintus buvusius komjaunuolius. Surikiuoti į gretas su Stalino paveikslais ir šūkais, jie turėjo peržygiuoti miesto

Tai turėjo nevienareikšmį poveikį. Be abejo, antisovietinis teroras prosovietišškai nusiteikusius žmones veikė negatyviai, demoralizavo. Kita vertus, tai buvo veiksnys, skatinęs keršto ir pasipriešinimo motyvus. Antai sovietinio pagrindžio dalyvis J. Vogulis atsiminimuose rašė, kad jo brolio (Rokiškio gimnazijos komsorgo) suėmimas, žiaurus susidorojimas su pažįstamais komunistais, masinės „tarybinių žmonių“ (žydų?) žudynės padėjo greitai susiformuoti jo priešiška okupantams ir „vietiniams pakalikams“ pasaulėžiūrai, pasirinkti „kovos kelią“⁸⁰.

Komunistinio ar prokomunistinio nusistatymo žmones gniuždė, demoralizuojamai paveikė ne tik „tiesioginis“, asmeniškai patirtas teroras, bet ir visuotinė euforija, kurią sukėlė Lietuvoje prasidėjęs karas, vokiečių atėjimas, išsilaisvinimas iš sovietų okupacijos, Laikinosios vyriausybės sudarymas ir kiti to meto politiniai įvykiai. Komunistinių pažiūrų žmonių to laiko nuotaikas galima pailustruoti minėtosios O. Eidukaitytės atsiminimų fragmentu apie pirmąsias vokiečių okupacijos dienas Kaune. Ji piktinosi, kad žmonės džiaugėsi susikūrusia „kažkokia kita, sava vyriausybe“, garsiai plūdo sovietų valdžią, kuri buvusi tik „štikų“ valdžia, grūdo žmones į kalėjimus ir į Sibirą. Nuo tokių „kliedesių“ ji pajutusi neapykantą ne tik priešui, bet ir tai „nesąmoningai, apkvaišusiai miniai“, savo vienišumą priešiškoje aplinkoje: „Apėmė didelis liūdesys, kuris neišspaudžia ašarų, kurio negalima aprašyti, kuris įkvepia tikrą pasiryžimą, tvirtą nusistatymą žūtubūtinėje kovoje. Aš buvau komunistė, bet šiuo kartu aš dar kartą apsisprendžiau būti ištikima komunizmo idėjai, nesitraukti atgal nuo savo pasirinkto kelio ir už tai atsakyti savo gyvybe.“⁸¹ Šis pavyzdys (jį galima pateikti ir daugiau) rodo didžiulę sovietinio aktyvo moralinę, ideologinę atskirtį nuo kitos visuomenės dalies, didžiulę žmogiškąją neapykantą jai.

Dar stipriau veikė ir pasipriešinimo viltį slopino išorės veiksniai: nacių Vokietijos vermachto pergales fronte triuškinant Raudonąją armiją, iki 1941 m. pabaigos vis beviltiškiau atrodžiusi Sovietų Sąjungos padėtis, karinė ir politinė Vokietijos galia ir efektyviai veikusi propagandinė kampanija.

gatvėmis. Po tokios eisenos patys komjaunuoliai, sumetę buvusias „baidykles“ į krūvą, turėjo sudeginti; Žinios iš visos Lietuvos, *Naujoji Lietuva*, 1941, rugp. 21. Panašią „eiseną“ karo pradžioje Kaune savo atsiminimuose aprašė sovietų pagrindžio dalyvė ir organizatorė Vilkaviškio apskrityje O. Eidukaitytė: „Vytauto prospekte buvo inscenuota eiseną, dalyvavo apie 20 žmonių, išrikiuotų po du. Pirmoji kolonos pora nešė Stalino paveikslą. Vokiečiai eiseną fotografavo, o lietuviškieji „žmogėdros“ iš jos visaip tyčiojosi šaukdami: „Na, ar šviečia dabar Stalino saulė? Ar šildo saulė, sakyk“ ir kt.; O. Eidukaitytė, Antihitlerinis judėjimas Vilkaviškio apskrities Gražiškių valsčiuje 1941–1944 m.: atsiminimai, 1950 m., LYA, f. 3377, ap. 3377, b. 286, l. 5. Telšių kalėjimo kaliniai komunistai buvo verčiami eiti išpažinties, atgailauti išperkant savo kaltes, tiems, kas to nedarys, grasinta sušaudymu; M. Niko 1950 m. vasario 14 d. parodymai, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 250, l. 98.

80 J. Vogulis, Prisiminimai iš veiklos okupacijos metais, 1958 m. (rankraštis), LYA, f. 1, ap. 5, b. 8, l. 84–85.

81 O. Eidukaitytė, Antihitlerinis judėjimas..., l. 2.

Kita vertus, 1941 m. pabaigoje–1942 m. pradžioje vilties suteikė vokiečių vermachto pralaimėjimas prie Maskvos, JAV įstojimas į karą⁸², kiek vėliau susikūrusi antihitlerinė koalicija.

Po netikėtos karo įvykių eigos, antisovietinio teroro sukulto šoko sovietinis aktyvas pamažu atsitokėjo, pradėjo organizuotis ir mėginti veikti.

Nusivylus vokiečiais ir okupacine jų politika, po pirmųjų Vokietijos karių nesėkmių, JAV įstojimo į karą Lietuvos visuomenėje pradėjo kristalizuotis ir stiprėti antivokiškos nuotaikos. Kita vertus, dėl fronto tolumo dar neveikė Raudonosios armijos ir naujos sovietinės okupacijos baimės veiksnys. (Jis sustiprėjo 1943 m., Raudonajai armijai artėjant prie Lietuvos, ryškėjant Vokietijos pralaimėjimo kare perspektyvai ir atsirandant vokiečių okupacinio režimo valdžios pakrikimo ženklams.)

Taigi 1941 m. pabaigoje–1942 m. pradžioje sovietiniam pasipriešinimui vokiečių okupuotos Lietuvos visuomenėje atsirado palankesnė psichologinė dirva, politinių nuotaikų terpė. Saugumo policija fiksavo įvairių tautybių Lietuvos gyventojų nepasitenkinimą. Antai Utenos apskrityje pastebėtos tokios lietuvių nepasitenkinimo apraiškos: vokiečiai nori uždaryti universitetus, sumažinti mokytojų skaičių, ūkininkai verčiami atiduoti žemės ūkio gaminių duokles, iš ūkininkų paimti arkliai, vyrai verbuojami į transporto tarnybą ir darbams į Vokietiją. Esą kai kas padėtį 1942 m. birželį lygino su 1941 m. birželio įvykiais, skirtumas tik tas, kad tada žmonės buvo vežami į Rusiją, o dabar – į Vokietiją⁸³.

Dėl įvairių priežasčių ūkininkai nevienodai vykdė ūkines prievoles: kai kurie jas įvykdydavo, kai kurie – tik dalį, tačiau nemažai buvo ir tokių ūkininkų, kurie, nors ir būdami ekonomiškai pajėgūs, prievolių visiškai nevykdė⁸⁴. Tokiems ūkininkams pradėjo grėsti įvairios represijos.

Lietuvių visuomenėje „tam tikrą“ nepasitenkinimą sukėlė darbo jėgos registracija. Lietuvoje pasirodė įvairūs atsišaukimai. Saugumo policijos vertinimu, reikėjo užkirsti kelią, kad jie neprivestų prie „nepageidaujamų rezultatų“, nebūtų skatinami „patamsio gaivalai“. Saugumo policijai nurodyta atidžiai stebėti visuomenės nuotakas, nepasitenkinimų priežastis ir apraiškos formas, nustatyti „visų rūšių“ atsišaukimų autorius⁸⁵.

82 Antai minėtoji SSRS AT deputatė L. Tomkytė parodymuose teigia, kad perskaityta laikraštyje žinia apie JAV įstojimą į karą jai sukėlė didžiulį džiaugsmą, LYA, f. 17541, ap. 1, b. 3, l. 94.

83 Lietuvių saugumo policijos Utenos rajono viršininko 1942 m. gegužės 16 d. raportas saugumo policijos Panevėžio apygardos viršininkui, LCVA, f. R-715, ap. 1, b. 2, l. 174.

84 Utenos apskrities Užpalių policijos punkto vedėjo 1942 m. balandžio 4 d. pranešimas apie įvykius kovo mėnesį saugumo policijos Utenos rajono viršininkui, LCVA, f. R-715, ap. 1, b. 2, l. 139 ir kt.

85 Lietuvių saugumo policijos Panevėžio apygardos viršininko A. Liepos 1942 m. gegužės mėn. raštas apygardos saugumo rajonų viršininkams, LCVA, f. R-715, ap. 1, b. 2, l. 184.

Iš 1942 m. lietuvių policijos pranešimų matomos įvairių tautybių Lietuvos gyventojų skirtingos politinės nuotaikos. Vis dėlto absoliuti dauguma lietuvių „ramiai dirbo“ ir 1942 m. bijojo bolševikų grįžimo. Vokiečių civilinės valdžios ir lietuviškosios savivaldos pareigūnai Panevėžio apygardoje ir kitur pirmiausia baiminosi, kad suaktyvės lenkų veikla. Šios apygardos komisaro nurodymu, iki vasario 26 d. turėjo būti sudaryti „aktyvesnių lenkų“ sąrašai, 1942 m. vasarį iš lenkų ir „žinomų komunistų“ buvo konfiskuoti radijo imtuvai.

Vėliau pavojų prioritetai keitėsi ir plėtėsi, saugumo struktūrų dėmesys nukrypo į rusus, visų tautybių „komunistuojantį elementą“. Policija sudarinėjo įvairiai pavadintus politiniu požiūriu nepatikimų asmenų – prijaučiančių komunistams, įvairių gandų skleidėjų, asmenų, kėlusią neramumus tarp gyventojų, asocialių elementų, neturinčių nuolatinio užsiėmimo, „svetimšalių“ ir kt. – sąrašus. Utenos apskrities Tauragnų valsčiaus sąrašė buvo apie 60 tokių žmonių. Aluntos policijos punkto vedėjas siūlė visus komunistus suimti, tai pakeltų lietuvių „patriotų“ ir ūkininkų nuotaiką, nes esą anksčiau buvo pasigirdę slaptų gandelų“ apie bolševikų sugrįžimą⁸⁶.

Lietuvių saugumo policijos Utenos rajono viršininko J. Čėsnos duomenimis, 1942 m. kovo pradžioje Troškūnų valsčiuje gyveno apie 2 tūkst. rusų, jie visi esą buvo „bolševikų šalininkai“. Atvykęs į Tauragnus ir „padirbėjęs“ čia 4 paras, jis suėmė daugiau kaip 20 rusų (Utenos apskrities viršininkas visiems skyrė po vienerius metus darbo stovyklos bausmių). J. Čėsnos įsitikinimu, Tauragnuose buvo galima nubausti ne mažiau kaip 50 asmenų⁸⁷.

Policijos pranešimuose rašoma, kad rusai labai įbauginti, darosi pasyvūs, „pilietines pareigas“ (t. y. prievolių vykdymą) atlieka pirmieji, politiškai silpnai orientuoti. Nemažai rusų, taip pat įvairių tautybių buvusių komunistų ir komjaunuolių jau vokiečių okupacijos pradžioje išvyko dirbti į Vokietiją, kur juos „priėmė“ nepatikrinę net politino jų lojalumo, kai kurių Utenos apskrities kaimų gyventojai, pirmiausia rusai, dalyvavo komunistinėje veikloje. Ankstyvą 1942 m. pavasarį Daugailių policijos punkto vedėjas sakė, kad beveik visi Ruklių kaimo gyventojai neva laikosi „komunistinių pažiūrų“, vos vienas gyventojas „tiko“ būti policijos agentu; kito – Dubnų – kaimo gyventojai buvo „visi be išimties komunistai“. Esą

86 Panevėžio apygardos žandarmerijos vado 1942 m. sausio 24 d. įsakymas žandarmerijos postams ir policijos vadams, LCVA, f. R-715, ap. 1, b. 2, l. 13; Lietuvių saugumo policijos Utenos rajono viršininko 1942 m. vasario 16 d. raštas apskrities policijos vadams, LCVA, f. R-715, ap. 1, b. 2, l. 74; Utenos apskrities Tauragnų policijos punkto vedėjo 1942 m. sausio 19 d. raportas Utenos apskrities policijos vadui, LCVA, f. R-715, ap. 1, b. 2, l. 10; Leliūnų policijos punkto vedėjo 1942 m. vasario 25 d. raštas saugumo policijos Utenos rajono viršininkui, *ten pat*, l. 91; Aluntos policijos punkto vedėjo 1942 m. vasario 28 d. raportas apskrities policijos vadui, LCVA, f. R-715, ap. 1, b. 2, l. 84.

87 Lietuvių saugumo policijos Utenos rajono viršininko J. Čėsnos 1942 m. kovo 10 d. raportas saugumo ir kriminalinės policijos Ukmergės apygardos viršininkui, *ten pat*, b. 2, l. 97.

ryšius su vietos komunistais palaikė net Sudeikių seniūnijos seniūnas, jo sūnus buvo komjaunuolis⁸⁸.

Tauragnų policijos punkto vedėjo pranešimu, Stapšėnų kaime slapstėsi penki rusų kareiviai, kurie organizavo rusus ir lietuvius komunistus partizaninei veiklai. Neva jie net rengėsi užpulti Tauragnų valdžios įstaigas. Policijos punkto vedėjas prašė saugumo policijos skirti daugiau dėmesio „rusiškajam raudonajam elementui“, nes 2–3 viešosios policijos tarnautojų kovoti su juo neužtenka⁸⁹.

Sužinojus, kad Tauragnų valsčiaus rusai rengiasi minėti gegužės 1-osios šventę, 1942 m. balandžio 30 d. keturiolika Utenos apskrities policininkų atliko kratas pas 70 rusų gyventojų. Tikėtasi suimti penkis besislapstančius rusus „politrukus“, tačiau jie nesurasti⁹⁰.

Utenos apskrityje 1942 m. gegužę užfiksuoti ir pirmieji ginkluoti užpuolimai. Antai gegužės 21 d. vakarą vienuolika šautuvais ir pistoletais ginkluotų „teroristų“ užpuolė Vyžuonų valsčiaus Šventupio kaime gyvenusių dviejų ūkininkų, 1941 m. birželio sukilimo dalyvių, „veiklių partizanų“ sodybas. Daryta išvada, kad tai „apylinkės komunistų“ ir rusų keršto akcijos. Kaip vėliau nustatyta, užpuolikai buvo iš Rokiškio apskrities Svėdasų valsčiaus rusų gyvenamų kaimų; jie pasitraukė į Šimonių girią. Utenos apskrities saugumo policijos viršininkas siūlė rusus „nuraminti“: keletą rusų (komunistų) nedelsiant išstremti į darbo stovyklą⁹¹.

Dėl „raudonai rusiško elemento“ veiklos lietuvių gyventojų nuotaika darėsi „prislėgta“. Ją dar pablogino žinios, ateinančios „iš kitų Lietuvos vietovių“, ir tai, kad valdžia griežtai reagavo į „teroristinį veiksma“ prieš vokiečius karius Švenčionių apskrityje“ (turimas galvoje oficialus skelbimas apie 400 žmonių sušaudymą už sovietinių partizanų teroro aktą, įvykdytą prieš vokiečių pareigūnus), o nereagavo į lietuvių valdininkų ir „ramių gyventojų“ užpuolimus⁹².

1942 m. atsirado (tiesa, dar negausus) persekiojamų žmonių sluoksnis, nesusijęs su komunistiniu, sovietiniu elementu ar pasipriešinimu. Jį sudarė vokiečių okupan-

88 Daugailių policijos punkto vedėjo 1942 m. kovo 27 ir 29 d. pranešimai lietuvių saugumo policijos Utenos rajono viršininkui, LCVA, f. R-715, ap. 1, b. 2, l. 127, 128.

89 Tauragnų policijos punkto vedėjo 1942 m. balandžio 29 d. pranešimas lietuvių saugumo policijos Utenos rajono viršininkui, *ten pat*, l. 158.

90 Lietuvių saugumo policijos Utenos rajono viršininko 1942 m. gegužės 16 d. raportas saugumo policijos Panevėžio apygardos viršininkui, *ten pat*, l. 174.

91 Vyžuonų policijos punkto vedėjo 1942 m. gegužės 23 d. raportas lietuvių saugumo policijos Utenos rajono viršininkui; Lietuvių saugumo policijos Utenos rajono viršininko J. Čėsno 1942 m. gegužės 27 d. raportas saugumo policijos Panevėžio apygardos vadui, *ten pat*, l. 189, 190.

92 Tauragnų policijos punkto vedėjo 1942 m. gegužės 29 d., liepos 19 d., rugpjūčio 10 d. pranešimai lietuvių saugumo policijos Utenos rajono viršininkui, *ten pat*, l. 199, 259; Lietuvių saugumo policijos Utenos rajono viršininko 1942 m. gegužės 28 d., liepos 19 d. pranešimai saugumo policijos Panevėžio apygardos viršininkui, *ten pat*, l. 191, 256, 277.

tų pradėtų skelbti įvairių darbo ir karinio pobūdžio „registracijų“ vengę žmonės. 1942 m. gegužę Lietuvoje vyko registracija į pagalbinius vermachto dalinius, vadina- mąją transporto tarnybą („karo transportininkai“ dažniausiai būdavo arklių varo- vai į frontą. Registruotis privalėjo 1919–1922 m. gimę vyrai). Tačiau nemažai jų re- gistruotis neatvyko, okupacinio režimo pareigūnai juos laikė „dezertyrais“, policijos ieškomais asmenimis⁹³.

Įdomu pabrėžti, kad ši mobilizacija prieštaringai paveikė žmonių nuotaikas. Vokiečių okupacinės valdžios mobilizuoti dažniausiai sovietų valdžios simpatikai, pabuvoję vokiečių užimtose teritorijose, suėję į kontaktus su Rusijos kolūkiečiais, pamatę varganą jų gyvenimą, skurdą, nusivylė sovietine tikrove. Grįžę namo dau- gelis tapo antisovietiniais agitatoriais – „labai blogai“ atsiliepė apie gyvenimą So- vietų Sąjungoje⁹⁴.

1942 m. birželį saugumo policija Utenos rajone suėmė septynis asmenis, saky- ta, kad prie komunistinių organizacijų veikimo prisideda atkakliausi, „seni“ ko- munistai. Liepos pabaigoje minima Tauragnų valsčiuje veikusi ginkluotų vietinių Sirvydžių kaimo gyventojų rusų, pasislėpusių nuo mobilizacijos darbams į Vokie- tiją ir pabėgusių karo belaisvių, grupė. Jie neva terorizavę apylinkės gyventojus (vykdę ginkluotus užpuolimus, apiplėšinėję), šie buvę įbauginti, naktimis nena- kvoję savo namuose⁹⁵.

Lietuvoje antivokiškas nuotaikas labai pakurstė ir sukėlė sumaištį 1942 m. an- trojoje pusėje prasidėjęs vokiečių repatriantų grąžinimas. Jie turėjo būti apgyvendi- nami Vilkaviškio, Marijampolės, Šakių, Tauragės, Raseinių, Kauno, Kėdainių, Šiau- lių, Panevėžio ir Biržų apskrityse lenkų, rusų, iš dalies ir lietuvių ūkiuose⁹⁶. Tai kėlė žmonių nepasitenkinimą. Matyt, neatsitiktinai kai kuriose iš apskričių, į kurias buvo nukreiptas vokiečių repatriantų srautas (pvz., Panevėžio ir Biržų aps.) sovietinis gin- kluotas pasipriešinimas vėliau turėjo santykinai stipresnę vietinę bazę, buvo labiau gyventojų remiamas.

1942 m. pradėjo telktis dirbę pas Lietuvos ūkininkus, iš karo belaisvių stovyklų pabėgę sovietiniai karo belaisviai. Iš pradžių okupacinė valdžia ramioje Lietuvoje karo belaisvių judėjimą kontroliavo menkai; buvo nemažai belaisvių, pramokusių

93 Švenčionių apskrities viršininko M. Kukučio 1942 m. birželio 10 d. raštas apskrities policijos vadui, LCVA, f. R-721, ap. 3, b. 3, l. 98.

94 Aluntos policijos punkto vedėjo 1942 m. balandžio 29 d. pranešimas Utenos apskrities policijos ir sau- gumo policijos vadams, LCVA, f. R-715, ap. 1, b. 2, l. 157 ir kt.

95 Lietuvių saugumo policijos Utenos rajono viršininko 1942 m. liepos 14 d. raportas Saugumo policijos Panevėžio apygardos viršininkui, LCVA, f. R-715, ap. 1, b. 2, l. 247; Tauragnų policijos punkto vedėjo 1942 m. liepos 29 d. raportas lietuvių saugumo policijos Utenos rajono viršininkui, *ten pat*, l. 266.

96 1942 m. rugpjūčio 12 d. Lietuvos piliečių apgyvendinimui vykdyti instrukcija nr. 2, LCVA, f. R-1314, ap. 1, b. 313, l. 67.

lietuviškai ir beveik nesiskyrusių nuo vietos gyventojų. Kai kurie ūkininkai padėdavo belaisviams įsigyti ginklų. Daug kur karo belaisviai tapo sovietinio partizaninio judėjimo „pradininkais“⁹⁷ (vėliau, 1943–1944 m., jie virto vienu iš svarbiausių sovietinio ginkluoto pagrindžio šaltinių).

Sovietinio pasipriešinimo židiniai 1942 m. pradžioje pradėjo formuotis ir Lietuvos miestuose. Lietuviškosios administracijos įstaigos nurodė, kad kai kuriose vietose „piktos valios žmonės“, komunistų pasamdyti agentai, turėdami tikslą pakenkti krašte veikiančioms pramonės įmonėms, bando padegti arba kitais būdais gadinti įmones ar jų įrengimus. Siekiant užkirsti kelią kenkėjiškiems veiksams, miestų burmistrams ir apskričių valdyboms liepta imtis priemonių, kad nuo minėtųjų netikėtumų būtų apsaugotos esamos įmonės, ypač naktį. Savivaldybių departamentui iki vasario 10 d. turėjo būti pranešta apie organizuotas saugos priemones⁹⁸.

Be poveikio iš išorės (sovietinio užnugario) 1941 m. pabaigoje–1942 m. pradžioje kūrėsi komunistinio pagrindžio židiniai didžiuosiuose Lietuvos miestuose – Kaune, Šiauliuose, Panevėžyje, – taip pat Alytuje, Kėdainiuose, Ukmergėje, Rokiškyje, Jonažoje ir kitur, ypač ten, kur tautinė gyventojų sudėtis buvo mišri.

Kalbant apie ginkluotą antivokišką kovą, (partizaninių) grupių, komunistinio (sovietinio) pasipriešinimo užuomazgas miestuose, pirmiausia reikia kalbėti apie Lietuvos žydus. Jau 1941 m. birželio 25 d. naktį Vilniuje – Lydos ir Strašūno gatvėse – vokiečių kariai sulaukė šešis žydus, kurie neva į juos šaudė (pateiktos šaudžiuosijų pavardės). Kitą dieną į vokiečius ir lietuvius buvo paleista keletas pistoleto šūvių Kankinių ir M. Daukšos gatvėse⁹⁹. Birželio 30 d. naktį iš šautuvų ir pistoleto lietuvų policininkai bei vokiečių kariai apšaudyti Žygimantų gatvėje. Neaišku, ar šitie įvykiai yra realūs žydų pasipriešinimo faktai, ar vokiečių provokacijos. Kratas įvykių vietose vykdė vokiečiai ir lietuvių policijos neįleido¹⁰⁰. Vien 1941 m. birže-

97 J. Borevičiaus 1944 m. parodymai, LYA, f. 1, ap. 1, b. 99, l. 31–33. Jau 1942 m. archyvuose šaltiniuose ir legalioje spaudoje galima rasti nemažai aprašymų apie belaisvių slėpimą, jų ginklavimąsi. Antai Sedos gyventoja S. Zmitrienė už „ginkluotų rusų belaisvių slėpimą“ nubausta 6 mėnesius dirbti priverčiamųjų darbų stovykloje, *Žemaičių žemė* (Šiaulių apygardos laikraštis), 1942, lapk. 7; Už belaisvių slėpimą iš Vabalninko valsčiaus Sodelių kaimo ūkininkų Jono ir Michalinos Jaglauskų atimtas ūkis, *Žemaičių žemė*, 1942, gruod. 22; 1942 m. vasario 26 d. Šaukėnų turgaus aikštėje pakartas rusas valstietis P. Kuprasčenka, kuris savo ūkyje slėpė pabėgusius du sovietų karo belaisvius. Kartu pakarti ir belaisviai, jie buvo nušovę du policininkus, *Tėvynė* (Telšiuose leistas laikraštis), 1942, kov. 6 ir kt.

98 Lietuvos generalinės srities Vidaus reikalų vadybos savivaldybių departamento vadovybės 1942 m. sausio 31 d. raštas pirmaeilį miestų burmistrams ir ir apskričių vadyboms, LCVA, f. 1696, ap. 3, b. 19, l. 20.

99 Vilniaus miesto lietuvių policijos 5-osios nuovados viršininko 1941 m. birželio 26 ir 27 d. raportai Vilniaus miesto policijos vadui; 7-osios nuovados viršininko 1941 m. birželio 26 d. raportas miesto policijos vadui, LCVA, f. R-689, ap. 4, b. 916, l. 53, 63, 80.

100 Vilniaus miesto lietuvių policijos 1-osios nuovados viršininko 1941 m. birželio 30 d. raportas miesto policijos vadui, *ten pat*, l. 116.

lio 24–27 d. Vilniuje sulaikyti 192 žydai, kurie apkaltinti antivalstybine veikla ir pradėti tardyti¹⁰¹.

Vėliau žydai kovą tęsė getuose. Nuo 1941 m. pabaigos iš pavienių grupelių susikūrusios Kauno geto antifašistinės organizacijos vienas svarbiausių tikslų buvo aktyvi ginkluota kova, siekis išvesti į miškus kuo daugiau kovotojų. Gete pradėtos kurti ginkluotos kovos struktūros, jų dalyviai mokėsi vykdyti sabotažą ir diversijas, stengėsi kaupti ginklų atsargas ir kt.¹⁰²

1941 m. pabaigoje Kaune iš komunistų, komjaunuolių, „revoliucinio judėjimo“ Lietuvoje dalyvių susikūrė komunistinė organizacija, vadovaujama P. Malinausko. Ji veikė neilgai – 1942 m. sausio pabaigoje buvo likviduota. Jos vadovai taip pat ketino daugelį pogrindininkų perkelti į miškus¹⁰³.

Šiaulių miesto komunistai įkūrė komunistinę organizaciją, pavadintą „4-ių A štabu“, vėliau – „Liaudies apsaugos batalionu“. 1942 m. pavasarį Skaistgirio valsčiaus miškuose pradėta kurti partizanų stovykla. Tačiau 1942 m. liepą komunistinio pogrindžio dalyviai atsідūrė Šiaulių kalėjime¹⁰⁴.

Bene sparčiausiai komunistinis pogrindis formavosi daugiataučiam Vilniuje. Kaip ir Kaune, organizacinės pasipriešinimo struktūros pirmiausia radosi Vilniaus žydų gete. Čia susikūrė pagrindinė Jungtinė partizanų organizacija (Fareinigte partizaner organizacie); aktyviai veikė I. Vitenbergas, B. Šeršneviskis, S. Madeisker ir kt. 1942 m. kovo pradžioje susikūrė lenkų Aktyvios kovos sąjunga (Związek walki czynnej, nuo 1942 m. pabaigos vadinosi Lenkų patriotų sąjunga – Związek patriotów polskich), jai vadovavo J. Pševalskis, M. Korablikovas ir kt. Lenkų ir žydų komunistinės organizacijos 1942 m. pavasarį ėmė bendradarbiauti. Tų metų rugpjūtį Vilniaus žydų geto komunistinė pasipriešinimo organizacija užmezgė

101 1941 m. birželio 24–27 d. Vilniuje apkaltintų antivalstybine veikla sulaikytų žydų sąrašas, LCVA, f. R-689, ap. 4, b. 916, l. 90–97.

102 Kauno geto antifašistinės organizacijos ataskaita, 1958 m., LYA, f. 15409, ap. 1, b. 1, l. 1–15. Ataskaitą pasirašė Kauno geto pagrindinės partizaninės kovos organizacijos komiteto nariai ir būrių vadai, iš viso 10 žmonių. Šią ataskaitą, kaip ir kitus sovietinius šaltinius, reikia vertinti kritiškai. Vis dėlto ji atspindi gete prasidėjusius pasipriešinimo procesus, kai kurie pateikti faktai yra įdomūs. Ataskaitoje rašoma, kad stojantieji į organizaciją turėjo duoti „iškilmingą pasižadėjimą“, jo tekstas buvęs toks: „Pripažindamas kovą prieš fašizmą švenčiausia pareiga, esu pasiryžęs įsijungti kaip aktyvus kovotojas į raudonųjų partizanų eiles. Pasižaduoju nenuilstamai kovoti prieš fašistinius okupantus, žudyti juos, trukdyti jų transportą, deginti ir naikinti jų įmones, buveines, geležinkelius.., kovoti, kol mano Tėvynė bus visiškai išvaduota iš okupantų jungo“, *ten pat*, l. 8–9. Pateikiami faktai apie žydų kovotojų įvykdytas sabotažo ir diversijų akcijas Kaune, tarp jų ir 1942 m. balandį „oro pavojaus“ metu [matyt, kai sovietinė aviacija bombardavo Kauną. – R. Z.] Kauno geležinkelio stotyje padegta sanitarinį traukinį, sudegė 3 vagonai, *ten pat*, l. 10.

103 P. Štaras, *Partizaninis judėjimas Lietuvoje*, p. 57–58.

104 A. Baranauskas, Partizaninė J. Liubausko grupė Šiauliuose 1941–1942 m. 1950 m. atsiminimai, LYA, f. 3377, ap. 3377, b. 75, l. 1; P. Štaras, *Partizaninis judėjimas Lietuvoje*, p. 59–60.

kontaktus su „parašiutininku“ iš Maskvos Margiu [V. Senkevičiumi, „Alksnio“ grupės nariu. – R. Z.]¹⁰⁵.

Vilniuje 1942 m. spalį veikė „nepartinių komunistų grupė“, kurią sudarė 9 nariai, lenkų Aktyvios kovos sąjungai priklausė 27 asmenys. Sutelktas pagrindinis kompartijos Vilniaus miesto komitetas, laikinasis partizanų būrių štabas, 2 žmonės (lietuviai) pasiūti į Alytaus ir Varėnos miškus rūpintis partizanų bazėmis, taip pat mėginta užmezgti ryšius su Baltarusijos raudonaisiais partizanais¹⁰⁶. Vilniuje kūrėsi ir lietuvių komunistinė organizacija (vėliau, 1943 m., palyginti gausi).

Kalbant apie komunistinio pagrindžio struktūrų kūrimąsi Kaune, Alytuje ir kitose Lietuvos vietovėse (skirtingų tautybių antinacinio pasipriešinimo jėgų vienijimąsi daugiataučiam Vilniuje), svarbus vaidmuo tenka Juozui Vitui (tikroji pavardė – Valūnas)¹⁰⁷. (1943 m. vasarį jis tapo Lietuvos KP(b) Vilniaus miesto pagrindinio komiteto sekretoriumi, komunistinės Lietuvos išlaisvinimo sąjungos vadovu.)

Neaišku, kodėl J. Vitas iš Vilniaus (ar Kauno) nespėjo pasitraukti į SSRS. Galbūt pasitraukti iš tikrųjų nespėjo (ar nenorėjo), o gal sovietinės struktūros jį specialiai paliko vokiečių užnugaryje? Tokį klausimą galima kelti, atsižvelgiant į senus jo ryšius su sovietų kontržvalgyba, taip pat į tai, kad 1943 m. birželį su J. Vitu pirmiausia ryšius užmezgė Lietuvos SSR NKVD operatyvinės grupės vadovas J. Vildžiūnas¹⁰⁸. 1943 m. birželio 29 d. Maskvai J. Vildžiūnas pranešė apie Kaune ir Vilniuje veikusias kompartijos organizacijas, kurioms vadovavo buvęs Vilniaus miesto vykdomojo komiteto pirmininkas „draugas Vitas“¹⁰⁹. Liepos

105 J. Pševalskos 1944 m. rugsėjo 25 d. parodymai, LYA, f. 1, ap. 1, b. 137, l. 36.

106 I. Dembo, Antihitlerinės pagrindinės veiklos organizavimas Vilniuje 1942–1943 m.: išrašai iš archyvinių bylų, 1956 m., LYA, f. 3377, ap. 48, b. 561, l. 1–2.

107 J. Vitas gimė 1899 m. Dzūnijos k., Alytaus aps. Pirmojo pasaulinio karo metais tarnavo Rusijos kariuomenėje, po Spalio revoliucijos – Raudonojoje armijoje. 1919 m. pradžioje perkeltas į Vakarų frontą, su „skrajojančiu būriu“ kovojo prieš lenkų, lietuvių, latvių kariuomenes, tuo pat metu vykdė sovietinės kontržvalgybos užduotis. 1920 m. kompartijos įpareigotas stojo į Lietuvos kariuomenę, užsiėmė ardama ja veikla ir rengė kareivių sukilimą. Nuteistas myriop, tačiau sugebėjo mirties baumės išvengti. Pagrindinės Lietuvos kompartijos CK sekretorius K. Požela 1921 m. rugpjūtį jį pasiuntė į Rusiją Lietuvos KP Užsienio biuro žinion. 1928 m. buvo vienas iš kompartijos atrinktų „tūkstančio“ komunistų darbininkų, pasiūstų įgyti aukštąjį išsilavinimą. Mokėsi Leningrado elektrotechnikos institute. Po sovietų okupacijos 1940 m. grįžo į Lietuvą, dirbo Vilniaus miesto vykdomojo komiteto pirmininku, inžinieriumi LSSR komunalinio ūkio liaudies komisariate. Karo pradžioje nespėjo pasitraukti į SSRS, pasilikęs vokiečių okupuotoje Lietuvoje, ėmė organizuoti komunistinį pasipriešinimą. R. Šarmaitis, Pažyma apie J. Vitą, 1950 m. gegužės 3 d., LYA, f. 3377, ap. 48, b. 157, l. 1–2.

108 Bero (J. Vildžiūno) grupė veikė Baltarusijoje. 1943 m. gegužės 14 d. ir birželio 4 d. jis pasiuntė 2 žvalgybų grupes į Vilnių ir Kauną. LSSR NKVD vadovybės pažyma apie Bero (J. Vildžiūno) 1943 m. gegužės 23 d. ir birželio 6 d. pranešimus, LYA, f. 59, ap. 1, b. 1, l. 107–108, 113 („Draugų“ būrio byla). Pažymos – tai šifruočių nuorašai, pateikti „Draugų“ būrio byloje.

109 LSSR NKVD vadovybės pažyma apie Bero (J. Vildžiūno) 1943 m. birželio 29 d. pranešimus, *ten pat*, b. 1, l. 119.

NKVD-NKGB grupių narių susitikimas Vilniuje, KGB rūmuose (apie 1965 m.), antras iš kairės – J. Vildžiūnas (Beras) (LYA, f. K-42)

15 d. J. Vildžiūnas NKVD vadovybei Maskvoje teigė, kad asmeniškai buvo susitikęs su J. Vito atstovu¹¹⁰.

Galbūt J. Vito ryšys su J. Vildžiūnu – atsitiktinis. Pastarojo žvalgai tiesiog aplenkė „kompartinijos“ grupių (G. Zimano) žvalgus. Iš minėtojo J. Vildžiūno birželio 29 d. pranešimo Maskvai matyti, kad Vitas norėjo užmegzti ryšį su Lietuvos KP(b) CK. Apie atsitiktines susitikimo aplinkybes bylotų ir kiti sovietinio pogrindžio šaltiniai: pasiūstas ieškoti ryšių pas F. Markovą Vilniaus komunistinio pogrindžio atstovas Samuilovas (M. Korablikovas) atsitiktinai sutiko Ivaną Ivanovičių (J. Vildžiūną), kuris sakėsi pažįstąs J. Vitą ir prašęs jį atvesti į Baltarusijos miškus¹¹¹.

110 LSSR NKVD vadovybės Maskvoje pažyma apie Bero (J. Vildžiūno) 1943 m. liepos 15 d. pranešimą, LYA, f. 59, ap. 1, b. 1, l. 127.

111 I. Dembo, Antihitlerinės pogrindinės veiklos organizavimas Vilniuje., l. 1–2. Atvykęs į Naručio miškus M. Korablikovas susitiko ir su Lietuvos KP(b) CK „atstovu“ G. Zimanu. Apie tai jis A. Sniečkų informavo 1943 m. liepos 26 d. G. Zimanas sakė, kad J. Vitas yra pogrindinės Vilniaus komunistų organizacijos sekretorius ir vokiečių suimtas. J. Vito atstovas M. Korablikovas prašo padėti pinigais ir ginklais. Kitą dieną G. Zimanas detaliau pranešė apie kompartijos Vilniaus miesto komiteto sudėtį, pabrėžė, kad, be J. Vito, suimtas ir Kazlauskas, kad M. Korablikovą pažįsta F. Markovas. G. Zimanas siūlė A. Sniečkui patvirtinti veikiančią kompartijos Vilniaus miesto komitetą kaip laikinąjį, prašė komiteto sekretorių atsiųsti iš sovietų užfrontės arba patikėti jam eiti šias pareigas, G. Zimano 1943 m. liepos 26 ir 27 d. šifruotės LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 407, l. 160, 169.

NKVD vadovybė Maskvoje susidomėjo J. Vildžiūno ryšiais su J. Vitu¹¹². Iš J. Vildžiūno informacijų NKVD vadovybė Maskvoje žinojo, kad jis su J. Vito atstovu Korablikovu buvo susitikęs (birželio) 21 d., kad Vitas 1942 m. (Vilniuje) organizavo lietuvių komunistų grupę, o Korablikovas – lenkų grupę, kad buvo susikūrusi ir žydų komunistų grupė. Visos šios grupės, užmezgusios tarpusavio ryšius, įsteigė bendrą komitetą, į kurį įėjo Vitas, Makarijus Korablikovas, Ivanas (Janas) Pševalskis, Kozlovskis (V. Kazlauskas), Berkijus Šeršnevskis ir Leonas (Vitenbergas). Komitetas leido laikraščius: lietuvių kalba – „Tėvynės frontą“, lenkų – „Standart volnosci“, atsišaukimus¹¹³.

Iš skirtingų šaltinių matoma palyginti plati ir įvairiapusė J. Vito veikla organizuojant sovietinį pagrindį Lietuvoje ir konsoliduojant jo pajėgas. Jis užsiėmė organizaciniu darbu (subūrė pagrindinę Lietuvos išlaisvinimo sąjungą), spaudos (laikraščių ir atsišaukimų) leidimu nelegalioje Vilniaus spaustuvėje, gebėjo sutelkti įvairių tautybių žmones. Kitaip nei dauguma SSRS gyvenusių Lietuvos komunistų, jis neišsižadėjo lietuviškumo, bendravo su kitokių pažiūrų žmonėmis, todėl turėjo autoritetą tarp Lietuvos inteligentijos.

Komunistinio pagrindžio organizacijos (veikėjų: J. Vito – Vilniuje, O. Vaivadienės, M. Kiaupos, J. Laurinkaus ir kitų – Kaune) veikla buvo palyginti plačiai aprašyta 1943 m. rudenį „Ateityje“ paskelbtame straipsnyje. Nušviečiant organizacijos uždavinius plėsti komunistinę ir raudonųjų partizanų veiklą visoje Lietuvoje, piktinamasi, kad tai daroma prisidengiant lietuvišku patriotizmu. Skelbta, kad suimta daugiau kaip 50 išaiškintos komunistinės organizacijos narių¹¹⁴.

Nei NKVD atstovas J. Vildžiūnas, nei „A. Sniečkaus partizanai“ nespėjo su J. Vitu užmegzti geresnių kontaktų, išplėsti bendros veiklos. 1943 m. birželio pabaigoje J. Vitas buvo suimtas ir netrukus nužudytas¹¹⁵. Už veiklą komunistiniame

112 Savotiškai įdomūs 1943 m. liepos NKVD vadovybės Maskvoje nurodymai J. Vildžiūnui išsiaiškinti, iš kur gavo duomenų apie Vitą, kaip su juo susisiekė, kokių galimybių Vitas turi palaikyti ryšį su Lietuvos KP(b) CK, ar turi duomenų apie „partiečius“ (rus. – о партейцах), „partinius kadrus“, pagrindinio „komiteto narius“, ką pasakoja apie savo pagrindinę veiklą ir kt., LSSR NKVD vadovybės pažyma apie 1943 m. liepos 10 ir 24 d. nurodymus Berui (J. Vildžiūnui), LYA, f. 59, ap. 1, b. 1, l. 113, 116.

113 LSSR NKVD vadovybės pažyma apie Bero (J. Vildžiūno) 1943 m. rugpjūčio 10 d. pranešimą, LYA, f. 59, ap. 1, b. 1, l. 134. Tai bene vienintelis autentiškas šaltinis apie Vilniaus komunistinio pagrindžio vadovaujantį centrą, visi kiti šaltiniai – vėlesni, pagrįsti atsiminimais.

114 Išaiškinta Lietuvoje veikusi slapta komunistų organizacija, *Ateitis*, 1943, rugs. 29.

115 J. Čyžiaus liudijimu, komunistinio pagrindžio veikėjai stengėsi J. Vitą išpirkti iš kalėjimo ir rinko lėšas. Tarp šio pagrindžio rėmėjų buvo „Rūtos“ direktorius J. Gasiūnas, „Lietūkio“ sekretorius, po karo Lietuvos SSR Etnografinio muziejaus direktorius V. Žilėnas ir kiti; žr. J. Čyžius, Antifašistinio fronto veikla., LYA, f. 3377, ap. 23, b. 70, l. 5.

Pasak J. Čyžiaus, J. Vitą išdavė kareivis J. Vaitkevičius, pagrindinės organizacijos narys, pakliuvęs į gestapo rankas, J. Čyžiaus atsiminimai, l. 6–7. Kituose sovietų šaltiniuose Vaitkevičius, lietuvių savisaugos batalionų dezertyras, laikomas „gestapo agentu“, prasisksverbusiu į Vilniaus antifašistų organizaciją; žr. M. Miceikos 1979 m. autobiografija-atsiminimai, LYA, f. 3377, ap. 46, b. 1162, l. 15; LYA, f. 1, ap. 1, b. 137, l. 45.

pogrindyje vokiečių okupacijos metais J. Vitą apdovanojo Lenkijos LR Griunvaldo kryžiumi (1964 m.), 1965 m. suteikė SSRS didvyrio vardą¹¹⁶.

Galima pateikti nemažai autentiškų ir patikimų duomenų apie komunistinio pogrindžio židinių atsiradimą Lietuvos provincijoje. Jie kūrėsi iš nelegaliai ar pusiau legaliai gyvenusių, represijų išvengusių ar bausmes atlikusių sovietinių aktyvistų. 1942 m. „kairiųjų žmonių grupę“ organizavo Alytaus komunistai. Anot vieno iš šios grupės steigėjų J. Čyžiaus, jos dalyviai, kol negrėšė suėmimai, turėjo būti „partizanai be šautuvų“ ir įtraukti į antifašistinę veiklą „pažangius“ žmones¹¹⁷.

Nespėjęs evakuotis į SSRS, buvęs 1940 m. Liaudies seimo narys, Alytaus apskrities vykdomojo komiteto pirmininkas A. Ražanauskas 1941–1942 m., slapstydamasis Pietryčių Lietuvoje, Kalesninkų miške sutelkė partizanų būrį, kurį sudarė apie 50 žmonių. Tačiau 1942 m. vasarą beveik visas A. Ražanausko būrys buvo sunaikintas¹¹⁸.

Vienas pirmųjų partizanų būrių iš sovietinių karo belaisvių susikūrė 1942 m. pavasarį (ar dar anksčiau) Jonavos apylinkėse (sovietų istoriografijoje žinomas „Liaudies keršytojo“ pavadinimu)¹¹⁹. Šis būrys įvykdė diversijų geležinkelėje, teroro akcijų ir kt. (1943 m. kovą dėl būrio veiksmų suimti 27 asmenys, 13 iš jų sušaudyti).

1943 m. likviduotos komunistinio pogrindžio struktūros buvo sovietinio pogrindžio dalyvių veiklos 1941–1942 m. rezultatas. Iš pradžių atsiradę komunistinio pogrindžio židiniai (ar organizacinės užuomazgos) buvo negausūs, silpni ir, atrodytų, vokiečių okupaciniam režimui nepavojingi. Tačiau jau 1942 m. su jais pradėta kovoti radikaliomis, negailestingomis priemonėmis (represijomis). Vokiečiai okupacijos pradžioje (1941 m. vasarą) lietuvių radikalų antisovietinių repre-

116 Po karo J. Vitui (po mirties) skirti SSRS apdovanojimus sutrukdė jo brolio Igno Valūno šeimos tremtis į Sibirą. Nepaisant to, kad vokiečių okupacijos metais I. Valūnas prisidėjo prie sovietinio pogrindžio veiklos (broliui Juozui buvo atidavęs savo pasą), 1949 m. kovo 19 d. jo šeima ištremita į Krasnojarsko kraštą. Tremties priežastis – Alytuje turėjo restoraną, „išnaudojo“ samdomą darbo jėgą. 1956 m. I. Valūno šeima paleista, 1959 m. tremtis pripažinta „nepagrįsta“, konfiskuotas turtas (namas) grąžintas, Lietuvos SSR VRM darbuotojo E. Švarco 1962 m. rugpjūčio 30 d. raštas Partijos istorijos instituto prie Lietuvos KP CK direktoriui R. Šarmaičiui, LYA, f. 1, ap. 5. b. 13, l. 48.

117 J. Čyžius, Antifašistinio fronto veikla 1942–1944 m.: atsiminimai, 1958 m. (rankraštis), LYA, f. 3377, ap. 23, b. 70, l. 2–8.

118 Vokiečių saugumo policijos ir SD 1942 m. rugpjūčio 28 d. pranešimas, LYA, f. 3377, ap. 58, b. 701, l. 3; Jurgio (G. Zimano) 1943 m. rugpjūčio 20 d. šifruotė A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 407, l. 307; Sovietinio partizano J. Grigonio 1951 m. atsiminimai, LYA, f. 3377, ap. 3377, b. 363, l. 22–24; J. Grigonio tvirtinimu, vokiečių saugumo policija užverbavo ir pasiuntė į mišką buvusį LLKJS Alytaus apskrities komiteto antrąjį sekretorių, kuris nustatė A. Ražanausko būrio slapstymosi vietą. Įdomu, kad G. Zimanas dar iš Naručio miškų 1943 m. rugpjūtį informavo A. Sniečką apie pastangas rasti A. Ražanauską; iš pradžių pranešė, kad jis gyvas, Jurgio (G. Zimano) 1943 m. rugpjūčio 20 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 407, l. 307. A. Ražanauskas iš tikrųjų po Kalesninkų miško valymo operacijos 1942 m. vasarą liko gyvas; patraukė į Rūdninkų girią ieškoti ryšių su sovietiniais partizanais (buvo girdėjęs jų čia esant). Tačiau Raudonosios armijos generalinio štabo desantinės grupės vadas Markovnenkovas A. Ražanauską įtarė kaip vokiečių pasiųstą šnipą ir 1942 m. pabaigoje ar 1943 m. pradžioje sušaudė, Gabrio (M. Miceikos) 1943 m. (tikslinės datos nėra) laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 31, l. 37.

119 P. Štaras, *Partizaninis judėjimas Lietuvoje*, p. 51–52.

sijų mastą (žudynių, suėmimų ir kt.) gerokai varžė, o nuo 1942 m. pavasario patys inicijavo visokio pasipriešinimo slopinimą ir negailestingai vykdė akcijas. Sovietinio pagrindžio dalyvius galima laikyti savotiškais Vokietijos–SSRS karo įvykių įkaitais: okupacijos pradžioje, įsitikinę savo nenugalimumu, vadovaudamiesi pragmatiniais interesais, elgėsi „gailestingai“ ir po inscenizuotų propagandinių teismų nemažai sovietų aktyvo amnestavo. Karo sėkmei pradėjus nusigręžti (po nesėkmingo Maskvos mūšio ir kt.), jie dėl menkiausio įtarimo komunistinį elementą suiminėjo ir represavo.

1942 m. įvykdytas represijas prieš komunistinio pagrindžio dalyvius galima vertinti kaip antisovietinio teroro tęsinį, jo „antrąją bangą“. Čia galima išskirti du susijusius aspektus: 1) susidorojimą su sovietinio pagrindžio ir pasipriešinimo dalyviais, 2) prevencines, platesnes teroro akcijas, per kurias naikinti ir „nekalni“, pasipriešini-me nedalyvavę, tačiau potencialūs priešai.

1941 m. pabaigoje oficiozas „Į laisvę“ (nuo 1943 m. – „Ateitis“) paskelbė Ostlando reichskomisarą H. Lohse's atsišaukimą į gyventojus, kuriame deklaruojama nuožmi vokiečių valdžios kova su „gaujomis ir teroristų grupėmis“. Gyventojai raginami šiai kovai „veikliai padėti“: pastebėję įtartinus elementus, ypač parašiutininikus, pavienius sovietų karininkus ar kareivius, įpareigoti pranešti artimiausiai vokiečių ar nevokiečių įstaigai. Nepranešusiems ar padėjusiems priešui grasinama sušaudyti. Kita vertus, už parodymus, kurie padėtų sugauti „piktadarius“, žadamos iki 5 tūkst. rublių premijos. Gyventojai paskelbti atsakingais už kelių, „vielos laidų“ ir kitų „vokiečių įtaisų“ saugumą. Gyventojams, taip pat valsčių viršaičiams, net ir apskričių viršininkams, už šios prievolės nevykdymą grasinama beatodairiškėmis bausmėmis¹²⁰.

Apie masines (ir net pavienes) bausmes buvo ciniškai ir atvirai pranešama oficialiai leistoje spaudoje ar specialiuose aukštų okupacinio režimo pareigūnų (dažniausiai apygardų komisarų) atsišaukimuose į gyventojus. Toks „viešumas“ buvo okupantų politikos ir kovos su priešais taktika, kuria siekta įbauginti, palaužti psichologiškai pasipriešinimo dvasią ir atgrasyti nuo pasipriešinimo veiksmų.

Kaune 1942 m. vasario 12 d. vokiečiai sušaudė 42 asmenis (komunistus), nu-teistus karo lauko teismo. Laikraštis „Į laisvę“ pranešė: tai buvo „padegėjai, žmog-žudžiai, kurstytojai ir žydų rėmėjai“. Esą karo lauko teismo sprendimai rodo, kad „neketinama pakęsti bolševikinių gaivalų krašte, kuris jau yra pakankamai nukentėjęs nuo jų. Bolševikai yra išvyti ir jie niekuomet negrįš, net paskirais, nešvariais gaivalais“¹²¹.

120 Reicho komisaro Rytų kraštui Lohse's 1941 m. lapkričio 15 d. atsišaukimas, *Į laisvę*, 1941, gruod. 3.

121 Sušaudyti 42 komunistai, *Į laisvę*, 1942, vas. 13.

Kovo 10 d. Kaune sušaudyti 37 „teroristų grupės nariai“ (P. Malinausko komunistinės organizacijos dalyviai). Sušaudytieji apkaltinti plačia ir įvairia antivokiška veikla: sovietinių karo belaisvių slėpimu ir ginklavimu, komunistiniu kurstomuoju darbu, žmogžudystėmis, padegimais Kaune, pasikėsinimais susprogdinti geležinkelio įrengimus ir kariuomenės sandėlį, antivokiška propaganda, antivokiškų atsišaukimų spausdinimu, sprogstamosios medžiagos ir ginklų laikymu, pasų, vokiečių ir lietuvių įstaigų antspaudų padirbinėjimu. Civiliai gyventojai įspėti nepalaikyti jokių santykių su karo belaisviais, už tai grasinta ir ateityje griežtai bausti¹²².

Birželio 16 d. laikraštis „Į laisvę“ aprašė trijų komunistų (D. Putilovo, J. Slavinsko ir F. Vetrino), nuteistų ypatingojo vokiečių teismo ir kalintų Kauno kalėjime, nesėkmingo pabėgimo 1942 m. gegužės 11 d. istoriją: vienas nušautas bandant pabėgti, kiti du pabėgę suimti ir nuteisti mirties bausme. Šiuos faktus laikraštis komentavo taip: „negali būti jokio abejojimo, kad net už mažiausią mėginimą „įžeisti“ vokiečių valdžią bus griežčiausiai baudžiama. Jokiu būdu nebus pakenčiama, kad bolševikiniai gaivalai vartytų savo pragaištingą darbą. Su bolševizmu bus kovojama griežtai ir be jokios atodairios net ten, kur jis pasireiškia atskirais atsitikimais. Kas paliestų bent vieną plauką Reicho vokiečiui arba lietuviui, kuris atlieka vokiečių įstaigų jam pavestą darbą, tas bus be jokio pasigailėjimo tinkamai nubaustas“. Esą „sprendimo kalba yra trumpa, aiški, kieta“, pats „sprendimas“ turi būti laikomas aiškiu ir nedviprasmišku įspėjimu¹²³.

Viename Kauno name birželio 12 d. pastebėti „įtartini asmenys“. Policija vieną teroristą nukovė, kitą suėmė. Spauldoje paskelbtas eilinis „paskutinis įspėjimas“, kad su visais priešais bus griežtai elgiamasi, kiekvienam prisidėjusiam prie teroristų, sovietinių partizanų ir karo belaisvių suėmimo pažadėtos premijos iki 500 rm.¹²⁴

Visos represinės akcijos įvykdytos Kaune. Panašios akcijos vyko ir kituose Lietuvos miestuose. 1942 m. gegužės 12 d. Panevėžio apskrities Kurganavos giraitėje sušaudyti 32 „lietuviai“. Vokiečių ypatingojo teismo Kaune birželio 5 d. nuosprendžiu ten pat sušaudyti 48 asmenys (jie, matyt, buvo Panevėžio miesto ir apskrities komunistai, bandę telktis į antifaištinę K. Požėlos organizaciją). Juos apkaltino neįtikėtinais sunkiais nusikaltimais: tiekimų trukdymas, ūkininkų užpuolimai, rengimasis sprogdinti tiltus ir svarbias karo įmones, žymių Lietuvos partizanų (t. y. 1941 m. birželio antisovietinio sukilimo dalyvių) sąrašų sudarymas ir ketinimas juos žudyti ir

122 Teroristų gauja paversta nekenksminga, *Į laisvę*, 1942, kov. 11.

123 Teisinga bausmė už užpuolimą, *Į laisvę*, 1942, birž. 16.

124 Policija imasi griežtų priemonių, *Į laisvę*, 1942, birž. 14.

kt. Kiekvienas gyventojas, pastebėjęs „bent kokią pragaištingą veiklą“ ir nepranešęs apie ją, skelbiamas nusikaltėliu¹²⁵.

Vilniuje 1942 m. balandžio 24 d. karo lauko teismo sprendimu sušaudyta 16 asmenų, apkaltintų mėginant kurti teroristų organizacijas, pasipriešinimu juos suimant (nužudžius policininką)¹²⁶.

Šiauliuose 1942 m. liepą susekta ir likviduota minėtoji besikurianti komunistinė (J. Liubausko ir kitų) organizacija; žuvo keletas jos narių¹²⁷. Tačiau Šiauliuose, priešingai negu kituose didžiuosiuose Lietuvos miestuose, nevykdytos didesnės antisovietinio teroro akcijos, apsieita be gausesnių aukų.

Neįtikimai sunkūs kaltinimai dėl kenkėjiškos veiklos, griežtos, kraštutinės bausmės, sovietinio pogrindžio dalyvių žudymas, suėmimai, įkalinimai, arši anti-komunistinė propaganda 1941–1942 m. naikino organizuoto sovietinio pogrindžio Lietuvoje pasipriešinimo užuomazgas. Sovietinio ginkluoto pasipriešinimo židiniai buvo silpni, izoliuoti, lokalūs reiškiniai. Platesni gyventojų sluoksniai nedalyvavo.

Negalima tvirtinti, kad sovietinio pasipriešinimo dalyviai masiškai būtų buvę žudomi Lietuvos kalėjimuose ir priverstinio darbo stovyklose (Pravieniškėse, Dimitrave, Pabradėje, Alytuje ir kt.), koncentracijos stovyklų tikraja šio žodžio prasme Lietuvoje nebuvo. Sovietmečio istoriografijoje paskelbtais apibendrinamaisiais duomenimis, kaip pasipriešinimo judėjimo dalyviai buvo suimti 1134 žmonės, 143 iš jų pasiūsti į koncentracijos stovyklas, o 99 sušaudyti. Kaip partizanai ir parašiutininkai suimti 806 žmonės, 365 iš jų sušaudyti. Suimti 583 rusų (sovietiniai) karo belaisviai, 37 iš jų sušaudyti. „Už komunizmą ir marksizmą“ suimti 779 žmonės, 99 žmonės sušaudyti¹²⁸. Šie skaičiai, atrodytų, padidinti, apima visą Lietuvos generalinę sritį (t. y. ir Vakarų Baltarusijos teritoriją), ne tik sovietinio pogrindžio dalyvius ar jo rėmėjus, ne visos represijų aukos buvo vietiniai gyventojai. Vis dėlto pateikti skaičiai atspindi nemenką vokiečių represijų mastą.

Galima daryti išvadą, kad 1941 m. pabaigoje–1942 m. okupantai vokiečiai, kovodami su komunistiniu pogrindžiu Lietuvoje, represavo kelis šimtus žmonių, vienaip ar kitaip susijusių su sovietine (komunistine) pasipriešinimo kova.

Apibendrinant galima pasakyti, kad nespėjęs į SSRS pasitraukti sovietų aktyvas be išorės organizacinio poveikio 1941 m. pabaigoje ir 1942 m. pradėjo vienyti, kurti organizacines pasipriešinimo struktūras, sovietinio ginkluoto pogrindžio užuomazgas. Tačiau vokiečių okupacinės valdžios represijos 1942 m. pavasarį–rudenį sudavė

125 Panevėžio apygardos komisaro 1942 m. birželio 5 d. skelbimas, LYA, f. 3377, ap. 58, b. 512, l. 15–16.

126 Kronika, *Į laisvę*, 1942, bal. 27, p. 4.

127 P. Štaras, *Partizaninis judėjimas Lietuvoje*, p. 60.

128 Hitlerininkų ir nacionalistų per 1942–1943 metų dešimt mėnesių įvykdytų žudynių Lietuvoje rezultatai, *Masinės žudynės Lietuvoje (1941–1944): dokumentų rinkinys*, d. 1, Vilnius, 1965, p. 140–141.

joms skaudų smūgi. Silpną pasipriešinimą antinacinio sovietinio (komunistinio) pagrindžio rėmuose lėmė nacių Vokietijos okupuotos Lietuvos tikrovė, vidaus veiksniai ir aplinkybės. Sovietinio pagrindžio veikla Lietuvoje, kaip neseniai (tik karo išvakarėse, 1940 m.) SSRS okupuotame krašte, be „postūmio“ ir paramos iš išorės neturėjo plėtros perspektyvų.

3. Lietuvos SSR vadovybės veikla sovietų užfrontėje organizuojant ginkluotą pagrindį Lietuvoje. Partizaninių grupių rengimas ir siuntimas

Sovietinio ginkluoto pagrindžio egzistavimo, plėtros ir stiprėjimo perspektyvai gyvybiškai svarbią, net lemiamą reikšmę turėjo „išorės“ veiksnys, t. y. pagalba ir „postūmis“ iš sovietų užnugario. Šio veiksnio turinys – sovietinių struktūrų organizacinių veiklos priemonių ir pastangų visuma, partizaninio karo organizatorių grupių rengimas ir siuntimas per fronto liniją į Lietuvą, sąlygų sudarymas čia įsitvirtinti, sudaryti organizacinius branduolius, vadovaujančius ir konsoliduojančius centrus (bent jų užuomazgas), tiekti ginklus ir padėti materialiai ir pan.

Vokietijos–SSRS karo pradžioje praktiškai visą partizaninę veiklą (diversijas, žvalgybą ir kt.) vokiečių užnugaryje organizavo ir jai vadovavo SSRS NKVD-NKGB. Šios specialiosios tarnybos ir toliau siekė organizuojamo ir vadovaujamo vaidmens realizuojant sovietinio pagrindžio uždavinius. 1942 m. sausį SSRS NKVD struktūroje atsirado 4-oji („partizaninė“) valdyba; panašios struktūros veikė ir Raudonosios armijos vadovybėje (generalinio štabo vyriausioji žvalgybos valdyba ir kt.).

Stalinas Vokietijos–SSRS karą jau pradžioje paskelbė „Didžiuoju tėvynės karu“. Užsitęsusi nepalanki Sovietų Sąjungai karo eiga objektyviai lėmė, kad partizaninio karo organizavimą ir vadovavimą jam iš SSRS specialiųjų struktūrų, pirmiausia NKVD-NKGB, perėmė kompartijos struktūros. Vokietijos vermachtui sparčiai veržiantis į SSRS gilumą, užimant vis naujas sovietų teritorijas, didėjo partizaninio (kartais vadinamo „mažuoju karu“) karo vokiečių užnugaryje reikšmė. 1942 m. rugsėjį paskelbtas Stalino įsakymas išplėtoti partizaninį karą, paversti jį „visaliaudiniu“. Kompartijos struktūros vadovaujamą vaidmenį perėmė po gana ilgai užtrukusios ir atkaklios kovos (varžymosi) su NKVD-NKGB struktūromis.

Kompartijai iš NKVD perimant vadovavimą partizaniniam karui didžiausi nuopelnai priklausė Baltarusijos KP(b) CK sekretoriui P. Ponomarenkai. Savo iniciatyva jis 1941 m. vasaros pabaigoje parengė pažymą „Dėl diversinės veiklos prieš užnugaryje“ ir siūlė vokiečių užnugaryje organizuoti intensyvią, sistemingą diversinę veiklą, kuria siekta nutraukti susisiekimą geležinkelių magistralėmis, apriboti automobilių judėjimą keliuose, o komunikacijų apsaugai priversti prieš atitraukti

iš fronto dideles pajėgas, o šiems tikslams įgyvendinti siūlė konkrečias priemones. P. Ponomarenkos idėjos sudomino Staliną, tačiau L. Berijai pasipriešinus tik 1941 m. gruodį jie susitiko ir aptarė partizaninio karo organizavimo ir vadovavimo jam klausimus. Stalinas pritarė P. Ponomarenkos priemonėms organizuoti partizaninį karą, taip pat „visų“ okupuotų sovietinių respublikų CK, sričių komitetų, kai kurių frontų karo tarybų siūlymams steigti partizaninio judėjimo štabus¹²⁹.

Atstovavusio kompartijos struktūroms P. Ponomarenkos pasiekimai varžantis su NKVD įtaka leido A. Sniečkui ir kitiems pasitraukusiems į SSRS sovietinės Lietuvos vadovybės „nacionaliniams kadrams“ didinti savarankiškesnį vaidmenį organizuojant sovietinį ginkluotą pagrindį Lietuvoje.

Su Baltarusijos KP(b) CK sekretoriaus P. Ponomarenkos veikla galima sieti tendenciją raudonuosius partizanus perorientuoti į diversinę veiklą vokiečių transporto keliuose (iki tol, 1942 m. pradžios, jų veikla daugiau buvo orientuota į „strateginių objektų“, prieš „gyvosios jėgos“ ir technikos naikinimą¹³⁰). Tai sureikšmino sovietinio ginkluoto pagrindžio Lietuvoje organizavimo ir funkcionavimo svarbą. Be politinių veiklos motyvų, atsirado ir pragmatiniai kariniai motyvai: per Lietuvą ėjo svarbūs Vokietiją su jos Rytų frontu jungiantys geležinkeliai ir kiti susisiekimo keliai, ryšių linijos.

Sovietų Lietuvos vadovybės sovietiniame užnugaryje sąlygos bandant organizuoti ginkluotą pagrindį Lietuvoje buvo specifinės, sunkios, net ir lyginant su kitų Baltijos valstybių sovietinių vadovybių sąlygomis ir galimybėmis. Pirmiausia tai buvo susiję su Lietuvos SSR žmogiškaisiais resursais, „nacionaliniais kadrėmis“, tiesą pasakius, jų stoka sovietų užnugaryje, kalbant tiek apie kiekybinę, tiek kokybinę šios problemos puses.

Kaip paaiškėjo vėliau, karo pradžioje į SSRS pasitraukė mažai Lietuvos gyventojų. Pirmiaisiais mėnesiais pasitraukusiųjų iš Lietuvos SSR įskaitoje sovietų užnugaryje buvo tik 5093 asmenys, vėliau, 1942 m., į sudarytą evakuotų žmonių kartoteką įra-

129 P. Ponomarenka siūlė steigti trumpalaikių specialių partizanų diversantų mokyklų tinklą, diversantų rengimo mokyklą prie Baltarusijos KP(b) CK reorganizuoti į Centrinę diversantų rengimo mokyklą, centralizuoti vadovavimą partizaniniam judėjimui ir diversinei veiklai prieš užnugaryje, įtraukti į diversijų organizavimą Raudonosios armijos frontų vadovybes, organizuoti uždelsto veikimo minų gamybą ir kt. L. Berija abejojo chaotiška, padrika partizanine veikla, partizanų diversinių veiksmų efektyvumu ir tvirtino, kad neįmanoma ir netikslinga jai vadovauti. Jo manymu, partizaninį karą galėjo kariauti tik kvalifikuoti, NKVD parengti diversantai, kuriems paruošti ir jų veiklai vadovauti specialaus štabo nereikia (t. y. jis priešinosi Centrinio partizaninio judėjimo štabo (CPJŠ) steigimui). Rusijos istoriografijoje yra duomenų, kad CPJŠ įsteigtas jau 1941 m. lapkritį, tačiau L. Berija įvairiais pretekstais suėmė keletą štabo darbuotojų. CPJŠ galutinai įsteigtas SSRS Gynybos liaudies komisaro Stalino 1942 m. gegužės 30 d. įsakymu. L. Berija prieštaravo P. Ponomarenkos vadovaujamo CPJŠ steigimui, gynė NKVD vadovaujantį vaidmenį ir įtaką sovietiniame partizaniniame judėjime; žr.: Б. Боярский, *Партизаны и армия*, с. 87–88, 182; А. Попов, *Диверсанты Сталина*, с. 86–89; А. Попов, *НКВД и партизанское движение*, с. 61–62.

130 Б. Боярский, *Партизаны и армия*, с. 160.

šytas 22 671 asmuo¹³¹. Iš šio skaičius tik 19 586 žmonės buvo „tikrieji“ („korennyje“) Lietuvos gyventojai¹³², kiti į Lietuvą atvyko karo išvakarėse (1940–1941 m. sovietinės okupacijos laikotarpiu). 1942 m. rugsėjo 1 d. duomenimis, iš 19 586 evakuotųjų apie 10 500 žmonių gyveno įvairiose SSRS vietose, 8500 jau buvo mobilizuoti į Raudonosios armijos lietuviškąjį junginį (16-ąją lietuviškąją šaulių diviziją), daugiau kaip 500 vaikų apgyvendinti vaikų namuose¹³³.

Pasitraukusių į SSRS Lietuvos SSR gyventojų neužteko, kad būtų galima suformuoti Raudonosios armijos lietuviškąjį junginį, o ką kalbėti apie kitus ambicingus sovietinės Lietuvos vadovybės planus dalyvauti „visų tarybinių tautų kovoje“ su nacistine Vokietija. Kurį laiką viltasi, kad 1942 m. evakuotųjų gyventojų duomenys netikslūs, 1943 m. juos bandyta tikslinti. Lietuvos SSR Liaudies komisarų tarybos (LKT) 1943 m. gegužės 25 d. duomenimis, iš Lietuvos SSR buvo evakavęsi 8446 žmonės (iš jų 2059 vyrai, 4523 moterys, 1864 vaikai iki 15 metų). Pagal tautinę sudėtį: 2251 lietuvis, 5504 žydai, 569 rusai, 122 kitų tautybių žmonės. Į šiuos skaičius neįėjo jau mobilizuotieji į Raudonosios armijos lietuviškąjį junginį, taip pat vaikai, gyvenę vaikų namuose. Spėta, kad apie 1,5 tūkst. evakuotųjų nepateko į apskaitą. 1943 m. Lietuvos LKT patikslintais duomenimis, iš viso pasitraukė apie 18,5 tūkst. žmonių¹³⁴.

Taigi įvairiais skaičiavimais ir „patikslinimais“, karo pradžioje į SSRS pasitraukė ne daugiau kaip 18–20 tūkst. Lietuvos gyventojų. Tai buvo mažas evakuotųjų skaičius, juo labiau kad Rusijoje ir visoje SSRS nebuvo gausesnės, nuo seno čia kompaktiškai gyvenusios lietuvių bendruomenės. „Komplikuojanti“ aplinkybė buvo ir ta, kad didelę pasitraukusių į SSRS Lietuvos SSR gyventojų dalį sudarė žydai. Istoriko K. Varašinsko skaičiavimais, jų būta apie 8,5 tūkst.¹³⁵, tačiau galima daryti prielaidą, kad šis skaičius kiek sumažintas; pasitraukusių į SSRS Lietuvos žydų buvo daugiau.

Kalbant apie žmonių siuntimą partizaninei kovai į Lietuvą, santykinai daug žydų buvo sovietinės vadovybės veiksmus sunkinantis veiksnys: žydai dėl politinių sumetimų, grėsusio didesnio pavojaus partizanauti į vokiečių užnugarį beveik nebuvo siunčiami. Apskritai menki lietuviškų „kadru“, žmonių išteklių buvo veiksnys, sovietinei Lietuvos vadovybei labai apsunkinęs spręsti tiek sovietinio pogrindžio

131 D. Petryla, *Evakuotieji Lietuvos TSR gyventojai 1941 m., rankraštis*, LYA, f. 3377, ap. 48, b. 1373, l. 1.

132 Lietuvos KP(b) CK sekretoriaus N. Gridino 1942 m. rugsėjo pažyma „Apie LKP(b) CK ir LSSR LKT kai kuriuos veiklos klausimus nuo karo pradžios iki 1942 m. rugsėjo 10 d.“, LYA, f. 1, ap. 1, b. 19, l. 14–16; Lietuvos SSR Liaudies komisarų tarybos (LKT) 1943 m. gegužės 26 d. ataskaita apie veiklą 1942–1943 m. gegužės 25 d. laikotarpiu, LCVA, f. R-754, ap. 4, b. 6, l. 3; K. Varašinskas, *Karo sukuriuose*, Vilnius, 1970, p. 39–40.

133 D. Petryla, *Evakuotieji Lietuvos TSR gyventojai 1941 m.*, LYA, f. 3377, ap. 48, b. 1373, l. 2.

134 LCVA, f. R-754, ap. 4, b. 6, l. 4.

135 K. Varašinskas, *Karo sukuriuose*, p. 35.

Lietuvoje organizavimą, tiek kitus politiniu propagandiniu požiūriu svarbius lietuvių ir lietuvių tautos dalyvavimo kare uždavinius.

Žmonių atrinkimą ir pasiuntimą partizaninei kovai į vokiečių užnugarį sunkino tai, kad 1941 m. pabaigoje sovietinė Lietuvos vadovybė Maskvoje atkakliai stengėsi ir išsikovojo teisę organizuoti lietuviškąją Raudonosios armijos junginį. Šią teisę išsireikalauti buvo labai sunku dėl „lietuviškų kadru“ stokos. Divizijai sukomplektuoti reikėjo apie 12 tūkst. žmonių (be to, reikėjo turėti žmonių rezervą neišvengiamoms divizijos nuostoliams kompensuoti ir papildyti). Dėl „kadru“ trūkumo, aišku, iš dalies ir dėl politinių motyvų (sovietinės vadovybės nepasitikėjimo pasitraukusiais iš Lietuvos žmonėmis), diviziją papildė rusų tautybės kariai iš kitų Raudonosios armijos dalinių. 1942 m. liepą ją sudarė beveik 13 tūkst. žmonių, daugiau kaip 8 tūkst. iš jų buvo pasitraukę iš Lietuvos¹³⁶.

Apskritai dėl itin ribotų „nacionalinių kadru“ išteklių, kuriais galėjo disponuoti sovietinė Lietuvos vadovybė sovietų užnugaryje, galimybės telkti nacionalinį Raudonosios armijos junginį ir kartu siųsti žmones partizaniniam karui vokiečių užnugaryje buvo nepalyginti sunkesnės ir sudėtingesnės negu Latvijos ir Estijos sovietinių vadovybių galimybės sprendžiant analogiškus uždavinius. Iš Latvijos į SSRS evakavosi daugiau kaip 45 tūkst., iš Estijos – daugiau kaip 60 tūkst. žmonių¹³⁷. Kita vertus, SSRS nuo seno gyveno palyginti gausios latvių ir estų bendruomenės.

Koks buvo pasitraukusiųjų iš Lietuvos politinis, intelektinis ir kitoks potencialas, kokiais kokybiniais rodikliais galima juos apibūdinti? Kaip minėta, iš VKP(b) padalinio – Lietuvos kompartijos narių – spėjo evakuotis 2553 žmonės, apie 2200 komjaunuolių. Lietuvos kompartijos vadovybė Maskvoje 1942 m. rugsėjo duomenimis, evakavosi 597 kompartijos aktyvistai, 731 sovietų valdžios administracinis darbuotojas, 221 komjaunimo aktyvistas, iš viso 1449 žmonės. Visi jie, išskyrus 193 žmones, netinkančius karo tarnybai (vyrus ir moteris), buvo mobilizuoti į Raudonąją armiją (16-ąją lietuviškąją šaulių diviziją)¹³⁸.

Politine prasme pasitraukusių į SSRS Lietuvos SSR gyventojų sudėtis menkai atstovavo platesniems Lietuvos visuomenės sluoksniams, atitiko jos struktūrą.

Pasitraukusios į SSRS sovietinės Lietuvos vadovybės pastangos organizuoti partizaninį karą vokiečių užnugaryje ar jį kaip nors paveikti iš pradžių dėl įvairiausių priežasčių buvo labai menkos. Pasitraukusi į SSRS Lietuvos kompartijos vadovybė

136 *Lietuvos liaudis Didžiajame Tėvynės kare*, p. 43; R. Zizas, Raudonosios armijos 16-oji šaulių divizija: kelias nuo suformavimo iki katastrofos prie Aleksejevkos 1941–1943 m. vasaris–kovas, *Karo archyvas*, t. 22, Vilnius, 2007, p. 309.

137 K. Varašinskas, *Karo sūkuriose*, p. 26–27.

138 Lietuvos KP(b) CK „Pažyma apie Lietuvos TSR partinį, tarybinį ir komjaunimo aktyvą, 1942 m. rugsėjo 10 d. duomenimis“, LYA, f. 1771, ap. 5, b. 48, l. 62–63.

(KP(b) CK sekretoriai, CK biuro nariai, CK nariai) sąlygų normalesnei veiklai neturėjo. Lietuvos KP(b) CK ir LSSR vyriausybė 1941 m. liepos pirmojoje pusėje atvyko į Maskvą ir įsikūrė Lietuvos SSR (LKT) Nuolatinės atstovybės prie SSRS LKT patalpose (Vorovskio g. 24). Rugsėjo 28 d. Maskvoje sudaryta vadovaujanti septynių asmenų grupė (A. Sniečkus, N. Pozdniakovas, J. Paleckis, M. Gedvilas, I. Meskupas, A. Guzevičius, N. Gridinas) veikė Lietuvos KP(b) CK teisėmis, sprendė visus to meto „lietuviškus“ klausimus¹³⁹.

Iš pradžių organizuodama lietuvių tautos sovietinį pasipriešinimą, lietuviškoji sovietinė vadovybė prioritetu pripažino ne partizaninį karą, o stengėsi suformuoti Raudonosios armijos nacionalinį junginį. A. Sniečkus, VKP(b) CK ir SSRS Liaudies komisarų tarybos įgaliotinis Lietuvoje N. Pozdniakovas 1941 m. rugsėjo 28 d. raštu kreipėsi į SSRS Valstybės gynybos komitetą ir siūlė iš evakuotų Lietuvos gyventojų sudaryti savanorišką lietuvišką divizioną, turėjusią veikti Lietuvos teritorijos priegose ir Lietuvoje, kaip rašoma dokumente, „netgi galbūt kartu su sovietiniais partizaniais“¹⁴⁰.

Lietuvos kompartijos vadovybės Maskvoje veiksmus bandant telkti sovietinį pagrindį, be abejo, komplikavo jos padėties neapibrėžtumas organizuojant partizaninį karą. Svarbiausias vaidmuo tokiu atveju priklausė NKVD (o ne kompartijos struktūroms). Vis dėlto A. Sniečkus rūpinosi rengti ir siųsti į okupuotą Lietuvą grupę, vadovaujančią sovietiniam pagrindžiui, kurti pagrindinį kompartijos darbo (politinį) centrą. Tai matyti iš Lietuvos KP(b) CK biuro 1941 m. rugsėjo 19 d. posėdžio, kuriame buvo patvirtintas A. Sniečkaus pateiktas siunčiamų į Lietuvą pagrindinių darbuotojų sąrašas, taip pat sudarytas turėjęs veikti vokiečių okupuotoje Lietuvoje Lietuvos KP(b) CK sekretoriatas: I. Meskupas, P. Pajarskis, A. Kleineris¹⁴¹. Kiek vėliau vietoj „sekretoriato“ atsirado „vadovaujančios partinės grupės“, „Lietuvos KP(b) CK operatyvinės grupės“ sąvokos. Operatyvinė grupė 1941 m. rudenį išplėsta iki 15 žmonių, į ją įtraukti pasitraukę į SSRS įvairių Lietuvos apskričių kompartijos aktyvistai. VKP(b) CK sekretorių A. Andrejevo ir A. Ščerbakovo nurodymu, 1941 m. rugsėjo pabaigoje–spalio pradžioje Lietuvos KP(b) CK operatyvinė grupė buvo parengta ir galėjo išvykti į okupuotą Lietuvą¹⁴².

139 K. Varašinskas, *Karo sukuriuose*, p. 58–59; D. Petryla, *Evakuotieji Lietuvos TSR gyventojai 1941 m. Tarybinės vyriausybės parama evakuotiesiems*, LYA, f. 3377, ap. 48, b. 1373, l. 11.

140 Lietuvos KP(b) CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus, VKP(b) CK ir SSRS LKT įgaliotinio Lietuvoje N. Pozdniakovo 1941 m. rugsėjo 28 d. raštas SSRS Valstybės gynimo komitetui, LYA, f. 1771, ap. 2, b. 170, l. 2.

141 *Lietuvos liaudis Didžiajame tėvynės kare*, p. 37.

142 A. Sniečkaus 1942 m. vasario 14 d. raštas VKP(b) CK sekretoriams A. Andrejevui, G. Malenkovui, LYA, f. 1771, ap. 5, b. 45, l. 5–6; A. Sniečkaus 1942 m. rugsėjo 14 d. ataskaita VKP(b) CK „Apie Lietuvos KP(b) CK veiklą Vokietijos kariuomenės laikinai okupuotoje Lietuvos TSR teritorijoje per laikotarpį nuo Tėvynės karo pradžios iki 1942 m. rugsėjo mėnesio“, LYA, f. 1771, ap. 5, b. 48, l. 5.

Tačiau nesustabdomas Vokietijos vermachto veržimasis į SSRS teritoriją sužlugdė šiuos sovietinės vadovybės planus. Vokiečiai artėjo prie Maskvos, prasidėjo įstai-gų evakuacija. 1941 m. spalio 16 d. Maskvoje kilo visuotinė panika, buvo plėšiamos parduotuvės, nekontroliuojami valdžios gyventojai bėgo į Rytus¹⁴³. Lietuvos kompartijos ir sovietinė vadovybė „sąjunginei vyriausybei pritariant“ spalio pradžioje evakavosi į Penzą ir Kuibyševą¹⁴⁴. Nutrūko visa pradėta veikla telkiant sovietinį po-grindį, t. y. diversinių grupių rengimo ir siuntimo į vokiečių užnugarį darbai.

Apie Lietuvos kompartijos struktūrą atliktą darbą per antrąjį 1941 m. pusme-tį A. Sniečkus 1942 m. sausio 12 d. ataskaitoje pateikė tokius duomenis: 1941 m. liepos pabaigoje–rugpjūčio mėnesį pagrindiniam darbui į Lietuvą grupėmis iš-siųsta 80 buvusių komunistinio pagrindo darbuotojų (į Kauno, Šiaulių, Žemai-tijos, Suvalkijos, Vilniaus, Utenos rajonus). Komjaunimo organizacijos pastango-mis per Raudonosios armijos (generalinio štabo) žvalgybos valdybą pasiūstos dvi komjaunuolių grupės po 10 žmonių į Zarasų ir Šiaulių rajonus. Be to, darbuotojus siūsti į Lietuvą atrinko „kariniai organai“. Pasiuntimui į pagrindį parengė atsai-kingų partinių darbuotojų (13 žmonių) ir komjaunimo darbuotojų (2 žmonės) grupę, vadovaujamą LKP(b) CK sekretoriaus; jos nariai turėjo veikti daugiausia Kauno, Vilniaus, Panevėžio, Šiaulių ir Alytaus rajonuose. 1941 m. spalio pradžioje papildomai buvo parengta 16 komjaunuolių, kurie vėliau perduoti Vakarų fronto štabui. 1942 m. pradžioje esą buvo numatyta parengti ir pasiūsti į Lietuvą apie 50 asmenų¹⁴⁵.

Šiuos A. Sniečkaus pateiktus (patekusius ir į sovietinę istoriografiją) duomenis galima apibūdinti kaip netikslus, neatitinkančius tikrovės. Jo ataskaitoje atsispindė-jo menka kompartijos veikla organizuojant sovietinį pagrindį Lietuvoje, komplikuo-tas kompartijos struktūrų santykis su diversinių grupių rengimu ir siuntimu į vokie-čių užnugarį. Lietuvos kompartijos vadovas Maskvoje A. Sniečkus buvo priverstas

A. Andrejevas (1895–1971), karo metais VKP(b) CK sekretorius, ėjo SSRS Aukščiausiosios tarybos pir-mininko, SSRS Žemės ūkio liaudies komisaro pareigas, buvo ištikimas Stalino bendražygis, įtakingas žmogus. A. Sniečkus 1941 m. ne kartą į jį kreipėsi ir prašė pagalbos ir užtarimo divizijos organizavimo ir kitais „lietuviškais reikalais“.

A. Ščerbakovas (1901–1945) – nuo 1941 m. VKP(b) CK sekretorius, 1942–1945 m. Raudonosios armi-jos Vyriausiosios politinės valdybos viršininkas, į šias pareigas paskirtas vietoj L. Mechlio. Šis sovietų veikėjas iš pareigų pašalintas dėl to, kad sužlugdė Krymo gynimo operaciją, be to, buvo žydas. Šį faktą aktyviai išnaudojo vokiečių propaganda.

143 M. Солонин, *Нет блага на войне*, Москва, 2010, с. 74.

144 D. Petryla, Evakuotieji Lietuvos TSR gyventojai 1941 m., rankraštis, LYA, f. 3377, ap. 48, b. 1373, l. 11. R. Šarmaitis teigia, kad A. Sniečkus pasiliko Gorkyje, rengėsi grįžti į Maskvą ir ieškoti Adomo (I. Mes-kupo) grupės žmonių, R. Šarmaitis, Sunkiais Didžiojo Tėvynės karo metais (1941–1944), rankraštis, LYA, f. 17635, ap. 1, b. 12, l. 4. Jei toks R. Šarmaičio teiginys nėra pramanas, jis rodytų didelį A. Sniečkaus rūpestį sovietinio pagrindo organizavimu Lietuvoje net ir nepaprastai sunkiu, kritiniu laikotarpiu.

145 *Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža*, t. 3, p. 140.

„savintis“ NKVD-NKGB, karinių žinybų veiklos rezultatus. Jis net menkai žinojo padėtį rengiant ir siunčiant partizanines grupes: iš tikrųjų dėl vokiečių grėsmės Maskvai ir dėl to kilusios visuotinės sumaišties nei Lietuvos KP(b) CK sekretoriaus (I. Meskupo) vadovaujama operatyvinė grupė, nei kitos, dar anksčiau – 1941 m. rugpjūtį–rugsėjį – sukomplektuotos ir parengtos diversinės grupės į Lietuvą 1941 m. nebuvo pasiūstos.

Tikroji tų dienų padėtis aiškėja Lietuvos KP(b) CK sekretoriaus I. Meskupo 1942 m. vasario 10 d. laiške A. Sniečkui (laiškas rašytas jo grupei laukiant išvykimo į Lietuvą). I. Meskupas rašė, neva SSRS NKVD „vilkinio“ jo ir komjaunuolių grupių (A. Kairelio ir kitų) siuntimą lėktuvais į Lietuvą. Prasidėjęs Maskvos mūšiai (1941 m. spalio 2 d.), I. Meskupas NKVD vadovybės prašė, kad jo grupei būtų leista dalyvauti Maskvos gynime, tačiau, vadovybės (P. Sudoplatovo) sprendimu, grupė buvo išsiųsta į Penzą Lietuvos KP(b) CK žinion. Tik 1941 m. gruodžio 25 d. Raudonosios armijos generalinio štabo žvalgybos valdybos lėktuvas iš Maskvos apylinkių grupę išskraidino į Lietuvą; čia ji turėjo nusileisti parašiuotais. Lėktuvas sovietų užnugaryje patyrė avariją, grupė nenukentėjo ir grįžo į Maskvą. I. Meskupas laiške A. Sniečkui rašė: reikia daryti viską, kad jo grupė, susidedanti iš dviejų, atskirai turėjusių veikti grupių, būtų nugabenta į Lietuvą. Jo nuomone, jeigu artimiausiu laiku lėktuvo nebūtų, į Lietuvą reikėtų eiti pėsčiomis. I. Meskupas pažeria nemažai kritikos NKVD ir kitoms sovietų struktūroms: esą jos „nepaslankios“, NKVD ir (Raudonosios armijos generalinio štabo) Žvalgybos valdybos stovyklose (čia rengti sovietiniai diversantai) nėra tvarkos, nesilaikoma konspiracijos – grupės neizoliuojamos, žmonės žino vienas kito tikrąsias pavardes, išdavystės atveju tai didintų „pravirtimo“ prieš užnugaryje pavojų ir kt.¹⁴⁶

Vokietijos vermachtas prie Maskvos pralaimėjo, nesugebėjo jos užimti ir buvo nustumtas į vakarus. Lietuvos kompartijos ir sovietinės vyriausybės vadovai į Maskvą grįžo jau 1942 m. sausio pradžioje, o vasarį Vorovskio gatvėje įsikūrė ir vėl pradėjo dirbti Maskvoje visa sovietinė Lietuvos vadovybė¹⁴⁷.

Iš esmės tik nuo tada pastangos organizuoti sovietinį ginkluotą pagrindį vokiečių okupuotoje Lietuvoje ir darbas tapo sistemingu ir nuolatiniu Lietuvos KP(b) CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus ir kitų sovietinės Lietuvos vadovybės veikėjų Maskvoje rūpesčiu.

Jau minėta, kad 1942 m. vasario 14 d. raštu A. Sniečkus kreipėsi į VKP(b) CK sekretorius A. Andrejevą ir G. Malenkovą. Įvertindamas padėtį siunčiant į vokiečių

146 LYA, f. 1771, ap. 5, b. 45, l. 43–47.

147 D. Petryla, Evakuotieji Lietuvos TSR gyventojai 1941 m., LYA, f. 3377, ap. 48, b. 1373, l. 11. Lietuvos SSR Nuolatinės atstovybės patalpomis Vorovskio gatvėje naudojosi ir Latvijos sovietinė vadovybė Maskvoje, nes jos patalpos buvo apgriautos per mūšius dėl Maskvos.

užnugarį diversines grupes, jis pabrėžė, kad 1941 m. į Lietuvą buvo pasiųstos tik nedidelės grupės kompartijos darbuotojų, dirbusių Lietuvos SSR NKVD organuose. Kitus atrinktus darbuotojus kompartijos ir komjaunimo darbuotojus SSRS NKVD ir Raudonosios armijos generalinis štabas panaudojo ne Lietuvoje, o „kitose vietose“ (t. y. Maskvos gynybai). A. Sniečkus teigė, kad Lietuvos KP(b) CK operatyvinė grupė iki šiol nepasiūsta į Lietuvą, SSRS „organai“ jos siuntimui neskyrė ir neskiria reikiamo dėmesio, o aplinkybės verčia kuo greičiau siųsti žmones. Jis pabrėžė agitacinio darbo svarbą ir siejo jį su vokiečių planais Pabaltijyje steigti nacionalinius karinius dalinius. A. Sniečkus prašė lėktuvais į Lietuvą išskraidinti iš pradžių bent vadovaujančią pagrindžio 15 žmonių grupę, vėliau, jeigu būtų galimybių, ir kitas parengtas kompartijos bei komjaunimo grupes; ne mažiau kaip du kartus per mėnesį lėktuvais į Lietuvą nugabenti literatūros; dėl žmonių ir literatūros per frontą siuntimo leisti Lietuvos KP(b) CK turėti savo atstovą ir grupę prie Raudonosios armijos fronto štabo, veikiančio arčiausiai Lietuvos¹⁴⁸.

Matyt, A. Sniečkaus raštas SSRS vadovybę paveikė ir dvi Lietuvos KP(b) CK operatyvinės grupės išsiųstos į Lietuvą 1942 m. kovą. Šių grupių (vadovaujamų I. Meskupo ir J. Daškausko), turėjusių atlikti sovietinio pagrindžio vadovaujančių centrų funkcijas, siuntimą į Lietuvą lėktuvais galima vertinti kaip A. Sniečkaus laimėjimą. Objektiviai tai lėmė Raudonosios armijos pergalė prie Maskvos ir pasikeitusios aplinkybės, visą sovietinę vadovybę apėmusi euforija, tikėjimas pergalinga tolesne karo veiksmų eiga. 1942 m. sausį–vasarį, apimus padėčiai Rytų fronte, sovietinė vadovybė buvo įsitikinusi, kad pavojus praėjo, netgi manyta, kad jau pasiektas lūžis kare: Stalinas 1942 m. gegužės 1 d. Raudonajai armijai išskėlė uždavinį pasiekti, kad 1942-ieji taptų okupuotų SSRS teritorijų išvadavimo ir galutinio Vokietijos sutriuškinimo metais¹⁴⁹.

Sovietų vadovybei gyvenant pergalingomis nuotaikomis, A. Sniečkus ir kiti sovietinės Lietuvos vadovai Maskvoje manė, kad atėjo palankus laikas stiprinti sovietinę pagrindį vokiečių okupuotoje Lietuvoje. 1942 m. kovą į Lietuvą pasiųstos dvi palyginti gausios vadinamosios Lietuvos KP(b) CK operatyvinės grupės. Jos turėjo veikti atskirai – Šiaurės Rytų ir Pietryčių Lietuvoje – ir sudaryti vieną pagrindinį kompartijos darbo centrą, vadovaujamą Lietuvos KP(b) CK sekretoriaus I. Meskupo.

Kovo 7 d. pasiūsta Lietuvos KP(b) CK operatyvinė grupė, vadovaujama Adomo (I. Meskupo). Be I. Meskupo, ją sudarė I. Ickovičius (buvęs LLKJS CK valstiečių jaunimo skyriaus vedėjas), A. Jacovskis (buvęs Lietuvos KP(b) CK sekretoriaus pa-

148 Lietuvos KP(b) CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus 1942 m. vasario 14 d. raštas VKP(b) CK sekretoriams A. Andrejevui, G. Malenkoviui, LYA, f. 1771, ap. 5, b. 45, l. 5–6.

149 Ф. Синицын, *За русский народ: национальный вопрос в Великой Отечественной войне*, Москва, 2010, с. 16.

dėjėjas), J. Kanopa (buvęs Lietuvos KP(b) Panevėžio apskrities komiteto agitacijos ir propagandos skyriaus vedėjas), A. Kleineris (buvęs Lietuvos KP(b) Šiaulių miesto komiteto sekretorius), V. Mockus (buvęs Lietuvos KP(b) Švenčionių apskrities komiteto sekretorius), P. Pajarskis (kompartijos darbuotojas Maskvoje), S. Šklėrius (buvęs Lietuvos KP(b) Rokiškio apskrities komiteto sekretorius), A. Vildžiūnas (buvęs Utenos apskrities milicijos viršininkas), M. Voitenka. Grupės tautinė sudėtis buvo mišri – 6 lietuviai ir 4 žydai; ji turėjo veikti Šiaurės Rytų Lietuvoje, Utenos ir Rokiškio apskrityse.

Antroji Lietuvos KP(b) CK operatyvinė grupė pasiūsta kovo 17 d. Ją sudarė J. Daškauskas (grupės vadovas, buvęs Lietuvos KP(b) CK kadru skyriaus darbuotojas), Kušelis Eljaševas (buvęs LLKJS CK agitacijos ir propagandos skyriaus vedėjas), S. Volkovičius (buvęs Liaudies seimo narys, kompartijos darbuotojas Vilniuje ir Vilniaus apskrityje), T. Tamulevičius (1940–1941 m. Lietuvos KP(b) Alytaus apskrities komiteto sekretorius), V. Bieliauskas (buvęs Liaudies kariuomenės pulko politinis vadovas, Lietuvos KP(b) Šakių apskrities komiteto darbuotojas), radistas slapyvarde Vlasovas (tikroji pavardė nežinoma). Grupė turėjo veikti Pietryčių Lietuvoje¹⁵⁰.

Abi pasiūstas į Lietuvą operatyvines grupes ištiko tragiškas likimas, visi nariai (išskyrus vieną – V. Bieliauską) žuvo. Tačiau tikrų, patikimų žinių apie grupių likimą sovietinė Lietuvos vadovybė Maskvoje neturėjo iki pat vokiečių okupacijos pabaigos. Tai A. Sniečkui ir kitiems Lietuvos veikėjams Maskvoje kėlė didelį susirūpinimą, susierzinimą, perdėtą atsargumą siunčiant kitas grupes, komplikavo padėtį sprendžiant tolesnius sovietinio pogrindžio Lietuvoje vadovaujančio centro kūrimo klausimus (siunčiant naujas vadovaujančias grupes nežinota, kokį statusą joms suteikti) ir kt.

1942 m. pavasarį, padrąsintas dviejų vadovaujančių grupių išsiuntimo į Lietuvą sėkmės, A. Sniečkus raštu kreipėsi į VKP(b) CK sekretorių G. Malenkovą ir pabrėžė, kad, organizuojant „bolševikinį pogrindinį“ darbą okupuotoje Lietuvoje, būtina toliau sistemingai siųsti naujus darbuotojus. Iš A. Sniečkaus rašto matyti, kad 1942 m. kovą prie VKP(b) CK organizacinio instruktorių skyriaus buvo sudaryta speciali grupė, kuri esą suteikė „didelę pagalbą“ rengiant žmones dirbti vokiečių užnugaryje. Tačiau, anot A. Sniečkaus, ši grupė buvo „bejėgė“ sprendžiant žmonių siuntimo per frontą, jų aprūpinimo ginklais ir kitus klausimus. A. Sniečkus ir toliau kaip svarbiausią aktualiją kėlė žmonių siuntimo lėktuvais problema, „vis dar“ didelis atstumas nuo fronto linijos iki Lietuvos neleido jų išsiųsti pėsčiomis. Jo pateiktais duomenimis, Lietuvos KP(b) CK Maskvoje turėjo 77 parengtus žmones dirbti prieš užnugaryje. A. Sniečkus minėjo Vilniaus, Dvinsko (Daugpilio), Šiaulių grupes,

150 *Lietuvos liaudis Didžiąjame tėvynės kare*, p. 399, 402; Vyt. Bieliausko 1944 m. rugpjūčio 19 d. ataskaita LPJŠ viršininkui A. Sniečkui, LYA, f. 1771, ap. 7, b. 116, l. 176.

kurias reikėjo pristatyti į veiklos rajonus artimiausiu laiku. Esą per 2–3 mėnesius numatoma parengti dar apie 200 žmonių. Jis prašė G. Malenkovo įpareigoti „atitinkamus organus“ pasiūsti į priešų užnugarį „mūsų parengtus kadrus“, aprūpinti juos ginklais, ryšių priemonėmis, įpareigoti NKVD paruošti siunčiamiesiems asmens dokumentus ir kt.¹⁵¹

Sovietų vadovybės euforija po mūšio prie Maskvos, iliuzijos dėl greitos ir pergalingos karo eigos 1942 m. pavasarį greitai baigėsi. Po vokiečių vermachto naujo puolimo Pietų fronte SSRS vėl atsідūrė ant katastrofos slenksčio. Sovietinio pagrindžio organizavimo klausimai tolimame vokiečių kariuomenės užnugaryje laikinai išnyko iš centrinės sovietų vadovybės darbotvarkių, nors ir laikinai, prarado aktualumą.

A. Sniečkus VKP(b) CK vadovybei stengėsi akcentuoti perspektyvinius tikslus ir uždavinius, kuriuos reikėjo spręsti organizuojant sovietinį ginkluotą pagrindį Lietuvoje. Juos įgyvendinant sovietinė Lietuvos vadovybė sąlyginai veikė dvejopai: pirmiausia, turėjo nedelsiant toliau rengti partizaninio karo organizatorius (realiai šis darbas dar nebuvo pradėtas, nepaisant „pagalbinio“ Lietuvos kompartijos vaidmens NKVD-NKGB ir Raudonosios armijos (karinių žinybų) struktūroms ir jų „įdirbio“); antra, reikėjo surinkti ir perimti Lietuvos SSR žmones iš NKVD, Raudonosios armijos ir kitų centrinių sovietinių žinybų, iki tol rengusių partizanus. Beje, ši sovietinės Lietuvos vadovybės veikla nebuvo lengva ir trumpalaikė, „savo žmonių“ teko ieškoti ir išreikalauti iš įvairių žinybų (pirma NKVD priklausomybės), atiduoti „Lietuvos KP(b) CK žinion“, ne kartą netgi prašant VKP(b) CK pagalbos¹⁵².

Kaip minėta, didelė problema buvo lietuviškų kadru dirbti vokiečių užnugaryje trūkumas. Iki 1942 m. pavasario beveik visi iš Lietuvos į SSRS pasitraukę žmonės buvo mobilizuoti į lietuviškąją Raudonosios armijos junginį. Realizuojant didelius užmojus, formuoti ir siūsti į Lietuvą gausias partizanų grupes praktiškai nebuvo iš ko.

Vadovaudamasis VKP(b) CK nurodymais dėl partizaninio karo organizavimo, A. Sniečkus 1942 m. balandžio 11 d. raštu kreipėsi į SSRS Gynybos liaudies komisaro pavaduotoją Jefimą Ščadenką, prašydamas leisti iš formuojamos lietuviškos divizijos sovietiniam pagrindžiui Lietuvoje atrinkti 200 žmonių. Motyvuodamas tuo, kad Maskvoje partizanų rengimo sąlygos sunkesnės, jis prašė atrinktus žmones sutelkti ir apmokyti atskirame divizijos padalinyje Balachnoje (Gorkio srityje). Iš J. Ščadenkos įsakymų matyti, kad aukščiausioji SSRS politinė ir karinė vadovybė rimtai žiūrėjo į ginkluoto pagrindžio organizavimą Lietuvoje: jis įsakė iki balandžio 25 d. iš

151 Lietuvos KP(b) CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus 1942 m. kovo 30 d. raštas VKP(b) CK sekretoriui G. Malenkovui, LYA, f. 1771, ap. 5, b. 45, l. 7–8.

152 Matyt, vieną iš pirmųjų raštų dėl žmonių perėmimo iš SSRS NKVD A. Sniečkus P. Ponomarenkai parašė 1942 m. sausio 2 d., LYA, f. 1771, ap. 5, b. 87, l. 1, 2, 7. Su tokiu pat klausimu į Raudonosios armijos generalinio štabo žvalgybos valdybos vadovybę A. Sniečkus kreipėsi ir praėjus metams, 1943 m. sausio 16 d. raštu, *ten pat*, ap. 6, b. 44, l. 1 ir kt.

divizijos eilinių, jaunesnės ir vidurinės grandies vadų atrinkti A. Sniečkaus prašomą žmonių skaičių. Atrinkimo tikslų divizijoje neviešino, žmones atrinko vykdyti „specialius darbus“. SSRS Valstybės gynybos komiteto įsakymu, divizijoje, jos 2-ajame atsargos batalione Balachnoje leista steigti „ypatingosios paskirties kuopą“ ir parengti sovietinius Lietuvos partizanus¹⁵³.

Lietuvos kompartijos vadovybė (Lietuvos KP(b) CK biuras) Maskvoje 1942 m. balandžio 15 d. nutarė iš nepatekusio į formuojamą 16-ąją lietuviškąją šaulių diviziją kompartijos, komjaunimo ir „patikrinto“ nepartinio aktyvo atrinkti apie 200 žmonių – vyrų ir moterų – dirbti prieš užnugaryje Lietuvoje¹⁵⁴. Matyt, šis Lietuvos kompartijos Maskvoje vadovybės sprendimas atrinkti tokį žmonių skaičių priimtas dar nežinant atrankos divizijoje rezultatų, nesitikint, kad SSRS vadovybė leis pageidaujamą skaičių atrinkti formuojamoje lietuviškojoje divizijoje.

Lietuvos KP(b) CK biuro 1942 m. gegužės 13 d. nutarimu pritarta atrinkti divizijoje žmones partizaninei kovai, patvirtintas atrinktųjų sąrašas. Be to, LKP(b) CK sekretorius N. Gridinas įpareigotas iš nepatekusių į diviziją ir evakuotų Lietuvos žmonių atrinkti dar 100¹⁵⁵ (šis nutarimas pakeitė prieš mėnesį priimtąjį).

Iš sovietinių šaltinių nėra visiškai aiškūs žmonių atrinkimo partizaninei veiklai vokiečių užnugaryje principai ir kriterijai. Matyt, dauguma žmonių rinkti mobilizacine, privaloma tvarka. Kita vertus, būta žmonių, kurie, vadovaudamiesi įvairiais motyvais ir sumetimais, į sovietinius partizanus prašėsi priimami savanoriais. Prašymuose jie nurodė idėinius politinius partizanavimo Lietuvoje motyvus. Antai iš Lietuvos inteligentų partizanauti veržėsi pasitraukęs į SSRS žurnalistas, leidybos darbuotojas Juozas Pajaujis (1908–1988). Su prašymu leisti išvykti į okupuotą Lietuvą partizanauti jis 1941 m. gruodžio 29 d. laišku kreipėsi į patį Staliną¹⁵⁶. Tačiau J. Pajaujo į vokiečių užnugarį neišleido Lietuvos KP(b) CK (jis 1942–1944 m. dirbo 16-osios lietuviškosios šaulių divizijos laikraštįje „Tėvynė šaukia“). Prašymų leisti kovoti sovietų pogrindyje Lietuvoje netrūko ir vėliau. 1942–1943 m. kaip savanoriai į Lietuvą buvo atsiųsti A. Jasiūnas (Raudonosios armijos generalinio štabo vyriausiosios žvalgybos valdybos grupės vadovas), A. Ragutis (sovietinio ginkluoto pogrindžio vadovas Rokiškio apskrityje), V. Poderis (Lietuvos KP(b) Kauno apskrities pogrindinio komiteto sekretorius), G. Moisejenka (raudonarmietis, po karinės tar-

153 A. Sniečkaus 1942 m. balandžio 11 d. raštas SSRS Gynybos liaudies komisaro pavaduotojui J. Ščadenkai, LYA, f. 1771, ap. 5, b. 45, l. 11; J. Ščadenkos 1942 m. balandžio 14 d. įsakymas Maskvos karinės apygardos vadui gen. plk. Artemjevui, *ten pat*, l. 9.

154 Lietuvos KP(b) CK biuro 1942 m. balandžio 15 d. posėdžio protokolas, LYA, f. 1771, ap. 5, b. 62, l. 3.

155 Lietuvos KP(b) CK 1942 m. gegužės 13 d. posėdžio nutarimas „Apie darbo, atrenkant 200 žmonių partizaninei veiklai okupuotoje Lietuvoje, rezultatus“, LYA, f. 1771, ap. 5, b. 62, l. 7.

156 LYA, f. 1771, ap. 5, b. 60, l. 24–26.

nybos pasiliko Lietuvoje, buvo Lietuvos KP(b) Vilniaus apskrities Jašiūnų valsčiaus partorgas). Karo pradžioje jis pasitraukė į SSRS, tarnavo kaip politinis darbuotojas Raudonojoje armijoje. A. Sniečkus dėl jo atleidimo iš pareigų 1942 m. gegužės 8 d. kreipėsi į Raudonosios armijos politinę valdybą ir prašymą pagrindė: „Darbui Vilniaus krašte mums labai reikalingi žmonės, žinantys jo vietas ir turintys ryšių su šio krašto varguomene.“¹⁵⁷ G. Moisejenka partizanavo Rytų Lietuvoje.

Įdomu tai, kad tarp norinčių savanoriškai partizanauti Lietuvoje buvo ir pasitraukusių į SSRS Lietuvos žydų. Antai į Lietuvą kaip partizanas prašėsi sportininkas (LSSR bokso čempionas) V. Segalis, 16 LŠD karys Icikas Giršauskas. Pastarasis 1942 m. lapkričio 1 d. laiške A. Sniečkui rašė, kad kalbą lietuviškai be akcento, „kančios ir vargai“ jam nebaisūs, jis pasiryžęs atiduoti jėgas „mūsų brangiosios Lietuvos“ išlaisvinimui iš vokiečių okupantų¹⁵⁸. Tačiau šie asmenys į Lietuvą nebuvo pasiūsti, apskritai iš sovietų užnugario partizanauti į Lietuvą pasiūsta nedaug žydų.

Be politinių, idėjinių, neabejotina, buvo kitų motyvų ir aplinkybių, skatinusių pasitraukusius į SSRS Lietuvos gyventojus prašyti leisti partizanauti Lietuvoje, – pirmiausia sunki pasitraukusiųjų į SSRS materialinė padėtis, skurdi buitės sovietų užnugaryje, siekiai išvengti žūties karo frontuose, tėviškės ilgesys (grįžimo į ją galimybės) ir kiti veiksniai¹⁵⁹.

Taigi 1942 m. pavasarį partizaninei kovai Lietuvoje iš viso atrinkta 300 žmonių. Galima daryti prielaidą: iš lietuviškosios divizijos atrinkti ne geriausi „kadrai“. Partizanauti leista parinkti iš vidurinės grandies vadų (jų atrinkta 5, taigi labai nedaug, iš jaunesniųjų vadų atrinkta 60, iš eilinių – 135)¹⁶⁰.

157 *Ten pat*, l. 10–13, 15–21, 32, 34.

158 *Ten pat*, ap. 5, b. 60, l. 7; V. Segalio 1943 m. gegužės 5 d. laiškas Lietuvos KP(b) CK, *ten pat*, f. 1771, ap. 6, b. 48, l. 24.

159 Įvairūs, pirmiausia materialiniai motyvai, galėję skatinti grįžti į Lietuvą, matyti iš R. Šarmaičio karo metų dienoraščio. 1941 m. lapkričio 1 d. jis rašė, kad į sovietinę Lietuvos vadovybę, pasitraukusią į Kuibyševo, kreipėsi lietuviai, atleisti iš darbų mažinant etatus. Lietuviai bėgo iš kolchozų į Taškentą, Almą Atą, Frunzę, kur šilčiau, nes bijojo šalčių, neturėjo kuo apsirengti. Viena mergaitė pasakojusi, kad Jaroslavlio srities Čuchlomos rajone iš bado mirė apie 10–12 lietuvių pabėgėlių vaikų. Žmonės esą kaltino save ir kitus, kam taip greitai iš Lietuvos pabėgė, dabar jie norėtų Lietuvoje dirbti partinį darbą, būti partizanai. Neva tokios nuomonės laikosi daugelis iš Lietuvos išvažiavusių komunistų. R. Šarmaitis gėrėjosi pasitraukusiais į sovietų užnugarį Lietuvos žmonėmis ir apgailestavo dėl jų padėties: „Kiek sveikos nuovokos ir pasiryžimo pas mūsų draugus, kiek neįkainojamos naudos jie atneštų revoliucijos labui. Ir šitie žmonės dabar važinėja paniurę, jausdami skaudžią moralinę kančią, kad paliko sunkiu momentu Lietuvos darbo žmones, o grįžti negali, į kariuomenę jų neima.“ Lapkričio 19 d. R. Šarmaitis rašė apie gerėjančias naujienas iš fronto, Raudonosios armijos paradą Maskvoje, partiniam ir komjaunimo darbui į Lietuvą siunčiamus žmones. Jei jiems pavyks nuvykti, reikia laukti, kad „partinis darbas“ Lietuvoje atgis; žr. R. Šarmaitis, Sunkiais Didžiojo tėvynės karo metais (1941–1944), dienoraščio rankraštis, LYA, f. 17635, ap. 1, b. 12, l. 6, 8.

160 Raudonosios armijos formavimo ir komplektavimo vyriausiosios valdybos viršininko pavaduotojo gen. mjr. Beliakovo 1942 m. gegužės 3 d. raštas A. Sniečkui, LYA, f. 1771, ap. 5, b. 45, l. 12; A. Sniečkaus 1943 m. rugsėjo 22 d. raštas CPJŠ viršininkui P. Ponomarenkai, LYA, f. 1, ap. 1, b. 3, l. 12.

Tarp sovietų užnugaryje atsidūrusių ir atrinktų pagrindinei veiklai Lietuvoje žmonių trūko išsilavinusių, autoritetą Lietuvos visuomenėje turėjusių asmenybių. Tarp pasitraukusiųjų į SSRS apskritai tokių būta labai nedaug, kita vertus, jų neleista paimti iš lietuviškosios divizijos. Praėjus daugeliui metų po karo, G. Zimanas rašė, kad buvo nelengva rasti kandidatą vadovauti Lietuvos KP(b) CK operatyvinei grupei, atsistai į vokiečių užnugarį 1943 m. pavasarį. Esą ne visi numatyti kandidatai tiko, „ne visiems užteko ir drąsos eiti į šį pavojingą darbo barą“. Jo liudijimu, net operatyvinės grupės vadovas M. Šumauskas į vokiečių užnugarį „nesiprašė“ ir atvyko „paskirtas“ Lietuvos KP(b) CK¹⁶¹.

Esama liudijimų, kad į vokiečių užnugarį sovietinės vadovybės neva prašėsi būti išleidžiamas (kartu su I. Meskupu) ir A. Sniečkus. VKP(b) CK sekretorius A. Andrejevas tokį jo prašymą atmetė¹⁶².

Tokie teiginiai vargu ar turi realų pagrindą. Svarbiausia SSRS karo su nacistine Vokietija forma ir sudėtinė dalis buvo kova „Didžiojo Tėvynės karo“ frontuose, o ne kova prieš užnugaryje (partizaninis karas). Todėl geriausius nacionalinius „kadrus“ telkė 16-oji lietuviškoji šaulių divizija ir kiti sovietinių respublikų fronto junginiai¹⁶³.

Lietuvos kompartijos vadovybė, Maskvoje organizuodama savo veiklą sovietinio pagrindžio Lietuvoje darbuotojams rengti, 1942 m. pavasarį pasiskirstė pareigas ir konkrečias veiklos sritis. Už visų operatyvinių priemonių realizavimą rengiant partizaninio karo organizatorius, užduočių išskėlimą grupėms ar pavieniams, siunčiamiems į vokiečių užnugarį asmenims, grupių išsiuntimą atsakingu paskyrė Lietuvos KP(b) CK organizacinį instruktorių skyrių (vedėjas D. Šupikovas). Jo padėjėjais paskirti Lietuvos komjaunimo vadovaujantys darbuotojai J. Grigalavičius ir A. Bieliauskas. Už tolesnį partizaninių kadro atrinkimą sovietų užnugaryje ir lietuviškojoje divizijoje atsakingu paskirtas Lietuvos KP(b) CK kadro skyrius (vedėjas N. Gridinas, jis ėjo ir LKP(b) CK antrojo sekretoriaus pareigas). Už mokymo procesą

161 G. Zimanas, *Siluetai*, Vilnius, 1984, p. 88.

162 M. Bordonaitė, *Draugas Matas: Antaną Sniečkų prisiminus*, Vilnius, 1983, p. 94. Tai karo metų dienoraštyje tvirtina ir R. Šarmaitis, R. Šarmaitis, *Sunkiais Didžiojo tėvynės karo metais*, LYA, f. 17635, ap. 1, b. 311, l. 32.

163 Tai aiškiai galima matyti iš Latvijos pavyzdžio. SSRS Valstybės gynimo komitetas (VGK) jau 1941 m. rugpjūčio 3 d. priėmė nutarimą organizuoti Raudonosios armijos latviškąją šaulių diviziją. Nutarimu Latvijos KP(b) CK ir Latvijos Liaudies komisarų taryba (LKT) įpareigoti pradėti formuoti partizanų būrius kovai prieš užnugaryje, Партизанское движение в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг.: документы и материалы, *Русский архив*, т. 20 (9), Москва, 1999, с. 20–21. Nors sovietinė Latvijos vadovybė sovietų užnugaryje turėjo nepalyginti gausesnius žmonių išteklius, geresnes galimybes organizuoti partizaninį karą, nedėjo tokių didelių pastangų jį organizuoti ir plėtoti kaip A. Sniečkus ir visa sovietų Lietuvos vadovybė. Daugeliu atžvilgių sovietinis partizaninis karas Latvijoje buvo silpnesnis negu Lietuvoje. Užtat sovietinė latvių vadovybė 1944 m. suformavo antrą latvių šaulių diviziją. A. Sniečkaus pastangas plėsti sovietinį pagrindį Lietuvoje turbūt galima aiškinti politiniais motyvais stiprinant sovietų valdžią ir jo siekiais nuo žūties fronte apsaugoti nacionalinius kadrus.

„ypatingosios paskirties“ kuopoje atsakingas buvo Lietuvos KP(b) CK sekretorius K. Preikšas. 1942 m. gegužės pradžioje prie Šiaurės Vakarų fronto vadovybė paskyrė Lietuvos KP(b) CK atstovą, turėjusį spręsti grupių persiuntimo per frontą ir kitus veiklos vokiečių užnugaryje klausimus. Šias pareigas ėjo P. Baltruška¹⁶⁴.

1942 m. pavasarį sovietinių Lietuvos partizanų kai kurių specialybių „kadrai“ (būrių organizatoriai, radistai ir kt.) buvo rengiami CPJŠ įsteigtose specialiosiose mokyklose. Sovietiniai Lietuvos vadovai nebuvo patenkinti padėtimi ir mokymo kokybe šiose mokyklose. Antai 1942 m. balandį J. Grigalavičius, vykdydamas patikėtas pareigas, apėmė sovietinių Lietuvos partizanų „kursantų“ grupes, baigusias apmokymus kovo 15–balandžio 1 d. Jis susidarė prieštarinę grupę: partizanų rengimas esą buvo naudingas, kita vertus, turėjo „didelių trūkumų“. Anot jo, dauguma kursantų buvo „naujasis partinis ir nepartinis aktyvas, kuris iškilo per Tarybų valdžios viešpatavimą Lietuvoje“ 1940–1941 m. Šie žmonės, nors ir „domėjosi“ dėstomais partizaninės veiklos prieš užnugaryje klausimais, nelegalių darbo sąlygų Lietuvoje nežinojo. Iš J. Grigalavičiaus ataskaitos atsiskleidžia networka, konspiracijos taisyklių pažeidimai, skurdi buitį partizanų rengimo mokyklose¹⁶⁵.

Tokia padėtis „centrinėse“ partizanų rengimo mokyklose sovietinę Lietuvos vadovybę skatino kuo greičiau pradėti atrinktus žmones mokyti 16-osios lietuviškosios šaulių divizijos „ypatingosios paskirties kuopoje“ Balachnoje (Gorkio srityje). Lietuvos kompartijos vadovybės sprendimu, mokymas turėjo prasidėti gegužės viduryje, o realiai prasidėjo kiek vėliau, birželio mėnesį¹⁶⁶. Sovietiniai Lietuvos partizanai buvo mokomi pagal Lietuvos KP(b) CK kiek modifikuotą specialią CPJŠ aprobuotą programą („specialiosios mokyklos nr. 2 kursą“). Būsimiems partizanams skaitytos paskaitos apie politinę ekonominę padėtį Lietuvoje, jos istoriją, pagrindinę veiklos konspiraciją ir kt. (jas skaitė G. Zimanas, J. Grigalavičius, J. Žiugžda, E. Bilevičius)¹⁶⁷. Be abejo, tai padėjo geriau pažinti pagrindinio darbo specifiką, pasirenkti nelegaliai

164 Lietuvos KP(b) CK biuro 1942 m. gegužės 27 d. posėdžio protokolas, LYA, f. 1771, ap. 5, b. 62, l. 11; D. Šupikovo 1942 m. gegužės 5 d. raštas Šiaurės Vakarų fronto politinės valdybos viršininkui, LYA, f. 1771, ap. 5, b. 45, l. 159.

165 J. Grigalavičius rašė, kad kursantai skundėsi maisto „davinių dylinimu“ (t. y. sumažinimu), dauguma neturėjo baltinių, kojinių ar net autų, skundėsi nešvara, utėlėtumu ir kt. Jis teigė, kad Ukrainos, Baltarusijos ir Lietuvos kursantams išduoti „beveik vienodi“ rūbai, nors esą turėtų būti aišku: Pabaltijo respublikų gyventojų drabužiai labai skiriasi nuo Baltarusijos ir Ukrainos gyventojų „pasivimu ir medžiagos kokybe“. J. Grigalavičiaus nuomone, taip „standartizuotai“ apmokyti partizanai, nusiųsti į užnugarį, gali kristi kiekvienam į akis ir „be reikalo“ patekti į priešo rankas. Jo vertinimas buvo kategoriškas – žmonių apmokyti rūbais, kurių „Lietuvos piliečiai“ nenešioja, yra nusikaltimas, J. Grigalavičiaus 1942 m. balandžio 13 d. pranešimas apie padėtį (partizanų) mokyklose, LYA, f. 1771, ap. 5, b. 54, l. 8–10.

166 A. Sniečkaus 1942 m. birželio 1 d. raštas Maskvos Karo apygardos inžinerinės kariuomenės valdybos viršininkui gen. mjr. Čekinui, LYA, f. 1771, ap. 5, b. 45, l. 75.

167 LLKJS CK sekretoriaus J. Grigalavičiaus 1942 m. rugpjūčio sąrašas temų, perskaitytų partizanų mokykloje nr. 1, LYA, f. 1771, ap. 5, b. 54, l. 14.

veiklai. Kariniai partizanų mokymo instruktoriai buvo parenkami iš lietuviškojo junginio, kitų Raudonosios armijos dalinių. „Ypatingosios paskirties“ kuopoje buvo rengiami sovietinių partizanų vadų, politinių darbuotojų (komisarų) „kadrai“. Įvairių specialybių partizaninio karo specialistus (radistus, sprogdintojus ir kt.) rengė CPJŠ „centrinė“ ir specialioji mokykla.

1942 m. sovietinis pagrindis Lietuvoje pradėtas finansuoti iš SSRS valstybės biudžeto. SSRS LKT tų metų balandžio pradžioje Lietuvos KP(b) CK „specialiai užduočiai vykdyti“ skyrė 50 tūkst. Vokietijos markių. Partizaninei kovai remti lietuviškoji kompartijos vadovybė Maskvoje 1942 m. gegužę prašė 556 tūkst. rublių. Lietuvos KP(b) CK orientacinė „specialiųjų išlaidų sąmata“ 1942 m. antrąjį pusmetį sudarė 948,8 tūkst. rublių. A. Sniečkus ir Lietuvos liaudies komisarų tarybos (LKT) pirmininkas M. Gedvilas 1942 m. rugpjūčio pradžioje sovietinės vadovybės prašė siunčiamiesiems į vokiečių užnugarį partizaninio karo organizatoriams skirti 100 tūkst. reichsmarkių, 200 JAV dolerių. SSRS vyriausybė sovietinį pagrindį Lietuvoje finansavo reguliariai: nuo 1944 m. pradžios LPJŠ kas mėnesį skyrė 200 tūkst. rm ir 50 aukso rublių¹⁶⁸.

Taigi 1942 m. pavasarį Lietuvos kompartijos vadovybei pavyko sustiprinti savo įtaką ir vaidmenį rengiant partizanus kovoti vokiečių okupuotoje Lietuvoje. Nepaisant A. Sniečkaus aktyvumo ir atkaklumo, šis procesas nebuvo išskirtinis, specifinis ir atspindėjo vykusių „visasąjunginius“ procesus, kompartijos (sovietinių respublikų, sričių ir kt.) struktūrų stiprėjimą perimant iš NKVD organizacinį sovietinio pagrindžio vaidmenį. VGK 1942 m. gegužės 30 d. nutarimu Maskvoje įsteigtas Centrinis partizaninis judėjimo štabas (CPJŠ), vadovu paskirtas Baltarusijos KP(b) CK pirmasis sekretorius P. Ponomarenka. Kartu su CPJŠ įsteigti regioniniai Ukrainos SSR, Briansko, Vakarų, Kalinino, Leningrado ir Karelijos–Suomijos partizaninio judėjimo štabai¹⁶⁹ (turėję veikti prie Raudonosios armijos frontų Karo tarybų).

Iki 1942 m. birželio pradžios „ypatingosios paskirties kuopoje“ Balachnoje jau buvo parengta ir sutelkta apie 200 raudonųjų Lietuvos partizanų. Iškilio (ir beveik iki pat vokiečių okupacijos pabaigos išliko aktuali) jų gabenimo į vokiečių užnugarį problema. A. Sniečkus 1942 m. birželio 11 d. raštu kreipėsi į SSRS Oro desantinių pajėgų ir Raudonosios armijos generalinio štabo žvalgybos vadovybę ir prašė artimiausiu laiku nusiųsti parengtus žmones į Lietuvą „oro keliu“, t. y. lėktuvais. A. Sniečkus prašymą grindė tuo, kad pasiūsti žmones nėra transporto priemonių,

168 SSRS Liaudies komisarų tarybos (LKT) 1942 m. balandžio 9 d. ir 1944 m. vasario 9 d. potvarkiai, pasirašytas SSRS LKT pirmininko pavaduotojo N. Voznesensio, LYA, f. 1771, ap. 5, b. 45, l. 65; ap. 7, b. 98, l. 23; Lietuvos KP(b) CK biuro 1942 m. gegužės 20 d. posėdžio protokolai, LYA, f. 1771, ap. 5, b. 62, l. 8–9; D. Šupikovo 1942 m. raštas, LYA, f. 1771, ap. 5, b. 45, l. 77; M. Gedvilo ir A. Sniečkaus 1942 m. rugpjūčio 8 d. raštas SSRS LKT pirmininko pavaduotojui Mikojanui, LYA, f. 1771, ap. 5, b. 45, l. 98.

169 Русский архив, т. 20(9), с. 114.

siųsti juos pėsčiomis rizikinga, nes nuo fronto iki Lietuvos tolomas kelias, jie nepažįsta vietovių, per kurias turės eiti, ir esą nemoka arba blogai moka vietinių gyventojų kalbą¹⁷⁰. (Šiuos motyvus A. Sniečkus ne kartą kartojo ir pabrėžė vėliau.)

Bene pirmieji A. Sniečkaus ir apskritai Lietuvos kompartijos vadovybės Maskvoje bandymai formuoti požiūrį į sovietinio pogrindžio Lietuvoje organizavimą, atskleisti jo veiklos viziją atsispindi 1942 m. birželį parengtame ir CPJŠ pateiktame dokumente apie operatyvinės veiklos uždavinius 1942 m. liepą siunčiamoms į Lietuvą grupėms. Atsižvelgiant į tai, kad nebuvo ryšio su anksčiau siųstomis vadovaujančių darbuotojų grupėmis ir vadovaujantis prielaida, kad sovietinis „partizaninis judėjimas“ Lietuvoje egzistuoja, keliami operatyviniai uždaviniai užmegzti ryšius su anksčiau siųstomis grupėmis, kaupti informaciją apie padėtį Lietuvoje, vadovaujančioms grupėms įsitvirtinti strategiškai svarbiose vietose ir organizuoti partizaninį karą. Grupės sustiprinti turėjo sovietų užnugario siunčiami diversijų vykdytojai.

Grupės privalėjo kurti pagrindines kompartijos ir komjaunimo organizacijas, užmegzti ryšius su veikiančiomis „antifašistinėmis“ organizacijomis, iš vietinių gyventojų ir karo belaisvių verbuoti partizanus ir jiems vadovauti, vykdyti diversijas svarbiausiuose kariniuose objektuose, ryšių komunikacijose, elektrinėse, bazėse ir kt., nuolat informuoti Lietuvos KP(b) CK Maskvoje apie padėtį Lietuvoje, organizuoti antifašistinę agitaciją (leisti lapelius, platinti literatūrą, skleisti melagingus gandus, raginti gyventojus sabotuoti okupacinės vokiečių valdžios politiką).

Grupės turėjo būti komplektuojamos iš žmonių, pažįstančių veiklos vietas, kiekvienai grupei numatytas pagrindinis veiklos rajonas (1–2 apskritys), nurodytos konkrečios užduotys. Pagal Lietuvos KP(b) CK Maskvoje parengtą planą 1942 m. liepos pirmojoje pusėje į Lietuvą turėjo būti pasiųsta 11 grupių (85 žmonės), o iki mėnesio pabaigos dar 86, taigi iš viso 171 žmogus¹⁷¹.

Partizanų siuntimo į Lietuvą planai atsispindi ir CPJŠ dokumentuose. P. Ponomarenkos 1942 m. liepos 3 d. pažymoje Stalinui nurodoma, kad, palaikant ryšį su sąjunginių respublikų kompartijų Centro komitetais, imamasi priemonių išplėsti partizaninį judėjimą Estijos, Latvijos, Lietuvos ir Moldavijos SSR, tam siunčiamos organizacinės grupės, sudarytos iš specialiai parengtų tų respublikų nacionalinių kadry. Kai kurios grupės jau išskraidintos lėktuvais, o kitos pasirengusios¹⁷².

170 A. Sniečkaus 1942 m. birželio 11 d. raštas Raudonosios armijos Oro-desantinų pajėgų vadui gen. mjr. V. Glazunovui ir Žvalgybos valdybos viršininkui gen. mjr. A. Panfilovui, LYA, f. 1771, ap. 5, b. 45, l. 83.

171 A. Sniečkaus 1942 m. birželio 27 d. raštas CPJŠ viršininkui P. Ponomarenkai ir grupių siuntimo planas 1942 m. liepą, LYA, f. 1771, ap. 5, b. 44, l. 1–2.

172 CPJŠ viršininko P. Ponomarenkos 1942 m. liepos 3 d. pažyma SSRS Vyriausiajam kariuomenės vadui (Stalinui) apie padėtį partizanų būriuose, 1942 m. liepos 1 d. duomenimis, Партизанское движение в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг.: Документы и материалы, Русский архив, т. 20 (9), с. 121.

1942 m. liepos 2 d. CPJŠ patvirtino kiek pataisytą Lietuvos KP(b) CK parengtą partizaninių grupių siuntimo į Lietuvą planą. Dokumentas pavadintas „Lietuvos TSR partizaninių grupių organizavimo, pasiuntimo ir jų veiklos planu“ ir pažymėtas grifu „ypatingos svarbos“.

Dokumente buvo teigiama, kad esama duomenų apie pagrindinių kompartijos organizacijų veiklą Panevėžio, Kauno, Šiaulių, Vilniaus, Utenos ir Alytaus apskrityse, daroma prielaida, kad Lietuvos gyventojai okupantų vokiečių atžvilgiu nusiteikę priešiški, išskyrus pasienio su Vokietija rajonus, kurių gyventojus – nemažai pasiturinčių ūkininkų, buržuazijos ir inteligentijos – neva veikė vokiečių „demagogija“. Keliami veiklos uždaviniai suskirstyti į bendrus ir konkrečius. Konkretūs veiklos uždaviniai grupėms pateikiami tokia tvarka: 1) nuolat ardyti geležinkelius, sprogdyti tiltus siekiant sukelti karinių ešelonų katastrofas; 2) puldinėti transportą plentuose; 3) ardyti telefono ir telegrafo linijas; 4) naikinti šaudmenų, maisto produktų ir degalų sandėlius; 5) tarp vietinių gyventojų išaiškinti išdavikus ir juos naikinti; 6) vesti agitaciją tarp gyventojų; 7) įtraukti juos į partizanų grupes; 8) rinkti ir teikti žvalgybos duomenis; 9) organizuoti ir vykdyti diversinius aktus įmonėse ir dirbtuvėse, dirbančiose vokiečių armijai; 10) atkurti ryšius su pogrindyje veikiančiomis kompartijos organizacijomis.

Toliau dokumente išvardytos siunčiamos partizanų grupės, jų veiklos rajonai, skaičius, konkretūs veiklos uždaviniai:

1. Partizanų grupė nr. 1 „Žemaitija“, pagrindinis veiklos rajonas – Telšių apskritis; ji taip pat turėjo veikti Mažeikių ir Kretingos apskrityse. Be diversinės veiklos, grupei keltas išskirtinis, specifinis uždavinys – Baltijos jūros pakrančių žvalgyba, siekiant stebėti priešo jūrinio transporto judėjimą. Iki 1942 m. liepos 15 d. planuota atsiųsti 13 diversantų, kurie turėjo sudaryti 4 diversines grupes;

2. Partizanų grupė nr. 2 „Šiauliai“ turėjo veikti Šiaulių apskrityje. Vykdyti diversijas į Šiaulius vedančiuose geležinkeliuose, sugriauti Radviliškio ir kitas geležinkelio stotis, traukinių depus, Šiaulių aerodromą, grūdų elevatorių, naftos (degalų) bazę, Rekyvos elektrinę. Iki liepos pabaigos turėjo būti nusiųsta 17 diversantų, iš kurių sudarytos 3 diversinės grupės. Vėliau grupių skaičius turėjo didėti iš vietinių gyventojų, Šiaulių „gamyklų ir fabriků“ darbininkų;

3. Partizanų grupės nr. 3 „Panevėžys“ pagrindinis veiklos rajonas – Panevėžio apskritis, taip pat Biržų apskritis. Jai keltas uždavinys – sunaikinti Panevėžio aerodromą, cukraus fabriką, degalų bazę ir kt. objektus. Iki liepos pabaigos planuota atsiųsti 12 diversantų. Vėliau grupę turėjo papildyti Panevėžio cukraus fabriko ir mėsos fabriko darbininkai;

4. Partizanų grupės nr. 4 „Utena“ pagrindinis veiklos rajonas – Utenos apskritis, taip pat Rokiškio ir Zarasų apskritys. Grupė privalėjo „be paliovos“ versti karinius

ešelonus Skapiškio–Obelių ir Dūkšto–Smalvų geležinkelių ruožuose. Iki 1942 m. liepos pabaigos turėjo būti atsiųsti net 34 diversantai, iš kurių sudarytos 4 grupės;

5. Partizanų grupės nr. 5 „Vilnius“ pagrindinis veiklos rajonas – Vilniaus apskritis, taip pat ji turėjo veikti Švenčionių apskrityje. Grupei keltas uždavinys – susprogdinti staklių gamyklą Naujojoje Vilnioje, Vilniaus aerodromą ir kt. Vykdydama diversinę veiklą, grupė ypač daug dėmesio turėjo skirti diversijoms geležinkeliuose į rytus ir šiaurės rytus nuo Vilniaus. Iki liepos pabaigos turėjo būti atsiųsta 20 diversantų;

6. Partizanų grupės nr. 6 „Trakai“ pagrindinis veiklos rajonas – Trakų apskritis. Grupė turėjo veikti Kaišiadorių, Lentvario, Valkininkų apylinkėse, išsprogdinti Kaišiadorių–Lentvario, Lentvario–Rūdiškių geležinkelių ruožus, Lentvario geležinkelio stotį. Iki liepos pabaigos turėjo būti atsiųsta 14 diversantų;

7. Partizanų grupės nr. 7 „Alytus“ pagrindinis veiklos rajonas – Alytaus apskritis. Be diversijų geležinkeliuose, grupės veikloje akcentuota žvalgyba, stebint priešojudėjimą keliuose Vilniaus ir Kauno kryptimis. Pasiųstą grupę turėjo sudaryti 3 diversinės grupės po 3–5 diversantus, jai keltas uždavinys – į diversinę veiklą įtraukti kuo daugiau vietinių gyventojų;

8. Partizanų grupės nr. 8 „Marijampolė“ pagrindinis veiklos rajonas – Šakių apskritis, Kazlų Rūdos giria. Kaip grupės veiklos vietos minimos Jurbarko, Kriūkų, Jūrės, Kalvarijos, Kudirkos Naumiesčio apylinkės. Jai keltas uždavinys – naikinti priešojudėjimus Nemuno upėje, tarp Jurbarko ir Kauno, išsprogdinti Kazlų Rūdos geležinkelio stotį. Grupė privalėjo siųsti 8 diversantus į Raseinių apskritį diversijoms Tauragės–Lyduvėnų geležinkelio ruože. Iki liepos pabaigos turėjo būti pasiųsta 15 diversantų ir išaugti į veiklą įtraukus „patikimus“ vietos gyventojus;

9. Partizanų grupės nr. 9 „Kaunas“ pagrindinis veiklos rajonas – Kauno apskritis, taip pat Kėdainių, Ukmergės, Šakių apskritys. Grupė turėjo naikinti priešojudėjimus Nemune, Kaune sunaikinti chemijos gamyklą, aviacijos dirbtuves, metalo fabriką, grūdų elevatorių ir traukinių depą, išsprogdinti Kauno, Kėdainių ir Dotnuvos aerodromus ir kt. Kauno grupė (kaip ir Utenos), palyginti su kitomis, turėjo būti itin gausi, iki liepos pabaigos planuota pasiųsti 34 žmones, kurie turėjo būti suskirstyti į 6 diversines grupes. Vėliau numatyta įtraukti „vietos darbininkus“¹⁷³.

Pagal CPJŠ patvirtintą planą visos devynios grupės, iš viso 86 žmonės, į Lietuvą turėjo būti pasiųstos iki 1942 m. liepos pabaigos. Taigi Lietuvos KP(b) CK parengtame partizanų siuntimo plane grupių skaičius sumažintas perpus, ypač sumažintas siunčiamų žmonių skaičius. Visos grupės turėjo būti atskraidintos iš Maskvos aerodromų lėktuvais, numatytuose veiklos rajonuose nuleistos parašiotais. Pagal šį planą

173 LYA, f. 1771, ap. 5, b. 44, l. 10–25.

Lietuvos KP(b) CK turėjo parinkti žmones ir suformuoti grupes, o CPJŠ privalėjo jas apginkluoti, aprūpinti šaudmenimis, maisto produktais, nugabenti į vokiečių užnugarį ir vadovauti jų veiklai. Su grupėmis palaikyti radijo ryšį turėjo Raudonosios armijos generalinio štabo žvalgybos valdyba.

Ši 1942 m. vidurio oficialų sovietinį dokumentą dėl keliamų veiklos uždavinių (ypač diversijų vykdymo) galima vertinti kaip vieną iš nerealiausių, netgi absurdiškų sovietinio ginkluoto pogrindžio Lietuvoje dokumentų. Matyt, tai buvo „standartinis“ dokumentas, analogiški uždaviniai kelti ir į kitas sovietines respublikas siunčiamoms grupėms. Tačiau sovietinio partizaninio karo plėtros ir veiklos efektyvumas ir grupėms keliamų tikslų realizavimas sunkiai įsivaizduojamas net ir Rusijos 1942 m. sąlygomis, ką jau kalbėti apie jų įgyvendinimą Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje, kur tam visiškai nebuvo realiųjų ir sąlygų.

Bent iš dalies partizaninio karo uždavinių nerealumą Lietuvoje galima aiškinti tuo, kad A. Sniečkus ir kiti sovietiniai (taip pat centrinių žinybų) veikėjai Maskvoje beveik visiškai neturėjo patikimos informacijos apie padėtį Lietuvoje, okupacinį vokiečių režimą ir Lietuvos gyventojų nuotaikas¹⁷⁴.

Kita, svarbiausia, tokių pasirodžiusių direktyvinių planų su grandioziniais uždaviniais priežastis ta, kad jie buvo parengti dėl Raudonosios armijos pergalės prie Maskvos ir sukeltos psichologinės euforijos. Kaip minėta, po Maskvos mūšio sovietinė vadovybė manė, kad 1942-ieji taps baigiamaisiais karo metais. Be to, sovietiniai Lietuvos veikėjai Maskvoje gyveno savo „užsikonservavusių“ bolševikinių įsitikinimų, 1940–1941 m. „socialistinės revoliucijos“ Lietuvoje ir dalies visuomenės pritarimo sovietų valdžios vykdytai politikai iliuzijų nelaisvėje. Kita vertus, daugeliui sovietinių direktyvinių dokumentų buvo būdingas kraštutinis, nepamatuotas maksimalizmas ir optimizmas.

CPJŠ patvirtintas partizanų siuntimo į Lietuvą planas pradėtas realizuoti 1942 m. liepą. Liepos pradžioje partizaninio karo organizatorių grupės išsiųstos į Trakų, Vilniaus apskritis, liepos pabaigoje–rugpjūčio pradžioje – į Šiaulių, Kauno, Utenos apskritis (žr. 1 lentelę). Tačiau tai ir viskas, kas buvo įgyvendinta iš A. Sniečkaus pasirašyto ir CPJŠ patvirtinto plano siųsti į Lietuvą sovietinio pogrindžio organizatorių grupes ir išplėsti „partizaninį judėjimą“. Jis žlugo, grupių siuntimas iš sovietų užnugario į Lietuvą nutrūko, kaip reikiant net neprasidėjęs. Tai lėmė susikomplica-

174 Kaip matyti iš sovietinių šaltinių, 1942 m. pradžioje sovietinė Lietuvos vadovybė Maskvoje informaciją apie padėtį ir įvykius Lietuvoje sėmėsi iš tokių šaltinių: 1) TASS 1941 m. gruodžio pradžioje organizuoto radijo stočių pasiklausymo medžiagos; 2) JAV leidžiamos lietuviškos spaudos (ją gaudavo labai retai); 3) nereguliarieji TASS „tik tarnybinio pobūdžio“ (t. y. neviešo naudojimo) medžiagos, kurią sudarė daugiausia vokiško laikraščio „Deutsche Zeitung im Ostland“ ir Skandinavijos šalių spaudos pranešimai apie Lietuvą. Tokie propagandiniai šaltiniai lėmė informacijos tendencingumą, vienpusiškumą, fragmentiškumą, Lietuvos KP(b) CK 1942 m. sausio 12 d. pažyma „Apie padėtį Lietuvoje“, LYA, f. 1771, ap. 5, b. 49, l. 1.

vusi, katastrofiškai pablogėjusi Raudonosios armijos padėtis fronte. 1942 m. vasarą ir rudenį vokiečiai išplėtojo puolimą pietų kryptimi, pasiekė Voronežą ir Stalingradą, užėmė didelę Šiaurės Kaukazo dalį.

Sovietinė vadovybė lėktuvus ir kitus materialinius resursus turėjo skirti prieš puolimui Pietų fronte stabdyti. Tai lėmė, kad parengti partizanai buvo pasmerkti į Lietuvą keliauti pėsčiomis. 1942 m. rugpjūčio antrojoje pusėje nuspręsta tokiu būdu siųsti daugiau kaip keturiasdešimt parengtų grupių narių. A. Sniečkus tada pabrėžė, kad taip atsitiko CPJŠ „pakeitus grupių su specialiomis užduotimis pasiuntimo į Lietuvą tvarką“¹⁷⁵.

Reikia pasakyti, kad siunčiant į Lietuvą diversines grupes Maskvoje suveikė tam tikro atsargumo ir apsidraudimo veiksniai. Net ir minėtajame optimistiniame CPJŠ 1942 m. liepos 2 d. plane buvo rašoma, kad padėtis Lietuvoje neaiški ir dėl to į numatytus veiklos rajonus iš pradžių tikslinga siųsti negausias (trijų ar penkių žmonių) diversines grupes, (ir tik) paaiškėjus padėčiai, jas papildyti naujais atsiųstais žmonėmis¹⁷⁶.

Be abejo, neigiamą SSRS centrinių žinybų vadovų nusistatymą daugiau parengtų partizanų grupių siųsti į Lietuvą galima vertinti kaip nemenką A. Sniečkaus nesėkmę (su kuria jis nenorėjo susitaikyti). Sumenkus centrinių sovietinių žinybų dėmesiui plėtoti pagrindį Lietuvoje, A. Sniečkus ir visa sovietinė Lietuvos vadovybė Maskvoje dar sunkiau sprendė grupių gabenimo į Lietuvą, buvusią tolimame vokiečių kariuomenės užnugaryje, taip pat jų apginklavimo, materialinio aprūpinimo ir kitus klausimus. Tai matyti tiek iš apibendrinamųjų dokumentų (ataskaitų), tiek iš daugelio konkrečių detalių įvairiuose sovietiniuose šaltiniuose.

1942 m. rugpjūčio pabaigoje daugiau kaip 40 sovietinių partizanų dviem būriais (vadinamieji Arlausko ir Miško būriai) iš Maskvos į Lietuvą iškeliavo pėsčiomis. Dėl papildomo jų apginklavimo A. Sniečkus 1942 m. rugpjūčio 20 d. kreipėsi į CPJŠ. Įdomu, kad tą pat dieną A. Sniečkus dėl to kreipėsi ir į SSRS Liaudies gynybos komisariato vyriausiąją artilerijos valdybą ir prašė ginklų (automatų ir pistoletų), skundėsi, kad diversinei ir partizaninei veiklai į gilų vokiečių užnugarį vykstančios grupės labai blogai ginkluotos, esą iš CPJŠ gauta 16 automatų-pistoletų ir 13 vokiškų bei austriškų šautuvų, pusė visų ginklų seni, šaudyti netinkami¹⁷⁷.

175 A. Sniečkaus 1942 m. rugpjūčio 22 d. raštas CPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 19, l. 11.

176 LYA, f. 1771, ap. 5, b. 44, l. 24.

177 A. Sniečkaus 1942 m. rugpjūčio 20 d. raštas SSRS LGK Vyriausiosios artilerijos valdybos viršininkui artilerijos gen. lt. Volkotrūbenkai, LYA, f. 1, ap. 1, b. 19, l. 36; LYA, f. 1771, ap. 5, b. 45, l. 100. Matyt, A. Sniečkaus pastangos geriau apginkluoti siunčiamus į priešų užnugarį sovietinius Lietuvos partizanų nebuvo sėkmingos: A. Sniečkaus rašte Vyriausiosios artilerijos vadovybė užrašė rezoliuciją CPJŠ viršininkui P. Ponomarenkai spręsti klausimą savo nuožiūra, tiesa, žadėjo sovietiniams Lietuvos partizanams išduoti ginklus kompensuoti iš savo rezervų, *ten pat*, b. 45, l. 100.

Nors A. Sniečkus puoselėjo didelius sovietinio pagrindžio Lietuvoje veiklos planus, Lietuva 1942 m. toli gražu dar nebuvo regionas, kuriam sovietinė vadovybė, organizuodama partizaninį karą vokiečių okupuotose teritorijose, būtų skyrusi daugiau dėmesio. SSRS centrinės valdžios struktūros dėl tuometinės karinės ekonominės padėties turėjo ribotas galimybes materialiai paremti sovietinį pasipriešinimą vokiečių užnugaryje¹⁷⁸.

Be parengtų partizanų siuntimo lėktuvais, buvo ir kitų aktualių problemų. Pirmiausia tai tiesioginio operatyvaus ryšio palaikymas su pasiūstomis grupėmis. Visos į vokiečių užnugarį siūstos grupės radijo ryšį palaikyti turėjo su Raudonosios armijos generalinio štabo žvalgybos valdyba (tik 1942 m. rugpjūčio pabaigoje pėsčiomis pasiūstos grupės – su Kalinino fronto štabu, prie jo buvo priskirtas Lietuvos KP(b) CK atstovas P. Baltruška). Suprantama, toks netiesioginis, neoperatyvus A. Sniečkaus ir visos sovietinės Lietuvos vadovybės Maskvoje ryšys su grupėmis negalėjo būti operatyvus ir efektyvus. Padėtis A. Sniečkaus netenkino.

Perspektyvos išspręsti rūpimus klausimus atsirado 1942 m. rugsėjo 5 d., paskelbus Stalino įsakymą nr. 00189 „Apie partizaninio judėjimo uždavinius“. „Tarybinei liaudžiai“ nurodyta paversti karą „visaliaudiniu“ karu, sudaryti vokiečiams okupuotoje SSRS teritorijoje nepakenčiamas sąlygas, buvo iškelti svarbiausi partizanų veiklos uždaviniai. Pasirodęs įsakymas, matyt, paskatino A. Sniečką raštu kreiptis į Staliną ir išdėstyti sovietinio pagrindžio Lietuvoje organizavimo problemas. A. Sniečkus 1942 m. rugsėjo 9 d. Stalinui rašė, kad Lietuvos KP(b) CK „visais įmanomais būdais“ stengiasi organizuoti pagrindinių bolševikinių organizacijų veiklą laikinai okupuotos Lietuvos teritorijoje, specialiai rengia ir siunčia evakuotą kompartijos, komjau-nimo ir nepartinį aktyvą. Tačiau pastangos neduoda reikiamų rezultatų dėl to, kad nėra lėktuvų žmonėms skraidinti. A. Sniečkus pabrėžė, kad per visą karo laikotarpį lėktuvais į Lietuvą pavyko nusiųsti tik 62 žmones, visus – „padedant“ Raudonosios armijos (generalinio štabo) žvalgybos valdybai, o „CPJŠ lėktuvais“ nepasiūsta nė viena grupė. Jis Stalinui pranešė, kad trys partizanų būriai į Lietuvą siūsti pėsčiomis ir jų likimas nežinomas, išsakė abejonę, ar tikslinga tęsti žmonių siuntimą pėsčiomis tokį tolimą atstumą. Jis prašė Stalino atsižvelgti ir į tai, kad lietuviškų kadrų rezervas, kuris liko sukomplektavus lietuviškąją diviziją, ribotas [t. y. A. Sniečkus siūlė nerizikuoti žmonių gyvybėmis siunčiant grupes į Lietuvą pėsčiomis. – R. Z.], tvirtino, kad yra daugiau kaip 200 darbui prieš užnugaryje parengtų žmonių, Lietuvos

178 Antai CPJŠ viršininkas P. Ponomarenka 1942 m. rugpjūčio pabaigoje visiems sovietinio partizaninio judėjimo vadovams vokiečių užnugaryje nurodė, jog būtina įsisąmoninti, kad visomis būtiniausiomis gyvenimo priemonėmis, ginkluote ir šaudmenimis reikia apsirūpinti patiems, viską atimant iš priešo. Esą dėl transporto ir „kitų“ sunkumų nereiktų tikėtis aprūpinimo iš sovietinio užnugario, P. Ponomarenkos 1942 m. rugpjūčio 27 d. raštas fronto štabų partizaniniam judėjimui organizuoti viršininkams „Apie partizanų būrių pasiruošimą žiemai“, LYA, f. 1, ap. 1, b. 1, l. 1.

KP(b) CK vardu prašė duoti nurodymus, kad jie artimiausiu laiku būtų pasiųsti į Lietuvą lėktuvais¹⁷⁹.

Neaišku, ką atsakė Stalinas, matyt, neigiamai, nes padėtis siunčiant partizanų grupes į Lietuvą nepasikeitė.

1942 m. rugsėjo 14 d. Lietuvos KP(b) CK VKP(b) CK pateikė ataskaitą apie veiklą vokiečių kariuomenės laikinai okupuotoje Lietuvos SSR nuo karo pradžios iki 1942 m. rugsėjo¹⁸⁰. Tai buvo pirmasis apibendrinamasis A. Sniečkaus dokumentas apie atliktą darbą organizuojant sovietinį pagrindį ir partizaninį karą vokiečių okupuotoje Lietuvoje.

Ataskaitoje pateikiama įdomių detalių, neatsispindinčių kituose sovietų šaltiniuose. Sakoma, jog 1941 m. liepą Lietuvos KP(b) CK „susitarė“ su Lietuvos SSR NKVD vadovybe dėl NKVD darbuotojų siuntimo į Lietuvą, kad jie paruoštų „kelius“ ir kompartijos darbuotojams. Tačiau pirmieji bandymai (juos pasiųsti) esą nebuvo sėkmingi, tik 1941 m. rugsėjį daugiau kaip 20 komunistų, „NKVD vadovaujančių darbuotojų“, buvo išsiųsti partizaninei ir partinei veiklai organizuoti¹⁸¹. Šios netikslios detalės A. Sniečkaus ataskaitoje atskleidžia komplikuotus kompartijos ir NKVD struktūrų santykius, nepakankamai aiškias pagrindžio vadovaujančio centro sudarymo aplinkybes, kita vertus, A. Sniečkaus neinformuotumą, nes nėra duomenų apie NKVD grupių siuntimą į Lietuvą 1941 m. rugsėjį.

Ataskaitoje pateiktais apibendrinamaisiais duomenimis, iki 1942 m. rugsėjo pradžios pagrindžio į Lietuvą buvo pasiųsti 87 komunistai, 23 komjaunuoliai, 16 nepartinių, iš viso 126 asmenys. A. Sniečkus pabrėžė, kad į šiuos duomenis neįtraukti NKVD ir Raudonosios armijos generalinio štabo žvalgybos valdybos siųsti į Lietuvą žmonės, esą šioms žinyboms buvo atiduota nemažai kompartijos, sovietų valdžios ir komjaunimo aktyvo. Pasiųstų grupių veikla turėjo „apimti“ 17 Lietuvos apskričių; sovietinis pagrindis „neapėmė“ tik Suvalkijos ir Baltijos pajūrio.

Iš ataskaitoje pateikiamų duomenų matyti, kokiems Lietuvos regionams ir centrams sovietiniai pagrindžio organizatoriai Maskvoje skyrė dėmesio: daugiausia partizaninio karo organizatorių išsiųsta į Kauną – 26 asmenys, Vilnių ir Vilniaus apskritį – 13, Rokiškio apskritį – 14, Utenos ir Zarasų apskritis – po 12 asmenų, Šiaulių ir Ukmergės apskritis – po 7, į kitas apskritis – po 2–4 asmenis¹⁸².

A. Sniečkaus tvirtinimu, vadovauti apskritims ar didesniems teritoriniams vietams (zonoms) iš siųstų (ar parengtų išsiųsti) asmenų buvo sutelkti partijos (kom-

179 Lietuvos KP(b) CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus 1942 m. rugsėjo 9 d. raštas SSRS V GK pirmininkui J. Stalinui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 19, l. 74.

180 LYA, f. 1, ap. 1, b. 19, l. 239–252; f. 1771, ap. 5, b. 48, l. 2–15.

181 LYA, f. 1771, ap. 5, b. 48, l. 5.

182 LYA, f. 1, ap. 1, b. 19, l. 242–244.

partijos) komitetai arba kompartijos organizacijų vadovai. Kompartijos apskričių komitetams rekomenduota išrinkti valsčių komitetus ar partinius organizatorius. Pirmines kompartijos organizacijas patarta steigti tik ten, kur yra daug komunistų, bet apsiriboti individualiais ryšiais su pavieniais komunistais.

Siunčiamoms į Lietuvą grupėms Lietuvos KP(b) kėlė tokius uždavinius: 1) atkurti pagrindines kompartijos organizacijas ir organizuoti jų veiklą; 2) organizuoti politinę masinę gyventojų veiklą; 3) organizuoti partizaninį judėjimą ir jam vadovauti; 4) organizuoti diversinę veiklą, pirmiausia prieš komunikacijose; 5) organizuoti informacinę žvalgybinę veiklą renkant duomenis apie padėtį Lietuvoje, karines, ekonomines ir politines vokiečių priemones¹⁸³.

Grupėms rekomenduota veikti griežtai slaptai, joms suteiktos savarankiškumo teisės renkantis veiklos metodus, nurodyta dirbti ypač atsargiai su legaliai gyvenusiais komunistais. Kompartijos organizacijos įpareigtos užimti vadovaujantį vaidmenį visų socialinių sluoksnių „antifašistiniuose judėjimuose“. Tačiau esą konkrečių operatyvinių užduočių pasiūstoms grupėms nebuvo duota, nes su jomis neturėta ryšio.

Nors A. Sniečkus ir sovietinė Lietuvos vadovybė Maskvoje siūstoms grupėms kėlė pernelyg optimistinius, nerealius uždavinius konkrečiomis Lietuvos sąlygomis, 1942 m. rudens dokumentuose labiau juntamas Lietuvos realijų suvokimas, sovietinių struktūrų žinybiškumas, trukdęs organizuoti sovietinį pagrindį.

Iš A. Sniečkaus ataskaitos ir kitų sovietų šaltinių matyti, kad Lietuvos KP(b) CK siunčiamoms grupėms duodami nurodymai ir veiklos instrukcijos bent iš dalies nesutapo su NKVD-NKGB ir Raudonosios armijos žinybų nuostatomis ir instrukcijomis. Veiklos prioritetuose svarbi vieta skirta politiniam, aiškinamajam, propagandiniam darbui (to nebuvo NKVD, karinių struktūrų instrukcijose). A. Sniečkus atsargiai kritikavo generalinio štabo žvalgybos valdybos, NKVD ir netgi „Partizanų štabo“ (t. y. CPJŠ) siaurą žinybinį požiūrį į veiklą prieš užnugaryje ir „kai kuriais“ atvejais duodamų nurodymų „klaidingumą“. Neva jos „nesidalijo“ informacija ir su jomis trūko kontaktų, Lietuvos KP(b) CK kai kuriems žvalgybos valdybos pareigūnams dažnai turėjo aiškinti, kad bendrai siunčiamoms grupėms klaidinga visiškai izoliuotis nuo gyventojų arba apsiriboti vien diversine veikla, nedirbti politinio darbo. Pasak A. Sniečkaus, Lietuvos KP(b) CK apskritai neturėjo ryšių su NKVD, išskyrus pagalbą padirbinėjant (asmens) dokumentus, „siauras“ žinybinis CPJŠ veiklos požiūris pasireiškė tuo, kad jis Lietuvos KP(b) CK nesuteikė pagalbos, ypač siunčiant žmones lėktuvais (dar nebuvo išskraidinta nė viena grupė)¹⁸⁴.

183 *Ten pat*, l. 244–245.

184 *Ten pat*, l. 245.

Apžvelgęs padėtį organizuojant sovietinį pagrindį Lietuvoje, A. Sniečkus iškėlė dvi, jo manymu, svarbiausias aktualijas: 1) atsižvelgiant į tai, kad nė su viena iš siųstų į Lietuvą grupių nebuvo radijo ryšio, Lietuvos KP(b) CK Maskvoje privalėjo turėti radijo stotį; 2) parengtus sovietų užnugaryje žmones į vokiečių užnugarį būtina siųsti lėktuvais¹⁸⁵.

1942 m. spalio 18 d. A. Sniečkus antrą kartą raštu kreipėsi į Staliną ir pakartojo daugelį savo teiginių, be to, pateikė naujų siūlymų ir pageidavimų, kaip organizuoti sovietinį ginkluotą pagrindį Lietuvoje. Jis pabrėžė radijo ryšio su okupuota Lietuva svarbą ir sakė, kad visi mėginimai jį užmegzti buvo nesėkmingi. Jis drąsiai kaltino Raudonosios armijos generalinio štabo žvalgybos valdybą, „per kurią“ buvo siunčiamos grupės: esą jos radijo stotys „nepakankamai atidžiai“ klauso grupių siųstuvų. Apibendrinamas darė išvadą: Lietuvos KP(b) CK neinformuotas apie padėtį Lietuvoje, nepakankamai žino apie praktines darbo sąlygas ir neturi galimybių vadovauti komunistinio pagrindžio organizacijoms¹⁸⁶.

A. Sniečkus Stalinui pateikė veiksmų programą sovietiniam pagrindžiui Lietuvoje organizuoti ir vadovauti. Kaip matyti iš rašto, siūlymus jis jau buvo aptaręs su VKP(b) CK sekretoriumi A. Andrejevu ir partizaninio judėjimo vyriausiuoju vadu K. Vorošilovu¹⁸⁷. A. Sniečkus siūlė siųsti į okupuotą Lietuvą „antrąją“ vadovaujančių darbuotojų grupę. [Pirmoji grupė – I. Meskupo vadovaujama Lietuvos KP(b) CK operatyvinė grupė. – R. Z.] Suprasdamas, kad į Lietuvą grupę siųsti rizikinga, jis siūlė naują „centrinę“ 3 asmenų grupę, vadovaujamą Lietuvos KP(b) CK sekretoriaus, įkurdinti Baltarusijos SSR teritorijoje, viename iš partizanų rajonų, veikusių netoli Lietuvos, ir aprūpinti dviem radijo stotimis ir nedidele spaustuve. Grupės uždavinys: a) užmegzti ryšį su pasiūstomis į Lietuvą grupėmis, siunčiant iš Baltarusijos į Lietuvą ryšininčius ir palaikant su jomis radijo ryšį; b) siųsti surinktą informaciją į Maskvą; c) (iš Baltarusijos) siųsti žmones į artimiausias Lietuvos vietas; d) gerėjant ryšiams su Lietuva, stengtis priartėti ir persikelti į jos teritoriją; e) spausdinti literatūrą ir gabenti ją į Lietuvą.

Tarp sovietinio užnugario ir „centrinės grupės“ Baltarusijoje bei Lietuvos būtinas nuolatinis ryšys lėktuvais. Jie turėjo padėti „centrinei grupei“, įsikūrusiai Baltarusijoje, ir gabenti žmones į „tolimus“ Lietuvos rajonus. A. Sniečkus

185 *Ten pat*, l. 243–244.

186 Lietuvos KP(b) CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus 1942 m. spalio 18 d. raštas SSRS V GK pirmininkui J. V. Stalinui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 19, l. 98–99.

187 K. Vorošilovas (1881–1969) – SSRS maršalas, VKP(b) CK politinio biuro narys. Dėl „grubių“ klaidų ir nesėkmių Raudonajai armijai kariaujant su Suomija ir Vokietija 1942 m. balandžio 1 d. pašalintas iš visų vadovaujamų pareigų ir rekomenduotas „kariniam užnugario darbui“. Specialiai jam ir buvo sukurtos „partizaninio judėjimo vyriausiojo vado“ pareigos, kurias ėjo iki 1942 m. lapkričio 18 d. Kai Stalinas atleido savo bendražygiui K. Vorošilovui klaidas, šis vėl grąžintas į Raudonąją armiją, o „partizaninio judėjimo vyriausiojo vado“ pareigos panaikintos.

prašė artimiausiu laiku (iki 1943 m. žiemos) iš parengtųjų išvykti į Lietuvą (anot jo, tokių iš viso buvo 260) nugabenti bent 100 žmonių, aprūpinti juos ginklais, šaudmenimis, pinigais, spaustuvėmis.

Jis siūlė Stalinui prie CPJŠ įkurti Lietuvos partizaninio judėjimo štabą (LPJŠ). Operatyviniai darbuotojai turėjo būti pavaldus CPJŠ, o praktinį darbą atlikti (žmonių rengimas, konkrečių užduočių kėlimas, radijo ryšio palaikymas su grupėmis ir kt.) – Lietuvos KP(b) CK.

A. Sniečkus pageidavo, kad radijo ryšys su siūstuvais, veikiančiais Lietuvoje, būtų „LPJŠ žinioje“. Esą generalinio štabo žvalgybos valdyba palaikė ryšį tik su viena iš grupių, tačiau ne visi pranešimai buvo perduodami Lietuvos KP(b) CK.

Pasiūsti sovietinio pagrindžio organizatoriai privalėjo spausdinti agitacinę literatūrą Lietuvoje, tačiau A. Sniečkus spėjo, kad „rūstaus“ okupacinio režimo sąlygomis“ joms tai daryti bus labai sunku. Todėl pasiūlė literatūrą spausdinti Maskvoje ir reguliariai (bent 1–2 kartus per mėnesį) lėktuvais gabenti į Lietuvą ir platinti¹⁸⁸.

Iš A. Sniečkaus Stalinui pateiktos veiksmų programos akivaizdžios jo pastangos perimti ir sutelkti savo rankose veiklą organizuojant sovietinį pagrindį Lietuvoje ir jam vadovauti. Kita vertus, jis nujautė liūdną iš sovietinio užnugario į Lietuvą siūstų grupių likimą, o tai lėmė jo apsisprendimą keisti siuntimo taktiką. Nuo 1942 m. pabaigos pradėdama į Lietuvą skverbtis per Baltarusiją, čia įkuriamos vadinamosios „tarpinės“ sovietinių Lietuvos partizanų bazės.

Iš sovietų užnugario toliau siunčiant grupes pagrindžio organizavimas nepasikeitė. Be atsako liko ir A. Sniečkaus prašymas skraidinti žmones į vokiečių užnugarį lėktuvais. 1942 m. lapkričio pabaigoje 5 sovietinių Lietuvos partizanų grupės, turėjusios veikti Raseinių, Šiaulių, Panevėžio, Kėdainių, Biržų apskrityse, iš sovietų užnugario į Lietuvą patraukė pėsčiomis. Perėjusios frontą, jos įsikūrė Baltarusijoje ir veikė čia iki 1943 m. pavasario.

Duomenys apie 1941–1942 m. iš sovietų užnugario į Lietuvą siūstas grupes pateikiami 1 lentelėje. Reikia pasakyti, kad sovietinio pagrindžio šaltiniams būdinga didelė painiava nurodant grupių sudėtį, siuntimo į vokiečių užnugarį datas ir kt. Dėl įvairių priežasčių grupių narius dažnai kaitaliojo, kartais ataskaitose Maskvai skubėjo pranešti apie jų pasiuntimą. Antai A. Sniečkaus 1942 m. gruodžio 21 d. VKP(b) CK ir CPJŠ pateiktame pasiūstųjų sąrašė įrašytos grupės, kurios iš tikrųjų iki tol nebuvo išsiūstos, – Algirdo, Juozaičio, Katkaus, net Lietuvos KP(b) CK operatyvinė grupė¹⁸⁹. Pateikiamoje lentelėje gali būti ne visai tikslūs

188 LYA, f. 1, ap. 1, b. 19, l. 100–101.

189 LYA, f. K-8, ap. 3, mikrofilmas, rulonėlis nr. 1. Grupės į vokiečių užnugarį pasiūstos vėliau. 1942 m. formuota Algirdo grupė – Kalinino fronto žvalgybos valdybos grupė, ją sudarė 5 asmenys, turėję veikti Vilniuje, Kaune ir Šiauliuose, – Algis, Algirdas (Vytautas Stankevičius), Gruodis (Adomas Krulikaus-

duomenys apie grupių narių skaičių. Kai kurios turėjo NKVD ir Raudonosios armijos žvalgų, privalėjusių vykdyti specialias užduotis, į Lietuvos KP(b) CK sudarytus grupių sąrašus jie buvo neįtraukiami. Antai remiantis Lietuvos KP(b) CK duomenimis, į Trakų apskritį siųstą Petro (M. Afonino) grupę sudarė 7 nariai, tačiau čia buvo dar du asmenys. Tokių asmenų galėjo būti ir kitose siunčiamose grupėse.

1941–1942 m., kaip ir vėliau, iš sovietų užnugario į vokiečių okupuotą Lietuvą pateko grupių, apie kurias sovietinė Lietuvos vadovybė Maskvoje mažai ar visai nežinojo (savo ruožtu tai lemia ir patikimų duomenų apie jas Lietuvos archyvuose stoka). Todėl jos į lentelę neįtrauktos.

1 lentelė.

1941–1942 m. į vokiečių užnugarį pasiųstos sovietinio pagrindžio Lietuvoje organizatorių grupės

Eil.nr.	Siuntimo data	Grupės pavadinimas, vadovas	Žmonių skaičius	Veiklos vietovė
1.	1941 07 30	V. Vildžiūnas	6	Ukmergės aps.
2.	1941 07 31	A. Milvydas	7	Žemaitija
3.	1941 08 09	V. Šiupinys	7	Rokiškio aps.
4.	1941 08 09	K. Macevičius	7	Šiaulių aps.
5.	1941 08 09	K. Petrikas	6	Suvalkija
6.	1941 08 09	A. Godliauskas	5	Kauno miestas ir aps.
7.	1942 03 22	LKP(b) CK oper. grupė	10	(Šiaurės) Lietuva
8.	1942 04 07	LKP(b) CK oper. grupė	6	(Pietryčių) Lietuva
9.	1942 07 04	Petras (M. Afoninas)	7	Trakų aps.
10.	1942 07 17	Alksnis (A. Kunigėnas)	8	Vilniaus aps.
11.	1942 07 29	Dūda (J. Bakutis)	7	Šiaulių aps.
12.	1942 08 05	Pranas (L. Solominas)	7	Kauno ir Kėdainių aps.
13.	1942 08 08	Zigmas (P. Kutka)	9	Utenos ir Ukmergės aps.
14.	1942 08 23	Kovas (J. Marinas)	7	Kauno aps.
15.	1942 08 23	Panovė (Vl. Bieliauskas)	3	Šakių ir Raseinių aps.
16.	1942 08 24	Arlauskas (J. Petrovas)	8	Zarasų aps.
17.	1942 08 24	Dubrovskis (T. Golubovas)	14	Rokiškio aps.
18.	1942 08 24	Miškas (V. Mačiūnas)	6	Utenos ir Švenčionių aps.
19.	1942 08 24	Dorochovas (K. Nikonovas)	5	Ukmergės aps.
20.	1942 08 24	Grikas (S. Apyvala)	8	Švenčionių aps.
21.	1942 11 30	Ciprijonas (J. Paplauskas)	8	Panevėžio aps.
22.	1942 11 30	Šaltis (V. Pletkus)	6	Kėdainių aps.

kas), Solovjovas (Piotras Nikitinas), Rūta (Andrejus Urbonas), Lukošius (Stasys Vaičiulis). A. Sniečkus 1942 m. spalio 30 d. rašte Kalinino fronto žvalgybos skyriaus vadovybės prašė apie grupės žvalgybinę veiklą sistemingai informuoti LKP(b) CK Maskvoje, žr. LYA, f. 1, ap. 1, b. 19, l. 103–107. Tačiau grupė nebuvo pasiūsta, jos nariai Lietuvą pasiekė vėliau ir vykdė žvalgybines užduotis su kitomis grupėmis.

Eil.nr.	Siuntimo data	Grupės pavadinimas, vadovas	Žmonių skaičius	Veiklos vietovė
23.	1942 11 30	Skardis (P. Paunksnis)	10	Biržų aps.
24.	1942 11 30	Žebenka (J. Motuzas)	9	Šiaulių aps.
25.	1942 11 30	Ežerskis (A. Zaicas)	7	Raseinių aps.
Iš viso:			183	

Lentelė sudaryta remiantis Lietuvos KP(b) CK dokumentais: „1941–1942 m. pasiųstų į vokiečių okupuotą Lietuvą grupių sąrašas (1942 m. gruodžio 15 d. duomenimis)“, LYA, f. 1771, ap. 5, b. 60, l. 36–40; „Sąrašas partizanų, pasiųstų į laikinai okupuotos Lietuvos teritoriją iki 1943 m. sausio 1 d.“, *ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 159, l. 148. Kai kurie duomenys patikslinti remiantis kitais sovietų šaltiniais.

Šios grupės – tai SSRS NKVD, Raudonosios armijos generalinio štabo žvalgybos valdybų¹⁹⁰, atsiųstos Raudonosios armijos frontų štabų. Įdomu, kad NKVD grupių siuntimą į Lietuvą 1942 m. pradžioje savotiškai (netiesiogiai) paspartino A. Sniečkus. 1942 m. pradžioje jis P. Ponomarenkai (matyt, kaip steigiamo CPJŠ viršininkui) pranešė, kad 1941 m. rugsėjį–spalį partiniam darbui Lietuvoje SSRS NKVD parengė „lietuviškų kadru“ grupę (rašte išvardijo 14 žmonių pavardes), kuri į Lietuvą dar nepasiūsta. A. Sniečkus siūlė P. Ponomarenkai paimti šiuos žmones savo žinion ir pasiųsti „partiniam darbui“ į Lietuvą¹⁹¹. Tačiau SSRS NKVD parengtų „kadru“ CPJŠ neatidavė.

NKVD 4-oji valdyba ir toliau vokiečių užnugaryje planavo vykdyti žvalgybinę, diversinę, teroristinę veiklą ir siųsti specialiąsias grupes. LSSR NKVD vadovybė 1942 m. pirmojoje pusėje ketino įsteigti 4 rezidentūras (grupes): tris svarbiausiuose Lietuvos geležinkelių centruose – Vilniuje, Kaune ir Radviliškyje ir vieną Utenoje – pagrindinėje Lietuvos plentų magistralėje (Kauno–Daugpilio plente). Jos turėjo vadovauti žvalgybos, diversijų ir teroro akcijoms. Į Lietuvą planuota siųsti mažas 2–3 žmonių grupes, kuriose turėjo būti sugebančiųjų užmegzti ryšius su vietos administracija, „katalikų“ ir „nacionalistų“ sluoksniais, netgi pradėtas kelti uždavinys skverbtis į Vokietijos teritoriją. Šiems tikslams įgyvendinti turėjo būti atrenkami žmonės iš 1941 m. tremtinių, teroro ir diversijų vykdytojai turėjo būti verbuojami iš kriminalinių nusikaltėlių, „buitinių elementų“ (*bytoviki*), evakuotų į SSRS karo pradžioje. Iš sovietų užnugario siųsti

190 Žvalgybos valdyba 1934–1940 m. buvo pavaldi SSRS Liaudies gynybos komisarui, 1941 m. liepą jėgo į Raudonosios armijos generalinio štabo sudėtį. 1942 m. pradžioje Žvalgybos valdyba reorganizuota į Generalinio štabo vyriausiąją žvalgybos valdybą, tų metų spalio pabaigoje išskirta iš Raudonosios armijos generalinio štabo ir vėl tapo tiesiogiai pavaldi SSRS Liaudies gynybos komisarui Stalinui. Generaliniame štabe įkurta karo žvalgybos valdyba, Великая Отечественная, Приказы народного комиссара обороны СССР, 22 июня 1941 г. – 1942 г., *Русский архив*, т. 13 (2), Москва, 1997, с. 154, 348–349. Tiek viena, tiek kita valdyba į vokiečių užnugarį siuntė savo grupes.

191 A. Sniečkaus 1942 m. sausio 2 d. raštas P. Ponomarenkai, LYA, f. 1771, ap. 5, b. 87, l. 1.

ir verbuoti okupuotoje Lietuvoje planuota ir vadinamąją „moterišką agentūrą“. Įvairioms užduotims vykdyti SSRS NKVD siūlė verbuoti Baltarusijoje dislokuotų lietuvių savisaugos (policijos) batalionų karius ir kt.

NKVD-NKGB vadovybė SSRS politiniams interesams realizuoti turėjo iliuzijų plėsti įtaką tarp Lietuvos karininkų, liaudininkų, krikščionių demokratų, juos panaudoti prieš vokiečius¹⁹².

Vis dėlto NKVD-NKGB nepavyko įgyvendinti savo grupių siuntimo planų. Iš daugelio rengtų grupių 1942 m. balandžio 23 d. į Lietuvą pasiųstos „Keršytojų“ ir „Pionierių“ grupės¹⁹³. Pirmoji parašiuotais nusileido Ukmergės apskrities Siesikų apylinkėse, turėjo veikti Kaune, užmegzti ryšius su NKGB agentūra Kaune ir apylinkėse, paruošti sąlygas pasikėsinimams į Ostlando reichskomisarą H. Lohse, Lietuvos generalinį komisarą A. Rentelną. Valkininkų apylinkėse „Pionierių“ grupė turėjo užmegzti ryšius su NKGB agentūra Vilniuje (taip pat rengti pasikėsinimus į vadovaujančius vokiečių karinius ir civilinės valdžios pareigūnus ir kt.). 1942 m. pavasarį į Kauno apylinkes atsiųsta „Staso“ grupė¹⁹⁴.

NKVD grupėms, siųstoms 1942 m., sunkiai sekėsi įsitvirtinti Lietuvoje, NKVD-NKGB turėjo atsisakyti grandiozinių planų ir keisti grupių siuntimo taktiką. 1942 m. spalio pradžioje į Baltarusiją (Červenės apylinkes) atsiųsta J. Vildžiūno vadovaujama Lietuvos SSR NKVD operatyvinė grupė (sovietinių partizanų šaltiniuose vadinama „Draugų“ partizanų būriu). NKVD vadovybė per šią grupę vykdė žvalgybinę operatyvinę darbą (kiek vėliau šiuo keliu ėjo ir Lietuvos KP(b) CK, įsteigtas Lietuvos partizaninio judėjimo štabas (LPJŠ)). Apskritai NKVD sunkiai sekėsi komplektuoti grupes (nėra duomenų, kad joms priklausytų tremtinių, politinių kalinių ir kt.), o atsiųstosioms – veikti ir atlikti užduotis Lietuvoje.

Raudonosios armijos generalinio štabo vyriausioji žvalgybos valdyba turėjo vykdyti „agentūrinę žvalgybą“ užsienyje ir Vokietijos okupuotoje SSRS teritorijoje. Valdyba galėjo „periferijoje“, toli nuo frontų štabų įkurdinti 3–4 žvalgybos grupes, kurios turėjo veikti Centrinio partizaninio štabo „atstovybių“, įkurtų prie Raudonosios

192 NKVD 4-osios valdybos 2-ojo skyriaus 5-ojo poskyrio viršininko A. Guzevičiaus 1942 m. vasario mėn. raportas NKVD 4-osios valdybos viršininkui P. Sudoplatovui, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 3, l. 1–2; D. Todeso 1942 m. gegužės 9 d. raštas A. Guzevičiui, *ten pat*, l. 14–15; *ten pat*, b. 6, l. 87; SSRS NKVD 4-osios valdybos lietuviškojo sektoriaus darbo planas 1942 m., LYA, f. K-1, ap. 3, b. 3, l. 44–45.

193 „Keršytojų“ grupę sudarė K. Trinkūnas (grupės vadas), S. Keturka, J. Lavrentjevas, K. Lisauskas, A. Čistovas, P. Kulvietis, S. Stankevičius, „Pionierių“ grupę – A. Blažys (grupės vadas), A. Valaitis, I. Radionovas, V. Gerulovskis, R. Romelis, S. Malykėnas, M. Koneva, „Keršytojų“ grupės 1963–1972 m. byla, LYA, f. K-42, ap. 2, b. 15, l. 1; „Pionierių“ grupės 1963–1970 m. byla, *ten pat*, b. 8, l. 30. I. Radionovo 1965 m. atsiminimai, LYA, f. 3377, ap. 36, b. 196, l. 26.

194 Žvalgybinę diversinę „Staso“ grupę sudarė J. Pikas (vadas), K. Lelys, H. Borisa, nuo 1944 m. prie grupės prisidėjo A. Sunelaitis. Aktyvus grupės narys H. Borisa 1958 m. paskelbtas SSRS didvyriu. Sovietinių partizanų šaltiniuose ši grupė vadinama Borisos (Boriso) grupe, žr. Borisos partizanų grupė, LYA, f. 22, ap. 1, b. 1, l. 1; „Staso“ grupės byla, *ten pat*, K-42, ap. 2, b. 18.

armijos frontų, priedangoje¹⁹⁵. Galbūt viena iš tokių grupių (ar jos padalinys) veikė ir Lietuvoje, kaip strategiškai svarbiame pasienio su Vokietija regione. Į Lietuvą grupės siuntė ir Generalinio štabo karo žvalgybos valdyba.

Raudonosios armijos Generalinio štabo Žvalgybos valdyba bene pirmąją (V. Jūro) grupę atsiuntė į Pietryčių Lietuvą 1942 m. kovą; ji netrukus žuvo. Raudonosios armijos Šiaurės vakarų fronto žvalgybos valdyba 1942 m. spalio 30 d. iš Valdajaus miesto (Leningrado sritis) į Šiaulių ir Žagarės rajoną atsiuntė „Visto“ (A. Jasiūno) grupę¹⁹⁶.

Apskritai galima daryti prielaidą, kad NKVD-NKGB, Raudonosios armijos žvalgybos valdybų atsiųstų į Lietuvą grupių 1942 m. buvo nedaug, jos nebuvo gausios. Padėtis šiek tiek keitėsi artėjant frontui. SSRS centrinių žinybų, ypač Raudonosios armijos generalinio štabo ir frontų štabų, siunčiamų į Lietuvą, žvalgybos grupių padaugėjo, jos skverbėsi ir iš Baltarusijos.

Apibendrinamieji duomenys apie tai, kiek 1942 m. į Lietuvą iš sovietų užnugario pasiūsta žmonių, pateikiami Lietuvos KP(b) CK 1942 m. gruodžio 12 d. ataskaitoje VKP(b) CK. Iki 1942 m. gruodžio 10 d. dirbti „bolševikiniame“ pogrindyje į Lietuvą buvo siūsta 200 žmonių: tarp jų 107 kompartijos nariai, 61 komjaunuolis, 32 „nepartiniai“ aktyvistai. Lietuvos KP(b) CK sovietinėje užfrontėje turėjo dar 178 parengtus išvykti į vokiečių užnugarį partizanus¹⁹⁷.

Šie Lietuvos KP(b) CK duomenys vertintini kaip pakankamai tikslūs, visų sovietinių žinybų siunčiamų grupių absoliučią daugumą sudarė lietuviai ar kitų tautybių Lietuvos gyventojai, karo pradžioje pasitraukę į SSRS.

195 *Русский архив*, t. 13 (2), c. 348–349.

196 Trakų apylinkėse nusileidusių grupę sudarė V. Jūras, G. Piktyš, V. Garjonytė, A. Dagys, žr. P. Štaras, *Partizaninis judėjimas Lietuvoje*, p. 67. A. Jasiūno grupė parašiuotais nusileido Panevėžio apylinkėse ir turėjo veikti Šiaulių apygardoje. Grupę sudarė 3 žmonės (A. Jasiūnas, K. Rovas, radistė N. Malyševa). Anot vadovybės, grupė veikė su didelėmis pertraukomis, siuntė bendrus abstrakčius duomenis, neatsakydavo į klausimus. 1943 m. rugpjūtį ryšys nutrūko (baigėsi grupės radijo siųstuvo maitinimas). Jos nariai išsilaikė iki vokiečių okupacijos pabaigos, partizanavo, vykdė diversijas geležinkelyje. 1944 m. liepą grupė išėjo iš pogrindžio turėdama 15 žmonių. LPJŠ Kadru skyriaus viršininko padėjėjo S. Filipavičiaus 1944 m. spalio 11 d. raštas SSRS Gynybos liaudies komisariato žvalgybos valdybai, LYA, f. 1, ap. 1, b. 193, l. 23; Raudonosios armijos karinės dalies nr. 61379 vadovybės 1974 m. kovo 26 d. raštas Partijos istorijos institutui, LYA, f. 17634, ap. 1, b. 18, l. 12. A. Jasiūnas po karo dirbo Lietuvos KP(b) Šiaulių srities komitete, 1944 m. lapkričio pradžioje „tragiškai žuvo“, J. Budraitis, 636 dienos prieš užnugaryje, *Tarybinis balsas* (Joniškio rajono laikraštis), 1972, saus.–kov. 2.

197 Lietuvos KP(b) CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus 1943 m. gruodžio 12 d. raštas VKP(b) CK organizacinio instruktorių skyriaus vedėjo pavaduotojui Šambergui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 19, l. 211.

4. Iš sovietinės užfrontės atsiųstų grupių veikla

Iš įvairių sovietų pagrindžio šaltinių matyti, kad sovietinė Lietuvos vadovybė Maskvoje siunčiamų grupių veiklos sąlygas Lietuvoje buvo priversta vertinti kaip labai sunkias ir nepalankias. Tai aiškiai matyti iš minėtosios A. Sniečkaus 1942 m. rugsėjo 14 d. ataskaitos VKP(b) CK ir pateiktų apibendrinamųjų duomenų. Kita vertus, sovietinė Lietuvos vadovybė sunkią pagrindžio padėtį ir visiškai nepalankias sąlygas karo pradžioje buvo linkusi vertinti kaip laikinas, greitai besikeičiančias ir turinčias perspektyvą. A. Sniečkus su pasitenkinimu teigė, kad vokiečiai neleido atsikurti „nepriklausomai buržuazinei“ Lietuvai, išvaikė „lietuvių vyriausybę“ (turėjo galvoje Lietuvos laikinąją vyriausybę), civilinę valdžią Lietuvoje perėmė vokiečių komisarai, Lietuva buvo įtraukta į Ostlando sudėtį, (lietuviškoji) savivalda neturėjo jokio savarankiškumo. Apibendrinamas Lietuvos politinio gyvenimo įvykius, jis darė išvadą, kad sužlugo „buržuazinių nacionalistų sluoksnių viltys gauti „nepriklausomybę“. A. Sniečkaus įsitikinimu, ekonominėje socialinėje srityje vokiečių okupacija Lietuvos gyventojams esą atnešė žiauriausią ekonominį išnaudojimą, nepriteklus, netgi badą.

A. Sniečkus darė optimistines išvadas: Lietuvos ekonominis apiplėšimas (išnaudojimas), sistemingas lietuvių tautos „naikinimas“, nusivylimas dėl neatkurtos „nepriklausomybės“, Lietuvos pavertimas Vokietijos agrariniu, žaliavų tiekimo priedėliu, galutinis „žaibo karo“ planų žlugimas, vis galingesnis Raudonosios armijos atkirtis, išaugusi Anglijos ir Amerikos karinė galia buvo veiksniai, turėję lemti kovos prieš hitlerinę okupaciją sustiprėjimą, „persilaužimą“ valstietijos ir „smulkiosios buržuazijos“ sąmonėje, netgi prielaidas įtraukti į pasipriešinimą prieš vokiečius „buožijos“ sluoksniams. Esą iš sovietinio užnugario į Lietuvą siųstos grupės veikė net 17 Lietuvos apskričių (iš 26), o kai kuriose apskrityse ir miestuose dirbo netgi gausus sovietinis aktyvas¹⁹⁸.

Nors ir negalima tvirtinti, kad šiuose A. Sniečkaus teiginuose visiškai nebuvo tiesos, jo paminėti faktai ir įvykiai iš tikrųjų turėjo įtakos stiprėti antivokiškoms nuotaikoms ir antinaciniam pasipriešinimui, taip pat komunistiniam pagrindžiui. Vis dėlto pateikti faktai turėjo prieštaringą, kontroversinį poveikį Lietuvos visuomenės vidaus gyvenimui. A. Sniečkaus padėties Lietuvoje vertinimus lėmė bolševikiniai įsitikinimai, ateities vizijos buvo grįstos prielaidomis, neatspindėjusiomis istorinės tikrovės, buvo spekuliatyvios, iliuzinės. Kaip minėta, sovietinė Lietuvos vadovybė Maskvoje labai menkai žinojo padėtį ir sovietinį pagrindį Lietuvoje. 1942 m. rudenį apie bet kokius įvykusius ar potencialius netolimos perspektyvos „persilaužimus“ dar buvo per anksti kalbėti.

198 Lietuvos KP(b) CK sekretoriaus A. Sniečkaus 1942 m. rugsėjo 14 d. ataskaita VKP(b) CK apie Lietuvos KP(b) CK darbą laikinai okupuotoje Lietuvos TSR teritorijoje, LYA, f. 1771, ap. 5, b. 48, l. 3–4, 34.

Tai, kad su pasiūstomis į Lietuvą grupėmis Maskva neturėjo beveik jokio ryšio ir nežinojo apie jų veiklą, buvo vienas iš akivaizdžių įrodymų apie partizanų ir apskritai sovietinio pagrindžio sunkią, netgi katastrofišką padėtį Lietuvoje.

1942 m. pabaigoje A. Sniečkaus pateiktais duomenimis, iš 19 grupių (jos turėjo 14 radijo siųstuvų) „reguliariai“ radijo ryšį palaikė tik Kauno (L. Solomino) grupė, dar dviejų grupių (Trakų ir Zarasų) radistai, pasiuntę į Maskvą po 1–2 pranešimus, nutilo¹⁹⁹, o kitos grupės išvis neatsiliepė. Iš tikrųjų padėtis buvo dar blogesnė, negu ją vaizdavo A. Sniečkus. Net su Kauno grupe radijo ryšys buvo laikinas, fragmentiškas, grupė 1942 m. rugsėjį–spalį į sovietų užnugarį pasiuntė keletą šifruočių (siuntė grupės narys Junecas, tikroji pavardė – Povilas Štaras). Nereikia pamiršti, kad A. Sniečkus su grupėmis neturėjo tiesioginio ryšio, susisiekti turėjo Raudonosios armijos generalinio štabo žvalgybos valdyba. Jos atstovai apie grupių šifruočių turinį A. Sniečkui pranešdavo (tačiau neaišku ar visų). 1942 m. spalio pabaigoje ryšys nutrūko ir su Kauno grupe.

Kita vertus, šios grupės radijo pranešimai sovietų užnugario toli gražu nedžiugino: Kauno grupė 1942 m. rugsėjo 1 d. pranešė, kad tęsia paieškas įsikurti, kad „jokių perspektyvų nėra“ ir kt.²⁰⁰

Be abejo, tai, kad su pasiūstomis grupėmis nebuvo ryšio, Maskvą pasiekusios kai kurios informacijos negatyvus turinys centrinę sovietinę vadovybę akivaizdžiai vertė abejoti sovietinių diversinių grupių siuntimo į Lietuvą tikslingumu ir naudingumu, jų veiklos perspektyvomis. Dėl neaiškios padėties, žmonių siuntimo į okupuotą Lietuvą spėjamų (potencialių) nuostolių, tam tikrų materialinių „investicijų“, neduodančių apčiuopiamos naudos, A. Sniečkaus pastangos Maskvoje plėsti sovietinį pagrindį Lietuvoje buvo nepavydėtina sunkios. Antai CPJŠ viršininkas P. Ponomarenka 1943 m. vasario pradžioje A. Sniečkui (neseniai įsteigto LPJŠ viršininkui) priekaištavo, kad jo pateikiamų CPJŠ suvestinių, pažymų ir kitų pranešimų informacija labai vienpusiška, esą daugiausia nušviečiamas tik operatyvinis ir žvalgybos darbas, menkai atsispindi kompartijos organizacijų ir partizanų politinio darbo klausimai tarp gyventojų ir partizanų būriuose, pateikiami kai kurie duomenys labai menki ir fragmentiški. Taip pat prastai nušviečiama politinė padėtis, kova su vokiečių valdžios politika, partizanų būrių ryšių su gyventojais stiprinimas, agitacijos organizavimas ir kt.²⁰¹. P. Ponomarenkos kritika perteikė sovietinio pagrindžio Lietuvoje menką veiklą ir didelius sunkumus.

199 Lietuvos KP(b) CK 1942 m. lapkričio 10 d. planas partizaniniam judėjimui Lietuvoje organizuoti 1942–1943 m. žiemos laikotarpiu, LYA, f. 1, ap. 1, b. 19, l. 120; *Lietuvos liaudis Didžiąjame Tėvynės kare*, p. 153.

200 Prano (L. Solomino) grupės 1942 m. rugsėjo 1 d. šifruotė, LYA, f. 1771, ap. 5, b. 45, l. 53.

201 CPJŠ viršininko P. Ponomarenkos 1943 m. vasario 3 d. raštas LPJŠ viršininkui A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 1, l. 4. (Nurodyta data – dokumento gavimo data.)

Reikia paminėti dviejų LKP(b) CK vadovujančių (operatyvinių) grupių tragišką likimą 1942 m., visi jų nariai (išskyrus vieną – V. Bieliauską) žuvo. Moraliniu požiūriu jų dingimas „be žinios“, o vėliau nujaučiama jų žūtis buvo skaudi A. Sniečkaus ir kitų sovietinio pagrindžio Lietuvoje organizatorių nesėkmė. 1942 m. veiklos sąlygomis Lietuvoje tai buvo „dėsningas“ reiškinys, nes vargu ar šios grupės tuo metu galėjo realizuoti vadovavimo funkcijas, daryti įtaką sovietinio pagrindžio plėtrai Lietuvoje.

Sovietiniai lakūnai, atskraidinę į vokiečių užnugarį I. Meskupo grupę, pasiklydo (sovietų istoriografijoje vartoti „švelnesni“ žodžiai – „lėktuvas nukrypo nuo kurso“). Jos nariai nuleisti parašiutais ne Rokiškio ar Utenos apskrityse, kur veiklos sąlygos buvo palankesnės, o už daugiau kaip 100 km į šiaurės vakarus, Latvijoje, Bauskės apylinkėse, į šiaurę nuo Biržų apskrities. Kaip matyti iš lietuvių policijos šaltinių, du desantininkai žuvo Latvijoje per susišaudymą su latvių policininkais, o du paimti gyvi ir sušaudyti vietoje. Į Lietuvą, Biržų girią atėjo 6 desantininkai; jie pastebėti ir apie juos pranešta policijai kovo 12 d. vakare. Biržų policijai įtarus, kad tai gali būti „rusų desantas“ (toks desantas esą prieš keletą dienų išmestas Latvijoje, iš tikrųjų tas pat desantas), kovo 13 d. suimti pasiuntė Biržų apskrities policijos nuovados 6 policininkus (prie jų prisidėjo Nemunėlio Radviliškio policijos punkto policininkas ir 4 civiliai). Tos dienos vakarą sovietai pastebėti miške prie Smailių kaimo, apsupti ir po trumpo, vos keletą minučių trukusio susišaudymo buvo nukauti²⁰².

Taigi ilgai rengtos, didelėmis pastangomis pasiūstos Lietuvos KP(b) CK operatyvinės grupės, vadovaujamos I. Meskupo, veikla truko trumpai, o žūtis buvo greita ir staigi. Sovietinė Lietuvos vadovybė Maskvoje I. Meskupo grupės likimą nesėkmingai aiškino visą vokiečių okupacijos laikotarpį²⁰³. Galutinai likimas pa-

202 Lietuvių policijos Biržų apskrities nuovados vado 1942 m. kovo 12 d. pranešimas Lietuvių policijos štabo inspektoriui V. Reivyčiui, LYA, f. 1771, ap. 9, b. 262, l. 118; *ten pat*, f. 3377, ap. 58, b. 512, l. 11–12. Policijos šaltiniuose esama daug konkrečių detalių apie likviduotą operatyvinę grupę, apskritai apie 1942 m. iš sovietinio užnugario į Lietuvą siųstas grupes: „detaliai apžiūrėjus į Lietuvą atėjusios ir nukautos desantininkų grupės palaikus ir apklausus liudininkus, nustatyta, kad joje buvo 2 žydai ir 4 lietuviai. Buvo teisingai spėjama, kad jie nuleisti šnipinėjimo ir galbūt komunistų organizavimo tikslais. Visi grupės nariai buvo apsirengę vienodai – tamsiai mėlynus kailinius, mėlynas kelnes, juodas kepure, vienodos spalvos baltinius (t. y. dėvėjo NKVD uniformas), buvo apsiavę veltiniais (vienas veltinis nusileidžiant parašiotu liko kabėti medyje (jis latvių policijai ir tapo daiktiniu įrodymu apie desanto nusileidimą)“, NKVD Biržų apskrities viršininko Stasenkos 1945 m. lapkričio 16 d. specialus pranešimas A. Sniečkui, LYA, f. 1771, ap. 9, b. 262, l. 122.

203 Be abejo, grupės paieškas labai sunkino tai, jog nežinota, kad ji buvo nuleista taip toli nuo numatyto veikimo rajono. A. Sniečkus 1943 m. birželio pradžioje apgailėstavo, kad Zigmui (P. Kutkai) nepavyko susisiekti su Birute ir „kitais draugais“, minėjo vieno sovietinio karo belaisvio pasakojimą, kad 1942 m. kovą–balandį Joniškėlio apylinkėse buvo pastebėti „parašitinininkai“, kurie esą buvo sunaikinti. Jis ragino P. Kutką ir Baliūną (P. Domkų) „sutartinau“ aškintis, „kur galėjo dingti Birutės grupė“. A. Sniečkaus 1943 m. birželio 7 d. laiškas Zigmui, Baliūnui, LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 54. Kas ta „Birutės grupė“, neaišku, tokio pavadinimo grupė į vokiečių užnugarį nebuvo pasiūsta. Matyt, A. Sniečkus turėjo galvoje I. Meskupą ir jo grupę. I. Meskupo grupės žūtis aplinkybės (nežinant, kas tai per grupė) palyginti tiksliai nušviečiamos Žaibo (J. Macevičiaus) 1943 m. A. Sniečkui rašytame laiške, kad 1942 m. sausį–vasarį Biržų girioje (apie 17 km į šiaurę nuo Biržų) parašiutais buvo nuleista 6 žmonių grupė. Kažkam įskundus, prie laužo maistą gaminusius parašitinininkus užpuolė ir sušaudė policininkai, LYA, f. 1771, ap. 7, b. 116, l. 137.

aiškėjo tik po „išvadavimo“, archyvuose aptikus detalius policijos pranešimus apie grupės likvidavimą²⁰⁴.

Panašus likimas ištiko ir Lietuvos KP(b) CK antrą operatyvinę grupę. Parašiu-tais nusileidę į rytus nuo Valkininkų, partizanai saugumo sumetimais iš Varėnos apylinkių skubėjo išsiskirstyti. Tačiau tai grupės neišgelbėjo, visus, išskyrus V. Bieliauską, spėjusį išeiti į „ramią“ Šakių apskritį, policija likvidavo Pietryčių Lietuvoje²⁰⁵.

Be dviejų operatyvinių grupių 1942 m. žuvo į Kauno apskritį pasiūsta Kovo (J. Marino), į Šiaulių apskritį – Dūdės (J. Bakučio), į Ukmergės apskritį – Dorochovo (K. Nikonovo) grupės (žr. 1 lentelę). Dauguma kitų grupių nukentėjo, išsiblaškė žu-vus vadovaujantiems asmenims, tarp atsiųstųjų atsiradus išdavikų, veikiant kitiems demoralizuojamiems, nepalankiems priešiškos aplinkos veiksniams ir aplinkybėms.

Atsiųstiems į Lietuvą sovietinio pogrindžio organizatoriams bene vienintelė išlikimo sąlyga buvo pasyvumas, slaptystasis „giliame pogrindyje“, turint mini-malią kelių žmonių (dažniausia giminių, artimųjų) paramą. Apie tokias gyvenimo ir veiklos sąlygas atvirai ir vaizdžiai 1944 m. rašė vienintelis likęs gyvas Lietuvos KP(b) CK antrosios operatyvinės grupės narys V. Bieliauskas. Anot jo, atvykus į Lie-tuvą, „reakcija“ buvo tiek paaštrėjusi, kad net „su pačiais geriausiai žmonėmis buvo sunku susitarti“, teko spręsti dilemą – „slapstytis ir gyventi“ arba „kovoti ir mirti“. V. Bieliauskas pasirinko „slapuko amatą“, o „partizaninį judėjimą“ pradėjo „organi-zuoti“ tik 1943 m. rudenį (iki 1944 m. pavasario subūrė 9 žmonių grupę²⁰⁶; 1945 m. jo grupės („Jūros“ būrio) skaičius LPJŠ ataskaitoje išaugo iki 88 žmonių).

Reikia pasakyti, kad tik nedaug grupių Lietuvą pasiekė ir veikė numatytuose rajonuose. Iš esmės Lietuvoje veikė tik tų grupių dalyviai, kurie į Lietuvos apskri-

204 KGB ir sovietinės Lietuvos vadovybė jau 1944 m. vasarą pradėjo tirti grupės žūties aplinkybes. D. Šupi-kovas 1944 m. rugpjūčio 15 d. kreipėsi į Raudonosios armijos generalinio štabo žvalgybos valdybą ir prašė atsiųsti Lietuvos KP(b) CK I. Meskupo grupės bylą, LYA, f. 1771, ap. 7, b. 116, l. 163. Lietuvos KP(b) CK darbuotojas M. Moskvinas 1945 m. spalio 25 d. raštu nurodė LKP(b) Biržų apskrities komi-teto sekretoriui Gričiūnui surasti asmenis, dalyvavusius sušaudant grupę, išsiaiškinti visas jos žuvimo aplinkybes, *ten pat*, f. 1771, ap. 2, b. 3, l. 127. Apie grupės žūtį žr. susirašinėjimo medžiagą dėl I. Meskupo grupės žuvimo, *ten pat*, f. 1771, ap. 74, b. 4; LCVA, f. R-1534, ap. 1, b. 209, l. 23–24 ir kt. Sovietų valdžia griežtai nubaudė asmenis, prisidėjusius prie grupės likvidavimo. Pranešę policijai apie pastebėtą I. Me-skupo grupę ir dalyvavę ją likviduojant du eiguliai 1945 m. nuteisti po 25 m. kalėjimo, o vienas 1945 m. liepą nuteistas mirties bausme, vėliau mirties nuosprendis pakeistas 20 m. katargos darbų bausme, Išrašai iš J. Valbasio 1944 m. rugpjūčio 23 d. parodymų, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 95, l. 146, 172–173.

205 V. Bieliausko 1944 m. rugpjūčio 19 d. informacija A. Sniečkui, LYA, f. 1771, ap. 7, b. 116, l. 176; V. Bie-liausko 1949 m. atsiminimai, *ten pat*, f. 3377, ap. 3377, b. 100, l. 1–2. J. Daškauskas, S. Volkovičius, K. Eljaševas, persekiojami policijos, 1942 m. balandžio 12 d. buvo apsupti ir žuvo Onušio miške, D. Petryla, K. Sideravičius, Juozas Daškauskas, *Mokslas ir gyvenimas*, 1965, nr. 6, p. 8; T. Tamulevičius (buvęs Lietuvos KP(b) Alytaus apskrities komiteto sekretorius) ir grupės radistas (slapyvardė Vlasovas) balandžio 11 d. policijos apsupti ir likviduoti (Trakų aps., Alovės vlsč., Meškučių k.). Per susidūrimą žuvo ir 2 policininkai, L. Bederis, K. Rukšėnas, Tegu kalba vokiški popieriai: dokumentų publikacija, *Švyturys*, 1969, nr. 10, p. 7.

206 V. Bieliausko 1944 m. rugpjūčio 18 d. trumpa ataskaita A. Sniečkui apie veiklą 1944–1944 m., LYA, f. 1771, ap. 7, b. 116, l. 177.

tis buvo atskraidinti lėktuvais ir neturėjo kitos išeities, galimybių pasirinkti veiklos vietas (regiono). Tuo tarpu pėsčiomis iš sovietų užnugario pasiūstos grupės tokią galimybę, nors vadovybės ir „nesankcionuotą“, turėjo. Atvykusios į vokiečių užnugarį apsidodavo Baltarusijos miškuose, kur gyvenimo ir veiklos sąlygos buvo nepalyginti palankesnės negu Lietuvoje. Taip pasielgė iš esmės visos 1942 m. rugpjūčio 24 d. pėsčiomis į Lietuvą siūstos grupės (žr. 1 lentelę). Perėjusios frontą liko Baltarusijoje, Kazėnų miškuose, rytiniame Lietuvos pasienyje.

1942 m. lapkričio pabaigoje siūstos į Lietuvą penkios grupės (daugiau kaip 30 žmonių, vadinamasis P. Pranevičiaus būrys) net nemėgino pasiekti Kazėnų miškų, juo labiau savo veiklos rajonų. Jos įsikūrė ir iki 1943 m. pavasario veikė toli nuo Lietuvos, Rosonų miškuose (Baltarusijoje, Vitebsko sr.), iki Kazėnų miškų ir rytinio Lietuvos pakraščio buvo apie 150 km. Grupių apsisprendimą pasilikti Rosonų miškuose lėmė gamtinės sąlygos (artėjanti žiema), gauta Baltarusijos partizanų informacija apie sudėtingą padėtį Lietuvoje.

Lietuvos KP(b) CK ir LPJŠ operatyvinės grupės vadovas M. Šumauskas, 1943 m. balandį atvykęs į Rosonų miškus ir susitikęs su, anot jo, „senaisiais“ [t. y. 1942 m. rudenį čia atvykusių grupių partizanais. – R. Z.], A. Sniečkui rašė: „Atrodo jie puikiai. Aš net pasakyčiau, kad karo metu griekas taip atrodyti. Tai ne tik geros mitybos, bet ir sėdėjimo vietoje pasėka. Pirmas įspūdis toks, kad jie perdaug užsiiminėja savimi, šiek tiek pajudina pirštus dėl vietinių reikalų, o apie pagrindinį savo uždavinį (veiklą Lietuvoje) kaip ir užmiršta. Šitai, žinoma, labai negerai, ir mes tučtuojau imsime padėti taisyti.“²⁰⁷

Toks iš sovietų užnugario siunčiamų į Lietuvą grupių „įstrigimas“ Baltarusijos miškuose kėlė A. Sniečkaus nepasitenkinimą. 1943 m. pavasarį jis teigė, kad P. Pranevičius „nori įsitvirtinti Baltarusijoje ir silpnai stengiasi tiesti tolesnius kelius į Lietuvą“. A. Sniečkus P. Pranevičiaus ir jo žmonių veikimą Rosonų miškuose pateisino tik 1943 m. pavasarį susidariusiomis aplinkybėmis (sąlygų rengimu atvykti ir įsikurti arčiau Lietuvos M. Šumausko ir G. Zimano operatyvinei grupei). Atsižvelgdamas į įvykius Lietuvoje, ypač vokiečių paskelbtą mobilizaciją į SS lietuvių legioną, jis reikalavo Baltarusijos miškuose veikusių grupių „artėjimo prie Lietuvos „tempus paspartinti“. A. Sniečkus baiminosi vokiečių „naujų manevrų“, ypač „kokios nepriklausomybės“ paskelbimo²⁰⁸. Raudonieji partizanai privalėjo veikti Lietuvoje ir bandyti sutrukdyti vokiečiams ir „buržuaziniams nacionalistams“ vykdyti savo politiką.

207 Kazio (M. Šumausko) 1943 m. balandžio 23 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 33, l. 20. Kitame, 1943 m. balandžio 30 d., laiške M. Šumauskas A. Sniečkui aiškino sovietinių partizanų (taip pat ir „senųjų mūsiškių“) „neblogo gyvenimo“ priežastis: jie maistą – duoną, karves, kiaules – ima iš vokiečių kontroliuojamos teritorijos. Apibendrinamas pabrėžė, kad žmonės čia suvalgo labai daug mėsos, apgailėstavo, kad labai daug „prapuola“ gyvulių odų, esą jų čia nėra kam išdirbti, LYA, f. 1, ap. 1, b. 33, l. 36.

208 A. Sniečkaus 1943 m. balandžio (diena nenurodyta) laiškas E. Bilevičiui, Kazimierui (M. Šumauskui), Jurgiui (G. Zimanui), Gudaičiui (S. Syriui), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 5.

Tačiau atsiųstų iš sovietų užnugario grupių apsisostojimas Baltarusijoje, užuot veikus Lietuvoje, buvo priemonė, padėjusi išgyventi, išsaugoti žmones, sulaukti veiklai palankesnių laikų.

1942 m., siekiant įsitvirtinti ir išplėsti veiklą visoje Lietuvoje, didelės viltys buvo dedamos į grupes, siunčiamas į Rokiškio, Zarasų, Švenčionių apskritis. Neatsitiktinai Rokiškio apskrityje turėjo veikti I. Meskupo operatyvinė grupė, vėliau, tų metų vasaros pabaigoje, pasiūstos Zarasų ir Rokiškio apskričių grupės (vadinamasis Arlauskos būrys) sovietų šaltiniuose kartais netgi vadintos „operatyvine grupe“²⁰⁹. Šias grupes vėliau buvo stengiamasi papildyti naujais žmonėmis.

Zarasų ir Rokiškio grupės (iš viso 22 žmonės), vadovaujamos Arlauskos (J. Petrovo) ir Dubrovskio (T. Golubovo), frontą perėjo 1942 m. rugsėjo 30 d., pasiekė Kazėnų miškus ir čia veikusius baltarusių partizanus spalio pradžioje. Abi grupės sudarė karo pradžioje iš Lietuvos pasitraukę vietiniai gyventojai, sovietų valdžios pareigūnai ir aktyvistai – lietuviai ir rusai (išskyrus iš Riazanės srities kilusį radistą). Būrys turėjo automatų, karabinių, šautuvų, pistoletų, granatų, radijo siųstuvą, 10,5 tūkst. reichsmarkių. Iš Kazėnų miškų 1942 m. spalį su baltarusių partizanais įvykdė du žvalgomuosius žygius į Lietuvą – Turmanto, Zarasų, Dusetų apylinkes (žvalgai ėjo apsimetę lietuvių kriminalinės policijos pareigūnais). Prie Pasmalvės²¹⁰ Vilniaus–Daugpilio geležinkelio jie pabandė nuversti ešeloną, tačiau diversija nepavyko. Prie Turmanto nušovė 2 „šaulius“, Zarasų apylinkėse sušaudė eigulį ir girininką, paėmė į nelaisvę ir į bazę atvedė vokiečių. Iš žygyje dalyvavusių 5 lietuvių partizanų Turmanto apylinkėse 2 pabėgo. Kita vertus, po žvalgybos į Kazėnų miškus iš Utenos atėjo 7 komjaunuoliai. Netrukus į Lietuvą organizavo antrą žvalgomąjį žygį, pasiekė Pasmalvės apylinkes ir grįžo į Kazėnų miškus²¹¹.

Aktyvūs ginkluoti, teroristiniai grupių veiksmai prieš civilinės valdžios pareigūnus ir tarnautojus iš karto atkreipė policijos dėmesį, sukėlė atsakomuosius veiksmus (represijas). Tarp sovietinių partizanų atsirado išdavikas (F. Morozovas). Jo išduoti kai kurie žuvo kovodami (arba patekė į beviltišką padėtį (policijos apsupti) nusišovė). Apskritai šių grupių pastangos įsikurti ir veikti Rytų Lietuvos apskrityse iš esmės buvo nesėkmingos, likę gyvi partizanai išsisklaidė, abi grupės Lietuvoje veikti neįstengė.

209 Arlauskos operatyvinės grupės narių sąrašas, LYA, f. 1, ap. 1, b. 19, l. 9.

210 Dokumente – Čiornyj Brod, dabar – Pasmalvių kaimas Visagino apylinkėse.

211 Išrašas iš Lietuvos KP(b) CK atstovo pafrontėje P. Baltruškos 1943 m. balandžio 9 d. pažymos LPJŠ viršininkui A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 29, l. 17; LPJŠ darbuotojo Vilniaus Paleckio darbo sąsiuvinis nr. 5 apie padėtį Lietuvoje, Arlauskos, Žalgirio partizanų būrius ir kt., *ten pat*, b. 8, l. 4–7; LPJŠ žvalgybos ir informacijos skyriaus vadovo B. Baranausko 1943 m. informacija apie Arlauskos ir Miško būrius, LYA, f. 1, ap. 1, b. 22, l. 119.

Palyginti išsamus vaizdas apie grupes, pasiūstas 1942 m. į Rytų Lietuvos apskritis, atsiskleidė 1943 m. pavasarį, kai Baltarusijos miškuose atsirado Lietuvos KP(b) CK ir LPJŠ operatyvinė M. Šumausko grupė. Remdamasis jos surinktomis žiniomis ir duomenimis, A. Sniečkus 1943 m. gegužės 29 d. raštu kreipėsi į CPJŠ viršininką P. Ponomarenką ir pranešė, kad Rokiškio apskrityje pavyko užmegzti ryšį su 1942 m. pabaigoje pasiūsta raudonųjų Lietuvos partizanų grupe. Čia veikiantis būrys neva turėjo 57 partizanus, be to, daug besislapančiųjų. A. Sniečkus LPJŠ vardu prašė skirti lėktuvą „Duglas“ ir nugabenti ginklų krovinį. A. Sniečkus informavo P. Ponomarenką, kad kartu su kroviniu numatoma pasiūsti LPJŠ atstovą, kuris užmegztų ryšius su visomis specialiosiomis grupėmis Rokiškio ir kitose kaimyninėse apskrityse²¹². A. Sniečkaus prašymas rezultatų nedavė.

Zarasų ir Rokiškio grupių veikla ryškėja G. Zimano užrašytuose Zarasų grupės narės V. Jachimovič (baltarusės, partizanavusios Anos Kruglovos slapyvardžiu; prieš karą ji buvo LLKJS Zarasų apskrities Smalvų valsčiaus sekretorė) parodymuose. Vokiečių užnugaryje V. Jachimovič gyveno pas patikimus žmones, visiškai laisvai vaikščiojo po apylinkes, miestą [Zarasus? – R. Z.] ir miestelius, neturėdama jokių dokumentų (moterų dokumentus policija retai tikrindavo). Grupės žmonės gyveno pas gimines, slapstėsi, „nieko neveikė“. Jie neatsiliepė į jos laiškus, siunčiamus per patikimus asmenis, nepaisė jos raginimų ginkluotis (eiti ginklų ir sprogmenų į Baltarusiją) ir veikti. Grupės nariai esą „pradėjo krutėti“ tik paskutiniu laiku, 1943 m. pavasarį, kai iš sovietų užnugario atsuntė radijo siųstuvą (atsigabeno Skardžio (P. Paunksnio) grupė) ir ji pradėjo grasinti, kad praneš Maskvai apie grupės neveiklumą. Anot V. Jachimovič, reikalaujama veikti, nuteikė priešiška ir besislapsčiusius karo belaisvius, kurie taip pat nieko neveikė, girtuokliavo ir plėšikavo. V. Jachimovič pranešė G. Zimalui apie atvykusios Zigmo (P. Kutkos) grupės žmones, kurių „reikalai neblogi“, esą „jie sėkmingai slapstosi“, paskutiniu laiku gavo daug šaudmenų²¹³.

Panašus vaizdas atsiskleidžia ir iš Griko (S. Apyvalos) 1943 m. pavasario ataskaitos apie savo ir kitų grupių veiklą. Jis rašė, kad jo grupė atvyko į Švenčionių apskritį 1942 m. spalio pradžioje, o Miško ir Dorochovo grupės išėjo toliau, į Utenos ir Ukmergės apskritis. Iš Švenčionių apskrities S. Apyvala pasiuntęs žvalgų grupę į Vilniaus apskritį (čia turėjo būti pagrindinis jo veiklos rajonas). Žvalgai turėjo rinkti žinias apie priešų įgulas, gyventojų nuotaikas, sužinoti, kaip veikia geležinkelio

212 LPJŠ viršininko A. Sniečkaus 1943 m. gegužės 29 d. raštas CPJŠ viršininkui P. Ponomarenkai, LYA, f. 1, ap. 1, b. 22, l. 14.

213 G. Zimano (Jurgio) 1943 m. birželio 22 d. užrašytas A. Kruglovos (V. Jachimovič) pasakojimas apie Arlausko grupę, LYA, f. 1, ap. 1, b. 437, l. 34–39. V. Jachimovič žuvo 1943 m. lapkričio pabaigoje kartu su Vaškiu (J. Vanagicku) Degučių valsčiaus Bikėnų kaime, Žaibo (J. Macevičiaus) 1943 m. gruodžio 24 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 435, l. 54–55; Lietuvos policijos pranešimai, *ten pat*, f. 3377, ap. 58, b. 266, l. 17.

transportas ir kelių apsaugos sistema, parinkti vietą partizanų bazei, užmegzti ryšius su sovietinių partizanų būriais ar grupėmis, „jei tokių esama“. Tačiau žvalgai grįžo net nesugebėję pasiekti kaimyninės Vilniaus apskrities. S. Apyvala nesėkmę aiškino labai sunkiomis veiklos sąlygomis: „tuo laiku buvo nepaprastai persekiojami ir naikinami visi tarybiškai nusiteikę žmonės“. Veiklą jam teko apriboti vien Švenčionių rajonu (apylinkėmis), bet ir čia buvo sunku: 1942 m. pabaigoje Švenčionių apskrityje vykdytos partizanų gaudynės, keletas jo grupės narių žuvo. S. Apyvala 1942–1943 m. žiemą praleido „konspiratyviai“, gyveno žeminėje miške²¹⁴.

Viename iš laiškų, rašytų 1943 m. A. Sniečkui į Maskvą, S. Apyvala teigė, kad sąlygos veikti 1942 m. buvo ypač sunkios. Iš pradžių miške žmonės nesislapstė, gyventojai, pastebėję „desantus“, tuoj pranešdavo policijai, ši juos sekė ir persekiojo. 1943 m. vasarą miškuose slaptėsi žmonės, pabėgę iš darbų Vokietijoje, darbų pafrontėje, iš fronto, tie, kuriems grėsė mobilizacija. Lietuvių policija netgi pranešė žmonėms apie mobilizacijos pavojus. Esą miške pasidarė nebaisu būti pastebėtiems, nes sunku pasakyti, kas tai per žmonės²¹⁵.

Beje, 1943 m. pavasarį užsimezgas ryšiui su Maskva, iš visų 1942 m. siųstų į Lietuvą grupių vadovų S. Apyvala vienintelis pateikė ataskaitą apie savo veiklą. Nors ir kukli, ji sukėlė A. Sniečkaus entuziazmą. S. Apyvalos grupės darbą jis vertino kaip pradžią „mūsų organizuoto, planingo darbo“, neva ji pakėlė „Lietuvos partizanų autoritetą „pačiame centre“ (t. y. centrinėse SSRS žinybose – CPJŠ, VKP(b) CK). Lietuvos KP(b) CK vardu A. Sniečkus pasveikino S. Apyvalos grupę dėl nuveiktų „didelių darbų“, o jos vadovybei nurodė pasižymėjusius partizanus pristatyti apdovanojimui²¹⁶.

S. Apyvala ataskaitoje rašė ir apie grupes, turėjusias veikti Utenos ir Ukmergės apskrityse („Miško“ ir Dorochovo grupes), jo manymu, jos veikti neturėjo „jokių sąlygų“, jas „kiekviename žingsnyje persekiojo buržuaziniai nacionalistai“²¹⁷.

Anot S. Apyvalos, žmonių nuotaikos ir nuostatos dėl sovietinių partizanų Utenos apskrityje buvo neigiamos, priešiškos. Atsiųstų iš sovietų užnugario grupių į Utenos, Ukmergės, Panevėžio apskritis veiklos sąlygos iš tikrųjų šiek tiek skyrėsi

214 Griko (S. Apyvalos) 1943 m. gegužės 17 d. ataskaita A. Sniečkui, *Lietuvos liaudis Didžiąjame Tėvynės kare*, p. 138; S. Apyvalos 1944 m. rugsėjo 29 d. ataskaita apie kompartijos Švenčionių apskrities pagrindinio komiteto veiklą, LYA, f. 5328, ap. 1, b. 1–5; pastarojoje jis pabrėžė, kad 1942 m. Švenčionių apskrityje nebuvo jokių „vokiečių garnizonų“, Švenčionyse buvo 50 lietuvių policininkų ir 80 „baltųjų partizanų“ [pagalbinių policininkų. – R. Z.], valsčiuose po 3 policininkus. Apibūdinamas politines gyventojų nuotaikas sakė, kad visi gyventojai, išskyrus pavienius asmenis, tikėjo vokiečių armijos nugalimumu, *ten pat*, b. 1, l. 1.

215 Griko (S. Apyvalos) 1943 m. rugpjūčio 23 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 57, l. 13.

216 A. Sniečkaus 1943 m. liepos 14 d. laiškas Kazimierui (M. Šumauskui), Jurgiui (G. Zimanui), Baškiui (D. Rociui), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 28.

217 *Lietuvos liaudis Didžiąjame Tėvynės kare*, p. 138.

nuo Švenčionių, Zarasų, Rokiškio apskričių. Šios apskritys buvo nutolusios nuo Baltarusijos partizaninių rajonų, kita vertus, pagal tautinę gyventojų sudėtį jos buvo beveik vien lietuviškos. Koks likimas į šias apskritis 1942 m. atsiųstų grupių?

Pasiūsta į Ukmergės apskritį Dorochovo grupė 1942 m. žuvo²¹⁸, duomenų apie ją sovietiniuose šaltiniuose nedaug. Tuo tarpu į Utenos apskritį siūsta Zigmo (P. Kutkos) grupė per vokiečių okupacijos laikotarpį išliko ir nenukentėjo. S. Apyvalos minimos „Miško“ grupės veikla smulkiai aprašyta jos nario Judrio (P. Binkio) 1943 m. ataskaitoje. Jis rašė, kad buvo „malonu“ vėl atsidurti Lietuvoje, „kur žmonės kalba lietuviškai“, kur pažįstamas kiekvienas takelis. Tačiau, pasak jo, Lietuvoje tebeviešpatavo „banditai“, kurie nesuprato ir nenorėjo suprasti menkiausio „bolševikų pasipriešinimo“ ar darbo. Ginkluotam pasirodyti nebuvo galimybių, dėl to grupė 1942 m. spalio 19 d. ginklus ir radijo siųstuvą užkasė Molėtų miške. Partizanai, pasidaliję į dvi grupeles, skirtingais keliais išėjo į Utenos, vėliau į Panevėžio apskritį, Troškūnų apylinkes, kur visi turėjo susirinkti. Ten grupei susirinkti nepavyko. Troškūnų apylinkėse tada siautėjo policija, mat karo belaisviai buvo sudeginę vieno „buožės“, pas kurį dirbo, sodybą. Grįžę į Molėtų miškus partizanai užkastų ginklų nerado, juos paėmė policija; vėliau paaiškėjo, kad vienas grupės narys tapo išdaviku. Pasiryžę veikti grupės nariai pasijuto bejėgiai ir išsiskirstė. P. Binkis apsigyveno tėviškėje Panevėžio apskrityje, du jo draugai – Šukys (V. Čebatoriūnas) ir Tauras (P. Cibulskis) – Utenos apskrityje. 1943 m. žiemą P. Binkis su jais ryšį palaikė susirašinėdamas. Pavasarį, kovo mėn., jis susisiekė su Zigmo (P. Kutkos) grupe, kurioje rado savo bendražygį Trumputį (Jevstafijų Dolotovą) ir kitus vienminčius; jie esą taip pat jautėsi „apleisti ir atskirti nuo pasaulio“²¹⁹.

Apie padėtį Lietuvoje ir veiklos sąlygas panašiai rašė ir Zigmo (P. Kutkos) grupės nariai K. Jurgaitis (A. Zabulionis) ir Jurgutis (B. Šileikis). Nusileidusi parašiu-tais grupė išsisklaidė: viena pateko į Lašinių kaimą (tarp Anykščių ir Debeikių). Žmonės pranešė policijai, kuri atvykusi sovietinius partizanus apsupo. Anykščių policijos vachmistras pareikalavo pasiduoti, tačiau partizanai, panaudoję granatas ir automatų, išsiveržė iš apsupties²²⁰. Visa grupė susirinko po 2 savaitių, apsistojo pas valstietį, „savo žmogų“. P. Kutkos (iki karo buvo Utenos apskrities vykdomo-

218 P. Štaras, *Partizaninis judėjimas Lietuvoje*, p. 65.

219 Judrys (P. Binkis), *Mano metų laiko Lietuvoje išgyventi įspūdžiai* (1943 m.), LYA, f. 1, ap. 1, b. 32, l. 112–114.

220 Taigi jau 1942 m. kovojant su policija atsiųstas sovietinių partizanų grupes gelbėjo turėtos ginkluotės pranašumas. Lietuvių policija turėjo paprastų šautuvų, mažai šaudmenų. Jau anksčiau, 1942 m. birželį, Anykščių nuovados policininkai buvo pareiškę, kad jei nebus aprūpinti „moderniais ginklais“ ir bent po 100 šovinių kiekvienam policininkui, jie nenorėtų prisiimti atsakomybės už priešišku gaivalų siautėjimą, A. Janavičienė, *Sovietiniai diversantai Lietuvoje (1941–1944), Genocidas ir rezistencija*, 1997, nr. 1, p. 101.

jo komiteto pirmininkas) grupė sugebėjo įsitvirtinti, palaikė ryšius su išlikusiais „Miško“ grupės žmonėmis, S. Apyvalos grupe, netgi mėgino susisiekti su „trakiškiais“. Atėjęs 1943 m. žiemai, partizanai apsigyveno pas žmones, kas savaitę rengdavo pasitarimus, o pavasarį pradėjo veikti²²¹ (grupę galima apibūdinti kaip labai atsargią, pasyvią).

1943 m. pavasarį vos tik į Baltarusijos miškus atvykęs M. Šumauskas A. Sniečkui rašė surinkęs žinių apie „Miško“ ir kitų grupių veiklą Lietuvoje. (1943 m. pavasarį V. Mičiūnas buvo Baltarusijoje, Rosonų miškuose.) Esą su gyventojais Lietuvoje buvo draugiškų kontaktų, pasitraukusiųjų į SSRS šeimos „nepaliestos“ (nerepresuotos), gyvos. Visi gyventojų sluoksniai pasipiktinę vokiečiais, tačiau tarp valstiečių (ūkininkų) vyrauja nepriklausomos Lietuvos atkūrimo idėja²²².

Iš V. Mačiūno ir kitų šaltinių surinktos informacijos apie padėtį Lietuvoje M. Šumauskas su tam tikra nuostaba informavo A. Sniečką, kad Lietuvoje žmonės partizanais vadina „ginkluotus fašistus“, „gaujas, kurios pradėjo veikti karo pradžioje“, o sovietinius partizanus – „desantininkais“. M. Šumauskas stebėjosi: „Jeigu tai tiesa, tai susidaro keista padėtis. Vėliau šis reikalas paaiškės labiau, bet jau ir dabar prašau šį klausimą pasvarstyti, ir mums jį reikės spręsti.“²²³

A. Sniečkus, sužinojęs, kad V. Mačiūnas (prieš karą Lietuvos KP(b) Utenos apskrities komiteto sekretorius), užuot veikęs Utenos apskrityje, yra Baltarusijoje, smerkė jį, kaip išsigandusį sunkumų, „nusidanginusį atgal“, „viską metusį Lietuvoje“. Jis Lietuvos KP(b) CK operatyvinės grupės nariams nurodė su V. Mačiūnu būtinai susisiekti ir pareikalauti įsikurti Utenos apskrityje, nes, anot A. Sniečkaus, uteniškiai ir rokiškiečiai „mums labai svarbūs“²²⁴.

A. Sniečkus V. Mačiūną ir kitus sovietinio pagrindžio vadovus, pasiūstus į Lietuvą partizaninei kovai, už pasyvumą, vengimą dirbti savo veiklos rajonuose smerkė ir vėliau. 1943 m. liepos pradžioje operatyvinei grupei dar kartą liepė V. Mačiūno Baltarusijoje „nelaikyti nė dienos“, duoti uždavinių veikti „kuriame nors rajone“, pvz., Zarasų apskrityje (tuo metu V. Mačiūnas jau buvo negyvas; žuvo Baltarusijoje 1943 m. birželio 27 d. per susidūrimą su policija). A. Sniečkus smerkė ir kitus sovietinio pagrindžio vadovus, vengusius veikti Lietuvoje. Antai Baliūnas (P. Domkus) turėjo veikti Raseinių apskrityje, tačiau, ten nuvykęs ir neradęs 1942 m. pasiūsto Dū-

221 K. Jurgaitis, 1943 m. rugpjūčio 23 d. „Žinios apie Zigmo grupę“, LYA, f. 1, ap. 1, b. 437, l. 217–220; B. Šileikio 1959 m. atsiminimai.

222 Kazimiero (V. Šumausko) 1943 m. balandžio 30 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 33, l. 33–34.

223 *Ten pat*, l. 36.

224 A. Sniečkaus 1943 m. balandžio 11 d. laiškas Lietuvos KP(b) CK ir LPJŠ operatyvinės grupės nariams, LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 10–11; A. Sniečkaus 1943 m. liepos 8 d. laiškas Kazimierui (M. Šumauskui), Jurgiui (G. Zimanui), Baškiui (D. Rociui), *ten pat*, l. 26–27.

dos (J. Bakučio), grįžo į Utenos apskritį pas Zigmą (P. Kutką). Tai sužinojęs A. Sniečkus rašė: „Jaučiasi kažkoks bejėgiškumas, pasyvumas. Būtinai reikia jį (P. Domkų) kreipti į jo apskritį.“ Iš Baškio (D. Rociaus) gavęs informaciją, kad pas jį į Kazėnų miškus grįžo į Švenčionių apskritį siųstas Lesnojus (V. Kudaba) su trimis partizanais, A. Sniečkus klausė: kodėl visi jie grįžo, kodėl nepasiliko dirbti, atstatinėti partines, komjaunimo organizacijas, kurti partizanines grupes, steigti bazes²²⁵.

Apie komunistinio pogrindžio silpnumą net Rytų Lietuvoje 1942 m. netiesiogiai galima spręsti iš žydų padėties. Rytų Lietuvoje, ilgiau negu kituose Lietuvos regionuose, egzistavo daug menkai saugomų mažų žydų getų. Lietuvos generalinio komisariato įstaiga Kaune 1942 m. rugpjūčio pabaigoje įspėjo Vilniaus apygardos komisarą, kad daugybės getų Vilniaus apygardoje buvimas, intensyvus žydų naudojimas darbams be pakankamos apsaugos gali sustiprinti partizanų ir banditų veiklą²²⁶. Tačiau 1942 m. genocido (holokausto) akcijoms pasmerkti ir išsigelbėti bandę žydai neieškojo prieglobščio „internacionaliniuose“ sovietinio pogrindžio dariniuose. To priežastis, matyt, labai paprasta – sovietų pogrindis buvo nepastebimas, dar neegzistavo, veikti pradėjo tik 1943 m. pavasarį, kai žydai ėmė įsilieti į sovietinį ginkluotą pogrindį (pirmiausia į Baltarusijoje veikusias partizanų struktūras).

Raudonieji partizanai informacijose Maskvai pabrėždavo, kad su vokiečiais beveik nesusiduria, lietuvių policija esanti negausi, blogai ginkluota. Nepaisant to, sovietų pogrindžio veikėjai savo veiklos sąlygas vertino kaip nepaprastai sunkias. Taip tiesiogiai ar netiesiogiai buvo pripažįstama: sovietų pogrindis yra silpnas, visuomenės menkai žinomas.

„Pavojingiausias“ priešas, trukdęs sovietų pogrindžiui veikti, buvo vietos gyventojai. Bene atviriausiai apie tai rašė 1943 m. spalio pradžioje į Rūdinkų girią atvykęs G. Zimas. Pasak jo, vietiniai gyventojai sovietų partizanams buvo „didesnis sunkumas“ negu vokiečiai ir policija, jie dar nebuvo turėję progos „pažinti tikrųjų partizanų“, turėjo reikalų su „tikrais banditais“, kurie neveikė prieš vokiečius, o daug kur plėšikavo, mušė, prievartavo, girtuokliavo, žudė, todėl vokiečius jie dažnai laikė savo „globėjais ir gynėjais“. G. Zimas kitame tuo pat metu A. Sniečkui rašytame laiške teigė, kad „mūsų kaimynų“ [t. y. baltarusių partizanų. – R. Z.] nuomone, čia (Pietryčių Lietuvoje) „gyventi negalima“²²⁷.

225 A. Sniečkaus 1943 m. liepos 8 d. laiškas Kazimierui (M. Šumauskui), Jurgiui (G. Zimanui), Baškiui (D. Rociu), *ten pat*, l. 26–27. Vienas iš komunistinio pogrindžio organizatorių Žemaitijoje Baliūnas (P. Domkus) 1943 m. atsitiktinai buvo suimtas, nusižudė (pasikorė) Šiaulių kalėjime, Stalionio (J. Baščiulio) 1944 m. kovo 30 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 411, l. 189.

226 Lietuvos generalinio komisaro pavaduotojo C. Nabersbergo 1942 m. rugpjūčio 28 d. raštas Vilniaus apygardos komisarui H. Wulffui, LCVA, f. R-659, ap. 1, b. 3, l. 102.

227 Jurgio (G. Zimano) 1943 m. spalio 24 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 57, l. 21; *ten pat*, b. 51, l. 144.

Darydamas tokias pesimistines išvadas G. Zimanas pirmiausia turėjo galvoje 1942 m. liepą į Rūdninkų girią atsiųstos Petro (M. Afonino) grupės, taip pat pradėjusių organizuotis pabėgusių sovietinių karo belaisvių veiklą. M. Afonino grupė turėjo vykdyti įvairius uždavinius: vieni vykdyti kompartijos (Lietuvos KP(b) CK) užduotis, kiti – Raudonosios armijos generalinio štabo „specialiasias“ (pirma žvalgybos) užduotis²²⁸. Kaip matyti iš G. Zimano laiško A. Sniečkui, grupės veiklą komplikavo nevisiškai sėkmingas nusileidimas: ji neteko (nerado) vieno iš dviejų radijo siųstuvų, dėl to negalėjo palaikyti ryšio su Maskva. Grupės nariai nesėkmingai bandė pasiekti Kauną, įsikurti ir veikti Vilniuje. Dingus (pasitraukus iš kovos) radistui, negalėjo perduoti žvalgybos informaciją Maskvai. Sovietiniai žvalgai legalizavosi, vieną iš jų [J. Banelį? – R. Z.] vokiečiai esą išsiuntė dirbti į „kitą Pabaltijo valstybę“ [Latviją? – R. Z.], iš kurios jis nesėkmingai bandė pereiti fronto liniją ir „sisisiekti su CK“, vėliau grįžo į Lietuvą. Kai kurių grupės narių veiksmai, matyt, buvo susiję su keltų žvalgybos užduočių vykdymu. Apskritai grupė buvo neveikli, pakrikusi.

M. Afonino grupės nariai, kurie turėjo atlikti Lietuvos KP(b) CK užduotis, nevykdė jokių diversijų. Kaip pabrėžė G. Zimanas, grupė 1943 m. vasarą turėjo beveik visą atsigabentą iš sovietų užnugario tolą (sprogstamąją medžiagą). G. Zimanas dėl neveiklumo labiausiai kaltino M. Afoniną (esą jis buvo bailus, aplaidus, nemokėjo dirbti „konspiracijos sąlygomis“). G. Zimanas netgi siūlė A. Sniečkui M. Afoniną pašalinti iš vadovaujamų pareigų.

1943 m. vasarą į Pietryčių Lietuvą pasiųstiems sovietų pagrindžio vadovams A. Sniečkus nurodė „visomis jėgomis“ stengtis rasti „labai brangią Alksnio grupę“ (jis netikėjo, kad ši grupė galėjo žūti)²²⁹. Labai ilgai nesisekė aptikti šios grupės pėd-

228 P. Štaro pateikiamais duomenimis, į Trakų apskritį atsiųstą Petro grupę sudarė vadas Petras (M. Afoninas), Genys (F. Pušakovas), Žvirblis (T. Mončiunskas), Arūnas (A. Rinkevičius), B. Dalangauskas, J. Mikulevičius, A. Skukauskas, J. Banelis, P. Štaras, *Partizaninis judėjimas Lietuvoje*, p. 66. Taigi, pasak P. Štaro, grupėje iš viso buvo 8 asmenys. G. Zimanas 1943 m. liepos pabaigoje iš Naručio mišku A. Sniečkui rašytame laiške pateikė plačią informaciją apie M. Afonino grupę, ją sudarė: Petras, Genys, Žvirblis, Arūnas, Gervė, Bronius, Valys ir dar vienas asmuo, turėjęs veikti Rimonio [t. y. Alytaus apskrityje. – R. Z.], taip pat radistas, kurio slapyvardės jis nežinojo. G. Zimano duomenimis, M. Afonino grupėje iš viso buvo 9 asmenys. G. Zimanas teigė, kad Rimonio apskrityje turėjęs veikti asmuo, taip pat Bronius ir Valys turėjo vykdyti „specialius“ [t. y. generalinio štabo. – R. Z.] uždavinius, Jurgio (G. Zimano) 1943 m. liepos 25 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 437, l. 103; Jurgio (G. Zimano) 1943 m. rugpjūčio 2 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 407, l. 193. Iš G. Zimano laiške minimų įvykių ir kitų sovietinio pagrindžio šaltinių matyti, kad Gervė – tai B. Dalangauskas, LYA, f. 1, ap. 1, b. 159, l. 143; Bronius – J. Banelis (turėjo ir Starkaus, Vandos slapyvardžius); Valys – matyt, J. Mikulevičius. M. Afonino grupę sudarė 10 narių. 1943 m. rugpjūtį G. Zimanas A. Sniečkui pranešė, kad vienas grupės narys (B. Dalangauskas) nušautas policininkų, kitas (A. Rinkevičius) nužudytas sugėrovų – karo belaisvių, dar su vienu grupės nariu nutraukti ryšiai.

229 A. Sniečkaus 1943 m. liepos 23 d. šifruotė Jurgiui (G. Zimanui), LYA, f. 1, ap. 1, b. 398, l. 248; A. Sniečkaus 1943 m. rugpjūčio 7 d. laiškas Jurgiui (G. Zimanui), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 34. Matyt, A. Sniečkus laiške G. Zimanui „Alksnio“ grupę „kaip labai brangią“ vertino vien dėl to, kad ji turėjo veikti Vilniuje ir apylinkėse, turėjo spręsti svarbius politinius uždavinius, neutralizuoti lenkų pagrindžio politinius tikslus.

sakų. Tik 1944 m. pavasarį Pietryčių Lietuvoje veikę sovietinio pogrindžio vadovai surinko išsamesnę informaciją apie Alksnio grupę²³⁰.

Sunkias į Lietuvą siųstų grupių sąlygas lėmė daugelis aplinkybių, viena iš jų – perdėtas, kraštutinis nepasitikėjimas žmonėmis, gyvenusiais ar net trumpai pabuvusiais vokiečių okupuotoje teritorijoje. Toks nepasitikėjimas įgydavo kraštutinių formų. Antai A. Raguotis, komunistinio pogrindžio dalyvis, 1941 m. Lietuvos KP(b) instruktorius, karo pradžioje pasitraukė į SSRS. 1941 m. rudenį vykstant mūšiams dėl Maskvos išsiųstas diversinei veiklai vokiečių užnugaryje. Kai 1943 m. vasarą buvo siunčiamas į Lietuvą, A. Sniečkus M. Šumauską ir kitus įspėjo, kad jis 7 dienas praleido „artima-me užnugaryje“ (t. y. pamaskvėje, vokiečių okupuotoje teritorijoje). Grįžusį į Maskvą A. Raguotį apie pusę metų tardė NKVD, tačiau „nieko kompromituojamo“ jo veiksmuose nerado. Esą dabar galės jį geriau „ištirti“, t. y. iširta jo veikla vokiečių okupuotoje Lietuvoje²³¹. A. Raguotis pateisino A. Sniečkaus ir kitų bendražygių pasitikėjimą ir tapo vienu iš žymesnių sovietinio pogrindžio organizatorių Lietuvoje.

Kai G. Zimanas 1943 m. liepos pabaigoje, dar būdamas Baltarusijos miškuose, informavo Maskvą, kad pogrindyje veikia susikūręs Lietuvos KP(b) Vilniaus miesto komitetas, ir siūlė jį patvirtinti²³², A. Sniečkui susikūrusi komunistinio pogrindžio

230 Gabrys (M. Miceika) apie šią grupę A. Sniečkui pateikė tokias žinias: grupės narys Zaleskis (tikroji pavardė – V. Zapolskis) pirmosiomis dienomis nuskendo Neryje, 3 grupės nariai iki 1942 m. rugsėjo gyveno Juodšiliuose (netoli Vilniaus), kiti du (savanoriu partizanauti atėjęs G. Moisejenka ir V. Senkevičius) – miške žeminėje netoli Jašiūnų. Grupės nariai esą nesutarę, jos vadovas Alksnis (A. Kunigėnas) nepasitikėjo kovos draugais. Tačiau grupė iš pradžių veikė, užmezgė ryšius su Vilniaus geto žydų (matyt, ir lenkų) komunistinio pogrindžio atstovais, prisidėjo prie jų vienijimosi, įvykdė diversijų. Kaip matyti iš M. Miceikos laiško, grupė dėl policijos persekiojimo ir sunkių veiklos sąlygų vėliau iširo: A. Kunigėnas ir radistas nutarė eiti „į Lietuvą“, G. Moisejenka – per fronto liniją į rytus, kad pasiektų Maskvą. Iš visos grupės daugiausia buvo nuveikęs Margis (V. Senkevičius). Su juo ryšius užmezgė 1943 m. vasarą įsteigto sovietinio „Perkūno“ būrio partizanai. V. Senkevičius pateko į jų bazę Rūdninkų girioje ir vėliau tapo vienu iš sovietinio pogrindžio veikėjų ir organizatorių Pietryčių Lietuvoje.

231 A. Sniečkaus 1943 m. birželio (diena nenurodyta) laiškas Kazimierui (M. Šumauskui), Jurgiui (G. Zimaniui), Baškiui (D. Rociui), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 19. Kalbant apie pasitikėjimą vokiečių okupuotoje teritorijoje ir aukšto rango sovietiniais pareigūnais, galima paminėti tragišką Lietuvos kompartijos veikėjo M. Čiblio likimą. Jis buvo Lietuvos KP(b) narys nuo 1924 m., 1941 m. kovą išrinktas Lietuvos KP(b) CK sekretoriumi pramonei. Prasižėjęs karui pasitraukė į SSRS, dirbo Novgorode, artėjant frontui paskirtas vieno iš partizanų būrio politiniu komisaru ir pasiūstas į vokiečių užnugarį. A. Čiblis pateko į vokiečių nelaisvę, pabuvo įvairiose sovietinių karo belaisvių stovyklose Rusijoje ir Latvijoje. 1942 m. birželio pradžioje pabėgo, perėjęs fronto liniją, grįžo į sovietų užnugarį, A. Sniečkaus prašė pasiūsti jį į formuojamą 16-ąją lietuviškąją šaulių diviziją. Tačiau tų metų liepą buvo suimtas, įtartas kaip vokiečių siūstas agentas, NKVD tardytas, 1943 m. sausio pabaigoje sušaudytas, A. Čiblio 1942 m. birželio 25 d. pareiškimas Lietuvos KP(b) CK Maskvoje, LYA, f. 1771, ap. 5, b. 52, l. 1–2. A. Čiblis A. Sniečkui įteikė rašinį „Pastabos apie padėtį hitlerininkų laikinai okupuotoje Latvijos teritorijoje“, kuriame buvo duomenų ir apie Lietuvą. A. Čiblis rašė, kad 1942 m. balandžio pabaigoje „lietuvių partizanai“ Kauno apylinkėse nuvertė karinį ešeloną; iš nuolaužų vokiečiai visą savaitę rinkę žuvusiųjų kūnus. Partizanai netoli Kauno susprogdino šaudmenų sandėlį, *ten pat*, l. 15.

232 G. Zimanas pranešė, kad komitetą sudaro J. Vitas, M. Korablikovas, Kazlauskas, J. Pševalskis ir Vilniaus žydų geto atstovas. J. Vitą ir Kazlauską vokiečiai suėmė, Korablikovą pažįsta F. Markovas. G. Zimanas siūlė patvirtinti grupę kaip laikinąją kompartijos Vilniaus miesto komitetą, papildyti naujais nariais

vadovybė sukėlė įtarimų, nes jis nepakankamai žinojo jos narius (pvz., nepasitikėjo M. Korablikovu, kaip buvusiu „trockistu“). A. Sniečkus siūlė sudaryti iš esmės naują kompartijos Vilniaus miesto vadovybę, naują komitetą kooptavus vietoj suimtųjų naujus „draugus“, gerai patikrintus ir gerai pasirodžiusius, įpareigojo Vilniaus komunistiniam pagrindžiui vadovauti G. Zimaną²³³.

A. Sniečkaus ir kitų sovietinių veikėjų įtarumas ir nepasitikėjimas vokiečių okupuotoje teritorijoje likusiais asmenimis turėjo tam tikro pagrindo. Kai kurie sovietų aktyvistai, siekdami išvengti represijų ir bausmių, būdavo užverbuojami ir tapdavo išdavikais.

Įdomu pasakyti, kad A. Sniečkus nepasitikėjo į vokiečių užnugarį siųstomis NKVD grupėmis. 1943 m. vasaros pabaigoje sovietinio pagrindžio vadovams Pietryčių Lietuvoje jis rekomendavo „šiek tiek toliau“ laikytis nuo grupės, kuri veikia „ne pagal mūsų liniją, o pagal kitų (t. y. SSRS NKVD) nutarimus“. A. Sniečkus baiminosi, kad grupė veikia „nekonspiratyviai“, keletą kartų perspėjo G. Zimaną ir kitus sovietų pagrindžio vadovus Pietryčių Lietuvoje dėl „nevisiškai aiškaus“ vienintelio išlikusio gyvo NKVD „Pionierių“ grupės nario V. Gerulovskio²³⁴. Ir atvirksčiai, NKVD vadovybė nepasitikėjo „partizanais“²³⁵. Atsiųstos iš sovietų užfrontės grupės nepasitikėjo vietinėmis komunistinio pagrindžio struktūromis. Taigi sovietų pagrindžio jėgos nebuvo vieningos, Maskvos instrukcijos partizanams sunkino veiklą užmezgant ir plečiant ryšius su okupuotoje teritorijoje gyvenusiais žmonėmis.

Atsakant į išsiskeltą klausimą, kokie buvo 1942 m. siųstųjų į Lietuvą veiklos rezultatai, galima daryti tokias išvadas ir apibendrinimus: dalis grupių net nepasiekė Lietuvos, iki 1943 m. pavasario veikė Baltarusijoje. Pasiųstos į Lietuvos gilumą grupės žuvo, buvo išblaškytos ar dėl sunkių sąlygų iširo. Žuvus dviem Lietuvos KP(b) CK operatyvinėms grupėms, Lietuvoje nepavyko įkurti bent formaliai veikiančių sovietinio pagrindžio vadovujančių centrą.

Apskritai iš 1942 m. siųstų grupių ne tokio tragiško likimo sulaukė, sąlygiškai sėkmingiau veikė tos, kurios atvyko į Rytų ir Pietryčių Lietuvos apskritis. Čia dėl įvairių aplinkybių – tautiniu požiūriu mišrios gyventojų sudėties, sovietinio baltarusių ginkluoto pagrindžio tiesioginės paramos, iš dalies dėl lenkų pagrindžio jėgų, su kuriomis dar nebuvo ryškesnės priešpriešos, palaikymo, gamtinių sąlygų (Kazė-

vietoj suimtųjų, komiteto sekretorių atsiųsti iš sovietų užnugario arba patikėti laikinai šias pareigas eiti jam (G. Zimanui), Jurgio (G. Zimano) 1943 m. liepos 27 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 407, l. 169.

233 A. Sniečkaus 1943 m. rugpjūčio 2 d. laiškas Jurgiui (G. Zimanui), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 30.

234 A. Sniečkaus 1943 m. rugpjūčio 28 d., rugsėjo 9 d. ir spalio 2 d. laiškai Jurgiui (G. Zimanui), Petruui (M. Afoninui), Orlovui (S. Nevedomskiui), Sokolovui (J. Nikitinui), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 58, 66, 74.

235 Antai J. Vildžiūnas 1943 m. gegužės 21 d. gavo nurodymą maksimaliai užkonspiruoti savo darbą nuo „partizanų“, jie turėjo vykdyti tik apsaugos ir bazavimosi funkcijas, J. Vildžiūno vadovaujamo „Draugų“ būrio byla, 1943 m. gegužės 21 d. šifruotė, LYA, f. 59, ap. 1, b. 1, l. 107.

nų miškų artumas, Rūdinkų giria), – sąlygos sovietinio pagrindžio veiklai buvo palankesnės. Vis dėlto ir čia atvykusiems sovietų pagrindžio organizatoriams buvo sunku įsitvirtinti ir veikti. S. Apyvalos (Švenčionių apskrityje), Arlausko ir Dubrovskio grupės (Zarasų ir Rokiškio apskrityse), „bazuodamosios“ Kazėnų miškuose kartu su baltarusių partizanais, o į Lietuvą tik trumpai atvykdamos įvairioms užduotims atlikti, t. y. naudojamos trumpų išpuolių taktiką, nors nukentėjusios ir patyrusios nuostolių, sugebėjo išsilaikyti, o vėliau išplėsti veiklą.

Panašiai kaip ir NKVD grupės 1941 m. vasarą, 1942 m. į vokiečių užnugarį atsiųstos grupės negebėjo įgyvendinti bent minimalių organizacinės ir partizaninės veiklos uždavinių, destruktiviai veikti okupacinį režimą, daryti poveikį okupuotos Lietuvos visuomenės gyvenimui.

1942 m. daugumai grupių ir žmonių, siųstų organizuoti sovietinį pagrindį, pasyvumas buvo išlikimo, išgyvenimo sąlyga. Pagal veiklą partizanus galima sąlyginai skirstyti į keletą kategorijų: dėl susiklosčiusių aplinkybių ar savo idėjinių bolševikinių įsitikinimų stojusiųjų į kovą su priešu ir šioje kovoje tuoj pat žuvusiųjų; susidūrus su realia Lietuvos tikrove, nepalankiomis sovietų pagrindžio veiklai sąlygomis, veikusių pasyviai, nuėjusių į „gilų“ pagrindį laukti „geresnių“ laikų; pasidavusieji priešui, dalis jų represuoti, kai kurie iš jų tapo išdavikais; nedalyvavusiųjų antinacinėje kovoje (greitai pasitraukusių).

Vis dėlto kai kurioms iš sovietų užnugario atsiųstoms grupėms – S. Apyvalos Švenčionių apskrityje, P. Kutkos Utenos apskrityje, M. Afonino Trakų apskrityje ir kt. – pavyko išgyventi, sukurti nors ir lokalias, izoliuotas sovietinio pasipriešinimo užuomazgas (židinius), užmegzti ryšius su sovietiniu aktyvu, prosovietišškai nusiteikusiai asmenimis. Kartu su kitais veiksniais tai sukūrė prielaidas vėlesnei sovietinio ginkluoto pagrindžio plėtrai Lietuvoje.

II

SOVIETINIO GINKLUOTO POGRINDŽIO LIETUVOJE ORGANIZAVIMAS 1942 M. PABAIGOJE–1944 M. LEMIAMAS SOVIETŲ UŽNUGARIO VEIKSNYS

1. Lietuvos partizaninio judėjimo štabo (LPJŠ) Maskvoje steigimas. Tiekimo ir ryšio per fronto liniją sukūrimas

Iš visų A. Sniečkaus Stalinui 1942 m. siūlymų, kaip efektyviau organizuoti partizaninį karą okupuotoje Lietuvoje, greičiausiai įgyvendintas svarbiausias – įsteigti Lietuvos partizaninio judėjimo štabą. LPJŠ steigimą Maskvoje lėmė ne tik A. Sniečkaus pastangos, bet ir tuo metu palankiai besiklostantys įvykiai organizuojant partizaninį karą. SSRS Valstybės gynimo komitetas (VGK) 1942 m. gegužės 30 d. priėmė nutarimą įsteigti Centrinį partizaninio judėjimo štabą prie SSRS Vyriausiojo kariuomenės vado būstinės. Tų metų birželį SSRS Gynybos liaudies komisariato įsakymu CPJŠ viršininku patvirtinamas Baltarusijos SSR KP(b) CK pirmasis sekretorius P. Ponomarenka, priimami nutarimai steigti regioninius Ukrainos, Karelijos–Suomijos, Briansko, Vakarų, Kalinino, Leningrado sričių štabus. Prie armijų Karo tarybų turėjo būti sudaromos CPJŠ operatyvinės grupės, Maskvoje įsteigta centrinė partizanų būrių organizatorių mokykla, centrinė specialioji radijo mokykla, prie visų štabų suformuotos kilnojamosios radijo stotys, CPJŠ turėjo perimti operatyvinį mokymo centrą, iki tol priklausiusį Vakarų fronto Karo tarybai¹.

Steigti CPJŠ pritarė visų sovietinių respublikų CK ir sričių komitetai, taip pat kai kurių frontų Karo tarybos. Tačiau Centrinio ir regioninių štabų steigimui priešinosi NKVD vadovas L. Berija, nenorėjęs susilpninti savo žinybos įtakos partizaniniam karui. Tai (kartu ir kitos aplinkybės) lėmė, kad CPJŠ tolesnė organizacinė raida turėjo komplikacijų. 1943 m. kovo 7 d. CPJŠ išformuotas motyvuojant, kad po pergalės prie Stalingrado radikaliai pasikeitė padėtis frontuose, vokiečių okupuotos sovietinės teritorijos greitai bus išvaduotos. Raudonosios armijos puolimas 1943 m. žiemą užstrigo, okupuotų teritorijų išvadavimas užsitęsė. Balandžio 17 d. CPJŠ vėl atkurtas (tačiau be Ukrainos SSR partizaninio štabo, kuris veikė savarankiškai).

1 SSRS gynybos liaudies komisariato 1942 m. birželio 16 d. įsakymas įsteigti partizaninio judėjimo centrinį ir regioninius štabus, *Русский архив*, t. 13(2), c. 254.

CPJŠ galutinai išformuojamas 1944 m. sausio 13 d. Šį kartą sakoma, kad beveik visi vokiečių okupuotų sovietinių teritorijų partizanai veikia Baltarusijos ir Ukrainos SSR, o šios respublikos turi partizaninio judėjimo štabus².

CPJŠ dokumentuose Lietuvos PJŠ minimas jau 1942 m. vasarą³, nors formaliai dar nebuvo įsteigtas. A. Sniečkus kreipėsi į Staliną ir prašė LPJŠ įsteigti 1942 m. rugsėjo pradžioje. Tokį prašymą jis, be abejo, grindė jau įsteigtų regioninių (sovietinių respublikų ir Rusijos sričių) štabų pavyzdžiais. Rugsėjo 28 d. įsteigti Latvijos, Baltarusijos, daugelio Rusijos sričių, o lapkričio 2 d. Estijos partizaninio judėjimo štabai⁴.

LPJŠ įsteigtas, etatai patvirtinti SSRS Valstybės gynybos komiteto (VGK) 1942 m. lapkričio 26 d. nutarimu (tuo pat nutarimu įsteigtas ir Pietų partizaninio judėjimo štabas, skirtas vadovauti partizaniniam karui Šiaurės Kaukaze)⁵. Tą dieną (tik kitu SSRS VGT nutarimu) LPJŠ viršininku paskiriamas Lietuvos KP(b) CK sekretorius A. Sniečkus⁶.

Štabų steigimas reiškė vadovavimo raudoniesiems partizanams telkimą į vieną įstaigą, vienvaldiškumo įvedimą, tam tikro chaotiškumo ir žinybiškumo vadovaujant užfrontės veiklai likvidavimą, vadovavimo decentralizavimą, jo funkcijų stiprėjimą regionuose. Partizaniniai štabai buvo pavaldūs kompartijos struktūroms (sąjunginių respublikų CK ir sričių komitetams), taigi padidėjo sovietinių respublikų partinės nomenklatūros poveikis partizaninės veiklos organizavimo ir vadovavimo pasipriešinimo procesams ir sumenko NKVD struktūrų poveikis. NKVD 4-oji („partizaninė“) valdyba reorganizuota, ji apsiribojo agentūrine žvalgybine ir diversine veikla. Tai turėjo teigiamą psichologinį poveikį visam sovietiniam ginkluotam pogrindžiui, ypač Lietuvoje ir Baltijos šalyse.

LPJŠ dėl įvairių priežasčių formuojamas lėtai. Viena iš svarbiausių to priežasčių – lietuviškų kadro stoka sovietų užnugaryje.

2 A. Попов, *НКВД и партизанское движение*, c. 62–63.

3 Antai CPJŠ viršininkas P. Ponomarenka 1942 m. rugpjūčio 1 d. pasirašė įsakymą aktyvinti sovietinių partizanų veiksmus prieš užnugaryje. Tarp išvardytų partizaninio judėjimo štabų, kuriems šis įsakymas pasiūstas, buvo minimi Lietuvos ir Estijos SSR štabai, *Русский архив*, t. 20(9), c. 128.

4 Latvijos PJŠ viršininku paskirtas plk. A. Sprogis, Estijos – Estijos KP(b) CK antrasis sekretorius N. Karotammas. Estijos KP(b) CK pirmasis sekretorius K. Säre karo pradžioje pasiliko Estijoje, 1941 m. rudenį vokiečių suimtas, jo likimas nežinomas. Baltarusijos PJŠ viršininku paskirtas Baltarusijos KP(b) CK antrasis sekretorius P. Kalininas.

5 SSRS VGK 1942 m. lapkričio 26 d. nutarimas nr. 2541ss partizaninio judėjimo klausimais, *Русский архив*, t. 20(9), c. 172.

6 SSRS VGK 1942 m. lapkričio 26 d. nutarimas nr. 2540ss „Apie kadro skyrimą į vadovaujančius partizaninio judėjimo organus“, *ten pat*, p. 172; išrašas iš SSRS VGK 1942 m. lapkričio 26 d. nutarimo apie A. Sniečkaus paskyrimą LPJŠ viršininku, LYA, f. 1, ap. 1, b. 426, l. 1.

Apskritai partizanų štabus sudarė kompartijos, NKVD ir Raudonosios armijos atstovai. Neoficialiai norma buvo, kad šių žinybų žmonės štabuose užimdavo tris svarbiausius vadovaujamus postus, bet nebūtinai kompartijos respublikų ir sričių pirmieji sekretoriai tapdavo štabų viršininkais⁷.

A. Sniečkaus pavaduotoju 1942 m. gruodžio viduryje skiriamas D. Šupikovas⁸, padėjėju žvalgybai ir informacijai B. Baranauskas (jį galima laikyti NKVD-NKGB atstovu štabe)⁹, o darbui su kadrais P. Baltruška (Raudonosios armijos atstovas)¹⁰. CPJŠ viršininkas P. Ponomarenka šiuos ir kai kuriuos kitus (iš viso 8) LPJŠ vadovaujančius darbuotojus patvirtino 1943 m. sausio pabaigoje¹¹.

Apskritai LPJŠ steigimą, be abejo, pagreitino laikinai panaikinus CPJŠ 1943 m. pavasarį ir partizaninio karo organizavimo funkcijas suteikus kompartijos struktūroms – sąjunginių respublikų centro komitetams. SSRS gynybos liaudies komisaro pavaduotojo J. Ščadenkos 1943 m. kovo 25 d. įsakymu, LPJŠ turėjo būti 27 kariškių, 13 laisvai samdomų darbuotojų etatų, partizanų mokymo punkte – 25 kursantai. Tų metų birželio 16 d. štabe dirbo 49 kariškiai, 15 laisvai samdomų darbuotojų, 20 kursantų, iš viso 84 žmonės¹².

LPJŠ stiprino ir papildė „čekistų kadrai“. Šiuo klausimu A. Sniečkus 1943 m. birželio pabaigoje kreipėsi į SSRS NKGB komisarą V. Merkulovą ir prašė skirti į štabą du asmenis, išmanančius čekistų darbą, pažįstančius Lietuvos specifiką ir mokančius jos gyventojų kalbas¹³.

7 A. Гогун, *Сталинские командос*, Москва, 2012, с. 29. Iš pirmųjų šešių 1942 m. įsteigtų regioninių štabų keturių štabų viršininkai buvo NKVD pareigūnai, A. Дюков, *Кто командовал советскими партизанами*, Москва, 2012, с. 122.

8 D. Šupikovas (1906 Baltarusijoje, Mogiliovo sr.–1975 Maskvoje) – SSKP narys nuo 1926 m. Baigė septynmetę mokyklą, 1931 m. neakivaizdiniu būdu Leningrado komunistinį universitetą, 1940–1941 ir 1942–1947 m. dirbo Lietuvos KP(b) CK organizacinio skyriaus vedėju, vėliau Lietuvos KP(b) CK, LKP Vilniaus srities komiteto sekretoriumi. 1952 m. išvyko į Maskvą. Net ir sovietmečiu buvo teigiama, kad jo veikloje išryškėjo administravimo ir komandavimo tendencijos, pastangos nepagrįstai apkaltinti LKP ir LSSR vadovybę, *TLE*, t. 4, Vilnius, 1988, p. 226.

9 B. Baranauskas (1902–1976) – komunistinio pogrindžio Lietuvoje veikėjas, daugiau kaip 11 metų praleido Lietuvos kalėjimuose ir stovyklose, 1940–1941 m. buvo sovietinio saugumo Šiaulių apygardos viršininkas, LSSR Valstybės saugumo liaudies komisaras, *MLTE*, t. 1, Vilnius, 1966, p. 180.

10 Povilas (Pavelas) Baltruška (1894–?) – bolševikinės Spalio revoliucijos, Rusijos pilietinio karo dalyvis. 1918–1939 m. tarnavo Raudonojoje armijoje, turėjo pulkininko laipsnį. 1940–1941 m. – Lietuvos KP(b) Vilniaus miesto komiteto sekretorius, 1945–1955 m. – Vinicos srities (Ukrainos SSR) karinis komisaras, *LTE*, t. 1, Vilnius, 1976, p. 623.

11 CPJŠ viršininko P. Ponomarenkos 1943 m. sausio 29 d. įsakymas dėl LPJŠ sudėties, LYA, f. 1, ap. 1, b. 426, l. 67.

12 LYA, f. 1, ap. 1, b. 156, l. 17, 33.

13 A. Sniečkaus 1943 m. birželio 28 d. raštas V. Merkulovui, LYA, f. 1771, ap. 1, b. 45, l. 7.

1943 m. spalį į LPJŠ buvo atsiųsti saugumiečiai N. Karpis¹⁴ ir J. Vosylius¹⁵.

Formaliai įsteigtas 1942 m. lapkritį LPJŠ Maskvoje ilgą laiką neturėjo patalpų¹⁶, iš pradžių (1943 m.) įsikūrė Bolšoj Komsomolskij I skersgatvyje, vėliau (nuo 1943 m. liepos) Starosado (Starosadskij) skersgatvio aštuntame name (čia 1943 m. liepos pradžioje D. Šupikovas prašė įvesti vyriausybinių telefono linijų su Kremliumi)¹⁷. Iš štabo darbuotojų susirašinėjimo matyti, kad čia štabas veikė iki Lietuvos „išvadavimo“ ir persikėlimo į Vilnių 1944 m. liepą¹⁸.

Realiai štabas veikti pradėjo 1943 m. viduryje. Organizacinės ir vykdomosios struktūros sovietų užnugaryje (pafrontėje ir Maskvoje) rengiami veiksmai Lietuvoje partizanai 1943 m. balandį tapo karine dalimi nr. 00136, vėliau, tų pat metų spalį, – karine dalimi nr. 28292¹⁹. A. Sniečkus 1943 m. spalio 27 d. Maskvos karo apygardos ryšių kariuomenės viršininkui generolui leitenantui Usovui rašė: „Patikėta man vadovauti karinė dalis pavaldi Maskvos karo apygardos štabui.“²⁰

1943 m. liepos pabaigoje LPJŠ organizacinė struktūra buvo tokia:

- ✓ Štabo vadovybė: viršininkas A. Sniečkus (LPJŠ viršininko pareigos prilygintos Raudonosios armijos pulkininko pareigoms);
- ✓ LPJŠ viršininko pavaduotojas – jis ėjo ir štabo I (operatyvinio darbo) skyriaus viršininko pareigas – Danijilas Šupikovas;
- ✓ II (žvalgybos ir informacijos) skyrius – viršininkas SSRS saugumo papulkininkis Boleslovas Baranauskas;
- ✓ III (ryšių) skyrius, viršininkas Francas Karlo (iki tol šias pareigas ėjęs Anatolijus Chotimčenka perkeltas į CPJŠ);

14 Nachemija Karpis (1902 Merkinėje–1970 Vilniuje) dalyvavo komunistinio pogrindžio veikloje. 1940 m. liepą pradėjo dirbti sovietinio saugumo struktūrose vertėju. Karo pradžioje pasitraukė į SSRS, Maskvoje mokėsi SSRS NKVD aukštosios mokyklos kursuose. LPJŠ ėjo slaptąjį poskyrio viršininko, 2-ojo skyriaus viršininko pareigas. Po karo iki 1949 m. dirbo Lietuvos KP(b) CK, vėliau vertėju Partijos istorijos institute prie Lietuvos KP CK.

15 Juozas Vosylius (g. 1908) karo pradžioje evakavosi į SSRS, dirbo sovietų saugume Jaroslavlio srityje. LPJŠ buvo 2-ojo (žvalgybos ir informacijos) skyriaus viršininko B. Baranausko pavaduotojas. 1945 m. pradžioje iš sovietinio saugumo atleistas paaiškėjęs, kad jo brolis gyveno vokiečių okupuotoje teritorijoje, esą buvo užverbuotas vokiečių „gestapo“, LYA, f. 1, ap. 1, b. 426, l. 42; *ten pat*, f. K-1, ap. 3, b. 981, l. 234.

16 A. Sniečkaus 1943 m. kovo 12 d. raštas Maskvos miesto vykdomojo komiteto pirmininkui Proninui, LYA, f. 1771, ap. 5, b. 45, l. 59; K. Preikšo 1943 m. kovo 20 d. raštas VKP(b) CK, *ten pat*, l. 60.

17 D. Šupikovo 1943 m. liepos 1 d. raštas VKP(b) CK reikalų valdytojui D. Krupinui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 440, l. 64.

18 LYA, f. 1, ap. 1, b. 28, l. 45, 104.

19 Karinės dalies nr. 00136 štabo viršininko D. Šupikovo 1943 m. balandžio 16 d. raštas Maskvos karo apygardos vadovybei, LYA, f. 1, ap. 1, b. 440, l. 21, 29.

20 LYA, f. 1, ap. 1, b. 440, l. 127.

- ✓ IV (kadru) skyrius – viršininkas Pavelas Baltruška;
- ✓ V (materialinio techninio aprūpinimo) skyrius – viršininkas Jevgenijus Česnokovas;
- ✓ VI (atskirasis finansų) poskyris – viršininkas Michailas Šikinas;
- ✓ VII (savarankiškas šifravimo) poskyris – viršininkas Aleksandras Gromenkovas;
- ✓ VIII (bendrasis slaptasis) poskyris – viršininkas Josifas Mirskis (vėliau N. Karpis);
- ✓ IX poskyris (administracinė ūkio dalis) – viršininkai Maratas Velička, o nuo 1943 m. rugpjūčio pabaigos Stanislovas Petrikas.

1944 m. balandžio pradžioje LPJŠ turėjo 32 karininkų etatus (užimtas 31 etatas), 26 seržantų ir eilinių etatus (užimti 25 etatai), 15 laisvai samdomų darbuotojų (civilių) etatų (užimta 10 etatų). Taigi iš viso LPJŠ buvo 73 etatai, užimti 66.

Frontui artėjant prie Lietuvos, daugėjo štabui keliamų uždavinių ir darbų, ypač žvalgybos ir informacijos srityse, todėl štabas buvo plečiamas. SSRS gynybos liaudies komisariato ir Raudonosios armijos generalinio štabo 1944 m. balandžio 12 d. nutarimu, LPJŠ etatai turėjo būti beveik padvigubinti: įsteigti skyrių viršininkų pavadootojų, padėjėjų, instruktorių ir kiti etatai. Gegužės pradžioje LPJŠ iš viso turėjo 131 etatą: 49 karininkų, 59 seržantų (jaunesniųjų vadų) ir eilinių, 23 laisvai samdomų (civilių) darbuotojų. Kadrus LPJŠ atrinko iš Raudonosios armijos 16-osios lietuviškosios šaulių divizijos 2-ojo atskirojo atsargos bataliono. Tačiau dėl žmonių trūkumo batalione LPJŠ etatams užpildyti neleista atrinkti norimo žmonių skaičiaus. Tad 1944 m. gegužės mėn. štabe dirbo tik 83 asmenys, trūko iš viso 48 žmonių (iš jų 18 karininkų)²¹.

Operatyviniu požiūriu LPJŠ buvo pavaldus Centriniam partizaninio judėjimo štabui (CPJŠ). Iš kai kurių faktų galima spręsti, kad LPJŠ viršininko A. Sniečkaus su CPJŠ ir jo viršininku P. Ponomarenka santykiai klostėsi nelabai sklandžiai. Antai 1943 m. gegužės 5 d. A. Sniečkus laiške ką tik atvykusiems į vokiečių užnugarį sovietinio pagrindžio vadovams rašė, kad atsikūrė įstaiga [t. y. CPJŠ. – R. Z.], kuri virš „mūsų stovi“ ir gali „daugeliu atvejų suvaržyti mūsų iniciatyvą, sukliudyti mums kelius (į Lietuvą) nutiesti“. A. Sniečkaus nuomone, gerai būtų, jei ta įstaiga „lygiai į visus žiūrėtų“, vis dėlto praktika rodo, kad taip nėra, esą kalbų daug, o paramos mažai²². Rašydamas apie nevienodą požiūrį į partizanų štabus, A. Sniečkus omenyje

21 LPJŠ kadru skyriaus ataskaita apie darbą 1944 m. balandžio mėnesį, LYA, f. 1, ap. 1, b. 157, l. 12–13; Lietuvos KP(b) CK 1944 m. gegužės 11 d. raštas Maskvos karo apygardos vadovybei, LYA, f. 1771, ap. 7, b. 109, l. 44; Maskvos karo apygardos vadovybės 1944 m. gegužės 15 d. atsakomasis raštas, *ten pat*, l. 43.

22 A. Sniečkaus 1943 m. gegužės 8 d. laiškas Kazimierui (M. Šumauskui), Jurgiui (G. Zimanui), Baškiui (D. Rociui), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 16.

A. Sniečkus tarp sovietinio partizaninio judėjimo štabų viršininkų Maskvoje (pirmas iš dešinės). Viduryje – CPJŠ viršininkas P. Ponomarenka, antras iš dešinės – Latvijos PJŠ viršininkas A. Sprogis, ketvirtas iš kairės – Stavropolio krašto PJŠ viršininkas M. Suslovas (po karo VKP(b) CK Lietuvos biuro pirmininkas) (LCVA, 0-085208)

turėjo atveji, kai 1943 m. pavasarį likviduojamo CPJŠ turtas (ryšių priemonės, ginkluotė, amunicija) turėjo būti paskirstytas respublikų ir sričių partizanų štabams, tačiau Baltijos respublikų štabai absoliučiai nieko negavo. Dėl to A. Sniečkus kartu su Latvijos ir Estijos kompartijų CK sekretoriais netgi kreipėsi į Staliną ir prašė jų štabams bent minimalios materialinės pagalbos, taip pat lėktuvais²³ (siųsti į vokiečių užnugarį krovinius ir žmones).

A. Sniečkus, be abejo, buvo svarbiausias štabo asmuo, apskritai viso sovietinio ginkluoto pagrindžio Lietuvoje organizatorius ir kūrėjas. Lietuvos KP(b) CK pirmojo sekretoriaus ir LPJŠ viršininko pareigų „sudvejinimas“ leido jam realizuoti tvirtą kompartijos vadovavimą sovietiniam ginkluotam pagrindžiui Lietuvoje. Iš kitų LPJŠ vadovavusių nacionalinių „kadru“ atstovų kaip iškilesnę asmenybę galima paminėti tik B. Baranauską, gerai pažinojusį veiklos sąlygas

23 Estijos KP(b) CK sekretoriaus N. Karotammo, Lietuvos KP(b) CK sekretoriaus A. Sniečkaus, Latvijos KP(b) CK sekretoriaus J. Kalnberzinio 1943 m. kovo 9 d. raštas SSRS Vyriausiajam kariuomenės vadui Stalinui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 3, l. 2.

Lietuvoje. Visi kiti štabo vadovaujantys pareigūnai buvo eiliniai partokratai ar techniniai darbuotojai, mažai ką bendra turėję su Lietuva. Iš esmės toks buvo ir A. Sniečkaus pavaduotojas D. Šupikovas, štabe jis atliko politinės priežiūros ir kontrolės funkcijas.

SSRS aukščiausiosios vadovybės nuomone, sovietinių respublikų partizaninio judėjimo štabai buvo ne vien karinės, bet ir karinės politinės organizacijos, jų dydis (personalo skaičius) priklausė nuo respublikos ar regiono politinės svarbos, sovietinės vadovybės politinių ir karinių interesų. Matyt, Latvijos ir Estijos štabai buvo panašūs savo dydžiu, santykinai gausūs, nepaisant to, kad sovietiniai partizaniniai „judėjimai“ šiose respublikose buvo silpni. Tai rodo minėtųjų respublikų svarbą sovietų vadovybei. Kaip minėta, 1944 m. gegužės pradžioje LPJŠ turėjo 131 etatą (tiesa, dėl žmonių trūkumo ne visi buvo užimti). 1943 m. viduryje didžiausiam Ukrainos partizaninio judėjimo štabe dirbo 143 darbuotojai²⁴ (matyt, vėliau jų skaičius taip pat didėjo).

Taigi nuo 1943 m. vidurio LPJŠ Maskvoje buvo pagrindinė institucija, vadovavusi sovietiniam ginkluotam pogrindžiui Lietuvoje. Netenka kalbėti apie didesnę LPJŠ savarankiškumą, jis vykdė SSRS centrinės politinės ir karinės vadovybės direktyvas ir nurodytą strateginę ginkluotos antivokiškos partizaninės kovos kursą.

Prie LPJŠ Maskvoje ir sovietinėje pafrontėje veikė įvairūs „techniniai centrai“, aptarnaujantys sovietinį ginkluotą pogrindį. Visų pirma tai raudonųjų partizanų „mokymo punktas“, kuriam vadovavo leitenantas A. Kalinas; 1944 m. pradžioje jame dirbo 11 darbuotojų, buvo 20 „kursantų“ (partizanų)²⁵.

Nuo 1943 m. pradžios didelę reikšmę tobulinant visą skverbimosi iš sovietų užnugario į Lietuvą procesą, palaikant ginkluoto sovietinio pogrindžio Lietuvoje egzistenciją, turėjo sovietinėje pafrontėje sukurtos „tarpinės“ struktūros tarp Maskvos ir okupuotos Lietuvos (jos veikė iki 1944 m. rugsėjo pabaigos). Didžiųjų Lukų apylinkėse, netoli Toropeco geležinkelio stoties, Senosios Toropos gyvenvietėje, taip pat Ostrovų, Semivjės, Pečenecų kaimuose (kolūkių sandėliuose) buvo įsteigta LPJŠ „specialioji bazė“ su kilnojamąja radijo stotimi, ginklų, šaudmenų, sprogmenų, kito karinio ir materialaus turto sandėliais, žeminėmis ir palapinėmis žmonėms gyventi. Bazės objektai buvo išdėstyti 30 km spinduliu. Senojoje Toropoje veikė partizanus aptarnaujantis aerodromas. Žmones, ginklus, amuniciją ir kitą turtą iš Maskvos iki

24 A. Гогун, *Сталинские командос*, c. 33. Knygos autorius su tam tikra ironija pabrėžia, kad Baltijos respublikų partizaninių štabų personalo skaičių kai kada buvo galima palyginti su šiose respublikose veikusių sovietinių partizanų skaičiumi.

25 LPJŠ viršininko A. Sniečkaus 1943 m. liepos 6 d. ir CPJŠ viršininko P. Ponomarenkos 1943 m. liepos 22 d. įsakymai dėl LPJŠ sudėties, LYA, f. 1, ap. 1, b. 427, l. 78–79; *ten pat*, b. 426, l. 51; LPJŠ mokymo punkto 1944 m. etatai, LYA, f. 1771, ap. 7, b. 121, l. 7.

LPJŠ darbuotojai ir kiti sovietiniai Lietuvos veikėjai 1944 m. Kremliuje po apdovanojimo. Pirmoje eilėje pirmas iš kairės P. Baltruška, antras – A. Zaicas, pirmas iš dešinės – D. Šupikovas, antroje eilėje – antras iš kairės B. Baranauskas, trečias – J. Česnokovas (LCVA, 0-062809)

Senosios Toropos gabeno geležinkeliu, tada iš aerodromo per frontą iki Baltarusijos – Lietuvos miškų – lėktuvais. Nuo 1943 m. vasario tiekimui iš sovietų užnugario koordinuoti Senojoje Toropoje veikė speciali operatyvinė grupė, vadovaujama E. Bilevičiaus-Sarino, vėliau jis buvo Lietuvos KP(b) CK atstovas Kalinino, 2-ojo Pabaltijo fronto štabe²⁶. Senojoje Toropoje dažnai lankėsi A. Sniečkus, D. Šupikovas ir kiti sovietiniai Lietuvos vadovai Maskvoje.

Pafrontėje įsteigta LPJŠ kilnojamoji radijo stotis, palaikytas radijo ryšys su Vakarų Baltarusijoje ir Lietuvoje veikusiais partizanų būriais. Radijo stočiai vadovavo Aleksandras Sergejevas, dirbo 7 radistai, aptarnaujantis personalas, apsauga, iš viso – 18 žmonių. Nuo 1944 m. vasario pradžios radijo stoties etatai padidinti 8, nuo balandžio vidurio – 17 etatų²⁷.

Senosios Toropos apylinkėse įsteigta LPJŠ bazė per visą karą išliko svarbiausia, pagrindinė bazė aprūpinant sovietinį ginkluotą pogrindį Lietuvoje. 1944 m. pavasarį Novodugine (Smolensko sr.) organizuota nauja LPJŠ bazė, iš kurios taip pat vykdytos tiekimo operacijos sovietiniams Lietuvos partizanams²⁸. Mažiau

26 LPJŠ 1944 m. aktas apie operatyvinės grupės ir radijo stoties pafrontėje padėtį, LYA, f. 1, ap. 1, b. 164, l. 68–71; E. Bilevičius, *Didžiojo įtempimo laikai ir žmonės*, Vilnius, 1983, p. 116; E. Bilevičiaus 1973 m. autobiografija-atsiminimai, LYA, f. 3377, ap. 46, b. 1073, l. 14–15; *ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 188, l. 88.

27 LPJŠ kilnojamosios radijo stoties 1944 m. etatai nr. 034/342-A, LYA, f. 1771, ap. 7, b. 121, l. 5–6.

28 LPJŠ viršininko A. Sniečkaus 1944 m. kovo 25 d. įsakymas dėl LPJŠ naujos bazės įsteigimo Novodugino aerodrome, LYA, f. 1, ap. 1, b. 428, l. 68–70; D. Šupikovo 1944 m. gegužės 20 d. pažyma apie krovinius,

įvairių krovinių raudonieji partizanai gaudavo iš kitų Maskvos (Vnukovo, Mo-
nino) aerodromų²⁹.

1944 m. liepos viduryje Raudonajai armijai užėmus didžiąją Lietuvos terito-
rijos dalį, sudaryta speciali operatyvinė grupė, kuri organizavo LPJŠ ir kai kurio
turto perkėlimą iš Maskvos į Vilnių³⁰. 1944 m. liepos pabaigoje LPJŠ įsikūrė Vil-
niuje, Šv. Pilypo (dabar Šermukšnių) gatvėje nr. 4, Lietuvos SSR Valstybės kontrolės
liaudies komisariato patalpose³¹, o štabo radijo stotis Buivydiškėse (netoli Vilniaus).
LPJŠ, kaip karinė organizacija, jos žmonės ir materialinė techninė bazė buvo panau-
doti sovietų valdžios struktūroms Lietuvoje įkurdinti.

2. Vadovaujančių centrų kūrimas vokiečių okupuotoje teritorijoje (Baltarusijoje ir Lietuvoje). Sovietinio pagrindžio vadovų M. Šumausko ir G. Zimano santykiai

Pastangos 1941 m. pabaigoje į vokiečių okupuotą Lietuvą pasiųsti Lietuvos
KP(b) CK sekretoriatą buvo nesėkmingos, vėliau, 1942 m. pavasarį, apie pasiųstas
dvi Lietuvos KP(b) CK operatyvines grupes, turėjusias sudaryti vadovaujantį sovietų
pagrindžio centrą, nebuvo žinoma (Maskva jokių žinių negavo). Tuo tarpu karo
įvykių eiga, sovietinio pagrindžio veiklos organizaciniai ir pasipriešinimo plėtros
uždaviniai skatino vokiečių užnugaryje kurti pagrindžio centrus, juo labiau kad
kompartinijos ir NKVD-NKGB varžėsi dėl vadovavimo sovietiniam pagrindžiui.

Lietuvos kompartijos vadovybė (Lietuvos KP(b) CK biuras) Maskvoje 1942 m. lap-
kričio 26 d. apsvarstė kiek neaiškiai suformuluotą klausimą „Apie Lietuvos KP(b) CK
operatyvinės grupės paskyrimą darbui laikinai okupuotos Lietuvos TSR teritorijoje“.
Čia teigiama: atsižvelgiant į tai, kad anksčiau į priešų užnugarį buvo išsiųstas Lietuvos
KP(b) CK pagrindinis centras, nutarta sudaryti Lietuvos KP(b) CK operatyvinę vado-
vaujančią grupę, kurios tikslas „pagerinti“ Lietuvos KP(b) CK ryšį su pagrindinėmis
bolševikinėmis organizacijomis ir sustiprinti partinių vadovavimą joms³². Taigi iš nuta-
rimo formuluočių išeitų, kad nauja operatyvinė grupė turėjo būti pavaldi I. Meskupo

pasiųstus sovietiniams Lietuvos partizanams iš Novodugino aerodromo 1944 m. gegužės 12–15 d., *ten pat*, b. 5, l. 109.

29 LYA, f. 1, ap. 1, b. 4, l. 56, 63.

30 LPJŠ viršininko pavaduotojo D. Šupikovo 1944 m. liepos 17 d. įsakymas dėl LPJŠ operatyvinės grupės
Maskvoje sudarymo štabui likviduoti, LYA, f. 1, ap. 1, b. 433, l. 33.

31 Lietuvos SSR Valstybės kontrolės liaudies komisariato reikalų valdytojo Zaleskio 1944 m. spalio 26 d.
raštas LPJŠ likvidacinei komisijai dėl turto sugrąžinimo, LYA, f. 1, ap. 1, b. 492, l. 41.

32 Išrašas iš Lietuvos KP(b) CK biuro 1942 m. lapkričio 26 d. posėdžio protokolo nr. 24, LYA, f. 1771,
ap. 190 (ypatingasis aplankas), b. 2, l. 25.

vadovaujamam sovietinio pagrindžio centrui. Matyt, nežinomas I. Meskupo ir jo grupės likimas sovietinę vadovybę Maskvoje vertė atsargiai formuluoti ir apibrėžti naujos vadovaujančios grupės statusą vokiečių užnugaryje ir jai keltus uždavinius.

Patvirtinama tokia nauja Lietuvos KP(b) CK operatyvinė grupė: grupės vadovas M. Šumauskas (Lietuvos KP(b) CK narys, Lietuvos TSR Liaudies komisarų tarybos (LKT) pirmininko pavaduotojas); grupės vadovo pavaduotojas G. Zimanas (ėjo Lietuvos KP(b) CK propagandos skyriaus vedėjo pavaduotojo pareigas); nariai S. Syrus³³ (atsakingas už partizanų būrių materialinį aprūpinimą), D. Rocius, V. Kliukas (atsakingas už komjaunimo darbo organizavimą), A. Kondratas, V. Majeviskis (Lietuvos KP(b) CK „atsakingieji organizatoriai“).

Tokia operatyvinės grupės sudėtis pateikiama oficialiuose sovietų šaltiniuose ir istoriografijoje. Tačiau tai ne visa sudėtis, operatyvinei grupei priklausė žmonės, kurie nebuvo minimi, jų veikla, nors ir buvo labai svarbi, nutylėta. Šie žmonės turėjo vykdyti „ypatingos paskirties“ darbą (t. y. užkirsti kelią prieš agentūros skverbimuisi į sovietinį pagrindį (kontržvalgyba), tikrinti politinį dalyvių patikimumą ir kt.), taip pat žvalgybos darbą. Žvalgyba ir kontržvalgyba užsiėmė Margelis (Dzidas Jocius)³⁴, Jonas Valiukas³⁵. Vėliau kaip operatyvinės grupės ypatingojo skyriaus viršininkas minimas Varpas, Stankevičius (Juozas Žemaitaitis)³⁶. 1944 m. pradžioje, susikūrus G. Zimano vadovaujamam Lietuvos KP(b) Pietų srities komitetui, jis tapo ir šio komiteto ypatingojo skyriaus viršininku.

Lietuvos KP(b) CK nutarimu operatyvinė grupė įpareigota įsteigti laikinąją bazę Baltarusijoje, Vileikos srityje. Vėliau, susipažinus su padėtimi ir tinkamai pasirengus, bazė turėjo būti perkelta į Lietuvą. Grupė turėjo gauti du gerai paruoštus, „specialią mokyklą“ Maskvoje baigusius radistus. Ji įpareigota leisti pagrindinį laikraštį lietuvių ir lenkų kalbomis (už tai atsakė G. Zimanas)³⁷.

Kad operatyvinė grupė spėtų įsikurti, į vokiečių užnugarį ją skubėta išsiųsti iki 1942–1943 m. žiemos³⁸. Sovietinio pagrindžio Lietuvoje šaltiniuose netgi

33 Stanislovas Syrus (1904–1943) – Rusijos lietuvis, gimė Novosibirsko sr. valstiečių šeimoje. Nuo 1929 m. komunistų partijos narys, 1934 m. baigė Vakarų tautinių mažumų komunistinio universiteto lietuviškąjį sektorių, dirbo Krasnojarsko krašte. 1941 m. atsijęs į Lietuvą, dirbo Lietuvos KP(b) Vilniaus miesto Tarybų rajono komiteto sekretoriumi, karo pradžioje pasitraukęs į SSRS – Lietuvos KP(b) CK aparate Maskvoje, *MLTE*, t. 3, Vilnius, 1971, p. 206.

34 Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. rugsėjo 28 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 51, l. 50.

35 LPJŠ viršininko A. Sniečkaus 1943 m. rugpjūčio 20 d. raštas CPJŠ viršininko pavaduotojui Belčenkai, LYA, f. 1, ap. 1, b. 22, l. 66.

36 Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. gegužės 16 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 406, l. 153.

37 *Ten pat*, l. 25.

38 A. Sniečkaus 1942 m. lapkričio 27 d. raštai CPJŠ viršininkui P. Ponomarenkai, LYA, f. 1, ap. 1, b. 19, l. 169, 175.

galima rasti teiginių, kad ji į vokiečių užnugarį pasiūsta 1942 m., tačiau tokie teiginiai neatitinka tikrovės.

Užtrukus operatyvinę grupę išsiūsti, teko daryti pakeitimus atsižvelgiant į situaciją. 1942 m. pabaigoje–1943 m. pradžioje Maskvoje kūrėsi LPJŠ. Kita vertus, iš vokiečių užnugario ir toliau nebuvo jokių žinių apie operatyvinę I. Meskupo grupę. Šiek tiek pakeista M. Šumausko operatyvinės grupės sudėtis, ją stengtasi sustiprinti žmonėmis iš Rytų Lietuvos apskričių: vietoj V. Kliuko grupės nare tapo J. Narkevičiūtė (buvusi LLKJS Trakų apskrities komiteto sekretorė), į grupę įtrauktas N. Kovšovas (buvęs LKP(b) Zarasų apskrities komiteto sekretorius). Tiesa, nei N. Kovšovas, nei A. Kondrotas su operatyvine grupe į vokiečių užnugarį nepateko, o išvyko I. Verbickis³⁹.

Dėl minėtųjų pasikeitusių aplinkybių Lietuvos kompartijos vadovybė Maskvoje buvo priversta iš naujo svarstyti ir tvirtinti M. Šumausko operatyvinės grupės sudarymo ir pasiuntimo į vokiečių užnugarį klausimą, konkrečiau formuluoti ir detalizuoti jos veiklos uždavinius. Grupės sudarymas „apiformintas“, LPJŠ viršininkas A. Sniečkus operatyvinės grupės, kaip tarpinės vadovaujančios struktūros, statusą ir veiklą vokiečių užnugaryje išdėstė 1943 m. vasario 9 d. įsakymu nr. 16 „Dėl LPJŠ operatyvinės grupės sudarymo ir jos laikinos bazės įkūrimo Baltarusijos TSR“⁴⁰. Čia pabrėžiamas tiesioginis operatyvinės grupės pavaldumas LPJŠ, jos uždavinys – toliau plėsti „partizaninį judėjimą“ remiantis Stalino 1942 m. rugsėjo 5 d. įsakymu nr. 00189, vadovaujantis LPJŠ direktyvomis, operatyviai vadovauti partizanų būriams. Dėl okupuotoje Lietuvos SSR „susidariusios“ nepalankios politinės padėties pabrėžiama būtinybė LPJŠ laikiną operatyvinę bazę įkurti Baltarusijoje, netoli Lietuvos, ir organizuotai plėtoti partizaninę kovą Lietuvoje. Baltarusijoje turėjo būti steigiamos raudonųjų Lietuvos partizanų „laikinosios bazės“, jų turėjo būti ne mažiau kaip dvi.

Operatyvinė grupė nedelsdama privalėjo imtis priemonių iširti ir parengti bazę tolesnei partizaninio judėjimo plėtrai Vilnijoje. Ji įpareigota užmegzti ryšį su anksčiau į Lietuvą siųstomis grupėmis (minėtosios į Vilniaus, Trakų, Alytaus, Kauno, Utenos, Ukmergės, Panevėžio ir Šiaulių apskritis siųstosios), apie jų būklę ir veiklą turėjo informuoti LPJŠ Maskvoje. Atskiru įsakymo punktu grupė įpareigota sudaryti specialią grupę užmegzti ryšiui su anksčiau į „Utenos–Rokiškio rajoną“ siūsta Lietuvos KP(b) CK (I. Meskupo) operatyvine grupe.

Kelti dideli žvalgybinės, organizacinės, diversinės, propagandinės veiklos uždaviniai. Grupė turėjo nuodugnai iširti padėtį Lietuvoje, gyventojų sluoksnių nuotai-

39 Lietuvos KP(b) CK biuro 1943 m. sausio 28 d. nutarimas, LYA, f. 1771, ap. 190, b. 2, l. 39.

40 Lietuvos liaudis *Didžiąjame Tėvynės kare*, p. 103–105.

kas, okupacinių valdžios institucijų veiklą, priešo kariuomenės, aerodromų ir kitų karinių objektų dislokaciją, steigti (naujus) partizanų būrius ir grupes, organizuoti partizaninę diversinę veiklą prie svarbiausių komunikacijų (prie tokių priskirti link Daugpilio einantys geležinkeliai ir keliai), organizuoti Lietuvos KP(b) CK pagrindinio laikraščio leidimą, platinimą ir kt.

M. Šumausko ir G. Zimano vadovaujama Lietuvos KP(b) CK ir LPJŠ operatyvinė grupė ir „specialus“ partizaninio karo organizatorių būrys, iš viso 49 žmonės⁴¹, į vokiečių užnugarį iš Maskvos išvyko 1943 m. vasario antroje pusėje (matyt, vasario 21 d.)⁴². Sovietų Lietuvos partizanai iš Baltarusijos geležinkelio stoties Maskvoje iki Toropeco miestelio, lydimi A. Sniečkaus, keliavo geležinkeliu. Toliau į vakarus fronto link būrys žygiavo pėsčiomis.

Išskyrus keliolika asmenų, fronto liniją jie turėjo įveikti pėsčiomis. Iki 1943 m. pradžios Polocko–Nevelio–Sebežo ruože ištisos fronto linijos dar nebuvo, į vokiečių užnugarį sėkmingai skverbėsi gausios raudonųjų partizanų pajėgos. Vokiečių kariuomenės užnugaryje susiformavo ir veikė jų nekontroliuojama Osvėjos–Sebežo partizanų zona, vaidinusi svarbų vaidmenį siunčiant grupes į vokiečių užnugarį. Tačiau 1943 m. sausį per didelę antipartizaninę akciją vokiečiai šią zoną likvidavo ir uždarė fronto linijos plyšius.

1943 m. vasario 24–27 d. jungtinis baltarusių ir lietuvių partizanų būrys (iš viso apie 160 žmonių) tris kartus nesėkmingai bandė pereiti fronto liniją⁴³. Nesėkmingi buvo ir vėlesni bandymai; tai buvo neplanuota ir netikėta. M. Šumausko ir G. Zimano vadovaujama operatyvinė grupė ilgai, iki balandžio vidurio, įstrigo pafrontėje. Klaidžiodami palei fronto liniją, bandydami ją pereiti pavasarėjant pažliugusiuose Rusijos snieguose, patyrė daug vargo, pritrūko maisto, avalynės ir kt.

Iš pafrontės Lietuvos KP(b) CK operatyvinės grupės vadovybė A. Sniečkaus Maskvoje prašė imtis energingiausių priemonių padėčiai gelbėti⁴⁴. A. Snieckus višaip stengėsi drąsinti grupės vadovybę. Antai 1943 m. balandžio 5 d. jis optimis-

41 *Lietuvos liaudis Didžiajame Tėvynės kare*, p. 103; „Specialaus“ būrio sąrašuose – 41 asmuo, 49 žmonės būryje susidarė kartu su operatyvinės grupės nariais, LYA, f. 1, ap. 1, b. 427, l. 19–20. Sąraše nėra operatyvinės grupės nario D. Rociaus, jis iš Maskvos išvyko anksčiau su baltarusių partizanų grupe, bet nesugebėjo pereiti fronto. D. Rocius fronto liniją perskrido kartu su operatyvine grupe.

42 M. Šumauskas teigia, kad sovietiniai Lietuvos partizanai iš Maskvos išvyko 1943 m. sausio 21 d., M. Šumauskas, *Gyvenimo prasmė*, Vilnius, 1975, p. 64. Išvykimo data netiksli – turėtų būti ne sausio, o vasario mėn.

43 Kaip matyti iš Gudaičio (S. Syraus), Jurgio (G. Zimano) laiškų A. Sniečkui, vokiečiams iš kulkosvaidžių ir minosvaidžių apšaudžius fronto liniją bandžiusį pereiti būrį, tarp sovietinių Lietuvos partizanų kilo panika, kai kurie pabėgo iš mūšio lauko, pametė radijo siųstuvų maitinimo komplektus, ginklus, asmeninius daiktus, kai kurie „visiškai neteko jėgų“, Gudaičio (S. Syraus), Jurgio (G. Zimano) 1943 m. vasario 27 d., kovo 7 d. laiškai A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 29, l. 3, 47–50, 67.

44 S. Syraus, G. Zimano 1943 m. kovo 24 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 406, l. 6 ir kt.

tiškai informavo E. Bilevičių pafrontėje, esą SSRS karo aviacijos vadovybė davė įsakymą, kad visas lietuvių sovietinių partizanų būrys (apie 50 žmonių) artimiausiomis dienomis būtų nugabentas į vokiečių užnugarį „oro keliu“⁴⁵. Tačiau, kaip matyti iš A. Sniečkaus susirašinėjimo su SSRS karine vadovybe, toks optimizmas ir operatyvumas neturėjo pagrindo. Kai A. Sniečkus 1943 m. balandžio 2 d. raštu kreipėsi į SSRS Tolimojo veikimo aviacijos vadovybę ir primygtinai prašė visą būrį per frontą nuskraidinti lėktuvais, pabrėždamas, kad tai yra ypatingai svarbus uždavinys plečiant partizaninį judėjimą Lietuvoje, iš sovietinės aviacijos vadų gavo atsakymą: dėl lėktuvų reikėtų kreiptis į vyriausiąją karo vadovybę (stovką), nes tik jai leidus lėktuvai gali būti tam reikalui panaudoti. A. Sniečkus balandžio 14 d. kreipėsi į SSRS Valstybės gynimo komiteto narį G. Malenkovą, prašydamas duoti atitinkamus nurodymus SSRS oro desantinės kariuomenės, tolimojo veikimo aviacijos arba civilinės aviacijos vadams dėl Lietuvos SSR atsakingų partinių ir valdžios darbuotojų grupės gabenimo į priešų užnugarį. Jis prašė padėti lėktuvais ir ateityje, sakydamas, kad tokios pagalbos iki tol nebuvo⁴⁶.

Kaip matyti iš operatyvinės grupės vadovų pranešimų A. Sniečkui, siųsdami žmones per frontą sovietinės aviacijos vadai pirmumo teisę teikė baltarusių partizanams⁴⁷. 1943 m. balandžio viduryje sovietinė oro desantinės kariuomenės vadovybė davė nurodymą lėktuvais per fronto liniją perskraidinti tik 8 (iš 50) Lietuvos sovietinių partizanų vadovus ir organizatorius⁴⁸.

1943 m. balandžio 20–24 d. visa operatyvinė grupė ir partizanai fronto liniją kirto ne lėktuvais, o jų buksyruojamais sklandytuvais. Sovietinio pogrindžio Lietuvoje vadovybė pateko į pavojingą eksperimentinę desantinę operaciją (žr. p. 159–160). Partizanų aerodrome Baltarusijoje, Begomlio apylinkėse, nesėkmingai leidžiantis sklandytuvams, grupės nariai S. Syrus, V. Majeviskis žuvo, o G. Zimas, J. Narkevičiūtė buvo sunkiai sužeisti⁴⁹. Taigi iš 7 operatyvinės grupės narių 4 nukentėjo – žuvo ar buvo sužeisti, dar net nespėję pradėti veikti vokiečių užnugaryje.

45 A. Sniečkaus 1943 m. balandžio 5 d. šifruotė E. Bilevičiui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 398, l. 23.

46 A. Sniečkaus 1943 m. balandžio 2 d. raštas Tolimojo veikimo aviacijos vadui gen. plk. A. Golovanovui ir jo 1943 m. balandžio 12 d. atsakomasis raštas A. Sniečkui, LYA, f. 1771, ap. 6, b. 44, l. 19–20; A. Sniečkaus 1943 m. balandžio 14 d. raštas G. Malenkovui, *ten pat*, b. 29, l. 10.

A. Sniečkus įstrigusiems pafrontėje operatyvinės grupės nariams rašė, kad į Malenkovą kreipėsi „dėl visa ko“ (t. y. kad operatyvinė grupė į vokiečių užnugarį būtų pasiųsta lėktuvais, o ne „planeriais“ (sklandytuvais), A. Sniečkaus 1943 m. balandžio 14 d. laiškas Kazimierui (M. Šumauskui), Jurgiui (G. Zimanui), Gudaičiui (S. Syriui), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 12.

47 Baškio (D. Rociaus), Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. kovo 29 d. ir balandžio 1 d. šifruotės LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 406, l. 27, 33.

48 E. Bilevičiaus 1943 m. balandžio 11 d. šifruotė A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 406, l. 51.

49 *Lietuvos liaudis Didžiąjame Tėvynės kare*, p. 128, 400; LYA, f. 1, ap. 1, b. 51, l. 14.

Kaip minėta, remdamasi išankstiniais planais, operatyvinė grupė – sovietinių Lietuvos partizanų vadovaujantis centras – turėjo bazuotis Baltarusijoje, Vileikos srityje. Tačiau 1943 m. balandžio viduryje A. Sniečkus vykstančiai į vokiečių užnugarį grupei liepė apsistoti pas P. Pranevičių Rosonų miškuose (t. y. daug toliau nuo Lietuvos). Esą ten yra kelios bazės, bet trūksta „tvirtų“ vadovų. A. Sniečkus elgėsi atsargiai ir pabrėžė, kad operatyvinė grupė privalo turėti 2–3 gerai užkonspiruotas bazes. Be vadovybės žinios ji negali eiti į Lietuvą. Ji turi įvairiais būdais plėsti ryšius su Lietuva ir kartu laikytis „konspiracijos ir dar kartą konspiracijos“. Jis siūlė ir nuo baltarusių, jei bus galima, „atsidalinti“. A. Sniečkaus nuomone, sovietinio pagrindžio „vadovaujanti viršūnė“ turėjo būti tvirtai apsaugota. Turėdamas omenyje neišskų I. Meskupo grupės likimą pabrėžė, kad „veikiausiai“ Lietuvoje neteko daugelio „vadovaujančių draugų“, tad šį vadovaujantį centrą (tai buvo jau trečioji Lietuvos KP(b) CK) operatyvinė grupė) „visaip reikia stengtis išsaugoti“⁵⁰.

Operatyvinei grupei įstrigus pafrontėje, sovietiniai vadovai turėjo laiko apmąstyti veiklos perspektyvas. G. Zimanas 1943 m. balandžio pradžioje A. Sniečkui siūlė, užuot visą operatyvinę grupę sutelkus Vileikos srityje, išskirstyti ją į tris dalis: vieną dalį įkurdinti Baltarusijoje, prie Latvijos sienos, – ji turėjo vadovauti sovietiniam pagrindžiui Zarasų, Utenos, Joniškio ir Šiaulių apskrityse; antrą dalį – Vileikos srityje, Baltarusijoje (ji turėjo veikti Vilniaus, Trakų, Kauno miestuose ir apskrityse); trečią dalį – Baranovičių apylinkėse, Baltarusijoje, jos veiklos sritis turėjo būti Suvalkija (su Alytaus ir Seinų miestais). Anot G. Zimano, taip išdėsčius vadovaujančias jėgas, būtų aprėpta visa Lietuva, išskyrus Žemaitiją. G. Zimano aiškinimu, tai buvo savotiška struktūros, vadovaujančios ginkluotam pagrindžiui Baltarusijoje, kopija: esą „panašiai elgiasi“ Baltarusijos sovietinių partizanų vadovybė ir skiria savo įgaliotinius srityse⁵¹.

Tačiau A. Sniečkus nebuvo linkęs keisti operatyvinės grupės dislokacijos planų. Jo nuomone, Baltarusijoje jau sukurta keletas bazių, kurioms reikalingi „tvirti vadovai“, „vairuojanti ranka“. Jis kartojo: operatyvinė grupė turi bazuotis Baltarusijoje, gerai užsikonstruoti, turėti 2–3 bazes, esant galimybėms „atsidalinti“ net ir nuo baltarusių partizanų, veikti kuo savarankiškiau. Tokią nuostatą A. Sniečkus grindė tuo, kad sovietinio pagrindžio vadovaujantį centrą visomis priemonėmis reikia stengtis išsaugoti, be to, reikia plėsti ryšius su Lietuva įvairiais būdais, bet laikantis griežtos konspiracijos. Jis kartojo, kad dėl atsargumo „be mūsų žinios operatyvinės grupės nariai negali vykti į Lietuvos gilumą“⁵².

50 A. Sniečkaus 1943 m. balandžio 11 d. laiškas Kazimierui (M. Šumauskui), Jurgiui (G. Zimanui), Gudaičiui (S. Syriui), Baškiui (D. Rociui), Birutei (J. Narkevičiūtei), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 10.

51 Jurgio (G. Zimano) 1943 m. balandžio 3 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 29, l. 74.

52 A. Sniečkaus 1943 m. balandžio 11 d. laiškas Lietuvos KP(b) CK operatyvinės grupės nariams, LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 10.

M. Šumauskas, 1943 m. balandžio pabaigoje atvykęs į vokiečių užnugarį, operatyvinės grupės pagrindinę bazę Baltarusijoje siūlė kurti Begomlio apylinkėse, antrąją – Chodutiškių (Adutiškio), trečiąją – Kazėnų miškuose. Anot jo, Begomlio apylinkėse „ir (baltarusių) partizanų brigados stiprios, ir vietos miškingos“, brigados neblogai ginkluotos, turi net artilerijos pabūklų, kavalerijos dalinių ir kt.⁵³ Su tokiu siūlymu A. Sniečkus nenorėjo sutikti: šiuos miškus ir rytinį Lietuvos pakraštį skyrė daugiau kaip 100 km.

Tokiems M. Šumausko siūlymams buvo lemta neišsipildyti ne tik dėl A. Sniečkaus nuostatų. 1943 m. pavasarį Begomlio miškuose darėsi nesaugu⁵⁴. Vokiečiai, 1942 m. pabaigoje netekę Begomlio apylinkių kontrolės (čia susikūrė nekontroliuojamas partizanų kraštas), 1943 m. pavasarį pabandė jį likviduoti ir išstumti sovietų partizanus.

A. Sniečkus skubino per fronto liniją perskraidintos Lietuvos KP(b) CK operatyvinės grupės, kaip vadovaujančio ir organizuojančio sovietinio pagrindžio centro, artėjimą prie Lietuvos ir jo veiklos pradžią. Atvykę sovietinio Lietuvos pagrindžio vadovai turėjo derintis prie baltarusių partizanų. Tik 1943 m. gegužės 13 ar 14 d. operatyvinės grupės nario Baškio (D. Rociaus) vadovaujami „specialaus“ būrio partizanai (iš viso 45 žmonės) kartu su baltarusiais išėjo į Kazėnų miškus (t. y. arčiau Lietuvos). Žygiuodami jie turėjo išsiaiškinti, kaip galėtų „prasigauti į Lietuvą“, jei aplinkybės pasirodytų palankios, nedelsdami išsiuntinėti partizaninio karo organizatorius į jų veiklos rajonus Lietuvoje⁵⁵. D. Rocius, 1943 m. gegužės 19 d. atvykęs į šiuos miškus, įsikūrė Žuravovščinos kaimo apylinkėse (Vitebsko sr. vakarinė dalis, netoli Lietuvos sienos).

Žuravovščinos apylinkės kurį laiką (iki 1943 m. rudens) tapo sovietinio Lietuvos pagrindžio vadovybės, apskritai iš sovietų užnugario atsiųstų partizanų pagrindine telkimosi vieta. Čia D. Rocius stengėsi aktyviai veikti, užmegzti ryšius su sovietinio pagrindžio Lietuvoje žmonėmis. Kaip matyti iš laiško, rašyto A. Sniečkui 1943 m. liepą, D. Rocius gegužės 20 d. susitiko su Griko (S. Apyvalos) grupe, taip pat su, anot jo, iš Vilniaus geto pabėgusiu „jaunu žyduku“ Iciku Rudnickiu, kuris papasakojo apie Vilniaus getą, apie savo ryšius su kompartija per „kažkokį Kazlauską“. D. Rocius nedelsdamas I. Rudnickį pasiuntė surasti Kazlauską, bet šis

53 Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. balandžio 30 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 406, l. 92; M. Šumausko 1943 m. balandžio 29 d. ir gegužės 25 d. laišakai A. Sniečkui, *ten pat*, b. 33, l. 29; b. 51, l. 2–4.

54 M. Šumauskas 1943 m. gegužės 24 d. LPJŠ informavo, kad vokiečiai į Begomlio miškus „lenda“ iš visų pusių, kai kur vyksta kautynės, dalyvauja ir „mūsų“ (t. y. lietuvių) sovietiniai partizanai, Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. gegužės 24 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 406, l. 195.

55 *Lietuvos liaudis Didžiajame Tėvynės kare*, p. 137.

grįžo į Kazėnų miškus užduoties neįvykdęs⁵⁶. Taigi D. Rocių galima laikyti pirmuoju sovietinio pagrindžio vadovu, atvykusiu iš užfrontės ir užmezgusiu ryšius su komunistiniu pagrindžiu Lietuvoje, Vilniaus ir Švenčionių žydų getų pasipriešinimo organizacijų atstovais. Iš D. Rociaus laiško matyti, kad jis partizanų grupes pasiuntė į kai kurias Šiaurės Rytų Lietuvos apskritis⁵⁷.

A. Sniečkus iš Maskvos ragino operatyviai skverbtis į Lietuvos teritoriją iš Baltarusijos miškų, bet dėl sunkių sąlygų Lietuvoje grupės ir jų ryšininkai ilgai užtrukdavo kelyje, naujas grupes išsiųsti buvo sunku, be to, menki ir pirmieji diversinių grupių veiklos rezultatai. A. Sniečkus 1943 m. birželio 5 d. D. Rociaus prašė pranešti apie galimybes Žuravovščinos apylinkėse priimti lėktuvus iš sovietų užnugario su žmonėmis ir „kroviniais“, liepė jam siųsti grupes į Trakus ir Alytų, palaikyti ryšį. Birželio 7 d. A. Sniečkus M. Šumauskui nurodė palaikyti ryšį su D. Rociumi, laikytis „arčiau jo“, kol bus nustatyta operatyvinės grupės dislokacijos „stabili vieta“⁵⁸.

Į Kazėnų miškus 1943 m. birželio 15 d. atvyko G. Zimanas, birželio pabaigoje – M. Šumauskas⁵⁹. Kaip minėta, M. Šumausko išvykimą iš Begomlio miškų paskartino vokiečių baudžiamoji operacija prieš šiuose miškuose veikusius sovietinius partizanus. Birželio 10 d. jis A. Sniečkui pranešė: vokiečiai į Begomlio miškus meta naujas jėgas, jis paskubomis traukiasi į Vakarus⁶⁰.

Taigi 1943 m. pavasarį–vasarą sovietinio ginkluoto pagrindžio Lietuvoje vadovaujantį centrą – Lietuvos KP(b) CK ir Lietuvos PJS operatyvinę grupę – pagaliau pavyko įkurdinti vokiečių užnugaryje Vakarų Baltarusijoje, netoli Lietuvos, organizuoti veikiantį oro „tiltą“ tarp bazių Baltarusijoje ir sovietų užnugario. Veikdama sovietinių Baltarusijos partizanų prieglobstyje, operatyvinė grupė radijo siųstuvais per tarpinę radijo stotį Senosios Toropos apylinkėse palaikė nuolatinį ryšį su Maskva, o kiek vėliau iš partizanų aerodromų Baltarusijoje ir per ryšininkus (specialius kurjerius).

56 Baškio (D. Rociaus) 1943 m. liepos 19 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 33, l. 2–3. V. Kazlauskas – sovietinio pagrindžio Vilniuje dalyvis, 1943 m. vokiečių suimtas ir sušaudytas. Ne viskas D. Rociaus laiške A. Sniečkui buvo tikslu. I. Rudnickis buvo pabėgęs ne iš Vilniaus, o iš Švenčionių geto. 1943 m. pavasarį šio geto pagrindininkų grupė, kuriai priklausė ir I. Rudnickis, įsikūrė Cirkliškio miškuose. I. Rudnickis – sovietų partizanas, po karo pakeitęs pavardę (Y. Aradas), tapo Izraelio armijos generolu ir žinomu istoriku. Atsiminimų knygoje Y. Aradas mini, kad Švenčionių geto grupė užmezgė ryšius su baltarusių partizanų F. Markovo brigada, žr. A., Neapykantos ir keršto knyga, *Karys*, 1980, nr. 9, p. 405–406.

57 Baškio (D. Rociaus) 1943 m. liepos 19 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 33, l. 2–8.

58 A. Sniečkaus 1943 m. birželio 5 d. šifruotė Baškiui (D. Rociui), LYA, f. 1, ap. 1, b. 398, l. 148; A. Sniečkaus 1943 m. birželio 7 d. šifruotė Kazimierui (M. Šumauskui), LYA, f. 1, ap. 1, b. 398, l. 153.

59 Baškio (D. Rociaus), Ežerskio (A. Zaico) 1943 m. gegužės 21 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 406, l. 167; Jurgio (G. Zimano) 1943 m. birželio 15 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 407, l. 6.

60 Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. birželio 10 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 406, l. 239.

Ryšys pradėtas megzti ir su kai kuriais anksčiau, 1942 m., atsiųstais į Lietuvą ir išgyvenusiais sovietų partizanais ar savarankiškai susikūrusiomis sovietinio pagrindžio organizacijomis. Kai kur Lietuvoje veikti pradėjo ir kartu su operatyvine grupe atvykę partizaninio karo organizatoriai. Į rytus ėmė tekėti vis gausnesnis ir turiningesnis informacijos srautas apie padėtį Lietuvoje, antivokiškų nuotaikų stiprėjimą. Tai, be abejo, žadino A. Sniečkaus ir visos sovietinės Lietuvos vadovybės Maskvoje viltis dėl sovietinio pagrindžio plėtros ir veiklos perspektyvų. Atrodė, kad Lietuvoje atsiveria palankiausias negu bet kada per visą karo laiką sąlygos organizuotam sovietiniam pagrindžiui. Nereikia pamiršti, kad sovietinės vadovybės euforines nuotaikas kėlė ir pergalingas Raudonosios armijos Kursko mūšis 1943 m. liepą ir po to prasidėjęs puolimas.

D. Rocius jau cituotame 1943 m. liepos laiške A. Sniečkui pabrėžė, kad partizanų veikla Šiaurės Rytų Lietuvoje įgauna organizuotą pobūdį. Jis vylėsi, kad Jurgis (G. Zimanas) ją pagyvens Lietuvos „pietuose“, neaiški tik padėtis vakarinėje Lietuvoje – Žemaitijoje, tačiau ten taip pat esą sovietinio pagrindžio „reikalas pribrendęs“. D. Rocius buvo radikalių, net avantiūristinių veiksmų šalininkas, pasisakė už tai, kad vadovaujantys pagrindžio centrai būtų kuriami Lietuvoje, samprotavo, kad būtina „prisitaikyti“ darbui tėvynėje, – pavojus esąs gal didesnis, bet „prisitaikyti turi būti galima“, reikia būti kuo arčiau „savo reikalų“ ir ryšių⁶¹.

Palyginti palankiomis veiklos Baltarusijos miškuose sąlygomis Lietuvos KP(b) CK ir LPJŠ operatyvinė grupė, kaip kolektyvinis vadovaujantis organas, dirbo silpnai, pasyviai. Taip kritiškai jos veiklą vertino A. Sniečkus 1943 m. liepos pradžioje, jis pasigedo bendradarbiavimo, glaudesnių tarpusavio santykių, veiksmų operatyvumo. Anot jo, G. Zimanas kiek anksčiau užmezgė ryšį su D. Rociumi Kazėnų miškuose, o M. Šumauskas neva tik dabar pradeda su juo „susisiekti“, iki šiol jis „toli stovėjo“ nuo operatyvaus darbo. Tai buvo bene pirmi A. Sniečkaus priekaištai M. Šumauskui dėl pasyvios veiklos. A. Sniečkus priekaištavo, kad operatyvinė grupė neturi bendros, aptartos, kolektyvinės nuomonės pagrindiniais partizaninės veiklos klausimais, numatytų darbo perspektyvų.

A. Sniečkus operatyvinės grupės veiklą įsivaizdavo taip: kiekvienas grupės narys turi savo bazę, saugumo sumetimais „kiek galima toliau vienas nuo kito“, tačiau nariai pagrindiniais klausimais privalo pasitarti, „jei ne susitikus, tai bent per ryšininkus“. Žmonių siuntimas į Lietuvą, viso pagrindinio darbo Lietuvoje tvarkymas turįs vykti ne per operatyvinės grupės narius, o per „pagrindinius pagalbininkus“. A. Sniečkus priminė, kad negalima varžyti pavienių grupės narių iniciatyvos (šis priekaištas, matyt, taip pat taikytas M. Šumauskui), esą reikia dirbti kolektyviai,

61 LYA, f. 1, ap. 1, b. 33, l. 8.

kartu spręsti pagrindinius vadovavimo klausimus. Rašydamas apie bazių steigimą ir kuo didesnės materialinės pagalbos priėmimą iš sovietų užnugario, A. Sniečkus kritikavo ir G. Zimąną, kuris siūlė luktelėti, kol bus įkurtos bazės Lietuvoje. Kritikos vėl sulaukė ir M. Šumauskas, kuris dėl vokiečių baudžiamosios akcijos pavojaus „nenoriai priėmė „krovinį“ iš sovietų užnugario Begomlio apylinkėse⁶².

Nepakankamai glaudžius santykius tarp operatyvinės grupės narių M. Šumausko, G. Zimano, D. Rociaus objektyviai lėmė nelengvos partizaninės veiklos sąlygos ir sunkumai juos palaikant⁶³.

Atvykę į priešų užnugarį pagrindžio vadovai skirtingai vertino veiklos taktiką. Antai D. Rocius 1943 m. rugpjūčio pabaigoje A. Sniečkui rašė, kad, pasikeitus laiškais, „nuomonių skirtumo esminiais darbo klausimais tarp mūsų nėra“⁶⁴. Tačiau skirtingo požiūrio į veiklos taktiką niuansų, kurie kuo toliau, tuo labiau stiprėjo, netrūko tarp M. Šumausko ir G. Zimano. Įtakos turėjo asmeninės ambicijos, konkuruojimas ir varžymasis (beje, sovietų šaltiniuose šie veiksniai sunkiai apčiuopiami).

M. Šumauskas A. Sniečkui į kritiką dėl operatyvinės grupės darbo atsakė 1943 m. liepos 15 d. laiške: jis sutiko, kad operatyvinė grupė, kaip „kolektyvinis organas“, dar nepasirodė, nes tam esą dar nebuvo sąlygų; nuo 1943 m. gegužės vidurio iki liepos pradžios grupės nariai, vykdami į Kazėnų miškus, neturėjo tarpusavio ryšio, „dabar“, liepos mėn., susitikusi operatyvinė grupė kolektyviai aptarė kai kuriuos klausimus.

Kaip operatyvinės grupės kolektyviai priimtus nutarimus M. Šumauskas A. Sniečkui pateikė perspektyvinius vadovavimo pagrindžiuoju Lietuvoje uždavinius; kad darbas Lietuvoje vyktų sėkmingiau, būtina įsteigti materialinio aprūpinimo bazes: 1) bazę „Baškio miškuose“ (t. y. Kazėnų miškuose, Žuravovščinos apylinkėse); šioji turėjo būti pagrindinis atramos taškas „skverbiantis“ į Šiaurės Rytų ir Šiaurės Lietuvą; 2) bazę Pietų Lietuvoje arba jos „pakraščiuose“; ji turėjo būti atramos taškas skverbiantis į Pietryčių ir Pietų Lietuvą. Bazės vietai ir veiklos sąlygoms išžvalgyti esą „savo laiku“ buvo pasiūsta žvalgyba, „dabar“ nutarta Jurgį (G. Zimąną) įpareigoti tučiuojant išvykti parinkti bazės vietą ir ją įsteigti. M. Šumauskas rašė, kad parenkant vietą reikia turėti galvoje ir A. (matyt, Augustavo) miškus; 3) artimiausiu laiku

62 A. Sniečkaus 1943 m. liepos 8 d. laiškas operatyvinės grupės nariams Kazimierui (M. Šumauskui), Jurgui (G. Zimanui), Baškiui (D. Rociumi), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 26.

63 Reikia pasakyti, kad sovietinio pagrindžio vadovai vokiečių užnugaryje neturėjo techninių galimybių palaikyti tiesioginį radijo ryšį, toks ryšys galėjo eiti tik per Maskvą ir būti palaikomas tik per siuntinėjamas ryšininkus (kurjerius), tačiau jis nebuvo operatyvus. Savotiškai įdomiai apie radijo ryšį per LPJŠ (A. Sniečkų Maskvoje) M. Šumauskas rašė 1943 m. liepos 15 d. laiške A. Sniečkui: jo prašė „mūsų siunčiamas vieno kitam per jumis radiogramas netaisyti, neperdirbinėti ir neužlaikyti, nes čia (vokiečių okupuotoje teritorijoje) daug yra tokių momentų, kuriuos iš toliau (t. y. iš sovietinio užnugario) pastebėti sunku“, LYA, f. 1, ap. 1, b. 33, l. 44.

64 *Lietuvos liaudies Didžiąjame Tėvynės kare*, p. 173–174.

su Stalionio (J. Baščiulio) grupe pasiūsti keletą žvalgų išžvalgyti padėtį ir sąlygas bazei įkurti Žemaitijos miškuose su keletu vadovujančių darbuotojų. Sovietiniam pogrindžiui Žemaitijoje vadovauti iš D. Rociaus ar G. Zimano bazių būtų sunku; 4) nuo padėties Baltarusijos teritorijoje priklausė keleto mažesnių bazių steigimas; 5) operatyvinei grupei bazuotis atsižvelgiant į susidariusias aplinkybes⁶⁵.

Šiuos sovietinio pogrindžio vadovujančių centrų steigimo planus M. Šumauskas A. Sniečkui pateikė kaip visos operatyvinės grupės „kolektyvinės minties“ rezultata. Galima būtų apibūdinti juos kaip realius, išskyrus tik bazės įsteigimą Žemaitijos miškuose. Jos steigimo iniciatorius, matyt, buvo D. Rocius.

Bazės (vadovaujančio centro) steigimo Pietų (Pietryčių) Lietuvoje iniciatorius buvo G. Zimanas, bet, matyt, ne vien jis. Tai matyti iš Žaibo (J. Macevičiaus) laiško 1943 m. spalį A. Sniečkui. J. Macevičius rašė po didelės baudžiamosios vokiečių operacijos prieš Kazėnų miškuose veikusius raudonuosius partizanus; tada organizacinis branduolys buvo išblaškytas ir nutraukti pradėti megzti ryšiai su Lietuva. J. Macevičius apgailestavo, kad po Kazėnų miškų valymo darbas sustojo, nes neturėta atsarginės bazės, iš kurios būtų lengviau apimti organizacinius sovietinio ginkluoto pogrindžio branduolius Lietuvoje. Esą tokia bazė galėjo būti įsteigta Rūdninkų miškuose arba netoli jų. Pasak jo, Jurgis (G. Zimanas) buvo gavęs užduotį išžvalgyti miškus; praėjo „visa vasara“, o tai nebuvo padaryta, bazė neparengta⁶⁶.

Stengdamasis įsiskverbti į Pietryčių Lietuvą, G. Zimanas 1943 m. liepos pradžioje siuntė žvalgus į Švenčionėlių apylinkes. Tačiau jie čia, matyt, patogių veiklos sąlygų ir vietos partizanų bazei steigti nerado. Kiek vėliau žvalgai kartu su baltarusių partizanais siunčiami į miškus prie Naručio ežero. Jie turėjo susisiekti su čia veikusiu baltarusių partizanų brigados vadu F. Markovu ir susitarti dėl bazavimosi vietos⁶⁷. Tuo pat metu G. Zimanas žvalgus pasiuntė ir į Pietryčių Lietuvą, Rūdninkų girios apylinkes.

Su Markovu G. Zimanas susitarė. Jis 1943 m. liepos 16 d. A. Sniečkui rašė, kad išeinąs prie Naručio ežero ir ten ketinąs palaukti, kol iš Rūdninkų girios sugrįšiantis Rimonio (V. Sakalausko) žvalgų grupė; pagal jos duomenis ketinąs įkurti „bazę Pietų Lietuvai“, „pageidaujama jau Lietuvos teritorijoje“. Iš G. Zimano laiško matyti, kad užtrukti Naručio miškuose neketino: atvykęs jis net nenorėjo priimti „krovinių“ iš sovietų užnugario ir sukėlė A. Sniečkaus nepasitenkinimą. Anot G. Zimano, su kroviniu tikslingiau palaukti, „kol įsikursime jau Lietuvoje“⁶⁸.

65 Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. liepos 15 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 33, l. 48.

66 Žaibo (J. Macevičiaus) 1943 m. spalio laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 39, l. 3.

67 J. Žemaitaitis, Pietų Lietuvos partizanų veikla 1943–1944 m.: J. Butėno 1950 m. užrašyti atsiminimai, LYA, f. 3377, ap. 3377, b. 1297, l. 10.

68 Jurgio (G. Zimano) 1943 m. liepos 16 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 33, l. 79.

Liepos pabaigoje G. Zimanas A. Sniečkę informavo, kad dalis žvalgų, pasiųstų į Rūdninkų girią, grįžo. Sąlygos ten įkurti operatyvinės grupės bazę esančios palankios. Prašė A. Sniečkaus leisti jam pačiam išvykti į Rūdninkų girią. G. Zimanas taip pat norėjo, kad iš Maskvos į pagalbą būtų atsiųstas lenkų komunistinis veikėjas S. Jendrychovskis⁶⁹. Taigi G. Zimanas iš anksto rengėsi dirbti Pietryčių Lietuvoje ir tarp lenkų tautybės gyventojų. Nei S. Jendrychovskis, nei kiti lenkų komunistai nebuvo atsiųsti į Lietuvą⁷⁰.

A. Sniečkus vadovavosi atsargia pozicija dėl sovietinio pagrindžio vadovaujančių centrų Lietuvoje steigimo, nepritarė G. Zimano ketinimams persikelti į Rūdninkų girią. Jis Naručio miškus Baltarusijoje laikė saugesne vieta sovietinio pagrindžio Pietų Lietuvoje bazei kurti ir veikti. A. Sniečkus G. Zimanui patarė Naručio miškuose suformuoti vadovaujančių asmenų branduolį, rasti vietą aerodromui, kuriame galėtų nusileisti iš sovietų užnugario atskridę krovininiai lėktuvai ir kt.⁷¹

Jis patarė G. Zimanui organizuoti veiklą taip, kad vadovavimas sovietiniam pagrindžiui Pietryčių Lietuvoje vyktų per ryšininkus, siūlė praktikuoti „atsakingesnių darbuotojų“ iškvietimą ir siuntimą atgal į Lietuvą, rengti „operatyvinės grupės instruktorius“ (kandidatų sąrašus prašė siųsti į Maskvą, kad juos patvirtintų Lietuvos KP(b) CK). Apskritai A. Sniečkus siūlė „naujoje vietoje“ (t. y. Rūdninkų girioje) pirmiausia gerai įsitvirtinti, sukurti keletą saugių bazių, tada bus galima svarstyti ir operatyvinės grupės persikėlimą. Žodžiu, 1943 m. rugpjūčio pradžioje A. Sniečkus G. Zimanui uždraudė iš Naručio miškų „eiti toliau“ (t. y. į Rūdninkų giriją)⁷².

A. Sniečkus Maskvoje planavo ramios, stabilios G. Zimano organizacinės veiklos Baltarusijos miškuose perspektyvą. Iš jo laiškų matyti, kad 1943 m. rugpjūtį netgi puoselėjo planą iš Naručio miškų G. Zimaną lėktuvu trumpai atskraidinti į Maskvą. G. Zimanui jis rašė: „ir painformuotum, ir šiek tiek pailsėtum, nes pats aiš-

69 G. Zimano 1943 m. liepos 29 d. šifruotės LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 407, l. 175, 177.

70 Stefanas Jendrychovskis (Stefan Jędrychowski; 1910–1996) – kairiųjų pažiūrų lenkų rašytojas ir visuomenės veikėjas Vilniuje, prieš karą pasitraukė į SSRS, dalyvavo steigiant Lenkų patriotų sąjungą, organizuojant lenkų T. Kosciuškos šaulių diviziją ir kt. Dar anksčiau, 1942 m. pradžioje, A. Sniečkus prašė VKP(b) CK palikti Lietuvos KP(b) CK žinioje Vladislavą Sokolovskį, kuris specialiojoje mokykloje buvo rengiamas pagrindiniam darbui Vilniuje. Tačiau į A. Sniečkaus prašymus atsižvelgta nebuvo, – V. Sokolovskis paskirtas lenkų armijos divizijos laikraščio cenzoriumi, žr. A. Sniečkaus 1942 m. kovo 5 d. raštą VKP(b) CK sekretoriui A. Andrejevui, LYA, f. 1771, ap. 5, b. 45, l. 18. Kai 1943 m. rudenį M. Šumauskas prašė iš sovietų užnugario atsiųsti žmogų, kuris galėtų redaguoti leidinius lenkų kalba, A. Sniečkus atsakė, kad tokį žmogų rasti sunku, nes visi „mūsų lenkai“ paimti į lenkiškus karinius dalinius, žr. A. Sniečkaus 1943 m. rugsėjo 18 d. laišką, LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 68.

71 Jurgio (G. Zimano) 1943 m. liepos 20 d. šifruotės LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 407, l. 127; A. Sniečkaus 1943 m. rugpjūčio 11 d. laiškas Jurgiui (G. Zimanui), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 38.

72 A. Sniečkaus 1943 m. rugpjūčio 2 d. laiškas Jurgiui (G. Zimanui) ir A. Sniečkaus 1943 m. rugpjūčio 19 d. laiškas Kazimierui (M. Šumauskui) ir Baškiui (D. Rociui), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 30, 39.

kiai netiesą rašai apie savo sveikatą⁷³ (A. Sniečkus turėjo galvoje G. Zimano patirtą sužeidimą leidžiantis sklandytuvu Begomlio partizanų aerodrome 1943 m. balandį). Netrukus, vokiečiams pradėjus valyti Naručio miškus, šiems ketinimams ir planuojamiems įvykiams nebuvo lemta išsipildyti.

Į Rūdninkų girią buvo siunčiamos sovietinio pagrindžio organizatorių grupės: 1943 m. birželį iš Kazėnų miškų į Rūdninkų girią Sokolovas (J. Nikitinas), Gruodis (A. Krulikauskas); rugpjūčio viduryje ten išvyko Orlovo (S. Nevedomskio) 9, o rugsėjo pradžioje – Gabrio (M. Miceikos) 18 žmonių grupės, be to, buvo sovietinio pagrindžio organizatorių, turėjusių veikti Vilniaus, Alytaus, Kauno apskrityse⁷⁴.

Pasiųsti į Rūdninkų girią žmonės G. Zimanui pranešė, kad Baltarusijos miškuose užmezgė ryšį su M. Afoninu (pastarasis turėjo subūręs apie 70 komunistų), taip pat V. Gerulovskiu ir kt. G. Zimanas A. Sniečkų informavo, kad sąlygos bazei Rūdninkų girioje sukurti yra geros⁷⁵. Gabrys (M. Miceika), sužinojęs apie G. Zimano ketinimus atvykti į Rūdninkų girią, radijo siųstuvu rugsėjo 27 d. (t. y. per Maskvą), matyt, tiesiogiai per ryšininkus, patarė jam „nedelsiant nė minutės eiti pas mus“ ir sakė, kad čia veiklos sąlygos ir galimybės geresnės negu Naručio miškuose⁷⁶.

G. Zimanas stengėsi pasiekti Rūdninkų girią. 1943 m. rugsėjo viduryje nuvyko pas M. Šumauską⁷⁷. Šios, be abejo, rizikingos kelionės iš Naručio į Kazėnų miškus tikslai neaiškūs, tačiau galima daryti prielaidą, kad susitikę operatyvinės grupės vadovai aptarė G. Zimano persikėlimo į Rūdninkų girią ir bazės ten steigimo klausimą. M. Šumauskas rugsėjo 18 d. informavo A. Sniečkų apie operatyvinės grupės nutarimą siųsti G. Zimaną su grupe į Rūdninkų girią ir prašė nutarimą patvirtinti. Po poros dienų ir pats G. Zimanas skubino A. Sniečkų greičiau atsakyti į „operatyvinės grupės sprendimą“ jį pasiųsti į Rūdninkų girią, pranešė, kad ketina išvykti 1943 m. spalio pradžioje⁷⁸.

Matyt, pagrindinis G. Zimano motyvas išvykti į Rūdninkų girią buvo noras įsitraukti į aktyvią veiklą Pietryčių Lietuvoje, išvengti priklausomybės nuo baltarusių partizanų, su kuriais pasitaikydavo įvairių nesutarimų ir konfliktų. Galbūt jis siekė būti toliau nuo M. Šumausko, turėti geresnes sąlygas ir perspektyvas savarankiškai

73 A. Sniečkaus 1943 m. rugpjūčio 11 d. ir 31 d. laišakai G. Zimanui, LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 38, 59.

74 Jurgio (G. Zimano) 1943 m. rugpjūčio 15 d., 1943 m. rugsėjo 4 d. šifruotės LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 407, l. 272, 382.

75 A. Sniečkaus 1943 m. liepos 23 d. šifruotė Kazimierui (M. Šumauskui), LYA, f. 1, ap. 1, b. 398, l. 247; Jurgio (G. Zimano) 1943 m. liepos 29 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 407, l. 175.

76 Gabrio (M. Miceikos) 1943 m. rugsėjo 27 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 409, l. 100.

77 Jurgio (G. Zimano) 1943 m. rugsėjo 10 d. ir 17 d. šifruotės LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 407, l. 404; b. 409, l. 7.

78 Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. rugsėjo 18 d. ir Jurgio (G. Zimano) 1943 m. rugsėjo 21 d. šifruotės LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 409, l. 14, 32.

veikti. Neabejotina, G. Zimaną jaudino vokiečių likviduojamo Vilniaus geto žydų bėgimas pas baltarusių partizanus (į F. Markovo ir kitas brigadas), nelengva žydų padėtis Baltarusijos miškuose, siekis juos sutelkti Rūdninkų girioje ir kitur Lietuvoje.

Galbūt G. Zimaną skubėti į Lietuvą skatino ir „žinybinis“, konkurencinis varžymasis su NKVD ir Raudonosios armijos generalinio štabo grupėmis. Nors šios grupės (ypač NKVD), vadovaudamosi vadovybės instrukcijomis, turėjo veikti konspiratyviai, atsiriboti nuo LPJŠ „partizanų“, vis dėlto jau 1943 m. liepą G. Zimaną Baltarusijos miškuose pasiekė žinios apie J. Vildžiūną ir jo grupės veiklą, pasiūstą į Lietuvą žvalgų užmegztus ryšius su sovietinio pogrindžio Vilniuje dalyviais (J. Vito atstovu M. Korablikovu) ir kt., juo labiau kad G. Zimano žvalgai taip pat buvo užmezgę tokius kontaktus.

Apie sovietinio pogrindžio „žinybiškumo“ problemas galima spręsti iš faktų. A. Sniečkus 1943 m. balandžio 11 d. laiške Lietuvos KP(b) CK operatyvinės grupės nariams, tuo metu buvusiems dar sovietinėje pafrontėje pakeliui į Lietuvą, nurodė, kad, nuvykus į Vileikos sritį Baltarusijoje, tarp partizanų gali būti ir lietuvių, iš kurių reikia stengtis parinkti „kadru“⁷⁹. Kaip pavyzdį A. Sniečkus minėjo Ivaną Ivanovičių, tačiau Lietuvos KP(b) CK pirmasis sekretorius nežinojo, kas jis toks⁷⁹. Ivanas Ivanovičius, Beras, buvo Lietuvos SSR NKVD operatyvinės grupės vadovas J. Vildžiūnas. Sovietų Lietuvos partizanų vadovai bendradarbiavo su J. Vildžiūnu, tačiau nelabai glaudžiai ir nuoširdžiai⁸⁰.

J. Vildžiūnas 1943 m. gegužės 14 d. pasiuntė žvalgus į Vilniaus sritį, birželio 4 d. – į Kauną⁸¹. G. Zimanas žinojo, kad Rūdninkų girioje yra Petro (M. Afonino) ir Raudonosios armijos generalinio štabo grupės⁸².

Kaip minėta, 1943 m. vasarą į Rūdninkų girią siūsti sovietinio pogrindžio organizatoriai, atlikę žvalgų vaidmenį, pranešė apie ramią padėtį girioje (tuo tarpu Baltarusijos miškuose ėmė darytis neramu). Sovietinis pogrindis Rūdninkų girioje tuo laiku iš tikrųjų turėjo geresnes veiklos sąlygas, tačiau tik vienu aspektu – dėl mažesnio vokiečių baudžiamųjų akcijų pavojaus. Čia sovietų partizanams iškilo kitas pavojus – ginkluotas lenkų pogrindis (Armija krajoja), su kuriuo partizanai susi-

79 LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 11.

80 Reikia pasakyti, kad glaudžiau bendradarbiauti neleido ir instrukcijos, kurias J. Vildžiūnas gavo iš NKVD vadovybės Maskvoje. 1943 m. gegužės 21 d. vadovybė Maskvoje nurodė maksimaliai užkonspiruoti savo veiklą nuo „partizanų“, bendradarbiavimą su jais apriboti tik apsauga ir pagalba parenkant bazavimosi vietą. Jam liepta renkantis bazę vadovautis operatyviniais uždaviniais, ji turinti būti arti Lietuvos, „Draugų“ (J. Vildžiūno) būrio byla (radijo ryšiu gautos ir pasiūstos „pažymos“ apie užduotis ir ataskaitos apie jų įvykdymą), LYA, f. 59, ap. 1, b. 1, l. 107.

81 *Ten pat.*

82 Jurgio (G. Zimano) 1943 m. liepos 22 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 407, l. 132.

dūrė pirmosiomis atvykimo į Pietryčių Lietuvą dienomis⁸³. Įdomu, kad G. Zimas apie lenkų partizanus ir santykius su jais A. Sniečkui neminėjo ir nevertino jų, matyt, buvo linkęs tai tiesiog nutylėti nenorėdamas silpninti savo išvykimo į Rūdninkų girią argumentų.

G. Zimas apie padėtį Naručio miškuose, įvykių eigą ir savo veiksmus 1943 m. rugsėjo 28 d. skubia šifruote informavo A. Sniečkų: (rugsėjo) 25 d.⁸⁴ vokiečiai apsupo Naručio miškus. Vadovybės sprendimu, partizanai grupėmis paliko bazes. Jis iš Naručio miškų išėjo su 32 žmonių grupe, kartu patraukė ir čia tada buvę 16 Griko (S. Apyvalos) žmonių. Dar viena 14 žmonių grupė iš Naručio miškų išėjo atskirai (tai, matyt, buvo Vilniaus geto žydai, G. Zimano gerai apginkluoti). G. Zimas A. Sniečkui pranešė: jei padėtis Naručio miškuose „nepasikeis“, jis išeis į Rūdninkų girią, prašė A. Sniečkaus tai perduoti M. Šumauskui Kazėnų miškuose⁸⁵.

Taigi G. Zimas iš Naručio miškų į Rūdninkų girią išėjo paskubomis, savavališkai, nepaisydamas A. Sniečkaus atsargumo ir draudimo „eiti toliau“ (į Lietuvą). Iš sovietų šaltinių galima susidaryti įspūdį, kad G. Zimas šiek tiek dramatinavo vokiečių baudžiamųjų akcijų grėsmę Naručio miškų partizanams (matyt, kad įtikintų A. Sniečkų ir nesukeltų neigiamos jo reakcijos). Iš kitų sovietinių Lietuvos partizanų šaltinių matyti, kad pasilikę Naručio miškų apylinkėse partizanai sėkmingai išsilaukė per nelabai uolią valymo operaciją ir pasiekė Rūdninkų girią⁸⁶.

A. Sniečkus ir visa sovietinė Lietuvos vadovybė Maskvoje sužinojo apie G. Zimano jau įvykdytą faktą. Lietuvos KP(b) CK biuras 1943 m. rugsėjo 28 d. posėdyje nutarė „priimti“ Lietuvos KP(b) CK operatyvinės grupės siūlymą perkelti „Jurgio grupę“ į Trakų apskritį. Kitą dieną A. Sniečkus apie leidimą vykti į Rūdninkų girią informavo G. Zimaną ir liepė iš anksto, prieš 2–3 dienas, pranešti apie išvykimą⁸⁷. Šis jau rugsėjo 29 d. paliko bazę prie Naručio ežero ir patraukė į pietus, link Rūdninkų girios. Iš kai

83 1943 m. rudenį LPJŠ žvalgybos ir informacijos skyriaus viršininko B. Baranausko pažymoje „Apie įvykusį susidūrimą tarp lietuvių ir lenkų partizanų būrių“ buvo rašoma, kad „mūsų operatyvinė grupė“ pereidama iš Naručio ežero rajono į Rūdninkų girią 1943 m. rugsėjo 19 d. Gumbo kaimo apylinkėse stėjo į mūšį su lenkų partizanais (Gumbo kaimas buvo įsikūręs Rūdninkų girios pietrytiniame pakraštyje, 12 km į vakarus nuo Šalčininkų). Lenkų būryje būta apie 500 žmonių, jis atvyko iš Varšuvos apylinkių. B. Baranauskas darė išvadą: esą neaišku, koks lenkų partizanų požiūris į sovietų partizanus. Šie, ėmęsi visų atsargumo priemonių, pradėjo žvalgyti lenkų partizanų būrį ir kt., LYA, f. 1, ap. 1, b. 22, l. 129.

84 Šifruotėje mėnuo nenurodomas.

85 Jurgio (G. Zimano) 1943 m. rugsėjo 28 d. šifruotė-žaiabas LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 409, l. 94. Įdomiai A. Sniečkus Maskvoje reagavo į šį prašymą. Laiške M. Šumauskui jis pabrėžė: „Nekokie jūsų ryšiai buvo, jei vienas kito negalėjot perspėti“, A. Sniečkaus 1943 m. spalio 2 d. laiškas Kazimierui (M. Šumauskui), Baškiui (D. Rociui), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 75.

86 J. Žemaitaitis, Pietų Lietuvos partizanų veikla 1943–1944 m.: 1950 m. atsiminimai, užrašyti J. Būtėno, LYA, f. 3377, ap. 3377, b. 1297, l. 10–16.

87 Išrašas iš Lietuvos KP(b) CK biuro 1943 m. rugsėjo 28 d. posėdžio protokolo, LYA, f. 1771, ap. 190, b. 2, l. 65; A. Sniečkaus 1943 m. rugsėjo 29 d. šifruotė Jurgiu (G. Zimanui), *ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 400, l. 189.

kurių sovietų šaltinių (minėtosios B. Baranausko pažymos) galima spėti, kad jo grupės „pagrindinės pajėgos“ iš Naručio miškų išėjo netgi anksčiau.

G. Zimanas nepranešė A. Sniečkui apie išvykimą ir nepaisė nurodymo išsaugoti raudonųjų Lietuvos partizanų bazę Naručio miškuose. Jis išsivedė visus čia buvusius žmones ir „Perkūno“ būrį, M. Šumausko atsiųstą iš G. Zimano perimti bazę ir veikti, taip pat gautus iš sovietų užnugario ginklus, šaudmenis, sprogmenis atidavė baltarusių partizanams (F. Markovo būriui). M. Šumauskas, 1943 m. spalio 18 d. po vokiečių baudžiamosios ekspedicijos atvykęs į buvusią G. Zimano bazę, Naručio miškuose nieko nerado. Laiške A. Sniečkui jis piktinosi tokiais G. Zimano veiksmais⁸⁸.

Taigi 1943 m. ankstyvą rudenį Lietuvos sovietinio pagrindžio vadovujančių centrų išsidėstymą pakoregavo vokiečių baudėjai, kovoję su aktyviai veikusiais Baltarusijos partizanais. M. Šumauskas iš blokuojamų Kazėnų miškų persikėlė į miškus prie Naručio ežero, G. Zimanas – į Rūdninkų girią Pietryčių Lietuvoje.

Apie raudonųjų partizanų vadovujančios grupės atvykimą į Pietryčių Lietuvą G. Zimanas jausmingai, emocingai, su dideliu patosu, rodydamas patriotinius jausmus, pabrėždamas istorinę šio įvykio reikšmę, 1943 m. spalio pabaigoje A. Sniečkui rašė: „kol gyvas būsiąs neužmiršiąs tos aušros“, kai jo grupė, eidama iš „senosios vietos“, peržengė „mūsų krašto“ (t. y. Lietuvos–Baltarusijos SSR) sieną, kai esą visi jos nariai pasijuto labai laimingi, kad pagaliau gyvens ir dirbs „savo žemėje“. Supratimą, kad nėra didelio skirtumo, kurioje vietoje kenkti vokiečiui, įveikė įsitikinimas, kad kovos vieta „čia“ (Lietuvoje), kur niekas negali jų pakeisti, kur darbas, nepaisant sunkesnių ir pavojingesnių veiklos sąlygų, būsiąs nepalyginti prasmingesnis ir vaisingesnis. G. Zimanas apgailestavo (tai kartojo ne viename rašytame dokumente), kad į Rūdninkų girią atvyko per vėlai, čia reikėjo būti daug anksčiau⁸⁹.

A. Sniečkus nenorėjo sutikti: esą nežinia, ar per daug pavėluota atvykti į Rūdninkų girią ir prieš atvykstant reikėjo patyrinti sąlygas. Jo žodžiais, „mes ne tiek daug turime atsakingų vadovų, kad galėtume taip lengvai „spręsti klausimus“ (t. y. rizikuoti žmonių gyvybėmis). Jei gyvenimo sąlygos nebūtų pablogėjusios „senose vietose“ (t. y. Baltarusijos miškuose dėl vokiečių organizuoto Naručio miškų valymo operacijos), „kažin ar būtume taip greitai sutikę“ su siūlymu vykti į Rūdninkų girią“⁹⁰.

88 Jurgio (G. Zimano) 1943 m. spalio 10 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 400, l. 228; M. Šumausko 1943 m. lapkričio 2 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 37, l. 22. M. Šumauskas A. Sniečkui rašė: „Jokiū būdu negaliu suprasti, kur buvo Jurgio protas atiduoti tiek turto, ypač ginklų, šaudmenų ir tolo Markovui“, *ten pat*, l. 22.

89 Jurgio (G. Zimano) 1943 m. spalio 24 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 37, l. 36–37.

90 A. Sniečkaus 1943 m. lapkričio 15 d. laiškas Kazimierui (M. Šumauskui), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 97; A. Sniečkaus 1943 m. gruodžio 22 d. laiškas Jurgiui (G. Zimanui), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 105.

Beje, panašią į G. Zimano nuostatą A. Sniečkui 1943 m. spalį rašytame laiške dėstė sovietų pogrindžio veikėjas Žaibas (J. Macevičius). Jis sakė, kad, vokiečiams per baudžiamąją operaciją privertus sovietų partizanus pasitraukti iš bazių Kazėnų miškuose, neliko patogios, lengvai iš Lietuvos pasiekiamos atsarginės bazės, iš kurios būtų buvę galima apimti sovietinio pogrindžio „organizacinius branduolius“ Lietuvoje. Jo nuomone, tokia bazė galėjo būti įkurta Rūdninkų miškuose arba netoli jų. Esą Jurgis (G. Zimanas) buvo gavęs uždavinį išžvalgyti šiuos miškus, tačiau praėjo „visa vasara“, o miškai nebuvo išžvalgyti, bazė neparengta⁹¹. Priekaištaudamas G. Zimanui, J. Macevičius nežinojo A. Sniečkaus atsargios pozicijos dėl sovietinio pogrindžio centro Rūdninkų girioje steigimo.

A. Sniečkus, priverstas susitaikyti su G. Zimano veiksmais, jau 1943 m. rugsėjo pabaigoje rekomendavo, pasiekus Rūdninkų girią, laikytis itin griežtų konspiracijos taisyklių: „izoliotis“, ryšius palaikyti tik su sovietinio pogrindžio „vadovais“⁹². A. Sniečkus ir kiti pogrindžio organizatoriai Maskvoje, baimindamiesi vokiečių verbavimų, rekomendavo nepasitikėti išlikusiais gyvais, anksčiau, 1941–1942 m., ypač „kitų žinybų“ (t. y. NKVD-NKGB) atsiųstais veikėjais⁹³. A. Sniečkus konspiracijos taisyklės G. Zimanui išdėstė 1943 m. spalio 15 d. laiške (tiesa, šis laiškas adresatą pasiekė tik 1944 m. balandžio 9 d.): ryšius su kompartijos apskričių organizacijomis ir sovietinio pogrindžio grupėmis palaikyti tik per jų vadovus ar patikrintus ryšininkus, nepriklausyti jokiam kompartijos „apkomui“ (apskrities komitetui), juo labiau partizanų būriui, nesutikinti su „eiliniais žmonėmis“, turėti keletą visiškai slaptų gyvenamųjų vietų, toliau į Lietuvą be jo leidimo neiti. A. Sniečkus G. Zimaną griežtai įspėjo: už šių konspiracijos taisyklių sulaužymą jam grėstų „patraukimas kompartijos atsakomybėn. Atsiprašau, tai ne juokai, o tolesnio darbo ir vadovavimo užtikrinimas“⁹⁴.

Vargu ar G. Zimanas, stengdamasis organizuoti Pietryčių Lietuvoje komunistinę veiklą, laikėsi tokių griežtų konspiracijos nurodymų. 1943 m. spalio pabaigoje A. Sniečkui rašė, kad stengiasi „susiorganizuoti“, susipažinti su veiklos sąlygomis, žmonėmis, užmegzti ryšius, sutvarkyti žvalgybą. Jis pranešė jau turįs instruktorius

91 Žaibo (J. Macevičiaus) 1943 m. spalio (diena nenurodyta) laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 39, l. 3.

92 LYA, f. 1, ap. 1, b. 400, l. 189.

93 Tai byloja A. Sniečkaus pozicija NKVD „Pionierių“ grupės nario M. Gerulovskio (slap. Batia) atžvilgiu. G. Zimanas ryšį su juo užmezgė jau 1943 m. liepą Baltarusijos miškuose. Rugsėjo pradžioje M. Afoninas ir G. Zimanas siūlė paskirti jį vieno iš pirmųjų Rūdninkų girioje organizuotų partizanų būrio „Už tėvynę“ vadu. Nors apie M. Gerulovskio veiklą nebuvo kompromituojančių duomenų, A. Sniečkus ir D. Šupikovas jo nepatvirtino, netgi neatmetė prielaidos, kad jis dirbo vokiečiams. G. Zimaną taip pat įspėjo, kad vokiečiai gali verbuoti agentus ir tarp žydų, Jurgio (G. Zimano) 1943 m. liepos 29 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 407, l. 175; Petro (M. Afonino) 1943 m. rugsėjo 5 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, l. 383; D. Šupikovo 1943 m. spalio 8 d. šifruotė Jurgiui (G. Zimanui), *ten pat*, b. 400, l. 223.

94 A. Sniečkaus 1943 m. spalio 15 d. laiškas Jurgiui (G. Zimanui), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 76.

pogrindiniam darbui, žvalgybos viršininką, „žmogų ypatingajam darbui“⁹⁵. Artimiausi G. Zimano bendradarbiai ir pagalbininkai atvyko kartu (Gabrys (M. Mičeika) paskirtas Lietuvos KP(b) Vilniaus miesto ir apskrities pagrindinio komiteto sekretoriumi, Rimonis (V. Sakalauskas) paskirtas Alytaus apskrities sekretoriumi, ir kiti). Jis sakė, kad anksčiau atvykę sovietinio pagrindžio žmonės nedaug galėjo padėti, nes nedaug ką patys buvo nuveikę, kita vertus, nerodė noro padėti net ir „gerokai paspirti“. Čia G. Zimanas pirmiausia turėjo galvoje 1942 m. vasarą į vokiečių užnugarį atsiųstą Petrą (M. Afoniną), su kuriuo iš pradžių santykiai buvo itin komplikuoti. G. Zimanas skundėsi, kad M. Afoninas jį ignoravęs, stengęsis „apeiti“, klausimus spręsti tiesiogiai su A. Sniečkumi Maskvoje (per radijo ryšį). M. Afoninas buvęs nepakankamai veiklus ir iniciatyvus, daug daugiau dėmesio rodęs savo „antrajam darbui“ (t. y. Raudonosios armijos generalinio štabo užduotims vykdyti), o ne Lietuvos KP(b) CK Maskvoje užduotims. Vėliau M. Afonino (jis buvo paskirtas Lietuvos KP(b) Trakų apskrities pagrindinio komiteto sekretoriumi) santykiai su G. Zimanu normalizavosi, M. Afoninas tapo vienu iš artimiausių jo pagalbininkų.

Nors G. Zimanas 1944 m. kovo pradžioje sakė, kad „darbas organizacinėje srityje vis tebeeina gan sunkiai“, buvo stengiamasi plėsti ir aktyvinti žemutines sovietinio pagrindžio struktūras (valsčių komitetus)⁹⁶. Jis nuolat organizavo sovietų pagrindį Pietryčių Lietuvoje kaip niekur kitur.

1943 m. spalio pradžioje antipartizaninė vokiečių operacija iš Naručio miškų persikėlė į Kazėnų miškus. Čia veikė ką tik suformuoti sovietinių Lietuvos partizanų organizaciniai branduoliai – „Vilniaus“, K. Kalinausko, Žalgirio būriai, iš sovietų užnugario atvykę pagrindžio organizatoriai ir vadovai, tarp jų Lietuvos KP(b) CK operatyvinės grupės nariai M. Šumauskas ir D. Rocius. Kazėnų miškų blokada buvo stipresnė negu Naručio.

Spalio pradžioje sovietiniai partizanai iš Kazėnų miškų pasitraukė į rytus ir pietus, negausios pajėgos išsiblaškė, kai kurie net pasiekė „senąsias“ bazes toli „rytuose“ Begomlio apylinkėse. Kaip liudija Žaibas (J. Macevičius), iš pradžių į rytus ketino eiti ir M. Šumauskas, bet pakeliui Voropajevo miškuose sužinojęs, kad miškai apsupti, o baltarusių partizanų Spartako brigados vadovybė nutarė veržtis į jėga (o ne išsisklaidžiusi mažomis grupelėmis), mat „einant su brigada bus didelis triukšmas ir neišvengiamai turės būti didelių aukų“, su penkiais žmonėmis atsiskyrė nuo baltarusių partizanų, pasuko į pietus ir laimingai pasiekė buvusią „Jurgio vietą“ Naručio miškuose⁹⁷.

95 Jurgio (G. Zimano) 1943 m. spalio 24 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 37, l. 39–41.

96 G. Zimano 1944 m. kovo 3 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 40, l. 38–39.

97 Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. lapkričio 2 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 37, l. 23; Žaibo (J. Macevičiaus) 1943 m. spalio (diena nenurodyta) laiškas A. Sniečkui, *ten pat*, b. 39, l. 1–2.

Kazėnų miškuose, apsuptuose vokiečių baudėjų, su nedidele (maždaug 20 žmonių) grupe pasiliko Baškys (D. Rocius); vokiečiai jį nukovė.

Lietuvos KP(b) CK operatyvinės grupės nario, karo pradžioje sovietų įvykdytų Rainių žudynių dalyvio D. Rociaus žūtį plačiai nušvietė M. Šumauskas laiškuose A. Sniečkui. Pagal jo versiją D. Rociui buvo nurodyta žmones išskirstyti mažomis grupėmis, pasislėpti iš anksto paruoštose vietose ir sulaukti vokiečių akcijos pabaigos. Tačiau D. Rocius „ėmęs kariauti“; jis ir operatyvinės grupės ypatingojo skyriaus viršininkas Margelis (Dz. Jocius) operacijos metu siuntė žmones „mušti vokiečių“, rengę pasalas. Spalio 17 d. pavakary, kai miško valymo operacija praktiškai buvo pasibaigusi, vokiečiai netikėtai apsupo susirinkusius į stovyklą partizanus. D. Rocius su grupele pasitraukė į pelkių pakraštį ir išėjo iš apsupties žiedo. Jis nepaisė patarimų trauktis toliau, įsakė kovoti su puolusiais vokiečiais⁹⁸.

Kiek kitokią įvykių versiją pateikė Žaibas (J. Macevičius). Baškys (D. Rocius) ir Ežerskis (A. Zaicas) norėjo išeiti iš Kazėnų miškų, bet M. Šumauskas jiems su nemaža grupe įsakė likti ir pasislėpti, o slėptuvės iš anksto nebuvo parengtos. J. Macevičius pasakojo: kai vokiečiai pradėjo veržtis į mišką, pasilikti turėję partizanai „vaikščiojo ir nežinojo, ką daryti“, vėliau išsiskirstė mažomis grupėmis⁹⁹.

Po baudžiamosios vokiečių operacijos ir D. Rociaus žūties A. Sniečkus kritikavo netvarką „Kazimiero (M. Šumausko) grupės darbe“, kėlė sovietinio pagrindžio vadovybės apsaugos ir konspiravimo klausimus. A. Sniečkus negalėjo suprasti, kaip, anot jo, vienas iš „vadovaujančių asmenų“ D. Rocius neturėjo „jokios apsaugos“, apie jo dingimą (žūtį) sužinota ir pranešta LPJŠ Maskvoje tik po kelių dienų. A. Sniečkus tokią padėtį apibūdino kaip „Kazimiero grupės“ veikloje „neteisingą demokratizmą“, su kuriuo esą „turi būti pabaigta“¹⁰⁰.

Sovietinio pagrindžio vadovai bendražygio D. Rociaus žūtį vertino kaip „puikaus draugo“, drąsaus žmogaus, „tikro patrioto bolševiko“ netektį. A. Sniečkus netgi 1944 m. pavasarį prisiminė D. Rociaus žūtį ir vertino ją kaip „katastrofą“, skaudžią pamoką sovietų pagrindžiui Lietuvoje, o kartu apmaudų įvykį, iš kurio reikia mokytis¹⁰¹.

98 Kartu su D. Rociumi žuvo operatyvinės grupės gydytojas, maskvietis A. Kucevalovas. Žuvusio D. Rociaus palaikus partizanai aptiko tik po kelių dienų, M. Šumausko 1943 m. lapkričio–1944 m. vasario laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 6, l. 27–28; *ten pat*, b. 51, l. 66–69; *ten pat*, f. 1771, ap. 7, b. 116, l. 141–142.

99 Žaibo (J. Macevičiaus) 1943 m. gruodžio 1 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 435, l. 104–105.

100 A. Sniečkaus 1943 m. lapkričio 14 d. laiškas Kazimierui (M. Šumauskui), Jurgiui (G. Zimanui), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 91.

101 A. Sniečkus 1944 m. kovo 12 d. laiške Jurgiui (G. Zimanui) rašė: „...norėčiau dar priminti Baškio žuvimo aplinkybes. Dabar jau visiškai aišku, kad ta katastrofa įvyko dėl mūsų patyrimo stokos ir net nerūpestingumo, dargi sukerpėjimo. Vokiečiai apsupa mišką, mūsiškiai pasilieka, (tuo tarpu) kada visos pagrindinės belorusų jėgos išeina. Be to, ir pasilikę ne manevruoja, o laikosi apgyventos vietos, ir dar daugiau, stengiasi vokiečius mušti (jų didelės jėgos buvo), laiko baime laikinai pasislėpti...“

1944 m. pavasarį D. Rociaus žūtį prisiminė ir G. Zimanas. 1944 m. balandžio 7 d. laiške A. Sniečkui G. Zimanas rašė, kad pastaruoju laiku gerai susipažino su Baškio žūties aplinkybėmis, ir pabrėžė, kad nematęs „ypatingų klaidų“ jo elgsenoje, klaidas padarė ne Baškys, o „kiti vadovaujantys asmenys“¹⁰² [matyt, ši kritika visų pirma buvo skirta M. Šumauskui. – R. Z.]. G. Zimano simpatijas D. Rociuui lėmė tai, kad pastarasis, kaip ir G. Zimanas, buvo aktyvios ginkluotos kovos, radikalių veiksmų taktikos šalininkas.

Žvelgiant į įvykius plačiau, A. Sniečkus Maskvoje skaudžiai išgyveno sovietinių Lietuvos partizanų bazių Baltarusijos miškuose likvidavimą, neefektyvią sovietinio pagrindžio vadovujančio centro veiklą, sunkiai užmegztų ryšių su Lietuva (agentūros tinklo) suardymą ir kt. Jo žodžiais, „mūsų pagrindinių bazių suirimas senosiose vietose, Baškio grupės likvidavimas ir jo žūtis turi iškelti naujų klausimų organizaciniame darbe“¹⁰³. A. Sniečkus jau 1943 m. rudenį pradėjo kelti sovietinio pagrindžio Lietuvoje vadovujančio centro ir operatyvinės grupės veiklos reorganizavimo klausimą.

Sovietinio pagrindžio vadovybei skaudūs įvykiai Kazėnų miškuose bent laikinai paveikė ir A. Sniečką, turėjo įtakos jo skverbimosi į Lietuvą nuostatoms ir vizijoms. Iki tol laikęsis atsargios pozicijos dėl vadovaujamų centrų steigimo Lietuvoje, 1943 m. lapkritį jis rašė, kad Maskvoje svarstant „Jurgio perkėlimo į Lietuvą klausimą“ teigiamą apsisprendimą lėmė esminė nuostata: artėjant frontui vokiečiai dės visas pastangas likviduoti sovietinius partizanus svarbiausiuose jų veiklos rajonuose, todėl esą reikia išvesti žmones iš pavojingų vietų, kuriose vokiečiai „gali duoti sprendžiamąjį mūšį“. Tokią prielaidą darė remdamasis faktais, kad 1943 m. rudenį vokiečiai vykdė baudžiamąsias operacijas Vakarų Baltarusijoje, o tokių operacijų esą nebuvo Lietuvoje. Kitas svarbus A. Sniečkaus motyvas – siekiai ir pastangos kuo labiau įsitvirtinti Lietuvoje, pagaliau būti „arčiau viso darbo“. Jis svarstė galimybę įkurti panašią į G. Zimano „centrinę bazę“ Zigmo (P. Kutkos) ir Dalgio (A. Raguočio) dislokacijos vietose (t. y. Utenos ir Rokiškio apskrityse), jas sustiprinti „tvirtais“ darbuotojais. Kazėnų ir Naručio miškuose Baltarusijoje turėjo likti tik „viena kita nedidelė Lietuvos sovietinių

Katastrofa būtų buvusi daug didesnė, jei vokiečiai būtų apdairesni [vokiečiai neaptiko nė vienos sovietinių partizanų slėptuvės. – R. Z.], LYA, f. 1771, ap. 7, b. 119, l. 14; A. Sniečkus 1944 m. balandžio 16 d. laiške Žaibui (J. Macevičiui) rašė, kad „Baškiui esant gyvam trūko reikiamo budrumo, apdairumo, manevringumo, o manevravimas – tai būtinas reikalas partizanų taktikoje. Šį skaudų patyrimą aš panaudojau kitiems pamokyti“, LYA, f. 1771, ap. 7, b. 119, l. 33. Vis dėlto sovietmečiu D. Rocius negavo reikšmingesnio valstybinio apdovanojimo. Tai, matyt, lėmė jo dalyvavimas beprecedentiškai žiauriuose žudynėse Rainiuose pirmosiomis karo dienomis.

102 G. Zimano 1944 m. balandžio 7 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 40, l. 26.

103 A. Sniečkaus 1943 m. lapkričio 14 d. laiškas Kazimierui (M. Šumauskui), Jurgiui (G. Zimanui), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 91.

partizanų bazė¹⁰⁴. Tai buvo nauji motyvai skverbtis į Lietuvą ir vadovauti sovietiniam pagrindžiui.

Reikia turėti galvoje, kad tuo metu, Raudonajai armijai žygiuojant į vakarus, A. Sniečkus ir visa sovietinė Lietuvos vadovybė Maskvoje jau gyveno greito Lietuvos „išvadavimo“ nuotaikomis¹⁰⁵.

Vokiečiai 1943 m. rudenį Baltarusijoje sustabdė Raudonosios armijos puolimą, kartu nutolo ir greito Lietuvos „išvadavimo“ perspektyva. A. Sniečkaus išvados ir vizijos nepasitvirtino ar pasitvirtino tik iš dalies: stabiliausios, saugiausios raudonųjų Lietuvos partizanų bazės ir aerodromai iki pat vokiečių okupacijos pabaigos buvo ne Lietuvoje, o Vakarų Baltarusijoje, sovietinių baltarusių partizanų prieglobstyje. Apskritai Baltarusijos partizanų judėjimo veiksnys sovietiniam pagrindžiui Lietuvoje išliko svarbus iki pat vokiečių okupacijos pabaigos.

Po vokiečių 1943 m. rudenį įvykdytos Kazėnų ir kitų miškų valymo operacijos, suardytų ryšių ir patirtų nuostolių, D. Rociaus žūties žlugo idėja steigti vadovaujanti sovietinio pagrindžio centrą (operatyvinės grupės bazę) Žemaitijos miškuose. Svarbiausia kliūtis – tinkamų „kadru“ stoka. M. Šumauskas 1944 m. pradžioje A. Sniečkui rašė, kad ateina laikas galvoti apie „Žemaitijos grupės sutvarkymą ir išsiuntimą“. Tačiau turima grupė esanti „ne visai vykusi“, ją pasiuntus „naudos bus mažai“. Jis prašė A. Sniečkaus „žemaičių“ grupei sustiprinti „nedelsiant atsiųsti iš sovietinio užnugario“¹⁰⁶ (tai padaryta negreitai).

Sovietinio pagrindžio organizatoriams Maskvoje ir vokiečių užnugaryje dėl žmonių trūkumo ir kitų sunkumų teko apsiriboti dviejų (M. Šumausko ir G. Zimano) vadovaujančių centrų kūrimu ir egzistavimu.

Kaip A. Sniečkus įsivaizdavo šių centrų funkcionavimą, koks buvo M. Šumausko ir G. Zimano vaidmuo (statusas), kaip toliau klostėsi jų tarpusavio santykiai? A. Sniečkus ir vienoje, ir kitoje bazėje (Naručio miškuose ir Rūdninkų girioje) reikalavo telkti kuo daugiau aktyvo, kad būtų galima jį įtraukti į sovietinio pagrindžio vadovaujanti ir organizacinę darbą. 1943 m. rudenį pagrindžio Lietuvoje pagrindinį organizacinį vaidmenį jis pradėjo skirti ne Lietuvos KP(b) CK operatyvinės grupės vadovui V. Šumauskui, o jo pavaduotojui, Lietuvoje įsikūrusiam ir sėkmingai veikusiam G. Zimanui. A. Sniečkus siūlė jam suteikti „didesnį (politinį) svorį“ ir svarstė galimybę Rūdninkų girioje sudaryti „dar vieną operatyvinę grupę“, sukurti centrą,

104 A. Sniečkaus 1943 m. lapkričio 14 d. laiškas Kazimierui (M. Šumauskui) ir Jurgiui (G. Zimanui), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 91.

105 Antai A. Sniečkus 1943 m. lapkričio 14 d. laiške M. Šumauskui ir G. Zimanui rašė: „Veikiausia, ne už kalnų mūsų grįžimas į Lietuvą. Čia (Maskvoje) jau mes visomis jėgomis ruošiamės. Ne tik kadrus ruošiam, bet ir konkrečius ūkio planus kuriam, kad galėtume L(ietu)vą atstatyti per trumpą laiką, išėinant iš to, kad karas 1944 m. bus jau baigtas“, LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 92.

106 M. Šumausko 1943 m. lapkričio–1944 m. vasario mėn. datuotas laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 51, l. 95.

pavadintą „Pietų Lietuvos partiniu komitetu“, į kurio veiklą turėjo įeiti ne tik Pietryčių Lietuva, bet ir Kaunas bei „kitos apskritys“¹⁰⁷.

Svarstydamas ryšių palaikymo su sovietinio pagrindžio centru Rūdninkų girioje problemą, A. Sniečkus abejojo, ar pavyks „suagituoti žmones“ padaryti taip, kad iš ten (iš G. Zimano) tiesiogiai būtų paimama pagrindžio surinkta žvalgybos ir informacijos medžiaga (A. Sniečkaus žodžiais, „partizanų paštas“). „Žmonės“, kurių „suagitavimo“ sėkme pasiekti girią ir turėti saugias bazes A. Sniečkus abejojo, buvo Raudonosios armijos generalinio štabo žvalgybos valdybos ir kitų SSRS centrinių žinybų vadovybės, kurios turėjo lėktuvų, skraidžiusių per frontą iš sovietų į vokiečių užnugarį). „Tarpininko“, per kurį „paštas“ turėjo pasiekti sovietų užnugarį, vaidmenį A. Sniečkus numatė M. Šumauskui Naručio miškuose Baltarusijoje. Esą M. Šumausko dislokacijos vietoje Naručio miškuose bus lengviau (ypač žiemą) išsiųsti į sovietų užnugarį „paštą“, taip pat priimti ginklus, palaikyti ryšius su įvairiomis pagrindžio grupėmis ir kt.¹⁰⁸ Iš to matyti, kad A. Sniečkus 1943 m. rudenį neplanavo Lietuvos KP(b) CK operatyvinės grupės vadovo M. Šumausko perdislokuoti į Lietuvą.

Ilgainiui M. Šumausko buvimas prie Naručio ežero pradėjo kelti problemų. Tai, kad formaliai sovietinio ginkluoto pagrindžio vadovas M. Šumauskas veikė ne Lietuvoje, o už jos ribų, atrodytų, buvo kiek nepatogi aplinkybė ir politiniu atžvilgiu. Tačiau, svarbiausia, įsikūręs Naručio miškuose, jis liko toli nuo pagrindžio veiklos regiono Šiaurės Rytų Lietuvoje (ypač kai 1944 m. vasario pradžioje buvo paskirtas Lietuvos KP(b) Šiaurės srities pagrindinio komiteto vadovu). Iš šių Baltarusijos miškų per ryšininkus (kurjerius) buvo sunku palaikyti operatyvesnį ryšį su Lietuva dėl to, kad seną prieškarinio Lietuvos ir Baltarusijos sieną palyginti stipriai saugojo lietuvių policija. M. Šumauską nuo Lietuvos skyrė Vakarų Baltarusijoje ir Rytų Lietuvoje veikęs sovietiniam pagrindžiui priešiškas ginkluotas lenkų pagrindis. Dėl nevisiškai aiškių priežasčių ir motyvų M. Šumauskas nepersikėlė bent į Kazėnų miškus, iš kurių, atrodytų, buvo patogiausiu palaikyti ryšius su pagrindžiui svarbiomis Šiaurės Rytų Lietuvos (Rokiškio, Zarasų, Utenos, Panevėžio) ir kitomis apskritimis.

Matyt, svarbiausias M. Šumausko dislokaciją Naručio miškuose Baltarusijoje lėmęs veiksnys buvo patogi geografinė padėtis, nepalyginti stipresnių sovietinių Baltarusijos partizanų išsidėstymas, eliminavęs pavojus, garantavęs didesnę saugumą, kurio nebuvo bet kur kitur Lietuvoje (net ir Rūdninkų girioje), Lietuvos sostinės Vilniaus ir kitų centrų artumas, nusistovėję geri santykiai su kai kuriais sovietinių baltarusių partizanų vadais, ypač F. Markovu.

107 A. Sniečkaus 1943 m. lapkričio 14–15 d. laiškas Kazimierui (M. Šumauskui), Jurgiui (G. Zimanui), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 91, 95.

108 A. Sniečkaus 1943 m. lapkričio 14 d. laiškas Kazimierui (M. Šumauskui), Jurgiui (G. Zimanui), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 92.

Saugiai įsikūrusiam Naručio miškuose M. Šumauskui iškilo grėsmė likti nušalyje nuo įvykių Lietuvoje. 1943 m. gruodžio pabaigoje A. Sniečkus M. Šumauskui rašė: „jei bus taip, kaip dabar“, tai operatyvinės grupės svarbiausias darbas vyks „ne pas patį“, o „Žaibo vietoj“¹⁰⁹ (t. y. pas J. Macevičių Kazėnų miškuose). Kita vertus, atrodytų, kad A. Sniečkui buvo sunku apsispręsti dėl M. Šumausko persikėlimo į Šiaurės Rytų Lietuvos miškus, jis gerai suvokė čia tykojusius pavojus.

Nuo 1943 m. rudens kaip viena svarbiausių vadovavimo pagrindžiai problemų sovietų šaltiniuose įvardijama vadovavimo Šiaurės Rytų Lietuvoje problema. Iš esmės tai buvo vadovavimo sovietiniam pagrindžiai visoje Lietuvoje problema, išskyrus Pietryčių Lietuvos regioną, tiesa, su svarbiausiais Lietuvos centrais – Vilniumi ir Kaunu, kurie buvo priskirti G. Zimano veiklos sričiai.

1943 m. spalio pradžioje G. Zimanui persikėlus į Pietryčių Lietuvą, A. Sniečkus tuoj pat pradėjo kelti analogiško „tam tikro centro“, per kurį būtų galima vadovauti Dalgio (t. y. Rokiškio), Dorochovo (Ukmergės), Mečio (Panevėžio), Vaškio (Biržų) ir kitoms apskrityms, sudarymo klausimą iki 1944 m. žiemos. Jei iki to laiko bazę tokiam centrui būtų pavykę sukurti, A. Sniečkus žadėjo jį sustiprinti „naujais darbuotojais“, atsiųstais iš sovietų užnugario. Jis tada priekaištavo sovietinio pagrindžio vadovams, veikusiems išvardytose Lietuvos apskrityse: „Tai labai svarbūs organizaciniai klausimai, o jūs į juos neatsakot.“¹¹⁰

1943 m. rudenį vadovaujantį sovietinio pagrindžio centrą Šiaurės Rytų Lietuvos apskrityms Grikas (S. Apyvala) bandė steigti Švenčionių apskrityje, tačiau jam nepavyko. A. Sniečkus 1943 m. lapkričio viduryje apgailestavo, kad S. Apyvala nesugebėjo „įsitvirtinti“ Švenčionių apskrityje, ir svarstė galimybę vadovaujantį centrą („tarpinę bazę“) įkurti į vakarus nuo šios apskrities¹¹¹. Gruodžio pradžioje A. Sniečkus pagrindžio „Šiaurės Lietuvos centro“ laikinu vadovu siūlė skirti sovietinio pagrindžio Rokiškio apskrityje organizatorių ir vadovą A. Raguotį. Anot A. Sniečkaus, „jei sąlygos leistų“, arčiau šio centro (centrinės grupės) galėtų persikelti ir M. Šumauskas¹¹².

Paskui A. Sniečkų Lietuvos KP(b) CK ir LPJŠ operatyvinės grupės, t. y. sovietinio pagrindžio vadovaujančio centro vokiečių užnugaryje, „reorganizavimo“ klausimą 1943 m. lapkritį aktyviai pradėjo kelti ir G. Zimas. Jo nuomone, organizacinė

109 A. Sniečkaus 1943 m. gruodžio 22 d. laiškas Kazimierui (M. Šumauskui), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 107. Žaibas–J. Macevičius, sovietinio pagrindžio vadovas, Žalgirio būrio komisaras, nuo 1943 m. rudens veikė Kazėnų miškuose.

110 A. Sniečkaus 1943 m. spalio 18 d. laiškas Zigmui (P. Kutkai), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 86; A. Sniečkaus 1943 m. lapkričio 14 d. laiškas Kazimierui (M. Šumauskui), Jurgiui (G. Zimanui), *ten pat*, l. 91.

111 A. Sniečkaus 1943 m. lapkričio 14 d. laiškas Kazimierui (M. Šumauskui), Jurgiui (G. Zimanui), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 91, 97.

112 A. Sniečkaus 1943 m. gruodžio 9 d. laiškas Kazimierui (M. Šumauskui), Jurgiui (G. Zimanui), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 103.

grupės struktūra neatitiko „faktinės padėties“ ir pagrindinio darbo reikalavimų, jos narių funkcijos esą neaiškios, sukeliančios painiavą ir pan. G. Zimanas siūlė vadovaujančias operatyvines grupes steigti kiekvienai Lietuvos apygardai, t. y. atsižvelgiant į vokiečių civilinės valdžios įvykdytą Lietuvos generalinės srities administracinį suskirstymą (apygardos buvo stambiausi vienetai). Šiek tiek vėliau G. Zimano politiškai tiksliau ir konkrečiau suformuluota vadovavimo iš „apačios į viršų“ idėja buvo tokia: sovietiniam pagrindžiui vadovauja (kompartijos) apskričių komitetai, šiems – LKP(b) CK ir LPJŠ paskirti įgaliotiniai apygardose bei Lietuvos KP(b) CK ir LPJŠ (Maskvoje)¹¹³. Tačiau A. Sniečkus tokiai idėjai nebuvo linkęs pritarti ir motyvavo, kad steigti apygardų operatyvines grupes bus sunku dėl „tinkamai parengto aktyvo trūkumo“, tokios grupės ar komitetai gali būti „netvirtai“, netgi trukdyti operatyviam vadovavimui, dėl to jų steigimą siūlė atidėti „vėlesniam laikui“¹¹⁴.

A. Sniečkus 1943 m. lapkričio viduryje pirmąkart pasiūlė steigti „pogrindžio centrą“, pavadintą „Pietų Lietuvos partiniu komitetu“, vėliau jo veiklą išplėsti ir įtraukti kitas Lietuvos apskritis, Vilniaus ir Kauno miestus¹¹⁵. Kiek vėliau, gruodžio pradžioje, A. Sniečkus samprotavo, esą dėl sunkumų, kylančių palaikant ryšius tarp operatyvinės grupės narių, tikslinga sukurti du vadovaujančius centrus: Pietų – Kaunui ir Vilniui, „kitą“ – Utenai, Panevėžiui, Šiauliams. Tai buvo dviejų sovietinio pogrindžio centrų – Lietuvos KP(b) Pietų ir Šiaurės sričių pagrindinių komitetų, įkurtų vietoj Lietuvos KP(b) CK ir LPJŠ operatyvinės grupės – sudarymo idėja, kurią mėginta įgyvendinti 1944 m. A. Sniečkus prašė M. Šumausko ir G. Zimano pareikšti savo nuomonę dėl dviejų vadovaujančių centrų sudarymo¹¹⁶.

G. Zimanas nedelsdamas 1943 m. gruodžio viduryje pritarė A. Sniečkaus siūlymui. Jo manymu, sudaryti du sovietinio pogrindžio centrus esą naudinga, jie turi turėti nedaug žmonių ir veikti netoli vienas kito¹¹⁷.

Tuo tarpu M. Šumauskas dėsė pasakyti savo nuomonę: iš pradžių jis tvirtino negavęs A. Sniečkaus nurodymo pareikšti nuomonę, (gruodžio 15 d.) sakė, kad apie „dviejų centrinių operatyvinių grupių sudarymą“ jis girdįs „pirmą kartą“ ir nežinąs, „kaip keliamas klausimas“. Pakartotinai A. Sniečkaus paragintas pasakyti atvirai, M. Šumauskas vis dėlto pritarė dviejų centrų sudarymui su sąlyga, kad jie bus

113 Jurgio (G. Zimano) 1943 m. lapkričio 24 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 409, l. 375.

114 A. Sniečkaus 1943 m. gruodžio 19 d. laiškas Kazimierui (M. Šumauskui) ir Jurgiui (G. Zimanui), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 103.

115 A. Sniečkaus 1943 m. lapkričio 14–15 d. laiškai Kazimierui (M. Šumauskui) ir Jurgiui (G. Zimanui), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 91, 94–95.

116 A. Sniečkaus 1943 m. gruodžio 3 d. šifruotė Kazimierui (M. Šumauskui) ir Jurgiui (G. Zimanui), LYA, f. 1, ap. 1, b. 400, l. 396.

117 Jurgio (G. Zimano) 1943 m. gruodžio 10 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 409, l. 442.

papildyti (sustiprinti) „naujais žmonėmis“¹¹⁸. Pagal A. Sniečkaus 1943 m. gruodį subrandintą ir parengtą dviejų vadovaujančių centrų (centrinių grupių) kūrimo idėją vienas centras turėjo vadovauti sovietiniam pagrindžiui Pietų Lietuvoje, Vilniaus ir Kauno miestuose, kitas – Šiaurės Rytų Lietuvoje (su Rokiškio, Panevėžio, Šiaulių miestais), taip pat Žemaitijoje. Abu centrai turėjo palaikyti tiesioginį ryšį su sovietine Lietuvos vadovybe Maskvoje, kuri pirmiausia turėjo „padėti“ palaikyti tarpusavio ryšius.

Kaip reikšmingą, tačiau sunkiai įgyvendinamą siekiamybę A. Sniečkus minėjo pagrindinio Lietuvos KP(b) CK okupuotoje Lietuvoje sudarymą (teigė, kad jį sunku bus sukurti, apsaugoti ir jam vadovauti)¹¹⁹. A. Sniečkaus nuomone, „pirmąją centrinę grupę“, sudarytą iš 3 asmenų ir turėjusią vadovauti sovietiniam pagrindžiui Pietryčių Lietuvoje, „bemaž“ galima buvo sukurti jau 1943 m. pabaigoje. Jis neabejojo, kad jai vadovauti turėjo G. Zimanas. A. Sniečkaus paragintas siūlyti kandidatus į „pirmąją centrinę operatyvinę grupę“, G. Zimanas nedelsdamas atsakė: ją sudarė Gabrys (M. Miceika), Petras (M. Afoninas), Rimonis (V. Sakalauskas), tik Kauno miesto atstovą žadėjo nurodyti šiek tiek vėliau¹²⁰.

Lietuvos KP(b) Pietų ir Šiaurės sričių pagrindiniai komitetai buvo organizuojami vadovaujantis Lietuvos kompartijos vadovybės Maskvoje (Lietuvos KP(b) CK biuro) 1944 m. sausio 6 d. nutarimu¹²¹. Šiame nutarime (A. Sniečkaus informacijoje M. Šumauskui ir G. Zimanui) dviejų centrų sudarymas buvo grindžiamas sunkumais palaikyti tiesioginį ryšį su Lietuvos KP(b) CK (Maskvoje) ir visų kompartijos miestų ir sričių pagrindiniais komitetais, taip pat siekiais sustiprinti vadovavimą „pagrindinėms bolševikinėms organizacijoms“ Lietuvoje.

Lietuvos KP(b) Pietų srities komitetas turėjo vadovauti sovietiniam pagrindžiui Vilniaus ir Kauno miestuose, Šakių, Kauno, Trakų, Vilniaus ir kitose Pietų Lietuvos apskrityse; Šiaurės srities komitetas – Šiaulių ir Panevėžio miestuose, Švenčionių, Ukmergės, Kėdainių, Raseinių ir kitose Lietuvos apskrityse.

Sričių komitetams, be „kasdienio“ vadovavimo pagrindiniams kompartijos miestų ir apskričių komitetams, partizanų būriams ir grupėms, „masinėms“ antifašistinėms organizacijoms, buvo suteikta teisė leisti laikraščius, lapelius ir atsišaukimus, kreipiantis į gyventojus savo ir Lietuvos KP(b) CK vardu (šiuo atveju pagrindiniai

118 Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. gruodžio 15 d. ir 17 d. šifruotės LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 409, l. 464, 479.

119 A. Sniečkaus 1943 m. gruodžio 9 d. laiškas Kazimierui (M. Šumauskui), Jurgiui (G. Zimanui), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 103.

120 A. Sniečkaus 1943 m. gruodžio 27 d. šifruotė Jurgiui (G. Zimanui), LYA, f. 1, ap. 1, b. 400, l. 453; Jurgio (G. Zimano) 1943 m. gruodžio 28 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 409, l. 561.

121 Išrašas iš Lietuvos KP(b) CK biuro 1944 m. sausio 6 d. nutarimo „Apie Lietuvos KP(b) pagrindinių sričių komitetų sudarymą“, LYA, f. 1771, ap. 190 (ypatingasis aplankas), b. 2, l. 111, 164.

klausimai privalėjo būti iš anksto suderinti su Lietuvos KP CK Maskvoje). „Netikėtai“ nutrūkus ryšiams su Lietuvos KP(b) CK Maskvoje abiem sričių komitetams laikinai suteikta teisė visais klausimais veikti pagrindinio Lietuvos KP(b) CK vardu. Lietuvos KP(b) CK biuras Maskvoje prašė VKP(b) CK šį nutarimą patvirtinti¹²².

Sovietų istoriografijoje sudaromas klaidingas įspūdis, kad abiejų sričių komitetai buvo sukurti ir vos ne iškart pradėjo veikti, jie esą labai sustiprino visą organizacinį ir politinį darbą, išplėtė antihitlerinę kovą ir partizaninį judėjimą Lietuvoje¹²³. Iš tikrųjų taip nebuvo.

Tame pat Lietuvos KP(b) CK biuro Maskvoje 1944 m. sausio 6 d. posėdyje atskiru nutarimu patvirtintas Lietuvos KP(b) Pietų srities komitetas (G. Zimanas ir M. Mičeika, pirmasis ir antrasis sekretoriai), M. Afoninas, V. Sakalauskas (komiteto nariai, kompartijos pagrindinių Vilniaus ir Alytaus apskričių komitetų sekretoriai). Taip pat pritaria Lietuvos KP(b) CK ir kompartijos Trakų apskrities pagrindinio komiteto iniciatyvai steigti tariamai „masinę“ antifašistinę „Lietuvos išlaisvinimo sąjungą“ (vis dėlto „masinės“ antifašistinės organizacijos nebuvo net Pietryčių Lietuvoje, Trakų apskrityje). Visiems kompartijos pagrindžio komitetams siūlyta stiprinti darbą kuriant masines antifašistines „liaudies“ organizacijas, aktyvinti jų veiklą, nukreiptą prieš visas okupantų vykdomas priemones, panaudoti jas iš nacionalistinių ir šovinistinių organizacijų įtakos „išlaisvinant“ tas liaudies „mases“, kurios dar buvo jų veikiamos¹²⁴. Tai buvo nerealūs uždaviniai.

Lietuvos kompartijos Pietų srities pagrindinis komitetas 1944 m. pradžioje bent formaliai buvo įkurtas, o analogiškas Šiaurės srities komitetas tik pradėtas kurti.

A. Sniečkus 1944 m. sausio pabaigoje M. Šumauskui ir G. Zimanui aiškino Maskvoje priimtų nutarimų turinį ir įsivaizduojamą vadovavimo sovietiniam pagrindžiui mechanizmą, dviejų vadovaujančių pagrindžio centrų veiklą, vadovaujant „palėpiniam partiniam darbui“, partizanų būriams ir grupėms, „masinėms“ antifašistinėms organizacijoms. Be senų, gerai žinomų tiesų ir šampų, A. Sniečkaus instrukcijose atsirado naujų dalykų, patikslinimų. Pasak jo, „pasitarus su kai kuriais organais“ (be abejo, A. Sniečkus galvoje turėjo sovietinio saugumo struktūras), teisė pasisakyti pagrindinio Lietuvos KP(b) CK vardu suteikta „tik vienam“ srities komitetui. Atsižvelgiant į „šiandieninę padėtį“, ši teisė suteikiama Lietuvos KP(b) Pietų srities komitetui, anot A. Sniečkaus, „būtent tam, kuris turi ryšius su pagrindiniais

122 *Ten pat*; A. Sniečkaus 1944 m. sausio 7 d. sifruotės Kazimierui (M. Šumauskui) ir Jurgiui (G. Zimanui), LYA, f. 1, ap. 1, b. 401, l. 18–19.

123 P. Štaras, *Partizaninis judėjimas Lietuvoje*, p. 159–160.

124 Išrašai iš Lietuvos KP(b) CK biuro 1944 m. sausio 6 d. nutarimų „Apie Lietuvos KP(b) Pietų srities komiteto sudėtį“; „Apie masinių antifašistinių organizacijų kūrimą laikinai okupuotos Lietuvos TSR teritorijoje“, LYA, f. 1771, ap. 190, b. 2, l. 112, 115.

krašto centrais“. Tiesa, jis neatmetė galimybės kai ką pakeisti, kai susikurs kompartijos Šiaurės srities komitetas: pirmiausia pakoreguoti sričių komitetų veiklos ribas, galbūt sudaryti Lietuvoje pagrindinį Lietuvos KP(b) CK. A. Sniečkus pabrėžė: nutrūkus ryšiams (su Maskva), sričių pagrindinių komitetų pasisakymai Lietuvos KP(b) CK vardu turi būti „gerai apgalvoti“, daromi vadovaujantis „principinėmis mūsų nuostatomis“.

M. Šumauskui jis nurodė dėti visas pastangas, kad būtų sudarytas Lietuvos KP(b) Šiaurės srities komitetas, pabrėžė „tvirto“ ryšio tarp jo ir Jurgio (G. Zimano) būtinybę. Esą turįs būti sudarytas „tvirtas“ vadovaujantis centras. A. Sniečkus pakartojo savo nuostatą: M. Šumauskas turįs būti „tarpininkas“ tarp G. Zimano ir Lietuvos vadovybės Maskvoje¹²⁵.

Pagal G. Zimanui suteiktus įgaliojimus ir teises, faktinę padėtį jis tapo svarbiausiu sovietinio pagrindžio Lietuvoje vadovu. G. Zimano vadovaujamam kompartijos Pietų srities komitetui priklausė svarbiausi Lietuvos centrai – Vilnius ir Kaunas. Be to, Rūdninkų giria turėjo tapti komunistinės literatūros leidimo centru Lietuvoje: tarp Maskvoje Lietuvos kompartijos vadovybės 1944 m. sausio 6 d. priimtų sprendimų buvo ir nutarimas leisti Rūdninkų girioje Lietuvos KP(b) CK organą – laikraštį „Kova“¹²⁶. Reikia pažymėti, kad toks nutarimas priimtas, nepaisant to, kad 1943 m. rudenį Baltarusijos miškuose M. Šumauskas jau buvo pradėjęs leisti centrinį sovietinio pagrindžio Lietuvoje laikraštį „Lietuvos partizanas“¹²⁷.

1944 m. vasario pabaigoje A. Sniečkus G. Zimanui rašė: „Kadangi Jūsų komitetas turi ryšį su pagrindiniais mūsų respublikos centrais, Jūsų darbas lieka svarbiausias. Kazimiero (M. Šumausko) grupės žmonės kol kas neapėmė visų jiems skirtų apskričių, jiems dar ilgakai teks pasidarbuoti, kol galės tvirtai užmegzti ryšį su visomis apskritimis. Jam reikia padėti.“¹²⁸

Taigi reorganizuojant Lietuvos KP(b) CK ir LPJŠ *operatyvinę* grupę, M. Šumauskas prarado vadovaujantį vaidmenį ir įtaką sovietinio pagrindžio vadovybėje. Pagal A. Sniečkaus suteiktus įgaliojimus jo pavaduotojas G. Zimanas tapo faktiniu sovietinio pagrindžio vadovu. Lietuvos kompartijos vadovybės Maskvoje sprendimai atspindėjo to meto sovietinio pagrindžio Lietuvoje padėtį. Be įkurto Lietuvos KP(b) Pietų srities komiteto, Šiaurės srities komitetas tada (1944 m. pradžioje) net ir formaliai dar neegzistavo.

125 A. Sniečkaus 1944 m. sausio 25 d. laiškas Kazimierui (M. Šumauskui) ir Jurgiui (G. Zimanui), LYA, f. 1771, ap. 7, b. 119, l. 2.

126 Išrašas iš Lietuvos KP(b) CK biuro 1944 m. sausio 6 d. posėdžio protokolo „Apie Lietuvos KP(b) CK pagrindinio organo „Kova“ leidimą“, LYA, f. 1771, ap. 190, b. 2, l. 117.

127 M. Šumausko 1943 m. rugsėjo 28 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 51, l. 54.

128 A. Sniečkaus 1944 m. vasario 24 d. laiškas Jurgiui (G. Zimanui), LYA, f. 1771, ap. 7, b. 119, l. 5.

Apskritai situacija sovietinio pagrindžio Lietuvoje vadovybėje pasidarė nelabai aiški, neapibrėžta, dviprasmiška. Neaiškios buvo M. Šumauskui suteiktų „tarpinin-ko“ tarp sovietinės Lietuvos vadovybės Maskvoje ir G. Zimano funkcijos. Be abejo- nės, G. Zimano iškėlimas ir esama situacija žeidė M. Šumausko savimeilę, užgavo jo ambicijas. Jam buvo sunku susitaikyti su prarastomis pozicijomis.

A. Sniečkaus skubinamas sudaryti Lietuvos KP(b) Šiaurės srities pagrindinį ko- mitetą, M. Šumauskas 1944 m. sausio pabaigoje komiteto sekretoriumi pasiūlė Griką (S. Apyvalą), nariais – Margelį (D. Jocių) ir Žaibą (J. Macevičių). M. Šumauskas tarsi apgailėstaudamas A. Sniečkui pabrėžė, kad sudarius Lietuvos KP(b) Pietų ir Šiaurės sričių komitetus, operatyvinė grupė nustojo veikti¹²⁹.

Siūlydamas atstovus į Šiaurės srities komitetą, neaišku, kokiose pareigose sovie- tinio pagrindžio vadovybėje save įsivaizdavo M. Šumauskas. Matyt, jis tikėjosi iš- laikyti aukštesnę, vyraujančią padėtį, išlikdamas „aukščiau“ srities komiteto vadovo („pirmojo sekretoriaus“) pareigų ir toliau atlikti „tarpininko“ tarp sovietinio pagrind- žio vadovybės vokiečių užnugaryje (G. Zimano) ir sovietinės vadovybės Maskvoje funkcijas.

Lietuvos KP(b) CK biuras Maskvoje 1944 m. vasario 2 d. patvirtino Lietuvos KP(b) Šiaurės srities pagrindinio komiteto sudėtį: pirmuoju sekretoriumi paskir- tas M. Šumauskas, sekretoriumi – S. Apyvala, nariu – J. Macevičius. A. Sniečkus numatė galimybę ateityje komitetą praplėsti ir sustiprinti įtraukiant „didžiausių ap- skričių komitetų“ atstovus¹³⁰ (ši idėja nebuvo realizuota).

Sovietinės Lietuvos vadovybės Maskvoje nutarimas įkurti Lietuvos KP(b) po- grindinį Šiaurės srities komitetą dėl sudėtingų veiklos sąlygų ilgai nebuvo įgyven- dintas (galima net abejoti, ar jis iki pat vokiečių okupacijos pabaigos realiai veikė kaip vadovaujantis centras).

A. Sniečkus 1944 m. balandžio pabaigoje, nors ir džiaugėsi, kad „mūsiškiams“ Šiaurės Rytų Lietuvoje sunkią žiemą pavyko išsaugoti žmones, buvo priverstas pri- pažinti: energingų, autoritetą turinčių vadovų nėra. Ypač Mečys (P. Pranevičius) Pa- nevėžio apskrityje darbo plėtotei esą mažai rodė iniciatyvos, nebuvo tinkamo auto- ritetingo vadovavimo.

A. Sniečkus labiau vertino Dalgio (A. Raguočio) veiklą Rokiškio apskrityje ir siūlė jam „rimtai“ pagalvoti apie sudarymą komiteto, kuris vadovautų šiaurės rytų apskričių partijos komitetams. A. Sniečkaus žodžiais, „tai dar nebūtų Šiaurės Lietu-

129 Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. sausio 29 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 160.

130 Išrašas iš Lietuvos KP(b) CK biuro 1944 m. vasario 2 d. posėdžio protokolo „Apie Lietuvos KP(b) Šiau- rės srities komiteto sudėtį“, LYA, f. 1771, ap. 190, b. 2, l. 116; A. Sniečkaus 1944 m. vasario 3 d. šifruotė Kazimierui (M. Šumauskui), LYA, f. 1, ap. 1, b. 401, l. 100. A. Sniečkus M. Šumauską informuoja apie jo paskyrimą į šias pareigas; šifruotėje galima justi tam tikrą oficialumą ir kategoriškumą, A. Sniečkus rašė: „Šiaurės Lietuvos srities komiteto pirmuoju sekretoriumi patvirtintas Jūs.“

vos komitetas, bet jau būtų žingsnis pirmyn“ jį sudarant¹³¹. 1944 m. balandžio antroje pusėje Šiaurės srities komitetas dar neveikė.

Susitaikęs su padėtimi M. Šumauskas 1944 m. kovą pritarė reorganizuoti operatyvinę grupę, tai išeisią į naudą „mūsų darbui“ ir užtikrino A. Sniečkų, kad „pas mus“ nėra tokių, kurie reorganizavimą „neteisingai suprastų“. Jis rašė ketinąs iš Naručio miškų netrukus išvykti ir būti arčiau savo veiklos regiono – Šiaurės (Lietuvos) dalies¹³². M. Šumausko vadovaujama Lietuvos KP(b) Šiaurės srities pagrindinio komiteto bazė iš Naručio miškų turėjo būti perkelta į Kazėnų miškus, kuriuose vietoj 1943 m. spalį žuvusio D. Rociaus veikė Žaibas (J. Macevičius).

Kiek vėliau, 1944 m. balandį, M. Šumauskas siūlė Šiaurės srities komitetą perkelti net į Panevėžio arba Biržų apskričių miškus, Naručio miškuose ryšiu su sovietų užnugariu palaikyti ketino palikti kompartijos Švenčionių apskrities komitetą ir jo bazę.

A. Sniečkus šį siūlymą vadino „labai aktuali“, M. Šumauskui ir J. Macevičiui rašė, kad galima būtų „apsižiūrėti“, iširti padėtį Griko (Švenčionių) apskrityje, o vėliau „irtis toliau“ (į Lietuvos gilumą). A. Sniečkaus nuomone, dar geriau būtų nuvykti ir įsikurti Dalgio (Rokiškio), Mečio (Panevėžio), Zigmo (Utenos), Dėdėno (Biržų) apskrityse¹³³.

A. Sniečkaus siūlomam nuosekliam skverbimuisi į Lietuvą trukdė lenkų ginkluoto pagrindžio (Armijos krajevovs) veikla. 1943 m. rudenį į Švenčionių apskrities Pabradės apylinkes iš Kazėnų miškų buvo pasiūsta raudonųjų partizanų grupė, 1944 m. vasario pabaigoje–kovo pradžioje čia pabandė įsitvirtinti stambesnės pajėgos. Mėginimas sukėlė didelį sovietų ir lenkų partizanų ginkluotą konfliktą: 1944 m. kovo 1 d. kautynėse su lenkais Pabradės apylinkėse žuvo 12 sovietų partizanų (K. Kalinausko būrio), tarp jų visa būrio vadovybė¹³⁴. Be abejonės, tai atšaldė A. Sniečkaus ir kitų sovietinių vadovų norus perkelti iš Vakarų Baltarusijos į Šiaurės Rytų Lietuvą vadovaujantį sovietinio pagrindžio centrą (1944 m. balandžio pabaigoje A. Sniečkus leido tik komjaunimo Šiaurės srities komitetui persikelti į Šiaurės Lietuvos apskritis arba „bent arčiau jų“)¹³⁵.

131 A. Sniečkaus 1944 m. balandžio 20 d. laiškas Kazimierui (M. Šumauskui), Žaibui (J. Macevičiui), LYA, f. 1771, ap. 7, b. 119, l. 36.

132 M. Šumausko 1944 m. kovo mėn. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 51, l. 25–26. Vienas iš M. Šumausko nurodomų motyvų bazei į Kazėnų miškus perkelti buvo tas, kad baltarusių partizanai Naručio miškuose grobstė iš sovietų užnugario Lietuvos partizanams siunčiamus krovinius, nebuvo jėgų ir galimybių juos apsaugoti.

133 A. Sniečkaus 1944 m. balandžio 20 d. laiškas Kazimierui (M. Šumauskui), Žaibui (J. Macevičiui), LYA, f. 1771, ap. 7, b. 119, l. 36–37.

134 Partijos istorijos instituto prie Lietuvos KP CK 1953 m. birželio 10 d. aktas apie K. Kalinausko būrio žuvimo vietą, LYA, f. 3377, ap. 3377-9, b. 42, l. 8–9.

135 A. Sniečkaus 1944 m. balandžio 21 d. šifruotė Kazimierui (M. Šumauskui), Žaibui (J. Macevičiui), LYA, f. 1, ap. 1, b. 401, l. 432.

Tik 1944 m. gegužės pabaigoje M. Šumauskas A. Sniečkui rašė, kad artimiausiomis dienomis jis iš Naručio miškų išeinąs „pas Krupauską“ (t. y. pas B. Urbanavičių, veikusį Kazėnų miškuose). Anot jo, iš ten galima eiti toliau, „būtų gerai“ įsikurti žuvusio K. Kalinausko būrio vado Taujėno (E. Baleišio) vietoje, bet esą ten nemažai „baltųjų lenkų“. Todėl greičiausiai teksią iškart vykti pas Mečį¹³⁶ (t. y. P. Pranevičių, į Panevėžio apskritį). Taigi M. Šumauskui gana pagrįstai atrodė, kad bus saugiau įsikurti ne lenkų partizanų veiklos zonoje, o lietuviškoje Panevėžio apskrityje.

1944 m. pavasarį A. Sniečkaus vizijose kuriant sovietinio pagrindžio vadovaujantį centrą Šiaurės Rytų Lietuvoje atsirado vadovaujantis organas, kurį jis pavadino Aukštaičių Lietuvos partijos komitetu, arba Aukštaitijos partkomu. 1944 m. balandžio pradžioje A. Raguočiu jis rašė, kad nesant vadovaujančio centro, apimančio Biržų, Panevėžio, Utenos, Rokiškio apskritis, „mums (Maskvoje) vis sunkiau vadovauti“, su šiomis apskritimis nėra tiesioginio ryšio. Be to, joms nelengva susisiekti su M. Šumausku, „mūsų draugai“ (t. y. žmonės) užmiršta savo pareigas, darbas nejudą į priekį, o kai kur pasireiškia net „demoralizacijos reiškiniai“. Esą reikėtų tučtuojau pradėti galvoti apie kūrimą „Aukštaičių Lietuvos partijos komiteto“, kuris turėtų tiesiogiai vadovauti apskričių komitetams, kontroliuoti jų darbą ir nustatyti geresnius ryšius su M. Šumausku¹³⁷.

Tokiems A. Sniečkaus siūlymams steigti „partkomą“ sovietinio pagrindžio vadovai (A. Raguotis, P. Kutka) pritarė: jis padėtų „centralizuoti Aukštaitijos apkomus“, būtų efektyviau vadovaujama pagrindžiui „visuose rajonuose“. Partkomui vadovauti A. Sniečkui siūlė patikėti vienam iš jų. Sovietinio pagrindžio vadovai skundėsi ryšių palaikymo su M. Šumausku sunkumais. Anot jų, M. Šumauskas „reikalingas Lietuvoje“, o veikdamas Baltarusijoje jis blogai informuojamas apie padėtį Lietuvoje, su juo sunku palaikyti ryšius ir palaikymas (per siuntinėjamus ryšininikus) reikalauja žmonių aukų¹³⁸.

Nors nuomonės ir sutapo, planai sukurti „Aukštaitijos partkomą“ ar kitaip pavadintą sovietinio pagrindžio vadovaujantį centrą Šiaurės Rytų Lietuvos apskritims nebuvo įgyvendinti. Apie sovietinio pagrindžio vadovaujančio regioninio centro kūrimą kitiems Lietuvos regionams nebuvo net kalbos.

Kaip jau minėta, M. Šumauskas net nepersikėlė iš Naručio į Kazėnų miškus, kur būtų buvę lengviau ir patogiau palaikyti ryšius, kontroliuoti ir „operatyviai“ vadovauti sovietiniam pagrindžiui šiaurės rytų ir kitose Lietuvos apskrityse. Prie Naručio ežero jis išbuvo beveik iki pat vokiečių okupacijos pabaigos.

136 Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. gegužės 28 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 42, l. 16.

137 A. Sniečkaus 1944 m. balandžio 4 d. laiškas A. Raguočiu, LYA, f. 1771, ap. 7, b. 119, l. 30.

138 Dalgio (A. Raguočio), Zigmo (P. Kutkos) 1944 m. balandžio 29–30 d. šifruotės LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 411, l. 451, 471. Galima paminėti, kad 1943 m. vasarą eidami į Vakarų Baltarusiją žuvo sovietiniai partizanai, tarp kurių buvo M. Melnikaitė, 1944 m. paskelbta SSRS didvyre.

M. Šumauskas (viduryje) Naručio miškuose 1943–1944 m. (LCVA, 0-062800)

M. Šumauskui iš Naručio miškų Baltarusijoje buvo sunku „operatyviai vadovauti“ sovietiniam pogrindžiui Lietuvoje. 1944 m. kovą jis A. Sniečkui rašė, kad nežino padėties šiaurinėje Lietuvos dalyje, nes „gyvą ryšį“ seniai turėjo¹³⁹. Tačiau strategiškai nepatogi vieta nebuvo lemiamas veiksnys vadovavimo kokybei ir efektyvumui. Silpną vadovavimą ir veiksmų koordinavimą lėmė sudėtinga sovietinio pogrindžio padėtis Lietuvoje, vidinių sąlygų jam egzistuoti nebuvimas.

Nutrūkdavo ir nebuvo reguliarus tiesioginis Šiaurės Rytų Lietuvoje veikusių ir turėjusių radijo siųstuvus ryšys su Maskva, net ir tarpusavio ryšiai tarp sovietinių grupių nedidelėje teritorijoje (vienoje apskrityje). Antai A. Sniečkus 1944 m. kovo viduryje laiške G. Zimaną informavo, kad jau „keletą mėnesių nėra ryšių su Dalgium (A. Raguočiu), apie porą mėnesių su Mečiu (P. Pranevičiumi). Tik dabar su jais ryšys atkurtas, per juos galbūt pavyks užmegzti ryšį su Stalioniu“ (J. Baščiu, veikusiu Šiaulių apskrityje).

139 M. Šumausko 1944 m. kovo mėn. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 51, l. 27.

Ryšių nutrūkimą galima aiškinti sunkiomis 1944 m. žiemos sąlygomis. Tačiau apie vadovavimo sovietiniam pagrindžiui problemas, silpnus veikusių sovietinių partizanų būrių ir grupių ryšius A. Sniečkus rašė ir 1943 m. rudenį. Pasak jo, Mečys (P. Pranevičius) Panevėžio apskrityje grupę išskirstė į įvairias vietas, matyt, „su tam tikrais uždaviniais“. „Tai būtų gerai, jei jis kartu būtų nustatęs vadovavimą toms išskirstytoms grupėms. Deja, šito jis nepadarė. Pakako priešui sudaužyti vieną iš jo išskirstytų grupių, kai nutrūko visi ryšiai tarp jų pačių, esančių vienoje apskrityje. Viena nedidelė grupė, kuri turi su mumis (Maskvoje) ryšį, teiraujasi, kur yra Mečys, kaip su juo susisiekti, o mes patys neturime jo „javkos“ ir negalime dabar jų surišti. Ir tai vyksta vienos apskrities, o gal net tik keletos valsčių ribose“, – teigė A. Sniečkus¹⁴⁰.

Suaktyvėjus raudoniesiems partizanams, vokiečiams pradėjus blokuoti Rūdninkų girią, daugėjant lenkų Armijos krajevios ginkluotoms antisovietinėms akcijoms komplikavosi G. Zimano veikla Rūdninkų girioje. Šios grėsmės ir sovietinio pagrindžio plėtros uždaviniai lėmė jo planus skverbtis gilyn į Lietuvą. 1944 m. balandžio pabaigoje jis informavo A. Sniečkų apie ketinimus eiti toliau „į vakarus“, iš pradžių pas Rimonį (V. Sakalauską), t. y. į Alytaus apskritį, vėliau į Seinų apskritį – Kapčiamiesčio apylinkes, Augustavo miškų pakraštį. A. Sniečkus pritarė G. Zimano pastangoms „kurti naujas bazes“, tačiau abejojo, ar jam verta pereiti į Augustavo miškus. Anot A. Sniečkaus, geriau būti „kiek arčiau“, kad „nenukentėtų vadovavimas“¹⁴¹.

Apskritai G. Zimano veiklos Rūdninkų girioje, Pietryčių Lietuvoje (t. y. geografinio veiksnio pranašumai) ir vadovavimo sovietiniam pagrindžiui rezultatai ilgainiui tapo problemiški, mažai kuo išsiskyrė, nebuvo efektyvesni negu M. Šumausko veikla iš Naručio miškų.

Panašu, kad ir A. Sniečkus nusivylė G. Zimanu ir jo vadovavimu kompartijos Pietų srities komitetui. Antai 1944 m. kovą jis priekaištavo G. Zimanui ir M. Miceikai, kad šie nepakankamai dėmesio kreipia organizaciniams reikalams: „partizaniniams, profsąjunginiams, komjaunuoliškiems, antifašistiniams“, pabrėžė, kad, be partizanų būrių kovos (t. y. ginkluotos), jų veikloje nebuvo jokių „naujų partinio darbo metodų“. A. Sniečkus klausė: „Tad iš ko galima daryti išvadas apie jūsų darbą?“ Anot jo, Gabrys (M. Miceika), anksčiau pranešęs apie platų profsąjungų ratelių tinklą, dabar „nerašo nė pusės žodžio“, taip pat nepateikia informacijos apie „masinės“ Lietuvos išlaisvinimo sąjungos veiklą. Esą nėra kompartijos (Vilniaus) apskri-

140 A. Sniečkaus 1944 m. kovo 12 d. laiškas Jurgiui (G. Zimanui), LYA, f. 1771, ap. 7, b. 119, l. 14; A. Sniečkaus 1943 m. lapkričio 18 d. laiškas sovietinio pagrindžio Lietuvoje vadovams, LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 100.

141 Jurgio (G. Zimano) 1944 m. balandžio 23 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 411, l. 370; A. Sniečkaus 1944 m. balandžio 24 d. šifruotė Jurgiui (G. Zimanui), *ten pat*, b. 401, l. 460.

ties organizacijos, nėra net valsčių komitetų ar kompartijos organizatorių valsčiuose, nedaug kompartijos organizacijų Vilniaus mieste.

A. Sniečkus G. Zimanui priekaištavo dėl „labai silpno darbo“ Rimonio (V. Sakalausko) Alytaus apskrityje. G. Zimano vadovaujamas pagrindinis Lietuvos KP(b) Pietų srities komitetas neturėjo ryšių su tolesnėmis Lietuvos vietovėmis, ypač Kauno miestu. 1944 m. pavasarį A. Sniečkus G. Zimaną netgi kaltino, kad jis ryšių palaikyti su Kaunu nesistengė¹⁴².

Pasakytina, kad nuo 1943 m. rudens A. Sniečkus pagrindinėms kompartijos organizacijoms ir organizaciniams sovietų pagrindžio branduoliams Lietuvoje kėlė uždavinį vadovauti ne tik partizaninei diversinei veiklai, bet ir „visam krašto politiniam gyvenimui“. Pasak jo, „reikia pasiekti, kad priešas jaustų mūsų partiją ne tik padarytais diversiniais aktais, reikia, kad mūsų partija liktų ir galingu šalies politiniu centru“, viena svarbiausių sąlygų siekiant šio tikslo buvo sukurti tautinio fronto organizacijas, kurios galėtų apimti „plačiausius liaudies sluoksnius“¹⁴³.

Be abejonės, A. Sniečkaus keliami uždaviniai vadovauti sovietiniam pagrindžiui Lietuvos sąlygomis buvo nerealiūs, jų įgyvendinti nesugebėjo nė vienas pagrindininkas. Pirmiausia G. Zimanui tiek dėl jo asmeninių idėjinių nuostatų, tiek dėl vadovaujamų pagrindininkų žydiškos ir rusiškos sudėties buvo būdinga radikali, bet „siaura“ aktyvios, ginkluotos kovos samprata¹⁴⁴. Užuoat stengęsis kurti A. Sniečkaus propaguojamą „antihitlerinį frontą“, G. Zimanas ir jo vadovaujami partizanai Pietryčių Lietuvoje vykdė ne visada apgalvotas ginkluotas akcijas, įsivėlė į neperspektyvų karą su Lietuvos valstietija. Vokiečiai įvairiomis (karinėmis policinėmis ir kt.) priemonėmis praktiškai užblokavo Rūdninkų girią, kartu tai lėmė G. Zimano izoliavimą ir veiklą nedideliame regione. Iš esmės G. Zimanas sužlugdė Lietuvos KP(b) CK pagrindinio leidinio „Kova“ leidimą (išėjo tik 3 numeriai). Gamtiniu, geografiniu požiūriu Rūdninkų girią sunkiai pasiekė lėktuvai su materialine pagalba

142 A. Sniečkaus 1944 m. kovo mėn. laiškas (tikslesnės datos nėra) nr. 88 Jurgiui (G. Zimanui) ir Gabriui (M. Miceikai), LYA, f. 1771, ap. 7, b. 119, l. 8–9; A. Sniečkaus 1944 m. balandžio 2 d. laiškas Jurgiui (G. Zimanui), *ten pat*, l. 28. A. Sniečkus G. Zimanui priekaištavo, kad kai 1944 m. pradžioje pas jį į Rūdninkų girią buvo atvykęs Laukys (F. Krugliakovas, Lietuvos KP(b) Kauno miesto ir apskrities pagrindinio komiteto sekretorius), jis šį išsiuntė atgal į Kauną, nenustatęs pastovių ryšių (nepaėmęs „javkos“). A. Sniečkus rašė: „Kaip pavadinti tokį pasielgimą, aš nežinau, tačiau Jūs negalvojat apie ryšių sustiprinimą su kitomis vietomis, o išėjot tik iš savo vietinių reikalų.“ Beje, radijo ryšį su Kaunu A. Sniečkus Maskvoje palaikė tik per Raudonosios armijos generalinio štabo žvalgybos valdybą.

143 A. Sniečkaus 1943 m. lapkričio 15 d. laiškas Kazimierui (M. Šumauskui), Jurgiui (G. Zimanui), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 94. Šis laiškas G. Zimaną pasiekė 1944 m. balandžio 9 d.

144 G. Zimano vizijos apie partizaninę kovą ir jos plėtros būdus vaizdžiai atsispindi 1943 m. spalio pabaigoje rašytame laiške A. Sniečkui: „Ginklai, ginklai, ginklai, – štai tie trys dalykai, nuo kurių dabar priklauso mūsų judėjimo išsivystymas“, G. Zimano 1943 m. spalio 24 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 37, l. 44. 1944 m. pavasarį jis rašė, kad galima būtų daugiau nuveikti, jei būtų daugiau ginklų, esą „partizanų būriai teikia labai plačius galimumus visose srityse, taip pat ir partinio darbo srityje“, G. Zimano 1944 m. kovo 3 d. laiškas A. Sniečkui, *ten pat*, b. 40, l. 38–39.

iš sovietų užnugario. G. Zimano ryšiai su Vilniumi, ypač Kaunu, buvo silpni, palaimomi daugiausia per žydų ir karo belaisvių kovotojus, todėl neturėjo perspektyvų išsiplėsti į platesnius visuomenės sluoksnius. Tai silpnino pastangas kurti sovietinio pagrindžio organizacijas, plėsti politinę jų įtaką, trukdė realizuoti A. Sniečkaus uždavinius, keliamus pagrindžio centrui. Žinoma, svarbiausias stabdis buvo sovietinio ginkluoto pagrindžio Lietuvoje nepopuliarumas.

Tai lėmė A. Sniečkaus nusivylimą G. Zimano veikla, jo simpatijos pakrypo M. Šumausko pusėn. M. Šumauskas veikė pasyviau, bet labiau apgalvotai, pragmatiškiau ir racionaliau. M. Šumauskas ir jo žmonės, veikdami Vakarų Baltarusijoje, baltarusių partizanų padedami, sėkmingiau mezgė ryšius su lietuvių ir lenkų nacionalinio pagrindžio atstovais, lietuvių policija, lietuviškąja administracija ir kt.

Nesutarimus ir didelę trintį tarp M. Šumausko ir G. Zimano lėmė daugelis priežasčių: įžeistos asmeninės ambicijos, tarpusavio konkurencija, skirtingas požiūris į sovietų pagrindžio veiklos taktiką. M. Šumauskas savo nuoskaudas ir kritiką G. Zimano atžvilgiu išdėstė 1944 m. gegužės 28 d. laiške A. Sniečkui. Pirmiausia jis kaltino G. Zimaną dėl sovietinio pagrindžio Kauno mieste sužlugdymo, miesto kompartijos organizacijoje susidariusios sunkios padėties, netvarkos, net nusikalstamo pobūdžio veiksmų, kuriuos G. Zimanas slepiąs ir dangstąs. M. Šumauskas A. Sniečkaus prašė tolesnį darbą planuoti taip, kad su G. Zimanu nereiktų dirbti „vienoje vietoje“. M. Šumauskas rašė, esą G. Zimanas įsivaizduoja neklystantis, įsitikinęs, kad jo „mokyti niekas negali“, „toks J(urgio) galvojimas link mano asmens ir praktiški veiksmai, iš čia išplaukiantys man žinomi ne vienas. Ką gi, aš nesiperšu būti J(urgio) mokytoju, nors jo darbe yra daug taisytino“. Jis teigė, kad G. Zimanas „vengia skaitytis“ ne tik su juo, tokių tendencijų jo elgsenoje yra ir A. Sniečkaus bei viso Lietuvos KP(b) CK Maskvoje atžvilgiu. G. Zimanas draudžia savo žmonėms su juo (M. Šumausku) susisiekti, leisti išsiaiškinti vieną ar kitą klausimą, apskritai nenori turėti reikalų, kad nebūtų kišamasi „į svetimą daržą“. Kai kuriais darbo klausimais G. Zimanui „artima komersantiška pažiūra“ (M. Šumauskas šią sąvoką suprato kaip siaurą „žinybinį požiūrį“, nenorą dirbti „išvien“ su NKVD-NKGB žmonėmis). M. Šumauskas netgi pateikė duomenų apie nusikalstamą G. Zimano žmonių veiklą¹⁴⁵.

145 Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. gegužės 28 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 42, l. 12–13. Jis rašė, kad iš „Jurgio vietovės“ (t. y. Rūdninkų girios) į Laukio miestą (t. y. Kauną) buvo pasiūsti trys žmonės: buvęs karo belaisvis, Petro (M. Afonino) radistas ir dar vienas asmuo. Jie ten (Kaune) chuliganavę, žaginę moteris, visa tai neišvengiamai neigiamai atsiliepę sovietinio pagrindžio darbui. Kai apie tai pasiūsta į Kauną Albina (G. Glezerytė) pranešė G. Zimanui, šis pareiškė, kad reikia prisitaikyti ir prie tokių žmonių. M. Šumauskas stebėjosi: „sunku patikėti“, kad taip galėjo būti. M. Šumausko sau naudingai pateikti faktai apie padėtį Kaune buvo tikri, jie kompromitavo ne tik G. Zimano, bet ir viso sovietinio pagrindžio veiklą. Iš tikrųjų pagrindžio dalyvių įvykdyti nusikaltimai iškilo į viešumą tik sovietmečio pabaigoje. Petro (M. Afonino) radistas – tai A. Čeponis, 1958 m. paskelbtas SSRS didvyriu,

Iš M. Šumausko laiške pateiktų faktų ryškėja priešprieša, nesutarimai, įtampa tarp dviejų vyriausių sovietų pagrindžio vadovų Lietuvoje. M. Šumauskas, net ir reformavus operatyvinę grupę, jautėsi vyriausias pagrindžio vadovas Lietuvoje, o G. Zimanas su tokiu M. Šumausko statusu, matyt, nenorėjo skaitytis.

Nėra duomenų apie A. Sniečkaus reakciją į šį M. Šumausko laišką. Karo metais A. Sniečkus, matyt, nereagavo į griežtą M. Šumausko kritiką G. Zimanui. Jis ir pats jautė G. Zimano nepaklusnumą ir demonstruojamą savarankiškumą. (Visa tai turėjo įtakos pašlijusiems A. Sniečkaus ir G. Zimano santykiams pokariu.)

Sovietinio pagrindžio vadovaujančių centrų Baltarusijoje ir Lietuvoje steigimo ir veiklos praktinio vaidmens vokiečių užnugaryje nereiktų pervertinti. Vadovavimo grandinėje tai buvo tarpinės institucijos, turėjusios ribotų galių, beveik neturėjusios galimybių veikti savarankiškai ir operatyviai, jos sukurtos daugiau politinėms funkcijoms vykdyti. Tiesioginis operatyvus vadovavimas sovietų pagrindžio būriams ir grupėms, turėjusioms radijo siųstuvus, buvo vykdomas iš Maskvos – LPJŠ, kuris savo ruožtu buvo pavaldus SSRS centrinėms žinyboms.

Kaip jau minėta, sovietinio pagrindžio vadovai negalėjo techniškai palaikyti tiesioginį radijo ryšį su savo vadovaujamomis pagrindžio struktūromis. Antai M. Šumauskas 1944 m. pradžioje A. Sniečkui rašė, kad su daugeliu grupių, veikiančių Lietuvoje, ryšį palaiko per ryšininkus, kurjerius, vis dėlto daug ko nežino apie jų darbą. Jis pabrėžė, kad domina „visų mūsų grupių darbas“, priekaištavo A. Sniečkui, kad jis, „nepaklaustas“, „nė žodžiu“ neinformuoja apie jų veiklą¹⁴⁶.

Operatyvinės grupės narys Baškys (D. Rocius) 1943 m. rugpjūčio pabaigoje A. Sniečkui rašė apie ryšių palaikymą su į Lietuvą pasiųstomis grupėmis ir jų pavaldumą operatyvinei grupei, prašė išpėti pasiųstų grupių vadovus, kad jie su operatyvine grupe palaikytų „normalius“ ryšius, informuotų apie savo veiklą¹⁴⁷. Tai byloja, kad ginkluotos pagrindžio struktūros (būrių ir grupių) vadovai neturėjo griežto pavaldumo ir atsiskaitomumo operatyvinei grupei, kaip vadovaujančiai institucijai.

1943 m. vasarą ir rudenį susiformavęs sovietinio ginkluoto pagrindžio vadovaujančių centrų išsidėstymas (dislokacijos vietos) iš esmės nepasikeitė iki pat vokiečių okupacijos pabaigos. Sovietų šaltinių (ir istoriografijos) tvirtinimu, pagrindinė partizanų Rūdninkų girioje vieta buvo apie 4 km į pietus nuo Senųjų Macelių kaimo (į pietus nuo Rūdininkų miestelio, apie 10 km į rytus nuo Vilniaus–Eišiškių plento);

kiti M. Šumausko neįvardyti asmenys – sovietų partizanai, buvę karo belaisviai. M. Šumausko miniuose nusikaltimuose Kaune dalyvavo net Lietuvos KP(b) Kauno miesto pagrindinio komiteto sekretorius Laukys (F. Krugliakovas).

146 Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. lapkričio–1944 m. vasario laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 31, l. 45–46.

147 Baškio (D. Rociaus) 1943 m. liepos 25 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 437, l. 104.

bazė įkurta smėlėtoje, pelkių apsuptoje aukštumoje. Ten telkėsi ir pirmieji sovietinių partizanų būriai Rūdninkų girioje – „Už tėvynę“, „Keršytojo“, A. Mickevičiaus ir kt. bei kompartijos vadovaujančios struktūros – Vilniaus, Alytaus, Trakų apskričių pagrindiniai komitetai. Atrodė, kad realiai partizanai būrėsi šiek tiek atokesnėje, sunkiau prieinamoje vietoje Rūdninkų girioje – į rytus nuo Visinčios upelio, Kernavo ežero apylinkėse¹⁴⁸.

1943 m. rudenį įkurta ir antroji sovietinio ginkluoto pagrindžio bazė Rūdiškių apylinkėse – Inklėriškių girios rytiniame pakraštyje (apie 1,5 km į pietus nuo Inklėriškių kaimo, į vakarus nuo Vilniaus–Gardino kelio, prie Aunupio upelio). Čia telkėsi vadinamieji Trakų apskrities partizanų būriai, vadovaujami Petro (M. Afonino). Šioje bazėje kariniu požiūriu partizanų pozicijos buvo stipresnės, todėl G. Zimanas atvykdavo iškilus vokiečių baudžiamųjų akcijų ar lenkų partizanų puolimo pavojui. Jis dažnai apsidodavo „konspiraciniuose butuose“, pas patikimus kaimų gyventojus.

G. Zimano konkrečios gyvenamosios (dislokacijos) vietos Pietryčių Lietuvoje sovietų šaltiniai aiškiai nenurodo (jos nebuvo nurodomos ir sovietų istoriografijoje). Tačiau G. Zimano dislokacijos vietos ir veiklos „geografija“ matyti iš jo pranešimų A. Sniečkui. Lapkričio 11 d. jis pranešė apie savo „konspiracinį butą“ („javka“) nr. 1 Senųjų Macelių kaime¹⁴⁹. Čia „konspiracinis butas“, matyt, buvo įrengtas vienoje valstiečio sodyboje. Ryšiai su raudonaisiais partizanais sodybos šeiminkams susiklostė tragiškai, įtarus išdavystę juos sušaudė, o „konspiracinį butą“ 1943 m. gruodžio viduryje likvidavo¹⁵⁰. Lapkričio pabaigoje G. Zimanas Maskvai pranešė, kad jis su grupe, be radisto, išvyksta „galutinai įrengti konspiracinius butus“, vietoj savęs Rūdninkų girioje palieka Gabrį (M. Miceiką)¹⁵¹. Matyt, G. Zimanas patraukė toliau, į Vilniaus apylinkes, nes lapkričio 28 d. informavo apie Vilniuje pastebimą vokiečių kariuomenės telkimą. Gruodžio 10 d. jis grįžo į savo bazę¹⁵². 1944 m. sausio 11 d. su radistu ir radijo siųstuvu G. Zimanas „kuriam laikui“ išėjo į Petro (M. Afonino) bazę Trakų apskrityje, į savo bazę grįžo sausio 23 d.¹⁵³ 1944 m. kovo 1 d. G. Zimanas Maskvai pranešė, kad su grupe yra Petro bazėje ir apylinkėse padėtis nepasikeitė. Jis informavo A. Sniečką, kad stengsis iš-

148 SD ir Saugumo policijos 1944 m. balandžio 24 d. pranešimas, LCVA, f. R-1399, ap. 1, b. 100, l. 1; CPJŠ Žvalgybos skyriaus pažyma apie LPJŠ būrių dislokacijos vietas 1943 m. spalio 1 d., LYA, f. 1, ap. 1, b. 22, l. 103. Pažymima, kad „Už tėvynę“ būrys dislokuojasi prie Kernavo ežero.

149 LYA, f. 1, ap. 1, b. 409, l. 328.

150 Žr. „Mirtis okupantams“ būrio medžiaga, LYA, f. 1, ap. 1, b. 139, l. 128; Jurgio (G. Zimano) 1943 m. gruodžio 15 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 409, l. 465.

151 Jurgio (G. Zimano) 1943 m. lapkričio 25 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 409, l. 391.

152 Jurgio (G. Zimano) 1943 m. lapkričio 28 ir 1943 m. gruodžio 10 d. šifruotės LPJŠ, *ten pat*, b. 409, l. 392, 441.

153 Jurgio (G. Zimano) 1944 m. sausio 11 d. ir 23 d. šifruotės LPJŠ, *ten pat*, b. 410, l. 56, 116.

naudoti visas galimybes išsilaikyti „savo rajone“¹⁵⁴. (Čia G. Zimanas kalba apie vokiečių baudžiamųjų akcijų pavojų partizanų dislokacijos vietoms Senųjų Macelių kaimo ir Kernavo ežero apylinkėse, kai sovietiniai partizanai 1944 m. sausio 29 d. sudegino Kaniūkų kaimą ir griebėsi represijų prieš kitus kaimus.) Tų metų balandžio viduryje G. Zimanas vėl buvo pas M. Afoniną. Balandžio 18 d. jis pranešė, kad grįžta į savo bazę, bet saugumo sumetimais palieka pas M. Afoniną radistą Urbą (V. Uogintą) ryšiui su aerodromu (Senojoje Toropoje) palaikyti¹⁵⁵, kad, prireikus staiga pasitraukti, nepasimestų su radistu ir neliktų be ryšio su sovietų užnugariu. (Čia kalbama apie partizanų 1944 m. balandžio 12 d. įvykdytą Bakaloriškių kaimo sudeginimą ir saugos priemonės vokiečių atsakomųjų veiksmų atveju.) Balandžio 23 d. G. Zimanas pranešė ketinąs vykti į vakarus, iš pradžių pas Rimonį (V. Sakalauska, Alytaus apskrityje), o vėliau į Seinų (Lazdijų) apskritį, Kapčiamiesčio apylinkes, į Augustavo miškų pakraštį. Gegužės pradžioje G. Zimanas buvo pas Rimonį (V. Sakalauska)¹⁵⁶. Birželio viduryje G. Zimanas nurodė savo „naujas koordinates“: 3 km į vakarus nuo Gelovinės ir tiek pat kilometrų į rytus nuo Kuzamko ežero¹⁵⁷. Taigi beveik visą vokiečių okupaciją jis praleido Rūdninkų girioje, tik jos pabaigoje mėgino persikelti toliau į vakarus. 1944 m. liepos 15 d. jis A. Sniečkui pranešė, kad susijungė su Raudonąja armija ir vyksta į Vilnių¹⁵⁸.

M. Šumauskas nuo 1943 m. spalio beveik iki pat vokiečių okupacijos pabaigos gyveno Vakarų Baltarusijos miškuose prie Naručio ežero. Čia veikė baltarusių sovietinių partizanų, taip pat sovietų pogrindžio centro apsaugos funkcijas atlikę – K. Kalinausko, „Vilniaus“ ir kiti būriai, iš esmės naudoję išpuolių į Lietuvos teritoriją taktiką. Čia taip pat bazavosi NKGB Lietuvos SSR operatyvinės grupės vadovas J. Vildžiūnas (slapyvardžiai – Ivanas Ivanovičius, Beras)¹⁵⁹. M. Šumausko ir J. Vildžiūno stovykla Naručio miškuose buvo įrengta į pietus nuo Naujojo Medilo tarp Brūsų, Lužų, Čeremiščių, Borovkos kaimų. 1953 m. dar buvo išlikusių visų pagrindinių stovyklos statinių – vadų, bendrosios, sanitarinės, mo-

154 Jurgio (G. Zimano) 1944 m. kovo 1 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 337.

155 Jurgio (G. Zimano) 1944 m. balandžio 18–19 d. šifruotės LPJŠ, *ten pat*, b. 401, l. 393; b. 411, l. 303, 315.

156 G. Zimano (Jurgio) 1944 m. balandžio 23 d. ir 26 d. šifruotės LPJŠ, *ten pat*, b. 411, l. 370, 424; A. Sniečkaus 1944 m. gegužės 6 d. šifruotė D. Šupikovui, *ten pat*, b. 402, l. 33.

157 LPJŠ darbuotojo Senojoje Toropoje Aleksandravičiaus 1944 m. birželio 19 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 403, l. 56.

158 Jurgio (G. Zimano) 1944 m. liepos 15 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 404, l. 26.

159 Partijos istorijos instituto prie Lietuvos KP CK 1953 m. birželio 13 d. aktas stovyklos vietai nustatyti, LYA, f. 3377, ap. 3377-9, b. 42, l. 42–43. Iš akto neaiškus žodžio „palapinė“ turinys. Tai buvo ne užmaskuotos žeminės, o antžeminiai, rąstų statiniai ir bylotų apie tvirtą ir saugų M. Šumausko (ir J. Vildžiūno) vadaviečių įsikūrimą ir veiklą Naručio miškuose. G. Zimanas Rūdninkų girioje ir kiti sovietinių partizanų vadovai Lietuvoje tokių patogių gyvenimo ir veiklos sąlygų neturėjo.

A. Sniečkus (kairėje) ir M. Šumauskas Maskvoje 1944 m. (LCVA, 0-085077)

terų, M. Šumausko, J. Vildžiūno „palapinių“, taip pat arklidžių, pirties, šulinio liekanos¹⁶⁰.

Tik 1944 m. birželio viduryje, priartėjus frontui, M. Šumauskas A. Sniečkui pranešė apie savo ketinimus eiti į Lietuvą, į Labanoro miškus, tačiau Naručio miškuose ir toliau turėjo likti jo bazė (ten toliau turėjo būti siunčiamas M. Šumausko „paštas“)¹⁶¹. Frontui stabtelėjus prie Vitebsko, M. Šumauskas iš Naručio miškų su „Vilniaus“, K. Kalinausko būriais, baltarusių partizanų Spartako brigada pasitraukė tik birželio pabaigoje. Su priešakiniais Raudonosios armijos daliniais jis susitiko 1944 m. liepos 5 d. Ignalinoje¹⁶².

160 Partijos istorijos instituto prie Lietuvos KP CK 1953 m. birželio 13 d. aktas stovyklos vietai nustatyti, *ten pat*, l. 42–43.

161 Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. birželio 14 d. šifruotė A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 412, l. 544; A. Sniečkaus 1944 m. birželio 18 d. ir 24 d. šifruotės Gabriui (M. Miceikai) ir Kazimierui (M. Šumauskui), *ten pat*, b. 402, l. 266, 304.

162 M. Šumauskas, *Gyvenimo prasmė*, p. 239, 241.

Sovietų pogrindžiui turėjo vadovauti kuriamos kompartijos vaidmenį dubliavusios komjaunimo struktūros (Pietų ir Šiaurės sričių komitetai)¹⁶³. 1944 m. pavasarį okupuotoje Lietuvoje kaip pagrindinės sovietinės valdžios politinius branduolius stengtasi kurti kompartijos miestų ir apskričių komitetus. Visi žemesnės grandies pogrindžio centrai, be didesnių išimčių, realiai nieko nepajėgė nuveikti, jiems suformuoti akivaizdžiai trūko žmonių.

Antai Lietuvos KP(b) CK biuras 1944 m. kovo 8 d. iš kompartijos Kauno miesto ir apskrities pagrindinio komiteto sekretoriaus pareigų atleido su operatyvine grupe atvykusį ir jokios veiklos neišplėtojusį V. Poderį ir paskyrė F. Krugliakovą, buvusį Kauno I MTS direktorių¹⁶⁴. Lietuvos KP(b) Vilniaus apskrities komiteto sekretoriumi 1944 m. kovo 8 d. patvirtintas M. Miceika (Gabrys), ėjęs ir kompartijos Vilniaus miesto sekretoriaus pareigas¹⁶⁵.

Tik 1944 m. gegužės mėn. (tikslėnė data nenurodyta) Lietuvos KP(b) CK biuras Maskvoje patvirtino kompartijos Žemaitijos pagrindinį komitetą, jo sekretoriumi paskirtas J. Motuzas, prieš karą dirbęs milicijos poskyrio viršininko pavaduotoju Radviliškyje, nariais – A. Vaitkus, buvęs Telšių kalėjimo prižiūrėtojas, A. Balsys – Maisto paruošų liaudies komisariato inspektorius Kretingos apskrityje¹⁶⁶.

Apibendrinant galima pasakyti, kad po didelių nesėkmių, 1941–1942 m. mėginant įkurti sovietinio ginkluoto pogrindžio vadovujančius centrus, 1943 m. pavasarį ir vasarą juos pagaliau pavyko įsteigti (Baltarusijoje ir Lietuvoje). Įkūrus LPJŠ Maskvoje ir bazes sovietų pafrontėje tokių centrų kūrimas vokiečių užnugaryje pirmiausia turėjo politinę, simbolinę, o kartu praktinę reikšmę šio pogrindžio veiklos gyvybingumui ir plėtrai Lietuvoje palaikyti. Jie veikė sovietinio pogrindžio dalyvius kaip kontroliuojantis, drausminantis, mobilizuojantis veiksnys, padėjo skverbtis iš sovietų užnugario partizanams, aprūpinti ginklais. Vieningo, efektyvesnio vadovujančio centro įsteigti nepavyko. Dviejų (M. Šumausko ir G. Zimano vadovaujamų) pogrindžio centrų egzistavimas lėmė vidines prieštaras, vadovų veiklos funkcijos nebuvo aiškiai, iki galo apibrėžtos, kilo nesutarimų, trintis, silpnėjo vadovavimo sovietų pogrindžiui efektyvumas.

163 Lietuvos KP(b) CK biuro 1944 m. sausio 6 d. nutarimas „Apie Lietuvos LKS pagrindinių sričių komitetų organizavimą“, LYA, f. 1771, ap. 190, b. 2, l. 119.

164 LYA, f. 1771, ap. 190, b. 2, l. 124.

165 *Ten pat*, l. 126.

166 *Ten pat*, l. 140.

3. Partizaninio karo organizatorių, ginkluotės, materialinio aprūpinimo priemonių siuntimas

„Išorės“ veiksnio, vadinamosios „pagalbos“ iš užnugario (sovietų užfrontės) klausimas sovietinio ginkluoto pagrindžio Lietuvoje istorijoje yra vienas iš principinių, politinių klausimų. Kokia „pagalba“ buvo teikiama sovietų partizanams Lietuvoje, kokios buvo jos sudedamosios dalys, mastas, kaip ji apskritai lėmė sovietinių partizanų veiklą Lietuvoje?

Nuo 1943 m. pradžios pasikeitė žmonių ir materialinio aprūpinimo priemonių siuntimo, skverbimosi iš užfrontės į vokiečių okupuotą Lietuvą taktika; žmonės ir kroviniai siūsti į vadinamąsias „tarpines“ bazes Baltarusijos miškuose. Nuo 1942 m. rudens Baltarusijos miškuose veikęs P. Pranevičius 1943 m. kovą pranešė, kad žmonės ir kroviniai gali būti siunčiami į jo būrį Ušačių apylinkėse, 8 km į šiaurę nuo Lesinų kaimo (15 km į pietus nuo Šo ežero). Kiek vėliau A. Sniečkų informavo, kad lėktuvai gali nusileisti lauko aerodrome Begomlio apylinkėse¹⁶⁷.

P. Pranevičius buvo pirmasis partizaninio karo organizatorius Lietuvoje, 1943 m. kovo pabaigoje energingai pradėjęs reikalauti iš LPJŠ Maskvoje ginklų ir šaudmenų. Jis A. Sniečkui kategoriškai ir ryžtingai rašė: „Nepristatydami šaudmenų ir ginkluotės, Jūs stabdote mums darbą.“ Sakė, kad šaudmenys ir ginkluotė „skubiai“ reikalingi ir baltarusių (Markovo, Šliachtunovo, Ponomariovo, Vetrovo, Medvedjevo, Lovino) būrių partizanams¹⁶⁸. Iš jo šifruočių matyti sunki padėtis su ginkluote (kartu ir menkos ginkluotos kovos galimybės) 1943 m. pavasarį Baltarusijos partizanų būriuose.

Tačiau 1943 m. pradžioje sovietų užnugaris dar nepajėgė aprūpinti vokiečių užnugaryje veikusių partizanų. Tai matyti iš CPJŠ viršininko P. Ponomarenkos 1943 m. vasario 23 d. įsakymo, kuriame griežtai pasisakoma prieš raudonųjų partizanų iliuzijas būti aprūpintiems ginkluote ir šaudmenimis iš „centro“ (t. y. sovietų užnugario). Esą ginklais ir šaudmenimis būtų galima aprūpinti 30–40 būrių, o partizanų „šimtai tūkstančių“. P. Ponomarenka partizanams nurodė „tvirtai įsisąmoninti“, kad jie patys privalo apsirūpinti. Šaudmenis ir kitą karinį turtą partizanams rekomendavo atimti iš priešo, iš nuverstų ešelonų, užpultų priešo sandėlių, policijos „garnizonų“ ir kt.¹⁶⁹

167 „Obės“ (E. Bilevičiaus) 1943 m. kovo 25 d. šifruotė Kazimierui (M. Šumauskui), LYA, f. 1, ap. 1, b. 398, l. 5; A. Sniečkaus 1943 m. balandžio 15 d. šifruotė E. Bilevičiui, *ten pat*, l. 47.

168 P. Pranevičiaus 1943 m. kovo 28 d. ir 31 d. šifruotės LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 406, l. 29; b. 408, l. 18, 21.

169 CPJŠ viršininko P. Ponomarenkos 1943 m. vasario 23 d. įsakymas nr. 21, LYA, f. 1, ap. 1, b. 426, l. 66. Įsakyme smulkmeniškai dėstomi kiti karo priemonių įsigijimo ir pasigaminimo būdai: šovinius esą galima pirkti ar mainyti už degtinę, cukrų, pinigus, „auksinius niekalus“ [aišku, atimtus iš vietos gyventojų. – R. Z.]. Tačiau bėda ta, kad vokiečių gamybos šoviniai netiko rusiškiems šautuvams ir automatams, jie buvo didesnio kalibro. Šią problemą siūlyta spręsti perdarant vokiškus šovinius

Vis dėlto, motyvuodamas išskirtine Lietuvos padėtimi ir specifika, A. Sniečkus 1943 m. pavasarį atkakliai siekė, kad žmonės, ginklai, šaudmenys ir kitas materialinis turtas sovietiniam Lietuvos pagrindžiui būtų siunčiamas lėktuvais. 1943 m. balandžio 2 d. raštu kreipėsi į J. Staliną ir prašė duoti nurodymus SSRS Tolimojo veikimo aviacijos¹⁷⁰ vadui, kad šis skirtų 2–3 lėktuvus, kuriais į LPJŠ bazes vokiečių užnugaryje sistemingai būtų permetami parengti partizanai, ryšių priemonės, šaudmenys, literatūra ir kt. A. Sniečkus pabrėžė Lietuvos ir sovietinių partizanų veiklos specifiką, iki tol „oro ryšio“ (su vokiečių okupuota Lietuva) nebuvo ir tai trukdė partizanų būriams operatyviai padėti. Žmonių ir visų reikalingų priemonių siuntimas pėsčiomis, jų kelias į Lietuvą, kai, perėjus fronto liniją, nepažįstamomis vietovėmis, dažnai nemokant vietinių gyventojų kalbos, tenka nueiti šimtus kilometrų, susijęs su dideliais sunkumais, atima daug laiko ir neduoda reikiamų rezultatų, itin sunku dabar, pavasarį, kai keliai pabiurę, be to, lietuvių partizanų veiklos rajone, Kalinino fronte, vokiečiai ėmėsi priemonių, dėl kurių sunku kirsti fronto liniją¹⁷¹. Be abejonės, A. Sniečkų tomis dienomis jaudino likimas Lietuvos KP(b) CK ir LPJŠ operatyvinės grupės bei partizaninio karo Lietuvoje organizatorių, kurie, atvykę į pafrontę, vokiečiams „uždarius“ plyšius fronto linijoje, niekaip nesugebėjo prasiskverbti. A. Sniečkaus kreipimasis į Staliną nedavė rezultatų.

Spręsdama žmonių ir krovinų siuntimo per fronto liniją iš pafrontės aerodromų į vokiečių užnugarį problemą, sovietinė karinė vadovybė 1943 m. balandį sumanė ir įvykdė didelę desantinę operaciją. Žmonės ir kroviniai buvo skraidinami lėktuvų buksyruojamais sklandytuvais¹⁷² (kaip jau minėta, į šią operaciją pateko M. Šumausko operatyvinė grupė, o kartu į vokiečių užnugarį pasiųstas didelis sovietinio pagrindžio organizatorių būrys): balandžio 19–24 d. į partizanų aerodromą Begomlio miestelio apylinkėse (Baltarusijoje, Vitebsko srityje) perskraidinti 46 sovietinio pagrindžio Lietuvoje organizatoriai¹⁷³. Žmones skraidinti

(kulipkas) rusiškomis šovinių tūtomis. CPJŠ netgi sukonstruotas specialus prietaisas „ištempti“ vokiškus šovinius, t. y. sumažinti jų kalibrą. Iki 1943 m. kovo 1 d. tokių prietaisų turėjo būti pagaminta 200, iki balandžio 15 d. – dar 300. Neaišku, ar tokie prietaisai pasiteisino ir paplito, ar jie pasiekė sovietinius Lietuvos partizanų būrius.

170 SSRS Tolimojo veikimo aviacija įkurta 1942 m. kovo 2 d., jos paskirtis – strateginės reikšmės objektų bombardavimas vokiečių užnugaryje (vadas maršalas A. Golovanovas). Sovietų partizanus daugiausia aptarnavo Tolimojo veikimo aviacijai priklausiusi SSRS civilinė aviacija.

171 LPJŠ viršininko A. Sniečkaus 1943 m. balandžio 2 d. raštas J. Stalinui, LYA, f. 1771, ap. 6, b. 29, l. 9.

172 Iš viso sklandytuvais perskraidinta 472 žmonės ir 215 tonų krovinų. Ši desantinė operacija vokiečiams buvo netikėta, vėliau jie pradėjo bombarduoti partizanų aerodromus. Begomlio aerodromas bombarduotas 1943 m. gegužės pradžioje, E. Bilevičiaus 1943 m. gegužės 4 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 406, l. 103.

173 LPJŠ viršininko A. Sniečkaus 1943 m. balandžio 19–24 d. įrašai karo metų užrašų sąsiuvinyje, *Lietuvos liaudis Didžiąjame Tėvynės kare*, p. 128; LYA, f. 16895, ap. 2, b. 194, l. 196.

iš faneros pagamintais sklandytuvais buvo rizikinga, leisdamiesi du sklandytuvai sudužo, 10 žmonių žuvo, keletas (tarp jų ir G. Zimanas) buvo sunkiai sužeisti. Dėl aukų Lietuvos KP(b) CK antrasis sekretorius N. Gridinas siūlė sustabdyti žmonių siuntimą sklandytuvais¹⁷⁴.

Nepaisant A. Sniečkaus pastangų siekti, kad žmonės ir kroviniai iš sovietų užnugario į veiklos rajonus ar kuo arčiau jų būtų skraidinami lėktuvais, vėliau dažniausiai naudotas toks žmonių (ir krovinių) siuntimo būdas: buvo lėktuvais atskraidinami į partizanų aerodromus Baltarusijos miškuose, o toliau į vakarus turėdavo keliauti pėsčiomis. Palankios aplinkybės susiklostė išsiplėtojus sovietiniam partizaniniam karui Baltarusijoje dėl didžiulių miškų ir kt.

1943 m. pavasarį Baltarusijos partizanų vadovybė įsakė gausioms sovietinių partizanų pajėgoms, veikusioms Rosonų miškuose (Vitebsko srityje), persikelti į Vakarų Baltarusijos rajonus, taip pat į Vileikos sritį Lietuvos pasienyje, čia kurti naujas bazes ir plėsti partizaninę veiklą¹⁷⁵. Iš sovietų užfrontės į Baltarusiją atvykstantiems raudoniesiems Lietuvos partizanams tai buvo puiki proga kartu su baltarusiais skverbtis link Lietuvos. Partizanų telkimas ir stiprinimas Vakarų Baltarusijoje buvo labai palankus veiksnys visai sovietinio ginkluoto pagrindžio plėtrai Lietuvoje. Baltarusijos partizanų pagalba ginkluotam Lietuvos pagrindžiui buvo svarbi „išorinio“ veiksnio sudedamoji dalis.

1943 m. pavasarį su baltarusių partizanais į Kazėnų miškus pirmiausia persikėlė 1942 m. rudenį atvykusios Mečio (P. Pranevičiaus) būrio grupės. Kaip minėta, prieš išvykdamas P. Pranevičius prašė A. Sniečkaus ginklų, šaudmenų, sprogmenų, žemėlapių, radijo siųstuvų ir kt. Iš F. Markovo brigados Kazėnų miškuose grupės turėjo traukti gilyn į Lietuvą¹⁷⁶.

1943 m. balandį į savo veiklos rajoną (Biržų apskritį) pirmiausia išėjo 10 Skardžio (P. Paunksnio) žmonių. Pakeliui į Lietuvą, Baltarusijoje ir Dusėtų miškuose (Zarasų apskrityje), 3 nariai žuvo¹⁷⁷, tarp jų ir P. Paunksnis (prieš karą aktyvus komunistinio pagrindžio Lietuvoje veikėjas, pagrindyje veikusios Lietuvos KP(b) Biržų apskrities komiteto sekretorius). Kitiems pavyko pasiekti Miliūnų miškus (Rokiškio apskrityje) ir užmegzti ryšius su čia iš karo belaisvių ir vietinių (daugiausia rusų) gyventojų besiformavusiu sovietinių partizanų būriu. 1943 m. vasarą grupė persikėlė į veiklos rajoną – Biržų apskrities miškus. Nemažas grupės nuo-

174 N. Gridino 1943 m. balandžio 24 d. šifruotė A. Sniečkui ir E. Bilevičiui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 398, l. 62.

175 Baltarusijos PJS 1943 m. balandžio 6 d. įsakymai Markovo, Ponomariovo, Kresovo būriams, LYA, f. 1, ap. 1, b. 398, l. 25, 26. (Šie įsakymai baltarusių būriams pasiūsti Lietuvos sovietinių partizanų Ežerskio (A. Zaico) grupės radijo siųstuvu.)

176 Mečio (P. Pranevičiaus) 1943 m. kovo 26 d. šifruotė LPJS, LYA, f. 1, ap. 1, b. 406, l. 7.

177 *Lietuvos liaudis Didžiajame Tėvynės kare*, p. 154–155, 402.

pelnas buvo tas, kad jai pavyko atsigabenti iš sovietų užnugario radijo siųstuvą ir jį išsaugoti, tai lėmė vėlesnį sovietinio ginkluoto pagrindžio židinių egzistavimą Biržų ir ypač Rokiškio apskrityse.

A. Sniečkus 1943 m. gegužės pradžioje kaip svarbiausią „pagalbą“ iš sovietų užnugario akcentavo žmonių siuntimą. Sovietinio pagrindžio vadovams vokiečių užnugaryje jis rašė, kad šį uždavinį vykdo pasinaudodamas „senais keliais“ ir pažintimis¹⁷⁸.

Tuo metu Rosonų miškuose (Baltarusijoje, Vitebsko sr.) kartu su ką tik atvykusiais ir nuo 1942 m. rudens veikusiais sovietiniais Lietuvos partizanais iš viso susidarė 65 žmonių būrys. Gegužės 4 d. iš sovietų užnugario atsiųstas ginklų, šaudmenų, medikamentų krovynys. Gegužės 8 d. per fronto liniją į Baltarusiją perskraidintos Rokiškio, Švenčionių, Zarasų, Vilniaus ir Utenos grupės, iš viso 32 partizanai¹⁷⁹, vadovaujami Dalgio (A. Raguočio).

1943 m. birželį A. Raguočio būrys pasiekė Kazėnų miškus. Būrys turėjo kuo greičiau įsitvirtinti „artimiausiose apskrityse“. A. Sniečkus nurodė steigti bazes Švenčionių apskrityje, taip pat į pietus nuo Vilniaus, „galbūt“ Rudaminos valsčiuje, Trakų ir Alytaus apskrityse, planavo Augustavo miškuose ar netoli Šakių apskrities įkurdinti „suvalkiečių grupę“. A. Sniečkus reikalavo „visomis jėgomis“ forsuoti įsikūrimą Lietuvoje, jis žvelgė toli į priekį: tai bus realus darbas ir pasirengimas 1944 m. žiemai¹⁸⁰.

Taigi 1943 m. pavasarį (balandžio pabaiga–gegužės pradžia) galima vertinti kaip naują ribą sovietinio ginkluoto pagrindžio Lietuvoje istorijoje. Į vokiečių užnugarį palyginti intensyviai pradėti siųsti parengti partizaninio karo organizatoriai. Per siųstuvus, taip pat skraidančius iš sovietų užnugario į baltarusių partizanų aerodromus lėktuvus užmegztas pastovus radijo, „kurjerių“, „oro pašto“ ryšys. M. Šumauskas 1943 m. gegužės 6 d. A. Sniečkui pranešė, kad jo laišką gavo, savo laiškus „dar siunčia“ (rašo), esą jau pradeda plaukti naujienos iš Lietuvos¹⁸¹.

Gegužės 18 d. naktį į Begomlio apylinkes atskrido lėktuvas su buksyruojamu sklandytuvu, gabenusiu ginklus operatyvinei grupei. Tačiau lėktuvas pasiklydo, sklandytuvas sudužo miškuose 40 km į šiaurę nuo Begomlio. Sklandytojas žuvo,

178 A. Sniečkaus 1943 m. gegužės 8 d. laiškas Kazimierui (M. Šumauskui), Jurgiui (G. Zimanui), Baškiui (D. Rociui), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 16.

179 Sąrašas grupių, 1943 m. gegužės 8 d. pasiųstų vykdyti specialiąsias užduotis, LYA, f. 1, ap. 1, b. 159, l. 149; Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. gegužės 5 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 406, l. 106; A. Sniečkaus 1943 m. gegužės 5 d. šifruotė Kazimierui (M. Šumauskui) ir E. Bilevičiui, *ten pat*, b. 398, l. 79, 81.

180 A. Sniečkaus 1943 m. birželio 24 d. laiškas Kazimierui (M. Šumauskui), Jurgiui (G. Zimanui), Baškiui (D. Rociui), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 22; A. Sniečkaus 1943 m. birželio (tikslesnės datos nėra) laiškas Kazimierui (M. Šumauskui), Jurgiui (G. Zimanui), Baškiui (D. Rociui), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 19.

181 Kazimiero (M. Šumausko) šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 406, l. 116.

krovinį išgrobstė baltarusių partizanai, o lietuvių partizanams atiteko tik apie 20 baltarusiams nereikalingų atsišaukimų lietuvių kalba¹⁸².

Gegužės pabaigoje Baškys (D. Rocius) informavo Maskvą, kad „labai patogi vieta“ išmesti krovinius ir žmones yra Žuravovščinos apylinkėse (arčiau Lietuvos Kazėnų miškuose). A. Sniečkus birželio pradžioje žadėjo atsiųsti „krovinį“. Pirmos aikštelės (lauko aerodromai) ginklams priimti įrengtos ir Lietuvos teritorijoje. Per Skardžio (P. Paunksnio) grupės atsigabentą radijo siųstuvą iš sovietinių karo belaisvių ir vietinių rusų susikūrusio būrio vadas Rokiškio apskrityje F. Djakovas 1943 m. gegužės pradžioje informavo LPJŠ Maskvoje, kad į šiaurę nuo Rokiškio, Miliūnų miške, įrengta aikštelė lėktuvams nusileisti, prašė atsiųsti ginklų ir rašė: „Kasdien laukiame ginklų, trokštame pateisinti garbingą „raudonųjų partizanų“ vardą.“¹⁸³

Utenos apskrityje veikusi P. Kutkos grupė lauko aerodromą buvo įrengusi Vyžuonų valsčiuje (į vakarus nuo Bartašiūnų kaimo). Zigmas (P. Kutka) 1943 m. birželio pradžioje Maskvą informavo, esą žmonių nuotaikos keičiasi „mūsų naudai“, daugelis norėtų prisidėti prie sovietinių partizanų, tačiau nėra ginklų¹⁸⁴. Ginklų žadėta Rokiškio ir Utenos apskričių partizanams¹⁸⁵.

Tuo metu LPJŠ sandėliuose Senosios Toropos aerodrome ginklų atsargos dar buvo menkos: radijo siųstuvų maitinimo komplektai, 11 tūkst. šovinių, minosvaidis, 63 minos, 168 granatos, 70 kg tolo ir kt. Ginkluotės atsargos sparčiai gausėjo gabenant jas iš Maskvos iki Senosios Toropos traukiniu¹⁸⁶. Birželio pradžioje sovietiniams Lietuvos partizanams į Toropeco geležinkelio stotį pristatytas vagonas su ginklais, šaudmenimis, maisto produktais¹⁸⁷.

Ginklų atsargos pafrontėje didėjo, tačiau ir toliau buvo nelengva juos permesti per frontą, trūko aviacijos priemonių – lėktuvų ir sklandytuvų. Partizaninio karo organizatoriams Lietuvoje teko konkuruoti Maskvoje ir pafrontėje su baltarusių, latvių, estų veikėjais. Planuojami reisai sovietiniams Lietuvos parti-

182 Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. gegužės 18 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 406, l. 159. Kaip minėta, baltarusių partizanai jautė didelį ginklų „badą“, jų vadai sovietinio užnugario vadovų prašė ginklų ir per sovietinių Lietuvos partizanų radijo siųstuvus. Gegužės 16 d. šifruotėje buvo rašoma: „Ponomariovo, Vetrovo būriai iki šiol negavo nei vieno šautuvo, nei vieno šovinio, kariauti visiškai nėra kuo.“ Ginklų baltarusių partizanams (Vetrovo būriui) prašė ir M. Šumauskas, *ten pat*, b. 406, l. 118, 160.

183 F. Djakovo, Purėno (P. Federavičiaus) 1943 m. gegužės 7, 14 ir 20 d. šifruotės LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 406, l. 120, 135, 163.

184 Zigmo (P. Kutkos) 1943 m. birželio 5 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 406, l. 212.

185 Baškio (D. Rocius) 1943 m. gegužės 28 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 406, l. 182; A. Sniečkaus 1943 m. birželio 2, 6 d. šifruotės Baškiui (D. Rociui), F. Djakovui, *ten pat*, b. 398, l. 136, 137, 139.

186 D. Šupikovo 1943 m. gegužės 27 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 406, l. 180.

187 D. Šupikovo 1943 m. birželio 9 d. šifruotė E. Bilevičiui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 398, l. 155.

zanams buvo atidėliojami, todėl pafrontėje dažnai lankėsi A. Sniečkus, D. Šupikovas ir kiti LPJŠ veikėjai.

Dar 1943 m. balandžio pabaigoje sovietinė Lietuvos vadovybė prašė SSRS LKT aprangos ir avalynės 400 partizanų, kurie gegužės–rugpjūčio mėnesiais turėjo būti išsiųsti į priešų užnugarį (dalis aprangos ir avalynės turėjo būti skirta per fronto liniją į sovietų užfrontę gydytis gabantiems partizanams)¹⁸⁸.

LPJŠ planavo, kad 1943 m. vasarą į vokiečių užnugarį bus pasiųsta apie 300 žmonių, ginkluotės, šaudmenų, sprogstamosios medžiagos ne mažiau kaip tūkstančiui partizanų. LPJŠ paraiškoje partizanams apginkluoti prašyta skirti 1 tūkst. automatų, 2 tūkst. karabinių, 50 lengvųjų kulkosvaidžių, 5 tūkst. granatų ir kt.¹⁸⁹. Žmonėms nugabenti planuota 40 lėktuvų skrydžių, „kroviniams“ – 30 skrydžių¹⁹⁰. Lietuvos sovietinės vadovybės ir partizaninio karo organizatorių planai buvo nerealiūs ir neįgyvendinti.

Vis dėlto, nors ir ne tokiais dideliais kiekiais, žmonių, ginkluotės, šaudmenų ir kito karinio turto iš sovietų užfrontės siuntimas intensyvėjo. Pagal CPJŠ viršininko P. Ponomarenkos patvirtintą grafiką intensyvesnis siuntimo etapas turėjo prasidėti 1943 m. birželio 15 d.¹⁹¹

Kokia „pagalba“ sovietiniams partizanams Lietuvoje pagal šį ir kitus planus pradėjo ateiti iš užfrontės, matyti iš toliau pateikiamų duomenų.

Jau 1943 m. birželio 16 d. į Kazėnų miškus atskraidinti 3 žmonės ir 1–2 tonos „specialaus krovinio“ (t. y. ginklų, šaudmenų, sprogmenų). „Krovinių“, „specialiųjų krovinių“ svoris buvo paskaičiuojamas taip: žmogus – 100 kg, šautuvas – 4,5 kg, karabinas – 3,8 kg, automatas su šovinių disku – 7,1 kg, rankinis (lengvasis) kulkosvaidis – 7,1 kg, pistoletas TT – 1 kg ir t. t.¹⁹²

Birželio 24 d. M. Šumauskas Begomlio apylinkėse sėkmingai priėmė operatyvinei grupei skirtą „krovinį“: 4 žmonės, minosvaidį su 83 minomis, 8 automatus, 30 karabinių, 10 tūkst. šovinių šautuvams, 16 tūkst. TT šovinių, 160 granatų, 2 prieštankinius šautuvus su 320 šovinių, snaiperio šautuvą, 114 prieštankinių minų, 150 kg tolo, 0,4 t įvairių kitų daiktų (tarp jų ir vaistų)¹⁹³. M. Šumauskas prašė daugiau gin-

188 Lietuvos SSR LKT pirmininko pavaduotojo J. Vaišnoro ir Lietuvos KP(b) CK antrojo sekretoriaus N. Gridino 1943 m. balandžio 24 d. raštas SSRS LKT pirmininko pavaduotojui A. Mikojanui, LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 2, l. 46–47.

189 LPJŠ materialinio techninio aprūpinimo skyriaus viršininko Jevgenijaus Česnokovo (be datos) paraiška ginkluotei, LYA, f. 1771, ap. 7, b. 117, l. 23.

190 LPJŠ viršininko A. Sniečkaus 1943 m. gegužės 10 d. raštas CPJŠ viršininkui P. Ponomarenkai, LYA, f. K-8, ap. 3, mikrofilmo rulonėlis nr. 1, l. 6.

191 CPJŠ 1943 m. birželio 15 d. šifruotė D. Šupikovui, Bystrickiui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 398, l. 169.

192 LYA, f. 1, ap. 1, b. 4, l. 3.

193 E. Bilevičiaus 1943 m. birželio 27 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 407, l. 54.

klų ir šaudmenų nesiūsti (neturėjo jų kur dėti). A. Sniečkus jam nurodė kaupti ginklą ir šaudmenų atsargas ateičiai¹⁹⁴.

Birželio pabaigoje M. Šumauskas Begomlio miškuose gavo dar vieną „krovinį“ (8 žmones, 1 t ginkluotės ir amunicijos). Liepos 1 d. D. Šupikovas G. Zimano teiravosi, ar jis artimiausiomis dienomis pasieks Naručio miškus, kad ten būtų galima išmesti „krovinį“. Birželio pabaigoje–liepos pradžioje „kroviniai“ iš pafrontės aerodromo Senojoje Toropoje siūsti paeiliui lietuvių ir latvių partizanams¹⁹⁵.

1943 m. liepos pradžioje A. Sniečkus M. Šumauskui ir G. Zimanui vėl liepė stengtis priimti kuo daugiau „kariškos medžiagos“, saugoti ją būtinai keliose vietose, kad, vienoje vietoje ginklų netekus, jie liktų kitose. Jis kritikavo ir M. Šumauską, ir G. Zimaną, kurie buvo nusiteikę palaukti, kol įsikurs Lietuvoje, reikalavo ginklus slėpti Baltarusijos miškuose. Anot jo, juos bus galima panaudoti apginkluoti žmones bent artesnėse Lietuvos apskrityse. A. Sniečkus rašė: „ginklus vešim kiek galėsime ir vėliau, nutrūkus „mūsų keliams, jūs turėsit turtingas bazes, iš kurių galėsit ginkluoti kitus“¹⁹⁶.

G. Zimanui ir D. Rociui jis nurodė iki 1943 m. liepos 1 d. įrengti papildomas bazes „kroviniams“ iš sovietų užnugario priimti Rytų Lietuvoje – Švenčionių, Švenčionėlių apskrityse, taip pat F. Markovo būrio veikimo apylinkėse Vakarų Baltarusijoje. Raudonųjų partizanų vadovams liepta ieškoti naujų vietų, kuriose būtų galima išlėktuvų nuleisti žmones, ginklus ir šaudmenis, įvairiose vietose slėpti ginklus.

LPJŠ vadovai Maskvoje vylėsi, kad pradėjus ilgėti trumpoms vasaros naktims, sovietų lėktuvai galės skraidyti ir į „tolimus taškus“ Lietuvoje. Iš tikrųjų 1943 m. vasarą lėktuvai su „kroviniais“ pradėjo pasiekti ir Lietuvos miškus. Liepos 3 d. naktį sovietiniai lėktuvai Pietryčių Lietuvoje išmėtė 1,3 t propagandinės literatūros¹⁹⁷. Tačiau daugiausia tiekti ginklai, šaudmenys, kitas materialinis turtas. „Kroviniai“ iš sovietinio užnugario kartais lemdavo skaudžias vietinių žmonių tragedijas¹⁹⁸.

194 Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. birželio 25 d. ir 28 d. šifruotės LPJŠ ir E. Bilevičiui; A. Sniečkaus 1943 m. birželio 26 d. šifruotė M. Šumauskui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 407, l. 38, 57; b. 398, l. 195.

195 A. Sniečkaus 1943 m. birželio 28 d. šifruotė Jurgiui (G. Zimanui) ir Baškiui (D. Rociui), LYA, f. 1, ap. 1, b. 398, l. 186; D. Šupikovo 1943 m. liepos 1 d. šifruotė Jurgiui (G. Zimanui), LYA, f. 1, ap. 1, b. 398, l. 206.

196 A. Sniečkaus 1943 m. liepos 8 d. laiškas Kazimierui (M. Šumauskui), Jurgiui (G. Zimanui), Baškiui (D. Rociui), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 26.

197 E. Bilevičiaus 1943 m. liepos 1 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 407, l. 66; D. Šupikovo 1943 m. liepos 1 d. šifruotė Jurgiui (G. Zimanui), *ten pat*, b. 398, l. 208; LPJŠ Operatyvinio skyriaus viršininko pavadootojo K. Aleksandravičiaus 1943 m. liepos 3 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 413, l. 266.

198 Antai Panevėžio apskrities Šimonių valsčiaus policijos punkto vedėjas 1943 m. birželio 19 d. iš eigučio gavo pranešimą, kad Šimonių miške rastos 3 dėžės su „įtartina medžiaga“, išmesta birželio 18 d. parašutais. Šimonių policininkai, nuvykę į įvykio vietą, nustatė, kad dėžėse sprogmėnys, išsiaiškino, kad jos išmestos iš lėktuvo parašutais, tačiau parašutai buvo dingę. Viskas surasta pas Šilagalio kaimo eiguļį. Birželio 21 d. pas eiguļį atvyko Šimonių policininkas, saugumo policijos pareigūnas iš Kauno, apie 150 kariškių (jie atvažiavo 2 lengvaisiais automobiliais ir 6–7 sunkvežimiais). Vokiečiai eiguļį ir

Iš pradžių ginkluotės siuntimą iš sovietų užfrontės inicijavo daugiausia sovietinė vadovybė Maskvoje, vėliau prašymai atsiųsti ginklų pradėjo eiti iš „apačių“, susikūrusių sovietinio pagrindžio struktūrų. 1943 m. liepos pabaigoje Kazėnų miškuose įsikūręs D. Rocius iš A. Sniečkaus reikalavo automatų, minosvaidžių, pistoletų, tolo ir sprogdinimo priemonių, granatų, ypač šovinių automatams, taip pat žmonių – „agentūros darbuotojų“, „teroristų“, Vilnijos ir visos Lietuvos žemėlapių ir kt.¹⁹⁹

Ginklų ir šaudmenų prašė partizanai, palaikę radijo ryšį su sovietų užnugariu Rokiškio apskrityje. Neva čia, miškuose, buvo daug besislapsčiusių nuo mobilizacijos, pabėgusių karo belaisvių, kuriems „be ginklų neįmanoma“ gyventi ir veikti. Lėktuvas su kroviniu Rokiškio apskrities partizanams atskrido 1943 m. liepos pabaigoje. Krovinį išmetė 5 parašiuotais, vienas nusileido prie Sodelių kaimo, už 3–4 km nuo Miliūnų ir atiteko vokiečiams²⁰⁰.

G. Zimanas Naručio miškuose pirmąjį „krovinį“ iš sovietų užnugario gavo 1943 m. rugpjūčio 4 d., antrąjį – rugpjūčio 11 ar 12 d. Rugpjūčio viduryje G. Zimanas klausė A. Sniečkaus, kokios tolesnės tiekimo perspektyvos, prašė siųsti žmones LKP(b) CK ir LPJŠ operatyvinės grupės bazei įsteigti, taip pat ginklų: automatų, „būtinai“ keleto kulkosvaidžių, minosvaidžių, pistoletų „pogrindininkams“, sprogdinimo priemonių, pinigų, medikamentų, naujų atsišaukimų ir laikraščių. Kiek vėliau jis vėl pabrėžė būtinumą ir svarbą siųsti pirmiausia žmones, taip pat automatinius ginklus (ypač kulkosvaidžius). Trečiasis „krovinys“ G. Zimaną pasiekė rugpjūčio 24 d.²⁰¹

1943 m. rugpjūtį ir ypač rugsėjį „kroviniai“ į Rūdninkų girią taip pat buvo siunčiami Gabriui (M. Miceikai), Orlovui (S. Nevedomskiui), Petruui (M. Afoninui); į Kazėnų miškus (Ušachių rajono Novoseljės ir Dubeneco kaimų apylinkes) M. Šumauskui, Baškiui (D. Rociui); į Šimonių girią Mečio (P. Pranevičiaus) ir kitoms grupėms; Rokiškio apskrityje Dalgio (A. Raguočio) grupei²⁰².

visus šeimos narius sušaudė vietoje, iš viso 5 žmones, tarp jų ir metukų kūdikį, žr.: Lietuvos policijos Panevėžio apskrities vado 1943 m. birželio 23 d. pranešimas Lietuvos policijos vadui Kaune, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 57, l. 131, 133; LYA, f. K-1, ap. 58, b. 12797/3, l. 161. Panašių, nors ir ne tokių tragiškų atvejų būta ir daugiau. Galima manyti, kad minėtasis krovinys iš sovietų užnugario buvo skirtas Zigmo (P. Kutkos) grupei, veikusiai Šimonių girioje. Matyt, sovietų lakūnai ne visai tiksliai išmetė krovinį, jo siuntėjai Senosios Toropos aerodrome ir lakūnai nelabai gerai žinojo grupės dislokavimo vietą. Tai matyti iš D. Šupikovo 1943 m. birželio 25 d. pasiųstos šifruotės LPJŠ Šifravimo skyriaus viršininkui A. Gromenkoviui: jis prašė skubiai pranešti, kur yra Zigmas ir kokie jo „signalai“ (t. y. orientyrai – sukurtų laužų išdėstymas lakūnams orientuotis išmetant krovinį), LYA, f. 1, ap. 1, b. 398, l. 194.

199 Baškio (D. Rocius) 1943 m. liepos 23 d. ir 27 d. šifruotės LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 407, l. 136, 164.

200 F. Džakovo, P. Federavičiaus 1943 m. liepos 21, 28–29 d. šifruotės LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 407, l. 128, 168, 178.

201 Jurgio (G. Zimano) 1943 m. rugpjūčio 5, 7, 12–13, 20 d. šifruotės LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 407, l. 211, 214, 252, 258, 306.

202 LPJŠ darbuotojo (raštininko) Vilniaus Paleckio darbo sąsiuvinis nr. 5, LYA, f. 1, ap. 1, b. 8, l. 9 ir kt.

1943 m. rugpjūtį atsiųstų „krovinių“ dydį atspindi tokie duomenys: G. Zimanui (į Naručio) miškus pasiūsta daugiau kaip 1,7 t, M. Šumauskui – 1 t, M. Miceikai – 0,4 t, F. Djakovui (į Rokiškio aps.) – 0,5 t ginklų²⁰³. Taigi iš viso buvo pasiūsta daugiau kaip 3,5 t įvairios ginkluotės.

Diversijoms geležinkeliuose (paskelbtai „bėgių karo“ operacijai) vykdyti buvo siunčiama daug sprogstamosios medžiagos (tolo). Vien per 1943 m. rugsėjo pirmąją savaitę M. Šumauskas gavo 149 kg, P. Pranevičius – 295 kg, G. Zimas – 331 kg, M. Afoninas – 334 kg tolo. E. Bilevičius iš Senosios Toropos aerodromo pafrontėje A. Sniečkui pranešė, kad jam „papildomai“ pavyko gauti 1 t tolo²⁰⁴. Kroviniai partizanams Lietuvoje buvo siunčiami ne tik iš Senosios Toropos, bet ir iš Vnukovo aerodromo Maskvoje²⁰⁵.

Taigi 1943 m. birželį–rugsėį daug žmonių, ginklų, šaudmenų, sprogmenų ir propagandinės literatūros siunčiama iš sovietų užnugario partizanams Lietuvoje. Kokius apibendrinamuosius duomenis apie šį laikotarpį galima pateikti?

D. Šupikovo 1943 m. ataskaitoje CPJŠ sakoma, kad iki 1943 m. liepos 15 d. į prieš užnagarį pasiūsta 12 grupių, kurias sudarė 92 žmonės: balandį–liepą į Rokiškio apskritį pasiūsta 12 žmonių, Zarasų – 19, Panevėžio – 10, Trakų ir Alytaus apskritys – po 3 žmones. Žmonės buvo siunčiami į Švenčionių ir Vilniaus apskritis sustiprinti čia veikusios Griko (S. Apyvalos) grupės pagrindu sudarytą „Vilniaus“ būrį. Į kai kuriuos miestus ir apskritis siūsti ryšininkai ir žvalgai. D. Šupikovo duomenimis, „Lietuvos KP(b) CK ir LPJŠ bazėje“ (t. y. operatyvinės grupės bazėje Baltarusijos miškuose) laikinai buvo 82 žmonės, suskirstyti į Žalgirio ir Spalio būrius²⁰⁶.

Per 1943 m. liepą–rugpjūtį lėktuvais skraidinti 57 žmonės, iš viso krovinių (kartu su žmonėmis) 14,5 t, šiame skaičiuje – 1163 kg tolo²⁰⁷. Pagal CPJŠ patvirtintą planą sovietiniams Lietuvos partizanams turėjo būti pristatyta: liepos mėnesį 15 t (pristatyta 11,5 t), rugpjūčio – 10 t (pristatyta 6 t), rugsėjo – 10,8 t (pristatyta iki rugsėjo 23 d. 1,3 t)²⁰⁸, taigi iš viso 18,8 t ginkluotės. Pagal kitą sovietų šaltinį 1943 m. birželio pabaigoje–rugsėį į Lietuvą pasiūsti 69 žmonės (planuota siūsti 76)²⁰⁹.

203 LPJŠ 1943 m. rugpjūčio duomenys apie krovinių siuntimą, LYA, f. 1, ap. 1, b. 4, l. 41.

204 LPJŠ duomenys apie 1943 m. rugsėjo 1–7 d. pasiūstus krovinius, LYA, f. 1, ap. 1, b. 5, l. 53; E. Bilevičiaus 1943 m. rugsėjo 11 d. šifruotė A. Sniečkui, *ten pat*, b. 407, l. 436.

205 LPJŠ 1943 m. rugsėjo 30 d. krovinių sąrašas, LYA, f. 1, ap. 1, b. 4, l. 63, 87.

206 LPJŠ viršininko pavaduotojo D. Šupikovo 1943 m. „Duomenys apie partizanų būrių veiklą laikinai okupuotoje Lietuvos TSR teritorijoje nuo karo pradžios iki 1943 m. liepos 15 d.“, LYA, f. K-8, ap. 3, mikrofilmo rulonėlis nr. 1.

207 LPJŠ 1943 m. liepos–rugsėjo plano siunčiant krovinius vykdymas, LYA, f. 1, ap. 1, b. 4, l. 59; taip pat žr. Partizanų, būrių ir grupių ginkluotės apskaitos žurnalas, 1943 m. birželio 20–rugsėjo 13 d., LYA, f. 1, ap. 1, b. 10, l. 2–3.

208 D. Šupikovo 1943 m. rugsėjo 23 d. šifruotė E. Bilevičiui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 400, l. 162.

209 „Sąrašas grupių per fronto liniją perverstų lėktuvais (1943 m.) liepos pabaigoje–rugpjūčio 25 d.“ ir kiti LPJŠ apibendrinamieji duomenys apie žmonių, ginkluotės, šaudmenų ir sprogmenų siuntimą į

A. Sniečkaus duomenimis, nuo 1943 m. birželio vidurio iki spalio pradžios į vokiečių užnugarį lėktuvais išskraidinta 70 žmonių ir 16,3 t „specialaus krovinio“. A. Sniečkus šiuos skaičius vertino „kaip neįkainojamą pagalbą partizaninio judėjimo plėtojimui Lietuvoje“. Tai esą leido per trumpą laikotarpį tris kartus padidinti partizanų būrių skaičių, gerokai suaktyvinti veiklą, smarkiau smogti priešui, užmegzti reguliary ryšį su dauguma Lietuvos apskričių, tarp jų ir su šalies gilumoje²¹⁰.

Lietuvos KP(b) CK 1943 m. pabaigos ataskaitoje apie 1942 09–1943 08 pasiųstų į vokiečių užnugarį partizanų veiklą ir skaičių pateikiami tokie duomenys:

2 lentelė

Iš sovietinės užfrontės į Lietuvą pasiųstų partizanų skaičius (1941 m. liepa–1943 m. rugpjūčio 10 d.)

Apskritis	Iš viso	Veikė savo veiklos rajonuose	Veikė Baltarusijoje	Žuvo
Vilnius ir Vilniaus aps.	27	17	3	7
Kaunas ir Kauno aps.	45	30	11	4
Šiauliai ir Šiaulių aps.	29	9	19	1
Alytaus aps.	9	6	3	–
Biržų aps.	12	9	–	3
Kėdainių aps.	10	1	9	–
Kretingos aps.	–	–	–	–
Lazdijų (Seinų) aps.	1	1	–	–
Marjampolės aps.	3	3	–	–
Mažeikių aps.	8	7	1	–
Panevėžio aps.	16	9	7	–
Raseinių aps.	7	–	7	–
Rokiškio aps.	36	31	–	5
Šakių aps.	6	3	2	1
Švenčionių ir Švenčionėlių aps.	14	12	–	2
Tauragės aps.	2	–	2	–
Telšių aps.	1	–	1	–
Trakų aps.	15	9	2	4
Ukmergės aps.	11	7	–	–
Utenos aps.	25	18	7	–
Vilkaviškio aps.	2	1	–	1
Zarasų aps.	14	13	–	1
Iš viso:	293	186	74	29

priešo užnugarį lėktuvais 1943 m. birželį–rugsėį, LYA, f. 1, ap. 1, b. 4, l. 41, 59–60. Iš šio sąrašo matyti, kad 1943 m., nuo liepos pabaigos iki rugpjūčio 25 d., lėktuvais atskraidinti 23 žmonės: tai Obuolinio (P. Jakubonio) 5 žmonių grupė, pasiųsta į Rokiškio aps.; Smirnovo (K. Radionovo) 3 ir Sokolovo (J. Nikitino) 5 žmonių grupės pasiųstos į Naručio miškus pas G. Zimaną; Gabrio (M. Miceikos) 5 žmonių grupė – į Rūdninkų girią, Žaibo (J. Macevičiaus) 5 žmonių grupė – į Kazėnų miškus Vakarų Baltarusijoje pas M. Šumauską.

210 LPJŠ viršinininko A. Sniečkaus 1943 m. lapkričio 3 d. raštas 1-osios aviatransporto divizijos vadui plk. Solominui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 4, l. 80.

„Pažyma apie pasiūstų į priešų užnugarį žmonių vykdyti specialiųjų uždavinių skaičių“, prie Lietuvos KP(b) CK ataskaitos VKP(b) CK apie veiklą 1942 m. rugsėjo–1943 m. rugpjūčio mėnesiais, LYA, f. 1771, ap. 6, b. 32, l. 30.

Lietuvos KP(b) CK ataskaitos duomenys pagal laikotarpius buvo diferencijuojami: 1941 m. pasiūstos 6 grupės – 38 žmonės (tai NKVD-NKGB grupės, siūstos 1941 m. vasarą); 1942 m. – 20 grupių (143 žmonės); 1943 m. iki rugpjūčio 10 d. – 20 grupių (112 žmonių)²¹¹. Šiuos duomenis galima vertinti kaip tikslus. Matyti, kad ketvirtadalis (apie 25 proc.) partizaninio karo organizatorių veikė ne Lietuvoje, o Baltarusijoje. Iš tikrųjų Baltarusijoje Lietuvos sovietinio ginkluoto pagrindžio dalyvių buvo dar daugiau.

Galima daryti išvadą: žmonių siuntimo mastai iš sovietų užfrontės į vokiečių užnugarį 1943 m. nebuvo dideli ir turėjo tendenciją mažėti. Pirmiausia tai lėmė ne-gausūs lietuviškų „kadru“ (žmonių) ištekliai sovietų užfrontėje.

Žmonių siuntimo į vokiečių užnugarį mažėjimo priežastys matomos ir iš A. Sniečkaus susirašinėjimo su pagrindžio vadovais vokiečių užnugaryje. 1943 m. rugsėjį A. Sniečkus rašė nusistatęs nesiūsti į vokiečių užnugarį „daug žmonių“, nes jų rezervo reikia „būtiniams operacijoms“. Žmonių iš užfrontės reikalavusiems sovietinio pagrindžio vadovams jis priminė, kad „jau laikas augti vietinių žmonių sąskaita“²¹². Esą tokios nuostatos laikosi „ir viršūnės“ (t. y. SSRS vadovybė). A. Sniečkus lygino Lietuvos padėtį su Baltarusijos, ten padėtis esanti kitokia: „trūksta tvarkos“, bet žmonių yra daug. Todėl ir Lietuvoje reikia žiūrėti į „vietos rezervus“.

Vėliau A. Sniečkus ne kartą pabrėžė nusistatymą į vokiečių užnugarį siūsti kuo mažiau žmonių, tai pabrėžė 1943 m. pabaigoje, atremdamas G. Zimano priekaištus dėl menkos paramos siunčiant iš sovietų užnugario ginklus ir žmones. A. Sniečkus rašė: mūsų tikslas 1943 m. vasaros antroje pusėje buvo pasiūsti daugiau ginklų, nes žmonių jau „tik specialioms uždaviniais buvo likę“²¹³.

211 LYA, f. 1771, ap. 6, b. 32, l. 12.

212 A. Sniečkaus 1943 m. rugsėjo 18 d. laiškas Jurgiui (G. Zimanui), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 68; A. Sniečkaus 1943 m. rugsėjo 18 d. laiškas Kazimierui (M. Šumauskui), Baškiui (D. Rociui), Žaibui (J. Macevičiui), *ten pat*, l. 70.

213 A. Sniečkus 1943 m. gruodžio 22 d. laiškas Jurgiui (G. Zimanui), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 105. Tą pat A. Sniečkus G. Zimanui rašė ir 1944 m. kovą: „Mes dabar išsijuosę dirbame besiruošdami Tarybų Lietuvos atstatymo darbui. Kai ką demobilizavome (iš 16 LŠD), kuriame kursas, mokome (žmones) praktinio darbo, peržiūrime mūsų ikikarinę politiką, vertiname dabartinę padėtį, nubrėžiame tolesnes gaires politikos, ūkio, kultūros srityje. Tuo būdu kiekvienas žmogus pas mus – tai auksas. Ir dažnai pasigendame paties (t. y. G. Zimano) ir kitų mums labai reikalingų darbininkų. O dar prisideda naujos sritys – užsienio ir gynybos komisariato organizacijos dalykai. Tad dabar spęsk, kaip sunku mums duoti bent ką iš senesnio aktyvo. Užtat reikia drąsiau kelti naujus darbininkus į aktyvų, atsakingą darbą, o tokių pas mus yra, jie, be abejonės, išaugo. Žinoma, jei reikės, tai kad ir su gyva mėsa išplėšim, nes nuo jūsų darbo priklausys mūsų tvirtumas atstačius Tarybų valdžią. Tik dar kiek palausim, pažiūrėsime, kokių tempų vystysis toliau karo įvykiai“, A. Sniečkaus 1944 m. kovo 12 d. laiškas Jurgiui (G. Zimanui), LYA, f. 1771, ap. 7, b. 119, l. 13.

1943 m. rugsėjį–spalio pradžioje į vokiečių užnugarį pasiūsta 31 žmogus²¹⁴. 1943 m. spalį planuota siūsti 44 žmones, o išsiūsta tik 10 (spalio 4 d. D. Rociui į Kazėnų miškus Baltarusijoje). Lapkričio pradžioje pafrontėje, Senosios Toropos aerodrome buvo apie 30 žmonių, pasiruošusių skristi į vokiečių užnugarį²¹⁵ (daugiausia radistų, medicinos darbuotojų, kito aptarnaujančio personalo). Gruodį LPJŠ planavo siūsti 31 žmogų²¹⁶, bet nuo 1943 m. spalio pradžios neišsiūstas nė vienas žmogus.

1943 m. spalio pradžioje bet koks tiekimas partizanams Lietuvoje iš sovietų užfrontės iki 1944 m. vasario–kovo mėn. nutrūko. Padėtis pasikeitė 1944 m. pavasarį, tik dalis žmonių buvo nusiųsti į Lietuvos sovietinių partizanų struktūras.

P. Štaro pateiktais apibendrinamaisiais duomenimis, iki 1944 m. sausio pabaigos į Lietuvą organizacinei ir politinei veiklai išsiūstos 42 grupės, iš viso 342 žmonės²¹⁷. Atrodytų, kad šie skaičiai atspindi realią padėtį 1943 m. rudenį. Kitaip tenka vertinti padėtį kalbant apie įvairios ginkluotės siuntimą. Apie 1943 m. partizanų gautą iš CPJŠ ginkluotę P. Štaras pateikia tokius duomenis:

3 lentelė

Partizanams siūtų ginklų rūšys ir kiekis

Ginklų rūšys	Kiekis
kulkosvaidžiai	20
įvairūs šautuvai	457
automatai	330
pistoletai TT	126
įvairios minos	1860
granatos	5986
tolas	8,3 t
šoviniai TT	448 tūkst.
šautuvų šoviniai	173 tūkst.

P. Štaras, *Partizaninis judėjimas Lietuvoje*, p. 82; N. Karpio, M. Moskvino 1950 m. gegužės 13 d. pažyma, LYA, ap. 16895, ap. 2, b. 196, l. 203.

Atrodytų, kad šie 1943 m. duomenys nėra pilni. Kita vertus, autorius nerašo, kiek ginkluotės LPJŠ partizanams atgabenta 1944 m. Apibendrinamųjų duomenų

214 Siunčiamų lėktuvų kroviniai, LYA, f. 1, ap. 1, b. 5, l. 63.

215 „Sąrašas partizanų, buvusių E. Bilevičiaus žinioje 1943 m. lapkričio 2 d.“, LYA, f. 1, ap. 1, b. 4, l. 100–102.

216 LPJŠ viršininko pavaduotojo D. Šupikovo pasirašytas LPJŠ žmonių ir krovinių siuntimo planas 1944 m. spalio ir gruodžio mėnesiais, LYA, f. 1, ap. 1, b. 4, l. 78, 97, 114.

217 P. Štaras, *Partizaninis judėjimas Lietuvoje*, p. 286, 310. Duomenis autorius pateikia tik knygos reziumė rusų ir anglų kalbomis, o jų šaltinių nenurodo.

nėra LPJŠ šaltiniuose, tokį neaiškumą galima vertinti ir kaip mėginimą nutylėti, neparodyti pernelyg stipraus „išorės“ veiksnio, kuris veikė sovietinį ginkluotą pagrindį Lietuvoje.

Reikia pasakyti, kad E. Bilevičius, atsiminimų knygoje pateikdamas duomenis apie sovietiniams Lietuvos partizanams nugabentų ginklų kiekį, teigia, jog remiasi pateiktais P. Štaro duomenimis, tačiau nurodo, kad 1943 m. į okupuotos Lietuvos teritoriją nugabenta 800 automatų²¹⁸.

Sovietų šaltiniuose esama duomenų, kad vien nuo 1943 m. kovo iki rugsėjo 20 d. partizanams nusiųsti 34 kulkosvaidžiai, 3 minosvaidžiai, tiesa, kitos ginkluotės skaičiai pateikiami mažesni²¹⁹.

Taigi duomenys apie ginkluotės siuntimą raudoniesiems Lietuvos partizanams prieštaringi. Be to, reikia turėti galvoje, kad sovietinius pagrindinius ginklavo ne tik CPJŠ. Specialiąsias grupes, veikusias vokiečių užnugaryje, savais kanalais ginklavo Raudonosios armijos, NKVD-NKGB struktūros.

Palyginti intensyvų ginkluotės iš sovietų užfrontės siuntimą iki 1943 m. spalio pradžios lėmė padėtis Vokietijos–SSRS fronte. 1943 m. vasarą po Kursko mūšio Raudonoji armija puolė visu frontu, sovietinė vadovybė manė, kad atsivėrė spartaus žygio į Vakarų perspektyva, todėl siekė dezorganizuoti vokiečių kariuomenės užnugarį. Tačiau 1943 m. rudenį vokiečiams Rytų Baltarusijoje pavyko ilgam (iki 1944 m. pavasario) sustabdyti Raudonąją armiją ir stabilizuoti fronto liniją. Spartaus žygio perspektyva nutolo, o kartu sumenko sovietinės politinės ir karinės vadovybės dėmesys pagrindžio veiksmams Lietuvoje, komplikavosi materialinių resursų per fronto liniją siuntimas.

1943 m. „pagalba“ – skrydžiai iš sovietų užfrontės su „kroviniais“ – nutrūko pasikeitus padėčiai fronte, pablogėjus gamtinėms (ruduo) sąlygoms (sovietų lakūnai sunkiai pasiekė Lietuvos ir Baltarusijos miškus).

Galima daryti prielaidą, kad buvo ir kitų ne visai aiškių priežasčių. Skaudi nesėkmė ištiko Vilko (J. Pultinevičiaus) grupės, kuri buvo svarbi A. Sniečkui, desantą²²⁰,

218 E. Bilevičius, *Didžiojo įtempimo laikai ir žmonės*, Vilnius, 1983, p. 139.

219 LPJŠ 1943 m. rugsėjo 20 d. duomenys apie krovinų pristatymą 1943 m. kovą–rugsėjo 20 d., LYA, f. 1, ap. 1, b. 22, l. 72–73.

220 D. Šupikovas 1943 m. rugsėjo 7 d. informavo A. Sniečkų, kad siunčiama J. Pultinevičiaus grupė tikslo nepasiekė dėl techninių kliūčių ir parašutais išmesta į pietus nuo Kauno, Vice (Vičių?) kaimo miške. Jis teigė, kad grupė išmesta 50 km arčiau savo rajono, D. Šupikovo 1943 m. rugsėjo 7 d. šifruotė A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 407, l. 393; LYA, f. 1, ap. 1, b. 3, l. 14. A. Sniečkus D. Šupikovui priekaištavo: jokiū būdu nereikėjo rizikuoti išmetant Pultinevičiaus grupę nepažįstamoje vietovėje, A. Sniečkaus 1943 m. rugsėjo 8 d. šifruotė D. Šupikovui, *ten pat*, b. 400, l. 113. Iš tikrųjų lėktuvas paklydo, grupę išmetė ne Kauno apylinkėse, o Rytų Prūsijoje, ji žuvo.

Sovietų užfrontėje rengiamas siųsti krovinyv sovietiniams partizanams Lietuvoje (LCVA, 0-062755)

kitos sovietų lakūnų klaidos išmetant žmones ir krovinius²²¹, matyt, sukėlė Lietuvos vadovų ir aptarnaujančios aviatransporto divizijos vadovybės konfliktus²²².

Negaunant iš sovietų užfrontės ginklų ir kitos materialinės pagalbos sunki padėtis susidarė Rūdninkų girioje. G. Zimanas 1943 m. spalio 6 d., vos spėjęs pasiekti Rūdninkų girią, įžvelgė didelę sovietinio ginkluoto pogrindžio plėtrą: 1943 m. ruden-

221 1943 m. rugsėjo viduryje „krovinyv“ išmestas ant Žagarinės kaimo Pietryčių Lietuvoje. Žagarinės kaime parašutai nuleido kulkosvaizlių, automatų, šautuvų, 30 tūkst. šovinių, 350 kg tolo ir kt. Krovinyv išmestas ant kaimo piemenų sukurtų laužų, sovietiniai partizanai jų neuždege, D. Šupikovo 1943 m. spalio 3 d. šifruotė Gabriui (M. Miceikai), LYA, f. 1, ap. 1, b. 400, l. 200; Jurgio (G. Zimano) 1943 m. spalio 7 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 409, l. 151; Petro (M. Afonino) 1943 m. rugsėjo 14 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 407, l. 445; V. Pletkaus 1943 m. rugsėjo 14 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 407, l. 444. Rugsėjo 13 d. naktį G. Zimaniui skirtą krovinį paėmė F. Markovo partizanai, nes nebuvo nurodyta, kam jis skirtas; krovinyv baltarusių partizanai pasisavindavo (pavogdavo), A. Sniečkaus 1943 m. rugsėjo 18 d. šifruotė E. Bilevičiui, *ten pat*, b. 400, l. 148.

222 1943 m. rugsėjo 30 d. į Senosios Toropos aerodromą aiškintis padėties buvo atvykęs A. Snieckus. Spalio viduryje E. Bilevičius A. Sniečkui pranešė, kad maršalas Novikovas uždraudė aptarnauti partizanams skirtų lėktuvų reisus, vėliau, kad estai gavo jo įsakymą naudoti degalus „mūsų aerodrome“. Spalio pabaigoje E. Bilevičius pranešė, kad Senosios Toropos aerodromo viršininkas įsakė bazę perkelti į kitą aerodromą. E. Bilevičius tikino A. Sniečkų nevykdysiąs įsakymo be nurodymo iš Maskvos, A. Sniečkaus 1943 m. rugsėjo 30 d. šifruotė E. Bilevičiui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 400, l. 194; E. Bilevičiaus 1943 m. spalio 19 d. ir 28 d. šifruotės A. Sniečkui, *ten pat*, b. 409, l. 222, 258.

nį čia plūstelėjo žydai iš Vilniaus ir Kauno getų, taip pat sovietiniai karo belaisviai. Jis gruodžio pabaigoje Maskvą informavo: žmonių srautas didėja, Rūdninkų girios rajone veikia 12 būrių, 650 žmonių. Ginkluotų ne daugiau kaip pusė, daugelis partizanų turi vokiškus (trofėjinius) šautuvus be šaudmenų. Ginklai ir šaudmenys „kaip niekada“ reikalingi. G. Zimanas prašė greičiau atsiųsti „krovinį“, didelį kiekį ginklų (3 minosvaidžius, 10 kulkosvaidžių, 75 automatus, 150 šautuvų, 0,5 t tolo), spaustu- vę, lietuviško, lenkiško, rusiško šrifto propagandinei literatūrai leisti. G. Zimanui labiausiai rūpėjo ginklai, jo žodžiais, ginklai sudaro svarbiausią ir didžiausią rūpestį, nuo jų priklauso „mūsų judėjimo išsivystymas“²²³.

Apie sunkią padėtį Rūdninkų girioje A. Sniečkui rašė ir M. Šumauskas: G. Zimano padėtį Rūdninkų girioje jis vadino „pasibaisėtina“. M. Šumauskas rėmėsi ten apsilankiusio Stankevičiaus (J. Žemaitaičio) informacija: viename iš būrių buvo 150 žmonių, ginkluotų 16 šautuvų ir automatu, kituose būriuose padėtis panaši. Priešo garnizonai esą lenda į mišką, gintis nėra kuo. Jis rašė: „Nejaugi negalima lakūnus priversti liautis simuliuoti ir išmesti ginklų? Negavę ginklų tūkstančiai žmonių gali žūti Rūdninkų girios blokados žiede. Jei ginklų negalima išmesti Rūdninkų girioje, tegul juos išmeta mums (Naručio miškuose Baltarusijoje), nutempsime juos į Rūdninkų girią.“ A. Sniečkus pritarė M. Šumausko siūlymui, nurodė nugabenti G. Zimano partizanams pinigų ir ginkluotės; į Naručio miškus pristatyti krovinius visada buvo lengviau.

Šiek tiek ginklų ir šaudmenų iš Naručio miškų į Rūdninkų girią buvo nuga- benta tik 1944 m. kovą. Anot G. Zimano, tai buvo „lašas jūroje“, G. Zimanas pik- tinosi: M. Šumauskas Naručio miškuose turįs daug atliekamos ginkluotės, o pas jį Rūdninkų girioje šimtai neginkluotų žmonių. Jis A. Sniečkui priekaištavo: „Kada baigsis ši netvarka, stabdanti mūsų veiklą?“²²⁴

M. Šumauskas 1943 m. lapkričio pradžioje pasiuntė A. Sniečkui šifruotę-žaibę ir prašė būtinai atsiųsti lėktuvą su krovinium – žieminiams drabužiais ir avalyne (veltiniais ir batais), ginklais, šaudmenimis, sprogmenimis. Krovinio M. Šumauskas lau- kė prie Naručio ežero kartu su J. Vildžiūnu²²⁵.

223 Jurgio (G. Zimano) 1943 m. spalio 6, 9, 17 d., gruodžio 23 d. šifruotės LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 409, l. 136, 159, 212, 521; Jurgio (G. Zimano) 1943 m. spalio 24 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 437, l. 7.

224 Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. kovo 3 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 351; A. Sniečkaus šifruotė Kazimierui (M. Šumauskui), *ten pat*, b. 401, l. 249; Jurgio (G. Zimano) 1944 m. kovo 27 d. ir 30 d. šifruotės LPJŠ, *ten pat*, b. 411, l. 58, 86. A. Sniečkus, atsakydamas G. Zimanui, rašė, kad jo kaltinimai visiškai nepagrįsti: „mes (Maskvoje) rimtai vertiname jūsų padėtį“, A. Sniečkaus 1944 m. kovo 29 d. šifruotė Jurgui (G. Zimanui), LYA, f. 1, ap. 1, b. 401, l. 302.

225 Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. lapkričio 5 d. šifruotė-žaiabas LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 409, l. 306; SSRS NKGB 4-osios valdybos 2-ojo skyriaus viršininko Makliarskio 1943 m. lapkričio 18 d. pranešimas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 4, l. 88.

Dėl nutrūkusio tiekimo priekaištavo ir kiti sovietinių partizanų vadovai. Dalgis (A. Raguotis) iš Rokiškio apskrities miškų A. Sniečkų ir E. Bilevičių informavo, kad vokiečiai degina kaimus, žmonės bėga į miškus, žūsta beginkliai, prašė greičiau atsiųsti „krovinį“²²⁶. P. Pranevičius iš Panevėžio apskrities 1943 m. spalio pradžioje prašė tolo, ginkluotės, žieminės avalynės²²⁷. Zigmas (P. Kutka) iš Utenos apskrities net 1944 m. balandžio pabaigoje A. Sniečkui priekaištavo: „Jūs gi žinote, su kokiais ginklais mus pasiuntėte, iš vietinių resursų įsigyti ginklų mums labai brangiai kainuoja. Mes jau antrą „sezoną“ priversti veltui, su dideliu pavojumi laukti krovinio.“²²⁸

Skundėsi ir Žaibas (J. Macevičius), veikęs Kazėnų miškuose. Jis 1943 m. gruodžio 24 d. A. Sniečkui pranešė: 76 partizanai, tarp jų 15 vietinių, ginkluoti 22 automatais, 3 kulkosvaidžiais, 36 šautuvais, 122 pistoletais, nėra granatų, žemėlapių, maitinimo radijo siųstuvams. „Greitai būsime priversti nutraukti darbą“²²⁹ (J. Macevičiaus informacija rodo, kad G. Zimano piktinimasis turėjo tam tikro pagrindo: M. Šumausko vadovaujami partizanai iš tikrųjų buvo ginkluoti geriau).

A. Sniečkus visais įmanomais būdais siekė atnaujinti nutrūkusį tiekimą per fronto liniją ir 1943 m. lapkritį raštu kreipėsi į SSRS karinės aviacijos vadovybę. Lietuvos KP(b) CK ir LPJŠ vardu primygtinai prašė padėti lėktuvais, kad galima būtų į vokiečių užnugarį partizanams nugabenti ginkluotės, šovinių, sprogmenų. A. Sniečkus rašė, kad pagalba būtina, nes CPJŠ neskiria lėktuvų, „krovinių“ gabenimo 1943 m. spalio–lapkričio planas visiškai sužlugdytas. Daug partizanų būrių 1944 m. žiemą, neturėdami ginklų, atsidūrė labai sunkioje padėtyje²³⁰.

Iš sovietų užfrontės gaunamos „pagalbos“, o ne vietinių Lietuvos gyventojų paramos susikūrusios ir išplėtojusios savo veiklą sovietinio ginkluoto pogrindžio Lietuvoje struktūros nuo 1943 m. rudens atsidūrė sunkioje padėtyje. Partizanams A. Sniečkus patarė „bazuotis ne tik miškuose“, bet ir kaimuose (t. y. ieškoti prieglobsčio pas gyventojus), gerai organizuoti žvalgybą, ryšius ir kt. Be to, žadėjo atsiųsti lėktuvus, kai tik bus „palankios“ oro sąlygos²³¹.

A. Sniečkaus ir kitų Lietuvos vadovų Maskvoje pastangos lyg ir žadėjo duoti rezultatų. Dar 1943 m. lapkričio viduryje LPJŠ informavo Rūdninkų girios partizanų

226 Dalgio (A. Raguotio) 1943 m. lapkričio 3 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 409, l. 301. 1943 m. spalio viduryje vokiečiai Rokiškio apskrityje iš tikrųjų sudegino keletą kaimų (Miliūnus, Šlapekius, Lauciūnus).

227 Mečio (P. Pranevičiaus) 1943 m. spalio 7 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 409, l. 156.

228 Zigmo (P. Kutkos) 1944 m. balandžio 29 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 411, l. 452.

229 Žaibo (J. Macevičiaus) 1943 m. gruodžio 24 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 409, l. 530.

230 A. Sniečkaus 1943 m. lapkričio 28 d. raštas Raudonosios armijos oro desantinų pajėgų karo tarybos nariui generolui Gromovui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 4, l. 112.

231 A. Sniečkaus 1943 m. lapkričio 29 d. šifruotė Mečiui (P. Pranevičiui), LYA, f. 1, ap. 1, b. 400, l. 382.

vadovus, kad jie būtų pasirengę priimti „krovinius“²³², bet lėktuvai iš sovietų užfrontės neatskrido.

LPJŠ sandėliai Senosios Toropos aerodrome buvo tušti, tai buvo sumenkusio SSRS vadovybės dėmesio sovietiniams Lietuvos partizanams rezultatas. 1943 m. gruodžio pradžioje į Senąją Toropą iš Maskvos išsiųstas geležinkelio vagonas su kariniu turtu, o į aerodromą turėjo atskristi „aptarnaujantis“ lėktuvas²³³.

Gruodžio 12 d. naktį lėktuvas su kroviniu išskrido pas M. Šumauską į Naručio miškus, tačiau lakūnai nepastebėjo signalų (laužų) ir neišmetę „krovinio“ grįžo į užfrontę. Kiek vėliau, gruodžio 18 d. naktį, M. Šumauskas atsisakė priimti „krovinį“, tą pat naktį Zarasų, Ukmergės, Utenos, Panevėžio rajonuose iš lėktuvo išmėtyta tona literatūros (atsišaukimų)²³⁴.

M. Šumauskas 1943 m. gruodžio pabaigoje primygtinai prašė padėti ir A. Sniečkui aiškino sunkias „krovinių“ priėmimo sąlygas Naručio miškuose, krovinio „kiti“ (t. y. baltarusių partizanai) laukia labiau, kad galėtų ką nors nugvelbti. Priimti „krovinį“ Naručio miškuose partizanams – nelengvas uždavinys, dėl to M. Šumauskas ketino įrengti atsarginę aikštelę Kazėnų miškuose²³⁵.

Lėktuvas su žmonėmis ir kroviniu skrido pas M. Šumauską ir 1944 m. sausio pradžioje. Jis krovinio nesulaukė, lėktuvas į Senosios Toropos aerodromą negrižo²³⁶. Tik sausio pabaigoje su NKVD operatyvinei grupei skirtu „kroviniu“ M. Šumauskas gavo šiek tiek ginklų (7 PPŠ automatai, 10 pistoletų TT, 5 tūkst. šovinių)²³⁷. A. Sniečkus M. Šumausko prašė nepykti dėl tokio „mažo krovinio“, dėl visko kaltino prastas oro sąlygas: „Mūsų orlaiviai diena iš dienos laukia oro, ir, turbūt, pagaliau sulauksim, nejaugi visa žiema bus tokia nepalanki mums?“²³⁸

1944 m. sausio 30 d. naktį į Rūdninkų girią atskrido lėktuvas su ginklais Raudonosios armijos generalinio štabo žvalgybos grupei. Tai sukėlė G. Zimano įtūžį, jis piktai rašė A. Sniečkui: generalinio štabo grupė vėl gavo krovinį, o skrydžiui pas mus vis nėra palankaus oro. Keturis mėnesius negauname pagalbos iš centro, aplinkui kaimų savisauga, „baltieji lenkai“, „lietuvių baudėjai“, vokiečiai, šimtai negin-

232 D. Šupikovo 1943 m. lapkričio 12 d. šifruotės Petruui (M. Afoninui) ir Jurgiui (G. Zimanui), LYA, f. 1, ap. 1, b. 400, l. 344–345.

233 D. Šupikovo ir A. Sniečkaus 1943 m. gruodžio 7–8 d. šifruotės E. Bilevičiui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 400, l. 401, 403.

234 E. Bilevičiaus 1943 m. gruodžio 13 d. ir 20 d. šifruotės A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 409, l. 449, 453; *ten pat*, b. 9, l. 5.

235 Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. gruodžio 25 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. B.409, l. 527.

236 E. Bilevičiaus 1944 m. sausio 5 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 28.

237 D. Šupikovo 1944 m. vasario 8 d. šifruotė Kazimierui (M. Šumauskui), LYA, f. 1, ap. 1, b. 401, l. 120; *ten pat*, b. 5, l. 7.

238 A. Sniečkaus 1944 m. sausio 25 d. laiškas Kazimierui (M. Šumauskui), LYA, f. 1771, ap. 7, b. 119, l. 6.

kluotų partizanų, baigiasi šaudmenys. G. Zimas ragino sovietinius lakūnus būti „ryžtingesnius“ ir prašė atskraidinti „krovinį“²³⁹.

Kiek vėliau G. Zimas Maskvai gyrėsi: jeigu pristatytų pakankamai ginklų, per trumpą laiką jis galėtų surinkti ne mažiau žmonių kaip Plechavičius, „augimo“ perspektyvos esančios neblogos²⁴⁰.

LPJŠ viršininko pavaduotojas D. Šupikovas 1944 m. vasario 2 d. raštu kreipėsi į SSRS Tolimosios aviacijos vadovybę ir pabrėžė, kad žmonių ir specialiųjų krovinų siuntimas partizanams „sistemiškai žlugdomas“: nuo 1943 m. spalio iki 1944 m. vasario nebuvo nė vieno reiso į Lietuvą, dėl to daugelis partizanų būrių pateko į labai sunkią padėtį. D. Šupikovas prašė atsižvelgti į Lietuvos specifiką, didėjantį žmonių srautą į partizanų būrius, be to, artėjant frontui, stiprėjo vokiečių okupantų represijos. Jis prašė daryti viską, kas įmanoma, kad į Lietuvą būtų siunčiami ginklai, šaudmenys, sprogmenys ir kt.²⁴¹

1944 m. vasario 12 d. pagaliau lėktuvas su krovinium ir žmonėmis atskrido pas M. Šumauską ir atgabeno 3 žmones, ginklų ir šaudmenų (2 kulkosvaidžiai, 6 automatai, 14 šautuvų, 19 tūkst. šovinių ir kt.). Nedidelį krovinį M. Šumauskas gavo ir vasario 20 d.²⁴², tiekimas iš sovietų užfrontės į Naručio miškus pamažu atsinaujino.

G. Zimaniui Rūdninkų girioje gauti ginklų iš sovietų užfrontės ir toliau nesisėkė. Didelį jo pasipiktinimą sukėlė tai, kad po ilgos pertraukos, užsitęsusių nuo 1943 m. rudens, pirmas krovinys buvo pasiūstas ne jam, o M. Šumauskui. G. Zimas klausė A. Sniečkaus, kodėl esąs toks požiūris „į mus“ (Rūdninkų girios partizanus), kai kiekviename žingsnyje tyko pavojai, ginklų mažai, o šaudmenų nėra²⁴³.

1944 m. vasario 22 d. pasiūstas krovinys ir G. Zimaniui, kaip paaiškėjo vėliau, per klaidą buvo išmestas Nalibokų girioje, ant baltarusių partizanų laužų (vėliau krovinį G. Zimano partizanai atsiėmė)²⁴⁴. 1944 m. kovo 19 d. su krovinium ir 3 žmonėmis

239 Jurgio (G. Zimano) 1944 m. vasario 1 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 171. Sovietinius lėktuvus virš Rūdninkų girios užfiksavo 253-iojo lietuvių savisaugos bataliono atsparos punktas Baltininkuose: lėktuvai neturėjo skiriamųjų ženklų, jiems skrendant buvo paleista apie 40–50 raketų; nepatikrintais duomenimis, jie išmetė kariškoms uniformoms aprengtus desantininkus, Baltininkų atsparos punkto 1944 m. sausio 31 d. raportas 253 bataliono vadui, LCVA, f. R-666, ap. 1, b. 7, l. 229.

240 Jurgio (G. Zimano) 1944 m. kovo 22 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 411, l. 4.

241 LYA, f. 1, ap. 1, b. 5, l. 9.

242 Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. vasario 28 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 327.

243 Jurgio (G. Zimano) 1944 m. vasario 20 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 279. A. Sniečkus teisingai suprantantis, kad ginklų pirmiausia reikėjo pasiūsti į Rūdninkų girią; jis davęs tokius nurodymus, tačiau tada dėl techninių kliūčių ir oro sąlygų pasiekti jos nebuvo galimybių, A. Sniečkaus 1944 m. vasario 24 d. laiškas Jurgiui (G. Zimaniui), LYA, f. 1771, ap. 7, b. 119, l. 6.

244 Jurgio (G. Zimano) 1944 m. kovo 15 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 456; b. 401, l. 235–236.

skridęs lėktuvas negrižo, Baltarusijoje (į rytus nuo Lepelio) jį numušė vokiečių naikintuvas²⁴⁵.

A. Sniečkus 1944 m. kovo 21 d. raštu kreipėsi į VKP(b) CK sekretorių G. Malenkovą ir teigė, kad SSRS oro pajėgų vadovybė nevykdo nurodymų tiekti ginkluotę ir amuniciją sovietiniams Lietuvos partizanams. Nuo 1943 m. spalio iki 1944 m. kovo vidurio nugabenta 1 t krovinių vienai partizanų grupei, veikiančiai Baltarusijos teritorijoje (t. y. M. Šumausko), ir 1 t literatūros. Sovietų Lietuvos partizanų reikmėms skirti 1–2 lėktuvai vykdo kitas užduotis. Nesant galimybių pasiūsti maitinimo baterijų partizanų radijo siųstuvams, nutrūko ryšys su būriais, veikiančiais Utenos, Biržų, Panevėžio, Šiaulių ir Rokiškio apskrityse. Vokiečiai kovai su stiprėjančiu partizaniniu judėjimu Lietuvos SSR formuoja baudžiamuosius būrius iš „vietinių nacionalistų ir baltųjų lenkų“. Partizanų būriai ir grupės negali apginkluoti atvykstančių naujų žmonių. A. Sniečkus G. Malenkovui pateikė konkretų pavyzdį: Vilniaus rajone veikia tūkstantis partizanų, iš jų šiek tiek ginkluoti tik 10–20 proc., sovietiniame užnugaryje išleista literatūra Lietuvoje neplatinama. Lietuvos KP(b) CK vardu A. Sniečkus prašė G. Malenkovo duoti nurodymus, kad 1944 m. kovą partizanams lėktuvais būtų nusiųsta 50 t ginkluotės, nes vėliau, pabiurus lauko aerodromui Senojoje Toropoje, sutrumpėjus naktims, bus sunku gabenti „krovinius“, ypač į tolimesnes Lietuvos vietas. Siekiant sistemingai aprūpinti partizanus A. Sniečkus prašė skirti 2 lėktuvus²⁴⁶.

A. Sniečkus taip pat kreipėsi į SSRS ginkluotės liaudies komisariatą ir prašė išskirti partizanams 1 vagoną tolo²⁴⁷; kreipimasis į G. Malenkovą, matyt, davė rezultatų. Prašomas 50 t ginkluotės krovinyms turėjo būti išsiųstas iš kito (Novodugino) aerodromo²⁴⁸. Be minėtųjų priežasčių (galimos konfliktinės situacijos tarp sovietinių Lietuvos vadovų ir Senosios Toropos aerodromo vadovybės), Novodugino aerodromas (Smolensko sr.) pavasarį buvo patogesnis ir turėjo būti įrengtas iki kovo 31 d.²⁴⁹ 1944 m. kovą sovietinių partizanų vadovams Lietuvoje siunčiami nurodymai būti pasirengusiems priimti krovinius, buvo tikslinamos „krovinių“ išmetimo koordinatės ir kt.

245 A. Sniečkaus 1944 m. kovo 19 d. šifruotė Kazimierui ir Žaibui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 401, 254; K. Aleksandravičiaus 1944 m. kovo 27 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 411, l. 53.

246 A. Sniečkaus 1944 m. kovo 21 d. raštas VKP(b) CK sekretoriui G. Malenkovui, LYA, f. 1771, ap. 7, b. 98, l. 8.

247 A. Sniečkaus 1944 m. kovo 24 d. raštas SSRS ginkluotės liaudies komisarui B. Vanikovui, LYA, f. 1771, ap. 7, b. 115, l. 3. B. Vanikovas atsakė, kad tokio kiekio sprogmenų paskirti komisariatas neturi galimybės, *ten pat*, l. 4.

248 D. Šupikovo 1944 m. kovo 22–23 d. šifruotės K. Aleksandravičiui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 401, l. 257, 263.

249 LPJŠ viršininko A. Sniečkaus 1944 m. kovo 25 d. įsakymas dėl naujos LPJŠ bazės Novodugino aerodrome įrengimo, LYA, f. 1, ap. 1, b. 163, l. 137–139.

Kovo 28–29 d. iš Senosios Toropos į Novodugino aerodromą pergabenta 12 t krovinių²⁵⁰. Balandžio pradžioje A. Sniečkus prašė aviacijos pagalbos nugabenti į Novodugino aerodromą 30 t ginkluotės ir šaudmenų. Dviem sunkvežimiais išgabenta 700 automatų, o papildomai vagonas ginkluotės²⁵¹. Šis karinis turtas turėjo būti išsiųstas lėktuvais partizanams į vokiečių užnugarį Lietuvoje.

1944 m. kovą planuota siųsti 9 minosvaidžius, 25 rankinius kulkosvaidžius, 350 automatų, 575 šautuvus ir karabinius, 10 prieštankinių šautuvų, 6,2 t tolo²⁵². Ginkluotė kovo mėnesį nebuvo išsiųsta, tačiau krovinių dydis rodė atsinaujinusį SSRS karinės vadovybės dėmesį raudonųjų partizanų veiklai Lietuvoje.

1944 m. balandžio 6 d. naktį ginkluotės „krovinių“, atgabentas trimis lėktuvais, pagaliau pasiekė ir G. Zimaną Rūdninkų girioje (atskraidinti ir 3 žmonės). Nedaug mažesnę siuntą iš sovietų užfrontės tą naktį gavo M. Šumauskas Naručio miškuose²⁵³. Gavęs krovinį G. Zimanas „karštai“ dėkojo, vertino tai kaip „didžiulę šventę“ Rūdninkų girios partizanams, žadėjo atsidėkoti „koviniais žygiais“²⁵⁴. Vienas pirmųjų tokių žygių buvo Bakaloriškių kaimo Trakų apskrityje sudėginimas.

Iki 1944 m. balandžio 10 d. G. Zimanui išsiųsta daug ginklų (4 minosvaidžiai, 10 lengvųjų kulkosvaidžių, 126 automatai, 57 šautuvai ir kt.), ne mažiau ginklų į Rūdninkų girią siųsta ir M. Afoninui, kiek mažiau į Naručio miškus M. Šumauskui, į Kazėnų miškus Žaibui (J. Macevičiui). Be ginkluotės, iš viso atsiųsta 10 žmonių, tarp jų į Rūdninkų girią – 2 generalinio štabo žvalgybos valdybos žmonės²⁵⁵.

„Krovinių“ srautas, ypač į Rūdninkų girią, nenutrūko ir vėliau: iki balandžio 15 d. bendras pristatytų krovinių svoris pasiekė 21,9 t, iki balandžio pabaigos – daugiau kaip 29 t²⁵⁶. A. Sniečkaus nuomone, Rūdninkų girios partizanų apginklavimas itin pagerėjo, balandžio viduryje jie buvo „visai gerai ginkluoti“²⁵⁷.

Tuo pat metu ar kiek vėliau „šventė“ atėjo į kitus Lietuvos miškus. 1944 m. balandžio viduryje du lėktuvai atgabeno „krovinį“ į Šimonių girią, jis skirtas Dalgio

250 K. Aleksandravičiaus 1944 m. kovo 29 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 411, l. 76.

251 A. Sniečkaus 1944 m. balandžio 6 d. raštas Tolimosios aviacijos užnugario štabo viršininkui gen. mjr. Koriakinui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 5, l. 40; D. Šupikovo 1944 m. balandžio 7 d. ir 10 d. šifruotės Jočiui, *ten pat*, b. 401, l. 355, 373.

252 Specialaus krovinių Lietuvos partizanų būriams pasiuntimo 1944 m. kovą sąmata, 1944 m. kovo 23 d., LYA, f. 1, ap. 1, b. 5, l. 26.

253 E. Bilevičiaus 1944 m. balandžio 6–7 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 411, l. 160, 166.

254 Jurgio (G. Zimano) 1944 m. balandžio 6 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 411, l. 156.

255 D. Šupikovo 1944 m. balandžio pažyma apie pasiųstus specialius krovinius partizanų būriams 1944 m. balandžio 1–10 d., LYA, f. 1, ap. 1, b. 5, l. 43; K. Aleksandravičiaus žinių suvestinė apie pasiųstus krovinius iki 1944 m. balandžio 10 d., *ten pat*, b. 5, l. 84. Duomenys šiek tiek skiriasi.

256 D. Šupikovo 1944 m. balandžio 15 d. ir 25 d. pažymos apie nugabentus Lietuvos partizanams krovinius, LYA, f. 1, ap. 1, b. 5, l. 47, 77.

257 A. Sniečkaus 1944 m. balandžio 20 d. laiškas M. Šumauskui, LYA, f. 16895, ap. 2, b. 191, l. 51.

(A. Raguočio), „Audros“ (P. Kutkos) ir Mindaugo (P. Kazenso) būriams. Partizanai „apsiginklavo naujais automatais ir kulkosvaidžiais“, gavo sprogmenų. 1944 m. gegužę Utenos apskrityje veikęs „Audros“ būrys gavo dar vieną ginklų „krovinį“²⁵⁸.

1944 m. balandžio 12 d. naktį į Rokiškio apskrities Debeikių ir Svėdasų apylinkes atskridęs lėktuvas, išmetęs krovinį, užsidegė ir nukrito. Iš pradžių manyta, kad lėktuvą numušė vokiečių naikintuvas, vėliau paaiškėjo, kad lėktuvas nukrito dėl techninių gedimų. Anot A. Raguočio, lėktuvo katastrofa sukėlė didelį triukšmą, grėsė gaudynės, teko keisti dislokaciją ir krovinių priėmimo aikštelę (perkėlė į Miliūnų mišką)²⁵⁹.

1944 m. balandžio antroje pusėje vagonai su ginklais, tolu, parašiuotais jau buvo pervežti į naują Novodugino aerodromą, papildomai gauta 1500 karabinų. LPJŠ vadovai turimas ginklų atsargas vertino kaip visiškai pakankamas²⁶⁰.

LPJŠ 1944 m. gegužę planavo raudoniesiems Lietuvos partizanams siųsti 29 kulkosvaidžius, 500 automatų, 700 karabinų, 3200 granatų, 5,5 t tolo²⁶¹. A. Sniečkus 1944 m. gegužės pradžioje A. Raguočiu (Rokiškio aps.), P. Pranevičiu (Panevėžio aps.) ir P. Kutkai (Utenos aps.) liepė būti pasiruošusiems priimti po 6 t krovinių, apginkluoti partizanus, o likusius ginklus slėpti įvairiose vietose²⁶². 1944 m. gegužės 14–15 d. daug ginklų nugabenta M. Šumauskui, S. Apyvalai, A. Raguočiu²⁶³.

Naktis (J. Olekas) ketino priimti krovinį Pietų Lietuvoje prie Vadinio ežero (6 km į vakarus nuo Kapčiamiesčio²⁶⁴).

A. Sniečkus 1944 m. gegužės viduryje D. Šupikovui nurodė skrendantiems lėktuvams pakeliui arba specialiai pasiųstiems mėtyti propagandinę literatūrą, ypač ten, kur ji dar nebuvo platinta – Kauno ir Šiaulių apylinkėse. D. Šupikovas atsakė, kad išskraidinta daugiau kaip 15 t krovinių, daugiau kaip 0,5 t literatūros, 3 žmonės; sandėliuose liko 1,5 t literatūros²⁶⁵.

258 „Audros“ būrio istorija, LYA, f. 54, ap. 1, b. 1, l. 4. Būrys krovinį (50 karabinų, 40 automatų, 2 lengvuosius kulkosvaidžius) gavo gegužės 12 d. Maišai buvo perkrauti, didesnė ginklų dalis buvo sulaužyti ir sulankstyti, Žiogo (K. Dudlauskio) 1944 m. birželio 25 d. pranešimas Kazimierui (M. Šumauskui), *ten pat*, l. 15.

259 D. Šupikovo 1944 m. balandžio 12 d. šifruotė Dalgui (A. Raguočiu), LYA, f. 1, ap. 1, b. 401, l. 383; D. Šupikovas A. Raguočio klausė, ar nepranešė kas nors gestapiui apie pasiruošimą priimti krovinį, nurodė sustiprinti žvalgybą; Dalgio (A. Raguočio) 1944 m. balandžio 19–20 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 411, l. 307, 309, 331.

260 LPJŠ operatyvinės grupės viršininko K. Aleksandravičiaus 1944 m. balandžio 25 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 5, l. 88.

261 Siunčiamos ginkluotės ir šaudmenų paskirstymas 1944 m. gegužės mėnesį, LYA, f. 1, ap. 1, b. 5, l. 108.

262 A. Sniečkaus 1944 m. gegužės 4 d. šifruotė Dalgui, Mečiui, Zigmui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 402, l. 14–16.

263 D. Šupikovo 1944 m. gegužės 13–15 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 412, l. 169, 171, 187.

264 Nakties (J. Oleko) 1944 m. gegužės 14 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 402, l. 90.

265 A. Sniečkaus 1944 m. gegužės 15 d. šifruotė D. Šupikovui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 402, l. 92; D. Šupikovo 1944 m. gegužės 15 d. šifruotė A. Sniečkui, *ten pat*, b. 412, l. 188.

1944 m. gegužės 12–15 d. P. Kutkai, A. Raguočiui, M. Šumauskui, S. Apyvalai 27 reisiais išsiųsta daugiau kaip 3,5 t ginklų, 7,3 t šaudmenų, 3 t sprogmenų, 0,9 t kito karinio turto ir 3 žmonės. 1943 m. gegužės 13 d. partizanų būriai gavo 108 tūkst. reichsmarkių²⁶⁶.

Viena iš svarbiausių krovinių iš sovietų užfrontės priėmimo vietų Lietuvoje buvo Rokiškio apskrities miškai. „Žemaitės“ junginio partizanas G. Klyčiovas atsiminimuose rašė, kad 1944 m. pavasarį čia gavo daug ginklų iš Maskvos. Gavus krovinį tekdavo gerokai „paplušėti“, viską suslėpti, kad neliktų pėdsakų. Buvo sukauptos didelės ginklų atsargos, ginklų duodavo Zarasų, Biržų apskrityse veikusiems partizanams, Maskva siuntė „naujausių konstrukcijų“ automatus, pistoletus, literatūrą²⁶⁷.

Taigi Maskva dosniai padėjo. 1944 m. gegužės pabaigoje M. Šumauskas A. Sniečkui rašė, kad paskutiniu laiku gavo „puikų krovinį“. M. Šumauskas teigė nesuprantą, kodėl partizanams siunčiama kai kurių nereikalingų dalykų, pavyzdžiui, lydyto sviesto, sakė, kad čia, vokiečių užnugaryje, „mūsų žmonės sviestą dažnai valgo“, dėl maisto kiekio ir kokybės niekas „skųstis negali ir nesiskundžia“. Verčiau maisto produktai būtų užnugaryje išdalyti²⁶⁸.

Kai kurių dalykų, maisto produktų sovietiniams partizanams Lietuvoje nereikėjo, tačiau ginklų ir šaudmenų vadai reikalavo nuolat. Iš sovietų užfrontės gaunami ginklai buvo bene vienintelis pranašumas kovojant su visais priešais. Antai M. Miceika 1944 m. gegužės pabaigoje Maskvą informavo: kovojant su vokiečių garnizonais ir „baltaisiais lenkais“ partizanams trūksta automatinių ginklų, ypač kulkosvaidžių, šovinių, medikamentų²⁶⁹.

A. Sniečkus 1944 m. birželį dėkojo VKP(b) CK sekretoriui G. Malenkovi už „pagalbą“ ginklais ir šaudmenimis. Dėl to partizanai 1944 m. balandžio–gegužės mėnesiais pasiekė didelių kovinių laimėjimų: negalutiniais duomenimis, gegužę nuversti 43, birželį – 39 priešo ešelonai. Raudonajai armijai artėjant prie Lietuvos sienų, A. Sniečkus siekė sustiprinti partizanų smūgius prieš komunikacijas. Jis prašė G. Malenkovo duoti nurodymus SSRS tolimosios aviacijos vadovybei liepos pirmojoje pusėje partizanams Lietuvoje pristatyti 40 t „specialaus krovinio“, dėl to LPJŠ skirti 2–3 lėktuvus, kurie sistemingai gabentų ginklus, šaudmenis, sprogdinimo

266 D. Šupikovo pažyma apie Lietuvos partizanų būriams 1944 m. gegužės 12–15 d. pasiųstus krovinius, LYA, f. 1771, ap. 7, b. 117, l. 17; Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. gegužės 16 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 412, l. 198.

267 G. Klyčiovas, Iš Žemaitės partizanų junginio kovų 1942–1944 m., atsiminimai (rankraštis), 1950 m., LYA, f. 3377, ap. 3377, b. 489, l. 17–18.

268 Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. gegužės 28 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 42, l. 15–16.

269 Gabrio (M. Miceikos) 1944 m. gegužės 30 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 412, l. 360.

techniką, ryšių priemones, medikamentus ir žmones (radistus, gydytojus, politinius darbuotojus ir kt.)²⁷⁰.

Nuo 1944 m. birželio 5 d. lėktuvų skrydžiai su krovinių partizanams turėjo būti atnaujinti ir iš Senosios Toropos aerodromo. Birželio pradžioje iš šio aerodromo planuoti keturi skrydžiai, o iš Novodugino – 1 skrydis²⁷¹, bet jie atidėti iki birželio pabaigos²⁷². Birželio viduryje krovinių iš Kazlų Rūdos miškų prašė Pranas (L. Solominas) ir Petras (M. Afoninas). Pastarasis prašė į Rūdninkų girią atsiųsti tolo, minų minosvaidžiams, šovinių, prieštankinių šautuvų, lengvųjų kulkosvaidžių, granatų ir avalynės²⁷³.

„Krovinių“ tiekimas atnaujintas birželio pabaigoje. Krovinių išsiųsta naujam „adresatui“ į Biržų apskritį Kelmučiui (J. Griciūnui), o kartu 10 žmonių (Katkaus grupė), taip pat Dalgiui (A. Raguočiu) į Rokiškio apskritį, Nakčiui (J. Olekui) Pietų Lietuvoje, M. Afoninui ir G. Zimanui į Rūdninkų girią. Birželio 25–liepos 7 d. į Lietuvą iš viso nugabenta daugiau kaip 4,4 t krovinių²⁷⁴.

Tačiau ginklų trūko. 1944 m. liepos pradžioje Rytų Lietuvoje veikę sovietinių partizanų vadai pranešė Maskvai apie prasidėjusį vokiečių traukimąsi iš Vilniaus. Keliuose gausu vokiečių automobilių, toks laikas „atsakingiausias“ veiklos momentas, o gausūs būriai neturėjo šaudmenų ir sprogmenų. Jie taip pat prašė atsiųsti „tarybinių pinigų“, nes vokiečių markių „niekas neima“²⁷⁵.

Sovietinio pogrindžio vadovams Lietuvoje A. Sniečkus žadėjo stengtis parūpinti ginklų, tačiau patarė jų nesitikėti iš sovietų užfrontės, „triuškinti“ bėgančius vokiečius ir „lietuviškus išdavikus“ ir iš jų gauti ginklų²⁷⁶.

1944 m. birželio 26–liepos 15 d. į Pietryčių Lietuvą atlikti 5 skrydžiai su ginklais, tiek pat jų buvo ir į Šiaurės Rytų Lietuvoje veikusių būrių vietas²⁷⁷.

270 A. Sniečkaus 1944 m. birželio raštas VKP(b) CK sekretoriui G. Malenkoviui, LYA, f. 1771, ap. 7, b. 98, l. 21.

271 D. Šupikovo 1944 m. birželio 3 d. šifruotė Šurkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 402, l. 200; A. Sniečkaus 1944 m. birželio 8 d. šifruotė Aleksandravičiui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 402, l. 222; D. Šupikovo 1944 m. birželio 9 d. šifruotė Sergejevui, *ten pat*, l. 236.

272 Gabrys (M. Miceika) 1944 m. birželio 15 d. klausė LPJŠ Maskvoje, „kodėl neatsiunčiamas kroviny, jis reikalingas kaip niekada. Generalinio štabo žvalgybos grupė gauna krovinius lėktuvais po lėktuvo“, M. Miceikos 1944 m. birželio 15 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 413, l. 62.

273 Prano (L. Solomino), Petro (M. Afonino) 1944 m. birželio 11–12 d. šifruotės, *ten pat*, b. 412, l. 504, 508.

274 A. Sniečkaus 1944 m. birželio 24 d. šifruotė D. Šupikovui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 402, l. 302; D. Šupikovo 1944 m. birželio 30 d. šifruotės Lisauskui ir Aleksandravičiui, *ten pat*, b. 402, l. 329, 333; LPJŠ ataskaita apie 1944 m. birželio 25–liepos 7 d. išsiųstą krovinių iš Novodugino aerodromo, LYA, f. 1771, ap. 7, b. 117, l. 14.

275 Gabrio (M. Miceikos) 1944 m. liepos 4 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 413, l. 274.

276 A. Sniečkaus 1944 m. liepos 4 d. šifruotė Gabriui (M. Miceikai), Petrui (M. Afoninui), Dalgiui (A. Raguočiu), Zigmui (P. Kutkai), Kelmučiui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 402, l. 356.

277 LYA, f. 1, ap. 1, b. 403, l. 27.

A. Sniečkus 1944 m. liepos 11 d., jau būdamas pakeliui iš Maskvos į Vilnių, liepė N. Gridinui siųsti iš Senosios Toropos materialinį turtą, pirmiausia nedideles spaus-tuves, taip pat Šiaurės Lietuvos apskričių žmones²⁷⁸.

1944 m. liepos viduryje ir pabaigoje daugiausia „krovinių“ išsiųsta į Kazlų Rūdos miškus (čia persikėlė dalis Rūdninkų girioje veikusių partizanų). Prano (L. Solomi-no) pateiktais duomenimis, Kazlų Rūdos miškuose veikė 230 partizanų, iš jų esą tik 30 proc. turėjo ginklų. Jis prašė minosvaidžių, prieštankinių šautuvų, kitos ginkluo-tės²⁷⁹. L. Solominui į Kazlų Rūdos miškus ginklų ir šaudmenų išmesta mažiausiai per 3 lėktuvų reisuos liepos pabaigoje. Paskutiniame krovinyje liepos 28 d. buvo 3 kulkosvaidžiai, 62 automatai, 60 karabinų, 0,6 t tolo, daug šaudmenų (tačiau ne visą ginkluotę partizanai gebėjo rasti)²⁸⁰.

Šakių apskrityje frontas stabtelėjo iki 1944 m. spalio. Analogiška situacija buvo ir Šiaulių apskrityje. Čia sustojus frontui, raudonieji partizanai reikalavo iš užfrontės daugiau automatų, kulkosvaidžių, šaudmenų, tolo ir kt.²⁸¹ Taigi lėktuvai iš sovietų užfrontės krovinius partizanams gabeno iki 1944 m. liepos pabaigos, net tada, kai didelė Lietuvos teritorijos dalis jau buvo „išvaduota“.

Apskritai ginkluotė (ginklai, šaudmenys, sprogmenys ir kt.) iš sovietų užfron-tės buvo svarbiausias veiksnys, užtikrinęs sovietinio ginkluoto pagrindžio veiklą. Pirmiausia 1943 m. pavasarį ir vasarą į vokiečių okupuotą Lietuvą buvo siunčia-mi žmonės, partizaninio karo organizatoriai, vėliau 1943 m. iki spalio pradžios – ginkluotė ir sprogmenys. 1943 m. spalį–1944 m. pavasarį (iki balandžio pradžios) tiekimas iš sovietų užfrontės beveik visiškai nutrūko, o 1944 m. balandžio pra-džioje buvo atnaujintas; iki liepos pabaigos partizanai Lietuvoje nuolatos gaudavo ginklų.

Kiek iš viso iš sovietų užfrontės atsiųsta žmonių, ginklų, šaudmenų, sprogme-nų ir kitų priemonių, apibūdinančių „išorės“ užnugario vaidmenį organizuojant 1943–1944 m. sovietinį ginkluotą pagrindį Lietuvoje? Apibendrinamųjų duomenų, atsakant į šiuos klausimus, sovietų šaltiniuose nėra (arba jie įvairuoja). Siekiant pa-rodyti sovietinio pagrindžio autentiškumą, natūralumą, atskleisti jį kaip savaiminį reiškinį, sovietų istoriografijoje kai kurie apibendrinamieji duomenys iškreipti, ten-dencingi, sumažinti.

278 A. Sniečkaus 1944 m. liepos 11 d. šifruotė N. Gridinui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 404, l. 1.

279 Prano (L. Solomino) 1944 m. liepos 24 d. ir rugpjūčio 2 d. šifruotės A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 404, l. 117, 245.

280 K. Aleksandravičiaus 1944 m. liepos 28 d. šifruotė A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 414, l. 305; *ten pat*, b. 404, l. 182; Prano (L. Solomino) šifruotė K. Aleksandravičiui, *ten pat*, b. 404, l. 203.

281 Stalionio (J. Baščiuolio) 1944 m. liepos 27 d. šifruotė K. Aleksandravičiui, D. Šupikovui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 404, l. 167.

1944 m. gegužę į Lietuvą pasiųsti 5 žmonės. Tuo metu ypatingojoje kuopoje buvo 119 žmonių, mokymo punkte – 28, senojoje bazėje – 11, naujojoje – 13, iš viso 171 žmogus²⁸². Šie žmonės partizanauti, matyt, nebuvo išsiųsti, jų reikėjo pokario „sovietų Lietuvai“.

Iš sovietų užfrontės atsiųstų žmonių skaičių apibūdinti galima gana tiksliai. Per vokiečių okupacijos laikotarpį įvairios sovietinės žinybos – LPJŠ, NKVD-NKGB, Raudonosios armijos generalinis štabas, frontų štabai – į Lietuvą iš viso atsiuntė apie 400 žmonių. Kalbėti apie didesnę atsiųstų partizaninio karo organizatorių ir sovietinių pagrindį „aptarnaujančių“ žmonių skaičių nėra pagrindo²⁸³.

„Specialių krovinių“ iš sovietų užnugario turinys (struktūra) rodo, kad didžiąsą jų dalį sudarė ginklai, šaudmenys, sprogmenys, jie skaičiuoti pagal svorį (tonomis) ir tūrį (parašiutiniais maišais). Siunčiant krovinius stengtasi kuo labiau aprėpti Lietuvos teritoriją, apginkluoti kuo daugiau sovietinio pasipriešinimo židinių. Taigi vadovautasi ne pragmatiniais, o politiniais motyvais: ginkluotė gabenta į įvairias Lietuvos teritorijos vietas, tuo tarpu Rūdninkų girioje iki pat vokiečių okupacijos pabaigos buvo neginkluotų sovietinių partizanų.

Neabejotina, kad nuo 1944 m. pavasario iki vokiečių okupacijos pabaigos Lietuvoje veikusiems raudoniesiems partizanams nusiūsta didžiuliai ginklų kiekiai. Tai leido stiprinti ir plėsti sovietinį ginkluotą pagrindį Lietuvoje.

Tūkstančiais tonų skaičiuojami ginklų ir šaudmenų „kroviniai“ iš sovietų užnugario leido sovietiniams partizanams Lietuvoje kovoti su negausia ir silpnai ginkluota policija, prastai ginkluotais lenkų partizanais, tačiau vargu ar jie būtų galėję atsilaikyti prieš didesnių karinių dalinių operacijas. Raudonųjų partizanų laimei, 1944 m. vokiečiai jau neturėjo galios.

Ginkluotės gausa ir pranašumas leido sovietinio ginkluoto pagrindžio struktūroms išsilaikyti kovojant su visais priešais. Lietuvių nacionalinio pagrindžio šaltiniai ne kartą pabrėžė, kad „banditai“ paprastai ginkluoti automatiniais šautuvais ir lengvaisiais kulkosvaidžiais, o lietuvių policija – paprastais šautuvais ir pistoletais. Pagrindžio spauda 1943 m. rudenį minėjo atvejį, kai Šiaulių apygardoje 23 policininkai turėjo bėgti nuo 7 banditų, nes pastarųjų ugnis buvo stipresnė²⁸⁴.

Šią realiją pripažino ir sovietiniai partizanai. J. Vildžiūno NKVD grupė 1943 m. pabaigoje išsigelbėjo tik todėl, kad turėjo automatus. Atidengus kryptingą ugnį pavyko išsiveržti iš apsuptyties žiedo²⁸⁵.

282 LYA, f. 1, ap. 1, b. 61, l. 32.

283 Knygos „Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija“ (Vilnius, 2007, p. 254) autoriai rašo, kad 1941–1943 m. dirbti pagrindinio darbo buvo atsiųsti 516–553 asmenys.

284 Lietuvių nacionalinio pagrindžio 1943 m. spalio 30 d. pranešimas, LYA, f. 3377, ap. 58, b. 1121, l. 85.

285 J. Vildžiūnas, Kova nenuėjo veltui, *Tiesa*, 1958, rugs. 18.

Ginkluotės pranašumas sovietų partizanams leido atremti ir lenkų partizanus. 1944 m. kovo 1 d. lenkų partizanams užpuolus K. Kalinausko būrį, sovietinius partizanus nuo didesnių aukų išgelbėjo kulkosvaidžio ugnis²⁸⁶.

Lenkų partizanai 1944 m. gegužės 23 d. apsupo ir nuginklavo 9 K. Kalinausko būrio partizanus, atėmė tolą. Anot M. Šumausko, nuginkluotiems sovietiniams partizanams lenkai pareiškė: „jums kas naktį Maskva meta ginklus, o mums niekas (jų) neduoda“. Lenkai išdavė kvitą apie ginklų atėmimą²⁸⁷.

Kitas panašus atvejis nutiko 1944 m. birželio 13 d., kai lenkai vėl nuginklavo to pat K. Kalinausko būrio partizanus. Grupės vadas Lelys (S. Iskinas) neleido atidengti į lenkų partizanus ugnies, be kovos atidavė 4 automatus ir šautuvą. S. Iskinas suimtas, pažemintas į eilinius partizanus²⁸⁸.

Kad ir kokia didelė buvo „pagalba“ iš sovietų užnugario, reguliarios ir pakankamos partizanai vis dėlto negavo, trūko drausmės ir tvarkos.

Trakų brigados vadovybė 1944 m. gegužės pradžioje patikrino turimą ginkluotę. Gegužės 8 d. įsakyme buvo teigiama, kad Tėvynė apginklavo aukščiausios rūšies ginklais: minosvaidžiais, prieštankiniais šautuvais, kulkosvaidžiais, karabinais, šautuvais, šaudmenimis. Iš būrio „Už tėvynę“ pateiktų apžiūrai 54 ginklų 28 pripažinti kaip labai apleisti, vamzdžių vidus „surūdijęs iki raudonumo“. Daugelis šautuvų ir karabinų buvo nauji, neseniai gauti, tačiau taip apleisti, kad galėjo bet kada išeiti iš rikiuotės. Ne geresnė padėtis buvo ir „Išlaisvintojo“ būryje²⁸⁹.

Sovietinius partizanus gelbėjo ir perdėti mitai apie jų skaičių ir ginkluotę (šiuos mitus skleidė patys). Trakų brigados vadas T. Mončiunskas atsiminimuose rašė, kad vokiečiai nežinojo apie sovietinių partizanų skaičių ir ginkluotę, kaip paaiškėjo vėliau, jie visada manė, kad partizanai stipresni ir geriau ginkluoti, negu buvo iš tikrųjų. Tai esą buvo sovietiniams partizanams „tik į naudą“²⁹⁰.

286 LYA, f. 16895, ap. 2, b. 196, l. 200.

287 LYA, f. 61, ap. 1, b. 1, l. 49.

288 K. Kalinausko būrio vadovybės 1944 m. birželio 19 d. įsakymas, LYA, f. 57, ap. 1, b. 1, l. 43.

289 Trakų brigados vadovybės 1944 m. gegužės 8 d. įsakymas būriams nr. 52, LYA, f. 51, ap. 51, b. 6a, l. 33.

290 T. Mončiunskas, Rūdinkų girios partizanai: partizaninis judėjimas Trakų apskrityje 1942–1944 m.: atsiminimai, 1956 m. (rankraštis), LYA, f. 3377, ap. 36, b. 168, l. 116.

III

SOVIETINIO GINKLUOTO POGRINDŽIO VEIKLA LIETUVOJE 1943–1944 M.

1. Veiklos sąlygų pokyčiai. Organizacinės ginkluoto pogrindžio struktūros, jų paplitimas ir skaičius. Bendrieji veiklos klausimai

Partizaninio karo organizatorių siuntimą į Lietuvą 1943 m. pavasarį A. Sniečkus laikė svarbiausia sovietinio pogrindžio plėtros užduotimi, pasak jo, visomis jėgomis reikėjo forsuoti įsikūrimą Lietuvoje¹. Iš užfrontės atsiųsti žmonės (jų grupės) turėjo pasklisti po Lietuvos apskritis, kuo greičiau įsitvirtinti ir pradėti veiklą, ypač „artimiausiose apskrityse“, t. y. Rytų ir Pietryčių Lietuvos apskrityse². 1943 m. pavasarį sovietinė Lietuvos vadovybė Maskvoje dar turėjo miglotą supratimą apie padėtį ir veiklos sąlygas Lietuvoje. A. Sniečkus 1943 m. balandį vykstantiems į vokiečių užnugarį Lietuvos KP(b) CK operatyvinės grupės nariams rašė, kad kol kas nėra informacijos, kas vyksta Lietuvoje³. Žinoma, sovietinis pogrindis turėjo veikti bet kokiomis sąlygomis. Be to, 1943 m. pavasarį Maskvą pradėjo pasiekti bendra informacija apie įvykius Lietuvoje – SS legiono boikotą, jo sukeltas vokiečių represijas, sustiprėjusias antivokiškas nuotaikas. Į visuomenines politines šių įvykių pasekmes, kaip palankias sovietų pogrindžiui, A. Sniečkus dėjo dideles viltis. Anot jo, Lietuvoje neabejotinai turėjo aštrėti vidaus padėtis, įvairių visuomenės sluoksnių „nusistatymai prieš vokiečius“ politiškai diferencijuotis ir kt.⁴

Nuo 1943 m. pavasario padėtis vokiečių okupuotoje Lietuvoje iš tikrųjų tapo palankesnė antivokiškam pasipriešinimui, taip pat ir sovietinio pogrindžio veiklai. Tai lėmė lietuvių tautos pasipriešinimas Vokietijos paskelbtai vadinamajai totalinei mobilizacijai, sugriežtėjusi ir sustiprėjusi vokiečių okupacinė represinė politika. Nors apskritai vokiečiai Lietuvoje stengėsi prisitaikyti prie vietos sąlygų, istoriškai susiformavusių krašto savitumų ir tradicijų, o ne stiprinti represijas, komplikuoti ir

1 A. Sniečkaus 1943 m. gegužės 8 d. ir birželio 24 d. laišakai Kazimierui (M. Šumauskui), Jurgiui (G. Zimanui), Baškiui (D. Rociui), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 16, 22.

2 A. Sniečkaus 1943 m. birželio (tikslesnės datos nėra) laiškas Kazimierui (M. Šumauskui), Jurgiui (G. Zimanui), Baškiui (D. Rociui), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 19.

3 A. Sniečkaus 1943 m. balandžio 11 d. laiškas Kazimierui (M. Šumauskui), Jurgiui (G. Zimanui), Gudaičiui (S. Syriui), Baškiui (D. Rociui), Birutei (J. Narkevičiūtei), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 10.

4 *Ten pat.*

destabilizuoti padėtį⁵, jie siekė panaudoti savo interesams okupuotos Lietuvos žmonių potencialą (vykdyti darbo jėgos ir karines mobilizacijas), ekonomiškai eksploatuoti kraštą (įvairios duoklės, prievolės ir kt.). Represijos itin sustiprėjo nuo 1943 m. liepos, kai vokiečiai pareikalavo mobilizuoti 1919–1924 m. gimusius vyrus⁶.

1943 m. vasarą padėtis Lietuvoje buvo labai įtempta, visuomenėje tvyrojo masinių represijų, rudojo teroro pavojaus baimė. 1943 m. rugpjūčio 23 d. vokiečiai Rytų Lietuvoje pradėjo vykdyti iki tol neregėto masto baudžiamąją ir žmonių gaudynių operaciją „Sommer“ (dalyvavo apie 5 tūkst. baudėjų). Ypač nusiaubtos Švenčionių apskrities Adutiškio, Vydžių, Tverečiaus, Melagėnų, Dūkšto, Švenčionėlių, Lentupio ir kitos apylinkės. Žmonių gaudynių operacija sustabdyta rugsėjo 10 d., lietuviškajai administracijai pasižadėjus darbams į Vokietiją mobilizuoti 30 tūkst. gyventojų, tačiau vokiečiai ketino ir toliau „netoleruoti rytinės Lietuvos dalies, kaip banditizmo lizdo“⁷. Įvairiomis priemonėmis žmonės darbams gaudyti ir kitos represijos vykdytos visoje Lietuvoje. Pasakytina, kad boikotavus SS lietuvių legiono steigimą, represinė vokiečių politika įgavo ryškesnių antilietuviškų bruožų (iki tol represijos vykdytos pirmiausia prieš kitataučius Lietuvos gyventojus).

Ryškius pokyčius visuomenėje apibūdina ir toks faktas: lietuvių antinacinio pagrindžio spauda 1943 m. vasarą prabilo apie ginkluotą pasipriešinimą vokiečiams kaip alternatyvą iki tol propaguotam pasyviam (neginkluotam) pasipriešinimui⁸.

A. Sniečkaus ir kitų sovietų veikėjų vizijose pagrindžiu pagrindu turėjo sudaryti „darbo žmonės“. Kai sovietinę Lietuvos vadovybę Maskvoje pasiekė daugiau žinių apie įvykius Lietuvoje, jai atrodė, kad Lietuvos gyventojų sąmonėje vyksta „rimti persilaužimai“. Antihitlerinės nuotaikos esą vis plačiau apima net ir tuos Lietuvos gyventojų sluoksnius, kurie hitlerinę okupaciją pasitiko abejingai ar net palankiai. Raudonosios armijos pergalės greitina antihitlerinių nuotaikų augimą ir skatina Lietuvos gyventojus kovoti su vokiečiais okupantais. A. Sniečkus siūlė sovietinio pagrindžio vadovams atsižvelgti į besikeičiančią situaciją, atsargiai tiesti „platesnius kelius“ organizuojant antivokišką kovą, įtraukti „platesnius gyventojų sluoksnius“.

5 Antai Kauno apygardos komisaras A. Lentzenas 1942 m. lietuviškoje spaudoje rašė: „Jei Lietuva, kaip vokiečių išvaduotas kraštas, neturi galimumo [t. y. nenori, nesutinka. – R. Z.] išstatyti visus ginklui tinkamus vyrus kovai prieš mūsų buvusius prispaudėjus, tai bent jau visi ir visomis jėgomis turi prisidėti prie ūkinės kovos ir jos laimingo pravedimo.“ Atviras žodis II: rašo Gebietskomissar Lentzen, Kauensland, *Ūkininko patarėjas*, 1942, rugp. 7, p. 12.

6 A. Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, Vilnius, 1998, p. 398.

7 *Lietuvos liaudis Didžiąjame Tėvynės kare*, p. 190.

8 Antai viename iš įtakingiausių pagrindžio laikraščių *Laisvės kovotojas* buvo rašoma: „Mes netikime, kad... teroras būtų panaudotas masiškai. Tuomet mūsų pasyvus pasipriešinimas pasidarytų labai aktyviu ir labai pavojingu ne tik okupacinės valdžios fazanams, bet ir kariuomenės reikalams“. Laikraštis retoriškai klausė, ar tikrai Lietuvoje norima sukurti „rusišką padėtį su partizanų ir sabotažnikų būriais“, *Laisvės kovotojas*, 1943, rugp. 15.

1943 m. vasarą sovietinio pogrindžio vadovams A. Sniečkus rašė apie „antihitlerinį frontą“, Lietuvoje įsitvirtinančioms „mūsų organizacijoms“ (t. y. komunistinėms) kėlė uždavinį pereiti nuo jo idėjos propagandos „obalsio“ prie praktinių veiksmų, nukreipiant jo veiklą „mums reikalinga linkme“⁹.

A. Sniečkaus vizijos apie antivokišką kovą buvo grįstos teoriniais samprotavimais, kita vertus, sovietiniai pogrindžio vadovai iš vokiečių okupuotos Lietuvos į Maskvą siuntė informaciją, kuri atrodė palanki sovietų partizanų veiklai plėtoti.

Kokia buvo ta informacija? M. Šumauskas, 1943 m. balandžio pabaigoje atvykęs į Baltarusijos miškus, tvirtino: visuose (Lietuvos gyventojų) sluoksniuose didelis pasipiktinimas vokiečiais, vyrauja nepriklausomos Lietuvos atkūrimo idėja, esą tik „biednuomenė“ mažiau pasisako, „daugiau tyli“¹⁰.

Baškys (D. Rocius) 1943 m. birželio pradžioje pranešė: „Visi laikosi nuomonės, kad karą vokiečiai pralaimėjo. Visi prieš vokiečius. Dauguma už nepriklausomybę, mažuma už mus. Būtina staigiai pagerinti mūsų propagandą.“¹¹

1943 m. vasarą M. Šumauskas pateikė vieno partizano (Beržinsko) pasakojimą. Šis 1943 m. rugpjūčio pradžioje aplankė Tverėčiaus valsčiaus kaimus (šių kaimų gyventojai buvo lietuviai). Sovietinį partizaną, prisistačiusį kaip lietuvių partizaną, kovojantį už „Lietuvos išvadavimą iš vokiečių jungo“, žmonės priėmė „labai šiltai ir prijauciamai“. Gyventojai pasakojo, kad iki tol nebuvo matę nė vieno raudonojo partizano, nors ir buvo girdėję, kad jų yra gana daug Kazėnų ir Adučiškio miškuose, iš kurių jie vykdo operacijas Lietuvos teritorijoje. Gyventojai pasakoję, kad visi „vokiečių įstaigų“ (t. y. lietuviškos savivaldos) tarnautojai (policininkai, mokytojai, seniūnai, įstaigų tarnautojai) yra smarkiai nusiminę, jie kalba, kad vokiečiams greitai ateis galas, po mėnesio ar dviejų frontas pasieks jų vietas. Tačiau fronto artėjimas keliąs baimę, bijoma bolševikų keršto už tarnavimą vokiečiams¹².

Šia prasme įdomūs sovietinio partizano Baliūno (P. Domkaus) padėties vertinimai iš Lietuvos gilumos: jis rašė, kad gyventojai vokiečių nekenčia, tačiau rusų taip pat nelaukia, jie įbauginti žydų žudynių, kalba, kad atėję rusai už žydų žudymą „visus lietuvius iššaudys“. Žmonės laukia „amerikoniškos nepriklausomybės“. Valstiečiai maisto ir drabužių trūkumo nejaučia, daro alų ir kelia taures už nepriklausomą Lietuvą. Prikaišioja išvežimą lietuvių į Sibirą, pyliavas, „patvadas“ (raudonąsias gurguoles), esą vokietis labiau (negu sovietų valdžia 1940–1941 m.) žiūrįs teisybės. Visa

9 A. Sniečkaus 1943 m. liepos 8 d. ir rugpjūčio 3 d. laišakai Kazimierui (M. Šumauskui), Jurgijui (G. Zimanui), Baškiui (D. Rocijui), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 26, 31 ir kt.

10 Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. balandžio 3 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 33, l. 33.

11 Baškio (D. Rociaus) 1943 m. birželio 7 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 406, l. 224.

12 Gyventojų nuotaikos Tverėčiaus valsčiaus apylinkėse, LYA, f. 1, ap. 1, b. 32, l. 92.

tai atremti reikalinga žmonių ir atsišaukimų, mažomis grupelėmis per pažįstamus galima įsitvirtinti ir dirbti¹³.

M. Šumauskas ir kiti sovietų partizanų vadovai su pasimėgavimu, vaizdžiai pasakojo A. Sniečkui apie vokiečių mobilizacijų nesėkmes Lietuvoje¹⁴.

Iš įvairių Lietuvos vietovių raudonieji partizanai rašė laiškus, kuriuose apibūdino Lietuvos gyventojų nuotaikas. Bendra nuotaika Lietuvoje tokia, kad niekas Lietuvoje netikėjo Vokietijos pergale, kad padedant Amerikai ir Anglijai bus atkurta nepriklausoma Lietuva. Kai kas esą net švedų laukia, tegul net „čigonai ateina, tik ne rusai, ne sovietai“. Bijota, kad už šaudytus žydus, raudonarmiečius ir „lietuvius bolševikus“ sovietai keršys, šaudys, veš į Sibirą. Antisovietinių elementų agitacijoje vyravo gąsdinimai bolševikų teroru. Žmonės nenorėjo tikėti, kad Lietuvoje bus atkurta sovietų valdžia. Buvo žmonių, kurie jos laukė, bet norėjo, kad nebūtų kolchozų ir „žydų valdžios“¹⁵.

Taigi sovietinio pagrindžio vadovų informacijos sraute apie padėtį Lietuvoje kartu su antivokiškais aiškėjo ir antisovietinės Lietuvos gyventojų nuotaikos. Visa tai bylojo apie sovietinio pagrindžio organizatorių padėties ir veiklos dviprasmiškumą. Jie turėjo organizuoti kovą už tikslus ir siekius, kurių Lietuvos visuomenės dauguma politine, socialine, psichologine prasme nenorėjo ar net bijojo.

Vokietijos padėčiai kare vis komplikuojantis, sovietinio pasipriešinimo organizatoriai Lietuvoje laukė įvykių kulminacijos, kritinės padėties, lūžio okupacinio vokiečių režimo ir Lietuvos visuomenės santykiuose. M. Šumauskas 1943 m. rugpjūtį A. Sniečką informavo, kad Lietuvoje neva bręsta svarbūs įvykiai. Sovietinių partizanų grupė dieną aplankė dešimtis kaimų, visur ją gerai priėmė. Kiekviename kaime slapstosi po 4–5 žmones, pabėgusius iš vokiečių armijos su ginklais, dezertyrų daugėja, policija jų nepersekioja. Apsimetus dezertyru ginkluotam galima vaikščioti po visą Lietuvą. Visi gyventojai griežtai nusiteikę prieš mobilizaciją, kurią vokiečiai rengiasi pradėti rugpjūčio 15 d. Vyrų ir moterų ketina neiti į mobilizacijos punktus, o gresiant suėmimams, jėga pasipriešinti okupantams¹⁶.

13 Baliūno (P. Domkaus) 1943 m. rugpjūčio 3 d. laiškas Kazimierui (M. Šumauskui), LYA, f. 1, ap. 1, b. 32, l. 2.

14 M. Šumauskas 1943 m. vasarą A. Sniečkui pateikė tokį anekdotinį atvejį, apibendrinantį padėtį ir antivokiškas nuotaikas: vokiečių žandarai, eidami ieškoti neatvykusiųjų į mobilizacinius punktus, kartu vedasi lietuvių policininką. Lietuvis policininkas beldžiasi į duris ir šaukia: „Bėk per langą.“ Vokietis klausia: „Ką tu sakai?“ Lietuvis aiškina: „Liepiu greičiau duris atidaryti“, Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. liepos 15 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 33, l. 55. M. Šumauskas teigė, kad tokį atsitikimą užrašė iš partizano I. Mandrykino (prieš karą komjaunimo veikėjo Vilkaviškio aps.) pasakojimo.

15 Kazimiero (M. Šumausko), Vlodo (J. Vosylius) ir Dėdėno (L. Lapinsko) 1943 m. rugpjūčio 25 d., Varnaitės 1943 m. rugpjūčio 28 d. laišakai A. Sniečkui, *ten pat*, b. 57, l. 5, 7, 9, 14.

16 Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. rugpjūčio 12 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 407, l. 256. Kartu su kitais duomenimis apie padėtį Lietuvoje šią informaciją A. Sniečkus pateikė žvalgybos duomenų

M. Šumauskas teigė, kad lietuvių policija nepersekioja bėgančių iš nelaisvės sovietinių karo belaisvių (esą vienas belaisvis, pasiekęs iš Lietuvos Naručio miškus, net tris kartus buvo sutikęs lietuvių policininkus ir šie jo nesulaikė). Iš šio fakto jis taip pat darė išvadą: tai byloja apie „lietuvių humaniškumą“, jų neapykantą vokiečiams ir simpatijas Raudonajai armijai. Padėtį 1943 m. jis palygino su 1942 m. padėtimi, kai daug kur karo belaisvius „įduodavo“ policijai, atsisakydavo pavalgydinti, juo labiau suteikti prieglobstį¹⁷.

1943 m. rugsėjo pradžioje M. Šumauskas pranešė, kad vienoje vietovėje „lietuvių grupė“ kovojo su vokiečiais, ir darė išvadą, kad partizanų gretos auga, prašė Maskvos siųsti daugiau ginklų ir šaudmenų¹⁸. Anot D. Rociaus, dėl vokiečių Rytų Lietuvoje organizuotų gyventojų gaudynių, kurių metu išsibėgiojo lietuvių administracija ir policija, lietuviai tapo vokiečių priešais; jis įžvelgė net galimus sukilimus¹⁹.

Petras (M. Afoninas) pranešė, kad 1943 m. rugsėjį Trakų apskrities miesteliuose vyko masinės žmonių gaudynės, kuriose dalyvavo vokiečių, ukrainiečių, latvių būdėjai. Sulaikyti 300 žmonių ir išvežti į Vokietiją²⁰ (tai buvo minėtosios „Sommer“ operacijos tęsinys). G. Zimanas 1943 m. pabaigoje pranešė Maskvai, kad kaimuose beveik nėra sodybų, kuriose kas nors nesislapstytų nuo vokiečių²¹.

Sovietinei Lietuvos vadovybei Maskvoje atrodė, kad Raudonosios armijos pergalės fronte ne tik stiprina antivokiškas lietuvių nuotaikas, bet ir skatina Lietuvos gyventojus kovoti prieš okupantus vokiečius. Manyta, kad Lietuvoje realiai bręsta „antihitlerinis frontas“, į kurį jungiasi platus visuomenės sluoksniai²². Tokią informaciją A. Sniečkus pateikdavo SSRS aukščiausiai vadovybei²³.

Toks padėties Lietuvoje vertinimas buvo vienpusiškas, sovietinio pagrindžio veiklos perspektyvos iliuzinės. Gerai informuoti lietuvių nacionalinio pagrindžio šaltiniai, vertindami padėtį ir gyventojų nuotaikas 1943 m. vasarą, pabrėžė, kad įvykiai Rytų fronte – Lietuvos visuomenėje labiausiai diskutuojama tema. Vokietijos pergale mažai kas tiki, būgštaujama, kad vokiečiai nepajėgs bolševikų sulaikyti ir pasitraukdami nu-

1943 m. rugpjūčio 15 d. suvestinėje Raudonosios armijos generalinio štabo žvalgybos valdybos viršininkui gen. ltn. F. Kuznecovui, *ten pat*, b. 23, l. 100–101.

17 Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. rugpjūčio 26 d. laiškas A. Sniečkui, *ten pat*, b. 32, l. 23.

18 Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. rugsėjo 3 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 407, l. 372.

19 Baškio (D. Rociaus) 1943 m. rugpjūčio 25 d. laiškas A. Sniečkui, *ten pat*, b. 32, l. 4–5.

20 Petro (M. Afonino) 1943 m. rugsėjo 14 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 407, l. 445; LPJŠ žvalgybos duomenų 1943 m. rugsėjo 18 d. suvestinė, *ten pat*, b. 22, l. 86.

21 Jurgio (G. Zimano) 1943 m. gruodžio 19 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 409, l. 487.

22 Lietuvos KP(b) CK sekretoriaus A. Sniečkaus ataskaita VKP(b) CK apie Lietuvos KP(b) CK veiklą 1942 m. rugsėjį–1943 m. rugpjūtį, LYA, f. 1771, ap. 190, b. 2, l. 71.

23 LPJŠ žvalgybos duomenų 1943 m. gruodžio 30 d. suvestinė, LYA, f. 1, ap. 1, b. 22, l. 179.

alins kraštą ekonomiškai. Bolševikų atėjimas į Lietuvą laikytas pražūtingu, neturėta vilčių, kad jie pasikeitę, laukiančių jų nedaug. Visuomenėje neišnykęs pasitikėjimas sąjungininkais, svarstoma, ar tikslinga ginklu priešintis bolševikų įsiveržimui, „jėgų telkimas“ pasipriešinti sovietų įsiveržimui į Lietuvą esąs aktualus klausimas ir kt.²⁴

Taigi, nepaisant sustiprėjusių antivokiškų nuotaikų, 1943 m. politinė Lietuvos visuomenė svarstė ne sovietinio (ar prosovietinio) pasipriešinimo vokiečiams, o atvirkščiai, antisovietinio pasipriešinimo Raudonajai armijai artėjant frontui klausimą.

Raudonosios armijos pergales, sovietų valdžios grįžimo perspektyva ir jos pasekmės, taigi visas kompleksas politinių, socialinių, psichologinių ir kitų priežasčių gąsdino Lietuvos visuomenę ir lėmė daugumos negatyvų santykį su sovietiniu pagrindžiu. Tai buvo esminė priežastis, dėl kurios sovietinio pagrindžio organizatoriams į partizaninį karą įtraukti krašto gyventojų daugumą – lietuvius (ir lenkus Rytų Lietuvoje) sekėsi labai sunkiai, sovietinis pagrindis neišsiplėtojo, nevirto masiškesniu visuomeniniu reiškiniu.

A. Sniečkus bijojo, kad karinių nesėkmių frontuose verčiami vokiečiai nepaskelbtų Lietuvos nepriklausomybės. Jis neišsivaizdavo Lietuvos ne SSRS sudėtyje: be Sovietų Sąjungos Lietuva negalės gyvuoti, nors vokiečiai būtų sumušti, jie vis vien ją „pasiglemžtų“, jei nebūtų sovietų santvarkos²⁵. 1943 m. vasarą sovietinio pagrindžio vadovams jis nurodė „visiškai kompromituoti vokiečių sulipdytą Biržiškos tarybą“ (vadinamąją Tautos tarybą, vokiečiams leidus, išrinktą 1943 m. balandžio pradžioje Kaune sušaukus Lietuvių konferenciją), reikalavo pateikti kuo daugiau medžiagos apie ją. Nereikia aiškinti, kad padėčiai blogėjant vokiečiai galį ją panaudoti „naujiems savo demagoginiams manevrams“²⁶ (t. y. Lietuvos nepriklausomybei paskelbti).

Keitėsi ir sovietinės politinės propagandos turinys. A. Sniečkus 1943 m. rudenį sovietinio pagrindžio vadovams sakė, kad anksčiau, kada Raudonajai armijai buvo sunku, reikėjo griauti vokiečių autoritetą propaguojant potencialias anglų ir amerikiečių jėgas ir vaidmenį kare. Dabar, kai antivokiškos gyventojų nuotaikos „išsirutuliojusios“, Raudonosios armijos laimėjimai dideli, reikia silpninti sąjungininkų įtaką ir, akcentuojant sovietinės armijos laimėjimus, stiprinti sovietų valdžios grįžimo perspektyvas, griauti buržuazinės nepriklausomybės iliuzijas²⁷. Tokios nuostatos ir veiklos taktika atskleidžia sovietinio pagrindžio Lietuvoje kovos tikruosius politinius tikslus (kartu ir veiklos nesėkmes).

24 Pogrindinio *I laisvę* laikraščio redakcijos rankraščiai, kita informacinė medžiaga, LYA, f. 3377, ap. 58, b. 263, l. 146–148.

25 A. Sniečkaus 1943 m. lapkričio 14 d. laiškas Kazimierui (M. Šumauskui), Jurgiui (G. Zimanui), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 91.

26 A. Sniečkaus 1943 m. rugpjūčio 22 d. laiškas Kazimierui (M. Šumauskui), Jurgiui (G. Zimanui), Baškiui (D. Rociui), *ten pat*, l. 44.

27 A. Sniečkaus 1943 m. rugsėjo 18 d. laiškas Jurgiui (G. Zimanui), *ten pat*, l. 68.

Vis dėlto karo eiga frontuose (išorės veiksnys) ir vidaus įvykiai objektyviai sudarė prielaidas sovietiniam pagrindžiui plėstis Lietuvoje. Sugriežtėjusi okupacinė vokiečių politika, siekiai vykdyti įvairias mobilizacijas, Vokietijoje paskelbtos „totalinės mobilizacijos“ sąlygomis sustiprėjęs ekonominis Lietuvos išnaudojimas, vokiečių represijų pavojus lėmė tai, kad padaugėjo nelegaliai ar pusiau legaliai gyvenusių, besislapsčiusių žmonių. Tam tikra, kad ir nedidelė jų dalis įsiliejo į sovietinio pagrindžio struktūras, vienaip ar kitaip su jomis susisaistė. Padaugėjęs besislapstančių dezertyrų, persekiojamų, nelegaliai ar pusiau legaliai gyvenusių žmonių objektyviai palengvėjo sovietinio pagrindžio veiklos sąlygos.

Lietuvos visuomenės daugumą baugino fronto ir Raudonosios armijos artėjimas, tačiau tam tikrą jos dalį šis veiksnys aktyvino ir motyvavo antivokiškai kovai. Apibūdindamas padėtį 1943 m. rudenį G. Zimanas A. Sniečkui rašė, kad gyventojų nuotaikos vis palankesnės, esą svarbiausią vaidmenį vaidina padėtis fronte, sėkmingas sovietinės armijos puolimas 1943 m. vasarą ir rudenį, be to, ir sovietinių partizanų pasirodymas vaidina labai didelį vaidmenį, kadangi jų „ranka daug ką pasiekia“, su jais turi skaitytis ir draugai, ir priešai. Draugai darosi drąsesni, o kai kurie priešai stengiasi „prisigerinti“²⁸ (t. y. prisitaikyti).

1943 m. pavasaris ir rudenį kuriant sovietinio pagrindžio struktūras Lietuvoje buvo intensyvios, palyginti įvairiapusės, lankstesnės kovos ir veiklos laikotarpis.

A. Sniečkaus nuomone, dideliems, gausiems partizanų būriams 1943 m. Lietuvoje veikti nebuvo sąlygų, tokie būriai nepaslinkūs, nemanevringi, jiems sunku išsilaikyti nepastebėtiems, tokie – „ateities dalykas“. Jis rekomendavo sudaryti kuo daugiau mažų diversinių grupių, kurių pagrindas – keletas aktyvesnių partizanų. Negausios diversinės grupės turi būti gerai užkonspiruotos, netgi izoliuotos viena nuo kitos. Galima trumpą laiką suvienyti keletą grupių, atlikusios uždavinį, jos privalo išsiskirstyti. Arti savo bazių diversijų nevykdyti, svarbu, kad priešas negalėtų aptikti partizanų pėdsakų²⁹.

Apie tai, kad partizanai Lietuvoje gali veikti tik nedidelėmis, iki 10 žmonių, grupėmis, 1943 m. vasarą apibendrinamas savo patirtį rašė ir S. Apyvala³⁰.

Didelių partizaninių struktūrų kūrimas objektyviai būtų palengvinęs vokiečiams antipartizaninę kovą (su smulkiomis, išsisklaidžiusiomis grupėmis jiems buvo sunkiau susidoroti). Todėl vokiečiai visoje užimtoje sovietinėje teritorijoje, neišskiriant Lietuvos, netgi siekė, kad didelės ginkluoto sovietinio pagrindžio struktūros būtų kuriamos³¹.

28 Jurgio (G. Zimano) 1943 m. lapkričio 25 d. laiškas A. Sniečkui, *ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 435, l. 29–30.

29 A. Sniečkaus 1943 m. rugpjūčio 28 d. laiškas Dalgiui (A. Raguočiui), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 51.

30 Griko (S. Apyvalos) 1943 m. rugpjūčio 23 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 57, l. 13.

31 Antai 1943 m. kovą vokiečiai išplatino provokacinį atsišaukimą „Draugai partizanai ir partizanės“. Jame buvo rašoma: „Mūsų (t. y. Raudonosios armijos ir sovietinių partizanų) uždavinys – pulti Lenkijos

1943 m. ankstyvą rudenį A. Sniečkus „kaip labai rimtą“ kėlė besislapstančių nuo vokiečių mobilizacijų ir visų kitų persekiojamų žmonių įtraukimo į pasipriešinimo kovą klausimą. Esą iki šiol tokie žmonės kviesti stoti į partizanus. A. Sniečkus sovietinių partizanų organizatoriams siūlė keisti taktiką ir atsižvelgti į tai, kad dauguma besislapsčiusių žmonių gali bijoti įsijungti į „partizaninį judėjimą“, aiškino, kad žmogus, įstojęs į būrį, gali ir savo ūkyje (o ne miške) gyventi, nebūtinai turi ir partizanų vadintis. A. Sniečkaus manymu, svarbu, kad toks žmogus įsitrauktų į kovą bent pavieniams uždaviniams vykdyti. Jis siūlė nurodyti persekiojamiems žmonėms ne tokį „baisų“ kelią – slapstyti, stengtis apsiginkluoti, kurti „savisaugos būrius“, kad bendromis jėgomis gindamiesi, ieškodami plačios valstiečių paramos galėtų išsigelbėti nuo okupantų vokiečių. Reikia gelbėti žmones, kuriuos vokiečiai išveža darbams, ima į kariuomenę³². Tokie A. Sniečkaus samprotavimai ir sovietinio pogrindžio dalyvių veiksmai išreiškė bendruosius nacionalinius, egzistencinius, gynybinius tautos interesus. Vis dėlto galutinis tokios taktikos tikslas A. Sniečkaus vizijose buvo žmonių įtraukimas į sovietinį partizaninį karą: „Galbūt, suprantamai kalbant žmonėms apie jų gyvybinius reikalus, vėliau bus galima juos atvesti į partizaninį judėjimą.“³³

A. Sniečkus ragino partizanes, diversines grupes kurti miestuose. Antai A. Raguočio iš Rokiškio apskrities informuotas apie ryšius su Kauno komunistinio pogrindžio atstovu (M. Kiaupa) ir tariamas galimybes sudaryti partizanų būrį (jei tik būtų ginklų) ir išeiti į mišką, A. Raguočiu patarė sutelkti būrį ir veikti mieste, o ne „išeiti į kaimą“. A. Sniečkaus nuomone, svarbiau veikti mieste, sudaryti iš tų žmonių nedideles grupes įvairiems veiksams ir užmegzti glaudžius ryšius. Jis retoriškai klausė: „Kam kauniškiams, gyvenantiems mieste, siųsti žmones į kaimus?“ Tiksliausia būtų sudaryti kuo daugiau nedidelių grupelių (iki 5 žmonių), viena nuo kitos gerai užkonspiruotų, vadovojamų pavienių aktyvistų ir joms duoti vykdyti įvairiausių uždavinių: viena grupė gali fabrike dirbti diversinį darbą, kita – geležinkelio stotyje, trečia – sandėlius naikinti, ketvirta (o geriau ir visos) sistemingai rinkti karinio pobūdžio žinias, taip pat informaciją apie išdavikus ir „vokiečių tarnus“. Kai

sostinės kryptimi siekiant pralaužti Vokietijos kariuomenės frontą, tam turi būti sutelktas visas mūsų dėmesys. Mūsų šlovingų didvyriškų partizanų maži būriai, deja, negali kovoti su stambiomis vokiškų hitlerinių banditų ordomis. Mūsų uždavinys – organizuoti stambius partizanų būrius, smogti iš fronto ir užnugario tuo pačiu laiku. Smulkūs didvyriški veiksmai sekina ir silpnina mūsų liaudies judėjimą. Jūs turite tapti mūsų pergalingo žygio į Varšuvą ir Berlyną stipriausiu priešakiniu būriu. Telkitės savo bazėse ir laukite, neišsisklaidykite vykdydami smulkus veiksnius. Prasiveržimo armijos vadas“, LYA, f. 1, ap. 1, b. 18, l. 76–77.

32 A. Sniečkaus 1943 m. spalio 2 d. laiškas Zigmui (P. Kutkai), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 80; A. Sniečkaus 1943 m. rugsėjo 9 d. laiškas Petruui (M. Afoninui), Orlovui (S. Nevedomskui), Sokolovui (J. Nikitinui), *ten pat*, l. 66; A. Sniečkaus 1943 m. rugsėjo 18 d. laišakai Dalgiui (A. Raguočiu), Jurgiu (G. Zimanui), *ten pat*, l. 67–68.

33 A. Sniečkaus 1943 m. rugsėjo 9 d. laiškas Rimoniui (V. Sakalauskui), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 65; LYA, f. 16895, ap. 2, b. 191, l. 5.

kurios grupės gali užsimti specialia agitacija, leisti lapelius. Tas visas darbas neturi kliudyti plėsti veiklą „už miesto“ ir tinklą kituose apskričių miestuose ir kaimuose. A. Sniečkus pabrėžė: svarbiausias uždavinys – tai darbas mieste, jei tik galima jame įsitvirtinti, A. Raguočiuui rekomendavo, jei jis „savo vietoje“ (t. y. Rokiškio aps.) turi tvirtą branduolį, keliauti „Kauno link“ ir ten įsitvirtinti³⁴. Tačiau A. Raguočio išėjimo į Kauną ir kiti sovietinio pagrindžio plėtros klausimai atpuolė, kai mieste policija susekė ir likvidavo komunistinę Kovos prieš fašizmą sąjungą (A. Sniečkus tai sužinojo iš *Ateities* laikraščio, patarė A. Raguočiuui dėl galimų provokacijų netgi saugotis „kauniečių“ Šiaurės Rytų Lietuvoje).

Panašias mintis apie sovietinių partizaninių struktūrų kūrimą dėstė ir vokiečių užnugarį pasiekę sovietų pagrindžio vadovai. Lietuvos KP(b) CK ir LPJŠ operatyvinės grupės vadovas M. Šumauskas 1943 m. liepos viduryje pateikė operatyvinės grupės veiklos planą, kurį pavadino „Grupių įsitvirtinimas Lietuvoje, jų sutvarkymas ir darbas“. Jis darė išvadą, jog ateinančios žinios iš Lietuvos, kai kurių grupių veiklos patirtis rodo, kad partinio, „palėpinio“ ir ginkluotos kovos – partizaninio darbo – sąlygos Lietuvoje gerėja. Atsižvelgdamas į tai planavo artimiausiomis dienomis iš Baltarusijos miškų pasiųsti Panevėžio ir Šiaulių apskričių grupes, forsuoti Alytaus ir Trakų apskričių grupių išsiuntimą. Grupės ir būriai, veikiantys Lietuvoje anuometinėmis sąlygomis, turėjo būti nedideli, paslankūs, dirbti lanksčiai. Daugiausiai dėmesio turėjo būti skiriama partizanų rezervui sudaryti ir nuolat didinti, grupės ir būriai veikimo vietose privalėjo turėti materialines bazes, siunčiamos į Lietuvą grupės ir būriai turėjo turėti vadą, komisarą, ypatingojo skyriaus viršininką, kompartijos ir komjaunimo apskrities organizacijos (komiteto) sekretorių. Grupėse ir būriuose turėjo veikti agitatorių ir propagandistų grupelės. Dirbant agitacinę propagandinę darbą buvo akcentuojami tautiniai (patriotiniai), klasiniai motyvai. Sovietinių partizanų agitacija ir propaganda turėjo būti reali; M. Šumauskas pabrėžė: teiginiai, kad Lietuvos valstiečiai badauja – neteisingi, iš tikrųjų su maistu vokiečių okupuotoje Lietuvoje buvo sunku tik „kaimo biednuomenei“³⁵.

Dėl jau minėtųjų aplinkybių 1943–1944 m. sovietinio pagrindžio organizatoriams nepavyko lietuvių įtraukti į antivokišką pasipriešinimą, krašto gyventojų daugumos į partizaninį karą, užmegzti platesnių ir glaudesnių ryšių su okupuotos Lietuvos visuomene, išplėsti sovietinio pagrindžio politinę socialinę bazę, realizuoti A. Sniečkaus puoselėtos „antihitlerinio fronto“ kūrimo idėjos.

Konkrečiomis istorinėmis sąlygomis vienu svarbiausių sovietinio ginkluoto pagrindžio šaltinių visoje Lietuvoje tapo sovietiniai karo belaisviai. Karo pradžioje

34 A. Sniečkaus 1943 m. spalio 18 d. laiškas Dalgiui (A. Raguočiuui), *ten pat*, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 84.

35 Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. liepos 15 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 33, l. 48–49.

šimtai tūkstančių raudonarmiečių pateko į nelaisvę, atsiliko nuo savo dalinių. Vokiečiai stengėsi juos sugauti, uždaryti į karo belaisvių stovyklas (belaisvių eilinių kareivių stovyklos vadintos stalagais, belaisvių karininkų – oflagais), neutralizuoti potencialią jų grėsmę ir panaudoti juos savo reikmėms. Šalia Lietuvos žydų, sovietų karo belaisvių aukų skaičius buvo didžiausias ir, įskaitant Klaipėdos kraštą, galėjo sudaryti mažiausiai 170 tūkst. žmonių³⁶. Vokiečių apygardų komisarai ne kartą platino atsišaukimus, raginančius juos užsiregistruoti (legalizuotis). Antai Šiaulių apygardos komisaras H. Gewecke 1941 m. rugsėjo 24 d. paskelbė atsišaukimą ir „paskutinį kartą“ reikalavo, kad visi išsisklaidę „rusų kareiviai“, kurie dar slepiasi miškuose ir kaimuose, iki spalio 10 d. užsiregistruotų lietuvių policijoje. Užsiregistravę belaisviai neturėjo būti baudžiami, o neužsiregistravusieji turėjo būti laikomi „partizanais ir plėšikais“, jiems suteikę kokią nors pagalbą gyventojai – baudžiami³⁷.

Ilgainiui Lietuvoje daugėjo pabėgusių sovietinių karo belaisvių, bėgusių iš karo belaisvių stovyklų³⁸, sargybų³⁹, darbo stovyklų⁴⁰, transporto ešelonų, vykstančių per Lietuvą⁴¹, ir darbų pas ūkininkus.

36 Ch. Dieckmann, V. Toleikis, R. Zizas, *Karo belaisvių ir civilių gyventojų žudynės Lietuvoje / Murders of Prisoners of War and of Civilian Population in Lithuania 1941–1944*, Vilnius, 2005, p. 9–11.

37 LYA, f. 3377, ap. 58, b. 1040, l. 11.

38 Iš karo belaisvių stovyklos Kalvarijoje nužudę sargybinį 1942 m. liepos 9 d. pabėgo 5, spalio 21 d. – 11 belaisvių, LCVA, f. R-689, ap. 1, b. 86, l. 76, 545; 1943 m. kovo 10 d. naktį iš Vilniaus karo belaisvių stovyklos – 6 belaisviai, *ten pat*, b. 61, l. 46; 1943 m. gruodžio 22 d. iš Vilniaus stalago nr. 352 pabėgo 33 belaisviai rusai, 8 civiliai rusai „karo talkininkai“, 7 medicinos seserys, 2 civiliai, *ten pat*, b. 197, l. 12–13; 1943 m. birželio 12 d. iš Smurgainių belaisvių stovyklos – 14 belaisvių, *ten pat*, b. 155, l. 107; 1943 m. lapkričio 19 d. iš stalago nr. 352 – 12 belaisvių, *ten pat*, b. 155, l. 217.

39 Iš Kaišiadorių durpyno 1943 m. rugpjūčio 1 d. vakarą pabėgo 19 „ukrainiečių“ kareivių, saugojusių durpynę dirbusius žydus. Bėgdami nušovė 2 „ukrainiečius“ sargybinius (matyt, nesutikusius bėgti), vokiečių kareivį, olandą „specialistą“, *ten pat*, b. 49, l. 231; iš Panerių tunelio sargybos 1943 m. rugpjūčio 9 d. – 3 sargybiniai, rugpjūčio 29 d. – 3 ginkluoti „ukrainiečiai“, rugsėjo 5 d. – 3, rugpjūčio 30 d. iš Lentvario atsparos punkto – dar 3 sargybiniai, *ten pat*, b. 155, l. 150, 153; 1943 m. rugpjūtį Lietuvoje buvo ieškomas 41 pabėgęs belaisvis, *ten pat*, b. 155, l. 150–151; iš Pabradės 1944 m. sausio 21 d. pabėgo 5 „ukrainiečiai“ sargybiniai su ginklais, *ten pat*, b. 197, l. 37.

40 1942 m. gegužės 26 d. naktį pabėgo 9 belaisviai, dirbę Kazimieravos ūkyje (Eišiškių aps.) ir 3 belaisviai iš Glitiškių dvaro, *ten pat*, b. 5, l. 252; 1942 m. lapkričio 16 d. iš Kauno aps., Lapių vls., Šilainių k. pabėgo 6 karo belaisviai žydai, dirbę prie durpių krovimo darbų, *ten pat*, b. 86, l. 630. Tarp jų buvo Georgijus Petrenka, vėliau organizavęs sovietinių partizanų grupę Kauno apskrityje; 1943 m. gegužės 15 d. iš darbų prie geležinkelio Ašmenos apylinkėse pabėgo 16 karo belaisvių, *ten pat*, b. 155, l. 90; 1943 m. spalio 17 d. naktį iš darbų Kazlų Rūdos girioje nuginklavę sargybinį pabėgo 10 rusų karo belaisvių, *ten pat*, b. 155, l. 178; 1944 m. balandžio 4 d. iš darbo stovyklos prie Nemuno Prūsijoje – 16 rusų karo belaisvių, *ten pat*, b. 197, l. 78.

41 1942 m. balandžio 17 d. iš traukinio Kauno–Kazlų Rūdos geležinkelio ruože pabėgo 60 sovietinių karo belaisvių, buvo manoma, kad jie mažomis grupėmis bandys pasiekti Baltarusiją. Tą pat dieną geležinkelio Daugpilis–Vilnius ruože (netoli Turmanto) pabėgo 206 belaisviai, Lietuvių saugumo policijos Vilniaus apygardos vado A. Lileikio 1942 m. balandžio 27 d. raštas policijos vadams, *ten pat*, b. 5, l. 283; Kriminalinės policijos Vilniaus apygardos viršininko 1942 m. balandžio 20 d. telefonograma Vilniaus miesto policijos vadui, *ten pat*, b. 4, l. 163; *ten pat*, b. 5, l. 244; 1942 m. birželio 10 d. iš traukinio ties Paneriais pabėgo 13 karo belaisvių, Lietuvių saugumo policijos Vilniaus apygardos viršininko 1942 m. birželio 15 d. raštas saugumo apygardų viršininkams, LCVA, f. R-721, ap. 3, b. 3, l. 89; 1943 m. kovo 14 d.

Palyginti „ramioje“ Lietuvoje karo belaisviai buvo silpnai kontroliuojami. Pietryčių Lietuvoje 1943 m. pavasarį buvo daug „valkataujančių“ belaisvių, gyventojai, net ir „pagalbinės policijos policininkai“, juos apgyvendindavo, rėmė, priėmė dirbti ir kt. Policija ne kartą perspėjo, kad dėl tokio palyginti laisvo belaisvių judėjimo („vaikščiojimo“) gali prasidėti įvairūs sabotažiniai veiksmai, už kuriuos „tektų atsakyti vietos gyventojams“. 1944 m. pavasarį Trakų apskrityje karo belaisviai dirbo pas ūkininkus, juos ir toliau prastai saugojo. Nuo kovo 1 d. už karo belaisvio pabėgimą ūkininkams grėsė 100 rm. bauda⁴².

Panašus vaizdas buvo visoje Lietuvoje. Vėlyvą 1943 m. rudenį Raseinių apskrityje į komisiją išvežti darbams į Vokietiją turėjo atvykti 80 karo belaisvių, dirbusių pas ūkininkus, o pasirodė tik 36, 3 iš jų buvo paleisti už ūkininkų kyšius⁴³. Tokių pavyzdžių galima pateikti nemažai.

Lietuviškosios administracijos potvarkiu tik 1944 m. kovo 15 d. buvo uždraustos Lietuvos generalinės srities gyventojų santuokos su karo belaisvais arba su paleistais iš nelaisvės asmenimis, jei jie nebuvo Lietuvos piliečiai⁴⁴.

Daugelyje vietovių pabėgę karo belaisviai sudarė sovietinio pasipriešinimo organizacinius židinius ir užuomazgas pirma, negu čia pasirodė sovietinio ginkluoto pagrindžio oraganizatoriai iš sovietų užfrontės. Antai 1941 m. rudenį Lančiūnavos apylinkėse, darbo stovykloje susibūrė apie 20 sovietinių karo belaisvių ir svarstė – ką daryti: bėgti per fronto liniją „į tėvynę“ ar „pabūti“ (peržiemoti) Lietuvoje ir tai padaryti sustiprėjus fiziškai. Nutarta pasilikti, susipažinti su kitais karo belaisviais; vyko slapti pasitarimai. Karo belaisvių nuotaikos buvo prastos, jas gadino Vokietijos laimėjimai fronte, tolimesnė pergalės perspektyva (nors ja neva neabejota). Nusiteikimas kovoti toli gražu nebuvo vienareikšmis: kai kurie belaisviai nesiruošė ginti

Vievio apylinkėse iš traukinio pabėgo 17 karo belaisvių, Lietuvių saugumo policijos Vilniaus apygardos viršininko A. Lileikio 1943 m. kovo 17 d. telefonograma policijos vadams, LCVA, f. R-1390, ap. 1, b. 195, l. 10. A. Lileikio žiniomis, pabėgę belaisviai turėjo tikslą nuvykti prie Naručio ežero ir prisijungti prie F. Markovo gaujos; 1943 m. birželio 9 d. naktį iš ešelono tarp Vilniaus ir Kauno pabėgo 8 karo belaisviai, Vilniaus apygardos saugumo policijos 1943 m. liepos 14 d. telefonograma saugumo rajonų viršininkams, *ten pat*, b. 4, l. 9; 1943 m. rugpjūčio 1 d. pabėgo 19 ginkluotų „ukrainiečių“, saugojusių Kaišiadorių durpyne dirbusius žydus, Lietuvių saugumo policijos 1943 m. rugpjūčio (diena nenurodyta) telefonograma, *ten pat*, b. 193, l. 13; 1943 m. spalio 22 d., prapjovę traukinio, važiuavusio iš Vilniaus į Kauną, vagono sieną Žaslių apylinkėse, pabėgo 13 belaisvių, 5 iš jų persekiojant buvo nukauti, *ten pat*, f. R-689, ap. 1, b. 155, l. 178, *ten pat*, b. 49, l. 358; 1943 m. spalio 31 d. Kalvarijos–Marijampolės ruože pabėgo 22 belaisviai karininkai; lapkričio 7 d. naktį transportuojant karo belaisvius tarp Kauno ir Vilkaviškio, 30 iš jų pabėgo, *ten pat*, b. 155, l. 206, 213; b. 49, l. 379, 386.

42 Alytaus apskrities viršininko 1943 m. kovo 16 d. raštas Alytaus miesto burmistruui ir valsčių viršaičiams, LCVA, f. R-1436, ap. 1, b. 201, l. 11; Karo belaisvių stovyklos nr. 376 komendantas 1944 m. kovo 9 d. raštas Trakų apskrities viršininkui, *ten pat*, f. R-500, ap. 1, b. 39, l. 891.

43 Lietuvių nacionalinio pagrindžio 1944 m. sausio 30 d. dokumentas „Įvykiai Raseinių apskrityje“, LYA, f. 3377, ap. 58, b. 266, l. 13.

44 *Lietuviškosios savivaldos administracijos žinios*, 1943, nr. 1–13, p. 50.

„savo tėvynės“, netgi ją koneveikė, aukštino Vokietiją, vokiečiams ir lietuvių policijai išdavinėjo „sąžiningus draugus“. 1942 m. balandį susipažino su dviem nepažįstamais vietiniais, kurie pažadėjo gauti ginklų, tačiau pažado netesėjo. Vis dėlto Kėdainių apskrityje susikūrė ir išplėtojo palyginti aktyvią veiklą daugiausia iš karo belaisvių sudaryta grupė, pasivadynusi partizanų grupe „A“⁴⁵.

Atvykę iš sovietų užfrontės sovietinio pogrindžio organizatoriai turėjo įvesti tvarką organizacinėse pasipriešinimo struktūrose, susikūrusiose iš karo belaisvių, ir jas suvaldyti. Apskritai buvę raudonarmiečiai (vokiečių karo belaisviai) tarp sovietinių partizanų sudarė margą ir prieštaringą elementą. Tarp jų daugiausia būta rusų valstietijos atstovų, savo mentalitetu mažai besiskyrusių nuo lietuvių valstiečio, pramokusių lietuviškai ir panašių į vietos gyventojus. Kita vertus, karo belaisviai buvo karta, išaugusi ir subrendusi komunistinės santvarkos ir ideologijos sąlygomis, aplinkoje, kurioje nebuvo vietos tolerancijai, pagarbos privačiai nuosavybei, prigimtinėms žmogaus teisėms ir kt. Su vietos gyventojais jie dažnai elgėsi agresyviai, šiurkščiai, griebėsi ginkluotos jėgos, smurto ir prievartos, kartais vadovavosi šovininėmis, „didžiarusiškomis“ nuostatomis, net nesidangstydami sovietinei propagandai būdinga frazeologija apie kovą dėl politinių ir socialinių lietuvių tautos tikslų. Visų sovietinių karo belaisvių, ypač tarnavusių vokiškose rusų ir ukrainiečių formuotėse, agresyvumą stiprino kaltės jausmas ir noras išpirkti kaltę savo „socialistinei tėvynei“ už pasidavimą ir tarnavimą priešui⁴⁶.

Sovietiniai karo belaisviai į pogrindį įnešė daug agresyvumo, radikalumo, o kartu savivalės, anarchijos, netvarkos ir nedrausmingumo. Platesne prasme daugiausia su rusakalbiais karo belaisviais – sovietiniais partizanais – svarbiausią sovietinio pogrindžio šaltinį per visą nacių okupacijos laikotarpį sudarė rusų tautybės Lietuvos gyventojai, rusai sentikiai. Dažniausiai partizanų veiklos židiniai kūrėsi ten, kur kompaktiškai gyveno šios tautybės Lietuvos gyventojai (Rokiškio, Jonavos, Zarasų, Šiaulių ir kt. apylinkės). Gal šiek tiek suabsoliutintai, tačiau ne be pagrindo lietuvių pogrindžio spauda rašė: „Kur tik rusų kaimai, ten ir stambiausi banditų lizdai. Į juos bėga bolševikiniai belaisviai, žydai, ukrainiečiai.“⁴⁷ 1943 m. gegužę Šiaulių apygardos Tryškių valsčiuje už pagalbą „parašutininkams“, partizanams ir pabėgusiems karo belaisviams buvo represuoti Degimų, Bobulinos ir Severėnų kaimų gyventojai,

45 Būrio „Už Tarybų Lietuvą“ vado K. Lisausko 1945 m. balandžio 16 d. ataskaita LPJŠ, LYA, f. 33, ap. 1, b. 1, l. 129–135.

46 Antai 1943 m. birželį į Trakų apskrities lietuvių policijos rankas pateko atsišaukimas rusų kalba „Mirtis kraugeriškiems parazitams“, netobulas tuometinis vertimas skambėjo taip: „Nušluosim nuo žemės paviršiaus tuos, kurie naikina partizanus ir belaisvius. Šie parazitai – pagelbininkai fašizmo žūna už vieną sovietinį žmogų. Kraujas už kraują. Visi, kas gaudo, pranešinėja ir užmušinėja – šuniška mirtimi gaišta“, LCVA, f. R-713, ap. 1, b. 19, l. 1.

47 *Į laisvę* (pogrindžio laikraštis), 1944, saus. 15.

iš viso suimti 43 asmenys, iš jų 6 sušaudyti, 12 pasiūsta į Šiaulių kalėjimą, kiti 25, griežtai įspėjus, paleisti. Vėliau pagauti 2 ginkluoti rusų karo belaisviai buvo taip pat „ypatingai sutvarkyti“ (t. y. sušaudyti). Sušaudytieji – daugiausia rusų tautybės Lietuvos piliečiai, priklausę slaptoms komunistų organizacijoms (komjaunimui)⁴⁸. Rusų kaimai už paramą raudoniesiems partizanams Šiaulių apskrityje buvo „valomi“ ir vėliau. Antai 1943 m. gruodžio viduryje masiškai tremti rusai Šaukėnų valsčiuje (ištremtųjų sodybose buvo apgyvendinami evakuoti iš Rusijos gyventojai)⁴⁹.

Vietiniai rusai rėmė sovietinį pogrindį, tai kėlė įtampą tarp jų ir lietuvių gyventojų daugumos. Dėl šių priežasčių patriotinis radikalusis lietuvių elementas daug kur grasino rusų sentikiams „Baltramiejaus naktimis“. Kai kur tokių savavališkų antirusiškų represijų, vokiečiams neskatinant ir nežinant, buvo griebtasi: pvz., 1944 m. pavasarį Rokiškio apskrityje buvo sudegintas rusų sentikių Plunksnočių kaimas.

Kitas svarbus ginkluoto sovietinio pogrindžio šaltinis Pietryčių (Rūdinkų girioje) ir iš dalies Rytų Lietuvoje nuo 1943 m. vasaros ir rudens buvo vietiniai Lietuvos gyventojai žydai, į sovietinio ginkluoto pogrindžio struktūras bėgę iš Vilniaus, Kauno, Švenčionių ir kitų getų.

Žydų kovotojų iš likviduojamo Vilniaus geto į sovietinių partizanų būrius, veikusius Naručio miškuose, eiti pradėjo 1943 m. vasarą; iš pradžių tai buvo susiję su sovietinių baltarusių partizanų (F. Markovo brigados) veikla. Atvykę į Vilnių jos atstovai ketino organizuoti žydų išėjimą į Naručio miškus, apskritai panaudoti Vilniaus žydus savo interesams. Kaip rašė iš sovietų užfrontės atvykęs G. Zimas, kažkoks „nepatikrintas“ „avantiūristas“ Šutanas veikė su dideliais užmojais, neatitinkančiais konspiracinių veiklos sąlygų, planus trauktis į Naručio miškus jis atskleidė Vilniaus geto žydų policijos vadovybei, jos viršininkui įteikė laišką, kuriame nurodoma žydoms vykti pas F. Markovą su ginklais, prašė žydų policijos pinigų sovietiniam „gynybos fondui“ ir pan. Esą visa tai išgąsdino geto komunistinio pogrindžio veikėjus dėl galimų provokacijų, pasalų ir kitų grėsmių⁵⁰. Pirmoji žydų grupė iš Vilniaus geto į Naručio miškus išėjo 1943 m. liepos pabaigoje, ten buvo pagrindinė geto žydų judėjimo kryptis ir vieta.

Kaip minėta, pirmasis iš sovietinio pogrindžio Lietuvoje vadovų, atvykusių į Baltarusijos miškus ir užmezgusių ryšius su Lietuvos žydais 1943 m. pavasarį, buvo D. Rocius. Jis A. Sniečkui rašė, kad tuoj po atvykimo į Kazėnų miškus 1943 m. gegužės 20 d. sutiko „vieną jauną žyduką“ – Iciką Rudnickį, pabėgusį iš Vilniaus geto.

48 *Lietuvos liaudis Didžiąjame Tėvynės kare*, p. 141; Žudynių vietos 1965 m. balandžio 29 d. nustatymo aktas, LYA, f. 3377, ap. 58, b. 635, l. 1g–1i; *Tėviškė*, 1943, geg. 28.

49 Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. sausio 31 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 168; *Į laisvę pogrindžio laikraščio redakcijos medžiaga*, *ten pat*, f. 3377, ap. 58, b. 263, l. 151.

50 G. Gležerytės (?) 1943 m. liepos mėn. laiškas Kazimierui (M. Šumauskui), *ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 51, l. 105.

Šis papasakojęs apie geto gyvenimą, apie tai, kad „per kažkokį Kazlauską“⁵¹ getas turi ryšių su kompartija. D. Rocius I. Rudnickį pasiuntęs susisiekti su V. Kazlausku, bet šis grįžo jo nesuradęs⁵².

Vilniaus žydams pasitraukti į Naručio miškus trukdė Rytų Lietuvoje rugpjūtį ir rugsėjį vokiečių vykdyta didelė baudžiamoji operacija, žmonių gaudynės darbams, Kazėnų, Naručio ir kitų miškų valymas. Nemažą poveikį tolesniam žydų traukimuisi į Rūdninkų girią (o ne į Baltarusijos miškus) turėjo ir vadovaujančių sovietinių Lietuvos partizanų vadovų, ypač G. Zimano, pasirodymas 1943 m. liepą Naručio miškuose, išankstiniai planai įsikurti Rūdninkų girioje ir steigti sovietinio ginkluoto pagrindžio Pietryčių Lietuvoje atramos bazę. Žydams bėgant į miškus traukos centru tapo Rūdninkų giria.

1943 m. liepos viduryje G. Zimanas iš Naručio miškų A. Sniečkui rašė apie F. Markovo atstovų veiklą Vilniuje ir iš esmės jai nepritarė. Anot G. Zimano, iš Maksimo (M. Korablikovo) miesto (t. y. Vilniaus) atvyko būrys žydų jaunuolių, išrūkusių iš geto, juos pasikvietė „mūsų kaimynas M-as“ (Markovas), mat jam pirmiausia rūpėjo žydų ginklai. G. Zimanas dėstė: nors žydai atėjo į Naručio miškus pas F. Markovą, „jie yra mūsų krašto žmonės“, gerai pažįsta Vilnių ir darbo sąlygas, dėl to negalima likti abejingam jų likimui. Aiškino, kad jis negalėjo atėjusių žydų priimti, tačiau tris nusiuntė atgal į Vilnių, penki palydėjo Orlovą (S. Nevedomskį) į Rūdninkų girią, septynis paėmė savo žinion, apginklavo ir laikinai paliko F. Markovo sudarytame „Keršto“ būryje⁵³. Taigi G. Zimano veikla telkiant Rūdninkų girios raudonusius partizanus prasidėjo jau Baltarusijos miškuose, jis stengėsi perimti pas baltarusių partizanus atėjusius Vilniaus geto žydus. Apskritai G. Zimaniui pavyko nemažai jų vienaip ar kitaip kontroliuoti ir pasiųsti partizanauti į Rūdninkų girią. (Iš Naručio miškų į Rūdninkų girią atvykusių žydų kovotojų buvo sudarytas pirmasis žydų partizanų „Keršytojų“ būrys.)

Tarp kitų aplinkybių, pristabdžiusių Vilniaus geto žydų bėgimą į Baltarusijos miškus, matyt, galima išskirti stiprias antisemitines nuotaikas ir sunkią žydų padėtį sovietinių baltarusių partizanų būriuose. Anot G. Zimano, partizaninis baltarusių judėjimas, neišskiriant ir vadų, buvo smarkiai „užnuodytas antisemitinėmis nuotaikomis“, jų nepaisė tik vienas kitas iš sąmoningiausių vadų (F. Markovas, Ponomariovas), kai kurie baltarusių partizanų vadai, nors vyrai „neblogi ir drąsūs“, apie

51 V. Kazlauskas – sovietinio pagrindžio veikėjas, Lietuvos KP(b) Vilniaus miesto pagrindinio komiteto narys, 1942 m. gyveno Pabradėje, buvo ieškomas policijos, LCVA, f. R-689, ap. 1, b. 86, l. 487. Kai kurių sovietinio pagrindžio dalyvių Vilniuje kaltintas kaip provokatorius ir išdavikas, V. Kazlausko asmens byla, LYA, f. 18, ap. 1, b. 4, l. 3. Vokiečiai sušaudė 1943 m.

52 Baškio (D. Rociaus) 1943 m. liepos 19 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 33, l. 3.

53 G. Zimano 1943 m. liepos 8 d. laiškas A. Sniečkui, *ten pat*, b. 32, l. 59.

žydus kalbėjo iš „gebelsinės maldaknygės“, svajojo apie Sovietų Sąjungą be žydų ir reformas, eliminuosiančias juos po karo. Eiliniai partizanai netgi žydus puldinėjo ir nuginkluodavo, o kartais net nužudydavo⁵⁴.

Antisemitizmo šaknys tarp Baltarusijos partizanų įvairavo. Dideliems jų būriams labai trūko ginklų, materialiai jie buvo menkai aprūpinti. Tai lėmė sunkią ir sudėtingą žydų padėtį Baltarusijos miškuose. Beje, tai aiškiai matė ne tik G. Zimanas, bet ir kiti iš sovietų užnugario atvykę Lietuvos sovietinio pogrindžio vadovai. M. Šumauskas A. Sniečkui 1943 m. rudenį rašė: „Čia (Kazėnų ir Naručio) miškuose vyksta nemažai neleistinų dalykų, prieš kuriuos niekas neprotestuoja. Turiu galvoje Vilniaus geto žydus. Vilniaus geto žydų organizacija apginklavo nemažą grupę žydų, atėjusių į šias vietas. Čia juos pasitiko Markovo žmonės, daugelį žydų nuginklavo, atėmė ne tik visus ginklus, bet ir laikrodžius, odinius paltus, batus, vienu žodžiu, apiplėšė, o žmones paleido miškan likimo valiai. Tikri faktai, kad daugelis žydų dabar vaikšto apsirėdę skarmalais ir beveik basi, o daugelis markoviečių išsifrantavę žydų paltais ir batais.“ M. Šumauskas darė išvadą: kad ir kas būtų, bet žydai tokios skriaudos neturėtų sulaukti; jis retoriškai klausė: „Kuo partizanai skiriasi nuo plėšikų, jeigu taip su žydais elgiasi?“ Ir atsakė: „Atrodo, niekuo.“⁵⁵ Antisemitizmas ir antižydiškos nuotaikos tarp baltarusių partizanų padėjo G. Zimaniui (ir kitiems Lietuvos sovietinio pogrindžio vadovams) nukreipti bėgančių iš Vilniaus geto žydų srautą į Rūdinkų girią.

Žydams priešiškas nuotaikas tarp baltarusių (ir sovietinių Lietuvos partizanų) 1943 m. rudenį Baltarusijos miškuose stiprino ir neigiami reiškiniai žydų gretose. Iš Vilniaus geto pabėgę žmonės pateko į ginkluotos kovos verpetą, nespėjo prisitaikyti prie partizaninio gyvenimo sąlygų, – 1943 m. vasara ir ruduo raudoniesiems partizanams Kazėnų ir Naručio miškuose kaip niekada buvo sunkus tarpsnis (kaip minėta, vokiečiai blokavo ir valė šiuos miškus).

Beje, prie antisemitinių nuotaikų prisidėjo ir G. Zimano nesėkmė apginkluojant pirmąją žydų partizanų grupę ir jos narių išdavystės. M. Šumausko tvirtinimu, prieš Naručio miškų blokadą 1943 m. vasarą, siekiant išvengti nereikalingų aukų, G. Zimano rūpesčiu puikiai (automatais) apginkluota 15 Vilniaus geto žydų grupė buvo išsiųsta pietų kryptimi ir apsistojo Voropajevo miškuose. Vokiečiai be jokio pasipriešinimo paėmė žydus partizanus į nelaisvę. Vokiečiams pažadėjus dovanoti gyvybę, jie išdavė žinomas partizanų slėptuves; esą žuvo nemažai baltarusių ir lietuvių par-

54 G. Zimano 1943 m. liepos 16 d. medžiaga apie Lietuvos ekonominę ir politinę padėtį, *ten pat*, b. 36, l. 37–38. Šiuos G. Zimano žodžius patvirtina kiti šaltiniai: Baranovičių ir Pinsko apylinkėse veikusio Cygankovo būrio partizanai 1943 m. nužudė 11, Pinsko apskrities Radžalovičių kaimo valstiečiai – 17 žydų, Ščiorso būrio partizanai – 7 žydus, žr. „Как решали еврейский вопрос советские партизаны“, <<http://schoolort.spb.ru/library/torach/shoa/russia/russ001.htm>> [žiūrėta 2003 03 28].

55 Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. lapkričio 2 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 438, l. 39.

tizanų. Be to, vokiečiai organizavo pasityčiojimo akciją: suimti žydai buvo vedžiojami už nugaros surištomis rankomis ir ant krūtinių pakabintais automatais. Paskui vokiečiai visus sušaudė, sumetė į namą ir sudegino. Šis įvykis dar labiau „įkaitino antisemitizmą“, kurio čia buvo, anot M. Šumausko, „ir taip į valias“⁵⁶.

G. Zimano pastangomis dauguma į Naručio miškus pasitraukusių Vilniaus geto žydų vėliau atsidūrė Rūdninkų girioje. Kiek iš viso Vilniaus žydų pasitraukė į Naručio miškus ir Rūdninkų girią? Lietuvos KP(b) Vilniaus miesto pagrindinio komiteto posėdžio, įvykusio 1943 m. lapkričio 13 d., protokole rašoma, kad per 2–3 mėnesius likviduojant Vilniaus getą į bazę Naručio miškuose pasiūsta apie 140 „organizuotų“ ir 60 „neorganizuotų“ žmonių, iš viso apie 200 žmonių, iš dalies ginkluotų šautuvais ir kulkosvaidžiais. Į „naująją bazę“ (matyt, turima galvoje Rūdninkų giria) pasiūsta apie 60 „organizuotų“, labai silpnai ginkluotų ir 80 „neorganizuotų“ (iš viso apie 140) žmonių. Taigi pagal šį šaltinį iš Vilniaus geto į Naručio ir Rūdninkų miškus pasitraukė 340 Vilniaus geto žydų. Mieste dar buvo likusi „organizuota“ 20 žmonių grupė. Protokole pabrėžiama, kad kompartijos aktyvo evakuota „žymi dalis“, komjaunimo aktyvas – beveik visas. Esą dauguma žydų kompartijos ir komjaunimo aktyvo žuvo gete, pakeliui į partizanų bazę ar miške kovodami su okupantais; turimais duomenimis, žuvo 12 iš 20 kompartijos narių ir 8 iš 30 komjaunuolių⁵⁷.

Šie duomenys, atrodytų, neišsamūs. Tai matyti iš sovietinių partizanų vadovų Rūdninkų girioje pranešimų Maskvai apie Vilniaus geto žydus, atėjusius 1943 m. rugsėjo viduryje. 1943 m. rugsėjo 14 d. Gabrys (M. Miceika) pranešė, kad rugsėjo 13 d. iš Vilniaus atvyko 20 žmonių, ginkluotų „trumpaisiais“ ginklais⁵⁸ (t. y. pistoletais). Petras (M. Afoninas) rugsėjo 21 d. pranešė apie 74 vyrus ir moteris žydus (žydai reikalavo juos priimti į partizanų būrį, o jis nežinojo kaip pasielgti, prašė nurodymų iš LPJŠ vadovų Maskvoje)⁵⁹. Rugsėjo 24 d. M. Miceika pranešė, kad atvyko 100 žydų, ginkluotų „trumpaisiais“ ginklais, grupėje buvo 20 moterų⁶⁰, o rugsėjo 29 d. atėjo dar 97 žydai (kartu atvyko ir Vilniaus geto pasipriešinimo kovos štabas)⁶¹. Taigi pagal šiuos pranešimus 1943 m. rugsėjo antroje pusėje Rūdninkų girią pasiekė 291 žmogus iš Vilniaus geto.

56 Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. lapkričio–1944 m. vasario (taip datuota) laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 51, l. 73–74. Šį įvykį smulkiai aprašė ir kitas sovietinių partizanų vadas Žaibas (J. Macevičius) ir teigė, kad po šio įvykio tarp partizanų „antisemitizmo klausimas dar paaštrėjo“.

57 „Apie žydų kompartijos organizacijos padėtį ir veiklą bei žydų kompartijos, komjaunimo ir nepartinio aktyvo evakuaciją“, Lietuvos KP(b) Vilniaus miesto pagrindinio komiteto 1943 m. lapkričio 13 d. posėdžio protokolas, *ten pat*, f. 5323, ap. 1, b. 1, l. 15–16.

58 Gabrio (M. Miceikos) 1943 m. rugsėjo 14 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 407, l. 440.

59 Petro (M. Afonino) 1943 m. rugsėjo 21 d. šifruotė, *ten pat*, b. 409, l. 42.

60 Gabrio (M. Miceikos) 1943 m. rugsėjo 24 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 409, l. 66.

61 Gabrio (M. Miceikos) 1943 m. rugsėjo 29 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 409, l. 201.

Žydai prašėsi priimami į sovietinių partizanų būrius (tada jų buvo vos keletas, jie buvo tik pradėję organizuotis). Tarp žydų netrūko kovingai nusiteikusių, bet blogai ginkluotų jaunuolių. Jie atkakliai reikalavo ginklų ir sprogmenų, kurių tuo metu sovietinių partizanų vadovai Rūdninkų girioje dar neturėjo. Partizanų vadovai nežinojo, ką daryti su atvykėliais, ryžtingai kovoti nusiteikusiai žydais, nenorėjo (ypač M. Afoninas) priimti į būrius, laukė nurodymų iš Maskvos.

Kaip rodo lietuvių policijos šaltiniai, likviduojant Vilniaus getą dideliame žydų skaičiui nepavyko pabėgti, daugelis galbūt to ir nesiekė. Ankstyvą 1943 m. rugpjūčio 23 d. rytą policija gavo žinią, kad Linkmenų gatvėje pasislėpę apie 20 žydų, ir įsakymą juos rasti, sulaikyti ir perduoti saugumo policijai. Žydai nuėjo į Verkių mišką, policija juos nusekė iki Oškincų kaimo ir laukuose prie kelto per Nerį 13 žydų (7 vyrus ir 6 moteris) sulaikė. Kai kurie žydai buvo ginkluoti ir sulaikomi atsišaudė. Du žmonės bandė perplaukti upę, bet policininkų buvo sužeisti ir nuskendo. Vienas iš jų, policijos nuomone, buvo vadovas, ne žydas. Keli žydai, tarp jų vienas ginkluotas, pabėgo atgal į mišką, šių sulaikyti nepavyko, o sučiupti žydai perduoti saugumo policijai. Rugpjūčio 26 d. į Vilniaus miesto 6-ąją policijos nuovadą atėjo du piliečiai, iš kurių keletas žydų ir „sovietų karių“; bandė atimti dviračius (vienas užpuolimas pavyko)⁶².

Rugsėjo 8 d. vakare iš geto per Šv. Mikalojaus bažnyčios šventorių pabėgo apie 40 žydų⁶³.

1943 m. rugsėjo 23–24 d. Vilniaus getas likviduotas. Kaip matyti iš Vilniaus miesto lietuvių policijos vado pranešimų, po kelių dienų prasidėjo geto likvidavimo akcijos (žudymai, perkėlimai į kitas Vilniaus vietas) ir to išvengusių žmonių bandymai pasitraukti iš geto teritorijos.

Rugsėjo 27 d. vidurdienį Vilniaus miesto 4-osios nuovados policininkai sulaikė iš geto išėjusius 32 žydus (vyrus, moteris ir vaikus)⁶⁴. Rugsėjo 30–spalio 1 d. sulaikyti 59 žydai⁶⁵. Spalio 4 d. žydai pastebėti Vokiečių gatvėje ant namo stogo, suimti 8 žmonės (5 moterys, 2 vyrai ir vaikas)⁶⁶. Spalio 5 d. buvusioje geto teritorijoje sulaikyta 40, kitą dieną – 115⁶⁷, spalio 8 d. – 161⁶⁸, spalio 9–10

62 Vilniaus miesto lietuvių policijos vado žinios apie įvykius mieste 1943 m. rugpjūčio 23–24 d. ir 26–27 d., LCVA, f. R-689, ap. 1, b. 315, l. 19–20, 23.

63 Vilniaus miesto policijos budinčio karininko 1943 m. rugsėjo 9 d. raportas Vilniaus miesto policijos vadui, LCVA, f. R-689, ap. 1, b. 374, l. 9; *ten pat*, b. 315, l. 41.

64 Vilniaus miesto policijos vado žinios apie įvykius Vilniaus mieste 1943 m. rugsėjo 27 d., LCVA, f. R-689, ap. 1, b. 315, l. 63.

65 Žinios apie įvykius Vilniaus mieste 1943 m. spalio 1–2 d., LCVA, f. R-689, ap. 1, b. 315, l. 67.

66 LCVA, f. R-689, ap. 1, b. 375, l. 1.

67 Žinios apie įvykius Vilniaus mieste 1943 m. spalio 6–7 d., *ten pat*, b. 315, l. 68, 69.

68 Žinios apie įvykius mieste 1943 m. spalio 8–9 d., *ten pat*, l. 71.

d. – 89⁶⁹, spalio 11 d. – 10⁷⁰, spalio 12 d. – 85⁷¹, spalio 13 d. – 63⁷², spalio 14 d. – 57⁷³ žydai. Spalio 14 d. vakarą geto rajone pasigirdo smarkus šaudymas, paleista raudona raketa. Kas šaudė, lietuvių policija nežinojo⁷⁴. Spalio 15 d. likviduoto geto teritorijoje buvo sulaukyta 61⁷⁵, spalio 16 d. – 21⁷⁶, spalio 19 d. – 8⁷⁷, spalio 22–23 d. – 4⁷⁸, spalio 25 d. – 26⁷⁹ ir spalio 27–30 d. – 34⁸⁰ žydai. Iš viso 1943 m., nuo rugsėjo 27 d. iki spalio pabaigos, lietuvių policija sulaukė apie 850 Vilniaus geto žydų – vyrų ir moterų. Visi jie atiduoti saugumo policijos žinion.

Kiek vėliau į Rūdninkų girią pradėjo traukti ir Kauno geto žydai. 1943 m. vasarą Kauno žydų partizanų bazę mėginta įkurti Augustavo miškuose. Čia mažomis grupelėmis ėjo apie 80 žmonių, tačiau dėl menko apginklavimo ir tolimo kelio šis mėginimas buvo nesėkmingas. Ieškant ryšių ir partizanų būrių žuvo 43 žmonės, 11 žmonių suimti ir įkalinti Kauno IX forte. Nuo 1943 m. rudens prasidėjo Kauno geto žydų vykimas į Rūdninkų girią. Dalį žmonių nuo Kauno geto vartų pavyko išvežti sunkvežimiais neva dirbti naktinėse pamainose. Pirmasis sunkvežimis išvažiavo 1943 m. gruodžio 15 d. Tokie žmonių vežimai iš geto truko iki 1944 m. balandžio 15 d., kai sunkvežimį su kovotojais vokiečiai bandė sulaukyti Jonavos gatvėje. Įvyko susišaudymas, keletas žmonių žuvo, kai kuriems pavyko prasiveržti. Esą daug žmonių, didesnėmis grupėmis ir pavieniui, pavyko pasiekti Rūdninkų girią (vėliau ir Kazlų Rūdos miškus)⁸¹.

A. Sniečkus iš Maskvos sveikino žydų atvykimą į Rūdninkų girią ir siekius įsitraukti į kovą sovietinėse pasipriešinimo struktūrose. Tai matyti iš jo laiško, parašyto G. Zimanui 1943 m. rugsėjo viduryje. Pranešdamas apie iš Vilniaus pas Gabri

69 *Ten pat*, l. 73.

70 *Ten pat*, l. 75.

71 *Ten pat*, l. 76.

72 *Ten pat*, l. 77.

73 *Ten pat*, l. 78.

74 *Ten pat*, l. 78.

75 *Ten pat*, l. 79.

76 *Ten pat*, l. 81.

77 *Ten pat*, l. 86.

78 *Ten pat*, l. 88, 89.

79 *Ten pat*, l. 90.

80 *Ten pat*, l. 92–94.

81 Kauno geto antifašistinės organizacijos 1958 m. ataskaita, LYA, f. 15409, ap. 1, b. 1, l. 13–14. Sovietinio pogrindžio veikėjo Kaune Prano (L. Solomino) atsiminimuose tvirtinama, kad vairuotojams, gabenusiems žmones į Rūdninkų girią, buvo mokama 3–9 tūkst. rm. už reisą. Pavyko išvežti 6 sunkvežimius žmonių, 7-asis sunkvežimis Kauno pakraštyje buvo sulaukytas, įvyko susišaudymas, L. Solomino 1965 m. atsiminimai (rankraštis), LYA, f. 3377, ap. 36, b. 67, l. 5.

(M. Miceiką) atėjusią pirmąją 20 ginkluotų žydų grupę, Vilniuje likviduojamą getą, A. Sniečkus pabrėžė: „Jei (Gabrys) dirbs sumaniai, iš tiesų daug galės padaryti“⁸² (t. y. įtraukti daug žydų kovotojų į partizaninę kovą).

Tai, kad Rūdinkų giria 1943 m. rudenį tapo pagrindine žydų, pabėgusių iš Vilniaus ir Kauno getų, telkimosi vieta, padėjo spręsti sovietinių partizanų gaušumo, jų gretų augimo problemą Pietryčių Lietuvoje. Kita vertus, 1943 m. rudenį žydams ir karo belaisviams įsiliejus į sovietinį pogrindį, ėmė ryškėti nelietuviška tautinė dalyvių sudėtis, Rūdinkų girioje daugėjo žydų ir rusų, visoje Lietuvoje – rusų. Šie sovietinio pogrindžio dalyvių tautiškumo požymiai juo toliau, juo labiau išryškėjo, sukeldami pogrindžio organizatoriams ir vadovams nemažai politinių keblumų.

Sovietiniai Lietuvos vadovai Maskvoje ir atvykę į vokiečių okupuotą Lietuvą partizanauti nebuvo nusistatę prieš žydus, juo labiau prieš žydų kovotojus, pasiryžusius dalyvauti sovietiniame ginkluotame pogrindyje. Kai kurie buvo susigvenę su žydais dar komunistiniame pogrindyje nepriklausomos Lietuvos laikais. Nacių okupacijos metais lietuvių ir žydų komunistai tęsė iš esmės bendrą kovą (tik priešas buvo daug pavojingesnis, o kova nepalyginti rūstesnė). Dėl tragiško likimo žydų tauta sulaukė lietuvių komunistų užuojautos, sovietinio pogrindžio vadovai lietuviai smerkė antisemitizmą ir kovojo su jo apraiškomis. Sovietinio pogrindžio istorijoje neaptinkama tokių ryškių antisemitinių reiškinių, kokių pasitaikė sovietinių partizanų būriuose Baltarusijoje ir kitur.

A. Sniečkus jau 1943 m. liepos pradžioje pradėjo kelti sovietinių partizanų struktūrų Lietuvoje (pirma vadovybės) nacionalinės sudėties (lietuviškumo) klausimą. Absoliuti dauguma siunčiamų iš užfrontės sovietinio pogrindžio organizatorių ir vadovų buvo lietuviai, vis dėlto jis laiške Lietuvos KP(b) CK operatyvinės grupės nariams svarstė, ar ne per daug į partizaninių grupių vadovus keliami „draugai rusai“, nors jie ir vietiniai, neblogai pažįsta darbo sąlygas, atrodo, tarp lietuvių neturi labai didelio autoriteto. Kad ir kaip būtų keista, A. Sniečkus abejojo rusų tautybės kovotojų politiniu patikimumu, esą tarp jų gali atsirasti išdavikų. Tokias abejones grindė „palėpės“ (t. y. komunistinio pogrindžio) Lietuvoje laikų patirtimi: tada neva „vietiniai rusai niekad aukštumoje nebuvo“. Jonavos „palėpėje“ kas antras trečias vietinis rusas buvo išdavikas; visada reikia turėti omenyje, kad „mūsų grupės“ (siunčiamos iš sovietų užnugario) susideda iš lietuvių ir kad jos turi dirbti Lietuvoje⁸³.

82 A. Sniečkaus 1943 m. rugsėjo 18 d. laiškas Jurgiui (G. Zimanui), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 68.

83 A. Sniečkaus 1943 m. liepos 8 d. laiškas Kazimierui (M. Šumauskui), Jurgiui (G. Zimanui), Baškiui (D. Rociui), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 26.

Kaip 1943–1944 m. Lietuvoje buvo kuriamos organizacinės sovietinio ginkluoto pogrindžio struktūros, kaip jos paplito, koks buvo jų skaičius, kokie buvo bendri jų veiklos rezultatai?

Galima išskirti sistemingo skverbimosi iš „išorės“ (sovietinio pogrindžio bazių Baltarusijoje, apskritai už Lietuvos ribų) dvi sovietinio pogrindžio plėtros kryptis: 1) iš Naručio miškų į Rūdninkų girią (Pietryčių Lietuvą), taip pat Lietuvos centrų – Vilniaus ir Kauno kryptimis; 2) iš Kazėnų miškų į Šiaurės Rytų, Šiaurės ir Vidurio Lietuvos apskritis.

Nuolatinio skverbimosi iš Naručio miškų į Rūdninkų girią pradžia galima laikyti 1943 m. birželio pabaigą, kai su Lietuvos KP(b) CK operatyvine grupe atvyko V. Sakalausko vadovaujami 4 žmonės ir buvo pasiūsti ieškoti vietos sovietinio pogrindžio bazei Pietų Lietuvoje steigti⁸⁴. Tuo pat laiku Trakų apskritį pasiekė kita, Sokolovo (J. Nikitino), 3 žmonių grupė; ji užmezgė ryšius su Petru (M. Afoninu). Rugsėjo 9 d. viduryje iš Baltarusijos miškų į Rūdninkų girią pasiūsta Orlovo (S. Nevedomskio) 9 žmonių, rugsėjo 4 d. – Gabrio (M. Miceikos) 18 žmonių grupė, turėjusi veikti Vilniuje ir jo apylinkėse (jai priklausė sovietinio pogrindžio organizatoriai, turėję veikti Kauno ir Alytaus aps.). M. Miceikos grupė Rūdninkų girią pasiekė rugsėjo 8 d. A. Sniečkus džiaugėsi ir pirmiausia linkėjo sėkmės „toliau skverbiantis į Vilnių“⁸⁵. Kaip minėta, spalio pradžioje į Rūdninkų girią atvyko Lietuvos KP(b) CK operatyvinės grupės vadovo M. Šumausko pavaduotojas G. Zimanas. Taip Rūdninkų girioje įsikūrė palyginti gausus sovietinio pogrindžio vadovų branduolys ir organizacinis centras. Giria virto vieta, kurioje visos Lietuvos sovietinio pogrindžio organizatoriai jautėsi saugiausiai. Čia pradėtos steigti sovietinio ginkluoto pogrindžio struktūros, mėginta skverbtis gilyn į Lietuvą. G. Zimanas 1943 m. rugsėjo 15 d. viduryje Naručio miškuose suformavo pirmąjį sovietinių Lietuvos partizanų būrį, turėjusį veikti Rūdninkų girioje. Jis (nors, matyt, ir ne iš karto) pavadintas „Margirio“ vardu. Būriui priklausė 31 žmogus, iš jų 13 buvo „vietiniai“, vadu paskirtas Greitas (A. Barauskas), komisaru – V. Pletkus⁸⁶. 1944 m. sausio pradžioje G. Zimanas būrį vadino valdymo ir ryšių būriu prie Lietuvos KP(b) CK operatyvinės grupės. Vėliau „Margirio“ būrio nariai buvo paskirti į kitus Rūdninkų girioje formuojamus būrius, užėmė vadovaujančias pareigas. 1944 m. balandžio pradžioje būrys išformuotas, partizanai paskirstyti po kitus būrius, Greitas (A. Barauskas) paskirtas Pietų srities komiteto žvalgybos viršininku⁸⁷.

84 Jurgio (G. Zimano) 1943 m. birželio 24 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 407, l. 32.

85 Jurgio (G. Zimano) 1943 m. rugsėjo 15 d. ir rugsėjo 4 d. šifruotės LPJŠ, *ten pat*, b. 407, l. 272, 382; Gabrio (M. Miceikos) 1943 m. rugsėjo 12 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 407, l. 419; A. Sniečkaus 1943 m. rugsėjo 13 d. šifruotė Gabriui (M. Miceikai), *ten pat*, b. 400, l. 135.

86 Jurgio (G. Zimano) 1943 m. rugsėjo 19 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 407, l. 290.

87 Jurgio (G. Zimano) 1944 m. sausio 5 d. ir balandžio 10 d. šifruotės LPJŠ, *ten pat*, b. 410, l. 35; *ten pat*, b. 411, l. 206. Margirio būrio vado A. Barausko 1944 m. rugsėjo 30 d. ataskaita, *ten pat*, f. 12, ap. 1, b. 1, l. 2; b. 5, l. 3. Įdomu pasakyti, kad A. Barauskas 1967 m. ėmė neigti savo 1944 m. pasirašytą dokumentą

1943 m. rugsėjo 15 d. Kazėnų miškuose iš „Vilniaus“ būrio išskirta 20 žmonių ir sudarytas būrys, pavadintas „Perkūno“ vardu (vadas – Garas (S. Burokas), komissaras – Šilas (V. Jusevičius)). Pagal sovietinės vadovybės planus būrys turėjo veikti į pietus nuo Vilniaus, Naručio miškuose G. Zimano įsteigtoje bazėje. Tačiau 1943 m. rugsėjo pabaigoje išeidamas į Rūdninkų girią G. Zimanas išsivedė šį būrį ir sukėlė didelį M. Šumausko nepasitenkinimą⁸⁸. 1944 m. sausio pradžioje būriui priklausė 54 žmonės (ginkluotė – 3 rankiniai kulkosvaidžiai, 8 automatai, 32 šautuvai, 22 pistoletai)⁸⁹. Pirminių sovietinių šaltinių duomenimis, vokiečių okupacijos pabaigoje būrys turėjo 121 partizaną: 65 rusus, 27 žydus, 2 lietuvius ir kitų tautybių atstovus (kai kurių tautybė nenurodyta)⁹⁰.

1943 m. rugsėjo pradžioje M. Afoninas informavo A. Sniečkų apie Lietuvos KP(b) Trakų apskrities pagrindinio komiteto nutarimą steigti būrį, pavadintą „Už tėvynę“. Tai buvo pirmasis LPJŠ pavaldus būrys, įsteigtas Rūdninkų girioje; iš pradžių jį sudarė 20 žmonių. M. Afoninas siūlė būrio vadu patvirtinti Batią (V. Gerulovskį) iš 1942 m. pavasarį atsiųstos NKVD grupės „Pionieriai“, komisaru – jį, M. Afoniną. Tačiau A. Sniečkus, nežinodamas apie veiklą per priešų užnugaryje praleistą laiką, nesutiko V. Gerulovskio skirti būrio vadu. Jis nesutiko ir su M. Afonino prisiimtomis pareigomis, liepė jam visą dėmesį sutelkti kompartijos Trakų apskrities pagrindinio komiteto, kaip „vadovaujančio organo visai mūsų veiklai“, aktyvinimą. Būrio vadu patvirtintas Genys (G. Pušakovas), komisaru Žvirblis (T. Mončiunskas). Būrys turėjo 4 grupes, telkėsi Inklėriškių miške, netoli Rūdiškių. 1943 m. spalio 15 d. būryje buvo 58, po savaitės – 93 žmonės⁹¹. Tačiau jie neturėjo ginklų. Būrio vadovybė 1943 m. lapkričio pradžioje A. Sniečkų informavo: žmonių daugėja, būrys ginkluojasi iš gyventojų atimtais ginklais, bet jie prasti, prašė atsiųsti ginklų, šaudmenų, medikamentų, žemėlapių, kompasų⁹². Tokie prašymai atėdavo nuolat.

Taigi 1943 m. ankstyvą rudenį sovietinio ginkluoto pagrindžio struktūros Rūdninkų girioje pradėjo organizuotis, tačiau jos buvo silpnos, negausios, ne-

apie būrio išformavimą: žodį „paleistas“ jis ištaisė į žodį „praplėstas“, atskaitą vadino „nerimtu rašiniu“ ir kt., *ten pat*, f. 12, ap. 1, b. 1, l. 2.

88 Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. rugsėjo 18 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 409, l. 14; Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. lapkričio 2 d. laiškas A. Sniečkui, *ten pat*, b. 51, l. 60.

89 Gabrio (M. Miceikos) 1944 m. sausio 11 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 410, l. 64.

90 „Perkūno“ būrio partizanų pagrindinis sąrašas, LYA, f. 15, ap. 1, b. 1, l. (vokas).

91 Petro (M. Afonino) 1943 m. rugsėjo 5, 20 ir 23 d., spalio 15 d. ir 23 d., lapkričio 2 d. šifruotės LPJŠ, *ten pat*, b. 407, l. 383; b. 409, l. 28, 48, 198, 244, 283; A. Sniečkaus 1943 m. rugsėjo 6 d. ir 21 d. šifruotės Petru (M. Afoninui), *ten pat*, b. 400, l. 111, 158; M. Osadčio 1953 m. atsiminimai (rankraštis), *ten pat*, f. 3377, ap. 3377, b. 810, l. 1.

92 Genio (F. Pušakovo), Žvirblio (T. Mončiunsko) 1943 m. lapkričio 7 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 409, l. 303.

pasirengusios priimti Vilniaus ir Kauno geto žydų. Todėl sovietinio pogrindžio organizatoriai vietoje ir Maskvoje nežinojo, kaip spręsti į Rūdninkų girią plūstelėjusių žydų įtraukimo į sovietines organizacines struktūras problemas, be to, jų nuomonės išsiskyrė. A. Sniečkus nurodė M. Afoninui pristi žydus į partizanų „būrius“ (pastarasis turėjo tik vieną). D. Šupikovo nuomone, žydų partizanų skirstymas po sovietinių partizanų būrius galėjo neigiamai paveikti Lietuvos gyventojų nuomonę apie raudonuosius partizanus⁹³ (taigi išeitų, kad jis siūlė nepriimti žydų į partizanines struktūras). Vis dėlto nusvėrė A. Sniečkaus nuostata. Kaip laikiną priemonę jis siūlė problemą spręsti „dvejopu būdu“: dalį žydų priimti į bendrą būrį, o kitus laikinai sutelkti į atskirus (žydų) būrius, „visokeriopai jiems padedant“. Daugėjant partizanų grupių dalimis įjungti „savistovias žydų grupes“⁹⁴.

A. Sniečkus 1943 m. rugsėjo 23 d. M. Afoninui ir Sokolovui (J. Nikitinui) nurodė iš žydų, kruopščiai patikrintų, atvykusių iš Vilniaus geto, organizuoti nedidelius savarankiškus būrius, kelti partizaninės kovos uždavinius, šiek tiek vėliau, rugsėjo 29 d., Vilniaus geto žydams steigti atskirą bazę, paskirti vadovybę, duoti operatyvius kovos uždavinius, neleisti „nieko neveikti“⁹⁵.

Įdomu, kad ir G. Zimanas nepritarė pavienių žydų būrių steigimui: tai laikė „netikslingu dalyku“, pasisakė už bendrus, „internacionalinius“ būrius. 1943 m. spalio pradžioje jis A. Sniečkaus prašė leisti žydus išskirstyti po anksčiau veikusius ar kuriamus sovietinių partizanų būrius. Vėliau negaunant ginklų iš sovietų užfrontės, sunkiomis žiemos sąlygomis Rūdninkų girioje jis netgi siekė sustabdyti ar apriboti žydų srautą iš Kauno geto ir siūlė kurtis kaimuose pas gyventojus⁹⁶.

M. Šumauskas nepalankiai vertino žydų būrių ir žydų partizanų vyravimą sovietinio ginkluoto pogrindžio gretose. 1944 m. pradžioje jis pabrėžė, kad G. Zimano veiklos vietovėse susispietė daug pabėgusių žydų, ir nuogaštavo, kad jis daugumos nepriimtų į būrius ir neginkluotų, nes tuomet G. Zimanas tapsiąs „žydų partizanų vadu“, o su žydais partizanais esą dabar Lietuvoje labai sunku⁹⁷.

Sovietinių vadovų įsitikinimu, mišrius tautinius būrius formuoti buvo tikslinga dėl politinių motyvų (tokie būriai turėjo rodyti, kad visų tautybių Lietuvos gyvento-

93 D. Šupikovo 1943 m. spalio 13 d. šifruotė A. Sniečkui, *ten pat*, b. 400, l. 236.

94 A. Sniečkaus 1943 m. spalio 15 d. laiškas Jurgiu (G. Zimaniu), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 76–77. G. Zimanas laišką gavo tik 1944 m. balandžio 9 d., kai atsinaujino 1943 m. rudenį nutrūkė lėktuvų skrydžiai iš sovietų užfrontės.

95 A. Sniečkaus 1943 m. rugsėjo 29 d. šifruotė Petru (M. Afoninui), Sokolovui (J. Nikitinui), *ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 400, l. 166, 188.

96 Jurgio (G. Zimano) 1943 m. spalio 6 d. ir gruodžio 30 d. šifruotės LPJŠ, *ten pat*, b. 409, l. 141, 570.

97 Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. pradžios laiškas A. Sniečkui, *ten pat*, b. 31, l. 40.

jai bendrai ir vieningai kovoja su okupantais (žinoma, už sovietų valdžią); tai turėjo veikti ir kaip auklėjimo priemonė (padėti įveikti antisemitizmo apraiškas).

Taigi sovietinių partizanų vadovai Lietuvoje (neiškiriant G. Zimano) kratėsi vadovaujamo pagrindžio žydiškumo įvaizdžio pirmiausia dėl politinių priežasčių. Tautine sudėtimi iš dalies žydiška buvo 1942 m. sovietų užnugaryje suformuota Raudonosios armijos 16-oji lietuviškoji šaulių divizija. 1943 m. sausio 1 d. duomenimis, lietuviai sudarė 36,3 proc., rusai 29,9, žydai 29 proc. Žydų autorių duomenimis, žydai sudarė apie pusę divizijos – 45–50 proc., lietuviai 25–30 proc. divizijos karių⁹⁸. 1943 m. rudenį Rytų ir Pietryčių Lietuvoje žydiškas pradėjo darytis ir sunkiai besiplečiantis sovietinis ginkluotas pagrindis. Viena iš didžiausių šio reiškinio „blogybių“ buvo ta, kad ji atitiko kertinius nacių Vokietijos propagandos teiginius apie didelį žydų vaidmenį Sovietų Sąjungos politiniame gyvenime ir kovoje prieš vokiečius.

Matyt, sovietinių Lietuvos vadovų neigiamą nuostatą dėl žydų būrių steigimo buvo paveikęs minėtasis įvykis, nutikęs 1943 m. vasarą, kai G. Zimano gerai ginkluotas žydų partizanų būrys be kovos pasidavė vokiečiams ir išdavė kitus partizanus. Apie tai A. Sniečkus G. Zimanui rašė 1943 m. vasarą ir priminė vėliau, 1944 m. pavasarį⁹⁹.

1943 m. rudenį Rūdninkų girioje iš Vilniaus geto žydų sudaryti 4 būriai, pavadinti „Keršytojas“, „Už pergalę“, „Mirtis fašizmui“, „Kova“. „Keršytojo“ būrys pradėtas kurti 1943 m. vasarą Naručio miškuose iš pirmų Vilniaus geto kovotojų. Tai, matyt, buvo G. Zimano minėtasis būrys, patyręs nesėkmę, sukėlusią didelį neigiamą atgarsį tarp sovietinių partizanų. Vėliau, rugsėjį ar spalį, būrys persikėlė į Rūdninkų girią, vadas – Aba Kovneris, komisaro neturėjo. 1944 m. sausio pradžioje buvo 84 partizanai ir ginklų: rankinis kulkosvaidis, automatas, 15 šautuvų, 12 pistoletų¹⁰⁰. 1944 m. birželio pabaigoje būriui priklausė 108 žmonės, tarp jų 98 civiliai, 32 moterys (ginkluotė: 4 kulkosvaidžiai, 24 automatai, 34 rusiški šautuvai, būta ir trofėjinių šautuvų), iš viso ginkluotų partizanų 91, neginkluotų 17; žuvusių partizanų – 10, sušaudytų – 6. Būrys bazavosi 8 km į šiaurę nuo Zigmantiškių kaimo, netoli vadinaamojo Prancūzų kelio. Būrio veiklos 1943 m. rugsėjį–1944 m. liepos 1 d. ataskaitoje teigiama, kad susprogdinti 5 ešelonai, 25 vagonai su „gyvąja jėga“ (tarp žuvusių buvę 200 italų kareivių), sunaikinti 2 kaimai – „baltųjų lenkų“ lizdai, 5 kaimai nuginkluo-

98 J. Dobrovolskas, *Lietuviai kariai Didžiojo Tėvynės karo frontuose*, Vilnius, 1967, p. 49; D. Levin, *Fighting Back: Lithuanian Jewry's armed resistance to the Nazis*, p. 47.

99 1944 m. kovo pabaigoje A. Sniečkus G. Zimanui rašė, kad atsargiai reikia elgtis „panaudojant žydų tautybės žmones“, nes ta nesėkmė su būriu, kurį buvai „senoje vietoje“ (t. y. Naručio miškuose) apginklavęs ir kuris vėliau be šūvio pasidavė vokiečiams ir dar vieną grupę partizanų išdavė, didina antisemitizmą, A. Sniečkaus 1943 m. rugpjūčio 22 d. laiškas Jurgiui (G. Zimanui), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 46; A. Sniečkaus 1944 m. kovo 27 d. laiškas Jurgiui (G. Zimanui), *ten pat*, ap. 7, b. 119, l. 19.

100 Gabrio (M. Miceikos) 1944 m. sausio 7 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 42.

ti, atimta 20 šautuvų ir kita ginkluotė, nupjauta 320 telegrafo-telefono ryšio stulpų. Iš Vilniaus į būrį atvyko 70 žmonių¹⁰¹.

„Už pergale“ būrio 1944 m. parašytoje istorijoje sakoma, kad jis sudarytas 1943 m. rugsėjo 23 d. iš pirmųjų Vilniaus ir Kauno getų žydų, pasitraukusių į Rūdninkų girią (vadas S. Kaplinskis, komisaras Ch. Borovskaja). Kartu atskleidžiama nelengva žydų padėtis ir jų ištraukimo į kovą sąlygos. Žydų kovotojai neturėjo ginklų, maisto, drabužių, kentė badą ir šaltį. Pirmoji įvykdyta diversija – nutrauktas telefono ryšys tarp Vilniaus ir Gardino. Po to atlikta maisto produktų paruoša aplinkiniuose kaimuose, vėliau būrio „štabas“ iškėlė uždavinį apsiginkluoti ir verbuoti žmones (dėl to į Vilnių išvyko viena moteris). Ginklų „plikomis rankomis“, agitacijos ir propagandos priemonėmis įsigyta aplinkiniuose kaimuose¹⁰². Gabrio (M. Miceikos) duomenimis, 1944 m. sausio pradžioje būriui priklausė 75 žmonės, turėjo ginklų: automata, 15 šautuvų, 15 pistoletų¹⁰³. Pagrindinį būrio sąrašą sudarė 119 žmonių, beveik visi žydai¹⁰⁴.

„Mirtis fašizmui“ būrį 1944 m. sausio pradžioje sudarė 55 žmonės (ginkluotė: kulkosvaidis, 12 šautuvų, 10 pistoletų), vadas Š. Brantas, vėliau – Abraamas Reselis¹⁰⁵. Į pagrindinį būrio sąrašą įrašyta 60 partizanų, tarp jų 41 žydas, 15 rusų, lietuviai (Nikolajus Jefimovas), ginkluotė – 2 kulkosvaidžiai, 24 automatai, 56 šautuvai, 20 pistoletų; 30 partizanų ginklų neturėjo. Žuvusių partizanų – 10, sužeistų – 3. Būrys įsikūrė 0,5 km nuo Prancūzų kelio¹⁰⁶.

„Kovos“ būrys įsteigtas 1943 m. lapkritį, jo vadas – Aronas Aronovičius. 1944 m. sausio pradžioje būrį sudarė 55 žmonės (ginkluotė: 12 šautuvų, 10 pistoletų, vadas E. Liubeckis). Pagrindiniame sąraše – 77 žmonės, tarp jų 58 žydai, 15 rusų, į papildomą sąrašą įrašyti 6 partizanai (4 žydai ir 2 rusai)¹⁰⁷.

Vilniaus žydų geto būriai Rūdninkų girioje sudarė vadinamųjų Vilniaus būrių (sovietų šaltiniuose kartais vadinamų Vilniaus brigada) pagrindą. Pagal partinį organizacinį pavaldumą jie priklausė Lietuvos KP(b) Vilniaus miesto ir apskrities or-

101 „Keršytojo“ būrio vadovybės 1944 m. birželio 28 d. duomenys apie būrio sudėtį; būrio 1944 m. liepos 16 d. ataskaita, LYA, f. 13, ap. 1, b. 1, l. 1–2; Partijos istorijos instituto 1954 m. aktas nr. 393 būrio stovyklos vietai nustatyti, LYA, f. 3377, ap. 11, b. 9, l. 74–75.

102 „Už pergale“ būrio 1944 m. rugsėjo 29 d. istorija, LYA, f. 11, ap. 1, b. 1, l. 14, 16.

103 Gabrio (M. Miceikos) 1944 m. sausio 11 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 57.

104 „Už pergale“ būrio pagrindinis sąrašas, LYA, f. 11, ap. 1, b. 1, l. (vokas); Gabrio (M. Miceikos) 1944 m. liepos 4 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 413, l. 333.

105 Gabrio (M. Miceikos) 1944 m. sausio 11 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 58.

106 „Mirtis fašizmui“ būrio pagrindinis sąrašas, LYA, f. 16, ap. 1, b. 1, (vokas); A. Barausko ir kitų ataskaita-atsiminimai, LYA, f. 12, ap. 3, b. 1, l. 19; Partijos istorijos instituto 1954 m. aktas nr. 392 būrio stovyklos vietai nustatyti, LYA, f. 3377, ap. 11, b. 9, l. 72–73.

107 Gabrio (M. Miceikos) 1944 m. sausio 11 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 62; „Kovos“ būrio sąrašai, LYA, f. 10, ap. 1, b. 1, l. (vokai).

ganizacijai. Vilniaus būriams taip pat priklausė „Margirio“, „Perkūno“, kiek vėliau įkurtas A. Mickevičiaus būrys ir diversinė grupė Vilniaus mieste¹⁰⁸.

A. Mickevičiaus būrys 1944 m. sausio pradžioje turėjo 50 žmonių (ginkluotė: kulkosvaidis, 7 automatai, 33 šautuvai, 10 pistoletų), vadas – P. Brazauskas (tikroji pavardė S. Juozapavičius)¹⁰⁹. Būrys turėjo tapti sovietiniu lenkų partizanų būriu (sovietų istoriografijoje tokiu ir laikytas). Jį „šefavo“ Vilniaus miesto pagrindinė komunistų organizacija, Lenkų patriotų sąjunga. Tačiau, kaip matyti iš būrio „pagrindinio sąrašo“, kuriame įrašyti 95 kovotojai, dalyvių tautinė sudėtis labai mišri: galima suskaičiuoti 23 rusus, 18 lietuvių, 14 baltarusių, 14 žydų ir tik 8 lenkus. Būryje buvo 6 ukrainiečiai, karo belaisvių uzbekų, kazachų, kirgizų ir kitų tautybių partizanų. Palyginti daug šio būrio kovotojų (apie 20 žmonių) žuvo¹¹⁰.

Rūdninkų girioje pirmasis įsteigtas „Už tėvynę“ būrys formaliai buvo pavaldus kompartijos Trakų apskrities vadovybei. Be to, jai buvo pavaldūs ir 1943 m. lapkričio pradžioje sudaryti dar du būriai, pavadinti „Išlaisvintojo“ ir „Laisvosios Lietuvos“ vardais. Būrių vadais paskirti buvę Raudonosios armijos karininkai, pabėgę sovietiniai karo belaisviai M. Osadčis ir I. Jatinas. Abu būriai turėjo maždaug po 60 kovotojų. Anot T. Mončiunsko, 1943 m. rudenį Rūdninkų girioje įsikūrusiems būriams, jų štabams ir kovos grupėms vadovavo patyrę vadai ir politiniai vadovai. Tuo metu į Rūdninkų girią atėjo Raudonosios armijos kadrinių karininkų daugiau negu bet kada¹¹¹.

„Išlaisvintojo“ būrio sąrašė iš viso 118 asmenų: 48 rusai, 19 žydų, 6 lietuviai, kiti baltarusiai, ukrainiečiai, lenkai¹¹². „Laisvosios Lietuvos“ būriui priklausė 96 partizanai: 55 žydai, 31 rusas, po 1 lietuvių ir lenką, kiti baltarusiai, ukrainiečiai¹¹³.

1943 m. gruodžio viduryje „Už tėvynę“, „Išlaisvintojo“ ir „Laisvosios Lietuvos“ būriuose buvo 239 žmonės (ginkluotė: 1 sunkusis ir 3 rankiniai kulkosvaidžiai, 11 automatų, 142 įvairūs šautuvai, 69 pistoletai)¹¹⁴, 1944 m. vasarį – 279 partizanai, per šį mėnesį būrių patirti nuostoliai – 2 žuvę, 3 sužeisti partizanai¹¹⁵.

108 Jurgio (G. Zimano) 1944 m. sausio 5 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 35; Gabrio (M. Miceikos) 1944 m. sausio 3 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, l. 18. Žydų istorikas D. Levinas Vilniaus būriams priskiria tik žydų partizanų būrius, D. Levin, *Trumpa Lietuvos žydų istorija*, p. 198.

109 Gabrio (M. Miceikos) 1944 m. sausio 11 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 63.

110 A. Mickevičiaus būrio partizanų pagrindinis sąrašas, LYA, f. 8, ap. 1, b. 1, l. (vokas).

111 T. Mončiunskas, *Rūdninkų girios partizanai*, p. 185–186, 226.

112 Trakų brigados „Išlaisvintojo“ būrio partizanų vardinis sąrašas, LYA, f. 49, ap. 1, b. 1, l. (nenumuototi).

113 „Laisvosios Lietuvos“ būrio sąrašas nr. 1, 1944 m. rugpjūčio 16 d., LYA, f. 50, ap. 1, b. 1.

114 Nežinomo autoriaus duomenys, LYA, f. 51, ap. 51, b. 1, l. (vokas).

115 Petro (M. Afonino) 1941 m. gruodžio 31 d. ir 1944 m. kovo 3 d. šifruotės LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 7, 352.

Tai rodo menką būrių veiklą ir aktyvumą. 1944 m. gegužės pabaigoje buvo 406 žmonės (per mėnesį 9 partizanai žuvo, 11 sužeista). Turėta ginkluotės: 3 minosvaidžiai, 3 prieštankiniai šautuvai, 15 kulkosvaidžių, 100 automatų, 283 šautuvai, 86 pistoletai, 245 granatos. Kovos veiksmuose neva nukauta 27, sužeista 12, paimtas į nelaisvę 1 priešas. Nuginkluoti apskrityje „priešiški elementai“, iš jų atimta 153 šautuvai, 3 rankiniai kulkosvaidžiai. Susprogdinta 15 ešelonų, išvesta iš rikiuotės 15 garvežių, 46 vagonai, iš jų 8 su gyvąja jėga¹¹⁶. Taigi 1944 m. pavasarij būriai veikė aktyviau.

Kompartijos Trakų apskrities pagrindinio komiteto sprendimu, 1944 m. gegužės pradžioje sudarytas naujas būrys ir pavadintas „Pergalės“ vardu (vadas – buvęs karo belaisvis D. Semenychinas). Būrį sudarė 58–65 partizanai, rusai ir žydai (buvo 2 lietuviai). Sovietinio partizano J. Žemaitaičio tvirtinimu, „Pergalės“ būrys buvo žydų būrys, kuriam priklausė Vilniaus žydų geto policininkai, tarp jų ir „gestapo viršininko pavaduotojas“; būrys turėjo 5 rankinius kulkosvaidžius, 14 automatų, 33 šautuvus, 9 pistoletus ir kt.¹¹⁷

1944 m. gegužės pradžioje kompartijos Trakų apskrities komitetas, pabrėždamas partizaninio judėjimo plėtros ir populiarinimo uždavinius, geresnę ginkluotos kovos organizavimą apskrityje, nutarė iš keturių būrių sudaryti Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto pirmąją Trakų brigadą (vadas – T. Mončiunskas, komisaras – Sokolovas (J. Nikitinas), štabo viršininkas – S. Sergejevas¹¹⁸). A. Sniečkus be entuziazmo pritarė idėjai steigti brigadą. Anot jo, kurti brigadą netikslinga, nes tai trukdytų būrių „manevringumui“, tačiau neprieštaravo, kad būtų sudaryta bendra būrių vadovybė. A. Sniečkus rekomendavo išlaikyti būrių savarankiškumą ir juos sujungti tik kraštutiniu atveju, vykdant kovos veiksmus¹¹⁹.

Duomenys apie sovietinių partizanų Trakų brigadą vokiečių okupacijos pabaigoje pateikiami lentelėje.

116 Petro (M. Afonino) 1944 m. birželio 7 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 412, l. 469.

117 J. Žemaitaitis, Pietų Lietuvos partizanų veikla 1943–1944 m., LYA, f. 3377, ap. 3377, b. 1297, l. 2; „Pergalės“ būrio partizanų sąrašas, LYA, f. 48, ap. 1, b. 1a, (vokas); *ten pat*, f. 50, ap. 1, b. 1, l. 24.

118 Trakų brigados vadovybės 1944 m. birželio 8 d. įsakymas brigadai, LYA, f. 51, ap. 51, b. 6a, l. 64.

119 A. Sniečkaus 1944 m. gegužės 10 d. šifruotė Petru (M. Afoninui), Gabriui (M. Miceikai), LYA, f. 1, ap. 1, b. 402, l. 62; A. Sniečkaus 1944 m. gegužės 19 d. šifruotė Petru (M. Afoninui), *ten pat*, l. 119.

4 lentelė

Trakų sovietinių partizanų brigada (1944 m. liepos 4 d. duomenimis)

Būriai	Iš viso partizanų	Žuvę partizanai	Sužeistieji	Dezertyrai
„Už tėvynę“	97	14	11	5
„Išlaisvintojas“	129	8	7	7
„Laisvoji Lietuva“	96	29	6	2
„Pergalė“	70	1	2	1
Iš viso:	392	52	26	15

Trakų brigados būrių ir partizanų 1944–1945 m. sąrašai, LYA, f. 51, ap. 51, b. 1 (vokas nr. 2); *ten pat*, f. 47, ap. 1, b. 1, l. 22; *ten pat*, f. 50, ap. 1, b. 1b, l. 1.

Kauno geto žydai telkėsi „Mirtis okupantams“ būryje, kuris susikūrė 1943 m. lapkričio pradžioje. Tada būrį sudarė 17 partizanų, jis bazavosi Rūdninkų girioje netoli Senųjų Macelių kaimo. Būrio byloje rašoma, kad svarbiausias jo augimo šaltinis turėjo būti „vietiniai gyventojai“, tačiau realiai taip nebuvo, būrį daugiausia papildė sovietiniai karo belaisviai ir Kauno geto žydai. Per visą būrio veiklos laikotarpį įstojo tik 9 vietiniai žmonės (Kauno geto žydai nelaikyti vietiniais). Vokiečių okupacijos pabaigoje būrys turėjo 278 kovotojus¹²⁰.

Sovietų šaltiniuose galima rasti nemažai nepalankių atsiliepimų apie „Mirtis okupantams“ būrį kaip „blogą“, kuriame beveik vien civiliai asmenys, labai nedaug kariškių, „daug moterų ir žydų“, nėra tvarkos. Šie faktai rodo, kad egzistavo trintis ir priešprieša tarp sovietinio pagrindžio dalyvių – karo belaisvių ir žydų, – vis dėlto pasireiškė antisemitizmo apraiškos¹²¹.

120 „Mirtis okupantams“ būrio kovinės veiklos ataskaita per 1943 m. lapkričio 3–1944 m. liepos 16 d. laikotarpį, LYA, f. 32, ap. 1, b. 1, l. 73.

121 Sovietų pagrindžio veikėjas Kaune Pranas (L. Solominas) 1944 m. gegužės 18 d. laiške Stankevičiui (J. Žemaitaičiui) rašė, kad iš Kauno apskrities į Kosto (t. y. Konstantino Radionovo vadovaujamą „Mirtis okupantams“) būrį atvedė 23 partizanus. Tačiau Kostikas („Išlaisvintojo“ būrio vadas K. Izvekovas) atvykusius žmones pradėjo agituoti pasilikti jo būryje; šio būrio vyrai buvę karo belaisviai, yra kovingi, o Kosto būryje 90 proc. partizanų sudaro žydai, jie nekovingi, nėra kadriinių vadų. Nuvykus į būrį, jų pečius ne tik užguls karo uždavinių sunkumai, bet ir teks „visus likusius maitinti“. „Išlaisvintojo“ būrys geriau aprūpintas ir ginklais. Suagituoti atvestieji atsisakė vykti į „Mirtis okupantams“ būrį. L. Solominas piktinosi, kad Petras (M. Afoninas) nenorėjo kištis į šį konfliktą, netgi kaltino jį buvus konflikto iniciatoriumi, esą nesvarbu, kuriame būryje žmonės kovos. (Beje, tokios nuomonės laikėsi ir Trakų brigados vadas T. Mončiunskas.) L. Solominas išrikiavęs savo vyrus ir įsakęs jiems žygiuoti toliau. Dauguma sutiko, tačiau įsikišo Kostiko būrio žmonės, jie šaukė: „neikite, čia jums bus geriau“, „kam gi gyvent kartu su žydais“ ir kt. Sovietinio partizano M. Razzivino 1944 m. gegužės 20 d. raštas ir parodymai, LYA, f. 1, ap. 1, b. 139, l. 36–37; Prano (L. Solomino) 1944 m. gegužės 18 d. laiškas Stankevičiui (J. Žemaitaičiui), *ten pat*, l. 33–34. Galima stebėtis ir sovietinių partizanų vadovų bendravimo kultūra. Dėl minėtojo incidento Kostas (K. Radionovas) 1944 m. gegužės 31 d. kreipėsi į Trakų brigados vadą T. Mončiunską, kurį dėl „žmonių pavogimo“ išvadino „ aferistu ir niekšu“, užsiimančiu „prakeikta fašistine agitacija“. Negrąžinus žmones geruoju, grasino juos atsiimti jėga, esą tam turįs galimybių, Kosto (K. Radionovo) 1944 m. gegužės 31 d. laiškas Žvirbliui (T. Mončiunskui), *ten pat*, l. 37. K. Radionovo laiškas turėjo atgarsį. M. Afoninas jo kopiją nusiuntė M. Miceikai, vertino jį kaip

Trakų brigados vadovybė. Pirmoje eilėje iš kairės – žvalgybos viršininkas A. Zolotovas, štabo viršininkas S. Sergejevas, brigados vadas T. Mončiunskas, antroje eilėje ketvirtas iš dešinės – M. Afoninas. 1944 m. nuotrauka (LCVA, 1713 (7-307))

Taigi, remiantis pateiktais duomenimis, galima dar kartą pasakyti, kad Rūdninkų girioje absoliučią sovietinių partizanų daugumą sudarė žydai ir sovietiniai karo belaisviai. Tokia tautinė sudėtis vertė A. Sniečkų vis aktyviau ir dažniau kelti pogrindžio tautinės sudėties „gerinimo“ klausimus. 1944 m. kovo pabaigoje G. Zimanui jis rašė, kad reikia daugiau dėmesio kreipti į partizanų „tautinį sąstatą“: esą atsargiai reikia elgtis panaudojant žydų tautybės žmones, nes didėja antisemitizmas, kuriam neva ypač pasiduoda „atsilikę belaisviai“. Į vadovaujamas pareigas būtina skirti daugiau gerai patikrintų lietuvių, nes rusams, ypač belaisviams, sunkiau vadovauti ir patraukti gyventojus. A. Sniečkus siūlė sudaryti tautiniu požiūriu mišrius būrius, kuriems „kaip taisyklė“ vadovautų lietuviai¹²².

įžeidžiantį T. Mončiunską. Jo nuomone, kad ir kokie būtų trūkumai ir vidinio gyvenimo netvarka, nederėtų priėti prie tokio santykių aiškinimosi. Būtų teisinga priversti K. Radionovą suprasti padarius grubią klaidą, Petro (M. Afonino) raštelis Gabriui (M. Miceikai), *ten pat*, l. 36. Galiausiai problema buvo išspręsta paskirsčius atvestus žmones į abu būrius, *ten pat*, l. 42.

122 A. Sniečkaus 1944 m. kovo 27 d. laiškas Jurgiui (G. Zimanui), LYA, f. 1771, ap. 7, b. 119, l. 19.

Kitame 1944 m. pavasarį G. Zimanui ir M. Miceikai rašytame laiške, kalbėdamas apie kompartijos įtakos stiprinimą, šalininkų skaičiaus tarp inteligentijos didinimą, „nacionalistų“ įtakos silpninimą krašte, teigė, kad partizanų būrius taip pat reikia „kokybiškai“ gerinti, „aiškiai dėmesio verta“ tautinė jų sudėtis. Pradžioje (1943 m. rudenį) galima buvo su tuo taikstyti, bet dabar visu griežtumu reikia didinti lietuvių skaičių. To nedarant, „kai kur“ partizanų būriai esą gali neturėti autoriteto tarp gyventojų, o tai reiškia, kad jie menkai padės plėsti „mūsų įtaką“¹²³.

Tuo pat metu M. Afoninui jis nurodė, kad būriuose daug dėmesio turi būti skiriama įvairių tautybių partizanų „teisingiems santykiams“. Iš visų jėgų reikia kovoti su antisemitizmu, sukurti tokią organizacinę partizanų struktūrą, kad tokiam reiškiniiui nebūtų jokių sąlygų. Padaugėjus neżydų tautybės partizanų, tikslinga žydus paskirstyti po kitus būrius, „teisingai“ išdėstyti vadovaujančias jėgas¹²⁴.

Daugiausia politiniais motyvais nuo 1944 m. pradžios bandyta vykdyti žydų partizanų būrių reorganizaciją, sugrįžta prie G. Zimano siūlymo telkti mišrius, daugiataučius būrius. Tačiau reorganizacijos priežastimi bent iš dalies buvo ir tam tikra neigiama žydų būrių veikla. A. Sniečkus 1944 m. pavasarį M. Miceikai ir M. Afoninui rašė: „Iš (Raudonosios armijos generalinio štabo) žvalgybos valdybos pasiekė žinios, kad kai kurie žydų būriai marodieriauja, atiminėja iš gyventojų auksą, laikrodžius, medžiagas ir kitą turtą. Patikrinkite ir, jeigu pasitvirtins, reikia patraukti atsakomybėn marodieriaavimo iniciatorius, didžiausius piktavalius sušaudyti nepaisant tautybės. Mes buvome nurodę žydus išskirstyti po visus būrius.“¹²⁵ Buvo pakeisti žydų būrių vadai: „Keršytojo“ būrio vadu paskirtas Petraitis (J. Simanavičius), komisaru I. Jefremovas, „Mirtis fašizmui“ būrio vadu – Kriauklys (S. Maziliauskas), „Kovos“ būrio vadu – I. Veselnickis-Vasilenka.

Nors ir mėginta reorganizuoti, imtis „kosmetinio“ pobūdžio priemonių siekiant „sulietuvinti“ sudarytus iš žydų (ir buvusių karo belaisvių) būrius, padėtis iš esmės mažai keitėsi. Lietuvos sovietinio partizaninio judėjimo „lopšyje“ – Rūdninkų girioje – nuo 1943 m. rudens žydai partizanai sudarė vieną iš didžiausių ir aktyviausių nacionalinių grupių. Į sovietinį ginkluotą pagrindį nestojant kitų tautybių vietos gyventojams, jo struktūrų „žydiškumą“ buvo sunku užmaskuoti.

Raudonųjų partizanų telkimas Rūdninkų girioje, nacionalinė jų sudėtis leido atsirasti ir suvešėti priešpriešai ir konfliktams su vietos gyventojais tautiniu (etniniu) pagrindu. Kaip minėta, Rūdninkų girios būriai nuo ankstyvo 1943 m. rudens

123 A. Sniečkaus 1944 m. (be tikslesnės datos) laiškas Jurgiui (G. Zimanui) ir Gabriui (M. Miceikai), *ten pat*, l. 8 (G. Zimanas laišką gavo 1944 m. balandžio 9 d.).

124 A. Sniečkaus 1944 m. kovo 31 d. laiškas Petrui (M. Afoninui), *ten pat*, l. 27.

125 A. Sniečkaus 1944 m. gegužės 11 d. šifruotė Gabriui (M. Miceikai), Petrui (M. Afoninui), *ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 402, l. 64.

iki 1944 m. balandžio pradžios iš sovietų užnugario negavo jokios ginkluotės ir šaudmenų, ką jau kalbėti apie kitokį aprūpinimą. Taigi iš kaimų savisaugininkų, policininkų ir kitų asmenų atimti (trofėjiniai) ginklai iš esmės buvo pagrindinis sovietinių partizanų ginklavimosi šaltinis. Vis dėlto svarbiausia priešpriešos priešastis buvo žmogiškosios egzistencijos palaikymo, apsirūpinimo maistu problema. 1943 m. rudenį Rūdninkų girioje susitelkus palyginti dideliame skaičiui žmonių, visas materialinis aprūpinimas ėmė slėgti vietos gyventojus, pirmiausia ūkininkus (valstiečius).

Maisto, aprangos, ginklų poreikiai lėmė dažnas ir dideles maisto paruošų bei kitokias operacijas. Apie jas, gyventojų apiplėšimo mastus galima pateikti daugybę pavyzdžių. Antai 253-iojo lietuvių savisaugos bataliono Rakliškių atsparos punkto kariai, 1944 m. sausio pradžioje surengę pasalą prie Pasalio kaimo, iš sovietinių partizanų atėmė pagrobtas 5 karves, 16 avių, 3 kiaules, per susišaudymą užmušti 6 arkliai. Atimti gyvuliai grąžinti savininkams, nes jie buvo mažžemiai valstiečiai¹²⁶.

Kita vertus, sovietinio partizaninio gyvenimo raida ir logika reikalavo aktyviai kovoti ginkluotą kovą. Nepajėgiant kovoti su rimtesniu priešu – vokiečių ir lietuvių karinėmis ir policijos pajėgomis, sovietinių partizanų veiksmai nukrypo į silpniausią „priešo“ grandį – kaimų savisaugas, kurios partizanų būrių ataskaitose dažnai skambiai vadintos „priešo garnizonais“. Kaip matyti iš Rūdninkų girioje veikusių būrių ataskaitų, jų sėkmingai įvykdyti „kovos veiksmai“ dažniausiai buvo įvairios paruošos, o tikrieji veiksmai dažnai likdavo neįvykdyti¹²⁷.

Tai, kad absoliučią sovietinių partizanų daugumą Pietryčių Lietuvoje sudarė dvi žiauriausiai vokiečių okupacijos metais terorizuotos žmonių kategorijos – žydai ir sovietiniai karo belaisviai (daugiausia rusai), padėtį dar labiau komplikavo ir skatino abipusį priešišumą. Patyrę holokaustą, kitaip terorizuoti žmonės buvo linkę į radikalius veiksmus ir turėjo daug psichologinių motyvų. G. Zimano ir kitų sovietų vadovų atsinešta į Rūdninkų girią aktyvios kovos taktika rado palankią dirvą.

1943 m. gruodžio viduryje G. Zimanas informavo A. Sniečkę, kad, prasidėjus partizaninio judėjimo „masinei plėtrai“, Rūdninkų girioje pasitaiko partizanų marodieravimo ir prievartos panaudojimo prieš gyventojus faktų. Stengtasi su tokiais reiškiniais kovoti, skelbta, kad už tai asmeniškai atsakingi būrių vadai¹²⁸.

Apskritai Rūdninkų girioje telkėsi ir veikė didžiausia sovietinių partizanų grupuotė Lietuvoje. 1944 m. kovo viduryje čia buvo 13 būrių, iš viso apie 1 tūkst. par-

126 253-iojo lietuvių policijos bataliono Baltininkų atsparos punkto vedėjo 1944 m. sausio 9 d. raportas bataliono vadui, LCVA, f. R-666, ap. 1, b. 7, l. 260.

127 „Kovos“ būrio vadovybės 1944 m. ataskaita ir dienoraštis apie kovos veiksmus, LYA, f. 10, ap. 1, b. 1, l. 4–14.

128 Jurgio (G. Zimano) 1943 m. gruodžio 15 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 409, l. 482.

tizanų¹²⁹. Tačiau sovietiniai partizanai Rūdinkų girioje tvirtai ir saugiai niekada nesijautė. Po įvykdytų represinių akcijų, ypač negaunant ginklų iš sovietų užnugario, grėšė baudžiamosios vokiečių operacijos, grėsmę kėlė ir priešiška nusiteikę, stiprėjantys lenkų partizanai. Antai 1944 m. vasario pabaigoje sovietinių partizanų vadovybė buvo pasirengusi palikti Rūdinkų girią, būriai išvesti iš savo bazių. Kilus pavojui, matyta tik viena išeitis – išeiti į Naručio miškus. Į A. Sniečkaus klausimą, ar nebūtų galima kai kurias partizanų grupes pasiūsti į pietus¹³⁰, G. Zimanas atsakė: „ten baltieji lenkai“, „į rytus nuo mūsų – taip pat baltieji lenkai“, todėl, jei būriams teks išeiti iš (Rūdinkų) girios, tai tik pas Kazimierą¹³¹ (M. Šumauską).

Kovai su lenkų partizanais ir kitais priešais G. Zimanas reikalavo į Rūdinkų girią permesti keletą brigadų iš rytų (t. y. Baltarusijos). A. Sniečkaus nuomone, tai daryti vargu ar buvo įmanoma ir tikslinga, jo žodžiais, su lenkais „dar ne laikas kariuoti frontalius mūsų“. A. Sniečkus siūlė su jais užmegzti ryšius per gyventojus, palaikančius juos¹³².

Ryšiai su vietiniais lenkais ir jų kaimais buvo silpni. Galima daryti prielaidą, kad su kai kuriais lietuvių kaimais, jautusiais lenkų Armijos kraujos spaudimą, sovietinių partizanų santykiai buvo geresni. Lenkų AK antilietuviškas terorizmas Rytų ir Pietryčių Lietuvoje lėmė tai, kad jų gyventojai raudonuosius partizanus kartais vertino kaip mažesnę blogybę¹³³. Iš įvairių šaltinių matyti, kad palyginti glaudžius santykius su sovietiniais partizanais palaikė Valkininkų valsčiaus Pirčiupių kaimas, nemažai šio kaimo vyrų partizanavo su sovietais. Kelių žmonių grupė, palaikiusi ryšius su sovietų partizanais, veikė Čižiūnų kaime¹³⁴.

M. Afoninas 1944 m. kovo pradžioje pranešė A. Sniečkui, kad pasiuntė 3 grupes po 10 žmonių į Kaugonių, Semeliškių ir Strėvos miškus; čia jos turėjo steigti atsargines bazes ir išplėsti veiklą – išaugti į partizanų būrius¹³⁵ (tačiau, matyt, nieko neišėjo). Gegužės pabaigoje jis pranešė apie partizaninių grupių kūrimą kaimuose iš

129 Jurgio (G. Zimano) 1944 m. kovo 17 d. šifruotė LPJŠ, LYA, ap. 1, b. 410, l. 433.

130 A. Sniečkaus 1944 m. vasario 29 d. šifruotė Jurgiui (G. Zimanui), *ten pat*, b. 401, l. 167.

131 Jurgio (G. Zimano) 1944 m. vasario 28 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 410, l. 322.

132 A. Sniečkaus 1944 m. balandžio 7 d. šifruotė Jurgiui (G. Zimanui), *ten pat*, b. 401, l. 350.

133 Antai 1944 m. birželio pradžioje Trakų partizanų brigados „Už pergale“ būrio grupė turėjo užduotį nuginkluoti apsiginklavusį lietuvių kaimą V. „derybų keliu“ arba panaudojant jėgą. Pasielkus kaimą pasirodė, kad prieš kurį laiką jį užpuolė ir nuginklavo „baltieji“ lenkų partizanai, jie kaimiečius labai mušė ir kankino. Kaimo ūkininkai savanoriškai davė sovietų partizanams maisto. Šaltinyje pabrėžiami geri partizanų ryšiai su lietuvių kaimų gyventojais, jų palankumas raudoniesiems partizanams, „Už pergale“ būrio kovos veiksmų suvestinė, LYA, f. 11, ap. 1, b. 1, l. 5.

134 J. Mikonio 1958 m. gyvenimo aprašymas, LYA, f. 47, ap. 2, b. 76, l. 9–10.

135 Petro (M. Afonino) 1944 m. kovo 3 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 353; labai panašaus turinio įsakymą Trakų brigados vadovybė paskelbė 1944 m. liepos 3 d., t. y. „išvadavimo“ išvakarėse, *ten pat*, f. 51, ap. 51, b. 6a, l. 72.

vietinių gyventojų (minimi Dargužių, Daniliškių kaimai). Esą grupės apginkluojamos, įsakymais skiriami vadai ir kovinės užduotys¹³⁶. Tačiau realūs rezultatai, matyt, buvo menki.

Sovietinių partizanų laimei, priešai pervertino jų jėgas. Pietryčių Lietuvoje dislokuoto 253-iojo lietuvių savisaugos bataliono vadovybės žiniomis, 1944 m. birželio viduryje Rūdninkų miškuose buvo apie 2 tūkst. sovietinių partizanų, kurie veržėsi šiaurės vakarų kryptimi vykdyti diversijas Kauno–Vilniaus geležinkelyje. Kitos 30–50 žmonių „gaujos“ plėšė maisto atsargoms pasipildyti¹³⁷. Lenkų ginkluoto pogrindžio vadovybės duomenimis, 1944 m. pavasarį Rūdninkų girioje buvo apie 3 tūkst. „sovietinių parašutininkų“, kurie neišėjo iš savo bazių ir laukė atitinkamo įsakymo¹³⁸.

Per visą okupacijos laikotarpį didesnės vokiečių pajėgos nevykdė Rūdninkų girios valymo operacijos ir tik iš artilerijos ar aviacijos kartais apšaudydavo sovietinių partizanų bazes¹³⁹. Iškilus pavojui, sovietiniai partizanai laikinai pasitraukdavo¹⁴⁰.

1943 m. pabaigoje–1944 m., kai Rūdninkų girios regione sustiprėjo sovietinių partizanų veikla, vokiečiai jau neturėjo jėgų jai „išvalyti“. Jie įvairiomis priemonėmis (karinėmis, policinėmis, leisdami kurtis miestelių ir kaimų ginkluotai savisaugai) vykdė tik girios blokadą, iš esmės efektyviai trukdė sovietų partizanams skverbtis į Lietuvos gilumą. Kaip matyti iš įvairių šaltinių, tokios vokiečių priemonės labai sunkino sovietinių partizanų veiklą Rūdninkų girioje. Net 1944 m. pavasarį (gegužės pabaigoje) sovietinių partizanų bazėms (stovykloms) grėsė „įsiviešpatauti badas“¹⁴¹.

Sovietų pogrindis iš Rūdninkų girios plėtėsi pirmiausia Vilniuje. Skverbimąsi šia kryptimi pagreitino G. Zimano užmegzti kontaktai su J. Vito atstovu M. Kora-

136 Petro (M. Afonino) 1944 m. gegužės 25 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 412, l. 289.

137 253-iojo lietuvių policijos bataliono vado kapitono Bareišio 1944 m. birželio 12 d. operatyvinis įsakymas, LCVA, f. R-666, ap. 1, b. 4, l. 89.

138 Lenkijos emigracinės vyriausybės įgaliotinio Vilniaus apygardoje Z. Fedorovičiaus 1944 m. balandžio mėn. ataskaita, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 217, l. 46.

139 T. Mončiunskas, *Rūdninkų girios partizanai*, p. 291; LYA, f. 51, ap. 51, b. 3, l. 4–5. Vokiečiai gana tiksliai žinojo partizanų bazės (žeminių) vietą Inklėriškių miške. 1944 m. vasario viduryje į Trakų apskrities Rūdiškių lietuvių policijos punktą atėjo Daukitionių (?) seniūnijos seniūnas ir smulkiai papasakojo apie sovietinių partizanų bazę. Anot seniūno, sovietinių partizanų bunkeriai buvo 0,5–0,7 km atstumu į pietus nuo Inklėriškų kaimo Aunupio upelio dešinėje pusėje. Neva kiekvienas bunkeris turėjo savo pavadinimą – žydų, rusų, ukrainiečių, lietuvių, lenkai gyveno rusų bunkerioje. Bunkerių vyresnieji sudarė štabą, kuris palaikė radijo ryšį su Maskva. Bazėje galėję būti apie 400 „banditų“, jų vyriausias vadas buvo sovietų kapitonas. Seniūnas bazėje matęs 13 pažįstamų vietinių lietuvių (pateikė jų pavardes). „Banditams“ rusišką amuniciją tiekė lėktuvais, vokiečių gamybos šovinių trūko. Maistu jie apsirūpino plėšdami gyventojus, iš miltų varė degtinę, Seniūno 1944 m. vasario 20 d. apklausos protokolas, LCVA, f. R-666, ap. 1, b. 7, l. 189–190. Iš sovietų ir vokiečių šaltinių matyti, kad 1944 m. balandį vokiečių aviacija bombardavo Inklėriškes ir sovietinių partizanų bazę, remiamas kelių tankų puolė 80 vyrų naikintojų būrys. Partizanai puolimą atrėmė, *Lietuvos liaudis Didžiąjame Tėvynės kare*, p. 277, 280.

140 Jurgio (G. Zimano) 1944 m. kovo 1 d. ir 3 d. šifruotės LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 336, 337, 349.

141 „Už pergale“ būrio 1944 m. gegužės 25 d. kovos veikslių suvestinė, LYA, f. 11, ap. 1, b. 13, l. 4.

blikovu Naručio miškuose 1943 m. vasarą (liepos 25 ar 26 d.), gavus jo informaciją apie padėtį Vilniuje. M. Korablikovo žiniomis, miesto komunistų organizacija turėjo apie 500 narių. Šie aiškiai padidinti duomenys, be abejo, sudomino G. Zimaną ir kitus sovietinio pagrindžio organizatorius (juo labiau kad J. Vito atstovas prašė padėti pinigais ir ginkluote). G. Zimanas A. Sniečkui pranešė kompartijos Vilniaus miesto pagrindinio komiteto sudėtį, siūlė jį patvirtinti kaip laikiną vadovaujančią instituciją, tačiau jos vadovą (sekretorių) prašė atsiųsti iš Maskvos arba šias pareigas eiti laikinai paskirti jį. G. Zimanas taip pat prašė atsiųsti komunistinės literatūros – bendro pobūdžio ir lenkiškos, specialiai skirtos Vilniui ir pan.¹⁴² Matyt, iš M. Korablikovo G. Zimanas gavo Lietuvos išlaisvinimo sąjungos išleisto pagrindinio laikraščio „Tėvynės frontas“ pirmąjį numerį ir lapelių (atsišaukimų). Sovietinius Lietuvos vadovus Maskvoje ypač džiugino tai, kad laikraštis buvo išleistas „bendro fronto“ pastangomis, kartu su „lenkų patriotų sąjunga“, kuri Vilnių pripažįsta Lietuvai¹⁴³.

Kita vertus, A. Sniečkus atsargiai ir įtariai vertino Vilniaus komunistinio pagrindžio veiklą. Suėmus J. Vitą, 1943 m. liepos pabaigoje jis G. Zimanui pranešė, kad Lietuvos KP(b) CK biuras Maskvoje Vilniaus miesto komiteto (susikūrusio be Maskvos žinios) patvirtinti negali, nes jo nariai „nežinomi“. (Tik J. Pševalskį pažinojo evakavęsis į SSRS lenkų komunistų veikėjas Vilniuje S. Jendrichovskis, tačiau to esą maža.) A. Sniečkus patarė G. Zimanui būti atsargiam ir su M. Korablikovu, kurį jis siejo su „lenkų nacionalistais“, be to, nepatikrintomis žiniomis „kažkoks Korablikovas“ buvo trockistas¹⁴⁴.

Iš sovietų užnugario greitai turėjo būti atsiųstas paskirtasis Lietuvos KP(b) Vilniaus miesto pagrindinio komiteto sekretorius. Prieš sudarant naują komitetą, vadovauti Vilniaus komunistiniam pagrindžiui A. Sniečkus Lietuvos KP(b) CK vardu įpareigojo G. Zimaną. Šis turėjo parinkti ir naują komitetą iš gerai patikrintų ir užsirekomendavusių asmenų.

Lietuvos KP(b) Vilniaus miesto ir apskrities pagrindinio komiteto sekretoriumi tapo Gabrys (M. Miceika). A. Sniečkus jam rekomendavo įsikurti M. Afonino bazėje Rūdninkų girioje, tačiau konspiracijos sumetimais veikti atskirai nuo „vietinių“. Jis taip pat perspėjo, kad po „pravirtimų“ Vilniuje (kai buvo suimtas J. Vitas) gali būti užsilikusių provokatorių¹⁴⁵.

142 Jurgio (G. Zimano) 1943 m. liepos 26 d. ir 27 d. šifruotės LPJŠ, *ten pat*, b. 407, l. 160, 169.

143 LPJŠ žvalgybos ir informacijos skyriaus viršininko B. Baranausko 1943 m. liepos 29 d. pranešimas CPJŠ žvalgybos skyriaus viršininkui S. Anisimovui, *ten pat*, b. 22, l. 40.

144 A. Sniečkaus 1943 m. liepos 30 d., rugpjūčio 2 d. ir 7 d. laišakai G. Zimanui, LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 29, 30, 34.

145 A. Sniečkaus 1943 m. rugsėjo 18 d. laiškas Gabriui (M. Miceikai), LYA, f. 16895, ap. 2, b. 191, l. 6.

Sovietų istoriografijoje rašoma, kad M. Miceikos vadovaujamas kompartijos Vilniaus miesto komitetas sudarytas 1943 m. rugpjūčio 10 d. Rūdninkų girioje¹⁴⁶, tačiau iš tikrųjų jis suformuotas gerokai vėliau – spalio 10 d.¹⁴⁷ Tame pat posėdyje kompartijos Vilniaus miesto pagrindinis komitetas nutarė dėmesį sutelkti į teroristinę diverzinę veiklą, Vilniuje organizuoti partizanų junginį ir pradėti šefuoti Rūdninkų girioje įsteigtą A. Mickevičiaus partizanų būrį. Tai reikšė Maskvos požiūrio ir veiklos taktikos išgalėjimą Vilniaus komunistinio pagrindžio veikloje. M. Miceika 1943 m. spalio pabaigoje kaip pagrindinį trukdį veiklai kėlė ginkluotės klausimą. Esą pro Vilnių 3 geležinkeliais kasdien pravažiuoja dešimtys prieš ešelonus, čia esama objektų, kuriuos reiktų susprogdinti, netrūksta ir žmonių, tačiau nėra „nė gramo tolo“¹⁴⁸.

1943 m. rudenį ir žiemą, nutrūkus ginkluotės tiekimui iš sovietų užnugario, Lietuvos KP(b) CK Maskvoje rekomendavo sovietinio pagrindžio vadovams steigti „Lietuvos išlaisvinimo sąjungos“ skyrius (filialus) visoje Lietuvoje, stiprinti steigiamas masines antifašistines organizacijas ir aktyvinti jų veiklą, panaudoti jas „išlaisvinant mases“ iš „nacionalistų“ įtakos. Šį uždavinį įgyvendinti turėjo pavieniai komunistai, automatiškas visų „pagrindinių bolševikinių organizacijų“ įsiliejimas į Lietuvos išlaisvinimo sąjungą buvo draudžiamas¹⁴⁹.

A. Sniečkaus nuomone, sąjungos veiklos *motto* turėjo būti: eiti kartu su SSRS, Raudonąja armija, remti partizaninę kovą, nes kitaip esą iš Vokietijos okupacijos „lietuvių tauta neišsivaduos“. Jis pabrėžė, kad ši organizacija gali padėti „rungtynėse su nacionalistinėmis organizacijomis“, kurios stengiasi pasiglemžti „daugiau žmonių po savo buržuazine vėliava“; paversti ją bendra „tautinio fronto sąjunga“, į kurią galėtų „sutilpti“ visi, kas iš tiesų kovoja prieš vokiečius¹⁵⁰. Tarp lenkų gyventojų jis siūlė propaguoti anksčiau Vilniuje susikūrusią Lenkų patriotų sąjungą, kuri esą nusiteikusi bendrai kovoti su lietuviais prieš vokiečių okupantus¹⁵¹.

Kaip matyti iš pagrindinio Vilniaus miesto komiteto posėdžių protokolų, 1943 m. lapkričio viduryje kompartijos miesto organizacijai priklausė 21 žmogus

146 P. Štaras, *Partizaninis judėjimas Lietuvoje*, p. 127.

147 Lietuvos KP(b) Vilniaus miesto pagrindinio komiteto 1943 m. spalio 10 d. posėdžio protokolas nr. 1, LYA, f. 5323, ap. 1, b. 1, l. 1. Be M. Miceikos, į komitetą įėjo: Sakovičius (J. Pševalskis), Volodia (M. Korablikovas), Petia (A. Mažucas), Žukas (P. Sušinskas), Sonia (S. Madeisker(ytė), *ten pat*. Vėliau komiteto sudėtis ne kartą keitėsi, jį reguliavo sovietinė Lietuvos vadovybė Maskvoje. Antai 1944 m. pradžioje komiteto nariu nepatvirtintas Adamas (K. Namyslovskis), į jo sudėtį įtraukta iš sovietų užnugario atsijusta Albina (G. Glezerytė), *ten pat*, l. 22a.

148 Gabrio (M. Miceikos) 1943 m. spalio 24 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 409, l. 115.

149 A. Sniečkaus 1944 m. sausio 8 d. šifruotė Jurgiui (G. Zimanui), Kazimierui (M. Šumauskui), Mečiui (P. Pranevičiui), *ten pat*, b. 401, l. 23.

150 A. Sniečkaus 1943 m. spalio 15 d. laiškas Jurgiui (G. Zimanui), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 77.

151 A. Sniečkaus 1943 m. lapkričio 14 d. laiškas Kazimierui (M. Šumauskui), Jurgiui (G. Zimanui), *ten pat*, l. 91.

(11 lenkų, 5 lietuviai, 3 rusai, 2 žydai), jie sudarė 5 kuopeles. Į šefuojamą A. Mickevičiaus būrį pasiūsti tik 2 žmonės (planuota 20 asmenų). Tai aiškinta bendra sunkia politine padėtimi ir vidiniais organizaciniais nesklandumais: miesto komunistinės organizacijos buvo negausios ir „neryškios“. Partizanų junginys mieste nesudarytas, diversinė teroristinė veikla neišplėtotą, verbavimo į A. Mickevičiaus partizanų būrį rezultatai menki. Santykinai geriausi rezultatai esą pasiekti dirbant agitacinį propagandinį darbą (atkurta spaustuvė, leisti lapeliai), stiprinant organizacinį partinį darbą (didėjo kompartijos narių skaičius), ypač organizuojant žvalgybą. Atskiru punktu pabrėžta, kad pasiekti nemaži laimėjimai aprūpinant ginklais (į Rūdninkų girią) pasitraukusių žydų partizanų būrį¹⁵².

1943 m. gruodžio viduryje kompartijos Vilniaus organizaciją sudarė 31 narys. Miesto komunistinio pagrindžio vadovybė buvo bendra, tačiau komunistinės organizacijos, nors ir bendradarbiavo, buvo susikūrusios ir veikė tautiniu pagrindu. Lietuvių Lietuvos išlaisvinimo sąjungai priklausė 20 organizuotų narių (policininkų, tarnautojų, gydytojų, valdininkų, amatininkų), buvo 4 „trejetukai“ ir keletas pavienių „kontaktų“. Lenkų patriotų sąjungos veikla buvo menkesnė, jai priklausė 15 asmenų (ne kompartijos narių). Diversinėje teroristinėje veikloje ir verbuojant į A. Mickevičiaus partizanų būrį nepasiekta beveik jokių rezultatų: diversijų per mėnesį neįvykdyta, į būrį pasiūstas tik vienas asmuo. Dėl to miesto partizanų junginio komisaras Volodia (M. Korablikovas) atleistas iš pareigų (jis paskirtas atsakingas už profsąjungų darbą). Užtat žvalgybos srityje įvykdyti beveik visi „Centro“ (t. y. Maskvos) kelti uždaviniai¹⁵³.

1943 m. pabaigoje–1944 m. pradžioje Vilniaus komunistinis pagrindis pradėtas finansuoti, matyt, iš sovietų užnugario. Per mėnesį (nuo 1943 m. gruodžio 10 d. iki 1944 m. sausio 10 d.) gauta daugiau kaip 14 tūkst. rm., o išleista 11,6 tūkst. rm.

1944 m. vasario viduryje Lenkų patriotų sąjunga turėjo 37 narius (kompartijos narių – 16, nepartinių – 21), iš jų Vilniuje veikė 29, kiti provincijoje (Nemenčinėje – 1, Šumske – 2, Baltarusijos teritorijoje). Pavyko į sąjungos veiklą įtraukti keletą žymių lenkų inteligentų. Į A. Mickevičiaus partizanų būrį pasiūsti 5 asmenys. 1944 m. sausio 15–vasario 18 d. vyko Lenkų patriotų sąjungos (Vilniaus) krašto suvažiavimas¹⁵⁴. Konspiracijos sumetimais jis vyko mažomis grupelėmis (po 5 žmones). Tokį „tęstinį“ suvažiavimą sąjungos vadovai vertino kaip didelę politinę kampaniją. Suvažiavimas priėmė išsamią rezoliuciją, kurioje pabrėžta: sąjungos tikslas – ginkluo-

152 Lietuvos KP(b) Vilniaus miesto pagrindinio komiteto 1943 m. lapkričio 13 d. posėdžio protokolas, LYA, f. 5323, ap. 1, b. 1, l. 15–17.

153 1943 m. gruodžio 12 d. posėdžio protokolas, *ten pat*, l. 20a.

154 Lietuvos KP(b) Vilniaus miesto pagrindinio komiteto 1944 m. vasario 20 d. posėdžio protokolas, *ten pat*, l. 22b–22c.

tos kovos organizavimas su okupantais vokiečiais, demokratinės Lenkijos, glaudžiai bendradarbiaujančios su SSRS ir „broliškomis“ Lietuvos, Baltarusijos ir Ukrainos tautomis, sukūrimas. Rezoliucijoje rašoma, kad rytinė Lenkijos siena turi būti nustatyta atsižvelgiant į „etnografinį principą“.

Atsižvelgiant į sąjungos tikslus, kaip svarbiausias sąjungos uždavinys deklaruotas savanorių į A. Mickevičiaus sovietinių partizanų būrį verbavimas, taip pat sabotažo fabrikuose ir įmonėse, žemės ūkio objektuose, geležinkeliuose vykdymas. Rezoliucijoje pasmerktos „baltųjų gaujos“, kurios esą kartu su vokiečiais puola raudonųjų partizanų būrius, naikina „lenkų demokratijos“ aktyvistus, taip pat taikius gyventojus – žydus ir baltarusius¹⁵⁵.

Komunistinio pagrindžio Vilniaus vadovybė sąjungos veiklą vertino prastai: organizacija augo nedaug, nariai nebuvo susitelkę. Vadovaujantis kompartijos trejetas dėl Jurgio (G. Zimano) kaltės negebėjo sudaryti vyriausiosios sąjungos valdybos, nė karto nesusirinko į posėdį. Mečio (J. Jankausko) vadovaujamas miesto partizanų „junginys“ neįvykdė diversinių aktų, jį sudarė tik keletas kovotojų, iš kurių tik trys parodė „šiokią tokį kovingumą“¹⁵⁶.

Vis dėlto organizacijos nariai įvykdė keletą teroristinių aktų, politinių žmogžudysčių. Kaip matyti iš lietuvių policijos pranešimų, Vilniuje 1943 m. rudenį ir vėliau buvo įvykdyta diversijų. Antai 1943 spalio 13 d. naktį minomis susprogdintos elektros paskirstymo (transformatorių) būdelės Ožeškienės aikštėje, Subačiaus ir Žygimanto gatvėse, Šv. Onos ir Rusų gatvių sankryžoje išsprogdinti vandentiekio vamzdžiai¹⁵⁷, mieste buvo platinami komunistiniai atsišaukimai.

Komunistinio Vilniaus pagrindžio veikla 1944 m. pavasarį praktiškai nutrūko, prasidėjo jo narių areštai. 1944 m. balandį suimtas J. Pševalskis, gegužės pradžioje suimama nusišovė G. Glezerytė; iš viso suimta apie 130 žmonių. Tęsti veiklą buvo „nepakeliama“, išvengę represijų pagrindžio dalyviai pasitraukė į Rūdninkų girią¹⁵⁸.

Sovietų šaltiniuose apie Lietuvos išlaisvinimo sąjungos ir Lenkų patriotų sąjungos skyrių veiklą provincijoje duomenų nedaug, informacija nepatikima. G. Zimanas 1943 m. pabaigoje rašė, kad Lietuvos išlaisvinimo sąjungos ir Lenkų patriotų sąjungos skyriai pradedami organizuoti Trakų apskrityje. Žaibas (J. Macevičius)

155 Lenkų patriotų sąjungos suvažiavimo medžiaga, LYA, f. 3377, ap. 3377, b. 885, (lapai nenumeruoti).

156 Lietuvos KP(b) Vilniaus miesto pagrindinio komiteto posėdžio 1944 m. vasario 20 d. protokolas, LYA, f. 5323, ap. 1, b. 1, l. 22c.

157 Vilniaus miesto policijos vado žinios apie įvykius mieste 1943 m. spalio 12–13 d., LCVA, f. R-689, ap. 1, b. 315, l. 76.

158 Vilniaus komunistinio pagrindžio veikėjos J. Pševalskos 1946 m. atsiminimai apie pagrindžio veiklą hitlerinės okupacijos metais, LYA, f. 3377, ap. 3377, b. 885, l. 9–13.

1944 m. balandžio pradžioje LPJŠ pranešė, kad 1944 m. kovą Lietuvoje veikė 86 Lietuvos išlaisvinimo sąjungos skyriai¹⁵⁹.

Pastangas kurti komunistines pagrindžio organizacijas atspindi lenkų nacionalinio pagrindžio šaltiniai. Antai *Niepodleglosc* laikraščio priede „Nasza Wies“ 1944 m. vasario 15 d. paskelbtas įspėjimas, kad Vilnijos kaimuose siaučia komunistų agitatoriai ir įkalbinėja žmones stoti į vadinamąją Lenkų patriotų sąjungą, kurios buveinė Maskvoje, jos nariai – saujelė išdavikų, tarnaujantys bolševizmui. Taip pat įspėjama, kad, be komunistų, kaimuose veikia žmonės, kurie agituoja stoti į lenkų partizanų būrius; jie vadinami lietuvių ir vokiečių provokatoriais¹⁶⁰.

A. Sniečkus 1943 m. rugpjūčio pabaigoje į Pietryčių Lietuvą atsiųstiems sovietų pagrindžio vadovams kėlė uždavinį skverbtis gilyn į Lietuvą ir pabrėžė, kad Trakų apskrityje veikusi komunistų organizacija yra gausi ir turi palyginti palankias veiklos sąlygas, todėl reikia stengtis artimiausioje ateityje sudaryti stiprią bazę, kad į ją būtų galima perkelti daugiau žmonių ir vadovauti kitoms apskritims, pirmiausia padėti Rimoniui (V. Sakalauskui) įsitvirtinti „savo“ (t. y. Alytaus aps.). Kaip svarbų uždavinį Trakų grupei A. Sniečkus kėlė ir ryšių su Kaunu užmezgimą¹⁶¹.

Rugsėjo pradžioje A. Sniečkus sveikino V. Sakalauską, pastarajam „priartėjus“ prie savo apskrities, klausė, ar jau užmezgtas ryšys su A. Ražanausku, kas žinoma apie Tomo (T. Tamulevičiaus) grupės likimą ir kt.¹⁶²

Tačiau įsitvirtinti Alytaus apskrityje buvo nelengva. V. Sakalauskas neskubėjo: 1943 m. rugsėjo pradžioje nusprendęs išvykti, ten laukti žmonių iš sovietų užfrontės¹⁶³, tik rugsėjo pabaigoje jis Maskvai pranešė išeinąs į savo veiklos rajoną, esą ten įmanoma organizuoti ginkluotus būrius, tik trūksta „automatinių“ ginklų ir sprogmenų. Jis ketino laikytis nedidelėmis grupėmis, prašė Maskvos per M. Afoniną atsiųsti ginklų. Vis dėlto nuolatinei bazei įkurti nematė galimybių, nors, anot jo, rimtos karinės jėgos, išskyrus policiją, apskrityje nebuvo. Jis prognozavo, kad ateityje teks susidurti su „besiorganizuojančiais nacionalistais“¹⁶⁴.

G. Zimanas 1944 m. balandžio pradžioje A. Sniečkui rašė, kad V. Sakalauskui Alytaus apskrities pietuose įsikurti nepavyko: 1943 m. rudenį pasiūtą silpnai ginkluotą grupę išvaikė lenkai. Dabar ten nuvyko stipri, gerai ginkluota grupė, tačiau

159 Jurgio (G. Zimano) 1943 m. gruodžio 2 d. šifruotė LPJŠ, f. 1, ap. 1, b. 409, l. 411; Žaibo (J. Macevičiaus) 1944 m. balandžio 5 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 411, l. 148.

160 LCVA, f. R-601, ap. 1, b. 52, l. 115.

161 A. Sniečkaus 1943 m. rugpjūčio 28 d. laiškas Petruui (M. Afoninui), Orlovui (S. Nevedomskui), Sokolovui (J. Nikitinui), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 58.

162 A. Sniečkaus 1943 m. rugsėjo 9 d. laiškas Rimoniui (V. Sakalauskui), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 65.

163 Rimonio (V. Sakalausko) 1943 m. rugsėjo 6 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 407, l. 387.

164 Rimonio (V. Sakalausko) 1943 m. rugsėjo 27 d. ir 29 d. šifruotės LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 409, l. 88, 106.

ir pusės jos nebėra. Apibendrinamas sovietinio ginkluoto pagrindžio kūrimo Alytaus apskrityje nesėkmę padarė išvadą: ten iš karto reikia siūsti dideles jėgas, nes „gyventojai labai blogi“, be to, daug kelių¹⁶⁵.

Ankstyvą 1944 m. pavasarį raudonieji partizanai vykdė žvalgybą Marcinkonių miškuose, ten sąlygos įsikurti buvo geros ir V. Sakalauskas ketino persikelti (tačiau bazę kurti čia, okupacijai baigiantis, nuošaliuose miškuose, matyt, nebuvo prasmės, ji neįkurta)¹⁶⁶.

1944 m. balandžio pabaigoje į Alytaus ir Merkinės apylinkes su dideliu, gerai ginkluotu partizanų būriu išvyko G. Zimanas ir kiti sovietinio pagrindžio Rūdninkų girioje vadovai (būryje buvo ir Raudonosios armijos generalinio štabo žvalgybos Orlovo grupė). Būrys turėjo tą pat tikslą – įsitvirtinti Alytaus ir Seinų (Lazdijų) apskrityse. Būrį pakeliui į Alytaus apskrities miškus apšaudė policija ir kaimų savisaugininkai, per susišaudymus 5 partizanai buvo atkirsti nuo pagrindinio būrio ir grįžo į Rūdninkų girią, o 4 (tarp jų 2 generalinio štabo švalgybos grupės žvalgai) sunkiai sužeisti¹⁶⁷. Vis dėlto G. Zimanas pasiekė Alytaus apskrities miškus ir 1944 m. birželio 21 d. A. Sniečkui pasiuntė prieštarinę savo turiniu informaciją: gyventojai „neblogi“, savisaugos nedaug, policija baili, „gyventi galima“; tačiau jokios bazės įrengti neįmanoma. Tenka klajoti po aplinkinius miškus, kas 2–3 dienas keisti buvimo vietą¹⁶⁸.

Iš Alytaus apskrities miškų turėjo būti siunčiami žvalgai į Kapčiamiesčio apylinkes. Naktys (J. Olekas) su 30 žmonių jas pasiekė 1944 m. gegužės 10 d.¹⁶⁹

Matyt, tai buvo tolesnis G. Zimano bandymas pasiekti Augustavo miškus, čia įkurti atramines sovietinio ginkluoto pagrindžio bazes ir galbūt tęsti sovietų valdžios institucijų veiklą. Šis klausimas sovietinių partizanų šaltiniuose neaiškus, tačiau istoriografijoje esama teiginių, kad vokiečiams pasitraukus iš Seinų ir Suvalkų, čia buvo pradėtos kurti lietuviškosios partinės ir administracinės institucijos. Vis dėlto A. Sniečkus greitai iš šių (Lenkijos) miestų turėjo atšaukti savo pasiuntinius¹⁷⁰.

165 Jurgio (G. Zimano) 1944 m. balandžio 7 d. laiškas A. Sniečkui, *ten pat*, b. 40, l. 26–27.

166 Rimonio (V. Sakalausko) 1944 m. balandžio 30 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 411, l. 465; Jurgio (G. Zimano) 1944 m. gegužės 5 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 412, l. 53.

167 Jurgio (G. Zimano) 1944 m. gegužės 4 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 412, l. 36; Gabrio (M. Miceikos) 1944 m. gegužės 6 d. šifruotė, *ten pat*, b. 412, l. 68.

168 Jurgio (G. Zimano) 1944 m. birželio 21 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 413, l. 85. Sovietiniai partizanai gyventojams siekė sudaryti įspūdį, kad jų labai daug, kad veikia sovietinių „Lietuvos partizanų junginys“. Dėl to policija partizanų veiklos rajonuose bijojusi rodytis. Sovietų šaltiniuose padėtį Pietų Lietuvoje atspindi lenkų partizanų ir lietuvių gyventojų priešprieša, lėmusi pastarųjų palankumo raudoniešiams partizanams tendencijas: Pietų (kaip ir Rytų Lietuvoje) lietuviai esą palaikė sovietų partizanus, nes, jiems atvykus, čia pasirodyti bijojo lenkų partizanai; J. Oleko 1975 m. rugpjūčio 20 d. Pažyma apie „Dainavos partizano“ būrio veiklą, LYA, f. 2, ap. 1, b. 1, l. 22–49.

169 Jurgio (G. Zimano) 1944 m. gegužės 5 d. šifruotė, *ten pat*, b. 412, l. 53. Nakčio (J. Oleko) 1944 m. gegužės 10 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 402, l. 66; Jurgio (G. Zimano) ir Gabrio (M. Miceikos) 1944 m. balandžio 27 d. šifruotės LPJŠ, *ten pat*, b. 411, l. 424, 436.

170 V. Tininis, *Sniečkus: 33 metai valdžioje (Antano Sniečkaus biografinė apybraiža)*, Vilnius, 2000, p. 62.

Kita sovietinių partizanų grupė iš Alytaus apskrities miškų turėjo pasiekti Kazlų Rūdos miškus¹⁷¹. Tai, be abejo, buvo vienas svarbiausių, iki tol neįgyvendintų sovietinio pagrindžio plėtros Lietuvoje uždavinių – užmegzti glaudžius ir nuolatinius ryšius su Kauno pagrindžiu ir išplėsti organizuotą veiklą. Iki tol tai sekėsi labai sunkiai. A. Sniečkus dar 1943 m. rugsėjį M. Afoniną buvo įpareigojęs būtinai užmegzti ryšius su į Kauną pasiūstais sovietinio pagrindžio organizatoriais: Smirnovu (K. Radionovu), Mažūnu (V. Poderiu), K. Lisausku¹⁷² ir kitais. Net Rokiškio apskrityje veikusį A. Raguotį jis ragino atkurti su Kaunu ryšius, nutrūkusius po represijų ir suėmimų 1943 m. vasarą ir rudenį. A. Sniečkus siūlė A. Raguočiuui Kaune steigti nedideles diversines, žvalgybines, agitacines grupes, informuoti jį apie padėtį, gal net pačiam nuvykti į miestą¹⁷³. 1943 m. rudenį su Kaunu ryšius bandė užmegzti ir G. Zimanas¹⁷⁴. LPJŠ su Kaunu neturėjo tiesioginio radijo ryšio, jį palaikė per NKGB grupę. Kauno komunistiniam pagrindžiui sustiprinti G. Zimanas prašė A. Sniečkaus iš sovietų užnugario atsiųsti J. Grigalavičių arba F. Bieliauską. Į tai A. Sniečkus atsakė neigiamai, esą vadovavimas Kaune sustiprės, kai bus užmegztas ryšys su Vilko (J. Pultinevičiaus) grupe¹⁷⁵ (šioji grupė žuvo 1943 m. rugsėjį nusileisdama).

Apie sunkias komunistinio pagrindžio veiklos sąlygas Kaune vaizdžiai byloja viena detalė: G. Zimanas 1943 m. lapkričio pradžioje Maskvai pranešė, kad į Rūdninkų girią iš Kauno atvyko turėjęs mieste veikti Smirnovas (K. Radionovas). Jam ilgiau Kaune išsilaikyti nepavyko, į miestą jis ketino grįžti vėliau¹⁷⁶. (K. Radionovas į Kauną negrįžo ir Rūdninkų girioje vadovavo „Mirtis okupantams“ partizanų būriui.)

G. Zimano duomenimis, 1944 m. pradžioje Kaune buvo 60 kompartijos narių, 70 komjaunuolių ir 138 „masinės organizacijos“ narių¹⁷⁷.

1944 m. kovą prasidėjo Kauno pagrindžio dalyvių suėmimai, suimti 25 žmonės (išdavė kai kurie Lietuvos KP(b) Kauno miesto pagrindinio komiteto nariai). Balandžio viduryje suimta dar 90 žmonių, išaiškinta beveik visa NKGB grupės agentūra, gegužę suėmimai tęsėsi. Prano (L. Solomino) 1944 m. birželio

171 Jurgio (G. Zimano) 1944 m. gegužės 6 d. šifruotė, *ten pat*, b. 412, l. 61.

172 A. Sniečkaus 1943 m. rugsėjo 21 d. šifruotė Petruui (M. Afoninui), LYA, f. 1, ap. 1, b. 400, 158; Jurgio (G. Zimano) 1943 m. rugsėjo 4 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 407, l. 382.

173 A. Sniečkaus 1943 m. rugsėjo 14 d. šifruotė Dalgiiui (A. Raguočiuui), *ten pat*, b. 400, l. 136.

174 A. Sniečkaus 1943 m. lapkričio 29 d. šifruotė Kazimierui (M. Šumauskui), *ten pat*, b. 400, l. 383.

175 Jurgio (G. Zimano) 1944 m. sausio 20 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 410, l. 107; A. Sniečkaus 1944 m. sausio 21 d. šifruotė Jurgiui (G. Zimanui), *ten pat*, b. 401, l. 56.

176 Jurgio (G. Zimano) 1943 m. lapkričio 3 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 409, l. 290.

177 Jurgio (G. Zimano) 1944 m. sausio 25 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 410, l. 126.

1 d. pranešimu, Kaune išliko 30 komunistų, Kauno apskrityje – 22 komunistai ir 29 komjaunuoliai¹⁷⁸.

G. Zimano nuomone, Kaune turėjo būti kuriama nauja kompartijos organizacija, į kurią, kol nebus išaiškinti išdavikai, neturėjo būti priimtas nė vienas „senas partietis“¹⁷⁹.

Lietuvių policija pranešė, kad 1944 m. kovo 23 d. Kaune susekta „šnipų organizacija“, šnipinėjusi karinius objektus ir perdavusi žinias SSRS per radiją (radijo siųstuvą), buvo suimta apie 100 žmonių, organizacijai vadovavo iš SSRS atvykę „parašiutininkai“. Šnipai rengėsi nužudyti P. Kubiliūną ir P. Plechavičių. Vieną iš dalyvių, Voronenką, saugumo policija suėmė, vieną parašiutininką – buvusį A. Sniečkaus sekretorių Krugliakovą – nukovė. Tyrimą tęsė¹⁸⁰.

1944 m. gegužę vienas iš Kauno pagrindžio vadovų, išvengusių represijų, L. Solominas atvyko į Rūdninkų girią. Gavęs radijo siųstuvą ir radistą jis privalejo informuoti LPJŠ apie padėtį Kaune, užmegzti ryšį su V. Barono ir kitais būriais, pasiūstais į Kazlų Rūdos miškus¹⁸¹. G. Zimanas, matyt, atsižvelgdamas į tolesnių represijų pavojų, siūlė L. Solominui su „kauniškiais būriais“ persikelti į Alytaus–Lazdijų (Seinų) apskritį.

A. Sniečkus rekomendavo L. Solominui kurti sovietinių partizanų bazes „šiapus ir anapus“ (t. y. į rytus ir vakarus nuo Kauno), Kazlų Rūdos, Kaišiadorių, Gaižiūnų miškuose. G. Zimanas ir M. Miceika abejojo, ar įmanoma įsteigti bazę Kaišiadorių miškuose: jie palyginti nedideli, iš visų pusių juosiami geležinkelių, ši aplinkybė palengvintų jų blokadą, „gyvas ryšys“ su kitomis bazėmis būtų sunkus. Kita vertus, išblaškius jėgas ir vadovaujančius kadrus būtų sunku „įsisavinti“ Kazlų Rūdos miškus ir palaikyti ryšius su Kauno kompartijos organizacija¹⁸².

Į Kazlų Rūdos miškus bandyta skverbtis ir iš Lazdijų apskrities miškų. Čia 1944 m. gegužės pabaigoje žvalgybą į Kazlų Rūdos miškus pasiuntė J. Olekas¹⁸³.

178 A. Sniečkaus 1944 m. kovo 3 d. ir rugpjūčio 11 d. šifruotės Jurgiui (G. Zimanui), *ten pat*, b. 401, l. 178; b. 402, l. 71; Jurgio (G. Zimano) 1944 m. balandžio 15 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 411, l. 257.

179 Jurgio (G. Zimano) 1944 m. gegužės 8 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 411, l. 384; b. 412, l. 97.

180 Lietuvių policijos savaitinė žinių suvestinė, 1944 m. kovo 29–balandžio 4 d., LYA, f. 3377, ap. 58, b. 266, l. 66.

181 A. Sniečkaus 1944 m. gegužės 29 d. šifruotė Gabriui (M. Miceikai), L. Solominui (Pranui), LYA, f. 1, ap. 1, b. 402, l. 175.

182 Jurgio (G. Zimano) 1944 m. birželio 3 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 412, l. 466; Gabrio (M. Miceikos) 1944 m. birželio 11 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 412, l. 496; A. Sniečkaus 1944 m. birželio 3 d. šifruotė Jurgiui (G. Zimanui), *ten pat*, b. 402, l. 194. Įdomu, kad, sovietinių partizanų pokario šaltinių duomenimis, netoli Kauno, Palemono, Kaišiadorių ir Jonavos miškuose veikė net 3 gausūs (beveik 200 žmonių) sovietinių partizanų būriai, pavadinti „Už Tarybų Lietuvą“ nr. 1–3 būriais, žr. 2 lentelę; „Už Tarybų Lietuvą“, nr. 1 būrio 1944 m. istorija, LYA, f. 26, ap. 1, b. 1, l. 8. Apie šiuos būrius sovietų pagrindžio organizatoriai, siekdami įsitvirtinti Kaune, net neužsiminė.

183 A. Sniečkaus 1944 m. gegužės 30 d. šifruotė, LYA, f. 1, ap. 1, b. 402, l. 177.

1944 m. pavasarį iš Rūdninkų girios pradėta sovietinių partizanų būrius perkėlinėti į Kazlų Rūdos miškus. Iš „Mirtis okupantams“ būrio 1944 m. kovo 1 d. sudaryti 2 nauji būriai ir pavadinti „Pirmyn“ ir V. Barono vardais¹⁸⁴. Būrių vadais paskirti buvę karo belaisviai M. Ceiko ir Semionovas (K. Ivanovas)¹⁸⁵. V. Barono būrys (25 žmonės) į Kazlų Rūdos miškus išėjo 1944 m. balandžio pabaigoje, o kartu ir Raudonosios armijos generalinio štabo žvalgybos grupės radistas su siųstuvu, per kurį būrys turėjo palaikyti ryšį su sovietų užnugariu. Tačiau iš pradžių būrys atvyko pas Naktį (J. Oleką) į Kapčiamiesčio apylinkes, tik vėliau, birželio mėnesį, pasiekė ir Kazlų Rūdos miškus. Birželio 2 d. atvyko 5 A. Mickevičiaus būrio žmonės¹⁸⁶. Vėliau čia atsirado ir „Pirmyn“ būrys. Taigi apskritai skverbimasis į Kazlų Rūdos miškus beviltiškai vėlavo.

Pranas (L. Solominas) 1944 m. liepos viduryje Maskvai pranešė apie neva dideles galimybes Kazlų Rūdos miškuose sovietiniams būriams plėsti ir veikti. Esą „Pirmyn“ būrys liepos viduryje per 2 dienas pagausėjo 45 žmonėmis¹⁸⁷. Tokios prognozės, atrodytų, turėjo realų pagrindą, tačiau tik kalbant apie karo belaisvius, išgyvenusius Kauno geto žydus, sovietų aktyvistus, nes iki tol sovietinio partizaninio „judėjimo“ šiuose miškuose nebuvo. Šie žmonės galėjo įsitraukti į sovietinį pasipriešinimą.

1944 m. pavasarį „Pirmyn“ būriui priklausė 42 žmonės: pagal tautinę sudėtį 7 rusai, 4 lietuviai, 25 žydai ir kt. Atvykęs į Kazlų Rūdos miškus iki 1944 m. rugpjūčio 2 d. (t. y. Raudonosios armijos atėjimo) būrys padidėjo iki 122 žmonių, jame buvo 55 rusai, 14 lietuvių, 36 žydai¹⁸⁸. Taigi šis sovietinių kovotojų būrys, vokiečių okupacijos pabaigoje atėjęs į Užnemunę (Suvalkiją), beveik nedidėjo iš vietos gyventojų lietuvių. Būrio vadas M. Ceiko 1944 m. birželio 19 d. įsakyme būriui savikritiškai rašė, kad užduotis (matyt, gauta būriui išvykstant iš Rūdninkų girios) patraukti į savo pusę gyventojus nevykdoma: su jais partizanai ir toliau grubiai, kaip „banditai“, elgiasi, juos gąsdina, valstiečiai jų neremia. Birželio 6 d. vykdydami maisto paruošos ope-

184 V. Baronas – vienas iš 1941 m. gruodį Kauno Ažuolyne pakartų sovietinių čekistų. Kaune leistame laikraštyje *Ūkininko patarėjas* 1942 m. birželio 19–rugsėjo 4 d. žurnalistas B. Daunoras paskelbė ilgą teštinį straipsnį apie jo veiklą „Čekisto voratinkliuose“. Matyt, tai ir lėmė, kad G. Zimanas ir kiti sovietinės propagandos vadovai, pagerbdami „apšmeižtą“ V. Baroną, jo vardu pavadino sovietinių partizanų būrį. 1944 m. jis apdovanotas „Raudonosios žvaigždės“ ordinu, LYA, f. 1, ap. 1, b. 164, l. 84. Tačiau vėliau paaiškėjo, kad V. Baronas buvo išdavikas, išdavė vokiečiams viską, ką žinojo apie grupę, sovietinę agentūrą, „šmeižė“ kompartiją ir pan., 1945 m. išrašai iš KGB dokumentų apie susikompromitavusius partizanus, *ten pat*, b. 139, l. 7. Taigi buvo pagerbtas per klaidą.

185 Jurgio (G. Zimano) 1944 m. kovo 16 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 434; Lietuvos KP(b) Kauno miesto ir apskrities pagrindinio komiteto sekretoriaus L. Solomino 1944 m. ataskaita, LYA, f. 24, ap. 1, b. 107, l. 10.

186 LYA, f. 20, ap. 1, b. 1, l. 1–2.

187 Prano (L. Solomino) 1944 m. liepos 17 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 404, l. 49.

188 „Pirmyn“ būrio vado M. Ceiko ataskaita apie būrio veiklą 1944 m. kovo 13–rugpjūčio 2 d., LYA, f. 24, ap. 1, b. 1, l. 32.

raciją partizanai ėmė „nereikalingus“ daiktus, rausėsi spintose, skryniuose ir kitose „netinkamos“ vietose ir kt.¹⁸⁹

1944 m. pavasarį į Kazlų Rūdos miškus atsiųsta 3-iojo Baltarusijos fronto štabo žvalgybos skyriaus grupė „Dub“ („Ąžuolas“). Šioji grupė ir „Pirmyn“ būrio partizanai netyčia susišaudė. Aiškinantis konflikto aplinkybes, žvalgybos grupės narys M. Melnikovas liudijo: „Juk akivaizdus faktas, kad (vietiniai) gyventojai bijojo šio būrio“, Kauno geto „kankiniai“, įvairiais keliais atsidūrę Kazlų Rūdos miškuose, vengė su gyventojais ryšių¹⁹⁰.

Taigi sovietinis „partizaninis judėjimas“ Suvalkijoje buvo menkas. Be jau pateiktų duomenų, galima paminėti 1942 m. čia pradėtą organizuoti grupę, kuri vėliau, 1943 m., pasivadino Petriko grupe. Ją sudarė sovietiniai karo belaisviai ir vietiniai komunistai, jos vadovas – nespėjęs pasitraukti į SSRS S. Naujalis (po karo Lietuvos SSR Aukščiausiosios tarybos sekretorius). 1944 m. būrio sąrašė būta 18 žmonių (pagal tautybę 10 rusų, 3 lietuviai, po vieną baltarusį, totorių, ukrainietį, gruziną, armėną). Ryšininkų 1945 m. sąrašė – 46 žmonės¹⁹¹.

Labai silpnos sovietinio pasipriešinimo jėgos netoli Kauno plytinčiame dideliame Kazlų Rūdos miškų masyve lėmė ir nesėkmingas Kauno geto žydų pastangas čia įsikurti. Antai iš Kauno geto 1941 m. spalį pabėgusi E. Bermanaitė tik 1944 m. balandžio pabaigoje užmezgė ryšį su buvusiu Marijampolės apskrities, Sasnavos valsčiaus sovietų milicininku, kalintu Pravieniškėse, A. Pečkiu. Netrukus į Sasnavos valsčiaus Selemos kaimą išėjo Kauno geto žydų (3 žmonės) grupelė ir užmezgė ryšį su iš Rūdninkų girios atvykusiais sovietų partizanais. Tačiau jų vadovas pareiškė, kad dėl „nepalankių sąlygų“ jis galįs į savo grupę priimti tik keletą žmonių ir tik „išmėgintų“, kariškai pasirengusių. Tuo metu Selemos kaime pasirodė daugiau Kauno geto žydų, į Rūdninkų girią išėjo grupė pranešti „apie naujai pradedamą savarankišką partizanų judėjimą“ Kazlų Rūdos miškų apylinkėse ir ieškoti ryšių su Rūdninkų girios partizanais. Pasiųsta grupė (4 žmonės) prie Pravieniškių žuvo, dėl sunkių veiklos sąlygų nesulaukė pagalbos ir iš V. Bieliausko. Nutarta veikti savarankiškai, įsteigti atskirą grupę. Taip Sasnavos valsčiaus Kvietiškių giraitėje 1944 m. gegužę susikūrė nedidelė P. Korčiagino partizanų grupė, ją sudarė žydai, sovietiniai karo belaisviai, vietos komjaunuoliai, iš viso 9 žmonės¹⁹². Siekę išgyventi ir įsijungti į kovą Kauno žydai buvo priversti eiti į Rūdninkų girią; ją pasiekė tik nedidelė Kauno žydų dalis.

189 „Pirmyn“ būrio vado M. Ceiko 1944 m. birželio 19 d. įsakymas, LYA, f. 24, ap. 1, b. 1, l. 16–17.

190 M. Melnikovo 1961 m. parodymai, LYA, f. 3377, ap. 58, b. 822, l. 192.

191 Petriko būrio byla, S. Naujalis 1944–1945 m. pateikti duomenys LPJŠ, LYA, f. 36, ap. 1, b. 1, l. 3–4.

192 Korčiagino (grupės) raudonųjų partizanų veikla 1944 m. gegužės 15–liepos 31 d., E. Bermanaitės užrašai, LYA, f. 30, ap. 1, b. 1, l. 2–9. Autorė tvirtina, kad grupės vadas buvo R. Bermanas, jo padėjė-

1944 m. balandį Alytaus apskrities Merkinės apylinkėse įsteigtas „Dainavos partizano“ būrys (pavadinimą pasiūlė G. Zimanas). Iš pradžių jam priklausė 40, birželio pradžioje – apie 100 žmonių. 1944 m. birželio pradžioje pradėtas steigti antras „Šarūno“ būrys, liepos pradžioje turėjęs apie 60 žmonių¹⁹³. Pasak J. Oleko, buvo nutarta, kad Alytaus apskrities Merkinės apylinkėse veikiąs „Dainavos partizano“ būrys vadinsis „Šarūno“ vardu, o naujai suformuotas būrys, vykstantis į Lazdijų apylinkes, bus pavadintas „Dainavos partizanu“¹⁹⁴.

Paskutinėmis vokiečių okupacijos dienomis sumaišties į sovietų pagrindžio veiklą įnešė ir pats A. Sniečkus. Jis buvo įsitikinęs, kad artėjant Raudonajai armijai vokiečiai mėgins likviduoti partizanų bazes Lietuvoje, manė, kad tokiems įvykiams reikia rimtai ruoštis. Jei būrius teks išvesti iš bazių, reikia nedideles partizanų grupes įkurdinti pas valstiečius, kad būtų galima tęsti diversijas ir žvalgybą. Ypatingus nurodymus A. Sniečkus davė M. Miceikai ir M. Afoninui: M. Miceika, artėjant Raudonajai armijai, turėjo „savo miškuose“ (t. y. Rūdninkų girioje) palikti keletą „smogiamųjų“ klajojančių grupių, iš viso apie 200 žmonių, o kitus partizanus pasiūsti į Augustavo miškus. M. Afoninui taip pat liepta pasilikti apie 200 partizanų, partizanų grupes pasiūsti į Kaišiadorių ir Kaugonių miškus, o likusiems su „Kauno būriu“ pasitraukti į Kazlų Rūdos miškus¹⁹⁵. M. Miceikai ir M. Afoninui nurodyta likti vietoje; jie turėjo būti sovietinės valdžios Vilniuje ir Trakuose priešakyje. M. Miceiką jis įspėjo, kad lenkai gali mėginti paskelbti savo valdžią, įsakė daryti viską, kad tai būtų sutrukdyta (M. Šumauskas turėjo užtikrinti vadovavimą Šiaurės Lietuvos apskritims iki Raudonosios armijos atėjimo ir vėliau)¹⁹⁶.

Kaip vyko skverbimasis į Rytų, Šiaurės Rytų ir Vidurio Lietuvos apskritis ir sovietinio ginkluoto pagrindžio formavimosi procesai? Kaip jau minėta, 1943 m. pavasarį Kazėnų miškuose sudaryta sovietinių Lietuvos partizanų bazė, vadovaujama Lietuvos KP(b) CK operatyvinės grupės narių Baškio (D. Rociaus), Kazimiero (M. Šumausko), Žaibo (J. Macevičiaus) ir kitų. Šioji anksčiau nei Rūdninkų girioje įkurta bazė buvo centras, formavęs organizacines partizanų struktūras (būrius ir grupes), pagrindinis atramos taškas skverbiantis į Rytų, Šiaurės Rytų ir Vidurio

jas A. Pečkys, E. Bermanaitė – sekretorė. P. Štaras teigia, kad grupės vadas buvo A. Pečkys, P. Štaras, *Partizaninis judėjimas Lietuvoje*, p. 250.

Pavelas Korčiaginas – sovietų rašytojo N. Ostrovskio romano „Kaip grūdinosi plienas“ pagrindinis veikėjas. Sovietinė propaganda jį pavertė idealu kovojant už komunizmo idėjas ir darbo žmonių interesus.

193 Rimonio (V. Sakalausko) 1944 m. balandžio 24 d., birželio 1 d. ir liepos 1 d. šifruotės LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 411, l. 393; b. 412, l. 454; b. 413, l. 308.

194 J. Olekas, *Neramios naktys*, Vilnius, 1964, p. 192–193.

195 A. Sniečkaus 1944 m. liepos 3 d. šifruotės Gabriui (M. Miceikai), Petruui (M. Afoninui), LYA, f. 1, ap. 1, b. 413, l. 259, 267.

196 A. Sniečkaus 1944 m. liepos 1, 4 ir 5 d. šifruotės Gabriui (M. Miceikai), Petruui (M. Afoninui), Kazimierui (M. Šumauskui), Jurgiui (G. Zimanui), *ten pat*, b. 402, l. 337, 355, 357.

Lietuvos apskritis. Kazėnų miškai tokiu centru išliko iki pat vokiečių okupacijos pabaigos, nes įsitvirtinti Rytų Lietuvoje (pvz., Švenčionių aps.)¹⁹⁷ dėl lenkų partizanų priešiško iš esmės nepavyko. Dėl „išorės“ (skverbimosi), kai kurių vidaus veiksmų (tautinės gyventojų sudėties ir kt.) pagrindiniai sovietinio pagrindžio židiniai (tiesa, nevienodi) susiformavo ir išplito Zarasų, Rokiškio, Utenos, Panevėžio, Biržų, Šiaulių, bent iš dalies Raseinių apskrityse.

1943 m. gegužę Kazėnų miškuose buvo įsteigti ir čia telkėsi raudonųjų partizanų būriai, pavadinti „Žalgirio“ ir „Vilniaus“ vardais. Šie Baltarusijoje ir Rytų Lietuvoje veikę būriai kartu su kiek vėliau sudarytu K. Kalinausko būriu jau vokiečių okupacijos metais vadinti „Žalgirio“ partizanų junginiu (brigada).

D. Rocius apie „Žalgirio“ būrį A. Sniečkui 1943 m. liepos 19 d. rašė: būryje iš viso 43 partizanai, iš jų 18 žydų, 22 (18 vietinių) rusai, 2 lietuviai. Gegužės 22 d. partizanai nušovė 3 „baltgudžių“ policininkus, 4 sunkiai sužeidė, Šarkovščiznos apylinkėse nuvertė 3 traukinius¹⁹⁸. 1944 m. kovo viduryje būriui priklausė 32 partizanai (ginkluotė: rankinis kulkosvaidis, 18 automatų, 7 šautuvai, 17 pistoletų)¹⁹⁹. Būrio stovykla buvo Vydžių apylinkėse, į rytus nuo Bohino ežero, 3 km į vakarus nuo Žuravovščinos kaimo²⁰⁰.

„Vilniaus“ būrį suformavo Griko (S. Apyvalos) grupė, veikusi vokiečių užnugaryje nuo 1942 m. rudens. Iš pradžių būriui vadovavo S. Apyvala, nuo 1943 m. liepos pabaigos – Būgnas (J. Bagdonas). Pasak M. Šumausko, būrys turėjo augti iš „vietinių žmonių“, tačiau tam neva sutrukdė lietuvių savisaugos dalinių įsitvirtinimas („apsikasimas“) Lietuvos ir Baltarusijos pasieniu, siekiant užkirsti kelią sovietinių partizanų skverbimuisi į Lietuvą. Būrio žmonės turėjo kurtis pas gyventojus, tačiau vokiečiai pradėjo valyti kaimus ir miškus ir tai pasirodė neįmanoma²⁰¹. Vis dėlto iš pradžių būrys augo, jam priklausė nemažai karo belaisvių. 1943 m. rugsėjo pabaigoje M. Šumauskas rašė, kad didelį „Vilniaus“ būrį „valdyti sunku“ ir „dirbti nelengva“²⁰². Kaip minėta, 1943 m. rugsėjį iš „Vilniaus“ būrio buvo sudarytas „Perkūno“ būrys.

197 1943 m. rudenį A. Sniečkus apgailestavo, kad Griku (S. Apyvalai) nepavyko įsitvirtinti Švenčionių apskrityje, reikėtų visas pastangas padėti, kad ten įsitvirtintų, A. Sniečkaus 1943 m. lapkričio 14 d. laiškas Kazimierui (M. Šumauskui), Jurgiui (G. Zimanui), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 91.

198 Baškio (D. Rociaus) 1943 m. liepos 19 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 33, l. 4.

199 „Vilniaus“ būrio ataskaita apie veiklą 1943 m. gruodžio 1–1944 m. kovo 20 d. laikotarpiu, LYA, f. 60, ap. 1, b. 1, l. 1.

200 Žalgirio partizanų būrio stovyklos 1943–1944 m. Kazėnų miškuose Vydžių rajone, Vileikos srityje (Baltarusijos SSR) vietos nustatymo aktas nr. 265 (1953 m.), LYA, f. 3377, ap. 3377-9, b. 42, l. 30–31. Akte sakoma, kad 1953 m. stovyklos vietoje buvo gerai išlikusios 8 gyvenamosios žeminės, virtuvės, sandėlių, karvių gardų liekanos.

201 Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. rugsėjo 28 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 51, l. 52.

202 Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. rugsėjo 28 d. laiškas A. Sniečkui, *Lietuvos liaudis Didžiajame Tėvynės kare*, p. 193.

M. Šumausko ir kitų sovietinių vadovų viltys, kad „Vilniaus“ ir kiti būriai toliau didės iš „vietinių“, atbėgusių iš Lietuvos, gyventojų, neišsipildė. Jie nebėgo ir nepapildė Vakarų Baltarusijoje ir Rytų Lietuvoje veikusių partizanų būrius. „Vilniaus“ ir kitus „Žalgirio“ brigados būrius galima laikyti santykinai pavyzdingiausiais sovietinių Lietuvos partizanų būriais. 1943 m. rugsėjo pabaigoje ir vėliau M. Šumauskas pabrėžė, kad „Vilniaus“ būrys – geriausias iš kovinių vienetų²⁰³.

Būriui 1943 m. rudenį–1944 m. kovą vidutiniškai priklausė apie 50, vėliau 1944 m. gegužę–liepos pradžioje – apie 90 žmonių²⁰⁴. Būrys vykdė diversijas ir kitą kovinę veiklą Adučiųskio miškų apylinkėse, Švenčionių apskrityje. Būryje buvo stengiamasi palaikyti tvarką ir drausmę: tai byloja už marodieriavimą ir raudonojo partizano vardo diskreditavimą mirties bausme nubausti partizanai (jų beveik nebuvo kituose būriuose, ypač veikusiuose Rūdninkų girioje Pietryčių Lietuvoje).

Būrys skirstėsi į smulkesnius organizacinius vienetus: skyrius (*otdelenije*), grupes, neturėjo atskirų (drausmės ir kt.) statutų ir vadovavosi Raudonosios armijos statutais. Partizanai rengėsi įvairiai: dažniausiai vilkėjo civiliais drabužiais, taip pat Raudonosios armijos, vokiečių, Lenkijos kariuomenės uniforma, neturėjo skiriamųjų ženklų, ryškiau skyrusių juos nuo civilių gyventojų. Būrio partizanai buvo ginkluoti iš sovietų užnugario gautais lengvaisiais pėstininkų ginklais: lengvaisiais kulkosvaidžiais, automatais, šautuvais, pistoletais, granatomis. taip pat trofėjiniais ginklais.

„Vilniaus“ būryje, kaip ir kituose partizanų būriuose, netrūko ir visai jaunų, žydų tautybės kovotojų²⁰⁵. Nors būrio veikloje būta akcijų („paruošų akcijos“, pienių ir lėtpjūvių sprogdinimas, eigulių žudymas ir kt.), kurių vykdymo būtinumas ir tikslingumas kelia abejonių, vis dėlto reikia pabrėžti, kad nebuvo nusikalstamų kolektyvinės atsakomybės taikymo ir bausmių vykdymo vietos gyventojams. Tokie veiksmai buvo būdingi Pietryčių Lietuvoje veikusiems sovietinių partizanų būriams. Antai buvo nuginkluoti Girdėnų kaimo savisaugos organizatoriai, vienas sušaudytas, tačiau nesigriebta represinių priemonių prieš jų šeimas.

K. Kalinausko būrys Baltarusijos miškuose įsteigtas 1943 m. rugpjūtį. M. Šumauskas 1943 m. rudenį būrį vadino „nauju būriu“ (įsteigtas rugpjūčio 1 d.). Vadu

203 Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. sausio 30 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 435, l. 113.

204 „Vilniaus“ būrio vadovybės ataskaitos, LYA, f. 57, ap. 1, b. 1, l. 107, 111; „Vilniaus“ būrio vadovybės ataskaitos apie veiklą 1943 m. lapkričio 1–1944 m. balandžio 1 d., *ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 438, l. 107, 207–209, 226.

205 Tai byloja Švenčionių žydų geto kalinio I. Rudnickio (g. 1926 m.) pavyzdys. 1943–1944 m. jis, 17–18 metų jaunuolis, buvo „Vilniaus“ būrio partizanas, dalyvavo keliose diversinėse akcijose sprogdinant Vilniaus–Daugpilio geležinkelį, minuojuo Švenčionių–Vilniaus plentą ir kt. Be abejonės, tokių jaunų partizanų vaidmuo buvo pagalbiniis, ypač vykdant svarbesnes, sudėtingesnes diversijas, „Vilniaus“ būrio vadovybės (vado J. Bagdono, komisaro S. Apyvalos) 1943 m. pabaigos I. Rudnickio charakteristika, LYA, f. 37, ap. 1, b. 85, l. 13.

„Vilniaus“ būrio partizanai 1944 m. žiemą (LCVA, 0-060664)

paskirtas Taujėnas (E. Baleišis), komisaru – Bangaitis (F. Tranas). Į būrį turėjo būti priimami „naujai atvykstantys iš Lietuvos“ ir „vietiniai“ (t. y. Baltarusijos gyventojai). Pasak M. Šumausko, būrys turėjo būti tarsi „koštuvas“, per kurį būtų galima patikrinti „visus naujai atvykstančius“ ir vėliau panaudoti atsakingesniai darbui. 1943 m. rugsėjo 1 d. būrį sudarė 35 žmonės. Atsižvelgiant į „paskutinius įvykius“ Lietuvoje (t. y. tada vokiečių vykdytą baudžiamąją operaciją, žmonių gaudynes – šios represijos, sovietinių vadovų supratimu, sudarė palankias sąlygas būriui plėsti), į Lietuvą išsiųsta „stipri grupė“ partizanams verbuoti ir darbui organizuoti²⁰⁶. Tačiau atvykstančiųjų iš Lietuvos nei 1943 m. rudenį, nei vėliau nebuvo. Išskyrus vadovybę, būrį sudarė daugiausia karo belaisviai. 1944 m. vasarą būriui priklausė 140 žmonių; tautinė sudėtis buvo daugmaž tokia: 60 rusų, 35 lietuviai (jų skaičius, atrodytų, gerokai padidintas), 20 žydų, kitų tautybių asmenys²⁰⁷.

Sovietinės vadovybės pirminiais planais, būrys turėjo veikti Vilniaus apylinkėse²⁰⁸, bet sutrukdė lenkų partizanai. 1943 m. spalio pradžioje E. Baleišio grupė, ma-

206 Lietuvos liaudis *Didžiajame Tėvynės kare*, p. 193.

207 LPJŠ būrių ir grupių 1945 m. sąrašai, LYA, f. 1, ap. 1, b. 488, l. 20.

208 Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. rugsėjo 28 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 51, l. 49.

tyt, prieš tai pabuvusi Utenos apskrityje pas P. Kutką, persikėlė į Pabradės apylinkes, Bangaitis (F. Tranas) su grupe veikė Kazitiškio miškuose. M. Šumauskas 1943 m. lapkričio pradžioje A. Sniečkui pranešė, kad K. Kalinausko būrys veikia Pabradės apylinkėse, pasipildo vietiniais gyventojais²⁰⁹. K. Kalinausko būrys turėjo veikti į šiaurę nuo „Vilniaus“ būrio, Švenčionių apskrities šiaurinėje dalyje. 1943 m. lapkričio pabaigoje buvo apie 50 žmonių²¹⁰. Apskritai būryje, kuriam buvo skirtas „koštuvo“ vaidmuo, žmonių skaičius labai keitėsi: vieni pasirodė kaip netinkami partizanauti, pašalinti iš būrio už įvairius nusižengimus (tarp jų buvo nemažai žydų), kiti atiduoti baltarusių partizanams²¹¹ (matyt, kaip Baltarusijos gyventojai).

Sovietinė vadovybė 1943 m. rudenį numatė, kad K. Kalinausko būriui veikiant Pabradės apylinkėse, Perkūno būriui – į pietus nuo Vilniaus (kitiems sovietinių partizanų būriams rytuose – Baltarusijos miškuose), sovietinių partizanų būriai Vilnių apjuostų iš trijų pusių²¹². Tačiau tokius sovietinių Lietuvos partizanų „strateginius“ planus realizuoti sutrukdė lenkų partizanai. 1944 m. kovo 1 d. Pabradės apylinkėse K. Kalinausko būrį užpuolė ir sutriuškino Armijos krajevov partizanai. Kaip „Žalgirio“, iš dalies „Vilniaus“, K. Kalinausko būrys telkėsi Kazėnų miškuose į rytus nuo Bohino ežero ir Pleterovo kaimo²¹³.

1943 m. rudenį baudžiamoji vokiečių ekspedicija Kazėnų miškuose sovietiniams partizanams padarė didelę žalą, išblaškė suformuotus organizacinius branduolius, nutraukė ryšius su vietiniais gyventojais ir kt. Vėliau A. Sniečkus čia veikusiems sovietinio pagrindžio vadovams nurodė išsiaiškinti, kiek yra žmonių, kad būtų galima sudaryti ir pasiųsti į Lietuvą „stiprias“ grupes. Žaibas (J. Macevičius), turėdamas galvoje „Žalgirio“ būrį, rašė, kad artimiausiu laiku partizanus reikia parengti taip, jog jie galėtų veikti ir sunkesnėmis negu 1943 m. rudens blokados sąlygomis, kai partizanai braidė po mišką „kaip avių bandos“. Visi būriai esą turi būti manevringi, gebantys pasidalyti į kovines grupes, o prareikrus, galinčias išsiveržti iš apsuptyties ir pan.²¹⁴ Tik 1944 m. birželio antroje pusėje K. Kalinausko ir „Žalgirio“ būriai grupėmis persikėlė į Labanoro miškus²¹⁵.

209 Zigmo (P. Kutkos) 1943 m. spalio 5 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 409, l. 134; Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. lapkričio 8 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 409, l. 335.

210 Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. lapkričio 24 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 409, l. 400.

211 Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. pabaigos laiškas A. Sniečkui, *ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 6, l. 34–35; 1943 m. rugsėjo 2–lapkričio 30 d. pranešimai apie K. Kalinausko būrį, *ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 438, l. 214.

212 Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. lapkričio 8 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 409, l. 335.

213 K. Kalinausko būrio stovyklos 1943–1944 m. Kazėnų miškuose Vydžių rajone Baltarusijos SSR vietos nustatymo aktas nr. 270 (1953 m.), LYA, f. 3377, ap. 3377-9, b. 42, l. 30–31.

214 A. Sniečkaus 1943 m. spalio 26 d. šifruotė Ežerskiui (A. Zaicui), LYA, f. 1, ap. 1, b. 400, l. 285; Žaibo (J. Macevičiaus) 1943 m. gruodžio 1 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 6, l. 25.

215 Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. birželio 20 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 413, l. 157.

„Vilniaus“, „Žalgirio“, K. Kalinausko būrių buvę ryšininkai ir rėmėjai 1958 m. (LCVA, 5286-1 (22-76))

Į geografiniu požiūriu netolimą Zarasų apskritį sovietų pagrindžio organizatoriai Vaškys (J. Vanagickas), Anglis (J. Strelcovas) ir kiti išsiųsti 1943 m. birželį²¹⁶. Iki tol ir vėliau pagrindžio organizacinės struktūros apskrityje buvo neveiklios, anot D. Rociaus, gyveno „be jokių užsimojimų kovoti“, plėšikavo²¹⁷. 1943 m. liepos pradžioje iš Zarasų apskrities į Kazėnų miškus atsiųsti 2 ryšininkai ir 10 vietinių ginkluotų partizanų; visi jie buvo rusai. M. Šumauskas grupę apginklavo, aprūpino sprogmenimis, pavadino „Už Tėvynės laisvę“ ir grąžino atgal²¹⁸. Taip Zarasų apskrities miškuose atsirado sovietinių partizanų būrys, vėliau pavadintas „Kęstučio“ būriu.

Tuo pat metu, 1943 m. liepos viduryje, Zarasų apskrityje pakeliui į Kazėnų miškus į nelaisvę pateko ir žuvo atsiųsta iš sovietų užfrontės partizanė M. Melnikaitė (Kuosaitė). Šis įvykis plačiai, tačiau vienpusiškai, su iškraipymais nušviestas

216 Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. birželio 29 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 407, l. 63.

217 Baškio (D. Rociaus) 1943 m. liepos 19 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 33, l. 4.

218 Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. liepos 16 d. šifruotės LPJŠ, *ten pat*, b. 407, l. 113–114.

sovietinėje istoriografijoje: partizanės asmenyje išaukštinta sovietinių partizanų kova, M. Melnikaitė paskelbta SSRS didvyre, kita vertus, nutylėti įvykiai, pakirtę sovietinį ginkluotą pasipriešinimą Zarasų apskrityje²¹⁹.

Apie sunkią raudonųjų partizanų padėtį Zarasų apskrityje galima spręsti iš J. Vanagicko 1943 m. rugsėjo 7 d. laiško M. Šumauskui. Pasak jo, išėję į užduotis partizanai priversti badauti. Ten, kur teko vykdyti maisto paruošą, galima buvo sulaukti šūvių, maža to, gauti užnuodyto maisto (taip esą atsitiko geležinkelio sprogdintojų grupei). Gyventojai sovietinių partizanų labai bijojo, laikė juos banditais plėšikais. Tie, kas neturėjo ginklo, neatidarydavo durų, stengėsi pabėgti ir pranešti „šauliams“ ar policijai. Per visą laiką partizanai neva nieko neapiplėšė, prašydavo tik pavalgyti, bet gyventojai pranešdavo policijai, kad buvo atėję banditai ir apiplėšė (paėmė 2 litrus pieno ir kilogramą duonos)²²⁰.

1943 m. rudenį Zarasų apskrityje kai kurie sovietiniai partizanai – vietiniai rusai, siekdami išvengti represijų savo šeimoms, legalizavosi ir buvo išvežti darbams²²¹. Anglis (J. Strelcovas) 1943 m. pabaigoje atskaitoje M. Šumauskui kaip sunkinančią veiklos Zarasų apskrityje aplinkybę minėjo tai, kad sovietiniai partizanai neturi ryšių su „lietuvių komunistais“, kol kas esą vieni rusai, o rusų jaunimo labai mažai. Jis vylėsi, kad įtemptai dirbant į sovietinio pogrindžio veiklą pavyks įtraukti ir lietuvius²²². Gruodžio pradžioje apskrityje veikę sovietiniai partizanai (beveik visi karo belaisviai) pasitraukė į Kazėnų miškus. Žaibo (J. Macevičiaus) duomenimis, Zarasų

219 J. Vanagickas 1943 m. liepos 10 d. išsiuntė vietinių grupę su palydovais Paukščiu (S. Krasnovu) ir Kuosaitė pas Baškį (D. Rocių) į Kazėnų miškus, iš viso 7 žmones. Grupė sėkmingai perėjo (Vilniaus–Daugpilio) geležinkelį ir apsisitojo poilsio miškelyje 3 km nuo Rimšės miestelio. Ten rytą ją aptiko miestelio savivaldybės raštininkas. Jis prašė, kad jį paleistų. S. Krasnovas prigrasinęs, kad neįskųstų, jį paleido. Po pusvalandžio 17 šaulių ir policininkų grupę apsupo. Prasidėjo susišaudymas. Iš pradžių Paukštys pasidavė į nelaisvę, o Kuosaitė atkakliai kovėsi, kol baigėsi šoviniai: iš automato ji nukovė 6 priešus. Kai baigėsi šoviniai, ji sviedė granatą, kita granata norėjo susisprogdinti, tačiau policininkas šautuvo buože ją išmušė (iš rankų). Kuosaitė ir dar vienas partizanas paimti gyvi į nelaisvę. Policininkai vietoje nušovė tris partizanus, vienam pasisėkė pabėgti. Susišaudymas esą tęsėsi nuo 8.30 val. ryto iki 9 val. vakaro. J. Vanagickas pabrėžė, kad mūšyje geriausiai laikėsi Kuosaitė, parodė „atsidavimą ir meilę tėvynei“. Be to, tardoma, nors ir buvo kankinama, nieko neišdavė. Paskutiniai jos žodžiai (prieš mirtį sušaudant) buvo tokie: „mirštu, žinau už ką mirštu.“ O Paukštys vertas liaudies priešų vardo, jis išdavė viską, ką žinojo. Bet tai jo neišgelbėjo, esą jis buvo pakartas. Sušaudytų partizanų laikysenos „negalima žinoti“, jie buvo beginkliai, Vaškio (J. Vanagicko) 1943 m. rugpjūčio 1 d. laiškas Kazimierui (M. Šumauskui), LYA, f. 1, ap. 1, b. 437, l. 181. Šį liudijimą galima vertinti kaip vieną autentiškiausių, tačiau jame, matyt, yra netikslumų ir dėl M. Melnikaitės išaukštinimo. Vėliau J. Vanagickas laiške A. Sniečkui rašė apie kitą ne mažiau tragišką šių įvykių pusę: Paukštys važinėja su policija ir vokiečiais (po apskritį) ir vykdo terorą „prieš mūsų žmones“. Paukščio tėvai patenkinti, kad sūnus liko gyvas ir perėjo pas priešą. Iš laiško galima suprasti, kad Paukščio (S. Krasnovu) tėvus sovietiniai partizanai represavo, sudegino jų sodybą, Mykolo (J. Vanagicko) 1943 m. rugsėjo 17 d. laiškas Kazimierui (M. Šumauskui), LYA, f. 1, ap. 1, b. 37, l. 28–29.

220 Mykolo (J. Vanagicko) 1943 m. rugsėjo 7 d. laiškas Kazimierui (M. Šumauskui), LYA, f. 1, ap. 1, b. 37, l. 27.

221 Žaibo (J. Macevičiaus) 1943 m. gruodžio 19 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 409, l. 483.

222 Anglies (J. Strelcovo) 1943 m. gruodžio 31 d. laiškas Kazimierui (M. Šumauskui), *ten pat*, b. 438, l. 60.

apskrityje liko 25 partizanai, apie „pogrindinę organizaciją“ atvykę karo belaisviai partizanai nieko nežinojo²²³.

Didelė nesėkmė sovietinį pogrindį Zarasų apskrityje ištiko 1943 m. rudenį. Lapkričio 28 d. policijai apsupus vieną sodybą, žuvo J. Vanagickas (su minėtąja A. Jachimovič (Kruglova), į policijos rankas pateko svarbūs dokumentai – Zarasų apskrities partizanų, jų rėmėjų, žmonių, pas kuriuos gyveno partizanai, sąrašai ir adresai, būrio veiklos ataskaita, žemėlapiai²²⁴. Prasidėjo sovietinio pogrindžio dalyvių apskirtyje suėmimai, jo struktūros pakriko ir iš esmės buvo likviduotos. Pakrikimo mastai buvo tokie dideli, kad A. Sniečkus svarstė, ar nereikėtų paleisti visą Zarasų apskrities pogrindžio organizaciją ir kurti naują, kruopščiai patikrinus kiekvieną narį. Sovietiniams kitų apskričių vadovams jis nurodė nutraukti ryšius su zarasiškiais. 1944 m. pavasarį patarė būti atsargiems palaikant ryšius su jais, visus zarasiškius, net ir jų vadovus, atsiųstus iš sovietų užnugario, „tikrinti“²²⁵.

Pirminių sovietinių šaltinių duomenimis, Zarasų apskrityje veikęs „Už tėvynės laisvę“ (vėliau Kęstučio) sovietinių partizanų būrys nuo 1943 m. birželio iki 1944 m. liepos išaugo nuo 5 iki 50 žmonių, iš jų 31 vietinis. Po išdavysčių ir represijų būrys likdavo be ryšio su gyventojais ir jų pagalbos. Sovietų pogrindžio padėtis Zarasų apskrityje rodytų, kad nereiktų pervertinti ir vietinių rusų gyventojų paramos jo dalyviams²²⁶.

Kiek geresnė sovietinio pogrindžio padėtis buvo Rokiškio apskrityje. Čia 1943 m. pavasarį iš sovietų užnugario atvykusi Skardžio (P. Paunksnio) grupė rado karo belaisvių ir vietinių gyventojų rusų būrį, vadovaujamą Raudonosios armijos leitenanto F. Djakovo. 1943 m. gegužės viduryje jam priklausė apie 40 partizanų, 17 besislapsčiusių žmonių turėjo ryšį su būriu²²⁷. Palyginti gausiame būryje buvo netvarka, kriminalinio elemento, „įtartinų“ asmenų, partizanai plėšikavo, grobė. Pasak A. Sniečkaus, būrys turėjo stiprius ryšius su vietiniais, „visa bėda, tik gal daugiau su rusais, o ne vietiniais lietuviais“²²⁸. Rokiškio miškuose buvo besislaps-tančių žmonių iš Kauno.

223 Žaibo (J. Macevičiaus) 1943 m. gruodžio 24 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 409, l. 524.

224 Žaibo (J. Macevičiaus) 1943 m. gruodžio 24 d. laiškas Kazimierui (M. Šumauskui), LYA, f. 1, ap. 1, b. 435, l. 54.

225 A. Sniečkaus 1943 m. gruodžio 14 d. šifruotės Kazimierui (M. Šumauskui) ir Dalgiui (A. Raguočiu), *ten pat*, b. 400, l. 423, 425; A. Sniečkaus 1944 m. gegužės 9 d. ir liepos 1 d. šifruotės Dalgiui (A. Raguočiu), *ten pat*, b. 402, l. 57; b. 402, l. 340.

226 Ataskaita apie nelegalią veiklą vokiečių okupacijos metais, apsvarstyta Lietuvos KP(b) Zarasų apskrities komiteto 1944 m. rugsėjo 18 d. posėdyje, LYA, f. 913, ap. 913, b. 1, l. 29; *ten pat*, f. 1771, ap. 7, b. 83, l. 5.

227 F. Djakovo 1943 m. gegužės 22 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 406, l. 175.

228 A. Sniečkaus 1943 m. birželio (tikslinės datos nėra) laiškas Kazimierui (M. Šumauskui), Jurgiu (G. Zimanui), Baškiui (D. Rociui), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 19; 1943 m. birželio 24 d. laiškas, *ten pat*, l. 22.

A. Sniečkus reikalavo ryžtingai išvalyti F. Džakovo būrį nuo įtartinų asmenų. Šią užduotį turėjo įvykdyti į Rokiškio apylinkes pasiųstas Dalgis (A. Raguotis) su gausia grupe. Konspiracijos sumetimais atvykusios iš sovietų užfrontės grupės turėjo veikti atskirai nuo vietinių²²⁹. A. Raguotis, 1943 m. rugpjūčio pradžioje pasiekęs Rokiškio apskritį ir susipažinęs su padėtimi F. Džakovo būryje, Maskvos prašė atsiųsti pagalbininką (komisarą) – tvarkai įvesti reikalinga „geležinė ranka“²³⁰.

Sovietinių partizanų aktyvėjimas Rokiškio apskrityje atkreipė vokiečių ir lietuvių policijos dėmesį. Panevėžio apygardos spaudoje jau 1943 m. gegužės viduryje pasirodė pranešimas apie gyventojų pastebėtą „ginkluotų plėšikų gaują“. Juodupės policija su pagalbiniais policininkais gegužės 2 d. vykdė persekiojimo operaciją, abi pusės turėjo nuostolių. Iškvietus pagalbą iš Rokiškio (atvyko keliolika lietuvių policininkų ir vokiečių žandarų), nukauti 6 plėšikai. Buvo spėjama, kad tai pabėgę karo belaisviai²³¹.

A. Raguotis 1943 m. rugsėjo viduryje pranešė, kad pas jį yra Kauno antifašistinio komiteto narys J. Laurinkus ir prašo padėti ginklais, teigia galįs Kaune sudaryti 100 žmonių būrį. A. Raguotis klausė, ką daryti²³². A. Sniečkus liepė palaikyti ryšius su Laurinkumi, tai esą labai svarbu²³³.

M. Šumauskas 1943 m. rugsėjo viduryje manė esant būtina, be ginkluotės ir pinigų, A. Raguočiu nusiųsti 4 lietuviškas spaustuves (Utenos, Zarasų, Rokiškio ir Biržų aps.)²³⁴.

1944 m. sausį F. Džakovo būrys išskirstytas į grupes, kai kurie būrio partizanai išėjo į Kazėnų miškus²³⁵.

1944 m. kovo viduryje Rokiškio apskrityje telkėsi apie 100 sovietinių partizanų. Pagal A. Raguočio 1944 m. birželio 7 d. pranešimą Rokiškio apskrityje veikė:

1-oji grupė – 28 žmonės, vadas I. Sinelnikovas, komisaras Kolcovas (tikroji pavardė – S. Kopytkovas);

2-oji grupė – 22 žmonės, vadas buvęs karo belaisvis A. Chlebnikovas, komisaras Kiela (tikroji pavardė – Klyčiovas);

229 Baškio (D. Rociaus) 1943 m. liepos 1 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 407, l. 68; A. Sniečkaus 1943 m. birželio 24 d. šifruotė Baškiui (D. Rociui) ir Jurgiui (G. Zimanui), *ten pat*, b. 398, l. 189; jų 1943 m. birželio 26 d. šifruotė A. Sniečkui, *ten pat*, b. 407, l. 46.

230 Dalgio (A. Raguočio) 1943 m. rugpjūčio 11 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 407, l. 248. A. Sniečkus A. Raguočiu patarė nebūti visiems vienoje vietoje, išsiskirstyti, veikti didesnėje teritorijoje, izoliuotis nuo F. Džakovo žmonių, juos griežtai apklausti ir kt., A. Sniečkaus 1943 m. rugpjūčio 11 d. šifruotė Dalgiiui (A. Raguočiu), *ten pat*, b. 400, l. 43.

231 *Panevėžio apygardos balsas*, 1943, geg. 15, p. 4.

232 Dalgio (A. Raguočio) 1943 m. rugsėjo 11 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 407, l. 434.

233 A. Sniečkaus 1943 m. rugsėjo 25 d. šifruotė Dalgiiui (A. Raguočiu), *ten pat*, b. 400, l. 176.

234 Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. rugsėjo 22 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 409, l. 39.

235 Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. sausio 23 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 410, l. 128.

3-ioji grupė – 23 žmonės, vadas F. Djakovas, komisaras Dubrovskis (T. Golubovas);
4-oji grupė – 22 žmonės, vadas Bangaitis (F. Tranas), komisaras Rutkauskas (vietinis);

5-oji grupė – 20 žmonių, vadas Matelis (A. Baronas), komisaras Zuikis (J. Zovė);
6-oji grupė – 6 žmonės (štabas), radijo siųstuvo apsauga, ryšininkai²³⁶.

Taigi „Žemaitės“ būrys, jis sovietinėje istoriografijoje vadinamas „Žemaitės“ sovietinių partizanų junginiu, turėjo 121 partizaną.

1944 m. birželį vykdant miškų valymą policijai įkliuvo sovietinių partizanų radijo siųstuvai, apskrityje nuvilnijo dideli areštai. Pasak A. Raguočio, iš Šalagalių (Šilagalų?) ir Aluotų kaimų išvežė visą jaunimą²³⁷.

Apskritai sovietinių partizanų veikla Rokiškio apskrityje santykinai buvo stipriausia visame Šiaurės Rytų Lietuvos regione, o apskrities miškus galima laikyti savotišku Rūdninkų girios Pietryčių Lietuvoje atitikmeniu.

Iš Baltarusijos miškų į Lietuvą 1943 m. pavasarį pirmoji išvyko Skardžio (P. Paunksnio) grupė ir turėjo veikti Biržų apskrityje. Grupė į Biržų apskritį keliavo sunkiai. Grupės radistas 1943 m. balandžio antroje pusėje pranešė, kad keletą kartų susidūrė su policija, 3 partizanai žuvo, likę 6, vadovaujami Pavasario (J. Variakojo), pasiekė Rokiškio apskrities Miliūnų miškus, čia užmezgė ryšius su minėtojo F. Djakovo būriu. Grupė Maskvai pranešė, kad tolesnis žygis į „savo“ (Biržų) apskritį „neįmanomas“. Gegužės pradžioje į apskritį išsiųsta pora žvalgų, vėliau gegužę ten patraukė ir kiti grupės nariai (tiesa, ginklus paliko Rokiškio aps. miškuose). Biržų apskrityje jie turėjo sutelkti partizanų būrį. Atvykusi į Biržų apskritį, grupė rado nemažai komjaunuolių ir kitų buvusių sovietinių aktyvistų. 1943 m. birželio pradžioje Pilotas (K. Vegys) pranešė, kad miške turįs 40 neginkluotų žmonių, gyventojai nusiteikę prieš vokiečius ir prašęs iš užfrontės į Rokiškio apskritį atsiųsti ginklų, kad būtų galima „pradėti veikti“²³⁸.

Tačiau 1943 m. rugpjūčio pabaigoje sovietų pagrindžio vadovai Biržų apskrities padėtį vertino jau visai kitaip: atvykusi iš sovietų užnugario jokios veiklos išplėtoti nesugebėjo. Esą iki kraštutinumo įbauginti, „biją vienas kito“ žmonės, aktyviai veikią priešiški vietiniai elementai, „gestapas“ (matyt, lietuvių policija) turįs ryšių su „visais užkampiais“²³⁹.

Rugsėjį, gavus ginklų iš Rokiškio apskrityje veikusių sovietinių partizanų, Biržų apskrityje pradėtas burti partizanų būrys, pavadintas „Kęstučio“ vardu. Spalio

236 Dalgio (A. Raguočio) 1944 m. kovo 18 d. ir birželio 7 d. šifruotės LPJŠ, *ten pat*, b. 410, l. 444; b. 412, l. 458.

237 Dalgio (A. Raguočio) 1944 m. birželio 12 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 412, l. 527.

238 Pilotas (K. Vegio) 1943 m. birželio 8 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 406, l. 232.

239 Vlodo (J. Vosylius), Dėdėno (L. Lapinsko) 1943 m. rugpjūčio 25 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 438, l. 63.

pradžioje būrys turėjęs 56, po mėnesio – 80 žmonių ir pradėjęs vykdyti diversijas (susprogdinta lėntpūvė, gadintos telefono ryšio linijos ir kt.)²⁴⁰.

Sovietinių partizanų aktyvėjimą Biržų apskrityje pastebėjo lietuvių nacionalinio pogrindžio šaltiniai: anksčiau vienur kitur ginkluoti asmenys aplankydavo ūkininkus, klausinėdavo įvairių žinių, pasirinkdavo maisto ir drabužių, o nuo 1943 m. spalio pradžios „banditų veikla“ sustiprėjo²⁴¹.

1943 m. spalio viduryje (pasak K. Vegio, spalio 17 d.) vokiečiai, lietuvių saugumo policija, Biržų apskrities policija įvykdė didelę baudžiamąją operaciją prieš Biržų girioje veikusius sovietinius partizanus. Žuvo 1 ar 2 vokiečių karininkai, 2 kareiviai, nemažai sužeista, paimta trofėjų ir dokumentų. Sovietiniai partizanai nuostolių neturėjo²⁴².

Lapkričio pradžioje K. Vegys pranešė, kad po nesėkmingos operacijos vokiečiai vėl surinko dideles pajėgas (net 3 tūkst. žmonių), panaudojo artileriją, aviaciją (4 lėktuvus) ir bandė sunaikinti būrį. Tačiau partizanai pasitraukė mažomis grupelėmis²⁴³.

A. Sniečkus gyrė tokią taktiką, kartojo nuostatą, kad reikia bazuotis ne tik miškuose, bet ir kaimuose, nustatyti konspiratyvius ryšius, paslėpti vadovus ir radistą. Jis siūlė užmegzti ryšius su kitomis apskritimis, kad būtų galima dar plačiau manevruoti. Biržų apskrityje veikusių sovietinių partizanų patirtį siūlė panaudoti kitiems sovietinio pogrindžio vadovams, rengti bazes mažoms grupėms, kurti sąlygas „manevravimui“ ir pan.²⁴⁴

1943 m. gruodį policija, pasinaudojusi partizano, sovietinio karo belaisvio žiniomis, Biržų apskrities Klausučių kaime likvidavo 3 partizanus (tarp jų vieną moterį), daug žmonių suėmė²⁴⁵. 1944 m. vasarį žuvo Vladas (J. Vosylius), Pilotas (K. Vegys), jį nušovė karo belaisvis²⁴⁶. Sovietinio pogrindžio veikla apskrityje pašlijo. A. Raguotis gegužės pradžioje A. Sniečkui žadėjo įvesti tvarką²⁴⁷.

Kaip matyti iš kai kurių šaltinių, nuo 1943 m. lapkričio pradžios iki 1944 m. balandžio Biržų sovietinių partizanų būrys išskirstytas mažomis grupelėmis, jokios

240 Pilotas (K. Vegio) 1943 m. spalio 7, 9 ir 26 d., lapkričio 6 d. šifruotės LPJŠ, *ten pat*, b. 409, l. 152, 164, 296, 299.

241 *Į laisvę* laikraščio redakcijos medžiaga, LYA, f. 3377, ap. 58, b. 263, l. 109.

242 Pilotas (K. Vegio) 1943 m. lapkričio 6 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 409, l. 297; P. Čiplio 1951 m. gegužės 30 d. parodymai, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 94, l. 31.

243 Pilotas (K. Vegio) 1943 m. lapkričio 8 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 409, l. 319; A. Sniečkaus 1943 m. lapkričio 19 d. šifruotė Jurgiui (G. Zimanui), Dalgiiui (A. Raguočiiui), Stalioniiui (J. Baščiuliiui), *ten pat*, b. 400, l. 333.

244 A. Sniečkaus 1943 m. lapkričio 11 d. šifruotė Pilotui (K. Vegiui), *ten pat*, b. 400, l. 334.

245 P. Štaras, *Partizaninis judėjimas Lietuvoje*, p. 97; P. Stepaniuko 1951 m. balandžio 14 d. parodymai KGB, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 94, l. 28.

246 A. Sniečkaus 1944 m. balandžio 3 d. šifruotė Kazimierui (M. Šumauskui), LYA, f. 1, ap. 1, b. 401, l. 327.

247 Dalgio (A. Raguočio) 1944 m. gegužės 9 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 412, l. 100.

veiklos nevykdė, palaikė tik tarpusavio ryšius, išėjo į miškus ir „iš naujo“ pradėjo veikti 1944 m. pavasarį²⁴⁸.

1944 m. gegužės pabaigoje Biržų apskrityje veikęs „Kęstučio“ būrys turėjo 65 žmones, iš jų pusė buvo neginkluoti, neva turėtas 30 žmonių rezervas. Biržų partizanai prašė Maskvos ginklų (pirmiausia automatų), didelės (net 100 tūkst. rm.) pinigų sumos²⁴⁹. Artėjant frontui, sovietinių partizanų gretos Biržų apskrityje padidėjo²⁵⁰.

Zarasų ir Rokiškio apskrityse sovietinio ginkluoto pagrindžio dalyviai daugiausia buvo vietiniai rusai ir pabėgę karo belaisviai. Kiek kitaip būta Biržų apskrityje. Čia, matyt, dėl didesnės socialinės diferenciacijos (atskirties) ir kitų aplinkybių sovietinio pagrindžio veikloje dalyvavo santykinai daug lietuvių.

Utenos apskrityje nuo 1942 m. vasaros veikė Zigmo (P. Kutkos) grupė, priglaudusi kitus 1942 m. atsiūstus Arlausko (J. Petrovo), Miško (V. Mačiūno) grupių narius. 1943 m. pavasarį grupę sustiprino su operatyvine grupe atvykę sovietinio pagrindžio organizatoriai. Tada grupę sudarė 3 karo belaisviai, 12 vietinių (buvusių komunistinių pagrindininkų). Veiklai P. Kutka Maskvos prašė radisto, sprogmenų, ginkluotės, pinigų²⁵¹.

P. Kutkos grupės veikla sulaukė prieštarų A. Sniečkaus, M. Šumausko vertinimų. 1943 m. birželio pradžioje A. Sniečkus sveikino P. Kutką ir visą jo grupę, sėkmingai nusileidusią ir išsilaikiusią „palėpės sąlygomis“. Jis įrodė, kad „teisingai“ organizavus darbą, galima gerai įsitvirtinti ir atnešti nemažai naudos „išsilaisvinimo iš okupacijos labui“²⁵². Vis dėlto vėliau A. Sniečkaus vertinimai keitėsi: P. Kutka nerodė aktyvumo, nevykdė jo nurodymų. Antai 1943 m. rugpjūčio pabaigoje A. Sniečkus kėlė P. Kutkai uždavinį per patikimus žmones „užčiuopti“, kas dedasi Dorochovo (Ukmergės aps.) grupėje, siūlė „padėti“ ir apskričiai į rytus²⁵³ (t. y. Zarasų aps. – R. Z.). Tačiau P. Kutka nereagavo (neatsakinėjo) į A. Sniečkaus klausimus ir nurodymus. Kiek vėliau A. Sniečkus P. Kutkai priekaištavo, kad su juo turįs daugiausia bėdų. Pasak A. Sniečkaus, „kljuojam, kljuojam ir nieko neišeina“, matyt, blogai

248 Kęstučio būrio komisaro L. Lapinsko 1944 m. rugpjūčio 2 d. charakteristika būrio partizanui M. Sargisenui, LYA, f. 1093, ap. 28, b. 1, l. 23.

249 Dėdėno (L. Lapinsko) 1944 m. gegužės 27 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 412, l. 307.

250 Dėdėno (L. Lapinsko) 1944 m. birželio 3 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, l. 405.

251 Miško (V. Mačiūno), Baliūno (P. Domkaus) 1943 m. birželio 2 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 406, l. 200; Zigmo (P. Kutkos) 1943 m. birželio 2 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 406, l. 202.

252 A. Sniečkaus 1943 m. birželio 7 d. laiškas Zigmui (P. Kutkai), Baliūnui (P. Domkui), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 54.

253 A. Sniečkaus 1943 m. balandžio 11 d. laiškas Kazimierui (M. Šumauskui), Jurgiui (G. Zimanui), Gudaičiui (S. Syruui), Baškiui (D. Rociui), Birutei (J. Narkevičiūtei), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 10; A. Sniečkaus 1943 m. rugpjūčio 28 d. laiškas Zigmui (P. Kutkai), Baliūnui (P. Domkui), *ten pat*, l. 49.

sutvarkytas visas darbas, reikia sumaniau jį organizuoti²⁵⁴. P. Kutkai dėl pasyvumo priekaištavo ir M. Šumauskas ir 1943 m. rudenį rašė, kad jis neleidžia savo būriui išplėtoti veiklos, net diversijų vykdyti, kad policija „negainiotų“, žinoma, nieko neveikiant galima likti, bet juk reikia kariauti, o ne tupėti „ausis suglaudus“²⁵⁵.

Utenos apskrityje P. Kutkos grupės pagrindu įsteigtas partizanų būrys „Audra“, vadovavo Žiogas (K. Dudlauskas), komisaras K. Jurgaitis (A. Zabulionis)²⁵⁶. Su šiuo būriu ir jo veikla A. Sniečkus siejo dideles viltis visame regione plėtoti sovietinį ginkluotą pagrindį (vadino jį „atraminiu būriu“)²⁵⁷. Tačiau planų įgyvendinti nepavyko. K. Kutkos pasyvumas buvo jo grupės (būrio) išlikimo sąlyga.

Kita vertus, Utenos apskrityje sovietiniai partizanai veikė ypač sunkiomis sąlygomis. Jų radijo siųstuvą vokiečiai visą laiką pelengavo (po kiekvieno radijo seanso su sovietų užnugariu teko keisti vietą 20–30 km atstumu). 1943 m. liepos pabaigoje į Uteną atvyko baudžiamasis vokiečių būrys²⁵⁸, grėsė miškų valymas. P. Kutka taip „užsikonspiravo“, kad net atvykę iš Kazėnų miškų M. Šumausko ryšininkai grįžo jo nesuradę²⁵⁹.

1943 m. vasarą lietuvių nacionalinio pagrindžio šaltiniai teigė, kad „desantininkų“, „banditų“ ir kito nelegalaus elemento skaičius Lietuvoje didėja, be Vilniaus krašto, išskyrė Zarasų, Utenos ir Rokiškio apskritis. Esą šių apskričių „tautinis (patriotinis) elementas“ rimtai svarstė klausimą, ar nevertėtų užsilikusiam bolševikuojančiam elementui surengti „Baltramiejaus naktį“. Be to, šaltinyje sakoma, esą keletas įvykių parodė, kad „desantininkai“ stengiasi neliesti lietuvių, o žudyti tik vokiečius. Iš to daryta išvada: Maskva stengiasi „neerzinti lietuvių“. Utenos apskrities komunistų gauja, kuriai vadovavo buvę sovietiniai vietos pareigūnai, apiplėšė „baltųjų partizanų“ (t. y. 1941 m. birželio sukilėlių) šeimą, tačiau jos neišžudė²⁶⁰.

Vis dėlto P. Kutkos pasyvumas, tai, kad jis sugebėjo išsilaikyti, davė savo rezultatų. 1944 m. pavasarį į P. Kutkos būrį atvyko Raudonosios armijos generalinio štabo žvalgas su radijo siųstuvu²⁶¹, Utenos (ir Panevėžio) apskrityje mėgino veikti NKVD grupės.

254 A. Sniečkaus 1943 m. spalio 18 d. ir lapkričio 15 d. laišakai Zigmui (P. Kutkai), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 86, 98.

255 Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. lapkričio 2 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 51, l. 64–65; b. 37, l. 24.

256 Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. rugsėjo 1 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 407, l. 373.

257 Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. rugsėjo 1 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 407, l. 373.

258 Zigmo (P. Kutkos) 1943 m. liepos 29 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 407, l. 176.

259 Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. rugpjūčio 12 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 407, l. 256.

260 Lietuvių nacionalinio pagrindžio 1943 m. rugpjūčio 15 d. šaltinis (įvykių apžvalga), LYA, f. 3377, ap. 58, b. 1121, l. 40.

261 Zigmo (P. Kutkos) 1944 m. birželio 2 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 412, l. 401.

M. Šumauskas kritikavo NKVD-NKGB grupių vadovus Ivaną Ivanovičių (J. Vildžiūną) ir Klimą (A. Gailevičių) dėl to, kad jie veikė Baltarusijoje (kur buvo saugiau), o ne Lietuvoje, užsiėmė ne savo darbu. Klimas (A. Gailevičius) 1943 m. rudenį su didele NKVD grupe išvyko į Mečio (P. Pranevičiaus) vietovę (Panevėžio aps.), jai buvo nurodyta bendradarbiauti (su LPJŠ partizanais). Pabuvusi ten trumpą laiką 1943 m. gruodžio 6 d. grupė grįžo į Baltarusijos miškus: didelę grupę Lietuvoje (priešas) greitai pastebėjo, organizavo persekiojimą, prie Utenos neteko trijų partizanų, kitoje vietoje – vieno. Lietuvoje pasiliko tik Klimas (A. Gailevičius) su maža grupele, tačiau netrukus ir jis grįžo į Baltarusijos miškus, čia rengėsi bazuotis (įsikurti pastoviai). A. Gailevičius nepasitikėjo 1941 m. atsįsťtais ir išlikusiais NKVD grupių žmonėmis; V. Vildžiūnas skundėsi, kad A. Gailevičius su juo ryšį palaikė tik per ryšininkus, neperdavė į Maskvą jo surinktos medžiagos, nedavė jam radisto ir siųstuvo, o atidavė juos „partizanų grupei“. Esą iš tokio NKVD-NKGB žmonių bendravimo „naudos nebuvo“, tokie veiksmai darė žalą „bendram reikalui“²⁶².

Sunkios veiklos sąlygos Lietuvoje atgrasė ir Baltarusijos sovietinių partizanų skverbimąsi giliau į Lietuvą. Sovietinių Lietuvos partizanų vadovų požiūris į šią problemą šiek tiek skyrėsi. Iškilus vokiečių baudžiamųjų akcijų ar lenkų partizanų užpuolimo pavojui G. Zimasas Rūdninkų girioje šaukėsi baltarusių partizanų brigadų pagalbos, kiti – S. Apyvala, ypač M. Šumauskas – dėl baltarusių partizanų veiklos Lietuvoje buvo nusistatę neigiamai, pirmiausia dėl pastarųjų plėšikavimo ir savivalės. Kai Baltarusijos PJŠ 1943 m. gegužės pabaigoje F. Markovo veiklos zonai priskyrė Švenčionių apylinkes, M. Šumauskas A. Sniečkaus prašė atkreipti į tai dėmesį, net siūlė sudaryti „stiprią lietuvišką brigadą“ rytinėms Lietuvos apskritims ginti. A. Sniečkus ramiai reagavo į F. Markovo veikimo perspektyvą Švenčionių apskrityje, patarė M. Šumauskui su juo susitarti ir pasiūlyti kaip spręsti šį klausimą²⁶³.

Visiškai nesėkminga buvo sovietinio pogrindžio veikla Ukmergės apskrityje. Apie į šią apskritį pasiųstą Dorochovo (K. Nikonovo) grupės likimą karo metais nežinota nieko (ji visa žuvo). Nieko nesugebėjo nuveikti ir kiti į šią apskritį siųsti sovietinio pogrindžio organizatoriai²⁶⁴. LPJŠ viršininko A. Sniečkaus pavaduotojas

262 Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. pabaigos–1944 m. pradžios laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 51, l. 75–79; Klimo (A. Gailevičiaus) 1943 m. gruodžio 31 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 410, l. 5; NKVD grupės vadovo V. Vildžiūno 1944 m. rugpjūčio 29 d. pranešimas Lietuvos SSR NKGB Liaudies komisariui A. Guzevičiui apie veiklą, LYA, f. 53, ap. 1, b. 1, l. 3–4.

263 Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. birželio 9 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 406, l. 230; Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. laiškas nr. 2 A. Sniečkui, *ten pat*, b. 51, l. 13; A. Sniečkaus 1943 m. laiškas nr. 13 Kazimierui (M. Šumauskui), Jurgiui (G. Zimanui), Baškiui (D. Rociui), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 23.

264 Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. rugsėjo 1 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 407, l. 373.

D. Šupikovas po karo pabrėžė, kad Ukmergės apskrityje nė vienas pasilikęs kompartijos narys nedalyvavo pagrindinių bolševikinių organizacijų veikloje²⁶⁵.

1943 m. liepos 18–19 d. į Panevėžio apskritį iš Kazėnų miškų pasiūstos P. Pranevičiaus ir Mindaugo (P. Kazenso) grupės Šimonių giriaj pasiekė rugpjūčio pradžioje²⁶⁶.

Gavę daug ginklų ir šaudmenų 1943 m. vasarą raudonieji partizanai bandė išplėsti veiklą visoje Panevėžio apskrityje. Šimonių girioje palikta viena grupė „organizuoti būrius“ ir priimti lėktuvus iš sovietų užnugario, kita pasiūsta į Žaliąją girią. Rugsėjo viduryje partizanų grupės siūstos į Krekenavos valsčių (turėjo veikti Kėdainių–Baisogalos geležinkelio ruože), Pušaloto valsčių (turėjo veikti Panevėžio–Skapiškio geležinkelio ruože). Dar viena grupė turėjo veikti Šimonių miške (vykdyti diversijas taip pat Panevėžio–Skapiškio geležinkelio ruože). P. Pranevičius iš sovietų užfrontės prašė pinigų (markių ir rublių), kurių reikėjo maisto produktams pirkti²⁶⁷. Tai rodytų, kad jis, kaip ir P. Kutka Utenos apskrityje, stengėsi vengti konfliktų su vietiniais gyventojais. Tačiau 1943 m. rudenį jo partizanai nužudė Šimonių valsčiaus Miliūnų kaimo seniūną (esą jis dirbo gestapai, buvo apdovanotas už komunistų žudymus)²⁶⁸.

Dėl šio teroro akto ir kitų Panevėžio apskrityje veikusių partizanų įvykdytų diversijų 1943 m. spalio pradžioje vyko Žaliosios girios valymo operacija. Apsupti Šalūgos (V. Tamašausko) 5 partizanai žuvo²⁶⁹, kiti buvo išblaškyti.

1943 m. spalį P. Pranevičius A. Sniečkui pranešė, kad, vokiečiams Lietuvoje vykdamant vyrų ir moterų mobilizaciją, žmonės bėga iš miestų į kaimus, bet „pas mus į mišką neina“. Jie nusiteikę prieš vokiečius, bet taip pat nenori sovietų valdžios ir „skaityti“ Lietuvos KP(b) CK literatūros, tiki Anglijos ir Amerikos pagalba²⁷⁰.

Nors panašaus turinio pranešimų, kaip minėta, iš Lietuvos buvo daug, ši P. Pranevičiaus informacija A. Sniečkų suerzino. Matyt, todėl, kad Panevėžio grupė veikė svarbiame Vidurio Lietuvos regione; komunistinis pagrindis čia turėjo palyginti stiprias pozicijas. Dėl to A. Sniečkus ne kartą buvo nurodęs Panevėžio apskrityje veikusiems sovietinio pagrindžio organizatoriams kuo skubiau kurti partizanų bazes,

265 Lietuvos KP(b) CK organizacinio instruktorių skyriaus vedėjo D. Šupikovo 1944 m. rugpjūčio 14 d. ataskaita VKP(b) CK „Apie kompartijos organizacijas iš vokiečių okupantų išvaduose Lietuvos SSR apskrityse“, LYA, f. 1771, ap. 1, b. 5, l. 55.

266 Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. liepos 18–21 d. šifruotės LPJŠ, *ten pat*, b. 407, l. 120, 122, 125, 130; Mečio (P. Pranevičiaus), Mindaugo (P. Kazenso) 1943 m. rugpjūčio 3 d. šifruotės LPJŠ, *ten pat*, b. 407, l. 204.

267 P. Pranevičiaus 1950 m. atsiminimai, LYA, f. 3377, ap. 3377, b. 874, l. 5; Gražinos būrio kūrimosi istorija, LYA, f. 38, ap. 1, b. 1, l. 1, 4; Mečio (P. Pranevičiaus) 1943 m. rugsėjo 14 d. šifruotės LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 407, l. 443.

268 Mečio (P. Pranevičiaus) 1943 m. spalio 7 d. šifruotės LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 409, l. 154.

269 Mečio (P. Pranevičiaus) 1943 m. lapkričio 28 d. šifruotės LPJŠ, *ten pat*, b. 409, l. 395.

270 Mečio (P. Pranevičiaus) 1943 m. spalio 8 d. šifruotės LPJŠ, *ten pat*, b. 409, l. 155.

Panevėžio apskrityje veikusių sovietinių partizanų grupė 1943–1944 m.
Antroje eilėje antras iš dešinės – Z. Bridikis (karinės žvalgybos grupės vadovas) (LCVA, 0-060660)

savo veikla apimti kuo daugiau valsčių, į partizaninį „judėjimą“ įtraukti kuo daugiau žmonių, atkurti kompartijos ir komjaunimo organizacijas, valsčių komitetus, šios organizacinės struktūros turėjo būti pagrindas „visam mūsų darbui“. Sovietinio pagrindžio vadovai apskrityje turėjo daug dėmesio skirti sistemingai žvalgybai, sudaryti žvalgybos tinklą „iš artimų žmonių“, verbuoti agentus, informuoti apie judėjimą geležinkeliais, politinę ir ekonominę padėtį, gyventojų nuotaikas, dirbančius vokiečiams asmenis ir kt.²⁷¹

A. Sniečkus kritikavo P. Pranevičiaus padėties ir politinių nuotaikų Lietuvoje vertinimą kaip „pasiduodantį panikai“, sakė, kad reikia diferencijuoti vertinant įvairių sluoksnių „nusistatymą Tarybų Lietuvos atžvilgiu“. A. Sniečkus guodėsi ir retoriškai klausė: „O kur kaimo biednuomenė, kuri aiškiai stovi už mus, jei jau atmestu-

271 A. Sniečkaus 1943 m. rugpjūčio 28 d. laiškas Mečiui (P. Pranevičiui), Mindaugui (P. Kazensui), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 57.

me žmones iš kitų sluoksnių?“²⁷² „Darbo žmonių“ dauguma aiškiai esanti šalininkė, „šiandien politinė padėtis nebe ta, kokia buvo 1941 m. ir dargi 1942 m. Tai būtina reikia suprasti“²⁷³.

1944 m. žiemą sovietinio užnugario ryšiai su Panevėžio apskrities pagrindžiu nutrūko. A. Raguotis 1944 m. kovo viduryje Maskvai pranešė, kad su P. Pranevičiaus grupe ryšiai atkurti, tačiau jo „pagauti“ nepavyko, jis „kažkur“ gyvena vienas. A. Raguotis sakė, kad pas Panevėžio apskrityje veikusius partizanus „nėra tvarkos“, konspiracijos ir disciplinos, girtuokliaujama, ir ragino Maskvą imtis priemonių, skirti komisarą, izoliuoti radijo siųstuvą. Pasak jo, birželio viduryje padėtis nebuvo pasikeitusi, „sena netvarka“ tęsėsi²⁷⁴.

Sovietinių partizanų pirminių šaltinių duomenimis, Panevėžio apskrityje veikė 3 būriai ir sudarė junginį, pavadintą „karžygės“ Gražinos vardu. Junginys išaugo iki 140 žmonių (iš jų 95 buvo lietuviai, kiti karo belaisviai). Per visą vokiečių okupacijos laikotarpį vykdytos diversijos: sudaužyta 14 garvežių, 82 vagonai, iš priešo atimta 95 šautuvai, 39 pistoletai, 3 kulkosvaidžiai ir kt., leisti atsišaukimai, iš viso žuvo 16 sovietinių partizanų²⁷⁵. Atsižvelgiant į minėtąsias aplinkybes, atrodytų, kad duomenys apie sovietinio pagrindžio dalyvių skaičių ir veiklą yra gerokai padidinti.

Per visą vokiečių okupaciją problemų kėlė sovietinio pagrindžio organizavimas Žemaitijos regione, skverbimasis į jį iš sovietų užnugario ir organizacinio centro Baltarusijoje (Kazėnų miškuose). 1943 m. vasarą buvo ketinama grupę siųsti į Šiaulių apskritį (per Zigmo (P. Kutkos) grupę Utenos aps.). A. Sniečkus stengėsi Šiaulių grupę pasiųsti tiesiogiai iš sovietų užnugario lėktuvu, tačiau nesant ryšių nutarta nerizikuoti²⁷⁶. Šiaulių grupė – vadovas Stalionis (J. Baščiulis), komisaras Baltas (B. Bračas), radistas Norvaišas (L. Rešeliauskas), iš viso 12 žmonių, – iš Naručio miškų išsiųsta 1943 m. rugpjūčio pabaigoje. Rugsėjo viduryje ji pasiekė Utenos apskritį, o rugsėjo pabaigoje Šiaulių apskrities šiaurinę dalį²⁷⁷. Grupei atvykus A. Sniečkus tuoj pat klausė, ar ji gali priimti žmones ir krovinius, kokia padėtis Šiaulių apskrityje. J. Baščiulis pranešė, kad grupė gyvena miškuose, kasdien keičia buvimo vietą, nuo spalio 1 d. kaimuose veikia valdžiai ištikimi ginkluoti šauliai (matyt, galvoje turima 1943 m.

272 A. Sniečkaus 1943 m. spalio 2 d. laiškas Zigmui (P. Kutkai), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 80.

273 A. Sniečkaus 1943 m. spalio 2 d. laiškas Kazimierui (M. Šumauskui), Baškiui (D. Rociui), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 75; A. Sniečkaus 1943 m. spalio 2 d. ir 18 d. laiškai Zigmui (P. Kutkai), *ten pat*, l. 80, 82.

274 Dalgio (A. Raguočio) 1944 m. kovo 19 d. ir birželio 12 d. šifruotės LPJŠ, *ten pat*, b. 410, l. 449; b. 412, l. 527.

275 Gražinos būrio istorija, LYA, f. 38, ap. 1, l. 2, 9.

276 A. Sniečkaus 1943 m. rugpjūčio 5 d. ir 14 d. šifruotės Kazimierui (M. Šumauskui), *ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 400, l. 34, 53; A. Sniečkaus 1943 m. rugsėjo 18 d. laiškas Kazimierui (M. Šumauskui), Baškiui (D. Rociui), Žaibui (J. Macevičiui), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 70.

277 A. Sniečkaus 1943 m. spalio 2 d. laiškas Zigmui (P. Kutkai), *ten pat*, ap. 6, b. 35, l. 80.

rudenį susikūrusi ginkluota kaimų savisauga) ir krovinių galės priimti ne anksčiau kaip spalio viduryje²⁷⁸.

1943 m. lapkričio pradžioje jis pranešė užmezgęs ryšius su Raudonosios armijos generalinio štabo Vakarų fronto (R. Burkaus) grupe (ji neturėjo ryšio su savo vado-vybe). J. Baščiulio grupė padidėjo iki 35 žmonių. Šiaulių mieste įkurta 15 „kuopelių“ (75 žmonės), Odos kombinate – 8 kuopelės (40 žmonių). Esą iki grupės atvykimo nei kompartijos pagrindžio, nei „partizaninio judėjimo“ apskrityje nebuvo²⁷⁹. Vėliau sovietų užnugario ryšys su Šiaulių grupe nutrūko iki 1944 m. balandžio pradžios. (Kaip paaiškėjo, ryšius su Žemaitijos apskritimis komplikavo techninės problemos, dėl tolimo neveikė radijo ryšys.)

J. Baščiulio pateikti duomenys, matyt, kiek padidinti. Po karo užrašytuose atsiminimuose J. Baščiulis tvirtino, kad grupėje buvo palyginti nemažai žmonių, kai kurie elgėsi pasyviai arba iš viso nieko neveikė, jie buvo tik našta būriui. Apskritai veiklos sąlygos sovietų pagrindžiui lyg ir buvo palankios: vietos gyventojai jautė nepapiktą vokiečiams, nemažai jaunuolių slapstėsi nuo mobilizacijos į vokiečių kariuomenę ir vežimų darbams. Šie žmonės sudarė pagrindą sovietiniam partizanų būriui (pavadintas „Kęstučio“ vardu) steigti ir augti²⁸⁰.

1944 m. pavasarį J. Baščiulis atnaujino ryšius, atvykęs į Naručio miškus pas M. Šumauską (vėliau ryšiai vėl nutrūko). Gavęs žinių apie Šiaulių grupę, A. Sniečkus džiaugėsi, kad ji „neblogai“ išvystė darbą²⁸¹. Su J. Baščiuliu 1944 m. gegužės pabaigoje į Žemaitiją išvyko 5 žmonės, atsiųsti iš sovietų užnugario. Jie turėjo sudaryti kompartijos Tauragės, Kretingos, Telšių ir Mažeikių apskričių komitetus, o nepavykus jų sudaryti, turėjo būti įkurtas vienas visos Žemaitijos komitetas. Laikinąjį kompartijos komitetą Maskva patvirtino 1944 m. gegužės pabaigoje, jo sekretorius buvo Žebenka (J. Motuzas), nariai Karvelis (A. Vaitkus) ir Vaitkus (A. Balsys)²⁸².

278 Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. rugsėjo 1 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 407, l. 373; A. Sniečkaus 1943 m. rugsėjo 17 d. šifruotė Kazimierui (M. Šumauskui), *ten pat*, b. 400, l. 146; Stalionio (J. Baščiulio) 1943 m. rugsėjo 26 d. ir spalio 2 d. šifruotės LPJŠ, *ten pat*, b. 409, l. 83, 129; A. Sniečkaus 1943 m. rugsėjo 29 d. šifruotė Stalioniui (J. Baščiuliui), *ten pat*, b. 400, l. 185.

279 Stalionio (J. Baščiulio) 1943 m. lapkričio 2 d. ir 9 d. šifruotės LPJŠ, *ten pat*, b. 409, l. 309, 342. Šis teiginys lyg ir nebūtų visiškai teisingas. 1942 m. Šiaulių apskrityje veikė sovietinė partizaninė organizacija-būrys „4a štabas“; įsteigė J. Liubauskas (prieš karą – „Lino“ fabriko partorgas). Būrio pavadinime „4“ simbolizavo Marksą, Engelsą, Leniną, Staliną, raidė „A“ buvo būrio vado slapyvardis. 1942 m. pradžioje grupė padegė „Lino“ fabriką, bandė padegti šaudmenų sandėlį Žagarėje, įvykdė diversiją geležinkelio prie tilto per Jūros upę, išardė geležinkelio bėgius prie Batakų ir kt., Lietuvos KP(b) Šiaulių miesto komiteto posėdžio 1946 m. sausio 31 d. protokolas, LYA, f. 3113, ap. 3113-5, b. 10, l. 16–17.

280 J. Baščiulio 1944 m. atsiminimai, LYA, f. 3377, ap. 53, b. 285, l. 17; J. Baščiulio atsiminimai, 1951 m. užrašyti R. Šarmaičio, *ten pat*, f. 3377, ap. 3377-1, b. 4, l. 7.

281 A. Sniečkaus 1944 m. balandžio 20 d. laiškas Stalioniui (J. Baščiuliui), LYA, f. 1771, ap. 7, b. 119, l. 39–40.

282 D. Šupikovo 1944 m. balandžio 18 d. šifruotė E. Bilevičiui, *ten pat*, b. 401, l. 417; Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. balandžio 4 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 411, l. 143; A. Sniečkaus 1944 m. gegužės 24 d. šifruotė Kazimierui (M. Šumauskui), *ten pat*, b. 402, l. 136.

Taigi tik 1944 m. gegužę padėtas šioks toks pagrindas kompartijos organizacijoms sukurti, į Žemaitiją pasiųsti sovietinio pagrindžio organizatoriai²⁸³ ir sudarytas Lietuvos KP(b) Žemaitijos pagrindinis komitetas.

J. Baščiulio 1944 m. pateiktais duomenimis, Šiaulių apskrityje veikęs „Kęstučio“ sovietinių partizanų būrys 1944 m. kovo pabaigoje turėjo 53 žmones, iš jų 24 buvo karo belaisviai. Anot jo, rezervą sudarė apie 50 ginkluotų vietinių žmonių²⁸⁴.

Sovietinio ginkluoto pagrindžio židiniai formavosi Raseinių apskrityje ir buvo susiję su sovietinių karo belaisvių, 1942–1943 m. į apskritį atsiųstų sovietinio pagrindžio organizatorių, veikla. Raseinių apskrityje 1943 m. susidarė būrys, pavadinimas „Keršytojo“ vardu, ir veikė grupėmis Eržvilko, Šimkaičių, Jurbarko, Girkalnio, Šiluvos apylinkėse. 1943 m. rudenį būryje buvo daugiau kaip 80 žmonių (daugiausia karo belaisvių)²⁸⁵, 1944 m. balandį – 55 karo belaisviai, 15 vietinių gyventojų, būrio vadas – karo belaisvis I. Jeleckichas, komisaras M. Šunakevičius²⁸⁶.

Taigi pateikti sovietinių partizanų pirminių šaltinių duomenys rodo, kad partizaninės struktūros Lietuvos teritorijoje buvo išplitusios ir pasiskirsčiusios labai netolygiai ir nevienodai. Pietryčių Lietuvoje sovietinio ginkluoto pagrindžio struktūros ir veikla telkėsi Rūdninkų girioje (Trakų ir Vilniaus apskrityse), sovietinio ginkluoto pagrindžio plėtra iš bazių Rūdninkų girioje į kitus Lietuvos regionus buvo silpna ir vėlavo, o sustiprėjo tik vokiečių okupacijos pabaigoje – 1944 m. pavasarį ir vasarą. Ypač prastai ir lokaliai veikė Suvalkijoje.

Iš sovietinio pagrindžio centrų Baltarusijoje (Kazėnų ir Naručio miškų) veikla išplėsta į Zarasų, Rokiškio, Utenos, Panevėžio, Biržų, Šiaulių apskritis. Čia susiformavo ir veikė sovietinio ginkluoto pagrindžio židiniai, palaikę ryšius su sovietų užnugariu ir gavę nemažą, gyvybiškai svarbią materialinę pagalbą.

Kalbant apie sovietinio ginkluoto pagrindžio struktūras ir jų paplitimą Lietuvoje reikia pabrėžti, kad veikė ir vadinamieji „neorganizuotų“ sovietinio pasipriešinimo organizaciniai vienetai. Išskyrus vėliau rašytus jų dalyvių atsiminimus, apie jų veiklą nėra jokių šaltinių ir istorinės informacijos, jie neturėjo ryšių su sovietų užnugariu ir negavo paramos, jų veikla buvo menka. Tokie žmonių (sovietinių karo belaisvių, besislapstančių nuo politinių persekiojimų buvusių sovietinių aktyvistų) būriai ar grupės siekė tik „išgyventi“ iki vokiečių okupacijos pabaigos. Po karo

283 Padėties okupuotoje Lietuvoje ir partizaninio judėjimo raidos per 1944 m. apžvalga (dok. data nenurodyta), LYA, f. 1, ap. 1, b. 61, l. 31.

284 Stalionio (J. Baščiulio) 1944 m. kovo 31 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 411, l. 190.

285 Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. rugsėjo 1 d. šifruotė, *ten pat*, b. 407, l. 373; Stalionio (J. Baščiulio) 1943 m. lapkričio 2 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 409, l. 282.

286 Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. balandžio 4 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 411, l. 140.

kai kurios tokios struktūros pripažintos sovietinio ginkluoto pagrindžio Lietuvoje struktūromis.

Ir atvirksčiai, veikė sovietinio pagrindžio organizacinės struktūros ir partizaninės formuotės, kurios po karo dėl įvairių priežasčių (neturėjo sovietų valdžios politinio pasitikėjimo, ryšio su Maskva, pernelyg pasyvios, menkos veiklos, kompromituojančių, kriminalinio pobūdžio veiklos faktų ir pan.) nebuvo pripažintos.

Antai vokiečių okupacijos metais veikė pagrindinis kompartijos Mažeikių apskrities komitetas, neturėjęs ryšių su Maskva ir susikūręs 1942 m. vasarą. Kompartijos Mažeikių apskrities pagrindinė organizacija dalijosi į 4 parajonius, veikla apėmė Mažeikių, Viekšnių, Laižuvos, Akmenės, Vėgerių valsčius. Organizacija turėjo 43 narius, iš jų tik vienas iki karo buvo kompartijos narys. Po karo gauti 22 pareiškimai išduoti kompartijos nario bilietus. Organizacija spausdino atsišaukimus, 1943 m. išleido laikraštuką „Kova“, antras numeris išleistas 1944 m. rugpjūčio pabaigoje²⁸⁷.

Apie Mažeikių apskrityje veikusią komunistinę pagrindinę organizaciją Lietuvos KP(b) CK V plenumo 1945 m. kalbėjo D. Šupikovas: esą jai priklausė 44 žmonės, „samdiniai ir neturtingi valstiečiai“. Organizacija išleido keletą atsišaukimų, tačiau aktyviai nekovojo. Jos vadovą (sekretorių) suėmė Smeršas ir jis prisipažino buvęs gestapo agentas, vykdęs vokiečių užduotis²⁸⁸.

LPJŠ likvidacinė komisija dėl įvairių priežasčių nepripažino kai kurių grupių. Tokia buvo S. Vetrino grupė²⁸⁹, veikusi Kaune: ji nepalaikė ryšių su sovietinio pagrindžio organizacijomis, jos nariai, įtarti vykdę diversijas, vokiečių buvo suimti ir paleisti už užstatą.

Iš nepripažintų sovietinių partizaninių formuočių galima paminėti nemažai iš sovietinių karo belaisvių susikūrusių partizanų struktūrų: Muchino būrys 1942 m. veikė Marijampolės, Panevėžio apskrityse, vėliau pasitraukė į Latviją ir įsijungė į Leningrado 2-ąją partizanų brigadą; Kauno apskrityje veikė Petrašino būrys „Tarybinis partizanas“²⁹⁰; V. Trutanovo būrys veikė Raseinių apskrityje²⁹¹ ir kt.

287 Lietuvos KP(b) Mažeikių apskrities komiteto 1944 m. informacija, LYA, f. 706, ap. 706-11, b. 1, l. 7; f. 17635, ap. 1, b. 321, l. 11-13.

288 D. Šupikovo kalba Lietuvos KP(b) CK V plenumo (1945 m.), LYA, f. 1771, ap. 8, b. 3, l. 250-251.

289 LYA, f. 1, ap. 1, b. 490, l. 1.

290 LPJŠ likvidacinės komisijos pirmininko S. Filipavičiaus 1944 m. gruodžio 9 d. raštas LSSR NKGB komisarui A. Guzevičiui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 490, l. 1.

291 Iš visų nepripažintų partizanų būrių ir grupių bene įdomiausia V. Trutanovo būrio istorija. Jis 1946 m. kreipėsi į Lietuvos KP(b) CK ir prašė pripažinti jo organizuotą būrį. Karo metais jis tarnavo Raudonojoje armijoje, apmokytas vykdyti žvalgybą ir diversijas buvo pasiūstas į vokiečių užnugarį, partizanavo 4-ojoje Kalinino partizanų brigadoje. Pateko į vokiečių nelaisvę, prisipažino, kad buvo sovietų žvalgas. Vežamas iš Dno kalėjimo Pskovo srityje į Tilžę Lietuvoje pabėgo, Raseinių apskrityje organizavo partizanų būrį, kuris vykdė partizaninio karo veiksmus. Sudaryta Lietuvos KP(b) speciali komisija jo būrio veiklai iširti priėmė sprendimą: Trutanovo grupę partizanine nepripažinti, ją laikyti ginkluota grupe,

D. Šupikovas 1945 m. teigė: „patikrinus vietoje“ grupės, pretenduojančios į sovietinės kovos dalyvių gretas, praktiškai neegzistavo, už šių partizaninių grupių veikliausiai slėpėsi jei ne tiesioginiai „gestapo agentai“, tai tėvynės išdavikai iš ROA (Rusijos išlaisvinimo armija) ir kitų vokiškų formuotųjų dalyviai, besistengiantys nuslėpti gėdingą praeitį²⁹². Šie žodžiai rodo sovietų valdžios atsargumą ir apsidraudimą.

Sovietinio ginkluoto pagrindžio dalyvių gausumo klausimas yra vienas iš labiausiai politizuotų, diskusinių, neaiškių istorijos klausimų. Kiek iš viso raudonųjų partizanų veikė Lietuvoje?

A. Sniečkaus 1943 m. pabaigoje CPJŠ pateiktoje ataskaitoje apie LPJŠ būrių veiklą 1943 m. birželio 1–lapkričio 25 d. teigiama, kad žmonių skaičius sovietinių partizanų būriuose išaugo nuo 230 iki 1225 (įstojo 825 vietiniai gyventojai, 99 karo belaisviai, 71 žmogus pasiūstas iš LPJŠ rezervo (sovietų užfrontės). Būrių ir grupių skaičius nuo 21 padidėjo iki 43. A. Sniečkus šį ataskaitinį 1943 m. laikotarpį vertino kaip „partizaninio judėjimo masinio išsiplėtojimo“ Lietuvoje, ypač rytinėse apskrityse, pradžią²⁹³. Jo pateikti duomenys vargu ar leidžia daryti tokią išvadą.

Tolesnis sovietinio ginkluoto pagrindžio dalyvių daugėjimas nebuvo spartus. 1943 m. pabaigoje–1944 m. žiemą pagrindžio padėtis Lietuvoje buvo sunki. Ryšiai tarp įvairiose apskrityse veikusių partizaninių struktūrų nutrūko, jos pakriko, kai kurie partizanai legalizavosi, o veikę Rytų Lietuvoje pasitraukė į Baltarusiją. A. Sniečkus, 1944 m. vasario pradžioje atsižvelgdamas į vokiečių, lietuvių ir lenkų „nacionalistų“ pavojų (kai kuriose apskrityse jie esą žudė sovietų aktyvą), pagrindžio vadovams Lietuvoje nurodė pervesti į nelegalią padėtį arba į partizanų būrius tuos žmones, kurie dar gyveno legaliai. Vėliau, kovo mėnesį, nerimą kėlė vokiečių represijų ir masinių mobilizacijų pavojus: jeigu sovietiniams partizanų būriams tektų laikinai palikti veiklos rajonus, jis liepė palikti pavienius, gerai užkonspiruotus žmones, esant galimybėms – su radijo siųstuvais, ir nedelsiant pranešti Maskvai susitikimo vietas (*javkas*). Taip pat pervesti į nelegalią padėtį sovietinius aktyvistus, jei grėstų suėmimų ar išvežimų į Vokietiją pavojus²⁹⁴.

kuri artėjant Raudonajai armijai suaktyvėjo, įvykdė diversinių ginkluotų kovos veiksmų, Komisijos 1946 m. ataskaita apie rezultatus tiriant Trutanovo būrio veiklą, LYA, f. 42, ap. 1, b. 1, l. 58. Taip apibūdinti galima daugelio pripažintų sovietinių partizanų būrių veiklą Lietuvoje.

292 Lietuvos KP(b) CK organizacinio instruktorių skyriaus vedėjo D. Šupikovo 1945 m. gegužės 31 d. raštas Lietuvos SSR NKGB komisarui A. Guzevičiui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 140, l. 212–213.

293 LPJŠ viršininko A. Sniečkaus 1943 m. lapkričio 25 d. ataskaita CPJŠ apie partizanų būrių kovinę veiklą 1943 m. birželio 1–lapkričio 25 d., *Русский архив*, t. 20 (9), c. 415.

294 A. Sniečkaus 1944 m. vasario 3 d. šifruotės Kazimierui (M. Šumauskui), Jurgiui (G. Zimanui), Petriui (M. Afoninui), Mečiui (P. Pranevičiui), *ten pat*, b. 401, l. 96; A. Sniečkaus 1944 m. kovo 1 d. ir 18 d. šifruotės Dalgiui (A. Raguočiui), Purėnui (P. Federavičiui), Petriui (M. Afoninui), Mečiui (P. Pranevičiui), *ten pat*, b. 401, l. 173, 227.

Sovietinių partizanų skaičius išaugo tik 1944 m. pavasarį, kai iš sovietų užfrontės prasidėjo intensyvus ir reguliarus ginkluotės ir kitos pagalbos tiekimas, Raudonoji armija artėjo prie Lietuvos.

LPJŠ archyvuose šaltiniuose yra įvairių skaičiavimų, kiek žmonių veikė sovietinių partizanų struktūrose. Apibendrinamaisiais sovietinių šaltinių duomenimis, Lietuvoje 1941 m. veikė 38 partizanai, 1942 m. – 181, 1943 m. pirmajame pusmetyje – 408, antrajame – 1633, 1944 m. sausį – 1767, vasarį – 1770, kovą – 1952, balandį – 2041, gegužę – 2647 partizanai. 1944 m. gegužę buvo priskaičiuojama daugiau kaip tūkstantis partizanų „rezervistų“²⁹⁵. Matyt, tai buvo su sovietiniu pagrindžiu susiję žmonės – aktyviausi rėmėjai, ryšininkai ir pan.

Būta ir kiek kitokių, tačiau labai tikslių LPJŠ skaičiavimų: per 1944 m. gegužę būrius ir grupes papildė 606 žmonės (įstojo 601 vietinis gyventojas, 5 žmonės atsiusti iš sovietų užfrontės). 1944 m. birželio 1 d. LPJŠ struktūroms (būriams ir grupėms) priklausė 3727 partizanai ir „rezervistai“²⁹⁶.

LPJŠ Kadro skyriaus 1944 m. birželio 1 d. duomenimis, partizaninio judėjimo dalyvių Lietuvoje iš viso kartu su žuvusiais, patekusiais į nelaisvę, dingusiais be žinios buvo 2870 žmonių²⁹⁷.

Kokie kitų, ne sovietinių šaltinių duomenys? Lietuvių nacionalinio pagrindžio spaudos (laikraščio „Į laisvę“) 1944 m. kovo pradžios duomenimis, sovietinių partizanų („banditų“) Lietuvoje sparčiai pradėjo daugėti nuo 1943 m. vasaros: tų metų rugsėjį visoje Lietuvoje esą veikė apie 750, spalį – 3,5 tūkst., 1944 m. sausį – 5 tūkst., vasarį – per 6 tūkst. žmonių²⁹⁸. Lenkų pagrindžio šaltinių vertinimu, 1944 m. ankstyvą pavasarį Rūdninkų girios bazėse veikė apie 3 tūkst. „sovietinių parašiutininkų“²⁹⁹.

Lietuvos KP(b) CK sekretoriaus N. Gridino 1944 m. rugsėjo vidurio duomenimis, išvadavus didžiąją Lietuvos SSR teritorijos dalį, iš miškų išėjo apie 3 tūkst. sovietinių partizanų³⁰⁰ (duomenys be dar „neišvaduotų“ Kretingos, Mažeikių, Telšių, Tauragės aps.). Šiose apskrityse veikusių sovietinių partizanų skaičius buvo nedidelis.

295 LPJŠ 1944 m. suvestiniai duomenys apie partizaninio judėjimo augimą, LYA, f. 1, ap. 1, b. 20, l. 47 (vokas).

296 LPJŠ dokumentas „Padėties okupuotoje Lietuvoje ir partizaninio judėjimo raidos per 1944 m. apžvalga“ (data nenurodyta), *ten pat*, b. 61, l. 32.

297 LPJŠ Kadro skyriaus viršininko P. Baltruškos 1944 m. birželio mėn. ataskaita apie skyriaus darbą 1944 m. gegužės mėnesį, *ten pat*, b. 157, l. 36.

298 *Į laisvę*, 1944, kov. 5, nr. 4 (27).

299 Z. Fedorovičiaus 1944 m. balandžio mėnesio ataskaita, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 217, l. 46.

300 Lietuvos KP(b) CK sekretoriaus N. Gridino 1944 m. rugsėjo 9 d. raštas Lietuvos SSR LKT pirmininko pavaduotojui J. Vaišnoriui, LYA, f. 1771, ap. 7, b. 109, l. 61.

Sovietinio ginkluoto pagrindžio dalyvių kiekybinės sudėties didinimo tendenciją galima pastebėti pirminiuose apibendrinamuosiuose pagrindžio šaltiniuose, nors jie dar ryškiau neatitrūkę nuo pirminių šaltinių.

1944 m. pabaigoje–1945 m. pradžioje LPJŠ likvidacinė komisija pateikė apibendrinamuosius duomenis apie Lietuvoje veikusias sovietinių partizanų organizacines struktūras (junginius, būrius, grupes), jų skaičių, tautinę dalyvių sudėtį (duomenys pateikiami 5 lentelėje). Sovietinio ginkluoto pagrindžio Lietuvoje dalyvių skaičius gerokai padidintas – išaugo iki 3904 asmenų.

Reikia pasakyti, kad pirmaisiais pokario metais nustatant sovietinio partizaninio karo dalyvių skaičių buvo laikomasi tam tikrų moralinių kriterijų, jais nelaikyti asmenys, rėmę sovietinius partizanus priverstinėmis aplinkybėmis. Antai 1945 m., kai LPJŠ likvidacinė komisija rinko duomenis apie ryšininkų ir pavienių partizanų skaičių, buvęs „Perkūno“ būrio vadas (sugrįžus sovietų valdžiai, Lietuvos KP(b) Trakų apskrities komiteto karinio skyriaus vedėjas) V. Jusevičius komisijai rašė, kad jo būryje tokių asmenų nėra: nusipelnę partizano vardo asmenys buvo priimti į būrį vokiečių okupacijos pabaigoje, o tuos asmenis, kurie dirbo pagrindyje tik bijodami sovietinių partizanų ginklo, neverta laikyti „partizaninio judėjimo“ dalyviais³⁰¹.

Jais nelaikyti ir asmenys, įstoję į būrius ir grupes vokiečių okupacijos pabaigoje. Antai Alytaus apskrityje veikęs „Dainavos partizanų“ būrys 1944 m. liepos pabaigoje turėjo 89 partizanus. Tačiau iš pradžių į šio būrio partizanų sąrašą buvo įrašyti tik 49 partizanai, nes kiti įstojo tik prieš vokiečiams pasitraukiant³⁰².

Ypač vengta sovietinio pasipriešinimo dalyviais pripažinti priešiškus sovietų valdžiai, susikompromitavusius asmenis ir pan. (tai atspindi cituoti D. Šupikovo žodžiai). Juos sovietinės saugumo struktūros ir specialiai sudarytos komisijos tikrino kruopščiai. (Vėliau kai kurių šių apribojimų ir barjerų nebeliko, jų nebuvo paisoma.)

Reikia pabrėžti, kad lentelių duomenys apima ne tik LPJŠ pavaldžias partizanines struktūras (būrius ir grupes). Į juos įtraukti ir kai kurie NKVD–NKGB, Raudonosios armijos generalinio štabo žvalgybų valdybų, Raudonosios armijos frontų štabų žvalgybos skyrių grupės. Tai Lietuvos SSR NKGB operatyvinės grupės vadovo J. Vildžiūno vadovaujamas Baltarusijoje, Naručio miškuose iš dalies ir Lietuvoje veikęs būrys „Draugai“; Panevėžio apskrityje veikusios karinės žvalgybos, NKVD–NKGB Z. Bridikio, Sakalų (A. Gailevičiaus) grupės; Kaune – H. Borisos (autentiškas pavadinimas „Stas“ grupė) ir kt. Kita vertus, į sąrašą neįtraukta Rūdninkų girioje veikusi Raudonosios armijos generalinio štabo grupė,

301 Lietuvos KP(b) Trakų apskrities komiteto karinio skyriaus vedėjo V. Jusevičiaus 1945 m. kovo 23 d. raštas LPJŠ likvidacinės komisijos pirmininkui S. Filipavičiui, LYA, f. 51, ap. 51-1, b. 1, l. 107–108.

302 J. Oleko 1975 m. rugpjūčio 20 d. pažyma apie „Dainavos partizano“ būrį, veikusį Lazdijų (Seinų) apskrityje, LYA, f. 2, ap. 1, b. 1, l. 22.

išaugusi į sovietinių partizanų būrį nr. 14, kurį sudarė daugiau kaip 200 žmonių³⁰³, ir kt. Visa tai kelia didelę painiavą.

Lentelės duomenys rodo, kad Lietuvoje veikė 3904 sovietiniai partizanai, taigi apie 4 tūkst. žmonių. Sovietinių partizanų vyrų buvo 3394, moterų – 510, Lietuvos gyventojų – 2884, karo belaisvių – 1020, „vadų ir viršininkų“ – 233, „seržantų ir eilinių“ – 3671³⁰⁴. Taigi Lietuvos gyventojai sudarė daugiau kaip 70 proc., pagal tautybę rusai sudarė apie 38 proc., lietuviai – 35,5 proc., žydai – daugiau kaip 17 proc., kitų tautybių – daugiau kaip 9 proc. visų sovietinio ginkluoto pagrindžio dalyvių.

Pabrėžtina, kad visi šie duomenys vertintini kaip apytiksliai. Ypač nepatikimi, spekuliatyvūs duomenys apie sovietinių partizanų tautinę sudėtį (atrodytų, lietuvių skaičius juose gerokai padidintas, o sovietinių karo belaisvių ir žydų skaičius sumažintas). Tačiau visi pateikiami skaičiai akivaizdžiai rodo: sovietinis partizaninis karas Lietuvoje niekada nebuvo visuotinis („visaliaudinis“).

Šios nepalankios sovietų ideologijai ir propagandai problemos sovietmečiu spręstos įtraukiant į „partizaninio judėjimo“ dalyvių sąrašus vadinamuosius „ryšininkus“ ir rėmėjus, kurie, atsižvelgiant į visos Lietuvos gyventojų tautinę sudėtį, buvo daugiausia lietuviai. Kaip mokslinio tyrimo ir analizės objektas tai ne sovietinio pasipriešinimo vokiečių okupacijos metais, o sovietinės propagandos turinio ir jos naudotų metodų istorijos klausimas.

Per visą sovietmetį nepaliaujamai didintą sovietinio pagrindžio dalyvių skaičių rodo sovietinių partizanų asmens bylų, saugomų Lietuvos ypatingajame archyve, gausinimas. Šio archyvo sovietinių partizanų asmens bylų apyrašai byloja, kad galima išskirti tokias chronologines ribas: 1) 1954 m.; 2) 1961 m.; 3) 1969 m.; 4) 1996–1997 m.

Štai keletas pavyzdžių. „Kęstučio“ partizanų būryje (Biržų aps.) sudaryta partizanų ir ryšininkų asmens bylų: iki 1954 m. – 122, iki 1961 m. – 154, iki 1969 m. – 22, iki 1997 m. – 32 bylos. Tik nedidelis skaičius šio (ir kitų) būrio partizanų turi po keletą asmens bylų. Taigi išeitų, kad šis būrys vokiečių okupacijos metais iš viso turėjo kiek mažiau nei 330 partizanų ir ryšininkų.

„Keršytojo“ būryje (Raseinių aps.) iki 1954 m. sudarytos 118, iki 1961 m. – 324, iki 1969 m. – 78, o iki 1997 m. – 51 partizanų ir ryšininkų asmens byla. Taigi iš viso būrys, kuriam priklausė daugiausia karo belaisviai, turėjo kiek mažiau kaip 571 partizanų ir ryšininką.

303 Partizanų būrio nr. 14 kovinės veiklos ataskaita (be datos), *ten pat*, f. 14, ap. 1, b. 1, l. 3–4.

304 LPJŠ likvidacinės komisijos pirmininko N. Karpio 1944 m. lapkričio 4 d. pažyma „Apie vokiečių okupuotoje Lietuvos SSR teritorijoje štabo žinioje veikusią būrių ir grupių skaitlingumą“, *ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 135, l. 3.

5 lentelė.

LPJŠ likvidacinės komisijos 1945 m. gegužės mėn. 23 d. apibendrinamieji statistiniai duomenys apie sovietinių partizanų būrius ir grupes Lietuvoje

Eil. nr.	Apskritis	Būriai ir grupės	Lietuviai	Rusai	Žydai	Kiti	Iš viso:	Iš jų:	
								Vietos gyventojai	Karo belaisviai
1.	Alytaus	"Šarūnas"	82	27	–	–	109	88	21
2.	Biržų	"Kęstutis"	76	30	1	4	111	101	10
3.	Vilniaus	"Už pergalę"	3	4	106	10	123	115	8
4.		"Perkūnas"	2	72	28	19	121	63	58
5.		"Kova"	1	14	59	3	77	64	13
6.		"Mirtis fašizmui"	7	17	39	7	69	60	9
7.		"Keršytojas"	1	1	105	–	107	104	3
8.		A.Mickevičiaus br.	45	26	14	57	142	106	36
9.		A.Mickevičiaus gr.	10	16	–	–	26	21	5
10.	Vilkaviškio	Eidukaitytės gr.	15	–	–	–	15	15	–
11.	Zarasų	"Kęstutis"	5	45	–	–	50	38	12
12.	Kauno	V. Barono	–	6	11	1	18	13	5
13.		"Pirmyn"	25	32	36	20	113	93	20
14.		"Už Tarybų Lietuvą" nr. 1	9	63	1	9	82	67	15
15.		"Už Tarybų Lietuvą" nr. 2	1	18	–	–	19	19	–
16.		"Už Tarybų Lietuvą" nr. 3	27	60	–	–	87	53	34
17.		"Mirtis okupantams"	5	93	79	47	223	104	119
18.		Atskiroji gr. „B"	1	–	12	–	13	13	–
19.		Korčiaginas	2	6	3	–	11	11	–
20.		H. Borisos gr.	30	1	–	–	31	30	1
21.	Kėdainių	"Audra"	5	1	–	–	6	6	–
22.		Br. „A"	21	132	10	–	163	33	130
23.	Mažeikių	Katkaus gr.	10	2	1	–	13	13	–
24.	Marijampolės	K. Petriko gr.	50	15	–	–	65	50	15
25.	Panevėžio	"Gražinos" junginys							
26.		Br. nr. 1 (Troškūnų)	52	7	–	–	59	57	2
27.		Br. nr. 2 (Krekenavos)	37	6	–	–	43	42	1
28.		Br. nr. 3 (Šeduvos)	58	7	–	–	65	63	2
29.		Z. Bridikio gr.	41	13	–	1	55	50	5

5 lentelės tęsinys

Eil. nr.	Apskritis	Būriai ir grupės	Lietuviai	Rusai	Žydai	Kiti	Iš viso:	Iš jų:	
								Vietos gyventojai	Karo belaisviai
30.		Sakalų gr.	2	6	–	–	8	8	–
31.	Raseinių	Zapolskio br.	14	11	–	5	30	14	16
32.		“Keršytojas”	80	66	–	25	171	91	80
33.	Rokiškio	“Žemaitės” junginys							
34.		Br. nr. 1 (Matelio)	46	1	–	–	47	47	–
		Br. nr. 2 (Kolcovo)	22	36	–	–	56	44	12
36.		Br. nr. 3 (Djakovo)	30	34	–	–	64	50	14
37.		Br. nr. 4 (Bangaičio)	19	31	–	–	50	38	12
38.		Br. nr. 5 (Kielos)	14	48	–	–	62	42	20
39.		Br. nr. 6 (Liutkaus)	19	–	–	–	19	19	–
40.	Lazdijų	“Dainavos partizanas”	83	51	1	–	135	83	52
41.	Trakų	Vytauto brigada							
42.		“Už tėvynę”	35	99	21	12	167	124	43
43.		“Laisvoji Lietuva”	1	33	54	6	94	80	14
44.		“Pergalė”	4	53	20	5	82	41	41
45.		“Išlaisvintojas”	7	51	19	43	120	57	63
46.	Telšių	“Birutė”	20	1	–	–	21	21	–
47.	Ukmergės	“Patvarieji”	15	12	–	–	27	20	7
48.	Utenos	“Audra”	68	12	–	–	80	78	2
49.	Švenčionių	Kazimiero oper. gr.	8	3	6	1	18	18	–
50.		K. Kalinauskas	35	60	20	25	140	111	29
51.		“Žalgiris”	43	15	2	10	70	70	–
52.		“Vilnius”	28	46	20	23	117	99	18
53.		“Vytautas”	16	–	–	1	17	17	–
54.		“Draugai”	13	41	1	22	77	39	38
55.	Šiaulių	“Kęstutis”	72	30	7	11	120	100	20
56.	Šakių	“Jūra”	68	19	1	–	88	73	15
57.		G.Žimano oper. gr.	6	2	–	–	8	8	–
		Iš viso:	1386	1475	676	367	3904	2884	1020

Šaltinis: LYA, f. 1, ap. 1, b. 488, l. 20; ten pat, b. 61, l. 50–53.

„Žemaitės“ būryje (Rokiškio aps.) iki 1954 m. sudarytos 325 asmens bylos, iki 1961 m. – 105, iki 1969 m. – 118, o iki 1997 m. – 70 asmens bylų, iš viso 571 sovietinio pogrindžio dalyvių asmens byla.

Įdomus faktas: sovietinio ginkluoto pogrindžio dalyvių skaičius Raseinių ir Rokiškio apskrityse sutampa, tik Raseinių apskrityje jis gerokai padidėja 1961 m. Matyt, tai reiškia kiek skirtingą padėtį abiejose Lietuvos apskrityse „neramiais“ pokario metais (kai turėti sovietinio ginkluoto pogrindžio dalyvio statusą buvo pavojinga).

Taip pat įdomu pabrėžti, kad žydų partizanų būrių, veikusių Rūdninkų girioje, dalyvių iki 1954 m. sudarytų bylų skaičius vėlesniais metais beveik nedidėjo. Vadinasi, šie būriai beveik neturėjo ryšininkų (rėmėjų) iš vietinių gyventojų.

Sovietinių partizanų asmens bylų kaip istorijos šaltinio kaupimas ir gausinimas leido sovietų istoriografijai ir propagandai pagrįsti koncepciją apie „visaliaudinį“, visos lietuvių tautos pasipriešinimą okupantams vokiečiams Antrojo pasaulinio karo metais. Kaip minėta įvade, sovietinio „partizaninio judėjimo“ dalyvių skaičius padidintas iki 10 tūkst. žmonių, kryptingas jų – kaip istorinių asmenybių – gausinimas tiesiogiai tarnavo sovietų propagandai.

2. Diversinė veikla

Diversinė veikla, atsižvelgiant į Lietuvos geografinę padėtį, buvo ypač svarbi partizaninės veiklos sritis. Lietuva ribojosi su Vokietija (Rytų Prūsija), per vokiečių okupuotą Lietuvos teritoriją ėjo svarbios geležinkelių ir plentų magistralės, jungusios Vokietiją su Rytų frontu. Ypač svarbios kariniu požiūriu vokiečiams buvo geležinkelio linijos, ėjusios link Daugpilio (toliau link Leningrado), čia buvo aprūpinama visa Šiaurės armijų grupuotė, iš dalies ir Centrinio fronto armijos. Sovietinių partizanų šaltiniuose kaip ypač svarbūs minimi geležinkelių ruožai Kaunas–Šiauliai, Kaunas–Vilnius, Tilžė–Šiauliai, Vilnius–Minskas, plentas Kaunas–Daugpilis, 1942 m. vokiečių baigta tiesti Kauno–Vilniaus automagistralė. Todėl diversinę veiklą Vokietijos komunikacijose (geležinkelio linijų, tiltų sprogdinimai, telefono ir telegrafo linijų naikinimas, plentų minavimas, transporto kolonų puldinėjimas) sovietinių partizanų vadovybė visą vokiečių okupacijos laikotarpį vertino kaip svarbiausią partizanų Lietuvoje veiklos uždavinį, be to, kelti uždaviniai vykdyti diversijose svarbiausiose pramonės įmonėse, bazėse, sandėliuose, aerodromuose, karinės reikšmės objektuose ir karinę žvalgybą³⁰⁵.

305 LYA, f. 1, ap. 1, b. 12, l. 119–120; Partizaninio judėjimo organizavimo planas 1942–1943 m. žiemos laikotarpiui; Partizaninio judėjimo pagrindiniai uždaviniai 1943–1944 m., LYA, f. 16895, ap. 2, b. 196, l. 57, l. 181 ir kt.

Vokiečiai praktiškai per visą karą tvarkė Lietuvos geležinkelius, gerino susisiekimą, svarbiausiomis kryptimis, kur buvo vienos vėžės geležinkeliai, tiesė antrąją (išskyrus Vilniaus–Lydos ir Pabradės–Lentupio ruožus). Antroji vėžė Vilniaus–Molodečno ruože dar buvo tiesiama net 1944 m. pavasarį. Vokiečiai nutiesė naują geležinkelio liniją Lentvaris–Senieji Trakai³⁰⁶.

Sovietų pagrindžio dalyviai Maskvos nurodymu turėjo vykdyti diversijas, bet šie uždaviniai ilgą laiką buvo neįkandami. Sovietų šaltiniai nepateikia duomenų, kad Lietuvoje 1941 m. būtų buvę nuversti vokiečių ešelonai³⁰⁷, per 1942 m. buvo nuversti 2 ešelonai (nuo bėgių nuriedėjo 2 garvežiai ir 15 vagonų)³⁰⁸. Įdomu, kad tai realūs duomenys, juos patvirtina ir vokiečių šaltiniai. 1942 m. gegužės 21 d. prie Kalnėnų stoties (Jonavos apylinkėse), atpalaidavus bėgius, nuvirto tuščias sanitarinis traukinys, 7 vagonai visiškai sudužo, sunkiai sužeistas valdininkas. Vokiečiai spėjo, kad diversiją įvykdė partizanai arba teroristai dėl atvykstančio reicho ministro A. Rozenbergo. Pradėjus tyrimą, buvo suimta 20 asmenų³⁰⁹. Kita tokia diversija įvyko 1942 m. liepos 9 d. Vilniaus apylinkėse. Jos pasekmės buvo dar skaudesnės: garvežys ir 8 vagonai beveik visiškai sudaužyti. Traukiniu važiavo vengrų kareiviai, 6 žuvo, 25 sunkiai sužeisti³¹⁰.

1942 m. rudenį vokiečiai ėmėsi prevencinių priemonių geležinkeliams apsaugoti. Vadovaujantis SS ir policijos vado Lietuvoje įsakymu dėl ypatingų priemonių kovai su banditais, 1942 m. rugsėjo 7 d. Šiaulių, Panevėžio, Rokiškio, Raseinių, Kėdainių, Kauno, Marijampolės, Trakų, Vilniaus, Eišiškių, Ašmenos, Švenčionių ir Zarasų apskričių viršininkams ir lietuvių policijos vadams duotas nurodymas iškirsti mišką (medžius ir krūmokšnius) 100 m atstumu abipus plačiųjų geležinkelių linijų. Šie darbai buvo prilyginami skubiems ir svarbiems karo metų darbams (pvz., apkasų kasimo), todėl turėjo būti vykdomi neatidėliojant ir su „visu stropumu“. Tai turėjo atlikti vietos gyventojai, jiems žadėta iškirstą mišką atiduoti nemokamai³¹¹.

306 LPJŠ 1944 m. kovo 17 d. pranešimas „Apie geležinkelius“ Raudonosios armijos vyriausiosios kadrų valdybos viršininkui gen. plk. F. Golikovui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 28, l. 37–39; *ten pat*, b. 438, l. 121–124.

307 Archyvuose šaltiniuose galima rasti liudijimų apie įvykius geležinkeliuose, lieka neaišku, ar jie buvo sąmoningų diversijų (sabotažo) akcijos, ar nelaimingi atsitikimai. Antai 1941 m. spalio 3 d. Vievio geležinkelio stotyje susidūrė du traukiniai, sudaužyti 7 vagonai, pakrauti įvairių karinių medžiagų; lapelis be parašo ir datos Trakų apskrities viršininko fonde, LCVA, f. R-500, ap. 1, b. 3, l. 737.

308 LYA, f. 1, ap. 1, b. 20, l. 47, be datos.

309 *Lietuvos liaudis Didžiajame Tėvynės kare*, p. 64.

310 *Ten pat*, p. 74.

311 Lietuvos generalinės srities Vidaus reikalų vadybos 1942 m. rugsėjo 7 d. telefonograma apskričių viršininkams, LCVA, f. R-617, ap. 1, b. 20, l. 7.

Šiaulių apskrityje miškas turėjo būti iškirstas geležinkelio ruože nuo Meškuičių geležinkelio stoties iki Latvijos sienos: Kauno apskrityje – ruožas tarp Jonavos ir Palemono; Trakų apskrityje – ruožai tarp Levintų ir Kaišiadorių, Kaugonių ir Lentvario, Lentvario ir Miškinųjų stotelės; Vilniaus apskrityje – ruožai tarp Vilniaus geležinkelio stoties ir Panerių, Pavilnio ir Naujosios Vilnios geležinkelio stoties; Eišiškių apskrityje – ruožas nuo Stasylių Vilniaus link; Švenčionių ir Zarasų apskrityje Vilniaus–Daugpilio geležinkelio ruožas – nuo Pabradės apylinkių iki Latvijos sienos, iš viso 13 ruožų³¹².

Miškai palei geležinkelius buvo kertami beveik visą vokiečių okupacijos laikotarpį, iki 1944 m. pavasario. Antai 1944 m. balandžio viduryje palei Švenčionėlių–Pabradės geležinkelį iškirsta 56 ha miško (buvo likę iškirsti 2 ha), palei siaurąjį Švenčionėlių–Kaltanėnų geležinkelį iškirsta 6 ha, palei siaurąjį Švenčionėlių–Švenčionių geležinkelį neiškirstas tik „valdiškas“ miškas. Miškas iškirstas ir prie Švenčionėlių–Švenčionių plento³¹³.

1944 m. pavasarį per 100 m nuo geležinkelio, vadinamojoje geležinkelių saugumo zonoje, turėjo būti iš „dalies pašalinti“ (nugriauti) namai ir kiti pastatai. Numatytus griauti pastatus nurodydavo vokiečių saugumo divizijų pareigūnai³¹⁴.

Skelbimai ir plakatai draudė civiliams gyventojams įžengti į geležinkelių saugumo zoną, apie tai gyventojai nuolat buvo įspėjami net ir apygardų komisarų (vokiečių) skelbimais. Antai Vilniaus apygardos komisaro H. Wulffo 1944 m. birželį spaudoje paskelbtame atsišaukime buvo rašoma: „Gyventojų dėmesys dar kartą atkreipiamas į tai, kad niekieno žemės peržengimas yra surištas su pavojumi gyvybei. Į pašalinius asmenis šaudoma be įspėjimo.“³¹⁵

1943 m. pabaigoje–1944 m. pradžioje pavojingiausiose vietose prieigą prie geležinkelių vokiečiai pradėjo minuoti³¹⁶.

Iš įvairių šaltinių matyti, kad 1943 m. pradžioje didžiojoje Lietuvos dalyje (ypač Suvalkijoje, Žemaitijoje) geležinkeliai beveik nebuvo saugomi, saugoti tik geležinkelių tiltai. Sovietinių šaltinių duomenimis, geriausiai saugotas Lyduvėnų tiltas³¹⁷. Nuo Kauno iki Kaišiadorių nebuvo jokios geležinkelio sargybos, nuo

312 *Ten pat*, l. 11.

313 Švenčionėlių policijos punkto vedėjo 1944 m. balandžio 19 d. raportas Švenčionių apskrities policijos vadui, LCVA, f. R-721, ap. 1, b. 1, l. 83.

314 Vilniaus apygardos komisaro 1944 m. birželio 8 d. nurodymas Trakų apskrities viršininkui, LCVA, f. R-500, ap. 1, b. 39, l. 1016.

315 Saugokitės įžengti į niekieno žemę, *Naujoji Lietuva*, 1944, bir. 21.

316 Jurgio (G. Zimano) šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 37.

317 Šį tiltą saugojo 12 kareivių įgula, ginkluota 4 zenitiniiais kulkosvaidžiais, Stalionio (J. Baščiuo) 1943 m. spalio 13 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 409, l. 191.

Kaišiadorių iki Vilniaus jau buvo bunkeriai, geležinkeliu naktį patruliavo sargybiniai³¹⁸. Vilniaus geležinkelio stotį saugojo apie 20 vokiečių kareivių, ginkluotų šautuvais ir granatomis, ant stoties stogo stovėjo priešlėktuvinis kulkosvaidis. Visi stoties tarnautojai naktį gaudavo ginklų. Vilniaus prekinę stotį saugojo ginkluotų geležinkelininkų ir negausi lietuvių geležinkelio policijos sargyba. Naujosios Vilnios stotyje abipus geležinkelio tiltų buvo įrengti du bunkeriai su nuolatine vokiečių kareivių sargyba, ginkluota sunkiaisiais kulkosvaidžiais. Nuo Naujosios Vilnios Vilniaus–Daugpilio geležinkelį itin stropiai saugojo vokiečių, „ukrainiečių“ ir lietuvių geležinkelio policija, čia įrengtas tankus įtvirtintų gynybos punktų (bunkerių), kurių įgulos turėjo sunkiųjų kulkosvaidžių ir kitų ginklų, tinklas. Sovietinių partizanų žvalgybos duomenimis, vien Naujosios Vilnios–Mickūnų–Bezdonių ruože buvo įrengti 6 bunkeriai su 8–12 kareivių sargybomis, toliau Bezdonių–Santakos–Pabradės ruože – bunkeriai ir stebėjimo punktai, viename iš bunkerių netgi stovėjo artilerijos pabūklas. Pabradėje buvo dislokuotas kavalerijos eskadronas³¹⁹.

Sovietinių partizanų žvalgybos šaltinis 1943 m. rugpjūčio pabaigoje teigė, kad sargybų postai Vilniaus–Daugpilio geležinkelyje išdėstyti kas 3 km, kiekviename buvo po 4 „ukrainiečius“ ir 5–7 vokiečius. Dieną 3 km geležinkelio ruožą saugojo 4, naktį 10–12 žmonių. Šis šaltinis pabrėžė labai intensyvų eismą Vilniaus–Daugpilio geležinkeliu. 1943 m. birželio pradžioje ešelonai į frontą riedėjo „kas 10 minučių“, vėliau rečiau. Rugpjūčio 4 d. fronto link vyko 20 ešelonų, rugpjūčio 5 d. – 17, rugpjūčio 6 d. – 15 ešelonų³²⁰.

Vokiečių geležinkelio apsaugos priemonės, sovietinio ginkluoto pogrindžio silpnumas lėmė nespartų diversijų Lietuvos geležinkeliuose daugėjimą. Vokiečių okupuotą Lietuvą pasiekdavusios sovietų vadovybės direktyvos vykdyti diversijas buvo neįgyvendinamos, o veikusioms organizacinėms struktūroms keliami uždaviniai nerealūs. Antai vykdydamas CPJŠ direktyvą LPJŠ viršininkas A. Sniečkus 1943 m. sausio 3 d. pasirašė įsakymą nr. 1 „Apie partizaninės kovos stiprinimą puolant Raudonajai armijai“. Partizanų būriams buvo įsakoma nuolat kontroliuoti geležinkelius, plentus ir vieškelius, kad priešas negalėtų papildyti savo jėgas fronte žmonėmis, technika, šaudmenimis³²¹. Apibendrinamaisiais karo metų sovietinių šaltinių duomenimis, per 1943 m. pirmąjį pusmetį Lietuvoje nuversti 7 vokiečių ešelonai³²².

318 Pravieniškėse kalinto Baltarusijos partizano J. Zujevo 1943 m. parodymai, LYA, f. 67, ap. 1, b. 1, l. 10.

319 LPJŠ 1944 m. kovo 17 d. pranešimas „Apie geležinkelius“, *ten pat*, b. 438, l. 121–123.

320 Anoniminio sovietinio pogrindžio dalyvio (slap. Varnaitė) 1943 m. rugpjūčio 28 d. pranešimas, LYA, f. 1, ap. 1, b. 32, l. 133; b. 37, l. 3.

321 LYA, f. 1, ap. 1, b. 426, l. 2.

322 LYA, *ten pat*, b. 20, l. 47.

Vilniaus geto metraštinkininkas H. Krukas dienoraštyje 1943 m. balandžio 4 d. rašė, kad padažnėjo vokiečių geležinkelio transporto užpuolimų³²³. 1943 m. birželio 22(?) d. Vilniuje buvo sugriautas geležinkelio tiltas virš Aušros vartų (žuvo 2 lietuviai), užpuolimai ir diversijos tapo „kasdieniu reiškiniu“, „daug traukinių“ užpulta Vilniaus–Daugpilio geležinkelio ruože³²⁴. Matyt, jie neišsamūs. Gali būti, kad vieną kitą diversiją geležinkeliuose įvykdė žydų kovotojai, lenkų ginkluoto pogrindžio dalyviai, Baltarusijos partizanai. Tačiau iki 1943 m. liepos Lietuvos geležinkeliuose dar buvo ramu.

Padėtis pradėjo keistis 1943 m. liepą, kai kryptingus diversinius veiksmus Rytų Lietuvos geležinkeliuose ėmė vykdyti sovietiniai diversantai, atsiųsti iš užnugario. Antai LKP(b) CK ir LPJŠ operatyvinės grupės narys Baškys (R. Rocius) 1943 m. gegužės 23 d. iš Baltarusijos miškų į Maskvą siuntė šifruotę, kad kartu su S. Apyvalos grupe (ji turėjo bazuotis Rytų Lietuvoje) pasiūstos 2 sprogdintojų grupės (10 žmonių), jų tikslas – diversijos Vilniaus–Ignalinos geležinkelio ruože³²⁵. 1943 m. liepos viduryje M. Šumauskas informavo A. Sniečkų, kad Griko (S. Apyvalos) „Vilniaus“ būrys Švenčionėlių–Pabradės ruože nuvertė nuo bėgių 3 ešelonus: birželio 30 d. – 17 vagonų su ginklais, naktį iš liepos 1 į 2 d. – 12 vagonų su priešo „gyvąja jėga“. Tuoj pat į jį įsirežė „keleivinis“ traukinys, vykęs iš fronto, sudužo 7 vagonai. Švenčionyse daug sužeistųjų, jų nėra kur dėti, jie vežami į Vilnių. M. Šumauskas liepos 15 d. pranešė, kad sovietiniai partizanai naktį iš liepos 11 į 12 d. netoli Pasmalvių nuvertė iš fronto einantį ešeloną. Ešelonas, išskyrus 2 vagonus, sudužo. Spėjo, kad jame buvo vežami sužeistieji³²⁶. 1943 m. liepą ir rugpjūčio pradžioje Vilniaus–Daugpilio geležinkelio ruože nuversta dar keletas traukinių.

Sovietinio ginkluoto pogrindžio Lietuvoje diversinei veiklai geležinkeliuose postūmį turėjo duoti sovietinės politinės ir karinės vadovybės 1943 m. vasarą sumanyta „bėgių karo“ operacija. Jos tikslas buvo didelio masto (masinėmis) diversijomis vokiečių susisiekimo komunikacijose jų užimtose teritorijose sutrukdyti kariuomenę perdislokuoti geležinkeliais, pastiprinimui siųsti, tokiu būdu padėti Raudonajai armijai užbaigti vokiečių triuškinimą Kursko lanke ir pradėti puolimą plačiu frontu. „Bėgių karo“ operacija vykdyta įgyvendinant 1943 m. liepos 14 d. priimtą visiškai slaptą CPJŠ įsakymą nr. 0042 „Apie partizaninį bėgių karą prieš komunikacijose“. Operacijos dydis matyti vien iš to, kad vokiečių užnugaryje planuota išsprogdinti

323 H. Kruk, *Paskutinės Lietuvos Jeruzalės dienos: Vilniaus geto ir stovyklų kronikos 1939–1944*, Vilnius, 2004, p. 510.

324 H. Kruk, *Paskutinės Lietuvos Jeruzalės dienos...*, p. 592, 603.

325 Baškio (D. Rociaus) 1943 m. birželio 4 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 406, l. 211.

326 Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. liepos 13 d. ir 15 d. šifruotės, *ten pat*, b. 407, l. 102, 108.

213 tūkst. bėgių³²⁷. CPJŠ viršininkas P. Ponomarenka įsakymą nr. 0042 dėl „bėgių karo“ A. Sniečkui atsiuntė 1943 m. rugpjūčio 14 d., įpareigojo skubiai, ne vėliau kaip rugpjūčio 30 d., vienu kartu išvesti iš rikiuotės kiek galima daugiau bėgių, o ateityje tai daryti nuolat ir išvesti iš rikiuotės kuo daugiau bėgių. LPJŠ įpareigotas kiekvienam operacijoje dalyvaujančiam būriui duoti konkrečią užduotį pagal „pridėtą planą“. Vadovaudamasis juo LPJŠ turėjo parengti detalizuotą diversijų planą, kuris turėjo būti pristatytas CPJŠ. „Materialinis techninis“ pasirengimas operacijai turėjo būti pradėtas tuoj pat, gavus tam tikslui skirtus lėktuvus (t. y. lėktuvus su sprogmenimis ir ginklais iš sovietų užnugario). Apie pasirengimą „bėgių karo“ operacijai ir jos vykdymą CPJŠ įsakymu pranešinėti kasdien³²⁸.

Vykdydama direktyvas „iš viršaus“, LPJŠ Maskvoje sudarinėjo detalius „bėgių karo“ planus būriams ir grupėms. Vien Petro (M. Afonino) grupė Vilniaus–Gardino ir Vilniaus–Lydos geležinkelio ruožuose turėjo sunaikinti ne mažiau kaip 200 bėgių. A. Sniečkus pabrėžė, kad toks bėgių kiekis yra būtinas pirmojo smūgio minimumas, grupė turėjo visomis priemonėmis siekti, kad šis skaičius būtų viršytas, o ateityje bėgius naikinti sistemingai³²⁹.

CPJŠ įsakymas ir planai dėl „bėgių karo“ diversijų buvo nerealiūs, neatitiko sovietinio ginkluoto pagrindžio Lietuvoje veiklos galimybių, juos įvykdyti buvo neįmanoma. Visų pirma planų aprūpinant ginklais, šaudmenimis, sprogmenimis neįvykdė CPJŠ. Pagal CPJŠ planą, vykdant „bėgių karo“ įsakymą nr. 0042, aprūpinant sovietinius Lietuvos partizanus sprogmenimis ir ginklais, iš sovietų užnugario 1943 m. rugpjūčio mėn. į Lietuvą turėjo būti pasiūsta 10 t „krovinių“ (pasiūsta 6 t). Rugsėjo mėn. planas buvo 10,8 t krovinių, pasiūsta tik 1,3 t³³⁰.

Kita vertus, sovietinio pagrindžio Lietuvoje materialinis techninis aprūpinimas (t. y. sprogmenų, ginklų, šaudmenų ir kt. siuntimas) iš sovietų užnugario niekada iki tol nebuvo toks gausus. Tokie tiekimai atvėrė perspektyvas sovietinio ginkluoto pagrindžio veiklai Lietuvoje, o 1943 m. vasarą susiklostė palankios vidinės sąlygos.

1943 m. rugpjūtis–rugsėjis buvo sovietinio pagrindžio diversinės veiklos kulminacija. Vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje 1943 m. rugpjūčio 31 d. ataskaitoje buvo rašoma, kad per mėnesį banditų būriai labai suaktyvėjo. „Aiškiai matyti, kad planingai sprogdinamos bei ardomos geležinkelio linijos ir aprūpini-

327 *Диверсанты Второй мировой: военно-исторический сборник, Москва, 2008, с. 309.*

328 *Lietuvos liaudis Didžiajame Tėvynės kare*, p. 165.

329 LPJŠ viršininko A. Sniečkaus 1943 m. rugpjūčio mėn. įsakymas, LYA, f. 1, ap. 1, b. 4, l. 115.

330 D. Šupikovo 1943 m. rugsėjo 23 d. šifruotė E. Bilevičiui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 400, l. 162.

mo įmonės – pieninės ir stambesni dvarai su derliaus atsargomis³³¹. Pateikiama daug faktų apie Lietuvoje įvykdytas diversijas. Daugiausia jų vykdyta Rytų Lietuvoje, tačiau būta ir Tauragės–Šiaulių–Daugpilio, Jonavos–Kėdainių, Radviliškio–Kėdainių ir kituose geležinkelių ir plentų ruožuose. Remdamasis įvykdytais geležinkelių sprogdinimais 1943 m. rugpjūčio pirmojoje pusėje, Vokietijos reicho geležinkelių Vilniaus direkcijos įgaliotinis kontržvalgybai netgi pareiškė, kad greitai, jeigu nepavyks geriau apsaugoti geležinkelius, fronto aprūpinimas (per Lietuvos teritoriją) nutrūks³³². Tokie vokiečių pareigūnų vertinimai atspindėjo ne tiek realią padėtį Lietuvos geležinkeliuose ir kituose susisiekimo keliuose, kiek netikėtai pakitusią situaciją.

Iš sovietinio ginkluoto pagrindžio vadovų pranešimų matyti, kad 1943 m. liepą ir rugsėjį Rytų Lietuvos geležinkeliuose (taip pat ir vokiečiams svarbiame Vilniaus–Daugpilio ruože) įvykdyta apie 15–20 daugiau ar mažiau sėkmingų diversijų. Jas įvykdė sovietų užnugaryje apmokytos Lietuvos sovietinių diversantų grupės, kurios vykstant „bėgių karui“ 1943 m. rugpjūtį ir rugsėjį buvo spėjusios pasiekti tik Rytų Lietuvą. Diversinę veiklą Lietuvos geležinkeliuose galima laikyti pagrindiniu Lietuvos sovietinio pagrindžio indėliu į karo veiksmus.

Sovietinių Lietuvos partizanų šaltiniuose beveik neatsispindi diversinė veikla Pietryčių Lietuvoje (Rūdninkų girioje). LPJŠ pajėgos čia dar buvo negausios, iš esmės veikė tik Petro (M. Afonino) grupė. Pietryčių Lietuvoje veikė baltarusių partizanai. Antai jų Kotovskio būrio veikla Lietuvos teritorijoje koncentravosi daugiausia prie Vilniaus–Gardino geležinkelio³³³. Čia taip pat veikė Raudonosios armijos generalinio štabo specialioji grupė, su kuria atvykę į Rūdninkų girią G. Zimanas, M. Miceika užmezgė glaudžius ryšius³³⁴. Diversijų galbūt įvykdė pradėjusių Rūdninkų girioje telktis žydų pasipriešinimo ir karo belaisvių grupės.

Sovietinio ginkluoto pagrindžio diversinės veiklos plėtrą iš dalies nulėmė netikėtumo veiksnys. Vokiečiai sustiprino visas geležinkelių ir kitų komunikacijų apsaugos priemones, iš tikrųjų tik 1943 m. rudenį susiformavo jų visuma. 1943 m. rugsėjį siekdami sustabdyti pirmiausia diversijas geležinkeliuose, vokiečiai ėmėsi įgyvendinti ir visiškai naujas kraštutines represines priemones. Laikydami nuostatos,

331 *Lietuvos liaudis Didžiajame Tėvynės kare*, p. 174–180.

332 *Ten pat*, p. 175.

333 P. Štaras, *Partizaninis judėjimas Lietuvoje*, p. 91.

334 Gabrys (M. Miceika) 1944 m. pradžioje A. Sniečkų Maskvoje informavo, kad gavusi krovinių grupė Lietuvos partizanams „skolino“ tolą ir magnetines minas, šiomis diversinėmis priemonėmis buvo įvykdyti „visi paskutiniai sprogdinimai“, Gabrio (M. Miceikos) 1944 m. sausio 3 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 18.

kad diversijų ir teroro aktų negalima vykdyti „bent be pasyvaus gyventojų dalyvavimo“, vokiečiai ėmė taikyti vadinamąjį „kolektyvinės atsakomybės“ principą, kai už įvykdytas diversijas pradėjo deginti „artimiausius namus“ (sodybas) ir gyvenamąsias vietas (kaimus), o jų gyventojus represuoti, vežti darbams į Vokietiją³³⁵. Sovietinio ginkluoto pagrindžio diversijos ir atsakomosios vokiečių baudmės ėmė kelti didelį pavojų civiliams gyventojams.

Taikant nusikalstamą kolektyvinės atsakomybės principą, 1943 m. rudenį Lietuvoje buvo sudeginta keletas kaimų, jų gyventojai išvežti darbams į Vokietiją. 1943 m. rugsėjo 8 d. sudegintas Fermos (Trakėnų) kaimas (į vakarus nuo Lentvario); rugsėjo 11 d. – Lazdėnų kaimas (netoli Balcieriškių, abu kaimai prie Kauno–Vilniaus geležinkelio). Tą pat dieną sudeginti Družiliai (Dryžuliai), kaimas Švenčionių apskrityje, Magūnų valsčiuje, prie Vilniaus–Daugpilio geležinkelio. Rugsėjo 30 d. sudegintos Šarkiškės (kaimas netoli Matuizų, Alytaus apskrityje). Spalio 13–14 d. Rokiškio apskrityje sudeginti Miliūnų, Šlapekių, Lauciūnų ir kt. kaimai³³⁶.

Vokiečiai ėmėsi priemonių ir prieš sovietinių partizanų susitelkimo vietas. 1943 m. rugpjūčio pabaigoje–rugsėjo mėnesį Rytų Lietuvoje, Švenčionių ir Svyrių apskrityse buvo vykdoma baudžiamoji operacija (operacija „Sommer“ („Vasara“). Jos metu kentėjo Rytų Lietuvos gyventojai. Vėliau buvo blokuotas ir „šukuotas“ Kazėnų miškų masyvas.

1943 m. spalio pradžioje nutrūko sprogmenų ir kitų diversijų priemonių tiekimas iš sovietų užnugario. Gabrys (M. Miceika) 1943 m. spalio pradžioje iš Vilniaus apylinkių Maskvai pranešė: trimis geležinkeliais³³⁷ kiekvieną dieną praeina dešimtys prieš ešelonų. Vilniuje yra daug objektų, kuriuos reiktų ir galima būtų susprogdinti. Tam yra žmonių, „tik neturime nė gramo tolo“, „visi laukiame krovinio kaip šventės“³³⁸. LPJŠ Maskvoje M. Miceikai ir kitiems Lietuvos sovietinio pagrindžio vadovams nurodė organizuoti judėjimo (eismo) ir pervežimų geležinkeliais nuolatinį stebėjimą, skubiai pranešti apie ešelonų kiekį ir judėjimą, prieš karinių objektų Vilniuje dislokaciją ir orientyrus³³⁹.

Tokia žvalgybinė informacija apie judėjimą geležinkeliais, gauta iš gilaus vokiečių užnugario, sovietinei karinei vadovybei buvo reikšminga. A. Sniečkus jau

335 Lietuvos generalinio komisaro A. von Rentelno 1943 m. rugsėjo 9 d. slapta instrukcija Lietuvos pirmajam generaliniam tarėjui P. Kubiliūnui, *Lietuvos liaudies Didžiajame Tėvynės kare*, p. 188.

336 Plačiau žr. Ch. Dieckmann, V. Toleikis, R. Zizas, *Karo belaisvių ir civilių gyventojų žudynės Lietuvoje 1941–1944 m.*, Vilnius, 2005, p. 115–116.

337 Matyt, turima galvoje Vilniaus–Gardino, Vilniaus–Minsko, Vilniaus–Lydos geležinkelio ruožai.

338 Gabrio (M. Miceikos) 1943 m. spalio 2 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 409, l. 115.

339 LPJŠ viršininko pavaduotojo D. Šupikovo 1943 m. spalio 6 d. šifruotė Gabriui (M. Miceikai), LYA, f. 1, ap. 1, b. 400, l. 208.

ATSIŠAUKIMAS į Lietuvos gyventojus!

Pastaruoju metu tam tikrose Lietuvos vietose padažnėjo pasikėsinimai prieš geležinkelius, kelius, tiltus ir kitokie veiksmai, nukreipti prieš viešąjį susisiekimą, saugumą ir gyventojų gerovę. Vokiečių civilinė valdžia Lietuvoje yra nutarusi atsakomybę už tokius pasikėsinimus uždėti apylinkės gyventojams. Toje apylinkėje, kurioje įvyks tokie pasikėsinimai, vietos gyventojai bus išvežti, o jų trobesiai — sudeginti. Todėl Lietuvos gyventojai, norėdami išvengti šių sunkių bausmių, turi: pastebėję savo apylinkėje svetimus įtartinus asmenis ar kaip kitaip apie tokių asmenų buvimą patyrę — tuojau apie juos pranešti artimiausiai policijai, arba viršaičiui, burmistrui, seniūnui ar seniūno pavaduotojui, o taip pat teikti policijai pagalbą tokius asmenis sulaikant ar juos sekant.

Krašto ir pačių gyventojų gerovės vardu kviečiu visus Lietuvos gyventojus visomis jėgomis prisidėti prie kovos su bolševikiniu elementu, kad būtų apsaugotas viešasis susisiekimas ir tvarka, o tuo ir pačių gyventojų gerovė.

(pas.) Gen. **KUBILIŪNAS**
Pirmasis Generalinis Tarėjas
ir
Generalinis Tarėjas Vidaus Reikalams

1943. IX. 15 d.

anksčiau, 1943 m. rugpjūčio 17–18 d., sovietinio pagrindžio vadovams buvo nurodęs stebėti vokiečių transporto judėjimą geležinkeliais: G. Zimanui – kruopščiai stebėti, skaičiuoti karinius ešelonus, vykstančius Vilniaus–Gardino geležinkeliu ir pranešinti; S. Apyvalai – stebėti judėjimą Daugpilio–Vilniaus geležinkelio ruožu. G. Zimanas 1943 m. rugpjūčio 17 d. pranešė, kad per naktį Vilniaus–Gardino kryptimi vyksta apie 20 ešelonų. G. Zimano agentūros duomenimis, naktį iš rugsėjo 8 į 9 d. iš Daugpilio į Vilnių atvyko 36 kariniai ešelonai³⁴⁰. Padaryta išvada, kad iš Šiaurės fronto per Vilnių vokiečiai persiunčia kariuomenę (į vokiečių Centro ir Pietų frontus)³⁴¹.

Sovietinių partizanų vadovų pranešimuose Maskvai nurodomi daug susprogdintų, nuverstų nuo bėgių vokiečių ešelonų vagonų su karine technika (tankais, artilerijos pabūklais ir kt.), žuvusiais kariais. Antai M. Šumauskas A. Sniečkui pranešė, kad Pabradės apylinkėse 1943 m., naktį į liepos 2 d., „Vilniaus“ būrio grupė susprogdino ešeloną, nuo bėgių nuvirto 12 vagonų su „gyvąja jėga“. Į jį įsirežė ešelonas, kuris vyko iš fronto, sudužo 7 vagonai su „gyvąja jėga“. Sužeistieji esą „netilpo“ Švenčionyse, jie buvo gabenami į Vilnių³⁴². Kitoje šifruotėje tvirtino, kad naktį į liepos 12 d. prie Pasmalvių nuverstas iš fronto ėjęs (spėjama su sužeistaisiais) ešelonas sudužo, išskyrus 2 vagonus³⁴³. Be didelių vokiečiams padarytų nuostolių, Maskvai pranešama apie ilgą nutraukto judėjimo geležinkeliais laiką – net iki 3–4 dienų³⁴⁴ ir kt.

Visa tai bylotų apie sovietinių diversantų veiklos efektyvumą ir padarytą didelę žalą vokiečių kariniams interesams. Tačiau vargu ar tai atspindi realią padėtį. Iš minėtosios vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje ataskaitos (joje galima įžvelgti padėties dramatinumą) matyti, kad materialiniai ir žmonių nuostoliai net ir per dideles ešelonų katastrofas buvo menki, daug susprogdintų minų nepadarydavo didelės žalos, eismas geležinkeliais operatyviai buvo atkuriamas ir kt.³⁴⁵

340 Jurgio (G. Zimano) 1943 m. rugsėjo 17 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 409, l. 17.

341 A. Sniečkaus 1943 m. rugpjūčio 17–18 d. šifruotės Jurgiui (G. Zimanui), Kazimierui (M. Šumauskui), LYA, f. 1, ap. 1, b. 400, l. 59, 62, 63; G. Zimano 1943 m. rugpjūčio 17 d. šifruotė A. Sniečkui, *ten pat*, b. 407, l. 276.

342 Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. liepos 13 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 407, l. 102.

343 *Ten pat*, l. 108.

344 Būgno (J. Bagdono) 1943 m. rugsėjo 7 d. šifruotė, Jurgio (G. Zimano) 1943 m. rugsėjo 30 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 407, l. 398; b. 409, l. 102.

345 Antai 1943 m. rugpjūčio 16 d. sanitariniam traukiniui Vilniaus–Daugpilio geležinkelyje užvažiavus ant minos, garvežys ir 7 vagonai nuriedėjo nuo bėgių, buvo apgadinta 130 m bėgių, tačiau žmonių aukų išvengta. 1943 m. rugpjūčio 20 d. Adutiškio–Pastovių geležinkelio ruože sprogo 50 partizanų padėtų minų ir apgadino 40 m geležinkelio bėgių, kitų nuostolių nebuvo; *Lietuvos liaudis Didžiajame Tėvynės kare*, p. 177–178. Šis atvejis atspindi didelį 1943 m. „bėgių karo“ trūkumą ir neefektyvumą: sovietiniai partizanai buvo orientuoti į geležinkelių bėgių (o ne į ešelonų) sprogdinimą.

Net iš įvairių detalių sovietų šaltiniuose ryškėja diversijų neefektyvumas. Vokiečiai rasdavo ir pašalindavo nesprogusių užtaisų, netrukdomi vykdė geležinkelių atstatymo darbus³⁴⁶. Išsprogdinus bėgius, ešelonai ne visada nuvirsdavo, dviejų vėžių (kelių) geležinkeliuose ešelonai buvo nukreipiami nepažeista vėže (keliu)³⁴⁷, ribojamas ešelonų greitis, o priekyje kabinamos apsauginės platformos. Naktį svarbūs ešelonai nevažiuodavo.

Apie diversinės partizaninės veiklos efektyvumą galima spręsti iš lietuvių saugumo policijos Jašiūnų rajono viršininkų 1942–1944 m. telefonogramų, siųstų Vilniaus apygardos viršininkui. Kartu jos praplečia diversijų geležinkeliuose vaizdą Pietryčių Lietuvoje. Iš telefonogramų taip pat matyti, kad diversiniai veiksmai čia prasidėjo jau 1942 m.: tų metų liepos 16 d. „geležinkelių apeiginis sargas“ Jašiūnų–Stasylų ruože pastebėjo užminuotą geležinkelį. Dėl to Jašiūnų stotyje sulaikytas traukinys³⁴⁸.

1943 m. rugpjūčio 26 d. 20 val. 10 min. Vilniaus–Jašiūnų ruožo 21 km nuo Vilniaus suveikusi mina išsprogdino 75 cm bėgio. Traukinys pravažiavo nenukentėjęs³⁴⁹. Rugpjūčio 27 d. 18 val. mina sprogo Jašiūnų–Žagarinės siaurajame geležinkelyje, apie 10 km už Jašiūnų, nuo bėgių nuvirto garvežys, žuvo mašinistas ir jo padėjėjas³⁵⁰. Rugpjūčio 28 d. apie 23 val. Benekainių geležinkelio stotyje susprogdintas vandentiekis³⁵¹. Rugsėjo 12 d. apie 7 val. ryto aptikta mina Vilniaus–Lydos geležinkelyje, 37 km nuo Vilniaus. Dviejų vokiečių karių išimama mina sprogo ir juos sužeidė. Rugsėjo 13 d. 9 val. šiame geležinkelyje sprogo minai, žuvo 2 keleiviai, 13 sunkiai sužeisti³⁵².

Spalio 3 d. apie 21 val. šiame geležinkelyje prie Terešiškių ant minos užvažiavo prekinis traukinys. Sprogimas išardė apie 1 m geležinkelio, apgadino garvežį, lengvai sužeidė mašinistą ir jo padėjėją. Spalio 4 d. apie 21 val. 50 min. Vilniaus–Lydos geležinkelyje prie Stasylų sprogusi mina sugadino garvežį, nuvertė 6 pakrautus vagonus. Žmonių aukų nebuvo. Spalio 8 d. šiame geležinkelyje tarp Kideronių ir Stasylų sprogos minai, nuverstas garvežys ir (apsauginė?) platforma. Žmonių aukų išvengta. Spalio 12 d. apie 17 val. 30 min. prie Stasylų sprogos minai, nuo bėgių nuvirto garvežys ir 9 vagonai, žmonių aukų nebuvo³⁵³.

346 CPJŠ Žvalgybos skyriaus viršininko padėjėjo S. Belčenkos 1943 m. rugpjūčio 10 d. įsakymas „Partizaninio judėjimo visų štabų viršininkams“, LYA, f. 1, ap. 1, b. 407, l. 408.

347 LPJŠ 1944 m. kovo 17 d. pranešimas (Raudonosios armijos) vyriausiosios kadru valdybos viršininkui gen. plk. F. Golikovui „Apie geležinkelius“, LYA, f. 1, ap. 1, b. 28, l. 37–39.

348 Jašiūnų saugumo policijos 1942 m. telefonogramų knyga, LCVA, f. R-1390, ap. 1, b. 195, l. 18.

349 *Ten pat*, b. 191, l. 20.

350 *Ten pat*.

351 *Ten pat*, l. 21.

352 *Ten pat*, l. 23, 26.

353 *Ten pat*, l. 29–32.

Lapkričio 20 d. apie 18 val. 55 min. ant minos užvažiavo iš Vilniaus Jašiūnų link vykęs „pagalbinis“ traukinys, nuvirto garvežys ir vagonas, bet žmonių aukų nebuvo. Lapkričio 22 d. apie 16 val. tarp Kederonių ir Stasylių ant minos užvažiavo iš Lydos link Vilniaus važiuojantis ešelonas. Nepatikrintomis žiniomis, nuversti 9 vagonai, 5 žmonės žuvo, 10 sunkiai sužeisti³⁵⁴.

Gruodžio 7 d. 20 val. banditų gauja sudegino Vaičiūnų geležinkelio stotį (10 km nuo Jašiūnų Vilniaus link)³⁵⁵. Gruodžio 18 d. apie 20–21 val. prie Stasylių ant minos užvažiavo transporto traukinys Lyda–Vilnius. Sprogusi mina išplėšė apie 40 cm bėgio, visiškai sunaikino platformą. Gruodžio 22 d. 19 val. 40 min. tarp Jašiūnų ir Kederonių sprogusi mina sunaikino 30 cm bėgio. Nukauti 2 „banditai“, prie jų rasti lenkiški ginklai ir laikraštis *Goniec codzienny*. Gruodžio 23 d. 19 val. 35 min. tarp Jašiūnų ir Kederonių ant minos užvažiavo keleivinis traukinys Lyda–Vilnius. Nuo bėgių nuvirto garvežys ir 6 vagonai. Žmonių aukų nebuvo. Gruodžio 28 d. 21 val. 15 min. tarp Kederonių ir Stasylių ant minos užvažiavus „darbiniam traukiniui“, nuo bėgių nuvirto garvežys ir 3 vagonai. Aukų ir sužeistųjų nebuvo, sustabdytas eismas. Už kilometro nuo įvykio vietos aptikta ir išimta dar viena mina³⁵⁶.

Iš pavyzdžių matyti, kad diversijos Vilniaus–Lydos geležinkelyje neturėjo skaudžių pasekmių vokiečiams. Galima manyti, kad šis ruožas vokiečiams nebuvo strategiškai svarbus; kaip minėta, šią liniją jie nebuvo pertvarkę į dviejų vėžių (kelių) geležinkelį³⁵⁷. Matyt, panaši padėtis buvo ir kituose Rytų Lietuvos geležinkeliuose.

1943 m. pabaigoje diversijas Pietryčių Lietuvos geležinkeliuose pradėjo vykdyti Rūdninkų giriaj pasiekusios sovietinių partizanų grupės; jos veikė Vilniaus–Minsko³⁵⁸, Vilniaus–Gardino, Vievio–Vilniaus geležinkelių ruožuose³⁵⁹; diversijas geležinkeliuose pradėjo vykdyti Rūdninkų girioje susikūrę žydų partizanų būriai³⁶⁰.

354 *Ten pat*, l. 41.

355 *Ten pat*, l. 44.

356 *Ten pat*, l. 44, 46–49.

357 LPJŠ 1944 m. kovo 17 d. pranešimas (Raudonosios armijos) vyriausiosios kadru valdybos viršininkui gen. plk. F. Golikovui „Apie geležinkelius“, LYA, f. 1, ap. 1, b. 28, l. 37–39.

358 Perkūno būrio grupė 1943 m. gruodžio 12 d. šio geležinkelio Vilniaus–Molodečno ruože nuvertė ešeloną „su tankais ir artilerija“, Gabrio (M. Miceikos) 1943 m. gruodžio 21 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 409, l. 503.

359 Petro (M. Afonino) 1943 m. gruodžio 24–25 d. šifruočių duomenimis, gruodžio 18 ir 20 d. sunaikintas telegrafo-telefono ryšys Valkininkų–Šklėrių ir Lentvario–Rykantų ruožuose, nuversti nuo bėgių 2 ešelonai, LYA, f. 1, ap. 1, b. 409, l. 528, 532, 541.

360 Gabrys (M. Miceika) 1943 m. gruodžio 27 d. šifruotė LPJŠ pranešė, kad gruodžio 23 d. žydų „Keršytojo“ būrio grupė Lentvario–Vilniaus ruože nuo bėgių nuvertė garvežį ir 8 vagonus su „gyvąja jėga“, LYA, f. 1, ap. 1, b. 409, l. 548; 1943 m. gruodžio 31 d. šifruotė pranešė, kad žydų būrių grupės Rūdninkų girioje susprogdino „vietinio transporto“, t. y. siaurojo geležinkelio, 2 garvežius, naikino Vilniaus–Lydos ir Vilniaus–Gardino telefono linijas, sudegino 2 tiltus per Žagarinės kanalą; Jurgio (G. Zimano) 1943 m.

Šitą veiklą komplikavo 1943 m. spalio mėnesį nutrūkęs sprogmenų ir kitokių priemonių tiekimas. Iš esmės tai reiškė ir sovietinės partizanų vadovybės Maskvoje skelbtos „bėgių karo“ operacijos ir jos tęsinių kitais kodiniais pavadinimais žlugimą Lietuvoje.

Kaip reikėtų vertinti sovietinio ginkluoto pogrindžio „bėgių karo“ veiksmus 1943 m., kokie buvo jo rezultatai Lietuvoje? Sovietų istoriografijoje ir šaltiniuose partizaninių diversijų rezultatai ir padariniai stipriai pervertinami dėl politinių propagandinių motyvų. Esą stiprūs smūgiai prieš komunikacijas buvo suduoti Kauno–Šiaulių, Vilniaus–Kauno, Tilžės–Šiaulių, Vilniaus–Švenčionėlių, Švenčionėlių–Panevėžio ir kituose geležinkelio ruožuose. Iki 1943 m. lapkričio Lietuvos partizanai susprogdino „6 geležinkelių ir plentų tinklus“, apgadino keliasdešimt kilometrų geležinkelio pylimo, nuvertė 23 traukinius su ginklais, maisto produktais ir hitlerininkų kareiviais. Staigus prieš komunikacijų saardymas sutrikdė judėjimą geležinkeliais ir sukėlė sąmyšį. Trūko bėgių ir remonto brigadų sugadintoms linijoms atstatyti. Ten, kur hitlerininkai atstatydavo geležinkelius, partizanai vėl juos susprogdindavo³⁶¹.

Sovietinio pogrindžio šaltinių apibendrinamaisiais duomenimis, 1943 m. liepos–gruodžio mėnesiais partizanai Lietuvoje nuo bėgių nuvertė 59 ešonus, 61 garvežį, 1230 vagonus, cisternas, platformas, išsprogdino 6,5 km geležinkelių, 9 geležinkelio ir kitus tiltus, sunaikino 189 bėgius³⁶². Tai apytikriai diversinės veiklos duomenys, priešui padaryti nuostoliai padidinti, pervertinti. Kai kurios diversijos įvykdytos ne Lietuvos, o Baltarusijos teritorijoje.

A. Sniečkus 1943 m. lapkričio 18 d. viename iš laišku sovietinio pogrindžio vadovams Lietuvoje rašė, kad Lietuvos partizanai atliko nemažai priešui skaudžių diversinių aktų. Anot jo, kai kur pasirinkti objektai, atrodo, esantys „visai nereikšmingi“. Be abejo, ardyti priešui svarbius objektus yra sunkiau negu mažiau reikšmingus³⁶³.

Galima daryti prielaidą, kad 1943 m. vasarą Lietuvoje atsirado diversijų pavojus ir jo destruktivaus poveikio susisiekimui geležinkeliais veiksnio visiškai nevertinti negalima.

gruodžio 29 d. šifruote pranešė, kad ešeloną, vykusį į frontą, gruodžio 24 d. prie Vievio nuvertė „Mirtis okupantams“ būrio grupė, *ten pat*, b. 409, l. 567.

361 *Tarybų Lietuva Didžiajame Tėvynės kare*, Vilnius, 1975, p. 112; P. Štaras, *Partizaninis judėjimas Lietuvoje*, p. 145.

362 LPJŠ žinios apie Lietuvos partizanų nuostolius, padarytus priešui per 1943 m. antrąjį pusmetį, LYA, f. 1, ap. 1, b. 27, l. 87; *ten pat*, b. 20, l. 47. Apibendrinamieji priešui padarytų nuostolių duomenys įvairuoja. Antai LPJŠ viršininko pavaduotojo D. Šupikovo 1944 m. pasirašytame dokumente „Pažyma apie Lietuvos partizanų būrių padarytus nuostolius iki 1944 m. gegužės 1 d.“ sakoma, kad buvo nuversti 67 ešelonai, 74 garvežiai, 1347 vagonai, drezinos, cisternos, sunaikinta 17 įvairių tiltų, 15 dirbtuvių ir fabriku ir kt., LYA, f. 1, ap. 1, b. 5, l. 124.

363 LYA, f. 51, ap. 51, b. 1, l. 56 (Trakų brigados byla).

Nuversto traukinio vagonų likučiai Vilniaus–Gardino geležinkelyje. 1944 m. nuotrauka (LCVA, 1720-4, 7-314)

Apibendrinamaisiais CPJŠ duomenimis, 1943 m. gruodžio 16 d. sovietiniai partizanai per „bėgių karo“ operaciją, vykdytą 1943 m. rugpjūtį ir lapkritį geležinkeliuose, priešui padarė milžiniškų nuostolių. Iš viso buvo išsprogdinta 345 356 bėgiai, tai sudarė 2158 km ilgio vienos vėžės geležinkelio liniją. Ši priemonė esą vokiečių karinės vadovybės ir Raudonosios armijos generalinio štabo vertinimu sumažino vokiečių pervežimus geležinkeliais 35–40 proc. ir turėjo įtakos Raudonosios armijos puolimo sėkmei 1943 m. vasarą ir rudenį. P. Ponomarenka įsakė partizanams 1944 m. sausį smogti naują smūgį prieš komunikacijas, šią operaciją pavadino „Žiemos koncertu“³⁶⁴.

LPJŠ plane organizuojant Lietuvoje 1943–1944 m. žiemą „Žiemos koncerto“ operaciją būriams ir grupėms buvo paskirstyti geležinkelių ruožai³⁶⁵, kuriuose turėjo būti sprogdinami bėgiai, ardomos geležinkelių sankasos, gadinami geležinke-

364 LYA, f. 1, ap. 1, b. 2, l. 1.

365 Margirio, „Mirtis okupantams“, Vilniaus žydų geto 4 būriai, Gabrio (M. Miceikos) grupė turėjo išsprogdinti ne mažiau kaip 500 bėgių Vilniaus–Benekainių geležinkelio ruože, „Už tėvynę“ būrys ir Petro (M. Afonino) grupė Kaišiadorių–Lentvario ir Lentvario–Valkininkų ruožuose – ne mažiau kaip 400 bėgių. „Žalgirio“, „Vilniaus“, K. Kalinausko būriai Vilniaus–Ignalinos ir Pabradės–Adutiškio bei Švenčionėlių–Lentupio ruožuose – ne mažiau kaip 400 bėgių; Panevėžio apskrities sovietiniai parti-

lių įrenginiai, sprogdinami tiltai, ardomos telefono ir telegrafo linijos ir kt. „Žiemos koncerto“ operacijoje turėjo dalyvauti 28 būriai ir grupės, iš viso daugiau kaip 1,3 tūkst. partizanų; jie turėjo išsprogdinti 7,8 tūkst. bėgių. Svarbiausias operacijos uždavinys – dezorganizuoti priešo transporto darbą 1944 m. sausį prasidėjus Raudonosios armijos puolimui³⁶⁶.

Raudonosios armijos puolamoji operacija 1943 m. vasarą ir rudenį nebuvo tokia sėkminga kaip tikėtasi. Vokiečiai rytuose stabilizavo fronto liniją. Okupuota Lietuva liko giliame vokiečių armijos užnugaryje. Kariniu požiūriu tai lėmė menkesnę sovietinės vadovybės domėjimąsi partizanų veiksmis. Sovietų užnugaris jų beveik neaprupino.

Sovietinio pogrindžio Lietuvoje šaltiniai rodo, kad nuo 1943 m. pabaigos–1944 m. pradžios diversinės veiklos „svorio centras“ persikėlė į Pietryčių Lietuvą, Rūdninkų girios regioną, diversinius veiksmus čia daugiausia vykdė žydų būrių grupės³⁶⁷. Apie sovietinių diversinių grupių aktyvumą Pietryčių Lietuvoje byloja ir tai, kad vokiečiai čia pradėjo minuoti geležinkelių prieigas, nuo vokiečių minų buvo žuvusių partizanų. G. Zimanas sovietinės partizanų vadovybės Maskvoje prašė atsiųsti ir minų ieškiklių³⁶⁸.

G. Zimanas pasiūlė A. Sniečkui 1944 m. vasarį smogti Lietuvos geležinkeliams. Jo nuomone, jeigu iš sovietų užnugario būtų atsiųstas pakankamas kiekis tolo, ginkluotės, šaudmenų, Rūdninkų girios partizanai galėtų iš rikiuotės išvesti Kauno–Vilniaus, Vilniaus–Gardino, Vilniaus–Lydos ir kitus geležinkelius. G. Zimano planai A. Sniečkų sudomino. G. Zimano šifruotės teksto paraštėje jis užrašė: „Jeigu aprūpinsime sprogstamąją medžiagą visus būrius, bus būtina parengti veiksmų planą. Projektą pateikti patvirtinti LKP CK biurui.“³⁶⁹

zamai turėjo išsprogdinti ne mažiau kaip 300 bėgių Šeduvos–Panevėžio–Kupiškio ruože ir kt.; LPJŠ 1943 m. planas plečiant būrių ir grupių veiklą 1943–1944 m. žiemą, LYA, f. 1, ap. 1, b. 2, l. 15–20.

366 LYA, f. 1, ap. 1, b. 2, l. 9, 15; P. Štaras, *Partizaninis judėjimas Lietuvoje*, p. 198; *Lietuvos liaudis Didžiąjame Tėvynės kare*, p. 320–321.

367 Tai galima numanyti iš įvykdytų diversijų „geografijos“ 1944 m. sausį. Žydų „Kovos“ būrio grupė, vadovaujama S. Kaplinskio, 1944 m. sausio 5 d. Vilniaus–Gardino geležinkelyje tarp Valkininkų ir Varėnos nuvertė ešeloną su „gyvąja jėga“, esą žuvo 20 kareivių; „Perkūno“ būrio grupė 1944 m. sausio 15 ir 27 d. Lentvario–Rūdiškių ruože nuvertė 2 ešelonus su „gyvąja jėga“ ir technika; žydų „Mirtis fašizmui“ grupė 1944 m. sausio 20 d. tarp Rūdiškių ir Lentvario nuo bėgių nuvertė traukinį su „gyvąja jėga“ ir šaudmenimis; žydų „Mirtis okupantams“ grupė 1944 m. sausio 24 d. Vievio apylinkėse (Kauno–Vilniaus geležinkelyje) nuvertė ešeloną su „gyvąja jėga“; Gabrio (M. Miceikos) 1944 m. sausio 7, 17, 24 ir 29 d. šifruotės LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 41, 96, 122, 156. Tuo tarpu 1944 m. sausį Vilniaus–Daugpilio geležinkelyje nuverstas tik ešelonas su „gyvąja jėga“; diversiją sausio 11 d. tarp Pabradės ir Švenčionių įvykdė Kurmelio (B. Urbanavičiaus) grupė, diversijos rezultatai nebuvo aiškūs, Būgno (J. Bagdono) 1944 m. sausio 20 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 410, l. 109.

368 Jurgio (G. Zimano) 1944 m. sausio 6 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 37.

369 Jurgio (G. Zimano) 1944 m. sausio 17 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 88.

Форма № 15

ЛИТОВСКИЙ ШТАБ ПАРТИЗАНСКОГО ДВИЖЕНИЯ

Снятие копий воспрещается

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

ШИФРОВКА вх. № 18

Поступила в 6 отделение „4“ января 1944 г. „10“ час. „00“ мин.

Расшифр. „4“ января „10“ час. „35“ мин.

Из *р/с 87*Куда и кому *Шов. Снежус.*

Для отметок

Т. Баранчик и Г. Баранчик
4-й-кл.
 30 декабря группа отряда „За победу“ командир группы Ковнер, будучи под огнем эшелон живой силой и машинными вагонами Ленварис-Вильнюс.

5-й-кл.
 Шов и машинные линии для всех последних взрывов отдаложим от ситуации Сенигаба получивший груз.

Ш.
 Все 7 партизанских отряда Вильнюсской партиорганизации не терпением ждуть груза.

Габрис.

исх. № 63
3.1.44.

Расшифровал

Громенков

Отп. _____ экз.

Экз. № _____

Экз. № 1 тов. *Снежус.*

Экз. № 2 тов.

Экз. № 3 тов.

Экз. № 4 тов.

Экз. № 5 тов.

ПОДЛЕЖИТ ВОЗВРАТУ
 ЧЕРЕЗ 48 час.
 В 6 ОТДЕЛ. ЛИТОВ. ШТАБА
 ПАРТИЗАНСКОГО ДВИЖЕНИЯ

Начальник 6-го отделения *Громенков*

ЦТ НКД, 737а-34

Netrukus, vasario 1 d., G. Zimas Maskvai pranešė, kad naktį iš vasario 10 į 11 d. „mūsų“ (t. y. Rūdninkų girios partizanų) būriai pradės naikinti ryšio linijas visuose geležinkeliuose, vedančiuose į Vilnių. Jis prašė A. Sniečkaus nurodyti „Kazėnų būriui“ (t. y. M. Šumausko ir J. Macevičiaus vadovaujamiems partizanams Kazėnų miškuose) išsiųsti partizanų grupę naikinti ryšių linijas Vilniaus–Daugpilio geležinkelyje³⁷⁰.

Vasario 2 d. A. Sniečkus informavo Kazėnų miškuose veikusį Žaibą (J. Macevičių) apie G. Zimano rengiamą smūgį geležinkeliams Pietryčių Lietuvoje, įpareigojo M. Šumausko partizanus organizuoti bėgių, ryšių linijų ir įrengimų naikinimą Vilniaus–Daugpilio geležinkelyje ir laikyti operacijos rengimą griežtoje paslapyje³⁷¹. Kitą dieną A. Sniečkus pranešė G. Zimanui, kad jo „priemonėms dėl geležinkelių“ pritaria, ir siūlė apgalvoti veiksmus tuo atveju, jei vokiečiai imtųsi represijų³⁷².

J. Macevičius A. Sniečkui atsakė, kad „visus įpareigojimus“ įvykdyti Vilniaus–Daugpilio geležinkelyje nemato galimybių: teturįs 15 kg tolo ir nė vienos kapsulės³⁷³. Iš tolesnio sovietinių partizanų vadovų susirašinėjimo ryškėja tam tikras nesupratimas. Kai A. Sniečkaus pavaduotojas D. Šupikovas G. Zimaną informavo, kad Kazėnų miškų partizanai negalės dalyvauti, nes neturi tolo, G. Zimas jam atsakė, kad geležinkeliuose ryšio linijoms ardyti tolas nereikalingas, galima pjaustyti stulpus. G. Zimas atkakliai prašė, kad M. Šumausko partizanai prisidėtų prie operacijos bent naikindami telegrafo ryšį palei Vilniaus–Daugpilio geležinkelį³⁷⁴.

1944 m. vasario 10–11 d. Rūdninkų girios partizanai puolė telegrafo linijas Vilniaus–Lydos, Vilniaus–Molodečno, net Vilniaus–Daugpilio geležinkeliuose. M. Miceika pranešė, kad tomis dienomis iš viso buvo sunaikinta 165 km telegrafo–telefono ryšio laidų; M. Afonino duomenimis, vien Vilniaus–Gardino geležinkelyje sunaikinta (nupjauta) 1312 stulpų, sudaužyta 8736 keramikinių laidų laikiklių, sunaikinta 19 km laidų, 425 m telegrafo kabelio. G. Zimas pranešė, kad geležinkeliuose, vedančiuose į Vilnių, nupjauta 510 stulpų, sunaikinta 31 km telegrafo linijos, 609 km laidų³⁷⁵.

370 Jurgio (G. Zimano) 1944 m. vasario 1 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 172.

371 A. Sniečkaus 1944 m. vasario 2 d. šifruotė Žaibui (J. Macevičiui), LYA, f. 1, ap. 1, b. 401, l. 93.

372 A. Sniečkaus 1944 m. vasario 3 d. šifruotė Jurgiui (G. Zimanui), LYA, f. 1, ap. 1, b. 401, l. 97.

373 Žaibo (J. Macevičiaus) 1944 m. vasario 6 d. šifruotė A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 202.

374 D. Šupikovo 1944 m. vasario 7 d. šifruotė Jurgiui (G. Zimanui) ir Jurgio (G. Zimano) šifruotė D. Šupikovui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 401, l. 111; *ten pat*, b. 410, l. 214; D. Šupikovo 1944 m. vasario 9 d. šifruotė Žaibui (J. Macevičiui), *ten pat*, b. 401, l. 121.

375 Gabrio (M. Miceikos) 1944 m. vasario 21 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 278; Petro (M. Afonino) 1944 m. vasario 12 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 410, l. 233; Jurgio (G. Zimano) 1944 m. vasario 24 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 410, l. 295.

Duomenys apie nupjaustytus telefonų stulpus sovietų šaltiniuose įspūdingi, bet stipriai perdėti (kaip visi kiti duomenys apie visą veiklą). Tai matyti iš Lietuvių saugumo policijos Jašiūnų rajono viršininko 1944 m. telefonogramų knygos: užfiksuota, kad banditai 1944 m. vasario 13 d. vakare nuo Vilniaus link Jašiūnų nupjovė 18 stulpų, kitoje geležinkelio pusėje 13 stulpų. Vasario 10 d. 19 val. 20 min. tarp Jašiūnų ir Stasylų 16 telefono stulpų, kitapus – 2 stulpus³⁷⁶.

1944 m. vasarį įvykdytos ir kitos diversijos. A. Mickevičiaus būrio grupė Senosiose Terešiškėse sudegino smalinę: išsprogdinta smalinės krosnis, sudegintas terpentinas ir smala, o vasario 14 d. A. Mickevičiaus būrio prie Madžiūnų surengtoje pasaloje žuvo 19 vokiečių, paimta trofėjų – 17 šautuvų ir 6 pistoletai³⁷⁷. G. Zimano pranešimu, „Mirtis okupantams“ būrys užpuolė Žagarinės „garnizoną“ (t. y. atsparos punktą), išvijo vokiečius, sunaikino 3 siaurojo geležinkelio garvežius, 2 platformas, „depą“, sandėlius. Žuvo vokiečių ir partizanas, 2 partizanai sužeisti³⁷⁸.

Siaurojo geležinkelio transporto naikinimas vokiečiams labai apsunkino miško paruošas Rūdninkų girioje. Generalinio komisaro Lietuvoje įstaigos Kaune 3-iosios valdybos miško ir medienos skyriaus 1944 m. vasario 18 d. rašte Lietuvos apsauginės srities komendantui rašoma, kad banditai 25 km į pietus nuo Vilniaus susprogdino abu paskutinius Rūdninkų–Jašiūnų (siaurojo) geležinkelio garvežius. Jie veikia taip aktyviai, kad ruošti ir išvežti medieną iš miško „be galo sunku ar visai neįmanoma“. Neaprupinamos Jašiūnų lentpjūvės, beje, ir Vilniaus, kurios visos dirba beveik vien tik vermachtui, aprūpinimui gresia pavojus. Dėl banditų negalima netekti pagrindinės miško tiekimo srities – Pamerkio, Rūdninkų, Valkininkų ir Rūdiškių girininkijų miškų. Rašte prašoma karinės apsaugos bent Jašiūnų, Pamerkio, Rūdninkų, Žagarinės ir Rūdiškių atramos punktam, nes esą daugkartinės pastangos gauti pakankamą policijos apsaugą buvo nesėkmingos³⁷⁹. Raudonieji partizanai Rūdninkų girioje daugiausia sprogdino sauruosius geležinkelius.

Šiaurės Rytų Lietuvoje vokiečių gerai saugomame Vilniaus–Daugpilio geležinkelyje partizanams buvo sunkiau vykdyti diversijas. Vasario mėn. Vilniaus–Daugpilio geležinkelyje įvykdyta apie 10 diversijų, Rūdninkų girios partizanų veiklos rajone – perpus mažiau, be to, kai kurias Pietryčių Lietuvoje galėjo įvykdyti sovietiniai baltarusių ar net lenkų partizanai³⁸⁰.

376 Lietuvių saugumo policijos Jašiūnų rajono viršininko 1944 m. vasario 15 d. telefonograma nr. 34, LCVA, f. R-1390, ap. 1, b. 191, l. 62.

377 Gabrio (M. Miceikos) 1944 m. vasario 15 d. ir 27 d. šifruotės LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 212, 242.

378 Jurgio (G. Zimano) 1944 m. vasario 19 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 265.

379 *Lietuvos liaudis Didžiąjame tėvynės kare*, p. 253.

380 Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. vasario 18 d. ir Būgno (S. Buroko) 1944 m. vasario 28 d., kovo 1 d. šifruotės LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 260, 338, 382; *Lietuvos liaudis Didžiąjame Tėvynės kare*, p. 254,

Įtvirtinimai prie Rūdiškių miestelio (Trakų aps.) (LCVA, 1718-1 (7-312))

Iš Rūdninkų girios regione vykdytų diversijų galima išskirti sovietinių partizanų 1944 m. vasario 28 d. diversiją Vilniaus–Gardino geležinkelyje, tarp Klepočių ir Rūdiškių: ant minos užvažiuavęs traukinys sustojo, partizanai jį užpuolė ir padegė. Sudegė 9 vagonai su riebalais ir drabužiais. Žuvo 6 vermachto kareiviai vokiečiai, 12 dingo be žinios³⁸¹. Lenkų šaltinių duomenimis, žuvo 8 lenkai ir tiek pat vokiečių.

1944 m. kovo 30 d. apie 16 val. ant minos užvažiavo iš Beniakonių į Vilnių važiuojantis traukinys. Apgadintas garvežys ir vagonai, sužeista keletas žmonių. Sustojusį traukinį puolė apie 150–200 apsirengusių vokiškais uniformomis, ginkluotų daugiausia automatiniais ginklais žmonių. Jie plėšė ir šaudė keleivius, nušovė 6, sužeidė 8 žmones. Banditai kalbėję rusiškai³⁸².

256–258; Jurgio (G. Zimano) 1944 m. vasario 23 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 301.

381 *Lietuvos liaudis Didžiajame tėvynės kare*, p. 256; 253-iojo lietuvių savisaugos bataliono kovos veiksmų dienoraštis, LCVA, f. R-666, ap. 1, b. 5, l. 23; Lenkijos vyriausybės įgaliotinio Vilniaus apygardoje Z. Fedorovičiaus ataskaita, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 217, l. 29.

382 Lietuvių saugumo policijos Jašiūnų rajono viršininko 1944 m. kovo 31 d. telefonograma, LCVA, f. R-1390, ap. 1, b. 191, l. 76–77.

Apskritai Rūdninkų girios partizanų diversinė veikla 1944 m. žiemą buvo menka. Įvykdytų diversijų skaičiumi geležinkeliuose tuo laiku jiems prilygo Rokiškio apskrityje veikę sovietiniai partizanai. Iki 1944 m. kovo 18 d. jie tarp Rokiškio ir Skapiškio nuo bėgių nuvertė 5 ešelonus, tarp Rokiškio ir Juodupės susprogdino 2 tiltus, keliose vietose nutraukė telefono liniją³⁸³.

Trakų brigados būrių veikla 1944 m. vasarį buvo tokia: būriuose buvo 279 žmonės, žuvo 2, sužeisti 3. Nuginkluota 14 priešišku elementų, Rūdiškių–Butrimonių ir Trakų–Aukštadvario vieškeliuose susprogdinti 2 tiltai, likviduoti 8 banditai. Panaši M. Afonino vadovaujamų partizanų veikla buvo ir sausio mėnesį³⁸⁴.

1944 m. kovo viduryje Rūdninkų girios partizanai vėl puolė telefono ryšių linijas. Kovo 17 d. Vilniaus būriai keliuose apie Eišiškes nupjovė 280 telefono linijų stulpų, Eišiškes ir Valkininkus paliko be ryšio. Vilniaus būriai naktį į kovo 18 d. Gardino–Vilniaus plente nupjovė 380 stulpų, sunaikino 130 km laidų, sudaužė 1900 izoliatorių³⁸⁵.

A. Sniečkus, gavęs šią informaciją, Maskvoje G. Zimano klausė: „Ar ne pernelyg mūsų būriai piktnaudžiauja ryšių ardymu, užuot vykdę priešui skaudesnes operacijas?“, A. Sniečkaus nuomone, ryšių ardymas vienoje apskrityje, jeigu tai nesusiję su operatyviniais tikslais, neduoda naudos. Panašią pastabą A. Sniečkus padarė ir Utenos apskrityje veikusiam Zigmui (P. Kutkai), kai šis informavo LPJŠ, kad Utenos–Daugailių ir Utenos–Ukmergės plente nutraukė telefono linijas: „nepiktnaudžiaukite ryšių ardymu, nes tai jus tik iššifruoja, o efektas nedidelis“³⁸⁶.

Ateinant 1944 m. pavasariui, A. Sniečkus iš sovietinių Lietuvos partizanų laukė rimtesnių darbų. G. Zimanas teisinosi, kad būriai puldinėja ryšių linijas tik todėl, kad „rimtesniems reikalams“ nėra ginklų, sprogmenų, o svarbiausia, šaudmenų³⁸⁷.

Sovietinio pagrindžio apibendrinamuosiuose šaltiniuose rašoma, kad 1944 m. sausio–kovo mėn. Lietuvos partizanai nuvertė 41 vokiečių ešeloną; diversijų rezultatas – 49 sudaužyti garvežiai ir 624 vagonai, cisternos ir platformos. Be to, buvo išardyta 59 km geležinkelių sankasos, išsprogdinti 3 tiltai, nukauti 2108 vokiečių kareiviai ir karininkai, 124 sužeisti ir kt.³⁸⁸ Tai – neišlaikantys kritikos, išpūsti skaičiai.

383 *Lietuvos liaudis Didžiajame tėvynės kare*, p. 264.

384 Petro (M. Afonino) 1944 m. kovo 3 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 352; *Lietuvos liaudis Didžiajame tėvynės kare*, p. 250.

385 Gabrio (M. Miceikos) 1944 m. kovo 17 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 457; *Lietuvos liaudis Didžiajame tėvynės kare*, p. 264.

386 A. Sniečkaus 1944 m. kovo 20–21 d. šifruotės Jurgiui (G. Zimanui) ir Zigmui (P. Kutkai), LYA, f. 1, ap. 1, b. 401, l. 243, 251.

387 Jurgio (G. Zimano) 1944 m. kovo 22 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 411, l. 13.

388 Ataskaita apie Lietuvos partizanų veiksmus (dokumentas be parašo, datos), LYA, f. 1, ap. 1, b. 55, 61; *ten pat*, b. 20, 47.

G. Zimano vadovaujami partizanai Rūdninkų girioje 1944 m. žiemą daugiausia ardė telefonų linijas. G. Zimanui rūpėjo išgyventi, kovoti su ginkluota kaimų savisauga ir gąsdino lenkų partizanai. Didesnius nuopelnus „bėgių kare“ galima priskirti M. Šumausko vadovaujamiems partizanams, vykdžiusiems sprogdinimus Vilniaus–Daugpilio geležinkelyje. Iš Kazėnų miškų į Maskvą buvo siunčiami pranešimai apie dideles ir vokiečiams nuostolingas diversijas, įvykdytas šiame ruože. Antai 1944 m. kovo pabaigoje Maskvai pranešama apie K. Kalinausko būrio nuverstą į frontą vykusį ešeloną su „gyvąja jėga“. Esą buvo sudaužytas garvežys ir daug vagonų, daug žuvusiųjų palaidoti vietoje, keletas vagonų su sužeistaisiais išsiūsta į Švenčionis³⁸⁹. Duomenys apie vokiečių nuostolius, be abejo, perdėti, tačiau diversijos Vilniaus–Daugpilio geležinkelyje 1944 m. žiemą aprašomos ir vokiečių šaltiniuose. Judėjimas įvykdžius diversiją nutrūkdavo iki 5–6 valandų³⁹⁰.

Padėtis Rūdninkų girioje pradėjo keistis 1944 m. balandžio pradžioje, kai partizanai iš sovietų užfrontės pradėjo gauti sprogmenų, ginklų, šaudmenų. Tai leido išplėsti diversijas Lietuvos geležinkeliuose.

G. Zimanas 1944 m. balandžio 9 d. A. Sniečkui rašė, kad balandžio 20 d. planuoja bėgių sprogdinimo operaciją, ir prašė įsakyti M. Šumauskui palaikyti jo operaciją sprogdinimais Vilniaus–Daugpilio geležinkelyje³⁹¹. A. Sniečkus pritarė G. Zimano idėjai. Apie G. Zimano planus jis informavo M. Šumauską ir J. Macevičių ir nurodė vykdyti Vilniaus–Švenčionėlių ir Švenčionėlių–Daugpilio geležinkelio ruožų sprogdinimus³⁹².

Tačiau diversiniame sovietinio pagrindžio kare M. Šumausko netenkino G. Zimano „pagalbininko“ vaidmuo. Jis A. Sniečkui kategoriškai atsakė neturįs galimybių pasiruošti G. Zimano siūlomai operacijai, kiek vėliau aiškino, kad „prisitaikyti prie Jurgio sumanymų reikia daugiau laiko“. Esą visi žmonės išsiūsti į užduotis, (bazėje) liko tik ligoniai, kovai su partizanais į Švenčionių ir Vilniaus apylinkes atvyko generolo P. Plechavičiaus daliniai. Didelės partizanų pajėgos dėl tankiai išdėstytų garnizonų gali nepasiekti kelių (geležinkelių). Švenčionėlių ir Vilniaus apylinkėse daug „baltalenkių gaujų“. M. Šumauskas taip pat aiškino, kad partizanai diversijoms turi mažai tolo³⁹³. M. Šumauskas atsisakė vykdyti dideles diversijas.

389 Žaibo (J. Macevičiaus) šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 411, l. 91.

390 *Lietuvos liaudies Didžiajame tėvynės kare*, p. 254, 258.

391 Jurgio (G. Zimano) 1944 m. balandžio 9 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 411, l. 192.

392 A. Sniečkaus 1944 m. balandžio 10 d. šifruotės Kazimierui (M. Šumauskui) ir Žaibui (J. Macevičiui), *ten pat*, b. 401, l. 374.

393 Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. balandžio 13 d. šifruotė LPJŠ ir D. Šupikovo 1944 m. balandžio 14 d. šifruotė Jurgiui (G. Zimanui), *ten pat*, b. 411, l. 242; b. 401, l. 389.

Iš sovietų užnugario gavęs ginklų G. Zimanas stengėsi išplėtoti ginkluotą veiklą. Balandžio 10 d. jis inicijavo vokiečių žandarmerijos atsparos punkto Večioriškėse užpuolimą. Akciją įvykdė „Mirtis okupantams“ būrys, o rezultatai buvo menki: sovietiniai partizanai nukovė 7 vokiečius, paėmė ginklų, tačiau ir patys patyrė didelių nuostolių – žuvo 13 partizanų³⁹⁴. Už nesėkmingą operaciją sušaudytas būrio vadas. Balandžio 12 d. (per Velykas) jungtinės Rūdninkų girios sovietinių partizanų pajėgos įvykdė vieną didžiausių baudžiamųjų akcijų prieš apsiginklavusius Pietryčių Lietuvos kaimus, sudegino Bakaloriškių kaimą, keršydami žudė kitų kaimų savisaugininkus; balandžio 14 d. vokiečių baudėjų motorizuotam būriui užpuolus Inklėriškių kaimą (Trakų aps.), sovietiniai partizanai atrėmė ataką, netgi priverė vokiečius atsitraukti (traukdamiesi vokiečiai apšaudė sovietinių partizanų bazę iš pabūklų)³⁹⁵.

Aktyvesnę sovietinių partizanų veiklą 1944 m. rodo lietuvių saugumo policijos pranešimai. 1944 m. balandžio 11 d. apie 20 val. lenkų partizanai Vilniaus–Lydos geležinkelyje prie Parudaminio užpuolė „darbinį“ traukinį. Žuvo traukinio mašinisto padėjėjas, 2 lietuvių savisaugos bataliono kariai, 4 lietuviai kariai ir tiek pat vokiečių karių sužeisti. Žuvo ir partizanas. Lenkų partizanai paėmė kulkosvaidį ir 5 šautuvus³⁹⁶.

1944 m. balandžio 12 d. apie 21 val. Vilniaus–Lydos geležinkelyje, tarp Stasylių ir Jašiūnų, ant minos užvažiavo „darbinis“ traukinys. Nuėjo nuo bėgių garvežys ir platforma³⁹⁷.

1944 m. balandžio 26 d. apie 16 val. 30 min. šiame geležinkelyje tarp Kederonių ir Stasylių užvažiavo ant minos Vilniaus–Lydos keleivinis traukinys. Sprogusi mina išplėšė 90 cm bėgių, apgadino priešais garvežį stumiamą apsauginę platformą. Žmonių aukų nebuvo, judėjimas geležinkeliu nesustabdytas.

Kitą dieną 9 val. ryto tame pat ruože ant minos vėl užvažiavo keleivinis traukinys. Šį kartą nuostoliai buvo didesni: nuvirto garvežys ir pašto vagonas, 1 vagonas nuriedėjo nuo bėgių, sunkiai sužeistas vokiečių karys ir garvežio mašinistas. Eismas sustabdytas.

Balandžio 29 d. apie 9 val. 30 min. prie Stasylių ant minos užvažiavo Vilniaus–Lydos traukinys. Nuostoliai buvo didesni: nuo bėgių nuversti 7 vagonai, 24 keleiviai buvo sunkiai sužeisti, iš jų 2 mirė. Telefonogramoje pranešama, kad „daugiausia nukentėjo vokiečių kariškiai“. Garvežys ir 2 vagonai, nenukentėję per sprogimą, nuvažiavo į Lydą. Eismas geležinkeliu buvo sustabdytas.

394 Jurgio (G. Zimano) 1944 m. balandžio 15 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 411, l. 283.

395 *Lietuvos liaudis Didžiajame tėvynės kare*, p. 277, 280; D. Šupikovo 1944 m. balandžio 15 d. šifruotė A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 401, l. 393.

396 Lietuvių saugumo policijos Jašiūnų rajono viršininko 1944 m. balandžio 17 d. telefonograma nr. 63, LCVA, f. R-1390, ap. 1, b. 191, l. 80–81.

397 *Ten pat*.

ЛИТОВСКИЙ ШТАБ ПАРТИЗАНСКОГО ДВИЖЕНИЯ

Снятие копий воспрещается

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

ШИФРОВКА вх. № 751 283

Поступила в 6 отделение 14 октября 1944 г. 23 час. 30 мин.

Расшифр. 14 октября 15 час. 30 мин.

№ 751

Куда и кому

Литов. Штаб.

Для отметок

Г. Яковлевич
Лит. Штаб
15.10.44

Отряд "Смерть оккупантам" проводил не-
удачное нападение на пост лесной жандар-
мерии в Вежоришкэ. Убито 7 нациев, среди
них начальник поста капитан. Взят 1 пу-
лемет, 1 автомат, 7 винтовок, обмундирование,
документы. Наци потерял 13 человек.

Приманка потери - трусость командира группы
Жилецова, оставившего при отходе своего дружка.
Жилецов ранен.

Врше.

Мех. № 2
15.10.44

Расшифровал

Трапицкий

Отп. 1 экз.

Экз. № 1 тов. Сметус.

Экз. № 1

Экз. № 2 тов.

Экз. № 3 тов.

Экз. № 4 тов.

Экз. № 5 тов.

ПОДЛЕЖИТ ВОЗВРАТУ
ЧЕРЕЗ 48 час.
В 6 ОТДЕЛ. ЛИТОВ. ШТАБА
ПАРТИЗАНСКОГО ДВИЖЕНИЯ

Начальник 6-го отделения

ЦТ НКО. 737а-34

G. Zimano 1944 m. balandžio 15 d. šifruotė apie nesėkmingą miškų žandarmerijos posto Vežioriškėse (Vakariškėse) puolimą (LYA, f. 1, ap. 1, b. 411, l. 283)

Balandžio 30 d. apie 6 val. 30 min. tarp Kederonių ir Stasylių ant minos užvažiauvo Vilniaus–Lydos traukinys. Nuvirto nuo bėgių garvežys ir platforma, judėjimas sustabdytas³⁹⁸.

Diversijos ir padaryta tam tikra žala atsispindi ir vokiečių šaltiniuose. Antai vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje Vilniaus skyriaus 1944 m. balandžio 24 d. ataskaitoje Vyriausiajai reicho saugumo valdybai Berlyne pabrėžiama, kad 1944 m. balandžio 9 d. Vilniaus–Gardino geležinkelyje banditai iš automatų ir šautuvų apšaudė ant minos užvažiauvusį traukinį: nušauti 3 vokiečiai ir 10 „ukrainiečių“ kareivių, sudegė 4 vagonai ir daug sunkvežimių bei lengvųjų mašinų³⁹⁹.

1944 m. balandžio 16 d. Rūdninkų girios partizanai („Keršytojo“, „Už pergalę“, A. Mickevičiaus būriai) masiškai sprogdino geležinkelių bėgius. Pasak sovietų šaltinių, buvo išsprogdinti 552 bėgiai⁴⁰⁰. Minėtajame vokiečių dokumente sakoma, kad bolševikiniai banditai šiuos sprogdinimus įvykdė balandžio 17 d., pabrėžiama, kad tai buvo pirmąkart įvykdyti „serijiniai“ sprogdinimai Vilniaus–Lydos geležinkelio ruože. Per naktį susprogdinta apie 30 minų (daug jų pašalinta), Vilniaus–Gardino ruože įvyko 72 sprogdimai (pašalintos 42 minos). Buvo sprogdinami traukiniai, vyksiantys tiek į frontą, tiek į „tėvynę“⁴⁰¹.

Lietuvių saugumo policijos duomenimis, balandžio 16 d. apie 23 val. 20 min. Jašiūnuose buvo girdimi dideli sprogdimai. Balandžio 17 d. iš Vilniaus atvykus pagalbiniam (remonto) traukiniui, nustatyta, kad Vilniaus–Lydos geležinkelio ruože tarp Kederonių ir Stasylių rasta 46 sprogusios minos, keletas nesprogusių minų išimta. Išardyta apie 1 km geležinkelio. Tarp Stasylių ir Beniakonių sprogo 42 minos, išimta 40 nesprogusių minų. Taip pat išardyta apie 1 km geležinkelio⁴⁰².

Balandžio 24 d. bėgiai buvo sprogdinami Vilniaus–Molodečno geležinkelio ruože, naktį į balandžio 27 d. Rykantų, Valkininkų ir Rūdiškių apylinkėse⁴⁰³ (t. y. Kauno–Vilniaus ir Vilniaus–Gardino geležinkeliuose). Varėnos apylinkėse bėgiai „serijiniu“ būdu buvo sprogdinami net 1944 m. birželio pabaigoje⁴⁰⁴.

398 *Ten pat*, l. 84.

399 *Lietuvos liaudis Didžiajame tėvynės kare*, p. 280.

400 Gabrio (M. Miceikos) 1944 m. balandžio 18 d. šifruotės LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 411, l. 295, 296, 300.

401 *Lietuvos liaudis Didžiajame tėvynės kare*, p. 280.

402 Lietuvių saugumo policijos Jašiūnų rajono viršininko 1944 m. balandžio 17 d. telefonograma nr. 63, LCVA, f. R.-1390, ap. 1, b. 191, l. 82.

403 Gabrio (M. Miceikos) 1944 m. balandžio 29 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 411, l. 449; Petro (M. Afonino) 1944 m. balandžio 29 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 411, l. 458.

404 Gabrio (M. Miceikos) 1944 m. birželio 25 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 413, l. 152.

1944 m. pavasarį, suintensyvėjus sovietinių partizanų diversijoms geležinkeliuose, vokiečiai buvo priversti sustiprinti jų apsaugą. Viena iš išskirtinių geležinkelių apsaugos priemonių Rūdninkų girios regione buvo prieigų prie geležinkelių minavimas. Užminavus prieigas pavojingose (miškingose) vietose Vilniaus–Gardino geležinkelio Valkininkų–Lentvario ruože, 1944 m. balandžio 15 d. „Už tėvynę“ būrio žvalgai pateko į minų lauką: 6 partizanai buvo sunkiai sužeisti (visiems teko amputuoti kojas, sužeistas partizanas nuo žaizdų mirė)⁴⁰⁵.

Be abejo, nemažai Rūdninkų girios partizanų bandymų įvykdyti diversinius aktus geležinkeliuose baigdavosi nesėkmingai ir užduočių įvykdyti nepavykdavo⁴⁰⁶.

Lenkų partizanai irgi vykdė diversijas geležinkeliuose, naikino ryšio linijas, tačiau nedažnai. Antai 1944 m., naktį į balandžio 30 d., užpuolę Jašiūnus lenkų partizanai įsiveržė į paštą, nušovė kareivį vokiečių, nupjovė 3 telefono linijos stulpus, sudegino „Rūtos“ javų sandėlį, privatų namą⁴⁰⁷.

M. Miceika 1944 m. balandžio pabaigoje pranešė, kad dėl padažnėjusių diversijų geležinkeliuose per Rūdninkų girią traukiniai naktimis beveik nevažiavo, dėl to Vilniuje keleivių ir ypač prekių stotyse naktimis susitelkė daug ešelonų⁴⁰⁸. Kaip minėta, vokiečiams strategiškai svarbesnis buvo Vilniaus–Daugpilio geležinkelis. Prie šio geležinkelio stengėsi prasiskverbti pagrindinės sovietų užnugaryje parengtos, Rytų Lietuvos ir Baltarusijos sovietinių diversantų pajėgos. Antai diversijoms šiame geležinkelyje vykdyti 1944 m. balandžio 9 d. pasiūstos 5 K. Kalinausko būrio grupės, balandžio 17 d. – 4 „Žalgirio“ būrio grupės⁴⁰⁹. Jos per 1944 m. balandį Vilniaus–Daugpilio geležinkelyje įvykdė apie 10–15 diversijų, nuo kurių daugiau ar mažiau nukentėjo vokiečių transportas⁴¹⁰.

Kiekybiniu požiūriu pagal įvykdytų diversijų skaičių intensyviausias buvo 1944 m. gegužės mėnuo: tada Vilniaus–Daugpilio geležinkelyje iš sovietinių partizanų pirminių šaltinių galima priskaičiuoti apie 25 įvykdytas diversijas. 1944 m. birželio 19 d. Vilniaus–Daugpilio geležinkelyje sovietiniuose šaltiniuose užfiksuotas bene vienintelis „serijinio“ bėgių sprogdinimo atvejis: tą dieną „Žalgirio“ būrio dvi grupės Ignalinos–Dūkšto ruože išsprogdino 410 m bėgių⁴¹¹.

405 Partizanų vadovybės 1944 m. balandžio 21 d. įsakymai „Už tėvynę“, „Išlaisvintojo“, „Laisvoji Lietuva“ būriams, LYA, f. 51, ap. 51, b. 6a, l. 18.

406 „Kovos“ būrio kovinių veikslių dienoraštis, LYA, f. 10, ap. 1, b. 1, l. 7–9 ir kt.

407 LCVA, f. R-1390, ap. 1, b. 191, l. 87.

408 Gabrio (M. Miceikos) 1944 m. balandžio 30 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 412, l. 10.

409 M. Markovskio 1944 m. balandžio 19 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 411, l. 319.

410 1944 m. balandžio mėn. šifruotės LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 411, l. 213, 375, 414, 415, 421, 440, 464; b. 412, l. 22, 25, 42, 152–155.

411 Margelio (D. Jociaus) 1944 m. birželio 23 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 413, l. 146.

Kaip trečiąją Lietuvos regioną, kuriame vykdytos diversijos geležinkeliuose, galima įvardinti Rokiškio apskritį. Čia veikusio „Žemaitės“ būrio (junginio) vadovybė 1944 m. balandžio pabaigoje Maskvai pranešė, kad iki tol būrio partizanai nuvertė 16 ešelonų, išsprogdino 592 geležinkelio bėgius, 3 tiltus, sunaikino apie 10 km telefono ryšio linijų, taip pat sudegino 10 „dvarų“, lentpjūvę, nukovė daug „fašistų“. Būrio partizanai užtikrino „išmintingąjį mokytoją“ ir „didįjį karvedį“ Staliną, kad nesudės ginklų, kol visiškai sutriuškins fašizmą⁴¹². 1944 m. birželio pabaigoje A. Raguotis gyrėsi, jog savo veiklos rajone esą vokiečius „privedė“ prie to, kad naktimis traukiniai nevažinėja. A. Raguotis 1944 m. liepos 16 d. Maskvai pranešė, kad per paskutinę savaitę šiuo geležinkeliu į frontą nuvažiavo 23, iš fronto – 30 ešelonų⁴¹³.

Vėliau, 1944 m. birželį ir liepą, sovietinių partizanų įvykdytų diversijų geležinkeliuose dėl įvairių aplinkybių sumažėjo. Frontui artėjant prie Lietuvos, labai padidėjo Vokietijos kariuomenės ir užnugario apsaugos pajėgų koncentracija, apsunkinusi partizanų judėjimą ir visą jų veiklą. Pasunkėjo „krovinių“ pristatymas ir priėmimas iš sovietų užnugario. Kita vertus, sovietinių partizanų veikla nukrypo kitur. Raudonosios armijos įžengimo į Lietuvą, jos „išvadavimo“ išvakarėse darėsi aktualus ne geležinkelių ir kitų komunikacijų ardyimas, o jų apsauga nuo besitraukiančių vokiečių ardamosios veiklos.

Vokiečių okupacijos pabaigoje sovietinių partizanų diversijos persimetė į Suvalkiją. Antai „Pirmyn“ būrio grupė 1944 m. liepos viduryje nuo bėgių nuvertė keletą ešelonų Pilviškių, Jūrės, Kazlų Rūdos apylinkėse⁴¹⁴. A. Sniečkus 1944 m. liepos 15 d. nurodė visais būdais ardyti prieš komunikacijas, neturint sprogmenų, ardyti „primityviomis“ priemonėmis⁴¹⁵. Sovietiniai partizanai Kazlų Rūdos miškuose ardė siauruosius geležinkelius, telefonų linijas, pjaustė stulpus⁴¹⁶. Artėjant išvadavimui, vargu ar tokie diversiniai veiksmai buvo tikslingi.

Tačiau Lietuvos sovietinių partizanų diversijos buvo reikalingos sovietinei propagandai. Antai 1944 m. liepos 27 d. karo veiksams jau vykstant Lietuvoje V. Niunka pasiuntė šifruotę Lietuvos KP CK sekretoriui N. Gridinui ir prašė ją persiųsti VKP (b) CK ir paskelbti spaudoje. Šifruotės turinys buvo toks: „Lietuvių partizanų Ž. būrio dvi grupės per vieną dieną išsprogdino 5 km bėgių, 2 geležin-

412 Žemaitės būrio vado Dalgio (A. Raguočio) 1944 m. balandžio 30 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 412, l. 15.

413 Žemaitės būrio vado Dalgio (A. Raguočio) 1944 m. birželio 25 d. ir liepos 16 d. šifruotės LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 413, l. 156; b. 404, l. 35.

414 Prano (L. Solomino) 1944 m. liepos 13, 15 ir 21 d. šifruotės LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 404, l. 18, 24, 92, 150.

415 A. Sniečkaus 1944 m. liepos 15 d. šifruotė Pranui (L. Solominui), LYA, f. 1, ap. 1, b. 411, l. 59.

416 Prano (L. Solomino) 1944 m. liepos 19 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 404, l. 68.

kelio tiltus, 1 plento tiltą, sudegino 2 karinius sandėlius, išardė 2 km ryšio linijų, nukovė 13 vokiečių kareivių ir aukštas pareigas ėjusį gestapo pareigūną. Kito lietuvių būrio partizanai nuvertė nuo bėgių ešeloną su kariuomene, kitą ešeloną su kariuomene ir technika.⁴¹⁷

Kokie buvo realūs sovietinių partizanų Lietuvoje diversinės veiklos rezultatai? Apibūdinti juos sunku, nes, deja, beveik nėra kitų, ne sovietų apibendrinamųjų šaltinių ir duomenų. Kita vertus, ir nesovietinės kilmės šaltinių grupėms (lietuvių ir lenkų nacionalinių pogrindžių, vokiečių, lietuvių savivaldos įvairių žinybų šaltiniai) būdingos tendencijos įvairiais, dažnai skirtingais sumetimais pervertinti, sureikšminti (kartais ir nuslėpti, nutylėti) sovietinių partizanų diversinės veiklos grėsmes ir rezultatus.

Neturint kitų apibendrinamųjų šaltinių, tenka remtis sovietinių partizanų šaltiniais. Galima daryti prielaidą, kad iš jų galima susidaryti apytikslį, orientacinį sovietinių partizanų diversinės veiklos vaizdą, jos kiekybinius ir kokybinius rezultatus, priešui padarytus nuostolius ir kt. Diversijos geležinkeliuose buvo svarbi veiklos sritis ir jos rezultatus buvo galima patikrinti. Maskvą galėjo pasiekti kitų šaltinių informacija, „konkuravusių“ sovietinių žinybų (ypač Rytų Lietuvoje) ir tai varžė LPJŠ struktūrų „prirašinėjimų“ mastą pirminiuose šaltiniuose.

Sovietų šaltiniuose kaip visiškai neįtikinamus ir absurdiškus tenka vertinti teiginius ir duomenis apie išpūdingą „sunaikintų“ garvežių ir vagonų skaičių ir, atvirkščiai, pateikiamus neįtikinamai menkus duomenis apie apgadintas šias transporto priemones. Atsižvelgiant į Lietuvos geografines sąlygas, geležinkelių apsaugos priemonės, dauguma katastrofų geležinkeliuose nepadarė didelių nuostolių ir neužmušė daug žmonių.

Apibendrinamasis 353 nuverstų ešelonų skaičius, jį suprantant kaip bendrąjį įvykdytų diversijų geležinkeliuose skaičių, neatrodytų labai išpūstas, – sovietiniai partizanai, orientuoti į „bėgių karą“, iš tikrųjų įvykdė nemažai diversijų geležinkeliuose. Reikia turėti galvoje, kad į pateiktą skaičių įeina ir Lietuvos sovietinių partizanų nuverstai traukiniai Baltarusijos teritorijoje, kur sąlygos diversinei ir kitai veiklai buvo geresnės negu Lietuvoje. Taip pat netenka abejoti, kad į bendrąjį nuverstų ešelonų skaičių patenka ir vokiečių menkai saugotų siaurųjų geležinkelių „ešelonai“ – jų garvežiai ir vagonai.

Politiniais propagandiniais sumetimais diversijų, kaip ir kitos partizanų veiklos, mastai sovietmečiu pradėti didinti. Tiesa, iš pradžių tai daryta nedrąsiai. 1957 m. tvirtinta, kad LPJŠ būriai ir grupės nuvertė 364 prieš ešelonus („sunaikino“ 262 ir

417 V. Niunkos 1944 m. liepos 27 d. šifruotė N. Gridinui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 405, l. 72.

apgadino 37 garvežius). Po dešimtmečio sovietinio partizaninio judėjimo tyrinėtojas P. Štaras, neaišku kokiais šaltiniais ir argumentais remdamasis, jau tvirtino, kad gyventojų padedami Lietuvos partizanų būriai, esą toli gražu nepilnais duomenimis, nuvertė nuo bėgių 577 prieš ešelonus, išvedė iš rikiuotės 377 garvežius, apie 3 tūkst. vagonų ir kt.⁴¹⁸

Sovietinių partizanų žvalgybos duomenimis, pateiktais 6 lentelėje, vien 1943 m. lapkričio 2–1944 m. sausio 31 d. per Vilniaus geležinkelio stotį pravažiavo 3131 ešelonas. Taigi sovietinių partizanų diversijos geležinkeliuose menkai sugėbėjo sutrukdyti, dezorganizuoti sosisiekimą geležinkeliais, padaryti nuostolių tik maži daliai per Lietuvą pervažiavusių vokiečių ešelonų. Kita vertus, sovietinio pagrindžio diversinė veikla 1943 m. vasarą–rudenį ir nuo 1944 m. pavasario iki karo pabaigos buvo dezorganizuojantis veiksnys, į kurį vokiečiai buvo priversti atsižvelgti ir su juo skaitytis.

6 lentelė

Karinių ešelonų judėjimas per Vilniaus geležinkelio stotį (ešelonų skaičius)

Laikotarpis	Fronto link	Iš fronto	Iš viso
1943 11 02–21	345	217	562
1943 11 22–12 04	?	?	473
1943 12 05–1944 01 02	?	?	1052
1944 01 03–09	178	111	289
1944 01 10–01 19	210	165	375
1944 01 20–01 31	221	159	380
Iš viso: 1943 11 02–1944 01 31			3131

Lentelė sudaryta remiantis M. Miceikos (Gabrio) 1943–1944 m. šifruotėmis LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 409, l. 435, 470; b. 410, l. 95, 145, 178, 236.

418 P. Štaras, *Partizaninis judėjimas Lietuvoje*, p. 293.

7 lentelė

LPJŠ 1944 m. duomenimis, sovietinio ginkluoto pogrindžio Lietuvoje įvykdytos diversinės akcijos geležinkeliuose (nuversti ešelonai, garvežiai, vagonai, susprogdinti ir sudeginti tiltai)

Eil. nr.	Būriai ir grupės	Apskritis	Ešelonai	Garvežiai	Vagonai	Tiltai
1.	Šarūnas	Alytaus	–	–	–	4
2.	„Dainavos partizanas“		–	–	–	8
3.	Vlado Barono	Kauno	3	3	17	5
4.	„Pirmyn“		6	6	30	–
5.	„Už Tarybų Lietuvą“ nr. 1		4	4	20	4
6.	„Jūra“	Šakių	2	2	30	–
7.	„Audra“	Kėdainių	5	5	35	–
8.	Gražina	Panevėžio	16	19	82	–
9.	„Keršytojas“	Raseinių	22	21	221	–
10.	Zapolskis		8	8	150	–
11.	Kęstutis	Šiaulių	4	8	41	–
12.	Žemaitė	Rokiškio	20	4	–	–
13.	„Patvarieji“	Ukmergės	5	3	15	–
14.	„Audra“	Utenos	2	2	–	1
15.	Kęstutis	Zarasų	7	6	–	–
16.	„Mirtis okupantams“	Trakų–Vilniaus	16	5	80	1
17.	„Laisvoji Lietuva“		8	–	47	5
18.	„Pergalė“		3	–	27	–
19.	„Išlaisvintojas“		21	29	121	6
20.	„Už tėvynę“		13	–	–	4
21.	„Už pergalę“		10	7	74	6
22.	„Perkūnas“		10	8	68	1
23.	„Kova“		5	–	31	1
24.	„Mirtis fašizmui“		11	–	–	1
25.	„Keršytojas“		5	5	25	5
26.	A. Mickevičiaus būrys		8	8	57	3
27.	A. Mickevičiaus grupė		2	6	49	–
28.	Margiris		2	2	17	2
29.	K. Kalinausko	Švenčionių	36	36	187	10
30.	„Žalgiris“		19	14	105	–
31.	„Vilnius“		48	51	211	15
32.	„Draugai“		40	40	311	–
	Iš viso:		353	290	2037	98

Šaltinis: LPJŠ likvidacinės komisijos 1944 m. gruodžio 25 d. „Duomenys apie LPJŠ būrių ir atskirų grupių kovinę veiklą“ (1941–1944 m.), LYA, f. 1, ap. 1, b. 61, l. 47–49; *ten pat*, b. 488, l. 7–9, 13.

3. Agitacija ir propaganda lietuviškose karinėse (policinėse) formuotėse

SSRS politinei ir karinei vadovybei, sovietų pogrindžiui Vokietijos okupuotoje teritorijoje didelius ir sudėtingus organizacines, politines, propagandines (demoralizuojamosios) veiklos uždavinius kėlė tai, kad priešui tarnauti nuėjo daugybė sovietinių piliečių. Apie Vokietijos karinėse ir policinėse pajėgose tarnavusiųjų skaičių, karinio kolaboravimo mastą istoriografijoje pateikiami įvairūs duomenys: tik *vermachte* (vadinamosiose Rytų formuotėse) tarnavo apie 1 mln. sovietinių piliečių. Kai kuriuose Vakarų istoriografijos darbuose tvirtinama, kad su stalinizmu 1941–1945 m. kovojo apie 10 mln. sovietinių piliečių⁴¹⁹. Apskritai nė vienoje Vokietijos užpultoje šalyje nebuvo tokio didelio kolaboravimo ir milžiniško skaičiaus žmonių, sutikusių apsivilkti prieš uniformą ir kovoti prieš savo valstybę. Šis faktas akivaizdžiai griauna postulatą apie sovietinių tautų politinę vienybę, „visaliaudinį“ pasipriešinimą okupantams vokiečiams „Didžiojo tėvynės karo“ metais.

Šiame kontekste galima pabrėžti, kad Vokietijos okupuotos Lietuvos gyventojų tarnavimo, karinio kolaboravimo Vokietijos karinėse ir policinėse struktūrose dydis ir rezultatai buvo gana kuklūs. Vis dėlto vokiečiai stengėsi tokias struktūras formuoti, jose veikė lietuvių savisaugos (policijos), vadinamieji statybos (inžinerijos) batalionai, Vietinė rinktinė ir kt., o sovietiniams Lietuvos partizanams, veikusiems Lietuvoje ir Baltarusijoje, sovietinė vadovybė Maskvoje kėlė uždavinius su jomis kovoti. Ši kova reišėsi daugiausia propagandine demoralizuojama veikla. Kitomis, karinėmis, priemonėmis sovietiniai Lietuvos partizanai paprasčiausiai nepajėgė veikti.

Jau 1942 m. pradžioje SSRS NKVD vadovybė įsakė organizuoti kovą su vokiečiais iš sovietinių piliečių sutelktomis antisovietinėmis formuotėmis (NKVD šaltiniuose jos vadintos „gaujomis“): per fronto liniją turėjo būti siunčiama patikima agentūra, turėjusi įsiskverbti į antisovietines formuotes, jas demoralizuoti, jų narius agituoti pereiti į Raudonąją armiją, organizatorius ir steigėjus fiziškai likviduoti. Pirmąkart nuo karo pradžios pabrėžta, kad ne visi tarnaujantys vokiečiams asmenys (sovietiniai piliečiai) yra potencialūs sovietų valdžios priešai. Sovietiniams partizanams nurodyta ne tik ginklu kovoti su policininkais ir „baudėjais“ (vokiečių represijų vykdytojais), bet ir visais įmanomais būdais juos krikdyti, demoralizuoti⁴²⁰.

Kaip matyti iš daugelio sovietų šaltinių, šio darbo schema buvo tokia: sovietiniai partizanai veiklos rajonuose privalėjo nustatyti iš sovietinių piliečių sudarytų formuočių dislokacijos vietą, organizacinę struktūrą, gausumą, veiklos tikslus ir kt.,

419 Б. Ковалев, *Нацистская оккупация и коллаборационизм в России 1943–1944*, Москва, 2004, с. 85–86; О. Смыслов, „Пятая колонна“ Гитлера от Кутепова до Власова, Москва, 2004, с. 177–178.

420 Б. Ковалев, *Нацистская оккупация и коллаборационизм...*, с. 94.

siųsti savo agentus, kurie turėjo platinti agitacinius lapelius ir sovietinę literatūrą, užmegzti asmeninius kontaktus, vesti pokalbius, agituoti žodžiu, atsiradus prijaunčiančiųjų, kurti pasipriešinimo grupes, raginti pereiti pas partizanus ir kovojant išpirkti savo kalnę, užsitrauktą tarnaujant priešui. Kitas svarbus šio darbo aspektas buvo žvalgyba – karinių ir politinių žinių rinkimas⁴²¹.

Antai CPJŠ viršininko pavaduotojo S. Belčenkos 1943 m. birželio 3 d. rašte sovietinių partizanų štabų vadovams buvo sakoma, jog, vykdydami SSRS gynybos liaudies komisaro Stalino įsakymą nr. 00189 dėl partizaninio judėjimo plėtros, partizanų būriai pagerino žvalgybos darbą, tačiau dar esą didelių trūkumų, agentūros verbavimas prieš policijos ir karinėse formuotėse aiškiai atsiliekąs nuo turimų galimybių ir poreikių. Jis nurodė verbuoti agentūrą „garnizonuose“, ypač dalinių ir junginių štabuose, turėdamas galvoje, kad čia galima gauti tikslią karinę informaciją⁴²².

A. Sniečkus 1943 m. pavasarį siųstiems į vokiečių užnugarį Lietuvos KP(b) CK operatyvinės grupės vadovams kaip svarbų uždavinį nurodė priešintis vokiečių vykdomoms mobilizacijoms Lietuvoje (jo žodžiais, – į armiją, statybos batalionus, darbus į Vokietiją). Tačiau šito nepakanka: „ne per daug mes stiprūs, nedideli mūsų ryšiai su masėmis“ (tiesa, jis vylėsi, kad tikrovėje reikalai yra daug geresni, negu jam žinoma). A. Sniečkus teigė, kad „statybos batalionuose ir kitur“ reikia turėti savo žmonių ir trikdyti darbą iš vidaus, fronto sąlygomis organizuoti perėjimą į Raudonosios armijos pusę. Šią mintį sovietinio pogrindžio Lietuvoje vadovams jis kėlė atsargiai, sakydamas, kad ji yra „grynai asmeninė“. A. Sniečkus siūlė nuvykus „tenai“ (t. y. į vokiečių užnugarį) „pagalvoti“ ir tokį siūlymą pateikti (Lietuvos KP(b) CK, tada jis bus „oficialiai patvirtintas“⁴²³. (Tai rodytų, kad A. Sniečkus baiminosi neigiamos SSRS vadovybės reakcijos į sovietinių Lietuvos partizanų kontaktus su „buržuazinių nacionalistų“ formuotėmis ir jų demoralizavimo darbą.)

Tuo pat metu A. Sniečkus stengėsi paveikti SSRS vadovybę siekdamas, kad radikaliais veiksmais nebūtų komplikuojama sovietų pogrindžio vykdomas vokiečių mobilizacijų trukdymo ir trikdyto darbas okupuotoje Lietuvoje. Raudonoji armija Leningrado fronte 1943 m. sausio 18 d. į nelaisvę paėmė 12 lietuvių karių. Vėliau paaiškėjo, kad tai buvo 1942 m. pavasarį paimti į „karo transporto“ tarnybą Lietuvos gyventojai. Karo belaisvių stovyklos administracija juos laikė vokiečių armijos kareiviais ir turėjo nurodymą teisti kaip „tėvynės išdavikus“. A. Sniečkus SSRS NKVD vadovybei 1943 m. balandžio viduryje rašė: atsižvelgiant į tai, kad vokiečiai okupu-

421 CPJŠ instrukcija LPJŠ (be datos), LYA, f. 1, ap. 1, b. 18, l. 166–167.

422 CPJŠ viršininko pavaduotojo S. Belčenkos 1943 m. birželio 3 d. raštas LPJŠ viršininkui A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 18, l. 104–105.

423 A. Sniečkaus 1943 m. balandžio 11 d. laiškas Kazimierui (M. Šumauskui), Jurgiui (G. Zimanui), Gudaičiui (S. Syriui), Baškiui (D. Rociui), Birutei (J. Narkevičiūtei), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 10.

toje Lietuvoje vykdo prievartinę mobilizaciją ir siunčia lietuvius į frontą, vargu ar tikslinga paimtus į nelaisvę lietuvius teisti, nes tai apsunkins agitaciją demoralizuojant vokiečių sudaromas lietuviškas formuotes ir raginimus lietuvius pereiti į Raudonosios armijos pusę⁴²⁴. A. Sniečkus nenorėjo sukelti neigiamos Lietuvos visuomenės reakcijos.

Kaip gerai žinoma, 1943 m. pavasarį vokiečių mėginimai suformuoti SS kariuomenės legioną Lietuvoje patyrė nesėkmę, vokiečiai atsisakė sumanymo kurti SS lietuvių legioną. Po šios nesėkmės pasiektas tam tikras kompromisas tarp okupacinio Vokietijos režimo ir lietuviškosios administracijos pareigūnų: turėjo būti formuojami ir siunčiami į Rytus vadinamieji lietuvių statybos (inžinerijos) batalionai – pagalbiniai *vermacht*o daliniai. Tačiau tokių nacionalinių dalinių Lietuvoje sukurta vos keletas: Panevėžyje, Kaune ir Vilniuje suformuoti ir į Šiaurės frontą (pafrontę) pasiųsti 5 lietuvių statybos (inžinerijos) batalionai. Tai toli gražu nebuvo lygiavertis SS lietuvių legiono pakaitalas. Lietuvoje dėl visuotinio negatyvaus visuomenės nusistatymo ir pasipriešinimo nevyko „totalinė mobilizacija“, sovietiniam pogrindžiui „atkrito“ didelis organizacinio, politinio propagandinio darbo baras, demoralizuoti ir krikdyti tarsi ir nebuvo ko.

Vis dėlto Lietuvoje per visą vokiečių okupacijos laikotarpį kovoti su sovietiniais partizanais buvo formuojamos karinės policinės formuotės – lietuvių savisaugos (policijos) batalionai. Jie buvo siunčiami pirmiausia į Baltarusiją⁴²⁵, jų padaliniai, išdėstyti plačioje Baltarusijos teritorijoje, saugojo karinės ir ūkinės paskirties objektus, išdėstyti Lietuvos generalinės srities pasieniu su Baltarusija, turėjo neleisti skverbtis į Lietuvos teritoriją sovietų partizanams.

Rytų Lietuvoje nuo 1943 m. intensyviausiose partizanų veiklos vietose veikė savisaugos batalionų ir lietuvių policijos atsparos punktai (kitur Lietuvoje jų nebuvo). Jų uždavinys buvo kontroliuoti teritoriją, trikdyti „banditų“ judėjimą, kovoti su mažesnėmis jų grupėmis, atlikti žvalgybą, rengti pasalas partizanams ir kt. Antai 253-iojo savisaugos bataliono padaliniai 1944 m. pradžioje buvo išdėstyti „puskuopėmis“ (ne mažiau kaip po 40 karių kiekvienoje) didelėje Pietryčių Lietuvos terito-

424 A. Sniečkaus 1943 m. balandžio 17 d. raštas SSRS NKVD komisaro pavadootojui V. Merkulovui, LYA, f. 1771, ap. 6, b. 45, l. 3.

425 1943 m. rudenį imtasi priemonių sutrukdyti sovietinių partizanų desantinių grupių ir baltarusių partizanų skverbimuisi į Lietuvą, sustiprinti Lietuvos rytinės sienos apsaugą. Dėl to čia sutelkti 2-ojo, 7-ojo, 253-iojo, 254-ojo, 257-ojo batalionų, veikusių Vakarų Baltarusijoje ir Rytų Lietuvoje, padaliniai. Nuo Bohino ežero (Vileikos sr.) Drūkšos ir Medilos upių pakrantėmis iki Pastovių lietuviai kariai kasė apkasus, rengė įtvirtinimus. 1943 m. rugsėjo 5 d. prie Bohino ežero M. Šumausko vadovaujami partizanai susišaudė su, anot jo, „broliais lietuviais“, šie pradėjo šaudyti iš minosvaidžių į mišką, kuriame telkėsi partizanai; rugsėjo 22 d. ežero apylinkėse lietuvių karių pasaloje žuvo 2 sovietiniai partizanai lietuviai; Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. rugsėjo 25 d. šifruotė A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 409, l. 71; M. Šumausko 1943 m. laiškas A. Sniečkui, *ten pat*, b. 6, l. 26–27.

rijoje (Jašiūnuose, Valkininkuose, Rūdiškėse, Rakliškėse ir kitur)⁴²⁶ ir smulkesniais padaliniais atsparos punktuose įvairiems ūkiniams objektams saugoti.

Stiprėjant sovietinių partizanų veiklai lietuvių savisaugos dalinių padėtis Baltarusijoje sunkėjo. Lietuviai kariai ir policininkai, įveltį į sunkią kovą su sovietiniais partizanais, į represines vokiečių akcijas tramdant savo užnugarį, vis aiškiau suprato veiklos beprasmiškumą ir nusivylė savo kovos idealais, vokiečiais ir jų politika.

Kai 1943 m. pavasarį–vasarą Lietuvos KP(b) CK operatyvinė grupė ir didelis sovietų pagrindžio organizatorių būrys atvyko į Baltarusijos (Begomlio, vėliau Kazėnų) miškus, lyg ir atsivėrė didelės agitacinio demoralizuojamojo darbo galimybės tarp čia dislokuotų (sovietiniu žargonu – „garnizonų“) karių. M. Šumauskas jau 1943 m. balandžio pabaigoje viename iš pirmųjų laiškų A. Sniečkui rašė, kad Dokšicų „garnizone“ yra ir lietuvių. Vienas baltarusių partizanas siūlė M. Šumauskui parašyti jiems laišką, kurį valstiečiai pristatysią (baltarusių partizanai jau „susirašinėjo su šiuo „garnizonu“). To partizano tvirtinimu, lietuviai policininkai nenorį kariauti už Vokietiją, jie esą labai greitai pereisį pas partizanus, jeigu tik būsią kam juos paagituoti.

M. Šumauskas stebėjosi „keistu dalyku“ – vietos gyventojai buvo geros nuomonės apie lietuvius, tarnaujančius vokiečių „baudžiamuosiuose būriuose“. Esą vokiečių įgula Begomlyje turėjo ir lietuvių dalinį, kuriame buvo karių, tarnavusių Raudonojoje armijoje. Tarp lietuvių paplitusios antivokiškos nuotaikos, jie nenori tarnauti vokiečiams. Lietuvis karininkas esą neleido sudeginti Begomlio, nors to norėjo vietiniai policininkai baltarusiai. Kito (Beresniovkos) kaimo gyventojai taip pat esą tvirtino tą patį: jei ne lietuviai, jų kaimas būtų buvęs nušluotas nuo žemės paviršiaus, jie ir žmonių neleido žudyti⁴²⁷.

M. Šumauskas apie antivokiškai nusiteikusius lietuvių policininkus A. Sniečkui rašė turėdamas galvoje keletą aspektų, svarbiausias, be abejo, buvo griaunamasis, demoralizuojamasis darbas. Tačiau aktualus, ypač atsižvelgiant į lietuvių (policininkų) nuotaikas, buvo ir sovietinių partizanų struktūrų plėtros, „žmonių klausimas“ steigiant bazes Baltarusijoje, formuojant ir siunčiant į Lietuvą partizanų grupes. Anot jo, „iškyla mums žmonių klausimas“, jų aiškiai per mažai, svarbu, kad pakaktų žmonių siųsti į Lietuvą; kai ką bus galima rasti (užverbuoti) iš lietuvių policininkų⁴²⁸.

Sovietinių Lietuvos partizanų ryšiai su lietuvių įgulų kariais užmezgti 1943 m. pavasarį, o aktyvus, sistemingas agitacinis demoralizuojamasis darbas prasidėjo tų metų vasarą. M. Šumauskas taip formulavo sovietinių partizanų taktiką lietuviškų

426 253-iojo bataliono vado 1944 m. sausio 13 d. operatyvinis įsakymas nr. 1, LCVA, f. R-666, ap. 1, b. 4, l. 247.

427 Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. balandžio 25 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 33, l. 21–22.

428 *Ten pat*, l. 22.

formuočių karių atžvilgiu: vienu metu „skaudžiai mušti“, „duoti skaityti sovietinės agitacinės literatūros“, rašyti agitacinius laiškus. M. Šumauskas teigė: „Pažiūrėsime, kas iš to išeis.“⁴²⁹

A. Sniečkus pritarė tokiai taktikai ir ją skatino. Stebėdamas įvykius Lietuvoje, sovietinio pagrindžio vadovams vokiečių užnugaryje jis rašė, kad vokiečiai toliau vykdo mobilizaciją ir siunčia iš Lietuvos statybos ir kitus batalionus, nurodė stebėti jų formavimą, kad juos galima būtų veikti „ir iš mūsų“ (sovietinio užnugario), ir „iš jų“ pusės. Esą būtina organizuoti lapelių leidimą ir mobilizuojamuosius ir policininkus. „O gal pavyks su mobilizuotais nustatyti ir organizacinius ryšius. Tarp jų gali būti ir „mūsų žmonių“⁴³⁰, – pastebėjo jis.

Plačius ryšius su lietuvių „garnizonais“, veikdamas 1943 m. vasarą Baltarusijoje, bandė megzti ir G. Zimanas. Tada pabrėžė, kad tuo užsiėmę dauguma „mūsų žmonių“, skundėsi, kad ryšių palaikymas atima daug laiko ir energijos, lietuviams kariams reikia rašyti „specialius laiškus“. Neminėdamas lietuvių įgulų pavadinimų ir dislokacijos vietų, jis teigė, kad esą vieno „garnizono“, su kurio kareiviais užmezgė ryšį, lietuvius suėmė, vėliau vokiečiai visą „garnizoną“ iš tos vietos iškėlė. Užmegztas ryšys dar su dviem „garnizonais“: su vienu susisiekdavo gana reguliariai, tačiau rezultatai „labai menki“. Lietuviai pereiti pas sovietinius partizanus esą „kol kas nerodo didelio noro“. G. Zimanas darė išvadą, kad tarp kareivių „gerokai išsišakojusios nacionalistinės organizacijos“⁴³¹.

Sovietinių Lietuvos partizanų šaltiniuose išlikę nemažai laiškų ir medžiagos apie partizanų kontaktus su lietuvių savisaugos (policijos) padaliniais Baltarusijoje. Tai įdomūs istoriniai šaltiniai, atspindintys dviejų lietuvių „kolaborantų“ grupių, atsidūrusių priešingose vokiečių ir sovietų barikadų pusėse, elgesį, nuotaikas, autentišką požiūrį į to meto įvykius ir kt.

Tiesa, kalbant apie sovietinius partizanus, reikia pasakyti, kad jie nebuvo atviri, griebėsi melo ir demagogijos, slėpė tikruosius savo kovos tikslus ir nuostatas, spekuliuo patriotiniais jausmais.

„Žalgirio“ junginio partizanų vardu Bielkų įgulai (matyt, tai buvo 257-ojo lietuvių savisaugos bataliono sargybos (atsparos) postas) 1943 m. liepos 22–25 d. parašyti ir per vietinį gyventoją nusiųsti keturi laišukai; sovietiniai partizanai reikalavo susitikti su įgulos atstovais.

429 Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. liepos 15 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 33, l. 45; *ten pat*, b. 74, l. 15.

430 A. Sniečkaus 1943 m. liepos 8 d. laiškas Kazimierui (M. Šumauskui), Jurgiu (G. Zimanui), Baškiui (D. Rociui), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 26.

431 Jurgio (G. Zimano) 1943 m. rugpjūčio 18 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 32, l. 55–56.

Laiške sovietiniai partizanai Bielkų įgulos karių retoriškai klausė: nejaugi manote, kad tarnaudami „amžinam lietuvių tautos priešui vokiečiui ir saugodami neveikiančio geležinkelio tiltus, jūs iškovosite laisvę ir nepriklausomybę „mūsų brangiajai tėvynei Lietuvai“? Sovietiniai partizanai ultimatyviai reikalavo nedelsiant atlikti „Lietuvos patrioto pareigą“ – pasiryžti su ginklu rankose kovoti už Lietuvos laisvę, prisijungti prie lietuvių sovietinių partizanų. Sovietiniai partizanai „skubėjo“, jie pareiškė, kad daugiau laiškų nesiųs, veltui laiko negaiš, esą „laukia tėvynės darbai“. Demagogiškai aiškino, neva „mūsų“ (t. y. lietuvių) ir rusų partizanų tikslai nėra vienodi, pastarieji esantys (tik) „sąjungininkai ir kovos draugai“. Jeigu įgula ir toliau tarnaus priešui, lietuviai partizanai ir jų „sąjungininkai“ visuomet turės užtektinai jėgų nušluoti ją „nuo žemės paviršiaus“⁴³².

Atsakydamas sovietiniams partizanams, Bielkų įgulos (sargybos posto) vadas pabrėžė, kad jų laišškai turi grasinamo pobūdžio. Savo ruožtu jis klausė, ar jūs pagalvojate, kas lauktų jų ir kitų Lietuvos karių, visos lietuvių tautos, jeigu mes visi išeitume į miškus? Jis neigiamai atsakė į sovietinių partizanų raginimus pereiti jų pusėn. Bielkų įgulos vadas „ponams Lietuvos „Žalgirio“ partizanams“ rašė, kad nėra dar reikalo pereiti į partizanų pusę, juo labiau į „sovietiškuosius partizanus“. „Jeigu mes kada ir eitumėme, tai tik ne į sovietų ir ne Tarybų Lietuvos ginti, o tik ginti savo tėvų ir brolių žemės, laisvos Lietuvos ir mušime visus: bolševikus–komunistus ir vokiečių okupantus ir neleisim nei vienam savo šventos Lietuvos žemės mindžioti, kol mes gyvi būsim.“⁴³³

Sovietų partizanams reikalaujant, 1943 m. liepos 26 ar 27 d. įvyko bene pirmasis sovietinių lietuvių partizanų atstovų ir savisaugos bataliono Bielkų įgulos atstovų susitikimas (vyko 300 m atstumu nuo garnizono ir „kulkosvaidžių lizdų“). Susitikime lietuvis karininkas pareiškė, jog jo įgula esanti čia tik dėl to, kad nedalyvautų „fronto kautynėse“ ir išsaugotų savo gyvybes būsimoms kovoms su „visokiais bolševikais, komunistais“ ir vokiečiais okupantais, kurie Lietuvoje vis dėlto švelniau elgiasi, negu elgėsi „žydiškasis bolševizmas“ (1940–1941 m.). Jis perskaitė keletą kareivių laiškų, kuriuose sovietiniams Lietuvos partizanams priekaištauta, kad jie susideda su „rusų banditais“ Baltarusijoje. Atsisveikino draugiškai, paspausdami rankas, tačiau sovietinių partizanų atstovams nuėjus keliasdešimt metrų, į jų pusę atidengta šautuvų ir kulkosvaidžių ugnis.

Liepos 29 d. Golbėjos įgulos (matyt, ji buvo tos pat lietuvių savisaugos (policijos) kuopos kitas didesnis padalinys) vadui „Žalgirio“ junginio partizanų vardu parašyti 2 laišakai ir kareiviams nusiųsta agitacinės sovietinės literatūros⁴³⁴. Sovietiniai par-

432 LYA, f. 60 1, ap. 1, b. 1, l. 35.

433 *Ten pat*, l. 14.

434 *Ten pat*, l. 29, 33–35.

tizanai agitaciniuose laiškuose turėjo švelninti toną, būti mandagesni. Įgulos vadui jie prisistatė kaip „Lietuvos partizanai“, „Lietuvos laisvės ir nepriklausomybės kovotojai“, kuriems brangus „kiekvienas mūsų ir taip nedidelės tautos sūnus“. Išsakė apgailestavimą ir nenorą, kad lietuviai beprasmiškai žūtų nuo „mūsų sąjungininkų – rusų partizanų rankos“. Į „amžinajam mūsų tautos priešui“ vokiečiui tarnaujančius lietuvius kreiptasi kaip į „brolius“, jie raginti ryžtis atlikti „lietuvio patrioto“ pareigą ir stoti kovon „už Lietuvos laisvę ir nepriklausomybę“. Pasižadėta pas sovietinius partizanus perėjusius karius „priimti kaip brolius, kaip kovos draugus“⁴³⁵. Sovietinių partizanų atstovai Taujėnas (E. Baleišis) ir Žiugžda (A. Joselevičius) susitiko su Golbėjos įgulos atstovais. Tačiau ir šios įgulos (atsparos posto) kariai atsakė pereiti pas sovietinius partizanus.

Iš susirašinėjimo su šia įgula matyti, kad ji anksčiau turėjo ryšių su sovietiniais baltarusių partizanais: Manochino, Dubovo, Kotovskio būriais. Liepos 18 d. įvykęs įgulos vado ir baltarusių partizanų atstovų susitikimas baigėsi „draugišku“ susitarimu nešaudyti į „arti vaikščiojančius“ partizanus, jeigu šie nepuls⁴³⁶.

M. Šumauskas A. Sniečkui aiškino, kad Bielkų ir Golbėjos įgulų atsakymai neatskleidė „kareivių masių nuomonių“. Golbėjos įgulos laišką sovietiniams partizanams parašęs karininkas esą perskaitė išrikiuotiems kareiviams ir paklausė: „ar gerai parašyta?“ Kareiviams teko pritarti. Be to, Bielkų ir Golbėjos įgulas sudarė kareiviai, tarnavę Raudonosios armijos 29 teritoriniame šaulių korpuse. M. Šumausko nuomone, „su šitais daug neprikalbėsi“, jiems pirma reikia gerai „įkrestī“, po to jie kalbės kitaip ir gal kas nors išeis. Vėliau esą „garnizonai“ iš Bielkų, Golbėjos, Petrovičių buvo iškelti. M. Šumauskas tai aiškino partizanų baime, kita vertus, jiems esą neliko ką saugoti: partizanai geležinkelius išsprogdino, telefonų linijas ištaisais „kilometrais“ nupjaustė⁴³⁷.

Nepaisant antivokiškų nuotaikų, lietuvių savisaugos (policijos) kuopų įgulos 1943 m. vasarą Baltarusijoje sovietinių partizanų demoralizavimo pastangoms buvo vienos iš atspariausių. G. Zimanas 1943 m. rugpjūčio viduryje, būdamas Baltarusijos miškuose, rašė, kad vokiečių garnizonai „griūva vienas po kito“, minėjo vokiečių likviduotus garnizonus Petrovičiuose, Golbėjoje, Bielkuose, Dunilovičiuose, Kobilnike, jų iširimo priežastis – policininkų perėjimas pas partizanus, kai kuriuos garnizonus vokiečiai likvidavo patys. Jis pabrėžė „neatpažįstamai pasikeitusią“ padėtį: Baltarusijos kaimiečiai ir anksčiau esą buvo „neblogi“, bet dabar dar „geresni“. Esą nusiminę buvo ir vokiečiai. Tokias nuotaikas (jas vadino „pergalingomis“) G. Zi-

435 LYA, f. 60, ap. 1, b. 1, l. 29. Laišką pasirašė Lietuvių „Žalgirio“ partizanų junginio atstovai Ščiukas, Pranckus, Naujokaitis (pavardės išgalvotos). Tą pat dieną Golbėjos įgula atrašė.

436 LYA, f. 60, ap. 1, b. 1, l. 35–36; *ten pat*, b. 74, l. 8.

437 Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. rugpjūčio 28 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 437, l. 93–94.

manas aiškino Raudonosios armijos ir sovietinių partizanų laimėjimais, dėl įvykių Italijoje (pasitraukimo iš karo) G. Zimanas spėjo, kaip reaguoja į visus šiuos įvykius Lietuvos gyventojai. Apie jų nuotaikas esą sunku spręsti esant toli nuo Lietuvos, ryšiai dar silpni, vos teužsimezga⁴³⁸.

1943 m. rugsėjo viduryje sovietiniai Lietuvos partizanai bandė užmegzti ryšius su Vosiūnų įgula⁴³⁹. (Šiame kaime buvo dislokuota lietuvių savisaugos dalinių reprezentacinė kuopa, jai vadovavo kapitonas V.(?) Miliauskas.) Viename iš susitikimų su šios įgulos atstovais kaip sovietinių partizanų „parlamentaras“ dalyvavo Lietuvos KP(b) CK operatyvinės grupės narys D. Rocius (Baškys).

Kaip matyti iš D. Rociaus ataskaitos A. Sniečkui apie susitikimą, sovietinis partizanas Aras (A. Vėbra) rugsėjo 12 d. parašė laiškus Vosiūnų įgulai ir jos vadui kapitoniui V. Miliauskui (laiškus nunešė viena Kazėnų moteris). Lietuviai kareiviai tuoj pat atsakė ir sutiko pakalbėti su sovietiniais partizanais netoli savo „įtvirtinimų“. Nuėjęs A. Vėbra su kareiviais kalbėjosi „ilgai ir draugiškai“, tačiau dėl perėjimo pas partizanus nieko nesusitarė. Lietuviams kareiviams buvo „labai įdomu“, ką sovietiniams partizanams atsakys jų vadas kapitonas Miliauskas. Jis sovietiniams partizanams taip pat parašė atsakymą ir pakvietė jų atstovus į susitikimą, jų „parlamentarams“ užtikrino saugumą. M. Šumauskas įsakė į susitikimą eiti A. Zaicui (Ežerskiui) ir Arui (A. Vėbrai). Tačiau A. Zaico tuo metu nepavyko surasti. Kad reikalas „nepasentų“, vietoj jo su A. Vėbra susitikti ėjo D. Rocius. Susitikimas įvyko netoli Kazėnų, už tilto per upelį (tiltą sovietiniai partizanai keletą kartų buvo sudeginę, o anot D. Rociaus, „broliai lietuviai“ jį vis atstatydavo tiek, kad automobilis galėtų pervažiuoti). Upelio pakrante buvo įrengti „dzotai“, lietuvių karių įtvirtinimai. Ant tilto partizanų „parlamentarus“ pasitiko viršila, puskarininkiai ir kareiviai (iš viso apie 40 žmonių) ir nusivedė keliuku į įgulos teritoriją. Susėdus pakelėje, laukiant kapitono Miliausko, vyko pokalbis. Sovietiniai partizanai agitavo lietuvius kareivius pereiti pas juos. Šie aiškino, kad jų daliniuose vyksta politinis darbas („judėjimas“) ir, laikui atėjus, jie išstos už nepriklausomą Lietuvą prieš vokiečius ir bolševizmą, kurio labai biją. Tačiau kapitonas Miliauskas nepasirodė, o sovietiniams partizanams atsiuntė atsiprašymą ir pasiūlė ateiti kitą dieną. Rytojaus dieną, rugsėjo 14 d., „įgulos teritorijoje“ įvyko kapitono Miliausko, su juo atvykusio leitenanto ir tų sovietinių partizanų atstovų – D. Rociaus ir A. Vėbros – susitikimas.

Pokalbis truko ilgiau kaip 3 valandas. Anot D. Rociaus, lietuviai karininkai juos pasitiko su „veidmainiška šypsena“ veiduose. Kapitonas paklausęs apie sovietinių partizanų veiklą, veiksmų programą, pasiūlymus lietuviams kariams.

438 Jurgio (G. Zimano) 1943 m. rugpjūčio 18 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 32, l. 58–59.

439 Kazimiero (M. Šumausko) laiškas nr. 9, LYA, f. 1, ap. 1, b. 74, l. 18.

Sovietiniai partizanai vėl agitavo nedelsiant pereiti pas juos ir kartu mušti vokiečius. Į klausimą, kokia santvarka bus Lietuvoje po karo, sovietiniai partizanai atsakė, kad ji būsianti tokia, kokios norės Lietuvos liaudis, o sovietiniai partizanai kovoja „už pačią demokratiškiausią Lietuvą“. Sovietiniai partizanai stengėsi įtikinti, kad tikėti JAV ir Anglijos pagalba – beviltiška, jos esančios tvirtos SSRS sąjungininkės. Esą visoms – didelėms ir mažoms – tautoms po karo bus „duota pilna laisvė“. Į klausimus apie padėtį SSRS, religiją ir kita sovietiniai partizanai neatsakinėjo, jie vaizdavo lietuviams karininkams esantys paprasti „Lietuvos valstiečiai“, pabėgę iš Lietuvos ir kovojantys Baltarusijoje. D. Rociaus nuomone, lietuviai karininkai tikrai patikėjo, kad jie pabėgę iš Lietuvos valstiečiai, o ne „dabar permesti iš už fronto“ sovietiniai partizanai. Sovietiniai partizanai agitavo Miliauską su visa įgula pereiti pas sovietinius partizanus arba savarankiškai mušti vokiečius. Nors abiejų pusių atstovai nepakeitė savo nuomonės, D. Rociu kapitonas Miliauskas paliko gerą įspūdį. Jis vylėsi, kad jis ir jo kariai „kada nors“ kariaus su vokiečiais (tiesa, neatmetė tikimybės, kad jie gali kariauti ir su bolševikais)⁴⁴⁰. Po susitikimo sovietiniai vadovai darė išvadą, kad kapitonas Miliauskas dėl perėjimo pas sovietinius partizanus svyruoja (esą savo kareiviams buvo išsitaręs apie perėjimą). M. Šumauskas Miliauskui parašė laišką, kuriame kompartijos ir vyriausybės vardu garantavo jam neliečiamybę ir saugumo „užtikrimą“. Esą kapitonas Miliauskas norėjo, kad sovietiniai „parlamentarai“ dar kartą ateitų į susitikimą, tačiau, D. Rociaus nuomone, „matyt, jie mūsų būtų jau neišleidę“⁴⁴¹.

Sovietinių Lietuvos partizanų vadovybė iš D. Rociaus plačiai nušviesto susitikimo darė pernelyg plačius apibendrinimus ir išvadas⁴⁴². D. Rociaus ir kitų sovietinių partizanų vadovų viltys dėl lietuvių karių perėjimo pas sovietinius partizanus buvo utopinės, iliuzinės, jų entuziazmas netrukus atvėso⁴⁴³. 1943 m. rudenį vyko sovietinių partizanų ir Rytų Lietuvoje dislokuotų lietuvių savisaugos (policijos) kuopų susidūrimai. 1943 m. spalio 10 d. vokiečiai vykdė Kazėnų miškų valymo operaciją, kurioje dalyvavo lietuvių savisaugos pajėgos (taip pat ir lietuvių savisaugos dalinių

440 Baškio (D. Rociaus) ataskaita apie derybas su lietuviškėmis įgulomis, LYA, f. 60, ap. 1, b. 1, l. 92–95.

441 Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. rugsėjo laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 74, l. 19.

442 Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. rugsėjo 18 d. šifruotė, LYA, f. 1, ap. 1, b. 409, l. 15.

443 D. Rocius 1943 m. liepos 19 d. M. Gedvilui rašė apie sovietinių partizanų vedamą agitaciją lietuviškose įgulose, tačiau ji buvusi nesėkminga, nes esą kareiviai labai apkvaিলinti „fašistinės agitacijos“, įsitikinę, kad grįžę bolševikai išnaikins lietuvius; ypač tokius įsitikinimus platina tie, kurių rankos „krūvinos“ ir kuriuos „iš tikrųjų reikės sunaikinti“; D. Rociaus 1943 m. liepos 19 d. laiškas M. Gedvilui, LYA, f. 67, ap. 1, b. 17, l. 6; rugsėjo 26 d. laiške žmonai A. Rocienei rašė, kad rugsėjo 13–14 d. vedė derybas su lietuviškos kariuomenės, tarnaujančios vokiečiams, viena įgula. Nors kai kurie kareiviai ir dvejoja dėl perėjimo pas sovietinius partizanus, tiesą pasakius, „iš velnių aniuolus nepadirbsi, velniai buvo, velniai liks“, pereiti gali vienas iš šimto; *ten pat*, l. 2.

reprezentacinė kuopa). Baigiantis operacijai, Kazėnų miškuose žuvo D. Rocius ir keletas kitų sovietinių Lietuvos partizanų.

1943 m. spalio pabaigoje iš lietuvių kuopų kovai su sovietiniais partizanais suformuotas 257-asis lietuvių policijos batalionas, jo vadu paskirtas kapitonas V. Miļiauskas⁴⁴⁴.

A. Sniečkus smerkė pernelyg rizikingus, avantiūristinius D. Rociaus veiksmus mezgant ryšius su lietuvių savisaugos (policijos) struktūromis. Jis M. Šumauskui priekaištavo, kad sovietiniai partizanai nesilaiko konspiracijos taisyklių, nuogaštavo, ar ne perdaug „išsišifravote savo ryšiuose su „garnizonais“ senoje Baškio vietoje“ (t. y. Kazėnų apylinkėse). A. Sniečkus aplinkybes, kai buvo leista Baškiui (D. Rociui) nuvykti į lietuvių įgulos teritoriją, apibūdino kaip „blogą tvarką“ ir darė prielaidą, kad D. Rocius žuvo „galbūt ne be priežasties“⁴⁴⁵.

Vis dėlto ryšiai su lietuvių „garnizonais“ buvo tęsiami, to reikalavo sovietinių partizanų veiklos žvalgybos, agitacinio, demoralizuojamojo darbo uždaviniai. LPJŠ veiklos plane 1943–1944 m. žiemą būriams ir grupėms keltas uždavinys rinkti duomenis apie Lietuvoje dislokuotus vokiečių ir jų sąjungininkų dalinius, taip pat dalinius, sudarytus iš vietinių gyventojų (savisaugos ir statybos batalionus), jų štabus ir aptarnaujančias organizacijas, skaičių, numeraciją, karo lauko pašto adresus. Verbuoti agentus prieš garnizonuose, sudarytuose iš vietinių gyventojų, siekiant gauti žvalgybinių duomenų, demoralizuoti priešą „iš vidaus“⁴⁴⁶.

Sovietinių partizanų ryšiams su lietuvių savisaugos daliniais impulsą davė tai, kad 1944 m. sausio 23 d. sovietiniams baltarusių ir lietuvių partizanams į nelaisvę pakliuvo sužeistas 257-ojo savisaugos bataliono karininkas (vyresnysis leitenantas), šio bataliono 3-iosios kuopos vadas V. Šlapelis⁴⁴⁷. Jis sutiko bendradarbiauti su sovietiniais partizanais, davė išsamius parodymus apie lietuvių savisaugos dalinius, apskritai tapo svarbiu sovietinės žvalgybos informatoriumi. M. Šumauskas A. Sniečkui rašė, kad su V. Šlapeliu „elgiamės draugiškai“, jis laikosi laisvai, daug ką pasakoja⁴⁴⁸.

444 A. Bubnys, Lietuvos policijos 257-asis batalionas, *Voruta*, 2008, rugs. 20, nr. 18; lapk. 8, nr. 21.

445 A. Sniečkaus 1943 m. lapkričio 14 d. ir gruodžio 22 d. laišakai Kazimierui (M. Šumauskui), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 93, 108.

446 LPJŠ priemonių planas plečiant ir užtikrinant Lietuvos TSR veikiančių būrių ir grupių kovinę veiklą 1943–1944 m. žiemą, LYA, f. 1, ap. 1, b. 2, l. 16.

447 „Žalgirio“ sovietinių partizanų junginio štabo 1944 m. sausio 26 d. laiškas Šemetavo įgulos vadui, LYA, f. 60, ap. 1, b. 1, l. 45; Šemetavo komendanto (257-ojo bataliono 3-iosios kuopos vado) 1944 m. sausio 27 d. Lietuvos partizanų „Žalgirio“ junginio štabo viršininkui, *ten pat*, l. 46. Sovietiniai partizanai sutiko grąžinti mūšyje žuvusio puskarininkio J. Jakšto palaikus, o Šemetavo komendantas atsiprašė sovietinių partizanų už įvykusias kautynes – „kišome nosį ten, kur nereikia“, *ten pat*, l. 46.

448 V. Šlapelio 1944 m. vasario 10 d. parodymai, lietuvių karių pabėgimai iš lietuvių batalionų, LYA, f. 1, ap. 1, b. 40, l. 12–15. M. Šumauskas apie patekimą į nelaisvę A. Sniečkui pranešė 1944 m. sausio 28 d. šifruote LPJŠ, *ten pat*, b. 410, l. 140. A. Sniečkus 1944 m. sausio 29 d. nurodė svarbiausius V. Šlapelio

Dėl užsimezgsių kontaktų ir gerų santykių perspektyvos sovietiniai partizanai sutiko grąžinti tame mūšyje žuvusio puskarininkio (J. Jakšto) palaikus, o „Šemetavo įgulos viršininkas“ atsiprašė sovietinių partizanų už įvykusias kautynes, kad „kišome nosį ten, kur nereikia“⁴⁴⁹. 257-ojo bataliono, ypač 3-iosios kuopos, dislokuotos Šemetave, vadovybė su sovietiniais partizanais vedė derybas dėl V. Šlapelio išlaisvinimo. Lietuviai karininkai sovietiniams partizanams diplomatiškai rašė apie nenorą „su Tamstomis pyktis“, siūlė sugyventi draugiškai, nelieti „broliško kraujo“. Šioje diplomatijoje deklaruota nemažai antivokiškų pareiškimų ir nuostatų apie tai, kad lietuviai yra „prislėgti vokiečių, nejaučia neapykantos ir nepasitikėjimo rusams“. Jie klausė, ar į sovietinių partizanų nelaisvę patekęs vadas dar gyvas, siūlė derėtis dėl pasikeitimo belaisviais⁴⁵⁰. Tačiau dėl V. Šlapelio paleidimo sovietiniai partizanai atsisakė derėtis ir Šemetavo įgulos viršininkui atsakė, kad V. Šlapelis gyvas ir linksmas, baigia sveikti, patikino, kad jis „sunkioje kovoje prieš vokiškuosius okupantus tėvynei Lietuvai dar nemažai pasitarnaus“. Sovietiniai partizanai Šemetavo įgulos viršininkui pažadėjo surengti susitikimą su V. Šlapeliu⁴⁵¹.

Sovietiniai partizanai stengėsi išnaudoti karininką V. Šlapelį agitaciniame darbe. Jau 1944 m. vasario pradžioje jis buvusiems bendražygiams buvo parašęs 4 agitacinius laiškus. M. Šumauskas svarstė, ar visų lietuvių karių tokia „moralinė būklė“ kaip V. Šlapelio, darė išvadą, esą kai kurie simptomai rodo, kad dalis Lietuvos karininkų neturi „kvailo išdidumo ir užsispyrimo“, vylėsi, kad įvykiai kai kuriuos neišvengiamai pastūmės jų pusėn. Pasinaudodami V. Šlapeliu ir kitais būdais, sovietiniai partizanai stengėsi veikti kiekvieną lietuvių „garnizoną“ ir policiją⁴⁵².

Kaip matyti iš sovietinių partizanų šaltinių, 1944 m. vasarį ryšiai aktyviai palaikyti su kitu 257-ojo bataliono daliniu (kuopa?), dislokuotu Starlygių kaime. Starlygių įgulą sovietiniai partizanai, matyt, ypač stipriai spaudė pereiti į jų pusę. Noras palaikyti ryšius buvo abipusis. „Starlygių komendantas“ 1944 m. vasario viduryje apgailestavo, kad „mūsų susirašinėjimas“ nutrūko, kad jis stengiasi su sovietiniais

parodymus pranešti siųstuvu, *ten pat*, b. 410, l. 140. V. Šlapelį tardė J. Vildžiūnas ir ataskaitoje rašė, kad tardant V. Šlapelį nustatyta: veikia 21 lietuvių „baudžiamasis batalionas“, jų dislokacijos vietas, išaiškinti 9 aukščiausios grandies vadai, 26 vyresnieji, 46 vidurinės grandies, 2 jaunesnieji vadai. Tardymo medžiaga nusiųsta SSRS NKGB 4-ajai valdybai, LYA, f. 59, ap. 1, b. 1, l. 58–59.

449 *Ten pat*, l. 46.

450 Šemetavo įgulos viršininko 1944 m. sausio 29 d. ir vasario 1 d. laišakai lietuvių partizanų „Žalgirio“ (būrio) štabo viršininkui, LYA, f. 60, ap. 1, b. 1, l. 47–48.

451 Lietuvių partizanų „Žalgirio“ junginio vado 1944 m. vasario 2 d. laiškas Šemetavo įgulos vadui, LYA, f. 60, ap. 1, b. 1, l. 49–50.

452 Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. lapkričio–1944 m. vasario pradžios laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 31, l. 49.

partizanais palaikyti „gerus santykius“, tik laikinai su savo žmonėmis esąs priverstas „klausyti vokiečių“, siūlė „kitiems nematant“ susitikti ir pasikalbėti „vienu ar kitu reikalu“. Susitikimai įvyko vasario 19, 21 ir 29 d., kai kuriuose susitikimuose dalyvavo ir V. Šlapelis. „Starlygių komendantas“ teigė, kad tie pasikalbėjimai „vis dėlto“ davė daug naujienų ir pasitikėjimo, nors per daug įsileisti į kalbas pavojinga. Jis siūlė „laukti“, susitikinėti, kalbėtis, žadėjo „slenkant laikui reikalus sutvarkyti taip, kaip reikalinga“⁴⁵³ (matyt, turėta galvoje pereiti pas sovietinius partizanus, ką nuolat kėlė sovietiniai partizanai).

Jie 1944 m. vasario 25 d. laiške Starlygių įgulai pateikė ultimatumą: liaukitės tarnauti amžinajam lietuvių tautos priešui, eikite kartu mušti mūsų krašto engėjų, nusiplaukite vokišku krauju lietuvių tautos išdavystės dėmę, kurią užsitraukėte tarnaudami jiems. Įgula kaltinta, neduodanti „aiškaus atsakymo“ ir nedaranti „atitinkamų veiksmų“, kiekviena tarnybos vokiečiams minutė esą didina jau ir taip didį nusikaltimą „tėvynei Lietuvai“, siekia tęsti „begalinį pasikalbėjimą, nelyginant flirtą su panelėmis, teisinant savo neryžtingumą įvairiomis nebūtomis kliūtėmis“. Kalbėti užtenka, reikia veiksmų, nukreiptų prieš vokiečių okupantą. Sovietiniai partizanai ultimatyviai pareikalavo: iki 1944 m. vasario 27 d. 12 val. atsakyti, kada pereinate į mūsų pusę; gavus neigiamą atsakymą ar jo negavus, nurodytu laiku neperėjus į mūsų pusę, kaip ir anksčiau, laikysime jus savo priešais, iš to seks ir atitinkami mūsų veiksmai. Sovietiniai partizanai reikalavo „pareiškimą“ paskelbti visiems Starlygių įgulos kariams⁴⁵⁴.

„Starlygių įgulos viršininkas“ nedelsdamas atsakė, kad jam „visiškai neaiškus“ sovietinių partizanų idėjų polinkis“ (kovos tikslai?). Jis darė išvadą: „Iš visko matyti, kad stengiatės ir norite atstatyti Tarybų Lietuvą. Ar neteisybė?“

Toliau kiek netaktiškai dėstė: „ar rusas, ar vokiečiai vis tiek yra vienodas, vienodos taktikos, vienodų pažiūrų“. Deklaravo savo nuostatą siekti atkurti nepriklausomą Lietuvą, kuri „pati valdytųsi, reiškia, (būtų) suvereni“. Jis neigė savo ir savo karių tarnavimą vokiečiams, esą tarnauja „savo brangiajai tėvynei Lietuvai“, sakė, kad lietuviai kariai mato „vokiečių padarytas skriaudas“ ir pergyvena dėl jų. Savo veiklą (kovą) įvardijo kaip kančią, kurią reikia iškentėti dėl ateities kartų.

„Starlygių įgulos viršininkas“ iš esmės atmetė reikalavimą pereiti pas sovietinius partizanus ir kovoti už sovietų Lietuvą. Tačiau jis išreiškė norą „nesipykti“, kvietė „būti broliais“, „vienos pakraipos“, vengti kraujo ar smurto. Sovietinių partizanų ultimatyvius reikalavimus jis prilygino „kūdikio įgeidžiams“, tokiems reikalavimams

453 Starlygių įgulos viršininko 1944 m. vasario 24 d. laiškas „Žalgirio“ junginio vadui, LYA, f. 60, ap. 1, b. 1, l. 56, 58, 61.

454 „Žalgirio“ junginio štabo 1944 m. vasario 25 d. laiškas Starlygių lietuvių įgulos viršininkui, LYA, f. 60, ap. 1, b. 1, l. 63.

reikia laiko ir „vyriško apgalvojimo“, prašė paskutinį kartą susitikti su tais pat sovietinių partizanų delegatais ir V. Šlapeliu, kad būtų galimybė pasikalbėti „daugiau ir plačiau“⁴⁵⁵. Starlygių ėgulos viršininkas 1944 m. vasario 28 d. informavo sovietinius partizanus apie tai, kad jo kuopa perkeliama į Svyrius, reiškė nusistatymą ir naujoje dislokacijos vietoje palaikyti ryšius su „broliais lietuviais“⁴⁵⁶. A. Bubnio duomenimis, 1944 m. kovo pradžioje į Starlygių kaimą atkelta 257-ojo bataliono 3-ioji kuopa⁴⁵⁷. Kontaktai tęsėsi.

Sovietinių partizanų ultimatumą Starlygių ėgulai galima vertinti kaip savotišką išimtį iš apskritai korektiško sovietinių partizanų ir lietuvių karių susirašinėjimo, nuosaikiai reikiamų reikalavimų pereiti į jų pusę. Antai „Žalgirio“ junginio partizanų 1944 m. vasario 24 d. laiške 257-ojo bataliono 2-ajai kuopai apie perėjimą užsimenama labai atsargiai ir subtiliai: sovietiniai partizanai prašė „neužsigauti“ dėl klausimo, ar ne laikas būtų pagalvoti apie bendrą kovą prieš vokiečius, kad galima būtų pagreitinti jų išvijimą iš mūsų tėvynės⁴⁵⁸.

1944 m. vasario viduryje į ryšių su sovietiniais partizanais palaikymą vėl įsitraukė 257-ojo bataliono vadas kapitonas V. Miliauskas. Jis sakė norįs, pasitaikius progai, „atnaujinti“ 1943 m. rugsėjo viduryje užsimezgsusią „pažintį“, prašė vasario 15–21 d. į Starlygių kaimą atsiųsti du savo atstovus, pageidautina tuos pačius, kurie dalyvavo susitikime prie Vosiūnų ir Kazėnų 1943 m. rugsėjį (t. y. jau žuvusį D. Rocių ir A. Vėbrą). V. Miliauskas norėjo aptarti V. Šlapelio pakeitimo į belaisvį sovietinį partizaną bei tolesnio bendradarbiavimo ir ryšių palaikymo klausimus⁴⁵⁹.

1944 m. vasario pabaigoje kapitonas Miliauskas vėl parašė sovietiniams partizanams. Iš laiško matyti, kad jis buvo gavęs „lietuvaikių partizanų“ atsišaukimą. Kapitonas netikėjo, kad jį rašė lietuvaitės, spėjo, kad jos pabėgusios iš Lietuvos „žydelkaitės“. Nepaisant to, jis kvietė jas atvykti į Starlygius, žadėjo svetingai priimti. Kapitonas dėkojo už atsiųstą sovietinę literatūrą, deja, jo žodžiais, – seną, prašė atsiųsti naujesnės – lietuviškos ir vokiškos.

V. Miliauskas rašė, kad dėl perėjimo pas sovietinius partizanus sunku apsispręsti, esą yra daug motyvų „už“ ir „prieš“, tuo klausimu jo karių nuomonės išsiskiria. Dauguma netiki sovietinių partizanų pažadais, iš dalies ir apie save galįs taip pasakyti. Jis prašė paleisti leitenantą Šlapelį, nes kariai įsitikinę, kad jis apiplėštas, nugin-

455 Starlygių ėgulos viršininko 1944 m. vasario 26 d. laiškas „Žalgirio“ (būrio) štabo viršininkui, LYA, f. 60, ap. 1, b. 1, l. 64.

456 Starlygių ėgulos viršininko 1944 m. vasario 28 d. raštėlis sovietiniams partizanams, *ten pat*, b. 1, l. 66.

457 A. Bubnys, Lietuvių policijos 257-asis batalionas, *Voruta*, 2008, spal. 25, nr. 2.

458 „Žalgirio“ junginio partizanų 1944 m. vasario 24 d. laiškas 2-osios kuopos vadui, LYA, f. 60, ap. 1, b. 1, l. 73.

459 Kapitono Miliausko 1944 m. vasario 15 d. laiškas „Žalgirio“ brigados lietuviams partizanams, LYA, f. 60, ap. 1, b. 1, l. 82.

kluotas, prievarta vedžiojamas į susitikimus, rašo laiškus, giria sovietų tvarką. Saugomas už keliasdešimties metrų krūmuose pasislėpusių poros „otriadų“, priverstas kalbėti neįtikinamus dalykus. Tiesa, V. Miliauskas teigė, kad gal jis ir klysta, – Šlapelis ir anksčiau buvęs gana palankus sovietų valdžiai⁴⁶⁰; apgailėstavo, kad už Šlapelį neturįs ką pasiūlyti sovietų pusei: jis tvirtino, kad galėtų atiduoti porą nevertingų „banditų“, kurie pakliuvo į nelaisvę, jie buvo gestape, juos išsireikalavęs gražinti tardymui. Kapitonas patarė: „Jums galėtų duoti žinių apie gestapą, o jūs galėtumėt juos panaudoti savo propagandai.“⁴⁶¹

1944 m. vasario pabaigoje M. Šumauskas sakė, kad sovietiniai partizanai plačiai „susirašinėja“ su lietuvių savisaugos 257-ojo bataliono kariais. Įvyko du susitikimai, į juos „nusivestas“ V. Šlapelis. M. Šumauskas, matyt, atsižvelgdamas į kapitono V. Miliausko prašymą, pabrėžė, kad nuspręsta Šlapelį vieną leisti į susitikimus su lietuviais kariais, esą jis laikosi gerai, „bijo vokiečių“. Lietuviai noriai susirašinėja, ima skaityti literatūrą, tačiau pereiti pas sovietinius partizanus nesiruošia⁴⁶².

„Vilniaus“ partizanų būrio komisaras Viršila (K. Štukevičius) Šemetavo dislokuotos kuopos vadui 1944 m. balandžio pradžioje siuntė „brolišką partizanišką sveikinimą“, „tikros lietuviškos tarybinės literatūros, gal jums neįdomios, bet seniai skaitytos“ ir ragino, nelaukiant „paskutinės valandos“, pereiti pas sovietinius partizanus, kvietė baigti kovoti „brolis prieš brolių“, nes esą užtektinai jų iššudė vokiečiai ne tik Lietuvoje, bet ir Rytų fronte. Sovietiniai agitatoriai bandė pasinaudoti lietuvių ir lenkų santykių komplikacijomis, o vokiečiai, matydami savo galą, išnaudoja vieną tautybę prieš kitą: jie lenkus anksčiau laikė didžiausiais savo priešais, o dabar juos apginkluoja ir siunčia prieš sovietinės Lietuvos partizanus, tuo pat metu kovoja ir prieš juos. „Ir tuom duoda jiems vieštatavimo galią.“⁴⁶³

Sovietiniai partizanai taip pat „noriai“ ėmė „buržuazinę“ ir „fašistinę“ literatūrą. 1944 m. vasarį ir kovą lietuviai kariai „labai atsiprašė“, kad neturi „naujos literatūros“, sovietiniams partizanams duoda tokią, kokią turi, žadėjo galbūt kitą kartą, turėdami naujesnės, pasiūsti jos ir sovietiniams partizanams⁴⁶⁴. „Lietuviai kariai“

460 V. Miliauskas, matyt, iš tikrųjų klydo. V. Šlapelis lietuvių karių įgulas lankė ir vienas. 1944 m. kovą viename „garnizone“ jam siūlė pasilikti, tačiau jis atsisakė, prievartos nenaudojo, LPJŠ 1944 m. kovo 31 d. žvalgybos duomenų santrauka nr. 6 (24), LYA, f. 1, ap. 1, b. 24, l. 12.

461 Kapitono Miliausko 1944 m. vasario 25 d. laiškas lietuvių partizanų „Žalgirio“ brigados štabui, LYA, f. 60, ap. 1, b. 1, l. 85.

462 Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. vasario 28 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 328. Sovietinių partizanų ir lietuvių karių susirašinėjimo medžiagoje yra nemažai lapelių („pakvitavimų“) apie gautą iš sovietinių partizanų literatūrą; žr. LYA, f. 60, ap. 1, b. 1, l. 69, 88, 101, 102, 105, 106 ir kt.

463 „Vilniaus“ partizanų būrio komisaro Viršilos (K. Štukevičiaus) 1944 m. balandžio 8 d. laiškas Šemetavos įgulos kuopos vadui, LYA, f. 58, ap. 1, b. 1, l. 54. Prie laiško pastaba, kad tokio pat turinio laiškas pasiūstas Konstantinavo įgulos kuopos vadui.

464 Lapelis be datos, pasirašytas „Lietuvos karių“, LYA, f. 60, ap. 1, b. 1, l. 88.

ЛИТОВСКИЙ ШТАБ ПАРТИЗАНСКОГО ДВИЖЕНИЯ

Снятие копий воспрещается **Совершенно секретно**

ШИФРОВКА вх. № 228 828

Поступила в 6 отделение „9“ февраля 1944 г. „9“ час „50“ мин.
 Расшифр. „9“ февраля „10“ час. „30“ мин.
 Из № 579
 Куда и кому Штаб. Силмур.

Для отметок *Т. Бороштанис*
28. II. 1944

С 20 февраля Вершину называли командиром отряда „Вильмос“. Ведет широкую борьбу с 257 базисной Литовцев. Зодни два раза на свидании, ведом с собой Шмайлиса. Решени Шмайлиса ордно аугуче к ним. Он держит в стороже, имеет ботты Литовцы охотно переходиваются, беру нашу литературу а беречи к нам стока не сообщается.
Иск. № 319
28. II.
Коммур.

Расшифровал *В. Ринис*

Экз. № 1 тов. *Вильмос*
 Экз. № 2 тов. _____
 Экз. № 3 тов. _____
 Экз. № 4 тов. _____
 Экз. № 5 тов. _____

Опт. экз. _____
 Экз. № _____
 9. III. 1944

ПОДЛЕЖИТ ВОЗВРАТУ
 через 48 часов
 в 6 отдел Лит. штаба партизанского
 движения

ШТ НКО, 737а-43

Начальник 6-го отделения В. Ринис

M. Šumausko 1944 m. vasario 28 d. šifruotė apie derybas su lietuvių policijos 257-uoju batalionu (LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 328)

turbūt ir neįsivaizdavo, kad jų sovietiniams partizanams teikiama literatūra buvo siunčiama į Maskvą, padėjo sovietinei žvalgybai, suteikė informacijos apie padėtį ir nuotaikas Lietuvoje.

257-ojo bataliono Konstantinavo įgula (šio bataliono 2-oji kuopa) dėkojo už atsiųstą literatūrą ir sveikinimus lietuviams kariams. Šie sveikino sovietinius partizanų su 1944 m. šventomis Velykomis, linkėjo visiems sveikiems grįžti į „laisvą ir nepriklausomą Lietuvą“⁴⁶⁵.

Ne visi lietuvių karių laišakai, parašyti sovietiniams partizanams, buvo mandagūs ir geranoriški. Antai viename „Žalgirio banditams ir jų vadams žydoms“ apgailėstaujama, kad leitenantas Šlapelis „papuolė į „žydbernių kompaniją“; laiško autorius siuntė linkėjimus „nuo generolo Plechavičiaus“. „Starlygių karo

465 Dalinio vado 1944 m. balandžio 10 d. laiškas „Žalgirio“ partizanams, LYA, f. 60, ap. 1, b. 1, l. 106. Prie laiško M. Šumausko pastaba, kad laiškas gautas iš Konstantinavo įgulos.

Lietuvos "Žalgirio" partizanams 19
 Jurginio Vadoi
 I. A. D.
 257. BATALIONO
 2. Kp. VADAS
 194... m. ...
 Nr. ...
 Gerai, kad Jus atsimintė savo
 malbūnų su Jumis bendradar-
 biavimui. Tik tiek, kad Jus norite
 Tarybų Lietuvos, o mes kaisros
 Lietuvos. Be to, Jūsų draugai
 labai skriaudžia mūsų sąjū-
 gamus gyventojus juos paliekia
 be duobės kasdien, mūsų, o kartais
 net gyvybę atima. Jeigu Jus esat
 Lietuviškai tai tur būt senas ir
 žinos, kur mes nevalėsime nei vo-
 kietiški, nei bolševiki, nei riuo-
 di mūsų priešai. Be to mes Jums
 siunčiame kiek galime savo
 (literatūros) - lietuviškos spaudos
 ši karta tiek reikia galime
 daugiau parašyti ir spaudos
 atsivesti.

Juolien

19.

komendanto“ laiške prašoma sovietinių partizanų daugiau nesiųsti savo literatūros, siūloma susitikti „karo lauke“. Sovietiniams partizanams priekaištaujama, kad jie skriaudžia „mūsų saugomus“ gyventojus ir palieka „be duonos kąsnio, kartais ir gyvybę atima“ ir kt.⁴⁶⁶ Įgulse keitėsi žmonės, kita vertus, kito ir žmonių nuotaikos.

Sovietiniai partizanai savo demagogijoje nacionaline tematika nebuvo nuoseklūs, jų deklaracijos apie kovą už nepriklausomą, suverenią Lietuvą daugiau skirtos ne karininkams, o eiliniams kariams. Antai „Žalgirio“ junginio vadovybė 1944 m. vasario 25 d. kapitonui Miliauskui rašė, kad kariams, neįvykdžiusiems „nusikaltimų Tarybų Lietuvai“, nereikia bijoti „tarybinės santvarkos grįžimo“. Tačiau ir įvykdę „nusikaltimų tarybinei Lietuvai“, kariai kvieisti liautis tarnauti okupantams vokiečiams, padėti Raudonajai armijai išvyti vokiečius iš tėvynės, pereiti į sovietinius partizanus, kova išpirkti savo kaltę ir „ramiai gyventi tarybinėje Lietuvoje“⁴⁶⁷. Sovietinių partizanų agitaciniuose laiškuose lietuviams kariams stiprėjo grasinamos gaidos, ypač stiprios jos buvo laiškuose eiliniams kariams. Antai sovietiniai partizanai „draugui Jonui“ rašė: „Brolau, tu tarnauji vokiečiams okupantams, parduodi savo tautą, žudai brolius, seseris, tėvus. Už žudymą savo tautos reikės atsakyti prieš Lietuvos liaudį, prieš tarybinę valdžią.“⁴⁶⁸

„Žalgirio“ būrio partizanai 1944 m. kovo 28 d. laiške Lietuvių savisaugos dalinio vadams ir kareiviams rašė, kad Raudonoji armija nesulaikomai žygiuoja į vakarus ir kas dieną artėja prie Lietuvos. Esą „su džiaugsmu ir viltimi“ lietuvių tauta laukia „išvaduootos Raudonosios armijos“, geriausi Lietuvos patriotai kovoja prieš hitlerinius okupantus, visoje Lietuvoje auga partizanų judėjimas, „visa Lietuva“ padeda partizanams, kovojantiems už „laisvę“. Esą vokiečių dienos suskaičiuotos, kiekvienas, kas stoja tarnauti okupantams, tampa Tėvynės išdaviku. „Ir greitu laiku susilauks tokio likimo, kaip hitleriniai žudikai.“ Kviečiama visokeriopai padėti partizanams ir stoti į jų būrius, pagreitinti vokiečių sutriuškinimą⁴⁶⁹.

Istoriografijoje esama tvirtinimų, kad 257-asis batalionas Šiaurės Rytų Lietuvoje buvo dislokuotas iki 1944 m. gegužės pradžios. Tai bylotų ir sovietinių partizanų žvalgybos pranešimas, kad gegužės 3 d. lietuvių įgulas Vydžiuose, Vosiūnuose, Tverečiuje ir kitur pakeitė latvių policijos 1-asis pulkas, 257-asis lietuvių savisaugos

466 LYA, f. 60, ap. 1, b. 1, l. 79, 99; Starlygių karo komendanto 1944 m. balandžio 23 d. laiškas sovietiniams partizanams, *ten pat*, l. 105.

467 „Žalgirio“ junginio štabo 1944 m. vasario 28 d. laiškas 257-ojo bataliono vadui kapitonui Miliauskui, LYA, f. 60, ap. 1, b. 1, l. 77.

468 Sovietinių partizanų (be datos) laiškas draugui Jonui, LYA, f. 58, ap. 1, b. 1, l. 56–57.

469 „Žalgirio“ būrio partizanai Pilvelis, Žalas, LYA, f. 58, ap. 1, b. 1, l. 56.

(policijos) batalionas išvyko Vilniaus kryptimi⁴⁷⁰ (jis iškeltas į Pietryčių Lietuvą). Tačiau, atrodytų, kad šioji data netiksli. Batalionas į Pietryčių Lietuvą perkeltas ne gegužę, o kiek vėliau, birželio pradžioje.

Tai rodo sovietinių partizanų susirašinėjimas ir kiti ryšiai su bataliono padaliniais, trukę iki 1944 m. birželio pradžios. M. Šumauskas 1944 m. birželio 5 d. A. Sniečkui rašė, kad vietoj lietuvių įgulų „visur“ pastatyti latviai. Jie daug aktyvesni, stengiasi užkirsti kelius į vakarus. Tiesa, vienas latvių karininkas V. Šlapelį įspėjo apie galimą miškų valymą⁴⁷¹.

Bataliono vadas kapitonas V. Miliauskas 1944 m. gegužės pabaigoje (matyt, turėdamas galvoje „mokslo draugą“ V. Šlapelį) džiaugėsi sovietinių partizanų „žmonišku“ elgesiu su pakliuvusiais į nelaisvę kariais. Jis apgailestavo, kad „ypatingos tarnybos sąlygos“ neleidžia išreikšti ir su sovietinių partizanų „parlamentarais“ pasikalbėti, „ką jaučia širdis“. Jis džiaugėsi, kad abi pusės kovoja „garbingai“, nesigriebia smurto. Kapitonas išsakė viltį, kad (naujas) pasimatymas išsklaidys abejones ir nepasitikėjimą, dalinai esantį tarp mūsų ir trukdantį vesti bendrą kovą už mūsų tėvynės gerovę⁴⁷².

1944 m. gegužės pabaigoje M. Šumauskas rašė apie vykstančius „įdomius“ reiškinius tarp lietuvių karininkų ir kareivių. Esą prie vieno „garnizono“ pasirodęs V. Šlapelis tuoj laiškais susirišo su daugeliu karininkų. Gegužės 27 d. abu su Viršila (K. Štuitkevičiumi) buvo „garnizone“, su karininkais kalbėjosi 6 valandas. Jie, žinoma, laikosi savo nuomonės, bet, matyt, ir jiems jau aiškėja įvykių eiga. Vienas karininkas sakęs, kad „vis vien mes būsime jūsų belaisviai“. Karininkai V. Šlapelio klausė: „Kas garantuos, kad po karo nesunaikins? Dabar nori panaudoti prieš vokiečius, o paskui sunaikins.“ M. Šumauskas svarstė: „Galas žino, gal kas nors su kuriuo iš jų ir išeis“ (t. y. jie pereis į sovietinius partizanus). M. Šumauskas džiaugėsi, kad V. Šlapelis „laikosi gerai“⁴⁷³.

Nors ir demoralizuoti, lietuvių savisaugos (policijos) batalionų kariai (policininkai) pas sovietinius partizanus nėjo. Sovietinių partizanų žvalgybos duomenimis, 1944 m. kovą iš Šarkovščinos į Glubokoje buvo pasiųsta 20 ginkluotų lietuvių karių. Pakeliui visi kariai dezertyravo. Po to iš „garnizono“ pabėgo dar du kareiviai. Kur šie kariai pabėgo, nebuvo žinoma, manoma, kad į Lietuvą. Lietuviai kariai tvirtino nenorį kariauti nei už vokiečius, nei prieš juos.

470 „Žalgirio“ junginio žvalgybos viršininko Margelio (D. Jocius) 1944 m. gegužės 3 d. pranešimas Kazimierui (M. Šumauskui), LYA, f. 60, ap. 1, b. 1, l. 23. D. Jocius teigė, kad lietuviai kariai išvyko labai nenoromis, latviams nenorėjo užleisti savo „garnizonų“.

471 Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. birželio 5 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 42, l. 21.

472 Kapitono Miliausko laiškas lietuvių partizanų „Vytauto“ būrio vadui, LYA, f. 58, ap. 1, b. 1, l. 5 (sovietiniai partizanai laišką gavo 1944 m. gegužės 29 d., kai batalionas jau buvo išvykęs iš Šiaurės Rytų Lietuvos).

473 Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. gegužės 31 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 42, l. 18.

1944 m. kovą Breslavo (Breslaujos) rajono Kochanovcų kaime vokiečiai nuginklavo 150, Krasnoselcų kaime – 60 lietuvių karių. Nuginkluotus lietuvius karius vokiečiai pasiuntė stiprinti įtvirtinimų. Naktį juos saugojo vokiečių policija⁴⁷⁴.

1944 m. gegužės 25 d. iš belaisvių, kareivių ir policininkų, taip pat perbėgusių pas sovietinius partizanus buvo sudarytas atskiras būrys ir pavadintas „Vytauto“ būriu. Vadu paskirtas V. Šlapelis, komisaru – Viršila (K. Štuitkevičius). Būrio uždavinys buvo veikti vokiečių „garnizonus“, demoralizuoti juos, augti jų sąskaita. Būrio žmonės „garnizonuose“ turi pažįstamų, su kuriais jie anksčiau tarnavo. M. Šumauskas rašė, kad būrys jau turi vieną belaisvį lietuvi, šiaulietį, kuris ilgai slapstėsi nuo mobilizacijos, bet buvo sugautas, dabar jis jau partizanas, rašo laiškus lietuviams karininkams, o šie teiraujasi apie jo gyvenimą ir veiklą, vis dar netiki, kad jis gyvas⁴⁷⁵.

Atskiras būrys iš vokiečiams tarnavusių lietuvių karių ir panašių asmenų sudarytas saugumo ir konspiracijos sumetimais. Antai A. Sniečkus 1944 m. balandžio viduryje sovietinio pogrindžio vadovams lietuvių karių dezertyravimą iš vokiečių karinių dalinių vadino „gerais reiškiniais“, esą juos būtina pritraukti. Tačiau jis perspėjo, kad tai reikia daryti atsargiai, kad nepakenktų koks nors prieš agentas, todėl reikia iš jų sudaryti „atskirą būrelį“, paskiriant į jį keletą savo žmonių. Tie, kurie bus prileisti prie „slaptiesnio darbo“, turi būti gerai patikrinti⁴⁷⁶. Kad nebūtų kelio atgal, V. Šlapelis turėjo pralieti buvusių kovos draugų kraują. Pasak S. Apyvalos, V. Šlapelis dalyvavo „Vilniaus“ būrio partizanų grupės akcijoje, kurios metu 1944 m. gegužės 19 d. iš pasalų buvo nukauta 18 savisaugos dalinių kavalerijos eskadrono, dislokuoto Pastovyje, karių. Po šios akcijos M. Šumauskas rašė, kad V. Šlapelis jau yra „patikrintas“ ir „tvirtai kovos“. 1944 m. birželio 27 d. V. Šlapelio vadovaujamas „Vytauto“ būrys sudegino Pakerotės kaimą Švenčionių apskrityje⁴⁷⁷.

Iš viso 1944 m. gegužės pabaigoje suformuotam „Vytauto“ būriui priklausė 10–15 lietuvių savisaugos (policijos) batalionų karių, perbėgusių pas sovietinius partizanus⁴⁷⁸.

Laiškai rašyti ir eiliniams kariams, policijos, taip pat kriminalinės policijos pareigūnams⁴⁷⁹.

474 Žaibo (J. Macevičiaus) 1944 m. balandžio 5 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 74, l. 9.

475 Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. gegužės 28 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 42, l. 16.

476 A. Sniečkaus 1944 m. balandžio 16 d. laiškas Žaibui (J. Macevičiui), LYA, f. 16895, ap. 2, b. 191, l. 36.

477 Griko (S. Apyvalos) 1944 m. gegužės 24 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 412, l. 287; Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. gegužės 28 d. laiškas A. Sniečkui, *ten pat*, b. 42, l. 16; Vytauto būrio veiklos ataskaita, LYA, f. 58, ap. 1, b. 1, l. 10.

478 Sovietinių partizanų Vytauto būrio vardinis sąrašas, LYA, f. 58, ap. 1, b. 1, l. 65.

479 Lietuvių kriminalinės policijos Svyriuose pareigūno 1944 m. gegužės 10 d. laiškas sovietiniams partizanams, LYA, f. 58, ap. 1, b. 1, l. 47.

Kai kurie lietuviai kariai, policininkai bendravo su sovietiniais partizanais, neslėpė savo nusivylimo vokiečiais, net ir priešiško požiūrio į juos. Pagrindinė kliūtis nuoširdesniajam bendravimui, svarbiausia, ryžtingam apsisprendimui pereiti į sovietinių partizanų pusę buvo skirtingi, nesuderinami kovos tikslai. Vokiečių kariniams kolaborantams buvo nepriimtini ir nesuprantami sovietinių partizanų tikslai, kova už „Tarybų Lietuvą“. Tai byloja daugelis jau pateiktų faktų. Galima dar pridurti: 257-ojo bataliono 2-osios kuopos vadas 1944 m. žiemą ar pavasarį sovietiniams partizanams rašytame laiške pabrėžė, kad būtų malonu bendradarbiauti, tačiau „jūs norite tarybų Lietuvos“, o „mes – laisvos Lietuvos“. Kitas eilinis karys sovietiniam partizanui rašė: „Viskas būtų gerai, jeigu jūs nepasirašytumėte (nepasisakytumėte) už Tarybų Lietuvą. Aš esu lietuvis, tik ne bolševikas, o jūs toks esate.“⁴⁸⁰

Ryšiai su sovietiniais partizanais atsispindi ir pokario lietuvių karių atsiminimuose⁴⁸¹.

257-ojo lietuvių bataliono karių palyginti dažnus ryšius objektyviai lėmė nusistovėjusi jėgų pusiausvyra. Sovietinių (neišskiriant ir baltarusių) pajėgų kariškiai nepajėgė kovoti su vokiečių dislokuotais „garnizonais“ ir jų likviduoti. Tai vertė veikti kitomis, neginkluotomis priemonėmis. Ryšius, be abejo, palaikė taktiniais sumetimais, lietuvių karių ir policininkų bendradarbiavimas su sovietiniais partizanais turėjo prieštaringų pasekmių: buvo išvengta abipusių aukų, sovietiniams Lietuvos partizanams palengvėjo kelias (skverbimasis) iš Baltarusijos miškų į Lietuvą ir čia jie galėjo plėsti veiklą. Su sovietiniais partizanais panašius, nors ir ne tokius kaip 257-ojo bataliono padaliniai, ryšius palaikė kiti Rytų Lietuvoje ir Vakarų Baltarusijoje dislokuoti lietuvių batalionai. Antai sovietinis partizanas S. Apyvala atsiminimuose tvirtino, kad jo „Vilniaus“ būrio partizanai užmezgė ryšius su Adučiškio „garnizonu“ ir jo vadu (matyt, tai buvo 2-asis lietuvių savisaugos batalionas ir jo vadas kapitonas A. Kazakevičius). S. Apyvala tvirtino (juo galima labai abejoti), kad A. Kazakevičius ir M. Šumauskas susitiko. Šio bataliono kariai „nesiryžo“ pereiti pas sovietinius partizanus, bet pažadėjo nepersekioti sovietinių partizanų ir netrukdyti jiems veikti⁴⁸². Tarnavę vokiečiams lietuvių kariai ir sovietiniai partizanai ryšius užmezgė 1943 m. vasarą Baltarusijoje.

480 LAD (Lietuvos apsaugos dalinių) 257-ojo bataliono 2-osios kuopos vado laiškas (be datos) „Žalgirio“ partizanų junginio vadui, LYA, f. 60, ap. 1, b. 1, l. 79; kario Petro 1944 m. gegužės 17 d. laiškas sovietiniam partizanui Aleksui, *ten pat*, f. 58, ap. 1, b. 1, l. 48.

481 Antai Jurgis Gediminėnas (pavardė, matyt, netikra) 1987 m. išeivijoje leistame *Kario* žurnale rašė apie „nepamirštamą“ susitikimą su „savaisiais tautiečiais – raudonaisiais banditais“ prie Naručio ežero. Šie jam siūlė pereiti jų pusėn vienam ar su visu vadovaujamu daliniu, būtų garantuotos „otriado“ (būrio) vado pareigos, taip pat „neliečiamybė“ jo šeimai „išlaisvinus Lietuvą“. „Raudonieji“ priminę, kad prieš kurį laiką paimtas nelaisvėn savisaugos dalinių leitenantas Šlapelis jau įgavęs pasitikėjimą ir kt., J. Gediminėnas, Raudonųjų viliojimai, *Karys*, 1987, nr. 6, p. 256–258.

482 S. Apyvalos 1959 m. atsiminimai, LYA, f. 3377, ap. 22, b. 9, l. 38–39.

Sovietinių partizanų vykdomus priešo karinių ir policinių struktūrų demoralizavimo ir dezorganizavimo veiksmus, ryšius įtariai vertino ir trukdė NKGB struktūros. J. Vildžiūno žmonės dalyvavo sovietinių partizanų susitikimuose ir pokalbiuose su lietuvių karių bei policininkų atstovais⁴⁸³.

Apie tokiuose susitikimuose slypinčius pavojus Lietuvos SSR NKGB operatyvinės grupės viršininkas A. Guzevičius 1944 m. balandžio 6 d. rašte A. Sniečkui teigė: jeigu apsaugos bataliono vadas (V. Miliauskas) rašo laišką sovietinių partizanų būrio vadui bataliono firminiame popieriaus lape ir pasirašo, jeigu siūlo savo karininką iškeisti į sovietinių partizanų vadus, visa tai reiškia, kad derybos vyksta žinant vokiečių gestapai. „Tai žaidimas, kurio tikslas, matyt, yra kontržvalgyba ir žvalgyba“, – padėtį įvertino A. Guzevičius. Įtariai vertintos ir tokios lietuvių karininkų laiškuose vartotos mandagumo frazės: karininko „garbės žodis“, „pasitikėjimas“, „kario garbė“ ir kt. A. Guzevičius buvo nusistatęs ir prieš vieno Šlapelio siuntimą į „garnizonus“, esą gestapas net ir be jo blogos valios gali išgauti vertingų duomenų apie sovietinius partizanus. A. Guzevičius siūlė sovietinių partizanų pokalbius apriboti „iki minimumo“, į juos siųsti asmenis, susipažinusius su „saugumo policijos“ gudrybėmis⁴⁸⁴.

A. Sniečkus A. Guzevičiaus argumentus vertino „kaip teisingus, bendrai paėmus“, jo manymu, „lietuvių kareivių daliniai“ skiriasi nuo „saugumo policijos“, atsargumo priemonės teisingos, tačiau „dirbti jų tarpe reikia“⁴⁸⁵.

Rūdninkų gироje veikę sovietiniai partizanai taip pat bandė paveikti, demoralizuoti lietuvių savisaugos batalionų karius, policininkus, kitų, vokiečiams tarnavusių nacionalinių formuočių narius. Antai 1943 m. rudenį M. Afoninas A. Sniečkų informavo, kad įvyko pokalbis su Rūdninkų policijos vadu dėl pasalų rengimo nutraukimo ir perėjimo į sovietinių partizanų pusę. Atvykęs į Rūdninkų girią, G. Zimas prašė Maskvos literatūros latvių ir estų kalba platinimui tarp latvių ir estų policininkų⁴⁸⁶.

Tarp 253-iojo lietuvių savisaugos bataliono, dislokuoto Pietryčių Lietuvoje, archyvinių dokumentų yra išlikęs „Mirtis okupantams“ būrio 1944 m. kovo atsišaukimas, skirtas „Lietuviams, tarnaujantiems vokiečių armijoje“. Bataliono kariai raginami nedelsiant baigti „niekšingą kovą prieš sovietinius partizanus,

483 Susitikimų dalyvio Viršilos (K. Štukevičiaus) 1950 m. atsiminimai, LYA, f. 3377, ap. 3377, b. 1146, l. 15.

484 Lietuvos SSR NKGB operatyvinės grupės viršininko A. Guzevičiaus 1944 m. balandžio 6 d. raštas LPJŠ viršininkui A. Sniečkui, LYA, f. 1771, ap. 7, b. 100, l. 8–9.

485 A. Sniečkaus rezoliucija LPJŠ žvalgybos ir informacijos skyriaus viršininkui B. Baranauskui, *ten pat*. Apskritai sovietiniai partizanai darbui su lietuvių batalionais ir „buržuaziniais nacionalistais“ neturėjo tinkamai parengtų žmonių. M. Šumauskas apie tai ne kartą rašė A. Sniečkui, Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. lapkričio–1944 m. vasario mėn. pradžia datuotas laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 31, l. 43–44.

486 Petro (M. Afonino) 1943 m. spalio 15 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 409, l. 198; Jurgio (G. Zimano) 1943 m. spalio 17 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 409, l. 213.

prieš liaudies valią“, prieš „jūsų brolius lietuvius“. Kariams ir policininkams grasinama: „Kur jūs dingsite, kai čionai ateis Raudonoji armija?“ Jie raginti eiti pas partizanus, į miškus, grįžti į savo šeimas ir kt. Atsišaukimas į lietuvių kareivius paskelbtas 1944 m. birželio pabaigoje⁴⁸⁷. Raginimai ir grasinimai nedavė rezultatų, Rūdninkų girioje veikusiuose sovietinių partizanų būriuose beveik nebuvo dezertyravusių lietuvių karių ir policininkų. Sovietinė partizanų propaganda labiau veikė tik rusų (vlasovininkų) ir kitų tautybių vokiečių formuočių dalyvius.

Kitaip negu Baltarusijoje, kur buvo tam tikra jėgų pusiausvyra, Lietuvoje sovietinių partizanų ir lietuvių savisaugos batalionų santykiai apibūdintini kaip antagoningi, jų turinys – ginkluota kova. Kaip minėta, frontui greitai nutolus į Rytus, Lietuva tapo tolimu ir palyginti ramiu vokiečių užnugario kraštu, dėl to daugelis suformuotų batalionų buvo išsiųsti į Rytus⁴⁸⁸. Vėliau padėtis keitėsi, tačiau kariniu požiūriu sovietinis ginkluotas pagrindis iki pat vokiečių okupacijos pabaigos nepajėgė pasipriešinti batalionų padaliniais.

1941–1942 m. Lietuvoje įvyko vienas kitas savisaugos batalionų karių ginkluotumas susidūrimas valant miškus ir gyvenamąsias vietas nuo užsilikusių karo belaisvių. Antai 1942 m. sausio 26 d. puskarininkio Umbraso vadovaujami Trakuose dislokuoto dalinio 4 vyrai susišaudė su 4 rusų kareiviais, kurie slapstėsi Žydiškių kaime pas ūkininką Klepikovą: vienas rusas nušautas, kitas sužeistas, o kiti 2 su Klepikovu suimti⁴⁸⁹.

1942 m. pabaigoje buvo nustatyta, kad Dusetų valsčiuje yra apie 30 „rusų banditų“. Policija, būdama negausi ir blogai ginkluota, į pagalbą pasitelkė lietuvių savisaugos kuopą. 1943 m. vasario 14 d. buvo pastebėta bėganti apie 25 ginkluotų žmonių grupė. Kariai mėgino juos apšaudyti, tačiau banditai neatsišaudydami dingo miško tankmėje⁴⁹⁰.

1943 m. birželio pradžioje 7-ojo bataliono 2-ajai kuopai šukuojant mišką Kamajų valsčiuje (Rokiškio aps.), patrulis susidūrė su sovietiniais partizanais, esą žuvo 5 kariai (policininkai)⁴⁹¹.

487 „Mirtis okupantams“ būrio štabo atsišaukimas „Lietuviams, tarnaujantiems vokiečių armijoje“, 1944 m. kovas, LCVA, f. R-666, ap. 1, b. 7, l. 143; Petro (M. Afonino) 1944 m. birželio 29 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 413, l. 221.

488 Per visą nacių okupacijos laikotarpį suformuota ne mažiau kaip 26 batalionai, iš Lietuvos nebuvo išsiųsti 1-asis, 6-asis, 9-asis, 10-asis (trumpai veikęs), 14-asis, 253-iasis, 254-asis; okupacijos pabaigoje suformuoti 258-asis, 259-asis batalionai, iš Vokietijoje atsidūrusių lietuvių suformuotas batalionas „Lietuva“ (galbūt išskyrus pavienius šių batalionų padalinius).

489 *Lietuvos liaudies Didžiajame tėvynės kare*, p. 51.

490 Pogrindinio laikraščio *Į laisvę* redakcijos rankraštis, LYA, f. 3377, ap. 58, b. 263, l. 202.

491 L. Juciaus 1950 m. sausio 20 d. parodymai, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 53, l. 278.

Sovietinių partizanų K. Kalinausko būrio ataskaitoje tvirtinama, kad 1943 m. naktį į rugsėjo 16 d. partizanai užpuolė Kazitiškių įgulą („garnizoną“), kurioje buvo 4 policininkai kareiviai. Po to įgula esą išsikėlė. Rugsėjo 23 d. 20 sovietinių partizanų būrys puolė Astraviškių kaime lietuvių kareivių štabą ir neva nukovė 23 kareivius ir karininką⁴⁹². Šie sovietinių šaltinių duomenys kelia abejonių.

1943 m. lapkričio pradžioje lietuvių savisaugos (policijos) 2-ojo, 7-ojo batalionų padaliniai, iš Kauno atvykusi reprezentacinė kuopa, lietuvių policija, vokiečių žandarmerija valė Rokiškio, Utenos, Panevėžio, Biržų apskričių miškus. Lapkričio 6 d. valant Žaliosios girią (Panevėžio aps.) nukauti 6 „banditai“, per susišaudymą žuvo 2 vokiečiai (Hofbauer ir Meyer), vienas vokietis karys sunkiai sužeistas. Žuvusieji palaidoti Panevėžio karių kapuose⁴⁹³.

Matyt, šios operacijos metu likviduoti NKGB Klimo (A. Gailevičiaus) grupės nariai. Anot M. Šumausko, NKGB „gan didelė grupė“ iš Baltarusijos (Naručio miškų) 1943 m. rudenį išvyko į Panevėžio apskritį. Grupę greitai pastebėjo ir pradėjo persekioti (prie Utenos ji neteko 3, kitoje vietoje – 1 žmogaus). 1943 m. gruodžio 6 d. ji grįžo į Naručio miškus⁴⁹⁴.

Tiesa, sovietinių partizanų ataskaitose kovos vaizdas ir rezultatai visiškai kito-
kie⁴⁹⁵. Iš jų tegalima spręsti apie išsiplėtusią sovietinių partizanų veiklą ir vokiečių antipartizaninės kovos stiprėjimą.

1943 m. lapkričio 24 d. Viešintų valsčiuje 11 sovietinių partizanų susikovė su savisaugos dalinių komanda. 3 partizanai nukauti, kiti pasislėpė miške⁴⁹⁶.

Lapkričio 28 d. Švenčionių apskrities Adučiškio valsčiuje, Paužupio kaime vokiečių ir lietuvių kareiviai apsupto 6 sovietinius partizanus. Du partizanai žuvo (vienas – Ražas (J. Noreika) – žuvo neva giedodamas internacionalą)⁴⁹⁷.

1943 m. gruodžio 11 d. Rokiškio apskrityje Miliūnų kaimo laukuose susekti 5 ginkluoti „banditai“. Per susišaudymą su savisaugos dalinio kariais nukautas vie-

492 K. Kalinausko būrio ataskaita, LYA, f. 1, ap. 1, b. 438, l. 215; Baškio (D. Rociaus) 1943 m. rugsėjo 29 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 409, l. 111.

493 Dviejų kritusių kovoje prieš bolševizmą karžygių laidotuvės, *Panevėžio apygardos balsas*, 1943, lapk. 27.

494 Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. lapkričio–1944 vasario mėn. pradžia datuotas laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 31, l. 45.

495 F. Djakovo būrio, veikusio Rokiškio apskrityje, duomenimis, rugsėjo 24 d. sovietiniai partizanai buvo užpulti Miliūnų miške; gynėsi didvyriškai, vokiečių puolimas buvo atremtas, priešas neteko 23 žmonių (žuvo 12 vokiečių, 7 lietuvių, 4 latvių kareiviai). 1943 m. lapkričio pradžioje 300 priešo kareivių valė Biržų girią, tada žuvo 25 lietuviai kareiviai ir 2 vokiečiai. Lapkričio 3 d. į Biržų girią pasiūsta dar daugiau kariuomenės (net 5 tūkst.), ją rėmė artilerija ir aviacija. Sovietiniai partizanai iš girios išėjo su labai mažais nuostoliais, girią valančios pajėgos per klaidą susišaudė tarpusavyje, F. Djakovo ataskaita „Vokiečių ekspedicijos prieš Djakovo partizanų būrį“, LYA, f. 1, ap. 1, b. 31, l. 19–20.

496 Policijos pranešimų santrauka, LYA, f. 3377, ap. 58, b. 266, l. 8.

497 LYA, f. 1771, ap. 7, b. 270, l. 6.

1943 m. lapkričio 6 d. valant Žaliosios girią (Panevėžio aps.) žuvusių vokiečių karių (Hofbauerio ir Meyerio) laidotuvės Panevėžyje (?) (LCVA, P-14286)

nas banditas, kiti pabėgo. Panašus savisaugos dalinio ir banditų susidūrimas įvyko 1944 m. sausio 10 d. Žliobiškių kaime (Panevėžio aps., Viešintų vls.); iš 4 ginkluotų banditų 1 nukautas, 3 pabėgo⁴⁹⁸.

Nedideli antipartizaninės kovos veiksmai (miškų valymai ir kitos akcijos) buvo vykdomi ir 1944 m. pavasarį. Balandžio pabaigoje–gegužės pradžioje Keslino policijos mokyklos (lietuvių policijos bataliono „Lietuva“) kursantai dalyvavo operacijoje prieš sovietinius partizanus Šimonių miške, Panevėžio apskrities miškuose. Birželio viduryje 3-ioji mokyklos kuopa valė miškus Pietryčių Lietuvoje (Aukštadvario apylinkėse). Sovietinių partizanų „nerasta“ arba jie apšaudomi pasitraukdavo⁴⁹⁹.

Lietuvių savisaugos (policijos) batalionai su sovietiniais (ir lenkų) partizanais smarkiausiai kovojo Rytų Lietuvoje ir Vakarų Baltarusijos rajonuose, vokiečių priskirtuose Lietuvos generalinei sričiai. Rytų Lietuvoje nuo 1943 m. intensyviausiose partizanų veiklos vietose (panašiai kaip Baltarusijoje) veikė savisaugos batalionų ir

498 Policijos pranešimų santrauka, LYA, f. 3377, ap. 58, b. 266, l. 17, 35.

499 B. Girleto 1951 m. birželio 26 d. parodymai KGB, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 53, l. 4–5.

lietuvių policijos atsparos punktai (kitur Lietuvoje jų nebuvo). Jie turėjo kontroliuoti teritoriją, trikdyti „banditų“ judėjimą, kovoti su mažesnėmis jų grupėmis, atlikti žvalgybą, rengti pasalas partizanams ir kt. Antai 253-iojo savisaugos bataliono padaliniai 1944 m. pradžioje buvo išdėstyti „puskuopėmis“ (ne mažiau kaip po 40 karių kiekvienoje) didelėje Pietryčių Lietuvos teritorijoje (Jašiūnuose, Valkininkuose, Rūdiškėse, Rakliškėse ir kitur)⁵⁰⁰ ir dar smulkesniais padaliniais atsparos punktuose įvairiems ūkiniais objektams saugoti.

Kariniu požiūriu nei sovietiniai (nei lenkų) partizanai, veikę Rytų Lietuvoje, nebuvo pajėgūs likviduoti didesnius, gerai įtvirtintus savisaugos batalionų (policijos) atsparos punktus. 1944 m. kovo pradžioje 253-iojo savisaugos bataliono Rakliškių atsparos punktui priklausė 16 karių, ginkluotų 1 sunkiuoju, 3 lengvaisiais kulkosvaidžiais, šautuvais, Baltininkų atsparos punktui – 42 kariai, ginkluoti 2 sunkiaisiais, 4 lengvaisiais kulkosvaidžiais ir šautuvais⁵⁰¹.

Antai 1943 m. naktį į lapkričio 20 d. Kamajuose (Svyrių aps.) įvyko 253-iojo bataliono kuopos ir sovietinių baltarusių partizanų susirėmimas. Tą naktį Kamajų mokykloje įsikūrusius lietuvius karius užpuolė apie 300 partizanų. Žiedinės gynybos poziciją užėmusių lietuvių karių ir sovietinių partizanų susišaudymas truko 20–25 minutes, per jį žuvo 22–23 partizanai, buvo sužeisti 5 lietuviai kariai. Kitais duomenimis, buvo nukautas 31 „banditas“, 1 paimtas gyvas, sudegė 51 miestelio pastatas ir Kamajų dvaras⁵⁰².

1944 m. sausio 23 d. 253-iojo bataliono 5-oji kuopa gavo pranešimą, kad sovietiniai partizanai plėšia Moškinėlių kaimą (netoli Parčevo dvaro). Nuvykus karių grupei, partizanai pradėjo bėgti iš kaimo, vienas partizanas nukautas, vienas paimtas gyvas. Vasario 24 d. apie 60 sovietinių partizanų plėšikavo Degsnių kaime (Rūdiškių vls.). Iš Valkininkų išvyko 42 kariai sutrukdyti plėšti kaimą. Partizanai atsišaudydami pabėgo. Vasario 25 d. sovietiniai partizanai užpuolė Kuckų kaimą (netoli Konstantinavo), šautuvų buožėmis mušė kaimiečius. Iš atsparos punkto šaudant virš trobesių, partizanai grupėmis iš kaimo pasitraukė⁵⁰³.

1944 m. naktį į birželio 3 d. 253-iojo bataliono 22 karių būrys ties Mostų kaimu susikovė su 30 sovietinių partizanų. Sovietinių partizanų nuostoliai – 2 nukauti, apie 5 sužeisti. Lietuviai kariai nuostolių neturėjo⁵⁰⁴.

500 253-iojo bataliono vado 1944 m. sausio 13 d. operatyvinis įsakymas nr. 1, LCVA, f. R-666, ap. 1, b. 4, l. 247.

501 253-iojo bataliono 4-osios kuopos vado 1944 m. kovo 3 d. raportas bataliono vadui, *ten pat*, b. 7, l. 168.

502 A. Bubnys, 253-iasis lietuvių policijos batalionas (1943–1944), *Genocidas ir rezistencija*, 1998, nr. 2 (4), p. 108; Lietuvių policijos pranešimų santrauka, LYA, f. 3377, ap. 58, b. 266, l. 6.

503 LCVA, f. R-666, ap. 1, b. 7, l. 175, 183, 237.

504 Ltn. Asipauskio raportas 253-iojo bataliono vadui, LCVA, f. R-666, ap. 1, b. 7, l. 36.

Tokių faktų apie savisaugos batalionų padalinių ir sovietinių partizanų susidūrimus galima pateikti daug, iš jų matyti, kad daugiausia nukentėdavo sovietiniai partizanai, batalionų padaliniai patirdavo nedaug nuostolių. Sovietiniai partizanai veikė nepaisydami aukų, nesiskaitydami su atsakomosiomis represinėmis priemonėmis, gresiančiomis vietos gyventojams.

253-iojo bataliono kovos veiksmų dienoraštyje 1944 m. pradžioje rašoma: „Mūsų vyrai, ar tai puldami, ar būdami užpulti, visuomet išeina nugalėtojais, ir neretai prieš daug gausesnę priešą. Tačiau banditai yra tiek įkyrūs, kad į tai visai neatsižvelgia ir savo plėšimo ekspedicijas vykdo toliau, todėl mūsų vyrams visada tenka būti budriems.“⁵⁰⁵ Reikia pasakyti, kad kariniai susidūrimai vyko daugiausia su sovietiniais baltarusių partizanais.

Lenkų partizanai (Armija krajova) Rytų Lietuvoje buvo daug gausesnis, pavojingesnis, remiamas vietos gyventojų lenkų, priešas. Tačiau ir lenkų partizanai kariniu požiūriu dažnai nesugebėdavo sėkmingai kovoti su lietuvių savisaugos batalionų padaliniais⁵⁰⁶. Be to, norėdami nuo vokiečių nuslėpti savo veiklą, dažnai veikė bolševikų vardu⁵⁰⁷.

Lietuvoje veikę batalionai (1-asis, 2-asis, 6-asis, 9-asis, 253-iasis, 257-asis) traukėsi į Vakarų, iš jų 1944 m. liepos viduryje sudarytas 1-asis Lietuvos policijos pulkas; batalionai statė gynybinius įtvirtinimus, dalyvavo mūšiuose. Nuo Raudonosios armijos šarvuotųjų dalinių „smarkiai nukentėjo“ 2-asis ir 257-asis batalionai⁵⁰⁸. Tikslėnių duomenų apie nuostolius Lietuvoje nėra, tačiau, atsižvelgiant į tai, kad jie buvo demoralizuoti ir pakrikę, kovingumas sumenkęs, nuostoliai (karių netektys) neturėjo būti dideli. Batalionai prie Lietuvos–Vokietijos sienos (Tilžėje ir kitur) buvo nuginkluoti ir išformuoti, eiliniai ir puskarininkiai išsiųsti į vokiečių priešlėktuvinius dalinius, darbo batalionus, karininkai – į Dresdeną.

Taigi absoliuti dauguma lietuvių savisaugos (policijos) batalionų karių visiškai pagrįstai pasirinko emigracijos kelią. Koks likimas jų būtų laukęs sovietinėje Lie-

505 253-iojo bataliono kovos veiksmų dienoraštis, 1944 m. sausio 20 d. įrašas, *ten pat*, b. 8, l. 87.

506 Antai lenkų partizanų dalinys 1944 m. kovo 8 d. 253-iojo bataliono Rakliškių atsparo punkto įgulai įteikė ultimatumą, kuriame grėsmingai reikalavo pasiduoti (per 5 minutes), su ginklais pereiti į jų pusę. Lietuviams kariams žadėta didelė pasirinkimo laisvė – būti paleistiems namo, galimybė įstoti į kuriamą lenkų armiją, kurioje esą bus ir lietuvių dalinių, kovosiančių dėl Lietuvos laisvės ir nepriklausomybės, ir kt. Nepaisydama lenkų partizanų karinio ir propagandinio „spaudimo“, Rakliškių atsparo punkto įgula ultimatumą atmetė. Pasibaigus jo terminui, lenkai į atsparo punktą iššovė 2 kartus iš lengvojo minosvaidžio, o atsparo punkto kariai atsakė sunkiojo ir lengvųjų kulkosvaidžių bei šautuvų ugnimi, 253-iojo bataliono 4-osios kuopos vado lt. M. Cieminio 1943 m. kovo 9 d. raportas bataliono vadui kap. Vl. Žibui ir kt., LCVA, f. R-666, ap. 1, b. 7, l. 162; b. 4, l. 142; b. 8, l. 75–76. Lenkų partizanams teko pasitraukti.

507 253-iojo bataliono vado 1944 m. raportas apie banditus, esančius bataliono veiksmų rajone, LCVA, f. R-666, ap. 1, b. 5, l. 184, 207–208.

508 P. Stankeras, *Lietuvių policija 1941–1944 metais*, p. 178.

tuvoje, matyti iš V. Šlapelio likimo. Nedalyvavęs jokiuose nusikaltimuose, dėjęs nemažas pastangas tarnauti sovietams, partizanavęs jų gretose, nuoširdžiai siekęs patraukti buvusius kovos draugus, Raudonajai armijai atėjus jis buvo suimtas, išsiųstas į filtracijos lagerį Ščerbinkoje (Maskvos srityje), vėliau perkeltas į lagerį Latvijoje. Pasibaigus karui paleistas, gyveno Kaune, dirbo buhalteriu statybinėje organizacijoje. Prasidėjus trėmimams, slapstėsi pas gimines Zarasų apskrityje. 1950 m. bandydamas įsidarbinti, buvo suimtas, kalintas Kaune, nuteistas 15 metų kalėti, išvežtas į lagerį Sachaline. 1957 m. patenkinus malonės prašymą, grįžo į Kauną, dirbo buhalteriu. Mirė 1973 m.⁵⁰⁹

Be abejo, „išvaduotoje“ sovietų Lietuvoje panašus likimas būtų laukęs ir kitų, perėjusių pas raudonuosius partizanus lietuvių savisaugos batalionų karių, veikusių vokiečių karinėse ir policinėse struktūrose.

Bene pirmasis apie Lietuvos vietinės rinktinės formavimą ir jos kovos tikslus – kovą prieš „banditizmą“ – A. Sniečkui į Maskvą pranešė G. Zimanas⁵¹⁰.

A. Sniečkus, tai sužinojęs, tą pat dieną pasiuntė šifruotą Lietuvos KP(b) CK, nurodė išplėtoti kampaniją prieš „mobilizaciją“, demaskuoti asmeniškai Lietuvos vietinės rinktinės vadą generolą Plechavičių⁵¹¹.

Tolesni pranešimai apie Vietinės rinktinės formavimą kėlė nerimą: jos tikslai – kova su partizanais, o svarbiausias tikslas – mobilizacijos įvykdymas⁵¹².

G. Zimanas 1944 m. kovo pradžioje A. Sniečką informavo, kad Plechavičius nori „savanorišku principu“ sudaryti rinktinę iš asmenų, nusikaltusių sovietų valdžiai, o vėliau jų padedamas mobilizuoti Lietuvos vyrus į kariuomenę. G. Zimano nuomone, jis bent pradžioje gali sudaryti keletą tūkstančių „niekšų“ ir „šį tą nuveikti“⁵¹³.

Neramino žinios apie P. Plechavičiaus sėkmę formuojant Vietinę rinktinę: kovo 13 d. A. Sniečkus G. Zimano klausė, ar tikslus M. Šumausko pranešimas, kad Plechavičiui pavyko užverbuoti 40 tūkst. savanorių⁵¹⁴.

Ramino tai, kad Plechavičiui leista Lietuvos vietinę rinktinę formuoti tik iš 10 tūkst. vyrų. Matyt, vokiečiai nevisiškai juo pasitikėjo ir bijojo dalinių sukilimo. Jis darė išvadą, kad ji formuojama sunkiai, nes rajonai dar neturi karinių komendantūrų. Spauldoje paskelbtas Vietinės rinktinės štabo viršininko pulkininko Urbono pranešimas, kad kol kas vyksta tik registracija, o šaukimas į ją prasidės gavus ginklų.

509 Vladas Šlapelis, *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953 m.*, t. 7, Vilnius, 2007, p. 316.

510 Jurgio (G. Zimano) 1944 m. vasario 16 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 246; M. Šumauskas apie Vietinės rinktinės formavimą (tiesa, labai detalai) A. Sniečką informavo vasario 19 d., *ten pat*, b. 410, l. 276.

511 A. Sniečkaus 1944 m. vasario 16 d. šifruotė-žaibas Lietuvos KP(b) CK Maskvoje, *ten pat*, b. 410, l. 243.

512 Jurgio (G. Zimano) 1944 m. vasario 24 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 410, l. 307.

513 Jurgio (G. Zimano) 1944 m. kovo 3 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 40, l. 36.

514 A. Sniečkaus 1944 m. kovo 13 d. šifruotė Jurgiui (G. Zimanui), *ten pat*, b. 401, l. 208.

G. Zimas, remdamasis F. Krugliakovu, pranešė, kad Plechavičius ginklų gauna tik 5 tūkst. vyrų apginkluoti, tai patvirtina ir kiti šaltiniai⁵¹⁵. Gabrys (M. Miceika) pranešė: „už netikslų vokiečių įsakymų vykdymą“ Plechavičius 3 dienas buvo suimtas, išleistas tęsti darbą, vokiečiai Plechavičiui neduoda ginkluotės ir aprangos⁵¹⁶. Be to, vokiečiai pradėjo kelti papildomus reikalavimus (mobilizuoti 100 tūkst. žmonių darbams į Vokietiją ir kt.)⁵¹⁷.

A. Sniečkų ir kitus sovietinius veikėjus Maskvoje ramino ir tai, kad Lietuvos nacionalistai ypatingo veiklumo dar nerodė: vieni pritarė Plechavičiaus rinktinės steigimui, kiti smerkė⁵¹⁸. Petras (M. Afoninas) 1944 m. kovo pradžioje A. Sniečkui pranešė, kad išspausdinta 1 tūkst. egzempliorių atsisaukimų prieš Plechavičių ir tiek pat Trakų „apkomo“ laikraščio „Trakiečių šūkis“⁵¹⁹.

Nuo 1944 m. kovo pabaigos ar balandžio pradžios informaciją apie Plechavičių ir jo organizuojamą Vietinę rinktinę pradėjo teikti užverbuotas inžinierius Voronenka (slapyvardis Daktaras), dirbęs rinktinės štabe. Pirmoji jo informacija, pasiekusi Rūdninkų girią, o paskui perduota į Maskvą, esą Plechavičius surinko 7 tūkst. vyrų. Daugelis iš užsiregistravusiųjų neatvyko į šaukimo komisijas, išleistas įsakymas apie atsargos karininkų registravimąsi. G. Zimas taip pat informavo Maskvą apie „savo laiku“ pasiektą susitarimą su „kauniečiais“ nužudyti Plechavičių. Dabar Borisas (H. Borisa) pranešė apie sėkmingą pasiruošimą, prašė padėti pinigais ir žmonėmis. G. Zimas „kauniečiams“ pasiuntė žmonių, pagal galimybes pinigų, tačiau finansinė pagalba buvusi nepakankama⁵²⁰.

M. Šumauskas, remdamasis agentų duomenimis, 1944 m. balandžio 13 d. pranešė apie Vietinės rinktinės dalinius, atvykusius į Vilniaus–Švenčionių rajoną kovoti su partizanais; plechavičių skaičius buvo tikslinamas. D. Šupikovas apie tai informavo G. Zimą⁵²¹. M. Afoninas informavo apie Plechavičiaus ba-

515 Jurgio (G. Zimano) 1944 m. kovo 14 d. ir 15 d. šifruotės LPJŠ, *ten pat*, b. 410, l. 415, 419.

516 Gabrio (M. Miceikos) 1944 m. kovo 22 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 411, l. 26.

517 Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. kovo 12 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 410, l. 398.

518 Gabrio (M. Miceikos) 1944 m. kovo 6 d. laiškas A. Sniečkui, *ten pat*, b. 40, l. 19.

519 Petro (M. Afonino) 1944 m. kovo 7 d. šifruotė, *ten pat*, b. 410, l. 363.

520 Jurgio (G. Zimano) 1944 m. balandžio 3 d. ir 4 d. šifruotės LPJŠ, *ten pat*, b. 411, l. 141, 151.

521 Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. balandžio 13 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 411, l. 242; D. Šupikovo 1944 m. balandžio 14 d. šifruotė Jurgiui (G. Zimanui), *ten pat*, b. 401, l. 389. D. Šupikovas G. Zimą taip pat informavo, kad, remiantis pranešimu iš Kauno, Plechavičiaus būrys ir gestapininkai už ryšius su partizanais sudegino Kernovos, Gumbo, Delkų (Gudelių?) kaimus. Gumbo kaime 18 žmonių suvaryti į daržinę ir sudeginti gyvi. Kaip matyti iš vėlesnių sovietinių šaltinių, informacija apie tai atėjo iš Raudonosios armijos generalinio štabo žvalgybos grupės, minėtieji kaimai represuoti 1944 m. balandžio 10 d. naktį. A. Sniečkus taip pat pranešė, kad Plechavičiaus būriai Vilniuje savivaliauja, ir patarė išnaudoti šią aplinkybę užmezgant kontaktus su gyventojais lenkais, A. Sniečkaus 1944 m. balandžio 27 d. šifruotė Jurgiui (G. Zimanui), *ten pat*, b. 401, l. 469; LPJŠ 1944 m. gegužės 4 d. žvalgybos duomenų santrauka nr. 8, *ten pat*, b. 24, l. 17.

taliono, kuriame buvo apie 900 vyrų, atvykimą į Trakus. Lietuvių karių moralinė būsena buvusi bloga, sovietiniai partizanai kareiviams siuntė atsišaukimus ir laikraščius⁵²².

A. Sniečkus 1944 m. balandžio 20 d. G. Zimanui ir M. Afoninui pranešė, kad iš „visų pusių“ ateina žinios, jog Plechavičius telkia jėgas Vilniaus rajone „generaliniam partizanų puolimui“. Jis nurodė dėti visas pastangas ir parengti pajėgas: sustiprinti žvalgybą, parengti organizuoto laikino „atsitraukimo“ planą į atsargines bazes tuo atveju, jeigu bus „neparanku stoti į mūšį“⁵²³.

Pasikėsinimas į generolą Plechavičių Kaune nepavyko. H. Borisą suėmė, jis Kauno ligoninėje nusižudė.

Praėjo ir Plechavičiaus dalinių pavojus sovietiniams partizanams Rytų Lietuvoje. M. Miceika 1944 m. balandžio pabaigoje pranešė, kad Plechavičiaus dalinių grupė, pasiūsta į pasalą partizanams Panerių apylinkėse, apšaudė vokiečių ešeloną, visi jos dalyviai atsidūrė Lukiškių kalėjime, o gegužės 2 d. išvežti į Vokietiją. Kitas dalinys atsisakė išvykti į Paluknę kovoti su partizanais⁵²⁴.

A. Sniečkus 1944 m. gegužės pradžioje M. Šumauskui rašė, kad duomenų apie Rūdninkų girios blokadą nėra, esą įvyko tik pavieniai susidūrimai su vokiečių ir plechavičiukų būriais⁵²⁵. Šioje neaiškioje, miglotoje formuluotėje, matyt, turėta galvoje Plechavičiaus dalinių susirėmimai su lenkų partizanais. Įdomu, kad išsamesnės informacijos apie lenkų ir lietuvių karinį konfliktą sovietinių partizanų šaltiniuose nėra.

A. Sniečkų labai domino karinė mobilizacija Lietuvoje. Gegužės pradžioje jis sovietinio pogrindžio vadovų klausė, ar vokiečiai vykdo Lietuvos vyrų mobilizaciją į armiją ir į kokius dalinius, kokių gimimo metų vyrai šaukiami, kas mobilizaciją vykdo, ar ją palaiko „lietuvių nacionalistai“, kokios žmonių nuotaikos. Liepė šiais klausimais jį nuolat informuoti⁵²⁶.

Gegužės 10 d. jis visiems sovietinių partizanų būriams pranešė, kad Kaune ir apskrityje vykdoma gyventojų mobilizacija į armiją, visur kitur Lietuvoje ją ruošiamasi vykdyti. A. Sniečkus vėl užklausė, kokių nuostatų jos atžvilgiu laikosi nacionalistai ir gyventojai. Visiems sovietinių partizanų būriams nurodė į mobilizuojamųjų terpę siųsti pavienius „mūsų šalininkus“, siekiant juos dezorganizuoti, nustatyti su

522 Petro (M. Afonino) 1944 m. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 411, l. 337.

523 A. Sniečkaus 1944 m. balandžio 20 d. šifruotė Jurgiui (G. Zimanui), Petruui (M. Afoninui), *ten pat*, b. 401, l. 425.

524 Gabrio (M. Miceikos) 1944 m. balandžio 28 d. ir gegužės 8 d. šifruotės LPJŠ, *ten pat*, b. 412, l. 89, 98.

525 A. Sniečkaus 1944 m. gegužės 3 d. šifruotė Kazimierui (M. Šumauskui), *ten pat*, b. 402, l. 3.

526 A. Sniečkaus 1944 m. gegužės 3–5 d. šifruotės Gabriui (M. Miceikai), Dalgiui (A. Raguočiu), Jurgiui (G. Zimanui), *ten pat*, b. 402, l. 1, 24, 26.

pasiųstaisiais konspiratyvius ryšius, stiprinti prieš mobilizaciją nukreiptą agitaciją tarp gyventojų ir nuolat jį informuoti⁵²⁷.

Gegužės 11 d. A. Sniečkus G. Zimanui ir M. Šumauskui rašė, kad lenkų partizanai kreipėsi į Gabriį (M. Miceiką) ir siūlė sudaryti bendrą partizanų rajoną (ir štabą) Rūdninkų, Gardino ir Rusų girios „trikampyje“. Bendro štabo sudarymui nepritarė, kadangi lenkai daugelyje vietų užpuolė sovietinius partizanus, veikė kartu su vokiečiais, tačiau siūlė susitarti dėl nepuolimo, keitimosi žvalgybos duomenimis, atsižvelgiant į kovos rezultatus, vėliau bus galima kalbėti apie glaudesnę bendradarbiavimą. Panašaus turinio šifruotę A. Sniečkus pasiuntė ir M. Miceikai: šiam nurodė ryšius su lenkais palaikyti per ryšininkus. Kiek griežčiau lenkams formuluotos glaudesnio bendradarbiavimo sąlygos, jie privalėjo su vokiečiais kovoti „nuoseklią“ kovą⁵²⁸.

Į A. Sniečkaus keliamą klausimą dėl nacionalistų pozicijos formuojant Vietinę rinktinę, sovietinių būrių vadai atsakė, kad ji buvo neigiama. G. Zimas pranešė, kad net „Į laisvę“ laikraštis, kuris, matyt, artimas Plechavičiui, ragina neiti į komisijas⁵²⁹.

Lietuvos vietinės rinktinės pakrikimas pirminiuose sovietinių partizanų gegužės 18–21 d. pranešimuose atrodė taip: G. Zimas pranešė, kad vokiečiai įvykdė Plechavičiaus armijos vadovaujančio personalo masinius areštus; M. Miceika – kad gegužės 17–18 d. iš Rūdiškių, Eišiškių, Valkininkų, Tetėnų ir kitų „garnizonų“ keletas šimtų Plechavičiaus armijos kareivių, kitus keletą tūkstančių karių vokiečiai apsupo ir nuginklavo, tačiau priešas jis nežinojo; P. Kutka pranešė, kad po nesėkmingų Vietinės rinktinės mūšių Vilniaus apylinkėse prasidėjo masinis bėgimas, likusius jos dalinius vokiečiai apsupo, nuginklavo ir, matyt, siuntė į Vokietiją. Būta atvejų, kad vokiečiai stabdė traukinius ir gaudė Plechavičiaus karius, pabėgimus organizavo net kai kurie vadai. Ukmergėje įvyko ginkluoti susidūrimai tarp plechavičiukų ir vokiečių; M. Afoninas – kad vokiečiai nuginkluoja Plechavičiaus dalinius Vilniuje, Trakuose, Rūdiškėse ir kitose vietose, o paskui išveža. Lietuvių požiūris į vokiečius paniekiamas, lenkai – patenkinti. Eina gandai, kad Plechavičius nužudytas; M. Miceika gegužės 21 d. dar kelis kartus pranešė, kad Kaune 3 dienas vyksta kovos tarp Plechavičiaus dalinių ir vokiečių, abi pusės turi daug aukų. Vilniuje kovos vyko 1 dieną, Plechavičius suimtas; jis aiškino Plechavičiaus armijos nuginklavimo priežastis: Vokiečiai pareikalavo 20 tūkst. vyrų išsiųsti į Šiaurės frontą, Plechavičius atsisakė. Be to, jo daliniai patyrė keletą nesėkmingų mūšių su baltaisiais lenkais Ašmenos apylinkėse, lenkai nuginklavo ir

527 A. Sniečkaus 1944 m. gegužės 10 d. šifruotė „Visiems būriams“, *ten pat*, b. 402, l. 65.

528 A. Sniečkaus 1944 m. gegužės 11 d. šifruotės Jurgiu (G. Zimanui), Kazimierui (M. Šumauskui), Gabriui (M. Miceikai), *ten pat*, b. 402, l. 69, 70.

529 Jurgio (G. Zimano) 1944 m. gegužės 18 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 412, l. 246.

išrenge paleido visą batalioną, vokiečiai dabar šio bataliono karius šaudo Vilniuje. Susidūrimai tarp vokiečių ir Plechavičiaus karių vyko Eišiškėse ir Valkininkuose, suimtus plechavičiukus vokiečiai veža Kauno ir Lydos kryptimis. Gegužės 22 d. G. Zimas pranešė, kad vokiečiai, matyt, Plechavičiaus dalinius nuginklavo Alytuje, Kalvarijoje, Marijampolėje, įvyko ginkluoti susidūrimai, kai kuriose vietose šie daliniai išsibėgiojo. L. Lapinskas (Dėdėnas) pranešė, kad iš Biržų dezertyravo 2 Plechavičiaus armijos kuopos. M. Šumauskas gegužės 21 d. pranešė senstelėjusius duomenis apie tai, kad Zarasų apskrityje į Plechavičiaus brigadą užsirašė 300–350 žmonių, į šaukimo punktą atėjo 240 žmonių, o balandžio 12 d. 4 pabėgo ir grįžo namo. Esą apranga ir maitinimas buvę labai prasti. Informacijos apie vėlesnius įvykius apskrityje M. Šumauskas nepateikė⁵³⁰.

Taigi sovietinių partizanų vadovų informacija Maskvai buvo netiksli, pavėluota. Tai sukėlė didelį A. Sniečkaus nepasitenkinimą. Gegužės 24 d. jis piktinosi, kad apie skelbiamą Plechavičiaus mobilizaciją sužinojęs tik iš jo pasakytos kalbos per radiją. Visos pastangos patikslinti žinias iš Lietuvos esą buvo bergždžios ir tik gerokai vėliau pradėjo pranešinėti „mūsų draugai“. A. Sniečkus darė išvadą, kad „mūsų organizacijos“ velkasi įvykių uodegoje, svarbiausia to priežastis – „užsidarymas partizaniniuose būriuose, nepakankamai išplėstas partinių organizacijų tinklas, silpni ryšiai su „antifašistinėmis organizacijomis“ ir kt. A. Sniečkaus nuomone, Plechavičiaus rinktinės ir vokiečių kariuomenės susidūrimai – tai dideli įvykiai, kurie turės lemiamą reikšmę kovojant su vokieškaisiais okupantais. Dabar vyksta Plechavičiaus dalinių nuginklavimas. „Nė vienas draugas“ nepranešė, kokios priežastys jį sukėlė. A. Sniečkus spėliojo, kad svarbiausia priežastis – visų gyventojų griežtas nusistatymas prieš vokiečius, jis paveikė ir Vietinę rinktinę, kurią suvaldyti Plechavičius nepajėgė, rašė, kad visa tai rodė atsilikimą nuo vykstančių įvykių, vadinasi, reikiamai negali išvystyti agitacinio ir organizacinio darbo. Jis kėlė būtiną ir neatidėliotą uždavinį – įveikti atsilikimą, kitaip negalės veikti lietuvių tautą tinkama linkme, nei juo labiau vadovauti jos kovai prieš okupantus vokiečius⁵³¹.

Sovietinių partizanų vadovų žinios apie padėtį Lietuvoje ir toliau buvo miglotos, informacija vėlavo. Antai M. Šumauskas birželio pradžioje A. Sniečkų informavo apie vokiečių P. Plechavičiui balandžio mėnesį pateiktus reikalavimus pasiūsti

530 Jurgio (G. Zimano) 1944 m. gegužės 18 d. ir 22 d. šifruotės LPJŠ, *ten pat*, b. 412, l. 221, 254; Gabrio (M. Miceikos) 1944 m. gegužės 19 d. ir 21 d. šifruotės LPJŠ, *ten pat*, l. 234, 257, 263–264; Zigmo (P. Kutkos) 1944 m. gegužės 19 d. ir 22 d. šifruotės LPJŠ, *ten pat*, l. 252, 280; Petro (M. Afonino) 1944 m. gegužės 21 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, l. 253; Dėdėno (L. Lapinsko) 1944 m. gegužės 23 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, l. 274; Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. gegužės 21 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, l. 259.

531 A. Sniečkaus 1944 m. gegužės 24 d. laiškas Pranui (L. Solominui), Petru (M. Afoninui), Gabriui (M. Miceikai), LYA, f. 16895, ap. 2, b. 191, l. 63–64.

50 tūkst. vyrų į Rytų frontą ir 30 tūkst. – į Vokietiją aerodromų ir priešlėktuvinei apsaugai ir kt.⁵³²

1944 m. gegužės 27 d. G. Zimanas, remdamasis gandaiis, pranešė, kad Plechavičius suimtas, suėmimas esą pakėlė jo populiarumą, ir žadėjo į tai atsižvelgti savo agitacijoje⁵³³. A. Sniečkaus paklaustas, kitą dieną žinias apie Plechavičiaus štabo suėmimą patvirtino M. Šumauskas, esą „pas mus“ jau keletą dienų apie tai kalbama. Be to, kalbama, kad vokiečiai jį jau nužudė, latviai ir estai nuginkluoja lietuvius, daug lietuvių kareivių su ginklais pabėgę į miškus. Tačiau M. Šumauskas tikrų žinių neturėjo, tikėjosi jų gauti artimiausiomis dienomis⁵³⁴.

G. Zimanas 1944 m. gegužės 29 d. rašė: vokiečiai Plechavičiaus armiją įkūrė, kad jos padedami galėtų vykdyti „fašistinio jaunimo“ mobilizaciją į vokiečių armiją, nes esą be ginkluotos jėgos jokios mobilizacijos Lietuvoje įvykdyti neįmanoma. Įdomu, kad G. Zimanas suprato įvykių esmę, atskyrė vokiečių ir generolo Plechavičiaus tikslus: Plechavičius steigė savo armiją (rinktinę) svarbiausia, siekdamas atkurti Lietuvos kariuomenę kovai prieš „mus“, sovietinius partizanus, už Lietuvos „buržuazinę nepriklausomybę“. Jis teigė, kad Plechavičius atvirai skelbė mobilizaciją, o nelegaliai jis ir dalis štabo žmonių agitavo nepaklusti, ją sužlugdyti, kol vokiečiai neleis kurti savarankiškos, vadovaujamos lietuviškos vadovybės visų ginklų rūšių Lietuvos kariuomenės. Nepasitikėdami savarankiška Lietuvos kariuomene ir supratę, kad Plechavičius žaidžia „dvigubą“ žaidimą, vokiečiai pradėjo suiminėti jo štabo žmones ir nuginkluoti jo dalinius. (Šie G. Zimano teiginiai svarbūs Lietuvos vietinės rinktinės kūrimo istorijai.) Jis taip pat pabrėžė, kad „visa šalis“ vieningai nusistačiusi prieš Kubiliūno ir Birono mobilizaciją⁵³⁵, t. y. pastangas formuoti rinktinę po Plechavičiaus suėmimo.

Sovietinė propaganda Maskvoje nespėjo paskui greitai besikeitusius, netikėtus Lietuvos įvykius. G. Zimanas 1944 m. gegužės 30 d. A. Sniečkui rašė: radijas vis dar kalba apie Plechavičiaus vykdomą mobilizaciją, vadina ją išdaviku, o jį vokiečiai įkalino kalėjime. Tuoj pat gegužės 31 d. A. Sniečkus nurodė sovietų pafrontėje buvusios LPJŠ bazės vadovybei sustabdyti atsišaukimo „Nestokit į Vietinę rinktinę“ platinimą ir atsišaukimo egzempliorius sunaikinti⁵³⁶.

Maskva sovietinių partizanų vadovų klausinėjo, ar gen. Plechavičius tikrai suimtas. Grikas (S. Apyvala) tai patvirtino, esą jis išvežtas į Berlyną. Lietuvos vietinės

532 Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. birželio 5 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 412, l. 438.

533 Jurgio (G. Zimano) 1944 m. gegužės 27 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 412, l. 309.

534 Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. gegužės 28 d. laiškas A. Sniečkui, *ten pat*, b. 42, l. 17.

535 Jurgio (G. Zimano) 1944 m. gegužės 29 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 412, l. 349, 350, 400.

536 Jurgio (G. Zimano) 1944 m. gegužės 30 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, l. 361; A. Sniečkaus 1944 m. gegužės 31 d. šifruotė ltn. Aleksandravičiui, *ten pat*, b. 402, l. 185.

rinktinės 650 karininkų suimta Marijampolėje, bet suimtieji nuginklavo sargybinius ir išsibėgiojo, tas pat įvyko Vilniuje ir Kaune. Dauguma pabėgėlių slapstėsi Kazlų Rūdos miškuose, jie sulaikė ešeloną su vežamais darbams į Vokietiją žmonėmis ir juos paleido. Bažnyčiose ir per radiją liepiama pabėgusiems vietinės rinktinės kariams susirinkti, nes bus paskirtas naujas generolas. Plechavičiukai, sužinoję generolo atvykimo laiką ir vietą, jį nužudė, generolo pavardė nenustatyta. Vietinės rinktinės Panevėžio dalinį vokiečiai bijojo nuginkluoti. Dėl tokių įvykių nutilo kalbos apie mobilizaciją. M. Šumauskas pranešė apie rinktinės nuginklavimą, tik nedideli daliniai liko Vilniuje ir Trakuose, kiti „patriotai“, neatidavę ginklų, išėjo į mišką. A. Raguotis pranešė apie Plechavičiaus ir štabo, taip pat generolo Raštikio suėmimą⁵³⁷.

M. Afoninas 1944 m. birželio pradžioje pranešė, kad lietuvių mobilizacija į vokiečių armiją kol kas nutraukta. Tęsiasi susidūrimai tarp vokiečių ir besislapstančių nenusiginklavusių plechavičiukų. Kaune sušaudyta 14 lietuvių. Plechavičiaus štabas, 33 žmonės, išvežti į Rygą, pavyko pabėgti tik Šovai. Trakuose iš 800 žmonių nuginkluota 300. Kareiviai turi susirinkimo vietą, ji nenustatyta. Su viena plechavičiukų grupe susirašinėjama, yra duomenų, kad jie nori susisiekti su partizanais. Vokiečiai įsakė iki gegužės 10 d. atiduoti ginklus, grasina išvežti šeimas į Vokietiją ir konfiskuoti turtą. M. Afoninas pranešė ir gandus: jei lenkai duos vokiečiams kariuomenės, jiems bus atiduotas Vilnius⁵³⁸.

Kokius uždavinius A. Sniečkus kėlė sovietinio pagrindžio vadovams Vietinės rinktinės įvykių fone? Kaip svarbiausią uždavinį minėtajame gegužės 24 d. laiške jis nurodė – dar labiau paaštrinti prieštaravimus tarp vokiečių ir lietuvių nacionalistų, kad pastarieji įsitrauktų į kovą su okupantais. Kitas uždavinys – neleisti vokiečiams iš plechavičinkų atimti ginklus. A. Sniečkaus nuomone, tarp jų gali būti daug priešiškų asmenų, jie gali panaudoti ginklus; jis sakė: jei „gerai dirbsime“, persekiojami plechavičinkai tuos ginklus pirmiausia nukreips prieš vokiečius. Norint tai pasiekti, reikia į jų tarpą pasiųsti savo žmones ir kurti iš jų ginkluotus būrius. Taip veikdami sugebėtų vėliau sukliudyti plechavičinkams organizuoti „ginkluotą kovą prieš mus, o gal daugelį galėsime patraukti ir į Tarybų Lietuvos pusę“. Sovietinio pagrindžio vadovams pasiųsti nurodymai turėjo būti veiksmų programa⁵³⁹.

537 Griko (S. Apyvalos) 1944 m. gegužės 30 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 412, l. 378; Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. gegužės 31 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 412, l. 371; Dalgio (A. Raguočio) 1944 m. birželio 1 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 412, l. 375.

538 Petro (M. Afonino) 1944 m. birželio 2 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 412, l. 388.

539 *Ten pat*, f. 16895, ap. 2, b. 191, l. 65–66; A. Sniečkaus 1944 m. gegužės 25 d. šifruotė „Visiems“, *ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 402, l. 153. Šie uždaviniai atsispindi ir Lietuvos KP(b) CK (be datos, parašo) „Pažymyje apie vokiečių planų sužlugimą kuriant lietuvių ginkluotąsias pajėgas“; tvirtinama, kad Lietuvos KP(b) CK davė nurodymus pagrindinėms kompartijos organizacijoms ir partizanų grupėms visais būdais aštrinti prieštaravimus tarp vokiečių ir lietuvių nacionalistų, įtraukti pastaruosius į kovą prieš vokiečius, neleisti atimti ginklus iš buvusių Plechavičiaus kareivių, siųsti savo žmones ir nukreipti juos kovoti prieš

Veiksmų tikslingumu sovietinio pagrindžio Lietuvoje vadovai abejojo. G. Zimanas manė, kad steigti grupes iš Plechavičiaus dalinių, iš „nacionalistų“ ir „įvairių elementų“ rizikinga, nes vargu ar sugebėtų joms vadovauti, tik padėtų nacionalistams kurti „baltųjų lietuvių partizaninį judėjimą“. A. Raguotis laikėsi panašios nuomonės ir abejojo, ar pavyks iš plechavičinkų sudaryti partizanų būrius. A. Sniečkaus nurodymus jis vadino „didžiu“ uždaviniu, pagal galimybes žadėjo jį vykdyti⁵⁴⁰.

A. Sniečkus su tokiais sovietinio pagrindžio vadovų samprotavimais nenorėjo sutikti, laiškuose gynė savo nuomonę ir nurodytą veiklos taktiką: esą svarbu, kad plechavičinkai neatiduotų ginklų vokiečiams, jie neišvengiamai turėtų su jais kovoti. Todėl būtina pasiūsti savo žmones į jų tarpą ir pakreipti plechavičinkų būrių veiklą tinkama linkme. A. Sniečkus formulavo tokius uždavinius: siūsti į plechavičinkų tarpą pavienius slaptus savo šalininkus; aiškinti jiems, kad nepasiduotų vokiečių ir Kubiliūno–Bironto apgaulei ir negražintų ginklų; nukreipti juos kovai prieš vokiečius ir jų pagalbininkus; šalinti nuo vadovavimo gestapininkus, aiškius priešus ir iškelti „vieningos lietuvių tautos“ kovos šalininkus; stengtis iš plechavičinkų perimti ginklus ir atiduoti juos kovotojams.

A. Sniečkus pabrėžė, kad plechavičinkų nuginklavimas įnešė pakrikimo ir tarp (kaimų) savisaugininkų. Gabrio (M. Miceikos) ir Petro (M. Afonino) veiklos rajonuose (t. y. Pietryčių Lietuvoje) jie sovietiniams partizanams be pasipriešinimo atidavė daugiau kaip 200 šautuvų. A. Sniečkus kvietė visais būdais išnaudoti „buržuazinių nacionalistų“ ir vokiečių prieštaravimus, skaldyti nacionalistų jėgas, rodyti „vokiečių pragaištingumą Lietuvos gyvavimui“, „geresnių“ nacionalistų dalį įtraukti į nuoseklią kovą su vokiečiais. Nacionalistai, kaip niekada anksčiau, privalo įsitikinti, kad kito kelio nėra, kad reikia eiti kartu su „sovietiniu frontu“ (savotiškai įdomi A. Sniečkaus mintis, matyt, susijusi su sovietinių partizanų ir lietuvių nacionalistų kontaktais, kad, „drąsiai veikiant, reikia būti apdairiems, kad ne mus išnaudotų, o kad mes išnaudotume visa, kas reikalinga kovoje su vokiečiais“)⁵⁴¹.

Nors ir gavę instrukcijas, kaip elgtis su plechavičiukais, sovietinių partizanų vadovai veikė neryžtingai. Antai Dalgis (A. Raguotis) A. Sniečkų informavo, kad viename Rokiškio apskrities miške yra apie 150 plechavičinkų. Jis klausė, ar verta

vokiečius, nuo vadovavimo šalinti priešiška nusiteikusius sovietinei santvarkai, LYA, f. 1, ap. 1, b. 20, l. 25.

540 Jurgio (G. Zimano) ir Dalgio (A. Raguočio) 1944 m. gegužės 28 d. šifruotės LPJŠ, *ten pat*, b. 412, l. 342, 335.

541 A. Sniečkaus 1944 m. birželio 3 d. laiškas Gabriui (M. Miceikai), Pranui (L. Solominui), Petrui (M. Afoninui), LYA, f. 16895, ap. 2, b. 191, l. 69; A. Sniečkaus 1944 m. birželio 5 d. laiškas Rimoniui (V. Sakalauskui), Dalgiui (A. Raguočiu), Zigmui (P. Kutkai), Dėdėnui (L. Lapinskui), Kelmučiui (J. Gričiūnui), Mečiui (P. Pranevičiui), Grikui (S. Apyvalai), Kazimierui (M. Šumauskui), LYA, f. 16895, ap. 2, b. 2, l. 74–75.

su jais užmegzti ryšius. Daug jų pavieniui slapstėsi namie, partizanai juos galėjo nuginkluoti. A. Raguotis klausė, ar gali tai daryti.

A. Raguočio vadovaujamas Žemaitės būrys (junginys) 1944 m. pavasarį (tikslinės datos nėra) išleido atsišaukimą „Į plačiąją Lietuvos visuomenę“ ir tvirtino, kad okupantai ir jų pakalikai nepasitenkino „vietinės savisaugos būriais“ ir specialiais kariuomenės daliniais. Esą atsirado „sadistas“ Plechavičius ir pradėjo organizuoti rinktinę. Tačiau vokiečiams Plechavičiaus „armiją“ išblaškė, visi „fašistų“ planai suiro. Kitame atsišaukime, pavadintame „Vietinės rinktinės kariai“, buvo rašoma: stodami į vietinę rinktinę, jūs tapote „Tėvynės išdavikais“, ją likvidavus, susidarė sąlygos „atitaisyti klaidą ir krauju išpirkti savo kaltę“. „Žemaitės“ būrio raudonieji partizanai kvietė visus vietinės rinktinės karius „į bendrą kovą, bendrą darbą“, negrąžinti vokiečiams ginklų, nedelsiant deginti fašistų lizdus, sprogdinti geležinkelius, versti nuo bėgių traukinius, žadėjo, kad „Tarybų Lietuvos vyriausybė įvertins kiekvieną“⁵⁴².

A. Sniečkus įsakė per vietinius gyventojus sužinoti nuotaikas, pasiūsti patikimus žmones, kurie turėjo veikti pagal ankstesnius nurodymus. Jis patarė iš besislapančių karių ginklus paimti gražiuoju, jeigu jų nepavyksta įtraukti į kovą⁵⁴³. Taigi sovietiniai partizanai neturėjo aštrinti ir komplikuoti santykių su plechavičiukais.

Birželio 9 d. A. Sniečkus G. Zimano teiravosi, koks darbas dirbamas tarp buvusių Plechavičiaus armijos kareivių. G. Zimanas atsakė: plechavičinkai kviečiami stoti į sovietinių partizanų būrius, dviejuose Alytaus apskrities būriuose yra apie 10 žmonių. Kai kurie stengiasi organizuotis į šaulių organizacijas kovai prieš sovietinius partizanus. G. Zimanas žadėjo tokias organizacijas išvaikyti, o jų vadovus sunaikinti. A. Sniečkus priminė, kad Lietuvos KP(b) CK rekomendavo į plechavičinkų būrius siūsti savo žmones, bet jokia būdu jų nepriimti į savo būrius, liepė su plechavičinkais, policininkais ir lenkais būti atsargiems, neiššifruoti savo organizacijų, į savo struktūras jų nepriimti⁵⁴⁴.

Sovietiniai partizanai stengėsi atidžiai sekti įvykius ir pranešinėjo Maskvai apie Vietinės rinktinės agoniją. Krupauskas (Č. Urbanavičius) birželio viduryje iš Rytų Lietuvos pranešė, kad ginklų ir kito karinio turto atidavimas plechavičiukams pratęstas iki birželio 10 d., iki to laiko nenusiginklavusieji bus šaudomi. Agentų duomenimis, nusiginklavo 20 proc. Plechavičiaus armijos kareivių, kiti slapstėsi ir kovojo su vokiečiais. Grikas (S. Apyvala) pranešė, kad, nuginkluodami Plechavičiaus armi-

542 Lietuvos istorijos instituto Rankraščių skyrius nr. 23: Lietuvos KP(b) nelegalioji spauda ir atsišaukimai, išleisti 1920–1936 m. ir Didžiojo tėvynės karo metais, p. 1–3.

543 Dalgio (A. Raguočio) 1944 m. birželio 8 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 412, l. 467; A. Sniečkaus 1944 m. birželio 9 d. šifruotė Dalgiui (A. Raguočiu), *ten pat*, b. 402, l. 233.

544 A. Sniečkaus 1944 m. birželio 9, 17 ir 19 d. šifruotės Jurgiui (G. Zimanui), Nakčiai (J. Olekui), *ten pat*, b. 402, l. 232, 265, 277; Jurgio (G. Zimano) 1944 m. birželio 16 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 413, l. 15.

jos 310-ąją batalioną, vokiečiai sušaudė 13 bataliono karių, o gegužės 17 d. Paneriuose sušaudė 17 306-ojo bataliono karių. Gegužės 21 d. Vilniuje iš išrikiuoto bataliono atrinko 12 kareivių ir, nuvežę į Panerius, sušaudė. Ašmenoje dislokuotą batalioną vokiečiai apsupo ir nuginklavo, kai buvo laidojami su lenkų legionieriais žuvę 30 karių. Neleido net karstų užpilti žemėmis, bataliono karius susodino į sunkvežimius ir išvežė į Vilnių. Pranas (L. Solominas) iš Kauno pranešė, kad vokiečiai sušaudė 25 plechavičinkus už rengimą pabėgti⁵⁴⁵.

Nuginkluojamos Lietuvos vietinės rinktinės susidūrimai su vokiečiais ir karininkų suėmimai turėjo platų tarptautinį atgarsį, apie tai pranešė Švedijos spauda, Maskvos *Pravda*⁵⁴⁶.

A. Sniečkus 1944 m. birželio 19 d. M. Miceikai ir V. Sakalauskui rašė, kad kai kur „draugai“ nesutikę su nurodymu dirbti tarp buvusios rinktinės karių, motyvuodami nesugebėjimu nukreipti juos prieš vokiečius, ir padėsią sukurti „baltąjį partizaninį judėjimą“, per drąsiai priimą juos į savo būrius. Tai buvo G. Zimano kritika. A. Sniečkus dar kartą pakartojo nurodymą: su rinktinės kariais dirbti pasiunčiant gerai patikrintus savo žmones, su jais ryšius palaikyti konspiratyviai, pasiūstiems žmonėms ir sovietinių partizanų būriams padėti dirbant šį darbą, į savo tarpą rinktinės karių nepriimti, žinant, kad jie patogią akimirką gali iš vidaus „sudaužyti“ partizanų būrius, sunaikinti jų vadovybę, kaip tai padarė lenkai Baltarusijoje. A. Sniečkus laiške pasisakė prieš pavienių besislapstančių plechavičiukų nuginklavinimą, darė išvadą, kad paskutiniai įvykiai turės didelį atgarsį įvairiuose Lietuvos sluoksniuose ir turi išplėsti „priešhitlerinį judėjimą“⁵⁴⁷.

Su A. Sniečkaus nuostata nepriimti į sovietinių partizanų gretas Vietinės rinktinės karių nenorėjo sutikti M. Šumauskas. Anot jo, plechavičiukų negalima priimti į kompartiją, tačiau jų priėmimą į sovietinius partizanus vadino klausimu, kurį reikia gerai apsvarstyti; daugelis rinktinės karių, „bastydami“ po miškus, „neišvengiamai aktyvizuosis“ kovodami prieš vokiečius, galima dalį jų patraukti savo pusėn. M. Šumausko nuomone, buvusius rinktinės kareivius, galbūt ir kai kuriuos karininkus, sutinkančius stoti į sovietinių partizanų būrius, reikia priimti, priimant daryti atranką, kaip buvo daroma priimant visokius buvusius esesininkus. Jis prašė šį klausimą apsvarstyti, nes su jais neišvengiamai teks susidurti⁵⁴⁸.

545 Griko (S. Apyvalos) 1944 m. birželio 12 d. šifruotė; Krupauskio (B. Urbanavičiaus) 1944 m. birželio 13 d. šifruotė; Prano (L. Solomino) 1944 m. birželio 15 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 412, l. 531; b. 413, l. 16, 21.

546 Ginkluoti susidūrimai tarp lietuvių karinių dalių ir vokiečių SS kariuomenės, *Pravda*, 1944, birž. 9.

547 A. Sniečkaus 1944 m. birželio 19 d. laiškas Gabriui (M. Miceikai), Rimoniui (V. Sakalauskui), LYA, f. 16895, ap. 2, b. 191, l. 77–78.

548 Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. birželio 20 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 42, l. 73.

Matyt, į M. Šumausko iškeltą klausimą dėl buvusių vietinės rinktinės karių priėmimo į sovietinių partizanų būrius niekas neatsakė.

1944 m. birželio 21 d. Lietuvos KP(b) CK biuras apsvarstė „drg. Sniečkaus informaciją apie įvykius Lietuvoje“. Tai buvo Lietuvos kompartijos vadovybės Maskvoje ataskaita VKP(b) CK. „Informacijoje“ A. Sniečkus pabrėžė, kad vokiečių mėginimai sudaryti specialią lietuvišką formuotę (vietinę rinktinę), vadovaujamą generolo Plechavičiaus, kovai su partizaniniu judėjimu ir mobilizacijai vykdyti, sužlugo. Vokiečių nesėkmė aiškinta taip: Lietuvos gyventojų „sustiprėjęs apiplėšimas“ ir masinis išvežimas į Vokietiją lėmė neapykantos vokiečiams stiprėjimą visuose gyventojų sluoksniuose, tai paveikė ir Plechavičiaus kareivių nuotaikas, jie pakriko. Plechavičiaus daliniai pradėjo nepaklusti vokiečiams, nuginkluojami kai kur pasipriešino, ginkluoti grupėmis ir pavieniui pradėjo slapstytis kaimuose ir miškuose. Partinėms organizacijoms ir partizanų būriams buvo duotas nurodymas Vietinės rinktinės karių nepriimti, siųsti savo žmones į besislapstančiųjų grupes ir dirbti ardomąjį darbą. Kai kurie „draugai“ (G. Zimanas) nesuprato tokio darbo reišmės, vėliau puolė į kitą kraštutinumą, pradėjo priimti buvusius Plechavičiaus karius. Pakartotinai išaiškinius, „šie draugai“ laikėsi duotų nurodymų⁵⁴⁹. Lietuvos KP(b) CK biuras dėl „įvykių Lietuvoje“ nepriėmė jokio nutarimo.

Taigi A. Sniečkus pabijojo priimti išsibėgi jusios Vietinės rinktinės karius į sovietinių partizanų struktūras. Ši baimė rodo sovietinio pagrindžio Lietuvoje silpnumą. Matyt, nuostatas dėl vietinės rinktinės karių diktavo aukštesnė sovietinė vadovybė.

Vis dėlto 1944 m. vasarą Pranas (L. Solominas) informavo A. Sniečkų apie dažnėjančius Plechavičiaus karių perėjimus pas sovietinius partizanus⁵⁵⁰. A. Sniečkus sovietinio pagrindžio vadovus įspėjo dar kartą plechavičinkų nepriimti⁵⁵¹.

Vykdamas nurodymus iš Maskvos, į Vietinės rinktinės formuotes buvo siunčiami sovietinio pagrindžio agentai, privalėję dirbti ardomąjį darbą⁵⁵². Jų grįžimą sovietinė propaganda galėjo vertinti kaip stojimą į sovietinių partizanų struktūras. Kita vertus, plechavičiukų ir sovietinių partizanų ryšiai buvo priešiški, įvyko ginkluotų susidūrimų ir konfliktų. Antai 1944 m. liepos viduryje Troškūnų miške žuvo du sovietiniai partizanai: Argus (K. Štaras) ir sovietinio ginkluoto pagrindžio organiza-

549 Išrašas iš Lietuvos KP(b) CK biuro 1944 m. birželio 21 d. posėdžio protokolo nr. 8 „Drg. Sniečkaus informacija apie įvykius Lietuvoje“, LYA, f. 1771, ap. 190, b. 2, l. 135–136 (ypatingasis aplankas). Dokumentu pabaigoje rašoma, kad jis pasiūstas VKP(b) CK organizaciniam biurui.

550 Prano (L. Solomino) 1944 m. liepos 16 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 404, l. 29.

551 A. Sniečkaus 1944 m. birželio 19 d. šifruotė Nakčiui (J. Olekui), *ten pat*, b. 402, l. 277.

552 Antai J. Čiaplikas po karo liudijo, kad jį sovietinių partizanų nutarimu pasiuntė į Plechavičiaus dalinius organizuoti kontržvalgybos darbą. Vėliau jų vadovybės įsakymu grįžo atgal, savanoriu stoji į Raudonąją armiją, Piliečių nusiskundimai, LYA, f. 1771, ap. 8, b. 157, l. 175–176.

torius Panevėžio apskrityje. NKVD grupės nario V. Vildžiūno tvirtinimu, partizanus „netikėtai“ užpuolė buvusios Vietinės rinktinės kariai, „slankioję“ pamiškėmis, žmones klausinėję, tarde, o palankiai nusiteikusius sovietų valdžiai terorizavę⁵⁵³.

Vietinės rinktinės formuotės slapstėsi iki pat vokiečių okupacijos pabaigos. 1944 m. rugpjūčio 2 d. Šeduvos apylinkėse iš miško išėjo ir legalizavosi 2 rinktinės kuopos⁵⁵⁴. Iš rinktinės karių susiformavo pirmieji ginkluoti antisovietinės rezistencijos būriai.

Sužlugus vokiečių eksperimentui su Vietine rinktine, vokiečiai neatsisakė mėginimų mobilizuoti Lietuvos vyrus. Lietuvos pirmasis generalinis tarėjas P. Kubiliūnas 1944 m. birželio 10 d. išleido potvarkį „Dėl šaukimo karo tarnybon“, pagal kurį nuo birželio 28 d. turėjo prasidėti šaukiamojo amžiaus vyrų karinė mobilizacija. Sovietiniam pagrindžiui iki vokiečių okupacijos pabaigos keltas uždavinys sužlugdyti mobilizacines pastangas. Antai G. Zimanas, būdamas Seinų apskrities miškuose, sovietinio pagrindžio vadovams Rūdinkų girioje 1944 m. birželio 24 d. nurodė imtis visų priemonių mobilizacijai sužlugdyti ir verbavimui į sovietinių partizanų būrius sustiprinti. Tai turėjo vykdyti visi partizanai ir nepartinis aktyvas. Įdomu, kad G. Zimanas siūlė susitarti su vietos nacionalistais, mokytojais, policija, įspėjo, kad šioje mobilizacijoje nebus jokių atleidimų, patarė leisti atsišaukimus. Panašius nurodymus sovietinio pagrindžio vadovams pateikė ir A. Sniečkus: liepė sovietinio pagrindžio vadovams siųsti savo žmones į visus valsčius ir kaimus, leisti atsišaukimus ir lozungus, mobilizacijai sužlugdyti pastūmėti „nacionalistų“ sluoksnius; sakė, kad jos sužlugdymas – svarbiausias uždavinys, perspėjo, kad vokiečiai ruošia masinius suėmimus, ypač inteligentijos; liepė žmones įspėti, padėti slapstyti⁵⁵⁵.

Tačiau paskutinė vokiečių ir lietuviškosios savivaldos administracijos skelbta Lietuvos vyrų mobilizacija net nebuvo pradėta. Sovietinio pagrindžio pastangų neprireikė, sovietinė propaganda ir toliau nespėjo laiku reaguoti į įvykius. Birželio pabaigoje A. Sniečkus nurodė neplatinti (lėktuvais) Maskvoje 1944 m. birželio pradžioje išleisto atsišaukimo „Šalin mobilizaciją į vokiečių kariuomenę!“⁵⁵⁶

553 V. Vildžiūno 1950 m. atsiminimai, LYA, f. 3377, ap. 3377, b. 1234, l. 54.

554 Lietuvos KP(b) CK 1944 m. rugpjūčio 11 d. informacija apie padėtį Lietuvoje, LYA, f. 1771, ap. 7, b. 193, l. 71.

555 G. Zimano (Jurgio) 1944 m. birželio 24 d. šifruotė M. Miceikai (Gabriui), M. Afoninui (Petru), LYA, f. 1, ap. 1, b. 413, l. 142; A. Sniečkaus 1944 birželio 26 d. šifruotė „Visiems“, *ten pat*, b. 402, l. 310.

556 A. Sniečkaus 1944 m. birželio 30 d. šifruotė Aleksandravičiui, *ten pat*, b. 402, l. 330.

4. Sovietinio ginkluoto pogrindžio santykiai su nacionaliniu lietuvių pogrindžiu

Sovietiniai istoriografijos autoriai įtvirtino koncepciją, kad Lietuvoje nacių Vokietijos okupacijos metais egzistavo tik vienintelis „visaliaudinis“ (nors ir ne iš karto toks tapęs) sovietinis antinacinis pasipriešinimo judėjimas. Formuotas lietuvių nacionalisto, kaip aktyvaus okupantų vokiečių talkininko (kolaboranto), įvaizdis, lietuvių „buržuazinių nacionalistų“ veikla nuolat tapatinta (suplakta) su vokiečių interesais ir veikla. Iš tikrųjų šio laikotarpio istorinės tikrovės, antinacinio pasipriešinimo istorinės realijos buvo sudėtingesnės. Lietuvoje veikė ne tik sovietinis pogrindis, bet ir lietuvių, Rytų Lietuvoje – lenkų nacionaliniai pogrindžiai. Šių pogrindžių tarpusavio santykiai dėl skirtingų, nesuderinamų galutinių strateginių veiklos tikslų ir siekių buvo priešiški, įtempti, komplikuoti.

Svarbiausias strateginis lietuvių nacionalinio pogrindžio tikslas buvo atkurti Lietuvos valstybingumą, atgauti politinę laisvę ir to siekė neginkluotos kovos taktika, neprievartiniu pasipriešinimu. Tokią taktiką lėmė daugelis istorinių sąlygų ir aplinkybių. SSRS karo metais Lietuvos atžvilgiu neatsisakė okupacinių kėslų ir užmačių, nepripažino teisės į valstybingumą ir nepriklausomybę. Taigi aktyvi (ginkluota) kova lietuvių patriotinėms jėgoms nebuvo minėtųjų strateginių tikslų realizavimo garantas, priešingai, ji objektyviai būtų tarnavusi sovietinės okupacijos sugrįžimui. Tuo lietuvių pogrindžio istorinės sąlygos iš esmės skyrėsi nuo antinacinės rezistencijos okupuotose Vakarų šalyse, net ir nuo pasipriešinimo Rytų ir Vidurio Europos šalyse (Lenkijoje, Čekijoje ir kt.), kurioms SSRS oficialiai pripažino teisę į valstybingumą.

Kita vertus, ne tik ginkluota, bet ir pasyvi kova gali būti efektyvi priemonė. Lietuvių nacionalinis pogrindis aktyvia agitacija ir sabotažu iš esmės sužlugdė visas vokiečių karines ir darbo jėgos mobilizacijas Lietuvoje, sušvelnino ekonominę okupuoto krašto išnaudojimą Vokietijos karo tikslams. Tai neprieštaravo SSRS ir sovietinio ginkluoto pogrindžio Lietuvoje interesams ir siekiams.

Sovietinių ir lietuvių nacionalinių pogrindžių santykius lėmė prieštaringa istorinė padėtis, jie buvo nesutaikomi priešai. Vienas (sovietinis pogrindis) kovojo už Sovietų Lietuvą SSRS sudėtyje, kitas (nacionalinis pogrindis) – už nepriklausomą Lietuvos valstybę. Tačiau sudėtingose istorinės tikrovės realijose buvo ir abu pogrindžius vienijusių laikinųjų, „tarpinių“ veiksmų: reali nacių Vokietijos okupacinių tikslų ir politikos grėsmė, abiem pusėms priešiškos „trečiosios“ jėgos – ginkluotas lenkų pogrindis ir jo teritorinės pretenzijos į Sovietų Lietuvą (Nepriklausomos Lietuvos) sostinę Vilnių, abu pogrindžius jungusi, nors ir silpna tautinė (lietuviškumo) gija, objektyviai sutapę kai kurie kovos tikslai.

Šią priešpriešos ir „įcentrinės“ jėgos veikimo schemą galima pailiustruoti tokiomis konkrečiais pavyzdžiais. A. Sniečkus Maskvoje nuogaštavo, kad, blogėjant vokiečių padėčiai karo frontuose, jie nepaskelbtų Lietuvos nepriklausomybės. An-tai 1943 m. pabaigoje rašė: vokiečiai, matyt, eina prie mobilizacijos, o gal prie savo „didžiausio manevro“ – taip jis vadino „falšyvos“ Lietuvos nepriklausomybės pa-skelbimą. Sovietinio pogrindžio vadovams jis liepė prieš tokius „ketinimus suak-tyvinti aiškinimo darbą“⁵⁵⁷.

Kita vertus, A. Sniečkus gyrė „lietuvių nacionalistų“ spaudą, rašė, kad lietuviški „buržuaziniai nacionalistiniai laikraščiai“ neblogai tyčiojasi iš vokiečių dėl nuosavy-bės teisių grąžinimo, demaskuoja jų mobilizacijos tikslus. „Kovos sąjunga dėl Lietu-vos laisvės“ (matyt, Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga) užbėga už akių ir demaskuoja „klastingą nepriklausomybės“ paskelbimo projektą „priešakyje su kažkokiu policijos valdininku“. Šią propagandą prieš dabartinius ir būsimus vokiečių manevrus reikia sustiprinti agituojant tiek spaudoje, tiek žodžiu buržuazinėse nacionalistinėse orga-nizacijose⁵⁵⁸.

Iki 1944 m. pavasario A. Sniečkaus kritika „buržuazinių nacionalistų“ atžvilgiu buvo palyginti nuosaiki. Tų metų kovą jis rašė, kad iki šiol „nacionalistus paliesdavo“ netiesiogiai, kaip kovos prieš vokiečius trikdytojus (laukimas, pasyvi kova ir pan.), išvardyti vardais nesiryžo, nes neturėjo medžiagos. Be to, vokiečiams nepavyko na-cionalistų patraukti į savo pusę, lietuviškos kariuomenės (jie) neorganizavo, išskyrus aiškiai „banditinius sluoksnius“ (Plechavičius ir kiti). Anot jo, jie ir toliau stengiasi išsklaidyti tą tariamo keršto baimę, kuri, matyt, plačiai išsišakojusi dėl vokiečių ir jų agentų propagandos. Be abejo, tai vienas svarbiausių uždavinių⁵⁵⁹. Panašiai A. Snieč-kus G. Zimanui rašė ir anksčiau⁵⁶⁰.

Beje, panašias idėjas savo spaudoje – napanikuoti (nes bolševikai esą ne tokie, kaip 1940–1941 m., pasikeitę), nebėgti iš Lietuvos – propagavo lietuvių nacionalinio pogrindžio spauda. Tik ši propaganda siekė kitų tikslų – kad kraštas neliktų tuščias sovietinei (rusiškajai) kolonizacijai.

Nors lietuvių nacionalinio pogrindžio pasyvią kovos taktiką ir politinę laikyse-ną okupantų vokiečių atžvilgiu apskritai galima apibūdinti kaip vieningą, vis dėlto negalima nematyti tarp pogrindžio organizacijų ryškių požiūrio skirtumų. Nuose-kliausiai pasyvaus antinacinio pasipriešinimo taktikos laikėsi krikščionys demokra-

557 A. Sniečkaus 1943 m. gruodžio 9 d. laiškas Kazimierui (M. Šumauskui), Jurgiui (G. Zimanui), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 104.

558 A. Sniečkaus 1943 m. lapkričio 15 d. laiškas Kazimierui (M. Šumauskui), Jurgiui (G. Zimanui), LYA, f. 1771, ap. 6, b. 35, l. 94.

559 A. Sniečkaus 1944 m. kovo 12 d. laiškas Jurgiui (G. Zimanui), LYA, f. 1771, ap. 7, b. 119, l. 13.

560 A. Sniečkaus 1944 m. vasario 24 d. laiškas G. Zimanui, LYA, f. 1771, ap. 7, b. 119, l. 5–6.

tai (politine prasme – katalikai) ir jų įtakoje buvusios rezistencinės organizacijos. Iš esmės jiems priklausė principinė istorinė nuostata: lietuvių tautos pirmasis priešas yra SSRS ir tik antrasis – Vokietija. Tačiau šios, bene įtakingiausios vokiečių okupuotoje Lietuvos visuomenėje politinės srovės atstovams buvo būdingas laviravimas, bendradarbiavimas taktiniais sumetimais, ėjimas į kompromisus, provokuojančių veiksmų vengimas.

Tuo tarpu kita didžiausia antinacinė lietuvių organizacija, priešindamasi okupantams vokiečiams, laikėsi „bekompromisinės linijos“, jai buvo būdingi radikalesni antinaciniai veiksmai, pasisakymai pogrindžio spaudoje.

Panaši, gal dar radikalesnė buvo Lietuvos laisvės armijos (LLA) pasipriešinimo taktika. LLA rezistencinė veikla buvo pragmatiška, rėmėsi suinteresuotumo (nauodos) principu. LLA nepriklausė 1943 m. lapkritį sukurtam lietuvių nacionalinio pogrindžio centrui VLIK (Vyriausiajam Lietuvos išvadavimo komitetui) ir nebuvo saistoma susitarimų su kitomis pogrindžio organizacijomis. Yra duomenų, kad LLA dėl abipusiai naudingos informacijos ir pagalbos buvo užmezgusi ryšį su čekų, prancūzų, lenkų pogrindžiais, Baltarusijos išlaisvinimo sąjunga (spausdino jos laikraštį *Naš šliach – Mūsų kelias*), taip pat palaikė ryšius su sovietiniais partizanais, veikusiais Lietuvoje ir Baltarusijoje⁵⁶¹.

Kairiosios (patriotinės) lietuvių nacionalinio pogrindžio jėgos taip pat buvo linkusios į radikalesnį pasipriešinimą. 1943 m. pavasarį, kai po SS lietuvių legiono sužlugdymo (jo suformavimas būtų reikšęs plačią visuotinę karinę mobilizaciją Lietuvoje) kairiojoje spaudoje užsiminta apie aktyvaus pasipriešinimo alternatyvą pasyviajam. Tų metų rudenį, kai vokiečiai Rytų Lietuvoje įvykdė didelę baudžiamąją operaciją, keltas klausimas, ar vokiečių siautimas nėra pasiekęs tokio lygio, kad lietuvių tauta iš taikios vokiečių atžvilgiu laikysenos turėtų pereiti į aktyvų pasipriešinimą⁵⁶².

Visos šios aplinkybės sudėtingomis ir prieštaringomis vokiečių okupacijos sąlygomis atvėrė kelią sovietinio pogrindžio ryšiams su nacionaliniu lietuvių pogrindžiu. Šio pogrindžio motyvų visumą eiti į ryšius su sovietiniu pogrindžiu santykinai galima išskirti į pragmatinę ir idėjinę puses.

Sovietinio pogrindžio santykiai su nacionaliniu lietuvių pogrindžiu formaliai buvo grindžiami A. Sniečkaus idėja sudaryti vieningą antihitlerinį „tautinį frontą“, kuris su okupantais vokiečiais kovotų aktyvią, ginkluotą kovą. Šiame „tautiniame fronte“ kompartijai ir sovietiniam pogrindžiui turėjo priklausyti dominuo-

561 LLA nario A. Kubiliaus parodymai, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 43, l. 57–58.

562 VLK (Vyriausio lietuvių komiteto) atsišaukimas, *Nepriklausoma Lietuva*, 1943, kov. 15; Vokiečių siautimas ir taryba, *ten pat*, 1943, rugs. 15.

jantis vaidmuo, visos kitos politinės jėgos privalėjo besąlygiškai paklusti. Nesiekta derinti politinių interesų ir tikslų, ieškoti kompromisinių sprendimų su kitomis politinėmis jėgomis, susitarimo (konsensuso), bendradarbiavimo lygiomis teisėmis. Į nacionalinių lietuvių pagrindinį žvelgta kaip į niekinamą, laikiną pakeleivį, kuris turėjo vykdyti jam primestus politinius tikslus, kitu atveju jis turėjo būti demoralizuotas, sunaikintas.

Okupuotų Vakarų Europos šalių antinacinių pasipriešinimų judėjimų programiniuose dokumentuose valstybingumo, suvereniteto atkūrimas ir kiti politiniai klausimai buvo pagrindiniai, priimtini visoms politinėms jėgoms, taip pat ir komunistams. Tuo tarpu negalėjo būti ir kalbos, kad Lietuvoje kompartija būtų galėjusi pritarti panašioms kovos tikslams. Todėl antinacinio „tautinio fronto“ sudarymas buvo utopija.

Sovietinis pagrindis turėjo savo taktikos niuansų. Apytikriai iki 1943 m. rudens, kol sovietinio pagrindžio padėtis Lietuvoje buvo sunki, siekta aktyvios ginkluotos antivokiškos kovos idėjas realizuoti ieškant „bendros kalbos“, įtikinėjant ir agituoju, pasyvią nacionalinio pagrindžio kovą pakeisti aktyvia ginkluota kova, ypač atsižvelgiant į tai, kad gyventojų daugumai Lietuvoje buvo būdingos antivokiškos nuotaikos. Nesiekta „nacionalistų“ pagrindžio organizacijų demoralizuoti ir griauti iš vidaus. Reikia pasakyti, kad tokia kompartijos veiklos taktika nebuvo nauja, būdinga vien tik vokiečių okupacijos metais. Iš esmės ji niekuo nesiskyrė nuo kompartijos nelegalios, pagrindinės, vadinamojo revoliucinio judėjimo Lietuvoje, veiklos taktikos visu ikikariniu laikotarpiu, iš esmės buvo jos tęsinys.

Kai padėtis frontuose pakito ir paaiškėjo karo baigtis, sovietinio pagrindžio veiklos taktikoje „nacionalistų“ atžvilgiu atsirado agresyvumas ir atviras diktatas.

Bendros kovos ir ryšių su nacionaliniu pagrindžiu siekių rezultatai buvo menki. Derindami antinacinės kovos veiksmus su kitomis politinėmis „srovėmis“ (socialdemokratais), šiokių tokių rezultatų pasiekė Biržų apskrityje veikę sovietinio pagrindžio vadovai (J. Vosylius, L. Lapinskas ir kiti). 1942 m. pabaigoje jie pradėjo agitacinį darbą, parašė keletą dešimčių laišku (atsišaukimų) į moksleivius, mobilizuotus vyrus, policininkus, buvusius (1941 m. birželio) partizanus, nurodydami, kaip jie turi elgtis. Po atšišaukimais buvo pasirašoma „Bendras lietuvių kovos komitetas“. Išleistas laikraštukas „Laisvės kovotojas“⁵⁶³.

Sovietinio pagrindžio ryšiai su nacionalinio pagrindžio atstovais mezgėsi Utenos apskrityje. M. Šumauskas 1943 m. rugpjūčio pabaigoje A. Sniečkui rašė, kad „Zigmo vietoje“ (t. y. Utenos aps.) „mūsų darbui“ dirva labai palanki. Iš Zigmo

563 Vlado (J. Vosylius), Dėdėno (L. Lapinsko) 1943 m. rugpjūčio 25 d. laiškas Kazimierui (M. Šumauskui), LYA, f. 1, ap. 1, b. 438, l. 63–64; P. Eiduko 1948 m. spalio 7 d. laiškas Partijos istorijos institutui, LYA, f. 3377, ap. 3377, b. 290, l. 1.

(P. Kutkos) į Naručio miškus atsiųstų ryšininkų jis sužinojo, kad uteniškiai gerus ryšius palaiko su socialdemokratais, su vienu iš jų vadovų kalbėjo net apie bendro fronto sudarymą⁵⁶⁴. Šis vadovas jam siūlė „prieglaudą labai geroje vietoje“, laikėsi nuostatos, kad esą reikia išsaugoti kuo daugiau komunistų, nes, sumušus vokiečius, jie Lietuvai būsią labai reikalingi. P. Kutka esą turi galimybių susisiekti „su Kaunu“, su inteligentais, tačiau jų neišnaudoja. Aukštas pareigas einantis policijos pareigūnas, „niekieno neprašomas“, išgelbėjo nuo arešto vieną žmogų ir apskritai siūlėsi padėti. M. Šumauskas apie tokius, jo žodžiais, svarbius dalykus tik atsitiktinai iš ryšininkų sužinojęs ir piktinosi P. Kutkos pasyvumu. Jis A. Sniečkui rašė: „Ir ką jūs manot? Šito pasiūlymo jie neišnaudojo. Na, po šito kaip man nepavadinti juos žiopliais?“ M. Šumauskas pats ketino P. Kutką „išjudinti“ ir A. Sniečkaus prašė jam priminti, kad tylėti apie tokius dalykus (neišnaudoti ryšių) negalima. Panašiai, tik dar kategoriškiau, A. Sniečkui apie P. Kutką rašė Baškys (D. Rocius): esą P. Kutka 1943 m. vasarą praleido tuščiai. „Ilgą laiką“ būdamas vokiečių užnugaryje, jis „atitrūko nuo mūsų orientacijos“ ir neišnaudojo pasitaikiusios progos užmezgti ryšį su įvairiais „inteligentinio lygio“ žmonėmis ir policija⁵⁶⁵.

Utenos apskrityje veikęs sovietinių partizanų „Audros“ būrys, vykdydamas nurodymus „iš viršaus“, užmezgė ryšius su apskrities „nacionalistais“⁵⁶⁶.

Tai liudija ir šio būrio ypatingojo skyriaus viršininkas (1941 m. atsiųstas į Lietuvą ir išlikęs gyvas NKVD grupės vadovas) V. Vildžiūnas. Jis pokariu atsiminimuose rašė su NKVD grupių nariams būdinga panieka „buržuaziniams nacionalistams“: kartais sovietiniams partizanams kaip ryšininkus teko panaudoti ir „vieną kitą nieką“. Toks esą buvo vienas pagalbinis policininkas, palikęs artimus ryšius su Utenos apskrities viršininku ir kitais gestapo „pakalikais“. Jį pavykę „paimti savo apyvarton“ (užverbuoti?), ne kartą gauti vertingų žinių. Kurį laiką jis buvęs jo „netiesioginis“ ryšininkas su Utenos apskrities „valdžios sluoksniais“⁵⁶⁷.

Petras (M. Afoninas) 1944 m. pradžioje informavo A. Sniečkų apie Vievyje veikiančią lietuvių nacionalistų organizaciją, turinčią daugiau kaip 150 žmonių.

564 Matyt, kalbama apie žymų Lietuvos socialdemokratų veikėją Antaną Žvironą (1899–1954). A. Žvironas gimė Užpaliuose, nuo 1924 m. buvo kairiųjų „Žiezirbos“, „Žaizdro“ organizacijų narys, 1927 m. baigė Lietuvos universitetą, tapo fizikos daktaru. Kartu su S. Kairiu buvo vienas iš VLIK organizatorių 1943 m., prisidėjo prie žydų gelbėjimo. 1940–1943 m. dėstė Vilniaus universitete. 1945 m. sovietų valdžios suimtas, nuteistas 25 m. kalėti. 1954 m. grįžo į Lietuvą.

565 Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. rugpjūčio 28 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 32, l. 31–32; b. 437, l. 98–99; Baškio (D. Rociaus) 1943 m. rugpjūčio 25 d. laiškas A. Sniečkui, *ten pat*, b. 437, l. 157.

566 LPJŠ išrašas iš „Audros“ būrio komisaro A. Zabulionio (K. Jurgaičio) 1943 m. spalio 4 d. laiško A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 6, l. 21.

567 V. Vildžiūno 1950 m. atsiminimai, *ten pat*, f. 3377, ap. 3377, b. 1234, l. 27.

Į šią ir kitas lietuvių pagrindžio organizacijas buvo siunčiami sovietinio pagrindžio agentai⁵⁶⁸.

Stalio (J. Baščiulis) iš Šiaulių apskrities 1944 m. balandžio pradžioje A. Sniečkui rašė, kad jo žmonės Gruzdžių valsčiuje organizavo tris „antifašistinius komitetus“ (juose buvo 15 žmonių), Kuršėnų apylinkėse du komitetus (9 žmonės); visuose komitetuose – keturi inteligentai, kiti darbininkai, valstiečiai. Gruzdžių valsčiuje veikė nacionalistų organizacija – „Vytauto Didžiojo sąjunga“ (30 ginkluotų žmonių). J. Baščiulis tvirtino turįs tvirtą ryšį su Kuršėnų ir Šaukėnų policija, ketino susitikti su Šaukėnų policijos vadu⁵⁶⁹.

Apie minėtuosius LLA ryšius su sovietinio pagrindžio atstovais akivaizdžiai byloja J. Vildžiūno 1959 m. LLA nariui Leonui Vilučiu išduota pažyma, kad pastarasis 1944 m., nuo balandžio iki liepos mėnesio, dalyvavo „partizaniniame judėjime“, buvo „Bičiulių“ būrio ryšininkas. Sovietiniai partizanai jo namuose dažnai lankydavosi (net ir nakvodavo), Vilutis teikdavo žinias apie priešų dislokaciją, pristatydavo jiems okupantų ir „nacionalistų“ spaudą, maistą, vykdė kitus būrio vadovybės nurodymus⁵⁷⁰.

Iš sovietinių partizanų ryšių su nacionalinio pagrindžio atstovais, iš jų gaunamos pagrindinės spaudos (laikraščių „Į laisvę“, „Nepriklausoma Lietuva“ ir kt.) sovietinio pagrindžio vadovai stengėsi susidaryti vaizdą ir informuoti Maskvą apie „nacionalistų“ veiksmus, nuotaikas, tarpusavio santykius. 1943 m. vasarą M. Šumauskas išskyrė negausius „kubiliūnininkus“, kaip atvirus vokiečių šalininkus, Lietuvos nepriklausomybės šalininkų judėjimą, ir „trečiąją grupuotę“, kurią sudarė „darbo žmonių Lietuvoje dauguma“⁵⁷¹. Jis darė išvadą, kad nacionalistų pagrindžiui vadovauti pretenduoja liaudininkai ir tautininkai, tarp jų egzistuoja dideli nesutarimai, anot jo, pjautybės (partinės rietenos). M. Šumauskas teigė, kad Lietuvoje „nepriklausomybininkai“ (tarp jų, deja, ir socialdemokratai) platina daug įvairių atsisaukimų ir nelegalių laikraštukų. 1943 m. pabaigoje Dalgis (A. aguotis) iš Rokiškio apskrities M. Šumauską teisingai informavo, kad iš nelegalių organizacijų stipriausi yra krikdemai, prie jų šliejasi tautininkai, jų organizacija vadinasi Laisvės kovotojai. Socialdemokratai leidžia laikraštuką „Naujoji Lietuva“. Yra daug smulkesnių srovių, pvz., eserai, tačiau jie neturi didesnės įtakos. Gabrys (M. Miceika) iš Pietryčių Lietuvos rašė, kad lietuvių „nacionalistai“ labiau susiskaldę negu

568 Petro (M. Afonino) 1944 m. sausio 30 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 158; Jurgio (G. Zimano) 1944 m. sausio 7 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, l. 40.

569 Stalio (J. Baščiulis) 1944 m. balandžio 3 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 411, l. 133.

570 Buvusio „Draugų“ būrio vado, Vilniaus miesto vykdomojo komiteto pirmininko J. Vildžiūno 1959 m. kovo 19 d. atsiliepimas apie Leoną Vilutį, LYA, f. 1, ap. 5, b. 8, l. 53.

571 Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. rugpjūčio laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 32, l. 18–20.

lenkų dėl politinių pakraipų, kiekviena iš jų leidžia savo leidinius, iš kurių matyti jų laikysena. Turi gana daug ginklų⁵⁷².

G. Zimano informacija buvo tikslesnė ir konkretesnė. 1943 m. lapkričio pabaigoje jis A. Sniečkui rašė, kad Lietuvoje nelegaliai veikia „visos partijos“: liaudininkai, socialdemokratai, krikščionys demokratai, tautininkai, visi jie leidžia savo nelegalius leidinius. Tautininkai esą gerokai susikompromitavę, bet jie stipresni tuo, kad jų atstovų daug policijoje ir valdžios aparate, dėl to jie turi palankesnes veikimo sąlygas, daugiau informacijos ir geresnes galimybes legaliai veikti. G. Zimanas pateikė duomenų net apie nacionalinio pagrindžio vadovaujančius centrus: Tautos tarybą ir Vyriausiąjį lietuvių komitetą (VLK)⁵⁷³, „nacionalistų“ pastangas sudaryti vieningą vadovaujantį centrą. Tačiau jis klydo vertindamas Tautos tarybą kaip tautininkų „padarą“ ar teigdamas, kad į VLK įeina visų partijų atstovai, išskyrus tautininkų. Iš G. Zimano informacijos matyti, kad jis geriau žinojo VLK veiklą, o su kai kuriomis žemutinėmis organizacijomis jo žmonės palaikė ryšį. Esą VLK (matyt, liaudininkai ir socialdemokratai) siekė patraukti į savo pusę „mūsų“ (t. y. sovietų valdžios) šalininkus. Jis net žinojo apie VLK ryšį per Švediją su Vakarais ir kitas detales⁵⁷⁴. Be abejonės, tai buvo gan plačių ryšių su nacionalinio pagrindžio (matyt, kairiojo sparno atstovais) rezultatas.

Taigi sovietinio pagrindžio vadovai vokiečių užnugaryje ir sovietinė Lietuvos vadovybė Maskvoje 1943 m. pabaigoje–1944 m. pradžioje stebėjo nacionalinio pagrindžio įtaką okupuotos Lietuvos visuomenei, gąsdinančius bandymus užmegzti tarptautinius ryšius ir kt. Kita vertus, matė partinį susiskaldymą, politinės konsolidacijos trūkumą, partinius nesutarimus. Visa tai sovietinei pusei buvo papildomas akstinas skverbtis į lietuvių nacionalistų pagrindį.

Reikia pabrėžti, kad NKVD–NKGB ir Raudonosios armijos generalinio štabo (karinės žvalgybos) grupių žvalgybinė informacija apie padėtį Lietuvoje buvo nepakankama, nepatikima, kartais net absurdiškai netiksli ir priminė gandus⁵⁷⁵.

572 Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. lapkričio 25 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 409, l. 406; *Į laisvę* buvo krikščionių demokratų pagrindyje leidžiamas laikraštis; Dalgio (A. Raguočio) 1943 m. gruodžio 31 d. laiškas Kazimierui (M. Šumauskui), *ten pat*, b. 438, l. 70; Gabrio (M. Miceikos) 1943 m. pabaigos laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 31, l. 37.

573 Tautos taryba, dar vadinta Lietuvos taryba, buvo katalikiškų pagrindžio organizacijų vadovaujantis centras. Vyriausiąjį lietuvių komitetą (VLK) sudarė liaudininkų, socialdemokratų, tautininkų ir nacionalistų atstovai. 1943 m. lapkritį abu centrai susijungė į VLIK.

574 Jurgio (G. Zimano) 1943 m. lapkričio 25 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 31, l. 6–8.

575 Antai Lietuvos SSR NKGB operatyvinės grupės Lietuvoje viršininko J. Vildžiūno (Bero) 1943 m. sausio 9 d. specialiajame pranešime Sudoplatovui buvo tvirtinama, kad vokiečiai 1942 m. spalį Suvalkiją su Kaunu prijungė prie Rytų Prūsijos, lietuviai valstiečiai iš Suvalkijos perkeliama į Vilniaus sritį, į ištremtų lenkų ūkius. Vilniuje Lukiškių kalėjimas perpildytas suimtų vokiečių kareivių ir karininkų, didelė jų dalis sukaustyti grandinėmis, miškuose nedidelėmis grupėmis veikia raudonieji ir buržuazinių nacionalistų partizanai, policija atsisako su jais kovoti, dezertyruoja, palieka postus ir kt. Kovo 3 d.

1943 m. pabaigoje Raudonosios armijos generalinio štabo žvalgybos valdybos vadovybė kreipėsi į A. Sniečkų ir prašė duomenų apie agentūrinę padėtį „laikinai okupuotoje Lietuvos SSR teritorijoje“. Kaip sovietinei žvalgybai labai reikalingi įvardyti duomenys apie vokiečių okupuotos Lietuvos administracinę struktūrą, politinį režimą, pramonės ir ūkio padėtį, policiją⁵⁷⁶.

Matyt, dėl to A. Sniečkus netrukus kreipėsi į M. Šumauską ir klausė, kokių imtasi priemonių skverbiantis į „nacionalistinių pagrindį“⁵⁷⁷.

Su šiuo raštu veikiausiai susijęs LPJŠ žvalgybos ir informacijos skyriaus viršininko B. Baranausko 1944 m. pradžioje M. Šumauskui rašytas laiškas, kuriame jį išsamiai instruktavo ir kėlė uždavinius dirbti su nacionalistais B. Baranauskas, apėrdamas tiek „sąjunginius“ (SSRS politinių ir karinių žinybų), tiek sovietinės LSSR vadovybės Maskvoje poreikius. Nacionalistų bendrosios nuostatos buvo žinomos iš nelegalios jų spaudos, tačiau trūko konkrečių duomenų apie nelegalias nacionalistų organizacijas, jų struktūrą, ryšio priemones, sąsajas su gestapo ir užsienio „nacionalistų“ organizacijomis ir kt. B. Baranauskas pabrėžė, kad tokią informaciją įmanoma gauti tik turint savo žmonių „nacionalistų“ organizacijose, ne tik jų „apačiose“, bet ir „viršūnėse“, o atsižvelgiant į palankią padėtį frontuose, reikia manyti, yra nemažai nacionalistų, kurie atgailaudami už savo nuodėmes gali „neblogai padėti“.

Tokių pat žinių reikėjo ir apie lenkų nacionalistus. B. Baranauskas teigė, kad, artėjant frontui prie Lietuvos, reikia ruošti atvejui, kai dalis gyventojų trauksis kartu su vokiečiais. Savaiame suprantama, reikia dėti pastangas, kad kaip galint mažiau žmonių pasitrauktų, bet reikia pagalvoti ir apie tai, kad tarp pasitraukiančiųjų būtų ir savi agentai, kurie turėtų priemonių susisiekti ir galėtų vykdyti užduotis. B. Baranauskas pabrėžė: „Ir čia tinkamiausi žmonės – tai nacionalistai.“ M. Šumauskui jis siūlė nacionalistus drąsiau versti dirbti, tam jie esą turi didelių galimybių, nes, kaip matyti iš nelegalios jų spaudos, žino nemažai paslapčių apie priešus vokiečius, be to, taip seniai su jais jie glaudžiai susiję. B. Baranauskas rašė, kad Aleksas (NKGB operatyvinės grupės viršininkas Aleksandras Guzevičius) taip pat „susedomėjęs“ ir padės savo žmonėmis⁵⁷⁸.

jis pranešė, kad Kaune sukilo du atsisakę vykti į frontą „lietuvių pulkai“. Jie užėmė Kauno geležinkelio stotį, sunaikino du šarvuotus traukinius ir vieną ešeloną. Mūšyje su vokiečiais buvo daug žuvusių ir sužeistų, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 6, l. 115; pažyma parengta pagal Bero (J. Vildžiūno) 1943 m. kovo 21–25 d. pranešimus, *ten pat*, l. 11. J. Vildžiūnas šią informaciją surinko iš baltarusių sovietinių partizanų būrių.

576 Raudonosios armijos generalinio štabo žvalgybos valdybos viršininko pavaduotojo gen. majoro Vavilovo 1943 m. gruodžio 31 d. raštas Lietuvos KP(b) CK sekretoriui A. Sniečkui, LYA, f. 1771, ap. 7, b. 100, l. 1.

577 A. Sniečkaus 1944 m. sausio 5 d. šifruotė Kazimierui (M. Šumauskui), LYA, f. 1, ap. 1, b. 401, l. 8.

578 Bolio (B. Baranausko) 1944 m. sausio 25 d. laiškas Kazimierui (M. Šumauskui), LYA, f. 1, ap. 1, b. 35, l. 38–40.

Taigi M. Šumauskui ir kitiems sovietinio pagrindžio vadovams darbo su „nacionalistais“ srityje iškelti dideli veiklos uždaviniai, kurie lėmė sovietinių pagrindininkų ryšius su nacionalinio lietuvių pagrindžio atstovais, jų išplėtimą.

Kontaktams su sovietiniu pagrindžiu domėjosi ir nacionalinio lietuvių pagrindžio atstovai.

Nacionalinio pagrindžio ryšiai su sovietiniu pagrindžiu buvo vienas iš būdų ir galimybių pasiaiškinti karo baigties ir Lietuvos perspektyvą, per potencialaus okupanto atstovus sužinoti jo užmačias ir ketinimus.

Svarbus veiksnys įgyvendinant nacionalinio lietuvių pagrindžio ryšius su sovietiniu pagrindžiu buvo aštrus konfliktas su lenkų pagrindžiu Lietuvoje. Prasidėjus sovietinio ir lietuvių pagrindžio atstovų susitikimams ir „deryboms“, bendra aktyvi kova su ginkluotu lenkų pagrindžiu ir pagrindinėmis organizacijomis, prieš lenkų „imperialistines užmačias Vilniaus krašte“ buvo bene vienintelis klausimas, kuriuo sutarė abi pusės.

Nacionalinį lietuvių pagrindį ryšiams su sovietiniu pagrindžiu galėjo pastūmėti analogiški lenkų kontaktai su vokiečiais, prasidėję 1944 m. sausio pradžioje ir trukę iki gegužės, kai buvo nutraukti lenkų pagrindžio centrinės vadovybės Varšuvoje nurodymu. Nors šiuos kontaktus abi pusės – vokiečių ir lenkų – laikė paslapyje, lietuviai greitai sužinojo. Lietuvių saugumo policijos Vilniaus apygardos viršininkas A. Lileikis 1944 m. sausio viduryje kreipėsi į vokiečius ir prašė informacijos apie derybas su lenkais. Šios apygardos komisaras H. Wulffas sakė, kad, prasidėjus lenkų ir vokiečių deryboms, lietuviai jaučiasi palikti likimo valiai, tačiau dėl savo „menkos karinės parengties“ ir nežymaus bendradarbiavimo, sprendžiant svarbius karo ekonomikos klausimus, negali kelti pretenzijų⁵⁷⁹.

Užsimezgdus vokiečių ir lenkų kontaktams, Rytų Lietuvoje plačiai pasklido gandai, kad vietoj lietuvių savivaldos bus įkurta lenkų savivalda, o Vilnių vokiečiai atiduos lenkams.

1944 m. pradžioje Rytų Lietuvoje vokiečių okupacinė politika lenkų atžvilgiu sušvelnėjo. Abi pusės – lietuvių ir sovietų – turėjo duomenų, kad vokiečiai ginkluoja lenkų Armijos krajosvos struktūras, o lietuvių policijai ir policijos batalionams draudė su jomis kovoti. Visa tai labai neramino tiek politinę lietuvių visuomenę, tiek sovietinio pagrindžio vadovybę Lietuvoje. M. Šumauskas 1944 m. kovo 14 d. A. Sniečkui rašė: „Šiaip ar taip, prieštaravimai Vilniaus krašte didėja: apsiginklavo ir toliau ginkluojasi lenkai, kas iššaukia didelį lietuvių pasipriešinimą, nes kam neaišku, kad lenkai ginkluojasi ne tik kovai prieš tarybinius partizanus, bet ir kovai dėl Vilniaus krašto prijungimo prie Lenkijos.“⁵⁸⁰

579 *Armija krajoje Lietuvoje*, Vilnius–Kaunas, 1995, p. 65.

580 LYA, f. 1, ap. 1, b. 40, l. 18.

Lietuvių nacionalinio pagrindžio ryšiams su sovietais, matyt, įtakos turėjo dar 1942 m. birželį prasidėjusios ir 1944 m. pavasarį galutinai nutrūkusios lietuvių ir lenkų atstovų derybos, kai buvo svarstomi lenkų ir lietuvių priešiški santykiai Vilniaus krašte, galimybės juos švelninti, stengiamasi susitarti Vilniaus valstybinės priklausomybės ir kitais klausimais, deja, jokių susitarimų nebuvo pasiekta⁵⁸¹.

Lenkų ir lietuvių galimybė susitarti ir potencialus to pavojus visą laiką gąsdino sovietinio pagrindžio vadovybę Lietuvoje. Dar 1943 m. rugpjūčio pradžioje G. Zimanas A. Sniečkų informavo, kad esą, kaip matyti iš lenkų nacionalistų laikraščio *Niepodleglosc* ir iš asmeninių susitikimų su lenkų nacionalistinių partijų vadovais, lenkai stengiasi patraukti savo pusėn lietuvių nacionalistus bendrai kovoti už nepriklausomas Lenkiją ir Lietuvą „Anglijos protektorate“. G. Zimano nuomone, lietuviams būtina aiškinti „lenkų reakcionierių“ planus⁵⁸².

Taigi galima rasti daug ir įvairių ryšius lėmusių bendrų (abipusių) ir specifinių, tik vienai ar kitai pusei būdingų, priešasčių ir skatinusių motyvų.

Kontaktai ir ryšiai tarp sovietinio pagrindžio ir nacionalinio lietuvių pagrindžio vadovaujančių struktūrų Rytų Lietuvoje (Švenčionių aps.) ir Pietryčių Lietuvoje (Rūdninkų girioje) užsimezgė 1944 m. pradžioje ir tęsėsi iki pat vokiečių okupacijos pabaigos. Jų eigą ir rezultatus rodo: 1) sovietinio pagrindžio vadovų radijo siųstuvais palaikyto operatyvaus ryšio dokumentai (šifruotės) tarp: 1) sovietinio ginkluoto pagrindžio vadovų (M. Šumausko, G. Zimano, S. Apyvalos ir kitų) ir LPJŠ viršininko Maskvoje A. Sniečkaus; 2) Lietuvos SSR NKGB operatyvinės grupės vadovo Lietuvoje J. Vildžiūno (Bero) tokio pat ryšio su Lietuvos SSR NKGB vadovybe Maskvoje dokumentai; 3) S. Apyvalos, J. Vildžiūno, taip pat lietuvių nacionalinio pagrindžio dalyvio Rytų Lietuvoje V. Maldžiūno atsiminimai.

1944 m. vasario 19 d. M. Šumauskas A. Sniečkui pranešė apie užmegztus ryšius su Griko (S. Apyvalos) apskrities (t. y. Švenčionių) „viršininkijos“, (lietuvių) policijos, (lietuvių) saugumo policijos atstovais. M. Šumausko įsitikinimu, ryšių „perspektyvos“ turėtų būti didelės, jis informavo apie rengiamą tolesnio darbo su „nacionalistais“ planą⁵⁸³.

Matyt, M. Šumauskas turėjo galvoje planą, rengtą Naručio miškuose kartu su Lietuvos SSR NKGB operatyvinės grupės viršininku Beru (J. Vildžiūnu). Koks tai buvo planas, matyti iš Lietuvos SSR NKGB operatyvinės grupės vadovybės Maskvoje 1944 m. vasario 18 d. direktyvinių nurodymų J. Vildžiūnui: liepta parengti ir energingai pradėti įgyvendinti priemonių planą, kovojant su „vis aktyviau ir aktyviau veikiančiu lietuvių nacionalistiniu kontrrevoliuciniu pagrindžiu“. Kaip pirmaeilis iškeltas

581 J. Jonuškos parodymai KGB (be datos), LYA, f. 3377, ap. 55, b. 63, l. 238.

582 G. Zimano (Jurgio) 1943 m. rugpjūčio 2 d. šifruotė A. Sniečkui, *ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 407, l. 198.

583 Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. vasario 19 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 276.

uždavinys – išsiaiškinti, kas sudaro pagrindžio vadovaujančio centro branduolį, turint tikslą vienus užverbuoti, kitus suimti, „aktyviai apklausti“ ar likviduoti. J. Vildžiūnas įpareigotas taip „orientuoti“ kitų NKGB grupių vadovus Klimą (A. Gailevičių) ir Volungę (B.Vilutį)⁵⁸⁴. Ši direktyva atskleidžia NKGB vadovybės, iš esmės ir viso sovietinio pagrindžio, ryšių su lietuvių nacionalinio pagrindžio atstovais tikruosius tikslus.

M. Šumausko 1944 m. kovo 3 d. LPJŠ pranešimu, su „nacionalistų“ atstovais susitiko du kartus. Į kitą susitikimą „nacionalistų“ atstovai pasiūlė atsiųsti (savo) centro atstovus iš Vilniaus.

Šis susitikimas įvyko 1944 m. kovo 11 d., dalyvavo lietuvių saugumo policijos Vilniaus apygardos viršininkas A. Lileikis, šios policijos Švenčionių apskrities viršininkas (Garla?) ir kiti asmenys.

Kokius tikslus „lietuvių nacionalistų“ atstovai deklaravo susitikdami su sovietinių partizanų atstovais? J. Vildžiūnas pranešime vadovybei apie kovo 11 d. susitikimą rašė, kad derybų esmė buvusi tokia: lietuviai nekariautų su lietuviais. „Viršininkai“ pareiškė, kad kai vokiečiai trauksis iš Lietuvos, gabens turtą ir veš gyventojus, lietuviai sukils prieš vokiečius; „nacionalistų“ atstovai neatmetė prielaidos, kad lietuviams teks kovoti ir su puolančia Raudonąja armija. Nepaisant tokio pareiškimo, J. Vildžiūno nuomone, dabartinėmis aplinkybėmis jie vis dėlto siūlė savo paslaugas, pavyzdžiui, kovojant su lenkų nacionalistais ir aktyviais vokiečių pareigūnais. J. Vildžiūnas prašė paspartinti žadėtąją pagalbą žmonėmis „dirbant su lietuvių nacionalistais“⁵⁸⁵.

Matyt, A. Lileikis sovietinei pusei siūlė užmegzti ryšį su Eišiškių apskrities (lietuvių) saugumo (policijos) viršininku⁵⁸⁶ ir sovietinių partizanų atstovams pranešė slaptažodį. M. Šumausko nuomone, Jurgis (G. Zimanas) galėtų nacionalistų siūlomus ryšius užmegzti⁵⁸⁷.

A. Sniečkus nedelsdamas M. Šumauskui nurodė atsiųsti „Eišiškių viršininko“ slaptažodį, prašė patarti, kaip G. Zimanui (Eišiškėse) geriau prie nacionalistų „prieiti“. M. Šumauskui jis patarė „vadovauti deryboms“, tačiau į susitikimus su „nacionalistų“ atstovais „kol kas“ nevykti (sovietinei pusei visuose susitikimuose atstovavo ir derybas vedė S. Apyvala). A. Sniečkus visais klausimais detaliau žadėjo painstruktuoti vėliau⁵⁸⁸.

584 D. Todeso 1944 m. vasario 18 d. pažyma Berui (J. Vildžiūnui), LYA, f. K-1, ap. 3, b. 7, l. 131.

585 Lietuvos SSR NKGB operatyvinės grupės 4-ojo skyriaus 1944 m. kovo pažyma, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 7, l. 182.

586 Lietuvių saugumo policijos Eišiškių rajono viršininkas buvo Steponas Ulbinas, žr. Vilniaus apygardos (lietuvių) saugumo policijos tarnautojai nacių okupacijos metais, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 37, l. 197.

587 Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. kovo 3 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 346–347.

588 A. Sniečkaus 1944 m. kovo 4 d. šifruotė Kazimierui (M. Šumauskui), LYA, f. 1, ap. 1, b. 401, l. 180.

M. Šumauskas pranešė A. Sniečkui slaptažodį, kuriuo G. Zimanas turėjo užmegzti ryšį su lietuvių saugumo policijos viršininku Eišiškėse⁵⁸⁹.

A. Sniečkui ir NKGB vadovybei Maskvoje didelių įtarimų sukėlė ir ką tik prasidėjusius kontaktus su „lietuvių nacionalistų“ atstovais komplikavo lenkų Armijos krajos partizanų veiksmai prieš sovietinius partizanus: 1944 m. sausio mėnesio pabaigoje Ašmenos apskrities Polianų dvare jie sušaudė J. Vildžiūno NKGB operatyvinės grupės žvalgų grupę (bandžiusią į savo pusę patraukti dvarą saugojusią lietuvių policijos bataliono atsparos punkto igulą)⁵⁹⁰; kovo 1 d. Pabrados apylinkėse lenkų partizanai užpuolė ir sumušė K. Kalinausko sovietinių partizanų būrį. Sovietiniams vadovams Maskvoje kilo įtarimų, kad šitie įvykiai gali būti susiję su lietuvių „nacionalistų“ provokacijomis, bet M. Šumauskas tai neigė⁵⁹¹.

Užsimezgas ryšiams, M. Šumauskas rinko ir siuntė informaciją Maskvai apie „nacionalistus“, dalyvavusius susitikimuose su sovietinių partizanų atstovais. Pirmiausia jis informavo apie lietuvių „žandarą“ Šležą, dirbusį vertėju vokiečių žandarmerijos štabe⁵⁹². Iki tol Šležas buvo susitikęs su sovietiniu partizanu Lesnojumi (V. Kudaba) ir žadėjo sovietiniams partizanams informuoti, anot M. Šumausko, „visais dominančiais klausimais“. Apie Šležą paliudyti (suteikti žinių) galėjo M. Gedvilas⁵⁹³, kuris jį neva buvo specialiai palikęs dirbti Lietuvoje.

M. Gedvilas A. Sniečkui Maskvoje „paliudijo“ apie Šležą, – jis iš tikrųjų jį pažinojo, iki sovietų valdžios atėjimo Šležas dirbo Žemaitijoje. Tačiau sovietų valdžios metais M. Gedvilas jo nematė, o tai reiškia, kad negalėjo jo specialiai palikti Lietuvoje, – darė išvadą A. Sniečkus⁵⁹⁴. Taigi sovietinė pusė smulkmeniškai aiškinosi, buvo neaiškumų, kartu ir pagrindo nepasitikėti.

589 Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. kovo 5 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 360. Nustatytas slaptažodis: „Ar batai pasiūti?“ Turėjo būti atsakyta: „Palauk, tuojau atneš.“ G. Zimanas turėjo atvykti tiesiai į viršininko kabinetą. Jeigu pakeliui būtų suimtas, turėjo sakyti, kad esąs viršininko agentas, ir reikalauti, kad būtų nuvestas pas jį.

590 Lenkai partizanai sušaudė NKGB partizanų grupę, iš viso 4 žmones. Tarp jų buvo minėtasis grupės vadas Volungė (B. Vilutis), Vilniaus žydų geto partizanė, FPO narė M. Goniondzka, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 10, l. 90; b. 11, l. 3; LCVA, f. R-666, ap. 1, b. 5, l. 191; H. Krukas, p. 598.

591 A. Sniečkaus 1944 m. kovo 7 d. šifruotė Kazimierui (M. Šumauskui), *ten pat*, b. 401, l. 183; Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. kovo 7 d. šifruotė A. Sniečkui, *ten pat*, b. 410, l. 374.

592 Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. kovo 16 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 426. Neaišku, apie kokį asmenį dokumente kalbama. Švenčionių policijoje tarnavo Algimantas Šležas. Jis buvo policininku Vilniuje, nuo 1943 m. balandžio 7 d. perkeltas į Švenčionių apskrities Vydžių policijos punktą, žr. Švenčionių apskrities policijos vado A. Kenstavičiaus 1943 m. vasario 4 d. įsakymas, LCVA, f. R-721, ap. 3, b. 8, l. 12. Švenčionių policijoje nuo pat karo pradžios tarnavo Juozas Šležys, policijoje ėjo įvairias vadovaujamas pareigas, *Naujoji Lietuva*, 1941, liep. 9, rugpj. 21; LCVA, f. R-721, ap. 3, b. 5, l. 1.

593 Mečislovas Gedvilas (1901–1981) – 1940–1946 m. LSSR liaudies komisarių tarybos pirmininkas.

594 A. Sniečkaus 1944 m. kovo 20 d. šifruotė Kazimierui (M. Šumauskui), *ten pat*, b. 401, l. 238.

M. Šumauskas apie Griko (Švenčionių) apskrities „viršininkiją“, su kuria užmezgė ryšius, duomenis Maskvai pranešė 1944 m. kovo pabaigoje. Pasak jo, tai buvo Švenčionių apskrities viršininko pavaduotojas Juodagalvis (slap. Beržas); apskrities policijos vadas, tikros pavardės jis nežinojo (slap. Gandras); (Švenčionių) miesto ir valsčiaus policijos punkto vedėjas Malinauskas (Karvelis); jo pavaduotojas, vyresnysis vachmistras Valys (Lakštingala); žandaras Šležas (Gegutė); Kamajų policijos vadas Petraitis (Papartis); Vilniaus apygardos saugumo (policijos) viršininkas Leleika (Apuokas)⁵⁹⁵.

Neaišku, ar M. Šumauskas tuomet (ir vėliau) iš tiesų nežinojo ar specialiai iškraipė aukščiausių pareigų lietuvių „viršininkų“ pavardes. Pasakytina, kad jis niekad jų Maskvai nepranešė ir nepatikslino⁵⁹⁶.

1944 m. kovo 11 d. įvykusiame Griko (S. Apyvalos) susitikime su lietuvių nacionalistų atstovais šie pateikė duomenų apie P. Plechavičiaus Vietinės rinktinės formavimą⁵⁹⁷. Tai buvo sovietams svarbi ir patikima (gauta iš nacionalistų „viršūnių“) karinė ir politinė informacija.

M. Šumauskas minėtojoje kovo 16 d. šifruotėje A. Sniečkui rašė, kad su „viršininkijos“ pagalba buvo vykdoma operacija, bandant paimti gyvą (Švenčionių) apskrities komisarą: „Mūsų žmonės atvyko į jo įstaigą 10 minučių pavėlavę, jis buvo išvažiuavęs“. M. Šumauskas vylėsi, kad operacija „tikriausiai pavyks“⁵⁹⁸.

Operacijos detalės ryškėja iš S. Apyvalos atsiminimų. Vokietį „komisarą“ nutarta pagrobti gyvą tarnyboje, lėktuvu nugabenti į „Didžiąją žemę“ (t. y. sovietų užnugarį), esą „tegul ten atsiskaito už savo darbus“, be to, buvo svarbu paimti kuo daugiau dokumentų. Operaciją vykdė kovo 15 d., trečiadienį, kai vokietis priiminėjo valstiečius dėl prievolių. Į Švenčionis atvykti mažai sovietinių partizanų grupei buvo pavojinga.

595 Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. kovo 26 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 411, l. 49.

596 M. Šumausko minimas Juodagalvis – (Jonas) Juodvalkis, žr. *Naujoji Lietuva*, 1943, saus. 1; Gandras – Steponas Derbutas. Iki 1943 m. rudens jis ėjo Mažeikių apskrities policijos vado pareigas, tada paskirtas Švenčionių apskrities policijos vadu vietoj A. Kenstavičiaus, kuris išvyko į Mažeikius, žr. Susikeitė policijos vadai, *Žemaičių žemė*, 1943, lapk. 20; Malinauskas, matyt, Aleksas Malinauskas, ėjo įvairias vadovaujančias pareigas Švenčionių apskrities policijoje, žr. Švenčionių apskrities policijos vado A. Kenstavičiaus 1943 m. vasario 4 d. įsakymas nr. 6, LCVA, f. R-721, ap. 3, b. 8, l. 6; Albertas Valys – 1942 m. vachmistras Pabradės ir Adušišio policijos punktuose, nuo 1943 m. sausio 1 d. į tas pat pareigas perkeltas į Švenčionis, žr. Švenčionių apskrities policijos tarnautojai 1942 m. sausio 2 d., LCVA, f. R-721, ap. 3, b. 5, l. 1; Švenčionių apskrities policijos vado A. Kenstavičiaus 1943 m. sausio 5 d. įsakymas, *ten pat*, b. 8, l. 2; Petraitis (Jonas Petraitis) – Kamajų policijos punkto vedėjas, žr. sovietinių partizanų paimto į nelaisvę policininko L. Drangausko 1943 m. lapkričio 5 d. parodymus, LYA, f. 3377, ap. 1, b. 436, l. 58; Leleika (Aleksandras Lileikis) – lietuvių saugumo policijos Vilniaus apygardos viršininkas.

597 Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. kovo 16 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 410, l. 431. Pateiktais duomenimis, P. Plechavičius surinko 25 tūkst. savanorių, jų užsiregistravo dar daugiau, bet vokiečiai nepriėmė, nes buvo leidę mobilizuoti tik 10 tūkst. Plechavičius pareikalavo ginklų ir aprangos, vokiečiai – 75 tūkst. (vyrų) darbams į Vokietiją. Plechavičius su tuo neva nesutiko, jam gresia suėmimas. Švenčionių apskrityje į Vietinę rinktinę nebuvo nė vieno savanorio (turėjo būti paimti 1225 žmonės) ir kt.

598 *Ten pat*, b. 411, l. 431.

Todėl operacijos dieną nutarta „kur nors toliau nuo Švenčionių organizuoti mūsų ar užpuolimą“, kad lietuvių policija būtų išprovokuota išvykti, iš miesto būtų išvestos „ir kai kurios kariuomenės dalys“. Sutarta, kad operacijos dieną iš pat ryto sovietinių partizanų dalinys pradės netikrą operaciją prieš Daugėlišio valsčiaus centrą⁵⁹⁹.

1944 m. kovo 19 d. įvyko dar vienas abiejų pusių atstovų susitikimas. „Derantis“ su „nacionalistų“ atstovais, su S. Apyvala dalyvavo Lietuvos SSR NKGB operatyvinės grupės vadovas J. Vildžiūnas, lietuviams „nacionalistams“ atstovavo Švenčionių apskrities viršininko pavaduotojas J. Juodvalkis (Beržas), Švenčionių apskrities policijos vadas S. Derbutas (Gandras), A. Valys (Lakštingala).

J. Vildžiūnas svarstyty klausimus pranešime vadovybei formulavo taip:

1. Bendra aktyvi kova su vokiečiais ir jų priemonėmis Lietuvoje;
2. Vokiečiams traukiantis iš Lietuvos bendromis jėgomis neleisti griauti miestų ir gyvenamųjų vietovių, taip pat neleisti išvežti Lietuvos gyventojų ir turto;
3. Aktyvi kova su lenkų „legionu“ ir lenkų nacionaliniu pogrindžiu;
4. Akcentuoti (lietuvių) nacionalinio pogrindžio dėmesį, kad jo spaudoje ir žodinėje propagandoje būtų nutrauktas šmeižtas prieš SSRS⁶⁰⁰.

Panašiai svarstyty klausimus 1944 m. balandžio 7 d. ataskaitoje A. Sniečkui formulavo ir S. Apyvala. Tik jis labiau pabrėžė „bendrą kovą“ su „lenkų legionierių ginkluotomis bandomis“, lenkų palėpinėmis buržuazinėmis organizacijomis“ ir „imperialistinėmis užmačiomis į Vilniaus kraštą“ (šį punktą pateikė kaip 2-ąjį derybų punktą). S. Apyvala rašė apie reikalą išvengti tarp sovietinių Lietuvos partizanų ir „lietuvių nacionalistų“ „broliško kraujo praliejimo“. Visus minėtuosius derybų klausimus S. Apyvala pateikė kaip svarbiausius klausimus, (pasiūlytus) „iš mūsų pusės“⁶⁰¹. Iš esmės, matyt, sovietinė pusė „deryboms“ pateikė tik paskutinį klausimą.

M. Šumauskas esminius „derybų su nacionalistų atstovais“ teiginius A. Sniečkui išdėstė keletyje šifruočių⁶⁰², pranešė, kad J. Juodvalkis VLIK vardu prašė kontaktų su sovietine Lietuvos vyriausybe Maskvoje, perdavė gautą tikslią informaciją apie VLIK ir apsievienijusias devynias politines sroves⁶⁰³, apie tai, kad J. Juodvalkis turi nurody-

599 S. Apyvala, Partizaninis judėjimas Švenčionių apskrityje 1942–1944 metais. „Vilniaus“, Kosto Kalinausko vardo, Vytauto vardo, „Žalgirio“ būrių veikla 1942–1944 metais: atsiminimų stenograma. Redagavo Juozas Gaisrys ir Bronius Bitinas 1958–1959 m. LTSR Ministrų Taryboje, LYA, f. 3377, ap. 22, b. 11, l. 126.

600 LTSR NKGB 4 skyriaus įgaliotinio vyr. lt. Gusevo 1944 m. kovo 26 d. pažyma, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 7, l. 184.

601 LYA, f. 1, ap. 1, b. 42, l. 26–35; *Lietuva Antrajame pasauliniame kare*, p. 611.

602 Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. kovo 26 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 411, l. 52. Prie teksto A. Sniečkus 1943 m. kovo 29 d. užrašė rezoliuciją, kurioje LPJŠ žvalgybos skyriaus viršininkui B. Baranauskui nurodė, remiantis radiogramomis (publikacijoje tai dok. nr. 13–17), parengti raštą SSRS NKGB viršininkui V. Merkulovui, o jo kopiją pasiūsti [VKP(b)] CK.

603 1943 m. lapkričio 25 d. Kaune įkurta VLIK iš tikrųjų sudarė devynių partijų ir rezistencinių sąjūdžių atstovai. VLIK savo atstovus turėjo: Krikščionių demokratų partija, Darbo federacija, Socialdemokratų

mą ryšių su sovietine puse nenutraukti, kad apie Juodvalkio ryšius su partizanais „žinoma Vilniuje ir Kaune“. Įdomu, kad M. Šumauskas atskyrė tai, ką J. Juodvalkis „derybose“ kalbėjo VLIK ir ką „savo“ vardu, siūlė tarpusavyje nekariauti, kartu aktyviai kovoti prieš vokiečius, pranešė „slaptažodį“, kad sovietiniai partizanai galėtų „judėti“ (t. y. jiems nebūtų trukdoma veikti). M. Šumauskas pranešė, kad nutarta aktyviai kovoti su lenkų „legionieriais“ ir „lenkų imperialistiniu pogrindžiu, siekiančiu atplėšti nuo Lietuvos Vilnių“⁶⁰⁴. Jis informavo apie VLIK nusistatymą neduoti (neleisti mobilizuoti) vokiečiams 100 tūkst. darbininkų iš Lietuvos, net ir tuo atveju, jeigu jie panaudotų jėgą. Kita vertus, M. Šumauskas pabrėžė, kad „buržuaziniai nacionalistai“ visomis jėgomis stengsis atkurti „buržuazinę Lietuvą“. Nelikus jokioms viltims atkurti „buržuazinę Lietuvą“, „nacionalistai“ esą pereis į jų pusę, tuo „išpirks kaltę prieš Tarybų valdžią ir aktyviai įsijungs į Tarybų valdžios darbą“, visos senosios partijos susikompromitavusios, taip pat 1926 m. „demokratija ir fašizmas“ ir kt.⁶⁰⁵

Be M. Šumausko pranešimų A. Sniečkui, dar išsamesnis sovietinis šaltinis apie sovietinių partizanų „derybas“ su lietuvių „nacionalistų“ atstovais yra S. Apyvalos 1944 m. balandžio 7 d. derybų ataskaita.

Pasak M. Šumausko, pirmuoju „derybų“ klausimu – dėl aktyvios kovos su vokiečių okupantais ir jų agentais – „visi dalyvavusieji derybose susitarė teigiamai“, išskyrus Apuoką (A. Lileikį). Po „derybų“ sutartis pradėjo veikti. Tačiau patys lietuvių „nacionalistai“ aktyviai ir atvirai kovoti su vokiečiais neketino, jie aiškino, kad tokiu atveju jiems tektų palikti tarnybą, jų vietas užimtų „žmonės, kuriems nerūpi Lietuvos ateitis“, padedami „naujų administratorių“, vokiečiai visai nualintų Lietuvą.

Antruoju klausimu – lietuvių nacionalistai „pilnumoje pasisakė kovoti su lenkais imperialistais ir pasižadėjo teikti visas žinias, kokios pas juos bus tuo klausimu“.

Trečiuoju klausimu – kuo galėdami stengsis sutrukdyti vokiečiams alinti kraštą. O vokiečiams traukiantis, su ginklu rankose pasipriešins gyventojų evakuacijai, miestų ir kitų gyvenamųjų vietovių naikinimui. Jie taip pat priešins visomis jėgomis Raudonajai armijai ir esą tik tada nustos kovoti, kai matys, kad kovoti – beprasmiška.

Ketvirtuoju „derybų“ klausimu susitarti nepavyko. „Nacionalistų“ atstovai esą aiškino: jeigu per nelegalią spaudą būtų sustabdyta „šmeižtų kampanija prieš Tarybų valdžią“ Lietuvoje, vokiečių gestapas stotų į aktyvią kovą su Lietuvos „buržuazine palėpe“, o dabar gestapas laikosi pasyviai. Antra vertus, esą jiems tokia propaganda

partija, Tautininkų sąjunga, Valstiečių liaudininkų sąjunga, Lietuvių nacionalistų partija, Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga (LLKS), Lietuvių frontas (LF), Lietuvių vienybės sąjūdis.

604 Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. kovo 27 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 411, l. 66.

605 Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. kovo 27 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 411, l. 64.

ЛИТОВСКИЙ ШТАБ ПАРТИЗАНСКОГО ДВИЖЕНИЯ

СНЯТИЕ КОПИЙ воспрещается

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

ШИФРОВКА вх. № 536

Поступила в 6 отделение „ 28 „ Марта 1944 г. „ 21 “ час. „ 30 “ мин.

Расшифр. „ 29 „ Марта „ 06 “ час. „ 00 “ мин.

Из *р/с 529*

Куда и кому *Штаб. Сигнус.*

Для отметок

Продолжение ш/т 13х.ч. ...

*От имени Штабкома просит установить кон-
такт между Штабкомом и нашими партизанами
в Москве. Штабком, обладающий данными,
приказом ему свести к Трикасам не терять, о его
связях знает Вильмотс и Качнас.*

*Дальше говорит от имени своего узла. Догово-
рились между собой не воевать, совместно актив-
но бороться против немцев, отпустить арестованного
Бернште, который на улице узнал из ее мест-
ности бойцовский, помогали спрятать немцев, уда-
новским путем для перехода наших партизан. Актив-
но бороться против польских легионеров и польского
контрпартизанского штаба, стремиться ата-
ковать Вильмотс от Литвы.*

*картинка
29.11.44*

*Мер.м 378
27.03.*

*Продолжение ш/т
Качнас.*

Расшифровал *Меринин*

- Отп. / экз. Экз. № 1 тов. *Сигнус*
- Экз. № 2 тов.
- Экз. № 3 тов.
- Экз. № 4 тов.
- Экз. № 5 тов.

ПОДЛЕЖИТ ВОЗВРАТУ
ЧЕРЕЗ 48 час.
В 6 ОТДЕЛ. ЛИТОВ. ШТАБА
ПАРТИЗАНСКОГО ДВИЖЕНИЯ

Начальник 6-го отделения Меринин

M. Šumausko siųstos į Maskvą teštinės šifruotės fragmentas apie užmegztą ryšį su lietuvių tautinio pogrindžio atstovais (LYA, f. 1, ap. 1, b. 411, l. 66).

labai naudinga kaip įrankis pagrindiniams siekiams – atkurti „bužuažinę“ (nepriklausomą) Lietuvą.

S. Apyvala Beržą (J. Juodvalkį) apibūdino kaip politiškai „labai stiprų ir išsilavinusį žmogų, didelį lietuvių tautos patriotą“, Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto (VLIK) narį. Apie pirmąsias derybas jis darė pranešimą VLIK. „Vyriausiasis komitetas“ įpareigojo Beržą toliau vesti derybas, jokių būdu nenutraukti ryšių ir stengtis palaikyti ryšį su sovietine Lietuvos vyriausybe Maskvoje.

S. Apyvala iš atminties citavo J. Juodvalkio derybose pasakytus žodžius: „Jeigu tarybų santvarka Lietuvoje nebūtų buvusi prieš karą, tai dabar visa Lietuvos tauta nekantriai lauktų Raudonosios Armijos, visokeriopai padėtų partizanams. Tačiau tarybų santvarka Lietuvoje visai susikompromitavo. Nieko nebuvo daryta, kas parašyta įstatymuose. Įstatymai esą buvo labai geri, tokia santvarka tiko plačioms Lietuvos masėms, bet visa liaudis (tauta) skaudžiai nusivylė tarybų santvarka. Prasidėjo masiniai išvežimai, kurie labiausiai paveikė liaudį. Nemažą pasipiktinimą tarybų santvarka sukėlė didelis skaičius žydų ir „vostočnikų“⁶⁰⁶ tarybų valdžios aparate. Jie nesuprato ir galbūt nenorėjo suprasti Lietuvos liaudies interesų.

S. Apyvalos tvirtinimu, Apuokas (A. Lileikis) „derybose“ pareiškė kalbėjęs su Lietuvos kariuomenės pulkininku, kuris priklausė VLIK ir turi „liaudies“ pasitikėjimą. Šis pulkininkas norėtų kalbėtis su Raudonosios armijos lietuviškojo dalinio (t. y. lietuviškosios divizijos) karininku, Smetonos laikais buvusiu ne žemesnio laipsnio kaip majoras. Svarbiausi klausimai susitikus būtų parengimas bendro plano kovai su vokiškaisiais okupantais, jiems traukiantis iš Lietuvos. S. Apyvala spėjo, kad tokio susitikimo tikslas – žvalgyba. „Nacionalistams“ esą svarbu žinoti smulkias žinias apie sovietinį užnugarį ir Raudonosios armijos lietuviškąjį dalinį, mat (Lietuvos kariuomenės) senieji karininkai galėtų smulkiai papasakoti apie padėtį.

S. Apyvala teigė, kad „derybos“, nors ir ne iš karto, tapo atviros, „nacionalistai“ neslėpė netgi savo užmojų prieš Raudonąją armiją. Jau per pirmąjį susitikimą kaip svarbiausias buvo iškeltas klausimas, kad nuo „jų ir mūsų veiksmų“ kuo mažiausiai nukentėtų lietuviai. Derybose dalyvavęs karininkas pasižadėjo nekariauti su „lietuviškaisiais partizanais“ ir anksčiau, jeigu būtų išgirdęs lietuviškai kalbant, niekuomet nebūtų davęs įsakymo atidengti į juos ugnį⁶⁰⁷.

Sunku pasakyti, kaip tiksliai S. Apyvala nušvietė derybų su lietuvių nacionalistais detales. Deja, kitų, nesovietinių, šaltinių nėra.

606 Taip prieš karą vadinti iš „rytų“ – Sovietų Sąjungos į Lietuvą atsiųsti kompartijos, sovietų valdžios ir kt. pareigūnai, įvairių ūkio šakų „specialistai“.

607 Visą S. Apyvalos ataskaitą žr. R. Zizas, Antinacinė rezistencija: Lietuvių nacionalinio ir sovietinio pogrindžio Lietuvoje ryšiai 1943–1944 m. sovietinio pogrindžio dokumentuose, *Lietuva Antrajame pasauliniame kare*, Vilnius, 2007, p. 609–615.

M. Šumauskas (taip pat ir J. Vildžiūnas) savo vadovybes Maskvoje informavo apie 1944 m. kovo 21 d. įvykusį „dar vieną“ susitikimą su Kamajų policijos viršininku Petraičiu (Paparčiu) ir leitenantu Skaržinsku⁶⁰⁸. Susitikimą galima vertinti kaip praktišką prieš porą dienų pasiektų susitarimų realizavimą – susitarti su lietuvių policijos ir savisaugos (policijos) bataliono vadovybe, kaip išvengti „tarpusavio karo“, kad lietuviai „neliestų“ J. Vildžiūno ir M. Šumausko žmonių (t. y. netrukdytų jiems veikti), o šie „neliestų“ „lietuvių nacionalistų“ žmonių. Iš J. Vildžiūno pranešimo vadovybei matyti, kad susitikimas įvyko „lietuvių iniciatyva“. M. Šumauskas pabrėžė, kad „derybos“ vyko itin draugiškoje aplinkoje („atsisveikindami atsibučiavome“ ir kt.)⁶⁰⁹.

M. Šumauskas raštu pasiūlė VLIK nutraukti „šmeižtus“ jų pagrindinėje spaudoje prieš bolševikus. Beržas (J. Juodvalkis) manė, kad nutraukti propagandą prieš sovietinius partizanus jie negalės, nes tai „prieštarautų svarbiausiems (jų) siekiams“, tačiau pažadėjo svarstyti.

S. Apyvalos ir M. Šumausko pranešimai A. Sniečkui rodė, kad susitikus buvo aptartos ir suderintos vokiečių pareigūnų Švenčionyse pakartotinio likvidavimo akcijos detalės (J. Vildžiūnas savo vadovybei apie akciją nepranešė).

Sovietiniai partizanai šią akciją 1944 m. kovo 24 d. 13 val. Švenčionyse sėkmingai įvykdė. Sovietinių partizanų grupė, kurią sudarė Matis (S. Andriukaitis), Mičeika (V. Dvarionas), Viršila (K. Štukevičius), Geležiuonas (V. Bovšys), Semionovas ir Sokolovas, kabinete nušovė du vokiečių pareigūnus – F. Ohlį ir E. Heinemanną. Kad būtų pretekstas iš Švenčionių išvesti lietuvių policiją, sovietiniai partizanai vėl inscenizavo ginkluotą akciją – šį kartą Striūnaičio miestelio užpuolimą. Operacija Švenčionyse įvykdyta „lenkų partizanų vardu“⁶¹⁰.

Sovietinių partizanų šaltiniuose „komisaru“ vadinamas F. Ohlis (Fritz Ohl) buvo vokiečių įstaigos (*Deutsche Kreisdiensstelle*) Švenčionyse vadovas (*Kreislandwirtschaftsfuhrer*), Ernstas Heinemannas – jo pavaduotojas. Jie veikė Švenčionių krašte kaip Vilniaus apygardos komisaro įgaliotiniai, rūpinosi daugiausia žemės ūkio prievolėmis; pagal užimamas pareigas jie buvo aukšti vokiečių okupacinės valdžios pareigūnai. Tai rodytų ir toks faktas: okupacinė valdžia nužudytų F. Ohlio ir E. Heinemanną palaikys atgabeno į Vilnių ir 1944 m. kovo 28 d. iškilmingai palaidojo vokiečių karių kapinėse Vingio parke⁶¹¹ (F. Ohlio pavardė iškalta

608 Matyt, kalbama apie Jurgį Skaržinską, lietuvių policijos bataliono karininką (vyresnįjį leitenantą). 1944 m. pradžioje, užsimezgas kontaktams su sovietų partizanais, jis buvo 7-ojo lietuvių savisaugos bataliono kuopos vadas; 1944 m. vasarą pasitraukė į Vakarų.

609 KGB 1944 m. kovo 26 d. pažyma, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 7, l. 186; Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. kovo 28 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 411, l. 61.

610 Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. kovo 25 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 411, l. 41 (dokumente Olnas, o ne Ohlis); S. Apyvala, Žalgirio partizanų būrio veikla..., *ten pat*, f. 3377, ap. 3377, b. 11, l. 127–129.

611 *Naujoji Lietuva*, 1944, kov. 29.

čia 2000 m. pastatytame paminkle Pirmajame ir Antrajame pasauliniuose karuose žuvusiems kariams atminti).

Šiai sovietinių partizanų įvykdytai akcijai neprilygo jokia kita iki tol įvykdyta akcija Lietuvoje. A. Sniečkus ją įvertino kaip „žygdarbį“, Lietuvos KP(b) CK vardu pasveikino pasižymėjusį Matį (S. Andriukaitį), nurodė akcijoje dalyvavusius sovietinius partizanus pristatyti vyriausybiniam apdovanojimams. Jis įpareigojo LPJŠ Informacijos ir žvalgybos skyriaus viršininką B. Baranauską skubiai paruošti pranešimą SSRS Informaciniam biurui, SSRS NKGB viršininkui V. Merkulovui, o kopiją pasiųsti (VKP(b) CK)⁶¹².

Sovietinių partizanų Lietuvoje vadovai karo metais rašytuose šaltiniuose liudija, kad vokiečių pareigūnų nužudymo Švenčionyse operacija buvo įvykdyta dalyvaujant aukštiesiems „lietuvių nacionalistų“ – nacionalinio pogrindžio, lietuviškosios administracijos ir policijos – pareigūnams. Beje, apie tai rašo ir lietuvių nacionalinio pogrindžio Rytų Lietuvoje dalyvis V. Maldžiūnas. Atsiminimų knygoje jis tvirtina, kad sovietinių partizanų smogiamosios grupės maršrute į Švenčionis buvo išdėstyti nacionalinio pogrindžio žmonės ir sutartais ženklais sovietų partizanams signalizavo: kelias į Ohlio įstaigą yra saugus⁶¹³.

Tačiau galima kalbėti apie dar didesnę „lietuvių nacionalistų“ vaidmenį Švenčionių operacijoje. Jų, o ne sovietinių partizanų, sumanymas buvo pati šios operacijos idėja. Pirmiausia tai atvirai liudija V. Maldžiūnas: pradžioje galvota iš nacionalinio pogrindžio vyrų sudaryti kovinę grupę ir, palankiai situacijai pasitaikius, įvykdyti nuosprendį vokiečių pareigūnams. Tačiau „kažkuriam sąmokslu vadovui“ kilo sumanymas pasiūlyti sovietiniams partizanams įvykdyti prieš Ohlį bendrą operaciją; pasiūlymas perduotas. „Antroji pusė“ sumanymui pritarė ir mielai sutiko dalyvauti⁶¹⁴.

Pokariu sovietų pogrindžio vadovai atsiminimuose šią antivokišką akciją „pasisavino“, „lietuvių nacionalistų“ vaidmenį sumenkino ar išvis nutylėjo. S. Apyvala neskelbtuose atsiminimuose tvirtino, kad Ohlio likvidavimas buvo vienas iš klausimų, apie kurį „visą laiką galvojome“, esą apie tai su A. Valiu (eiliniu „nacionalistų“ atstovu) jis kalbėjo atvirai, o su „nacionalistų viršininkijos“ atstovu Švenčionių apskrities policijos viršininku S. Derbutu „lyg tarp kitko“⁶¹⁵.

M. Šumauskas atsiminimų knygoje taip pat teigia puoselėjęs mintį, kad „sužvėrėjęs fašistas“ Ohlis neturi išvengti „teisingo keršto“. Esą iš pradžių jis ilgai galvojęs,

612 A. Sniečkaus 1944 m. kovo 26 d. šifruotė Kazimierui (M. Šumauskui), LYA, f. 1, ap. 1, b. 401, l. 281; *ten pat.*

613 V. Maldžiūnas, *Išaugau Vilnijoje*, p. 151.

614 *Ten pat.*, p. 150.

615 S. Apyvala, *Žalgirio partizanų būrio veikla...*, l. 125.

kam galėtų papasakoti „savo idėją“, pagaliau ryžęsis tai iškelti partijos Šiaurės srities komitete, kur ir nuspręsta nubausti nuožmųjį fašistą⁶¹⁶.

Pasak V. Maldžiūno, tai, ką „prirašė“ Apyvala, Urbanavičius ir Šumauskas, tėra jų vaizduotės kūrinys ir begėdiškas melas. Jie visiškai nutylėjo, kad operacija atlikta lietuviškajai administracijai pasiūlius ir glaudžiai su ja bendradarbiaujant⁶¹⁷.

Apie tai, kad „lietuvių nacionalistams“, o ne sovietinio pagrindžio vadovams priklausė akcijos Švenčionyse idėja, galima spręsti ir iš kai kurių sovietų šaltinių. Antai A. Sniečkus 1944 m. balandžio pradžioje reiškė susirūpinimą, kad lietuvių „buržuaziniai nacionalistai“ gali mėginti juos panaudoti prieš lenkus, taip „silpnindami ir vienus, ir kitus“, kad „įvykiais Švenčionyse galbūt siekta tokio tikslo“, kad „lenkų atžvilgiu mes turime turėti savarankišką poziciją“⁶¹⁸.

M. Šumauskas po Švenčionyse įvykdytos akcijos A. Sniečkų ne kartą įtikinėjo, kad sovietiniai partizanai laikysis „savistovios linijos“ tiek lietuvių, tiek lenkų atžvilgiu, kad „mes darysime tai, kas naudinga mums“, „jeigu jausime, kad mus nori kur tai įvelt, neisime“. M. Šumauskas A. Sniečkui rašė, kad jo vadovaujami partizanai esą „teisingai supranta svarbiausius uždavinius“, „buržuaziniai nacionalistai“ „mūsų ant meškerės nepagaus“ ir kt.⁶¹⁹ Taigi iš A. Sniečkaus ir M. Šumausko žodžių galima spręsti, kad tai, kas įvyko Švenčionyse, nebuvo sovietinių partizanų savarankiška, „savistovi linija“, lietuvių „buržuaziniai nacionalistai“ „įvėlė“ sovietinius partizanus ten, kur jiems nederėjo įsivelti.

Savotiškas, netiesioginis to įrodymas yra ir ta aplinkybė, kad apie vokiečių pareigūnų likvidavimo akciją Švenčionyse nepranešė SSRS propagandos ruporas – Informacijos biuras, sovietinė spauda.

Žydų rašytojas Š. Kačerginskis su Baltarusijos ir Lietuvos sovietiniais partizanais vyko į operacijas, savo kūriniuose aprašė kovos akcijas. M. Šumauskas jo kūrybą „partizanų paštu“ siuntė į Maskvą A. Sniečkui. Š. Kačerginskis parašė apsakymą ir apie F. Ohlio nužudymą, pavadintą „Vidury baltos dienos“. Tačiau nėra duomenų, kad šis rašytojo kūrinys būtų paskelbtas ar kaip nors kitaip panaudotas sovietų propagandoje⁶²⁰. Pasakytina ir tai, kad akcijoje dalyvavę sovietiniai partizanai negavo ypatingų sovietinių vyriausybinių apdovanojimų.

616 M. Šumauskas, *Gyvenimo prasmė*, Vilnius, 1975, p. 200–201, 207.

617 V. Maldžiūnas, *Išaugau Vilnijoje*, p. 151.

618 A. Sniečkaus 1944 m. balandžio 5 d. šifruotė Kazimierui (M. Šumauskui), Jurgiui (G. Zimanui), LYA, f. 1, ap. 1, b. 401, l. 337–338.

619 Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. gegužės 28 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 42, l. 14 ir kt.

620 Š. Kačerginskis, *Vidury baltos dienos*: į rusų k. vertė I. Rivoša ir A. Kacenbogenas, LYA, f. 1, ap. 1, b. 34, l. 28–40; apie Š. Kačerginskį žr. Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. birželio 4 d. laišką A. Sniečkui, *ten pat*, b. 42, l. 20.

Visa tai, be abejo, lėmė pernelyg ženklus lietuvių „buržuazinių nacionalistų“ dalyvavimas ir vaidmuo Švenčionių operacijoje.

Tai buvo kiek vėlesnio laikotarpio, pasikeitusio požiūrio į šį įvykį rezultatas. 1944 m. kovą vokiečių pareigūnų krauju aplaistyti ryšiai tarp sovietinio ir lietuvių nacionalinio pagrindžio atstovų tęsėsi. Kovo pabaigoje M. Šumauskas A. Sniečkui rašė, kad ketina ryšius su „nacionalistais“ išplėsti, dar kartą siūlė ir G. Zimanui Pietryčių Lietuvoje (Eišiškių aps.) užmegzti ryšį su jų atstovais⁶²¹. A. Sniečkus sutiko. Kad ryšys su S. Apyvala būtų operatyvesnis, jis siūlė būtinai aprūpinti pastarąjį „racija“ (radijo siųstuvu), netgi manė, kad ir pačiam M. Šumauskui būtų tikslinga nuvykti „arčiau Griko“ (t. y. arčiau Švenčionių aps.). A. Sniečkus priminė, kad derbas reikia vesti atsargiai, kad S. Apyvala „pats neįkliūtų ir nepraverstų visos organizacijos“, neiššifruotų jėgų. Apie ryšius su „lietuvių nacionalistais“ neturėjo būti viešinama net tarp sovietinių partizanų.

A. Sniečkus pranešęs G. Zimanui (lietuvių saugumo policijos) Eišiškių apskrities viršininko slaptažodį informavo G. Zimaną apie S. Apyvalos ryšius su Švenčionių apskrities „aukštais nacionalistų veikėjais, o per juos ir su vilniškiais“. Esą toliau „nustatinėjamas kontaktas“, ruošiamos konkrečios priemonės prieš vokiečius. Jis rekomendavo G. Zimanui ryšiams su Eišiškių apskrities viršininku užmegzti pasiūsti „tvirtą lietuvi“, pazonduoti bendrų veiksmų prieš vokiečius galimybę. A. Sniečkus nurodė savo jėgų „neiššifruoti“, derėtis atsargiai, jų neviešinti, apie eigą informuoti⁶²².

1944 m. kovą Maskvoje netgi buvo ketinimų derėtis su lietuvių „nacionalistais“ („į pagalbą tam darbui, kurį Grikas pradėjo“) atsiųsti žmonių. Tokią galimybę A. Sniečkus, matyt, svarstė su NKGB Lietuvos SSR vadovybe. Tačiau problema buvo ta, kad sovietinė Lietuvos vadovybė tokių žmonių neturėjo. Matyt, kalba ėjo apie Boliaus (B. Baranausko) siuntimą į vokiečių užnugarį, tačiau jis tuo laiku buvo Maskvoje, o „stipresnių kadru“ neturėjo. A. Sniečkus siūlė M. Šumauskui išsiversti su vietoje turimais žmonėmis, glaudžiau bendradarbiauti ir koordinuoti darbą su J. Vildžiūnu⁶²³.

A. Sniečkus 1944 m. kovo 31 d. M. Šumauskui ir G. Zimanui dar kartą nurodė laikytis atsargumo priemonių: ryšiui su nacionalistais paskirti specialius žmones, juos izoliuoti nuo partinių organizacijų ir partizanų. Nacionalistų nepriimti į savo aplinką⁶²⁴.

621 Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. kovo 28 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 411, l. 61.

622 A. Sniečkaus 1944 m. kovo 29 d. šifruotė, *ten pat*, b. 401, l. 300–301.

623 A. Sniečkaus 1944 m. kovo 12 d. laiškas Kazimierui (M. Šumauskui), LYA, f. 1771, ap. 7, b. 119, l. 17.

624 A. Sniečkaus 1944 m. kovo 31 d. šifruotės Kazimierui (M. Šumauskui) ir Jurgiui (G. Zimanui), *ten pat*, b. 401, l. 314, 315.

Ir vietoje žmonių nebuvo. M. Šumauskas sutiko, kad ryšiui su „nacionalistais“ reikalingi „specialūs žmonės“ – „tvirti lietuviai“, tačiau tokių buvo tik keletas ir tie patys „nuolat žūsta“⁶²⁵.

G. Zimanas A. Sniečkui operatyviai atsakė, kad su Eišiškių saugumo (policijos) viršininku nedelsdamas užmegs ryšį, teigė, kad „priėjimą“ prie jo turi gerą, jį domino ryšių su „nacionalistais“ Švenčionių apskrityje detalės, ar Griakas (S. Apyvala) derybas veda atvirai kaip tarybinis partizanas ir kt.⁶²⁶ A. Sniečkus atsakė, kad S. Apyvala ir J. Vildžiūnas derybose dalyvauja kaip „tarybiniai partizanai ir komunistai“. Jis G. Zimaną dar kartą detaliai informavo apie derybų Švenčionių apskrityje svarbiausius momentus: „nacionalistai“ prašo ryšių su Lietuvos SSR vyriausybe Maskvoje, apie derybas „žino Kaunas ir Vilnius“, su „reikalu“ susipažinęs ir Vilniaus apygardos (lietuvių) saugumo (policijos) viršininkas Lileikis. Švenčionyse grupė dieną nužudė vokiečių apskrities komisarą ir jo pavaduotoją kabinete. Nužudymas įvykdytas kaip lenkų partizanų aktas. Tai reikia laikyti paslapyje⁶²⁷.

1944 m. kovo pabaigoje–balandžio pradžioje sovietinių partizanų ir lietuvių nacionalistų derybos Švenčionių apskrityje vėl susikomplicavo. Kovo 29 d. sovietinis partizanas Lesnojus (V. Kudaba) susitiko su Beržu (J. Juodvalkiu) ir jo žmonėmis. Šie jį išpėjo, kad į jo buvimo rajoną atvyko vokiečių ir lietuvių kareiviai. V. Kudaba uždelsė išvykti, kitą dieną pateko į pasalą, buvo sužeistas į koją ir gyvas pateko į nelaisvę. M. Šumauskas, pasinaudodamas užmegztais kontaktais su „nacionalistais“, stengėsi jį išgelbėti. V. Kudaba turėjo Beržo (J. Juodvalkio) laišką sovietiniams partizanams⁶²⁸.

Kiek vėliau M. Šumauskas papasakojo V. Kudabos žūties aplinkybes ir pastangų jį išgelbėti detales, kai kurios gana įdomios: jį iš kulkosvaidžio sunkiai į kojas sužeidė vokietis kareivis. Lietuviai jį paguldė į 7-ojo (savisaugos) bataliono ligoninę, „vokiečių prie jo neprileido“. Bataliono gydytojas norėjo amputuoti koją, tačiau V. Kudaba nesutiko ir mirė nuo gangrenos. Jo prašymu, Beržo (J. Juodvalkio) laišką lietuviai

625 Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. balandžio 3 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 411, l. 126.

626 Jurgio (G. Zimano) 1944 m. kovo 31 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 411, l. 101. Lietuvių saugumo policijos Eišiškių rajono viršininkas tada buvo S. Ulbinas (sovietinių partizanų šaltiniuose jo pavardė rašoma Ulpinas). Matyt, G. Zimanas turėjo galvoje „priėjimą“ prie jo per Eišiškių apskrities lietuviškojoje administracijoje (mokesčių inspekcijoje) dirbusią Pirčiupių kaimo gyventoją Marytę Uždavinytę, palaikiusią ryšius su sovietiniais partizanais, teikė jiems įvairių žinių, spaudą, medikamentus ir kt.; žr. A. Barausko, J. Olekos, S. Filipavičiaus po karo rašytus atsiliepimus apie ją, LYA, f. 12, ap. 1, b. 1, l. 1, 2, 5. S. Ulbinas M. Uždavinytę, jos tėvus ir dar keletą žmonių 1944 m. birželio 3 d. išgelbėjo iš vokiečių sudegintų Pirčiupių (Naujųjų Pirčiupių) „mirties žiedo“, kai buvo nušauta ir sudeginta 119 kaimo žmonių. Galbūt turimi galvoje ir kiti sovietinių partizanų ryšiai su lietuviškosios administracijos pareigūnais Eišiškėse ir kitur Pietryčių Lietuvoje.

627 A. Sniečkaus 1944 m. balandžio 1 d. šifruotė Jurgiui (G. Zimanui), *ten pat*, b. 401, l. 322.

628 Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. balandžio 2 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 411, l. 131.

kareiviai suplėšė ir sutrypė sniege. M. Šumauskas sakė, jei V. Kudaba būtų likęs gyvas, būtų galėjęs jį „atsiimti“⁶²⁹.

1944 m. pradžioje NKGB Lietuvos SSR vadovybė J. Vildžiūnui nurodė savo veikloje pagrindinį dėmesį skirti: 1) generalinių tarėjų, intendantų ir kitų aukštas pareigas užimančių valdžios pareigūnų likvidavimui; 2) „rimtos“ agentūros lietuvių ir lenkų nacionaliniuose pagrindiniuose verbavimui. Taip pat pabrėžta, kad NKVD-NKGB vadovybei Maskvoje reikalingi ne „atsitiktiniai“ ir „paviršutiniški“, o „išsigytos“ vertingos agentūros duomenys⁶³⁰. Analogiškus nurodymus turėjo ir A. Sniečkaus partizanai.

Nepaisant to, 1944 m. balandžio pradžioje sovietinė pusė ryšius ir kontaktus su lietuvių „nacionalistais“ pradėjo stabdyti. Pagal nurodymus iš Maskvos tai vyko NKGB „linija“. Dėl tariamo pavojaus J. Vildžiūnui uždrausta susitikinėti su „nacionalistų“ atstovais. Lyg ir apgailestaudamas, kad jam tenka ryšius ir „derybas“ su „nacionalistais“ nutraukti, jis prašė paspartinti darbui su jais paruoštų žmonių atsiuntimą⁶³¹.

A. Sniečkus 1944 m. balandžio 2 d. nurodė M. Šumauskui skubiai pranešti apie S. Apyvalos vedamas „derybas“ ir visa, kas su jomis susiję, kiek vėliau klausė, ar neišdavė Lesnojaus (V. Kudabos) „nacionalistai“. Vėl prisimintas minėtasis Šležas, kuris esą melavo sakydamas, kad neva M. Gedvilas jį paliko Lietuvoje⁶³².

A. Sniečkus ir kiti buvę komunistinio pagrindžio veikėjai Lietuvoje turėjo didelę ir skaudžią patirtį santykiuose su Lietuvos valstybės saugumu, kurio agentūra buvo infiltravusi nelegalią Lietuvos kompartiją. Tuo aiškintinas A. Sniečkaus ir kitų sovietinių vadovų įtarumas ir atsargumas palaikant ryšius su „lietuvių nacionalistais“.

Tačiau, matyt, tai nebuvo svarbiausia priežastis, dėl kurios buvo stabdomi kontaktai su „nacionalistais“. Nurodymai juos stabdyti atėjo iš SSRS vadovybės.

1944 m. balandžio pradžioje SSRS NKGB vadovas V. Merkulovas iš A. Sniečkaus pareikalavo informacijos apie kontaktus su lietuvių „nacionalistais“. A. Sniečkus glaustai apibūdino kontaktų eigą ir rezultatus⁶³³.

Matyt, V. Merkulovo nuostatos dėl kontaktų su „lietuvių nacionalistais“ atsispindi LSSR NKGB operatyvinės grupės viršininko A. Guzevičiaus 1944 m. balandžio 6 d. rašte A. Sniečkui. Čia įvertinti užsimezgę su „nacionalistais“ ry-

629 Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. balandžio 5 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 411, l. 155.

630 NKGB Lietuvos SSR operatyvinės grupės 1944 m. sausio 4 d. pažyma, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 7, l. 129.

631 NKGB Lietuvos SSR operatyvinės grupės 4-ojo skyriaus 1944 m. balandžio 1 d. pažyma, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 7, l. 191. Vietoj žodžio „nacionalistai“ dokumente vartojamas žodis „triušiai“ (*kroliki*).

632 A. Sniečkaus 1944 m. balandžio 2 d. ir 5 d. šifruotės Kazimierui (M. Šumauskui), *ten pat*, b. 401, l. 131, 339.

633 LKP(b) CK sekretoriaus A. Sniečkaus raštas SSRS NKGB komisarui V. Merkulovui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 28, l. 119.

šiai: „Tai žaidimas. Jo tikslas, matyt, kontržvalgyba ir žvalgyba.“ A. Guzevičius išsakė susirūpinimą, kad „gestapas“ pergudraus sovietinių partizanų „parlamentarus, jis siūlė A. Sniečkui derybas su „nacionalistais“ apriboti „iki minimumo“, joms vesti skirti tik asmenis, susipažinusius su saugumo policijos ir gestapo „gudrybėmis“⁶³⁴.

Veikiausiai nugalėjo požiūris, kad baigiantis karui santykiuose su „buržuaziais nacionalistais“ buvo pernelyg toli nueita.

A. Sniečkus „iš viršaus“ buvo priverstas apriboti kontaktus su „nacionalistais“. S. Apyvalai užbaigiant aktyvų ryšių etapą, nurodyta parašyti minėtąją 1944 m. balandžio 7 d. ataskaitą.

Beje, sovietinei pusei traukiantis iš „derybų“ su „nacionalistais“, „kalčiausias“ liko S. Apyvala. M. Šumauskas laiške A. Sniečkui kaltino jį pernelyg dideliu susižavėjimu Beržu (J. Juodvalkiu) ir kitais jo žmonėmis, nors esą nė vienas iš jų neketino „nuoširdžiai“ bendradarbiauti „būsimos Tarybų Lietuvos labui“, esą S. Apyvala įžvelgė „galimumą net padėtį fronte pakeisti vokiečiams traukiantis“ (matyt, turėtas galvoje su nacionalinio pagrindžio atstovais svarstytas „sukilimas“ prieš vokiečius). Anot M. Šumausko, S. Apyvalą „reikėjo pataisyti“, ir dabar jis „jau galvoja teisingai“⁶³⁵.

Matyt, tai reiškė ir sovietinio pagrindžio vadovybės atsitraukimą nuo S. Apyvalos žodinių pokalbių ir „susitarimų“ su nacionalinio pagrindžio atstovais dėl bendrų antivokiškų veiksmų. Bendradarbiavimas su „buržuaziais nacionalistais“ netilpo į „klasių kovos“ ir kitas politines sovietines dogmas. Kaip matyti iš LPJŠ „priemonių plano“, kaip sovietiniam pagrindžiui elgtis karo veiksmų Lietuvos teritorijoje atveju vokiečiams traukiantis iš Lietuvos, „užkietėję nacionalistai“ turėjo būti žudomi, savisaugos būrių, policijos dalinių, lietuvių ir lenkų pagrindinių karinių organizacijų veikla paralyžiuojama, imantis „specialių“ priemonių, šalinant (likviduojant) jų vadovybę ir kt.⁶³⁶ Taigi Raudonajai armijai „vaduojant“ Lietuvą, „buržuaziniai nacionalistai“ turėjo būti įvairiomis priemonėmis neutralizuojami ir naikinami, o ne bendradarbiaujama su jais.

Kokias išvadas iš kontaktų ir ryšių su sovietinio pagrindžio atstovais darė lietuvių nacionalinio pagrindžio atstovai? Istoriografijoje esama teiginių, jog lietuvių pagrindžio vadovybė jau 1944 m. pavasarį turėjo rimtų duomenų, kad „bolševikų atėjimas“, t. y. Lietuvos sovietinė reokupacija, realu ir neišvengiama⁶³⁷. Matyt, to-

634 LYA, f. 1771, ap. 7, b. 100, l. 8–9.

635 M. Šumausko 1944 m. gegužės 28 d. laiškas A. Sniečkui, *ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 42, l. 14 ir kt.

636 *Ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 2, l. 22.

637 *Ten pat*; K. Drunga (Valiulis), Lietuviškoji rezistencija, *Laisvės kovų archyvas*, t. 14, Kaunas, 1995, p. 142.

kia išvada daryta iš minimų ryšių su sovietinio pagrindžio atstovais Rytų Lietuvoje, Švenčionių apskrityje.

Anot VLIK nario J. Deksnio, 1944 m. pavasarį (apie kovo mėnesį) VLIK savo atstovą Stokholme (Švedijoje) A. Vokietaitį įpareigojo sužinoti Vakarų žvalgybų nuomonę apie artimiausių karinių ir politinių įvykių raidą, ar bolševikų grįžimas į Lietuvą galimas ir neišvengiamas, ir kt. Gautas bolševikų atėjimą ir sovietinės okupacijos perspektyvą patvirtinantis atsakymas, nors, pasak J. Deksnio, A. Vokietaičio, nenorėjusio žlugdančiai paveikti „tautos moralę“, žinia į Lietuvą buvo raminama⁶³⁸.

A. Sniečkus, suprasdamas kontaktų svarbą sovietiniam ginkluotam pagrindžiui, matyt, gynė jų tęstinumą ir reikalingumą, matyt, ryšiai su „nacionalistų“ atstovais nebuvo visiškai „minimalūs“. Tai galima spręsti iš LKP(b) CK skyriaus vedėjo D. Šupikovo 1944 m. liepą, tuoj pat po „išvadavimo“, rašytų pažymų VKP(b) CK. D. Šupikovas, tarp kitų kaltinimų, A. Sniečkui prikišo ir jo nepakankamai principingą ir ryžtingą poziciją „buržuazinių nacionalistų“ atžvilgiu vokiečių okupacijos metais. Kaip kaltinimas A. Sniečkui vertintinas ir jo teiginys, kad daugelyje išvaduojų Lietuvos apskričių veikia „ginkluoti teroristiniai būriai“. Matyt, neatsitiktinai D. Šupikovas išskyrė Švenčionis: „Švenčionių rajone šiose grupėse yra beveik po tūkstantį ginkluotų žmonių.“⁶³⁹

Nors ir retai, S. Apyvalos susitikimai su Švenčionių apskrities „nacionalistų“ atstovais tęsėsi. 1944 m. balandžio 29 d. jis susitiko su Gandru (S. Derbutu). Šis pasiūlė sovietiniams partizanams susitikti su stovinčiu Dūkšte 2-ojo (policijos) bataliono vadu Kazakevičiumi, tačiau pastarasis „kalbėtis su komunistais“ nepanoro. S. Apyvala iš S. Derbuto gavo šrifto, popieriaus, blankų dokumentams, nelegalių laikraščių, spaustuvinių dažų.

1944 m. birželio pradžioje A. Sniečkus vėl prisiminė įvykius Švenčionių apskrityje. Jis klausė, ar buvo vykdomi suėmimai tarp gyventojų ir „nacionalistų“ po Švenčionių komisarų nužudymo, kokie buvo šio akto padariniai? A. Sniečkus taip pat klausė, kokios pozicijos „nacionalistai“ laikosi dėl paskutinių įvykių ir mobilizacijos? S. Apyvala atsakė, kad į Švenčionis buvo atvykęs Vilniaus apygardos komisaras Wulffas ir reikalavo sušaudyti šimtą žmonių, tačiau J. Juodvalkis ir S. Derbutas nesutiko. Nebuvo suimtas nė vienas žmogus⁶⁴⁰.

638 J. Deksnys, Lietuvių buržuaziniai nacionalistai hitlerinės okupacijos metais (1941–1944): informacinis nepublikuotas rankraštis, 1954 m., LYA, f. 3377, ap. 48, b. 995, l. 46–47.

639 Iš LKP(b) CK organizacinio instruktorinio skyriaus vedėjo D. Šupikovo 1944 m. liepos 15 d. informacijos VKP(b) CK „Apie padėtį išvaduojoje iš vokiečių okupacijos Lietuvos TSR teritorijoje“, *ten pat*, f. 3377, ap. 58, b. 854, l. 1–2.

640 A. Sniečkaus 1944 m. birželio 2 d. šifruotė Grikui (S. Apyvalai), *ten pat*, b. 402, l. 190; Griko (S. Apyvalos) 1944 m. birželio 3 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 412, l. 433.

Birželio 11 d. „nacionalistų“ iniciatyva S. Apyvala susitiko su Švenčionių miesto burmistru ltn. Gaižučiu, kuris po kelių dienų jam įteikė lenkų organizacijų dešimties narių sąrašą⁶⁴¹.

Birželio 27 d. S. Apyvala susitiko su Beržu (J. Juodvalkiu) ir apsvarstė tris klausimus, juos S. Apyvala formulavo taip: „nacionalistų požiūris į taikos sudarymą“; jų veiksmai priartėjus Raudonajai armijai; antisovietinės propagandos pristabdymas „nelegaliame laikraštyje“⁶⁴².

J. Juodvalkis S. Apyvalą informavo, kad vokiečiai 1944 m. liepos pradžioje ketina vykdyti mobilizaciją⁶⁴³. Jau parengti blankai 102 (tūkst.) žmonių ir „daug kalėjimų“ asmenims, kurie veda agitaciją prieš mobilizaciją, įkalinti. Esą nacionalistai per savo laikraščius ir žodžiu ragina (lietuviškus) dalinius nekovoti su Raudonąja armija. J. Juodvalkis pakartojo nuostatą vokiečių represijų atveju priešintis visomis jėgomis. Jis neva išsakė „nacionalistų“ įsitikinimą, kad, atėjus Raudonajai armijai, NKVD sunaikins 50 proc. Lietuvos gyventojų. S. Apyvala įtikinėjo, kad „taip nebus“. J. Juodvalkis tikino, kad VLIK pagal galimybes silpnina antisovietinę propagandą, tačiau tie laikraščiai, kuriuose, vokiečiams verčiant, rašoma prieš sovietus, „tarp valstiečių neplatinami“.

Atrodytų, sovietinei pusei ypač svarbi turėjo būti J. Juodvalkio pateikta informacija apie tai, kad VLIK į atvirą kovą su Raudonąja armija nestos, pasitrauks į pogrindį ir kt.⁶⁴⁴

Bene paskutinis S. Apyvalos susitikimas su „lietuvių nacionalistų“ atstovais Švenčionių apskrityje įvyko 1944 m. birželio pabaigoje. J. Juodvalkis S. Apyvalą su pažindino su, jo žodžiais tariant, Vilniaus apygardos (lietuvių) nacionalistų teroristinės grupės vadu kapitonu Kavoliūnu (eseru), asmeniškai pažinojusiu A. Sniečkę (esą kartu kalėjo kalėjime). Kavoliūnas susitikime su S. Apyvala liepos 1 d. pasiūlė „bendromis jėgomis likviduoti lenkų nacionalistų viršūnėlę Švenčionių apskrityje“, esą jie turi daugiau kaip tūkstantį ginkluotų pogrindžio žmonių. S. Apyvala prašė nedelsiant pranešti, ką jam daryti⁶⁴⁵.

A. Sniečkus S. Apyvalai liepė nepasiduoti „lietuvių nacionalistų“ „gudrybėms“, apskritai nutraukti ryšius su jais. Jo nuomone, „lietuviai nacionalistai“ siekia panau-

641 Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. gegužės 9 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 412, l. 104; Griko (S. Apyvalos) 1944 m. birželio 17 d. ir 28 d. šifruotės LPJŠ, *ten pat*, b. 413, l. 44, 200.

642 Taip S. Apyvalos šifruotės tekste. Kadangi J. Juodvalkis priklausė Lietuvių fronto organizacijai, galima manyti, kad kalbama apie jos leistą laikraštį *Į laisvę*.

643 Matyt, turimas galvoje Lietuvos pirmojo generalinio tarėjo P. Kubiliūno 1944 m. birželio 10 d. išleistas potvarkis „Dėl šaukimo karo tarnybon“, pagal kurį nuo birželio 28 d. Lietuvoje turėjo būti vykdoma visuotinė mobilizacija. Praktiškai ji nevykdėta.

644 Griko (S. Apyvalos) 1944 m. birželio 28 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 413, l. 200.

645 Griko (S. Apyvalos) 1944 m. birželio 29 d. šifruotė (žaiabas), *ten pat*, b. 413, l. 204.

doti juos kovodami su lenkais, nenori kartu kovoti su vokiečiais⁶⁴⁶. Taigi sovietinio pogrindžio ryšiai su lietuvių pogrindžio atstovais turėjo būti galutinai nutraukti.

Kaip klostėsi sovietinio ir lietuvių nacionalinio pogrindžio ryšiai Pietryčių Lietuvoje?

M. Afoninas 1944 m. balandžio pabaigoje A. Sniečkų informavo apie pasikeitimą laiškais su Trakų komendantu majoru Novaku⁶⁴⁷. Šis dėkojo sovietiniams partizanams už „dovanas“ (laikraščius, knygas, cigaretes), pageidavo susitikti su partizanų atstovais. Nesigaudydamas partijos politikoje „buržuazinių nacionalistų“ atžvilgiu, M. Afoninas prašė atsiųsti iš sovietų užnugario (lietuviškosios) divizijos „žinomą karininką“ – pulkininką arba majorą (matyt, „deryboms“). Kaip „labai reikalingos“ M. Afoninas taip pat prašė „šviežios politinės ir grožinės literatūros“⁶⁴⁸.

G. Zimanas nurodytais būdais, matyt, neužmezgė ryšių su Eišiškių apskrities „viršininkija“, su „lietuvių nacionalistais“ – nacionalinio pogrindžio ir lietuvių policijos atstovais – mezgė savo kanalais.

Jau 1943 m. rudenį G. Zimanas susisiekė su generolu T. Daukantu. Tada, steigiantis ginkluotai vietinei savisaugai, kovai su sovietiniais partizanais ginklavosi ir Merkinės gimnazistai. Kaip tvirtina atsiminimuose vienas iš sovietinių partizanų vadovų Pietryčių Lietuvoje J. Grigonis, G. Zimanas nusiuntė gimnazijos vadovybei laišką ir priekaištavo, kad jaunimas verčiamas tarnauti „amžiniems lietuvių tautos priešams vokiečiams“. Į laišką atsiliepė gimnazijos mokytojas T. Daukantas ir pareiškė norą susitikti su sovietinių partizanų atstovais; susitiko su G. Zimanu. G. Zimanas siūlė „nuginkluoti gimnaziją“, pagal galimybes prisidėti prie kovos su okupantais vokiečiais, padėti užmegzti ryšį su lietuvių policija. Užmegztus ryšius sovietinis partizanas J. Grigonis vadina „paliaubų sutartimi“ su „nacionalistais“. Sovietiniai partizanai įsipareigojo nešaudyti į Merkinės policininkus, o policija pažadėjo informuoti sovietinius partizanus apie gresiančius vokiečių „medžiokles“ ir kt. Sutartis galiojo iki pat vokiečių okupacijos pabaigos⁶⁴⁹.

646 A. Sniečkaus 1944 m. liepos 1 d. šifruotė Kazimierui (M. Šumauskui), Grikui (S. Apyvalai), *ten pat*, b. 402, l. 339.

647 Taip dokumente. Matyt, turėtų būti (Juozas?) Navikas, 1941 m. jis buvo Trakų apskrities viršininkas (žr. LCVA, f. R-500, ap. 1, d. 3, l. 82). Petro (M. Afonino), vieno iš partizanų vadų Rūdninkų girioje, radiogramoje kalbama apie lietuviškosios komendantūros steigimą Trakuose 1944 m. pavasarį organizuojant Lietuvos vietinę rinktinę (tokios komendantūros steigtos visose Lietuvos apskrityse). KGB šaltiniuose majoras J. Navikas minimas kaip Vilniuje veikusios Karo tarybos – lietuvių nacionalinio pogrindžio karinės organizacijos – narys, žr. J. Juškos 1945 m. birželio 2d. parodymai KGB, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 114, l. 123, 125. Taigi šiuos sovietinių partizanų ir Vietinės rinktinės komandanto J. Naviko Trakų apskrityje ryšius galima laikyti kontaktų tarp nacionalinio ir sovietinio pogrindžių atstovų sudėtine dalimi.

648 Petro (M. Afonino) 1944 m. balandžio 25 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 411, l. 428.

649 J. Grigonio atsiminimai, užrašyti R. Šarmaičio 1951 m., LYA, f. 3377, ap. 3377, b. 362, l. 6–9. J. Grigonis tvirtina, kad T. Daukantas net buvo sutikęs partizanų lėktuvu nuskristi į Maskvą ir ten per radiją paraginti Lietuvos gyventojus kovoti prieš okupantus vokiečius, *ten pat*, l. 7.

Matyt, G. Zimano ryšiai su generolu T. Daukantu buvo nutrūkę. 1944 m. birželio pradžioje jis A. Sniečkui vėl rašė apie užmegztus ryšius⁶⁵⁰. T. Daukantas nusiteikęs gana draugiškai, užtikrina, kad bus „tarybinis“, tačiau, anot G. Zimano, praktiškai naudos iš jo iki tol buvo mažai, jį stengtasi panaudoti ryšiams su inteligentija⁶⁵¹. T. Daukantas, panašiai kaip ir J. Juodvalkis Švenčionių apskrityje, kontaktavusius su juo sovietinius partizanus neva tikinęs, jeigu lietuvių inteligentija būtų tikra, kad po karo Sovietų Lietuva turės daugiau savarankiškumo, jos dalis būtų sovietų valdžios pusėje. G. Zimanas prašė atsižvelgti į šį „momentą“ sovietinėje agitacijoje⁶⁵².

1944 m. gegužę ir birželį „vietos policija“ kai kur Pietryčių Lietuvoje priėmė sovietinio pagrindžio siūlymą „dėl bendrų ginkluotų veiksmų prieš vokiečius“, šiems vykdant žmonių gaudynes. „Derybos“ su policija buvo tęsiamos (didelį demoralizuojantį poveikį policijai ir visai okupuotos Lietuvos visuomenei turėjo vokiečių 1944 m. gegužės 15 d. pradėtas Lietuvos vietinės rinktinės karių nuginklavimas ir karių represavimas).

1944 m. gegužės pabaigoje „susitarta“ su Merkinės policijos „įgula“ (nuovada), birželio pradžioje užmegzti ryšiai su Kapčiamiesčio policijos nuovados viršininku, vėliau, birželio 24–25 d., įvyko susitikimas su juo, susitarta „daugeliu klausimų“⁶⁵³. T. Daukantas padėjo G. Zimanui susisiekti su lietuvių policijos vadu Alytuje. Kiek vėliau sovietinių partizanų Pietryčių Lietuvoje vadovai pranešė apie santykių ir ryšių su „nacionalistais“ plėtrą: su (Alytaus aps.?) policija susitarta per stambias vokiečių surengtas gyventojų gaudynes veikti kartu, be to, policija žadėjo padėti kovojant su „baltaisiais lenkais“. Sovietiniai partizanai turėjo būti informuoti apie rengiamas vokiečių akcijas prieš juos. Policija pranešdavo apie „išdavikus“, išleisdavo suimtus sovietinius partizanus ir jų šeimų narius, nebuvo jokių provokacijų.

650 Kalbama apie Lietuvos kariuomenės generolą, valstybės ir visuomenės veikėją Teodorą Daukantą (1884–1960 Argentinoje). Vokiečių okupacijos metais jis dėstė Vilniaus universitete, vėliau gyveno Merkinės apylinkėse (Bingelių k.), mokytojavo Merkinės gimnazijoje. Sovietinių šaltinių vertinimu, jis dirbo žymų „nacionalistinių“ darbų tarp vietinio jaunimo. A. Sniečkus 1944 m. pradžioje siūlė G. Zimanui „apgalvoti priemones, kaip pagrobti šį generolą“. G. Zimanas iš anksčiau pažinojo T. Daukantą; ši ir kitos aplinkybės lėmė, kad jo santykiai su sovietiniais partizanais išliko palyginti korektiški; žr. LYA, f. 1, ap. 1, b. 28, l. 118; b. 401, l. 147; f. 1308, ap. 1, b. 2, l. 4. Apskritai T. Daukanto ir G. Zimano santykiai buvo kita nacionalinio ir sovietinio pagrindžių kontaktų atšaka, o sovietinio pagrindžio šaltiniuose nėra plačiau ir nuosekliau dokumentuota.

651 LPJŠ 1944 m. birželio 23 d. pažyma, parengta remiantis G. Zimano šifruotėmis, LYA, f. 1, ap. 1, b. 60, l. 23.

652 LPJŠ 1944 m. birželio 23 d. pažyma, parengta remiantis G. Zimano šifruotėmis, *ten pat*, l. 23.

653 Jurgio (G. Zimano) 1944 m. gegužės 22 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 412, l. 266; Jurgio (G. Zimano) ir Rimonio (V. Sakalausko) 1944 m. gegužės 27 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, l. 319; Jurgio (G. Zimano) 1944 m. gegužės 30 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, l. 357; Rimonio (V. Sakalausko) 1944 m. birželio 14 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 413, l. 51; LPJŠ pažymos, parengtos remiantis J. Olekos ir M. Miceikos šifruotėmis, LYA, f. 1, ap. 1, b. 60, l. 16, 26–27.

Sovietinių partizanų ir lietuvių policijos ryšiai pasiekė tokį lygį, kad lietuviai policininkai sutiko susprogdinti „kai kuriuos“ saugomus tiltus. G. Zimanas prašė A. Sniečkaus „padėti“ tolu⁶⁵⁴.

G. Zimanas 1944 m. birželio 25 d. A. Sniečkų informavo, kad „vietiniai nacionalistai“ pasiūlė susitikti su jų vadovais. G. Zimanas pabrėžė, „nors turime šio tokio pagrindo abejoti šių pasiūlymų rimtumu, sutikome susitikti“. Jis „nacionalistams“ ketino pateikti drąsą ir radikalią „platformą“ deryboms: iš pradžių susitaria dėl bendrų veiksmų vykstant vokiečių paskelbtai mobilizacijai, „abi pusės“ kviečia karo prievolininkus nepaklusti mobilizacijai ir kariniams įsakymams. Jeigu vokiečiai surengia gaudynes, veikia bendrai su ginklu rankoje, sukuria bendrus štabus. Susitarimo laikotarpiu lietuvių policija, (kaimų) savi-saugininkai, kurie dažniausiai yra nacionalistų įtakoje, ir partizanai nepuldinėja vieni kitų. Nacionalistai nutraukia antisovietinius išpuolius savo spaudoje. G. Zimanas prašė nurodymų⁶⁵⁵.

A. Sniečkus neprieštaravo bendriems veiksams su „nacionalistais“ organizuojant kovą su vokiečiais, tačiau nurodė, kad jokių būdu negalima daryti pavaldžius „nacionalistams“ savo žmones ir ypač būrius. Į bendrus štabus reikia skirti atskirus žmones, štabai turi veikti savarankiškai⁶⁵⁶.

Sovietinio pogrindžio šaltiniai nėra patikimi, jų teiginiai verčia diskutuoti, ginčytis. Taigi pateikta archyvinė medžiaga rodo, kad 1944 m. Rytų ir Pietryčių Lietuvoje nacionalinio ir sovietinio pogrindžių atstovai palaikė ryšius, abiejų pogrindžių bendromis pastangomis netgi įvykdyta antivokiškų akcijų.

F. Ohlio ir jo pavaduotojo tragišką likimą galėjo lemti jį pasiekusios žinios apie draugiškus lietuvių ir sovietinių partizanų kontaktus⁶⁵⁷. Bendresne prasme vokiečių pareigūnų nužudymas, bandymas akciją pavaizduoti kaip įvykdytą lenkų pogrindžio jėgų buvo „lietuvių nacionalistų“ mėginimas pakenkti gerėjusiems vokiečių ir lenkų santykiams. Apskritai abu pogrindžius vienijo antilenkiškumas.

Sunku pasakyti, kieno įgalioti J. Juodvalkis ir kiti nacionalinio pogrindžio atstovai derėjosi su sovietinių partizanų atstovais, koku lietuvių nacionalinio pogrindžio organizaciniu lygiu jų derybinės nuostatos ir veiksmai buvo sankcionuoti. Ar tikrai jie turėjo įgaliojimus vesti derybas VLIK vardu? Sovietinių partizanų vadovų S. Apyvalos, M. Šumausko teiginiai tai lyg ir patvirtintų. J. Juodvalkis tikrai nebuvo

654 Jurgio (G. Zimano) 1944 m. liepos 1–2 d. šifruotės LPJŠ, *ten pat*, b. 413, l. 243–244.

655 Jurgio (G. Zimano) 1944 m. birželio 25 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 413, l. 154.

656 A. Sniečkaus 1944 m. birželio 27 d. šifruotė Jurgiui (G. Zimanui), *ten pat*, b. 402, l. 314.

657 V. Maldžiūnas, *Išaugau Vilnijoje*, p. 149–150.

VLIK narys, jis priklausė katalikiškai Lietuvių fronto organizacijai, buvo jos karinio Kęstučio padalinio Švenčionių apskrities štabo narys⁶⁵⁸.

Sovietinių atstovų nuostatos rodo, kad antinacinės kovos uždaviniai buvo glaudžiai siejami, suplakami su Lietuvos sovietinės reokupacijos, sovietizavimo uždaviniais, jiems netgi skirtas prioritetas dėmesys. „Lietuvių nacionalistų“, o ne sovietinės pusės atstovai kėlė nacionalinės svarbos klausimus apsiginti nuo vokiečių mobilizacijos, apsaugoti gyventojus, jų gyvybę ir turtą, vokiečiams traukiantis iš Lietuvos.

Objektyviai nacionalinio pagrindžio ryšius su sovietiniu pagrindžiu lėmė anti-vokiškos nuotaikos, demoralizuojantis ir neišvengiamai artėjantis Vokietijos pralaimėjimas, nacistinės okupacijos pabaiga.

Sovietinis pagrindis neišnaudojo bendradarbiavimo su nacionaliniu pagrindžiu galimybių, politiniais sumetimais vengė bendradarbiauti antivokiškoje kovoje, plėsti ryšių. Taip ir liko neišgirstas nacionalinio pagrindžio atstovų pageidavimas ir siūlymas užmegzti tiesioginius ryšius su „vyriausybe Maskvoje“ ar „derybas pakelti į aukštesnį lygį“.

Be abejo, nacionalinis pagrindis bijojo atsilenkančios iš Rytų sovietinės armijos, tačiau ne ką mažiau grėsmių kėlė besitraukiantys vokiečiai. Lietuvoje vokiečiai daug žiaurumo parodė traukdamiesi iš okupuotų teritorijų Rytuose (net iš kaimyninės Baltarusijos). Okupuotos Lietuvos visuomenėje buvo pasklidęs įsitikinimas, kad ir Lietuvoje, panašiai kaip Baltarusijoje ir Rusijoje, gali būti vykdoma prievartinė gyventojų evakuacija, griaunami miestai, naikinami karinės ir ūkinės reikšmės objektai, išvežamos materialinės ir kultūrinės vertybės, ir t. t. Be abejo, bijota ir savanoriško masinio gyventojų traukimosi į Vakarų – kraštas neturėjo ištuštėti sovietų kolonizacijai. Visas šias problemas sprendžiant, o Rytų Lietuvoje neutralizuojant ir lenkų pagrindžio jėgas, matyt, galvota net apie bendrus veiksmus su raudonaisiais partizanais, kaip palankiaisiais sąjungininkais. Deja, tokios buvo istorinės tikrovės realijos.

658 J. Juškos 1945 m. rugsėjo 7 d. parodymai, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 114, l. 131.

5. Sovietų ir lenkų pogrindis Lietuvoje: sąjungininkai ir nesutaikomi priešai

Vokietijos okupacijos metais Rytų ir Pietryčių Lietuvoje veikė ginkluotas nacionalinis lenkų pogrindis. Pirmosios lenkų karinės pogrindžio organizacijos Vilnijoje ėmė kurtis dar 1939 m. spalį, kai Vilnių užėmė Raudonoji armija. Iš pradžių labai margas – įvairių politinių orientacijų, susiskaldęs ir neturintis centralizuotos vadovybės, vėliau jis susivienijo ir tapo pavaldus Ginkluotos kovos sąjungos (*Związek walki zbrojnej, ZWZ*) Vilniaus apygardos vadovybei, kuri savo ruožtu buvo pavaldi ZWZ Vyriausiajai komendantūrai Varšuvoje. ZWZ 1942 m. vasarį buvo pavadinta Armija krajova (*Armia Krajowa, AK*). Ji buvo pavaldi Lenkijos vyriausybei Londone ir įgyvendino šios politinius ir karinius tikslus. Šalia karinės organizacijos AK, veikė Lenkijos Respublikos Vyriausybės įgaliotinio kraštui aparatas, kuris vadovavo pilietiniam pasipriešinimui, slapta kūrė būsimos Lenkijos valstybės valdžios ir valdymo organus, vykdė politinę emigracinės vyriausybės politiką ir atitinkamą propagandą. Lietuvoje veikusios lenkų pogrindžio jėgos pasižymėjo griežtu antilietuvišku nusistatymu⁶⁵⁹.

Nereikia užmiršti, kad, vykdydami okupacinę politiką Lietuvoje, vokiečiai lenkus diskriminavo stipriau negu lietuvius, baltarusius ar rusus, dar žiauresnė negu lenkų politika vykdyta tik žydų ir čigonų atžvilgiu. Tai lėmė lenkų tautos antinacinį pasipriešinimą.

Brutalios vokiečių okupacinės politikos fone gerėjo lenkų gyventojų simpatijos SSRS. 1941 m. vasarą tarp Lenkijos emigracinės vyriausybės ir SSRS pasirašyta tarpvalstybinė sutartis. Rytų Lietuvos ir Vakarų Baltarusijos gyventojai lenkai simpatizavo besislapsčiusiems karo belaisviams, sovietiniams partizanams ar net juos palaikė. 1941–1942 m. sovietinių partizanų besiformuojančios struktūros veikė Dieveniškų, Turgelių, Jašiūnų apylinkėse ir kitur. 1943 m. pabaigoje–1944 m. pradžioje šios apylinkės tapo išimtinai lenkų AK veiklos rajonais, lenkų partizanų „respublikomis“. Sovietiniai partizanai iš jų išstumti.

„Išorės“ veiksnys abiejų pogrindžių tarpusavio santykiams susikomplicuoti buvo 1943 m. pradžios ir pavasario įvykiai: SSRS pergalingas Stalingrado mūšis, po kurio Stalinas neabejojo, kad Lenkijoje pavyks įtvirtinti palankų SSRS režimą, kilęs skandalas dėl tragiškų įvykių Katynėje (čia 1940 m. Stalino įsakymu sušaudyta apie 22 tūkst. SSRS internuotų lenkų karių, daugiausia karininkų). 1943 m. balandį SSRS vadovybė nutraukė diplomatinius santykius su Lenkijos emigracine vyriausybe (reikalavusia Katynės įvykių tarptautinio tyrimo). Atsivėrė sovietinių partizanų ir lenkų Armijos krajosvos priešiškų santykių perspektyva.

659 A. Bubnys, Lenkų pogrindžio požiūris į Lietuvos valstybingumą 1939–1944 metais, *Lietuva Antrajame pasauliniame kare*, p. 104–105.

Ginkluotas lenkų pagrindis (Armija krajova) kovojo už 1939 m. Lenkijos valstybės atkūrimą. Siekdami šių tikslų, lenkų partizanai kovojo su visais priešais – vokiečiais, lietuviais, sovietiniais partizanais⁶⁶⁰.

Nuo 1943 m. pavasario ir vasaros santykiuose su lenkais pradeda dalyvauti ir reikštis į Vakarų Baltarusijos miškus atvykusi Lietuvos sovietinių partizanų vadovybė – Lietuvos KP(b) CK operatyvinė grupė, jos vadovai M. Šumauskas, G. Zimanas, M. Miceika ir kiti. Jie pradėjo atidžiai stebėti vokiečių užnugario gyvenimą ir radijo siųstuvais į Maskvą perdavinėti operatyvią informaciją. Lenkų pagrindžio jėgų veiklos stebėjimas nuo pat pradžių buvo vienas iš svarbiausių žvalgybinės veiklos klausimų.

G. Zimanas, 1943 m. vasarą atvykęs į Naručio miškus, susipažino su lenkų pagrindžio spauda (laikraščiu *Niepodlegosc*), asmeniškai susitiko su lenkų nacionalinių partijų vadovais. Jam susidarė įspūdis, kad lenkų „nacionalistai“ siekia patraukti į savo pusę lietuvius bendrai kovai už „nepriklausomas Lenkiją ir Lietuvą Anglijos protektorate“. Jis manė, kad tikslinga aiškinti lietuviams „lenkų reakcijos“ planus, siūlė A. Sniečkui organizuoti (sovietų užnugaryje) komunistinės literatūros, skirtos Vilniui, leidybą⁶⁶¹. Šie G. Zimano teiginiai pateko į LPJŠ žvalgybos ir informacijos duomenų suvestinę CPJŠ: LPJŠ žvalgybos ir informacijos skyriaus viršininkas B. Baranauskas rugpjūčio 4 d. CPJŠ žvalgybos skyriaus viršininkui pulkininkui Anisimovui perdavė G. Zimano informaciją, pridėdamas, kad (Lietuvos) partizanai dirba aiškinamąjį darbą tarp lietuvių apie „lenkų reakcijos“ planus, prašo juos aprūpinti lenkiška (komunistine) literatūra Vilniaus gyventojams⁶⁶². Taigi sovietinius Lietuvos SSR vadovus neramino tariama lenkų ir lietuvių nacionalistų bendrų veiksmų galimybė.

Kiek vėliau G. Zimanas informavo, kad nelegalios lenkų organizacijos Vilniuje turi ryšį su lenkų emigrantų organizacijomis Londone, lenkų partizanams vadovauja „partizanų štabas Varšuvoje“, kad lenkų „nacionalistų“ vadų taktika – organizuotis, kaupiti jėgas, laukti „lemiamo momento“. G. Zimanas vėl prašė lenkiškos literatūros, jo nuomone, svarbu sovietų užnugaryje organizuoti jos leidimą Vilniui, taip pat radijo laidas, skirtas Lenkijai⁶⁶³.

G. Zimanas lenkų „klausimui“ nemažai dėmesio skyrė 1943 m. rugpjūčio 18 d. laiške, rašytame A. Sniečkui jau atvykus į Naručio miškus. Iš jo matyti, kad G. Zimano nuostata lenkų „nacionalistų“ atžvilgiu griežtėja, jis susitiko su sovietinių Bal-

660 Lenkų pagrindžio šaltinis: Solny 1944 m. balandžio raportas, LCVA, f. R-601, ap. 1, b. 24, l. 4.

661 Jurgio (G. Zimano) 1943 m. rugpjūčio 2 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 407, l. 98; Jurgio (G. Zimano) 1943 m. rugpjūčio 18 d. laiškas A. Sniečkui, *ten pat*, b. 437, l. 77.

662 LYA, f. 1, ap. 1, b. 22, l. 44.

663 G. Zimano (Jurgio) 1943 m. rugpjūčio 8 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 407, l. 204.

tarusijos partizanų brigados vadu F. Markovu, gavo iš jo lenkų pagrindžio spaudos, kartu dalyvavo susitikimuose su lenkų Armijos krajojvos vadais. Laiške A. Sniečkui atsiranda G. Zimano neapykanta „lenkų buržuaziniams nacionalistams“. Anot jo, apie laikraštį *Niepodleglosc* grupuojasi nelegalios lenkų organizacijos reakcinės grupės – endekai, pilsudskininkai ir kita „bjaurybė“, laikraščio *motto* „Stalinas ir Hitleris yra dvi vienos piktybės išraiškos“, *Niepodleglosc* laikraštis labiau antisovietinis negu antivokiškas. Kiek palankiau G. Zimanas atsiliepė apie lenkų partizanus, esą jie dabar turi tik vieną tikslą – mušti vokiečių, nerodo savo nusistatymo dėl Vilniaus, Vakarų Baltarusijos ir Vakarų Ukrainos valstybinės priklausomybės. G. Zimano nuomone, lenkų partizanai Naručio miškuose yra silpni, jų kol kas nedaug, jie priversti „slėptis“, kad „nesusipyktų“ su sovietiniais partizanais. Jeigu pavyktų sustiprėti, jie prabiltų visiškai kitaip, dėl to nėra jokių abejonių. Lenkai partizanai „po truputį“ muša vokiečių, bet pasirenka tik labai silpnas jų vietas. Esą naudos iš jų nedaug, bet šiek tiek vis dėlto yra. G. Zimanas abejojo, ar ta nauda atsveria žalą, kuri gali būti padaryta, leidus susidaryti ginkluotai „atkaklių“ Sovietų Sąjungos priešų pajėgai. G. Zimanas teigė, kad negali laiške parašyti savo ir „kaimynų“ (t. y. baltarusių partizanų) nusistatymo lenkų ir kitais klausimais, kad yra rimtų prieštaravimų⁶⁶⁴.

Tuo pat laiku apie santykius su lenkų partizanais A. Sniečkui iš Kazėnų miškų rašė ir M. Šumauskas. Jo nuomonė „lenkų klausimu“ buvo nuosaiki. Esą tarp Rytų Lietuvoje ir Vakarų Baltarusijoje gyvenančių lenkų vyksta tokie procesai, kaip ir visoje Lietuvoje. M. Šumausko žiniomis, Vilniuje veikia slapto lenkų generalinio štabo atstovas – aukšto rango lenkų kariškis; jis vadovauja visoms lenkų „nacionalistinėms“ organizacijoms. Vilnius laikomas lenkų veikimo centru. M. Šumauskas taip pat nemažai rašė apie *Niepodleglosc* laikraštį, jo nuomone, Stalino palyginimas su Hitleriu laikraštyje pasirodė tik tada, kai nutrūko SSRS santykiai su Sikorskio vyriausybe, iki tol „nieko antitarybiško“ laikraštyje nebuvo, jis „ugdė neapykantą vokiečiams“. M. Šumauskas padarė plačius išrašus iš *Niepodleglosc* paskelbto straipsnio „Lietuva vakar, šiandien ir rytoj“; jis teigė, kad „maža saujelė lenkų tarnauja vokiečiams“, o lenkų dauguma smarkiai nusistačiusi prieš juos. Nemažai lenkų daugumos nori nepriklausomos „buržuazinės, aiškiai antisovietinės“ Lenkijos atstatymo. Dalis lenkų veržiasi į kovą su vokiečiais. Ši aplinkybė ir tai, kad Vilnijoje vis labiau plečiasi sovietinis (baltarusių ir „mūsų“, t. y. lietuvių) partizaninis judėjimas, į kurį gali įsilieti ir „lenkų masės“, esą verčia lenkų nacionalistus organizuoti partizanų (legionierių) būrius. Lenkų „nacionalistai“ jau turi sudarę gan stiprų būrį Naručio ežero rajone, prie jo rugpjūčio pradžioje prisidėjo sukilę Danilovičių policininkai lenkai. Šis „legionas“ (būrys) leidžia laikraštį *Dekada Zolnierska*, nori su sovietiniais parti-

664 G. Zimano (Jurgio) 1943 m. rugpjūčio 18 d. laiškas A. Sniečkui, *ten pat*, b. 32, l. 60–61.

zanais „dirbti ir gyventi“ geruoju, tačiau „užkulisuose“ kalba apie akimirką, kada galės juos išvyti iš Vilnijos žemių ir neįsileisti Raudonosios armijos⁶⁶⁵.

M. Šumauskas rašė apie Braslavo (Breslaujos) apylinkėse atsiradusią „savą lenką“ (Mročkovskį), seniai padedantį sovietiniams partizanams; jis pradėjo organizuoti lenkų būrį, į kurį ešą žmonės veržiasi iš „visų pusių“. Tai bus „savistovus lenkiškas partizanų būrys“, kuris kelia sau uždavinį kovoti su vokiečiais, taip pat su tais lenkais, kurie trukdo kovoti su vokiečiais. Taigi M. Šumauskas pritarė sovietinio lenkų partizanų būrio sudarymui. Anot jo, šio būrio organizatoriai nėra jokie „marksistai“, todėl ešą labai svarbu būryje turėti stiprią „savo“ vadovybę, kitaip jis galėjo patekti „lenkų nacionalistų“ įtakon. M. Šumauskas pabrėžė, kad G. Zimanas taip pat pritaręs lenkiško būrio sudarymui, tačiau jis, M. Šumausko tvirtinimu, „nenorėjo duoti žmonių“ tame lenkų partizanų būryje veikti. M. Šumauskas prašė A. Sniečkaus nurodymų⁶⁶⁶. Pastaroji aplinkybė rodytų, kad M. Šumauskas ir G. Zimanas neturėjo išankstinių veiklos ir taktikos direktyvų dėl lenkų pogrindžio.

Baltarusijos miškuose veikusi Lietuvos SSR NKGB operatyvinė grupė, vadovaujama J. Vildžiūno, 1943 m. vasarą iš savo vadovybės Maskvoje gavo nurodymus surinkti išsamius duomenis apie lenkų pogrindžio struktūrų veiklą, jų organizaciją, pavaldumą, veiklos tikslus, vadovybę, lenkų nuotaikas ir santykius vokiečių ir „mūsų“ (t. y. sovietų) atžvilgiu. Beras (J. Vildžiūnas) įpareigotas pateikti savo samprotavimus ir pasiūlymus, siekiant organizuoti veiklą tarp lenkų, išsiaiškinti jų pasirengimą ir galimybes „padėti mums“⁶⁶⁷ (t. y. sovietams).

J. Vildžiūnas NKGB vadovybę Maskvoje informavo, ešą nuo 1943 m. rugpjūčio pradžios nelegalios lenkų organizacijos ruošiasi sukilimui, skiriami sričių ir rajonų štabai, vadovaujantys asmenys, disponuojama didelėmis pinigų sumomis. Žvalgybiniais agentūriniais duomenimis, Lenkijos vyriausybės Londone nurodymu, ikikarinėje Lenkijos teritorijoje ketinama atkurti lenkų valdžią⁶⁶⁸.

Konkrečias ir tikslias veiklos direktyvas dėl ginkluoto lenkų pogrindžio iš savo vadovybės turėjo sovietinių baltarusių partizanų vadai. Jau 1943 m. vasarį Baltarusijos KP(b) CK pasiuntė slaptą laišką sovietinių partizanų junginių vadams ir kompartijos pogrindinių organizacijų vadovams „Apie darbo Vakarų Baltarusijos srityse karinius ir politinius uždavinius“. Buvo pabrėžiama, kad lenkų pogrindžio atstovai reikalauja steigti savarankiškas lenkų pasipriešinimo struktūras, Vakarų Baltarusijoje veikiantys sovietiniai partizanai turi būti pavaldūs lenkų partizanų

665 M. Šumausko 1943 m. rugpjūčio 22 d. laiškas A. Sniečkui, *ten pat*, b. 32, l. 16–17.

666 *Ten pat*, l. 17.

667 Pažymos apie „Draugų“ būrio veiklą, LYA, f. 59, ap. 1, b. 1, l. 113.

668 Bero (J. Vildžiūno) 1943 m. rugpjūčio 25 d. pranešimas, LYA, f. 59, ap. 1, b. 1, l. 147–148.

vadovybei – Rytų štabui, Vakarų Baltarusija turi būti laikoma Lenkijos teritorija, kad lenkai kaupia jėgas antisovietinei kovai ir kt.⁶⁶⁹ (Visi šie reikalavimai atskleidė politinius lenkų pogrindžio siekius atkurti Lenkijos valstybę su ikikarinėmis 1939 m. sienomis.)

Baltarusijos KP(b) CK 1943 m. birželio 22 d. Maskvoje įvykusiame plenumo apsvaistytą padėtis Vakarų Baltarusijoje, priimtas nutarimas „Apie partizaninio judėjimo tolesnę plėtrą Baltarusijos SSR vakarinėse srityse“. Visuose minėtuosiuose dokumentuose Vakarų Baltarusijos sritys laikomos neatskiriama Baltarusijos SSR dalimi, kuriose galėjo veikti tik neprieštaraujančios SSRS interesams grupės ir organizacijos. Suformuluotos konkrečios veiklos nuostatos lenkų formuotėse: 1) steigti sovietinių partizanų ir išstumti lenkų partizanų būrius; 2) siųsti į lenkų partizanų būrius savo agentūrą, juos demoralizuoti, griauti iš vidaus; 3) pritraukti bendradarbiauti patikimus žmones iš lenkų būrių, iš jų formuoti lenkų sovietinių partizanų būrius. Ten, kur sovietinis partizaninis judėjimas buvo pakankamai stiprus, rekomenduota: 1) „tyliai“ likviduoti lenkų pogrindžio vadovus; 2) lenkų būrius nuginkluoti, eilinius partizanus, jeigu yra galimybės, įtraukti į kovą su vokiečiais, vadovaujant sovietinei vadovybei; 3) tarp nuginkluotų ir išskirstytų po sovietinius būrius lenkų išaiškinti priešišką elementą. Svarbiausia sovietinių pogrindinių struktūrų veiklos kryptis turėjo būti lenkų partizaninių formuočių nuginklavimas⁶⁷⁰. Šie nurodymai sovietiniams Baltarusijos partizanams nesikeitė, buvo kartojami ir vėliau⁶⁷¹.

Taigi nuo 1943 m. pavasario tarp sovietinių Baltarusijos partizanų ir lenkų AK atsivėrė atviros ginkluotos konfrontacijos perspektyva. Tų metų birželį po vieno iš ginkluotų susidūrimų, kuriame žuvo 6 sovietiniai partizanai, sovietinio būrio vadovybė lenkams pareiškusi protestą, pareikalavusi gražinti jų ginklus ir nubausti kaltininkus. Lenkų būrio vadovybė neva atsakiusi, kad sovietiniai partizanai apšaudyti dėl to, kad jie yra „banditai“. Lenkai iškėlė sąlygą: sovietiniai partizanai turi būti pavaldūs jų partizanų štabui „Rytai“, turi apriboti savo būrių dislokacijos vietas, privalo padėti lenkų partizanams ginklais ir šaudmenimis, būrių dislokacijos teritoriją turi pripažinti esant Lenkijos teritorija. Sovietiniams partizanams nesilaikant šių sąlygų, lenkai pasiliko teisę veikti savo nuožiūra, nevengti kraujo praliejimo. Sovietiniai Baltarusijos partizanai kategoriškai atmetė šiuos reikalavimus. Susidūrimams nesiliaujant, baltarusių sovietinio būrio vadas prašė nurodymų. Prie šio dokumento

669 Б. Соколов, *Фронт за линией фронта*, с. 387–389.

670 Армія Краева. <Slounik.org/15497.html.> (2006 m.); Е. Яковлева, *Польша против СССР 1939–1950*, Москва, 2007, с. 158–159.

671 CPJŠ viršinininko P. Ponomarenkos 1943 m. lapkričio mėn. pranešimas Ščiučino zonos sovietinių partizanų junginio vadui S. Šupeniai, Polša–Belarus (1921–1953) (dok. rinkinys), p. 259–260.

Baltarusijos PJS viršininkas P. Kalininas užrašė rezoliuciją, nurodančią teikti šaudmenis ir perdislokuoti sovietinių partizanų būrius⁶⁷².

Sovietiniai Baltarusijos partizanai Vakarų Baltarusijoje buvo kryptingai telkiami. Per 1943 m. vasarą čia atsiųsta daugiau kaip 15 partizanų būrių ir brigadų. P. Ponomarenka siūlė apginkluoti partizanų rezervą ir iš sovietų užnugario permesti 8–10 tūkst. automatų ir šautuvų. Armijos krajojvos būriai, puldinėję sovietinius partizanus, turėjo būti naikinami. Kitos jų struktūros, kurios užėmė laukimo poziciją, turėjo būti diskredituojamos, nuginkluojamos, išblaškomos⁶⁷³.

Sovietinių partizanų Lietuvoje vadovai neturėjo jėgų ir galimybių sekti baltarusių sovietinės vadovybės pavyzdžiu, santykių su lenkų ginkluotu pagrindžiu Rytų ir Pietryčių Lietuvoje spręsti tokiais radikaliais būdais, kaip tai darė baltarusių partizanų vadovybė. Tačiau G. Zimano partizanai ir NKGB Lietuvos SSR operatyvinės grupės, vadovaujamos J. Vildžiūno, nariai 1943 m. vasarą Naručio miškuose atsidūrė tarp kruvino susidorojimo su lenkų partizanais liudininkų ir vykdytojų.

Baltarusijos sovietinių partizanų Vorošilovo brigados komisaro F. Markovo duomenimis, vienas iš aršiausių lenkų nacionalistų būrių, veikusių Vakarų Baltarusijos Vileikos srityje, buvo Kmitico (A. Bužynskio) „legionas“. Jis pradėtas organizuoti 1943 m. gegužę Medilo–Svyrių apylinkėse. F. Markovas su Kmiticu palaikė ryšius, jiedu susitiko, į lenkų būrį jis siuntė savo agentus. „Lenkų legionas“ tuo metu išaugo iki 300 žmonių. F. Markovas nutarė organizuoti M. Šumausko minimą Mročkovskio (Mroczkowski) lenkų sovietinių partizanų būrį kaip atsvarą Kmitico „legionui“. Tačiau esą 1943 m. rugpjūčio 20 d. F. Markovas iš savo agentų sužinojo apie lenkų legiono vadovybės ir pagrindžio organizacijų vadų slaptą pasitarimą, kuriame buvo nutarta žudyti komunistus ir sovietų aktyvistus, demoralizuoti ir kompromituoti sovietinių partizanų būrius, juos nuginkluoti⁶⁷⁴.

F. Markovas nutarė nuginkluoti lenkų „legioną“. Gavęs Maskvos leidimą, jis 1943 m. rugpjūčio 26 d. nuginklavo ir suėmė „Kmitico būrį“, kuriam priklausė iš viso 200 lenkų partizanų (100 lenkų partizanų operacijos metu nebuvo bazėje).

Nuginkluotų ir suimtų lenkų partizanų tardymui vadovavo Lietuvos SSR NKVD operatyvinės grupės viršininkas Beras (J. Vildžiūnas). Suimtieji suskirstyti į tris kategorijas: I kategorija (50 partizanų, tarp jų ir brigados vadovybė) sušaudyta; II kategorija (80 žmonių) nuginkluota ir paleista; III kategorija (70 žmonių) atiduota Mročkovskui, jis įpareigotas sutelkti į savo būrį sovietinių represijų išvengusius 100 lenkų partiza-

672 Ščiučino zonos sovietinių partizanų junginio vado 1943 m. liepos 3 d. šifruotė CPJS viršininkui P. Ponomarenkai, Polša–Belarus, p. 248–249.

673 Б. Соколов, *Фронт за линией фронта*, с. 399.

674 Vorošilovo partizanų brigados komisaro F. Markovo 1943 m. spalio 25 d. informacija CPJS viršininkui P. Ponomarenkai „Apie lenkų Kmitico legioną“, Polša–Belarus (1921–1953), p. 251–253.

nų, kurių egzekucijos metu nebuvo prie Naručio. F. Markovas ciniškai pabrėžė, kad atiduodant 70 žmonių Mročkovskui, buvo padaryta klaida: nesiryžta sušaudyti visų, manyta, kad vokiečiai ir lenkai galėjo tai įvertinti kaip „antrąją Katynę“. Sužinojęs apie sovietinių partizanų įvykdytą egzekuciją prie Naručio, Mročkovskis suagitavo 60 lenkų ir perėjo pas lenkų „nacionalistus“ „už Vilniaus“. 30 lenkų partizanų esą laukė, kol bus sovietinių partizanų apginkluoti ir galės pereiti pas Mročkovskį vėliau. Šie 30 žmonių taip pat buvo sušaudyti. Taigi iš viso sušaudyta 80 „lenkų legionierių“⁶⁷⁵.

Kokia buvo sovietinių Lietuvos partizanų vadovų reakcija į šią kruviną ir klaseningą akciją?

G. Zimano tvirtinimu, lenkų partizanų būrys nuginkluotas dėl jo vadovybės ryšių su gestapu ir antisovietinėmis organizacijomis. Šis lenkų partizanų būrys privalės veikti, vadovaujamas sovietinės vadovybės. Jis pranešė, kad, nuginkluojant lenkų partizanų būrį, dalyvavo ir „mūsų būrys“⁶⁷⁶ (matyt, tai buvo Margirio būrys).

J. Vildžiūno duomenimis, buvo išaiškinti 53 aktyvūs lenkų „legionieriai“, Kmitico brigados štabo ir Vileikos srities vietinių lenkų organizacijų nariai. Iš viso buvo sušaudytas 31 žmogus⁶⁷⁷.

Tik M. Šumauskas 1943 m. pabaigoje susidorojimą su lenkais Naručio miškuose vertino kaip „netoliaregiškos“ kai kurių „baltarusių veikėjų politikos rezultata, siekiant perimti lenkų ginklus, o ne teisingai išspręsti klausimą“⁶⁷⁸. Apskritai sovietinių Lietuvos partizanų šaltiniuose apie įvykius Naručio miškuose detalesnių duomenų nėra, jie neminimi.

Sovietinių partizanų Lietuvoje vadovai lenkų ginkluoto pagrindžio atžvilgiu ir toliau apsiribojo agentūrinio darbo (skverbimosi į jo struktūras), propagandinėmis, demoralizuojamomis ir panašiomis akcijomis. A. Sniečkus 1943 m. rugpjūčio 26 d. davė nurodymus M. Šumauskui ir G. Zimanui veikti „lenkų klausimu“. Jis informavo: turimais duomenimis, lenkai rengiasi visuotinei mobilizacijai, formuoja štabus, vadovaudamiesi instrukcijomis iš Londono „lyg ir ruošiasi“ sukilimui. A. Sniečkus nurodė stebėti lenkų veiklą, siųsti savo agentus, ryšius su lenkų organizacijomis palaikyti atsargiai. Jis kėlė uždavinį glaudžiau apjuosti Vilnių⁶⁷⁹ (t. y. aplink Vilnių

675 Vorosiłovo partizanų brigados komisaro F. Markovo 1943 m. spalio 25 d. informacija CPJŠ viršininkui P. Ponomarenkai „Apie lenkų Kmitico legioną“, Polša–Belarus, p. 251–253.

676 Jurgio (G. Zimano) 1943 m. rugpjūčio 28 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 407, l. 340; LPJŠ informacinių žvalgybinių duomenų suvestinė nr. 1 per 1943 m. rugpjūčio 28–rugsėjo 2 d. laikotarpį, *ten pat*, b. 23, l. 75.

677 „Draugų“ (J. Vildžiūno) būrio veiklos 1943 m. rugsėjo 7 d. ataskaita ir kt., *ten pat*, f. 59, ap. 1, b. 1, l. 3, 58, 147–148, 151–152.

678 Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. gruodžio 26 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 409, l. 538.

679 A. Sniečkaus 1943 m. rugpjūčio 26 d. šifruotė Kazimierui (M. Šumauskui), Jurgiui (G. Zimanui), LYA, f. 1, ap. 1, b. 400, l. 86.

dislokuoti sovietinių partizanų būrius, siekiant sekti ir stengtis reaguoti į lenkų pogrindžio veiksmus). Sovietinio pogrindžio organizavimą Vilniuje dar Baltarusijos miškuose esančiam G. Zimanui A. Sniečkus nurodė kaip svarbiausią jo veiklos uždavinį, o sovietinio pogrindžio vadovams, palaikant ryšius su lenkais, būti atsargiems, esą daugelis jų gali palaikyti ryšius su gestapu. Kita vertus, esą reikia žinoti, „kas pas juos darosi“, kad būtų galima nustatyti savo veiklos taktiką jų atžvilgiu. Dėl to siūlė verbuoti lenkus ar siųsti į jų organizacijas savo žmones. Rugsėjo pabaigoje M. Miceiką, jau atvykusį į Rūdninkų girią, ir kitus jis įpareigojo turėti savo agentūrą lenkų nacionalistų organizacijose, pranešinėti apie jų „instrukcijų“ svarbiausius punktus, rinkti ir siųsti į Maskvą informacinę medžiagą⁶⁸⁰.

1943 m. vasarą su sovietiniu pogrindžiu Vilniuje užmezgė ryšius ir čia veikė baltarusių (F. Markovo brigados) sovietiniai partizanai. 1943 m. rugpjūčio pabaigoje G. Zimanas informavo A. Sniečkų, kad CPJŠ viršininkas P. Ponomarenka prašo F. Markovo atsiųsti į Maskvą lenkų komunistinio pogrindžio Vilniuje veikėją, kuris suteiktų informacijos, „painstruktuoūt“ lenkų sovietinę veikėją Maskvoje Vandą Vasilevską⁶⁸¹. F. Markovas kaip vienintelį tinkamą, bendrą (kartu su Lietuvos KP(b) CK) kandidatą siūlė siųsti į Maskvą lenkų komunistinio pogrindžio Vilniuje veikėją J. Pševalskį. Sovietiniai Lietuvos vadovai (ypač M. Miceika) prieštaravo, kad J. Pševalskis būtų pasiūstas į sovietinę užfrontę. Jis buvo reikalingas veiklai Vilniuje. Iškelta sąlyga, kad į sovietų užnugarį išvykęs J. Pševalskis būtų greitai grąžintas į Vilnių kaip nepakeičiamas asmuo darbai tarp lenkų⁶⁸². J. Pševalskis į Maskvą išvyko 1943 m. rugsėjį, netrukus buvo grąžintas į Vilnių. Jis sovietinę vadovybę plačiai informavo apie padėtį Vilniuje, tautinius santykius ir kt. Be to, 1943 m. rugpjūtį Vilniuje parašė ir nugabeno į Maskvą informacinę apžvalgą „Lenkų padėtis Vilniaus krašte vokiškos okupacijos sąlygomis“⁶⁸³. Savo ruožtu, Maskvoje J. Pševalskis, matyt, gavo instrukcijas dėl sovietinio pogrindžio veiklos Vilniuje. Jam sugrįžus, prasidėjo Vilniaus pogrindžio veiklos „sovietizavimas“. 1943 m. spalio 10 d įvyko Lietuvos

680 A. Sniečkaus 1943 m. rugpjūčio 30 d. šifruotė Jurgiui (G. Zimanui), *ten pat*, b. 400, l. 91; A. Sniečkaus 1943 m. rugpjūčio 28 d. laiškas Petrui (M. Afoninui), Orlovui (S. Nevedomskiui), Sokolovui (J. Nikitinui), LYA, f. 16895, ap. 2, b. 191, l. 2; A. Sniečkaus 1943 m. rugsėjo 30 d. šifruotė Gabriui (M. Miceikai), *ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 400, l. 192.

681 Vanda Vasilevska (1905–1964) – lenkų sovietinė rašytoja ir visuomenės veikėja (jos kūrybą ypač mėgo Stalinas). 1939 m. iš Lenkijos atvyko gyventi į SSRS (Lvovo miestą), gavo SSRS pilietybę, 1941 m. priimta į VKP(b). Karo metais dirbo Raudonosios armijos politinėje valdyboje (turėjo pulkininko laipsnį), kurią laiką redagavo laikraštį *Už tarybų Ukrainą*, 1943–1945 m. – laikraštį *Tarybų Lenkija*.

682 G. Zimano (Jurgio) 1943 m. rugpjūčio 29 d. ir Gabriui (M. Miceikos) 1943 m. rugsėjo 27 d. šifruotės LPJŠ, *ten pat*, b. 407, l. 350; b. 409, l. 91. Sakovičiaus slapyvardžiu parašė apžvalgą „Lenkų padėtis Vilniaus krašte vokiškos okupacijos sąlygomis“, LYA, f. 1, ap. 1, b. 55, l. 2–9 (dokumento originalas – 61 lapelis – yra l. 1a (voke).

683 LYA, f. 1, ap. 1, b. 55, l. 2–9 (dokumento originalas – 61 lapelis – yra l. 1a (voke).

KP(b) pogrindinio Vilniaus miesto komiteto posėdis ir patvirtinta šio komiteto sudėtis, o J. Pševalskis padarė pranešimą. Jame ir miesto pogrindinio komiteto nutarime akcentuota, kad komunistinio pogrindžio veikla turi būti sutelkta į teroristinę diversinę veiklą, dėl to mieste turėjo būti sudarytas partizaninis junginys, daug dėmesio turėjo būti skiriama žvalgybai ir kt.⁶⁸⁴

1943 m. vasarą ir ankstyvą rudenį sovietinio ir lenkų pogrindžių veiklą aktyvino, santykius veikė ir aštrino atrodanti labai greitai įvykių fronte atomazga, visiškai netolima Raudonosios armijos atėjimo, vokiečių okupacijos pabaigos perspektyva: Rytuose vokiečiai patyrė nesėkmę prie Kursko, po kurios Rytų fronte jie galutinai prarado strateginę iniciatyvą, Vakaruose kapituliavo Italija ir kt.

1943 m. rudenį ypač suaktyvėjo lenkų ginkluoto pogrindžio veikla Rytų ir Pietryčių Lietuvoje, taip pat Vakarų Baltarusijoje. Lenkų pogrindžio vadovybė taip pat telkė savo jėgas. Antai 1943 m. rugsėjo 15 d. iš Eišiškių apskrities Vilniaus miesto lietuvių policijos vado įstaigai pranešta, kad Eišiškių apylinkėse pasirodęs 300–400 vyrų lenkų partizanų būrys. Lenkai užpuolė Rakliškių dvarą, kuriame dislokuotas lietuvių savisaugos (policijos) dalinys iš dvaro pasitraukė ir buvo išblaškytas. Vėliau jie užpuolė Butrimonių bažnytkaimio pašto agentūrą, Dailidžių kaimą, kur susikovė su lietuvių atsparos punkto policininkais (šie turėjo aukų). Vėliau lenkų partizanai grasė Eišiškėms, šio apskrities centro lietuvių administracija iš Vilniaus prašė skubios pagalbos⁶⁸⁵.

Matyt, su tuo pat AK būriu 1943 m. rugsėjo 14 d. susidūrė Gabrio (M. Miceikos) grupė pereidama iš Naručio miškų į Rūdninkų girią. Sovietinių partizanų žvalgybos duomenimis, šis lenkų partizanų būrys atvyko iš Lenkijos, jam priklausė apie 500 žmonių, jie kovėsi su vokiečiais ir policija. Lenkų partizanų nusiteikimas sovietinių partizanų atžvilgiu buvo neaiškus⁶⁸⁶.

Lietuvių nacionalinis pogrindis, atidžiai stebėdamas „banditizmo“ plėtrą Lietuvoje, pabrėžė, kad beveik visos iki 1943 m. lapkričio pradžios veikusios „banditų“ gaujos buvo „bolševikinio plauko“. 1943 m. rudenį pradėjo atsirasti „lenkų banditų“ stambesni būriai. Vilniaus krašte jie greitai įgijo persvarą prieš bolševikus, o 1944 m. pradžioje „bolševikines gaujas pradėjo stumti iš Vilniaus krašto“. Lenkų ir bolševikų tarpusavio kova privedusi prie to, kad tiek vieni, tiek kitų būriai turėjo centralizuotis. Iki 1944 m. pavasario (kovo mėn.) iš daugumos Vilniaus krašto sričių bolševi-

684 Lietuvos KP(b) Vilniaus miesto pogrindinio komiteto 1943 m. spalio 10 d. posėdžio protokolas nr. 1, LYA, f. 5323, ap. 1, b. 1, l. 13.

685 Vilniaus miesto policijos vado įstaigos vyresniojo vachmistro Z. Alino 1943 m. rugsėjo 16 d. raportas, LCVA, f. R-689, ap. 1, b. 280, l. 3; Vilniaus miesto policijos vado 1943 m. rugsėjo 16 d. žinios apie įvykius Vilniaus mieste 1943 m. rugsėjo 15 d., *ten pat*, b. 315, l. 53.

686 Gabrio (M. Miceikos), Petro (M. Afonino) 1943 m. rugsėjo 21 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 409, l. 46; *ten pat*, b. 23, l. 53.

kinės gaujos buvo išstumtos ir suvarytos į didesnius miškus, kur, būdamos geriau ginkluotos ir nuolatos gaudamos „papildymus iš oro“, pajėgė nuo lenkų atsiginti⁶⁸⁷.

Panašiai įvykių raidos tendencijos vertintos ir lenkų pogrindžio šaltiniuose: bolševikų būriai spaudžiami „Lenkijos pogrindžio kariuomenės“ pasitraukė į didžiuosius miškų masyvus – Rūdninkų, Nalibokų ir kitas girias, tačiau jų veikla esą nesiliovė. Bolševikų gaujos plėšikauja, pasitaiko nužudymų. Lenkų pogrindžio šaltiniai dažnai pabrėždavo, kad tokiuose veiksniuose svarbiausias vaidmuo priklausė žydams⁶⁸⁸.

1943 m. rudenį prasidėjo lietuvių policijos ir lietuviškosios administracijos išstūmimas iš Vilniaus krašto, ypač Pietryčių Lietuvoje⁶⁸⁹.

Sovietinio pogrindžio vadovų pranešimais iš Pietryčių Lietuvos, lenkai aktyviai organizavosi, kaimuose šaukė įvairius susirinkimus, rinko savo viršaičius, seniūnus, leido nelegalias instrukcijas, biuletenius, kuriuose daug kalbėjo apie konspiraciją, kvietė ginkluotis ir laukti patogaus momento sukilti vokiečiams traukiantis⁶⁹⁰.

Vilniuje lenkų pogrindžiui stiprėjant ir aktyvėjant, A. Sniečkus kėlė klausimą leisti Maskvoje lenkų kalba laikraštį, atsišaukimus vokiečių okupuotai Lietuvai, specialiai lenkams bent kartą per savaitę transliuoti radijo laidą⁶⁹¹.

Kai 1943 m. rugsėjo 15 d. lenkų pogrindininkai Vilniuje nužudė lietuvių kriminalinės policijos inspektorių M. Padabą, vokiečiai už šį teroro aktą suėmė įkaitais 100 lenkų inteligentijos veikėjų (dešimt iš jų sušaudė). G. Zimanas siūlė šį „lenkų patriotų“ sušaudymą panaudoti sovietų propagandoje – Maskvoje išleisti atsišaukimą⁶⁹².

Sovietinio pogrindžio vadovams A. Sniečkus ir toliau nurodinėjo savo agentūrą lenkų organizacijose rinkti duomenis, pranešinėti apie svarbiausias lenkų instrukcijas ir veiklą⁶⁹³. Kitų galimybių kovoti su lenkų pogrindžiu sovietiniai partizanai Lietuvoje neturėjo.

1943 m. spalio pradžioje į Rūdninkų girią atvykęs G. Zimanas netrukus A. Sniečkui pranešė apie „netoliese“ pradėjusius pasirodyti ir siausti „baltuosius lenkus“. Jie

687 Lietuvių pogrindžio šaltinis apie banditizmą Lietuvoje, LYA, f. 3377, ap. 58, b. 1121, l. 142.

688 Lenkijos vyriausybės atstovo Vilniaus apygardoje Z. Fedoravičiaus ataskaita apie veiklą 1944 m. kovo mėnesį, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 217, l. 38; Jastrzębiec 1944 m. vasario 29 d. pranešimas (įvykių apžvalga), LCVA, f. R-601, ap. 1, b. 50, l. 25.

689 Lietuvių saugumo policijos Jašiūnų rajono viršininko 1944 m. sausio 3, 17 ir 29 d. telefonogramos Vilniaus apygardos viršininkui, LCVA, f. R-1390, ap. 1, b. 191, l. 50, 55–56.

690 Gabrio (M. Miceikos) 1943 m. rugsėjo 30 d. ir Petro (M. Afonino) 1943 m. spalio 5 d. šifruotės LPJŠ, *ten pat*, f. 1, ap.1, b. 409, l. 99, 132; b. 22, l. 98.

691 Lietuvos KP(b) pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus kalba Lietuvos KP(b) CK 1943 m. rugsėjo 28 d. biuro posėdyje, *ten pat*, f. 1771, ap. 190, b. 2, l. 77.

692 Gabrio (M. Miceikos) ir Jurgio (G. Zimano) 1943 m. rugsėjo 19 d. ir 24 d. šifruotės LPJŠ, *ten pat*, b. 409, l. 23, 64.

693 A. Sniečkaus 1943 m. rugsėjo 30 d. šifruotė Gabriui (M. Miceikai), *ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 400, l. 192.

esą veikia gan dideliais ir ginkluotais būriais, tačiau susirėmimų su jais dar nebūta⁶⁹⁴. Tačiau 1943 m. gruodžio viduryje G. Zimanas ir M. Miceika jau pranešė, kad į Rytus „nuo mūsų“ (t. y. Rūdninkų girios) „baltųjų lenkų“ gaujos sustiprėjo ir puldinėja sovietinių partizanų grupes, ryšiai su M. Šumausku (Naručio miškuose) darosi sudėtingi. Gruodžio 13 d. kovoje su lenkais žuvo „Perkūno“ būrio partizanas⁶⁹⁵ (žydas Mendelis Garūnas (slap. Pušinis). G. Zimanas ir kiti sovietinio pogrindžio veikėjai su nerimu stebėjo lenkų partizanų telkimąsi Pietryčių Lietuvoje.

Iš Naručio miškų M. Šumauskas patarė A. Sniečkui pasiūlyti G. Zimanui, kad šis susitartų su lenkais „tarpusavyje nekariauti“. Jo nuomone, toks susitarimas su lenkais „iki tam tikro laiko neišvengiamas“⁶⁹⁶. M. Šumauskas tokį pasiūlymą davė įkvėptas 1943 m. lapkričio 25 d. įvykusių derybų tarp baltarusių sovietinių partizanų Gastello brigados ir lenkų partizanų (Lupaškos junginio) atstovų. Derybos vyko laikantis abipusės karinės pagarbos. Sovietinių Baltarusijos partizanų atstovai prašė įvykių prie Naručio nekelti aukščiau kovos su bendru priešu – Hitleriu – interesų. Lenkų partizanų atstovai pareiškė, kad jiems „labai nemalonu“ šaudyti į sovietinius partizanus, nes jie, kaip ir lenkų tauta, yra slavai, nukentėję nuo bendro priešo – vokiečių. Lenkų partizanų atstovai sakė, kad jie laukia pastiprinimo iš Vilniaus (apie 200 žmonių) ir dviejų partizanų brigadų iš Lenkijos gilumos. Lenkai siūlė nutraukti „betikslę“ tarpusavio kovą, o kaip būtiną nutraukimo sąlygą siūlė sovietiniams partizanam spręsti marodieravimo problemą sovietiniuose būriuose, nutraukti nekalėtų žmonių žudymą ir kt.

Kadangi visais klausimais abiejų pusių nuomonės derybose nesiskyrė, pasiektas „džentelmeniškas“ susitarimas: iki kito, aukštesnio lygio susitarimo, siekiant išvengti susidūrimų, lenkų partizanų atstovai pažadėjo išvesti savo dalinius iš užimamo rajono į Galiūpo rajoną kitapus Neries upės, susidūrimų atvejais įsipareigojo neatidengti ugnies pirmiesiems ir kt.⁶⁹⁷

Kitos sovietinių baltarusių ir lenkų partizanų atstovų derybos įvyko 1943 m. gruodžio 14 d. Syrovatkų kaime. Lenkų partizanų vyriausiasis „derybininkas“ pulkininkas Lupaška pareiškė apgailestavimą dėl M. Gastello sovietinių partizanų brigados vado V. Manochino 1943 m. lapkričio 17d. „atviro laiško“ Vileikos srityje veikiančių „lenkų legionierių“ vadovybei. Laiške lenkų partizanų vadovybei siūlyta pradėti derybas, kita vertus, lenkų partizanai kaltinti bendradarbiaują su vokiečiais.

694 G. Zimano 1943 m. lapkričio 25 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 31, l. 14.

695 G. Zimano 1943 m. gruodžio 18 d. ir Gabrio (M. Miceikos) 1943 m. gruodžio 23 d. šifruotės LPJŠ, *ten pat*, b. 409, l. 475, 522.

696 Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. gruodžio 26 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 409, l. 538.

697 B. Volostnych 1943 m. lapkričio 26 d. ataskaita Gastello brigados vadui kapitonui Manochinui apie derybas su lenkų partizanų Lupaškos brigados atstovais, Б. Соколов, *Фронт за линией фронта*, с. 401–406.

Lenkų partizanų atstovai kaltinimą kategoriškai atmetė: esą tarp vokiečiams su ginklu rankose tarnaujančiųjų galima rasti „ir lietuvių, ir latvių, ir estų, ir, atsiprašant, rusų kareivių“. Tačiau tarp jų nėra lenkų.

Savotiškai įdomios V. Manochino išvados ataskaitoje apie derybas su lenkų partizanų atstovais. Atsižvelgiant į nemenką lenkų partizanų autoritetą tarp srities gyventojų, sovietiniams partizanams esą reikia ryžtingai atsikratyti visuotinio girtuokliavimo ir marodieravimo, sustiprinti partizanų propagandą tarp gyventojų, kad jie įsisąmonintų: Vakarų Baltarusijos sritys galutinai ir negrįžtamai yra SSRS dalis. „Lenkų legionierių“ ir jų vadovybės atžvilgiu išoriškai vykdyti draugišką politiką, kartu rengtis lenkams suduoti tokį smūgį, kuris likviduotų ne tik jų karines jėgas, bet ir gilaus pogrindžio šaknis. Atsiminti pamoką prie Naručio, kur „baltieji lenkai“ buvo tik pagąsdinti, o jų organizacija išliko. Atsižvelgiant į padėtį, atviri veiksmai prieš „lenkų partizanus“ netikslingi: jų „viršūnes“ likviduoti teroru⁶⁹⁸.

Plačiau apie sovietinių partizanų santykių su lenkų „legionieriais“ problemas M. Šumauskas A. Sniečkui rašė laiške, datuotame 1943 m. lapkričio–1944 m. vasario pradžia. Jį neramino derybose pasiektas tarp baltarusių ir lenkų partizanų susitarimas pasidalyti veiklos zonas. M. Šumausko žodžiais, lenkai išeina į kairiąją Vilijos (Neries) upės pusę, o į baltarusių partizanų rajonus „neina“. Esą G. Zimano ryšininkai pasakoja, kad lenkai užėmę praėjimo pas juos (t. y. iš Rūdninkų girios į Naručio miškus) kelius „anoj pusėj Vilijos“. Jis pabrėžė: iš savo agentų sužinojo, kad ginkluotiems lenkų „legionieriams“ duotas įsakymas koncentruotis Vilniaus rajone. M. Šumauskas sakė, kad jau dabar „lenkų klausimas“ virsta rimta problema: jie kliudo ir kliudys „mūsų kasdieniniam darbui“. Esą, matyt, reikės su lenkais tartis ir rasti išeitį⁶⁹⁹.

Taigi M. Šumauskas liudija apie veiklos zonų pasiskirstymą tarp sovietinių baltarusių ir lenkų partizanų 1943 m. pabaigoje. Tai buvo vienas iš daugelio tokio pobūdžio susitarimų tarp sovietinių ir lenkų partizanų⁷⁰⁰.

Ar pavyko sovietiniams Baltarusijos partizanams išvaryti AK dalinius iš Vi-leikos srities? Po derybų V. Manochinas P. Ponomarenkai rašė, kad lenkai nepuola,

698 Sovietinių Baltarusijos partizanų Gastello brigados vado kapitono Manochino ir komisaro Mašerovo 1944 m. sausio 20 d. ataskaita apie derybas su Vilniaus centro atstovais, vadovaujančiais vadinamiesiems lenkų partizanams Baltarusijos SSR teritorijoje, Б. Соколов, *Фронт за линией фронта*, c. 406–409.

699 Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. lapkričio–1944 m. vasario pradžios laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 31, l. 40–41, 44–45.

700 Istoriografijoje yra teiginių apie pasiskirstymą veiklos (įtakos) zonomis tarp sovietinių, lenkų ir ukrainiečių partizanų Baltarusijoje ir Ukrainoje. Antai Rusijos istorikė J. Jakovleva rašo, kad 1943 m. Vakarų Ukrainoje, panašiai kaip Vakarų Baltarusijoje, tarp sovietų, lenkų ir ukrainiečių partizanų atsirado kažkas panašaus į pasiskirstymą įtakos zonomis: sovietiniai partizanai daugiausia veikė rajonuose, priklausančiuose Baltarusijai, o Ukrainos išsivadavimo armija ir Armija krajova – Paliesėje, Volynėje ir Podolijoje, Е. Яковлева, *Польша против СССР, 1939–1950*, Москва, 2007, c. 212.

bet ir neišeina iš srities. Jis kėlė klausimą: išvartyti juos ginklu ar išstumti „taikiu būdu“? Geriau būtų vyti lenkus ginklu, tačiau jie „gudrūs“, ir esą, matyt, norėdami tam užkirsti kelią, aktyvina savo veiksmus prieš vokiečius. Nuomonės tarp baltarusių partizanų labai prieštaringos: visų vieningas sutarimas, kad lenkus reikia vyti, tačiau sprendžiant klausimą kokiomis priemonėmis – pakrikimas⁷⁰¹. Matyt, iš Kazėnų miškų lenkų partizanus sovietiniams Baltarusijos partizanams pavyko išstumti. Apskritai jų spaudimas lenkų partizanams didino pastarųjų koncentraciją Rytų Lietuvoje.

Apie sovietinių Lietuvos partizanų ir lenkų AK santykius M. Šumauskas 1944 m. pradžioje laiške A. Sniečkui rašė sureikšmindamas, pervertindamas savo jėgas: esą santykiai su lenkais esą „visiškai aiškūs“: „jie muša mus, o mes juos“. Jo žodžiais, buvo nemažai atsitikimų, kai lenkai sugaudavo ir sunaikindavo nedideles sovietinių partizanų grupes, jie žudė „tarybiškai“ nusiteikusius piliečius. Tačiau apskritai priešprieša po derybų buvo atslūgusi: sovietiniai ir lenkų partizanai vieni kitus aplenkė.

M. Šumauskas stebėjosi, kad lenkai laikosi labai drąsiai ir įžūliai: pasak baltarusių partizanų, jie reikalauja Vileikos srities „nevadinti Baltarusija“, važinėja arba jodinėja raiti, tačiau blogai ginkluoti, ypač jiems trūksta šaudmenų, ginklais apsirūpina daugiausia iš gyventojų. Jis sakė, kad tarp lenkų sovietiniams Lietuvos partizanams „dar nieko nepasisekė nuveikti“, „mes tarp jų beveik nieko ir nedirbome, nes neturime žmonių“⁷⁰².

Tarp lenkų partizanų stiprėjo antisovietinės veiklos tendencijos. Sovietinio pogrindžio vadovai 1944 m. sausį ir vasario pradžioje pranešė, kad „baltieji lenkai“ Rūdninkų girios apylinkėse pradėjo sistemingai naikinti sovietinį aktyvą, esą vien Rudaminos valsčiuje per neilgą laikotarpį nužudyta 14 žmonių⁷⁰³.

1944 m. sausio pabaigoje Lietuvos SSR NKGB operatyvinės grupės viršininkas A. Guzevičius kreipėsi į A. Sniečką dėl būtinumo rinkti ir sisteminti medžiagą apie lenkus, prašė leisti jo žinybos žmonėms susipažinti su LPJŠ medžiaga⁷⁰⁴.

Sovietinių partizanų priešiškiems santykiams su lenkų pogrindžiu didelę įtaką turėjo Vilniaus ir Naugarduko vaivadijų 1944 m. pradžioje užmezgti ryšiai su vokiečiais. Juos lėmė daugelis veiksnių ir aplinkybių. Vokiečius ieškoti kontaktų su lenkų ginkluoto pogrindžio atstovais vertė katastrofiškai blogėjanti padėtis karo frontuose, išaugusi AK grėsmė jų užnugariumi, siekiai neutralizuoti lenkų pogrindžio jėgas ir nukreipti prieš sovietinius partizanus.

701 Б. Соколов, *Фронт за линией фронта*, с. 410.

702 *Ten pat*, l. 40–41, 47.

703 Jurgio (G. Zimano) 1944 m. sausio 17 d. ir Gabrio (M. Miceikos) 1944 m. vasario 2 d. šifruotės LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 90, 181.

704 A. Guzevičiaus 1944 m. sausio 26 d. raštas A. Sniečkui, *ten pat*, b. 28, l. 8.

Tokie vokiečių siekiai ir tikslai buvo pagrįsti ir rado palankią terpę Vilniaus krašto lenkų pogrindyje ir visuomenėje. 1944 m. sausį emigracinės Lenkijos vyriausybės atstovo Z. Fedorovičiaus parengtame dokumente „Visuomenės nuotaikos“ teigiama: vyrauja įsitikinimas, kad atėję sovietai, pasinaudodami vietinių komunistų ir sovietų gaujomis, kurių „pilnas visas kraštas“, visiškai sunaikins „lenkiškąjį elementą“. Lyginant du mūsų priešus – sovietus ir vokiečius, be abejonės, „laimi“ vokiečiai, nes jie „pas mus“ (t. y. Vilniuje) vykdo ne tokią žiaurią politiką lenkiško elemento atžvilgiu negu „pas jus“ (t. y. centrinėje Lenkijoje). „Mūsų visuomenė“ nusiteikusi būti vokiečių okupacijoje iki galutinio jų sutriuškinimo. „Jūsų“ (centro) instrukcijos likti vietose, bolševikus vertinti kaip sąjungininkus sunkiai įsisąmoninamos Vilniaus (lenkų) visuomenėje⁷⁰⁵.

Vilniuje vokiečių ir lenkų ryšiai užsimezgė 1944 m. sausio pabaigoje ir truko iki kovo mėnesio (Baltarusijoje, Naugarduko apygardoje jie užmezgti 1943 m. rudenį ir čia, taip pat Ukrainoje, įgavo didžiausių mastų ir rezultatų).

Vokiečiai lietuvių policijos ir atsparos punktams įsakė lenkų partizanų nepulti ir nepersekioti. Pradedant bet kokią policinę akciją įsakyta išsiaiškinti, kad lenkų partizanai nebūtų palaikyti „bolševikų banditais“, kad neįvyktų „klaidų ir nesusi-pratimų“ (tik užpulti lenkų lietuvių policininkai turėjo teisę „griežtai visomis priemonėmis pasipriešinti“⁷⁰⁶).

Vokiečių ir lenkų AK atstovų kontaktai, nors ir buvo trumpalaikiai, tarp sovietinių partizanų pasėjo įsitikinimą, kad vokiečiai ginkluoja lenkus atvirai kovoti su jais. M. Šumauskas A. Sniečkui į Maskvą rašė: visiems aišku, kad lenkų ginklavimas nukreiptas ne tik kovai prieš mūsų partizanus, bet ir dėl Vilniaus krašto prijungimo prie Lenkijos⁷⁰⁷.

Lenkų pogrindžio ryšiai ir derybos su vokiečiais, matyt, lėmė lenkų AK sustiprėjusius antisovietinius veiksmus. 1944 m. kovo pradžioje G. Zimanas A. Sniečkui pranešė, kad „baltieji lenkai“ lankosi vis arčiau Rūdninkų girios, jis net ketino su savo būriais palikti girią ir persikelti pas M. Šumauską į Naručio miškus. Esą pasitraukti į Rytus ir Pietus nėra galimybių – „visur lenkai“. (Tiesa, netrukus G. Zimanas atšaukė pavojų, sovietiniai būriai grįžo į savo bazes.) Jo nuomone, lenkų partizanai buvo geriau ginkluoti, gyventojai juos labiau rėmė negu sovietinius partizanus⁷⁰⁸.

Vis dėlto didžiausias ginkluotas konfliktas tarp lenkų AK ir sovietinių partizanų Lietuvoje įvyko ne Rūdninkų girioje, o Švenčionių apskrities Pabradės apylinkėse.

705 *Ten pat*, f. 3377, ap. 55, b. 217, l. 20.

706 Svyrių apskrities vokiečių žandarmerijos vado 1944 m. vasario 19 d. įsakymas Svyrių apskrities lietuvių policijos vadui, LCVA, f. R-1399, ap. 1, b. 100, l. 4.

707 Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. kovo 14 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 40, l. 18.

708 Jurgio (G. Zimano) 1944 m. kovo 1–3 d. šifruotės LPJŠ, *ten pat*, b. 410, l. 336, 339; b. 411, l. 127.

ЛИТОВСКИЙ ШТАБ ПАРТИЗАНСКОГО ДВИЖЕНИЯ

Снятие копий воспрещается

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

ШИФРОВКА вх. № 597

127

Поступила в 6 отделение „3“ апреля 1944 г. „22“ час. „00“ мин.

Расшифр. „4“ апреля „8“ час. „45“ мин.

№ р/с 77

Куда и кому

Литов. Сметус.

Для отметок

Белоболман все ближе подходит к нашим лесам. Пускают слухи, что пойдут на нас. Их немало. Они вооружены лучше нас и население еще чаще больше помогает чем нам.

Сейчас целесообразным переобратить в наш район несколько крепких хорошо вооруженных партизанских бригад с востока.

Норме.

вх. и 454
2.3.

Расшифровал

Трошеников

Отп. / экз.

Экз. № 1 тов. Сметус.

Экз. № 2 тов.

Экз. № /

Экз. № 3 тов.

Экз. № 4 тов.

Экз. № 5 тов.

ПОДЛЕЖИТ ВОЗВРАТУ
ЧЕРЕЗ 48 час.
В 6 ОТДЕЛ. ЛИТОВ. ШТАБА
ПАРТИЗАНСКОГО ДВИЖЕНИЯ

Начальник 6-го отделения

ИТ НКО. 737а-34

1944 м. Ково 10 д. Форма № 15

ЛИТОВСКИЙ ШТАБ ПАРТИЗАНСКОГО ДВИЖЕНИЯ

Получение копий воспрещается **СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО**

ШИФРОВКА вх. № 392

Получена в 6 отделении „11“ Младжа 1944 г. „15“ час. „30“ мин.
 Шифр „12“ Младжа 03 час. „20“ мин.
 р/к 579

Кому Штаб, Снегжис.

Для отчета ОК

Передан текст и толков. Подросе-
 кой Оружкомандатуре. Сообщение в Оруж-
 командатуру.

Сообщаем, что сегодня 1 марта текущего
 года отряд польских партизан „Больша-
 вича“ разбил большевистский партизанский
 отряд Борогала. Отряд Борогала насчитывал
 45 человек. Большевистские потери — 32 убитых,
 взыато 45 плен и 10 раненых. Менее убиты
 мы находимся командир отряда Борогала,
 также убит зампредотдел Борогала. Среди по-
 ловленных партизан много было литовцев, кото-
 рые действовали с советами. Борогала так-
 же был литовцем, как и ружьями пленные.
 Потери с нашей стороны нет.

Продолжение следует

Казимир.

Мех. и 343
10.11.

Состав

Экз. № 1 тов. Снегжис.
 Экз. № 2 тов.
 Экз. № 3 тов.
 Экз. № 4 тов.
 Экз. № 5 тов.

ПОДЛЕЖИТ ВОЗВРАТУ
 ЧЕРЕЗ 48 час.
 В 6 ОТДЕЛ. ЛИТОВ. ШТАБА
 ПАРТИЗАНСКОГО ДВИЖЕНИЯ

Начальник 6-го отделения Снегжис. ЦТ НК. 737а—34

Sovietinių partizanų iš lenkų AK perimto laiško, rašyto vokiečių vietos komendantūrai, fragmentas (M. Šumausko 1944 m. kovo 10 d. šifruotė LPJŠ) (LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 392)

Čia 1944 m. kovo 1 d. lenkų partizanų „Bliskavicos“ būrys užpuolė ir sutriuškino sovietinį K. Kalinausko būrį. Negana to, po mūšio sovietiniai partizanai perėmė iš lenkų partizanų laišką, rašytą jų būrio vado vokiečių vietos komendantūrai. Lenkų būrio vadas pranešė vokiečiams apie padarytus didelius nuostolius bolševikams, informavo, kad lenkai esą su vokiečiais nekariauja ir neketina kariauti (jei jiems nebus trukdoma), lenkų AK būrio tikslas – kova su sovietiniais partizanais, kurie kartu su žydais žudo „mūsų tėvynainius“, laukia „raudonojo užkrato“ iš Rytų ir kt.⁷⁰⁹

Antisovietinė ginkluota akcija, lenkų būrio vado retorika apie sovietinius partizanus vargu ar galėjo sukelti jiems dar stipresnį įspūdį.

M. Šumauskas, iki tol pasisakęs už taikų sugyvenimą su lenkų partizanais, po Kalinausko būrio sutriuškavimo ir kitų antisovietinių lenkų akcijų nusiteikė labai priešiška. Jis 1944 m. kovo viduryje A. Sniečkui rašė, kad dabar lenkus „reikia mušti negailestingai“, negailėti tų lenkų, kurie patys kovoja ar padeda kovoti prieš sovietinius partizanus⁷¹⁰.

Lenkų pagrindžio veikėjų kontaktai su vokiečiais, tikri ar tariami įvykiai, sukelti gandai dar labiau sustiprino tarpų nepasitikėjimą lenkais. Sovietinė pusė ryšius su vokiečiais vertino kaip sąjungininkų (nors ir nepatikimų, konfliktuojančių, bet vis dėlto sąjungininkų) išdavystę.

1944 m. pavasarį Rytų ir Pietryčių Lietuvoje prasidėjo baigiamasis kovos su okupantais vokiečiais, o kartu tarpusavio konfliktų laikotarpis. Lenkų AK puldinėjo valsčių ir net apskričių centrus, praktiškai išstūmė lietuviškąją administraciją, čia šeiminkavo. 1944 m. balandžio pradžioje sovietinių partizanų vadovai Rūdninkų girioje Maskvą informavo: Vilniaus, Gardino rajonuose didelė „baltųjų lenkų legionų koncentracija“, jie turi didelę vietos gyventojų paramą, sovietinių partizanų junginiai „kol kas negausūs“, jiems labai trūksta šaudmenų, ginkluotės. Jie prašė skubiai permesti į Rūdninkų girią keletą kovinių brigadų iš „rytų zonos“ (t. y. Baltarusijos)⁷¹¹.

A. Sniečkaus nuomone, „kovinių brigadų“ siuntimas iš Rytų kol kas negalimas ir vargu ar tikslingas. Esą su lenkais „dar neatėjo laikas kovoti frontales kovas“, jis siūlė su jais užmegzti ryšius, „ne tiesioginius“, o per gyventojus, kurie juos palaiko⁷¹².

709 Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. kovo 6 d. šifruotė LPJŠ, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 362. Lenkų partizanų vadas laiške vokiečiams gyrėsi nukovęs 32, sužeidęs 10, paėmęs į nelaisvę 6 bolševikus. M. Šumauskas šiuos duomenis pasiuntė į Maskvą. Iš tikrųjų sovietų partizanų nuostoliai nebuvo tokie dideli: M. Šumausko patikslintais duomenimis, iš lenkų apsupties išsiveržė 21, žuvo 12 (tarp žuvusiųjų buvo visa būrio vadovybė), į nelaisvę pateko 5, be žinios dingo 2 sovietų partizanai, Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. kovo 9 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 410, l. 374. M. Šumauskas 1944 m. kovą lenkų partizanų laiško tekstą į Maskvą perdavė šifruotėmis, *ten pat*, b. 410, l. 362, 392, 396, 448.

710 Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. kovo 14 d. laiškas A. Sniečkui, *ten pat*, b. 40, l. 18.

711 G. Zimano (Jurgio) ir S. Nevedomskio (Orlovo) 1944 m. balandžio 3 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 411, l. 139.

712 A. Sniečkaus 1944 m. balandžio 7 d. šifruotė G. Zimanui, *ten pat*, b. 401, l. 353.

Be abejo, Vilniaus apygardos AK struktūrų antisovietines akcijas pristabdė lenkų pogrindžio centrinė vadovybė Varšuvoje, reikalaudama sovietinius partizanus laikyti sąjungininkais, o ne priešais.

Sovietinių partizanų ir lenkų AK priešprieša lėmė abipuses aukas, šnipų, tikrų ar tariamų išdavikų, palankių vienai ar kitai pusei žmonių, kartais net ištisų šeimų žudynes⁷¹³.

Nuo 1944 m. balandžio pradžios sovietinių partizanų būriai iš užnugario pradėjo gauti daug ginklų ir šaudmenų. Tai padėjo raudoniesiems kovotojams, lėmė

713 Antai 1943 m. gruodžio 13 d. Turgelių valsčiuje grįždami iš kovinės užduoties ir apsupti lenkų žuvo „Perkūno“ būrio partizanai Pušinis (M. Garūnas), D. Žarinas, buvę karo belaisviai A. Grekovas, V. Timofejevas, Gabrio (M. Miceikos) 1944 m. sausio 5 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 34. 1944 m. vasarį lenkų partizanų ryšininkas mirtinai sužeidė K. Kalinausko būrio partizaną Žiugždą (Abraamą Joselevičių) ir perdavė jį lenkų partizanams. Šie ištardė jį sušaudė, palaikus pakišo po ežero ledu. Yra duomenų, kad panašiai lenkai pasielgė su dar vienu sovietinių partizanų, K. Kalinausko būrio 1944 m. vasario 15 d. aktas, LYA, f. 61, ap. 1, b. 1, l. 91; Partijos istorijos instituto prie Lietuvos KP CK 1954 m. rugpjūčio 23 d. aktas, LYA, f. 3377, ap. 11, b. 9, l. 114–115. Kovo 7 d. grįždamas iš žvalgybos Rūdninkų apylinkėse į lenkų pasalą papuolė ir kovodamas žuvo „Mirtis okupantams“ būrio partizanas S. Orlovas, LYA, f. 32, ap. 1, b. 98, l. 1; *ten pat*, b. 1, l. 120; *ten pat*, f. 3377, ap. 11, b. 9, l. 116–117. Kovo 10 d. Varanavo rajone lenkų pasaloje žuvo „Perkūno“ būrio vadas S. Burokas, buvę karo belaisviai V. Chochlovas, V. Olkenickis, Gabrio (M. Miceikos) 1944 m. kovo 17 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 435; *ten pat*, b. 163, l. 180. Balandžio 7 ar 10 d. Keturiasdešimties totorių (kitais duomenimis, Skarbutėnų) kaime lenkai nukovė 4 „Islaisvintojo“ būrio partizanus (gydytoją D. Volfsoną, leitenantą A. Gromovą, S. Voronovą, A. Zaviruchą), Petro (M. Afonino) 1944 m. balandžio 21 d. šifruotė, *ten pat*, b. 411, l. 341; *ten pat*, b. 164, l. 35; *ten pat*, f. 49, ap. 1, b. 1, l. 3; *ten pat*, f. 51, ap. 51-1, b. 1, vokas „sąrašas nr. 3“. Gegužės 1 d. lenkai iš pasalos apšaudė „Už tėvynę“ būrį, žuvo partizanas, LYA, f. 1, ap. 1, b. 61, l. 30. Gegužės 10 d. Jurgelionių kaime papuolęs į lenkų pasalą žuvo „Už tėvynę“ būrio partizanas I. Mickevičius, LYA, f. 51, ap. 51-1, b. 1, vokas „sąrašas nr. 3“ (galbūt tai tas pat atvejis). 1944 m. gegužės 13 d. kovojant su lenkais žuvo „Vilniaus“ būrio viršila M. Radčenka, Griko (S. Apyvalos) 1944 m. gegužės 13 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 412, l. 279.

1943 m. rugsėjo viduryje viename Svyrių apylinkių kaime lenkų sunkiai sužeistas mirė šios grupės būrio partizanas V. Suslovas. Lenkų partizanai neva to kaimo gyventojams uždraudė suteikti bet kokią pagalbą. Partijos istorijos instituto prie Lietuvos KP CK aktas, LYA, f. 3377, ap. 11, b. 9, l. 189–190. „Draugų“ būrio archyvinė byla, LYA, f. 59, ap. 1, b. 1, l. 67. 1944 m. sausio pabaigoje Ašmenos apskrities Polianų dvare lenkai sušaudė Lietuvos SSR NKGB J. Vildžiūno grupės 3 partizanus, Ivano Ivanovičiaus (J. Vildžiūno) 1944 m. vasario 5 d. šifruotė, LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 194; Bero (J. Vildžiūno) 1944 m. informacijos Lietuvos SSR NKGB vadovybei Maskvoje, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 10, l. 90. 1944 m. kovo pabaigoje Svyrių apylinkėse kovojant su lenkų „legionieriais“ žuvo 7 Lietuvos SSR NKGB grupės būrio nariai, Bero (J. Vildžiūno) 1944 m. pranešimas, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 7, l. 193. Iš viso Lietuvos SSR NKGB operatyvinės grupės „Draugų“ būrys partizaninėje kovoje neteko 24 kovotojų, iš jų 13 žuvo nuo lenkų partizanų, 11 – nuo vokiečių ir policininkų. Būrys nukovė 15 lenkų partizanų, 11 sužeidė, o policininkų ir vokiečių nukovė 14, sužeidė 5, *Lietuvos liaudis Didžiąjame Tėvynės kare*, p. 329.

Panašiai atrodė ir kito sovietų būrio, veikusio Rytų ir Pietryčių Lietuvoje, „Perkūno“ žuvusių partizanų sąrašas. Kovose su lenkų partizanais žuvo daugiau žmonių negu su vokiečiais ir lietuvių policija (su vokiečiais ir lietuviams – 3 partizanai), „Perkūno“ būrio partizanų pagrindinis sąrašas, LYA, f. 15, ap. 1, b. 1 (vokas, l. 11).

„Mirtis fašizmui“ būrio ypatingojo skyriaus viršininko S. Bekerio 1945 m. asmens byloje pateikiami faktai apie išaiškintus 3 lenkų šnipus, kurie neva turėjo likviduoti būrio vadovybę, S. Bekerio asmens byla, LYA, f. 16, ap. 1, b. 4, l. 5.

Sovietų partizanų šaltiniuose nemažai pranešimų apie lenkų partizanų nužudytus žmones ir šeimas. Antai M. Miceika 1944 m. balandžio pabaigoje Maskvai pranešė, kad „baltieji lenkai“ viename Jašiūnų valsčiaus kaime išžudė visą šeimą, kitame sudegino sodybą. Jis darė išvadą, kad paskutiniu laiku „baltieji lenkai“ Vilniaus apskrityje žiauriai susidoroja su daugeliu gyventojų neva už palankumą sovietų valdžiai, Gabrio (M. Miceikos) 1944 m. balandžio 29 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 411, l. 461.

didesnius sovietų ir lenkų partizanų susidūrimus. Antai 1944 m. balandžio 24 d. „Mirtis okupantams“ būrio grupė Skarbutėnų kaime apšaudė „baltuosius lenkus“. Vėliau paaiškėjo, kad buvo nukauta 19 lenkų partizanų, daug sužeista⁷¹⁴.

1944 m. gegužės pradžioje sovietinių Rūdninkų girios partizanų vadovybė iš lenkų junginio „Vschod“ vadovybės gavo siūlymą Rūdninkų, Gardino ir Rusų girių „trikampyje“ sudaryti bendrą partizaninį rajoną, įkurti bendrą štabą, kartu spręsti kitus klausimus⁷¹⁵. Sovietinių partizanų vadovybė Rūdninkų girioje kreipėsi į Maskvą ir prašė skubių nurodymų.

A. Sniečkus atmetė bendro štabo sudarymo idėją, motyvuodamas, kad lenkai daugelyje vietų sovietinius partizanus užpuolė ir žudė, „kai kur“ užmezgė glaudžius kontaktus su vokiečiais. Jis siūlė (tik) susitarti dėl nepuolimo sutarties sudarymo, keitimosi žvalgybos duomenimis, dėl bendrų kovos veiksmų, iškilus būtinybei, kovojant su vokiečiais ir generolo Plechavičiaus daliniais. A. Sniečkaus nuomone, jeigu lenkai „nuosekliai“ kovos su vokiečiais, ateityje bus galima kalbėti ir apie glaudesnę bendradarbiavimą. Sovietinių partizanų vadovybė neatmetė tikimybės, kad lenkų siūlymas gali būti ir provokacija, „ypač turint galvoje, kad vokiečiai tiekia jiems ginklus Ašmenos ir Svyrių rajonuose“⁷¹⁶.

1944 m. gegužės pabaigoje M. Miceika A. Sniečkui kėlė idėją siūlyti generolui Berlingui⁷¹⁷ išleisti įsakymą, įpareigojantį „baltuosius lenkus“ veikti kartu su sovietų partizanais. Kartu M. Miceika „kovai su vokiečių garnizonais ir baltaisiais lenkais“ prašė atsiųsti automatinių ginklų, ypač kulkosvaidžių, šaudmenų ir medikamentų, rašė, kad aplink Rūdninkų girią lenkų partizanų daugėja, pabrėžė: nors su viena jų grupe derasi, su kitomis vyksta susidūrimai⁷¹⁸.

Sovietiniai Lietuvos (ir Baltarusijos) partizanai pranešinėjo Maskvai apie didelę lenkų partizanų koncentraciją Ašmenos ir Eišiškių rajonuose. Jų (taip pat ir A. Snieč-

714 „Mirtis okupantams“ būrio kovos veiksmų dienoraštis, LYA, f. 32, ap. 1, b. 1, l. 7–8. Lenkų partizanai 1944 m. gegužės 23 d. apsupo ir nuginklavo 9 K. Kalinausko būrio partizanus, atėmė 30 kg tolo. Lenkai sovietų partizanams parašė „pakvitavimą“ ir pareiškė: „Jums kas naktį Maskva meta ginklus, o mums (jų) niekas neduoda“, Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. gegužės 27 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 61, ap. 1, b. 1, l. 149.

715 LPJŠ 1944 m. gegužės 12 d. informacinių žinių suvestinė nr. 37, LYA, f. 1771, ap. 7, b. 116, l. 85.

716 Gabrio (M. Miceikos) 1944 m. gegužės 10 d. šifruotė LPJŠ; A. Sniečkaus 1944 m. gegužės 11 d. šifruotė Gabriui (M. Miceikai), *ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 412, l. 129; b. 402, l. 70; LPJŠ žvalgybos ir informacijos skyriaus suvestinė, *ten pat*, b. 61, l. 30. Pasakytina, kad prieš bendro štabo su lenkais sudarymą kategoriškai pasisakė ir M. Šumauskas, teigdamas, kad gegužės pradžioje lenkai nukovė 6 sovietinius partizanus. Jo nuomone, „dirbti“ vienam rajone su lenkais galima, bet nė akimirką negalima prarasti budrumo. Lenkų pasiūlymai gali turėti tikslą sutriuškinti sovietinius partizanus, M. Šumausko 1944 m. gegužės 13 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 412, l. 168.

717 Generolas Z. Berlingas 1943–1944 m. vadovavo SSRS suformuotai lenkų kariuomenės T. Kosčiuškos divizijai.

718 Gabrio (M. Miceikos) 1944 m. gegužės 25, 30 ir 31 d. šifruotės LPJŠ, *ten pat*, b. 412, l. 292, 360, 372.

kaus) įsitikinimu, Ašmenos apylinkėse susitelkusi lenkų AK grupuotė buvo apginkluota vokiečių⁷¹⁹.

Artėjant frontui, didėjo SSRS centrinių žinybų domėjimasis „lenkų klausimu“. 1944 m. birželio viduryje Raudonosios armijos generalinio štabo žvalgybos valdyba kreipėsi į LPJŠ viršininką A. Sniečką, prašydama pateikti turimus duomenis apie „Lenkų nacionalinę partiją“ ir jos formuojamą „lenkų armiją“ Vilniaus srityje. LPJŠ Žvalgybos ir informacijos skyriaus viršininkas B. Baranauskas 1944 m. birželio 22 d. parengė pažymą „Apie lenkų nacionalistų veiklą laikinai okupuotos Lietuvos SSR rytiniuose rajonuose“ (ji buvo pasiūsta ir SSRS NKGB). Apskritai pažyma buvo itin antilenkiška⁷²⁰.

Sovietinių partizanų pranešimais, 1944 m. birželio viduryje lenkų partizanai telkėsi Pabradės, Paberžės, Nemenčinės, Joniškio, Giedraičių apylinkėse. Lenkų partizanai derėjosi su sovietinių baltarusių partizanų Žukovo brigada, kad ši leistų jiems veikti Kazėnų miškuose. (Šis faktas rodo, kad sovietiniai ir lenkų partizanai buvo pasidaliję veiklos zonas.) Kai kur lenkai nuginkluodavo sovietų partizanus (bet paleisdavo gyvus)⁷²¹.

1944 m. birželio 24 d. M. Miceika A. Sniečkui pranešė, kad Rūdninkų girioje nusileido penki lenkų karininkai iš Londono. Jie esą turėjo emigracinės Lenkijos vyriausybės Londone ir Didžiosios Britanijos vyriausybės nurodymą lenkų partizanams susitarti su sovietiniais partizanais, bendradarbiauti kovojant su vokiečiais. M. Miceika rašė, kad „Varšuvos atstovai“ siekia būtinai susitarti su sovietiniais partizanais, jau įvyko keletas pasitarimų. Vilniuje, lenkų iniciatyva, įvyko „lenkų nacionalistų“ delegatų ir sovietų atstovų „konferencija“; ji baigėsi be ypatingų rezultatų. Jis teigė, kad „baltalenkiai“ aktyvūs, nepamiršo pridurti, kad jie bendradarbiauja su vokiečiais. M. Miceika, matyt, turėjo galvoje prof. Studnickio atvykimą į Vilnių derėtis su vokiečiais dėl valdžios perėmimo⁷²².

M. Miceikos ir kitų sovietinių partizanų pranešimai atskleidžia lenkų visuomenės politinių jėgų (ne tik veikusių pogrindyje) pastangas spręsti „Vilniaus klausimą“, painią ir sudėtingą situaciją vokiečių okupacijos paskutinėmis dienomis.

Sovietinių partizanų šaltinių duomenimis, 1944 m. liepos 1 d. Senųjų Rakliškių dvare, ant tilto per Visinčios upelį įvyko lenkų AK ir sovietinių partizanų atstovų susitikimas. Kiekvienai pusei atstovavo po penkis asmenis. Lenkų AK „delegacijai“

719 Petro (M. Afonino) 1944 m. gegužės 25 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 412, l. 288; A. Sniečkaus 1944 m. gegužės 26 d. šifruotė Gabriui (M. Miceikai), *ten pat*, b. 402, l. 157.

720 LYA, f. 1, ap. 1, b. 89, l. 1–5.

721 Kurmelio (B. Urbanavičiaus) 1944 m. birželio 15 d. ir 18 d. šifruotės LPJŠ, *ten pat*, b. 413, l. 17, 60.

722 Gabrio (M. Miceikos) 1944 m. birželio 23–24 d. šifruotės LPJŠ, *ten pat*, b. 413, l. 132, 134, 138, 145.

vadovavo plk. Vilkas (A. Krzyzanowski), sovietinių partizanų – Gabrys (M. Miceika). M. Miceika Maskvai pranešė, kad lenkų atstovai pasiūlė: siekiant galutinai likviduoti incidentus tarp sovietinių partizanų būrių ir lenkų AK, Vilniaus ir Naugarduko teritorijoje (vaivadijose) užmegzti tiesioginius kontaktus tarp partizanų vadovybių. Lenkų pusė išsipareigoja nedelsiant paskelbti visuotinį įsakymą apie karinį bendradarbiavimą ir prašo, kad sovietiniai „centriniai kariniai organai visiems sovietiniams būriams“, veikiantiems šioje teritorijoje, taip pat paskelbtų analogišką įsakymą. Lenkų atstovai atsakymą į šį pasiūlymą prašė pateikti iki liepos 8 d.; jie laikė būtinu reikalu koordinuoti „naujus veiksmus“ kovojant su bendru priešu, siūlė sudaryti bendrą organą (štabą), kuris reguliuotų visus abiejų pusių bendradarbiavimo klausimus. Taip pat jie siūlė kai kuriuose būriuose turėti ryšių karininkus. Lenkų pusė pareiškė, kad Lenkijos Respublika niekada nebuvo ir nėra karo padėtyje su SSRS, sovietinė (Raudonoji) armija, įžengianti į Lenkijos Respublikos rytines žemes, bus sutikta kaip armija, kovojanti su bendru priešu, visi „Lenkijos teritorinės armijos“ būriai jai padės⁷²³.

M. Miceika prašė skubiai atsakyti dėl lenkų pasiūlymų. Sovietiniuose šaltiniuose atsakymo nepavyko aptikti, matyt, jo ir nebuvo. Sovietinio pogrindžio Lietuvoje vadovybė nesileido į ryšius su lenkais, apie jokią karinį ar kitokį bendradarbiavimą nenorėjo net girdėti, priešingai, dar ryžtingiau negu santykiuose su lietuvių „nacionalistais“ jų kratėsi. Nors ir netiesiogiai, tai liudija A. Sniečkaus 1944 m. liepos 5 d. nurodymas M. Miceikai ir M. Afoninui: „Turėkite galvoje, kad lenkai gali bandyti paskelbti savo valdžią. Darykite viską, kad šie jų planai žlugtų.“⁷²⁴

Kaip žinoma, 1944 m. liepos 7 d. naktį AK pajėgos, prieš įžengiant į Vilnių Raudonajai armijai, vykdė „Aušros vartų“ operaciją, bandė užimti miestą, bet „stiprių ir veiksmingų vokiečių dalinių“ buvo atmuštos, patyrė nemažų nuostolių⁷²⁵. Tai buvo nepavykęs sumanymas pasitikti sovietus Vilniuje kaip „šeimininkams“.

Atrodytų, be Vilniaus, niekur kitur Rytų ir Pietryčių Lietuvoje lenkai nebandė įžygiuojančiai Raudonajai armijai taip prisistatyti. Vienas toks atvejis užfiksuotas tik Pietų Lietuvoje, Veisiejuose⁷²⁶.

723 Gabrio (M. Miceikos) 1944 m. liepos 3 d. šifruotės LPJŠ, *ten pat*, b. 413, l. 265, 275.

724 A. Sniečkaus 1944 m. liepos 5 d. šifruotė Gabriui (M. Miceikai), *ten pat*, b. 402, l. 355.

725 K. Tarka, „*Vilko*“ likimas: *Aušros Vartų operacija (1944). Kai kurie istorinės tiesos faktai: Armija krajoja*, Vilnius, 1993, p. 61.

726 Buvęs sovietinis partizanas Jurgis Grigonis 1951 m. atsiminimuose rašė apie „kuriozą“, įvykusį Veisiejuose. 1944 m. liepą atvykęs į Lazdijų apskritį „atkurti“ sovietų valdžią rado šeimininkaujančius lenkų partizanus, atėjusius iš Augustavo miškų. Raudonosios armijos dalinio vadui jie buvo prisistatę kaip partizanai, gavo iš jo ginklų ir įgaliojimus tvarkyti valsčių. Įsikišus sovietų pulkininkui, lenkai nuginkluoti, LYA, f. 3377, ap. 3377, b. 362, l. 11.

1944 m. liepos 12 d. atvykęs į Vilnių dar vykstant mūšiams, A. Sniečkus informavo buvusį Maskvoje Lietuvos KP(b) CK sekretorių N. Gridiną apie tai, kad „baltieji lenkai“ peršasi Raudonosios armijos daliniams (į pagalbą). A. Sniečkaus nuomone, tai manevras siekiant sukurti „reklamą“ apie savo dalyvavimą užimant Vilnių, „šiems triukams bus padarytas galas“⁷²⁷. Su šia A. Sniečkaus informacija buvo supažindintas SSRS NKGB komisaras V. Merkulovas (pasak N. Gridino, „jo paties prašymu“). N. Gridinas prašė dėl propagandos ir, turint tikslą „atremti lenkų kliedesius“ (*briechnia*), siųsti informaciją, ypač apie lietuvių dalyvavimą vaduojant Vilnių, taip pat lenkus demaskuojančią medžiagą; ja domėjosi ir V. Dekanozovas⁷²⁸.

Tokia medžiaga Maskvai buvo teikiama. Lietuvos SSR vadovybė (A. Sniečkus, M. Gedvilas ir kt.) Stalinui pranešė, kad Vilniaus išvadavimo išvakarėse „lenkų legionieriai“ siuntinėjo lietuviams laiškus su grasinimais ir reikalavimais palikti miestą, Vilniuje buvo užregistruoti atvejai, kai „lenkų legionieriai“ žudė lietuvius⁷²⁹. Deja, matyt, šioje sovietinei propagandai skirtoje medžiagoje buvo ir tiesos.

1944 m. liepą vokiečių okupacija Rytų ir Pietryčių Lietuvoje – lenkų ginkluoto pagrindžio veiklos areale – baigėsi, ją pakeitė sovietų okupacija.

Sovietų ir lenkų ginkluoti pagrindžiai, Lietuvoje kovodami su okupantais vokiečiais, objektyviai veikė kaip sąjungininkai. Abu pagrindžius antivokiškoje (ir antilietuviškoje) kovoje daug kas vienijo. Abiejų pagrindžių šaltiniuose ryškėja slavų tautų vienybės idėja, propaguojama L. Želigovskio 1944 m. kovo 30 d. atsišaukime, įteiktame Lenkų tautinei tarybai ir Lenkijos emigracinei vyriausybei. Čia lenkai raginami draugiškai sutikti „didvyrišką“ Raudonąją armiją, nesipriešinti jai, vengti brolyžudiškos kovos, vienintelis amžinas slavų priešas yra vokiečiai ir kt.⁷³⁰ Tačiau dėl skirtingų, nesuderinamų galutinių kovos tikslų šios dvi ginkluotos antinacinio pasipriešinimo jėgos nesudarė bendro antinacinio fronto, konfrontavo. Sovietinis ginkluotas pagrindis Rytų ir Pietryčių Lietuvoje buvo silpnas, nelygiavertis priešas dominavusioms lenkų ginkluoto pagrindžio jėgoms. Priešprieša ir konfliktai, taip pat nacionalinė nesantaika tarp abiejų pagrindžių (kitaip negu Baltarusijoje ir Ukrainoje) neigavo nekontroliuojamo masto ir neturėjo tragiškų padarinių.

727 A. Sniečkaus 1944 m. liepos 12 d. šifruotė N. Gridinui, *ten pat*, b. 404, l. 7.

728 N. Gridino 1944 m. liepos 14 d. šifruotė A. Sniečkui, *ten pat*, b. 403, l. 14, 18.

729 LYA, f. 1771, ap. 1, b. 5, l. 15.

730 LYA, f. 1771, ap. 7, b. 119, l. 43–44. A. Sniečkus išverstą į lietuvių k. atsišaukimą pasiuntė M. Šmauskui, G. Zimanui ir kitiems, nurodė jį panaudoti agitacijai tarp lenkų gyventojų.

6. Teroristiniai veiklos aspektai. Metropolito Sergijaus nužudymo mįslė

Plačiau prasme teroras apima nužudymus ar sunkius fizinius sužalojimus, įvykdytus beginkliams asmenims, nedalyvaujantiems ginkluotoje kovoje⁷³¹. Bet kokioje partizaninėje veikloje teroro akcijas reikia skirti nuo kovos veiksmų. Ginkluota kova su priešo kariais, policininkais, netgi iš civilių gyventojų sudarytomis ginkluotomis savisaugos struktūromis nevertintini kaip teroras. Tačiau jų šeimų narių, giminių, moterų ir vaikų, apskritai beginklių asmenų žudymą, nusikalstamo kolektyvinės atsakomybės principo taikymą galima kvalifikuoti kaip terorą ir represijas.

Sovietinio ginkluoto pagrindžio veiklos Lietuvoje teroristiniai veiklos aspektai (apskritai represijų, prievartos, smurto priemonių naudojimas) tyrimams sunki tema (sovietų pagrindžio šaltiniuose, sovietų istoriografijoje buvo visiškai nutylima, duomenų nedaug). Tuo tarpu teroristinės veiklos pėdsakai šio pagrindžio veikloje gana žymūs. Joje galima išskirti terorą prieš civilius gyventojus, teroro akcijas prieš okupacinio režimo pareigūnus, politinius visuomenės veikėjus ir kt.

Sovietinio ginkluoto pagrindžio represinės veiklos priemonės buvo „užprogramuotos“ ne kartą minėtoje SSRS LKT ir VKP(b) CK 1941 m. birželio 29 d. direktyvoje pafrontės sričių kompartijos ir sovietų valdžios organizacijoms, VKP(b) CK 1941 m. liepos 18 d. slaptoje instrukcijoje, vėliau pavadintoje „Apie kovos organizavimą vokiečių kariuomenės užnugaryje“, ir kituose sovietinio pasipriešinimo dokumentuose, kuriuose buvo reikalaujama beatodairiškai kovoti su okupantais vokiečiais, jų „pagalbininkais, persekioti ir naikinti juos „kiekviename žingsnyje“.

NKVD-NKGB grupėms, tarp kitų veiklos uždavinių, buvo keliamas ir pabrėžiamas uždavinys žudyti „fašistinių“ aktyvą“, vykdyti „D“ (diversijų) ir „T“ (teroro) akcijas⁷³².

Nuo 1943 m. pabaigos net ir LPJŠ direktyviniuose dokumentuose skverbimasis į nacionalinius (lietuvių ir lenkų) pagrindžius, jų demoralizavimas vadintas „kasdieniu“ sovietinių partizanų darbu, kelti uždaviniai sustiprinti naikinimą „užkietėjusių nacionalistų“ – sovietų valdžios priešų arba imtis „specialiųjų priemonių“ prieš nacionalistinių organizacijų vadovus⁷³³ (iš esmės tai reiškė tą patį – žudyti, likviduoti). Represinės (teroristinės) sovietinių partizanų veiklos aspektus lėmė vidiniai sovietinių pasipriešinimo struktūrų reiškiniai (disciplinos stoka, moralinis pakrikimas, vadovybės toleruota plati politinių priešų – vadinamųjų „kontrrevoliucinių elementų“ – veiklos laisvė ir kt.).

731 А. Гогун, *Сталинские командос...*, с. 200.

732 В. И. Боярский, *Партизаны и армия*, с. 175–176.

733 LKP(b) CK ir LPJŠ dokumentas „Politinės padėties ypatumai Lietuvoje 1944 m. žiemą“, LYA, f. 1, ap. 1, b. 61, l. 182–183, 185–186; f. 1685, ap. 2, b. 196, l. 97–98.

Teroro akcijas vykdė NKVD-NKGB grupės, LPJŠ būriai ar specialiai sudarytos teroristinės grupės. Yra duomenų, kad tokios grupės 1943 m. veikė prie Lietuvos KP(b) Kauno ir Vilniaus miestų pogrindinių komitetų⁷³⁴.

Kovodami su 1943 m. rudenį susikūrusia vietine (kaimų) savisauga, sovietiniai partizanai degino kaimus, žudė ir terorizavo ne tik jiems pasipriešinusius, bet ir ginkluotoje kovoje nedalyvavusius žmones, tarp jų moteris ir vaikus. Nekalbant apie teroro akcijas prieš policininkus, lietuviškosios administracijos pareigūnus, vietinės ginkluotos savisaugos struktūras, kitus ginkluotus asmenis, kaip vokiečių kolaborantus, sovietiniai partizanai, vykdydami įvairias vadinamąsias paruošų akcijas, apsirūpinant maistu ir kitomis žmogiškos egzistencijos priemonėmis, ar paprasčiausiai kerštaudami, įvykdė žiaurių akcijų prieš civilius gyventojus. Apie tokias represijas galima pateikti daugybę skaudžių ir dramatiškų faktų.

Antai 1943 m. balandį Trakų apskrityje, Onušio valsčiuje sovietiniai partizanai sudegino dviejų pagalbinių policininkų sodybas: vienoje sudegė policininko žmona ir trys vaikai, partizanai šaudė į degančius trobesius ir niekam neleido iš jų išeiti⁷³⁵.

Tų metų birželio 18 d. naktį Trakų valsčiuje į Petkeniškių kaimą atvykę apie 40 ginkluotų „banditų“ sudegino 3 ūkius su visu inventoriumi, gyvuliais, sudegė moteris. Tą pat naktį jie Salkininkų kaime nužudė 6 žmones, iš kurių vieną (M. Radzevičių) nepaprastai kankino: peršovė rankas ir kojas, gyvą įmetė į ugnį (be to, kaime sudegino 2 ūkius su visu inventoriumi ir gyvuliais). Taigi iš viso sudeginti 5 ūkiai, jų turto nuostoliai įvertinti 900 tūkst. rm.⁷³⁶

1944 m. birželio 17 d. Beištrakių kaime „banditai“ sudegino 7 ūkius, nužudė 2 ūkininkus⁷³⁷.

Tokių akcijų daugiausiai buvo ne tik Pietryčių Lietuvoje, bet ir visoje Lietuvoje. Antai 1944 m. sausio 21 d. Luokės valsčiuje, Žaduvėnų kaime pas ūkininką Avelį atėję penki „rusų banditai“ išžudė visą penkių asmenų šeimą⁷³⁸.

Vokiečių saugumo policijos ir SD duomenimis, vien 1944 m. vasarį sovietiniai „banditai“ ir lenkų partizanai Lietuvos generalinėje srityje nužudė 14, sužeidė 13, į nelaisvę paėmė 6 civilius gyventojus. Per mėnesį civilių gyventojų nužudyta daugiau

734 „Mirtis okupantams“ būrio partizanų M. Lukjanovo, A. Beliakovo asmens bylos, LYA, f. 32, ap. 1, b. 82, l. 5; b. 13, l. 3.

735 Trakų apskrities viršininko 1943 m. gegužės 8 d. pranešimas apie padėtį apskrityje 1943 m. balandį, LCVA, f. R-500, ap. 1, b. 14, l. 248.

736 Trakų apskrities viršininko 1943 m. liepos mėn. pranešimas Vilniaus apygardos komisarui apie padėtį apskrityje, *ten pat*, b. 14, l. 673, 683.

737 Trakų apskrities viršininko 1944 m. birželio 23 d. pranešimas Vilniaus apygardos gebitskomisarui, *ten pat*, b. 39, l. 1033.

738 LYA, f. 3377, ap. 58, b. 1121, p. 135; *Žemaičių žemė*, 1944, kov. 11, p. 4.

negu policininkų ir vokiečių karių. Plėšdami ūkininkus, puldami įvairius punktus ir vietoves „banditai“ panaudojo 252 pastotes, pagrobė 40 karvių, 18 arklių ir kt.⁷³⁹

Tarp sovietinių partizanų aukų, be abejo, galėjo būti įvairių okupantų vokiečių talkininkų. Tačiau dauguma aukų, matyt, buvo susijusios su lenkų ar lietuvių nacionaliniais pagrindžiais, apskritai niekuo „nenusikaltę“, sovietiniams partizanams neįtikę civiliai gyventojai, tarp jų moterys ir vaikai.

Antai 1942 ar 1943 m. Marijampolės apskrityje iš Alytaus karo belaisvių stovyklos pabėgę ir partizanavę belaisviai išžudė stambaus ūkininko J. Kaminsko šeimą, ūkį sudegino, gyvulius ir kitą turtą išsigabeno⁷⁴⁰. „Už tėvynės laisvę“ būrio partizanai Zarasų apskrityje 1943 m. spalio pabaigoje išžudė, kaip pasakyta būrio ataskaitoje, „lietuvių tautos organizatoriaus už nepriklausomą Lietuvą“ Rūkštelės šeimą⁷⁴¹. Civiliai apsirengę ir rusiškai kalbėję ginkluoti banditai 1943 m. lapkričio 28 d. Trakų apskrities Rūdiškių valsčiuje, Jalovičių kaime sušaudė Ipolitą ir Stefaniją Bartusevičius ir du jų vaikus, Bronių ir Janiną Rasimavičius ir du jų vaikus, Juozo Žitkevičiaus žmoną ir uošvį. Visų nužudytų žmonių sodybos sudegintos⁷⁴². 1943 m. lapkričio 23 d. Šalčininkų valsčiuje, Poliankos kaime išžudyta Kročų penkių asmenų šeima; lapkričio 30 d. ar gruodžio 1 d. naktį Vilniaus apskrities Rudaminos valsčiuje, Keturiasdešimties totorių kaime „banditai“ nužudė L. Bagdonavičių, Romualdą ir Aleksandrą Milkamanovičius, Eleną Osmaniенę, Eleonorą Maciulevič ir jos 16 m. sūnus Edvardą – visi totorių tautybės⁷⁴³. 1944 m. gegužės 31 d. A. Mickevičiaus būrio partizanas išžudė Karpavičiovos šeimą, įtarus ją ryšiais su „baltaisiais lenkais“⁷⁴⁴.

Rūdninkų girioje veikę sovietiniai partizanai naudojo „išsivedimo į mišką“ bausmę. Antai 1944 m. gegužės 15 d. vakare į Jašiūnų valsčiaus Padvariškių dvarą atėję apie 40 partizanų paėmė 11 arklių, 7 karves ir kiaules, 5 porinius vežimus ir kitą turtą, kartu išsivedė ir keturis žmones (vieną pakeliui paleido)⁷⁴⁵. Miške žmonės tardė, kankino ir įvykdė mirties bausmę. Rūdninkų girioje veikęs „Kovos“ būrys 1944 m. pavasarį turėjo užduotį išaiškinti, kas iš gyventojų palaiko ryšius su lie-

739 Saugumo policijos ir SD vado pranešimas apie „banditų“ veiklą 1944 m. vasarį, LCVA, f. R-1399, ap. 1, b. 73, l. 62.

740 K. Gliaudaneco 1944 m. parodymai, LYA, f. 1, ap. 1, b. 98, l. 101.

741 „Už tėvynę būrio ataskaita“, LYA, f. 1, ap. 1, b. 436, l. 177–179.

742 Lietuvių policijos pranešimų santraukos, LYA, f. 3377, ap. 58, b. 266, l. 10–11.

743 Jašiūnų saugumo policijos rajono viršininko telefonogramos, LCVA, f. R-1390, ap. 1, b. 191, l. 42–44; Lietuvių policijos pranešimų santrauka, LYA, f. 3377, ap. 58, l. 266, l. 11.

744 LYA, f. 1, ap. 1, b. 44, l. 6.

745 Jašiūnų saugumo policijos rajono viršininko 1944 m. gegužės 15 d. telefonograma, LCVA, f. R-1390, ap. 1, b. 191, l. 92.

tuvių savisaugos (policijos) bataliono įgula Rakliškėse, tokie gyventojai turėjo būti „išstremti“, o turtas konfiskuotas⁷⁴⁶.

Kaune veikusi sovietinių partizanų teroristinė grupė (jos veikloje dalyvavo ir 1958 m. SSRS didvyriu paskelbtas A. Čeponis) 1943 m. pavasarį ir rudenį nužudė 8 vokiečius (tarp jų 5 karininkus), 17 policininkų, 6 slaptosios policijos agentus⁷⁴⁷. Ši grupė 1943 m. rugsėjo 25 d. Kaune gatvėje nužudė ir apiplėšė Kauno miesto valstybinio teatro režisierių J. Monkų-Monkevičių⁷⁴⁸, 1944 m. sausio 4 d. naktį Kaune, Tvirtovės alėjoje, įsibrovė į butą, nužudė dvi moteris (E. Spirgevičiūtę ir S. Žukaitę). Panašių nusikaltimų grupė įvykdė ir daugiau⁷⁴⁹.

Atskira teroro akcijų kategorija buvo mėginimai nužudyti okupacinio režimo pareigūnus. Politines žmogžudystes Lietuvoje turėjo vykdyti iš sovietų užnugario siunčiamos NKGB-NKVD grupės, vėliau kompartijos struktūrų organizuojamos ir vadovaujamos grupės. Antai SSRS Gynybos liaudies komisaro 1942 m. rugsėjo 5 d. įsakyme, be kitų uždavinių, liepiama „negailėstingai“ naikinti arba imti į nelaisvę fašistinius politinius veikėjus, generolus, aukšto rango tarnautojus, „mūsų tėvynės išdavikus, tarnaujančius priešui“⁷⁵⁰.

Beveik per visą vokiečių okupacijos laikotarpį sovietiniuose ir kituose šaltiniuose galima aptikti duomenų apie bandymus likviduoti Lietuvos generalinį komisarą A. Rentelną. Pasikėsinimo į jį iniciatyva, matyt, ėjo ne tik iš Maskvos, bet ir iš sovietų pagrindžio „apačių“⁷⁵¹. Yra duomenų, kad Lietuvos generalinį komisarą bandyta likviduoti 1943 m. rudenį: lietuvių pagrindžio šaltinių duomenimis, tų metų spalio 3 d. naktį keliolika ginkluotų „ukrainiečių“ užpuolė lietuvius policininkus, saugojusius Kauno apygardos tarėjo Goštauto bute po dalyvavimo derliaus šventėje apsinakvojusį Rentelną; sužeistas vienas lietuvis policininkas, nukautas „rusų kapitonas“⁷⁵².

LSSR NKVD operatyvinės grupės vadovybė Maskvoje 1943 m. lapkričio pradžioje siūlė Berui (J. Vildžiūnui), rengiant sąlygas vokiečių okupacinio režimo pareigūnams likviduoti, visą dėmesį skirti A. Rentelnei⁷⁵³.

746 „Kovos“ būrio vado ataskaita, *ten pat*, f. 10, ap. 1, b. 1, l. 4–5.

747 Sovietinio partizano M. Lukjanovo 1944 m. autobiografija, LYA, f. 32, ap. 1, b. 82, l. 4.

748 *Ateitis*, 1943, rugs. 27.

749 *Mirtis atėjo iš Muravos*, p. 3–12, 125 ir kt. *Ateitis*, 1944, saus. 7, p. 5; Lietuvių policijos pranešimų santarauka, LYA, f. 3377, ap. 58, b. 266, l. 25.

750 LYA, f. 1, ap. 1, b. 18, l. 31.

751 Komunistinės P. Malinausko organizacijos, veikusios 1941 m. Kaune, narys, buvęs kariškis, per kažkokį pobūvį pasitinkant naujus 1942 metus (turėjo dalyvauti Rentelnas) turėjo padėti „pragaro mašiną“ (sprogmenį), tačiau Rentelnas neatvyko, žr. A. Mikulskienė, Apie Povilą Malinauską, Praną Zibertą ir kitus: atsiminimai, 1949 m. užrašyti I. Dembo, *ten pat*, f. 3377, ap. 3377, b. 725, l. 2.

752 LYA, f. 3377, ap. 58, b. 1121, l. 73.

753 1943 m. lapkričio 2 d. pažyma apie „Druzja“ būrio veiklą, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 7, l. 76.

Siekta nužudyti ir kitus aukščiausius vokiečių pareigūnus. 1943 m. spalio 22 d. J. Vildžiūnui buvo siūloma pateikti planą ir siūlymus, kaip likviduoti Vilniaus miesto komisarą H. Hingstą arba Vilniaus apygardos komisarą H. Wulffą. Lapkričio pradžioje J. Vildžiūnas buvo klausiamas, ar jis pradėjo ruošti šioms operacijoms. Jis atsakė, kad dar 1943 m. vasarą buvo užsiėmęs „žymių vokiečių pareigūnų“ likvidavimu, tačiau nesėkmingai. Dabar per savo agentus jis organizuoja pasikėsinimus Vilniuje, jau nustatytos Hingsto ir Wulfo gyvenamosios vietos (butai), automobilių numeriai. Matyt, šiems teroro aktams įvykdyti J. Vildžiūnas prašė iš sovietų užnugario atsiųsti magnetinių minų⁷⁵⁴.

Nepaisant J. Vildžiūno pažadų greitai likviduoti vieną iš vokiečių „vadeivų“ Vilniuje, jam jokio teroristinio akto nepavyko organizuoti. 1943 m. rudenį NKGB grupės ketino likviduoti asmenį, kuris sovietinio saugumo šaltiniuose vadinamas paniekinamu slapyvardžiu „Blakė“. Atsižvelgiant į tai, kad vokiečių pareigūnai NKVD šaltiniuose vadinami tikrosiomis pavardėmis, tai galėjo būti lietuvis – lietuvių savivaldos pareigūnas ar visuomenės veikėjas, gyvenęs Kaune (galbūt net generolas P. Kubiliūnas). Apie „Blakę“ J. Vildžiūnui Maskva siūlė surinkti visus duomenis, 1943 m. lapkritį J. Vildžiūnas jo likvidavimui buvo sutelkęs „visą dėmesį“⁷⁵⁵. Nors planai buvo ambicingi, toli siekiantys, 1943 m. nei J. Vildžiūno „čekistai“, nei apskritai sovietiniai pagrindininkai Kaune ir Vilniuje nesugebėjo įvykdyti keliamų teroristinių uždavinių, nelikvidavo nė vieno žymesnio vokiečių okupacinio režimo ar lietuvių savivaldos administracijos pareigūno.

Be abejonės, sovietiniam pagrindžiui Lietuvoje įtakos turėjo sovietinių baltarusių pagrindininkų Baltarusijoje įvykdytos teroro akcijos prieš vokiečių okupacinio režimo pareigūnus. Garsiausia iš jų buvo Baltarusijos gauleiterio Wilhelmo Kube's nužudymas. Pagal įsakymą iš Maskvos Minsko regione veikę sovietiniai būriai jį atkakliai „medžiojo“ 1943 m. vasarą ir rudenį. Iš pradžių pasikėsinimai jį nužudyti buvo nesėkmingi, tarp jų ir tų metų birželio 22 d. įvykdytas sprogdinimas Minsko teatre. W. Kube pavyko likviduoti 1943 m. rugsėjo 22 d., kai jį mirtinai sužeidė miegamajame padėta mina⁷⁵⁶.

Kaip „tėvynės išdavikus“ ir vokiečių kolaborantus sovietiniai baltarusių partizanai žudė ir baltarusių nacionalinio sąjūdžio veikėjus. 1943 m. gruodžio 6 d. buvo nužudytas ir Minsko burmistras Vaclavas Ivanovskis – profesoriaus Tado Ivanausko brolis.

754 1943 m. spalio 22 d., lapkričio 2 d. ir 4 d. pažymos apie „Druzja“ būrio veiklą, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 7, l. 58, 76, 77; *ten pat*, b. 10, l. 88.

755 1943 m. lapkričio 23 d. ir 28 d. pažymos apie „Druzja“ būrio veiklą, *ten pat*, l. 76, 94.

756 А. Попов, *Диверсанты Сталина: НКВД в тылу врага*, Москва, 2008, с. 344, 348.

Vykdydami teroro akcijas, sovietinio pagrindžio dalyviai neatsižvelgė į potencialiai skaudžias pasekmes vietos gyventojams, į tai, kad vokiečiai naudojo nusikaltamą kolektyvinės atsakomybės principą, kai už antivokiškus teroro aktus buvo žudomi nekalti civiliai gyventojai. Vien keršydami už W. Kube' s nužudymą, vokiečiai sušaudė 2 tūkst. niekuo nekaltų minskiečių, tarp jų buvo moterų ir vaikų, dar daugiau įkalino konclageryje⁷⁵⁷. Nužudžius aukštą okupacinio režimo pareigūną, matyt, vokiečiai panašiai būtų elgęsi ir Lietuvoje.

Tokiai prielaidai pavyzdžių netrūksta. 1943 m. rugsėjį lenkų pagrindininkai Vilniuje nužudė lietuvių kriminalinės policijos pareigūną M. Padabą. Keršydami vokiečiai sušaudė 10 lenkų įkaltų, tarp kurių buvo ir žymių visuomenės veikėjų, 100 asmenų suimti ir įkalinti. Po šių įvykių lenkų pagrindis atsisakė teroro akcijų. Tai sustiprino sovietinio pagrindžio veikėjų kaltinimus lenkų pagrindžiui pasyviai elgsena, netgi trukdymu vykdyti diversijas ir teroro aktus sovietiniam pagrindžiui⁷⁵⁸. Tuo galima aiškinti ir sovietinių antivokiškų teroristinių akcijų nesėkmes, ypač Vilniuje. Lenkų pagrindžio žmonės prie jų neprisidėjo, nors Beras (J. Vildžiūnas) informuodavo Maskvą apie daugelį jo užverbuotų ir sutikusių bendradarbiauti lenkų. Neturėdamas agentūros, įtakos, sąjungininkų, sovietų pagrindis ir jo teroristinės grupės tokioms sudėtingoms operacijoms realizuoti paprasčiausiai buvo per silpnas.

Tačiau sovietinio pagrindžio vadovybė Maskvoje teroro akcijų prieš Lietuvos generalinį komisarą A. Rentelną, Vilniaus miesto ir apygardos komisarus vokiečius, o 1944 m. – ir prieš Lietuvos vietinės rinktinės organizatorių, generolą P. Plechavičių, galbūt ir kitus asmenis, neatsisakė. Atvirkščiai, politinių žmogžudysčių akcijų kėslai 1944 m., karui einant į pabaigą, darėsi vis rimtesni. 1944 m. pradžioje SSRS NKVD-NKGB vadai savo lietuviškų pavaldinių Maskvoje klausė, kodėl iš J. Vildžiūno (Bero) negaunama informacijos apie numatytą ir rengtą žymių vokiečių pareigūnų likvidavimą Vilniuje, ar ta linkme toliau dirbama. J. Vildžiūnui duotas nurodymas, kad į Vilnių siunčiama B. Vilučio (slap. Volungė) grupė turi būti orientuota: 1) likviduoti generalinius tarėjus, komendantus ir kitus stambius valdžios atstovus; 2) visą energiją nukreipti ne atsitiktiniams ir paviršutiniškiems žvalgybos duomenims rinkti, o teroro aktams vykdyti ir „vertingai“ agentūrai verbuoti⁷⁵⁹. Matyt, panašūs nurodymai duoti ir į Kauną pasiųstai Bangos (V. Grizickas) grupei.

Kaip matyti iš J. Vildžiūno ataskaitų, jo čekistai skverbėsi į lenkų pagrindį Vilniuje, užverbavo nemažai jiems pasitarnavusių agentų. J. Vildžiūnas rašė, kad nuo 1944 m. pradžios jis daug dėmesio skyrė ir stiprėjančioms pagrindinėms „lie-

757 А. Попов, *Диверсанты Сталина...*, p. 349.

758 Gabrio (M. Miceikos) 1944 m. kovo 6 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 55, l. 10.

759 LSSR NKGB 1944 m. sausio 4 d. pažyma, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 7, l. 129.

tuvių nacionalistų“ organizacijoms. Akcijų siekiant likviduoti vokiečių komisarus Hingstą ir Wulfą rengimas nebuvo sėkmingas, įvyko „provokacijos“, kai kuriuos vokiečiai suėmė⁷⁶⁰.

Apie pasikėsinimus 1944 m. į Lietuvos generalinį komisarą A. Rentelną ir gen. P. Plechavičių 1983 m. išleistoje apybraižoje plačiai rašė G. Zimanas. Anot jo, idėją likviduoti „vieną lietuvių tautos budelių“ – Rentelną – vokiečių okupacijos metais „brandino“ „Stas“ grupės narys G. Borisa (1958 m. jis paskelbtas SSRS didvyriu po mirties). G. Zimanas pritaręs šiai idėjai. Lietuvos generalinis komisaras Rentelnas turėjo būti likviduotas pakišus jam magnetinę miną. Esą tai turėjo padaryti viena moteris lenkė, troškusi jį nužudyti už sušaudytą brolių⁷⁶¹. Taigi Rentelnas turėjo būti likviduotas pagal labai jau panašų W. Kube's nužudymo scenarijų. Sunku pasakyti, kiek jis buvo realus, ar jis nebuvo G. Zimano fantazijos vaisius.

Juo labiau, kad iš vokiškų šaltinių ryškėja kitoks sovietinio pagrindžio rengtas pasikėsinimo į Rentelną (ir generolą Plechavičių) planas. 1944 m. balandžio 6 d. vokiečių saugumo policija suėmė „rusų parašutininką“ Germaną Haimą, kuris tardomas prisipažino, kad prieš keletą savaičių bazėje prie Baltosios Vokės įvyko sovietinių „banditų“ vadovybės pasitarimas; jam vadovavo „žinomi banditai“ Kostas ir Vladimiras. Pasitarime pirmiausia buvo priimtas mirties nuosprendis „banditams“ (t. y. sovietiniams partizanams) Miškai ir Jurkai, nes esą politiniu atžvilgiu jų plėšimų „negalima buvo pakęsti“. Posėdyje mirties nuosprendis jiems buvo pakeistas – nuteistiesiems pasiūlyta „bausmę kitaip atlikti“: jie turėjo įvykdyti pasikėsinimą į generalinį komisarą Rentelną ir generolą Plechavičių. „Banditų“ atvykimo į Kauną laiko vokiečių saugumo policijai nepavyko nustatyti, tačiau buvo žinoma, kad atvykę jie turėjo susisiekti su „žinomu banditu Petka Trofimovu“, kad Germanas Haimas buvo gavęs iš žydės Albinos, tuo metu buvusios banditų bazėje (Rūdinkų girioje), įpareigojimą sužinoti ir jai pranešti generalinio komisaro adresą. Rašte reiškiamas susirūpinimas, nes Miška ir Jurka esą yra „atkaklūs ir ryžtingi banditai“, moka prisitaikyti prie padėties, ilgą laiką siautėjo Kaune, gerai pažįsta miestą, palaiko ryšius su ligi tol (vokiečiams) nežinomais asmenimis. Ypač pavojingu laikytas ir P. Trofimovas – senas, daug kartų baustas, vadovaujamas pareigas užimantis komunistas⁷⁶².

760 „Draugu“ būrio 1944 m. ataskaita, LYA, f. 59, ap. 1, b. 1, l. 58.

761 G. Zimanas, *Gyvybės kaina: apybraiža*, Vilnius, 1983, p. 77–78. Ši propagandinė brošiūra išleista ir rusų k. (Г. Зиманас, *Вспомним поименно (О Герое Советского Союза Губертасе Борисе)*, Москва, 1984).

762 Vokiečių Saugumo policijos ir SD Kauno srities vado 1944 m. balandžio 11 d. raštas Lietuvos saugumo policijos ir SD vadui dėl pasikėsinimo į Kauno generalinį komisarą ir gen. Plechavičių, LCVA, f. R-1399, ap. 1, b. 9, l. 11. Germanas Haimas – matyt, Chaimas Elinas – buvo ne „parašutininkas“, o Kauno žydų geto pasipriešinimo organizacijos narys, žr. P. Štaro 1959 m. rugpjūčio 14 d. paaiškinimus KGB, LYA, f. K-1, ap. 8, b. 101, l. 319. Kostas – tai Konstantinas Radionovas, Rūdinkų girioje veikusio „Mirtis okupantams“ būrio vadas, Albina – Gesė Glezerytė, Petka Trofimovas – Petras Trofimovas, Miška – „Mirtis okupantams“ būrio partizanas Michailas Lukjanovas.

Geheim.

Sipo-Bezirk Kauen
des Kommandeurs der Sicherheitspolizei
u. des SD Litauen

Kauen, den 11. April 1944.

Nr. r.191/m.

An den
Herrn Kommandeur der Sicherheitspolizei
u. des SD Litauen

(z.Hd. von SS-Hauptsturmfuehrer Schmitz)

Betrifft: Mordanschlaege gegen den Generalkommissar in Kauen und
General Plechavičius.

Am 6. April d.J. wurde der russ. Fallschirmagent Jude Germanas
Paimas von der Sipo festgenommen. Waehrend seines Verhoers gab
er an:

Vor einigen Wochen wurde eine Beratung ueber die Mordanschlaege
auf den Generalkommissar in Kauen und den General Plechavičius
in der Banditenbasis bei Biela-Vaka abgehalten. Anfuhrer dieser
Beratung waren die bekannten Banditen Kostas und Vladimiras. Im
Laufe der Beratung wurde anfangs der Beschluss gefasst auf die
bekannten Banditen Mischka und Jurka die Todesstrafe zu verhaengen,
da ihre Raubzuege keinesfalls in polit. Hinsicht zu belegen seien.
Man machte ihnen jedoch den Vorschlag, diese Strafe auf andere
Weise zu verbuessen, naemlich Mordanschlaege auf den General-
kommissar in Kauen und General Plechavičius auszuueben.

Der Zeitpunkt ihres Erscheinens in Kauen konnte nicht festgestellt
werden. Aber es wurde ermittelt, dass die Banditen sofort nach
ihrer Ankunft Verbindung zu dem bekanten Banditen Petka Profimov
aufnehmen sollten.

Der festgenommene Jude Germanas hatte von einer gewissen Juedin
Albina, die sich z.Zt. in der erwaehten Banditenbasis befindet,
den Auftrag erhalten die Anschrift des Generalkommissars in Kauen
zu ermitteln und diese ihr bekannt zu geben.

Dieser Tatsache messe ich deshalb einen grossen Wert bei, weil
Mischka u. Jurka zaehe und entschlossene Banditen sind, sich
der Lage anzupassen verstehen, eine lange Zeit in der Stadt Kauen
gewuetet haben, die Stadt und die hiesigen Umstaende gut kennen
und mit uns bisher unbekannt Personen in Verbindung stehen.
Besonders gefaehrlich ist Petka Profimov, der eine noch nicht er-
mittelte Banditengruppe fuehrt, ein verantwortungsvoller Mitglied
des Zentralkomitees und ein alter mehrfach vorbestrafter Komunist
ist. Auf diese Angelegenheit muesste besonders geachtet werden.

Diesbezugliche Ermittlungen sind im Gange. Das Vorstehende teile
ich Ihnen zur Kenntnisnahme mit.

I. A.

[Handwritten signature]
BEZIRKSLEITER

Realizuoti kokių nors konkrečių pasikėsinimo veikslių prieš Rentelną sovietiniams teroristams, matyt, nepavyko, tačiau pasikėsinant į generolą P. Plechavičių pavyko kai ką nuveikti.

Pasak G. Zimano, generolo likvidavimas buvusi „dar viena“ G. Borisos puoselėta „svajonė“⁷⁶³. Žvelgiant iš sovietinio pagrindžio pozicijų, gen. Plechavičius buvo tikrai pavojingas, nusipelnęs susidorojimo priešas: kilęs iš dvarininkų, 1918 m. ryžtingais veiksmais slopinęs bolševikinę revoliuciją Žemaitijoje, 1926 m. įvykdęs „fašistinį“ valstybės perversmą, tačiau, svarbiausia, 1944 m. vasario 16 d. pakvietęs Lietuvos vyrus stoti į jo vadovaujamą Lietuvos vietinę rinktinę. P. Plechavičiaus ir nemažos lietuvių visuomenės dalies lūkesčiais, ji turėjo būti atkuriamos Lietuvos kariuomenės užuomazga ir kovoti su sovietiniais partizanais. Gen. P. Plechavičius pavojingas ir tuo, kad jis buvo populiarus okupuotoje Lietuvos visuomenėje, į jo kvietimą atsiliepė tūkstančiai Lietuvos vyrų.

Iš sovietų šaltinių matyti, kad gen. Plechavičių sovietiniai pagrindininkai ilgai sekė ir rinko žinias. Užverbuotas jo štabe dirbęs, buvęs Lietuvos kariuomenės karininkas P. Voronenka, galbūt ir kiti asmenys. Gautus duomenis apie Vietinę rinktinę ir kitą politinę ir karinę informaciją sovietiniai pagrindininkai perduodavo į Maskvą.

Tačiau nužudyti generolo P. Plechavičiaus nepavyko. H. Borisa, 1944 m. kovo 31 d. eidamas susitikti su P. Voronenka, pateko į policijos pasalą, buvo sunkiai sužeistas, svetima (M. Zumerio) pavarde paguldytas į ligoninę, iš jos pabėgo, vėl buvo suimtas ir 1944 m. gegužę nusižudė Kauno kalėjime⁷⁶⁴. Įdomu, kad P. Plechavičius žinojo apie sovietų pagrindžio rengiamą pasikėsinimą⁷⁶⁵.

1944 m. kovo 24 d. Švenčionyse sovietiniai partizanai nužudė vokiečių civilinės valdžios ūkinius pareigūnus (apskritis žemės ūkio vadovus (*Kreislandwirtschaftsführer*) Fritzą Ohlį ir Ernstą Heinemanną. Ši antivokiška teroro akcija daugeliu atžvilgių buvo išskirtinė. Galima daryti prielaidą, kad sovietinė pusė dėl savo agresyvių, egoistinių tikslų neišnaudojo lietuvių nacionalinio pagrindžio potencialių galimybių bendrai antinacinei kovai, taip pat savo pozicijoms Lietuvoje stiprinti ir teroristinei veiklai plėsti. Galima kalbėti ir apie kitą šių ryšių pusę: nors ir regioniniu mastu jie varžė sovietinio pagrindžio represinę veiklą, mat teko laikytis pasiektų sutarimų „tarpusavyje nekariauti“, nelieti „lietuviško kraujo“, neliesti civilių gyven-

763 G. Zimanas, *Gyvybės kaina*, p. 79.

764 H. Borisos asmens byla, LYA, f. 22, ap. 1, b. 5, l. 2; Sovietinės partizanės A. Zinkevičiūtės-Vaicekavičienės 1959 m. atsiminimai, LYA, f. 3377, ap. 22, b. 428, l. 47.

765 Tai matyti iš P. Plechavičiaus žodžių kreipimesi „Lietuviai“, paskelbto 1944 m. balandžio pabaigoje: „... žinau, kad Stalinas, man pradėjus organizuoti Vietinę rinktinę, yra davęs įsakymą pašalinti mane iš gyvųjų tarpo. Bet tai manęs visiškai nestebina, nes aš žinau, kad tai kaip tik ir yra bolševikų amatas ir metodas. Tai manęs taip pat ir nebaugina...“, *Naujoji Lietuva*, 1944, bal. 30.

tojų, sovietinio ir lietuvių nacionalinio pagrindžių atstovai netgi tarėsi dėl bendrų veiksmų prieš okupantus vokiečius šiems traukiantis iš Lietuvos⁷⁶⁶.

Sovietinio pagrindžio, ypač NKVD-NKGB, grupių teroristinėje veikloje toli gražu ne viskas aišku. Iki šiol ne tik Lietuvos, bet ir kitų šalių istoriografijoje neišaiškintas klausimas – žymaus Stačiatikių bažnyčios veikėjo, Pabaltijo egzarchato vadovo, metropolito Sergijaus (Voskresenskio), jo vairuotojo P. Kulakovo, bendrakeleivių – buvusio Maskvos Didžiojo teatro solisto I. Redikiulcevo ir jo žmonos nužudymas 1944 m. balandžio 29 d. Vilniaus–Kauno kelyje (Kruonio miestelio apylinkėse)⁷⁶⁷. Atsitiktine žudikų auka tapo keliu ėjusi mergina, nužudyta kaip nereikalinga liudininkė⁷⁶⁸.

Neabejotinai metropolito Sergijaus nužudymas buvo politinė žmogžudystė, tik neaišku, kieno įvykdyta. Vokiečių oficialiai leistoje spaudoje 1944 m. gegužės 2 d. nužudymas įvertintas kaip „bolševikinių banditų“ teroro aktas⁷⁶⁹. Tuo tarpu sovietų šaltiniuose ir istoriografijoje įsigalėjo nuostata, kad metropolitą Sergijų nužudė vokiečiai; tokios nuostatos linkusi laikytis ir dauguma naujausios Rusijos istoriografijos autorių⁷⁷⁰. Tai ir nenuostabu: pripažinimas, kad aukšto rango dvasininką nužudė sovietinio pagrindžio atstovai, kompromituotų sovietų pagrindį ir jo veiklos metodus.

Nors iki šiol ir nėra paviešintų patikimų tiesioginių įrodymų, šaltiniuose ir istoriografijoje vyrauja įvairių prieštaringų teiginių ir spekuliacijų, vis dėlto galima ma-

Stačiatikių bažnyčios metropolitas Sergijus (Voskresenskis)

766 Plačiau žr. R. Zizas, Antinacinė rezistencija: lietuvių nacionalinio ir sovietinio pagrindžio Lietuvoje ryšiai 1943–1944 m. sovietinio pagrindžio dokumentuose, *Lietuva Antrajame pasauliniame kare*, p. 577–624.

767 R. Laukaitytė, *Stačiatikių bažnyčia Lietuvoje XX amžiuje*, Vilnius, 2003, p. 105.

768 Nužudytoji mergina buvo Marija Dubosaitė (g. 1928 m.), Kruonio valsčiaus, Surgantiškių kaimo gyventoja, žr.: *Литовский курьер* (rusų bendruomenės Lietuvoje laikraštis), 28 октября 2004; Visuotinis Lietuvos generalinės srities gyventojų surašymas 1942 m. gegužės 27 d.: Kauno apskr. Kruonio vlsč. Surgantiškių kaimas, LCVA, f. R-743, ap. 2, b. 1825, l. 14–15.

769 *Kauener Zeitung*, 2. Mai, 1944; *Ateitis*, 1944, geg. 2.

770 М. В. Шкаровский, *Крест и свастика: Нацистская Германия и Православная Церковь*, Москва, 2007, с. 347–349.

nyti, kad metropolito Sergijaus nužudymas galėjo būti inspiruotas Maskvoje. Galima kelti versiją, kad jį įvykdė sovietinio pogrindžio, jo specialiųjų grupių atstovai⁷⁷¹.

Nužudymo aplinkybių aiškinimasi sunkina metropolito Sergijaus asmenybės ir veiklos prieštaravimas. Metropolitas Sergijus ir jo vadovaujamo Pabaltijo egzarchato aukštoji dvasininkija laikėsi griežtų antibolševikinių nuostatų, aktyviai bendradarbiavo su vokiečiais. Dėl to 1943 m. Maskvos bažnytinės valdžios metropolitas Sergijus už akių atiduotas teismui⁷⁷². Kita vertus, jis tvirtai ir atkakliai gynė Stačiatikių bažnyčios interesus, nepasidavė vokiečių spaudimui atsiriboti nuo Maskvos patriarchato, jo pastangomis Pabaltijo egzarchatas išliko pavaldus Maskvos patriarchijai.

Galima pateikti daugelį faktų apie metropolito Sergijaus palankumą vokiečiams ir pastarųjų pasitikėjimą juo. 1944 m. pradžioje, kai nuo į Vakarų beslenkančio fronto į Lietuvą plūstelėjo pabėgėlių ir evakuotų Rusijos žmonių srautas, okupacinė vokiečių valdžia Lietuvoje nuogaštavo, kad apskričių viršininkai atvykusiems „nepatikimiems „sovietinės bažnyčios“ dvasininkams išduos leidimus dvasinei veiklai. Vokiečių nurodymu, jie turėjo būti registruojami ir kontroliuojami „susitarus su metropolitu Sergijumi“, o apskričių viršininkai galėjo išduoti leidimus dvasinei veiklai tik tiems dvasininkams, kurie turėjo „ypatingai aiškų“ jo leidimą⁷⁷³.

Galbūt 1944 m. pavasarį artėjant frontui ir vokiečių okupacijos įvykių atomazgai, padėtis ėmė keistis, vokiečių pasitikėjimas metropolitu Sergijumi susvyravo?

Šia prasme įdomus artimo metropolito Sergijaus bendradarbio, Vilniaus stačiatikių dvasininko F. Morozovo 1944 m. rugpjūčio 8 d. pranešimas Ypatingajai valstybinei komisijai, pradėjusiai tirti vokiečių ir jų bendrininkų nusikaltimus okupuotoje SSRS teritorijoje. Čia tvirtinama, kad 1944 m. sausio pabaigoje vokiečių valdžia esą gavo keletą raštiškų skundų, kad metropolitas Sergijus yra sovietų agentas, jis vykdyęs slaptus nurodymus, daręs nuolaidas vokiečiams, siekdamas išsilaikyti bažnyčios vadovybėje. Metropolitui Sergijui gyvenant Maskvoje, per jį sovietų valdžia kontroliavo patį Maskvos patriarchą Sergijų. Esą metropolito aplinkos žmogus vienuolis Semionas buvo „bolševikų šnipas“, jo vairuotojas Kulakovas – buvęs karo belaisvis, „enkavedistas“, įtartinas buvęs ir Redikiulcevas bei kiti buvę Maskvos aktoriai,

771 Tai liudija tik Rygos stačiatikių dvasininkas N. Trubeckojus, kuris lageryje neva buvo sutikęs sovietinį partizaną, dalyvavusį metropolito nužudymo operacijoje; ji atlikta sovietinės žvalgybos užsakytu. Tačiau jokie archyviniai šaltiniai šio fakto nepatvirtina, M. B. Шкаровский, *Крест и свастика...*, c. 348. Versijos, kad metropolito Sergijaus nužudymu buvo suinteresuotas sovietinis režimas, laikosi ir lietuvių istorikė, Stačiatikių bažnyčios istorijos Lietuvoje tyrinėtoja R. Laukaitytė, žr. R. Laukaitytė, *Stačiatikių bažnyčia Lietuvoje*, p. 105.

772 Сергей (Воскресенский Дмитрий Николаевич, 1897–1944), Русские в истории и культуре Литвы: историко-биографические очерки, Вильнюс, 2008, c. 470.

773 Kauno apygardos gebitskomisaro 1944 m. sausio 13 d. raštas apygardos apskričių viršininkams dėl „Rusų dvasininkų iš senosios Rusijos“, LCVA, f. R-409, ap. 1, b. 23, l. 24.

su kuriais metropolitas draugavęs ir važinėjęs „įtartinais tikslais“⁷⁷⁴. Metropolitas Sergijus esą turėjęs daug priešų ir tarp stačiatikių dvasininkų. Iš jų minimas buvęs Maskvos dvasinės akademijos profesorius, stačiatikių dvasininkų kursų Vilniaus Šv. Dvasios vienuolyne vadovas V. Vinogradovas; jį metropolitas Sergijus 1944 m. kovą atleido iš pareigų. F. Morozovas sakė, kad vokiečiai niekada nepasitikėjo metropolitu Sergijumi, nepaisant visų jo pasisakymų prieš bolševikus, laikė jį savo priešu, už akių vadino „bolševiku“ ir nekontentė.

F. Morozovas rašė, kad esą lietuvių, latvių ir estų spaudoje buvo skelbiami straipsniai apie metropolitą Sergijų kaip „bolševikų agentą“. Kaip pavyzdį jis nurodė „Ateityje“ 1944 m. vasario 2 d. paskelbtą J. Akstino straipsnį „Apie naująjį Maskvos patriarką“. Šis straipsnis buvo skiriamas Maskvos patriarcho Sergijaus (Stragorodskio) bažnytinei „stalininei“ politikai demaskuoti; iš tikrųjų trumpai, neminint net vardo, nepalankiai užsimenama apie metropolitą Sergijų: „Kad stačiatikiai neatsiskirtų nuo Maskvos ir liktų jai ištikimi, netikėtai atsirado egzarchas visam Pabaltijui, dėl akių susibaręs su Stalinu, neva pabėgęs, bet Sergijaus (Stragorodskio) palaimintas.“⁷⁷⁵

Tačiau legalioje lietuviškoje spaudoje tai bene vienintelė nepalanki užuomina apie metropolitą Sergijų, matyt, atspindėjusi Lietuvos visuomenės nepasitenkinimą, nuotaikas, dėl nenoro atskirti Lietuvos stačiatikių bažnyčią nuo Maskvos patriarchijos priklausomybės (beje, Latvijoje ir ypač Estijoje šis nepasitenkinimas buvo kur kas stipresnis).

Apskritai po Lietuvos „išvadavimo“ F. Morozovas ir kiti stačiatikių bažnyčios atstovai ieškojo metropolito Sergijaus „kalčių“ vokiečiams priežasčių ir argumentų, siekė įtvirtinti oficialiąją sovietinę nužudymo versiją, kad jo žudikai buvo vokiečiai (kita vertus, stengėsi reabilituoti metropolitą Sergijų sovietų valdžios akyse)⁷⁷⁶. Daugelis pateiktų faktų ir argumentų, aiškinantis tikrąsias metropolito Sergijaus nužudymo priežastis ir aplinkybes, neatrodo įtikinami.

Yra faktų ir duomenų, kad vokiečių pareigūnai skundus apie metropolito Sergijaus tarnavimą sovietų interesams laikė nepagrįstais ir nekreipė į juos dėmesio. Neatrodytų, kad iki pat paskutinių metropolito Sergijaus dienų vokiečiai būtų praradę pasitikėjimą juo. Antai Stačiatikių bažnyčios dvasininkų susirin-

774 Visi minimi (žuvę asmenys) buvo pabėgėliai iš SSRS, tarp jų iš tikrųjų galėjo būti NKVD agentų. P. Kulakovas – sovietinės aviacijos karininkas, karo pradžioje perskridęs į vokiečių pusę, žr. R. Laukaitytė, *Staćiatikių bažnyčia Lietuvoje*, p. 105. Vargu ar toks NKVD agentų siuntimo į vokiečių užnugarį būdas galėjo būti realus.

775 J. Akstinas, *Apie naują Maskvos patriarką, Ateitis*, 1944, vas. 2.

776 Заявление в Чрезвычайную комиссию по расследованию немецких зверств архмандрита Ф. Морозова по делу убийства митрополита Литовского и Виленского Сергия, Экзарха Патриаршего на Прибалтику, 8 августа 1944 г., LYA, f. K-1, ap. 3, b. 100, l. 349–354. Metropolito Sergijaus nužudymo kai kurios aplinkybės aiškinamos ir šventiko O. Bogdanovo 1944 m. rugpjūčio 27 d. pranešime Lietuvos SSR NKVD, *ten pat*, l. 355–357.

kimas 1944 m. balandžio 5 d. priėmė kreipimąsi į Lietuvos, Latvijos ir Estijos tikinčiuosius, baigiamojoje dalyje ragino „laisvos Rusijos“ ir jos bažnyčios vardan dalyvauti kovoje sunaikinant bolševizmą, stoti į Rusijos išlaisvinimo armiją⁷⁷⁷ („vlasovininkus“) ir kt.

Kokie (be jau minėtųjų) konkretūs faktai rodytų, kad metropolito Sergijaus nužudymas buvo ne vokiečių įvykdytas teroro aktas? Vis dėlto žudikai vilkėjo vokiškas uniformas (jei nužudymo sumanytojai būtų buvę vokiečiai, vargu ar jos būtų buvusios tokios). Vokiečiai už suteiktus duomenis apie šio nusikaltimo vykdytojus buvo pažadėję 10 tūkst. rb. premiją.

Neteisingi istoriografijoje pasitaikantys tvirtinimai, kad vokiečiai netyrė nužudymo aplinkybių. Metropolito Sergijaus nužudymo aplinkybėms ištirti buvo sudaryta komisija, kriminalinė policija atliko nusikaltimo įvykio vietos tyrimą, padarytos rastų šovinių tūtelių ir kulų fotografijos ir mikrofotografijos⁷⁷⁸.

Vokiečių saugumo policijos ir SD Lietuvoje vadas 1944 m. gegužės 1 d. rašte dėl metropolito Sergijaus nužudymo vokiečių žandarmerijos vadui Lietuvoje smulkiai nušvietė įvykdyto nusikaltimo aplinkybes, pateikė liudininkų parodymus, nemažai detalių. Buvo daroma išvada, kad nusikaltėliai turėjo automobilį su policijos numeriais ir šaudė iš dviejų „mašinpistolių“ – rusiškos ir vokiškos.

Todėl rašte žandarmerijos vadas buvo prašomas „iki atskiro parėdymo prieš išvažiavimus ir įvažiavimus kaip galima dažniau“ automobilius su policijos ženklais sulaikyti ir patikrinti, tą patį daryti buvo prašomos ir vermachto įstaigos, be to, šios įstaigos prašomos „ateityje konfiskuotas vokiškas ir rusiškas „mašinpistolės“ pristatyti vokiečių saugumo policijos kriminalistikos tarnybai⁷⁷⁹.

Nurodymas buvo vykdomas. Kauno apygardos SS ir policijos vadas 1944 m. gegužės 4 d. lietuvių policijai Kaune, Marijampolėje, Kėdainiuose, Alytuje, Vilkaviškyje, Šakiuose, Lazdijuose ir vokiečių žandarmerijos postams Marijampolėje, Kėdainiuose ir Alytuje įsakė „energingai sekti“, kad konfiskuotos „mašinpistolės“ būtų pristatytos į jo įstaigą ir ištirtos⁷⁸⁰. Matyt, analogiškus įsakymus davė kitų Lietuvos apygardų SS ir policijos vadai.

Oficialiai leistoje spaudoje buvo skelbiami liudininkų pateikti žudikų išvaizdos aprašymai⁷⁸¹.

777 М. В. Шкаровский, *Крест и свастика...*, с. 332, 346.

778 Metropolito Sergijaus nužudymo įvykio vietoje rastų šovinių tūtelių ir kulų fotografijos ir mikrofotografijos prie kvotos nr. 2147/44S (iš viso 10 nuotraukų), LCVA, f. R-1399, ap. 1, b. 108, l. 1–2.

779 LCVA, f. R-409, ap. 1, b. 23, l. 126. (Šis ir kiti cituojami vokiečių dokumentai saugomi lietuvių policijos Lazdijų apskrities Leipalingio punkto 1944 m. byloje.)

780 *Ten pat*, f. R-409, ap. 1, b. 23, l. 125.

781 *Naujoji Lietuva*, 1944, geg. 4; LCVA, f. R-409, ap. 1, b. 23, l. 127.

Po metropolito Sergijaus nužudymo vokiečiai ėmėsi saugumo priemonių sričių, kuriose „siauė banditai“. Vokiečių tvarkos policijos vado 1944 m. gegužės 1 d. įsakymu, kategoriškai uždraustos pareigūnų tarnybinės kelionės „palydint tik šoferiui“. Išvykdami automobiliai turėjo būti „užpildyti keleiviais“, kelionių metu ginklai ir sprogmenys parengti atremti užpuolimus⁷⁸². Kad nesusidarytų palankios sąlygos panašioms teroro aktams, policijai buvo uždrausta stabdyti automobilius Vilniaus, Kauno, Panevėžio apygardų keliuose.

Vykdamas šį nurodymą įvyko nesusipratimas: lietuvių policininkai plentų kryžkelėje „tuščiuose laukuose“ sustabdė iš Kauno į Vilnių su tarnybiniais tikslais vykusį generalinio komisaro automobilį. Policijos posto viršininkas teisinosi nežinojęs, kad „susisiekimo kontrolė laukuose negali būti vykdoma“. Vokiečius išgąsdino jo pareiškimas, kad lietuvių policininkai būtų šaudę, jei automobilis nebūtų sustojęs. Todėl gegužės 19 d. vokiečiai „dar kartą“ nurodė automobilių laukuose nestabdyti, o tik miesteliuose ar išvažiuojant iš jų⁷⁸³.

Taigi po metropolito Sergijaus nužudymo vokiečiai ėmėsi konkrečių veiksmų nusikaltimui išaiškinti ir tam tikrų priemonių saugumui keliuose užtikrinti.

Tačiau karo sąlygomis vargu ar nužudymą buvo įmanoma iširti. Tomis dienomis Vilniuje jau buvo jaučiamas dezorganizuojantis vokiečių tvarką ir padėties kontroliavimą fronto artėjimas, mieste prasidėjo evakuacija, ėmė kriksti Vilniaus krašte dislokuoti Lietuvos vietinės rinktinės daliniai ir kt. Kita vertus, dėl tokios padėties 1944 m. pavasarį vokiečiai galėjo inscenizuoti nužudymo tyrimo veiksmus.

Savotiškai įdomi ir išraiškinga buvo sovietinio ginkluoto pagrindžio dalyvių Lietuvoje reakcija į metropolito Sergijaus nužudymą. LPJŠ vadovai apie tai šifruotomis radiogramomis A. Sniečkų Maskvoje informavo tik 1944 m. gegužės 8–9 d. Gabrys (M. Miceika) iš Rūdninkų girios pranešė, kad metropolitą nužudė nežinomi asmenys Vilniaus–Kauno kelyje, automobilyje prie Kruonio miestelio balandžio 28 d. (turėtų būti – 29 d.), sakė, kad dėl to vokiečiai spaudoje siunta. G. Zimasas A. Sniečkui rašė: „Fašistinė spauda praneša, kad bolševikiniai banditai netoli Kauno nužudė metropolitą Sergijų. Mes niekam tokio uždavinio nedavėme. Iš kai kurių aplinkybių panašu, kad tai gestapo provokacija. Jeigu ką sužinosite tiksliau, prašau pranešti.“⁷⁸⁴

Atrodytų, LPJŠ partizanų vadai apie metropolito Sergijaus nužudymą sužinojo tik iš vokiečių leistos spaudos, kuri Rūdninkų girią pasiekė gerokai vėluodama.

782 LCVA, f. R-409, ap. 1, b. 23, l. 131.

783 Tvarkos policijos ir SS vado Lietuvoje 1944 m. gegužės 19 d. raštas Žandarmerijos vadui Lietuvoje, *ten pat*, f. R-409, ap. 1, b. 23, l. 160.

784 Gabrio (M. Miceikos) ir Jurgio (G. Zimano) 1944 m. gegužės 8–9 d. šifruotės A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 412, l. 105, 116.

Kartu galima daryti prielaidą, kad LPJŠ partizanai metropolito Sergijaus nužudymo akcijoje nedalyvavo.

Nėra duomenų, kad A. Sniečkus, nors ir buvo prašomas, būtų kaip nors informavęs G. Zimaną. Įdomu pastebėti ir tai, kad LPJŠ šaltiniuose iš pradžių metropolito Sergijaus nužudymo „vokiška versija“ vertinta atsargiai: „Yra pagrindo manyti, kad Sergijus buvo užmuštas pačių vokiečių provokaciniais sumetimais.“⁷⁸⁵

Vėliau, 1944 m. pavasarį (tikslī data nenurodyta), Lietuvos KP(b) CK propagandos ir agitacijos skyriaus vedėjas K. Preikšas „lietuvių partizanų grupės“ vardu parengė dokumentą, pavadintą „Žinutės dėl pravoslavų bažnyčios egzarcho Lietuvos ir Latvijos metropolito Sergijaus provokacinio nužudymo projektas“. Jame jau tvirtinta, kad „Lietuvos partizanams žinoma, kad metropolitą Sergijų nužudė gestapas, turėdamas tikslą įbauginti „raudonuoju teroru“ katalikų dvasininkiją ir sulaukyti patriotiškai nusiteikusių katalikų dalį nuo aktyvios kovos prieš vokiečius“. Šis dokumentas buvo pasiūstas VKP(b) CK propagandos ir agitacijos skyriaus vedėjui Fedosejevui, prašant jį leisti perskaityti per radiją ir paskelbti lietuviškoje (sovietinėje) spaudoje⁷⁸⁶.

Tačiau nėra duomenų, kad šios propagandinės akcijos būtų buvusios įgyvendintos.

Kai A. Sniečkaus (LPJŠ) vadovaujamų partizanų vadovai pranešinėjo į Maskvą žinomą informaciją apie metropolito Sergijaus nužudymą, o Maskvoje K. Preikšas dėjo pastangas „apginti“ Lietuvos partizanų „garbę“ nežudžius aukšto Stačiatikių bažnyčios dvasininko, okupuotoje Lietuvoje veikusios LSSR NKVD operatyvinės grupės vadovas J. Vildžiūnas, 1944 m. pavasarį jau turėjęs išsišakojusį agentų tinklą, informavęs Maskvą iš esmės apie visus svarbiausius politinio visuomeninio gyvenimo įvykius Lietuvoje (ypač Vilniuje ir Kaune), į metropolito Sergijaus nužudymą visiškai nereagavo, jį nutylėjo, nekreipė dėmesio ir į vokiečių sukeltą antisovietinės propagandos triukšmą. Nieko apie tai jo neklausė ir Maskva.

Kartu su kitais minėtais faktais tokia nebyli NKVD-NKGB vadovybės reakcija į metropolito Sergijaus nužudymą gali būti svarbus netiesioginis įrodymas, kad su metropolitu Sergijumi vis dėlto susidorojo ne vokiečių, o NKVD-NKGB grupių žmonės itin slaptose teroristinėje operacijoje.

Beje, apie metropolito Sergijaus nužudymą NKVD-NKGB šaltiniuose gali būti ir užšifruotos medžiagos⁷⁸⁷.

785 LPJŠ (B. Baranauskos?) parengta „Padėties okupuotoje Lietuvoje ir partizaninio judėjimo raidos per 1944 m. gegužės mėnesį apžvalga“, *ten pat*, b. 61, l. 28.

786 LYA, f. 1771, ap. 7, b. 268, l. 4–6.

787 Antai 1944 m. balandžio 20 d. J. Vildžiūnas A. Guzevičiui pranešė, kad iš Baltarusijos miškų į Borą (taip NKGB šaltiniuose užšifruotas Vilniaus miesto pavadinimas) buvo pasiūsti du čekistai – J. Maksimovičius ir M. Chmilevskis, abu Boro gyventojai; jų uždavinys buvo „pestriti vokiečių viršūnėles“, LSSR NKGB operatyvinės grupės 1944 m. balandžio 24 d. pažyma, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 8, l. 12.

Tik 1944 m. rugsėjį Lietuvos SSR NKGB komisaras A. Guzevičius, remdamasis minėtojo stačiatikių dvasininko F. Morozovo pranešimu, pažymoje „Apie vokiečių okupantų piktadarybes, įvykdytas katalikų, pravoslavų dvasininkijai ir karo belaisviams Lietuvos SSR teritorijoje“ SSRS NKGB 2-osios valdybos viršininkui Fedotovui rašė, kad metropolito Sergijaus nužudymą organizavo ir įvykdė vokiečiai. Esą jie siekė metropolito atsikratyti, nes juo nepasitikėjo, nužudymo faktą panaudojo „eilinei“ provokacijai prieš Sovietų Sąjungą, jo nužudymo aplinkybių netyrė ir kt.⁷⁸⁸

F. Morozovo žodžiais, nužudydami metropolitą Sergijų, vokiečiai esą siekė „didelių tikslų“, pats nužudymas buvo gudriai sumanytas, įvykdytas be liudininkų, jis priskirtas „bedieviams bolševikams“, kad „visoje Europoje ir Amerikoje“ jų naujas „žvėriškumas“ sukeltų plačią ir garsią propagandą, kokią sukėlė Katynė, iš dalies metropolito Aleksijaus (Gromadskio) nužudymas, kuris įvykdytas „visai ne bolševikų“, o pačių ukrainiečių, garsaus hitlerininko apsišaukėlio Ukrainos metropolito Polikarpo sekėjų.

Nei vokiečiai, nei sovietai nebuvo susiję ir su metropolito Aleksijaus nužudymu, jis iš tikrųjų tapo ukrainiečių „banderinininkų“ teroro auka. Dėl įvykių Katynėje (Smolensko sr.), dabar gerai žinoma, kad lenkų karininkus masiškai žudė ne vokiečiai, o sovietų NKVD.

Sovietinių įrodymų grandinę, kad metropolitą Sergijų nužudė vokiečiai, lyg ir įtikinimai užbaigtų SS ir policijos vado Ostlande ir Šiaurės Rusijoje F. Jeckelno parodymai, duoti Pabaltijo karinės apygardos Karo tribunolui Rygoje 1945–1946 m. Jis teigė, kad nurodymą likviduoti egzarchą Sergijų davė vokiečių Vyriausioji saugumo policijos valdyba, jį pasirašęs pats E. Kaltenbruneris. Tačiau F. Jeckelnas taip pat tvirtino, kad panašią provokaciją vokiečiai įvykdė Kijevo Pečioros lauroje, susprogdindami Dievo Motinos ėmimo į dangų cerkvę 1941 m. lapkritį. Iš naujausios istoriografijos žinoma, kad šią akciją įvykdė sovietinių diversantų grupė (tą dieną lankėsi Slovakijos valstybės vadovas J. Tiso ir reicho komisaras E. Kochas)⁷⁸⁹. Taigi Jeckelno parodymai nepatikimi.

Metropolito Sergijaus įpėdinis – Kauno vyskupas Danilas (Juzviukas) nebuvo vokiečiams parankesnis ir naudingesnis už metropolitą Sergijų: jis demonstravo ypatingą ištikimybę Maskvos patriarchijai, kategorišką nusistatymą prieš aktyvų cerkvės dalyvavimą kovojant su bolševizmu, jam buvo svetima bet kokia politinė veikla, jis buvo senyvo amžiaus ir vokiečiams „nelabai įdomus“⁷⁹⁰. Taigi neatrodytų, kad vokiečiams buvo tikslinga žudyti metropolitą Sergijų.

788 LYA, f. K-1, ap. 3, b. 150, l. 12–14.

789 R. Laukaitytė, *Staciatikių bažnyčia Lietuvoje*, p. 104.

790 M. В. Шкаровский, *Крест и свастика...*, с. 350.

Matyt, dėl sovietinės oficialios jo žūties versijos nepagrįstumo naujausioje rusų istoriografijoje atsiranda teiginių, nepriskiriančių metropolito Sergijaus nužudymo kaltės nei vokiečiams, nei sovietų pagrindžio jėgoms. Nužudymu kaltinami „vietiniai nacionalistiniai“ partizanai – „žalieji broliai“⁷⁹¹. Šiuo atveju neaišku, apie kokius partizanus kalbama: kaip žinia, nacionalinis lietuvių pagrindis vokiečių okupacijos metais partizaninio tipo ginkluotos jėgos neturėjo („žalieji broliai“ atsirado tik pokariu). Išeitų, kad kaltę bandoma suversti lenkų partizanams.

Baigiantis vokiečių okupacijai, sustiprėję iš sovietų užnugario apginkluoti sovietinių partizanų būriai, ypač veikę Pietryčių Lietuvoje, išplėtė teroro akcijas. Antai Rūdninkų girioje veikęs „Kovos“ būrys nuo 1944 m. vasario 15 d. iki balandžio pradžios išaiškino 74 antisovietiška nusiteikusius asmenis, iš jų net 49 likvidavo, tarp jų buvo 10 policininkų, 25 „baltieji partizanai“ ir šauliai, 10 lenkų „legionierių, 2 vokiečių tarnautojai ir kt.⁷⁹² Šiais duomenimis galima suabejoti, tačiau sovietų pagrindžio suintensyvėjusią teroristinę veiklą jie, be abejo, parodo.

Nėra duomenų, kad sovietiniai partizanai Lietuvoje būtų įvykdę teroro akcijų prieš aukštesnio rango vokiečių okupacinio režimo pareigūnus, jie, kaip ir anksčiau, sovietiniams partizanams buvo nepasiekiami. Labiau pažeidžiami buvo visuomenės veikėjai, kolaboravę su vokiečiais. Istorikės R. Laukaitytės paskelbtais duomenimis, 1944 m. liepą savo automobilyje turėjo būti susprogdintas Patikėtinio rusų gyventojų reikalams Lietuvos generalinėje srityje biuro (rusų komiteto) vadovas A. Stavrovskis. Padėti miną automobilyje turėjo jo vairuotojas J. Bondarevas, pačioje okupacijos pabaigoje tapęs sovietiniu partizanu. Tačiau jis šios užduoties neįvykdė⁷⁹³.

Keletą teroro aktų, politinių žmogžudysčių įvykdė sovietinio pagrindžio teroristinė grupė, veikusi Vilniuje. 1944 m. kovo 3 d. ji nužudė baltarusių visuomenės veikėją, baltarusių kalba leisto laikraščio *Biellaruski Holas* vyriausiąjį redaktorių, žymų aktorių, režisierių, dramaturgą F. Alechnovičių (Francisk Alachnowicz)⁷⁹⁴.

Vokiečių okupacijai Lietuvoje baigiantis, Lietuvos SSR NKGB institucijos, remdamosios turimais operatyviniais duomenimis, sudarinėjo sąrašus žmonių, kuriuos rengtasi suimti, patikrinti, „apdoroti“ (užverbuoti), buvo užvedamos lietuvių ir len-

791 Н. Гринев, Православная Церковь во время Великой Отечественной войны, <http://www.pravmir.ru/article_466.html> [žiūrėta 2006 06 08].

792 „Kovos“ būrio ypatingojo skyriaus viršininko Rybenkovo 1944 m. balandžio 3 d. ataskaita Vilniaus partizanų junginio ypatingojo skyriaus viršininkui Stankevičiui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 139, l. 91.

793 R. Laukaitytė, *Rusai Lietuvoje vokiečių okupacijos metais (1941–1944)*, Lietuvos istorijos metraštis 2010, Vilnius 2011, p. 65.

794 Gabrio (M. Miceikos) 1944 m. kovo 15 d. šifruotė A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 423. Detaliau apie jo nužudymą žr.: A. Поликса, Подпольная работа в период гитлеровской оккупации в Вильнюсе: воспоминания, 1952, *ten pat*, f. 3377, ap. 3377, b. 892, l. 1; *ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 137, l. 43; A. Franckevičiaus 1945 m. vasario 28 d. apklausos protokolas, LYA, f. 1, ap. 1, b. 137, l. 40–41.

67 Форма № 15

ЛИТОВСКИЙ ШТАБ ПАРТИЗАНСКОГО ДВИЖЕНИЯ

Снятие копий воспрещается **СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО**

ШИФРОВКА вх. № 67

Поступила в 6 отделение „13“ января 1944 г. „19“ час. „40“ мин.
 Расшифр. „13“ января „21“ час. „50“ мин.
 Из р/с 87
 Куда и кому Гов. Снегирю.

Для отметок

*Литовский штаб партизанского движения
 6-го отделения
 1944 г. январь
 14/5-0
 Гов. Барановский
 19/5-44
 Шифр*

*Партизанский отряд в городе
 действует по системе диверсионных
 троек. Тройки одна другую не знают,
 вооруженные местными
 командирами всех троек член соржкома
 анкаускас.
 Вооружение всех отрядов почти полностью
 добыто на месте.*

*Снегирь
 13.1.44*

Гаскус

Расшифровал Сроменков

Отп. 1 экз. Экз. № 1 тов. Снегирю
 Экз. № 1 Экз. № 2 тов.
 Экз. № 3 тов.
 Экз. № 4 тов.
 Экз. № 5 тов.

ПОДЛЕЖИТ ВОЗВРАТУ
 ЧЕРЕЗ 48 час.
 В 6 ОТДЕЛ. ЛИТОВ. ШТАБА
 ПАРТИЗАНСКОГО ДВИЖЕНИЯ

Начальник 6-го отделения *Сроменков*

ЦГ НКО. 737а-34

M. Miceikos 1944 m. sausio 13 d. šifruotė apie sovietinių diversinių (teroristinių) grupių veiklą Vilniuje (LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 67)

kų „kontrrevoliucinių“ pagrindžių kolektyvinės ir individualios „literinės“ bylos. KGB pokariu lietuvių antinacinio pagrindžio dalyviams sudarė apie 300 baudžiamųjų bylų, lenkų pasipriešinimo dalyviams – apie 160 tokių bylų⁷⁹⁵.

Buvę sovietinio pagrindžio, ypač NKVD-NKGB grupių, dalyviai natūraliai integravosi į sovietines struktūras, vykdžiusias masines represijas Lietuvoje, slopino beveik dešimtmetį trukusį lietuvių tautos ginkluotą antisovietinį pasipriešinimą. SSRS specialiosios tarnybos tęsė sovietų pagrindžio Lietuvoje dalyvių veiklą, siekė suimti, gražinti į SSRS ir nubausti į Vakarų pasitraukusius veikėjus. Pastangos iš „perkeltųjų asmenų“ stovyklos Vakarų Vokietijoje pagrobtį gen. P. Plechavičių buvo nesėkmingos – 1949 m. jis emigravo į JAV. Tačiau kita panaši – Lietuvos pirmojo generalinio tarėjo, generolo P. Kubiliūno pagrobimo – operacija pavyko, jis buvo pargabentas į SSRS ir 1946 m. nuteistas mirties bausme.

Sovietinių partizanų represinius, teroristinius veiksmus lėmė: veiklos direktyvos iš sovietinės užfrontės, siekiant silpninti, demoralizuoti vokiečių užnugarį, kelti jame sumaištį; sovietinio pagrindžio vidinės raidos sunkumai ir komplikacijos, menka politinė socialinė atrama okupuotos Lietuvos visuomenėje. Represijomis (teroru) siekta paveikti žmonių elgseną, atgrasyti nuo bendradarbiavimo su vokiečiais, demonstruoti savo galią ir įtaką. Teroro aktai prieš vokiečių okupacinio režimo ir lietuviškosios administracijos pareigūnus (politinės žmogžudystės) kėlė okupantų vokiečių atsakomųjų represijų, keršto akcijų pavojų. Teroro akcijomis (nacionalinių veikėjų žudynėmis) siekta silpninti nacionalinius (lietuvių, baltarusių) pagrindžius ir politinius siekius. Dėl savo silpnumo, menkos įtakos okupuotos Lietuvos visuomenėje sovietinio pagrindžio dalyviai nesugebėjo įvykdyti šių ir kitų teroristinių akcijų.

Yra pagrindo manyti, kad metropolitą Sergijų (Voskresenskį) 1944 m. balandį nužudė sovietinio pagrindžio jėgos dėl politinių tikslų.

795 Lietuvos SSR NKGB operatyvinės grupės 4-ojo skyriaus darbo planas 1944 m. birželio mėnesiui, *ten pat*, K-1, ap. 3, b. 5, l. 56–59; A. Bubnys, Buvęs Lietuvos SSR KGB archyvas: dokumentų sudėtis, kiekis ir tvarkymas, *Lietuvos archyvai*, t. 8, Vilnius, 1997, p. 8.

IV

KONFLIKTAS SU LIETUVOS VALSTIETIJA

1. Ginkluotos vietinės savisaugos (savigynos) kūrimas ir paplitimas Lietuvoje

Užtikrinti gyventojų saugumą, visuomeninio ir privataus turto, miestų, miestelių ir kaimų, įvairių civilių objektų apsaugą, krašto vidaus gyvenimo rimtį, kurti šias funkcijas vykdančias struktūras ir įtraukti į jas gyventojus – šie uždaviniai vokiečių okupacinei valdžiai kilo karo pradžioje. Kaip tik tada tai buvo ypač aktualu: priešakiniai vermachto daliniai žaibiškai (per keletą dienų) okupavo Lietuvą, jo užnugario apsaugos dalys atsiliko, be to, pirmiausia saugojo karinius objektus ir komunikaciją. Susikūrusios vokiečių karo lauko komendantūros iš pradžių neturėjo jokios karinės jėgos, kuri galėtų kovoti su atsilikusiais nuo savo dalinių, bandžiusiais priešintis ar paprasčiausiai plėšikavusiais raudonarmiečiais, sumaišties sąlygomis suaktyvėjusiais kriminaliniais elementais, palaikyti krašte tvarką ir rimtį.

Krašto apsaugą vykdančios struktūros iš pradžių kūrėsi stichiškai, vokiečiai šio proceso pakankamai nekontroliavo, šie uždaviniai rūpėjo Lietuvos laikinajai vyriausybei. Įmonių ir įstaigų, visuomeninio ir gyventojų turto apsauga buvo susikūrusių 1941 m. birželio sukilėlių būrių veiklos sudedamoji dalis; kūrėsi ir specialūs jų padaliniai – apsaugos (gynybos) būriai, sudaryti iš įmonių ir įstaigų darbininkų bei tarnautojų, kariškių, studentų ir moksleivių. Jau 1941 m. birželio 23 d. Kaune tvarkai palaikyti pradėjo organizuotis plk. L. Butkevičiaus vadovaujama vietinė apsauga. Jos štabas per Kauno radiją paskelbė keliolika potvarkių ir įsakymų. Viena iš štabo įsakymų nurodyta: a) visur organizuoti vietinės apsaugos dalinius, kurie rūpintųsi gyventojų ir valstybinio turto apsauga; b) išlikusiems nepriklausomos Lietuvos pareigūnams perimti administraciją ir policiją, kur tokių nėra, vietinės apsaugos dalinio vadovybei juos laikinai paskirti; c) Kauno apsaugai mieste paskelbta visų išlikusių karininkų ir puskarininkų mobilizacija. Vietinės rinktinės štabo pradėtą darbą perėmė Laikinoji vyriausybė ir pertvarkė štabo veiklą. Vietinei apsaugai vadovauti vietoj plk. L. Butkevičiaus paskirtas plk. Andrius Butkūnas. Apskritai atsakingas už Kauno apsaugą tapo plk. J. Bobelis, Laikinosios vyriausybės paskirtas miesto karo komendantu.

Apsaugos (savisaugos) funkcijas vykdžiusios pajėgos kūrėsi daugelyje Lietuvos miestų, miestelių ir kaimų. Antai Joniškio Lietuvių aktyvistų fronto (LAF) 1941 m. birželio 28 d. narių susirinkime buvo sudarytas laikinasis valdžios komitetas ir ap-

svarstytas miesto apsaugos organizavimas. Nutarta miesto apsaugai pasitelkti vietos šaulius¹.

Gyventojų ir turto apsaugą Platelių valsčiuje (Kretingos aps.) vykdė partizanų būrys, vadovaujamas mokytojo (Stasio) Barakausko. Viena iš būrio ginkluotų grupių ėjo sargybą Ginteliškių kaime, saugojo nuo išgrobstymo tarybinio ūkio turtą ir kt.²

Vadovaudamiesi savo interesais vokiečiai leido steigti „vietinę savisaugą“, tačiau jai numatė bendrą vadovavimą: „vietinei savisaugai“ turėjo vadovauti „savi vadai“ ir vokiečių karo lauko komendantūros.

Laikinoji vyriausybė, LAF būriai rūpinosi krašto saugumu, gyventojų ir turto apsauga, vokiečiai – savo užnugario saugumu; taigi motyvai ir interesai kuriant savisaugos struktūras objektyviai tarsi sutapo. Labai greitai lietuviams atsirado papildomų motyvų steigti ir stiprinti apsaugos struktūras: vermachto ir jų apsaugos daliniai, išprovokuoti atsilikusių raudonarmiečių šūvių, pirmosiomis karo dienomis Lietuvoje įvykdė žiaurių keršto akcijų, šaudė vietos žmones (daugiausia vyrus), degino kaimus³. Taigi vietinei apsaugai reikėjo ne tik gintis nuo tiesioginių raudonarmiečių išpuolių, bet ir netiesiogiai „saugoti“ vokiečius nuo įvairių prieš juos nukreiptų provokacijų, neduoti dingsties vykdyti negailestingas keršto akcijas ir nekaltų civilių žmonių žudynes.

Kuriant „vietinę apsaugą“ greitai pradėjo ryškėti skirtingi okupantų vokiečių ir lietuvių interesai. Lietuviai puoselėjo viltis atkurti Lietuvos valstybę, Lietuvos kariuomenę ir kitas valstybines institucijas, o vokiečiai nesirengė suteikti okupuotai Lietuvai net dalinio valstybingumo: neturėjo būti leidžiama atsikurti „lietuvių valstybei“, taip pat jos kariuomenei, draudžiami visokie politiniai sambūriai, net profesinės sąjungos⁴.

Išryškėjo ir skirtingas „vietinės savisaugos“ sampratos ir jos turinio suvokimas. Vokiška jos samprata buvo labai plati, viską apimanti, politizuota. Į ją įėjo visos lietuviškos karinės policinės formuotės (lietuvių savisaugos (apsaugos) batalionai), net ir siunčiamos į Rytų frontą ar kitur už Lietuvos ribų⁵. „Savisauga“ tebuvo vienintelė vo-

1 Susirinkimo protokolas, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 150, l. 133.

2 J. Daukanto 1944 m. lapkričio 17 d. parodymai, *ten pat*, b. 149, l. 95.

3 Galima paminėti Ablingos kaimo (Kretingos aps., Endriejavo vls.) tragediją: raudonarmiečiams iš pasalų nušovus keletą vokiečių karių, 1941 m. birželio 23 d. Ablinga buvo sudeginta, nužudyti 42 šio ir Žvaginių kaimo žmonės. Alytuje nuo pasislėpusių raudonarmiečių kulkų žuvus keletui vokiečių karių, vokiečiai mieste sušaudė daug vyrų (sovietiniuose šaltiniuose minimi neįtikėtinais dideli sušaudytųjų skaičiai – 250–300 žmonių), LYA, f. 3377, ap. 55, b. 11, l. 8, 11. Dėl tokių priežasčių 1941 m. birželio 23 d. vokiečiai sušaudė Raseinių aps., Nemakščių vls., Švendūnos k. 11 vyrų ir kt.

4 K. Škirpa, 1941 metų vyriausybės kelias, *Aidai*, 1971, nr. 6, p. 244–245.

5 Išsiųstiems į Rytus lietuviams kariams darėsi neaiškus ir nesuprantamas „Lietuvos savisaugos dalinių“ pavadinimas. 1942 m. 5-ojo bataliono vadas, dėstydamas vokiečių karinei vadovybei lietuvių karių nepasitenkinimo tarnyba priežastis, „savisaugos dalinių“ pavadinimą apibūdino kaip „visai netinkamą“.

kiečių leista lietuviškų karinių dalinių steigimo forma. Kariniams lietuvių būriams skirtas tik pagalbinis policinis vaidmuo kare, jie jokiū būdu negalėjo turėti atsikuriančios Lietuvos kariuomenės požymių.

Tuo tarpu bent kai kurie lietuvių visuomenės ir karo veikėjai, net ir nusiteikę glaudžiai kolaboruoti su vokiečiais, be „vietinės savisaugos“, siekė kurti lietuviškas karines pajėgas, kurios būtų Lietuvos kariuomenės užuomazga ar turėtų tokių organizacinių raidos perspektyvų, Vokietijos sąjungininko teisėmis dalyvautų kovojant su bolševizmu. Siekiant atkurti Lietuvos kariuomenę, ieškota kad ir menkiausių galimybių, tikėtasi tam tikslui panaudoti ir vietinės savisaugos (savigynos) struktūrų kūrimąsi.

Politinių interesų priešprieša tarp vokiečių okupacinės valdžios ir lietuvių politinės visuomenės sunkino ir trukdė kurti „vietinę apsaugą“, turėjusią vykdyti tikrąsias (žinoma, kiek tai neprieštaravo okupantų interesams) krašto apsaugos funkcijas.

Krašto saugumo, gyventojų, visuomeninio bei privataus turto ir kitas saugos funkcijas sėkmingai galėjo vykdyti daug kur Lietuvoje susikūrę 1941 m. Birželio sukilėlių būriai ir atsikuriančios karinės Šaulių sąjungos nariai, krašto apsaugai jie buvo rengiami, jai ruošėsi iš patriotinių paskatų⁶.

Tačiau vadovaudamiesi savo interesais vokiečiai jau 1941 m. birželio pabaigoje pradėjo nuginkluoti sukilėlių būrius, neleido atsikurti ir Šaulių sąjungai. Vokiečiai 1941 m. spalio 1 d. patvirtino naujus lietuvių policijos etatus; faktiškai padėtis nepasikeitė, bet policijos struktūra pasidarė paprastesnė, policija skirstyta į 1) miestų (Vilniaus, Kauno, Šaulių ir Panevėžio). Vilniaus ir Kauno miestų policija skirstyta nuovadomis „pagal seną tvarką“, o Šiauliuose ir Panevėžyje laikinai palikta po vieną nuovadą, 2) apskričių policiją. Apskirtyse, išskyrus Vilniaus, Kauno, Šaulių ir Panevėžio, palikta po vieną nuovadą. Kitos nuovados apskirtyse pavadintos policijos punktais. Mažuose bažnytkaimių policijos punktuose galėjo tarnauti tik 1–2 policininkai ir 3) geležinkelių policiją⁷.

Negana to, vokiečių komendantūros nedelsdamos stengėsi nuginkluoti visus gyventojus ir konfiskuoti jų turėtus ginklus. Antai Valkininkų komendantūra jau 1941 m. liepos 6 d. įsakė visiems civiliams gyventojams, turintiems ginklų, amunicijos ir kitų „kariškų apsigynimo priemonių“, visa tai ir net medžioklinius šautuvus

nevykusį, „iškreipiantį lietuvių karių uždavinius ir darbo esmę“. Su ironija pabrėžė: „Tik jau ne save saugoti šie daliniai sukurti“ ir darė išvadą, kad iš tikrųjų jie saugo „Vokietijos Reicho žygį prieš bolševizmą“; žr. *Lietuvos archyvai*, kn. 11, Vilnius, 1998, p. 65–66.

6 Antai Senkonių kaimo (Alytaus aps.) Šaulių organizacija apėmė penkis kaimus, turėjo apie 40 narių, buvo ginkluota 8 šautuvais. Karo išvakarėse Sankonių šauliai svarstė, kaip įsigyti daugiau ginklų, kad galėtų „ginti Lietuvą“, E. Novicko 1944 m. rugpjūčio 12 d. parodymai, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 140, l. 29.

7 Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1941 m. gruodžio 17 d. įsakymas miestų, apskričių policijos vadams, Geležinkelių policijos vadui, LCVA, f. R-689, ap. 1, b. 5, l. 93.

iki liepos 9 d. vakaro atiduoti į Valkininkų kareivines. Nepaklususius gyventojus grasino „tuoj pat“ sušaudyti⁸.

Tokie reikalavimai ir grasinimai kartojami dažnai. Lietuvos generalinis komisaras A. Rentelnas 1942 m. kovo 20 d. skelbė pasirašęs „paskutinį“ skelbimą, kuriame reikalavo per mėnesį atiduoti ginklus ir šaudmenis, grasino griežčiausiomis, „iš principo mirties bausmėmis“⁹.

Iš buvusios Lietuvos kariuomenės karininkų buvo atimami asmeniniai ginklai (išskyrus kardus ir netinkamus naudoti, vien istorinę vertę turėjusius ginklus). Bent kai kuriose, vokiečių požiūriu „ramiose“, Lietuvos apskrityse komendantūros stengėsi „nuginkluoti“ net ir lietuvių policiją. Antai Tauragės aps., Kvėdarnos vls. policijos nuovados viršininko žinioje buvo 22 šautuvai, vokiečiai norėjo nuovada palikti tik 2–3 šautuvus¹⁰. Lietuvių policija buvo ginkluota paprastais šautuvais po 25 šovinius šautuvui, o jau 1942 m. pasirodę „teroristai“ turėjo modernių ginklų: rankinių (lengvųjų) kulkosvaidžių, automatinių šautuvų, pistoletų, granatų.

Tai vertė keisti padėtį. 1942 m. pavasarį vokiečių žandarmerijai ir lietuvių policijai kovoti su partizanais ir „plėšikais“ išduotos granatos (po 50 kiekvienam policijos punktu)¹¹. Policininkai iš kai kurių Lietuvos apskričių pradėti komandiruoti į Vilniaus apygardą¹².

Net 1943 m. rugpjūčio viduryje Šakių apskrities policija buvo tokia: apskrities nuovados viršininkas ir jo pavaduotojas, 5 vachmistrai, 9 eiliniai policininkai, 12 pagalbinių policininkų, iš viso 28 žmonės¹³.

1943 m. rudenį kai kuriuose Biržų ir Panevėžio apskričių policijos punktuose naktimis net nebudėdavo prie telefono aparatų. „Esant sumažintam policijos tarnautojų skaičiui“ vykdyti šią funkciją buvo sunku, todėl policijos vadovybė spręsti problemą siūlė policijos punktų patalpose apgyvendinti nevedusius policijos tarnautojus¹⁴.

8 LYA, f. 1, ap. 1, b. 90, l. 3.

9 *Ūkininko patarėjas*, 1942, bal. 10.

10 Tauragės apskrities viršininko 1942 m. rugsėjo mėn. raštas Tauragės aps. policijos vadui, LCVA, f. R-1476, ap. 1, b. 14, l. 458; b. 7, l. 371.

11 Vokiečių žandarmerijos vado Lietuvoje 1942 m. balandžio 23 d. įsakymas, LCVA, f. R-689, ap. 1, b. 5, l. 281.

12 Lietuvių policijos ryšių karininko prie vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje V. Reivyčio 1942 m. rugsėjo įsakymas nr. 79 lietuvių policijai, LCVA, f. R-689, ap. 1, b. 239, l. 167. Kai kurie policininkai iš Šiaulių, Kretingos ir Marijampolės apskričių atsisakė į komandiruotę išvykti, jie nubausti 6 mėn. priverčiamųjų darbų stovyklos bausme ir visam laikui pašalinti iš policijos, *ten pat*.

13 Šakių apskrities policijos vado 1943 m. rugpjūčio 15 d. duomenys apie apskrities policiją, LCVA, f. R-972, ap. 1, b. 385, l. 2.

14 Ryšio karininko prie Tvarkos policijos ir SD vado Lietuvoje V. Reivyčio 1943 m. spalio 20 d. įsakymas lietuvių policijai, LCVA, f. R-689, ap. 1, b. 49, l. 359.

Gausesnę policiją turėjo Rytų Lietuvos apskritys. Švenčionių apskrityje buvo nuovados viršininkas ir jo pavaduotojas, 5 vachmistrai, 16 policininkų, 21 pagalbinis policininkas, iš viso 44 žmonės¹⁵.

Tokią įvykių raidą lėmė ne tik politiniai okupantų interesai, bet ir reali karo įvykių tėkmė ir padėtis Lietuvoje. Frontui greitai nutolus į Rytus, vidaus gyvenimas normalizavosi, okupuota Lietuva tapo „giliu“ ir ramiu vokiečių kariuomenės užnugariu. Į Rytus kovoti su sovietiniais partizanais ir kitoms užduotims vykdyti buvo išsiųsti dauguma 1941–1942 m. suformuotų lietuvių savisaugos (policijos) batalionų.

Krašto saugumo ir tvarkos palaikymo funkcijas daugiausia vykdė lietuvių (viešojo) policija, pavaldi vokiečių SS ir policijos vadovybei. Lietuvių policijai, kilus pavojui, į pagalbą ateidavo pagalbinės („garbės“) policijos rezervas, sudarytas iš buvusių šaulių, 1941 m. Birželio sukilimo dalyvių, kitų „visais atžvilgiais patikimų vietos gyventojų“. Pagalbinių („garbės“) policininkų iki 1943 m. spalio 11 d. visoje Lietuvoje buvo apie 7740¹⁶.

Pagalbinė policija daugelyje Lietuvos vietovių „nieko neveikė“, nes (viešojo) policija susitvarkė su užduotimis¹⁷, jos struktūros sunyko, kai kurie pagalbiniai policininkai įstojo į savisaugos (policijos) batalionus, policiją, tačiau dauguma ramiai dirbo savo ūkiuose, sėkmingai išvengdami vokiškų mobilizacijų ir sudarydami didžiulį žmonių potencialą vietinės savisaugos struktūroms kurtis.

Vis dėlto padėtis keitėsi. Iš Maskvos organizuojamas ir aktyviai ginkluotai kovai inspiruojamas sovietinis pogrindis ir jo ginkluota jėga – raudonieji partizanai – pamažu Lietuvoje plėtė savo veiklą, pradėjo vykdyti diversijas ir teroro aktus.

1942 m. gegužės 19 d. sovietiniai baltarusių partizanai Švenčionių apylinkėse nužudė ir išniekino du apskrities ūkio vadovus (J. Becką ir W. Gruhlį). „Atsiskaitydami“ už šią akciją vokiečiai (dalyvavo ir lietuvių policija) sušaudė apie 400 (iš tikrųjų, matyt, gerokai mažiau) Švenčionių apylinkių gyventojų, daugiausia lenkų¹⁸.

Nekaltų žmonių žudynės prie Švenčionių, apie kurias vokiečių okupantai bauginimo tikslais plačiai rašė oficialiai leistoje spaudoje, sukėlė Lietuvoje didelį atgarsį. Po Švenčionių įvykių lietuvių savivaldos administracijos pareigūnai išskėlė vokiečiams Lietuvos žmonių saugumo, „vietinės apsaugos“ steigimo, gyventojų apginklavimo klausimus.

15 Švenčionių apskrities policijos vado 1943 m. rugpjūčio 15 d. duomenys apie apskrities policiją, LCVA, f. R-972, ap. 1, b. 385, l. 5.

16 P. Stankeras, *Lietuvių policija 1941–1944 metais*, p. 78.

17 K. Tūbino (buvusio Mažeikių aps., Mosėdžio vls., Daukšių seniūnijos seniūno, pagalbinio policininko) 1948 m. gegužės 20 d. parodymai, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 202, l. 199.

18 Vilniaus apygardos komisaro H. Wulfo skelbimas „Vilniaus Apygardos vyrai ir moterys!“, *ten pat*, ap. 58, b. 512, l. 13; V. Maldžiūnas, *Išaugau Vilnijoje*, p. 127–129.

Generalinis finansų tarėjas J. Matulionis, dienoraštyje aprašydamas Švenčionių įvykius, retoriškai klausė: „Ką gali ūkininkas padaryti, jei pas jį ateina apsiginklavę desantininkai? Faktinai nieko. Kur pranešti, jei policija yra už 10–15 km? Padėtis be išeities.“ Toliau dienoraštyje J. Matulionis rašė: „Šnekėjau su generolu (P. Kubiliūnu), kad būtina mes turime reaguoti – pirma, prašyti lietuvių atžvilgiu netaikyti šio metodo (kolektyvinio keršto), nes juk ne jie yra kalti, ir antra, leisti įsteigti savisaugą, apginkluojant kiekviename kaime po 3 ar 4 vyrus, kurių uždavinys būtų kova su desantininkais ir panašiais teroristais.“ J. Matulionis teigia parašęs laiško projektą, kurį reikėtų įteikti generalkomisariatui. Jo žodžiais tariant, „reikia bandyti užbėgti už akių, kad vėl nepasikartotų masiniai šaudymai“¹⁹.

Prieš Švenčionių žudynes (jų konkrečiai neįvardijant) protestuota K. Griniaus ir M. Krupavičiaus 1942 m. liepos 13 d. memorandume P. Kubiliūnui; jame prašoma „padaryti žygių, kad lietuviai nebūtų daromi atsakingais už nuleistų parašiusiais ar kitokiu būdu patekusių Lietuvon bolševikų agentų, kuriuos jie laiko tokiais pat priešininkais kaip ir vokiečiai, darbus“²⁰.

1942 m., matyt, po Švenčionių įvykių (ar net prieš juos²¹), lietuvių savivaldos administracijos iniciatyva ir pastangomis buvo parengtas detalus ir išsamus vietinės apsaugos (savisaugos) steigimo projektas. Tai įdomus dokumentas, atspindėjęs lietuvių savivaldos administracijos požiūrį į vietinę savisaugą, jos įgyvendinimo būdus ir veiklos funkcijas.

Vietinę apsaugą (savisaugą) turėjo sudaryti dvi organizacinės grandys: 1) vietinės apsaugos apskričių daliniai; 2) valsčių ir seniūnijų apsaugos tarnyba.

Vietinės savisaugos pagrindą turėjo sudaryti apsaugos daliniai, suformuoti apskričių centruose. Visur jie turėjo būti vienodo dydžio (neatsižvelgiant į apskričių plotą, gyventojų skaičių, „banditizmo“ intensyvumą). Tarp apskričių dalinių numatytas glaudus bendradarbiavimas, ypač apygardų teritorijose. Tačiau daliniai negalėjo būti panaudojami už Lietuvos generalinės srities sienų (tai pabrėžta projekte). Apsaugos dalinių veiklos tikslas – saugoti ūkinius objektus, viešuosius pastatus, kelius, pavienius asmenis, kovoti su diversantais ir teroristais, užtikrinti ramų visų ūkio šakų darbą ir rimtį krašte. Jie turėjo būti pavaldūs apskričių viršininkams, pagal kitą projekto variantą – vietinės apsaugos dalinių inspektoriams: prie vidaus reikalų generalinio tarėjo numatyta įsteigti vyriausiojo inspektoriaus, prie apygardų komisarijų – inspektorių pareigas. Inspektorai turėjo vadovautis vidaus reikalų generalinio

19 J. Matulionis, *Neramios dienos*, Toronto, 1975, p. 84–85.

20 S. Buchaveckas, K. Griniaus antinacinė veikla 1941–1944, *Lituanistica*, 1993, nr. 2(14), p. 89–90.

21 1943 m. rudenį, kuriant ginkluotą savisaugą, vienas iš jos kūrėjų, Vidaus reikalų vadybos pareigūnas P. Dirkys rašė, kad vietinės savisaugos organizavimo idėja iškilo 1942 m. pradžioje; žr. P. Dirkys, Vietinės savisaugos būriai, *Policija*, 1943, lapkr., p. 27.

tarėjo įsakymais, instrukcijomis ir nurodymais. Apsaugos dalinių vadais turėjo būti skiriami buvę Lietuvos kariuomenės kadriniai ir atsargos karininkai, būriai komplektuojami iš savanorių, tik lietuvių, 21–40 metų vyrų, atlikusių karo tarnybą. Pagal kitą variantą tarnyba daliniuose turėjo būti privaloma, mobilizacija turėjo vykti pirmojo generalinio tarėjo potvarkiais.

Vietinės apsaugos apskrities dalinyje numatyti tokie etatai: karininkų – 2, viršilų – 1, puskarininkų – 2, jaunesniųjų puskarininkų – 6, grandinių – 5, eilinių – 40, iš viso 56 etatai. Kiekvieno apskrities dalinio ginkluotė numatyta tokia: 44 šautuvai, tiek pat durtuvų, 4 lengvieji kulkosvaidžiai, 10 automatinių pistoletų, taip pat žiurnai, kompasai, planšetės ir kita karinė amunicija. Taigi iš viso 25 Lietuvos apskričių apsaugos daliniuose turėjo tarnauti 1400 vyrų, ginkluotų 1100 šautuvų ir durtuvų, 100 lengvųjų kulkosvaidžių, 250 automatinių pistoletų ir kt.

Rengę projektą lietuvių savivaldos administracijos pareigūnai vokiečiams neskyrė jokių pareigų (panašių į ryšių karininkų pareigas savisaugos batalionuose). Nenumatytas vietinės apsaugos dalinių pavaldumas policijai; su apskričių administracija, viešąja ir saugumo policija jie turėjo palaikyti tik „glaudžius ryšius“. Daugiau saitų galima įžvelgti su vokiečių vermachtu, pvz., apsaugos būrių karininkai turėjo gauti vermachtu karininkų maitinimo korteles ir kt.²²

Kaip karinio pobūdžio organizacija vietos apsaugos daliniai turėjo būti panašūs į sukarintą Šaulių sąjungą: nuo 1935 m. jos rinktinių vadai apskrityse buvo karo komendantai, Lietuvos kariuomenės štabo planuose šauliams numatyta pavesti tam tikras užduotis – kovoti su priešo diversantais, eiti sargybų tarnybą, saugoti kelius ir tiltus ir pan.

Kovai su „diversantų ir teroristų gaujomis“ valsčiuose ir seniūnijose turėjo būti organizuota apsaugos tarnyba (apsaugos grupės). Organizaciniu atžvilgiu jos neturėjo būti sudedamoji apskričių apsaugos būrių dalis, tik reikalui esant „kooptuojamos“ jiems į talką. Tarnyba apsaugos grupėse skelbta „garbės tarnyba“, joms numatytas viešosios tvarkos pagalbinės policijos, priklausomos nuo lietuvių policijos nuovadų viršininkų, statusas. Į valsčių ir seniūnijų apsaugos grupes turėjo būti priimami „savanoriai ūkininkai, rimti, blaivūs, visiškai patikimi, teismo nebausti, sveiki ir ne vyresni kaip 45 metų amžiaus, tarnavę Lietuvos kariuomenėje arba viešosios tvarkos policijoje“. Apsaugos grupių nariai turėjo būti apginkluoti šautuvais ir 45–90 šovinių. Apsaugininkų pareigas jie turėjo eiti dirbdami „nuolatinį darbą“, negaudami jokio atlyginimo, dėvėdami civilinę aprangą (tik sužeisti ir netekę darbingumo turėjo gauti karišką pensiją, žuvusieji laidojami valdžios lėšomis). Be to, ant kairės rankos privalėjo ryšėti žalią raištį su užrašu „Pagelbinė policija“ ir valdžios antspaudu.

22 Šaulių sąjunga, *Lietuvių enciklopedija*, t. 29, Bostonas, 1963, p. 279, 381.

Kiekvienoje seniūnijoje apsaugos grupes turėjo sudaryti 5–10 vyrų. Be to, visuose valsčiuose turėjo veikti atskiros 15 vyrų apsaugos grupės, tiesiogiai pavaldžios policijos nuvadų viršininkams²³.

Taigi jau 1942 m. pradžioje atsakingi lietuvių savivaldos administracijos pareigūnai parengė didžiulį ginkluotos vietos savisaugos steigimo ir antipartizaninės kovos planą. Neabejotina, kad jį įgyvendinus būtų buvę efektyviai kovojama su sovietiniu ginkluotu pagrindžiu, ypač pačioje jo veiklos užuomazgoje, visai kitaip būtų susiklosčiusi šio pagrindžio Lietuvoje istorija (ir daugelis kitų okupuotos Lietuvos vidaus gyvenimo procesų bei įvykių).

Vokiečių okupacinės valdžios požiūris į parengtą vietos savisaugos organizavimo projektą buvo neigiamas. Vokiečiai tam planui nepritarė ir jo nepatvirtino, matyt, numatytų apsaugos priemonių nelaikė adekvačiomis raudonųjų partizanų ir kitų priešų keliamam pavojui.

Vokiečių policijos vadovybė 1942 m. pabaigoje padėtį Lietuvoje apskritai vertino kaip ramią: dažniausiai veikė menkos „banditų“ pajėgos, galima su jais kovoti turimomis policijos pajėgomis, tik ši kova turėjo būti „planingai organizuota“, ryžtingesnė, naudojama puolimo, o ne gynimosi taktika. Pagal „banditizmo“ intensyvumo lygį vokiečiai Lietuvos teritoriją sąlyginai skirstė į dvi kategorijas: 1) vietoves, kuriose banditai veikė nuolat, sistemingai; 2) vietoves, kuriose jie veikė nereguliariai, tik retkarčiais užklysdavo.

Pirmosios kategorijos vietovėse policijos nuvadų viršininkai su valsčių viršaičiais ir seniūnais turėjo skubiai organizuoti iš patikimų, galinčių naudoti ginklų vietos vyrų kuo stipresnę apsaugą, kuri naktį turėjo imtis saugos funkcijų išsiųsdama stiprius patrulius ir statydama (sargybų) postus. Šiam tikslui turėjo būti apginkluojami patikimi pagalbinės policijos pareigūnai, o ginklai išduodami tik sargybos laikui. Turimi policijos ginklai pirmiausia turėjo būti skiriami vietovėms, kurioms „banditai“ ypač grasino. Apskritai gyventojams buvo rekomenduojama gintis nuo „banditų“ apsiginklavus (tik) kirviais, dalgiais, šakėmis, spragilais ir panašiais buitais įrankiais. Pirmiausia gyventojų sargybos turėjo būti organizuojamos Vilniaus apygardoje ir Panevėžio apygardos Zarasų apskrityje²⁴.

Be to, matyt, galima kalbėti ir apie vietinės savisaugos būrių steigimo politinius aspektus. Jų organizavimo projekte ir kituose lietuviškosios administracijos dokumentuose aiškiai matyti, kad buvo siekiama kurti savarankiškesnes, net ir politiniu atžvilgiu mažiau nuo vokiečių priklausomas lietuviškas ginkluotas

23 Vietinės apsaugos daliniai; Valsčių ir seniūnijų apsauginiai. Projektai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 35733/3, l. 162–168 (P. Gužaičio baudžiamoji byla).

24 Vokiečių tvarkos policijos ir SS vado Lietuvoje dr. Hachtelio 1942 m. lapkričio mėn. raštas, LCVA, f. 1696, ap. 5, b. 351, l. 5.

pajėgas²⁵. Galima daryti prielaidą, kad tokias viltis ir iliuzijas paskatino patys vokiečiai. A. Rosenbergo 1942 m. kovo 7 d. įsaku okupuotoms Baltijos šalims oficialiai suteikta vietinė savivalda, žadėta ją plėsti. Parengtas vietinės apsaugos organizavimo projektas galėjo būti susijęs su platesnės savivaldos Lietuvai suteikimo perspektyva.

Tačiau vokiečiai nesirengė lietuvių administracijai suteikti teisę spręsti karinio pobūdžio klausimų. Apie bet kokias karines formuotes, kurių veikla apsiribotų tik Lietuvos teritorija ir turėtų savarankiškumo požymių, 1942 m. dar negalėjo būti kalbos. Svarbiausias uždavinys, kurio vokiečiai atkakliai siekė, buvo Lietuvos vyrų mobilizacija, nacionalinių karinių formuočių sudarymas ir išsiuntimas į Rytus kovoti dėl Vokietijos interesų fronte ir su daug stipresniu nei Lietuvoje sovietiniu partizaniniu judėjimu.

Apskritai iki 1943 m., ypač tose Lietuvos vietovėse, kur raudonųjų partizanų veikla nekėlė didesnio pavojaus, kaimų ir miestelių apsauga palikta lietuvių savivaldos ir valdžios, netgi jos vietinėms institucijoms. Antai Tauragės apskrities valdyba 1942 m. kovo 25 d. svarstė apskrities miestelių apsaugai samdyti „panaktinių“. Iš valdybos posėdžio protokolo matyti, kad lietuviškosios administracijos Savivaldybių departamentas šį klausimą rekomendavo „vietoje, savo nuožiūra sutvarkyti“. Tauragės apskrities valdyba „panaktiniams“ samdyti neturėjo lėšų, todėl miestelių apsauga kartu su vietos valdžia įpareigojo rūpintis pačius gyventojus, esą tai „jų asmens ir turto apsaugos reikalas“. Gyventojai turėjo patys „apsidėti“ sargybinių prievole: eiti jas paeiliui arba samdyti „patikimus, sargybai tinkančius asmenis“²⁶.

Kaimų ir miestelių sargybai organizuoti daugiau dėmesio buvo skiriama Rytų Lietuvoje, mat raudonųjų partizanų veikla ir apskritai „banditizmo“ reiškiniai kėlė kur kas didesnę pavojų. Sargybų, sudarytų iš civilių gyventojų, organizavimas čia nebuvo paliktas vietos valdžios nuožiūrai ir savieigai, jo procesus „iš viršaus“ reguliavo vokiečių policijos ir lietuviškosios savivaldos administracija. Pačios „sargybos“, kaip antipartizaninės kovos struktūros, čia įgavo sudėtingesnes organizacines ir intensyvesnes veiklos formas.

Lietuvių policijos Eišiškių apskrities vado 1943 m. kovo 17 d. rašte Varėnos valsčiaus viršaičiui minimas vokiečių SS ir policijos vado 1942 m. gruodžio 11 d. įsakymas nr. 56521, kuriame kovai su „banditais“ reikalauta visuose kaimuose organizuoti 2–4 civilių gyventojų vyrų sargybą. Policijos vadas apskrities valsčių viršaičiams, o šie kaimų seniūnams įsakė tokias sargybas sudaryti. Pastebėtus banditus

25 N. Gaškaitė-Žemaitienė valsčiuose sukurtas savisaugos grupes vertino kaip galimą Lietuvos kariuomenės užuomazgą „lemiamu išsivadavimo momentu“; žr. *Žuvusiųjų Prezidentas: Jono Žemaičio biografija*, Vilnius, 1998, p. 58.

26 LCVA, f. R-1476, ap. 1, b. 4, l. 30–31.

jos privalėjo sulaikyti arba bent pranešti policijai apie jų pasirodymą. Nurodymai ir direktyvos kurti sargybas buvo griežti, įsakmūs, o už jų nevykdymą grasinta bausti visu griežtumu. Nepaisant to, Eišiškių apskrityje 1943 m. kovą „naktinės sargybos“ egzistavo tik popieriuje, iš tikrųjų jos dar nebuvo organizuotos²⁷.

Tačiau dažnėjant ir stiprėjant „banditų“ išpuoliams Lietuvos vietovėse, „naktinės sargybos“ Rytų Lietuvoje ir kitur toli gražu nebuvo „popierinės“, kai kur jos veikė jau nuo 1942 m. pabaigos. Apie tai galima spręsti iš fragmentiškų duomenų įvairiuose šaltiniuose. Alytaus apskrities, Daugų valsčiaus kaimuose „naktinės sargybas“ ėjo net iki 10 vyrų grupės. Zarasų ir Utenos apskrityse organizuotos ir stiprintos sargybos saugant plentus ir kitus kelius, minimos ir „kaimų sargybos“. Raudonasis partizanais Baškys (D. Rocius) 1943 m. birželio 4 d. šifruote LPJŠ Maskvoje pranešė, kad Rytų Lietuvoje prie kiekvieno vienkiemio, ypač prie didelių kelių, sargybos budi nuo 8 val. vakaro iki 4 val. ryto.

Apie naktines sargybas kalbama Panevėžio apygardos vokiečių žandarmerijos vado 1943 m. liepos 17 d. įsakyme: apygardos apskričių viršininkams liepta jas sudaryti kai kuriose vietovėse (ruožuose) kovoti su „banditais“. Įsakymo turinys ir kai kurios formuluotės rodė reikalo svarbą; viršaičiai ir seniūnai į naktinę ruožo sargybą privalėjo įtraukti visus fiziškai tinkamus 15–65 metų vyrus. Jie turėjo žinoti, kad savisauga yra „tautos“ (t. y. svarbus, gyvybinis nacionalinės svarbos) reikalas, tikslas – apsaugoti asmeninę nuosavybę nuo gamtos katastrofų, gaisrų, vagysčių, užpuolimų, taip pat kovoti su „banditais“. Nuo saulės laidos iki aušros „taisyklingomis ruožų pamainomis“ turėjo būti apsaugotos visos apygardos vietovės. Pastebėjus ypatingą įvykį, pvz., „banditų“ artėjimą, turėjo būti pranešama „sargybos vedėjui“, kuris telefonu ar pasiųsdamas raitelį ar dviratininką susisiektų su artimiausiu policijos punktu, privalėjusiu imtis reikalingų priemonių. Pakartotinai pabrėžta, kad savisauga turi apimti kuo didesnę vyrų skaičių, turėjo būti sudaromi jų sąrašai. Esą tik taip galima sėkmingai kovoti su „pasirodančiomis bandomis“. Įsakyme prabilta ir apie atskirų barų apginklavimą, dėl to artimiausiu laiku turėjo būti išleistos „ypatingos taisyklės“²⁸. Yra liudijimų apie naktines sargybas Šiaulių apskrityje, budėti turėjo paeiliui kiekvienas gyventojas²⁹.

Kokią organizacinę struktūrą ir veiklos pobūdį „naktinės sargybos“ ėgavo Rytų Lietuvoje iki 1943 m. rudens, matyti iš jų steigimo Eišiškių apskrityje planų. Apskrieties viršininko įsakymu, vykdamas minėtąjį SS ir policijos vado 1942 m. gruodžio 11 d.

27 S. Sinkevičius, *Pirčiupiai: dokumentinė apybraiža*, p. 19–20; LYA, f. 1, ap. 1, b. 90, l. 8.

28 Panevėžio apygardos žandarmerijos vado Bellmano 1943 m. liepos 23 d. įsakymas apygardos apskričių policijos vadams, LCVA, f. 1696, ap. 3, b. 65, l. 138.

29 *Į laisvę* pagrindinio laikraščio redakcijos ir kita informacinė medžiaga, LYA, f. 3377, ap. 58, b. 263, l. 21; f. 1, ap. 1, b. 406, l. 224; J. Baščiuolio atsiminimai, 1944 m., *ten pat*, ap. 53, b. 285, l. 31.

ir kitus įsakymus, 1943 m. rudenį „naktinės sargybos“ turėjo būti įkurtos siekiant, kad „kaimai nebūtų banditų ar kitos kokios nelaimės netyčia užklupti“. Naktinis budėjimas turėjo prasidėti saulei nusileidus ir baigtis jai patekėjus. Kiekviename kaime privalėjo budėti po 2 asmenis, dviem pamainomis (jos keitėsi 1 val. nakties). Seniūnai turėjo sudaryti ir viešai paskelbti budėtojų sąrašus ir budėjimo grafikus. „Naktinės sargybos“ privalėjo pastebėti įtartinus asmenis, juos sulaikyti ir pranešti artimiausiam policijos punktui, negalint sulaikyti – juos sekti, o pasipriešinus – sukelti kaimo gyventojus. Ryšiams su policija palaikyti visuose kaimuose turėjo būti paruošti arkliai, sargybos privalėjo turėti trimitą ar kitą garsinę priemonę. Nuolatinis budėjimas turėjo būti įvestas valsčių savivaldybėse, paštuose, taip pat kai kuriuose namuose. „Naktinėms sargyboms“ padėti įpareigota miškų administracija, jas kontroliuoti ir tikrinti turėjo seniūnai, viršaičiai ir policijos pareigūnai.

Sargai turėjo saugoti tiltus: naktį – 2, dieną – 1 sargas³⁰.

Kaip liudija archyviniai šaltiniai (taip pat ir sovietiniai), susikūrusios „naktinės sargybos“ visur, net ir Rytų Lietuvoje, neturėjo šaunamųjų ginklų; kaimų ūkininkai ir kiti gyventojai, eidami sargybą, turėjo tik lazdas, t. y. praktiškai buvo beginkliai. Minėtasis J. Baščiulis atsiminimuose rašė, kad sargybiniai buvo ginkluoti lazdomis „su seniūno parašu“ (koks ginklas buvo tos lazdos, šaltiniuose duomenų nėra). Savaimė suprantama, kad taip „ginkluota“ savisauga galėjo tik išpėti gyventojus ir policiją apie pasirodžiusius „banditus“ ir kitus įtartinus asmenis; ji praktiškai negalėjo vykdyti keliamų reikalavimų juos sulaikyti, sekti ir persekioti.

Esama duomenų, kad panašios neginkluotos savisaugos struktūros, vykdžiusios tokias pat funkcijas, kūrėsi ir Lietuvos miestuose bei miesteliuose. Antai Z. Blynas (buvęs Lietuvos nacionalistų partijos (LNP) generalinis sekretorius) karo metais rašytame dienoraštyje jau 1941 m. pabaigoje mini, kad Kaune, Šančiuose, darbininkai „dežūravo“ ginkluoti lazdomis³¹.

1943 m. vasarą, suaktyvėjus raudonųjų partizanų veiklai, neginkluotos „naktinės sargybos“ buvo aiškiai nepakankama ir neveiksminga antipartizaninės kovos priemonė. Todėl galima manyti, kad jau tada bent kai kuriose Lietuvos vietovėse „naktinės sargybas“ ir apskritai patikimus gyventojus pradėta ginkluoti. Lietuvos generalinis komisaras A. Rentelnas 1943 m. rugpjūčio viduryje Lietuvos pirmąjį generalinį tarėją P. Kubiliūną informavo, kad valsčių viršaičiams ir kaimų seniūnams leidimus ginklams įsigyti išduos apygardų komisarai³².

30 Valkininkų valsčiaus viršaičio 1943 m. rugpjūčio 19 d. ir 25 d. raštai seniūnams, *ten pat*, f. 1771, ap. 6, b. 121, l. 153–155; LYA, f. I, ap. I, b. 20, l. 15.

31 Z. Blynas, *Karo metų dienoraštis 1941–1944 m.*, p. 257.

32 Lietuvos generalinio komisaro A. Rentelno 1943 m. rugpjūčio 19 d. raštas P. Kubiliūnui dėl leidimų ginklams, LCVA, f. 1696, ap. 3, b. 65, l. 155.

Siekiant įtraukti į antipartizaninę kovą civilius gyventojus, „naktinių sargybų“ reorganizavimas ir ginklavimas veikiausiai nebuvo vienintelis savisaugos tobulinimo variantas. Antinacinio lietuvių pagrindžio šaltinių duomenimis, 1943 m. rugpjūčio mėn. vokiečiai iškėlė Lietuvos šaulių sąjungos atkūrimo klausimą. Rugpjūčio 20 d. P. Kubiliūnas pasiūlė jos atkūrimo imtis plk. M. Kalmantui. Šiam atsisakius, pas vokiečių generalinio komisariato Lietuvoje politinio skyriaus viršininką Stadeną buvo iškviešti pulkininkai Z. Talevičius ir P. Saladžius. Lietuvos šaulių sąjungos atkūrimu daugiausia rūpinosi plk. P. Saladžius (1935–1940 m. buvęs jos vadas). Tačiau svarstant Šaulių sąjungos atkūrimo idėją tarp vokiečių ir lietuvių tuoj pat išryškėjo nesutarimai: vokiečiams buvo nepriimtini patriotiniai Šaulių sąjungos veiklos tikslai, ypač jos statute įrašytas svarbiausias veiklos tikslas – Lietuvos nepriklausomybės gynimas. Keisti statutą lietuviai atsisakė, esą „niekas tam neturėjo teisėtos galios“. Ieškant išeities, būta siūlymų (matyt, iš vokiečių pusės) vietoj žodžio „nepriklausomybė“ įrašyti žodį „laisvė“, kaip vieną iš veiklos tikslų nurodyti „kovą su bandomis Lietuvos teritorijoje“.

Derinant principines nuostatas, išryškėjo nuomonė, kad tuometinėmis sąlygomis esą „geriau tiktų“ ne atkurti Lietuvos šaulių sąjungą, o sukurti „visai naują organizaciją“³³.

Generalinis komisaras A. Rentelnas ir kiti civilinės okupacinės valdžios Lietuvoje pareigūnai buvo linkę eiti į kompromisus, pritarti siūlymams apginkluoti gyventojus ir pagaliau leisti kurti ginkluotą savisaugą.

Kodėl taip ilgai (iki 1943 m. rudens) užtruko ir taip sunkiai vyko vietos savisaugos struktūrų kūrimo procesai? Vienas iš esminių juos stabdžiusių veiksnių ir aplinkybių vokiečių požiūriu – silpna ginkluoto sovietinio pagrindžio veikla ir jo keliamas pavojus. Vidaus reikalų vadybos pareigūnas, vienas iš ginkluotos savisaugos organizatorių Lietuvoje P. Dirkys, 1943 m. rudenį rašė, kad dar 1942 m. pradžioje iškilusi vietinės savisaugos būrių organizavimo idėja iki tol liko neįgyvendinta vien todėl, kad nebuvo „spiriančio reikalo“³⁴.

Neigiamą vokiečių požiūrį į vietinės savisaugos kūrimą lėmė okupacinės valdžios nesėkmės vykdant karines ir darbo jėgos mobilizacijas ir dėl to įsitempę vokiečių ir lietuvių santykiai, atsiradęs tarpusavio nepasitikėjimas, lietuvių politiniai (valstybingumo įgyvendinimo) siekiai, išryškėję net ir steigiant vietinę savisaugą.

Vokiečiai gerai suprato: sukurtos ne visai patikimos ir jų nepakankamai kontroliuojamos savisaugos struktūros gali veikti ir prieš jų interesus. Galima daryti prielaidą, kad bent iš dalies vėliau taip ir įvyko. Kaimų sargybos ir visa organizuota ste-

33 LYA, f. 3377, ap. 58, b. 1121, p. 46.

34 P. Dirkys, Vietinės savisaugos būriai, *Policija*, 1943, lapk., p. 27.

bėjimo, sekimo, gyventojų išpėjimo sistema, veikusi prieš raudonuosius partizanus ir kitus „banditus“, prirėkus veikė ir prieš pačius vokiečius, išpėdama gyventojus apie žmonių gaudytojų ir represinių akcijų vykdytojų pasirodymą. Lietuvių antinacinio pagrindžio šaltiniuose ir spaudoje yra duomenų, kad 1943 m. vasarą Pietryčių Lietuvoje būta vokiečių baudėjų, vykdyusių žmonių gaudynių akcijas, apšaudymus, šie veiksmai nebuvo priskiriami raudonųjų ar lenkų partizanų veiklai.

1943 m. vasarą ir rudenį kariniai ir politiniai įvykiai Vokietijai nieko gero nežadėjo. Po karinės katastrofos prie Stalingrado 1943 m. pradžioje pastangos atgauti strateginę iniciatyvą buvo nesėkmingos: 1943 m. vasarą žlugo puolamoji „Citadelės“ operacija, kurią vykdant bandyta pulti tarp Charkovo ir Oriolo giliai į vokiečių užimtą teritoriją įsiterpusį sovietų kontroliuojamą Kursko kyšulį. Ši operacija Rytų fronte buvo paskutinis didelis vokiečių kariuomenės strateginis puolimas ir esminio posūkio („persilaužimo“) kare momentas. Nuo tol vokiečiai tik gynėsi, o Raudonoji armija puolė visu frontu. Iki 1943 m. spalio pradžios vokiečiai buvo atblokti toli į vakarus, frontas sustojo ne per toliausiai nuo Latvijos (ir Lietuvos) rytinių sienų.

Be abejo, svarbus veiksnys buvo 1943 m. vasarą Lietuvoje suaktyvėjęs sovietinis ginkluotas pagrindis. 1943 m. liepos pabaigoje sovietinių partizanų vadovai Lietuvoje gavo direktyvą imtis ryžtingų priemonių sužlugdyti derliaus nuėmimo, žemės ūkio produktų paruošų darbus, organizuoti duoklių atidavimo sabotažą³⁵ (sutrukdyti tai vokiečiams labai aktualu). Nuo 1943 m. rudens Lietuva jau nebuvo tolimas fronto ir ramus Vokietijos vermachto užnugario kraštas. Sovietinė propaganda prabilo apie greitą Lietuvos ir kitų „tarybinių Pabaltijo respublikų“ išvadavimą.

Vokiečiams traukiantis iš okupuotų teritorijų rytuose, Lietuva darėsi vis svarbesnis užnugario kraštas kariniu strateginiu ir Vokietijos bei fronto aprūpinimo maistu bei žaliavomis atžvilgiu. Juo labiau kad blogėjant padėčiai fronte okupantai buvo priversti išsiųsti iš Lietuvos į Rytus (ir kartu silpninti) savo karines policines pajėgas. Taigi dėl išorės ir vidaus sąlygų Lietuvoje keitėsi iki tol nepalankus vokiečių požiūris į vietinės ginkluotos savisaugos Lietuvoje kūrimą.

Kovodami su stiprėjančiomis sovietų ir kitomis pasipriešinimo jėgomis, vokiečiai nuo 1943 m. vasaros Lietuvoje sustiprino teroro ir keršto akcijas. 1943 m. rugpjūtį visoje Lietuvoje pradėjo rengti iki tol neregėtas žmonių gaudynes ir savivalės akcijas, nuo rugpjūčio 23 d. iki rugsėjo 10 d. Rytų Lietuvoje buvo vykdoma operacija „Sommer“ (Vasara). Ją galima laikyti didžiausia vokiečių okupantų vykdyta baudžiamąja akcija (žinoma, nekalbant apie holokausto akcijas), kai buvo gaudomi žmonės, grobiamas gyventojų turtas; tada nusiaubtos Švenčionių, Svyrių, Ašmenos aps-

35 A. Sniečkaus 1943 m. liepos 29 d. šifruotė sovietinio pagrindžio Lietuvoje vadovams, LYA, f. 1, ap. 1, b. 400, l. 16.

kritis. Žmonių gaudynės persirito per buvusią „demarkacijos liniją“ į „etnografinę“ Lietuvą. Vokiečių represinė politika Lietuvoje pradėjo įgauti ryškių antilietuviškų bruožų. Tai ypač neramino lietuvių savivaldos administracijos pareigūnus.

Lietuvos generalinis komisaras A. Rentelnas 1943 m. rugsėjo 9 d. slaptoje instrukcijoje pirmajam Lietuvos generaliniam tarėjui P. Kubiliūnui paskelbė, kad „pasikėsinių padažnėjimas ant geležinkelių, kelių ir tiltų“ verčia imtis „energingų priemonių“ ir jų įvykdyti neįmanoma „bent be pasyvaus gyventojų dalyvavimo“, o atsakyti už sabotažo veiksmus turės vietos gyventojai³⁶.

Vykdydamas A. Rentelno instrukciją, P. Kubiliūnas 1943 m. rugsėjo 15 d. pasirašė „Atsišaukimą į Lietuvos gyventojus“; tarsi atsiribodamas nuo vokiečių masinių represijų, pabrėžė, kad atsakomybę už pasikėsinimus skirti apylinkės gyventojams nutarusi „vokiečių civilinė valdžia Lietuvoje“. P. Kubiliūnas paragino Lietuvos gyventojus visomis jėgomis prisidėti prie kovos su „bolševikiniu elementu, kad būtų apsaugotas viešasis susisiekimas ir tvarka, o tuo ir pačių gyventojų gerovė“³⁷.

Įvykiai Rytų Lietuvoje, apskritai „lietuviškiems interesams“ grėsmingai besiklostanti padėtis vertė lietuvių savivaldos administraciją susirūpinti gyventojų saugumu, apsaugoti juos tiek nuo besiplečiančio „banditizmo“, tiek nuo vokiečių represijų. 1943 m. rugpjūčio pabaigoje, per baudžiamosios ekspedicijos siautėjimo Rytų Lietuvoje įkarštį, Vilniaus apskrities viršininkas K. Kalendra, Vilniaus miesto burmistras K. Dabulevičius, lietuvių saugumo policijos Vilniaus apygardos viršininkas A. Lileikis atvyko į Kauną pas P. Kubiliūną ir prašė imtis priemonių vokiečių baudžiamajai operacijai sustabdyti.

Analizuojant 1943 m. rudens įvykius, galima įžvelgti ir lietuvių savivaldos viršūnių siekius pasinaudoti vokiečiams nepalankiai besiklostančia situacija, sustiprinti savo padėtį, perimti daugiau realios valdžios galių. Lietuvių savivaldos pareigūnai vokiečiams vietoj represijų siūlė „perspektyvesnį“ būdą – įtraukti vietos gyventojus į antipartizaninę kovą ir efektyviai juos panaudoti. Vokiečiams vėl pasiūlyta Lietuvoje kurti ginkluotą savisaugą ir taip įtraukti gyventojus į šią kovą.

Galima daryti prielaidą: ir patys vokiečiai suvokė, kad represinės politikos griežtinimas yra neperspektyvus. Lietuvių pogrindžio šaltinių duomenimis, lankydamasis Kaune 1943 m. rugpjūčio pabaigoje Vokietijos reicho ministro užimtoms Rytų sritims A. Rosenbergo pavaduotojas dr. A. Meyeris davė nurodymus kuo racionaliau panaudoti ekonominius krašto pajėgumus, su gyventojais elgtis „švelniai“, tačiau stebėti konspiracinę organizavimąsi ir rauti jį „iš pat šaknų“³⁸. Šios rekomendacijos

36 *Lietuvos liaudis Didžiajame Tėvynės kare*, p. 188.

37 *Ateitis*, 1943, rugs. 16.

38 Lietuvių antinacinio pogrindžio 1943 m. rugsėjo 2 d. šaltinis, LYA, f. 3377, ap. 58, b. 1121, l. 43.

atspindėjo siekius tęsti ligitolinę pragmatinę okupacinę politiką ir neigiamą nusistatymą represijų stiprinimo tendencijoms, kurios būtų tik apsunkinusios karą pralaiminčiai ir silpnėjančiai Vokietijai pasinaudoti Lietuvos ekonominėmis, ypač žemės ūkio, galimybėmis. Apskritai šios nuostatos atskleidė A. Rosenbergo ministerijos vykdytą švelnesnę ir lankstesnę negu kitų vokiečių okupacinių institucijų politiką. Masinės represijos grėšė antivokiško nacionalinio pasipriešinimo išsiplėtimu net iki ginkluotų formų (taip pat būtų susidariusios palankios aplinkybės stiprėti ginkluotam sovietiniam pogrindžiui), trikdė prievolių ir duoklių vykdymą³⁹.

1943 m. rugsėjo pradžioje Lietuvos oficialioje spaudoje nebuvo žinių apie ginkluotos savisaugos kūrimą. Antai „Panevėžio apygardos balsas“ dar rugsėjo 4 d. rašino „ten, kur siaučia bolševikiniai banditai“, organizuoti „naktines sargybas“⁴⁰, t. y. vis dar neginkluotas savisaugos struktūras.

Tačiau tą patį dieną Lietuvos generaliniai tarėjai svarstė priemones, kaip sustabdyti vokiečių baudžiamąją operaciją Rytų Lietuvoje, užkirsti kelią jų žiaurumams ir savivalei. Nutarta kreiptis į generalinį komisarą A. Rentelną ir siūlyti Lietuvos gyventojų mobilizaciją ir prievolių klausimus pavesti spręsti lietuvių savivaldos administracijai. A. Rentelnas sutiko svarstyti šį pasiūlymą.

Rugsėjo 7 d. įvyko generalinių tarėjų ir vadinamosios Lietuvos Tarybos (išrinkta 1943 m. balandžio 5 d. „Lietuvių konferencijoje“ ir veikė kaip patariamasis organas prie Lietuvos pirmojo generalinio tarėjo P. Kubiliūno) posėdis. Jo metu P. Kubiliūnas pranešė, kad generalinis komisaras A. Rentelnas noris pateikti savo pasiūlymų. Posėdis nutrauktas, visi generaliniai tarėjai ir keletas „Lietuvos Tarybos“ atstovų nuvyko pas A. Rentelną. Įvyko pasitarimas su vokiečių okupacinės civilinės valdžios atstovais. Be A. Rentelno, dalyvavo Generalinio komisariato Politinio skyriaus viršininkas R. Stadenas, Pagrindinio ūkio skyriaus vadovas R. Pense ir kiti aukšti vokiečių pareigūnai.

Pasitarime A. Rentelnas pirmiausia pareikalavo darbams į Vokietiją 60 tūkst. Lietuvos žmonių. Generaliniai tarėjai siūlė tik 20 tūkst. Pasiektas kompromisinis sprendimas: vokiečiai nusileido ir sutiko, o lietuvių savivaldos administracija įsipareigojo iki 1943 m. lapkričio 7 d. darbams į Vokietiją mobilizuoti 30 tūkst. žmonių.

Matyt, padrąsinti A. Rentelno daromų nuolaidų, P. Kubiliūnas ir J. Pyragius (nuo 1943 m. gegužės pabaigos P. Kubiliūno pavaduotojas vidaus reikalams, vėliau generalinis tarėjas vidaus reikalams) vokiečiams pasiūlė kovai su „desan-

39 Sudėgintų ir nusiaubtų kaimų 1943 m. rudenį derlius liko nenuimtas, žemės neišdirbtos ir neapsėtos, Trakų apskrities agronomo 1943 m. spalio 4 d. raštas Trakų apskrities viršininkui, LCVA, f. R-500, ap. I, b. 25, l. 557; Kaišiadorių valsčiaus viršaičio 1943 m. rugsėjo 14 d. raštas Trakų apskrities viršininkui, *ten pat*, l. 319.

40 Saugokite savo turtą [vedamasis], *Panevėžio apygardos balsas*, 1943, rugs. 4.

tininkais“ ir kitais diversantais organizuoti „apsaugos būrius“ iš maždaug 30 tūkst. vyrų. Šie būriai turėjo veikti apskričių viršininkų žinioje, jiems neturėjo būti vadovaujama iš „vieno centro“. Konkretesnių duomenų apie lietuviškosios administracijos pareigūnų siūlymus nėra, tačiau galima manyti, kad iš esmės tai buvo anksčiau (dar 1942 m.) parengta ir vokiečiams siūlyta ginkluotos savisaugos struktūra.

Lietuvos generaliniam komisarui A. Rentelnei sutikus „derėtis“, „apsaugos būrių“ organizavimo klausimus pradėta svarstyti nedelsiant. Svarstant būrių apginklavimą, vokiečiai nieko konkretaus nežadėjo, tik pabrėžė, kad bus duodami leidimai ginklams įsigyti, o jais apsirūpinti turės „patys lietuviai“. Vokiečių poziciją dėl būrių apginklavimo rodė pasitarime dalyvavusio R. Stadenio pasakyti žodžiai: „Ginklų krašte užtenka, tik leidimų jiems reikia“⁴¹.

Pasiekus minėtuosius susitarimus, vokiečiai sustabdė baudžiamąją operaciją Rytų Lietuvoje⁴², o lietuviškoji administracija nedelsdama pradėjo organizuoti ginkluotus „apsaugos būrius“ (netrukus juos oficialiai pradėta vadinti „vietiniais savisaugos“ būriais). P. Kubiliūnas, „kruopščiai suderinęs visas detales“ su A. Rentelnu, SS ir policijos vadu Lietuvoje generolu majoru H. Harmu, 1943 m. rugsėjo 15 d. pasirašė „Vietinių savisaugos būrių taisyklės“. Šiame nedideliame 10 punktų dokumente glaustai deklaruoti būrių steigimo tikslai ir svarbiausi organizaciniai principai. Vietiniai savisaugos būriai turėjo būti steigiami valsčiuose „gyventojų turtui ir gyvybei saugoti, taip pat kovoti su bolševikinio elemento banditizmu“; tarnyba juose skelbta „garbės tarnyba“; būriai turėjo veikti apskričių viršininkų žinioje; būrių nariai turėjo būti ginkluojami (ar patys ginkluotis) pagal sričių (apygardų) komisarų išduotus pažymėjimus šaltiesiems ir šaunamiesiems ginklams laikyti ir kt.⁴³ Vietinės ginkluotos savisaugos būrio narys galėjo būti tik lietuvis, kuris yra „visais atžvilgiais“ patikimas, rimtas, blaivus, politiškai „visai nesusikompromitavęs“, nebaustas už kriminalinius nusikaltimus, tarnavęs kariuomenėje, o jei netarnavęs, – mokantis gerai naudoti ginklą, neturintis „kūno ir dvasios trūkumų“, turintis „gerą vardą“ tarp savo apylinkės gyventojų⁴⁴.

41 Lietuvių antinacinio pagrindžio 1943 m. rugsėjo 22 d. šaltinis, LYA, f. 3377, ap. 58, b. 1121, l. 63.

42 Apie jos stabdymą paskelbta Vilniaus apygardos komisaro H. Wulffo 1943 m. rugsėjo 12 d. skelbime apygardos gyventojams. Komisaras aiškino baudžiamosios operacijos priežastis, deklaravo vokiečių civilinės valdžios nusistatymą „netoleruoti rytinės Lietuvos dalies, kaip banditizmo lizdo“. Vokiečių okupantų prisipažinimu, operacija nedavė lauktų rezultatų, žr. *Lietuvos liaudis Didžiajame Tėvynės kare*, p. 189–190, 194.

43 Vietinių savisaugos būrių taisyklės, LYA, f. 3377, ap. 58, b. 265, l. 55; P. Dirksys, Vietinės savisaugos būriai, *Policija*, 1943, lapkr., p. 27–29; Steigiami vietos savisaugos būriai, *Ateitis*, 1943, rugs. 21.

44 Savisaugos būrių komplektavimo, pareigų ir teisių 1943 m. rugsėjo 17 d. instrukcija, LCVA, f. 1696, ap. 3, b. 65, l. 147; Vietinių savisaugos būrių taisyklės, *ten pat*, f. R-689, ap. 1, b. 134, l. 1–2.

Vietinių savisaugos būrių „taisyklės“ apskričių viršininkams išsiuntinės rugšėjo 16 d., jos detalizuotos ir aiškintos vėlesniuose P. Kubiliūno aplinkraščiuose („bendraraščiuose“). Rugšėjo 17 d. aplinkraštyje nr. 1 nurodoma, kad savisaugos būriai turi būti steigiami visuose Lietuvos generalinės srities valsčiuose ir pradėti veikti iki spalio 1 d. Vietinių savisaugos būrių struktūra numatyta tokia: valsčiuose – būriai, seniūnijose – skyriai, kaimuose – grandys, sudarytos iš ne mažiau kaip 5 vyrų.

1943 m. spalio 1 d. aplinkraščiu nr. 2 P. Kubiliūnas nurodė „pirmaeilį“ Kauno, Vilniaus, Šiaulių ir Panevėžio miestų burmistrams steigti miestų savisaugos būrius „kovai su priešiškais gaivalais“; šie būriai turėjo pradėti veikti iki spalio 15 d.⁴⁵

Be to, P. Kubiliūnas rugšėjo 26 d. paskelbė apie susitarimą su Lietuvos saugumo srities komendantu generolu majoru E. Justu organizuoti 3 tūkst. vyrų „atskirą, pastovų lietuvišką dalinį“. Dalinys turėjo saugoti „viešuosius susisiekimo kelius“, pastatus ir įrenginius, gyventojų turta, padėti vietinės kaimų ir miestų savisaugos būriams; jis turėjo veikti tik Lietuvos generalinės srities teritorijoje⁴⁶.

Šio dalinio steigimo idėjos ir atsiradimo istorija vietinės ginkluotos savisaugos sistemoje nėra aiški. Nors lietuviškų karinių formuočių kūrimu buvo suinteresuotos abi pusės (vokiečiai ir lietuviškoji administracija), galima manyti, kad iniciatyvą steigti dalinį parodė vokiečiai. Galbūt jį steigti pareikalauta už suteiktą teisę kurti ginkluotą vietinę savisaugą.

Reikia pasakyti, kad su aukštais vokiečių pareigūnais suderintuose dokumentuose dėl ginkluotos savisaugos kūrimo neatsispindėjo jokie politiniai lietuvių tautos siekiai, tačiau, be abejo, jų būta: vietinė ginkluota savisauga bent iš dalies sieta su lietuviškųjų ginkluotųjų pajėgų atkūrimu. Šiuose dokumentuose deklaruojami ir pabrėžiami tik gyventojų „gyvybės ir turto“ gynimas, kova su sovietiniais partizanais. (Beje, šie tikslai akcentuojami ir sovietinio pogrindžio šaltiniuose.) Apskritai palyginti su 1942 m. ginkluotos savisaugos kūrimo projektu, 1943 m. rudens projektas buvo supaprastintas jo variantas.

Įdomu tai, kad visuose dokumentuose, susijusiuose su vietinės savisaugos struktūrų kūrimu, nebuvo deklaruojamas ir keliamas tikslas kovoti su lenkų pogrindžiu Lietuvoje ir jo ginkluota jėga – Armija krajoja, kuri jau nuo 1943 m. rudens kėlė grėsmę vokiečių (ir lietuvių savivaldos valdžios) politiniams interesams, o Rytų ir

45 P. Kubiliūno 1943 m. rugšėjo 17 d. bendraraštis nr. 1 „Visiems apskričių viršininkams“, LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 248, l. 5, 7; P. Kubiliūno 1943 m. spalio 1 d. bendraraštis nr. 2 „Kauno, Vilniaus, Šiaulių ir Panevėžio miestų burmistrams“, *ten pat*, l. 5–6. Be to, 1943 m. spalio 7 d. vidaus reikalų generalinis tarėjas J. Pyragius, Policijos departamento direktorius V. Reivytytis pasirašė bendraraštį nr. 3 „Visų apskričių viršininkams ir pirmaeilių miestų burmistrams“ ir papildomai aiškino vietinių savisaugos būrių „taisyklės“, būrių „priklausomybę ir valdymą“, *ten pat*, l. 6–7.

46 P. Kubiliūno atsišaukimas „Lietuvos vyrai“, *Karys: Lietuvių karių savaitraštis*, 1943, spal. 9, p. 1; Kauno miesto burmistro S. Kenstavičiaus 1943 m. spalio 14 d. skelbimas nr. 82, *Ateitis*, 1943, spal. 15.

Pietryčių Lietuvoje – bent iš dalies ir gyventojams, visų pirma lietuviams, jų „turtui ir gyvybei“. Lietuviškai administracijai turėjo rūpėti šio krašto saugumas, lenkų partizanų pavojus. Tačiau vietinė savisauga buvo orientuota tik į kovą su sovietiniu ginkluotu pogrindžiu. Tai, matyt, lėmė okupantų vokiečių siekis neleisti išpliekti lietuvių ir lenkų ginkluotam konfliktui bei kiti pragmatiniai politiniai jų interesai.

Galima tik stebėtis lietuvių savivaldos administracijos dideliais planais ir užmojais, greitais jų įgyvendinimo terminais steigiant ginkluotą vietinę savisaugą, ypač turint galvoje okupuotos Lietuvos visuomenės nuotaikas, menkus visų iki tol vykdytų mobilizacijų rezultatus. Jeigu į vietinės savisaugos būrius būtų įstoję 20–30 tūkst. gerai ginkluotų vyrų, jie būtų sudarę kur kas gausesnę karinę jėgą negu išsklaidyti, demoralizuoti lietuvių savisaugos (policijos) batalionai (juose 1943 m. pabaigoje tarnavo ne daugiau kaip 8–10 tūkst. vyrų).

Antra vertus, tai rodo, kad į vietinės ginkluotos savisaugos kūrimą žiūrėta kaip į kokybiškai naują savisaugos darinį, kuris turėjo užtikrinti gyventojų ir viso krašto saugumą, sėkmingai kovoti su raudonuoju „banditizmu“. Matyt, tikėtasi, kad sėkmę lems naujos istorinės aplinkybės, realiai išsiplėtojusi raudonųjų partizanų agresyvi veikla, fronto ir Raudonosios armijos artėjimas, kartu ir naujos sovietinės okupacijos grėsmė.

Taigi 1943 m. rugsėjo pradžioje vokiečių ir lietuviškosios administracijos susitarimais pasiektas lūžis kuriant Lietuvoje ginkluotą gyventojų savisaugą. Vokiečiai pagaliau leido ją kurti, tačiau liko neišspręsti apginklavimo, aprūpinimo ginklais klausimai ir tai tapo viena svarbiausių kliūčių, trukdžiusių jai kurtis.

Okupuotoje Lietuvoje legaliai ir nelegaliai veikusios įvairios politinės jėgos skirtingai vertino ginkluotos savisaugos kūrimo perspektyvą. Aiškūs ir nedviprasmiški buvo tik jos kūrėjų – lietuviškosios administracijos ir jėgos, prieš kurią ji kurta, sovietinio ginkluoto pogrindžio Lietuvoje, – atstovų požiūriai.

Pirmąjį požiūrį išsakė oficiali spauda; ji ginkluotos savisaugos kūrimą entuziastingai vertino kaip „patikimiausią ir radikaliausią priemonę kovoti su bolševikiniu banditizmu“, kaip suteiktą tautai „teisę organizuotai gintis“, „epochinį egzaminą“, kurį privalu išlaikyti, nes nuo to esą priklausys „mūsų ateitis, saugumas, laisvė“, kaip „tikrą posūkį“ užtikrinant kaimo saugumą. Ginkluotos savisaugos būriai turėjo „tankiu tinklu apdengti visą Lietuvos teritoriją“, jos nariai turėjo būti „budriaisiais sargais“, saugančiais gyventojų turtą ir gyvybę, neleidžiančiais ardyti krašto rimties. Kartu spaudoje, matyt, atsižvelgiant į karo pradžios įvykius (keršto ir sąskaitų suvedinėjimo akcijas), buvo perspėjami „neatsakingieji“, aiškinta, kad suteikta teise ginkluotis negalima piktnaudžiauti. „Reikia užmiršti bet kokias pračities sąskaitas, nepasiduoti melagingiems skundikų kiršinimams, kiekviename žingsnyje jausti savo darbų atsakomybę prieš tautą... Mūsų tautai jokių kitų tikslų negali būti – tik

išsaugoti žmones ir turtą.⁴⁷ Tokia agitacinė kampanija, be abejo, veikė Lietuvos kaimų ir miestelių (ypač tų, kuriems raudonųjų partizanų keliamas pavojus buvo realus) žmonių sąmonę ir apsisprendimą stoti į ginkluotus savigynos būrius.

Lietuvių savivaldos administracijai (kartu ir vokiečiams) neabejotinai buvo svarbi ne tik ginkluotos savisaugos karinė funkcija – slopinti sovietinį pagrindį, bet ir politinis aspektas – kad vietos gyventojai dalyvautų kovoje su raudonaisiais partizanais. Ginkluota savisauga vokiečiams leido išvengti jų interesams žalingų, antivokiškas nuotaikas keliančių, nepopuliarių antipartizaninių veiksmų, baudžiamųjų (keršto) akcijų, nuo kurių kentėjo civiliai gyventojai. Tačiau svarbiausia, be abejo, buvo tai, kad 1943 m. rudenį dėl smarkiai blogėjančios padėties karo frontuose vokiečiai užnugaryje jau neturėjo pakankamai jėgų kovoti su sovietiniais partizanais ir kovos su jais našta bent iš dalies norėjo perkelti ant gyventojų pečių.

Šios aplinkybės ir lėmė apskritai palankų vokiečių nusistatymą dėl ginkluotos savisaugos Lietuvoje kūrimo. Tokį jų nusistatymą galima apibūdinti kaip „priverstinį“, netvirtą, toli gražu nevieningą. Savisaugos kūrimo, ypač jos apginklavimo, klausimu vokiečių nuomonės skyrėsi. Vokiečių okupacinio režimo Lietuvoje pareigūnai, geriau pažinę padėtį ir visuomenės nuotaikas, buvo linkę eiti į kompromisus, o jų viršininkų, Vokietijos ir aukštų Ostlando pareigūnų nuomonė dėl savisaugos kūrimo Lietuvoje, civilių gyventojų apginklavimo buvo nepalanki, net griežtai neigiama.

Tai aiškiai matyti iš reicho ministerijos užimtoms Rytų sritims politikos štabo vadovybės šefo, SS obergruppenfiurerio G. Bergerio 1943 m. spalio 11 d. rašto dėl „Ginklų lietuvių savisaugos daliniams“, adresuoto Lietuvos generaliniam komisarui A. Rentelnui. G. Bergeris rašė:

Mielas drauge von Renteln!

Savo laiku buvusiamė pasitarime tik labai nenoromis pritariau lietuvių savisaugos steigimui. Prižadėjau pasirūpinti, kad ginklai būtų išduoti:

1) vokiečiams repatriantams,

3) patikimiems lietuviams, ir tokie ginklai, kurių Lietuvoje dar nėra įvesta. Man šiandieną praneša, kad Jūs norite suorganizuoti 20 000 vyrų savisaugą. Tatai yra visiškai negalima. Apginkluoti 20 000 lietuvių, kurie ligi šiol nieko nepadėjo Reichui, reikštų kviestis bausių pavojų.

Iš tų 20 000 vyrų mažiausiai 15 000 išėtų prieš mūsų dalinius šių metų žiemą mūsų policijos vykdysimos griežtos akcijos metu. Toliau tatai reikštų, kad mes lietu-

47 Vietos savisaugos būriai, *Ateitis*, 1943, rugs. 21; Teisė gintis, *Panevėžio apygardos balsas*, 1943, spal. 3; *Ukininko patarėjas*, 1943, spal. 1.

viams, kurių nė vienas nedalyvauja fronto kovoje, pripažįstame ypatingą teisę – steigti savą kariuomenę.

*Tatai laikau tiesiog nusikaltimu. Su tuo niekas nesutiktų, mažų mažiausia pats fuehreris*⁴⁸.

G. Bergeris 1943 m. spalio 12 d. į Berlyną sušauktiems vokiečių propagandos įstaigų vadovams gyrė Latvijos ir Estijos gyventojus: jie „visuomet rodę gerą elgseną“, jų daliniai kovojo fronte. Jis neprieštaravo, kad Gudijoje būtų „sutelkti ir apginkluoti geros valios ūkininkai“. Jo manymu, tai būtų pagerinę padėtį vokiečių kontroliuojamose srityse, būtų buvusi suvaržyta partizanų veikla.

Taigi G. Bergeris apie Lietuvą atsiliepė ypač blogai. Esą Lietuvoje gyventojų „mes nelaimėjom ir negalėsime laimėti“. Jis kritikavo pernelyg „švelnią“ Lietuvos generalinio komisaro A. Rentelno okupacinę politiką Lietuvoje: „palankumas ir švelni ranka lietuvių atžvilgiu buvę ne vietoje“, lietuvius reikėję „kietai valdyti“.

Vokietijos reicho policijos vadas, Vokietijos vidaus reikalų ministras H. Himmleris 1943 m. spalį taip pat nepritarė A. Rentelno planui išduoti ginklus „nepatikimumu pasižymėjusių lietuvių savisaugai iš 20 tūkst. vyrų“⁴⁹.

Tai išties įspūdingi liudijimai, rodantys, koku aukštu lygiu vokiečiai sprendė ginkluotos savisaugos Lietuvoje kūrimo klausimą ir kaip ją vertino. Juose ryškiai atsispindi okupantų vokiečių pareigūnų nuotaikos – nusivylimas, nepasitenkinimas lietuviais ir jų kariniais nuopelnais Vokietijai. Jas, be abejo, daugiausia lėmė SS legiono steigimo nesėkmė Lietuvoje 1943 m. pradžioje, pakenkusi vokiečių prestižui, propagandai, „totalinės mobilizacijos“ planams. Iki 1943 m. rudens dėl suvešėjusio nusivylimo ir nepasitikėjimo lietuviais aukšti vokiečių pareigūnai ginkluotų savisaugos struktūrų kūrimą Lietuvoje laikė privilegija, kurios lietuviai nenusipelnė ir buvo neverti, tik „labai nenoromis“ sutiko leisti ją kurti, ir tai bent iš dalies sutrukdė realizuoti A. Rentelno ir lietuviškosios administracijos pareigūnų pasiektus susitarimus. Prieštaringas ir nevieningas vokiečių požiūris nacionaliniam lietuvių pagrindžiui leido efektyviai skleisti idėją, kad vokiečiai nepasitiki lietuviais, o savisaugos būriai kuriami tik dėl propagandos.

1943 m. rudenį ginkluotos savisaugos kūrimąsi stipriai paveikė nacionalinio antinacinio pagrindžio pozicija. Nors kai kurios rezistencinės organizacijos laikėsi skirtingų nuostatų, jų pozicija iš esmės buvo priešiška ginkluotos savisaugos kūrimuisi.

48 *Dokumentai Lietuvos vietinės rinktinės istorijai*, sudarė Z. Raulinaitis, Chicago, 1990, p. 73. Paskelbtame dokumente nėra antrojo punkto. Neaišku, ar jis praleistas sąmoningai, ar įsivėlusį korektūros klaidą numeruojant dokumento punktus.

49 *Ten pat*, p. 74–75.

Nacionalinį pagrindį, be abejo, viliojo perspektyva apsiginkluoti iš vokiečių gautais ginklais, panaudoti juos „sroviniams“ (partiniams) ir bendriesiems nacionaliniams interesams. Kita vertus, pagrindis atsargiai, net perdėtai įtariai vertino lietuvių savivaldos valdžios siekius suformuoti ir apginkluoti vietos savisaugos būrius: juk sėkmės atveju į apskričių viršininkų, iš esmės į P. Kubiliūno vadovaujamos savivaldos administracijos pavaldumą būtų perėjusi didelė ginkluota teritorinė jėga. Ji galėjo būti panaudota vokiečių okupantų interesams, net atsidurti už Lietuvos ribų, krašto civiliai gyventojai galėjo būti įtraukti į karą vokiečių pusėje ir kt. Visa tai prieštaravo nacionalinio pagrindžio strateginiams tikslams ir pasyvaus pasipriešinimo kovos taktikai.

Krikščionių demokratų (politiniu atžvilgiu katalikų) pagrindžio stovyklos, jai artimų rezistencinių organizacijų – Lietuvių fronto (LF) ir kt. šaltiniuose ginkluotos kaimų savisaugos kūrimas 1943 m. rudenį vadinamas „priverstinėmis“ ir „nevykusiomis“ priemonėmis stabdyti plintantį „banditizmą“, teigiama, kad valsčiuose skubiai organizuojami kaimų savisaugos būriai „pasissekimo neturi“. Esą apskričių viršininkų paskirti vyrai į būrius nenorį stoti, nes: 1) vokiečiai neduoda ginklų, todėl paskirtieji į būrius bus siunčiami į operacijas visai neginkluoti, o vokiečių noras, kad lietuviai patys susirastų ginklų, yra provokacija; 2) vietos savisaugos būrių narius „banditai“ pirmiausia medžios, jie visą laiką jausią pavojų. (Visi šie nuogaštavimai bent iš dalies pasitvirtino.) Tai, kad vokiečiai žadėjo, bet nedavė ginklų, savisaugininkai patys turėjo apsiginkluoti, vertinta kaip „dvejopa apgaulė“, siekimas išvilioti iš lietuvių turimus ginklus.

Įdomu, kad LF kaip „geresnė“ priemonę kovoti su „banditizmu“ vertino atskirojo 3 tūkst. vyrų dalinio suformavimą (su sąlyga, kad jis veiks Lietuvoje). Logiškai svarstant, toks dalinys daug greičiau negu išskaidyti teritoriniai vietos savisaugos būriai galėjo būti panaudotas vokiečių okupantų interesams, atsidurti net už Lietuvos ribų. Todėl šią nuostatą galima aiškinti ir minėtąja „srovine“ logika, nenoru leisti susiformuoti ginkluotai jėgai, kuria disponuotų lietuvių savivaldos administracija (apskričių viršininkai) ir kurios panaudojimą būtų sunku kontroliuoti. LF rekomendavo gyventojams kuriantis vietos savisaugai „laikytis nuošaliai“, stoti į jos būrius tik tuo atveju, jei vokiečiai duos ginklų, o būrių vadovybė bus „patikima“ (kitais žodžiais tariant, ją sudarys „savi žmonės“), ragino iš vokiečių reikalauti ginklų jau einantiems sargybas kaimuose ir ūkiuose neginkluotiems vyrams⁵⁰.

Taigi LF nuostatos dėl vietos savisaugos kūrimo buvo atsargios, tačiau ne kategoriškai priešingos. Žinant, kad katalikiškųjų rezistencinių jėgų įtaka

50 Lietuvių antinacinio pagrindžio 1943 m. rugsėjo 22 d. šaltinis, LYA, f. 3377, ap. 58, b. 1121, l. 63.

Lietuvos provincijoje dominavo, tokia pozicija turėjo nemažą poveikį savisaugos kūrimo sėkmei.

Kito įtakingo antinacinio rezistencinio sąjūdžio – Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos (LLKS) pozicija buvo daug negatyvesnė (ji nebuvo detaliau pagrįsta ir išdėstyta). LLKS pagrindiniame laikraštyje „Laisvės kovotojas“ kaimų savisaugos kūrimas vertintas abstrakčiai, kaip „nauja vokiečių taktika“ siekiant Lietuvos vyrus „išvilioti į frontą“: vokiečiai „pradėjo organizuoti apsaugos būrius, geležinkelio apsaugos batalioną (matyt, taip vadintas atskirasis 3 tūkst. vyrų dalinys), žada dar organizuoti įvairiausių dalinelių įvairiausiais pavadinimais. Žada, žinoma, juos visus palikti Lietuvoje, tačiau atsimename, kad ir dėl savisaugos batalionų tas pats buvo žadama, tačiau tai vis tiek jų neapsaugojo nuo atsidūrimo toli rytuose. Tačiau ir LLKS nebuvo absoliučiai priešinga vietos savisaugos kūrimui: „Laisvės kovotojas“ stojantiesiems į „kokius nors dalinius“ patarė būti atsargiems ir pasiryžusiems „išsivaikščioti“ tuo atveju, kai vokiečiai juos „norės pasiūsti kur nors už Lietuvos ribų“⁵¹.

Apskritai neigiamas nacionalinio pagrindžio nusistatymas vietos savisaugos atžvilgiu neliko nepastebėtas sovietinio pagrindžio Lietuvoje vadovų, tai žinomo A. Sniečkus Maskvoje. G. Zimanas tokią „buržuazinių nacionalistų“ nuostatą ir priešiniams okupantams vokiečiams aiškino baime užsitraukti „sąjungininkų nemalonę“⁵².

Sovietinis pagrindis Lietuvoje visomis išgalėmis – ginkluota jėga ir propaganda – veikė prieš ginkluotos savisaugos kūrimą. Pastangas ją kurti A. Sniečkus priylgino SS lietuvių legiono steigimui, net „užsimojimams sunaikinti lietuvių tautą“. Maskvoje ir okupuotoje Lietuvoje leidžiami sovietiniai atsišaukimai savisaugininkams išsiskyrė iš atsišaukimų, skirtų kitiems „liaudies priešams“ – policininkams, savisaugos (policijos) batalionų kariams, lietuviškosios administracijos pareigūnams ir kt., ypač niekinama, šiurkščia, grėsminga retorika, rūsčiais grasinimais: „Išsivadavusi lietuvių tauta jus be gailesčio sunaikins. Jūsų laukia gėdinga vokiškojo šunpalaikio mirtis“, „Kas išdrįs pakelti ginklą prieš partizanus, bus kaip tautos išdavikas negailestingai naikinamas su visa šeima, o jo trobesiai sudeginami“ ir kt.⁵³

Ginkluotos savisaugos kūrimui ir ypač vokiečių nepalankioms nuostatoms jos atžvilgiu galėjo turėti įtakos ir karinė padėtis Rytų fronte: 1943 m. rudenį vermach-

51 Nauja vokiečių taktika, *Laisvės kovotojas*, 1943, spal. 19.

52 Kazimiero (M. Šumausko), Jurgio (G. Zimano) 1943 m. lapkričio 20 d. šifrutės A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 409, l. 366, 387.

53 LPJŠ viršininko A. Sniečkaus 1943 m. lapkričio 16 d. laiškas sovietinio pagrindžio Lietuvoje vadovams, *ten pat*, f. 16895, ap. 2, b. 191, l. 8–9; *Kovoje prieš hitlerinę okupaciją: Lietuvos LKP(b) atsišaukimai Didžiojo Tėvynės karo metu*, p. 127; „Dar viena okupantų apgaulė: Šalin okupantiškos savisaugos būrius“: Margirio būrio 1943 m. lapkričio mėn. atsišaukimas, LYA, f. 1771, ap. 6, b. 127, l. 27.

tui laikinai pavyko sustabdyti Raudonosios armijos žygį į vakarus, Lietuvos „išvadavimo“ grėsmė buvo atitolinta, frontas pajudėjo tik 1944 m. pavasarį. Kita vertus, lietuvių savivaldos valdžia, įsipareigojusi iki 1943 m. lapkričio 7 d. darbams į reičą pristatyti 30 tūkst. Lietuvos žmonių, nesugebėjo ištesėti vokiečiams duotų pažadų: nacionalinio pagrindžio šaltinių duomenimis, iki lapkričio vidurio darbams išvežta tik apie 8 tūkst. žmonių⁵⁴.

Vis dėlto, nepaisant nepalankių ar ne visai palankių veiksnių ir aplinkybių, neišspręstų su vokiečiais organizacinių klausimų, ginkluota savisauga kūrėsi visoje Lietuvoje.

Kaip seniai pribrendęs, aktualus ir skubus reikalas, ginkluota savisauga pradėta kurti tuoj pat po vokiečių okupacinės civilinės valdžios ir lietuvių savivaldos administracijos atstovų susitarimų 1943 m. rugsėjo pradžioje, P. Kubiliūnui dar nespėjus pasirašyti „Vietinių savisaugos būrių taisyklių“. Kaip minėta, iki tol daugelyje Lietuvos vietovių egzistavo neginkluotos „naktinės sargybos“, jas reikėjo tik apginkluoti. Lietuvių pagrindžio šaltinių liudijimu, kai kur kaimų vyrai „pasirodė“ su savo ginklais, nelaukdami, kol bus oficialiai apginkluoti, reglamentuotos jų teisės ir pareigos. Vėliau buvo sudaromos būrių vadovybės, apskričių viršininkų įsakymais komplektuojami būriai, sprendžiami kiti organizaciniai klausimai. Apskritai vokiečių mobilizacijų ir kitų karo įvykių mažai paliestoje Lietuvoje netrūko buvusių šaulių, „garbės“ policininkų ir kitų „patikimų“, „padorių“, „be kūno bei dvasios trūkumų“, gyventojų pasitikėjimą turinčių vyrų lietuvių, iš kurių turėjo būti steigiami būriai. Kandidatus į būrius atrinkdavo seniūnijų seniūnai, jų sąrašus gaudavo valsčių viršaičiai, šie ir policijos punktų vedėjai kandidatų sąrašus patikrinę siųsdavo apskričių viršininkams tvirtinti.

Vietiniams savisaugos būriams komplektuoti ir organizuoti paskirtas Vidaus reikalų vadybos pareigūnas P. Dirkys, štabo viršininku – P. Erdvys⁵⁵.

Ginkluotos savisaugos kūrimas vyko palengva, jis nebuvo užbaigtas iki 1943 m. spalio 1 d. ir tapo ilgu, užsitęsusiu procesu. Gali būti, kad jos struktūros kai kur buvo kuriamos ir 1944 m., jų atsiradimą lėmė agresyvi raudonųjų partizanų veikla.

Vienas neaiškiausių ginkluotos savisaugos kūrimo klausimų yra jos apginklavimas. Nors vokiečiai neišpareigojo vietinės savisaugos apginkluoti, lietuvių antinacinio pagrindžio šaltiniai minėjo, jog iš pradžių „būta kalbų“, kad savisaugos būriai gaus net 15 tūkst. šautuvų; tačiau iki 1943 m. spalio pabaigos ginklų nebuvo gauta⁵⁶. Matyt, vokiečiai, vadovaudamiesi savo interesais ir spaudžiami, net savotiškai šan-

54 Lietuvių antinacinio pagrindžio 1943 m. rugsėjo 29 d. šaltinis, *ten pat*, f. 3377, ap. 58, b. 1121, l. 51.

55 P. Stankeras, *Lietuvių policija 1941–1944 m.*, p. 79.

56 Lietuvių antinacinio pagrindžio 1943 m. spalio 30 d. dokumentas „Gyventojų saugumo reikalai“, LYA, f. 3377, ap. 58, b. 1121, l. 89.

tažuojami lietuvių savivaldos administracijos pareigūnų, vietinę savisaugą vis dėlto šiek tiek ginklavo. Utenos apskrities viršininkas J. Žukas iš vokiečių reikalavo 500 šautuvų, esą negavęs tiek ginklų, negalėsiąs įvykdyti prievolių. Vokiečiai iš pradžių žadėjo 100, vėliau 50 šautuvų⁵⁷. Matyt, panašiai elgėsi ir kiti apskričių viršininkai. Bent iš dalies su vietos savisaugos kūrimu ir ginklavimu galima sieti pogrindžio šaltinių informaciją apie tai, kad 1943 m. rudenį lietuvių policija apskrityse turėjo gauti po 70–100 šautuvų gintis nuo įvairių užpuolikų.

Kaip buvo apginkluojami vietos savisaugos būriai, matyti iš V. Maldžiūno, vokiečių okupacijos metais dirbusio Švenčionių apskrityje agronomu, atsiminimų. Jo teigimu, daugelyje Švenčionių apskrities kaimų susikūrusiems savisaugos būriams apsiginkluoti padėjo policijos vadas A. Kenstavičius. Jo parūpintus ginklus ne kartą tekę vežti ir pačiam V. Maldžiūnui. Tiesioginė ginklų paskirtis buvusi savigyna, tačiau esą jau tada galvota apie būsimas kovas dėl Lietuvos nepriklausomybės (autorius įsitikinimu, tuos ginklus panaudojo Švenčionių krašto pokario rezistentai)⁵⁸.

Neaišku, ar autorius minimus kaimus lietuvių policija apginklavo žinant ir pritariant vokiečių pareigūnams. Antinacinio pogrindžio šaltiniuose yra duomenų, iš kurių matyti, kad lietuvių policija kaimus ginklavo ir be jų žinios. Antai Raseinių aps., Šiluvos vls., Antaniškių k. gyventojai 1943 m. lapkričio mėn. nušovė du „rusus banditus“. Kadangi policija, kaip rašoma dokumente, šį kaimą ginklais aprūpino „be vokiečių žinios“, įvykis buvo jai (t. y. policijai) „užskaitytas“⁵⁹. Matyt, vokiečių pareigūnai tyliai pritarė lietuvių policijos vykdomam kaimų ginklavimui ir netrukdė.

Kitas svarbus (kartu daug sakantis apie ginkluotos savisaugos populiarumą) ginklavimosi šaltinis – savisaugininkų apsirūpinimas ginklais. Pietryčių Lietuvoje ir kitur, kur vietos savisauga kūrėsi masiškai, policijos ginklų rezervo neužteko, savisaugininkai ginklų įsigydavo savo lėšomis. Damanionių kaimo (Alytaus aps., Daugų vls.) savisaugininko V. Zalecko teigimu, stojant į savisaugos būrį, reikėjo „nusipirkti šautuvą“. Taip jis ir apsiginklavo: nuvykęs į Valkininkų turgų, su vienu ūkininku susitarė ir už 270 rm. nusipirko šautuvą. Nusipirktu šautuvu savisaugos būryje buvo ginkluotas ir Dusmenų kaimo (Trakų aps., Onušio vls.) gyventojas V. Pališauskas⁶⁰. Kad savisaugininkai ginklavosi patys, patvirtina ir buvęs sovietinis partizanas J. Sa-

57 Lietuvių antinacinio pogrindžio 1943 m. spalio 23 d. dokumentas (be pavadinimo), *ten pat*, l. 73.

58 V. Maldžiūnas, *Išaugau Vilnijoje*, p. 129–130.

59 Lietuvių antinacinio pogrindžio dokumentas [be datos] „Įvykiai Raseinių apskrityje“, LYA, f. 3377, ap. 58, b. 266, l. 13.

60 V. Zalecko 1951 m. sausio 10 d. parodymai, *ten pat*, f. 3377, ap. 55, b. 193, l. 125; V. Pališausko ir J. Čepuko baudžiamoji byla, *ten pat*, f. K-1, ap. 58, b. 29756/3, l. 7, 9.

patka: „Kaimų vyrai, būdavo, perka šautuvą iš vokiečio ir, kaip kariuomenėje, eina sargybą aplink kaimą.“⁶¹

Savisaugininkai ginklavosi ir išsaugotais, nelegaliai laikomais ginklais. Netiesiogiai tai bylojo raudonųjų partizanų trofėjai: jų būriuose buvo nemažai iš gyventojų atimtų prastos kokybės šautuvų, vadinamųjų „nupjautavamzdžių“, ir kitų ginklų.

Taigi galima daryti principinę išvadą: nepaisant minėtųjų nepalankių aplinkybių, valstiečiai (ūkininkai) ir kiti civiliai gyventojai kovai su ginkluotu sovietiniu pagrindžiu ne tik noriai ėmė policijos ar savivaldos pareigūnų siūlomus ginklus, bet ir patys ginklavosi mokėdami už juos nemažus pinigus.

Plačiau reikia pakalbėti apie „atskirojo pastovaus 3 tūkst. vyrų dalinio“ formavimą. Organizacinė jo struktūra, konkreti veikla, santykis su vietine savisauga ir kitomis lietuviškomis karinėmis formuotėmis (pvz., savisaugos batalionais) bei kt. klausimai visiškai nežinomi. Iš fragmentiškų detalių oficialioje spaudoje ir sovietinio pagrindžio šaltiniuose galima spręsti, kad dalinys buvo formuojamas Prienuose, į jį stojo daugiausia vyrai, kuriems grėsė mobilizacija ar išvežimas darbams į Vokietiją; jo kariai buvo rengiami saugoti tiltų ir geležinkelių, kovoti su diversantais. Šiame dalinyje apmokytus vyrus planuota skirti vietinės savisaugos būrių vadais. Daliniui vadovavo plk. (Viktoras?) Sutkus – jis buvo „įgaliotas savanoriams kariškai paruošti“. Į dalinį savanoriais įstojo tik 4 lietuviai karininkai, kiti paimti prievarta. Iš Kaucho kalėjimo neva atvežta apie 50 kalinių. Lietuvos srities saugumo komendantas gen. E. Justas ir kiti vokiečių pareigūnai priekaištavo lietuviams karininkams, kad jie nenorį suprasti „laiko reikalavimų“. Pirmieji dalinio būriai prisaikdinti 1943 m. lapkričio 25 d.; priimant priesaiką dalyvavo gen. E. Justas, P. Kubiliūnas ir kiti aukšti pareigūnai. Iš Prienų dalinio padaliniai pasiūsti į Šiaulius ir kitus Lietuvos miestus. G. Zimano teigimu, šio dalinio padalinių buvo ir Pietryčių Lietuvoje: jie ne tiek kojo su sovietiniais partizanais, kiek plėšė civilius gyventojus, neva Onušio apylinkėse 1943 m. gruodžio pabaigoje sušaudė 12 valstiečių. Formuojamas dalinys buvo blogai ginkluotas, iš jo vyrai masiškai dezertyravo. Vokiečiai 150 dalinio vyrų išvežė į Šecino apylinkes, kur buvo formuojamas „lietuvių batalionas“⁶² (policijos batalio-

61 J. K. Burdulis, *Žmogžudžiai greta mūsų, Atgimimas*, 1989, bal. 28.

62 Apmokomi pirmieji Vietinės apsaugos būrių savanoriai, *Tėviškė*, 1943, lapk. 5; Prisaikdinti Vietinės apsaugos būriai, *Savaitė*, 1943, lapk. 27, nr. 47, p. 755; Pirmojo krašto apsaugos dalinio prisaikdinimas, *Karys*, 1943, gruod. 4, p. 1–2; Ilimonis, Lietuvių vietinės apsaugos dalinyje apsilankius, *Ateitis*, 1944, saus. 14; Prisaikdintas pirmas vietinės apsaugos dalinys, *Žemaičių žemė*, 1943, gruod. 4; Jurgio (G. Zimano) 1943 m. gruodžio 26 d. šifruotė A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 409, l. 366, 546; *ten pat*, b. 24, l. 13; *ten pat*, b. 23, l. 18–19; *ten pat*, f. 1771, ap. 6, b. 171, l. 90; Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. vasario 12 d. šifruotė A. Sniečkui, *ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 232. Vokiečių šaltiniuose šis dalinys, matyt, vadintas *Landeschutzverband*, kitaip negu lietuvių savisaugos (policijos) *Schutzmannschaft* batalionai, taigi organizacinio požiūriu jiems nepriklausė. Ši nevisiškai suformuotą dalinį, ypač atsižvelgiant į tai, kad jis turėjo veikti Lietuvos teritorijoje kaip karinė savisaugos formuotė, galima laikyti tarpiniu, perei-

nas „Lietuva“). 1943 m. pabaigoje–1944 m. pradžioje dalinys turėjo apie 1200–1500 vyrų. Taigi dalinys nebuvo galutinai suformuotas.

Lietuviškajai administracijai apskritai nepavyko įgyvendinti didelių užmojų ir planų kuriant ginkluotą savisaugą, apskritai vokiečiams ir lietuvių savivaldos administracijai nepavyko visoje Lietuvoje įkurti vietinių savisaugos būrių. Tai rodo V. Reivyčio 1944 m. vasario 7 d. įsakymas policijos vadams., kuriame pabrėžiama, kad, vietinių savisaugos būrių organizavimui „sustingus“, tenka daugiau kreipti dėmeso ir atgaivinti neapmokamą pagalbinę (garbės) policiją. Ši policija darbui netiko, pagalbiniai policininkai galėjo būti policijos įstaigose, dirbti kurjeriais, saugoti nereikšmingus objektus, padaugėjus policininkų komandiruočių (matyt, į Rytų Lietuvą), policijos punktuose labai sumažėjo policijos tarnautojų⁶³.

Anaiptol negalima sakyti, kad pastangos ją kurti visiškai nebuvo sėkmingos, kad vietinę savisaugą sovietiniai partizanai greitai nuginklavo ir kt. Nuo 1943 m. rudens ji kūrėsi pirmiausia kaimuose, taip pat miesteliuose, net ir apskričių centruose. Savisaugos būriai kūrėsi ten, kur raudonųjų partizanų veikla buvo seniai įkyrėjusi, ir tose vietovėse, kur jie pradėjo veikti tik nuo 1943 m. rudens; tai buvo naujas vokiečių okupacijos metų reiškinys, veikęs psichologiškai, skatinęs imtis savigynos priemonių, kai okupantai vokiečiai pagaliau suteikė ginkluoto pasipriešinimo „banditizmui“ galimybę.

Tiesioginių apibendrinamųjų duomenų apie vietinės ginkluotos savisaugos paplitimą, būrių skaičių nėra. Tačiau apie ginkluotą savisaugą, kaip masinį reiškinį, galima spręsti iš įvairių šaltinių, pirmiausia iš sovietinio pagrindžio dokumentų; ginkluotos savisaugos veiklos pėdsakų esama beveik iš visų Lietuvos regionų, kur veikė raudonieji partizanai.

Žemaitijoje raudonųjų partizanų veikla nebuvo labiau išsiplėtojusi, bet ginkluota savisauga veikė ir šiame Lietuvos regione. Sovietinių partizanų vadų Raseinių apskrityje teigimu, pagalbinės policijos (t. y. vietinės savisaugos) būriai apskrityje buvo sudaryti Raseinių, Betygalos, Šimkaičių, Šiluvos, Tytuvėnų, Viduklės ir kt. valsčių kaimuose⁶⁴. 1943 m. lapkričio 25 d. „banditai“ užpuolė Maižiškių kaimo (Raseinių aps., Šiluvos vls.) gyventoją. Jis su sūnumis, „panaudoję žymų kiekį šaudmenų ir 12 granatų“, apsigynė nuo užpuolikų, vieną jų nukovė⁶⁵. Ginkluotos savisaugos būrių

namuoju dariniu tarp savisaugos batalionų ir Lietuvos vietinės rinktinės (formuotos 1944 m. vasarį–gegužę), kurią vokiečiai vadino *Litauische Sonderverbände*.

63 Ryšių karininko prie tvarkos policijos vado Lietuvoje V. Reivyčio 1944 m. vasario 7 d. įsakymas policijos vadams, LCVA, f. 1696, ap. 1, b. 417, l. 115.

64 „Keršytojo“ būrio (Raseinių aps.) vado I. Jeleckicho ataskaita, LYA, f. 41, ap. 2, b. 1, l. 20.

65 Policijos pranešimų santrauka, LYA, f. 3377, ap. 58, b. 266, l. 10.

buvo Tauragės apskrities Šilalės valsčiuje, jų nariai čia buvo vadinami „vanagiukais“, jie turėjo susirėmimų su raudonaisiais partizanais⁶⁶.

Šiauliuose leistoje „Tėviškėje“ 1943 m. rudenį rašyta apie Klovainiuose (Šiaulių aps., Pakruojo vls.) 1943 m. rugsėjo 27 d. įvykusį vietinės savisaugos būrio steigiamąjį susirinkimą: į šį būrį įstojo per 50 vyrų, daugiausia buvusios Šaulių sąjungos narių ir 1941 m. Birželio sukilimo dalyvių. Leidimą steigti savisaugos būrius vietos gyventojai esą vertino kaip „ženklą, liudijantį apie lietuviams suteikimą didesnio pasitikėjimo“⁶⁷.

Sovietinio pogrindžio veikėjas Stalionis (J. Baščiuolis), atvykęs į Šiaulių apskritį 1943 m. spalio pradžioje, informavo A. Sniečkų, kad jo vadovaujama grupė „gyvena miškuose“ ir buvo priversta kasdien keisti buvimo vietą. Padėtį „dar labiau“ komplikavo tai, kad nuo spalio 1 d. kaimuose apginkluoti valdžiai ištikimiausi žmonės iš „buvusių šaulių“. 1943 m. spalio 6 d. viename vienkiemyje valstietis per langą nušovė atėjusį „prašyti duonos“ partizaną Kvietkų (tikroji pavardė – A. Žilinskas)⁶⁸.

Raudonasis partizanas Graužinis (S. Tuzinas) atsiminimuose rašė apie Šiupyluose (Šiaulių aps.) susikūrusį „savisaugos dalinį“, vadovaujamą vietos klebono, girininko ir dviejų „stambių buožių“ brolių; jame buvo apie 40 žmonių. Raudonieji partizanai keletą savisaugininkų nuginklavo, užpuolė sodybą. Vienas iš brolių atsišaudė iš klėties, ji buvo padegta, gynėsis savisaugininkas nuginkluotas.

Šiaulių apskrityje veikusio Kęstučio būrio raudonieji partizanai 1943 m. spalio 27 d. užpuolė ir nuginklavo pagalbinį policininką, lapkričio 17 d. – „baltąjį partizaną“, lapkričio 21 d. – kitą pagalbinį policininką, 1944 m. vasario 26 d. sušaudė „baltąjį partizaną“ ir kt. Taigi įvairiais pavadinimais vadinti savisaugininkai buvo persekiojami ir terorizuojami, neretai ir žudomi iki pat vokiečių okupacijos pabaigos.

Beje, ne visi sovietinių partizanų išpuoliai Šiaulių apskrityje baigėsi sėkmingai. 1943 m. lapkričio 13 d. grupė, vadovaujama V. Beglecovo, bandė nuginkluoti „baltąjį partizaną“. Jis neįsileido į namus, pasipriešino (mirtinai sužeidė V. Beglecovą) ir privertė pasitraukti⁶⁹.

Biržų laikraštyje „Naujosios Biržų žinios“ 1943 m. spalį rašyta apie „visu tempu“ vykusį savisaugos būrių kūrimąsi Biržų apskrityje. Laikraštis agitavo: leidus steigti savisaugos būrius, „ilgiau nebėra ką galvoti: ar stoti, ar ne?“, kvietė į kovą su bandi-

66 K. Šetkus, Raudonieji partizanai vokiečių okupacijos metais (1943–1944), rankraštis, p. 4–6 (*Šilalės kraštas* leidinio redakcinės kolegijos archyvas).

67 Sudarytas vietinės savisaugos būrys, *Tėviškė*, 1943, spal. 1.

68 Stalionio (J. Baščiuolio) 1943 m. spalio 2 d. ir 8 d. šifruotės LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 409, l. 160; LPJŠ informacinių žinių 1943 m. spalio 18 d. santrauka nr. 12, *ten pat*, b. 23, l. 34; raudonieji partizanai nušovusį partizaną valstietį sušaudė, jo sodybą sudegino, LPJŠ operatyvinių duomenų 1943 m. lapkričio 5 d. santrauka, *ten pat*, f. 1771, ap. 6, b. 40, l. 128.

69 Kęstučio partizanų būrio trumpas veiklos aprašymas, LYA, f. 63, ap. 1, b. 1, l. 13–22.

tais, kurie plėšia „mūsų brolių, mūsų tautos turtą, žudo iš pasalų nekaltus žmones“⁷⁰. Tam būta pagrindo: 1943 m. rudenį Biržų apskrityje padažnėjo ūkininkų apiplėšimų, spalio 10–11 d. buvo nužudyti Panemunėlio ir Agenišio girininkai – A. Balčikonis ir J. Živatkauskas, buvęs Biržų miesto burmistras F. Jakštas⁷¹. Dėl raudonųjų partizanų teroro tokia propaganda, matyt, buvo įtikinama ir veiksminga. Ginkluota savisauga Biržų apskrityje kūrėsi ne tik kaimuose, bet ir miesteliuose. Pabiržės miestelio savisaugininkai patruliavo miestelio gatvėse, saugojo jį nuo partizanų antpuolių, dalyvavo persekiojant juos valsčiaus miškuose⁷². Savisaugos būrys susitelkė net apskrities centre Biržuose (taigi ginkluota savisauga kurta ne tik „pirmaeiluose“ Lietuvos miestuose, kaip buvo numatyta vietinės savisaugos būrių taisyklėse).

Sovietiniai partizanai, daugiausia rusų kaimų gyventojų palaikomi ir remiami, buvo išplėtoję savo veiklą kai kuriuose Kauno apskrities valsčiuose. Tačiau šalia rusų kaimų lietuvių gyvenami bent kai kurie kaimai buvo apsiginklavę, jų savisauga gyvavo iki pat vokiečių okupacijos pabaigos. Jonavos valsčiuje apsiginklavęs buvo Vareikių kaimas. 1943 m. gruodžio 3 d. raudonieji partizanai čia „grasė išpjauti visus lietuvius, o jų sodybas sudeginsią“⁷³, tačiau kaimas nenusiginklavo ir nepasidavė. Tik 1944 m. liepos 8 d. raudonieji partizanai užpuolė ir nuginklavo šio kaimo savisaugos būrį. Kaimo savisaugininkai atkakliai pasipriešino: nuginkluodami kaimą, sovietiniai partizanai atėmė kulkosvaidį, 2 automatų, 6 šautuvus, daug šovinių. Du kaimo savisaugininkai žuvo. Liepos 23 d. raudonieji partizanai užpuolė Vandžiogalos valsčiaus Eigirgalos kaimą, įvyko susišaudymas, paimta trofėjų⁷⁴. 1944 m. gegužės 3 d. įsiveržė į Didžiųjų Ibėnų kaimo (Kauno aps., Vandžiogalos vls.) vieno gyventojų namus, 11 d. užpuolė ir nužudė Karmėlavos valsčiaus Daukliūnų kaimo gyventoją, kuriam į pagalbą atėjo „lietuviai banditai“, 3 iš jų buvo nukauti. Šios ir kitos teroro akcijos raudonųjų partizanų šaltiniuose vadintos „masiniais žygiais“ ginklams įsigyti⁷⁵.

Ginkluota kaimų savisauga kūrėsi Panevėžio apskrities kaimuose⁷⁶. 1944 m. sausio 4 d. „banditai“ padegė Nebylių kaimo (Panevėžio aps., Viešintų vls.) „garbės policininkų“ namą. Jiems pradėjus atsišaudyti, „banditai“ (matyt, sovietiniai parti-

70 Apsisaugokime, *Naujosios Biržų žinios*, 1943, spal. 23.

71 Šiuos ir kitus teroro aktus įvykdė daugiausia iš pabėgusių sovietinių karo belaisvių sudarytas Djakovo būrys, veikęs Rokiškio aps., Žaibo (J. Macevičiaus) 1943 m. laiškas nr. 3 A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 31, l. 19.

72 A. Antanaičio 1946 m. rugpjūčio 19 d. ir 27 d. parodymai, *ten pat*, f. 3377, ap. 55, b. 43, l. 167–168, 177.

73 Policijos pranešimų santrauka, LYA, ap. 58, b. 266, l. 10.

74 „Už Tarybų Lietuvą“ būrio nr. 1 1944 m. ataskaita, LYA, f. 26, ap. 1, b. 1, l. 7–8; būrio istorija, 1945 m., *ten pat*, l. 2–9; *Lietuvos liaudis Didžiajame Tėvynės kare*, p. 384–385.

75 „Už Tarybų Lietuvą“ būrio nr. 1 1944 m. ataskaita, LYA, f. 26, ap. 1, b. 1, l. 5.

76 Mečio (P. Pranevičiaus) 1943 m. spalio 6–7 d. šifruotės A. Sniečkui, *ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 409, l. 145, 155.

zanai) pasitraukė. Kovo 27 d. naktį į 28 d. su „banditais“ susišaudė Šimonių „kaimo sargybiniai“, du vietos gyventojai – „garbės policininkai“. Išaušus netoli susišaudymo vietos rastas nukauto „bandito“ lavonas⁷⁷.

Remdamiesi pranešimais iš Lietuvos, LPJŠ vadovai Maskvoje jau 1943 m. rudenį darė išvadą, kad vietinė savisauga labai apsunkina raudonųjų partizanų veiklą, ypač „centrinėse“ (Vidurio) ir Šiaurės Vakarų Lietuvos apskrityse. Tuo tarpu Rytų Lietuvoje neva buvę atvejų, kai gyventojai atsisakydavę stoti į savisaugos būrius, ginkluotis kovai su partizanais⁷⁸.

Ginkluota vietos savisauga kūrėsi ir Šiaurės Rytų Lietuvos apskrityse. 1943 m. gruodžio 20 d. Gilių kaimo (Rokiškio aps., Rokiškio vls.) „sargybiniai“ susidūrė su 8 ginkluotų „banditų“ grupe. Jie kaimo sargybinius apšaudė, vieną – S. Garšką – nukovė⁷⁹.

M. Šumauskas, apibūdindamas padėtį Rytų Lietuvoje, 1943 m. lapkričio 2 d. laiške A. Sniečkui rašė, kad savisauga organizuojama; anot jo, „fašistams, matyt, pasiseks nemažai valstiečių įtraukti į atkingą kovą prieš mus“⁸⁰. Panašiai apie padėtį Rytų Lietuvoje 1943 m. pabaigoje rašė ir kitas sovietų pogrindžio Lietuvoje veikėjas Žaibas (J. Macevičius): Lietuvoje veikia savisaugos būriai, vokiečiai stengiasi tuos būrius išplėsti visuose kaimuose, partizanams tenka su jais „nemažai kovoti“⁸¹. Matis (S. Andriukaitis) rašė apie vieno kaimo savigyną, kurią sudarė apie 30 ginkluotų vyrų; kaime budėjo kulkosvaizdžiais ginkluotos sargybos⁸².

Utenos apskrityje veikusio „Audros“ būrio komisaras K. Jurgaitis (tikroji pavardė A. Zabulionis) 1943 m. rudenį laiške A. Sniečkui vylėsi, kad savisauga apskrityje nesusiorganizuos, gyrėsi išplėtota aktyvia propaganda prieš jos kūrimą ir išleistais trimis atsišaukimais⁸³. Vis dėlto, matyt, stabdant savisaugos kūrimąsi kontrpropagandinių priemonių neužteko, teko griebtis ir ginkluotų veiksmų.

Buvusio raudonojo partizano F. Trano teigimu, ginkluota savisauga buvo susikūrusi Degesių kaime, Dusetų apylinkėse, ją organizavęs malūnininkas Dagys. Trukdžiusius partizanams veikti savisaugininkus nutarta išvaikyti. Raudonųjų partizanų „aplankyti“, jie „išsigando“, ir savisaugos grupė iširo⁸⁴.

77 Policijos pranešimų santrauka, *ten pat*, f. 3377, ap. 58, b. 266, l. 32; Likviduotas banditų lizard Panevėžio apskrityje, *Policija*, 1944, geg., p. 2.

78 LPJŠ operatyvinių duomenų 1943 m. lapkričio 5 d. santrauka, LYA, f. 1771, ap. 1, b. 40, l. 128.

79 Policijos pranešimų santrauka, *ten pat*, f. 3377, ap. 58, b. 266, l. 23.

80 *Ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 438, l. 42.

81 Žaibo (J. Macevičiaus) 1943 m. gruodžio 1 d. laiškas LLKJS CK, *ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 50, l. 36.

82 S. Andriukaičio atsiminimai, 1959 m., *ten pat*, f. 3377, ap. 22, b. 9, l. 20.

83 *Ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 6, l. 22–23.

84 F. Trano atsiminimai, užrašyti B. Bitino 1959 m., *ten pat*, f. 3377, ap. 22, b. 384, l. 23–24.

Zarasų apskrityje veikusio „Už Tėvynės laisvę“ (vėliau Kęstučio) būrio raudonieji partizanai 1943 m. spalio 16 d. nužudė Imbrado valsčiaus viršaitį, „baltųjų partizanų“ būrio vadą A. Cicėną, spalio 29 d. – „lietuvių tautos organizatoriaus už Nepriklausomą Lietuvą“ J. Rūkštelės šeimą (Salako vls., Grybiškės k.). Sunku pasakyti, už kokią konkrečią „antitarybinę“ veiklą susidorota su šiais žmonėmis, tačiau 1943 m. rudenį jie galėjo prisidėti prie ginkluotos savisaugos organizavimo apskrityje⁸⁵.

1944 m. pavasarį savaitraštyje *Karys* rašyta apie B. kaimo (matyt, Utenos aps.) dviejų ūkininkų „didvyrišką“ pasipriešinimą į namus norėjusiems įsilaužti „banditams“. Po atkaklios kovos jie buvo priversti bėgti. Kitą dieną rastas vieno partizano – Alikėno, kilusio iš Debeikių (Anykščių vls.), lavonas⁸⁶.

B. Urbanavičius vaizdžiai rašė apie Svirkų kaimo (Švenčionių aps.) savisaugą. Šiame kaime prie Švenčionių–Adutiškio vieškelio buvo septynios sodybos, visi devyni kaimo vyrai buvo apsiginklavę paprastais ir automatiniais šautuvais, net sunkiuoju kulkosvaidžiu. Pasak B. Urbanavičiaus, beveik visos kaimo trobos ir daržinės buvo sujungtos „giliais grioviais“, kai kur juos dengė lentos, rąstai, akmenys, įrengtos stebėjimo ir šaudymo angos. Sovietiniai lietuvių ir baltarusių partizanai (matyt, 1944 m. pavasarį) išžvalgė kaimo „įtvirtinimus“, kai kuriuos kaimo savisaugininkus nuginklavo. Svirkiečiai vėliau dar labiau apsiginklavo ir pasidarė ištikimesni ir budresni „okupantų pagalbininkai“⁸⁷. Turint galvoje daugybę netikslumų ir raudonųjų partizanų veiklos sureikšminimo atvejų šio autoriaus atsiminimuose, vargu ar toks vaizdas yra tikroviškas ir autentiškas, vis dėlto jo pateikti faktai liudija, kad kaimų savisauga raudoniesiems partizanams buvo padariusi didelį įspūdį.

„Vilniaus“ ir K. Kalinausko būrių, taip pat baltarusių raudonieji partizanai 1944 m. sausio 18 d. užpuolė ir nuginklavo Girdėnų kaimo (Švenčionių aps., Miela-gėnų vls.) savisaugininkus. Atimti 3–4 šautuvai, apie 500 šovinių. Kaimo savisaugos organizatorius A. Lopata suimtas, pristatytas į bazę Naručio miškuose, ten ištardytas ir sušaudytas⁸⁸.

Kaimų ginkluotos savisaugos Rytų Lietuvoje kova su raudonaisiais partizanais atsispindėjo ir nacionalinio pogrindžio spaudoje. „Nepriklausoma Lietuva“ rašė, kad rusų partizanai prieš 1943 m. Kalėdas buvo „bebandą“ įsisprausti Ignalinos–Švenčionių ruožu iki Joniškio (Molėtų r.) ir Saldutiškio. Laikraštis pabrėžė: „Beveik kiekvienas mūsų kaimas juos kulkomis pasitkdavo. Dėl to gavo pasitraukti į pirmąs-

85 „Už Tėvynės laisvę“ būrio 1943 m. ataskaitos, *ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 436, l. 177; b. 438, l. 223.

86 Lietuvos Jonas, Ūkininkų kova su banditais, *Karys*, 1944, geg. 13, p. 6.

87 B. Urbanavičius, *Liaudies keršytojai: iš partizano atsiminimų*, p. 304.

88 „Vilniaus“ būrio 1944 m. vasario 4 d. ataskaita, LYA, f. 1, ap. 1, b. 438, l. 209; „Vilniaus“ būrio koviniai veiksmai 1943 m. rugsėjo 1–1944 m. vasario 1 d., *ten pat*, b. 34, l. 8.

tes savo išėjimo vietas.⁸⁹ Kitame pagrindžio leidinyje „Lietuvių fronto biuletenyje“ 1944 m. žiemą buvo rašoma: „Vokiečiai gyventojų neapsaugo. Iš kelių vietų gauti pranešimai, kad gyventojai savomis priemonėmis gynėsi nuo banditų puolimo.“⁹⁰

Ginklavosi ir nuo raudonųjų partizanų gynėsi Labanoro girios (Švenčionių aps.) kaimai. 1944 m. birželį su čia pradėjusiais bazuotis „Draugų“ ir Vytauto būrių (vada J. Vildžiūnas ir V. Šlapelis) partizanais konfliktų turėjo ginkluoti Pakerotės ir Pašerinės kaimai. Birželio 13 d. raudonieji partizanai Pakerotės kaimo savisaugininkus nuginklavo, už priešiniamsi grasino kaimą sudeginti. Nepaisydami grasinimų kaimo vyrai vėl apsiginklavo ir pasipriešino partizanams. Birželio 27 d. raudonieji partizanai Pakerotės ir Pašerinės kaimus padegė: sudegė septynių sodybų trobesiai, žuvo keturi Pašerinės kaimo žmonės⁹¹. Abu kaimai nuginkluoti ir apiplėšti.

Vis dėlto ginkluota priešprieša ir kruvini konfliktai tarp sovietinių partizanų ir kaimų savisaugos Rytų Lietuvoje dėl įvairių priežasčių neįsisiūbavo. Čia veikę partizanai telkėsi daugiausia Baltarusijos (Kazėnų, Naručio ir kt.) miškuose, rengė išpuolius į Lietuvą; ginkluotos kovos taktika buvo ne tokia agresyvi ir beatodairiška kaip Pietryčių Lietuvoje veikusių sovietinių partizanų. M. Šumausko vadovybė nuo 1944 m. vasario užmezgė ir iki pat vokiečių okupacijos pabaigos palaikė ryšius su nacionalinio pagrindžio, lietuvių savivaldos administracijos, Rytų Lietuvoje dislokuotų lietuvių savisaugos batalionų ir policijos vadais. Taktiniais sumetimais susitarta tarpusavyje nekariauti, nelieti „lietuviško kraujo“, netgi drauge kovoti prieš vokiečius, lenkų „imperialistinį pagrindį, siekiantį atplėšti nuo Lietuvos Vilnių“ ir kt.⁹²

Šie ryšiai turėjo įtakos sovietinių partizanų santykiams su lietuvių policija ir savisaugos batalionais, švelnino priešpriešą ir ginkluotą konfrontaciją; jie tiesiogiai veikė ir sovietų pagrindžio santykius su kaimų savisaugininkais. 1944 m. liepos pradžioje abiejų pusių atstovai susitarė „nekliudyti tarybinių partizanų“, tačiau ir „nenuginkluoti kol kas kaimų“⁹³. Tai rodo, kad kaimų savisauga Rytų Lietuvoje buvo labai paplitusi ir kad apsiginklavusių kaimų raudonieji partizanai net nebandė nuginkluoti; jie liko nenuginkluoti iki pat vokiečių okupacijos pabaigos.

Palyginti su kitais Lietuvos regionais, Pietryčių Lietuva išsiskyrė vietinės ginkluotos savisaugos kūrimosi visuotinumu ir masiškumu. Tai lėmė kaip niekur kitur

89 Vilniaus kraštas partizanų pinklėse, *Nepriklausoma Lietuva*, 1944, vas. 16, p. 4.

90 Bolševikinės bandos, *Lietuvių fronto biuletenis*, 1944, vas. 5, p. 3.

91 „Draugų“ būrio kovos veiksmų žurnalas, LYA, f. 59, ap. 1, b. 1, l. 13; Vytauto būrio įsakymai, *ten pat*, f. 58, ap. 1, b. 1, l. 10; būrio ataskaita, *ten pat*, l. 40–41; Vytauto būrys įkurtas 1944 m. gegužės pabaigoje. Jo vadas ltn. V. Šlapelis buvo lietuvių savisaugos batalionų karininkas, pateko į partizanų nelaisvę, tapo sovietiniu partizanu. Vytauto būryje buvo sutelkti ir kiti buvę savisaugos batalionų kariai, iš viso apie 10 žmonių, *ten pat*, l. 65.

92 Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. kovo 27 d. šifruotė A. Sniečkui, *ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 411, l. 57.

93 Vytauto būrio 1944 m. liepos mėn. veiklos ataskaita, *ten pat*, f. 58, a. 1, b. 1, l. 40–41.

Lietuvoje išsiplėtojusi raudonųjų partizanų ginkluota, agresyvi veikla ir savivalė, gyventojų plėšimai ir poreikis gintis. Pietryčių Lietuvoje driekėsi didžiausia (apie 40 tūkst. ha) Rūdninkų giria, čia 1944 m. bazavosi apie 2 tūkst. sovietinių partizanų ir su jais besislapstančių žmonių. Savisaugai kurtis turėjo įtakos daugelis kitų istorinių, geografinių, psichologinių veiksnių, kurių šaknys siekė daug toliau negu vokiečių okupacijos laikotarpio chronologinės ribos. Pietryčių Lietuvos (Dzūkijos) kaimai nebuvo išsiskirstę į vienkiemius (tai lengvino savigny), jų gyvensenai buvo būdingas solidarumas ir kiti nacionalinių bruožų ypatumai. Aktyviai reikėsi ir varžėsi tautinės ir valstybinės ambicijos (nepaisant rusinimo ir lenkinimo, daugelio kaimų gyventojai nenutautėjo), išlaikė stiprias pasipriešinimo svetimųjų priespaudai tradicijas (1918 m. pabaigoje susikūrė nepriklausoma Perlojos „respublika“, vėliau radosi partizanų būriai, kovoję su Lenkijos okupacinės kariuomenės daliniais⁹⁴ ir kt.).

Pietryčių Lietuvoje ginkluotos savisaugos struktūros kūrėsi ir aktyviai veikė ne tik kaimuose, bet ir miesteliuose, ypač valsčių centruose. 1943 m. rudenį savisaugos būrys susikūrė Merkinėje, jo veikloje aktyviai dalyvavo Merkinės gimnazijos 6–8 klasių moksleiviai, tarp jų ir pagrindinės Lietuvos laisvės armijos (LLA) organizacijos nariai. Moksleivius į savisaugą telkė mokytojas Gutauskas (jis buvo ir Merkinės policijos raštvedys), taip pat čia vokiečių okupacijos metais mokytojavęs generolas T. Daukantas. Ginkluoti Merkinės savisaugininkai naktį patruliavo svarbiausiomis miestelio gatvėmis⁹⁵. Vietinės savisaugos būrys susikūrė ir veikė Valkininkuose, jo narys buvo miestelio paštininkas J. Blažys. Ginkluotas šautuvu jis ėjo sargybą – saugojo miestelį nuo partizanų antpuolių⁹⁶.

Vienas svarbiausių veiksnių, lėmusių ginkluotos savisaugos kūrimąsi, buvo Rūdninkų girioje veikusių raudonųjų partizanų agresyvumas. Tai nėra tušti ar deklaratyvūs žodžiai.

Apie sovietinių partizanų santykius su vietos gyventojais ir apskritai padėtį Rūdninkų girios apylinkėse G. Zimasas A. Sniečkui į Maskvą 1943 m. spalio pabaigoje rašė, kad aplinkui „garnizonai“, kuriuose sėdi partizanų dar „nemušta“ ir jų nebijanti policija. Tačiau daug didesnis „sunkumas“ negu vokiečiai ir policija yra

94 Dargužių kaimo (Valkininkų vls.) gyventojas S. Jankūno (g. 1899 m.) liudijimu, lenkams okupavus Vilniaus kraštą, Dargužiuose ir aplinkiniuose kaimuose kovoti su lenkais susitelkė dideli lietuvių partizanų būriai. Jie netoli Pirčiupių buvo išsikasę apkasus, prie Merkio, Šalčios budėjo jų sargybos, lietuviai partizanai sėkmingai kovojo su smulkesniais lenkų daliniais. Įsitvirtinus lenkų okupacijai, daugeliui teko bėgti į Lietuvą, vėliau per demarkacijos liniją slapčia grįžo namo, patyrė žiaurias lenkų valdžios represijas; žr. S. Jankūno 1961 m. atsiminimai, užrašė S. Karosienė, LYA, f. 17637, ap. 1, b. 301, l. 51–53.

95 Sovietinio partizano J. Grigonio 1951 m. atsiminimai, LYA, f. 3377, ap. 3377, b. 362, l. 6.

96 J. Blažio 1946 m. liepos 25 d. parodymai, *ten pat*, ap. 55, b. 139, l. 37, 41. Matyt, norėdamas sumenkinti savo kaltę, J. Blažys tvirtino, kad Valkininkus saugojo nuo lenkų partizanų, kovoti su raudonaisiais partizanais negaudavo nurodymų ir su jais nekovojo.

gyventojai: jie „dar nepažįsta partizanų, o turėjo reikalų beveik su tikrais banditais, kurie nerodė savo darbo prieš vokiečius, bet daug kur plėšikavo, mušė, prievartavo, girtuokliavo ir žudė, (...) jie bijo mūsų ir dažnai laiko vokiečius savo globėjais ir gynėjais. Savisauga turi kol kas nemažą pasisekimą, aplinkui ginkluojasi vis nauji ir nauji kaimai“. G. Zimanas darė išvadą, kad esą dauguma kaimiečių ginkluojasi norėdami apsiginti nuo banditų, o ne nuo sovietinių partizanų⁹⁷. Deja, sovietinių partizanų ir vietos gyventojų santykiai mažai pasikeitė ir vėliau. Išsiplėtus sovietinio ginkluoto pagrindžio veiklai, daugėjo ir jų įvykdytų teroro ir smurto akcijų, kartu didėjo priešprieša su vietos gyventojais.

Apskritai sovietinius partizanus į antagonistinę priešpriešą su vietos gyventojais stūmė paprasčiausios jų egzistencijos, apsirūpinimo maistu, ginklavimosi problemos ir kt. Kaip minėta, nuo 1943 m. ankstyvo rudens iki 1944 m. pavasario raudonieji partizanai negavo jokios materialinės paramos iš sovietų užnugario, taigi visos jų išgyvenimo problemos gulė ant Pietryčių Lietuvos gyventojų pečių. Apsiginklavusių kaimų puolimai tapo vienu svarbiausių ginkluotės įsigijimo šaltinių. Ne mažiau svarbios buvo ir politinės kovos su vietine savisauga problemos. „Klasiniu“ požiūriu raudonieji partizanai negalėjo toleruoti valstietijos pasipriešinimo; kita vertus, jie apskritai netoleravo jokių kitų, ne jų kontroliuojamų ginkluotų struktūrų, kurios galėjo virsti politinio ir tautinio pasipriešinimo židiniai. Apsiginklavusių kaimų valstiečių bandymai taikiai su partizanais sugyventi buvo neįmanomi. Taikus „sambūvis“, anot sovietinių partizanų, buvo galimas tik nusiginklavus, atidavus ginklus ir paklusus politinei raudonųjų partizanų valiai. 1943 m. rudenį G. Zimanas laiške A. Sniečkui rašė, kad (Daržininkų kaimo) savisaugininkai „maisto mums jau siūlo, bet mes reikalaujame ginklų“⁹⁸.

Išskirtinė padėtis Pietryčių Lietuvoje susiklostė ir dėl to, kad vokiečiai visą laiką stengėsi blokuoti Rūdninkų girią, neleido partizanams iš jos skverbtis gilyn į Lietuvą. Gyventojai buvo labiau skatinami ginkluotis ir priešintis. Vietinei savisaugai kurtis čia palankesnes sąlygas sudarė ir gausesnės, tankiau dislokuotos karinės įgulos bei policijos pajėgos.

Vienas iš sovietų pagrindžio Pietryčių Lietuvoje vadų (po karo – LKP(b) Alytaus apskrities sekretorius) V. Sakalauskas, kaimų savisaugos būrius įvardijęs kaip didžiausią Rūdninkų girios partizanų priešą, teigė, kad gausiausi savisaugos būriai veikę Daugų apylinkėse, kai kuriuose kaimuose apie Alytų, Varėną. Raudonieji partizanai į didesnes kovas su savisaugininkais neįsiveldavę, nes vengę aukų, ir kt.⁹⁹ Bu-

97 Jurgio (G. Zimano) 1943 m. spalio 24 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 437, l. 1–2.

98 Jurgio (G. Zimano) 1944 m. kovo 3 d. laiškas A. Sniečkui, *ten pat*, b. 40, l. 34, 35.

99 V. Sakalauskas, Šarūno partizanų būrio kovinė veikla Alytaus apskrityje 1943–1944 metais. Atsiminimai, užrašė J. Petronis 1959 m., *ten pat*, f. 3377, ap. 22, b. 318, l. 95.

vęs sovietinis partizanas J. Sapatka teigė, kad „visi kaimų gyventojai buvo apsiginklavę“, buvę daug kaimų, turėjusių labai stiprą savisaugą – Pamerkiuose, Papiškėse, Voriškėse, Mielupiuose ir dar daug kur kitur¹⁰⁰.

Apie ginkluotos savisaugos paplitimą byloja raudonųjų partizanų teroras ir smurtas, nusikalstamos baudžiamosios akcijos, kaimų ir sodybų deginimas, neventa žudyti nekaltus civilius gyventojus, net moteris ir vaikus (didžiausios Pietryčių Lietuvos apsiginklavusių kaimų puolimo operacijos knygoje aptariamoms atskirai). Čia tik pabrėšime, kad sovietinių partizanų keršto akcijos buvo neadekvačios skriaudoms, kurias tų kaimų savisaugininkai jiems padarė; jos buvo nukreiptos prieš ginkluotą savisaugą, kaip paplitusį reiškinį Pietryčių Lietuvoje. Taigi raudonieji partizanai, kaip ir okupantai vokiečiai, taikė nusikalstamą kolektyvinės atsakomybės principą, jų žiaurumai buvo tyčiniai ir todėl turėjo ryškius karinių nusikaltimų ir nusikaltimų žmoniškumui požymius.

Raudonųjų partizanų vadai vylėsi, kad masiniu teroru, ypač sodybų deginimu ir turto naikinimu, ginkluotos savisaugos plitimas bus užgniauztas. Degindami kaimus, kitaip naikindami turtą sovietiniai kovotojai taikėsi į jautrią savininkišką valstiečio psichologiją.

Nors apskritai kaimų ir sodybų deginimas bei kitos represijos neigiamai veikė savisaugos kūrimąsi, galima daryti prielaidą, kad tai nepakirto savisaugos šaknų, kartais, priešingai, galėjo stiprinti savisaugininkų ryžtą priešintis.

Masinių kaimų ginklavimosi išplitimą akivaizdžiai rodo 1944 m. pavasarį, prieš pat „išvadavimą“ raudonųjų partizanų mėginimai masiškai nuginkluoti Pietryčių Lietuvos kaimų savisaugininkus ir atimti ginklus. Vien gegužės 23 d. Trakų apskrities Onušio valsčiuje nuginkluoti šeši savisaugininkų kaimai¹⁰¹. M. Miceika (LKP(b) Vilniaus apskrities pagrindinio komiteto sekretorius) 1944 m. pabaigoje A. Sniečkui pranešė, kad iš kaimų savisaugininkų (matyt, Vilniaus ir Eišiškių aps.) paimta daugiau kaip 200 šautuvų. M. Afoninas 1945 m. minėjo tokius skaičius: Rūdninkų girios partizanai nuginklavo 538 „priešiškus elementus“, atėmė 11 kulkosvaidžių, 527 šautuvus, apie 10 tūkst. šovinių (neabejotina, kad didžiausią šių „trofėjų“ dalį sudarė iš kaimų savisaugininkų atimti ginklai)¹⁰².

Raudonieji partizanai sugebėjo nuginkluoti tik nedidelę apsiginklavusių kaimų dalį ir atimti iš jų nedaug ginklų. Daugiausia buvo nuginkluojami tam nesi-

100 J. K. Burdulis, Žmogžudžiai greta mūsų, *Atgimimas*, 1989, bal. 28.

101 Petro (M. Afonino) 1944 m. gegužės 23 d. ir birželio 2 d. šifruotės LPJŠ, *ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 412, l. 210, 380.

102 M. Afonino 1945 m. vasario 8 d. pranešimas LKP(b) Trakų apskrities partinio ir sovietinio aktyvo susirinkime apie apskrities pagrindinio komiteto veiklą vokiečių okupacijos metais ir eilinius partinės organizacijos uždavinius likviduojant vokiečių okupacijos padarinius, *ten pat*, f. 1771, ap. 7, b. 83, l. 45; f. 51, ap. 51, b. 1, l. 12.

priešinantys kaimai. Nėra duomenų apie sovietinio partizano J. Sapatkos minėtųjų labai stiprių savisaugų Pamerkiuose, Papiškėse, Voriškėse, Mielupiuose ir kitur nuginklavimą.

Raudoniesiems partizanams nuginkluojant kaimus, ginklus iš savisaugininkų stengėsi atimti ir lenkų partizanai. Lietuvių pogrindis ragino savisaugininkus ir 1944 m. pavasarį Vilniaus krašte vokiečių nuginkluojamus vietinės rinktinės karius neatiduoti ginklų, juos slėpti ir laukti, „kol Tėvynė pašauks“¹⁰³.

Galima teigti, kad sovietiniam ginkluotam pogrindžiui 1944 m. pavasarį pavyko pralaužti tik pirmąjį „ugnies žiedą“, nuginkluoti prie Rūdinkų girios esančių kai kurių kaimų savisaugininkus. Tolimesnių kaimų savisaugos būriai liko beveik nepaliesti iki vokiečių okupacijos pabaigos; raudonieji partizanai vengė konfliktuoti su geriau apsiginklavusiais kaimais, nepajėgė jų nuginkluoti, kai kurios kaimų savisaugininkų nuginklavimo operacijos buvo nesėkmingos.

Apie masinį ginkluotos savisaugos pobūdį galima spręsti iš lietuvių savivaldos administracijos ir policijos dokumentų. Antai Alytaus apskrities, Alovės valsčiaus savisaugos būryje, susikūrusiame 1943 m. spalio 6 d., buvo 8 skyriai, beveik 200 vyrų, vadintų saugūnais¹⁰⁴.

Sovietiniai partizanai politiniais sumetimais stengėsi pabrėžti prievartinį kaimų savisaugos kūrimosi pobūdį: esą „buržuaziniai nacionalistai“ prievarta varydavo jaunimą stoti į savisaugą, joje buvo lojaliai Sovietų valdžiai nusiteikusių asmenų¹⁰⁵, vokiečiai „nesugebėjusiems suvokti hitlerininkų ir jų tarnų užmačių bruko į rankas šautuvus ir vertė kovoti prieš partizanus“¹⁰⁶; netgi buvo teigiama, kad kai kurių kaimų valstiečiams raudonieji partizanai „leido iš vokiečių paimti ginklus“, kurie vėliau neva atiteko partizanams¹⁰⁷, ir kt. Apskritai šie teiginiai yra demagoginiai ir neatitinka istorijos tikrovės; taip stengtasi užmaskuoti politiškai nepatogius faktus, kad Lietuvos žmonės kovojo su sovietų pogrindžiu. (Kita vertus, prievartiniu apginklavimu teisinosi ir buvę kaimų savisaugininkai pokario metais, kai jiems iškilo sovietinių represijų grėsmė.)

Tiriamos ar net realios prievartos apraiškų kuriant ginkluotą savisaugą galėjo būti; jas lėmė savivaldos administracijos, lietuvių policijos (iš dalies ir vokiečių)

103 Gabrio (M. Miceikos) 1944 m. gegužės 29 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 412, l. 354; Prano (Solomino) 1944 m. birželio 15 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 413, l. 12.

104 G. Lučinskas, Tragiški likimai: savisaugininkai V. ir A. Gruodžiai, *Voruta*, 2000, birž. 10, p. 4.

105 1975 m. pažyma apie „Dainavos partizanų būrį“, LYA, f. 2, ap. 1, b. 1, l. 18; MGB Daugų rajono viršininko Kostinčiko 1951 m. vasario 21 d. pažyma, *ten pat*, f. 3377, ap. 55, b. 193, l. 153–154.

106 A. Barauskas, „Tiesa“ kovojo girių tankmėj, *Tiesos kelias: Lietuvos komunistinės spaudos istorijos puslapiai*, Vilnius, 1977, p. 106–107.

107 A. Zinkevičiūtės-Vaicekavičienės atsiminimai, užrašė J. Petronis 1959 m., LYA, f. 3377, ap. 22, b. 428, l. 28.

pastangos blokuoti didžiausią Lietuvoje raudonųjų partizanų susitelkimo židinį – Rūdninkų girią, stabdyti jų skverbimąsi gilyn į Lietuvą. Galima daryti prielaidą, kad buvo savisaugos struktūrų, sudarytų „iš viršaus“, egzistavusių tik „popieriuje“, veikusių pasyviai, ypač turint galvoje tai, kad vokiečiai jų neapginklavo, o apsiginklavusiems kaimams grėsė sovietinių partizanų represijos, žiaurus susidorojimas. Tačiau dauguma kaimų organizavo ginkluotą savisaugą ir ginklavosi savanoriškais pagrindais, aktyviai ir ryžtingai gynėsi nuo raudonųjų partizanų ir kitų užpuolikų. Tai byloja savo lėšomis savisaugininkų įsigyti ginklai, įnirtingi ginkluoti susirėmimai, rizikuojant netekti gyvybės ir turto, Pietryčių Lietuvos kaimų tragedijos.

Kalbant apie prievartinius savisaugos kūrimo aspektus, galima manyti, kad aktyvūs, apsiginklavę kaimų savisaugininkai galėjo griebtis prievartos prieš nesiryžusius apsiginkluoti ir gintis nuo sovietinių partizanų kaimus. Arti tiesos gali būti A. Barausko aprašytas epizodas, kai N. kaimo savisaugininkai, pastoję kelią raudoniesiems partizanams, juos apšaudė, išvaikė, atėmė prisiplėštą grobį ir nenorėjo jo grąžinti kito kaimo žmonėms. Pasak A. Barausko, pastarieji, atėję atsiimti savo turto, esą buvo „primušti“, jiems įsakyta ginkluotis kovai su partizanais¹⁰⁸.

Daugelis ginkluotos savisaugos kūrimosi, jos organizacinės struktūros raidos ir veiklos klausimų nėra aiškūs (jiems atskleisti trūksta archyvinių šaltinių). Ar tik vietinių aktyvistų pastangomis ji kurta Pietryčių Lietuvoje? Sovietų šaltiniuose esama teiginių, kad Dzūkijos kaimuose ją steigė iš Vilniaus atvykę policijos pareigūnai, „gestapo agentai“ ir kt.¹⁰⁹

Sunkoka apibūdinti susikūrusius vietos savisaugos būrius kiekybiniu, kariniu požiūriu kaip antipartizaninę ginkluotą jėgą. Sovietų šaltiniuose duomenys apie kaimų savisaugininkų būrių gausumą gerokai perdėti. Galima daryti prielaidą, kad dažniausiai kaimų savisaugoms priklausė 15–20 vyrų.

Kaimų savisaugų branduolį sudarė buvę šauliai, pagalbiniai policininkai, pagal socialinę padėtį daugiausia ūkininkai¹¹⁰. Nesant apibendrinamųjų duomenų, sunku pasakyti, kiek iš viso Lietuvoje būta ginkluotos savisaugos narių. Bent apytikriai galima orientuotis į tokius skaičius. Ginkluota savisauga pirmiausia buvo kuriama iš pagalbinių (garbės) policininkų. Iki 1943 m. rudens jų buvo beveik

108 A. Barauskas, Margirio partizanų būrio, veikusio 1943–1944 m. Vilniaus apskrityje, ataskaita, 1944 m., *ten pat*, ap. 53, b. 283, l. 25.

109 Antai J. Barauskas atsiminimuose rašė apie Varėnos vls., Pamūšių k. likviduotą „gestapo agentą“, atvykusį organizuoti savisaugos būrių kovai su partizanais; žr. J. Barausko atsiminimai, 1950 m., *ten pat*, b. 77, l. 28.

110 Sovietinio pogrindžio agentūros šaltinis taip apibūdino vieną Alytaus aps., Merkinės vls. savisaugininką: 14 ha žemės ūkio savininkas, „Smetonos laikais“ priklausė tautininkų organizacijai, sovietų valdžios metais (1940–1941) platino antisovietinius atsišaukimus, skleidė antisovietinę propagandą, nuo pirmųjų vokiečių okupacijos dienų „banditų gaujų“ (Birželio sukilėlių būrių) narys, su trispalve vėliava „bėgiojo“ ir šaukė „Valio laisva Lietuva“, LYA, f. 1, ap. 1, b. 102, l. 39.

8 tūkst. žmonių. Kitas orientacinis skaičius gali būti Lietuvos šaulių sąjungos narių skaičius, juo labiau kad 1943 m. vasarą ginkluotos savisaugos kūrimas siejamas su Šaulių sąjungos atkūrimu, ir tik išryškėjus nesutarimams tarp vokiečių ir lietuvių nutarta sukurti „visai naują organizaciją“. 1940 m. Šaulių sąjungai priklausė daugiau kaip 42 tūkst. rikiuotės šaulių, 5 tūkst. rėmėjų¹¹¹. Pabrėžtina, kad šie skaičiai tik orientaciniai. Tačiau vietinių savisaugos būrių sąsajos su Šaulių sąjunga bylotų apie jų paplitimą ir masiškumą.

Galima paminėti, kad 1943 m. rudenį ginkluotos savigynos struktūros, ginkluoti kaimai (*Wehrdorf*) pradėti kurti ir Baltarusijoje. Sutikusių ginkluotis ir kovoti su sovietiniais partizanais kaimų valstiečiams vokiečiai žadėjo duoti žemės nuosavybės teisėmis, ginkluojami kaimai, įsikūrę prie didelių miškų: Baranovičių srityje apginkluota 14, Slonimo, Naugarduko ir Slucko srityse – maždaug po 10 kaimų. Vokiečiai kaimus menkai ir prastai ginklavo. Iš pradžių, kai sovietiniai partizanai buvo silpni, ginkluotų kaimų priešinimasis davė kai kurių rezultatų, vėliau jie nesugebėjo priešintis lenkų ir sovietų partizanams, juos provokavo. 1944 m. gegužės pabaigoje kaimus vokiečiai nuginklavo¹¹².

Pietryčių ir Rytų Lietuvoje apsiginklavę kaimai veikė šalia policijos, karinių dalinių „atsparos punktų“, objektyviai sudarydami vientisą antipartizaninės kovos priemonių sistemą. Matyt, ne veltui KGB dokumentuose daryta išvada, kad vokiečių ir lietuvių policija „kaimų sargybas“ organizavo žvalgyti sovietinius partizanus¹¹³. Vokiečių okupacijos pabaigoje tai sistema griūvant, vietinei savisaugai buvo sunku gintis nuo raudonųjų partizanų, ypač kai šie sutelktomis jėgomis vykdė operacijas, ir tai lėmė daugelio savisaugininkų kaimų tragedijas.

Sovietų pogrindžio šaltiniuose yra teiginių, kad ginkluoti kaimai dažnai ginklus atsukdavo ir prieš vokiečius, todėl šie pradėjo kaimus nuginkluoti ir grasino represijomis (sudeginimu)¹¹⁴. Tai abejotini, demagoginiai teiginiai, tačiau 1944 m. žiemą iš tikrųjų buvo vykdoma organizacinė ginkluotos savisaugos pertvarka.

Nuo 1943 m. rudens iki 1944 m. vasario pradžios vietinei ginkluotai savisaugai priklausė pagalbinė (garbės) policija. Kaip rašo P. Stankeras, „policijos įstaigose, nuovadose, punktuose sumažėjus tarnautojų“, Policijos departamento direktorius V. Reivytytis 1944 m. vasario 7 d. policijos vadams įsakė pagalbinę poli-

111 P. Stankeras, *Lietuvių policija 1941–1944 metais*, p. 78; LYA, f. 3377, ap. 58, b. 1121, l. 46; Šaulių sąjunga, *Lietuvių enciklopedija*, t. 29, Boston, 1963, p. 381.

112 O. Романько, *Белорусские коллаборационисты: сотрудничество с оккупантами на территории Белоруссии, 1941–1945*, Москва, 2013, с. 210–212.

113 Žr. V. Pališausko ir J. Čepuko baudžiamoji byla, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 297556/3, l. 7.

114 M. Afoninas, *ten pat*, f. 1771, ap. 7, b. 83, l. 45.

ciją atgaivinti ir „aktyviai naudotis jos paslaugomis“¹¹⁵, taigi ji išskirta iš vietinės ginkluotos savisaugos.

Kas lėmė tokias organizacines pertvarkas, ar tik policijos tarnautojų sumažėjimas? Turint galvoje sovietiniuose šaltiniuose užfiksuotus teiginius, galbūt vokiečių ir lietuvių savivaldos administracijai atrodė, kad ginkluoti kaimai nepakankamai aktyviai gynėsi nuo partizanų, per dideli buvo savisaugos struktūrų patirti žmonių ir kiti nuostoliai? Gal pertvarką galima konkrečiai sieti su Kaniūkų kaimo užpuolimu 1944 m. sausio 29 d. (kai buvo nužudyta daug šio kaimo žmonių), o kaimo savišaukininkai atkakliau nepasipriešino raudonųjų partizanų antpuoliui?

Tačiau pateikti vietinės ginkluotos savisaugos paplitimo ir veiklos pavyzdžiai rodo, kad įvykdžius organizacinę pertvarką ji nenustojo veikti ir egzistavo iki pat vokiečių okupacijos pabaigos.

Kaip minėta, tiek vokiečių, tiek sovietų šaltiniuose kaip svarbiausias vietinės ginkluotos savisaugos kūrimo ir veiklos tikslas pabrėžiamas gyventojų „gyvybės ir turto“ gynimas, antipartizaninė kova. Tačiau iš kai kurių savišaukininkų dokumentų matyti, kad jų veiklos motyvai ir tikslai buvo daug didesni, apėmė ir politinius aspektus. Daržininkų kaimo savišaukininkai, 1944 m. vasarį atsakydami raudoniesiems partizanams į ultimatyvius jų reikalavimus nusiginkluoti, cituotame laiške klausė: „Draugai Partizanai, pasakykite, ar Jūs esate tikrieji Lietuvos partizanai, ar Maskvos agentai?“, „mokė“ juos lietuviško patriotizmo: „dabartiniais laikais nedera lietuviui lietuvių skriausti arba žudyti, nesame mes šimto milijonų tauta, mes buvome ir dabar esame visokių tironų pavertieji“, ir pan.¹¹⁶

Nors ir netiesiogiai, vietinės ginkluotos savisaugos paplitimą rodo ir daugelis pirmųjų pokario metų sovietinių dokumentų. Antai Užuguostyje (Alytaus aps.) 1945 m. kovo mėn. sušauktame mitinge dėl nepatenkinamų sovietinės mobilizacijos rezultatų valdžios aktyvistai ir paprasti valstiečiai kalbėjo vokiečių okupacijos metų terminija: esą negalima slapstyti, reikia stoti „į savisaugos būrius“, „ginti savo apylinkės moteris ir vaikus nuo įvairių vokiečių pakaliku“¹¹⁷. Net oficialiuose dokumentuose sovietinio partinio aktyvo ir milicijos ginkluotos grupės vadintos savisaugos (apsaugos) būriais.

Apibendrinant galima daryti išvadą, kad karo ir nacių Vokietijos okupacijos metais vokiečiams ir lietuviškajai administracijai buvo aktualu užtikrinti krašto gyventojų saugumą, vidaus gyvenimo rimtį, gyvenamųjų vietovių, privataus ir vi-

115 P. Stankeras, *Lietuvių policija 1941–1944 metais*, p. 79.

116 Daržininkų kaimo žmonių 1944 m. vasario 19 d. laiškas „Draugams Partizanams!“, LYA, f. 60, ap. 1, b. 1, l. 43.

117 Užuguosčio pradžios mokykloje 1945 m. kovo 26 d. įvykusio mitingo protokolas, *ten pat*, f. 164, ap. 164–167, b. 4, l. 55.

suomeninio turto apsaugą, kurti šias funkcijas vykdančias struktūras įtraukiant į jas civilius gyventojus. Vietinės ginkluotos savisaugos (savigynos) struktūrų kūrimas vokiečiams turėjo ir nepageidautinų pasekmių. Po SS lietuvių legiono boikoto ir kitų akcijų jie nepasitikėjo Lietuvos visuomene, buvo priešišškai nusistatę Lietuvos valstybingumo atkūrimo atžvilgiu. Jiems buvo nepriimtini ginkluoti dariniai, galėję tapti užuomazga lietuviškoms ginkluotoms pajėgoms atsirasti. Vokiečių okupacinė valdžia ilgai nepritarė vietinės ginkluotos savisaugos Lietuvoje kūrimo idėjai. Iki 1943 m. rudens, ypač Rytų ir Pietryčių Lietuvoje, kur buvo daugiau „banditizmo“ reiškinių, kaimų ir miestelių apsaugai iš civilių gyventojų buvo organizuotos neginkluotos „naktinės sargybos“, vykdžiusios daugiausia vietovių stebėjimo, gyventojų įspėjimo ir panašias funkcijas.

Suaktyvėjus sovietinio ginkluoto pagrindžio pavojui, 1943 m. vasarą bandyta atkurti Lietuvos šaulių sąjungą. Tačiau vokiečiams buvo nepriimtini šios organizacijos patriotiniai veiklos tikslai (Lietuvos nepriklausomybės gynimas). Vokiečių okupacinei valdžiai ir lietuviškajai administracijai derinant principines nuostatas, nusistatyta „gyventojų gyvybei ir turtui saugoti“ kurti „visai naują organizaciją“. Lietuvių savivaldos administracija parengė vietinės ginkluotos savisaugos kūrimo projektą. Ją turėjo sudaryti: 1) vietinės apsaugos daliniai, veikę apskričių centruose; 2) valsčiuose ir seniūnijose – apsaugos grupės, sudarytos daugiausia iš civilių gyventojų. Okupuotos Lietuvos visuomenė, nacionalinis antinacinis pagrindis iš esmės nepalankiai sutiko ginkluotos savisaugos kūrimo planus, vokiečių pozicija jos atžvilgiu taip pat nebuvo vieninga. Nepaisant nepalankių aplinkybių, ginkluota savisauga kūrėsi visoje Lietuvoje, pirmiausia kaimuose ir miesteliuose. Ji buvo ypač paplitęs reiškinys Rytų ir Pietryčių Lietuvoje, kur išsiplėtojo sovietinio ginkluoto pagrindžio agresyvi veikla, savivalė ir gyventojų plėšimas. Kovodami su vietine savisauga sovietiniai partizanai vykdė baudžiamąsias akcijas, degino apsiginklavusius kaimus ir sodybas. Tokiomis priemonėmis siekta ją demoralizuoti ir sunaikinti kaip masinį reiškinį.

Vietinė ginkluota savisauga nors ir prieštaringomis konkrečiomis istorinėmis sąlygomis ir aplinkybėmis virto didžiuliu antisovietinio pasipriešinimo sąjūdžiu. Ji išreiškė prigimtinę jos dalyvių teisę ginti savo turtą, daugelio kartų sukurtas materialines vertybes, gyvybę ir žmogiškąjį orumą.

2. Sovietinių partizanų ginkluota kova su apsiginklavusiais kaimais Pietryčių Lietuvoje

Daržininkų kaimo užpuolimas. G. Zimano minimas pirmasis 1943 m. rudenį Pietryčių Lietuvoje raudonųjų partizanų užpultas ir nuo jų baudžiamosios akcijos nukentėjęs kaimas buvo Valkininkų valsčiaus Daržininkų kaimas. Daržininkai ir Dargužiai Valkininkų valsčiuje buvo didžiausi lietuviški kaimai. 1934 m. Daržininkuose gyveno 247 gyventojai¹¹⁸.

Vokiečių okupacijos laikotarpis iki 1943 m. rudens Rūdninkų girios pietvakariame pakraštyje įsikūrusiuose Daržininkuose nebuvo ramus. Kaime lankydavosi netoliese (Valkininkuose, Naujųjų Naniškių kaime) dislokuotų nedidelių įgulų vokiečių, latvių kareiviai, kaimo jaunimui grėsė išvežimas darbams į Vokietiją. Iškilus pavojui žmonės bėgdavo slėptis į girią, kartais ten ir nakvodavo. Kaimo žmonės gerai atsiliepia apie represines akcijas turėjusius vykdyti latvių kareivius: šie įspėdavo apie pavojus, pasiūsti vykdyti darbams renkamų žmonių gaudynes pašaudydavo, patriukšmaudavo, bet žmonių sugauti nesistengė. Iš didelio Daržininkų kaimo tik vienas žmogus paimtas darbams, bet ir jam pasisėkė pabėgti.

1943 m. kaime pradėjo rodytis sovietiniai partizanai, jų apsilankymai vis dažnėjo, jie reikalavo ne tik maisto, bet ir drabužių, atiminėjo įvairų turtą, net vaikų drabužius. Įtampa ir priešprieša tarp raudonųjų partizanų ir Daržininkų kaimo didėjo. Ginkluota savisauga Daržininkuose, matyt, susikūrė tuoj pat – 1943 m. rugsėjį ar spalio pradžioje, kai tik vokiečiai leido jai kurtis. Jai susikurti įtakos turėjo ne vien materialiniai, savo ir kaimo bendruomenės turto gynimo, bet ir kiti – patriotiniai, psichologiniai motyvai. Valkininkų apylinkių lietuviškuose kaimuose buvo gyvos 1920 m. nepriklausomybės kovų su bolševikais ir lenkais idėjos, žmonių visuomeniniam aktyvumui įtakos turėjo beveik du dešimtmečius trukusi lenkų okupacinės valdžios tautinė ir kultūrinė sprespauda. Kai 1939 m. Vilnija sugrįžo Lietuvai, suklestėjo tautinis ir kultūrinis gyvenimas; jis nutrūko dėl 1940-ųjų sovietų okupacijos, bet vėl atsigavo vokiečių okupacijos metais. Vokietmetis, nors ir nelengvas, prieštaringas, apskritai buvo palankus lietuviškai veiklai. Iškilus sovietų partizanų pavojui, jos raiškos sudedamoji dalis buvo vietinės, lietuviškos ginkluotos savisaugos kūrimas ir jos vykdytos savigynos priemonės.

Kaip matyti iš A. Barausko atsiminimų¹¹⁹ (ir žmonių liudijimų), Daržininkų kaimo ginkluotą savisaugą organizavo ir jai vadovavo atsiųstas lietuvių policijos tarnautojas Meškutis, kilęs iš Dieveniškių apylinkių. Iš vietos gyventojų ją padėjo

118 Daržininkai, *Lietuvių enciklopedija*, t. 4, South Boston, 1954, p. 342.

119 A. Barauskas, *Mišky frontuose*, Vilnius, 1968, p. 176.

organizuoti daugelis vyresnio amžiaus kaimo vyrų. Kaimo savisaugos, veikusios pagalbinės policijos teisėmis, branduolį sudarė apie 15 vyrų, jos būstinė buvo įsikūrusi J. Stašio, vėliau, kaimą iš dalies sudėginus, Kazlausko sodyboje¹²⁰. Kaimo sargybą iš eilės, pagal iš anksto sudarytą grafiką ėjo visų kaimo sodybų vyrai. Daržininkų kaimo savisaugos (savigynos) veikloje iš viso galėjo dalyvauti apie 40–50 vyrų.

Ginkluotas konfliktas tarp kaime susikūrusios ginkluotos savisaugos ir raudonųjų partizanų įsižiebė labai greitai. Anot A. Barausko, 1943 m. spalio pradžioje atėjusiai iš Baltarusijos miškų į Rūdninkų girią nemažai, apie 40 partizanų, grupei greit baigėsi maistas, reikėjo skubiai išvykti pas valstiečius ir jo gauti „iš pradžių bent ligoniams“¹²¹. Pagal A. Barausko išdėstytą įvykių versiją 1943 m. spalio pradžioje (iš tikrųjų spalio viduryje) naktį Daržininkų savisaugininkai nušovė į kaimą maisto atėjusių septynių ginkluotų raudonųjų partizanų grupės vadą, viršilą desantininką Antaną Michalkevičių (Nerį). Nors A. Barauskas nerašo apie partizanų grupės veiksmus, iš jo pasakojimo matyti, kad kaimo kiemuose „supokšėjus šūviams“ jai teko bėgti net palikus žuvusį kovos draugą. Negana to, vėliau sužinota, kad kaimo savisaugininkai labai nepagarbiai elgėsi su jo palaikais: pasak A. Barausko, nušauto partizano lavonas buvo pririštas prie arklio ir tampytas po kaimą, o „kai gyventojai iki soties prisibaisėjo šiuo reginiu“, jis nutemptas į galulaukio balą. Tokia „patyčia iš žmogaus“ ir žinia apie partizano žūtį „lyg verdančiu vandeniu perpylė“ Rūdninkų girios partizanus. A. Barauskas Rūdninkų girios partizanų vardu parašęs ir per ryšininką Meškučiui pasiuntęs protesto laišką¹²². (Taip prasidėjo beveik iki pat vokiečių okupacijos pabaigos trukusi savotiška „diplomacija“ tarp raudonųjų partizanų ir Daržininkų kaimo – „susirašinėjimas“, atstovų susitikimai ir kt.)

Praėjus daugeliui metų A. Barauskas savo atsiminimuose apie sovietinių partizanų santykius su Daržininkų kaimu ir juos atspindinčius įvykius rašė vaizdžiai, tirštindamas spalvas, juos dramatinuodamas ir laisvai interpretuodamas¹²³. Santykių esmę jis atskleidė neabejotinai teisingai: Daržininkų kaimas nebuvo svetingas Valkininkų

120 Kaimo savisaugai priklausė: Bronius, Jonas, Juozas, Pranas ir Stasys Uždaviniai; Pranas, Motiejus ir Stasys Žydėliai; Stasys Verseckas, Stasys Suprinaitis, Petras Balukonis; Juozas ir Motiejus Lankeliai (Daržininkų kaimo savisaugos nario Motiejaus Lankelio (g. 1924 m.) liudijimas autoriui. KGB M. Lankelį suėmė 1945 m. sausio pradžioje, kalino Trakuose ir Vilniuje, tų metų rudenį už priklausymą Daržininkų savisaugai nuteisė 10 m. kalėti. Bausmę atliko Karagandoje, į Lietuvą grįžo apie 1988 m.

121 A. Barauskas, *Miškų frontuose*, p. 164–165.

122 *Ten pat*, p. 165–166.

123 Yra duomenų apie kiek kitokias raudonojo partizano žūties aplinkybes. Jį Juozo Lankelio kieme nušovė vieno daržininkiečio iš Naujųjų Naniškių kaimo iškviesti vokiečiai. Arklys su vežimu, prikrautu raudonųjų partizanų prisiplėšto turto, iš kiemo išbėgo į kelią ir taip pat buvo nušautas, nes nebuvo aišku, ar tame vežime nesislėpė partizanai. Su žuvusio partizano (A. Michalkevičiaus) palaikais elgtasi iš tikrųjų nepagarbiai: jis užkastas miške, vėliau, raudoniesiems partizanus reikalaujant, slapta nuo vokiečių palaidotas Daržininkų kaimo kapinėse. Po karo sovietų valdžia jo palaikus perlaidojo Vilniuje.

apylinkėse savo veiklą plečiantiems raudoniesiems partizanams. Kruvinas incidentas ir partizano žūtis kaime 1943 m. spalio viduryje sukomplicavo susikūrusios ginkluotos savisaugos ir viso kaimo santykius su raudonaisiais partizanais. Galima manyti, kad įvykiai Daržininkuose sujaukė sovietinių partizanų vadovybės Rūdninkų girioje rengtus kovos su besiginkluojančiais kaimais planus ir priemones (pirmiausia planuota pulti Dargužių kaimą), jie pagreitino baudžiamųjų ginkluotų akcijų vykdymą.

Įdomu, kad apie raudonojo partizano žūtį Daržininkuose G. Zimanas tuoj pat, nedelsdamas 1943 m. spalio 18 d. radiograma pranešė į Maskvą LPJŠ viršininkui A. Sniečkui. Jis savaip aiškino kruvino incidento aplinkybes: „Daržininkų kaime vietos savisaugos būriui užpuolus mūsų paruošėjų grupę, žuvo Neris.“¹²⁴

Duomenys apie raudonųjų partizanų pasirengimą baudžiamajai akcijai prieš Daržininkus, jos vykdymą ir rezultatus (kaip ir kitų kaimų puolimo atvejais) sovietinių partizanų dokumentuose labai fragmentiški, šabloniški, prieštaringi. Neaiškūs kaimo puolimo tikslai, nežinia, ar siekta sudeginti visą kaimą, ar įvykdyti tik riboto žiaurumo baudžiamąją akciją siekiant pagąsdinti ir sutramdyti kaimo savisaugininkus. Kaip matyti iš sovietinių partizanų šaltinių, Daržininkų kaimas užpultas 1943 m. lapkričio 3-iosios naktį į 4-ąją. Galima spėti, kad kaimo puolimo akcija buvo siejama su artėjančiomis „didžiosios spalio socialistinės revoliucijos“ 26-osiomis metinėmis: jas Rūdninkų girios raudonųjų partizanų vadai, puoselėdami „revoliucines tradicijas“, pagal galimybes siekė paminėti „koviniais žygdarbiais“.

Daržininkuose įvykdytos baudžiamosios akcijos rezultatai sovietų šaltiniuose vertinami nevienodai, prieštaragai. Kai kuriuose teigiama, kad kaimo savisauga buvo sutriuškinta, o kaimas sudegintas ir sunaikintas¹²⁵. Iš to galima spręsti, kad vis dėlto siekta susidoroti su kaimu jį sudeginant ir sunaikinant. Kituose sovietinių partizanų šaltiniuose kalbama tik apie dalinį kaimo sunaikinimą (sudeginimą). Būtent tokie kaimo puolimo rezultatai užfiksuoti ir G. Zimano 1943 m. lapkričio 22 d. šifruotėje A. Sniečkui: „Lapkričio 4 d. Margirio ir „Perkūno“ būrių grupė, vadovaujama Greito, iš dalies sudegino Daržininkų kaimą, kuriame savisaugininkai nušovė Nerį.“¹²⁶ Kaip matyti iš šifruotės datos, G. Zimanas apie Daržininkų užpuolimą nesukubėjo informuoti A. Sniečkų Maskvoje.

124 LYA, f. 1, ap. 1, b. 409, l. 220. Neris (A. Michalkevičius) 1940–1941 m. dirbo milicininku Kaune, prasidėjus karui pasitraukė į Sovietų Sąjungą, 1942 m. mobilizuotas į Raudonosios armijos 16-ąją lietuviškąją šaulių diviziją, 1943 m. pavasarį atsiųstas į Lietuvą partizaninei kovai, priklausė Margirio būriui. Žuvo 1943 m. spalio 18 d. Sovietmečiu buvo sakoma, kad jis žuvo „kovoje su okupantais“, *MLTE*, t. 2, Vilnius, 1968, p. 571.

125 „Perkūno“ būrio ataskaitos, LYA, f. 1, ap. 1, b. 438, l. 211; b. 34, l. 9; f. 15, ap. 1, b. 1, l. 3; f. 16895, ap. 2, b. 196, l. 112; A. Barausko asmens byla, *ten pat*, f. 12, ap. 1, b. 3, l. 6–7; S. Moliakovo asmens byla, *ten pat*, f. 15, ap. 1, b. 30, l. 3.

126 *Ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 409, l. 372. Iššifruotos šifruotės parašėse LPJŠ vadovų A. Sniečkaus, D. Šupikovo, B. Barausko ir P. Baltruškos parašai rodo, kad jie susipažino su turiniu. D. Šupikovas LPJŠ darbuoto-

Neabejotina, kad raudonieji partizanai Daržininkus sudegino tik iš dalies. Deja, sovietų šaltiniuose tikslėsių, konkretesnių duomenų apie kaimui padarytus materialinius nuostolius ar žmonių aukas nėra.

Baudžiamąją akciją vykdžiusiems raudonesiems partizanams iš Margirio ir „Perkūno“ būrių vadovavo A. Barauskas (Greitas); matyt, jam padėjo buvęs Raudonosios armijos politinis darbuotojas, karo belaisvis, „Perkūno“ būrio štabo viršininkas S. Moliakovas. Šie būriai (o ne Rūdninkų girioje besiformuojantys žydų būriai) puolant Daržininkus buvo pagrindinė sovietinių partizanų jėga, jie buvo sudaryti daugiausia iš atvykusių per fronto liniją desantininkų ir sovietinių karo belaisvių. Pasakytina tai, kad tarp Daržininkus puolusių raudonųjų partizanų, matyt, buvo žmonių, turinčių represinių, baudžiamųjų akcijų vykdymo patirties, dalyvavusių sovietinių baltarusių partizanų akcijoje 1943 m. rugpjūtį Naručio miškuose nuginkluojant ir likviduojant lenkų partizanų Kmitico (A. Bužynskio) būrį.

Baudžiamoji akcija prieš Daržininkus (nors kaimo pavadinimas ir neminimas) neabejotinai aprašyta A. Barausko 1944 m. ataskaitoje-atsiminimuose „Savisaugininkų kaimo puolimas“. Tai bene vienintelis nemažos apimties dokumentas apie raudonųjų partizanų kovą su ginkluota kaimų savisauga; gana plačiai ir išsamiai, nors ir beletrizuotai, iškreiptai, tendencingai, su daugybe fantazijos elementų ir išsigalvotų detalių aprašoma sovietinių partizanų baudžiamoji akcija prieš besipriešinantį kaimą. Vieno iš raudonųjų partizanų vadovų, veikusių Pietryčių Lietuvoje, A. Barausko atsiminimai vertingi ir kitu atžvilgiu: sovietmečiu istorinėje propagandinėje literatūroje ir visuomenės sąmonėje įvairiomis priemonėmis buvo formuojami vienpusiški praeities vaizdiniai vien apie „fašistinių okupantų“ Lietuvoje sudegintus kaimus (Pirčiupius ir kt.), jų žmonių aukas ir patirtas kančias. A. Barauskas, siekdamas pasigirti ir iškelti savo vaidmenį sovietiniame ginkluotame pogrindyje Pietryčių Lietuvoje, pats to nenorėdamas praplečia ir papildo šiuos vienpusius vaizdinius vaizdiniais apie raudonųjų partizanų degintus, įvairiai kitaip terorizuotus Pietryčių Lietuvos kaimus, jų savisaugininkų žūtibūtinę kovą. Šie istorijos reiškiniai, deja, buvo tokie pat skaudūs, kaip ir vokiečių okupantų deginti kaimai Lietuvoje.

jui S. Filipavičiui užrašė tokią rezoliuciją: „Reikia išsiaiškinti „Perkūno“ būrio sudėtį“ (matyt, šioje akcijoje dalyvavusių partizanų apdovanojimui). Apie Daržininkų kaimo dalinio sunaikinimą taip pat žr.: LPJŠ 1943 m. lapkričio 30 d. informacinių žinių suvestinė nr. 20, *ten pat*, f. l, ap. l, b. 23, l. 18; b. l, l. 30; f. 15, ap. l, b. l, l. 30–31. Istorikas S. Jegelevičius knygoje *Nemunaitis ir jo parapija* (2-oji knyga, Vilnius, 2002), kurioje daug vietos skirta kaimų savisaugų istorijai, teigia, kad Daržininkai 1943 m. lapkričio 4 d. buvo sudeginti (p. 1017). Taigi painiava iš istorijos šaltinių persikelia ir į istoriografiją. G. Zimanas 1943 m. rugpjūčio 19 d. dar būdamas Naručio miškuose informavo A. Sniečkų, kad „būryje“ yra 31 žmogus, iš jų 13 vietinių, „būrį pavadino Margiriu, jo vadas Greitas (A. Barauskas), komisaras Pletkus“. Rugpjūčio 26 d. jis pranešė apie „lenkų būrio“ nuginklavimą, dalyvavo ir „mūsų“ (t. y. Margirio) būrys; žr. Jurgio (G. Zimano) 1943 m. rugpjūčio 19 d. ir 26 d. šifruotės LPJŠ, LYA, f. l, ap. l, b. 407, l. 290, 340. J. Wolkonowski, *Okręg Wilenski Związku Walki Zbrojnej Armii Krajowej w latach 1939–1945*, Warszawa, 1996, s. 128.

Todėl verta pateikti platesnį A. Barausko ataskaitos-atsiminimų atpasakojimą su autoritarius reikšmingiausiomis detalėmis ir būdingesniais pasakymais, vertinimais ir kt., kurie atskleidžia jo ir kitų sovietinių partizanų požiūrį į kovą su kaimų savisaukomiomis, tos kovos realijas.

A. Barauskas rašo, kad „matant rimtą pavojų iš kaimo N.“ buvo sukviesta visų būrių vadovybė pasitarti, ką daryti „su kaimo gyventojais“. Nutarta kaimą sudeginti, bet pirma parašyti laišką, reikalaujantį sudėti ginklus ir palaidoti žuvusį partizaną „kaip pridera“. Įteikus laišką, kaimo gyventojai partizaną palaidojo kapinėse, o į kitus reikalavimus „nieko nepaisydami“ atsakė: „Ginklų nesudėsime, jūs pas mus ir mūsų apylinkėje nevaikščiokit – šaudysim.“

Gavę „visai aiškų“ atsakymą, raudonieji partizanai pradėjo vykdyti nutarimą sudeginti kaimą. Komisaras I. (G. Zimas?) operacijai vadovauti paskyrė A. Barauską. Kadangi labai trūko šaudmenų (A. Barauskas vartoja įdomų pasakymą: buvęs „labai trumpas ir siauras šaudmenų klausimas“), turėta daug vargo, kol jų „prisikalėdota“. Susitarus su kaimyniniais būriais dėl pagalbos ginklais ir „gyvąja jėga“, laukta numatytos operacijos dienos.

Operacijos dieną partizanai valė ginklus, tikrino šovinius – „rengėsi mūšiu“. Apie 12 val. visi buvo išrikiuoti, A. Barauskas pranešė apie išvykimą vykdyti kovos uždavinį, kuris, matyt, daugeliui partizanų nebuvo aiškus ir konkretus, nes jie klausinėjo: „Kur vyksim, ką triuškinsim?“ A. Barauskas įsakė paruošti „benzinuokas“, paimti degtukų. Partizanai suprato, kad „kažkam bus karšta“.

Partizanai išžygiavo N. kaimo link. Pusiaukelėje sustojus poilsio, visi buvo sušikstyti: vieni – į grupes kaimui pulti, kiti – į pasalas keliuose ir kt. Pradėjus temti, žygiavo toliau. Prie plento paliko pasalą „iš didelio garnizono Ž.“ pusės, kitą pasalą – apsisaugoti nuo „garnizono S“. Mažos pasalos paliktos abiejose upės U. (Šalčios?) pusėse, kad savisaugininkai neužimtų patogios persikelti vietos. Partizanai „kantriai“ žygiavo laukais, stengdamiesi kuo tyliau ir greičiau pasiekti baudžiamajai akcijai pasmerktą kaimą.

Atžygiavę sustojo apie 800 m nuo kaimo. Buvo išstatyta pasala nuo ginkluoto kaimo G. pusės. A. Barauskas paskutinį kartą patikslino uždavinį, įspėjo partizanus veikti tik gavus signalą, be jo nesitraukti, pabėgusius iš mūšio lauko ar palikusius jame sužeistuosius pagrasino sušaudyti „kaip dezertyrus, priešus išdavikus“.

Davus signalą, pasigirdo „pragariška ugnis“: tratėjo kulkosvaidžiai, automatai, šautuvai, granatos. Pasibaigus skirtam šaudyti laikui, dešinysis puolimo sparnas nutilo, o kairysis „pilnu tempu“ tęsė kovą. Kaime vyko smarkus šaudymas: savisaugininkų kulkosvaidis, šautuvai ir keletas automatų veikė „be sustojimo“. Kaime girdėjosi lietuviški balsai: „Vyrai, laikykimės.“ Išėjo iš rikiuotės kai kurie partizanų ginklai.

A. Barauskas toliau rašo: „Rimtas klausimas. Priešas į kaimą neįsileidžia, stipriai atsišaudo... Galvoju, ką daryti toliau. Tik žiūriu – dešiniajame kaimo gale užsideda 3 pastatai. Viduryje kaimo irgi jau prasideda gaisras keliose vietose. Jau reikalas pasitaisė. Savisaugininkai krito į paniką, šiek tiek sumažėjo šaudymas iš jų pusės. O kas svarbiausia, kad nutilo jų kulkosvaidis. Padega vyrai ir kairįjį kaimo galą. Jau kaimas dega „pilnu tempu“.

Kaime girdėjosi triukšmas, aplinkiniai „garnizonai“ pradėjo leisti raketas, šaudyti iš visų pusių. Kaimo gaisras apšvietė lauką taip šviesiai, jog trukdė raudoniesiems partizanams pasitraukti. Dauguma jų neturėjo šovinių. A. Barauskas davė signalą trauktis „atsargiai ir palengva“. „Bet kur tau! Po įsakymo trauktis pasipylė visi kaip avys, o iš degančio kaimo galo vėl pradėjo „svilinti“ į mus iš kulkosvaidžio ir šautuvų.“

Traukdamasis A. Barauskas virš degančio kaimo neva pastebėjo skraidantį vokiečių lėktuvą. Partizanai puolė „kaip žąsys į krūmus“, skubėjo prie brastos. Netoli jos sutratėjo šūviai, partizanai šoko į upę kur papuolė, nepaisydami jos gylio. Traukiantis į bazę pasigesta šešių partizanų. Praėjus pavojui, užsirūkius ir pasikalbėjus, A. Barauskas padarė išvadą, kad uždavinį geriausiai atliko grupė, vadovaujama leitenanto S., kuris su dviem draugais „tik vakar“ buvo sulaikytas bėgantis iš SS mokyklos ir pristatytas į būrį.

Visų partizanų veiduose matėsi pasitenkinimas įvykdyta akcija. Nuo šalto upės vandens ir vėsios rudens nakties partizanai „kaleno dantimis“. Trumpindami kelią į stovyklą, jie pasiklydo miške ir grįžo į bazę tik vidurdienį. Apie rezultatus „kaip visada“ A. Barauskas pranešė komisarui. Dingę partizanai rasti stovykloje¹²⁷.

Taigi Daržininkų kaimo puolimą A. Barauskas aprašė kaip didelį mūšį; iš aprašymo galima daryti išvadą, kad kaimą siekta sudeginti, tačiau jo gynėjai ryžtingai pasipriešino ir jiems pavyko apsiginti nuo raudonųjų baudėjų antpuolio. Nors kaimas ir padegtas, iš A. Barausko pasakojimo (ir kitų sovietinių šaltinių) galutiniai jo užpuolimo rezultatai neaiškūs. Neaišku, kokios raudonųjų partizanų pajėgos dalyvavo baudžiamojoje operacijoje puolant Daržininkus. Atsižvelgiant į tuometinę realią padėtį Rūdinkų girios raudonųjų partizanų būriuose galima spėti, kad joje galėjo dalyvauti apie 50 partizanų.

Įdomu, kad A. Barauskas 1968 m. išleistoje atsiminimų knygoje „Miškų frontuose“ apie Daržininkų ginkluotą užpuolimą ir dalinį kaimo sudeginimą net neužsiminė, rašė apie taikų kaimo nuginklavimą. Nenurodydamas datų, įvairiomis detalėmis bandė sudaryti išpūdį, kad kaimas nuginkluotas netrukus po to, kai G. Zimano partizanai atvyko į Rūdinkų girią, t. y. 1943 m. rudenį (A. Barauskas rašė, kad kaimo

127 A. Barauskas, Savisaugininkų kaimo puolimas, LYA, f. 3377, ap. 53, b. 283, l. 24–29.

piemenukas, jo pasiūstas nunešti ultimatumą Daržininkų savisaugininkams nusi-ginkluoti, „nusirito“ į kaimą per bulvienojus ir daržus, ir kt.)¹²⁸. Iš tikrųjų tai galėjo įvykti ne 1943 m. rudenį, o tik 1944 m. pavasarį.

Šaltinių ir archyvinių duomenų apie tai, kas vyko Daržininkuose 1943 m. lap-kričio 3-iosios naktį (tiksliau, matyt, vėlyvą vakarą), nėra. Tačiau šis skaudus kaimo istorijos įvykis išlikęs Daržininkų kaimo vyresnių žmonių atmintyje. Jono Lankelio teigimu, tą 1943 m. rudens vakarą vienas iš kaimo savisaugininkų užklupo sovietinį partizaną, kuris mėgino degtukais padegti šiaudinį jo kluono stogą. Sukilo ant kojų ir pradėjo šaudyti kaimo savisaugininkai; jie buvo ginkluoti paprastais ir pusiau au-tomatiniais („dešimtšūviais“) šautuvais. Kulkosvaidžio kaimo savisaugininkai tada dar neturėjo. Buvusio kaimo savisaugininko Motiejaus Lankelio teigimu, raudonieji partizanai, šaudydami iš miško, pridengė į kaimą prasiskverbčius padegėjus, pade-gamosiomis kulkomis šaudė ir į trobesių stogus. Apskritai galima manyti, kad kai-mo savisaugininkai gana drąsiai ir sumaniai organizavo gynimą, jų šautuvų ugnis sulaikė raudonuosius partizanus: į kaimą jie neišiveržė. Kaimo padegėjai su degtu-kais ir „benzinuokomis“, matyt, turėjo sprukti. Daržininkai – gatvinio tipo kaimas, jo sodybos išsidėsčiusios kompaktiškai, viena šalia kitos palei vieną gatvę – užsidegė nuo Valkininkų (Naujųjų Naniškių) kaimo pusės. Tą vakarą pūtė stiprus vėjas ir tai padėjo plisti gaisrui. Kai kurie žmonės bandė trukdyti gaisrui plisti šlapiomis pa-klodėmis dangstydami šiaudinius trobesių stogus. Moterys ir vaikai nuo sovietinių baudėjų ir gaisro slėpėsi kaimo kapinaitėse.

Apskritai kaimas apsigynė nuo raudonųjų baudėjų. Vis dėlto per jų sukeltą ir išsiplėtusį gaisrą visiškai arba iš dalies sudegė 20 kaimo sodybų: Broniaus Uždavi-nio kluonas, Jono Toliavaišos visi trobesiai, išskyrus kluoną, Aleksandro Uždavinio, Prano Uždavinio, Košparo (Kasparavičiaus?), Vinco Gudonio, Zosės Uždavinienės, Juozo Uždavinio, Jono Uždavinio, Prano Uždavinio, Stasio Žydėlio, Jono Tarailos, Jono Kazlausko, Jurgio Lankelio, Jokūbo Lankelio, Simportiaus Lankelio, Stasio Kie-ro, Juliaus Kiero, Motiejaus Puzo, Stasio Suprinaičio sodybų trobesiai. Kartu su ki-tais trobesiais sudegė J. Kazlausko išnuomotame name veikusi Daržininkų pradinė mokykla, pas S. Žydėlį gyvenusios mokytojos turtas. Jokūbo Lankelio sodyboje su-degė naujo namo statybai paruošti rąstai, išdegė sodas ir kt.¹²⁹

Nors žmonių aukų ir nebuvo, Daržininkai skaudžiai nukentėjo. Pelenais virto apie trečdalis kaimo sodybų, liko subjaurotas gražaus Dzūkijos kaimo vaizdas (išde-gė kaimo vidurys). Sudegintų sodybų žmonės glaudėsi pas gimines, išvengusius gais-ro kaimynus, gyveno tvartuose, ėjo elgetauti maisto ir drabužių, pašarų gyvuliams.

128 A. Barauskas, *Mišky frontuose*, p. 179.

129 Jono Lankelio, Motiejaus Lankelio, Zosės Uždavinienės autoriui pateikti duomenys.

Tačiau po kaimo užpuolimo ir dalinio sudegimo Daržininkų savaugininkai, nepaisydami raudonųjų partizanų grasinimų, nenusiginklavo ir nenutraukė pasipriešinimo. Atvirkščiai, pasipriešinimo motyvai ir ryžtas sustiprėjo: sudegintų sodybų vyrai ėjo į savaugą (pagalbinę policiją), nes neturėjo pragyvenimo šaltinio. Kaimo savaugininkai dar geriau apsiginklavo, iš vokiečių nusipirko rankinį kulkosvaidį, aplink kaimą kasnakt pradėjo eiti sargybą. Iki pat 1944 m. pavasario raudonieji partizanai nedrįso pasirodyti kaime. Apskritai Daržininkai laikėsi tvirtai ir solidariai, nė vienas kaimo gyventojas neišėjo pas sovietinius partizanus.

1943 m. rudenį (tiksliau kada, neaišku), kaimo sargybai pastebėjus netoli kaimo su prisiplėštu kituose kaimuose turtu važiuojančią raudonųjų partizanų paruošėjų grupę, Daržininkų savaugininkai prie brastos per Šalčią ją užpuolė. Raudonieji partizanai viską palikę pabėgo. Atimtas turtas atgabentas į Daržininkus ir grąžintas jį norėjusiems atgauti Pašalčių bei kitų kaimų žmonėms.

Po Daržininkų užpuolimo ir kitų represijų prieš apsiginklavusius kaimus G. Zimanas 1943 m. lapkričio 25 d. laiške A. Sniečkui kovos rezultatus su ginkluota kaimų savauga vertino optimistiškai. Jis rašė, kad savauga „bent mūsų krašte jau, atrodo, griūva“. Atvykus (1943 m. spalio pradžioje) esą buvo ginkluota „ištisa eilė kaimų“. Išleidus lapelių, „keletą ypač uolių savaugininkų padegimus“ (G. Zimano nuomone, to jie bijojo labiau negu nušovimo), jau „ištisa eilė kaimų nestato sargybų“, o raudonieji partizanai „uoliai“ surenka ginklus. Daržininkai minimi lietuvių policijos pranešimų santraukoje 1943 m. gruodį tarp kitų kaimų, kurie gavo sovietinių partizanų grasinamus laiškus reikalaujant nusiginkluoti ir atiduoti ginklus¹³⁰. Tačiau daržininkiečiai nesudėjo ginklų nei 1943 m. rudenį, nei vėliau, 1943 m. žiemą.

Daržininkus (neįvardydamas kaimo pavadinimo) G. Zimanas minėjo 1944 m. kovo 3 d. laiške A. Sniečkui. Apie raudonųjų partizanų santykius su kaimu jis rašė: su „apdegintu“ iš rudens kaimu vedamos derybos, „dabar jis kiek apsiraminęs, bet dar bruzda, kaimo gyventojai esą partizanams maisto „jau siūlo“, bet mes „reikalaujame ginklų“¹³¹.

Taigi nepalaužę Daržininkų kaimo ginkluotos savaugos jėga, raudonieji partizanai buvo priversti „derėtis“, bauginti ir grasinti. Tarp raudonųjų partizanų archyvinų dokumentų yra išlikusių rašytų laiškų Daržininkų kaimui ir šio kaimo gyventojų (savaugininkų) rašytas atsakymas Rūdninkų girios raudonųjų partizanų vadovybei. Tai unikalūs archyviniai dokumentai; juos, matyt, G. Zimanas nusiuntė į Maskvą A. Sniečkui. Pats G. Zimanas susirašinėjimą su Daržininkais vadino „be galo įdomiu“. Nusiųsti A. Sniečkui į Maskvą dokumentai jam, matyt, buvo svarbūs įrodymai apie „kantrų“ aiškinamąjį darbą su apsiginklavusiais valstiečiais, o prireikus ir pateisin-

130 LYA, f. 3377, ap. 58, b. 266, l. 18.

131 *Ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 31, l. 10; b. 40, l. 34–35.

ti kitokias žiaurias ir negailestingas priemones prieš kaimų savisaugininkus. Įdomu pasakyti, kad susirašinėjimas su Daržininkais vyko ir 1944 m. žiemą, po to, kai sausio 29 d. raudonieji partizanai negailestingai susidorojo su Kaniūkų kaimu Eišiškių apskrityje. Išlikę laišškai iš tikrųjų įdomūs istorijos dokumentai; jie padeda pažinti autentiškas abiejų konfliktavusių pusių, ypač kaimų savisaugininkų, pozicijas ir nuostatas, pasipriešinimo motyvus. Daržininkiečių laiške sovietiniams partizanams stebina tvirta nuostata priešintis, ginti savo interesus nepaisant minėtųjų grėsmingų aplinkybių, tragedijos Kaniūkuose, jos sukulto psichologinio poveikio. Be to, atsiskleidžia daržininkiečių tautinis, patriotinis nusistatymas ir priešinimosi motyvai, visų pirma idealistiniai, o ne materialiniai, susiję su turto gynimu. Tokių motyvų iškėlimas ir raudonuosius partizanus vertė griebtis demagogijos tautine patriotine tematika.

Raudonieji partizanai 1944 m. žiemą Daržininkų kaimo „vyrams ir moterims“, kaimo savisaugininkams rašė:

Daržininkų vyrams ir moterims,

Mes, lietuviai partizanai, jau ne kartą turėjome susirašinėjimą su jumi, turėjome asmeniškų susitikimų, jūs buvote užpuolę lietuvišką grupę, kada Jūsų vyrai nušovė vieną niekuo nekaltą mūsų draugą lietuvių partizaną, ir bendrai jau jūs esate truputį nubausti nuo partizanų rankos.

Bendrai imant, mes esame pažįstami, esame lietuviai, esame kaimynai. Jūs, suprasdami šitą ir matydami vokiečių bejėgiškumą fronte, plėšikavimą kaimuose, leidžiate savo vyrus, sūnus su ginklu rankose stoti į brolių kovą. Jūs žinote, kad per amžius lietuviai su lietuviu nekovojo ir vienas antrą nežudė už vokiečio reikalus, o jūs vyrai, jūsų vaikai žudo lietuvius, muša, kankina savo kaimynus, su kuriais visą laiką gražiai gyvena.

Rašydamas šį laišką, jums įsakau: atimkite ginklus iš savo vyrų, iš savo vaikų, vykite juos iš namų, tegul jie baigia kovą su partizanais.

Mes nenorime žudyti savo kaimynus, savo tautiečius, perspėjame ir įsakome jums paskutinį kartą. O jeigu šio mano įsakymo neįvykdysite, žūsime kartu su jais su visa šeima ir su trobesiais, liks tikrai žiaurus, liūdnas vaizdas jūsų kaime kaip Kaniūkuose.

Tėvai, moterys, gelbėkite save, savo vaikus ir turinčius ginklų rankose, nes netoli bausmės valanda.

Atimkite ginklus, juos atiduokite mums, gyvenkime kaip kaimynai, kaip lietuviai, kaip broliai.

1944 m. vasario 15 d.

Lietuvių partizanų štabas

[P. S.] Jums aišku, ką iškovojo Kaniūkai, dabar niekas kaip šunų nepriima, bijosi, kad partizanai už jų užlaikymą neliktų be pastogės¹³².

Daržininkų savisaugininkams,

Dėl nusiginklavimo su jumi jau buvo tartasi laiškuose. Buvo jums įsakyta mesti sargybauti, ginklus atiduoti mums. Mes žinome, kad jūs po įsakymo palaidojot lavoną vieton, o dėl atidavimo ginklų atsakėte: atidavus ginklus, mus sudegins vokiečiai.

Po to jūs dar daugiau pradėjote klysti, užsidėjote vokiškas uniformas ir rimtai stojote į broližudišką kovą. Dabar jau atėjo laikas baigti susitarimą. Įsakome paskutinį kartą apsispręsti apie savo likimą. Ar atiduoti šautuvus ir būti doru lietuviu, arba su ginklu žūti už Vokietijos reikalus kartu su ja. Skubiai atsakykite, nes nuo to pareina jūsų likimas.

Daugiau perspėjimų nebus. Priešingu atveju pasielgsime kaip su Kaniūkų kaimo savisaugininkais¹³³.

Viename iš laiškų Rūdninkų girioje įsikūrusiems partizanams daržininkiečiai atsakė:

Draugams Partizanams,

Mes, Daržininkų gyventojai, atsakome į jūsų laišką, rašytą šių metų vasario 10 dieną.

Draugai Partizanai, pasakykite, ar Jūs esate tikrieji Lietuvos partizanai, ar Maskvos agentai?

Kaip amžiais istorija rodo, niekuomet lietuvis iš lietuviu nereikalavo ginklo, o jūs?

Jūs sakote, kad mes gailime jums duonos kąsnio; pasakykite atvirai, kada jūs pas mus gražiuoju reikalavote, ar jūs negalėjote pasiųst pas mus savo delegatų bendrais reikalais? Kaip, pavyzdžiui, jūs ar gal ne jūs atėjote pas mus 1943 m. spalio 17 d. kartu su desantininkais, kuriuos mūsų gyventojai nuvežė į Barčių mišką, kodėl jie elgiasi su vietos gyventojais padoriai ir nieko griežtu iš žmonių neėmė?

O likusiųjų grupė pradėjo viską be pasigailėjimo plėšti visai banditiškai.

Tad, lietuviai partizanai, nepykite ir kartu neapgailėstaukite, kad jūsų bendradarbiai žūsta nuo lietuvių per įvairius nesusipratimus. Kiek mes, daržininkiečiai, arba ir kiti kaimai, kurie šiandien stovi su ginklu rankose, nėra nusistatę kariaut prieš grynai lietuvius partizanus, nes gerai žinome, kad dabartiniiais laikais nedera lietuviui lietuvių skriaust arba žudyti, nesame mes šimto milijonų tauta, mes buvome ir dabar esame visokių tironų pavergtieji, tad, jeigu rūpi mums atsipalaidavimas nuo pavergėjų ir bendras lietuvių broliškumas, tai, be abejo, neturi rūpėti savo brolių lietuvių bei iš dalies dar ir giminaičių žudymas ir deginimas. Mes gerai žinome, kaip elgiasi lenkų baltieji partizanai su savo tautiečiais: kaimų nedegina ir žmonių nežudo, be to, dar susitikę ir su lietuviais policininkais irgi nežudo.

133 Ten pat, l. 42.

Draugai partizanai, jeigu esate išalkę Daržininkų nekaltų vaikų ir moterų lietuviško kraujo, bandykite savo užsibrėžtąjį tikslą. Draugai partizanai, atminkite, kad lietuviai aimanuot ir verkt nemoka.

*Daržininkai, 1944 m. vasario 19 d.*¹³⁴

Šiandien sunku atsakyti į klausimą, kokios aplinkybės lėmė, kad Daržininkų kaimui, nepaisant jo savisaugos ginkluotų susidūrimų su raudonaisiais partizanais ir jiems padarytų „skriaudų“, pavyko išvengti visiško sunaikinimo, kaimas išliko dar žiauriau nenubaustas (visiškai nesudegintas). Matyt, įtakos turėjo sėkmingas Daržininkų kaimo apsigynimas nuo sovietinių partizanų antpuolio 1943 m. lapkričio pradžioje, santykinai stipri kaimo savisauga (kaip minėta, ją galėjo sudaryti iš viso 40–50 ginkluotų vyrų), tvirta viso kaimo žmonių pozicija kilus ginkluotam konfliktui su raudonaisiais partizanais, jėgos derinimas su protinga ir lanksčia „diplomatijs“. Įtakos galėjo turėti ir patogi geografinė kaimo padėtis: Daržininkai įsikūrę 5 km į pietryčius nuo Valkininkų. Valkininkuose ir dar arčiau, šalia Daržininkų – Naujųjų Naniškių kaime buvo nedidelės vokiečių karinės įgulos (bet jos turėjo savo uždavinius ir nesikišo į kaimo ginkluotą konfliktą su sovietiniais partizanais).

Raudonieji partizanai žiauriai ir negailestingai 1944 m. sausio 29 d. susidorojo ne tik su Kaniūkais: per 1944 m. Velykas (balandžio 12 d.) liepsnose paskendo Onušio valsčiaus Bakaloriškių kaimas. O Daržininkai išliko. Sovietiniai partizanai kaimą nuginklavo tik 1944 m. gegužės 29 d. vykdydami Pietryčių Lietuvoje daugelio savisaugininkų kaimų nuginklavimo akciją. Nuginkluojant kaimą dalyvavo būrio „Mirtis okupantams“ 18 partizanų, „Mirtis fašizmui“, A. Mickevičiaus būriai, A. Barausko teigimu, ir Margirio būrys. Iš kaimo savisaugininkų atimtas 21 šautuvas. A. Barauskas 1944 m. ataskaitoje stengėsi pavaizduoti kaimo nuginklavimą kaip įspūdingą karinę partizanų operaciją: jis rašė apie Daržininkų savisaugos „įgulos“ 60 žmonių išvaikymą, didelius jai padarytus nuostolius; partizanų ataskaitose Daržininkų nuginklavimas vaizdžiai vadinamas „buržuazinių nacionalistų gaujos visišku sutriuškinimu“¹³⁵. Dar įspūdingesnis raudonųjų partizanų jėgos demonstravimo ir kaimo nuginklavimo vaizdas pateiktas A. Barausko atsiminimų knygoje: į apsuptą kaimą buvo nukreipti 2 minosvaidžiai, sunkusis ir keletas lengvųjų kulkosvaidžių, netgi pora prieštankinių šautuvų(!), kaimui pateiktas ulti-

134 *Ten pat*, l. 43.

135 Būrio „Mirtis okupantams“ 1944 m. ataskaita, *ten pat*, f. 32, ap. 1, b. 1, l. 18; M. Lukjanovo asmens byla, *ten pat*, b. 82, l. 2; būrio „Mirtis fašizmui“ 1944 m. ataskaita, *ten pat*, f. 16, ap. 1, b. 1, l. 12; buvusio Margirio būrio vado A. Barausko 1944 m. rugsėjo 30 d. ataskaita, *ten pat*, f. 12, ap. 1, b. 1, l. 2; A. Barauskas, J. Olekas, V. Pletkus, *Margirio būrio veikla 1943–1944 m: ataskaita-atsiminimai*, 1968 m., *ten pat*, ap. 3, b. 1, l. 13.

matumas nusiginkluoti per 10 minučių, jį nuginkluojant paimtas 31 šautuvas¹³⁶. A. Barauskas (ir kiti Rūdninkų girios raudonieji partizanai), aprašydamas ilgai jiems nepaklususio ir labai įgrisusio dzūkų kaimo nuginklavimą, ypač sutirština spalvas, nors objektyviai ir atspindi raudonųjų partizanų išaugusių jėgų persvarą prieš Daržininkų bei kitų kaimų savisaugininkus vokiečių okupacijos pabaigoje. Beje, kai kuriuose sovietinių partizanų šaltiniuose apie santykius su Daržininkais ir kaimo nuginklavimą nepabrėžiamas karinės jėgos demonstravimas, kalbama apie politinį masinį darbą ir „politinius susitarimus“¹³⁷.

Iš tikrųjų nuginkluojant Daržininkus įvykiai klostėsi daug paprasčiau, negu juos vaizdavo A. Barauskas. 1944 m. pavasarį (matyt, gegužės mėnesį) raudonųjų partizanų vadovybė išsikvietė į mišką kaimo atstovus „pasitarti“. Svarbiausias klausimas, be abejo, buvo nusiginklavimas, bet kalbėta ir kitais klausimais. Matyt, tada raudonieji partizanai „nekaltai“ nukentėjusiems kaimo žmonėms žadėjo sovietų valdžios paramą atstatant sudegintas sodybas (šie pažadai po karo nebuvo vykdomi). Kaimo atstovai, įsitikinę, kad Rūdninkų girioje daug „rusų desantininkų“, sutiko nusiginkluoti ir atiduoti ginklus. Gegužės 29 d. (šeštadienį) į kaimą atėjo ginkluoti raudonieji partizanai; kaimo vyrai sunėšė ir sumetė ginklus (šautuvus) nurodytoje vietoje. Atiduoti, be abejo, ne visi ginklai. Nemažai Daržininkų savisaugininkų nuginklavimo išvakarėse pasitraukė į Valkininkus ir kitur. Temstant apie 50 raudonųjų partizanų būrys (jame buvo matyti ir moterų) iškilmingai ir demonstratyviai peržygiavo per pagaliau nuginkluotą ir nugalėtą Daržininkų kaimą.

Deja, nusiginklavusio kaimo žmonių vargai nesibaigė. Ankstų kitos dienos (sekmadienio) rytą Daržininkuose pasirodė lenkų (Armijos krajojvos) partizanai. Lenkai kaimo vyrus gaudė, mušė ir reikalavo ginklų. Lenkai plėšė ir žmonių turtą – vertingesnius daiktus, geresnius drabužius, maisto atsargas, viską „kaip šluota šlavė“, tyčiojosi iš žmonių¹³⁸. Užpuolikai iš kaimo pasitraukė gresiant raudonųjų partizanų pavojui, mat pastarieji kaip sovietų valdžios atstovai jautėsi padėties šeimininkais. Tačiau tikroji sovietų valdžia Daržininkuose įsitvirtino dar greitai.

Dargužių kaimo nuginklavimas. Konfliktuodami su Pietryčių Lietuvos kaimais, apsiginklavusiais 1943 m. rudenį, raudonieji partizanai ypač stengėsi nuginkluoti Dargužių kaimo savisaugą. Administraciniu teritoriniu atžvilgiu Dargužiai (kaip ir Daržininkai) vokiečių okupacijos metais (nuo 1942 m. gegužės 1 d.) pri-

136 A. Barauskas, *Miškų frontuose*, p. 177–180; A. Barauskas, *Apie skriaudą ir paraką*, Vilnius, 1986, p. 163–165.

137 Būrio „Mirtis fašizmui“ kovos veikslių dienoraštis, LYA, f. 16, ap. 1, b. 1, l. 5.

138 Motiejaus Lankelio, Jono Lankelio liudijimai autoriui.

klausė naujai sudarytos Eišiškių apskrities Valkininkų valsčiui¹³⁹. Šiame valsčiuje Dargužiai buvo didžiausias lietuviškas kaimas, jo žmonės turėjo senas ginkluoto ir dvasinio (kultūrinio) pasipriešinimo svetimųjų priespaudai tradicijas. 1919 m. lenkams okupavus Vilniaus kraštą, Valkininkų apylinkėse telkėsi ir aktyviai veikė lietuvių partizanai. Dargužiuose partizanavo daugiau kaip 30 vyrų, vėliau daug kaimo žmonių lenkų valdžia persekiojo, kalino ir kitaip represavo¹⁴⁰.

Dargužių kaimo ginkluota savisauga vokiečių okupacijos metais egzistavo neilgai; tuo jos istorija skyrėsi nuo Daržininkų ir daugelio kitų lietuviškų kaimų savisaugos istorijos. Kita vertus, raudonųjų partizanų ir Dargužių savisaugininkų santykiai 1943 m. rudenį buvo labai konfliktiški ir dramatiški.

Vokiečių okupacinei valdžiai 1943 m. rudenį Lietuvoje leidus kurtis ginkluotai vietinei savisaugai, Dargužiai neabejotinai buvo tarp pirmųjų Pietryčių Lietuvos kaimų, bandžusių ginkluotis ir priešintis sovietiniams partizanams. Nors ir stengtasi nutylėti sovietų valdžiai politiškai nepalankius istorijos reiškinius, Dargužių savisaugos susikūrimas buvo minimas ir sovietų istoriografijoje. Antai dokumentinės apybraižos „Pirčiupiai“ autorius S. Sinkevičius Dargužius priskyrė prie kaimų, kuriuose okupantams iš „vietinių nacionalistų bei buožinių elementų“ pavyko „sulipdyti“ savisaugininkų būrius¹⁴¹. Apie Dargužiuose susikūrusią savisaugą yra duomenų ir Lietuvos sovietinio ginkluoto pagrindžio dokumentuose. Vadinamasis LKP(b) Trakų apskrities pagrindinis komitetas – Petras (Michailas Afoninas), Genys (Fiodoras Pušakovas), Žvirblis (Teofilis Mončiunskas) – 1943 m. spalio 16 d. posėdyje svarstė rūsčiai suformuluotą „klausimą“ – „Dėl kovos priemonių su ginkluotomis gaujomis, apginkluotomis vokiečių fašistinės valdžios kovai su partizaniniu judėjimu“. Nors apie kovą su ginkluota kaimų savisauga kalbėta bendru, regioniniu mastu (tai rodo, kad kaimų savisauga kūrėsi masiškai), nutarimo dalyje numatytos konkrečios, bekompromisės, negailestingos kovos priemonės tik prieš Dargužių kaimą. Be abejo, tai reiškė, kad kaimas buvo pradėjęs ginkluotis, spalio viduryje jame jau veikė ginkluotos savisaugos branduolys. Sovietinio ginkluoto pagrindžio vadovų (politiniu požiūriu – sovietų valdžios atstovų) nutarime kaimui griežtai ir kategoriškai, ultimatyviai siūloma per penkias dienas nusiginkluoti ir atiduoti ginklus, nepaklusus grasinama susidoroti su kaimo „ginkluota išdavikų saujele“ (t. y. ginkluotais savisaugininkais), juos sušaudyti, o kaimą sudeginti.

139 Vilniaus apygardos komisarinio tarėjo K. Kalendros 1942 m. gegužės 2 d. raštas Vilniaus ir Trakų apskričių viršininkams, LCVA, f. R-500, ap. 1, b. 2, l. 384. Raudonieji partizanai nepripažino okupantų vokiečių įvykdytų administracinių pertvarkų ir Valkininkų valsčių priskyrė Trakų apskričiai.

140 St. Jankūno atsiminimai, 1961 m. (rankraštis), LYA, f. 17637, ap. 1, b. 301, l. 51–53.

141 S. Sinkevičius, *Pirčiupiai: dokumentinė apybraiža*, Vilnius, 1977, p. 20.

Tame pat posėdyje priimtas dar vienas, toks pat bekompromisis sovietų pagrindžio vadovų nutarimas „Dėl darbo demoralizuojant (Trakų) apskrityje dislokuotas priešų įgulas“. Jame T. Mončiunskas įpareigotas parengti ir įgyvendinti „konkrečių priemonių planą“: nustatyti policijos ir „ukrainiečių“ (taip buvo vadinamos iš sovietinių karo belaisvių sudarytos policinės ir karinės formuotės, kurios tarnavo vokiečiams) dislokavimosi vietas, rašyti ir siųsti jiems demoralizuojamus laiškus ir atsišaukimus, nustatyti susitikimų vietas pokalbiams, organizuoti pasalas, susidoroti su atskiromis atkakliai raudoniesiems partizanams besipriešinančių asmenų šeimomis¹⁴².

Apskritai šie nutarimai rodė, kad sovietinis ginkluotasis pagrindis plečia veiklą, jie žymėjo naują organizuotos, aktyvios ir agresyvios kovos etapą Pietryčių Lietuvoje. Suformuluoti kovos su pradėjusiais ginkluotais vietos gyventojais – kaimų ūkininkais (valstiečiais) uždaviniai buvo viena svarbiausių šio etapo veiklos sričių; kariniu ir propagandiniu atžvilgiu ji, deja, iš esmės niekuo nesiskyrė nuo kovos su policija, dislokuotomis „ukrainiečių įgulomis“; čia sunku įžvelgti kovos su kaimų savisaugininkais specifiką.

Konkrečių archyvinų duomenų apie Dargužiuose susikūrusią savisaugą, jos organizaciją, veiklą, narius, deja, nėra. Iš įvairių fragmentiškų faktų ir detalių galima spręsti, kad ją organizavo Valkininkų policijos nuovados policininkas Stasys(?) Kavaliauskas, kaimo ginkluotos savisaugos kūrimo šalininkai ar nariai buvo Aleksandras Griežė, Motiejus Spokas, Aleksandras Macelis, Juozas Pečiukonis, Stasys ir Motiejus Babravičiai bei kiti kaimo gyventojai.

Iš visų 1943 m. rudenį besiginklavusių kaimų Dargužiai ir jo ginkluotos savisaugos branduolys, matyt, anksčiausiai patyrė ir turėjo atlaikyti agresyvų, demoralizuojamą propagandinį raudonųjų partizanų spaudimą. LKP(b) Trakų apskrities pagrindinis komitetas jau 1943 m. spalio 27 d. svarstė ir patvirtino Rūdninkų girioje Dargužių kaimui parašytą laišką. Tokių laiškų, matyt, buvo keletas. Vieną iš jų, raudonųjų partizanų paštu pasiekusį Maskvą, vėliau, 1944 m., Lietuvos partizaninio judėjimo štabo (LPJŠ) viršininkas Antanas Sniečkus gyrė „kaip labai pavykusį, konkretų, turėjusį turėti didelį pasisekimą“¹⁴³.

Galima teigti, kad sovietinis ginkluotasis pagrindis būtent nuo Dargužių pradėjo propagandinės ir ginkluotos kovos akciją prieš apsiginklavusių kaimų savisaugininkus visoje Pietryčių Lietuvoje. Tai atsitiko todėl, kad, kaip minėta, Dargužiai buvo didžiausias kaimas Valkininkų valsčiuje, ir ta aplinkybė, kad jo žmonės įsitrau-

142 Lietuvos KP(b) Trakų apskrities pagrindinio komiteto 1943 m. spalio 16 d. posėdžio protokolas nr. 4, LYA, f. 51, ap. 51, b. 7a, l. 4.

143 *Ten pat*, l. 4; LPJŠ viršininko A. Sniečkaus 1944 m. laiškas „Visiems“ (sovietinio pagrindžio Lietuvoje vadovams) nr. 96, *ten pat*, f. 16895, ap. 2, b. 191, l. 35.

kė į kovą su raudonaisiais partizanais, kėlė nerimą ir tapo nemaža politine bei karine problema. Kaimas įsikūręs prie strategiškai svarbaus Vilniaus–Eišiškių plento. Jau 1943 m. rudenį netoli kaimo, Rūdninkų girioje, buvo įkurta pirmoji sovietinių partizanų bazė, vėliau 4 km į šiaurę nuo Dargužių veikė partizanų aerodromas¹⁴⁴, kuriame priiminėjo „krovinius“ iš sovietų užnugario. Taigi Dargužių kaimo apsiginklavimas ir įsitraukimas į antipartizaninę kovą raudoniesiems partizanams buvo pavojingas įvairiais atžvilgiais, būtų kėlęs jiems tikrą ar tariamą grėsmę. Todėl jie ir stengėsi kaimą žūtbūt nuginkluoti.

Kaimo nuginklavimo akciją skatino ir jos sėkmę lengvino tai, kad sovietų po grindis Dargužiuose turėjo agentūrą, išlikusią nuo sovietų valdžios 1940–1941 m. laikų. Raudonieji partizanai iš savo agentūros ir prijaučiančių žmonių, matyt, neblogai žinojo padėtį ir nuotaikas kaime. Viename raudonųjų partizanų šaltinyje buvo teigiama, kad apsiginklavusi tik „nedidelė antitarybiškai nusiteikusi kaimo dalis“, kuri ne „kartą bandė panaudoti ginklą, veikdama prieš lietuvių raudonuosius partizanus“¹⁴⁵. Apskritai galima manyti, kad didelio Dargužių kaimo gyventojai nebuvo vieningi dėl ginkluotos savisaugos kūrimo ir priešinosi raudoniesiems partizanams, ir tai galėjo paskatinti imtis kaimo nuginklavimo akcijos, sėkmingus jos rezultatus panaudoti propagandinėje kovoje su kitų kaimų savisaugininkais.

Neabejotina, kad abiem konfliktuojančioms pusėms, tiek raudoniesiems partizanams, tiek Dargužių kaimo gyventojams, darė poveikį Daržininkų įvykiai. (Šio kaimo savisaugininkams nušovus partizaną desantininką, raudonieji partizanai 1943 m. lapkričio 4 d. naktį Daržininkus užpuolė ir iš dalies sudegino.) Raudoniesiems partizanams tai buvo ne visai nusisekusi baudžiamoji keršto akcija, Dargužių kaimo gyventojams – akivaizdus didelio pavojaus, grėsmės ir bausmės už mėginimus priešintis pavyzdys.

Gali būti, kad tik dėl minėtojo kruvino incidento Daržininkų kaime Dargužiai kurį laiką palikti ramybėje; sovietiniai partizanai pirma siekė nubausti Daržininkus.

Kaip rodo archyviniai sovietų šaltiniai, raudonieji partizanai visą 1943 m. lapkritį dargužiečiams rašė grasinamus laiškus ir „derėjosi“. Viename iš tokių laiškų rašoma: „Mus pasiekė žinia, kad jūs, dargužiečiai, perskaitę jums siųstą mūsų laišką, supratote jūsų padarytą klaidą ir teisingai įvertinote padėtį. Vokiečių provokacija sukiršinti lietuvių prieš lietuvių, pakelti ginklą prieš savo brolius ir sukelti jus į broliu-dišką, neturinčią prasmės ir tikslo kovą jūsų tarpe nerado atgarsio, nepaisant kelių Tėvynės išdavikų, kurie jūsų kaime randasi. Mums jie yra gerai žinomi.“¹⁴⁶ Vėliau

144 A. Sniečkaus 1944 m. kovo 26 d. šifruotė Petruui (M. Afoninui), *ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 401, l. 282.

145 (Trakų apskrities) būrių vadovybės 1943 m. gruodžio 3 d. įsakymas nr. 13 būriams „Už tėvynę“, „Išlaisvintojas“, „Laisvoji Lietuva“, *ten pat*, f. 51, ap. 51, b. 3, l. 24.

146 J. Mušinskienė, Netiesa apie Pirčiupį, *Gimtas kraštas*, 1990, spal. 4–10.

rašytose sovietinių partizanų ataskaitose apie Dargužių kaimo nuginklavimą su pasitenkinimu buvo pabrėžiama, koks svarbus propagandinis darbas atliktas. Net ir po sovietinio „išvadavimo“ rašytose ataskaitose apie LKP(b) Trakų apskrities pagrindinio komiteto veiklą buvo giriamasi, esą jo vadovaujamos partinės organizacijos sėkmingai dirbo su valstiečiais, agitavo juos nusiginkluoti, atiduoti ginklus. Dargužių kaimo nuginklavimas esą buvo tokio sėkmingo aiškinamojo ir agitacinio darbo rezultatas.

Be abejo, dėl raudonųjų partizanų grasinimų ir ultimatyvių reikalavimų nusiginkluoti, taip pat tragiškų įvykių kaimyniniuose Daržininkuose Dargužių gyventojai nebuvo vieningi. Kaip jau minėta, kaime darbavosi raudonųjų partizanų agentūra, ne visi kaimiečiai ryžosi atvirai, ginklu priešintis raudoniesiems partizanams. Iš sovietų šaltinių matyti, kad vienas kaimo nusiginklavimo ir nesipriešinimo iniciatorių bei vykdytojų buvo Motiejus Kazlauskas. 1940–1941 m. jis dirbo Valkininkų girininkijos eiguliu, vokiečių okupacijos metais palaikė ryšius su raudonaisiais partizanais. M. Kazlauskas pirmasis iš kaimo gyventojų atsisakė eiti „sargybauti“, padėjo sovietiniams partizanams ieškoti kaime ginklų, pats jiems pristatė 9 šautuvus, gąsdino žmones kaimo sudeginimo grėsme. M. Kazlauskui aktyviai padėjo buvęs 1940–1941 m. sovietų valdžios aktyvistas Dargužiuose Aleksandras Jankaitis¹⁴⁷, Stasys Šukaitis, kai kurie kiti kaimo gyventojai.

Vis dėlto Dargužiuose netrūko žmonių, linkusių ginklu priešintis raudoniesiems partizanams. Viename raudonųjų partizanų 1943 m. lapkričio mėn. rašytame laiške Dargužiams kaip „Tėvynės išdavikai“ įvardyti A. Griežė, M. Spokas ir kiti minėtieji dargužiečiai¹⁴⁸. Raudonųjų partizanų agitacinių priemonių ir grasinimų nepakako, jiems ir jų agentūrai nepavyko įtikinti Dargužių savisaugininkus nusiginkluoti, geranoriškai, „taikiu būdu“ sudėti ginklus. Nutarta Dargužiuose vykdyti ginkluotą kaimo nuginklavimo akciją.

Tokią akciją raudonieji partizanai įvykdė 1943 m. lapkričio 30 d. naktį. Deja, kaip ir kitų panašių akcijų prieš apsiginklavusius Pietryčių Lietuvos kaimus, jos istoriją atkurti sunku. Dargužių nuginklavimas išlikusiuose šaltiniuose aprašomas menkai ir miglotai, juose nemažai neaiškumų, nutylėjimų, prieštaringų detalių.

Tik praėjus beveik mėnesiui po Dargužių nuginklavimo akcijos, 1943 m. gruodžio 28 d., M. Afoninas radiograma apie ją informavo LPJŠ viršininką A. Sniečkų. Jos turinys labai neinformatyvus ir nekonkretus, nekalbama apie ginkluotus raudonųjų partizanų veiksmus kaime: „Lapkričio mėnesį susirašinėjome ir vedėme derybas su Dargužių kaimo apsiginklavusia gyventojų dalimi. Žmones palenkėme į savo

147 M. Kazlauskas asmens byla, LYA, f. 47, ap. 2, b. 48, l. 2–3, 8.

148 J. Mušinskienė, Netiesa apie Pirčiupį.

pusę, ginklai atiduoti partizanams. Vokiečiai dabar vadina kaimą partizaniniu ir grasina jį sudeginti.¹⁴⁹

Matyt, Dargužių nuginklavimo akcijai vadovavo A. Barauskas. Asmens byloje pristatant jį apdovanoti „Raudonosios vėliavos“ ordinu, tarp kitų ryškiausių jo partizaninių nuopelnų pabrėžiama ir tai, kad jis sėkmingai vadovavo nuginkluojant „dideles“ Daržininkų ir Dargužių savišaugininkų „įgulas“¹⁵⁰.

Ginkluotą akciją Dargužiuose vykdė jungtinis rinktinis būrys, sudarytas iš būrių „Už tėvynę“, „Išlaisvintojas“, „Laisvoji Lietuva“ partizanų; ji įvykdyta 1943 m. lapkričio 29 d. naktį į 30 d. ir truko nuo 24 val. iki 2 val. (Maskvos laiku). Raudonieji partizanai veikė mažomis „kovinėmis grupėmis“. Vien „Už tėvynę“ būrys, atlikęs iki Dargužių 32 km žygį, buvo suskirstytas į 10 grupių, joms vadovavo Sergejus Sergejevas, buvęs Raudonosios armijos kapitonas, sovietinis karo belaisvis. Nuginkluojant kaimą paimta 12 šautuvų, 2 pistoletai, 3 granatos, apie 300 šovinių¹⁵¹.

Sovietiniai partizanai, nuginkluodami „fašistiškai nusiteikusių kaimo dalį“, esą sulaukė Dargužių kaimo gyventojų „didelio pritarimo ir paramos“; partizanai įrodė, kad jie geba vykdyti organizuotus „karinius kovos veiksmus“. Po akcijos būrių vadovybė visoms grupėms pareiškė padėką už „drąsų, greitą, ryžtingą ir organizuotą veikimą“.

Galima manyti, kad tokių veiksmų ir kovinių savybių nepademonstruota puolant Daržininkus, todėl apie juos raudonųjų partizanų vadai pabrėžtinai kalbėjo Dargužių nuginklavimo akcijoje.

Sovietinių partizanų šaltiniuose bene pirmąkart minimi akcijoje dalyvavę partizanai žydai. Vienai iš grupių vadovavo „Laisvosios Lietuvos“ būrio partizanas Dovydas Levinas. Iš visų partizanų vadų jis buvo išskirtas kaip nesugebėjęs organizuoti partizanų, neryžtingas, bailus. Raudonųjų partizanų vadovybė jam už tai pareiškė „griežtą papeikimą“ ir pagrasino: jeigu jis taip elgsis ateityje, tai bus pašalintas iš pareigų ir nubaustas dar griežtesne partizanine bausme¹⁵².

Nors detalių ir netrūksta, iš sovietinių partizanų šaltinių ir po karo rašytų atsiminimų sunku spręsti, kaip ir kokiomis aplinkybėmis vyko Dargužių kaimo nuginklavimo akcija. Galima teigti, kad prieš pagrindinę kaimo nuginklavimo akcijos dalį, kurioje dalyvavo trys minėtieji būriai, buvo užpultas ir sunaikintas kaimo savišaugininkų branduolys, raudonųjų partizanų žargonu kalbant – „ginkluota išdavikų

149 LYA, f. 1, ap. 1, b. 409, l. 560.

150 *Ten pat*, f. 12, ap. 3, b. 3, l. 9.

151 Raudonųjų partizanų vadų Genio (F. Pušakovo), Žvirblio (T. Mončiunsko), Sergejaus (S. Sergejevo) 1943 m. gruodžio 3 d. įsakymas nr. 13 būriams „Už tėvynę“, „Išlaisvintojas“, „Laisvoji Lietuva“, *ten pat*, f. 51, ap. 51, b. 3, l. 24–25; būrio „Už tėvynę“ įvykdytos kovinės užduotys, *ten pat*, f. 47, ap. 1, b. 1, l. 6.

152 Būrių vadovybės 1943 m. gruodžio 3 d. įsakymas nr. 13, *ten pat*, f. 51, ap. 51, b. 3, l. 24–25.

saujelė“ ar „banditų grupelė“. T. Mončiunskas atsiminimuose išskyrė savo bendražygio, raudonojo partizano Jono Banelio vaidmenį: jis sėkmingai įvykdęs kažkokį paslaptinę „ypatingą uždavinį“, apie kurį nežinoję kiti operacijoje dalyvavę partizanai. Jį vykdant buvo paimtas ir nelaisvę policininkas Kavaliauskas, pristatytas į bazę ir vėliau partizanų „karo tribunolo“ „už Tėvynės išdavimą“ nuteistas mirties bausme ir sušaudytas¹⁵³. Panevėžietis Starkus (J. Banelis) 1942 m. buvo desantu atsiųstas į Lietuvą. Veikdamas Rūdninkų girioje M. Afonino grupėje jis vykdė Raudonosios armijos generalinio štabo specialiąsias užduotis. Turbūt todėl T. Mončiunskas ir M. Afoninas apie J. Banelį atsiliepė labai pagarbiai. 1958 m. M. Afoninas A. Sniečkui netgi rekomendavo suteikti J. Baneliui SSRS didvyrio vardą (po mirties)¹⁵⁴. Vis dėlto J. Banelis veikė ne vienas, jis vadovavo „smogiamajai“ raudonųjų kovotojų grupei (joje buvo ir „Margirio“, vėliau A. Mickevičiaus būrio partizanas, pirčiupietis Antanas Uždavinys ir kiti). Dargužiuose jie įsiveržė į namą, nuginklavo ne tik policininką Kavaliauską, bet ir grupę „banditų“, t. y. savisaugininkų, paėmė juos ir nelaisvę ir išsivedė į mišką¹⁵⁵. Po žiaurių kankinimų ir tardymų Kavaliauskas buvo sušaudytas, kiti Dargužių savisaugininkai palikti gyvi.

Raudonųjų partizanų veiksmai nuginkluojant Dargužius nėra visai aiškūs. Su kuo kaime kovojo kitos jų grupelės, demonstruodamos vienokias ar kitokias kovines savybes? Nėra duomenų, kad kaime joms kas nors būtų pasipriešinęs ginklu, neaišku, kodėl ir kaip dalis dargužiečių „pritarė“ partizanų veiksams, juos „parėmė“ ir kt.

Tolesnės kaimo nuginklavimo operacijos aplinkybės aiškėja iš buvusio raudonojo partizano, Dargužių nuginklavimo dalyvio Juliaus Sapatkos tik 1989 m. spaudoje paminėto fakto: Dargužių kaimas nuginkluotas paėmus „įkaitais“ gyventojų karves¹⁵⁶ (ši faktą patvirtina ir senieji Dargužių gyventojai). Raudonieji partizanai surinko ir nusivarė dar besiganiusius pievose gyvulius, iš viso daugiau kaip 30 karvių. Matyt, tai galutinai ir palaužė daugelio kaimiečių ryžtą priešintis. Žmonės buvo priversti eiti prašyti grąžinti pagrobtus gyvulius. Dargužiams ultimatyviai kelta gyvulių ir kito turto sugrąžinimo sąlyga – nusiginklavimas, ginklų atidavimas, nesipriešinimas. Matyt, kai kurie kaimo gyventojai, siekdami atgauti gyvulius ir bijodami dar žiauresnių represijų, tik todėl ir

153 T. Mončiunskas, *Rūdninkų girios partizanai*, Vilnius, 1959, p. 223–224.

154 M. Afonino 1958 m. balandžio 12 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 16895, ap. 2, b. 170, l. 94. J. Banelis po karo buvo Trakų apskrities vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotojas, žuvo 1945 m. pradžioje kovodamas su Lietuvos partizanais.

155 LKP(b) Trakų apskrities komiteto sekretoriaus M. Afonino 1945 m. vasario 8 d. pranešimas LKP(b) CK apie (Trakų) apskrities komiteto darbą vokiečių okupacijos metais ir partinės organizacijos eilinius uždavinius likviduojant vokiečių okupacijos padarinius apskrityje, *ten pat*, f. 1771, ap. 7, b. 83, l. 49; sovietinio partizano A. Uždavinio asmens byla, *ten pat*, f. 8, ap. 1, b. 94, l. 2.

156 J. K. Burdulis, *Žmogžudžiai greta mūsų, Atgimimas*, 1989, bal. 28.

„stoją partizanų pusėn“, reikalavo kaimo savisaugininkų nesipriešinti ir paklusti raudonųjų partizanų valiai. Vis dėlto raudonieji partizanai kaimui sugrąžino ne visus gyvulius¹⁵⁷.

Taigi raudonųjų partizanų dokumentuose minimi „kovos veiksmai“, išskyrus J. Banelio grupės veiksmus, matyt, buvo tik suskirstytų į mažas grupes kovotojų veiksmai grobiant gyvulius, gal ir kitą gyventojų turtą.

Galima daryti išvadą, kad Dargužiai nuginkluoti ne ginkluotais veiksmais, juos užpuolus kaip Daržininkus, o panaudojus klastą, tam tikrą sovietiniams partizanams nebūdingą veikslių lankstumą, apskritai visą priemonių kompleksą: šantažą, grasinimus sudeginti, per savo agentūrą vykdytą demoralizuojamą agitaciją „iš vidaus“. Dargužių žmonės nebuvo pakankamai vieningi ir ryžtingi, todėl raudoniesiems partizanams pavyko suskaidyti ir supriešinti kaimo bendruomenę.

Puolant Daržininkus ir Dargužius, raudonųjų partizanų taktika šiek tiek skyrėsi: Daržininkus siekta ne tik nuginkluoti, bet ir nubauti už kaime nukautą partizaną, o Dargužių gyventojus, laiku „supratusius padarytą klaidą“ mėginant ginkluotis – tik nuginkluoti.

Dargužiai buvo bene vienintelis apsiginklavęs Pietryčių Lietuvos kaimas, kurį partizanams 1943 m. rudenį pavyko nuginkluoti. Nėra duomenų, kad dargužiečiai vėliau būtų ėmę ginklą į rankas ir konfrontavę su raudonaisiais partizanais. „Nugalėtame“ kaime 1943 m. pabaigoje buvo įkurta pagrindinė komunistų kuopelė, jos sekretoriumi tapo Antanas Gibneris (slapyvardis Antanas). Jis, matyt, aktyviai dalyvavo ir Dargužių nuginklavimo įvykiuose¹⁵⁸. 1944 m. gegužę čia įkurta partizanų grupė¹⁵⁹.

Nuginklavę kaimą, raudonieji partizanai jame buvo dažni svečiai. Pietryčių Lietuvoje (Onuškyje, Leipūnuose, Rūdiškėse ir kitur) dislokuoto 253-iojo lietuvių savisaugos bataliono 1-osios kuopos būrys 1944 m. birželio 13 d. vykdė žvalgybą Valkininkų apylinkėse. Valkininkuose sustojus poilsio, gautas pranešimas, kad Dargužiuose yra apie 30 ginkluotų banditų. Savisaugos bataliono būrys (iš viso 31

157 Dargužių gyventojas Stasio Puzo (g. 1915 m.) 2004 m. liepos 8 d. liudijimas autoriui.

158 A. Gibneris gimė 1910 m. Dargužiuose, dirbo Valkininkų popieriaus fabrike, miško darbuose, tarnavo Lenkijos kariuomenėje. Sovietų valdžios metais dirbo milicininku, nespėjo pasitraukti į SSRS. Vokiečių okupacijos laikotarpiu gyveno ir dirbo Vilniuje, 1942 m. buvo kalinamas. Išėjęs iš kalėjimo, užmezgė ryšius su sovietų pogrindžiu, 1943 m. spalį tapo „Už tėvynę“ būrio partizanų, į partizaninę veiklą įtraukė ir žmoną. Jo šeima gyveno Rūdninkų girioje, nuošaliame Inklėriškių kaime. 1944 m. balandį vokiečiai, vykdydami antipartizaninę akciją Inklėriškėse, jo žmoną ir tris vaikus suėmė ir sušaudė; vokiečių aviacijai bombarduojant kaimą, žuvo ir sūnus Kazimieras, A. Gibnerio 1944 m. autobiografija, LYA, f. 164, ap. 164, b. 11, l. 65; f. 47, ap. 1, b. 40, l. 1. A. Gibnerio ir jo šeimos istorija atspindi skaudžius likimus žmonių, susiejusių savo gyvenimą su sovietiniu pogrindžiu.

159 LKP(b) Trakų apskrities pagrindinio komiteto 1943 m. gruodžio 29 d. posėdžio protokolas nr. 13, *ten pat*, f. 51, ap. 51, b. 7a, l. 11; M. Afonino 1944 m. gegužės 25 d. šifruotė LPJŠ viršininkui A. Sniečkui, *ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 412, l. 289.

karys), sustiprintas Valkininkų policijos punkto 16 policininkų, tuoj pat išvyko į Dargužius, tačiau partizanai spėjo pasitraukti į mišką¹⁶⁰.

Nėra pagrindo teigti, kad Dargužių kaimo gyventojų ir raudonųjų partizanų ryšiai buvo tvirti, nuoširdūs ir draugiški. Dargužiečius partizanai visaip išnaudojo, net varė pjaustyti telefon linijų stulpų ir vykdyti kitas diversijas prieš vokiečius. Daugelis kaimo žmonių raudonųjų partizanų bijojo ir nekentė, kai kurie vengdami represijų negyveno savo namuose, naktimis slapstėsi.

Buvęs sovietinis partizanas Žėrutis (L. Žubikas) atsiminimuose rašė: „Nuginklavome ir sunaikinome Dargužių kaimo lietuviškai vokiškus buržuazinius nacionalistus.“¹⁶¹

Tačiau partizanų ir Dargužių kaimo konfliktus, įtemptus santykius atspindinčių duomenų nedaug. Nusiginklavę Dargužiai sovietų pogrindžio šaltiniuose net nusišė palankių atsiliepimų. Galima rasti teiginių, kad kaimo savisaugininkai patys nusiginklavo ir atidavė ginklus raudoniesiems partizanams, ne visai sklandžios ir savanoriškos kaimo nusiginklavimo aplinkybės buvo nutylimos.

Kaimo nuginklavimas ir nesipriešinimas raudoniesiems „banditams“, be abejo, kėlė vokiečių ir lietuviškosios administracijos pareigūnų nepasitenkinimą, kai kurių kaimo gyventojų savanoriškas ar priverstinis bendradarbiavimas su raudonaisiais partizanais visam kaimui grėšė kolektyvinėmis bausmėmis ir represijomis. T. Mončiunskas atsiminimuose teigė, kad už policininko Kavaliausko sušaudymą vokiečiai neva grasino sušaudyti 40 vietos gyventojų¹⁶². Tačiau sunku pasakyti, ar okupantų vokiečių bausmės ir represijos buvo realios.

Vis dėlto Dargužių kaimui vokiečių okupacijos metais nepavyko išvengti skaudaus ir tragiško likimo. Traukdamiesi iš Valkininkų apylinkių vokiečiai 1944 m. liepos 11 d.(?) padegė tiltą per Merkį, nuo jo užsidedė ir šiaudiniai kaimo trobesių stogai. Žmonės kalbėjo, kad vieną kitą kaimo kluoną vokiečiai galėjo padegti ir tyčia. 1944 m. vasara buvo labai karšta ir sausa, kaimas tuščias, žmonės nuo praeinančio fronto slėpėsi miške. Dargužiuose buvo apie 70 sodybų; nors subėgę žmonės mėgino gaisrą gesinti, Dargužiuose sudegė net 54 sodybos, t. y. apie du trečdaliai kaimo¹⁶³.

Kadangi Dargužius nusiaubusio gaisro priežastys nėra visai aiškios, sovietinė propaganda jau pirmaisiais pokario metais Dargužius priskyrė prie vokiečių tyčia sudegintų kaimų. LKP(b) Trakų apskrities komiteto sekretorius M. Afoninas

160 253-iojo savisaugos bataliono 1-osios kuopos vado lt. B. Šimkonio 1944 m. birželio 15 d. raportas bataliono vadui, LCVA, f. R-666, ap. 1, b. 7, l. 27; 253-iojo savisaugos bataliono kovos veiksmų dienoraštis, *ten pat*, b. 5, l. 77.

161 Žėručio (L. Žubiko) 1958 m. kovo 10 d. ataskaita, LYA, f. 47, ap. 2, b. 39, l. 8.

162 T. Mončiunskas, *Rūdinkų girios partizanai*, p. 226.

163 S. Puzo liudijimas autoriui.

1945 m. viename pranešime kalbėdamas apie „siaubingus hitlerininkų žvėriškumus“ apskrityje Dargužius kartu su Ferma, Lazdėnais, Pirčiupiais ir kitais kaimais minėjo kaip okupantų vokiečių sudegintus neva už nepaklusnumą jų valdžiai¹⁶⁴. Iš tikrųjų Dargužių kaimo tragedijos priežastys buvo kitokios.

Kruvinas konfliktas 1943 m. Kūčių vakarą Derionyse ir Babrauninkuose. Rūdninkų girioje veikusių raudonųjų partizanų būrių dokumentuose ir po karo rašytuose atsiminimuose dažnai minima 1943 m. gruodžio pabaigoje įvykdyta ginkluota akcija, kurios metu iš dalies ar visiškai sutriuškinta „Lukšos gauja“. Sovietų šaltiniuose konkrečiai nenurodoma, kur ji veikė. T. Mončiunskas savo atsiminimų knygoje rašė, kad hitlerininkų sudaryta ir apginkluota, „aršaus darbo žmonių prieš“ Lukšos vadovaujama gauja veikė „viename Semeliškių valsčiaus kaime“¹⁶⁵. Matyt, sovietų šaltiniais remdamasis istorikas S. Jegelevičius teigė, kad Trakų apskrityje, Onušio valsčiuje, sovietiniams partizanams skverbti toliau į vakarus ir plėšikauti trukdė Bakaloriškių „ir dar kažkoks kaimas, tikriausiai į Semeliškių pusę, kur buvo Lukšos vadovaujamas atkaklus savisaugos būrys“¹⁶⁶.

Remiantis įvairiais šaltiniais ir įvykių liudytojų parodymais neabejojant galima teigti, kad raudoniesiems partizanams vėlų 1943 m. gruodžio 24-osios vakarą (t. y. Kūčių vakarą) buvo pasipriešinta Trakų apskrities, Onušio ir Aukštadvario valsčių Derionių ir Babrauninkų kaimuose¹⁶⁷. Sovietiniuose (ir kai kuriuose lietuviškuose) šaltiniuose dažnai minima vietinės ginkluotos savisaugos organizatoriaus ir vadovo Trakų apskrityje Lukšos pavardė iškreipta, tikroji pavardė – Adomas Lukšys.

Apie tai, koks konfliktas 1943 m. Kūčių vakarą įvyko Derionių ir Babrauninkų kaimuose, galima spręsti iš sovietinio pagrindžio vadovo Trakų apskrityje M. Afonino 1943 m. gruodžio 26 d. į Maskvą LPJŠ viršininkui A. Sniečkui pasiųstos šifruotės: „Gruodžio 24 d. naktį 120 partizanų, vadovaujami Genio ir Sergejevo, įvykdė operaciją sutriuškinant Lukšos, savisaugos vadovo apskrityje, gaują, sudegino trobesius, sunaikino dalį jo gaujos. Mūsų nuostoliai – 4 žmonės žuvo, 3 sužeisti.“¹⁶⁸

164 M. Afonino pranešimas, LYA, f. 1771, ap. 7, b. 83, l. 38; B. Bazevičius, A. Stankevičius, Penkiolika metų, *Valstiečių laikraštis*, 1955, liep. 21.

165 T. Mončiunskas, *Rūdninkų girios partizanai*, p. 276.

166 S. Jegelevičius, *Nemunaitis ir jo parapija*, 2-oji knyga, Vilnius, 2002, p. 1018.

167 Apie tai galima spręsti ir iš baudžiamojoje operacijoje dalyvavusio raudonųjų partizanų būrio „Už tėvynę“ archyvinė dokumentų: „Lukšos gaujos triuškinimo“ operacija vykdyta Grinkavos ir Babrauninkų kaimų apylinkėse; žr. „Už tėvynę“ būrio kovos veiksmų suvestinę, LYA, f. 47, ap. 1, b. 1, l. 6. Sovietiniai partizanai naudojami pasenusiais žemėlapiais. Nors vietovė vietinių žmonių minima, vokiečių okupacijos metais Grinkavos kaimo jau nebuvo, jis priklausė Derionių kaimui, Visuotinis Lietuvos generalinės srities gyventojų 1942 m. gegužės 27 d. surašymas: Trakų apskrities, Onušio valsčiaus Pakalnykų, Derionių, Donosų kaimai ir Barišavos vienkiemis, LCVA, f. R-743, ap. 2, b. 10231, l. 178.

168 LYA, f. 1, ap. 1, b. 409, l. 540.

Iš sovietinių partizanų kitų archyvinių dokumentų matyti, kad šioje operacijoje dalyvavo Rūdninkų girioje veikusių „Už tėvynę“, „Išlaisvintojo“, „Laisvosios Lietuvos“ būrių partizanai. Iš bazės Rūdninkų girioje rinktinis partizanų būrys Derionių ir Babrauninkų apylinkes pasiekė nužygiavęs apie 90 km¹⁶⁹.

Vien šie faktai rodo, kad raudonųjų partizanų baudžiamoji operacija Derionyse ir Babrauninkuose buvo išskirtinė. Dėl patirtų nuostolių ji buvo jiems nesėkmingiausia iš visų iki tol vykdytų akcijų prieš ginkluotų kaimų savisaugos dalyvius Pietryčių Lietuvoje (ir viena nesėkmingiausių per visą jų ginkluotų konfliktų istoriją vokiečių okupacijos metais).

Ją išskirtine galima laikyti ir daug platesne prasme. Palyginti su Daržininkų ir Dargužių kaimų puolimais, ji parodė, kad raudonųjų partizanų užpuolimų objektais tampa ir gana toli vakaruose nuo jų bazių Rūdninkų girioje esantys kaimai. Taigi 1943 m. pabaigoje raudonieji partizanai stiprėjo, jų veiklos teritorija plėtėsi ir jie ėmė agresyviai skverbtis iš Rūdninkų girios į Lietuvos gilumą.

Baudžiamąją operaciją prieš Derionių, Babrauninkų ir kitų kaimų savisaugininkus lėmė objektyvi raudonųjų partizanų padėtis Rūdninkų girioje. Kaip jau rašyta, jie negavo jokios pagalbos iš sovietų užnugario, todėl jų egzistencijos palaikymas, iš esmės visas materialinis aprūpinimas gulė ant vietos gyventojų, pirmiausia Pietryčių Lietuvos valstietijos pečių. Rūdninkų girioje įsikūrę kaimai buvo neturtingi, kad pakeltų tokią našta, kai kurie jų (kaip rodė Daržininkų pavyzdys) ryžosi atkakliai gintis. Kita vertus, raudonieji partizanai dėl savo saugumo vengė juose beatodairiškai šeiminkauti, nes vokiečių antipartizaninės jėgos galėjo griebtis atsakomųjų baudžiamųjų veiksmų, tuomet būtų kilęs pavojus jų bazėms ir telkimosi vietoms. Taigi Rūdninkų girioje susitelkusio gausaus sovietinio ginkluoto pagrindžio spaudimą ėmė skaudžiai jausti vis tolesnių vietovių gyventojai.

Paminėtini ir kiti šios baudžiamosios operacijos išskirtinimai, turėję įtakos jos eigai ir rezultatams. Žygiuodami „triuškinti“ Lukšio „gaujos“, raudonieji partizanai peržengė buvusią Lenkijos ir Lietuvos demarkacijos liniją. Kitaip negu Daržininkai, Dargužiai ir kiti lenkų okupuoto Vilniaus krašto lietuviški kaimai, kurie ginklavosi ir mėgino priešintis raudoniesiems partizanams, Trakų apskrities vakarinės dalies kaimai prieškariu gyveno nepriklausomoje Lietuvoje. Dėl skirtingų politinio, ekonominio ir socialinio gyvenimo sąlygų susiklostė ir daugiau ar mažiau skirtingos istorinės aplinkybės bei veiksniai kaimų savisaugai veikti. Svarbiausias veiksnys buvo čia vykdyta žemės reforma, kaimų išskirstymas vienkiemiais. Vienkiemių sistema sudarė sąlygas pažangiau ir racionaliau ūkininkauti, todėl čia atsirado stipresnių, stambesnių individualių ūkių. Antisovietinio pasipriešinimo dalyvių gretas papildė

169 „Už tėvynę“ būrio kovos veiksmų suvestinė, *ten pat*, f. 47, ap. 1, b. 1, l. 6.

žemės reformos metu iš nepriklausomos Lietuvos valdžios žemės gavę vietiniai mažažemiai, čia įsikūrę Lietuvos kariuomenės savanoriai, pasienio policijos pareigūnai ir kt. Apskritai visos nepriklausomo valstybinio gyvenimo sąlygos stiprino pilietinę žmonių savimonę ir patriotiškumą.

Vienkiemį sistema lėmė ir konkrečią kovos su kaimų savisauga specifiką. Į vienkiemius sovietiniai partizanai galėjo lengviau įsiskverbti, tačiau sunkiau vykdyti baudžiamąsias, represines akcijas. Daržininkai, Dargužiai ir kiti Vilniaus krašto kaimai buvo gatvinio tipo, jų gyventojus buvo lengviau šantažuoti, jiems grasinti ir bausti sudeginimu; kita vertus, iškilus pavojui, tokių kaimų gyventojams lengviau imtis kolektyvinių apsigynimo priemonių.

Kalbant apie konkrečią padėtį Trakų apskrities vakarinėje dalyje ir 1943 m. Kūčių vakaro įvykius Derionyse ir Babrauninkuose galima pasiremti autentiškais, unikaliais archyviniais šaltiniais – raudonųjų partizanų pagrobtais ir išsaugotais vietos gyventojų netrukus po įvykių rašytais laiškais. Šie laišakai tikriausiai tapo raudonųjų partizanų laimikiu 1944 m. sausio viduryje, kai jie pagrobė gabenamą paštą Panošiškių apylinkėse¹⁷⁰, ar šiek tiek vėliau – sausio pabaigoje, kai užpuolė Trakus ir apiplėšė pašto įstaigą.

Jau pats pašto pagrobimo faktas rodo sovietinių partizanų siautėjimo ir savivalės Trakų apskrityje pobūdį ir mastą. Tačiau dar iškalbingesni žmonių rašyti laišakai. Viename iš jų Panošiškių seniūnijos Julijanavos kaimo gyventojas Jarlauskas Vladui Indrikoniui į Panevėžio apskritį rašė apie 1943 m. nelaimės ir išgyvenimus. Anot laiško autoriaus, „pirmoji“ (didžiausia) nelaimė – „banditai“, tose apylinkėse aplankę „beveik kiekvieną ūkininką po keliskart“. Vos spėjai sulaukt vakaro, štai jau čia ir „Lietuvos partizanai“. Liepia duoti valgyti ir gerti, o paskui kinkyti arklį ir vežti juos kokius 15–20 km. Arkliai grįžta po 4–5 dienų, kartais anksčiau. Rudenį, po Visų Šventųjų, pučiant stipriam vėjui buvo sudegintos Gervinės. Gaisrą sukėlė vienas „banditas“. Atėjęs į Gervines, jis „prisikabino“ prie Vyšniausko ir uždegė visus jo trobesius. Netrukus užsidegė Arlauskų namas ir tvartas. Jei ne subėgė žmonės, būtų sudegusios visos Gervinės. Gaisras atrodė labai „žiauriai“. Spindžių kaime nuo balanos sudegė Karalevičių namas, o be „priežasties“ – Aidukevičių kluonas. Visą rudenį apylinkėje liepsnojo gaisrai¹⁷¹.

Nors buvusio Lietuvos ir Lenkijos pasienio (demarkacinės administracinės linijos) apylinkėse niekada nebuvo ramu, vokiečių okupacijos metais dėl sovietinių partizanų veiklos padėtis čia ėmė darytis ypač nerimastinga. Kaip rašo Alfonsas

170 Gabenamas paštas su gyventojų laiškais Panošiškių apylinkėse galėjo būti pagrobtas 1944 m. sausio 17 d., žr. „Už tėvynę“ būrio kovos veiksnių suvestinė, *ten pat*.

171 *Ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 112, l. 2.

Lukšys, jo tėvo ūkyje vieną 1943 m. pavakarę rinkosi aplinkiniai gyventojai, mokytojai, daug „nematytų“ asmenų. Po ilgų kalbų jie nutarę organizuoti ginkluotą pasipriešinimą¹⁷². Iš šių faktų ir iš to, kaip piktai apie Lukšą (Lukšį) (kaip apie „aršų darbo žmonių priešą“) atsiliepia T. Mončiunskas ir kiti sovietų pagrindžio veikėjai, matyti, kad jis buvo ginkluoto pasipriešinimo sovietiniams partizanams šalininkas ir aktyvus vietinės savisaugos organizatorius Trakų apskrityje. A. Lukšys į ginkluotą savisaugą 1943 m. rudenį telkė Babrauninkų, Derionių, Pakalniškių ir Lausgenių kaimų vyrus. Šių vienkiemiais tarp kalvelių ir ežerų išsimėčiusių Onušio ir Aukštadvario valsčių kaimų savisaugininkai sudarė vietinės savisaugos organizacinį vienetą, kuris sovietų šaltiniuose ir buvo vadinamas Lukšos vadovaujama „buržuazinių nacionalistų gauja“.

Iš Perlojos kilęs A. Lukšys¹⁷³ buvo ryžtingas, tvirto charakterio, išprusęs (mokėjo keletą kalbų), patriotinių pažiūrų ūkininkas, į Grinkavos apylinkes atnešęs „perlojietišką“ pasipriešinimo dvasią.

Derionių, Babrauninkų ir kitų aplinkinių kaimų ginkluotai savisaugai 1943 m. rudenį priklausė apie 30 vyrų. Savisaugininkų veikla (sargybų ėjimas ir kt.) dėl raudonųjų partizanų keliamo pavojaus nebuvo labai aktyvi, tačiau trukdė partizanams šeiminkauti ir savavaliuoti, skverbtis tolyn į Lietuvos gilumą. Tuo metu vyravo priešprieša tarp tų apylinkių patriotiškai, antisovietiškai nusiteikusių žmonių ir išlikusio 1940–1941 m. sovietinio aktyvo, nuo pat vokiečių okupacijos pradžios besislapsčiusių raudonarmiečių ir pabėgusių vokiečių karo belaisvių¹⁷⁴. Susikūrus savisaugai, priešprieša su stiprėjančiu sovietų pagrindžiu dar labiau padidėjo ir įgavo ryškų ginkluotą pobūdį.

A. Lukšys ne tik organizavo minėtųjų kaimų vyrus į ginkluotą savigyną, kaip kolektyvinį pasipriešinimo vienetą, bet ir stiprino savo ūkio prie Gilužio ir Gilandžio ežerų „gynybą“, rengėsi pasipriešinti „neprašytiems svečiams“. Lukšiai ginklavosi ne tik oficialiai iš policijos gautais šautuvais. Karo pradžioje kurį laiką slapstęsis pas Lukšius raudonarmietis buvo palikęs rusišką automatą ir šovinių, sūnus Albinas

172 A. Lukšio autobiografija-atsiminimai, p. 3, Alfonso Lukšio asmeninis archyvas.

173 Adomas Lukšys gimė 1890 m. Perlojoje, ūkininkų šeimoje. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą išvyko į JAV, užsidirbęs pinigų nupirko „šipkartę“ to pat kaimo merginai Marijai Baublytei ir su ja JAV susituokė. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, A. Lukšys su žmona ir trimis vaikais grįžo į Lietuvą, dalyvavo Perlojos parapijos komiteto veikloje; šis komitetas buvo išrinktas 1918 m. rudenį ir paskelbė „nepriklausomą Perlojos respubliką“. Vėliau gyvenimas nebuvo lengvas. Lietuvos ir Lenkijos demarkacijos linija perkirto ūkį, Lietuvos pusėje liko 10 ha, Lenkijos – 7 ha. 1935 m. lenkų valdžia žemę atėmė. Be žemės ūkio, šeimos nariams teko verstis įvairiais kitais darbais. 1937 m. A. Lukšys nusipirko Lietuvos valdžios išparceliuoto Grinkavos palivarko centrą, iš viso apie 50 ha. Po SSRS–Vokietijos karo dalyvavo Lietuvos partizanų veikloje, 1946 m. sovietų valdžios buvo nuteistas 25 m. Kalėjo Mordovijoje. Po J. Stalino mirties 1954 m. grįžo į Lietuvą. Mirė Simne 1963 m. balandžio 26 d., ten ir palaidotas; žr. A. Lukšio autobiografija-atsiminimai, p. 1.

174 J. Bucylyno 1958 m. balandžio 28 d. autobiografija-atsiminimai, LYA, f. 51, ap. 51–2, b. 9, l. 15–19.

iš Onuškyje sudegusio rusiško tanko parsigabeno priešlėktuvinį kulkosvaidį. Rūdiškių policijos vachmistras Adolfas Baublys (žmonos brolio sūnus) parūpino nemažai šaudmenų. Turėta net rankinių granatų. Įsigytame dvaro centre buvo gana didelis gyvenamasis namas, jo sienos neperšaunamos, o langai nakčiai uždangstomi paklodėmis, kad nebūtų galima įmesti granatų. Prie namo Lukšiai buvo išsikasę bunkerį su šaudymo angomis ir požeminiu įėjimu iš gyvenamojo namo.

A. Lukšio sutiktas Onuškyje tolimas giminaitis iš Valkininkų apylinkių V. Keršys, palaikęs ryšius su sovietų pogrindžiu, perspėjo jį apie gresiantį raudonųjų partizanų užpuolimą.

Kaip minėta, 1943 m. spalio viduryje Rūdninkų girios ginkluoto sovietų pogrindžio vadovybė užsibrėžė kovoti su policijos ir iš sovietinių karo belaisvių sudarytomis formuotėmis. Gruodžio 12 d. raudonieji partizanai užpuolė vokiečių sargybą Valkininkų geležinkelio stotyje. Lietuvių policijos duomenimis, jie nukovė vokiečių sargybinį, 3 sužeidė, 2 sargybiniai pabėgo. Svarbiausia, jie paėmė sunkųjį kulkosvaidį „Maksimas“, 18 granatų, šovinių; partizanų šaltinių duomenimis, ginklų trofėjai buvo dar didesni¹⁷⁵.

Turint galvoje, kad 1943 m. rudenį Rūdninkų girioje žmonių skaičiumi labai išsiplėtęs sovietų pogrindis itin stokojo ginkluotės, ypač šaudmenų, sėkmingas Valkininkų geležinkelio stoties užpuolimas, per kurį įsigytas sunkusis kulkosvaidis ir paimta kitos ginkluotės, paskatino Rūdninkų girios partizanų vadovybę griebtis baudžiamosios akcijos prieš A. Lukšio organizuotą savisaugą. (Galima priminti, kad 1944 m. balandį Rūdninkų girios raudonieji partizanai, vos tik gavę ginkluotės ir šaudmenų iš sovietų užnugario, žiauriai susidorėjo su Bakaloriškių kaimu, jį beveik visą sudegino.)

A. Lukšos (Lukšio) savisaugininkų puolimą gana plačiai ir detalai aprašė T. Mončiunskas atsiminimų knygos skyrelyje, pavadintame „Buržuazinių nacionalistų gaujos galas“. Nušviečiant įvykius Derionyse ir Babrauninkuose, T. Mončiunsko, kaip ir kitų raudonųjų partizanų, atsiminimus, deja, labai sunku laikyti patikimu istorijos šaltiniu. Tik kai kuriuos jo pateiktus faktus galima vertinti kaip apytikslis ar tikėtinus. Anot jo, operacijos tikslas buvo išplėsti partizaninę veiklą, „sulikviduoti kai kuriuose rajonuose veikusias buržuazinių nacionalistų gaujas“ (t. y. susikūrusias vietinės ginkluotos savisaugos struktūras). Tai rodytų iš anksto planuo-

175 Lietuvių policijos 1943 m. gruodžio 8–14 d. pranešimų suvestinė, *ten pat*, f. 3377, ap. 58, b. 266, l. 15. M. Afoninas 1943 m. gruodžio 19 d. šifruote A. Sniečkui pranešė, kad nukauti 6 vokiečiai, 2 sužeisti, paimtas sunkusis kulkosvaidis „Maksimas“, 6 šautuvai, 200 šovinių, 6 granatos, *ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 409, l. 485. Šios akcijos rezultatai atsispindi ir raudonųjų partizanų atsiminimuose. Vienas iš jų vadų M. Osadčis po karo rašė, kad buvo paimta 1 sunkusis kulkosvaidis „Maksimas“, 2 rankiniai kulkosvaidžiai, 16 šautuvų, 4 automatai, 3 šovinių ir 2 granatų dėžės, nukauta 16 vokiečių kareivių ir Valkininkų stoties komendantas; žr. M. Osadčij, Apie „Išlaisvintojo“ būrio kovinę veiklą, atsiminimai, 1950 m. (rankraštis, rusų k.), *ten pat*, f. 3377, ap. 3377, b. 810, l. 14, 16.

tą baudžiamąjį, represinį didelės operacijos pobūdį. Rengiantis operacijai, Rūdinkų girioje esą buvo paruošti ginklai, šaudmenys, maistas ir, svarbiausia, žmonės; partizanai rinkosi būrio „Už tėvynę“ teritorijoje ir čia turėjo prasidėti žygis į „banditų lizdą“. Operacija vykdyta „tikrai partizanišku“ (t. y. tinkamu) oru – pradėjo snigti, pašalo, stojo tikra žiema. Puolamas kaimas (jo pavadinimas neminimas) turėjo būti apsuptas iš trijų pusių, iš ketvirtos pusės besiginantiems kelią pasitraukti turėjo užstoti dar neužšalęs ežeras. Žygio metu būriai netoli Trakų buvo sustoję poilsio¹⁷⁶.

T. Mončiunskas raudonųjų partizanų veiksmus stengėsi pavaizduoti kaip iš anksto apgalvotą, suplanuotą, gerai parengtą ir įvykdytą didelę karinę operaciją. Visa kita jo pateikta informacija, išskyrus vieną kitą detalę, tėra jo lakios fantazijos vaisius, mažai atspindintis realią istorijos tikrovę, ir tipiškas pavyzdys, kaip buvę sovietiniai partizanai ją iškraipė ir kūrė mitus apie herojišką savo veiklą. Esą žygiuodami partizanai manevravo, stengėsi suklaidinti savisaugininkus, išvilioti juos iš savo „įtvirtinimų“¹⁷⁷. T. Mončiunskas mini kažkokius hitlerininkų karininkus ir kareivius, aprašydamas ginkluotą konfliktą net rašo apie „kai kur“ vykusias „durtuvų kautynes“. Stulbina jo pateikti priešo nuostoliai – 38 nukauti, tarp jų 5 „hitlerininkų kareiviai“ ir kt. Jo žodžiais, buvo nukauti 4, sužeisti 5 raudonieji partizanai. Esą „Lukšos gauja“ buvo sutriuškinta, bet pačiam Lukšai pavyko pabėgti¹⁷⁸.

T. Mončiunskas tokius nerealius skaičius ir kitas detales, matyt, pateikia norėdamas paaiškinti ir pateisinti raudonųjų partizanų patirtus skaudžius nuostolius, kuriuos vis dėlto jis buvo priverstas pripažinti.

Kas gi iš tikrųjų vyko 1943 m. Kalėdų naktį Derionyse ir Babrauninkuose, kokie tų įvykių rezultatai? Po daugiau kaip 60 metų sunku atkurti išsamų ir tikslų vaizdą, nors dar yra gyvų jų dalyvių ir tuos įvykius prisimenančių žmonių.

Iš tikrųjų įvykiai klostėsi daug paprasčiau, negu juos vaizdavo T. Mončiunskas. Žygiuodami į Derionių ir Babrauninkų apylinkes, raudonieji partizanai pasiėmė vedliu Spindžių kaimo gyventoją Vincą Vaškevičių¹⁷⁹ (galbūt vedliais pakeliui paimta ir daugiau žmonių) ir įsakė juos nuvesti į Derionis pas A. Lukšį. Priartėjęs prie šio ir Babrauninkų kaimų, raudonųjų partizanų būrys, matyt, susiskirstė į dvi grupes. Viena nuslinko A. Lukšio, kita – Vaclovo Matonio sodybos Babrauninkų kaime link. Abi sodybos viena nuo kitos nutolusios apie 3 km.

176 T. Mončiunskas, *Rūdinkų girios partizanai*, p. 275–278.

177 *Ten pat.*

178 *Ten pat.*, p. 277, 279–280.

179 Jono Lukšio liudijimas. Apie tai galima spręsti ir iš minėto Julijanavos kaimo gyventojų Jarlauskos laiško: „Kūčių naktį atvyko į Spindžių kaimą daug banditų ir liepė Vincui Vaškevičiui nuvežti juos pas jo žentą Lukšį į Grinkavą“, LYA, f. 1, ap. 1, b. 112, l. 2–3. V. Vaškevičiaus žentas buvo Adomo Lukšio sūnus Albinas.

Vėlyvą Kūčių vakarą (apie 22 val.) savisaugininkų sargybų nebuvo, tik šunys pajuto, kad prie sodybų artėja svetimi žmonės. Lukšiai po Kūčių vakarienės jau buvo nuėję miegoti. Vis pikčiau lojant šunims, nedegdami šviesų atsikėlė, pasiruošę ginklus. Netrukus pasigirdo beldimas į duris, įsakymas atidaryti, o jų neatidarius, nuaidėjo šūvis. Raudonųjų partizanų į langus sviestos granatos nuo įtemptų paklodžių atšoko. Jie buvo priversti nuo gyvenamojo namo atsitraukti. Netrukus į jį pasipylė smarki ugnis. Sunkųjį kulkosvaidį „Maksimas“ partizanai buvo pasistatę toliau nuo sodybos, ant kalniuko, kelių kryžkelėje, iš jo retkarčiais pašaudydavo (tačiau, matyt, neturėjo pakankamai šaudmenų). Adomas Lukšys ir švęsti Kalėdų susirinkę jo sūnūs – Vytautas, Albinas, Alfonsas, Jonas – gynėsi iš gyvenamojo namo ir iš įrengto prie jo bunkerio, atsišaudydami visais turimais ginklais (kulkosvaidžiu, automatu, šautuvais, pistoletais). Užpuolikams nepavyko paimti Lukšių „pozicijų“, uždegti tvirtai suręsto buvusio dvaro gyvenamojo namo.

Lukšiai matė, kaip raudonieji partizanai iš kautynių tempė nukautus ar sužeistus savo draugus. Užpuolikai uždegė ir sudegino tik didelio ūkio kluoną. Iš tvarto jie mėgino išsivaryti galvijus. Į savo gyvulius šaudyti Lukšiai nesiryžo; įsitikinę, kad nėra pasalos, ir įsidrąsinę jie net sekė paskui besivarančius jų galvijus partizanus, iš toli juos apšaudydami. Galvijai klusniai leidosi varomi tik iki upelio, kuriame buvo nuolat girdomi. Toliau varomų galvijų partizanai nesuvaldė, jie sugebėjo prisirišę prie vežimo išsivesti tik jauną eržilą¹⁸⁰.

Nors ginkluoti kaimynai savisaugininkai į pagalbą neatėjo, palyginti gerai apsiginklavę Lukšiai, anksčiau ar vėliau tikėjęsi „raudonųjų“ ar „baltųjų“ puolimo, sugebėjo apsiginti savo jėgomis.

Daug sunkiau buvo gintis beveik tuo pat metu Babrauninkų kaime užpultiems Matoniams. Vaclovo Matonio sodyba stovėjo prie nedidelio Meškerėlio ežero, ūkyje buvo 22 ha žemės, jis turėjo du sūnus – Dominą ir Vaclovą ir tris dukteris. Matoniai sovietų pogrindžio šaltiniuose vadinami aktyviais savisaugininkais, netgi A. Lukšio „padėjėjais“. Matyt, jau pažadinti iš miego broliai Matoniai čiupo šautuvus ir išbėgę į kiemą pamatė beįsiliepsnojančią padegtą kluoną. Jie taip pat gynėsi atsišaudydami per gyvenamojo namo langus, tačiau medinė ūkininko troba sunkiai tiko gynybai. Kartu su broliais kovėsi ir sesuo Vladė, 21 metų mergina (g. 1922 m.). Pasak vietinių žmonių, ji priklausė savisaugai, turėjo šautuvą ir taikliai šaudė. Matonių gyvenamąją trobą raudonieji partizanai uždegė. Vienas iš brolių išmetė per langą geldą, taip stengdamasis bent trumpam nukreipti raudonųjų partizanų dėmesį stengiantis išsiveržti. Pas Matonius buvo prisiglaudusi evakuotų karo pabėgėlių iš Rusijos šeima (Onušio ir Aukštadvario apylinkėse jų buvo nemažai, vietiniai žmonės juos vadino

180 A. Lukšio autobiografija-atsiminimai, p. 4–5.

„bežencais“). Įsisupęs į baltą paklodę ar staltiesę, pabėgėlių šeimos galva rusas išsoko iš degančio namo šaukdamas „ką darote?“, „į savus šaudote, nešaudykite!“ ir pan. Netikėtas pabėgėlių rusų pasirodymas, matyt, taip pat sutrikdė užpuolikų veiksmus.

Prisidengę tamsa, dūmais, pasinaudoję sumaištimi Matoniai išstrūko iš raudonųjų baudėjų apsupties. Žmonių pasakojimu, vienas iš brolių Matonių netgi įsimaišė tarp besitraukiančių užpuolikų ir nemažai jų nukovė ar sužeidė.

Gindama gimtąją sodybą žuvo tik V. Matonytė. Šokančią pro langą iš liepsnojančio namo ją pakirto į galvą pataikiusi kulka. Ji rasta kautynių vietoje apdegusi su šautuvu rankose. Sudegė visa Matonių sodyba, trobesiai, galvijai ir visas kitas turtas. Iš visų sodybos trobesių liko tik svirnas¹⁸¹.

Taigi vokiečių okupacijos metais Pietryčių Lietuvoje veikusi ir išplitusi kaimų savisaugos istorija turi savo didvyrius ir savo aukas. Apie V. Matonytės žūtį jokiame sovietų šaltinyje net neužsimenama.

Matoniai taip pat nesulaukė kaimynų pagalbos. Užpuolę Lukšių ir Matonių sodybas ir sutikę įnirtingą pasipriešinimą, raudonieji partizanai, matyt, buvo priversti trauktis. Nėra patikimų duomenų, kad tą Kalėdų naktį jie būtų puolę kitas vienkėmis išsibarsčiusias Derionių, Babrauninkų ir aplinkinių kaimų sodybas. Raudonųjų partizanų vadai veikiausiai suprato, kad dideliame jų būriui ilgiau užtrukti toli nuo savo bazių, neturint šaudmenų atsargų, rizikinga. Nors neaišku, kiek sodybų iš anksto planuota užpulti, sutikus atkaklų pasipriešinimą teko pasitenkinti dviejų aktyviausių savisaugininkų sodybų užpuolimu.

Lukšių ir Matonių sodybų puolimas raudoniesiems partizanams brangiai kainavo. Jų patirti nuostoliai ir kitos puolimo detalės atsispindėjo Rūdninkų girios partizanų vadovybės tuoj pat po įvykių, 1943 m. gruodžio 26 d., rusų kalba rašytame įsakyme. Šis dokumentas įdomus ne tik konkrečia informacija apie žuvusius raudonuosius partizanus, bet ir savotiškai išraiškinga, sunkiai išverčiama sovietinė frazeologija ir patosas. Jis gerai atskleidžia didelės dalies Pietryčių Lietuvoje veikusių raudonųjų partizanų mentalitetą, ypač niekinantį požiūrį į jiems mėginusius priešintis ūkininkus – kaimų savisaugininkus. Dokumente rašoma:

1943 m. gruodžio 24 d. naktį į 25 d. raudonųjų partizanų jungtinis būrys turėjo žiaurų mūšį su fašizmo agentais, su lietuvių tautos išdaviko Lukšos niekingos gaujos kraujo ištroškusiais banditais. Šioje žiaurioje kovoje su mūsų socialistinės tėvynės priešais nuo priešų kulų krušos drąsiųjų mirtimi be galo atsidavę tėvynei motinai

181 Babrauninkų kaimo gyventojų Česlovo Razmislavičiaus (g. 1930 m.), Vytauto Paplausko (g. 1932 m.) liudijimai autoriui. Apie V. Matonytę ir visą Matonių šeimą surinkti daugiau duomenų, deja, nepavyko. V. Matonytė buvo palaidota Babrauninkų kaimo kapinaitėse. Dominas Matonis vokiečių okupacijos pabaigoje pasitraukė į Vakarų, Vaclovas po karo gyveno ir mirė Lietuvoje.

žuvo mūsų bebaimiai didvyriai, būrio „Laisvoji Lietuva“ raudonieji partizanai: Plotnikov Semion Fedorovič, g. 1919 m., Milner Josif Nikitovič, g. 1922 m., Gudnev Aleksej Vasiljevič, g. 1908 m., Levin Michail Leibovič, g. 1922 m. Visi jie žuvo kaip didvyriai, kovotojai už Tėvynę, ir mūsų Didžioji Tarybinė Tėvynė, mūsų nemari daugianacionalinė Tarybinė liaudis amžiams išsaugos jų atminimą kaip apie kovotojus už daugianacionalinės tėvynės laisvę, kaip apie kovotojus prieš kraugeriškąją fašizmą.

Žuvo mūsų brangūs kovos draugai ir bičiuliai Senia, Josifas, Miša ir Lioša. Mums širdis skauda dėl jų žūties, bet mes didžiuojamės jų mirties heroizmu ir narsa. Mes įsitikinę, kad reikalas, už kurį jie padėjo savo bebaimes galvas, nugalės greitai, galutinai, amžiams¹⁸².

Žuvęs S. Plotnikovas buvo kilęs iš tolimojo Altajaus krašto, A. Gudnevas – iš Stalino (nuo 1961 m. – Doneckas) srities. Tik M. Levinas ir Joselis Milneris buvo vietiniai Lietuvos žydai (pastarasis iš Onušio vls., Panošiškių k.), juos galima laikyti vienais pirmųjų žuvusių Rūdinkų girios partizanų žydu. Be žuvusių, buvo ir sunkiai sužeistų raudonųjų partizanų¹⁸³.

Nemažai grupei operacijoje dalyvavusių partizanų Rūdinkų girios vadovybė pareiškė padėką¹⁸⁴, nors ir ne visai aišku, kur ir kada vykdydami šią baudžiamąją operaciją raudonieji partizanai pademonstravo „heroizmą ir narsą“.

Kaip minėta, baudžiamoji akcija raudonųjų partizanų dokumentuose buvo įvardijama kaip „Lukšos gaujos sutriuškinimas“, ja didžiuotasi kaip ir Bakaloriškių kaimo sudegimu 1944 m. Tačiau apibendrinantys konkretūs duomenys apie Derionių ir Babrauninkų puolimą sovietinių partizanų vadų ataskaitose prieštaringi; kaip ir kitais atvejais, ryški tendencija perdėti jo rezultatus, pasigirti. Antai vieno iš operacijoje dalyvavusio būrio „Už tėvynę“ dokumentuose vienur rašoma, kad buvo sudegintos Lukšos (Lukšio) ir jo „padėjėjo“ (Matonio) sodybos, kitur – kad sudeginti net 5 kiemai (sodybos)¹⁸⁵. Gali būti, kad kitos sodybos sudegintos kažkur kitur, pakeliui į Derionių ir Babrauninkų kaimų apylinkes žygiuojant iš Rūdinkų girios ar grįžtant į ją.

Tragiški Derionių ir Babrauninkų įvykiai atsispindi minėtuose netrukus po įvykių vietos gyventojų rašytuose laiškuose, kuriuos pagrobė raudonieji partizanai. Jau cituotas Jarlauskas rašė, kad V. Vaškevičiaus į Grinkavą nuvesti banditai

182 Trakų apskrities sovietinių partizanų vadovybės Genio (F. Pušakovo), komisaro Žvirblio (T. Mončiunsko), štabo viršininko Sergejaus (S. Sergejevo) 1943 m. gruodžio 26 d. įsakymas nr. 18 būriams „Už tėvynę“, „Išlaisvintojas“, „Laisvoji Lietuva“, LYA, f. 51, ap. 51, b. 3, l. 30.

183 Žuvusių raudonųjų partizanų registracijos sąsiuvinis, *ten pat*, f. 51, ap. 51-1, b. 1, l. 1-4. Kaip sunkiai sužeisti minimi „Už tėvynę“ būrio partizanas Jevgenijus Šestakovas, buvęs raudonarmietis, jaun. leitenantas Anatolijus Semenovyčas ir kt., *ten pat*, f. 47, ap. 1, b. 1a, vokas nr. 6, l. 2-3.

184 *Ten pat*, l. 31.

185 „Už tėvynę“ būrio kovos veiksmų suvestinė, 1944 m., *ten pat*, f. 47, ap. 1, b. 1, l. 3, 6.

uždegė kluoną ir liepė jam pažadinti žentą. Šis pabudęs ėmė atsišaudyti, vos neušovė paties Vaškevičiaus. Lukšiui raudonieji partizanai esą „nieko nepadarė“, o jis 8 nukovė. Tą pat naktį buvo sudegintas Lukšio kaimynas, per kautynes žuvo jo duktė, o jos tėvas nukovė 5 banditus. „Štai kokios buvo mūsų krašte Kūčios“, – reziumavo laiško autorius¹⁸⁶.

Aukštadvario gyventoja M. Vinevičienė savo sūnui Antanui Vinevičiui į Tau-
ragę 1944 m. sausio 15 d. laiške rašė: „Tiesą pasakius, pas mumi, tik ne miestelyje, priviso gana daug įvairių banditų. Kūčios naktį Babraunykuose sudegino Matonių visus trobesius su visais gyvuliais ir Matonytę Vladę nušovė, o tą pačią naktį Lukšio klojimą sudegino. Banditų buvo atvykę apie 200 asmenų. Tai dabar visi pagalbiniai policininkai [t. y. savisaugininkai. – R. Z.] su šeimom ir visu turtu atsikraustė gyventi į miestelį.“ Laiško autorės teigimu, Aukštadvario valsčiuje „buvo apie 900 karo atbėgėlių baltgudžių nuo Vitebsko, daugiausia vaikų, moterų ir senelių“¹⁸⁷.

Aukštadvario gyventojas S. Cibulskas 1944 m. sausio 16 d. laiške J. Venzlauskui į Vokietiją (jis dirbo Fuldos metalo fabrike) klausė, ar jis nepažinojo Lukšio iš Grinkavos ir Matonių – Domino ir kitų iš Babrauninkų, ir pranešė, kad Naujųjų metų naktį banditai sudegino Matonių namą, kluoną ir tvartą su gyvuliais, nušovė Matonytę, sudegino Lukšio kluoną su javais, paėmė arklį. (Jo žodžiais, į Aukštadvario valsčių privežta daug rusų pabėgėlių iš Vitebsko srities¹⁸⁸.)

Cituotuose laiškuose, savaimė suprantama, nemažai smulkių netikslumų, trūksta įvykių detalių (tolimesnių vietovių gyventojai jų ir negalėjo žinoti), perdėti raudonųjų kovotojų nuostoliai. Tačiau jie akivaizdžiai patvirtina tragiškus įvykius Derionyse ir Babrauninkuose 1943 m. Kalėdų naktį, jų sukeltą išpūdį, parodo raudonųjų partizanų įvykdytos operacijos baudžiamąjį, represinį pobūdį, įvardija sovietų šaltiniuose nutylimą V. Matonytės žūtį ir kt.

Kaip Derionyse ir Babrauninkuose raudonųjų partizanų įvykdyta išskirtinė baudžiamoji akcija paveikė tolesnę ginkluoto konflikto tarp raudonųjų partizanų ir kaimų savisaugininkų eigą Pietryčių Lietuvoje? Be abejo, poveikis buvo prieštarin-gas. T. Mončiunskas atsiminimų knygoje rašė, jog po Lukšos „gaujos“ sutriuškini-mo „žmonės jau tvirtai tikėjo, kad tarybiniai partizanai – jėga, kad išdavikų laukia teisėta ir neišvengiama bausmė, kad ateis diena, kai kraštą vėl išlaisvins Tarybinė armija“¹⁸⁹. Šiuose žodžiuose slypėjo dalis tiesos, raudonųjų partizanų pavojus darėsi akivaizdus, sėjo baimę ir lėmė žmonių veiklos motyvus.

186 *Ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 112, l. 2–3.

187 *Ten pat*, b. 106, l. 24.

188 *Ten pat*, l. 20.

189 T. Mončiunskas, *Rūdninkų girios partizanai*, p. 280.

J. Bucylinas, buvęs Onuščio valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininkas, gana padrikuose atsiminimuose apie 1943–1944 m. įvykius rašė, kad buvo sunaikinti [A.] Lukšos „sėbrai“ Matoniai, (Kostas) Virganavičius, užpultas ir priverstas slapstytis (A.) Lukša, stipri jo „gauja“, persekiojama raudonųjų partizanų, buvo priversta slapstytis, „pasidarę laisviau ir drąsiau“ dirbti pagrindinį komunistinį darbą¹⁹⁰.

Kalbėti apie A. Lukšio ir kitų organizuotos savisaugos narių „sutriuškinimą“ nebuvo jokio pagrindo. Nors Lukšiai ir kitos aktyviausių savisaugininkų šeimos, kurioms grėsė sovietinių partizanų represijos ir kerštas, iš tikrųjų persikėlė į Aukštadvarį ir kitur, ginkluota savisauga nenustojo egzistuoti, pasipriešinimas tęsėsi. Antai 1944 m. vasario 4 d. Tolkiškių kaime įvyko raudonųjų partizanų ir A. Lukšio savisaugininkų ginkluotas susidūrimas. Puolant K. Virganavičiaus sodyboje buvusius savisaugininkus, buvo sunkiai sužeistas raudonųjų partizanų grupės vadas B. Mikuckis (Ūsas)¹⁹¹, savisaugininkai V. Čiupalas ir K. Virganavičius pateko į nelaisvę ir buvo sušaudyti raudonųjų partizanų bazėje Inklėriškių miške.

Sužinoję apie Bakaloriškių kaimo užpuolimą 1944 m. balandį (per Velykas), A. Lukšio savisaugininkai skubėjo į pagalbą šio kaimo žmonėms¹⁹².

Derionių ir Babrauninkų kaimų gyventojų bei ginkluotų savisaugininkų užpuolimą galima vertinti kaip didelę raudonųjų partizanų baudžiamąją akciją, įvykdytą iš jų bazių Rūdninkų girioje į gilų „priešo“ – kaimų savisaugininkų – užnugarį, siekiant išplėsti savo veiklos ir įtakos sritį. Tačiau, kaip minėta, ją galima laikyti ir nesėkmingiausia raudonųjų partizanų karine akcija 1943 m. ne tik prieš kaimų savisaugininkus, bet ir apskritai bet kokia karine akcija Pietryčių Lietuvoje. Ryžtingas Derionių, Babrauninkų ir kitų kaimų gyventojų pasipriešinimas ilgam pristabdė raudonųjų partizanų skverbimąsi iš Rūdninkų girios į Lietuvos gilumą.

Ginkluotas atkirtis, gautas Derionyse ir Babrauninkuose, raudonųjų kovotojų nuostoliai ir pralietas kraujas kėlė ypač didelį jų įniršį prieš kaimų „sargybas“. Kaip žinoma, 1944 m. sausio pabaigoje raudonųjų partizanų dėmesys nukrypo į kitą (rytinę) Rūdninkų girios pusę; Eišiškių apskrityje, Jašiūnų valsčiuje, jie užpuolė Kaniūkų kaimą ir žiauriai susidorojo su juo.

Sunku suprasti ir konkrečiais istorijos faktais paaiškinti sovietinių partizanų įvykdytos baudžiamosios akcijos prieš Kaniūkų kaimą žiaurumo priežastis ir jos aplinkybes. Galbūt sovietinių partizanų įniršį ir žiaurumą galima aiškinti jų nesėkme Derionyse ir Babrauninkuose, čia patirtais jų nuostoliais?

190 LYA, f. 51, ap. 51–2, b. 9, l. 17–18.

191 *Ten pat*, f. 47, ap. 1, b. 1a, vokas nr. 6, l. 1–2.

192 Alfonso Lukšio liudijimas autoriui.

Beje, raudonųjų partizanų vadas T. Mončiunskas, savo atsiminimuose aprašydamas kruvinus įvykius jo konkrečiai neįvardytame „viename Semeliškių valsčiaus kaime“, minėjo, kad jame buvo nukauti 38 „priešai“¹⁹³. Iš tikrųjų apytikriai tiek žmonių per raudonųjų partizanų baudžiamąją akciją nužudyta ne Derionyse, o Kaniūkuose. Ši T. Mončiunsko „klaida“ irgi kelia mintį apie sovietinio pagrindžio dviejų represinių akcijų tarpusavio ryšį.

Galbūt dėl nesėkmingo, raudonųjų kovotojų nemažų aukų pareikalavusio konflikto Derionyse (ir Babrauninkuose) sovietų šaltiniuose ir nebuvo minimas šio kaimo pavadinimas.

Daržininkų, Dargužių, Derionių ir Babrauninkų puolimai buvo didžiausios raudonųjų partizanų baudžiamosios operacijos 1943 m. kovojant su išplitusia kaimų savisauga Pietryčių Lietuvoje. Be jų, būta nemažai smulkesnių, tačiau skaudžių ir dramatiškų ginkluotų susidūrimų bei konfliktų, per kuriuos neišvengta žmonių aukų. Antai 1943 m. lapkritį „Dainavos partizano“ būrio partizanai Alytaus apskrities, Varėnos valsčiaus Druckūnų kaime, apkaltinę organizuojant apylinkės „buožes“ į kovą su sovietiniais partizanais, užpuolė Vasiliausko sodybą. Vasiliauskai, tėvas ir sūnus, gynėsi apie tris valandas, kol abu žuvo. Žuvo ir raudonasis partizanas¹⁹⁴. Eišiškių apskrities, Valkininkų valsčiaus Krūminių kaimo savisaugininkai 1943 m. gruodžio 13 d. nušovė A. Mickevičiaus būrio partizaną Aleksandrą Blizejevą¹⁹⁵. (1944 m. įsiplieskė šio kaimo savisaugininkų konfliktas ir su lenkų Armijos krajojov partizanais.)

Rūdinių girių raudonųjų partizanų vadai savo ataskaitose gyrėsi 1943 m. rudenį iš viso nuginklavę 124 savisaugininkus¹⁹⁶. Nors šie skaičiai ir padidinti, vis dėlto jie atskleidžia ūkininkų terorizavimo mastą, įtampas ir dramas; juk ginklas buvo turtas, su kuriuo niekas nenorėjo gražiuoju atsiveikinti.

Aprašyti, paminėti ir nepaminėti konfliktai stiprino sovietinių partizanų – vadų ir eilinių kovotojų įniršį, neapykantą kaimų savisaugininkams, jie „kaupė“ patirtį vykdydami naujas represines, baudžiamąsias operacijas prieš juos. Visa tai tiesiogiai ar netiesiogiai lėmė raudonųjų partizanų ir kaimų savisaugininkų dramatiškus konfliktus 1944 m.

193 T. Mončiunskas, *Rūdinių girių partizanai*, p. 276, 280.

194 Buvusio raudonojo partizano V. Ožkučio atsiminimai, 1952 m. (rankraštis), LYA, f. 3377, ap. 3377, b. 816, l. 12–13. V. Ožkutis, matyt, klaidingai nurodė Vasiliausko vardą – Petras. M. Vasiliauskaitės-Kvaraciejienės liudijimu, jos tėvas Zigmas Vasiliauskas (g. 1903 m. Druckūnų k.) tarnavo Lietuvos pasienio policijoje, vokiečių okupacijos metais iš tikrųjų organizavo pasipriešinimą raudoniesiems partizanams. Sodyba užpulta 1943 m. lapkričio 13 d. Kautynėse su partizanais Z. Vasiliauskas žuvo, jo 22 m. sūnus Jonas buvo sunkiai sužeistas ir mirė Alytaus ligoninėje; žr. M. Vasiliauskaitės-Kvaraciejienės 1999 m. birželio 17 d. kreipimasis į LYA dėl archyvinės pažymos apie tėvo žūtį.

195 A. Blizejevo žūties ir palaidojimo vietos nustatymo aktas, LYA, f. 3377, ap. 11, b. 9, l. 66–67.

196 M. Afonino, F. Pušakovo asmens bylos, *ten pat*, f. 47, ap. 1, b. 5, l. 10; b. 142, l. 11.

Žudynės Kaniūkuose. Išskirtine, žiauriausia sovietinių partizanų baudžiamąja akcija galima laikyti Kaniūkų kaimo (Eišiškių aps., Jašiūnų vls.) 1944 m. sausio 29 d. užpuolimą: šio kaimo sudeginimą, itin žiaurias jo gyventojų žudynes (nužudyti 35 žmonės), apie 10–15 sunkiai sužalota. Kaniūkų kaimas įsikūręs Rūdninkų girios pietrytiniame pakraštyje prie Šalčios upės, 7 km nuo Benekainių, prie dabartinės Lietuvos ir Baltarusijos sienos. Prieš karą kaimas priklausė Lydos apskrities Benekainių valsčiui (vokiečių okupacijos metais 1942 m. pavasarį, sudarius naują administracinį darinį – Eišiškių apskritį, priskirtas šios apskrities Jašiūnų valsčiui).

Kaniūkai iš kitų Pietryčių Lietuvos apsiginklavusių kaimų, kuriuos užpuolė sovietiniai partizanai, išsiskiria ne tik vykusiu įvykių žiaurumu. Šio kaimo išskirtinumą lemia ir tautinė jo gyventojų sudėtis. Daržininkai, Dargužiai, Bakaloriškės ir kiti Pietryčių Lietuvos kaimai, kuriuose susikūrė ir su sovietiniais partizanais kovojo ginkluota savisauga, tautiniu požiūriu buvo monolitiški, lietuvių gyvenami kaimai. Tuo tarpu tautinė Kaniūkų kaimo gyventojų sudėtis nebuvo vienalytė.

Todėl lenkų ir lietuvių autoriai nesutaria dėl Kaniūkų kaimo žmonių tautinės sudėties ir identiteto. Lenkų istorinėje literatūroje Kaniūkai vadinami lenkų gyvenamu (lenkišku) kaimu, pabrėžiamas kaimo lenkiškumas. Lenkijoje labai domimasi tragiška šio Pietryčių Lietuvos kaimo istorija, daugiausia Lenkijos (ir Lietuvos lenkų) visuomenės pastangomis pagerbtas ir įamžintas šio kaimo žmonių aukų atminimas.

Lietuvių archyvuose ir šaltiniuose ir lietuvių autorių darbuose galima rasti teiginių, kad dauguma Kaniūkų kaimo gyventojų buvo lietuviai, pabrėžiamas tautinis kaniūkiečių sąmoningumas (lietuviškumas), priešinimasis lenkų valdžios burtai lenkiškajai etninei savimonei: kaime veikė Šv. Kazimiero draugijos skyrius, jis turėjo skaityklą. 1937 m. skaityklos vedėją V. Steckaitę lenkų valdžia baudė už vaikų mokymą lietuviškai, Šv. Kazimiero draugijos skyriaus Kaniūkuose pirmininką P. Čepulionį kalino už tai, kad neleido savo mirusio brolio vaikų į lenkišką mokyklą¹⁹⁷.

Kaniūkų kaimo gyventojų tautinės priklausomybės apsisprendimas priklausė nuo besikeičiančių istorinių aplinkybių. Ją nustatant logiškiausia remtis lenkų istoriko P. Eberhardto išvada: lenkų ir lietuvių paribyje gyvenę žmonės lenkiškoje aplinkoje buvo linkę sulenkėti, o lietuviškoje – sulietuvėti, jie be didesnių sunkumų prisitaikydavo prie vienu ar kitu sąlygų, galėjo tapti Lietuvai ar Lenkijai lojaliais piliečiais¹⁹⁸.

197 Kaniūkai, *Lietuvių enciklopedija*, t. 10, South Boston, 1957, p. 437; J. Kudirka, Skerdynės prie Šalčininkų, *Respublika*, 1990, bal. 25; LSSR Ministrų Tarybos brigados 1958 m. sausio 14 d. pažyma dėl Šalčininkų rajono Darbo žmonių deputatų tarybos (DŽDT) vykdomojo komiteto darbo, LYA, f. 16895, ap. 2, b. 344, l. 128–129.

198 P. Eberhardt, *Przemiany narodowościowe na Litwie*, Warszawa, 1997, s. 102.

Taigi vokiečių okupacijos metais, ypač tragiškų įvykių kontekste, Kaniūkų galima laikyti lietuvišku kaimu. Pokario metais, iškilus sovietinėms grėsmėms, Kaniūkai tapo lenkišku kaimu. Išduodant sovietinius pasus daugelis Vilnijos lietuvių užsirašė lenkais tikėdamiesi, kad lenkai nebus šaukiami į sovietinę armiją, nebus verčiami stoti į kolūkius, lengviau išvengs sovietinių represijų, taip pat lenkų partizanų represijų tie, kas išdrįs užsirašyti lietuviškai. Minėtasis nukentėjęs už lietuviškumą P. Čepulionis, mokytojavęs Kaniūkų mokykloje, „pagal pasą“ buvo lenkas. Pokariu Šalčininkų apylinkių lietuviškus kaimus toliau veikė polonizacijos procesai. Kaniūkuose apie 1950 m. buvo uždaryta lietuviška mokykla ir įsteigta lenkiška. Kaniūkų kaimo gyventojas S. Laškevičius nusiskundė, kad jo 14 m. sūnus jau beveik nemoka lietuviškai¹⁹⁹.

Lenkų istorinėje literatūroje, spaudoje, internetinėje erdvėje apie Kaniūkų kaimo tragediją galima rasti daug nerealių, tiesiog fantastiškų žinių: esą visi kaimo gyventojai (apie 300) sovietinių partizanų buvo išžudyti, žudynėse pabrėžiamas nusi-kalstamas žydų partizanų vaidmuo. Kaniūkų kaimo aukos buvo lenkai, o juos žudė sovietiniai partizanai – pirmiausia žydai, taip pat rusai, lietuviai ir kiti. Lenkų (ir žydų) antinacinio pogrindžio šaltiniuose Rūdninkų girios G. Zimano vadovaujami sovietiniai partizanai kartais vadinami lietuvių brigada.

Beje, didelį Lenkijos visuomenės dėmesį įvykiams Kaniūkuose lemia ne tik jų tragiškumas. Apie 1999–2000 m. išaiškėjo lenkams skaudūs ir nemalonūs istoriniai faktai apie įvykius Jedvabne, miestelyje netoli Lomžos: ten 1941 m. liepos 10 d. nužudyta apie 340 žydų. Šį nusikaltimą inicijavo ir įvykdė vietiniai lenkai. Kaniūkų žudynės, kuriose iš tikrųjų ryškūs sovietinių partizanų žydų pėdsakai, lenkams yra svarbus kontrargumentas atremiant žydų autorių kaltinimus dėl lenkų vaidmens Jedvabno pogrome.

Archyvinių šaltinių apie įvykius Kaniūkuose nemažai, nepalyginti daugiau negu apie kitus sovietinių partizanų represuotus Pietryčių Lietuvos kaimus. Tačiau jie tendencingi, prieštaringi, fragmentiški iš jų sunku susidaryti išsamų kruvinų įvykių prielaidų ir priežasčių, raudonųjų baudėjų veiksmų motyvacijos, jų vykdytos egzekucijos eigos, pasekmių ir kt. vaizdą. Savaiame suprantama, įvykiai Kaniūkuose buvo beveik visiškai nutylėti sovietmečiu gausiai leistose buvusių sovietinių partizanų atsiminimų ir kitų autorių knygoje; geriausiu atveju jie tik paminimi neatskleidžiant jokių detalių²⁰⁰. Apie įvykius Kaniūkuose pasirodė vertingų žurnalistinių publikacijų, pagrįstų likusių gyvų liudininkų atsiminimais,

199 LSSR Ministrų tarybos brigados 1958 m. sausio 14 d. pažyma, LYA, f. 16895, ap. 2, b. 344, l. 128–129.

200 Šiek tiek plačiau apie tragiškus įvykius Kaniūkuose rašė J. Olekas ir žydų autoriai M. Elinas ir D. Gelpernas pateikdami savotišką, iškreiptą, tolimą nuo tiesos versiją; žr.: J. Olekas, *Neramios naktys*, Vilnius, 1964, p. 116–117; M. Elinas, D. Gelpernas, *Kauno getas ir jo kovotojai*, Vilnius, 1969, p. 187.

tautinio Atgimimo metais²⁰¹. Nemažai vertingos medžiagos apie Kaniūkus galima rasti internete²⁰².

Lietuvos generalinės srities gyventojų visuotinio 1942 m. gegužės 27 d. surašymo duomenimis, Kaniūkuose buvo 74 ūkiniai vienetai, kaime gyveno 374 žmonės²⁰³. Iš šių duomenų (ypač gyventojų skaičiaus) matyti, kad Kaniūkai buvo didelis kaimas, daug didesnis negu kiti gretimi kaimai ir apskritys didžiausias sovietinių partizanų represuotas kaimas Pietryčių Lietuvoje. Kaniūkai buvo seniūnijos centras, jai priklausė Počebutų, Kovalkų, Kalitancų, Gerviškių, Rudnios kaimai²⁰⁴.

Vykdamas 1942 m. gyventojų surašymą, Kaniūkų (kaip ir kitų Rytų Lietuvos) gyventojų pavardės buvo sulietuvinotos, tačiau jie galėjo nurodyti skirtingą tautybę. Taigi Kaniūkų kaime lietuviais užsirašė Andriaus Kuodžio (6 asmenų), Igno Vaišnio (5 asmenų), Jono Bobino (4 asmenų), Juozo Gikevičiaus (5 asmenų), Andriaus Jurgos (6 asmenų), Adomo Ivanausko (7 asmenų), Stasio Tubino (Tūbinio) (8 asmenų) šeimos. Lenkais užsirašė Adolfo Raubos (5 asmenų), Mykolo Simčiko (6 asmenų), Prano Radzikausko (Radikovskio) (4 asmenų), Kazio Visocko (2 asmenų) šeimos. Kaip matyti iš kaimo gyventojų surašymo anketų, daugelis kaimo gyventojų mokėjo ar bent suprato lietuviškai²⁰⁵.

Įdomu, kad Kaniūkų kaimo žmonės, priešingai negu daugelis kitų Jašiūnų valsčiaus kaimų (pvz., Didžiųjų Sėlų, Daučiūnų²⁰⁶) gyventojai, per 1942 m. gyventojų surašymą masiškai nesirašė ir netapo vadinamaisiais „popieriniais“ lietuviais. Kita vertus, priešingai negu kai kurių kaimų (pvz., Miknakiemio, Jočių²⁰⁷ ir kt.) žmonės, kaniūkiečiai nesirašė ir lenkais.

Be paminėtųjų šeimų, visų kitų, t. y. absoliučios Kaniūkų kaimo žmonių daugumos, tautybė nekonkrečiai nurodyta „Lietuvos“, o kalba – gudų (baltgudžių) (kai kurių šių šeimų narių, ypač vyresnio amžiaus žmonių, – lietuvių). Pastarąją aplinkybę, matyt, galima laikyti labai svarbia. Neužsirašius lenkais, nedeklaravus lenkiš-

201 J. Kudirka, Skerdynės prie Šalčininkų, *Respublika*, 1990, bal. 25; Cz. Malewski, L. Narkowicz, Masakra w Koniuchach, *Nasza gazeta*, 2001, kov. 8–14, p. 10; kov. 29–bal. 4, p. 10 (priedas „Czas“, nr. 55, 58).

202 Vertingiausia informacija apie Kaniūkus pateikiama Kanados lenkų bendruomenės interneto svetainėje <www.kpk.org/english/toronto/koniuchy.pdf> [žiūrėta 2011 02 11].

203 Lietuvos generalinės srities gyventojų visuotinis surašymas 1942 m. gegužės 27 d.: Vilniaus apskritis, Jašiūnų valsčius, Kaniūkų kaimas, LCVA, f. R-743, ap. 2, b. 9251, l. 1–150. Apskaičiuota autoriaus remiantis kaimo surašymo ūkių (butų) lapais.

204 Kaniūkų kaimo seniūno S. Bobino 1947 m. kovo 4 d. parodymai, Kaniūkų kaimo savisaugininkų V. Voronio, S. Bobino, J. Kuodžio, F. Radikovskio 1947 m. baudžiamoji byla, LYA. f. K-1, ap. 58, b. 16496/3, l. 93 (toliau – b. 16496/3).

205 Lietuvos generalinės srities gyventojų visuotinis surašymas 1942 m. gegužės 27 d.: Vilniaus apskritis, Jašiūnų valsčius, Kaniūkų kaimas, LCVA, f. R-743, ap. 2, b. 9251, l. 1–150.

206 *Ten pat*, b. 9248, l. 2–67; b. 9250, l. 20–85.

207 *Ten pat*, b. 1321; b. 1479.

kos tautinės savimonės, parodžius ryžtą ginkluotis ir priešintis sovietinių partizanų savivalei, Kaniūkai lietuvių savivaldos valdžiai, įvairių rūšių lietuvių policijai (svarbiausia, saugumo policijai), Pietryčių Lietuvoje dislokuoto 253-iojo lietuvių savisaugos (policijos) bataliono vadovybei atrodė „savas“, lietuviškas. Taip Kaniūkai vadinti be išimties visuose vokiečių okupacijos metų lietuviškuose šaltiniuose.

Pasakytina, kad ne toks svarbus buvo realus kaniūkiečių tautinis apsisprendimas: lemiantis veiksnys buvo pats lietuviškosios administracijos ir kitų pareigūnų požiūris į Kaniūkus kaip į lietuvišką kaimą.

Kaip minėta, Kaniūkai buvo „lietuviški“ savo pasipriešinimo sovietų partizanams kovos ir tragedijos istoriniame kontekste, nes, steigiant vietinę ginkluotą savisaugą, jos nariais tapti turėjo teisę tik „dori“ ir politiškai patikimi lietuviai. Net kalbų negalėjo būti apie legalų lenkų kaimų ginklavinimą, nes tai būtų stiprinę lenkų tautinio pogrindžio jėgas, Armiją krajavą ir antilietuvišką jos veiklą, o tai vokiečiams ir ypač lietuviškajai administracijai visiškai negalėjo būti priimtina.

Tai matyti iš daugelio istorijos faktų. Vilniuje lietuvių kalba leisto laikraščio „Naujoji Lietuva“ 1943 m. rugsėjo 28 d. vedamasis buvo pavadintas „Svarbus faktas“. Taip laikraštyje vertintas okupantų vokiečių sutikimas Lietuvoje leisti kurtis ginkluotai vietinei savisaugai. Straipsnyje rašyta apie būtinumą kovoti su „bolševikiniais banditais“ ir „kitokiais teroristais“. Be abejo, tie „kitoki teroristai“ pirmiausia buvo lenkų partizanai. Laikraštis ragino „nepavėluoti“ kuriant savisaugą, sudaryti „atsparos vienetus“, kurie paralyžiuotų banditų ir teroristų veiksmus, užtikrintų Tautos (be abejo, lietuvių) „gyvybinius ateities reikalus“. Tos pat dienos „Naujosios Lietuvos“ laikraščio numeryje plačiai aiškinta vietinės savisaugos būrių organizacinė struktūra ir veiklos tikslai.

Tuo tarpu Vilniuje lenkų kalba leistame dienraštyje „Goniec codzienny“ 1943 m. rudenį apie ginkluotos savisaugos kūrimąsi visiškai nieko nebuvo rašoma. Jame netgi nebuvo paskelbtas Lietuvos pirmojo generalinio tarėjo P. Kubiliūno atsisaukimas, kuris, atrodytų, buvo skirtas visiems Lietuvos gyventojams, taip pat lenkams, nes jame gyventojai buvo įpareigojami pranešti vietinei valdžiai apie banditų pasirodymą, įspėjama, kas laukia to nepadarius. „Goniec codzienny“ laikraštyje skelbti tik įvairūs griežti įspėjimai gyventojams laikytis įvestų „komendanto valandų“ ir kiti gyventojų judėjimo suvaržymai (išeiti iš namų tamsiu paros laiku ir kt.)²⁰⁸.

Į rytus nuo Rūdinkų girios buvo neramu jau nuo 1942 m. pradžios. Sovietinių partizanų, atklystančių čia iš Baltarusijos, ir „vietinių“, įsikūrusių Turgelių, Kernavo, Papiškių, Ilgasalio (Vispy) ir kitose apylinkėse, konfliktai su ūkininkais (valstiečiais) pirmiausia buvo ekonominio pobūdžio. Tačiau kaip matyti iš lietuvių saugumo

208 Godziny policyjne dla ludności miescowiej, *Goniec codzienny*, 14 października 1943 ir kt.

polycijos Jašiūnų saugumo rajono²⁰⁹ viršininkų siunčiamų į Vilnių telefonogramų, mezgėsi ir stiprėjo taip pat politinė, tautinė lietuvių priešprieša su sovietiniais (iš dalies ir lenkų) partizanais. Jau 1942 m. birželio 20 d. užfiksuotas sovietinių partizanų grasinimas žudyti už tai, jei pasirodys esąs lietuvis, 1943 m. – žudyti lietuvius ir vokiečius, deginti Dieveniškų apylinkių lietuviškus kaimus ir pulti patį Dieveniškų miestelį²¹⁰. 1943 m. sustiprėję lenkų partizanai išstūmė sovietinius partizanus iš Dieveniškų, Turgelių ir kitų apylinkių į Rūdninkų girią, o minėtosiose apylinkėse tautiniu požiūriu sovietinių partizanų ir lietuvių tautinį konfliktą pakeitė lietuvių ir lenkų konfliktas.

Apie beatodairišką sovietinių partizanų siautėjimą ir savivalę 1943 m. rudenį tuometinėje Eišiškių apskrityje galima pateikti daugybę pavyzdžių. Jašiūnų valsčiaus Daučiūnų kaimo seniūnas V. Antanaitis 1943 m. lapkričio 7 d. valsčiaus viršaičiui rašė, kad 1943 m. lapkričio 6 d. pavakary pas jį į Didžiųjų Sėlų (lenkiškai – Wielki Salki) kaimą atėjo 12 ginkluotų rusiškai kalbančių vyrų (tarp jų nurodė buvus 4 žydus) ir, grasindami sušaudymu, ūkio sunaikinimu, jei atsakytų jiems paklusti, nusivedė jį į Daučiūnų ir Dainavos kaimus; ten jo akivaizdoje kinkė ūkininkų arklius, šaudė kiaules, grobė ir krovė į vežimus kitą turtą: duoną, miltus, bulves, kopūstus, burokus, drabužius, kailius, vilną, avalynę ir visokius virtuvės rakandus, iš viso prikrovė 9 vežimus. Apibendrindamas seniūnas rašė, kad iš Daučiūnų seniūnijos su maistu ir drabužiais kiekvieną naktį į Rūdninkų girią „ėjo“ 6–8 pastotės, iš ten vežimai ir arkliai niekadose negrįžta „tvarkoje“: vienas arklys grįžo kirviu „prakirstas“ (sužalotas). Išvažiavę į mišką malkų, ūkininkai grįžta namo „verkdami“, „basi ir be sermėgų“. Per trumpą laiką daug arklių pasidarė netinkami dirbti, vežimai sulaužyti, per 1–1,5 mėn. daugiau kaip pusė gyventojų neteko avalynės ir drabužių. Terorizuojami žmonės bijo pranešti valdžiai, policija toli (15 km); gyventojai, bijodami „plėšikų“, stengiasi „mandagiai“ su jais elgtis. Pastaruoju metu banditai pradėjo žmones sekti, agituoti „už sovietus“, jie pasidarė „ypatinga naktinė valdžia“. Pasak seniūno, tokiomis aplinkybėmis sunku kalbėti apie prievolių vykdymą, žmonės „be vilties laukia arba iš valdžios pusės ypatingų bausmių, arba iš banditų pusės sunaikinimo“²¹¹.

209 Vokiečių okupacijos metais visa Lietuvos generalinės srities teritorija buvo suskirstyta į 6 saugumo ir kriminalinės policijos apygardas (Kauno, Vilniaus, Šiaulių, Panevėžio, Marijampolės, Ukmergės), šios – suskirstytos į saugumo rajonus.

210 Lietuvių saugumo policijos Jašiūnų rajono viršininko J. Radkevičiaus 1942 m. birželio 20 d. telefonograma nr. 8 Lietuvių saugumo policijos Vilniaus apygardos viršininkui; 1943 m. balandžio 13 d. ir 30 d. telefonogramos nr. 27, 38; Jašiūnų rajono viršininko K. Pikturnos 1943 m. liepos 27 d. telefonograma nr. 80, LCVA, f. R-1390, ap. 1, b. 195, l. 4, 15, 26; *ten pat*, b. 191, l. 12.

211 LCVA, f. R-685, ap. 5, b. 30, l. 8.

Būdavo atvejų, kai raudonieji partizanai atimdavo iš valstiečių paskutinę karvę, palikdami jų šeimas be pragyvenimo šaltinio. 1944 m. birželio pradžioje taip pasielgta su Jašiūnų valsčiaus Dainavos kaimo žmonėmis. Šio kaimo 8 valstiečiai, iš kurių buvo atimtos paskutinės karvės, į sovietinių partizanų vadovybę kreipėsi lenkų kalba rašytu laišku, nuolankiai prašydami gyvulius grąžinti, kitaip jų vaikai mirs iš bado²¹².

Taigi sovietiniai partizanai Eišiškių apylinkių valstiečiams buvo sunkiai pakeiliama našta, ginklavimosi, ginkluoto priešinimosi sovietiniams partizanams motyvai daugeliui ūkininkų (valstiečių), nematant kitokios išeities, buvo priimtini ir suprantami. Kita vertus, kai kurie kaimai prievarta tapo sovietinių partizanų rėmėjais.

Lietuvių saugumo policijos Jašiūnų rajono viršininkas 1943 m. spalio 4 d. telefonogramoje Saugumo policijos Vilniaus apygardos viršininkui pranešė, kad savisaugos būrių organizavimas rajono ribose yra „įpusėjęs“, į jų organizavimą visuomenė atsiliepė palankiai, „visoms įstaigoms bendradarbiaujant numatyta beveik visus lietuvius įtraukti į savisaugos būrius“²¹³. Įdomu, kad tokių „optimistinių“ ginkluotos savisaugos steigimosi vertinimų 1943 m. ankstyvą rudenį dar nebuvo iš kitų Lietuvos regionų, netgi iš tikrai lietuviškų Trakų ar Alytaus apskričių apylinkių.

Apie tai, kad ginkluota savisauga palyginti entuziastingai ir sovietiniams partizanams grėsmingai kūrėsi Eišiškių apskrityje, galima spręsti ir iš sovietų šaltinių. Tarp jų yra sovietinių partizanų 1943 m. gruodžio–1944 m. sausio mėn. rašyti liudytojų „apklausų protokolai“ ir „kaltinamieji aktai“, kad vieno nenurodyto kaimo gyventojai turi nemažai įvairiais būdais įsigytų ginklų ir šaudmenų. Pabrėžiama, kad sovietiniai partizanai, remdamiesi „Partizaninio judėjimo štabo“ [neaišku kokio. – R. Z.] įsakymu nr. 245, siekia žūtbut minėtuosius asmenis nuginkluoti, ginklus netgi žadėta išpirkti, už juos sumokėti „pinigais ar auksu“. Priešingu atveju grasinta griežčiausiomis bausmėmis: 1) konfiskuoti visą turtą; 2) sudeginti visus trobesius; 3) panaudoti griežčiausią bausmę – sušaudyti²¹⁴.

Neaišku, ar to (pagal minimas pavardes ne Kaniūkų kaimo) gyventojai pakluso ultimatyviems reikalavimams, vis dėlto iš dokumentų matyti žūtbutinės sovietinių partizanų pastangos nuginkluoti Eišiškių apskrityje besiginkluojančius kaimus. Eišiškių valsčiaus lenkiško Miknakiemio kaimo gyventojai 1944 m. vasario 4 d. (taigi jau po susidorojimo su Kaniūkais) laiške sovietiniams partizanams į reikalavimą atiduoti ginklus atsakė, esą jie ginklų negavo nei iš vokiečių, nei iš „lietuvių valdžios“, nes jų nė neprašė. Jie nė karto nešaudė į sovietinius partizanus, dažnai vykdančius

212 Podanie do Partizanskiego dowodzy Rudnickiej puszczy pana Komendanta, LYA, f. 72, ap. 1, b. 1, l. 3–4.

213 LCVA, f. R-1390, ap. 1, b. 191, l. 28–29.

214 Sovietinių partizanų rašyti apklausų protokolai ir kaltinamieji aktai, LYA, ap. 1, f. 1, b. 139, l. 112–118.

paruošas, ir niekam apie juos nepranešę, „kas šaudo naktimis“, jie nežino ir kt.²¹⁵ Taigi išeitų, kad kai kurie kiti kaimai ginklavosi ir priešinosi užpuolikams.

Yra duomenų apie bandymus kurti ginkluotą savisaugą Eišiškių valsčiaus Dainavos kaime. Čia, anot sovietinių partizanų šaltinių, esą veikė „slaptieji agentai“, iš saugumo (lietuvių saugumo policijos) gavę leidimą ginkluotis, norintys apsiginkluoti galėjo gauti neribotą kiekį šautuvų. Buvęs sovietinis partizanas J. Olekas su sovietiniams partizanams būdingu tendencingumu (savisaugininkų veiklos sureikšminimu) rašė apie susidūrimus ir patirtus nuostolius su savisaugininkais. Tačiau iš sovietinių partizanų autentiškų agentūrinių pranešimų matyti, kad šio kaimo seniūnas A. Galinis sužlugdė savisaugos kūrimą, nes sovietiniai partizanai griebėsi represijų prieš jos steigėjus (S. Andriuškevičius buvo jų sušaudytas)²¹⁶.

Kitaip su ginkluotos savisaugos kūrimu susiję įvykiai klostėsi Kaniūkų kaime. Kaniūkiečiai nepabūgo sovietinių partizanų grasinimų ir ultimatyvių reikalavimų nesiginkluoti, ginkluota savisauga čia susikūrė ir bandė jiems priešintis.

Kaniūkų kaimo neginkluotos, vėliau ginkluotos savisaugos kūrimas matyti iš KGB (MGB) šaltinių (minėtosios Kaniūkų kaimo savisaugininkų 1947 m. baudžiamosios bylos). Ji kūrėsi kaip ir visoje Lietuvoje, kur aktyviau veikė sovietiniai partizanai, kurie Kaniūkus ypač terorizuoti pradėjo 1943 m. vasarą. Tada kai kurie kaimo gyventojai siūlė kreiptis į lietuvių policiją (253-iojo lietuvių savisaugos (policijos) atsparos punktą) Naujosiose Rakliškėse, kad imtųsi kovos priemonių. Kaniūkų kaime įvesti naktiniai budėjimai, neginkluoti „sargybiniai“ (po du iš abiejų kaimo galų) patruliavo po kaimą. „Naktinių sargybų“ štabas įsikūrė S. Tūbinio sodyboje²¹⁷. Nors „naktinės sargybos“ buvo neginkluotos, yra liudijimų apie kaimo gyventojų registravimąsi Jašiūnų policijos nuovadoje ginklams gauti, kai kurie turėjo ginklų, buvo ir ginkluotos savisaugos organizacinių užuomazgų, apie kurias žinojo lietuvių policija²¹⁸.

1943 m. ankstyvą rudenį (tikslesnės datos nėra) į Kaniūkų kaimą atvyko 4 lietuvių policijos pareigūnai. Jie sušaukė kaimo gyventojų atstovų susirinkimą, į kurį pakvietė V. Voronį, kaimo seniūną S. Bobiną, A. ir V. Radikovskius, J. Bobiną, A. Čepulionį, S. ir J. Tūbinus, F. Molį, J. Kuodį ir vieną asmenį, neseniai apsigyvenusį kaime. Policininkai pasiūlė kaime organizuoti būrį kovai su „partizanais banditais“; pasiūlymui susirinkusieji pritarė²¹⁹. Kaniūkų kaimo ginkluotos savisaugos būrio

215 *Ten pat*, l. 109.

216 F. Kozlovskio 1944 m. sausio 15 ir 17 d. pranešimai sovietinių partizanų vadovybei, *ten pat*, b. 139, l. 163–166; J. Olekas, *Neramios naktys*, p. 165–166, 171–176.

217 M. Bobino 1947 m. vasario 26 d. parodymai, LYA, b. 16496/3, l. 72–73.

218 S. Bobino 1947 m. kovo 7 d. parodymai, *ten pat*, l. 106.

219 *Ten pat*, l. 102.

vadų paskirtas V. Voronis. Jo artimiausi pagalbininkai buvo Kaniūkų kaimo seniūnas S. Bobinas, vokiečių okupacijos pradžioje šias pareigas ėjęs J. Kuodis (Kodis), A. Jurga, J. Gikevičius, J. Bobinas, F. Molis ir kiti²²⁰.

Taigi iniciatyvai steigti ginkluotą savisaugą pritarė ir jos steigimo idėją įgyvendino pirmiausia kaimo lietuviškosios gyventojų dalies atstovai. Kitaip Rytų ir Pietryčių Lietuvoje ir būti negalėjo. Kaniūkų seniūnijoje, kaip ir visoje daugiatautėje Rytų ir Pietryčių Lietuvos savivaldoje, lietuviai arba lietuvių valdžios ir policijos pasitikėjimą turintys asmenys užėmė vadovaujančią padėtį.

V. Voronio ir kitų Kaniūkų savisaugininkų liudijimai rodo, kad Kaniūkų kaimo savisaugininkai užmezgė ir palaikė glaudžius ryšius su lietuvių (viešosios) policijos Jašiūnų nuovada, ypač 253-iojo lietuvių policijos (savisaugos) bataliono (atsparos punktais), pirmiausia atsparos punktu Naujosiose Rakliškėse. Šio punkto atstovai dažnai lankėsi Kaniūkuose, o kaimo savisaugos organizatoriai – Rakliškių dvare; susitikus, matyt, buvo sprendžiami konkretūs kaimo ginklavimosi ir kovos su „banditais“ klausimai²²¹. Kaimą užpuolus partizanams, į Rakliškių atsparos punktą turėjo būti kreipiamasi pagalbos, veikiama kartu. Kaniūkų savisaugininkai ne tik aktyviai gynė savo kaimą, bet ir padėjo lietuvių policijai plačiose apylinkėse vykdyti žvalgybą, pasalas, vietovių valymus ir kitas antipartizanines akcijas²²².

Kiek vyrų priklausė Kaniūkų savisaugininkų būriui? Sovietinis partizanas J. Olekas atsiminimuose teigė, kad Kaniūkų kaime buvo apie 60–70 „policijos pagalbininkų“, t. y. savisaugininkų²²³. KGB pokariu surinktais duomenimis, Kaniūkų ginkluotai savisaugai galėjo priklausyti apie 35 vyrus²²⁴. V. Voronio ir S. Bobino parodymais KGB, Kaniūkų kaimo savisaugoje iš pat pradžių buvo 5–6, vėliau 25–30 vyrų. Taigi apskritai Kaniūkų kaimo savisaugos būrys buvo gana gausus²²⁵.

Labai prieštaringi duomenys ir apie Kaniūkų savisaugininkų apsiginklavimą, turėtą ginkluotę. KGB pokariu surinktais agentūriniais duomenimis, V. Voronis Ja-

220 V. Voronio 1947 m. kovo 4 d. parodymai, *ten pat*, l. 19–20.

221 V. Voronio 1947 m. kovo 3 d. parodymai, *ten pat*, l. 14–15.

222 V. Voronio 1947 m. kovo 4 d. parodymai, *ten pat*, l. 23.

223 J. Oleko 1962 m. atsiminimai (rankraštis), LYA, f. 3377, ap. 27, b. 99, l. 60, 70.

224 MGB Vilniaus apskrities skyriaus viršininko pavaduotojo vyr. lt. Židkicho 1947 m. liepos 2 d. kaltinamoji išvada, LYA, b. 16496/3, l. 230.

225 V. Voronio (ir S. Bobino) parodymais, be lietuvių policijos būrio, tuo pat laiku Kaniūkų kaime (palivarke atokiau nuo kaimo, kur buvo keletas sodybų) veikė kitas 10–12 žmonių būrys, kuriam vadovavo A. Radikovskis, V. Voronio 1947 m. kovo 3, 8 ir 12 d. parodymai, *ten pat*, l. 15, 26, 37; S. Bobino 1947 m. kovo 7 d. parodymai, *ten pat*, l. 103. Tačiau šių duomenų nepatvirtina jokie kiti archyviniai šaltiniai, be to, KGB po ilgai užtrukusio teismo proceso 1951 m. rudenį A. Radikovskį išteisino, MGB Vilniaus srities skyriaus 1951 m. lapkričio 16 d. nutarimas nutraukti A. Radikovskio baudžiamąją bylą, LYA, K-1, ap. 58, b. P-5758-Li, l. 244 (A. Radikovskio baudžiamoji byla). Matyt, Kaniūkų kaimo ginkluotos savisaugos tikrieji organizatoriai tokiais parodymais siekė sumenkinti savo kaltę.

šiūnų valsčiaus policijos nuovados viršininko neva prašė būriui skirti 3 lengvuosius kulkosvaidžius, už juos žadėjo sumokėti iš gyventojų surinktomis lėšomis. Tačiau policijos viršininkas neva nesutiko (jis tokių ginklų ir neturėjo), davė kaimui 2–3 „automatus“²²⁶. Sovietinių partizanų „Perkūno“ būrio ypatingojo skyriaus viršininkas Liudas (I. Vyšnevas) 1947 m. parodymuose netgi tvirtino, kad Kaniūkai turėjo 2 sunkiuosius, 1 lengvąjį kulkosvaidžius, daugiausia automatinių šautuvų²²⁷. Tai neatrodo tikra.

Kaip ir kitų kaimų savisaugininkai Lietuvoje, kaniūkiečiai ginklavosi įvairiai: nelegaliai turėtais ginklais, juos pirkto iš žmonių ir kt. V. Voronis tvirtino, kad jo būrio ginkluotę sudarė 8 šautuvai, 10 „nupjautavamzdžių“ (neva tokiu ginklu, rastu netoli kaimo, buvo ginkluotas ir jis – savisaugos būrio vadas), neigė, kad būrys turėjo automatinių ginklų²²⁸. Tai taip pat neatrodo tiesa. Galima manyti, kad Kaniūkų savisaugininkus neoficialiai ginklavo ir kitaip padėjo lietuvių policijos Jašiūnų nuovada, ypač 253-iojo lietuvių savisaugos (policijos) bataliono Naujųjų Rakliškių atsparos punktas²²⁹.

Įvairiuose šaltiniuose minimas Kaniūkų savisaugininkų ginkluotas susirėmimas su sovietiniais partizanais prie Gerviškių ant tilto per Šalčią ir bene išsamiausiai nušviestas lietuvių saugumo policijos Jašiūnų rajono viršininko K. Piktornos 1943 m. spalio 14 d. telefonogramoje nr. 132 šios policijos Vilniaus apygardos viršininkui A. Lileikiui. Joje sakoma, kad spalio 13 d. apie 8–9 val. į Kaniūkų kaimą atvyko 6 automatais ir šautuvais ginkluoti banditai ir pradėjo plėsti gyventojus, atiminėti maistą ir šiltus rūbus. Prisiplėšę turto, paėmė 3 arklius su vežimais ir pajudėjo iš kaimo. Prie tilto per Šalčios upę, už pusės kilometro nuo kaimo, jiems kelią pastoję Kaniūkų gyventojai ir banditus išvaikė. Vienas arklys su vežimu nukrito nuo tilto į upę, bet gyventojų buvo ištrauktas. Palikę prisiplėštą turtą, banditai atsišaudydami paspruko. Toliau telefonogramoje užrašyti liūdnei pranašiški žodžiai: dabar vietos gyventojai bijo banditų keršto, kurių gali atvykti didesnis būrys, sudeginti kaimą ir išžudyti gyventojus. Kaniūkų kaimas beveik perdėm yra lietuvių gyvenamas²³⁰.

226 MGB Vilniaus apskrities skyriaus viršininko pavadootojo vyr. ltn. Židkicho 1947 m. memorandumas apie V. Voronio ir kitų Kaniūkų savisaugininkų agentūrinio sekimo rezultatus: MGB agento Stankaus pranešimas (be datos), LYA, b. 16496/3, l. 237–3.

227 I. Vyšnevo 1947 m. vasario 26 d. parodymai, LYA, b. 16496/3, l. 62.

228 V. Voronio 1947 m. kovo 8 d. ir gegužės 4 d. parodymai, *ten pat*, l. 27, 42–43.

229 Sovietinių partizanų rėmėjas, 1947 m. liudijęs Kaniūkų kaimo savisaugininkų baudžiamojoje byloje P. Rodevas (g. 1920 m., po karo gyveno Šalčininkuose), tvirtino, kad „vokiečių garnizono“ Naujosiose Rakliškėse vadovybė atsiuntė į kaimą karinį instruktorių, kaime vyko kariniai mokymai, vėliau savisaugininkams tiekė ginklus, *ten pat*, l. 53.

230 LCVA, f. R-1390, ap. 1, b. 191, l. 33.

Šis įvykis atspindi ir KGB medžiagoje: 1943 m. spalį 6 ar 7 „Kovos“ būrio partizanai Kaniūkų kaime vykdė maisto paruošų operaciją. Kaimo savisaugininkai už Gerviškių, kelyje link Rūdininkų girios prie tilto surengė pasalą, iš 400–500 m atstumo atidengė kryžminę ugnį. Sovietiniai partizanai atsišaudė, tačiau buvo priversti bėgti, palikti vežimus su turtu²³¹. Netgi yra liudijimų, kad tada du „Kovos“ būrio partizanai žuvo²³². Jei tai tiesa, užsimezgė Kaniūkų savisaugininkų ir žydų partizanų konfliktas, nes „Kovos“ būrys buvo vienas pirmųjų žydų būrių, pradėjusių 1943 m. rudenį telktis Rūdninkų girioje²³³. Tai galėjo būti vienas iš motyvų, lėmęs žydų partizanų aktyvų dalyvavimą ir žiaurų elgesį Kaniūkų kaimo žudynėse.

Sovietų šaltiniuose yra ir daugiau panašių faktų. 1944 m. sausio viduryje (tarp 10 ir 20 d.) atvykusius į Didžiųjų Sėlų kaimą „Perkūno“ būrio partizanus apsupo lietuvių policija (tarp lietuvių policininkų buvo ir Kaniūkų kaimo savisaugininkų). Vienas būrio partizanas („kulkosvaidininkas Pavelas“) buvo suimtas, neva nuvežtas į Kaniūkus, kankintas, o vėliau sušaudytas. „Perkūno“ būrio byloje tokių detalių nėra, tačiau iš tikrųjų užfiksuota šio būrio partizano Pavelo Jefimovo žūtis 1944 m. sausio 15 d. nuo lietuvių policijos Didžiųjų Sėlų kaime²³⁴.

KGB šaltiniuose tvirtinama, kad Kaniūkų savisaugininkai neva 1944 m. sausį per baudžiamąją operaciją Visinčios kaime nužudė dar vieną sovietinių partizanų ryšininką ar partizaną, Kalitancų (Kalitėnų) kaime apšaudė sovietinių partizanų grupę²³⁵. S. Voronis savo parodymuose neigė faktus apie nužudytus sovietinius partizanus²³⁶.

Apskritai iš prieštarų archyvinių šaltinių matyti, kad Kaniūkų kaimo savisaugininkai gynė savo kaimą, svarbiausia, aktyviai bendradarbiavo su lietuvių policija ir atsparos punktais, dalyvavo jos organizuotose pasalose ir baudžiamosiose akcijose. Antai „Perkūno“ būrio vadas V. Jusevičius tvirtino: Kaniūkai buvo prie kelio, kuriuo dažnai į užduotis ėjo „mūsų grupės“, kad nebūtų pastebėtos, jos stengėsi nesirodyti kaimo apylinkėse²³⁷. Kad nebūtų renkami žvalgybiniai duomenys, kaniūkiečiai neva draudė savo kaime lankytis Didžiųjų ir Mažųjų Sėlų, Visinčios ir kitų

231 V. Voronio 1947 m. kovo 8 ir 13 d. parodymai, LYA, b. 16496/3, l. 29, 34; liudininko P. Rodevo 1947 m. vasario 18 d. parodymai, *ten pat*, l. 49.

232 I. Vyšnevo 1947 m. vasario 26 d. parodymai, *ten pat*, l. 63.

233 „Kovos“ būrio archyvinėje byloje apie šį incidentą jokių duomenų nėra. Būrio istorija prasideda 1944 m. kovos veiksmų registravimu ir nušvietimu, LYA, f. 10, ap. 1, b. 1.

234 „Perkūno“ būrio byla, LYA, f. 15, ap. 1, b. 1 (vokas „Būrio partizanų pagrindinis sąrašas“, l. 11).

235 P. Rodevo 1947 m. vasario 18 d. parodymai, LYA, b. 16496/3, l. 51; I. Vyšnevo 1947 m. vasario 26 d. parodymai, *ten pat*, l. 63.

236 V. Voronio 1947 m. gegužės 4 d. parodymai, *ten pat*, l. 42.

237 V. Jusevičiaus 1951 m. birželio 8 d. parodymai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-5758-Li, l. 154.

kaimų, kuriuose dažnai atsirasdavo sovietinių partizanų, gyventojams²³⁸. Panašu, kad sovietiniai partizanai iš tikrųjų nepakankamai gerai žinojo, kas dedasi kaime²³⁹.

253-iojo lietuvių savisaugos (policijos) bataliono kovos veiksmų dienoraštyje 1943 m. gruodžio 31 d. teigiama, kad prie Didžiųjų ir Mažųjų Sėlų kaimų sovietiniams partizanams buvo organizuotos pasalos, kuriose šie skaudžiai nukentėjo: iš sovietinių partizanų atimti 7 arkliai su vežimais ir grąžinti savininkams. Tose sėkmingose pasalose dalyvavo 253-iojo lietuvių savisaugos (policijos) bataliono 4 kariai ir net 30 ginkluotų „vietos gyventojų“²⁴⁰. Matyt, neabejotina, kad tarp jų buvo ir ginkluotų kaniūkiečių.

Šio bataliono Naujųjų Rakliškių (vos už 5–6 km nuo Kaniūkų) dvaro įgula 1944 m. sausio 8 d. vakare gavo pranešimą apie banditų plėšikavimą Sarapiniškių, Karklinkų ir Žinitrų kaimuose. Į šiuos kaimus pasiųsti 4 kariai ir 5 ginkluoti civiliai. Sovietiniams partizanams organizuotoje pasaloje iš kulkosvaidžio atidengus ugnį, nukauti 5 banditai, 6 arkliai, atimtas prisiplėštas grobis: 3 kiaulės, 5 karvės, 16 avių, 30 cnt bulvių ir kt.

Sausio 18 d. Snilovkos vienkiemyje aptikti 4 banditai (3 vyrai ir moteris), ginkluoti šautuvais ir automatiniiais pistoletais. Namas apsuptas, padegtas, apmėtytas granatomis, vienas bandęs išsiveržti banditas (sovietų karininkas) nukautas, kiti 3 (tarp jų ir moteris) gyvi sudegė name²⁴¹.

Tokiuose susidūrimuose su 253-iojo lietuvių savisaugos bataliono padaliniais ir kaimų savisaugininkais galėjo nukentėti ne tik G. Zimano vadovaujami (pavaldūs LPJŠ) partizanai, bet ir SSRS NKGB ir NKVD, Raudonosios armijos generalinio štabo žvalgybos valdybos į Rūdninkų girią atsiųsti grupių nariai.

Lietuvių policijos 1943 m. šaltiniuose Kaniūkai kartu su Valkininkų valsčiaus Dėgšnių ir Daržininkų kaimais minimi kaip lietuviški kaimai, gavę „banditų“ grasinamų laiškų, kuriuose reikalauta atiduoti ginklus, nusiginkluoti. Šį faktą patvirtina V. Voronio ir S. Bobino²⁴², sovietinių partizanų²⁴³, Kaniūkų apylinkių žmonių (liudininkų)²⁴⁴ parodymai: Kaniūkų kaimo savisauga buvo gavusi 2–3 tokius laišk-

238 *Ten pat*, b. 16496/3, l. 48.

239 „Perkūno“ būrio partizano V. Gusevo 1951 m. birželio 9 d. parodymai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-5758-Li, l. 162.

240 LCVA, f. R-666, ap. 1, b. 8, l. 93.

241 253-iojo lietuvių savisaugos bataliono kovos veiksmų dienoraštis, *ten pat*, f. R-666, ap. 1, b. 8, l. 90, 98.

242 V. Voronio 1947 m. kovo 4 d. parodymai, *ten pat*, l. 23–24; S. Bobino 1947 m. kovo 5 d. parodymai, *ten pat*, l. 98–99.

243 P. Rodevo 1947 m. vasario 18 d. parodymai KGB, *ten pat*, l. 51–52; I. Vyšnevo 1947 m. vasario 26 d. parodymai, *ten pat*, l. 63–64.

244 J. Veržinskajos (Kalitancų k.) gyventojos 1946 m. balandžio 27 d. parodymai, *ten pat*, l. 70.

kus. Tačiau Kaniūkų kaimo savisaugininkų vadovai nutarė nenusiginkluoti, tęsti kovą. Sovietinius partizanus apie tai laišku informavo kaimo seniūnas S. Bobinas²⁴⁵. Po sovietinių partizanų reikalavimų nusiginkluoti ir grasinimų imtasi priemonių sustiprinti kaimo sargybas.

Lietuvių policijos pranešimuose (jau po Kaniūkų žudynių) pabrėžiama, kad kaimo gyventojai kelis kartus buvo pasipriešinę ginklu. Ši aplinkybė įvardijama kaip kaimo sunaikinimo priežastis: „atsikeršydami banditai juos sunaikino“. Kaniūkų sunaikinimo (ir grasinimų kitiems lietuviškiems kaimams) priežastys panašiai aiškinamos ir 253-iojo lietuvių savisaugos bataliono dokumentuose: „palankus nusistatymas kovos su banditais atžvilgiu ir aktyvus ginkluotas tos kovos rėmimas, nepalankių (banditams) kaimų baudimas juos sunaikinant ir gyventojus išžudant.“²⁴⁶

Sovietinių partizanų šaltiniuose didelis Kaniūkų kaimas buvo priskiriamas prie „atkakliausių“, „aršiausių“ apsiginklavusių kaimų Eišiškių apskrityje ir visoje Pietryčių Lietuvoje, kaimo savisaugininkai ir visas kaimas paniekinamai vadinti „Kaniūkų banditais“. Neva kaimas buvęs labai svarbus vokiečiams, jų „atsparos punktas“, savisaugininkai „nė iš tolo“ neprisileisdavę partizanų, tykoję jų keliuose, apšaudydavę iš pasalų ir kt.

Todėl, anot sovietinių žydų autorių M. Elino ir D. Gelperno, Kaniūkų kaimo (kaip ir daugelio kitų kaimų) „hitlerininkams“ buvo pateiktas ultimatumas, kuriame reikalauta nutraukti veiksmus prieš partizanus ir sudėti ginklus. „Fašistams“ nepaklusus, partizanai nutarę vadovautis „sena kovos taisykle“: jeigu priešas nepasiduoda, jis turi būti sunaikintas²⁴⁷.

Į įvykius Kaniūkuose, sovietinių partizanų žiaurumo priežastis negalima žvelgti atsietai nuo kitų Pietryčių Lietuvos apsiginklavusių kaimų kovos su sovietiniais partizanais faktų ir įvykių. Pirmiausia negalima pamiršti nesėkmingos baudžiamosios jų akcijos, ypač patirtų žmonių nuostolių puolant Babrauninkų ir Derionių kaimus Onušio ir Aukštadvario apylinkėse 1943-ųjų Kūčių vakarą, t. y. vos prieš mėnesį iki Kaniūkų užpuolimo.

Kita vertus, sovietinių partizanų padėtis 1944 m. žiemą buvo sunki ir komplikuota. G. Zimano pranešimai A. Sniečkui į Maskvą apie optimistines prognozes,

245 S. Bobino 1947 m. kovo 5 d. parodymai, *ten pat*, l. 99. Kaimo seniūnas S. Bobinas tvirtino: jis sovietiniams partizanams rašė, kad kaniūkiečiai ginklų neatiduos, nes „bijo lietuvių ir vokiečių“, S. Bobino 1947 m. rugpjūčio 8 d. parodymai, *ten pat*, l. 113. Tačiau vargu ar tokie motyvai buvo tiesa, KGB laiškų turinį vertino kaip „iššaukiantį“.

246 Lietuvių policijos pranešimų 1943 m. gruodžio 15–21 d. ir 1944 m. sausio 26–vasario 2 d. savaitinės santraukos, LYA, f. 3377, ap. 58, b. 266, l. 18, 41; Baltininkų atsparos punkto vado 1944 m. sausio 31 d. raportas nr. 58 253-iojo lietuvių savisaugos bataliono vadui, LCVA, f. R-666, ap. 1, b. 7, l. 29.

247 „Mirtis okupantams“ būrio kovos veiksmų dienoraštis (be datos), LYA, f. 32, ap. 1, b. 1, l. 2–3; J. Olekas, *Neramios naktys*, p. 116; M. Elinas, D. Gelpernas, *Kauno getas ir jo kovotojai*, p. 187.

kad kaimų savisauga jau 1943 m. rudenį „sugriuvo“, nepasitvirtino. Atėjus 1944 m. žiemai, optimizmą keitė pesimizmas, realus pavojus. G. Zimanas ir kiti partizanų vadai Rūdninkų girioje suprato, kad negavę pagalbos iš sovietų užnugario, be ginklų ir šaudmenų jie nepajėgs pasipriešinti didesnei karinei policinei Rūdninkų girios valymo akcijai, kad pasmerktos žlugti ambicijos aktyvinti partizaninio karo veiksmus. G. Zimanas 1944 m. sausio 29 d. (Kaniūkų kaimo sunaikinimo dienos vakare) šifruotėje (galbūt norėdamas pateisinti ką tik įvykdytos baudžiamosios akcijos žiaurumą) LPJŠ rašė: „Aplink mus vėl stiprėja savisauga. Viena iš svarbiausių priežasčių – nepakankamas atkirtis iš mūsų pusės, kurio negalime reikšmingiau sustiprinti dėl ginklų ir, svarbiausia, šaudmenų trūkumo.“²⁴⁸ Sunkią sovietinių partizanų padėtį 1944 m. žiemą jis vaizdžiai apibūdino 1944 m. balandžio 7 d. laiške A. Sniečkui: „Šaudmenų nėra, ginklų nėra, aplink kelia galvas savisaugininkai, „baltieji“ (lenkai, kur pasisuksi, visur pėdsakas, o kai grįši, žiūrėk, tyko, o paskui „ar ką laidok, ar brauk iš sąrašo“. Savo bazių „tvirtovėmis“ nelaikome. Kurgi laikysi, kai „baltieji“ beveik prieina prie jų. Kur turime mes dingti? – klausė G. Zimanas. – Konspiruotis kaimuose, – reiškia be tikslo naikinti aktyvą ir visai ne dėl to, kad kaimiečiai mūsų nekenčia. Kai atitrūksi nuo ginkluotos jėgos, netgi „partizaniniame rajone“ atėjusi pora „chuliganų buožiukų“ iš gretimo savisaugininkų kaimo nušaus, netgi policijos neiškvietus... – ir reziumavo: – Tai buvo sunkios dienos.“²⁴⁹

Vis dėlto galima daryti prielaidą, kad G. Zimanas sąmoningai dramatinavo padėtį, smarkiai pervertino kaimų savisaugos keliamą pavojų Rūdninkų girios partizanams. G. Zimano padėties vertinimai gerokai skyrėsi nuo kitų sovietinių partizanų vadų (M. Afonino, M. Miceikos) vertinimų, iš kurių matyti, kad sovietiniai partizanai net 1944 m. žiemą neatsisakė puolamosios taktikos: jie iš seniūnų ir jų pavaduotojų 1944 m. sausį išgavo daugiau kaip 50 parašų (pasižadėjimų) atsisakyti „tarnauti vokiečiams“, netgi išsikėlė uždavinį išvaikyti Trakų apskrityje visą vokiečių okupacinę valdžią.

1944 m. žiemą nenutrūko sovietinių partizanų kaimų puolimai, žmonių terorizavimas ir plėšimas. Kaniūkų kaimo puolimo išvakarėse 1944 m. sausio 24 d. jie užpuolė ir apiplėšė Jašiūnų valsčiaus Jaglinonių ir Sakalų kaimus, sausio 25 d. – Eišiškių valsčiaus Dainavos ir Kamaraučiznos kaimus²⁵⁰.

Galima manyti, kad, tirštindamas spalvas, dramatinuodamas padėtį, siekdamas žūtbut prisišaukti pagalbos, pirmiausia ginklų ir šaudmenų, G. Zimanas savotiškai „spaudė“ A. Sniečką ir kitus LPJŠ vadovus. Antra vertus, galima įžvelgti norą pa-

248 LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 152.

249 *Ten pat*, b. 40, l. 25–27.

250 Lietuvių policijos pranešimų savaitinė santrauka, *ten pat*, f. 3377, ap. 58, b. 266, l. 41, 45.

rengti propagandinę, psichologinę dirvą planuojamoms Kaniūkų ir kitų apsiginklavusių kaimų sunaikinimo akcijoms, pagrįsti jų neišvengiamumą ir būtinumą.

Tai, kas įvyko Kaniūkų kaime 1944 m. sausio 29 d. (šeštadienio) ankstų rytą, gerai matyti iš 253-iojo lietuvių savisaugos bataliono Baltininkų atsparos punkto vedėjo 1944 m. sausio 31 d. raporto nr. 58 bataliono vadui kpt. V. Žibui: „1. A. 1944 m. sausio 29 d. 6 val. apie 150 banditų (žydų, rusų), ginkluotų 1 sunkiuoju kulkosvaidžiu, 3 lengvaisiais kulkosvaidžiais, automatiniais pistoletais, šautuvais ir granatomis, puolė Koniuchy (pol. kv. 1605, ž(emai), dešinėje) kaimą. Kaimą sudegino, žmones ir gyvulius išžudė (žmonių nukauta 35, sužeista 15). Atvyko iš Dawciuny (pol. kv. 1605, viduryje) ir WLK (Wielki Salki) (pol. kv. 1605, viršuje dešinėje) kryptį. Apie 1 val. užtrukę kaime, pasitraukė ta pačia kryptimi.“²⁵¹

Gavę pranešimą apie Kaniūkų kaimo užpuolimą, apie 7 val. į Kaniūkus išskubėjo 253-iojo bataliono Rakliškių, Baltininkų ir Tribonių atsparos punktų kariai, iš viso 52 vyrai, ginkluoti 1 sunkiuoju, 5 lengvaisiais kulkosvaidžiais ir kitais ginklais. Tačiau atvykę į Kaniūkus jie raudonųjų partizanų nebeaptiko, bet rado, kaip užfiksuota bataliono kovos veiksmų dienoraštyje, „liūdną vaizdą“: kaimas sudegintas, žmonės išžudyti ir gyvuliai išskersti²⁵².

1944 m. sausio 29 d., kai buvo užpulti Kaniūkai (ar kiek vėliau), ultimatumus nusiginkluoti, atiduoti ginklus, priešingu atveju, grasinta sudeginti, gavo Klepočių kaimo²⁵³ pagalbinė policija (kaimo savisauga). Į Klepočius surengti pasalas pasiūstas kareivių būrys iš Rūdiškių atsparos punkto. Sausio 30 d. jas tęsti išsiūstas Valkininkų atsparos punkto 25 kareivių būrys. Tačiau „banditai“ nepasirodė. „Tie patys banditai“ grasino panašiai pasielgti ir su Butrymance (Butrimonių), Janiance (Jononių), Strzelce (Šaulių) ir Posol (Pasalio) kaimais. Tokių grasinimų priežastis buvusi ta, kad minėtųjų kaimų gyventojai aktyviai prisidėjo prie kovos su „banditais“, jų gyventojai – daugiausia lietuviai²⁵⁴.

Šie faktai rodytų, kad 1944 m. sausio pabaigoje Rūdninkų girios sovietiniai partizanai vykdė didelę akciją prieš apsiginklavusius kaimus ir jų savisaugas; galbūt planuota nuginkluoti ir nubausti kitus minimus kaimus. Galima manyti, kad

251 LCVA, f. R-666, ap. 1, b. 7, l. 229. Dawciuny (liet. – Daučiūnai) – kaimas į pietvakarius nuo Šalčininkų; WLK – Salki Wielkie (liet. – Didžiosios Sėlos) – kaimas Šalčininkų apylinkėse.

252 *Ten pat*, l. 29–29a; b. 5, l. 4–5. Rakliškės – kaimas ir dvaras Šalčininkų r. Butrimonių apylinkėse; Baltininkai, Bolcienikai (lenk. – Bolcieniki, balt. – Balcininki) – kaimas dabar Baltarusijoje, Gardino sr., Varanavo r. prie Lietuvos ir Baltarusijos sienos; Trybance (liet. – Tribonys) – kaimas Šalčininkų r. prie Lietuvos ir Baltarusijos sienos.

253 Pietryčių Lietuvoje yra keletas Klepočių kaimų. Šiuo atveju, matyt, kalbama apie Klepočių kaimą, įsikūrusį Trakų rajone, 8 km į pietvakarius nuo Rūdiškių, prie Vilniaus–Gardino geležinkelio.

254 253-iojo lietuvių savisaugos (policijos) bataliono veiksmų ir įvykių aprašymas, LCVA, f. R-666, ap. 1, b. 5, l. 4–7.

šiuos planus bent iš dalies sukliudė 253-iojo savisaugos (policijos) bataliono atsparos punktų kariai. Ateiti į pagalbą Kaniūkų kaimui jie nespėjo, tačiau gal nuo susidorojimo išgelbėjo kitus kaimus.

Kaniūkų kaimo užpuolimas užfiksuotas lietuvių policijos, lietuvių saugumo policijos ir lietuvių pagrindžio dokumentuose, duomenys apie pasekmes šiek tiek įvairuoja. Lietuvių policijos 1944 m. sausio 26–vasario 1 d. savaitinėje žinių santraukoje rašoma, kad „visiškai“ sunaikinant Kaniūkus dalyvavo apie 200 rusų banditų, žuvo 36 kaimo žmonės, 14 sunkiai sužeista²⁵⁵. Lietuvių saugumo policijos pirminėmis žiniomis, Kaniūkų kaimo aukų skaičius siekė net 150 žmonių, vėliau žmonių ir kaimui padaryti materialiniai nuostoliai buvo tikslinami²⁵⁶.

Lietuvių saugumo policijos žiniomis, sovietiniai partizanai Kaniūkuose patyrė nuostolių (3 partizanai sunkiai sužeisti, 1 nukautas), „banditai“ buvo įvairių tautybių – rusai, žydai ir vietiniai lenkai. Taigi šis šaltinis savo informacijos turiniu išsiskiria iš kitų šaltinių. Čia užfiksuotas lietuvių policininkų (kaimo savisaugininkų) pasipriešinimo raudoniesiems partizanams faktas, kalbama apie sovietinių partizanų nuostolius. Taigi lietuvių saugumo policijos pranešimai Kaniūkų tragedijoje užduoda tam tikrų mįslių ir neaiškumų.

Nežinomas lietuvių antinacinio pagrindžio šaltinis teigė, kad žuvo 35 civiliai gyventojai, 13 sužeista, iš jų 10 sunkiai. Kaimo užpuolikai šaudę padegamosiomis kulkomis; padegus kaimą, iš 40 kaimo ūkių sudegė 39 tvartai, pirtis, 50 karvių, 16 arklių, 50 kiaulių, 100 avių, 400 vištų ir kitas turtas. Per kautynes žuvo „pagalbinis policininkas“ J. Bobinas, sunkiai sužeistas Juozas Baronis (kai kuriuose šaltiniuose taip rašoma J. Voronio pavardė). Įdomu, kad šis šaltinis kaimo sunaikinimo akciją priskyrė lenkų partizanams²⁵⁷.

Lietuvių antinacinio pagrindžio laikraštyje „Į laisvę“ buvo rašoma, kad žuvo 30 žmonių, apie 20 sunkiai sužeista²⁵⁸. Laikraštis nekommentavo žiaurios raudonųjų partizanų įvykdytos akcijos.

Kaniūkų kaimo sunaikinimas ir jo žmonių žūtis nesulaukė jokio atgarsio oficialioje lietuviškoje spaudoje. Matyt, nenorėta (gal neleido vokiečių cenzūra) tokiais „banditų“ siautėjimo Pietryčių Lietuvoje faktais kelti nerimą visuomenėje. Galbūt Kaniūkų kaimo tragediją nustelbė ir ją paminėti spaudoje sutrukdė 19 lietuvių policininkų žūtis 1944 m. sausio 8 d. Ašmenos aps., Turgelių vls., Mikailiškių kaime

255 LYA, f. 3377, ap. 58, b. 266, l. 41.

256 Jašiūnų lietuvių saugumo policijos rajono viršininko 1944 m. sausio 30–vasario 3 d. telefonogramos nr. 23, 25, 29 Vilniaus apygardos saugumo viršininkui, LCVA, f. R-1390, ap. 1, b. 191, l. 57–60.

257 Nežinomas lietuvių pagrindžio šaltinis apie lenkų Armijos krajojovs veiklą Lietuvoje, LYA, f. 3377, ap. 58, b. 273, l. 59.

258 *Į laisvę*, 1944, vas. 10, nr. 2(25), p. 1.

mūšyje su lenkų partizanais. Kartu žuvo vokiečių žandarmerijos lt. Schnabelis ir 6 vokiečių žandarai²⁵⁹.

Sovietinių partizanų šaltiniuose ir po karo rašytuose atsiminimuose Kaniūkų baudžiamoji akcija geriausiu atveju buvo tik paminima. Net A. Barauskas – vienas iš sovietinių partizanų Pietryčių Lietuvoje vadovų – atsiminimuose ir nepaskelbtuose archyvinuose šaltiniuose kovai su kaimų savisauga skyręs daug dėmesio, Kaniūkų kaimo sunaikinimo akciją ir savo vaidmenį, matyt, nemenką²⁶⁰, nutyli. Kartais Kaniūkų sunaikinimas trumpai apibūdinamas remiantis ne tokiu kruvinu Bakaloriškių kaimo sunaikinimo pavyzdžiu. Antai J. Olekas rašė: „Panašiai atsitiko ir Kaniūkų kaimo savisaugininkams.“²⁶¹

Rašę apie Kaniūkus raudonieji partizanai, matyt, jau nuo pradžių suprato, kad kaimo sunaikinimo akcija savo rezultatais buvo pernelyg žiauri, kompromitavo sovietinį partizaninį judėjimą, sovietų valdžios autoritetą, todėl vengė apie ją atviriau ir plačiau kalbėti.

Sovietinių partizanų archyviniai šaltiniai bent iš dalies patvirtina Kaniūkus ištikusios tragedijos mastą. G. Zimanas LPJŠ Maskvoje apie Kaniūkų kaimo sunaikinimą informavo 1944 m. sausio 31 d. tokia šifruote: „Sausio 29 d. Vilniaus būrių, „Mirtis okupantams“ būrio, Margirio būrio ir Gen(eralinio) štabo specialiosios grupės jungtinė grupė visiškai sudegino patį aršiausią Eišiškių apskrities savisaugos kaimą Kaniūkus. Kaniūkai ne tik neįsileisdavo partizanų pas save į kaimą, bet ir rengdavo jiems pasalas keliuose, puldinėjo partizanams draugiškus kaimus, priversdavo ginkluotis neutralius kaimus.

Savisaugininkams padaryti sunkūs nuostoliai. Iš mūsų pusės aukų nėra.“²⁶²

G. Zimano šifruotė pirmiausia įdomi tuo, kad jis ne tiek informavo A. Sniečkų apie Kaniūkų akcijos rezultatus, kiek aiškino ir stengėsi pagrįsti kaimo sunaikinimo motyvus. To jis nepadarė ir vėliau į Maskvą siųstose šifruotėse ir laiškuose. Apie Kaniūkų kaimo sunaikinimą A. Sniečkui G. Zimanas užsiminė tik 1944 m. kovo 3 d. laiške,

259 Lietuvos policijos 1944 m. sausio 5–11 d. savaitinė žinių santrauka, LYA, f. 3377, ap. 58, b. 266, l. 30–31; *Armija krajova Lietuvoje*, d. 2, Vilnius–Kaunas, 1999, p. 271. Vilniuje leistame laikraštyje *Naujoji Lietuva* buvo paskelbtos užuojautos žuvusių policininkų giminėms ir artimiesiems. Tuo tarpu iš visų žuvusių kaniūkiečių užuojauta laikraštyje pareikšta tik žuvusio J. Bobino, Jašiūnų policijos punkto pagalbinio (neapmokamo) policininko, giminėms ir artimiesiems, žr. „(Policijos) punkto vedėjo ir tarnautojų užuojauta“, *Naujoji Lietuva*, 1944, vas. 11, p. 3. Šis faktas paneigia sovietinių partizanų teiginius, esą Kaniūkų kaimo savisauga turėjo vokiečiams ir lietuvių savivaldos administracijai kažkokią „ypatingą reikšmę“ ir nuopelną, buvo jų „atsparos punktas“ ir pan.

260 Sovietinis partizanas, „Perkūno“ būrio vadas Šilas (V. Jusevičius) 1951 m. birželio 8 d. parodymuose MGB tvirtino, kad A. Barauskas vadovavo Kaniūkų puolimo operacijai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-5758-Li, l. 155 (A. Radikovskio baudžiamoji byla).

261 J. Olekas, *Neramios naktys*, p. 117.

262 LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 173.

193 Форма № 15

ЛИТОВСКИЙ ШТАБ ПАРТИЗАНСКОГО ДВИЖЕНИЯ

Снятие копий воспрещается **СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО**

ШИФРОВКА вх. № 173

Поступила в 6 отделение „1“ февраля 194 г. „18“ час. „50“ мин.
 Расшифр. „1“ февраля „19“ час. „05“ мин.
 Из р/с 77
 Куда и кому Штаб. Снежуре.

Для отметок

*Г. Грозинский
2.11.44*

29 января сводная группа Вишневского отряда, отряда „Смерть оккупантам“ „Марсис“ и группы штаба совместно с партизанами сажуло группу самовольную деревню Вишневского уезда Кониохи. Кониохи не только не впустили партизан к себе в деревню, но устроили на них засады на дорогах, напали на оруженосцев партизанам деревни, заставили вооруженной нейтральной деревни.

Самоборонцам нанесены тяжелые потери.

С нашей стороны потерь нет.

Снежур

Снежур

Расшифровал Грозинский

Отп. 1 экз. Экз. № 1 тов. Снежур
 Экз. № 1 Экз. № 2 тов.
 Экз. № 3 тов.
 Экз. № 4 тов.
 Экз. № 5 тов.

ПОДЛЕЖИТ ВОЗВРАТУ
 ЧЕРЕЗ 48 час.
 В 6 ОТДЕЛ. ЛИТОВ. ШТАБА
 ПАРТИЗАНСКОГО ДВИЖЕНИЯ

Начальник 6-го отделения Грозинский ЦТ НКО. 737а--34

G. Zimano 1944 m. sausio 31 d. šifruotė apie Kaniūkų kaimo sudėginimą (LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 173)

bet neatskleidė Kaniūkų tragedijos dydžio. Jis rašė apie Rūdninkų girios pietryčių pakraštyje esantį kaimą, kuris buvęs labai aktyvus ir „ypač įkyrėjęs“ sovietiniams partizanams, jiems „uždaręs visą rajoną“. „Jį mes sudeginame visiškai. Operacija pavyko, aukų neturėjome, savisaugininkų keli namai supleškėjo, jie patyrė daug nuostolių. Nuo to laiko visame ano kaimo (Rūdninkų girios) pakrašty savisaugą kaip ranka nuėmė.“²⁶³

Kaniūkai sudeginti G. Zimano nurodymu. Tai liudija minėtasis V. Jusevičius 1951 m. parodymuose MGB. Jis G. Zimaną įvardijo kaip „Vilniaus brigados“ vadą, kuriam įsakius operacija ir įvykdyta²⁶⁴.

Kaip jau minėta, „Vilniaus brigada“, arba G. Zimano minimi „Vilniaus būriai“, – tai Rūdninkų girioje veikę būriai, sudaryti daugiausia iš Vilniaus geto žydų („Mirtis fašizmui“, „Keršytojas“, „Už pergalę“, „Kova“), taip pat „Perkūno“, A. Mickevičiaus. Būrių partizanų dalyvavimą Kaniūkų sunaikinimo akcijoje patvirtina konkretūs faktai, užfiksuoti jų asmens bylose ir kita sovietinių šaltinių medžiaga. V. Jusevičius tvirtino, kad Kaniūkų operacijoje dalyvavo 20 „Perkūno“ būrio partizanų.

Vis dėlto svarbiausias vaidmuo Kaniūkų operacijoje, matyt, teko ne „Vilniaus brigados“, o „Mirtis okupantams“ būriui, kuris formaliai priklausė kompartijos Kauno miesto organizacijai, todėl vadintas „Kauno būriu“. Jį sudarė Kauno geto žydai ir sovietiniai karo belaisviai; apie įvykdytą operaciją archyvuose būrio šaltiniuose daugiausia informacijos. „Mirtis okupantams“ būrio „kovinių veiksmų“ dienoraštyje užfiksuota: jungtinis sovietinių partizanų būrys 1944 m. sausio 29 d. sutriuškino ginkluotą Kaniūkų kaimą, kuris vokiečiams turėjęs didelę reikšmę, buvo jų atsparos punktas, šio kaimo valstiečiai atvirai kovojo su partizanais. Kaimas visiškai sudegintas, nužudyta ir sužeista daugiau kaip 50 žmonių, tarp jų neva ir „fašistinės gaujos vadovas“²⁶⁵.

Iš „Mirtis okupantams“ būrio dokumentų taip pat galima spręsti, kad šio būrio štabo viršininko pareigas ejęs asmuo buvo jungtinio būrio, puolusio Kaniūkus, vadas ar jo pavaduotojas. Būrio štabo viršininkas vadovavo ir kitoms 1944 m. žiemą būrio vykdytoms operacijoms²⁶⁶. Tačiau jo pavardė „Mirtis okupantams“ būrio šaltiniuose liko nepaminėta. Jo pavardė minima „dukterinio“ „Pirmyn“ būrio šaltiniuose. Iš jų galima spręsti, kad Kaniūkų puolimui vadovavo buvęs „Mirtis okupantams“ būrio štabo viršininkas, Raudonosios armijos kapitonas, karo belaisvis Michailas Ceiko²⁶⁷.

263 *Ten pat*, b. 40, l. 34.

264 V. Jusevičiaus 1951 m. birželio 8 d. parodymai MGB, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-5758-Li, l. 155 (A. Radikovskio baudžiamoji byla).

265 „Mirtis okupantams“ būrio kovos veiksmų dienoraštis ir kt., *ten pat*, f. 32, ap. 1, b. 1, l. 2–3, 77.

266 *Ten pat*, f. 32, ap. 1, b. 1, l. 2–3.

267 Žr. M. Ceiko 1944 m. rugpjūčio 14 d. autobiografiją, kurioje jis teigia vadovavęs Kaniūkų ir kitų kaimų nuginklavimo operacijoms, LYA, f. 24, ap. 1, b. 107, l. 9. Faktą patvirtina ir M. Ceiko 1944 m. balandžio 24 d. apdovanojimo „Tėvynės karo 2-ojo laipsnio ordinu“ lape užfiksuoti jo partizaninės veiklos duomenys. Jį pasirašė „Mirtis okupantams“ būrio vadas Smirnovas (K. Rodionovas). Apdovanojimo

Apie išskirtinį „Mirtis okupantams“ būrio vaidmenį Kaniūkų operacijoje bylotų M. Elino ir D. Gelperno knygoje „Kauno getas ir jo kovotojai“ pateikiami faktai: dvidešimt būrio kovotojų, vadovaujamų būrininko M. Trušino, įsiveržę į kaimą. „Hitlerininkai“ užsibarikadavę savo būstinėje ir pradėję smarkiai šaudyti kulkosvaidžiais ir automatiniais pistoletais. Užvirusi kova dėl kiekvieno namo, tekę naudoti rankines granatas ir padegamąsias kulkas. Kovotojai, tarp jų Kauno geto partizanai L. Codikovas, D. Teperis, J. Ratneris, P. Volbė, nepaisydami kulų krušos, puolę užsibarikadavusius fašistus. Prasidėjusios kautynės vienas prieš vieną. Hitlerininkai buvę priversti pasitraukti²⁶⁸. Tai tipiškai melagingi sovietinės propagandos teiginiai, menkai atspindintys realius Kaniūkų įvykius.

Neaiškūs Raudonosios armijos generalinio štabo vyriausiosios žvalgybos valdybos grupės vaidmuo ir dalyvavimo baudžiamojoje akcijoje motyvai. Galbūt dalyvavimą lėmė minėtieji sovietinių partizanų susidūrimai su 253-iojo lietuvių savisaugos (policijos) bataliono padaliniais ir ginkluotais vietos savisaugininkais ir SSSR „centrinių žinybų“ siųstų grupių patirti nuostoliai. Ši grupė vadinta Aleko Rūsčiojo grupe, arba būriu nr. 14, jos vadas kapitonas A. Aleksiukas. Ji geriau negu G. Zimano partizanai buvo apginkluota ir aprūpinama iš sovietų užnugario. Archyvinuose grupės (būrio) šaltiniuose apie dalyvavimą Kaniūkų įvykiuose duomenų nėra. Tačiau, G. Zimano teigimu, ji dalyvavo daugelyje bendrai vykdytų Rūdninkų girios partizanų operacijų, nuveikė daug „puikių“ darbų²⁶⁹. Gal grupės dalyvavimą akcijoje lėmė paprasčiausiai geri santykiai su G. Zimanu, mat „sunkiais laikais“ vykdant Kaniūkų naikinimo akciją ji galėjo svariai padėti G. Zimano būriams ginklais ir šaudmenimis.

Apskritai apie Kaniūkų kaimo užpuolimą ir sunaikinimą galima kalbėti kaip apie bendrą Rūdninkų girios sovietinių būrių akciją, įvykdytą rinktinėmis jėgomis. Šiek tiek prieštaringi duomenys apie tai, kokio dydžio raudonųjų partizanų pajėgos vykdė Kaniūkų akciją. Be jau iš įvairių šaltinių pateiktų duomenų (150–200 žmonių), pasakytina, jog buvęs partizanas, Kaniūkų puolimo dalyvis Ch. Lazaras (beje, vie-

lape rašoma, kad M. Ceiko vadovaujama Kaniūkų kaimo „sutriuškinimo“ operacija įvykdyta puikiai, *ten pat*, l. 13–14. M. Ceiko – baltarusis (g. 1902 m., Minsko sr., Slucko r., Starcevičių k.), tarnavo Raudonosios armijos 37-osios šaulių divizijos 247-ajame šaulių pulke, buvo bataliono vadas. Patekęs į vokiečių nelaisvę, 1943 m. balandžio–lapkričio mėn. kalintas Kalvarijos sovietinių karo belaisvių stovykloje, 1943 m. rudenį pabėgo pas sovietinius partizanus į Rūdninkų girią. 1944 m. kovą paskirtas naujai sudaryto „Pirmyn“ būrio, išsiųsto veikti į Kazlų Rūdos miškus, vadu.

268 M. Elinas, D. Gelpernas, *Kauno getas ir jo kovotojai*, p. 187.

269 G. Zimano atsiliepimas apie Aleko Rūsčiojo grupės veiklą, *ten pat*, f. 14, ap. 1, b. 1, l. 8. Apie neblogus G. Zimano santykius su A. Aleksiuku ir jo grupe byloja toks faktas: 1944 m. pavasarį, vykdamas iš Rūdninkų girios į Maskvą pailsėti, A. Aleksiukas nugabeno G. Zimano 1944 m. balandžio 7 d. rašytą laišką A. Sniečkui. G. Zimanas A. Sniečkui pristatė jį kaip „bendrai imant gerą vyrą“, padėjusį „sunkiais laikais“, *ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 40, l. 27.

nas iš nedaugelio žydų autorių, minintis Kaniūkų akciją) rašė, kad akcijoje dalyvavo 120 visų būrių partizanų, ginkluotų geriausiais ginklais. Taigi iš viso Kaniūkų baudžiamosioje akcijoje galėjo dalyvauti apie 120–150 sovietinių partizanų, apie pusę jų galėjo sudaryti partizanai žydai.

Iš įvairių šaltinių galima spręsti, kad sovietiniai baudėjai prie kaimo priartėjo vidurnaktį ir užėmė pozicijas: kaimas apsuptas iš trijų pusių, iš ketvirtosios kaimą juosė upė, vienintelis tiltas per ją buvo užimtas užpuolikų. Kaniūkiečiai akyliausiai budėdavo iki vidurnakčio, vėliau sargybos susilpnėdavo, manyta, kad partizanai nepuls, nes nespės grįžti į savo bazes (nuo Kaniūkų iki jų buvo daugiau kaip 10 km). Signalas pulti kaimą duotas prieš pat auštant. Neva sovietiniai baudėjai turėjo įsakymą nepalikti nė vieno gyvo kaimo gyventojų, šaudyti į visa, kas gyva, net gyvulius iššaudyti, visą turtą sunaikinti, niekam neleista pasiimti jokio grobio. Sovietiniai baudėjai degino kaimo namus, tvartus, klėtis ne tik šaudydami, bet ir padeginėdami iš anksto paruoštais deglais²⁷⁰. Degindami kaimą ir žudydami žmones, nedarė kokios nors „kaltųjų“ atrankos, nepasigailėjo moterų ir vaikų.

Apie Kaniūkų naikinimo operaciją (ypač žydų autorių atsiminimuose) daug perdėtų, pramantų dalykų, taip pat apie sovietinių partizanų žiaurumą²⁷¹. Kita vertus, galbūt žydai partizanai taip ir elgėsi. Daug įvairių išgalvotų detalių apie „Kaniūkų įtvirtinimus“, kilus gaisrams neva aidėjo garsūs sprogimai, lėkė į orą paslėptos ginklų atsargos. Sovietinių partizanų žvalgybos duomenimis, Kaniūkų kaimo savisaugininkų postas buvo įsikūręs pirtyje viename kaimo gale, tas postas turėjo rankinį kulkosvaidį; kitas sargybos postas buvo kitame kaimo gale. Kaimo viduryje buvo sargybos būstinė, kurioje naktį susirinkdavo kaimo sargybiniai²⁷². Tai iš esmės ir visi kaimo „įtvirtinimai“.

Įdomių detalių, patvirtinančių jau pateiktus kitų šaltinių faktus, galima rasti kaimo savisaugininkų baudžiamosiose bylose. P. Rodevo liudijimu, kaimas užpultas A. Mickevičiaus brigados vadovybei įsakius 1944 m. sausio 29 d. 6.30 val. ryto, nes kaime veikė aktyvios „baltųjų banditų“ grupės; kaimas visiškai sudegintas, nužudyti 47 gyventojai, neva visi, kurie talkininkavo vokiečiams dalyvaudami „baltųjų banditų“ grupėse. Bobinas, Kuodis, Voronis ir kiti aktyvūs dalyviai sugebėjo pasislėpti, jie pasirodė maždaug po dviejų savaičių²⁷³. I. Vyšnevas tvirtino, kad kaimas sudegintas

270 Ch. Lazar, *Destruction and Resistance*, New York, 1985, p. 173–175.

271 Antai apie Kaniūkų įvykius rašęs J. Kudirka mini, kad tarp egzekucijos vykdytojų buvo ir tokių, kurie sąmoningai šaudė pro šalį arba leido žmonėms pabėgti.

272 „Perkūno“ būrio partizano V. Gusevo 1951 m. birželio 9 d. parodymai KGB, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-5758-Li (A. Radikovskio baudžiamoji byla), l. 162.

273 P. Rodevo 1947 m. vasario 18 d. parodymai, LYA, b. 16496/3, l. 52.

ir „visa eilė“ kaime suimtų asmenų buvo sunaikinti, suderinus su partizaninio judėjimo pagrindiniu štabu. Tai esą galėjo patvirtinti G. Zimanas ir kiti²⁷⁴.

Kaniūkų savisaugininkų vadas V. Voronis teigė, kad kaimas užpultas sausio ar vasario pabaigoje 6 val. ryto, kai kaimo sargybos auštant jau nebuvo, savisaugininkai ilsėjosi. Iki pamatų sudeginti kaimo trobesiai, žuvo apie 35–38 žmones, iš jų apie 10 savisaugininkų²⁷⁵. S. Bobino liudijimu, žuvo apie 35 žmones²⁷⁶.

Ar kaimo savisaugininkai bandė priešintis? V. Voronis tvirtino, kad, partizanams netikėtai užpuolus, savisaugininkai nesipriešino ir stengėsi tik pasislėpti. Jis pasitraukė į Pasalio dvarą, po dienos – į Benekainius, kur apie pusę metų su šeima slapstėsi nuo sovietinių partizanų. Į Benekainius atbėgo ir kiti kaimo savisaugininkai. Kurį laiką gyveno eidami per žmones ir prašydami išmaldos. Po pusmečio grįžo į Kaniūkus, dirbo savo ūkyje²⁷⁷.

Dalyvavusio Kaniūkų akcijoje A. Mickevičiaus būrio ypatingojo skyriaus viršininko S. Lemeševo parodymais, kaimo savisaugininkai (anot jo, „baudėjai“) atsišaudė, tačiau netikėtai užpulti organizuotai nepasipriešino²⁷⁸.

Ieškant atsakymų į daugelį Kaniūkų puolimo operacijos istorijos klausimų, atrodytų vertingi šaltiniai turėtų būti raudonųjų partizanų asmens bylos, jose esantys individualios partizaninės veiklos (ir atsakomybės) duomenys ir charakteristikos, karo ir pokario metų dokumentai, rengti pristatant partizanus apdovanoti SSRS valstybiniais apdovanojimais. Deja, bendrosios informacijos apie Kaniūkų akciją prasme šios bylos beveik visiškai „tuščios“. Jos įdomios kitu požiūriu: čia atsispindi savotiškas vaizdas, kaip bandyta nuslėpti, nutylėti dalyvavimą Kaniūkų baudžiamojame akcijoje. Galima teigti, jog ir sovietų požiūryje į ją ryškėja supratimas, kad ji buvo nusikalstama, sovietinių partizaninių „judėjimą“ kompromituojanti, todėl dalyvavimo joje nenorėta išsirašyti į partizaninės veiklos nuopelnus.

Kaip minėta, M. Elinas ir D. Gelpernas rašo, kad operacijoje dalyvavo „Mirtis okupantams“ būrio partizanai M. Trušinas, partizanai iš Kauno geto L. Codikovas, D. Teperis, J. Ratneris, P. Volbė. Tačiau šių partizanų asmens bylose apie dalyvavimą puolant Kaniūkus jokių konkrečių duomenų nėra²⁷⁹. Kaip matyti iš M. Trušino asmens dokumentų, šis buvęs Raudonosios armijos vyr. leitenantas, mūsų prie

274 I. Vyšnevo 1947 m. vasario 26 d. parodymai, *ten pat*, l. 64–65.

275 V. Voronio 1947 m. kovo 4, 8 ir 13 d. parodymai, *ten pat*, l. 23–24, 30, 34.

276 S. Bobino 1947 m. kovo 5 d. parodymai, *ten pat*, l. 99.

277 *Ten pat*, l. 24, 30.

278 S. Lemeševo 1951 m. liepos 8 d. parodymai KGB, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-5758-Li (A. Radikovskio baudžiamoji byla), l. 159.

279 L. Codikovo asmens byloje rašoma, kad jis „ne vieną kartą dalyvavo nuginkluojant ginkluotus kaimus“, LYA, f. 32, ap. 2, b. 55, l. 1.

Maskvos dalyvis, patekęs į vokiečių nelaisvę ir iš jos pabėgęs į Rūdinkų girią, aktyviai dalyvavo daugelyje „Mirtis okupantams“ būrio operacijų (vadovavo pasalomis, vokiečių įgulų puolimams, žvalgybos, maisto produktų paruošų akcijoms), vienoje iš jų 1944 m. balandžio pabaigoje žuvo²⁸⁰. Jo asmens byloje nėra tik duomenų apie dalyvavimą Kaniūkų operacijoje, o tai prieštarauja logikai ir, svarbiausia, M. Elino ir D. Gelperno liudijimui, kad jis dalyvavo Kaniūkų akcijoje ir atliko vadovaujantį vaidmenį.

„Mirtis okupantams“ būrio partizano G. Smoliakovo 1944 m. spalio 8 d. charakteristikoje (ją pasirašė būrio vadas K. Rodionovas) užfiksuota, kad jis dalyvavo „nuginkluojant apsiginklavusį Kaniūkų kaimą“. Tuo tarpu pats G. Smoliakovas maždaug tuo pat metu rašytoje veiklos ataskaitoje neužsimena apie dalyvavimą Kaniūkų operacijoje²⁸¹.

Šio būrio kito partizano, M. Rubinsono, 1944–1945 m. asmens dokumentuose apie jo partizaninę veiklą abstrakčiai rašoma, kad dalyvavo „daugelyje operacijų“. Vėlesniuose, apie 1960 m. rašytuose dokumentuose pristatant jį apdovanoti (pergalės prieš fašistinę Vokietiją jubiliejaus proga) pabrėžiama, kad jis dalyvavo „triuškinant ginkluotą Žagarinės kaimą“, puolant Večioriškes ir kitose karinėse operacijose. Lieka neaišku, ar M. Rubinsonas dalyvavo Kaniūkų akcijoje? Teigiamai atsakyti į šį klausimą leistų M. Rubinsono 1958 m. liepos 15 d. gyvenimo aprašymas ir nurodytos partizaninės veiklos detalės: „1943 m. gruodžio mėn. išvykau (iš Kauno geto) su pirmąja mašina į partizanų būrį „Mirtis okupantams“. Čia dalyvavau kovinėse (prie Koniuchi, Žagarinės, Večioriškių, Kaltancų ir kt.) operacijose.“²⁸²

Vis dėlto kai kurių sovietinių partizanų, ypač „Mirtis okupantams“ ir „Mirtis fašizmui“, taip pat kitų būrių partizanų asmens bylose konkrečiai įvardytas dalyvavimas „sutriuškinant“ ar „nuginkluojant“ Kaniūkų kaimą; iš jų matyti, kad operacijoje dalyvavo ne tik vyrai, bet ir moterys²⁸³.

280 M. Trušino asmens bylos, *ten pat*, f. 32, ap. 1, b. 146, l. 5; ap. 2, b. 51, l. 1.

281 G. Smoliakovo asmens byla, *ten pat*, ap. 1, b. 134, l. 1.

282 M. Rubinsono asmens byla, *ten pat*, b. 129, l. 1–2; ap. 2, b. 44, l. 2, 5.

283 Be jau minėtų asmenų, „Mirtis okupantams“ būrio partizanų asmens bylose kaip Kaniūkų operacijos dalyviai konkrečiai įvardyti šio būrio partizanai: M. Brikas, *ten pat*, ap. 1, b. 19, l. 1; S. Gilis, *ten pat*, b. 35, l. 3–4; Ch. Kaganas, *ten pat*, b. 63, l. 3; P. Chasas, *ten pat*, b. 154, l. 1; E. Vekeris, *ten pat*, b. 23, l. 4; P. Padisonas, *ten pat*, b. 102, l. 1; B. Kotas, *ten pat*, b. 71, l. 1; L. Mozas, *ten pat*, b. 88, l. 1; M. Mejerovas, *ten pat*, b. 85, l. 1; M. Šermanas, *ten pat*, b. 165, l. 1; E. Zilberis, *ten pat*, ap. 2, b. 16, l. 1; P. Volbė, *ten pat*, ap. 1, b. 27, l. 4 (būrio vado K. Rodionovo 1982 m. liepos 7 d. atsiliepimas). „Mirtis okupantams“ būrio partizanės moterys: B. Gelenina, *ten pat*, ap. 1, b. 29, l. 1. Jos asmens byloje sakoma, kad ilgą laiką būryje buvo vienintelė ir puiki būrio skalbėja; S. Gempelj, *ten pat*, b. 33, l. 1 (dalyvavo ne tik Kaniūkų, bet ir kitose būrio kovinėse operacijose „triuškinant vokiečių garnizonus“, buvo drąsi ir narsi partizanė); I. Pilovnik, *ten pat*, b. 108, l. 1; A. Teperienė, *ten pat*, b. 143, l. 1; F. Kulbak (Kulbakaitė), *ten pat*, ap. 2, b. 23, l. 1; E. Mušinskaja (lenkų tautybės partizanė), *ten pat*, b. 38, l. 7. Kai kurių šių būrio partizanų asmens dokumentuose minimas dalyvavimas sutriuškinant „policijos atsparos punktą“ (galima numanyti, kad turimas omenyje Kaniūkų kaimo „sutriuškinimas“), rašoma apie „daugkartinį“ dalyvavimą

Nors sunku spręsti apie G. Zimano minimų „Vilniaus būrių“ vaidmenį ir partizanų skaičių Kaniūkų naikinimo akcijoje, vis dėlto galima daryti išvadą, kad, be „Mirtis okupantams“ būrio, žymus vaidmuo joje teko „Mirtis fašizmui“ būriui ir kitų būrių partizanams žydams iš Vilniaus geto.

Kaip rašo žydų istorikas S. Atamukas, „žydai, iškėlę aktyvios tautinės pasipriešinimo, diversinės ir ginkluotos partizaninės kovos su hitleriniu fašizmu vėliavą, toje kovoje galėjo dalyvauti tik tarybinio partizaninio judėjimo gretose, kito pasirinkimo nebuvo. Šimtai žydų, nepaisydami politinių pažiūrų skirtumo, narsiai kovojo toje kovoje. Svarus jų indėlis prisidėjo prie hitlerinės Vokietijos sutriuškinimo ir jie įrašė šlovingą puslapį į savo tautos istoriją“²⁸⁴.

Tačiau buvo ir kitas žydų dalyvavimo sovietinio ginkluoto pogrindžio veikloje aspektas, kurį žydų autoriai dažniausiai nutyli. Šis pogrindis Lietuvoje tarnavo SSRS politiniams interesams, veikė kaip naują sovietinę okupaciją (reokupaciją) įtvirtinti siekianti įvairiomis, net ir represinėmis, nusikalstamomis priemonėmis jėga. Dalis žydų partizanų, kaip ir kitų tautybių, tapo sovietinių nusikaltimų vykdymo įrankiais ir bendrininkais. Akivaizdus to įrodymas – žydų partizanų vyrų ir moterų dalyvavimas Kaniūkų žudynėse.

Beje, S. Atamukas teigia, kad daugelis žydų dėl tautinio, politinio ir ideologinio nusistatymo, priešiškos pažiūros į komunizmą ir SSRS nebendradarbiavo su sovietų pogrindžiu²⁸⁵.

Žydų dalyvavimą Kaniūkų ir kitose panašiose akcijose galėjo lemti daugelis motyvų. Įsitraukdami į sovietinį partizaninį sąjūdį ir veiklią kovą prieš nacius, jie sykiu turėjo galimybę „atkeršyti savo šeimų žudikams“²⁸⁶. Patyrę tragišką holokausto aukų lemtį, įvairiai terorizuoti žmonės galėjo neatsispirti pagundai, susidarius pa-

nuginkluojant kaimus ar „triuškinant vokiečių garnizonus“ (todėl tokiais atvejais dalyvavimas Kaniūkų akcijoje vargu ar galėjo būti išimtis). Žr. T. Fridmano, S. Jašunskajos, M. Endlinienės, S. Rubinson (Ginaitės) asmens bylas, *ten pat*, ap. 1, b. 153, l. 1; b. 174, l. 2; ap. 2, b. 60; ap. 1, b. 128, l. 2 ir kt. Iš viso LYA saugoma 241 buvusių „Mirtis okupantams“ būrio partizanų asmens byla. Taigi galima teigti: tik nedaugelyje asmens bylų įvardytas dalyvavimas Kaniūkų operacijoje. Apie kitų raudonųjų partizanų būrių ir jų partizanų dalyvavimą Kaniūkų operacijoje žr. „Mirtis fašizmui“ būrio 1944 m. liepos 17 d. ataskaitą, *ten pat*, f. 16, ap. 1, b. 1, l. 12; A. Barauskas, J. Olekas, V. Pletkus, „Margirio“ partizanų būrio veikla 1943–1944 m., ataskaita-atsiminimai, 1968 m., *ten pat*, f. 12, ap. 3, b. 1, l. 13; „Perkūno“ būrio partizanų kovos veiksmų dienoraštis, 1944 m., *ten pat*, f. 15, ap. 1, b. 1, l. 33–34 (klaidingai nurodyta kaimo sunaikinimo data – 1944 m. vasario 6 d.); „Perkūno“ būrio partizano M. Nadežkino asmens byla, *ten pat*, b. 31, l. 5; „Pergalės“ būrio partizano G. Aranovičiaus 1958 m. autobiografija, *ten pat*, f. 1, ap. 5, b. 8, l. 1; „Už tėvynę“ būrio partizano L. Žubiko asmens byla, *ten pat*, f. 47, ap. 2, b. 39, l. 8; „Margirio“ būrio partizano S. Kuozio asmens byla, *ten pat*, f. 4, ap. 1, b. 32, l. 8, 12; A. Mickevičiaus būrio partizano A. Uždavinio asmens byla, *ten pat*, f. 8, ap. 1, b. 94, l. 5. Šis Kaniūkų kaimo žudynių dalyvių sąrašas toli gražu neišsamus.

284 S. Atamukas, *Lietuvos žydų kelias nuo XIV amžiaus iki XI a. pabaigos*, Vilnius, 2001, p. 270–271.

285 *Ten pat*.

286 D. Levin, *Trumpa žydų istorija Lietuvoje*, Vilnius, 2000, p. 183; D. Levin, *Fighting Back: Lithuanian Jewry's Armed Resistance to the Nazis 1941–1945*, New York–London, 1985, p. 200, 205–206.

lankioms aplinkybėms, keršyti ir žudyti; tie patys motyvai galėjo sutrukdyti blaiviai ir atsakingai vertinti padėtį, skirti tikrus priešus nuo netikrų, tariamų.

„Mirtis okupantams“ ir kitų žydų būrių partizanų vaidmuo Kaniūkų žudynėse leidžia daryti prielaidą, kad Rūdninkų girios sovietinių partizanų vadovybė pasinaudojo tautine nesantaika tarp lietuvių ir žydų bei karčiais jos vaisiais, spręsdama kovos su ginkluotų Pietryčių Lietuvos kaimų savisauga ir kitus uždavinius. Daugelis žydų, tapę raudonaisiais partizanais, puoselėjo keršto, sąskaitų suvedimo mintis, galėjo rodyti iniciatyvą dalyvauti baudžiamojoje operacijoje prieš Kaniūkų kaimą. Tai bylotų ir palyginti didelio žydų partizanų moterų skaičiaus dalyvavimas šioje akcijoje.

Kaip jau minėta, būrys neturėjo kadrinių vadų, buvo blogai ginkluotas, trūko disciplinos²⁸⁷, bet tai nesutrukdė atlikti svarbiausią vaidmenį Kaniūkų baudžiamojoje akcijoje.

„Žydiškojo“ veiksnio, holokausto baisumus patyrusių žmonių keršto motyvų reikšmė ir vaidmuo Kaniūkų žudynėse neabejotinai buvo svarbūs, tačiau jų nereikėtų pervertinti. Į Kaniūkų tragediją galima žvelgti per lietuvių ir lenkų tautinės nesantaikos prizmę, turint galvoje komplikuotus šių tautų santykius nacių Vokietijos okupacijos metais. Galima kalbėti ir apie tam tikrą vietinių gyventojų lenkų ir lietuvių dalyvavimą Kaniūkų įvykiuose. Kaip minėta, „vietiniai lenkai“ – Kaniūkų akcijos dalyviai abstrakčiai minimi lietuvių saugumo policijos dokumentuose. J. Kudirka teigė, kad atvykę į sudegintus Kaniūkus, „lietuvių atraminių būrių“ (neabejotinai 253-iojo lietuvių savisaugos bataliono) kariai norėjo atkeršyti vienam kaimui, iš kurio buvo „dalis baudėjų“, tačiau kaniūkietis V. Voronis juos atkalbėjęs to nedaryti, esą tame kaime „ne visi geri, ne visi ir blogi, o nukentės ir gerieji“²⁸⁸.

Teiginiai apie ketinimą keršyti turi pagrindą, tai patvirtina archyviniai šaltiniai. Matyt, kalbama apie Didžiųjų Sėlų kaimą. 253-iojo bataliono dokumentuose šis kaimas minimas su Kaniūkų žudynėmis: jau minėtajame Baltininkų atsparos punkto vado 1944 m. sausio 31 d. raporte apie Kaniūkų sunaikinimą teigiama, kad tarp kaimą „plėšusių“ banditų gyventojai pažino piliečių iš Didžiųjų Sėlų ir Visinčios kaimų²⁸⁹.

1944 m. vasario 19 d. 253-iojo bataliono kariai, vykdydami žvalgybą, Didžiųjų Sėlų kaime susidūrė su sovietiniais partizanais, įvyko kautynės. Po jų bataliono vadas kpt. V. Žibas gavo žinių, kad kaime bataliono kariai iš vietinių gyventojų paėmė

287 Prano (L. Solomino) 1944 m. gegužės 18 d. laiškas Vilniaus būrių ypatingojo skyriaus viršininkui Stankevičiui (Žemaitaičiui), LYA, f. 1, ap. 1, b. 139, l. 34.

288 J. Kudirka, Skerdynės prie Šalčininkų, *Respublika*, 1990, bal. 25.

289 LCVA, f. R-666, ap. 1, b. 7, l. 29.

druskos, kailinių, nušovė ir išsivežė 4 veislines kiaules. Tokį karių elgesį jis pavadino „banditišku“ ir įsakė nedelsiant įvykius išsiaiškinti ir jam pranešti²⁹⁰.

Bataliono 4-osios kuopos 1-ojo būrio vadas viršila Trečiokas 1944 m. vasario 27 d. raporte kuopos vadui aiškino, kad kariai „jokių daiktų nepaėmė“, tačiau neva per kautynes nušautos 4 kiaulės²⁹¹.

Dar atviriau ir plačiau apie Didžiųjų Sėlų kaimą bataliono vadui 1944 m. vasario 28 d. raporte rašė šio bataliono 4-osios kuopos vadas lttn. M. Cieminis: esą Didžiųjų Sėlų kaimo gyventojai „su labai mažomis išimtimis“ buvo palankiai nusiteikę banditų atžvilgiu arba patys buvo aktyvūs banditai; kaime „banditams“ būdavo kurenamos pirtys, kepama duona, skerdziami maistui gyvuliai, gyveno ryšininkai „su Vilnium“, „banditų“ pagrobto turto „likvidatoriai“ (realizuotojai), amunicijos vežėjai ir kt. Toliau raporte yra žodžiai, leidžiantys daryti prielaidą, jog būtent kai kurie Didžiųjų Sėlų kaimo gyventojai prisidėjo prie Kaniūkų kaimo žudynių: „ar pranešė kam nors kas nors iš to kaimo“, kad to kaimo 3 gyventojai (nurodytos pavardės) dalyvavo „Koniuchy skerdynėse“? Tai esą žinomos pavardės, bet jų yra ir daugiau. Raporte teigiama, jog „dukart buvo paleisti gandai, kad Salki Wielki esą karių sudeginti“, esą „šito laukia visi, kurie yra nusistatę prieš banditus“. Dėl įvykių per žvalgybą kaimo gyventojai neturėtų „nė žodžio prasiatiti“ (t. y. pasiskųsti). Kuopos vadas siūlė su Didžiųjų Sėlų kaimu pasielgti kaip su Dubrovkos ir Stavrovo kaimais²⁹². Tai Baltarusijos kaimai Vydžių apylinkėse, už paramą partizanams sudeginti ar kitaip represuoti 1943 m. spalio mėn. per vokiečių vykdytą didelę baudžiamąją operaciją. Joje dalyvavo ir 253-iasis lietuvių savisaugos batalionas.

Iš lietuvių saugumo policijos dokumentų matyti, kad Didžiųjų Sėlų kaime 253-iojo savisaugos bataliono kareivių veiksmai, dėl kurių jų vadai turėjo aiškintis, buvo kur kas rimtesni, nei jie atsispindi archyvinuose bataliono dokumentuose. Vasario 19 d. iš Rakliškių atvykę apie 40 šio bataliono karių apsupo Didžiųjų Sėlų kaimą, darė kratas ieškodami ginklų, iš sunkiųjų kulkosvaidžių „be priežasties“ šaudė į trijų šio kaimo gyventojų namus, 2 žmones sunkiai sužeidė (jie nuvežti į Benekainių ligoninę). Iš kaimo keli banditai paspruko, vienas jų kareivių pagautas ir išvežtas į Rakliškes (šis banditas Eišiškių apskrityje tarnavo policininku). Lietuvių saugumo policijos Jašiūnų rajono viršininkas reikalavo tokią 253-iojo savisaugos bataliono kareivių

290 253-iojo bataliono vado kpt. V. Žibo 1944 m. vasario 23 d. įsakymas nr. 845 4-osios kuopos vadui, *ten pat*, ap. 1, b. 5, l. 120.

291 Šis faktas minimas ir Kaniūkų savisaugininkų baudžiamajoje byloje. P. Rodevas liudijo, kad lietuvių ir vokiečių policija nušautos kiaules išsivežė ir paruošė Kaniūkų kaime dideles vaišes. P. Rodevo 1947 m. vasario 18 d. parodymai, LYA, b. 16496/3, l. 51. Tai dar vienas faktas, bylojantis apie Kaniūkų kaimo savisaugininkų glaudžius ryšius su lietuvių policijos batalionu.

292 253-iojo lietuvių savisaugos bataliono 4-osios kuopos vado M. Cieminio 1944 m. vasario 28 d. raportas bataliono vadui, *ten pat*, f. R-666, ap. 1, b. 5, l. 124.

savivalę sustabdyti, nes Didžiųjų Sėlų kaimo gyventojai esą daugiausia lietuviai ir tokiais veiksmais pasipiktinę²⁹³.

Svarbiausia – iš šių faktų galima aiškiai justi 253-iojo lietuvių savisaugos (policijos) bataliono kareivių ir jų vadų simpatijas Kaniūkų kaimo žmonėms. Bataliono karių veiksmai Didžiųjų Sėlų kaime labai panašūs į baudžiamuosius represinius veiksmus keršijant šio kaimo žmonėms už tikrą ar tariamą dalyvavimą Kaniūkų žudynėse.

Kokios pozicijos laikėsi lenkų Armijos krajojvos partizanai tragiškų įvykių Kaniūkuose atžvilgiu?

Lietuvių pagrindžio laikraščio „Nepriklausoma Lietuva“ 1944 m. kovo 1 d. straipsnelyje „Saugumas palaužtas“ buvo rašoma: „Pagausėjus bolševikų ir dalinai lenkų partizanų būriams, mūsų policininkai jų buvo dažnai užpuodinėjami ir neretai išžudomi. Tik po Graužiškių įvykių (1944 m. sausio 8 d.), kada žuvo 19 mūsų policininkų, visi Ašmenos apskrities valsčių policininkai buvo atitraukti į Ašmeną. Panašiai elgiamasi su kai kurių punktų policija Svyrių ir Eišiškių apskrityse.“²⁹⁴

1944 m. sausį lenkų partizanai įsakė visiems Turgelių valsčiaus mokytojams lietuviams išsikraustyti iš šio valsčiaus. Sausio 25 d. užpuolė Šumsko miestelį, nurengė policiją, atėmė ginklus, išvaikė pareigūnus. Sausio 27 d. įteikė ultimatumą Dieveniškų policijai, visos lietuviškos įstaigos pasitraukė į Benekainius²⁹⁵.

Lietuviškų šaltinių informaciją galima papildyti daugelio lenkiškų šaltinių duomenimis, kurie byloja apie lenkų partizanų dominavimą regione. Tačiau lenkų partizanai kažkodėl liko pasyvūs stebėtojai, abejingi tragiškiems Kaniūkų kaimo įvykiams. Lenkų AK partizanai (sovietinių šaltinių terminu „baltieji lenkai“), kurių daugumą sudarė vietiniai valstiečiai ir kaimų savisaugininkai (daugiausia lietuviai), formaliai kovojo skirtingose „barikadų“ pusėse. Viskas buvo susipynę į painų prieštarų įvykių mazgą. Kaniūkai ir daugelis kitų Eišiškių apskrities kaimų palaikė glaudžius ryšius su lietuvių policija (bent iš dalies dėl to žiauriai nukentėjo), o po Kaniūkų tragedijos 1944 m. vasario 2 d. 253-iojo lietuvių savisaugos (policijos) bataliono būrys buvo išvykęs žvalgyti Turgelių apylinkių. Vietos gyventojai, pamatę lietuvius policininkus, pradėjo bėgti, į juos buvo atidengta ugnis, nors aukų nebuvo²⁹⁶.

Nerealiai keistas atrodo ir vėlyvas lenkų pagrindžio 1944 m. vasario pabaigos pranešimas apie įvykius Kaniūkuose: neva kaimą puolė apie 2 tūkst. žydų ir bolševikų gauja. Kaimas padegtas, 34 žmonės žuvo, 14 sužeisti, kiek žmonių sudegę gyvi,

293 Lietuvių saugumo policijos Jašiūnų rajono viršininko K. Piktornos 1944 m. vasario 23 d. telefonograma nr. 38 Lietuvių saugumo policijos Vilniaus apygardos viršinkui, LCVA, f. R-1390, ap. 1, b. 191, l. 64.

294 Saugumas palaužtas, *Nepriklausoma Lietuva*, 1944, kov. 1.

295 *Armija krajojva Lietuvoje*, d. 2, p. 264–266.

296 253-iojo lietuvių savisaugos (policijos) bataliono veiksmų ir įvykių aprašymas, LCVA, f. R-666, ap. 1, b. 5, l. 4–7.

neaišku. Iš 50 namų liko tik 4. Užpuolimo priežastis – kaimas lietuvių policijos „iš dalies“ buvo apginkluotas²⁹⁷.

Kita vertus, sovietiniai partizanai buvo bendras agresyvus priešas. Lietuvių pagrindžio laikraštis „Lietuvių fronto biuletėnis“ 1944 m. sausį rašė, kad ramius Vilnijos gyventojus jau „baigia iš proto kraustyti“ „raudonasis siaubas“ (raudonieji partizanai), į lenkų „baltuosius partizanus“ jie žiūri su neslepia simpatija, ypač jei tie gyventojai nėra lietuviai²⁹⁸. Taigi išeitų, kad ir gyventojai lietuviai simpatizavo ne tokiems agresyviems lenkų partizanams. Ir atvirkščiai, bent dalis lenkų pritarė lietuvių savisaugininkų veiklai, kai kurie joje netgi dalyvavo.

Lenkų AK veiksmai pirmiausia buvo nukreipti prieš lietuvių administraciją ir policiją. Turėdama pakankamą lenkų kaimų paramą, ji nepuolė ir neterorizavo apsiginklavusių savisaugininkų kaimų. Šaltiniuose užfiksuotas tik vienas kitas AK ir savisaugininkų susidūrimas. Antai 1944 m. vasario viduryje lenkų partizanai užpuolė Palkobalio kaimą (Varėnos vls.), kaimo savisaugininkai vieną lenką partizaną nukovė ir vieną sužeidė. Keršydami lenkų partizanai sudegino tris kaimo sodybas²⁹⁹.

Objektyviai kaimų savisaugininkai, AK partizanai, net lietuvių policija ir savisaugos batalionai sudarė vientisą „frontą“ prieš sovietinius partizanus. 1944 m. kovo 24 d. sovietinio „Kovos“ būrio partizanai užpuolė Mištūnų kaimą (Eišiškių aps.) (vienas valstietis savisaugininkas žuvo, du sužeisti). Grįždami į Rūdninkų girią, sovietiniai partizanai pateko į lenkų partizanų pasalą ir turėjo nuostolių. Gegužės 5 d. sovietiniai partizanai surengė pasalą lenkų partizanams prie Dainavos kaimo, tačiau šie nepasirodė. Grįždami į bazę, raudonieji partizanai susikovė su lietuvių savisaugos bataliono kuopa³⁰⁰.

Lenkų partizanų ir Pietryčių Lietuvos savisaugininkų kaimų santykiai paaštrėjo 1944 m. gegužės–birželio mėn., kai, sovietiniams partizanams bandant nuginkluoti kaimų savisaugininkus, lenkai stengėsi perimti savisaugininkų ginklus. Įtampą aštrino ir AK ginkluoti konfliktai su Vilnijuje dislokuotais Lietuvos vietinės rinktinės batalionais.

Duomenų apie Kaniūkų žudynių aukas archyvinuose ir kituose šaltiniuose ne daug. Kaip sakytą, Vilniuje lietuvių kalba leistoje „Naujojoje Lietuvoje“ užuojauta paskelbta tik su ginklu rankose žuvusio Kaniūkų savisaugininko Juozo Bobino šeimai. Iš jos matyti, kad žuvo ir jo žmona Viktorija, sūnus Marijonas, dukra Jadvyga (kitas sūnus ir mažametė dukra liko gyvi)³⁰¹. Visa kita lietuviška spauda ir lenkų kalba leistas laikraštis „Goniec codzienny“ Kaniūkų žudynes ir jų aukas visiškai nutylėjo.

297 Jastrzębieco 1944 m. vasario 29 d. pranešimas, LCVA, f. R-601, ap. 1, b. 50, l. 21.

298 Banditai Vilniaus krašte, *Lietuvių fronto biuletėnis*, 1944, saus. 22, p. 3.

299 Lietuvių policijos žinių savaitinė santrauka, 1944 m. kovo 8–14 d., LYA, f. 3377, ap. 58, b. 266, l. 59.

300 „Kovos“ būrio ataskaita ir kovinės veiklos dienoraštis, *ten pat*, f. 10, ap. 1, b. 1, l. 7–9.

301 (Policijos) punkto vedėjo ir tarnautojų užuojauta, *Naujoji Lietuva*, 1944, vas. 11, p. 3.

Lietuvos lenkų autorių (Cz. Malewskio, L. Narkowicz ir kitų) sudarytame ir paskelbtame nužudytų Kaniūkų kaimo žmonių sąrašė 38 pavardės (vienas žmogus (siuvėjas) iš Mikontų (Mikantonijų). Sunku pasakyti, ar šis skaičius tikslus. Kaniūkuose tikrai žuvo 35 žmonės, iš jų 11 moterų, 15 (iki 16 m.) vaikų, apie 10–15 žmonių sunkiai sužaloti³⁰².

Atrodytų, kad tiksliausiai Kaniūkų žudynių aukas ir kitus sovietinių baudėjų padarytus nuostolius deginant kaimą atspindi lietuvių saugumo policijos Jašiūnų rajono viršininko į Vilnių siųstos telefonogramos tuoj pat po tragiškų įvykių Kaniūkuose, apibendrinamieji duomenys keletą kartų tikslinti. Taigi lietuvių saugumo policijos duomenimis, Kaniūkams padaryti tokie nuostoliai: iš 42 kaimo ūkių sudegė 36 gyvenamieji namai, 40 kluonų, 39 tvartai, 1 pirtis; 50 karvių, 16 arklių, apie 50 kiaulių, 100 avių ir kt.³⁰³

Kaniūkų kaimas minėtas Savitarpinės pagalbos Vilniaus apskrities komiteto 1944 m. vasario 22 d. rašte Vilniaus apskrities viršininkui. Jame rašoma, kad „banditų“ siautėjimas Vilniaus apskrityje tolydžio didėja, kai kurios gyvenamosios vietovės visiškai sunaikintos, gyventojai atsidūrė „kaip stovi“: „Taip, pavyzdžiui, Jašiūnų valsčiaus Kaniūkų kaimas ištisai buvo sudegintas ir ligi šiol to kaimo 52 gyventojams išmokėta po maksimalinę pašalpą – 500 rm. kiekvienam. Dar liko išmokėti apie 10 gyventojų.“³⁰⁴

Nors ir labai nukentėję nuo sovietinių partizanų, Kaniūkai nebuvo visiškai nušluoti nuo žemės paviršiaus. Jo žmonės laikinai prisiglaudė kituose kaimuose, gyveno žeminėse, šiek tiek materialiai remiami valdžios atstatinėjo trobesius. Deja, kaimo žmonės ir toliau kentėjo nuo sovietinių partizanų. Antai Kaniūkų kaimas minimas lietuvių saugumo policijos pranešimuose tarp kitų Jašiūnų valsčiaus kaimų, kuriuos 1944 m. naktį iš balandžio 28 į 29 d. apiplėšė „banditai“, apsirengę civiliais rūbais ir kariškomis uniformomis, apsiginklavę paprastais ir automatiniais šautuvais, pistoletais ir granatomis, kalbėję rusiškai ir lenkiškai. Tarp jų esą pastebėta keletas žydų. Iš apiplėštų kaimų paėmę keletą kiaulių, karvių, avių, rūbų ir kitokių daiktų, pasitraukė į vakarus Rūdninkų link³⁰⁵.

Kokią poveikį kaimų ginkluotai savisaugai ir jos veiklai turėjo Kaniūkų kaimo tragedija? Ar iš tikrųjų, kaip rašė G. Zimanas, rytiniame Rūdninkų girios pakraštyje

302 Šių elučių autorius, remdamasis Cz. Malewskio, L. Narkowicz ir kitais duomenimis, nužudytų Kaniūkų kaimo gyventojų sąrašą paskelbė straipsnių rinkinyje *Lietuva Antrajame pasauliniame kare*, sud. A. Anušauskas, Č. Laurinavičius, Vilnius, 2007, p. 485–486.

303 *Ten pat*, p. 484.

304 LCVA, f. R-685, ap. 5, b. 34, l. 166.

305 Jašiūnų saugumo policijos rajono viršininko K. Pikturnos 1944 m. balandžio 29 d. telefonograma nr. 74 saugumo policijos Vilniaus apygardos viršininkui, *ten pat*, f. R-1390, ap. 1, b. 191, l. 86.

„savisaugą kaip ranka nuėmė“? Be abejo, Kaniūkų žudynės padarė stiprų savisaugos struktūras griauinantį ir demoralizuojantį poveikį. Ypač žiaurų susidorojimo su kaimu faktą raudonieji partizanai naudojo kaip psichologinio poveikio priemonę terozizuojant apsiginklavusius kaimus. Antai jų 1944 m. vasario 15 d. laiške Daržininkų kaimui buvo kreipiamasi ne tik į vyrus, bet ir į moteris, joms grasinta: jei kaimas nenusiginkluos, „žūsitate kartu su jais (vyrais ir vaikais), su visa šeima ir su trobesiais, liks tiktai žiaurus liūdnas vaizdas jūsų kaime, kaip Kaniūkuose“. Po laiškų prieraišas: „Jums aišku, ką iškovoję Kaniūkai, dabar niekas kaip šunų nepriima, bijosi, kad partizanai už jų užlaikymą nepalikytų be pastogės.“³⁰⁶

Tačiau kai kurie faktai ir įvykiai leidžia teigti, kad tokios priemonės turėjo ir priešingą efektą. Po Kaniūkų kaimo sunaikinimo galėjo atsirasti daugiau motyvų ginkluotis dar neapsiginklavusiems kaimams, priešintis, nepasiduoti. Vokiečių okupacinio režimo lietuviškosios savivaldos administracijos pareigūnai, policija, pavieniai ryžtingesni ir veiklesni asmenys galėjo kelti reikalavimą stiprinti kaimų savisaugą. Įdomu, kad apie tokias tendencijas rašė ir G. Zimanas. Jis 1944 m. kovo 3 d. laiške A. Sniečkui minėjo, kad „savisauga kaime tačiau nesiliauja“, ji vykdoma „visai kitokiū būdu“, esą „smurtu ir prievarta“. Pakanka apskričių viršininkams ar policijai surasti „kur nors kaime“ vieną kitą žmogų, kuris turi tam tikrų nuodėmių prieš mus, „šaudė į (1941 m. bėgančią iš Lietuvos) Raudonąją armiją, žudė (partinius ir tarybinius) aktyvistus“. Ir šie, anot G. Zimano, „chuliganai“ verčia gyventojus imtis ginklų. Tai esą pavyksta ne visur, bet atsiranda kaimų, kur „tokių elementų yra daugiau“. Tie kaimai sudaro savo ginkluotą jėgą ir priverčia ginkluotis „gretimus kaimus“³⁰⁷.

Ar pati Kaniūkų kaimo savisauga nustojo egzistuoti? Yra duomenų, kad sudeginto Kaniūkų kaimo vyrai toliau bandė priešintis sovietiniams partizanams. Antai sovietinių partizanų Trakų apskrityje vadovas M. Afoninas tik 1944 m. gegužės 19 d. šifruotėje A. Sniečkui pranešė apie gegužės 17 d. Jašiūnų valsčiaus Kaniūkų kaime nuginkluotus „žandarus“: jie nesipriešindami atidavę ginklus – 15 šautuvų, 3 SVT (automatinius šautuvus) ir kulkosvaidį. Kas buvo tie „žandarai“, neaišku, tačiau iš šifruotės teksto galima spėti, kad tai vietos gyventojai, savisaugininkai: vienas iš jų parašęs atgailos raštelį ir prašęs jam atleisti; jis apsiginklavo prievarta, bet į partizanus nešaudė, vieną šautuvą jau buvo atidavęs, dabar atiduodąs ir kitą³⁰⁸.

Matyt, bent iš dalies su Kaniūkų kaimo užpuolimu galima sieti vokiečių atsakomųjų baudžiamųjų priemonių bei veiksmų prieš sovietinius partizanus ir jų bazes

306 LYA, f. 60, ap. 1, b. 1, l. 41–42.

307 *Ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 40, l. 33.

308 *Ten pat*, b. 412, l. 248; LPJŠ žvalgybos duomenų 1944 m. gegužės 25 d. suvestinė nr. 10(28), *ten pat*, b. 24, l. 23.

Rūdinkų girioje pradžia. 1944 m. vasario 4–5 d. sovietiniai partizanai pirmą kartą virš savo galvų pajuto stiprią artilerijos ugnį: iš šarvuoto traukinio buvo apšaudytos jų bazės prie Inklėriškių kaimo. Artilerijos sviediniui pataikius į „Išlaisvintojo“ būrio žeminę, žuvo būrio partizanas Šilelis (J. Blaževičius). Stipri ir gana taikli artilerijos ugnis sukėlė paniką tarp sovietinių partizanų: partizanas I. Neteckis esą kelis kartus bandė bėgti iš bazės ir vadovybės įsakymu buvo sušaudytas³⁰⁹.

Po Kaniūkų kaimo sunaikinimo raudoniesiems partizanams ir jų bazėms Rūdinkų girioje, matyt, iš tikrųjų iškilo grėsmė, vokiečiai „pradėjo telkti jėgas baudžiamajai girios valymo akcijai“. M. Afoninas apie įgulų stiprinimą Lentvaryje, Trakuose, Rūdiškėse, Valkininkuose informavo A. Sniečků, prašė padėti šaudmenimis, tolu, ginklais. G. Zimanas 1944 m. vasario pradžioje pranešė apie „lenkų nacionalistų“ suaktyvėjimą, jų pradėtas sovietinių „aktyvistų“ žudynes (esą vien Rudaminos valsčiuje per trumpą laiką jie nužudė 14 žmonių), vasario pabaigoje – apie priešų jėgų telkimą kai kuriose aplinkinėse įgulose, pasiekusį grėsmingą pobūdį. Kai kurie raudonųjų partizanų būriai išėjo iš savo bazių. Padėčiai blogėjant jie buvo pasirengę netgi palikti Rūdinkų girią ir pasitraukti pas M. Šumauską į Naručio miškus, nes, anot G. Zimano, į pietus ir į rytus pasitraukti nėra kur – ten „baltieji lenkai“. Įdomu, kad net nenumatyta galimybė gelbėjantis brautis gilyn į Lietuvą. Tik 1944 m. kovo 3 d. šifruotėje G. Zimanas A. Sniečkui pranešė, kad „padėtis normalizuojasi“, būriai grįžta į bazes³¹⁰.

Sovietinių partizanų akcija Kaniūkuose išsiskiria iš kitų įvykdytų baudžiamųjų akcijų Pietryčių Lietuvos kaimuose žiauriomis vyrų, moterų ir vaikų žudynėmis. Kaip matyti, ją galima lyginti tik su Bakaloriškių kaimo (Trakų aps., Onušio vls.) sunaikinimu 1944 m. balandžio 12 d. per Velykas. Šiame kaime sudeginta apie 40 sodybų, apie 300 ūkinių pastatų, nužudyti 2 žmonės, dar 16 žmonių – aplinkiniuose kaimuose. Kaniūkus galima vadinti „antraisiais Pirčiupiais“: pastaruosiuose vokiečių baudėjai 1944 m. birželio 3 d. gyvus sudegino ir sušaudė 119 žmonių, sudegino 27 sodybas³¹¹. Degindami kitus Lietuvos kaimus, jie nesielgė taip žiauriai, žmonės buvo ne žudomi, o išvežami darbams, panaudojami „tikslingam darbui“, nepaliekami be duonos kąsnio. Jiems buvo leidžiama pasiimti būtiniausias daiktus ir maisto³¹².

309 *Ten pat*, f. 49, ap. 1, b. 1, l. 1; Žuvusiųjų ir dezertyrų registracijos sąrašai, *ten pat*, f. 51, ap. 51, b. 3, l. 4–5; b. 4, l. 18.

310 Jurgio (G. Zimano) 1944 m. vasario 2 ir 28 d., kovo 3 d. šifruotės LPJŠ, *ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 181, 322, 336, 349.

311 S. Sinkevičius, *Pirčiupiai: dokumentinė apybraiža*, p. 60.

312 Antai 1943 m. spalio 13 d. Rokiškio aps. sudeginto Miliūnų kaimo gyventojams iš gyvenamųjų pastatų buvo leista išsinešti patalynės, darbams išvežti vyresni kaimo gyventojai, jaunesni vyrai išsislapstė po miškus, žr. Lietuvos policijos pranešimas, LYA, f. 3377, ap. 58, b. 266, l. 1a.

Panašios buvo Kaniūkų ir Pirčiupių kaimų tragedijas lėmusios bendrosios priežastys ir jų sunaikinimo motyvai. Neturėdami pakankamai jėgų kovoti su „banditizmu“, nacistiniai okupantai griebdavosi žiaurių keršto akcijų, siekė įbauginti gyventojus ir užkirsti kelią antivokiškam pasipriešinimui. Iš esmės tokių pat tikslų siekė raudonieji partizanai: nepajėgdami kontroliuoti padėties, kovoti su ginkluota kaimų savisauga, jie griebėsi žiaurios baudžiamosios akcijos, nusikalstamomis priemonėmis stengėsi įgyvendinti savo politinius tikslus.

Puldami Kaniūkų kaimą raudonieji partizanai, matyt, turėjo tikslą tik žudyti ir deginti; jokių kitų tikslų veikiausiai neturėta, nėra duomenų apie paimtus ginklus, gyventojų turtą ir kt. To, kas atsitiko Kaniūkuose (aukų ir nuostolių), siekta sąmoningai. Tai matyti iš raudonųjų partizanų išplėtotos propagandinės kampanijos. Kiti savisaugininkų kaimai gąsdinti, kad juos ištiks Kaniūkų likimas.

Sovietiniai partizanai A. Barauskas, J. Olekas, Vincas Pletkus savo atsiminimuose-ataskaitoje rašė, kad nuginkluojant „tokios rūšies priešą, kaip kaimų savisaugą“, nebuvo siekiama fizinio susidorojimo su savisaugininkais, nes tarp jų buvo daug suklaidintų žmonių, kurie esą ne iš idėjos paėmė ginklą kovoti su partizanais; pagrindinis tikslas buvo nuginkluoti ir padaryti kaimų vyrus neutralius arba nors mažiau pavojingus partizanams ir „pažangiems“ vietos gyventojams. Tokių operacijų vykdymas buvęs labai sudėtingas ir sunkus, reikėję daug pastangų, „nežmoniškos kantrybės“, kad „rizikuojant savimi“ būtų išgelbėta ginkluoto priešų gyvybė. Kur tik buvo nors minimalios galimybės, „visur pasiaukojančio humanizmo principą išlaikėme“³¹³.

Deja, kalbėti apie sovietinių partizanų „humanizmą“ Kaniūkų kaimo žmonių atžvilgiu netenka. Šio kaimo sudeginimas ir žmonių žudynės turėjo nusikaltimų civiliams gyventojams požymių.

Bakaloriškių sunaikinimas. Panašią savo žiaurumu susidorojant su Kaniūkų kaimu baudžiamąją smurto akciją raudonieji partizanai vykdė per 1944 m. Velykas: balandžio 12 d. jie Trakų apskrities Onušio valsčiuje visiškai sudegino Bakaloriškių kaimą (iš viso apie 40 sodybų), terorizavo ir žudė šio ir kitų kaimų žmones.

G. Zimanas 1944 m. kovo 3 d. laiške LPJŠ Maskvoje viršininkui A. Sniečkui, trumpai apžvelgęs Rūdninkų girios raudonųjų partizanų kovas su Pietryčių Lietuvos apsiginklavusių kaimų savisaugininkais, įvykdytas baudžiamąsias akcijas prieš Daržininkus, Kaniūkus (kaimų pavadinimai neminimi), rašė: „Lieka mums dabar dar vienas kaimas vakariniame [Rūdninkų girios] pakrašty, kuris mums uždaro iš-

313 A. Barauskas, J. Olekas, V. Pletkus, „Margirio“ partizanų būrio veikla 1943–1944 m., *ten pat*, f. 12, ap. 3, b. 1, l. 13.

ėjimus į vakarus. Jie (šio kaimo savisaugininkai) apšaudo beveik kiekvieną mūsų grupę, ir mes jau nemažai turėjome dėl jų aukų. Mes juos jau seniai būtume sutvarkę, kad nebūtų taip blogai su šaudmenimis, bet, tikiuos, jog kai Jūs gausite šį laišką, mes jau būsime juos sutvarkę.³¹⁴

Nėra abejonių, kad G. Zimanas turėjo omenyje Trakų apskrities, Onušio valsčiaus Bakaloriškių kaimą ir jo ginkluotą savisaugą.

Sulaukus 1944 m. pavasario, G. Zimano ir visų kitų raudonųjų partizanų, kurie veikė Rūdninkų girioje, nuotaika pagerėjo, ypač po to, kai 1944 m. balandžio mėn. po ilgos pertraukos (nuo 1943 m. spalio), lėmusios didžiulį ginklų „badą“, iš sovietų užnugario (vadinamosios „Didžiosios žemės“) pradėjo skraidyti lėktuvai su ginklais, šaudmenimis, žmonėmis ir kitu krovinium. Pirmieji lėktuvai su ginklais G. Zimano partizanus laimingai pasiekė 1944 m. balandžio 5 d. naktį į 6 d.³¹⁵

Ne tik ginklai ir šaudmenys iš sovietų užnugario, bet ir pagerėjusios gamtinės sąlygos, svarbiausia, Raudonosios armijos artėjimas prie Lietuvos kėlė raudonųjų partizanų entuziazmą ir „kovinę dvasią“, pagaliau atvėrė platesnes partizaninio karo galimybes. G. Zimanas, sulaukęs pirmųjų ginklų siuntų, karštai dėkojo LPJŠ viršininkui A. Sniečkui: 1944 m. balandžio 7 d. laiške jam žadėjo atsilyginti „koviniais darbais“, apgailestavo, kad pastarasis negalįs pamatyti, su koku džiaugsmu žmonės sutiko šią „paramą“. G. Zimanas džiaugdamosis ironizavo: „Partizanai, tie žiaurūs „banditai“, kaip vaikai šokinėjo iš džiaugsmo, bučiavosi, svajėjo vos ne Berlyną užimti ir kt.“³¹⁶

Iki Berlyno dar buvo tolokai, o Bakaloriškės – vienas iš apsiginklavusių Pietryčių Lietuvos savisaugininkų kaimų – netoli ir susidoroti su juo nuspręsta tučtuojau, nedelsiant, vos tik gavus ginklų, kaip su didžiausiu, nekenčiamiausiu priešu, tarytum aplink nebūtų buvę sovietiniams partizanams didesnį pavojų kėlusią karinių ir policijos įgulų (atsparos punktų). Ginklai ir šaudmenys iš atskridusių lėktuvų „priimti“ balandžio 5-osios naktį į 6-ąją, o jau balandžio 6 d. LKP(b) Trakų apskrities pagrindinis komitetas apsvarstė rūsčiai suformuluotą klausimą „Apie kontrrevoliucinį banditų lizdą Bakaloriškių kaime“. Visą kaimą (be jokių išlygų) nutarta negailestingai sunaikinti. Tokį nutarimą priėmė Petras (tikroji pavardė – Michailas Afoninas), Žvirblis (Teofilis Mončiunskas), Sokolovas (Josifas Nikitinas), Bevardis (Jonas Čiulada) ir Paukštis (Jonas Moliejus). Nuosprendis Bakaloriškių kaimui motyvuotas ir suformuluotas taip: „Atsižvelgiant į tai, kad banditų kontrrevoliucinis

314 Jurgio (G. Zimano) 1944 m. kovo 3 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. I, ap. I, b. 40, I. 35.

315 E. Bilevičiaus 1944 m. balandžio 6 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 411, I. 160. 3 lėktuvai atgabeno 42 maišus (daugiau kaip 5 t) įvairių ginklų ir šaudmenų; LPJŠ pažyma apie specialiųjų krovininių siuntimo partizanų būriams plano vykdymą 1944 m. balandžio 5–25 d., *ten pat*, b. 5, I. 46.

316 Jurgio (G. Zimano) 1944 m. balandžio 6–7 d. šifruotės LPJŠ, *ten pat*, b. 411, I. 156, 168; b. 40, I. 25.

lizdas Bakaloriškių kaime nepasiduoda mūsų politiniam poveikiui ir toliau žudo mūsų žmones (neišsamiais duomenimis, šio kaimo banditai nužudė apie 300 tarybinių žmonių), tarp jų drg. Tamulevičių ir jo seserį Alytaus apskrityje, pavesti būrių vadui drg. Žvirbliui ginkluota jėga sunaikinti kaimą.³¹⁷

Raudonųjų partizanų karo metais ir vėliau rašytuose šaltiniuose apstu melagingų, absurdiškai išpūstų, demagoginių faktų ir vertinimų apie Pietryčių Lietuvos kaimų savisaugininkų veiklą, o kaltinimus bakaloriškiečiams apie jų nužudytus 300 „tarybinių žmonių“ galima laikyti tokios demagogijos viršūne. Įdomu, kad šie „įspūdingi“ duomenys, iš Rūdninkų girios radijo siųstuvu pasiūsti į Maskvą, buvo minimi Lietuvos komunistų partijos ir LPJŠ svarbiausių informacinių ir propagandinių duomenų santraukose³¹⁸, tačiau, matyt, dėl nerealumo ir absurdiškumo nebuvo plačiau naudojami propagandinėje kovoje su „buržuaziniais nacionalistais“.

Kokios buvo tokios piktos propagandos, kartu ir Bakaloriškių kaimo sudeginimo svarbiausios priežastys bei motyvai? Kodėl iš daugelio apsiginklavusių ir bandžiusių priešintis raudoniesiems partizanams Pietryčių Lietuvos kaimų, esančių į vakarus nuo Rūdninkų girios, Kaniūkų likimas ištiko būtent Bakaloriškes?

Nors Bakaloriškių kaimo savisaugininkų veikla sovietų šaltiniuose neabejotinai sureikšmintą ir išpūstą, jau minėtieji jų teiginiai ir faktai santykinai, matyt, atspindėjo aktyvią bakaloriškiečių savisaugininkų veiklą, įtemptus, bekompromisius santykius su raudonaisiais partizanais; kartu jie atskleidžia žiauraus susidorojimo su kaimu esmines priežastis ir motyvus. Reikia pabrėžti, kad, kaip ir apie Kaniūkų kaimo savisaugininkus, sovietų šaltiniuose apie Bakaloriškių savisaugos veiklą galima rasti nemažai konkrečių duomenų dar atkaklesnės ginkluotos konfrontacijos su raudonaisiais partizanais epizodu.

Juose Bakaloriškių kaimo savisaugininkai apibūdinami kaip labai aktyvūs ir veiklūs, kaimo savisauga – kaip viena pirmųjų Pietryčių Lietuvoje susitelkusi ir apsiginklavusi. G. Zimanas A. Sniečkui rašė, kad Bakaloriškių kaime yra „geras būrys žmonių“, smarkiai susitepusių „mūsų krauju“, kaimo savisaugininkai važinėję po gretimus kaimus ir vertę valstiečius „sargybauti“, nepaklususiems grąsino „sudeginimu“, vertę parduoti karvę ir pirkti ginklą. Vaizdi frazė apie karvės pardavimą ir ginklų pirkimą kartojasi ir kituose sovietų šaltiniuose³¹⁹.

Juozas Olekas tvirtino: Bakaloriškių kaimo savisauga (60–70 vyrų) „terrorizavo“ aplinkinius kaimus, nereagavo į sovietinių partizanų įspėjimus, tyčiojosi iš jų,

317 LKP(b) Trakų apskrities pagrindinio komiteto 1944 m. balandžio 6 d. posėdžio protokolas, *ten pat*, f. 51, ap. 51, b. 7a, l. 19.

318 LKP(b) CK Propagandos skyriaus 1944 m. biuletėnis nr. 3, *ten pat*, f. 1771, ap. 7, b. 270, l. 4; išrašas iš LPJŠ 1944 m. balandžio 24 d. informacinių žinių santraukos nr. 31, *ten pat*, b. 269, l. 12.

319 *Ten pat*, l. 33–34; J. Bucylinas, 1958 m. autobiografija-atsiminimai, *ten pat*, f. 51, ap. 51-2, b. 9, l. 18.

organizavo pasalas, netgi degindavo partizanus rėmusių valstiečių ūkius, šaudydavo (!) jų šeimų narius. Logiška tokių teiginių išvada: sovietiniai partizanai tiesiog buvo „priversti“ užpulti Bakaloriškes, kitos išeities, alternatyvos ginkluotos jėgos panaudojimui ir žiauriai kolektyvinei viso kaimo žmonių bausmei neturėjo.

Įsismaginus propagandiniame „kare“ prieš Bakaloriškes, kaimas vadintas Trakų apskrities ar net „visos Lietuvos“ kontrrevoliucijos centru³²⁰.

Kaip matyti iš cituoto LKP(b) Trakų apskrities pogrindinio komiteto nutarimo ir kitų raudonųjų partizanų dokumentų, Bakaloriškių kaimo savisaugininkai kaltinami žymaus komunistų partijos veikėjo Tomo Tamulevičiaus nužudymu³²¹. T. Tamulevičius bandė organizuoti sovietinį pasipriešinimo judėjimą Alytaus apskrityje, tačiau 1942 m. balandžio 12 d. buvo nukautas. Bakaloriškių kaimo vyrų vaidmuo jo žūties istorijoje neaiškus. Tada ginkluotų kaimų savisaugų dar nebuvo, galbūt galima kalbėti apie Onušio valsčiaus pagalbinių policininkų dalyvavimą. Tačiau T. Tamulevičius žuvo ne Trakų apskrityje, o Alytaus apskrities, Alovės valsčiaus Meškučių kaime. Jį likviduojant dalyvavo lietuvių viešosios, saugumo, kriminalinės policijos ir vokiečių žandarmerijos pareigūnai³²², taigi pagalbinių policininkų vaidmuo jo žūties istorijoje apskritai turėjo būti menkas.

Bakaloriškių savisaugininkų vaidmuo nėra visiškai aiškus ir sovietinės pogrindininkės T. Tamulevičiaus sesers – Onos Tamulevičiūtės-Miklušienės žūties istorijoje. G. Zimas 1944 m. vasario 2 d. radiogramoje pranešdamas A. Sniečkui apie jos žuvimą teigė, kad ji žuvo Bakaloriškių kaimo savisaugininkų apsupta: bandė susisprogdinti granata, buvo sunkiai sužeista ir „žvėriškai“ jų nukankinta³²³; kiti sovietų šaltiniai sako, ji žuvusi Voniškių kaime Stasio Novopolskio name 1943 m. gruodžio 30 d. apsupta „aplinkinių kaimų fašistinių savisaugos dalių“³²⁴. Vis dėlto kiti buvę raudonieji partizanai (Juozas Barauskas, Vincas Ožkutis) savo atsiminimuose neakcentavo Bakaloriškių savisaugininkų vaidmens šioje istorijoje³²⁵. Sovietinis par-

320 J. Olekas, 1962 m. atsiminimai (rankraštis), *ten pat*, f. 3377, ap. 27, b. 99, l. 71; J. Olekas, *Neramios naktys*, p. 115–117; Sovietinio partizano M. Telnovo asmens byla, LYA, f. 49, ap. 2, b. 1, l. 1.

321 T. Tamulevičius (1914–1942) – pogrindyje veikusios LKP veikėjas, jos narys nuo 1933 m., 1938–1940 m. – komunistų partijos Alytaus apskrities komiteto sekretorius, 1940 m. vadinamojo „Liaudies seimo“ narys. 1942 m. kovo 17 d. su LKP(b) CK operatyvine grupe atvyko į Pietryčių Lietuvą organizuoti sovietinį partizaninį judėjimą.

322 L. Bėderis, K. Rukšėnas, Tegu kalba vokiški popieriai (dokumentų publikacija), *Švyturys*, 1969, geg., nr. 10, p. 7.

323 LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 184.

324 „Dainavos partizano“ būrio partizanės Onos Tamulevičiūtės-Miklušienės 1943 m. gruodžio 30 d. Voniškių k. (Daugų r.) žuvimo vietos nustatymo aktas nr. 285, *ten pat*, f. 3377, ap. 3377-9, b. 42, l. 76; aktas nr. 286, *ten pat*, l. 77.

325 J. Barauskas, 1952 m. atsiminimai, *ten pat*, f. 3377, ap. 3377, b. 77, l. 26–27; V. Ožkutis, 1952 m. atsiminimai, *ten pat*, b. 817, l. 16–17.

tizanas Jurgis Grigonis atsiminimuose rašė, kad Bakaloriškių savisauga pridariusi partizanams daug žalos, nes trukdžiusi jiems judėti ir padėjusi hitlerininkams³²⁶.

Taigi iš sovietų šaltinių sunku susidaryti tikrovišką vaizdą apie Bakaloriškių kaimo savisaugos realią veiklą ir jos keltą pavojų raudoniesiems partizanams. Absurdiškus, išpūstus, su sveika logika prasilenkiančius teiginius, atvirą melą ir prasi-manymus galima drąsiai vadinti propagandiniu karu prieš Bakaloriškių savisaugą. Kaip ir žudynių Kaniūkuose atveju, siekta pateisinti žiaurų susidorojimą su kaimu jau po įvykusio fakto.

Tačiau sovietinio pagrindžio šaltiniuose, matyt, yra ir bent iš dalies teisingų faktų, atspindinčių Bakaloriškių kaimo savisaugos ir jos pirmtako – pagalbinės policijos struktūrų – aktyvius antipartizaninės kovos veiksmus. Bakaloriškietėiai ne tik gynė savo kaimą ir turtą; jie, matyt, veikė ir visoje Onušio valsčiaus teritorijoje, gal net už jo ribų (tai buvo numatyta Vietinės savisaugos būrių steigimo taisyklėse). Kad taip galėjo būti, galima spręsti iš tokių faktų: raudonųjų partizanų būrio „Už tėvynę“ dvi grupės 1944 m. sausio 2–4 d. veikė „kovos veiksmų rajone – Grandovo–Ramoniškių“ (matyt, Grendavės–Ramoškų) kaimų apylinkėse. Šie kaimai yra tolokai nuo Bakaloriškių, bet minėtojo būrio „kovos veiksmų“ ataskaitoje teigiama, kad buvo nukauti 4 Bakaloriškių „banditai“, keletas žmonių sužeista, paimtas tanko kulkosvaidis, šautuvas, 20 šovinių³²⁷. Matyt, šis raudonųjų partizanų ir bakaloriškietėių ginkluoto konflikto epizodas užfiksuotas lietuvių policijos 1944 m. sausio 5–11 d. savaitinėje įvykių santraukoje; rašoma, kad 1944 m. sausio 3 d. Onušio valsčiaus Ramoškų kaime 17 ginkluotų banditų susidūrė su pagalbinės policijos grupe. Per susišaudymą žuvo policininkas Kipras Siniauskas, 3 policininkai sužeisti, vienas iš jų ligoninėje mirė³²⁸.

Apie pasirengimą baudžiamajai operacijai prieš Bakaloriškių kaimo savisaugą ir jos vykdymą sovietinių partizanų šaltiniuose tiesioginių duomenų nėra; apie tai tenka spręsti iš pavienių detalių, fragmentų, užuominų.

Pulti Bakaloriškių kaimą 1944 m. balandžio mėn. buvo iš anksto rengiamasi, raudonųjų partizanų rėmėjai ir agentūra atliko kruopščią žvalgybą planuojamos vykdyti operacijos apylinkėse³²⁹. Gavus iš sovietinio užnugario ginklų ir šaudmenų, Bakaloriškėms sunaikinti pasiūstas palyginti stiprus, gerai ginkluotas apie 150 rinktinių vyrų būrys; jo pagrindą sudarė „Už tėvynę“, „Laisvosios Lietuvos“, „Išlaisvintojo“ (tai šiek tiek vėliau, gegužės mėn., suformuotos vadinamosios Tra-

326 J. Grigonis, 1951 m. atsiminimai, *ten pat*, b. 362, l. 4–5.

327 *Ten pat*, f. 47, ap. 1, b. 1, l. 6.

328 *Ten pat*, f. 3377, ap. 58, b. 266, l. 30.

329 V. Dobrovolosko asmens byla, *ten pat*, f. 1, ap. 5, b. 8, l. 154.

kų partizanų brigados būriai) partizanai, daugiausia buvę Raudonosios armijos kariškiai, pabėgę iš vokiečių karo belaisvių stovyklų, ir karo belaisviai, tarnavę vokiečių karinėse formuotėse³³⁰. Alberto Barausko ir kitų „Margirio“ būrio vadovų teigimu, sunaikinant Bakaloriškes ir kaimo savisaugos „įgulą“ dalyvavo ir šio būrio partizanai³³¹. Apskritai, kaip ir visas kitas didesnes apsiginklavusių kaimų Pietryčių Lietuvoje puolimo ir naikinimo akcijas, Bakaloriškių baudžiamąją operaciją galima laikyti bendra visų Rūdninkų girioje veikusių raudonųjų partizanų būrių baudžiamąja akcija.

Bakaloriškių puolimas ir represijos kituose Onušio valsčiaus kaimuose planuotos ir vykdytos kaip kelių dienų trukmės akcija, jų tikslas buvo ne tik įvykdyti baudžiamąsias (keršto) funkcijas, bet ir pademonstruoti išaugusią karinę jėgą apsiginklavusių kaimų savisaugininkams, lietuvių policijai, galbūt net lenkų Armijos krajevės partizanams, veikusiems „lenkiškuose“ Trakų apskrities valsčiuose. Matyt, savotiškai mėginta mėgdžioti sovietinių baltarusių partizanų reidus vokiečių kariuomenės užnugaryje (kai kurie iš jų pasiekdavo Latviją ir Rytų Lietuvą). Gerai ginkluoto (net ir minosvaidžiais), palyginti didelio raudonųjų partizanų būrio reidas iš Rūdninkų girios į Onušio valsčiaus apsiginklavusius kaimus turėjo demoralizuoti visus jų priešus.

Kariniu atžvilgiu ši baudžiamoji operacija gerokai skyrėsi nuo Kaniūkų operacijos. Puolant Kaniūkus, pasak Mejerio Elino ir Dimitrijaus Gelperno, raudonieji partizanai ėjo „miškeliais ir pelkėmis“³³², buvo menčiau ginkluoti, tarp baudėjų buvo daug partizanų moterų. Raudonųjų partizanų, puolusių Bakaloriškes, būrį sudarė vien rinktiniai vyrai, tarp jų būta daug įvairaus rango vadų; nėra duomenų apie partizanų moterų dalyvavimą ir kt. Visa tai rodo, kad Bakaloriškių puolimui rengtasi kaip rimtai karinei operacijai, tikėtasi savisaugininkų ir policijos pasipriešinimo.

Baudžiamąją operaciją suplanavo ir jai vadovavo S. Sergejevas (g. 1910 m. Saratovo sr.), Raudonosios armijos kapitonas, karo pradžioje ėjęs 20-osios armijos štabo operatyvinio skyriaus viršininko pavaduotojo pareigas (jis buvo bene aukščiausias pareigas Raudonojoje armijoje ėjęs Rūdninkų girios sovietinis partizanas), partizanavo nuo 1943 m. rudens, pabėgęs iš Kalvarijos karo belaisvių

330 „Už tėvynę“ būrio 1944 m. liepos 15 d. ataskaita, *ten pat*, f. 47, ap. 1, b. 1, l. 6; „Laisvosios Lietuvos“ būrio 1944 m. ataskaita apie kovos veiksmus 1943 m. lapkričio 15–1944 m. liepos 15 d., *ten pat*, f. 50, ap. 1, b. 1, l. 2; „Išlaisvintojo“ būrio 1944 m. liepos 16 d. ataskaita apie įvykdytas operacijas nuo 1943 m. lapkričio 7 d., *ten pat*, f. 49, ap. 1, b. 1, l. 1.

331 Margirio būrio vado A. Barausko 1944 m. rugsėjo 30 d. ataskaita apie būrio veiklą nuo 1943 m. rugpjūčio iki 1944 m. balandžio mėn., *ten pat*, f. 12, ap. 1, b. 1, l. 2; A. Barauskas, J. Olekas, V. Pletkus, Margirio partizanų būrio veikla 1943–1944 m., 1968 m. ataskaita-atsiminimai, *ten pat*, ap. 3, b. 1, l. 13.

332 M. Elinas, D. Gelpernas, *Kauno getas ir jo kovotojai*, p. 187.

stovyklos. Kiti vadovaujantys ir aktyviausi Bakaloriškių puolimo dalyviai buvo iš vokiečių nelaisvės pabėgę karo belaisviai sovietiniai partizanai Aleksandras Zolotovas (vyr. leitenantas, Trakų partizanų brigados žvalgybos skyriaus viršininkas), Fiodoras Machovas („Laisvosios Lietuvos“ būrio štabo viršininkas), Michailas Kornouchovas, Ivanas Lavreniukas, Semionas Galočkinas, Ivanas Kučeras, Dimitrijus Borisovas, Michailas Telnovas ir daugelis kitų sovietinių karo belaisvių, ėjusių vadovaujančias pareigas Rūdninkų girios partizanų būriuose³³³; visi jie artėjant frontui skubėjo išpirkti savo kaltes už pasidavimą į nelaisvę vokiečiams ir kitas tikras ir tariamas kaltes „socialistinei tėvynei“ ir „draugui Stalinui“.

Tačiau Bakaloriškių sunaikinimo negalima priskirti vien sovietiniams partizanams – buvusiems karo belaisviams (kaip ir analogiškos susidorojimo su Kaniūkų kaimu operacijos – žydų partizanų būriams). Renkant žvalgybinius duomenis, vykdant Bakaloriškių „triuškinimo“ operaciją aktyviai dalyvavo „Už tėvynę“ būrio vadas J. Čiulada³³⁴, šio būrio ypatingojo skyriaus viršininkas S. Nevedomskis³³⁵, partizanas Leonas Žubikas³³⁶ ir kt.

Bakaloriškių ir kitų Pietryčių Lietuvos apsiginklavusių kaimų vyrų priešprieša svetimam elementui, sovietinio ir prosovietinio pogrindžio dalyviams buvo ryški nuo pat karo ir vokiečių okupacijos pradžios: jie ėmė persekioti nespėjusius pasitraukti raudonarmiečius, besislapstančius karo belaisvius ir 1940–1941 m. sovietų aktyvistus³³⁷. Karo ir okupacijos sąlygomis svetimo, priešiško elemento daugėjo; stiprėjant ir plečiantis jo veiklai, didėjo ir tarpusavio neapykanta.

Priešpriešoje sovietiniam ir prosovietiniam elementui Bakaloriškių kaimo tragedijoje buvo ryškūs ir vietiniai, „lietuviški“ aspektai. Gretimame Dusmenų kaime nuo 1937 m. veikė nelegali komunistinė kuopelė, tapusi vienu aktyviausių komunistinės veiklos židinių visoje Trakų apskrityje. Dusmenų kaimo komunistai buvo labai

333 S. Sergejevo asmens byla, LYA, f. 47, ap. 1, b. 165, l. 3, 7, 9; A. Zolotovo asmens byla, *ten pat*, b. 68, l. 7, 15; F. Machovo asmens byla, *ten pat*, f. 50, ap. 1, b. 61, l. 1; M. Kornouchovo asmens byla, *ten pat*, f. 49, ap. 1, b. 53, l. 8, 10; f. 164, ap. 1, b. 24, l. 101, 162, 184; Petro (M. Afonino) 1944 m. šifruotės LPJŠ, *ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 412, l. 432, 434, 451; D. Borisovo asmens byla, *ten pat*, f. 47, ap. 1, b. 19, l. 9, 13; M. Telnovo asmens byla, *ten pat*, f. 49, ap. 2, b. 1, l. 1 ir kt.

334 J. Čiulados (Bevardžio) asmens byla, *ten pat*, f. 47, ap. 1, b. 192, l. 7; užfiksuota: „sunaikino Lukšos gaują, sudegino banditų kaimą – Bakaloriškes – 38 kiemus, sušaudė 25 ginkluotus priešiškus asmenis.“

335 S. Nevedomskio asmens byla, *ten pat*, b. 118, l. 6.

336 L. Žubiko asmens byla, *ten pat*, b. 61, l. 5–6; jo 1958 m. atsiminimai, *ten pat*, ap. 2, b. 39, l. 8–9. Iš L. Žubiko atsiminimų matyti, kad jis buvo ne tik Bakaloriškių, bet ir daugelio kitų Pietryčių Lietuvos kaimų puolimų dalyvis.

337 Prie Nupronių kaimo (Onušio vls.) kapinių okupacijos pradžioje buvo nušautas ir palaidotas sovietinis karo belaisvis. Ant jo kapo pastatytas kryžius, prikalta lentelė su užrašu: „Ilsėkis ramybėje, brangus drauge. Už tavo mirtį mes atkeršysime“; žr. J. Bucylinas, 1958 m. autobiografija-atsiminimai, *ten pat*, f. 51, ap. 51-2, b. 9, l. 10.

aktyvūs, „atkūrus“ sovietų valdžią 1940 m. jie „kaip liaudies priešus“ reikalavo atleisti daugelį Dusmenų girininkijos eigulių, pradėti ruošti ūkininkus „kolchoziniam gyvenimui“, iš maksimalistinių „revoliucinių“ pozicijų kritikavo Onušio valsčiaus komunistų partijos komiteto darbą ir kt.³³⁸ Be abejo, Dusmenų komunistai aktyviai dalyvavo vykdant 1941 m. trėmimus ir kitas sovietų represijas. Vokiečių okupacijos metais spaudoje rašyta, kad 1940–1941 m. iš Trakų apskrities valsčių labiausiai nukentėjo Onušio valsčius: ištremta net 30 šeimų ir kt.³³⁹

Liudytojų atsiminimuose apie Bakaloriškių tragediją išliko „išsigalėjusi nesantaika“ ir priešprieša tarp Dusmenų ir Bakaloriškių kaimų. 1940 m. „rusų atėjimu“ džiaugėsi Dusmenų sovietiniai aktyvistai, o pasirodžius vokiečiams „lengviau atsiduso Bakaloriškės“³⁴⁰.

Išvengę represijų Dusmenų komunistai ir sovietiniai aktyvistai (Jonas ir Stasys Moliejai, Stasys Pališauskas, Vladas ir Vytautas Zarauska, Petras Dulkė, Stasys Kantakevičius ir kt.) vokiečių okupacijos metais tapo sovietiniais partizanais ar jų rėmėjais, ėjo „partizanų instruktorių“ pareigas, dirbo agentūrinį žvalgybinį darbą, stengėsi „iššifruoti visas kovojančias priešų grupes, nustatyti priešiškus asmenis, sekti jų užsimojimus“³⁴¹. Konkrečiomis aplinkybėmis tai buvo dažniausiai ginkluotos kaimų savisaugos veiklos sekimas ir kova su ja. Dusmenų komunistai atliko nemažą vaidmenį sunaikinant Bakaloriškes, vykdant represijas prieš kitus kaimus, kurių savisaugininkai priešinosi raudoniesiems partizanams.

Kaip vyko raudonųjų partizanų baudžiamoji operacija Bakaloriškėse ir kituose Onušio valsčiaus kaimuose? Tiesioginių duomenų nėra, apytikrį vaizdą tenka „lipdyti“ iš pavienių detalių ir fragmentų. Baudžiamasis būrys iš bazių Rūdninkų girioje išžygiavo 1944 m. balandžio 9 d. (t. y. pirmąją Velykų dieną). J. Olekas rašė, kad būrys dieną perėjo Vilniaus–Gardino geležinkelį; geležinkelio apsauga (2 ar 3 policininkai, vienas iš jų ginkluotas kulkosvaidžiu), pamačiusi tokį būrį partizanų, „mirtinai išsigando“, paliko betoninį bunkerį ir kulkosvaidį, „bėgo, kiek kojos neša“. Onušio valsčiaus policija esą taip pat išsislapstė. Jo teigimu, kaip ir Kaniūkai, Bakaloriškės turėjo būti puolamos sulaukus ryto, kai savisaugininkai „susirinks iš sargybų ir pasalų“, jiems nesitikint puolimo.

338 Lietuvos komunistų partijos Dusmenų kuopelės 1940 m. posėdžių protokolai, *ten pat*, f. 164, ap. 164-12, b. 27, l. 87, 88, 92, 94; b. 21, l. 61.

339 *Savitarpinės pagalbos žinios*, 1943, spal. 18, p. 5.

340 A. Zapolskienė, Bakaloriškės, *Galvė* (Trakų r. laikraštis), 1990, saus. 13, p. 2–3.

341 L. Žubikas, Kovinė jaunystė, *Komjaunimo tiesa*, 1965, bal. 4; L. Zėčiaus 1985 m. atsiliepimas apie sovietinių partizanų ryšininkės M. Kašėtienės veiklą, *LYA*, f. 47, ap. 2, b. 155, l. 10; J. Moliejaus asmens byla, *ten pat*, f. 47, ap. 1, b. 110, l. 2, 5; V. Zarausko asmens byla, *ten pat*, b. 65, l. 1, 3; P. Dulkės (Berželio) asmens byla, *ten pat*, b. 54, l. 1–2; S. Pališausko asmens byla, *ten pat*, b. 129; V. Zarausko 1958 m. autobiografija, *ten pat*, ap. 2, b. 43, l. 6; L. Žubiko (Žėručio) asmens byla, *ten pat*, ap. 1, b. 61, l. 5–6; jo 1958 m. atsiminimai, *ten pat*, ap. 2, b. 39, l. 8–9 ir kt.

Tačiau vis dėlto šis sovietinių partizanų reidas nebuvo toks įspūdingas ir nevyko taip sklandžiai ir lengvai, ne be pasipriešinimo, kaip jį stengėsi pavaizduoti J. Olekas ir kiti sovietiniai partizanai³⁴².

Baudžiamojoje operacijoje dalyvavusio „Už tėvynę“ būrio ataskaitoje rašoma, kad rinktinis būrys, sudarytas iš „Laisvosios Lietuvos“, „Už tėvynę“, „Išlaisvintojo“ būrių partizanų, žygio metu į Bakaloriškes nuėjo 60 km, pakeliui sunaikino 4 priešo pasalas, sušaudė 16 „banditų“. Pagrindinių jėgų priešakyje žygiavęs „Išlaisvintojo“ būrio seržanto M. Kornouchovo vadovaujamas skyrius; jis pirmasis stodavęs į kovą su priešo pasalomis ir „nukreipdavęs į save jų ugnį“³⁴³.

Bene vienintelis sovietinių partizanų dokumentas, šiek tiek atskleidžiantis Bakaloriškių puolimo detales, yra jo dalyvio Stepano Lazarevo apklausos protokolas. Šis partizanas puolant Bakaloriškes buvo kulkosvaidininko padėjėjas, turėjo nešti apkabas su šoviniais, bet šių pareigų neatliko, be vadų leidimo pakrovė juos į vežimą. Kai netoli Bakaloriškių būrys pateko į priešo pasalą ir buvo apšaudytas, S. Lazarevas kautynių metu negalėjo rasti apkabų su šoviniais, nes nežinojo, į kurias pusę nubėgo pasibaidę arkliai su vežimu (dėl to ir buvo būrio ypatingojo skyriaus tardomas)³⁴⁴.

1990 m. apie Bakaloriškių kaimo sudegimą Trakų rajono laikraštyje „Galvė“ rašiusios žurnalistės A. Zapolskienės duomenimis, baudžiamasis būrys žygiavo per Smalius, Gruožninkus, Taučionis, Spenglininkus. Šiuose kaimuose raudonieji baudėjai rasdavo „kaltų“ žmonių ir su jais susidorodavo: Gruožninkuose nušautas Zubrickas, Taučionyse sudeginti Norinkevičiaus namai, Spenglininkuose nušautas Silvestras Bujus, sudeginti jo namai, dviem šūviais sužeistas jo penkiametis sūnus³⁴⁵.

Šie duomenys apie raudonųjų partizanų nužudytus žmones, deja, toli gražu neišsamūs. Taučionių kaime jie sušaudė Joną Seniūtą (g. 1892 m.; prieš sušaudydami jį kankino, nužudė nusivedę už kelių sodybų), Stasį Mikalopą, Joną Norinkevičių (jie nušauti savo sodybų kiemuose)³⁴⁶. (Nėra aiškus žudynių Taučionyse ir kituose kaimuose ryšys su būrio „Už tėvynę“ dokumentuose minimomis „priešų pasalomis“. Galbūt tų kaimų savisaugininkai bandė priešintis sovietiniams partizanams.)

Deja, raudonųjų baudėjų nužudytų kitų aukų pavardės nežinomos. Remiantis minėtąja būrio „Už tėvynę“ ataskaita, nužudyta 16 žmonių. Neaišku, kas buvo nužudytieji žmonės. Sprendžiant iš pateiktų pavyzdžių, galima manyti, kad nužudyti

342 J. Olekas, *Neramios naktys*, p. 116–117; J. Oleko 1962 m. atsiminimai, LYA, f. 3377, ap. 27, b. 99, l. 71–72.

343 „Už tėvynę“ būrio įvykdytos kovinės užduotys (be datos), *ten pat*, f. 47, ap. 1, b. 1, l. 7; M. Kornouchovo asmens byla, *ten pat*, f. 49, ap. 1, b. 53, l. 10.

344 S. Lazarevo 1944 m. balandžio 14 d. apklausos protokolas, *ten pat*, f. 51, ap. 51, b. 2, l. 5.

345 A. Zapolskienė, Bakaloriškės, *Galvė*, 1990, saus. 13, p. 2–3.

346 A. Seniūtaitės-Smailienės 1999 m. birželio 17 d. laiškas LYA dėl archyvinių duomenų apie tėvo nužudymą.

buvo civiliai žmonės, kaimų savisaugininkai ir jų šeimų nariai. Nemažas nužudytųjų skaičius rodo, kad raudonųjų partizanų baudžiamoji operacija per 1944-ųjų Velykas buvo nukreipta ne vien prieš Bakaloriškes, bet ir prieš kitus Onuškie valsčiaus kaimus. Vis dėlto Bakaloriškių puolimas, matyt, buvo svarbiausias baudžiamosios operacijos tikslas ir uždavinys.

Bakaloriškių kaimas užpultas 1944 m. balandžio 12 d. (ketvirtosios Velykų dienos, trečiadienio) rytą. Apie kaimo puolimo rezultatus LKP(b) Trakų apskrities po-grandinio komiteto sekretorius M. Afoninas (slap. Petras) LPJŠ viršininkui A. Sniečkui 1944 m. balandžio 14 d. nusiuntė tokią šifruotę: „Balandžio 12 d. mūsų partizanai, vadovaujami kpt. Sergejaus, sunaikino, sudegino lietuvių banditų centrą apskrityje – Bakaloriškes; nukauta 18 banditų, trofėjai – 9 šautuvai ir lengvasis kulkosvaidis.

Bakaloriškių banditai nužudė apie 300 tarybinių žmonių, sušaudė Tomo grupę ir jo seserį. Mes nuostolių neturėjome.“³⁴⁷

Taigi M. Afonino pasiūsta šifruotė neinformatyvi, net ir iškreipianti (siaurinan-ti) baudžiamosios operacijos įvykius, raudonųjų baudėjų įvykdytų represijų „geogra-fiją“, klaidinanti. Iš jos galima spręsti, kad žmonės žudyti vien Bakaloriškėse, kaime nužudyta 18 žmonių. Tačiau, kaip matyti iš kitų šaltinių (liudytojų atsiminimų), Bakaloriškėse nužudyti tik du šio kaimo vyrai: Adolfas Rinkevičius (g. 1888 m.) ir Aleksandras Ališauskas³⁴⁸ (g. 1894 m.). Visi kiti žmonės nužudyti ne Bakaloriškėse, o pakeliui į jas, kituose kaimuose.

Sovietinių partizanų šaltiniuose Bakaloriškių kaimo naikinimo (deginimo) akcija plačiau, detaliau neatskleidžiama, iš esmės beveik visiškai nutylima, minimi tik jos rezultatai. J. Olekas pabrėžė, kad „užduotis“ buvo „pilnai ir sėkmingai“ įvykdyta, visi savisaugininkai sunaikinti [?!]³⁴⁹. J. Grigonis rašė ciniškai ir demagogiškai: Bakaloriš-kių puolime dalyvavę net apie 500 partizanų naktį kaimą apsupo, padegė, po kelių valandų iš kaimo liko tik „degėsių krūva“; anot jo, „taip išnyko nuo žemės paviršiaus gana stambus kaimas, pamėginęs padėti lietuvių ir visų tarybinių tautų priešams“³⁵⁰.

Iš liudytojų atsiminimų galima susidaryti maždaug tokį Bakaloriškių deginimo vaizdą: kaimo žmonės pažadino šaudymas; norėdami padegti kaimą baudėjai šaudė padegamosiomis kulkomis į šiaudinius trobesių stogus, žmonės girdėjo šaudant iš „patrankos“ (minosvaidžio?) ar granatų sprogimus. Įsiveržę į kaimą trobesius pa-deginėjo ir užsidedusių stogų šiaudų kuokštais. Prasidėjus šaudymui kaimo žmonės bėgo slėptis į netoliese esantį Bilaiškių raistą; jiems pavymui šaudyta, matyt, norint

347 LYA, f. 1, ap. 1, b. 411, l. 301.

348 M. Balkauskas, Sušaudyti, negalima pasigailėti, *Dainavos žodis*, 2000, spal. 30, nr. 125, p. 3; LCVA, f. R-743, ap. 2, b. 7572, l. 2–3, 70–71.

349 J. Oleko atsiminimai, 1962 m., LYA, f. 3377, ap. 27, b. 99, l. 71–72; J. Olekas, *Neramios naktys*, p. 11.

350 J. Grigonio atsiminimai: užrašė R. Šarmaitis 1951 m., LYA, f. 3377, ap. 3377, b. 362, l. 5.

pagąsdinti. Raudonieji baudėjai iš padegtų trobesių neleido gelbėti jokio turto. Jei kas ir bandydavo pagriebti ryšulį drabužių, pasisemti grūdų, baudėjai viską atimdavo ir sviesdavo į ugnį, neleido paleisti iš tvartų gyvulių, o ištrūkusius gyvulius šaudė.

Raudonieji partizanai grobstė deginamo kaimo žmonių turtą, patraukė į Rūd-ninkų girią prisikrovę grobio vežimus. (Pokariu sudeginto kaimo žmonės atpažino savo drabužius, kuriuos vilkėjo „liaudies gynėjų“ (sribų) šeimų nariai³⁵¹.)

Pasislėpę raiste ir pamiškėse žmonės girdėjo iš kaimo sklindantį degančių galvijų baubimą, kiaulių žviegimą, matė, kaip dūmais ir pelenais virsta jų sodybos – trobos, kluonai, svirnai. Baudėjams pasitraukus, grįžę kaimo žmonės sodybų vietose rado krūvas degusių, kur ne kur rusenančius sienojus, smilkstančius grūdus ir drabužius, tvyrantį troškų svylančios gyvulių mėsos tvaiką, į dangų besistiebiančius vienišus kaminus, šulinių svirtis. Tas klaikus vaizdas visam gyvenimui įstrigo kaimiečių atmintyje³⁵². Tai gal šiek tiek beletrizuotas, bet tikroviškas sudegintų Bakaloriškių vaizdas.

Sovietinių partizanų („Už tėvynę“ būrio) šaltinių duomenimis, buvo sudegintas visas kaimas – 38 „kiemai“ (sodybos)³⁵³. A. Zapolskienės surinktais ir paskelbtais duomenimis, Bakaloriškių kaime buvo iš viso 45 sodybos, iš jų tik 4 nesudegintos³⁵⁴. Yra ir dar kitokių duomenų: sudegintos 44, išliko nesudegusios 2 sodybos³⁵⁵. Taigi sudegintas visas kaimas, išskyrus vos keletą sodybų, stovėjusių atokiau nuo kaimo, pamiškėje.

Grįždami į Rūd-ninkų girią sovietiniai partizanai balandžio 13 d. Rūdiškių–Klepočių geležinkelio ruože užpuolė įrenginėjusius bunkerį prie pervažos per geležinkelį vokiečius; 2 vokiečiai buvo sunkiai sužeisti, paimtas kulkosvaidis, 3 šautuvai su šoviniais³⁵⁶. A. Zapolskienė mini žiaurų raudonųjų partizanų veiklos faktą, jų įvykdytą grįžtant į Rūd-ninkų girią: radę Gruožninkų kaime namie pašarvotą jų nušautą Zubricką, išvaikė susirinkusius žmones ir sudegino namą su nužudytojo palaikais³⁵⁷.

Bakaloriškių kaimo sunaikinimas buvo aprašytas Vilniuje leistame laikraštyje „Naujoji Lietuva“. Iš jo ryškėja kaimo sunaikinimo detalės (beje, patvirtinančios kai

351 O. Gliebienės (Kaunas) 2002 m. gegužės 2 d. laiškas autoriui.

352 A. Zapolskienė, Bakaloriškės, *ten pat*; V. Januškevičienė, Bakaloriškių kaimas, *Alytaus sąjūdis: Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Alytaus tarybos leidinys*, 1989, kov. 17.

353 „Už tėvynę“ būrio kovos veiksmų suvestinė, 1944 m., *ten pat*, f. 47, ap. 1, b. 1, l. 7.

354 A. Zapolskienė, Bakaloriškės, *ten pat*. Autorė pateikė visų sudegintų sodybų savininkų pavardes.

355 M. Balkauskas, Sušaudyti, negalima pasigailėti, p. 3.

356 LPJŠ dienoraštis apie būrių veiklą, 1944 m. balandžio 18 d. įrašas, LYA, f. 1, ap. 1, b. 77, l. 85; f. 47, ap. 1, b. 1, l. 7.

357 A. Zapolskienė, Bakaloriškės, *ten pat*.

kuriuos raudonųjų partizanų šaltinių teiginius apie kaimo savisaugininkų aktyvumą). Laikraštyje rašyta:

„Mūsų apylinkėje Bakaloriškių kaimas garsėjo savo narsumu, lietuviškumu ir drąsiais vyrais. Bakaloriškietėiai ir patys gynėsi nuo miško banditų, ir kitus kaimus organizavo mušti bolševikinius plėšikus. Todėl kelis mėnesius šita apylinkė buvo rami nuo užpuolimų ir saugi nuo banditų. Tačiau girdėti buvo, kad miškiniai pabėgėliai pyko ant Bakaloriškių kaimo ir rengėsi jam keršyti.

Tas raudonasis kerštas įvyko Velykų trečią [turėtų būti ketvirtą. – R. Z.] dieną, kada Bakaloriškių vyrai, išbudėję visas šventes, dabar buvo ramūs, kad banditai jų nepuolė ir po švenčių tikrai nepuls. Bet įvyko kruvina nelaimė. Velykų trečios dienos rytą banditai prasiveržė prie Bakaloriškių kaimo ir jį padegė. Ir tada sudegė 71 gyvenamasis namas, o visų ūkio trobesių apie 300. Tokia tai buvo komunistinių banditų neapykanta ir velniškas kerštas Bakaloriškių lietuviams vyrams.

Visa apylinkė su broliška užuojauta ėmė remti ir šelpti nukentėjusį Bakaloriškį, o viso valsčiaus mokyklos padarė didžią rinkliavą nelaimingiems Bakaloriškių vaikams. Į sudegusį kaimą atvyko Onušio, Bitautonių, Žilinių, Genonių, Dusmenų mokyklos ir perdavė Bakaloriškių vaikams žymius kiekius maisto, indų, rūbų, avalynės ir knygų.

Šitos mokyklos ir ypač rinkliavos sumanytojai ir organizatoriai atliko didį patriotišką ir auklėjantį darbą – todėl Bakaloriškių kaimas jiems pasiliks dėkingas. Dėkoja šioms mokykloms ir Trakų mok[yklų] inspekcija.“³⁵⁸

Įdomių, tačiau prieštaringų, abejotinų, aiškiai netikslių detalių apie Bakaloriškių sunaikinimą 1989 m. pateikė puolimo dalyvis, buvęs sovietinės Trakų brigados partizanas Julius Sapatka. Jo žodžiais, kaimas turėjo labai daug ginklų – kulkosvaidžių, automatų, į jį partizanai „negalėjo pakliūti“. Raudonųjų partizanų vadai aiškinę, kad buvo gautas iš Maskvos nurodymas nuginkluoti kaimą „bet kokiū būdu“. Bakaloriškėms pulti iš kelių partizanų būrių jaunų stiprių vyrų buvo sudaryta smogiamoji grupė, dalyvavę ir vadai. Kaimo vyrai per religinę šventę (Velykas) nemažai išgėrė, „pati stipriausia sargyba – prie kapinių, ginkluota kulkosvaidžiu, ir ta buvo susilpnėjusi“. Partizanų žvalgyba ją įveikė be mūšio. Prasidėjus mūšiu, kaimą padegė. Keletas žmonių buvo nukauti, keletas paimti gyvi (kitur J. Sapatka teigia, kad „žuvo daug gyventojų“). Taip buvęs nuginkluotas Bakaloriškių kaimas, ne tik nuginkluotas, bet ir sunaikintas, sudegintas. J. Sapatka tvirtino, kad ir partizanai turėję nuostolių: buvo sužeistų ir keletas užmuštų. Anot jo, bakaloriškietėiai, priešindamiesi sovietiniams partizanams, „gynę savo kiaules ir duonos gabalą“. Kadangi aplinkiniai kaimai buvo apsiginklavę, o netoliese, Valkininkuose, stovėjo vermach-

358 Žinios iš provincijos: Onuškis (Trakų aps.), *Naujoji Lietuva*, 1944, geg. 14, nr. 114 (885), p. 6.

tas, partizanai turėjo „greičiau trauktis“. Tą pat dieną buvo nuginkluoti Taučionių, Bitautonių kaimai, žmonėms buvo įvaryta daug baimės ir jie nesipriešino³⁵⁹.

Taigi istoriniai faktai, duomenys, liudijimai apie Bakaloriškių kaimo tragediją ne tik fragmentiški, bet ir prieštaringi, keliantys daug klausimų, į kuriuos šiandien jau sunku atsakyti. Kodėl raudonieji baudėjai, negailestingai degindami kaimą, priešingai negu Kaniūkuose, vengė masiškai žudyti žmones? Galimas daiktas, apie Bakaloriškių naikinimo operaciją žinojo LPJŠ Maskvoje, sovietiniams partizanams leista sudeginti kaimą, bet po skerdynių Kaniūkuose drausta masiškai žudyti žmones, nes tai kompromitavo sovietinį partizaninį „judėjimą“. Apie „kontaktus“ su Maskva sprendžiant Bakaloriškių likimą užsimena ne tik J. Sapatka, bet ir sovietinis partizanas J. Grigonis. Jis teigė, kad, nutarus Bakaloriškių kaimą nubausti, buvo prašoma LPJŠ leidimo, ir toks leidimas gautas po pakartotinio prašymo³⁶⁰. Jei tai tiesa, leidimas gautas ne iškart, sunkokai, jame galėjo būti tam tikrų suvaržymų ir draudimų. Antra vertus, yra liudijimų, kad raudonieji baudėjai norėjo sušaudyti apie 10 kaimo žmonių: jie buvo surinkti į vieną sodybą, suklupdyti, jiems pareikšta, kad bus sušaudyti, jei vykdant akciją žus bent vienas sovietinis partizanas. Esą partizanų vadus nuo žmonių žudynių atkalbėjo dusmeniškiai broliai J. ir S. Moliejai³⁶¹. Taigi sovietinių partizanų iš Dusmenų kaimo vaidmuo Bakaloriškių tragedijoje nebuvo visai vienareikšmis. Be to, J. Moliejus bakaloriškėčiui Adolfui Pačkauskui padarė išimtį: leido išsivaryti gyvulius, išsinešti kai kuriuos daiktus, šventųjų paveikslus³⁶².

Kitas neaiškus klausimas – bandė Bakaloriškių savisaugininkai pasipriešinti raudoniesiems partizanams ar ne? Šaltinių ir autorių teiginiai prieštaringi: J. Grigonis minėjo kaimo savisaugininkų mėginimus atsišaudyti³⁶³, A. Zapolskienė pabrėžė, kad keletas kaimo vyrų, ginkluotų šautuvais, išėjo pasitikti sovietinių partizanų³⁶⁴. Net esama tvirtinimų, kad užpuolus kaimą dauguma jo žmonių buvo išėję į bažnyčią³⁶⁵. Sovietinių šaltinių teiginius apie kaimo savisaugininkų pasipriešinimą reikia vertinti atsargiai. Kaip jau minėta, sovietiniai partizanai stengėsi pabrėžti ir sureikšminti Bakaloriškių savisaugininkų pasipriešinimą ir jų keltą grėsmę; taip bandyta pateisinti žiauraus susidorojimo su kaimu priežastis ir įspūdį.

359 Žmogžudžiai greta mūsų: J. K. Burdulio pokalbis su J. Sapatka, *Atgimimas*, 1989, bal. 28.

360 J. Grigonis, 1951 m. atsiminimai, *ten pat*, p. 5.

361 M. Balkauskas, Sušaudyti, negalima pasigailėti, p. 3; V. Januškevičienė, Bakaloriškių kaimas, p. 8.

362 A. Zapolskienė, Bakaloriškės, *ten pat*.

363 J. Grigonis, 1951 m. atsiminimai, *ten pat*, p. 5.

364 A. Zapolskienė, Bakaloriškės, *ten pat*.

365 G. Lučinsko (Alytus) 2002 m. vasario 7 d. laiškas autoriui.

Kita vertus, yra liudijimų, kad visi jaunesni kaimo vyrai, pajutę pavojų, pasitraukė į mišką ir nepasipriešino³⁶⁶. Tokia įvykių versija, matyt, realiausia. Juk gyvi liko aktyviausi kaimo vyrai, pokario metais tapę žymiais ginkluotos antisovietinės rezistencijos dalyviais: Jonas Dambrauskas-Siaubas, KGB šaltiniuose vadinamas Bakaloriškių kaimo savisaugos organizatoriumi ir vadovu³⁶⁷, Vaclovas Voveris-Žaibas (vienas žymiausių partizanų Pietryčių Lietuvoje. Po mirties (1949 m.) jam suteiktas Laisvės Kovotojo Karžygio garbės vardas), Stasys Valatkevičius-Niva ir kiti. Raudonųjų baudėjų nužudyti kaimo gyventojai A. Ališauskas ir A. Rinkevičius buvo senyvo amžiaus ir vargu ar aktyvūs savisaugininkai, jie nespėjo pabėgti ar bandė ginti savo turtą. Apskritai Bakaloriškių užpuolimas negalėjo būti netikėtas: prieš tai, kaip minėta, sovietiniai partizanai žudė žmones gretimame Taučionių kaime, be to, yra duomenų, kad iš šio kaimo atbėgęs žmogus (Apocianka?) pranešė apie sovietinių partizanų siautėjimą.

Taigi Bakaloriškių kaimo savisaugininkai nesipriešino raudoniesiems baudėjams; kaimo savisaugininkai, matyt, pasitraukė iš kaimo dar prieš pasirodant raudoniesiems partizanams, nestojo į beviltišką mūšį su rinktinėmis jų pajėgomis. Kaime paimti palyginti menki „kariniai trofėjai“: nuginkluojant kai kuriuos kitus Pietryčių Lietuvos kaimus, jie buvo gerokai didesni. Tai rodo, kad sovietinių partizanų tvirtinimai apie išskirtinę, ypatingą šio kaimo savisaugininkų jėgą, kuri galėjo, pasak G. Zimano, „uždaryti išėjimus į vakarus“, Bakaloriškių, kaip „kontrevoliucijos centro“, vaidmenį visoje Trakų apskrityje buvo propagandinis mitas.

Jeigu yra tikslūs iš įvairių šaltinių pateikti skaičiai apie Bakaloriškių kaimo sunaikinimo mastą (sudeginta apie 40 sodybų, apie 300 ūkio trobesių ir kt.), jei apskritai galima lyginti nukentėjusių Lietuvos kaimų tragedijas, Bakaloriškes galima laikyti vienu didžiausių karo metais tiek nacistinių baudėjų, tiek raudonųjų partizanų sunaikintų kaimų: nacistiniai baudėjai Pirčiupiuose iki pamatų sudegino 27 sodybas³⁶⁸, Miliūnų kaime (Rokiškio aps.) 1943 m. rudenį – 67 sodybas (64 rusų ir 3 lietuvių ūkininkų gyvenamuosius pastatus ir kitus trobesius)³⁶⁹. Bakaloriškėse padaryti materialiniai nuostoliai buvo didesni negu sovietinių partizanų 1944 m. sausio 29 d. sudegintame Kaniūkų kaime (Eišiškių aps., Jasiūnų vls.).

366 V. Januškevičienė, Bakaloriškių kaimas, *ten pat*.

367 M. Vičkačkos (slap. Vasara) 1945 m. parodymai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 39213/3, l. 76.

368 S. Sinkevičius, *Pirčiupiai: dokumentinė apybraiža*, p. 60.

369 LYA, f. 3377, ap. 58, b. 266, l. 1a.

Bakaloriškių kaimo sunaikinimą (sudeginimą) 1944 m. balandžio 12 d., žmonių žudynes šios baudžiamosios operacijos metu galima vertinti kaip vieną didžiausių raudonųjų partizanų įvykdytų nusikaltimų Lietuvoje. Žmoniškumo atžvilgiu ši nusikaltimą paryškina vykdymo laikas – 1944-ųjų Velykos. Velykos (Dzūkijoje šventos 3–4 dienas) – viena didžiausių ir seniausių bažnytinių švenčių, simbolizuojanti prisikėlimą, atsinaujinimą, krikščioniškąsias vertybes ir lūkesčius. Deja, Bakaloriškių ir kitų Onuškio valsčiaus kaimų žmonėms jos atnešė mirtį, pažeminimą, nevilgtį.

Raudonųjų partizanų šaltiniai net ir po žiaurus susidorojimo su kaimu dvelkė neapykanta „klasiniam priešui“, kuriuo tapo beveik visas sunaikintas didelis dzūkų kaimas, visi jo žmonės. Sovietinių partizanų Trakų brigados vadovybės iškilmingame sveikinime partizanams 1944 m. gegužės 1-osios – „tarptautinės darbo žmonių šventės“ proga – ciniškai girtasi ir triumfuota: „sutriuškinome, nušlavėme nuo žemės paviršiaus apskrities kontrrevoliucinį banditų, lietuvių liaudies priešų centrą Bakaloriškes... Mūsų būrių partizanai ir partizanės, kovotojai už Tarybinės žemės laisvę ateityje dar labiau privalo triuškinėti nekenčiamus fašistinius užkariautojus, vydami juos iš šventosios mūsų tarybinės Tėvynės žemės.“³⁷⁰

1944 m. pavasarį LKP(b) Trakų apskrities pagrindinis komitetas SSRS „vyriausybiniam“ apdovanojimams, ordinams ir medaliams pristatė daug sovietinių partizanų. Pristatant tarp kitų „kovinių nuopelnų“ minėtas ir „aktyvus dalyvavimas triuškinant Bakaloriškių banditus“³⁷¹.

Sovietmečiu nuo pat pokario Partijos istorijos institutas prie LKP CK rengė mokslines ekspedicijas revoliucinio ir partizaninio judėjimo vietoms ir įvykiams nustatyti. 1953 m. buvo parašytas aktas ir apie sovietinių partizanų 1944 m. įvykdytą „kovinę operaciją“ Bakaloriškėse. Aktą pasirašė buvę sovietiniai partizanai M. Afoninas, T. Mončiunskas, J. Nikitinas, Konstantinas Izvekovas, įvardyti kaip kaimo puolimo akcijos „organizatoriai ir dalyviai“. Jame konstatuota, kad Bakaloriškėse buvo sunaikinta 17 „fašistinės savisaugos dalyvių“, kiti savisaugininkai esą buvo priversti „kapituliuoti“ ir atiduoti ginklus. Po Bakaloriškių sunaikinimo praėjus septyneriems metams, raudonųjų partizanų vadai išpūdingai padidino iš bakaloriškėčių atimtos ginkluotės skaičius: 10 kulkosvaidžių, 20 automatų, 20 pistoletų, daugiau kaip 100 šautuvų, daug granatų ir šaudmenų. Užtat kaimui padaryti materialiniai nuostoliai taip pat „išpūdingai“ sumažinti, nutylėti: esą sudeginti „aktyvesnių fašis-

370 Įsakymas nr. 50 būriams „Už tėvynę“, „Išlaisvintojas“ ir „Laisvoji Lietuva“, 1944 m. gegužės 1 d., LYA, f. 51, ap. 51, b. 6a, l. 24–25.

371 *Ten pat*, b. 1, l. 77–78.

tų namai³⁷². Taip buvę sovietinio partizaninio „judėjimo“ veikėjai nuo pat pokario metų sąmoningai pradėjo klastoti savo veiklos faktus.

Su Bakaloriškių kaimo sunaikinimu (kaip ir po Kaniūkų žudynių), matyt, galima sieti vokiečių įvykdytas atsakomąsias baudžiamąsias represines akcijas; jų vaizdas ir rezultatai labai panašūs. 1944 m. balandžio 13 d. iš pabūklų apšaudyta Trakų brigados būrių bazė Rūdninkų girioje, sunaikinta „Laisvosios Lietuvos“ būrio žeminė, mirtinai sužeistas „Išlaisvintojo“ būrio partizanas Pavelas Burmistrovas³⁷³. Motorizuotas vokiečių būrys, apie 80 vyrų, balandžio 14 d. puolė raudonųjų partizanų bazių teritoriją. Inklėriškių kaime įvyko mūšis, raudoniesiems partizanams iš dalies pavyko apsiginti (tai rodo 1944 m. pavasarį išaugusią jų jėgą): vokiečių baudžiamasis būrys, nors ir remiamas artilerijos ugnimi, buvo priverstas trauktis. Kaip teigiama raudonųjų partizanų šaltiniuose, vokiečiai baudžiamosios akcijos metu Inklėriškėse sušaudė 15 moterų ir vaikų, tarp jų ir sovietinio partizano Antano Gibnerio šeimą, nužudė keletą Pagražupių kaimo gyventojų³⁷⁴.

Iš kai kurių vokiškų šaltinių galima spręsti, kad 1944 m. balandžio pabaigoje vokiečiai planavo plataus masto Rūdninkų girios puolimą ir valymą, turėjo dalyvauti formuojamos Lietuvos vietinės rinktinės trys batalionai, artilerija ir aviacija. Tačiau raudonųjų partizanų bazės ir telkimosi vietos nebuvo pultos, vokiečiai surengė tik kelias nedideles antipartizanines akcijas (apšaudė kaimus, kuriuose pasirodydavo partizanai, ir kt.)³⁷⁵.

Siekdami išvengti Rūdninkų girios blokados ir susidūrimų su vokiečiais, raudonųjų partizanų būriai 1944 m. balandžio 14-osios naktį į 15-ąją Rūdiškių apylinkėse nesėkmingai bandė pereiti Vilniaus–Gardino geležinkelį: jų žvalgyba pateko į minų lauką (vokiečiai saugumo sumetimais kai kur užminavo prieigas prie geležinkelio). Kaip konstatuota M. Afonino 1944 m. balandžio 18 d. pranešime A. Sniečkui, partizanams užėjus ant minų, įvyko 6 sprogimai, „partizanams Mišai, Grišai (Voicevui), Koliai ir Toliai nutrauktos kojos, Liova [Svirskis] neteko akies“³⁷⁶ (kitos tikrosios partizanų pavardės nenustatytos). Raudonųjų partizanų vadovybė gresiant pavojui ketino iš Rūdninkų girios pasitraukti į vakarus, iš pradžių į Alytaus apskrities miš-

372 Trakų brigados partizanų būrių „Už tėvynę“, „Išlaisvintojas“, „Laisvoji Lietuva“ ir „Pergalė“ kovinės operacijos, įvykusios 1944 m. kovo mėn. sunaikinant vietinės fašistinės savisaugos būrius Bakaloriškių kaime (dabar kolūkis „Nemunas“), Daugų rajone vietos nustatymo 1953 m. liepos 28 d. aktas nr. 329, *ten pat*, f. 3377, ap. 3377-9, b. 42, l. 166–167. Akte netiksliai nurodyta kaimo puolimo data.

373 *Ten pat*, f. 51, ap. 51, b. 3, l. 21–22.

374 *Lietuvos liaudis Didžiajame Tėvynės kare*, p. 277, 280; Petro (M. Afonino) 1944 m. balandžio 14 d. šifruotės LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 411, l. 246, 302; LKP(b) CK propagandos skyriaus 1944 m. biuletenis nr. 3, *ten pat*, f. 1771, ap. 7, b. 270, l. 4.

375 Petro (M. Afonino) 1944 m. balandžio 19 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, f. 1, ap. 1, b. 411, l. 313.

376 *Ten pat*, l. 304.

kus, kur veikė Rimonio (Vytauto Sakalausko) grupė, vėliau į Seinų apskrities Kapčiamiesčio apylinkes, Augustavo miškų pakraštį³⁷⁷.

Bakaloriškių kaimo sunaikinimą kariniu atžvilgiu nulėmė 1944 m. pavasarį ėmusi kisti raudonųjų partizanų naudai jėgų pusiausvyra tarp jų ir ginkluotos kaimų savisaugos, lietuvių policijos pajėgų. Raudonieji partizanai pradėjo gauti karinę materialinę pagalbą iš sovietų užnugario. Antra vertus, ėmė kriksti su jais kovojusios antipartizaninių jėgų struktūros.

Vienareikšmiškai sunku atsakyti, kaip Bakaloriškių tragedija paveikė tolesnį kaimų savisaugos funkcionavimą. J. Olekas rašė, kad sutriuškinus Bakaloriškių savisaugininkus daug „mažesnių“ savisaugos grupių „pačios subyrėjo“ ir nustojo „terrorizavusios žmones“³⁷⁸. Tačiau yra nemažai duomenų, rodančių, kad bakaloriškiečiai, kaip ir sudeginto Kaniūkų kaimo gyventojai, neatsisakė kovoti su raudonaisiais partizanais. Pietryčių Lietuvos ginkluotų kaimų savisaugininkų ryžtą ir galimybes priešintis sustiprino 1944 m. balandį čia prasidėjęs Lietuvos vietinės rinktinės dalinių dislokavimas. Trakuose buvo dislokuotas vienas pirmųjų suformuotų Vietinės rinktinės batalionų (303-iasis). Kartu su kitų kaimų vyrais bakaloriškiečiai padėjo Vietinės rinktinės kariams vykdyti antipartizanines akcijas, dalyvavo raudonųjų partizanų gaudynėse. 1944 m. balandžio pabaigoje Voniškių kaime (Onušio vls.) žuvo 9 sovietiniai partizanai (tarp jų 7 Raudonosios armijos generalinio štabo specialiosios grupės partizanai)³⁷⁹. Gegužės mėn. Onušio valsčiaus Žaliosios kaime žuvo 6 sovietiniai partizanai; jų kūnai buvo atvežti į Onušį ir suguldyti miestelio turgavietėje, vėliau palaidoti smėlio karjere prie kelio į Taučionių kaimą³⁸⁰. (Nėra duomenų, kad iš žuvusiųjų palaikų būtų tyčiotasi.)

Matyt, Bakaloriškių ir kitų kaimų vyrai veikė kartu ir su 1944 m. gegužės pabaigoje Onušio apylinkėse dislokuoto 253-iojo lietuvių savisaugos bataliono kariais.

Vietinė ginkluota savisauga, „kaimų sargybos“, veikusios iki pat nacių okupacijos pabaigos, tapo antisovietinės ginkluotos rezistencijos organizacinėmis struktūromis. Aktyvūs savisaugininkai, nacių okupacijos metais įsitraukę į ginkluotą konfliktą su sovietiniais partizanais, beveik neturėjo kitos išeities, tik slapstytis, išeiti į mišką, stoti į ginkluotą kovą.

Bakaloriškių kaimo sunaikinimas, brutalus ginkluotos prievartos aktas ilgai darė poveikį sovietų valdžios ir Onušio apylinkių partizanų santykiams, stiprino

377 Jurgio (G. Zimano) 1944 m. balandžio 23 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, l. 370.

378 J. Oleko 1962 m. atsiminimai, *ten pat*, f. 3377, ap. 27, b. 99, l. 72.

379 Partijos istorijos instituto prie LKP CK aktai revoliucinio ir partizaninio judėjimo vietoms nustatyti, 1954 m. rugsėjo 7 d. aktas nr. 431, *ten pat*, ap. 11, b. 9, l. 139–140; V. Zalecko 1951 m. sausio 10 d. parodymai, *ten pat*, f. 3377, ap. 55, b. 193, l. 126–127.

380 Partijos istorijos instituto prie LKP CK aktas nr. 441, *ten pat*, ap. 11, b. 9, l. 159–160.

neapykantą, kėlė keršto jausmus. Iš daugelio tai iliustruojančių faktų galima paminėti 1944 m. vėlyvą rudenį partizanų įvykdytą antisovietinio teroro aktą, kurį galima vadinti žiaurais simbolinio keršto už sudegintą kaimą aktu: per susirėmimą prie Bakaloriškių kaimo pagautas NKVD kariuomenės kareivis buvo pririštas prie vežimo su šieniu, apipiltas benzinu ir padegtas³⁸¹. 1945 m. rugpjūčio 4-osios naktį į 5-ąją Onušio valsčiuje įvykdyta pirmoji iki tol Lietuvoje neregėto masto masinė represinė akcija prieš partinį ir sovietinį aktyvą; aukomis tapo 31 žmogus, 9 nužudytieji gyveno Dusmenyse³⁸². Onušio valsčius 1944–1945 m. iš tikrųjų buvo vienas didžiausių „kontrevoliucijos“, t. y. antisovietinio ginkluoto pasipriešinimo, centrų Trakų apskrityje ir visoje Lietuvoje.

Keršto akcija Musteikoje. Į Rytų ir Pietryčių Lietuvą, ypač Rūdinkų girios apylinkes užklydavo ir sovietiniai Baltarusijos partizanai, ypač tie jų organizaciniai vienetai, kurie bazavosi ir veikė Lietuvos–Baltarusijos pasienio teritorijose. Į Lietuvą skverbėsi (vykdė reidus) būriai ir iš tolimesnių Baltarusijos vietovių. Čia jie vykdė įvairias akcijas, diversijas geležinkeliuose ir kt., kurių nepajėgė vykdyti sovietiniai Lietuvos partizanai, be to, siekė apsirūpinti maistu ir kitokiomis paruošomis. Ekonominiu požiūriu iki pat vokiečių okupacijos pabaigos Lietuva išliko daug turtingesnis kraštas negu vokiečių okupantų ir „visaliaudinio“ Baltarusijos sovietinio partizaninio judėjimo nualinta Baltarusija. Per Lietuvą skverbėsi ir į Augustavo miškus Lenkijoje, ir toliau Vokietijos link. Sovietiniai baltarusių partizanai „svetimoje“ teritorijoje dažnai elgėsi dar žiauriau ir beatodairiškiau negu vietiniai raudonieji partizanai, terorizavo ir plėšė vietinius gyventojus. Beje, savo veiksmais jie apsunkino sovietinių Lietuvos partizanų veiklą, nes kėlė vokiečių atsakomųjų baudžiamųjų priemonių pavojų jų bazėms ir dislokacijos vietoms, komplikavo santykius su gyventojais. Todėl sovietinio partizaninio judėjimo vadai Lietuvoje M. Šumauskas, S. Apyvala, G. Zimanas ir kt. dėl „neteisėtos“ baltarusių partizanų veiklos ne kartą skundėsi LPJŠ viršininkui A. Sniečkui Maskvoje.

Baltarusijos partizanai Lietuvoje paliko kruvinų pėdsakų, įvykdė civilių gyventojų žudynių, baudžiamųjų (keršto) akcijų. Viena iš jų buvo Musteikos kaimo užpuolimas ir sudeginimas 1944 m. birželio 24 d., t. y. „išvadavimo“ išvakarėse.

Apie akciją Musteikos kaime Lietuvos archyvuose duomenų nėra: baltarusių raudonųjų partizanų vadai rašė ataskaitas savo partizaninio judėjimo štabui, be to,

381 LKP(b) Trakų apskrities komiteto pažyma LKP(b) CK apie banditizmą apskrityje 1944 m. spalio 28–gruodžio 1 d., *ten pat*, f. 164, ap. 7, b. 2, l. 9; žuvusiųjų už tarybų valdžią anketa, *ten pat*, f. 3377, ap. 66, b. 82, l. 75.

382 NKVD Kovos su banditizmu skyriaus vyr. įgaliotinio S. Korgenkino 1945 m. rugpjūčio 28 d. pasirašytas „Lūšies“ banditinės formuotės masinio teroristinio akto metu Onušio valsčiuje 1945 m. rugpjūčio 4 d. naktį į 5 d. nužudytųjų sąrašas, LYA, f. 164, ap. 7, b. 2, l. 20.

nacių Vokietijos okupacijos metais Druskininkų ir Marcinkonių apylinkės priklausė ne Lietuvos generalinei sričiai, o tiesiogiai Vokietijos reichui. Todėl apie Musteikos tragediją tenka spręsti iš jos liudininkų – likusių gyvų žmonių atsiminimų ir jų pateiktų faktų.

1944 m. birželio 24 d. įvykiai Musteikoje išsamiausiai nušviesti J. Ilkevičiūtės-Kavaliauskienės, L. Daugėlos, P. Averkos ir kt. straipsniuose spaudoje³⁸³.

J. Ilkevičiūtės-Kavaliauskienės liudijimu, Musteikos kaimą užpuolė Kotovskio, galbūt ir kitų baltarusių būrių partizanai; ji mini kaimo sunaikinimui vadovavusį „generolą Kapustiną“. Baltarusijoje veikė keletas Kotovskio vardo partizanų būrių, priklausiusių įvairioms brigadoms. Iš fakto apie minėtąjį „generolą Kapustiną“ galima spręsti, kad Musteikos kaimą naikino Kotovskio būrys, priklausęs K. Vorošilovo brigadai nr. 300, jos vadas buvo F. Kapusta, Kotovskio būrio vadas (1944 m. – kartu ir šios brigados vadas buvo V. Jeremenko)³⁸⁴.

Kotovskio būrys vykdė diversijas Vilniaus–Gardino geležinkelyje, būryje buvo vietinių gyventojų – baltarusių, lietuvių, Marcinkonių žydų. Iš Dubičių kilęs J. Jonys buvo būrio žvalgybos viršininkas, buvęs sovietų pasienietis I. Filinovas ėjo būrio komsorgo pareigas (po karo gyveno Varėnoje, dirbo Varėnos rajkoopsąjungos pirmininku)³⁸⁵.

Didelis gatvinis Musteikos kaimas įsikūręs Dainavos girioje, 12 km nuo Marcinkonių, į rytus nuo Kabelių. Karo metais šiame kaime vokiečiai beveik nesirodydavo, užtat, kaip ir daugelyje kitų Dzūkijos kaimų, dažnai svečiavosi raudonieji partizanai, terorizavę ir apiplėšinę kaimo žmones, išvedinęję iš tvartų gyvulius, grobę kitą turtą.

Iš kai kurių šaltinių matyti, kad Musteikos kaime buvo apsiginklavusių žmonių. J. Ilkevičiūtės-Kavaliauskienės liudijimu, vokiečiai „įdavę šautuvą ir kelias granatas kaimo seniūnui“, ginklų turėjo 2 eiguliai. L. Daugėla teigia, kad kaime „su vokiečių žinia“ buvo „kovinių (ne medžioklinių šautuvų)“. Sovietiniams partizanams ginklu pasipriešinę kaimo seniūnas J. Gaidys (nušautas jų pasaloje 1944 m. birželio 2 d.), eiguliai. Partizanai naktį iš Druskininkų grįžtantį mokytoją V. Gaidį suėmė, vedžiojo po kaimą (matyt, kaip vedlį), reikalavo įsileisti, grasino granatomis susprogdinti namus. Atėjus prie M. Gaidžio sodybos (jame tą naktį slėpėsis

383 J. Ilkevičiūtė-Kavaliauskienė, Atminties paminklai: Musteikos kaimo tragedija, *Merkio kraštas*: LKP Varėnos rajono komiteto ir rajono liaudies deputatų tarybos organas, 1988, gruod. 13, nr. 147, p. 2–4; L. Daugėla, Nebūna dūmų be ugnies, *ten pat*, 1989, rugs. 5, nr. 103, p. 2–3; P. Averka, Kraujas ant paparčio žiedo, *Valstiečių laikraštis*, 1994, liep. 5; P. Alksnis, Musteikos kaimo tragedija, *Aušra*, 1982, birž.–1983, vas., nr. 31(71)–35(75), kn. 7, Chicago, p. 66–68.

384 *Всенародное партизанское движение в Белоруссии в годы Великой Отечественной войны (июнь 1941–июль 1944)*: документы и материалы в трех томах, т. 2, Минск, 1973, с. 588–590.

385 J. Jonys, Partizanų takais, *Komunistas: LKP CK žurnalas*, 1960, nr. 12, p. 61–62.

kaimo seniūnas) ir pradėjus į langą belsti šautuvo buože, iš namo buvo sviesta granata, kilo „baisus sąmyšis, mūšis“. Pašaudę sovietiniai partizanai atsitraukė. Taigi galima manyti, kad Musteikoje, kaip ir daugelyje kitų Pietryčių Lietuvos kaimų, buvo susikūrusi ir veikė ginkluota kaimų savisauga, kuri bandė priešintis sovietiniams partizanams. Apskritai Musteiką, matyt, galima priskirti prie aktyvių, priešiška sovietinių partizanų atžvilgiu nusistačiusių kaimų, nors tarp musteikiečių būta ir partizanus rėmusių žmonių.

Raudonųjų partizanų keršto Musteikos kaimui priežastys glūdėjo ir karo pradžios įvykiuose. L. Daugėla rašo, kad, prasidėjus karui, netoli kaimo buvo pastebėtas „nežinia“ iš kur atsiradęs Raudonosios armijos majoras. Jį pamatė kaimo seniūno J. Gaidžio sūnus ir nubėgo pasiimti šautuvo. Suimtas ir atvestas į kaimą majoras suprato, „kam pakliuvo“, bandė bėgti, buvo sužeistas, vežamas į Marcinkonis mirė. Musteikoje taip pat buvo suimti ir atiduoti vokiečiams pabėgę iš priverstinių darbų Jakubovičių kaime (Baltarusija) jaunuoliai. Karo metais neva plačiai žinomas posakis: „Kur eisi, tik per Musteiką neik, nes galvą padėsi.“

Sunku pasakyti, ar tikri šie faktai, matyt, raudonųjų partizanų požiūriu, buvo pakankamai motyvų kerštauti kaimui. Baltarusių partizanai Musteiką užpuolė 1944 m. birželio 24 d. apie 11 val. ryto, matyt, kaip grobio sulaukus pargintų kaimo karvių. Kaimą apsupo iš anksto, naktį. Anksti rytą išėjęs šienauti musteikietis K. Averka vėliau buvo rastas žiauriai nukankintas: surištomis kojomis ir rankomis, nudurtas durtuvu, šalia gulėjo kruvinas alksnio kuolas, kuriuo veikiausiai buvo mušamas prieš mirtį.

Likusių gyvų musteikiečių liudijimais susidorojimo su kaimu vaizdas buvo maždaug toks: raudonieji partizanai ėjo per kaimo sodybas ir skubindami šautuvų buožėmis varė žmones į vieną vietą prie trijų kryžių. Daugelis kaimo žmonių nebandė slėptis, nebėgo suimami ir varomi, nes nesijautė niekuo raudoniesiems partizanams nusikalte. Keletas vyrų sušaudyti tuoj pat atokiau kaimo stovėjusioje P. Volungevičiaus troboje suklupdžius juos prie „pečiaus“. Iš suvartytų musteikiečių atrinko vyrus ir nuvarė į vieną iš trobų „teismui“. „Teismas“ truko 2–3 valandas, vyrai buvo tardomi ir mušami, skirstomi į „kaltus“ ir „nekaltus“. Iš pasmerktųjų mirti atimti diržai, iš kelnų išpjaustytos sagos (kad nepabėgtų), jie pervaryti per kaimą ir prie Steponų kryžkelės sušaudyti, vienas iš pasmerktųjų mirti (P. Svirkas) nušautas bandydamas pabėgti.

Raudonieji baltarusių partizanai moterų ir vaikų nežudė: moterys buvo suvartytos į kluoną ir suguldytos, iš jų tyčiotasi, kad nesikeltų, šaudyta virš galvų ir kt.

Kai vieni raudonieji baudėjai „teisė“ ir šaudė, kiti plėšė kaimą: prisikrovė pilnus vežimus maisto produktų, drabužių, indų, siuvimo mašinų, išsivarė gyvulius – karves ir kiaules.

Akcijos metu kaimas padegtas – sudegė apie pusė kaimo trobesių. Bandžiusius gesinti gaisrus apšaudė iš miško šautuvų ir automatų ugnimi. Musteikietis V. Tiškevičius nušautas sudegė name.

Paskelbtuose liudininkų pasakojimuose (atsiminimuose) neužsimenama apie tai, kad kaimas būtų bandęs pasipriešinti baudėjams, tačiau yra tvirtinimų: jei kas nors būtų priešinęs, būtų buvęs sudegintas visas kaimas, o žmonės sušaudyti.

J. Ilkevičiūtės-Kavaliauskienės surinktais duomenimis, baltarusių raudonųjų partizanų Kotovskio būrys 1944 m. birželio 24 d. iš viso sušaudė 14 Musteikos kaimo vyrų: Joną Tamulevičių, Domą Tamulevičių, Petrą Tamulevičių, Simą Tamulevičių (80 m.), Joną Grigą, Miką Gaidį, Petrą Gaidį, Vytautą Gaidį, Martyną Averką, Kostą Averką, Miką Ilkevičių, Karolį Ilkevičių, Petrą Svirską, Vladą Tiškevičių.

Raudonieji baudėjai palikę raštelį, kad Musteika sunaikinta „Aukščiausiosios Tarybos (Baltarusijos SSR?) nutarimu, gyrėsi sunaikinę tik dalį kaimo. L. Daugėla savo rašinyje apie Musteikos kaimą tvirtino, kad kotovskiečiai žudė ir degino „labai pasirinktinai“: degindami kaimą, saugojo, kad neužsidegtų „nekaltų“ žmonių pastatai, netgi gesino užsidegusius kluonus. Anot jo, tai buvo „tragiško žiaurumo ir žmoniškumo junginys“.

Vargu ar galima kalbėti apie kažkokį raudonųjų baltarusių partizanų „žmoniškumą“ vykdant baudžiamąją, keršto akciją prieš Musteikos kaimą. Susidorojimas su kaimu, jo dalies sudeginimas ir žmonių sušaudymas buvo nusikalstama, savavališka, žiauri akcija, ypač turint galvoje, kad ji įvykdyta paskutinėmis vokiečių okupacijos Lietuvoje savaitėmis, prieš pat sovietų armijai įžengiant.

Iš aprašytų raudonųjų baltarusių partizanų veiksmų Musteikoje matyti šiek tiek kitoks negu G. Zimano partizanų vykdytą baudžiamųjų akcijų „braižas“: baudžiant ir keršijant daryta žmonių atranka, inscenuoti „teismai“, veikta jaučiant savo jėgą ir kt. Antra vertus, nėra konkrečių, patikimų duomenų apie tai, kaip elgėsi represuojamuose kaimuose Lietuvos raudonieji partizanai.

Keršto akcija Musteikoje buvo paskutinė didelė tiek nacistinių, tiek sovietinių baudėjų nacių Vokietijos okupacijos metais įvykdyta tokio pobūdžio akcija prieš Pietryčių Lietuvos kaimus.

Vokiečių okupantai degino ir kitaip terorizavo tuos kaimus, kurių gyventojai rėmė ar bent laikėsi neutraliai raudonųjų partizanų atžvilgiu: žiauriausia jų įvykdyta baudžiamoji, keršto akcija buvo Pirčiupių sunaikinimas 1944 m. birželio 3 d., tada žuvo (buvo gyvi sudeginti ir nušauti) 119 šio kaimo žmonių.

Pirčiupių sunaikinimo priežastys nebuvo atsitiktinės, kaimo ir jo žmonių tragediją nulėmė sovietinių partizanų veikla šio kaimo apylinkėse, dalis pirčiupiečių dalyvavo sovietinių partizanų veikloje, buvo palankiai nusistatę jų atžvilgiu. Vokiečiai turėjo pagrindo laikyti Pirčiupius „raudonuojū“, sovietinius partizanus remiančiu

kaimu. 1944 m. birželio 3 d. rytą prie Pirčiupių partizanai įvykdė diversiją, žuvo keletas vokiečių; ji išprovokavo negailestingą susidorojimą su kaimu, nebuvo vienintelė. Galima paminėti „Mirtis okupantams“ būrio 1944 m. balandžio 15 d. Pirčiupių apylinkėse surengtą pasalą, kurioje, kaip tvirtinama šio būrio ataskaitoje, buvo nukauti 9 vokiečių kareiviai³⁸⁶. T. Mončiunskas rašė, kad „tiek, kiek padėjo partizanams pirčiupiečiai, antro tokio kaimo (Trakų) apskrityje tikrai nebuvo“, pasak autorius, 16 kaimo gyventojų „aktyviai veikė partizanų būriuose“³⁸⁷. T. Mončiunsko ir kitų sovietinių partizanų pastangas solidarizuotis su žiauriai nuo vokiečių okupantų nukentėjusiais Pirčiupiais reikia vertinti atsargiai, tačiau kai kurie šio kaimo žmonės iš tiesų veikė sovietinių partizanų būriuose ar palaikė su jais ryšius.

Kiti sovietinių partizanų ir kaimų savisaugos ginkluoti konfliktai Pietryčių Lietuvoje. Kaniūkų, Bakaloriškių ir kitų Pietryčių Lietuvos kaimų puolimai ir sudeginimai buvo didelės, sėkmingos, „pergalingos“ baudžiamosios akcijos, kuriomis galėjo „pasigirti“ sovietai (nors jos ir turėjo karo nusikaltimų požymių). Kita vertus, Pietryčių Lietuvoje, ypač 1944 m. pavasarį bandant masiškai nuginkluoti savisaugininkų kaimus, įvyko daugybė smulkesnių, sovietiniams partizanams nesėkmingų ar ne visai sėkmingų ginkluotų konfliktų, kurių duomenys sovietų šaltiniuose labai fragmentiški, neaiškūs. Net neskelbtuose sovietinių partizanų atsiminimuose jie liko neaprašyti ir nutylėti. Vis dėlto nesėkmingi konfliktai atsispindi kai kuriuose sovietinių partizanų veiklos dokumentuose. Tiesa, ne visada aišku, apie kokius priešus kalbama – minimi „banditai“, „vietiniai ginkluoti banditai“, „šauliai“, „priešiškas elementas“. Dažniausiai tokiais epitetais vadinami ginkluoti kaimų savisaugininkai – valstiečiai.

Paminėkime kai kuriuos smulkesnius, sovietiniams partizanams nesėkmingus ar net tragiškus įvykius. 1944 m. kovo 9 d. Trakų apskrities „Už tėvynę“ būrio grupė vykdė „kovos uždavinį“, kurio tikslas buvo nuginkluoti „priešiškus gyventojus“ ir vykdyti maisto paruošas. Viename name (vietovė nenurodyta) 2 dienojusius sovietinius partizanus užpuolė 10 „banditų“ ir policija. „Klastingi priešai padegė namą ir „kryžmine ugnimi“ užblokavo išėjimus. Partizanas Fedia (F. Pochomovas. – R. Z.) nesugebėjo išsiveržti iš namo ir sudegė.“³⁸⁸

1944 m. kovo 31 d. Miškutėnų kaime (Semeliškių vls.) apsupti policijos ir „vietinių ginkluotų banditų“ žuvo 2 „Laisvosios Lietuvos“ būrio partizanai³⁸⁹.

386 „Mirtis okupantams“ būrio byla, LYA, f. 32, ap. 1, b. 1, l. 68.

387 T. Mončiunskas, *Rūdninkų girios partizanai*, p. 322–323.

388 1944 m. kovo 13 d. įsakymas „Už tėvynę“ būriui, nr. 33, LYA, f. 51, ap. 51, b. 3, l. 64–65; b. 1, l. 8–9.

389 Žuvusių raudonųjų partizanų sąrašas, *ten pat*, f. 51, ap. 51-1, b. 1, l. 10.

1944 m. balandžio 27 d. „klasinis priešiškas“ elementas iš Romarovo kaimo (matyt, Romariai) Kaišiadorių apylinkėse policijai ir vokiečių komendantūrai pranešė apie sovietinių partizanų grupę, atėjusią iš Rūdninkų girios su žvalgybos ir „politinio darbo“ tikslais. 1944 m. gegužės 5 d. grupė apsupta, per susišaudymą žuvo 5 partizanai³⁹⁰.

Trakų apskrities sovietinių partizanų „Išlaisvintojo“ būrio vadovybės įsakyme išsamiai aprašytas 1944 m. kovo 27 d. nesėkmingas lt. M. Mulero vadovaujama 5 partizanų žygis į „Lietuvos gilumą“. Raudonieji partizanai turėjo užduotį iš gyventojų atiminėti ginklus ir šaudmenis, ieškoti besislapstančių žmonių ir siųsti juos į Rūdninkų girią, dirbti politinį darbą tarp Lietuvos gyventojų aiškinant sovietų valdžios politikos ir „fašizmo, kaip agresoriaus Europoje“, esmę.

Grupė pasiekė Nemuną ir persikėlė, bet persekiojama policijos ir „šaulių“ buvo priversta nutraukti žygį ir grįžti atgal. Grįžtanti grupė Darsūniškio apylinkėse, Bromos kaime policijos ir „šaulių“ buvo apšaudyta, apsupta, išblaškyta. Atsiskyre nuo grupės vado 3 partizanai policijos ir „šaulių“ buvo apsupti dar kartą, pasimetę (sutrūki) ir „nesugebėjo pasipriešinti“. Partizanas D. Gončiarovas – kaip pasakyta įsakyme – „galutinai prarado viltį“, išsigando, parodė silpnadvasiškumą ir balandžio 3 d. nusišovė, „tai gėdingas raudonajam partizanui faktas“. Kiti du grupės partizanai – N. Bakurskis ir Krachmalis, per langus pabėgę iš apsupto namo, bandė pasiekti partizanų bazę Rūdninkų girioje. Sovietinių partizanų karininkui, leitenantui, žvalgybos grupės vadui N. Bakurskiui tai nepavyko: tiksliai nežinodamas kelio, kurie kaimai yra „prieiški“, „ginkluoti“, pateko į apsiginklavusį Klepočių kaimą, šio kaimo „šaulių“ buvo sulaikytas, po trumpo susišaudymo sunkiai sužeistas, vėliau nušautas ir užkastas Klepočiuose. Kaip rašoma minėtajame įsakyme, „dr. Bakurskis žuvo kaip doras tarybinės liaudies sūnus, kovojęs už savo tėvynės išlaisvinimą“. Raudonųjų partizanų „Išlaisvintojo“ būrio vadovybės įsakymas baigiamas grasinimai: už partizano žūtį turi būti atkeršyta „vokiečių okupantams ir jų talkininkams“. Nedelsiant pradėta tirti N. Bakurskio žuvimo aplinkybes³⁹¹.

Matyt, šie įvykiai Klepočiuose buvo priežastis (ar viena iš jų), kad 1944 m. gruodį, Kūčių naktį Klepočių, Ryliškių ir kiti kaimai buvo sudeginti. Taigi sovietiniai partizanai, tapę sribais, sovietinės valdžios aktyvistais, kartu su NKVD kariuomene tęsė baudžiamąsias, keršto akcijas prieš jiems nusikaltusius, „nepaklusnius“ savisaugininkų kaimus, vykdė akcijas, kurias nespėjo ar nepajėgė įvykdyti vokiečių okupacijos metais.

390 1944 m. gegužės 17 d. įsakymas „Laisvosios Lietuvos“ būriui, *ten pat*, f. 50, ap. 1, b. 1a, l. 13.

391 1944 m. balandžio 28 d. įsakymas „Išlaisvintojo“ būriui, Rikiuotės sritis, *ten pat*, f. 49, ap. 1, b. 5, l. 44; lt. F. Machovo 1944 m. balandžio 15 d. pranešimas Orlovui (S. Nevedomskui – „Už tėvynę“ būrio ypatingojo skyriaus viršininkui), *ten pat*, b. 2, l. 10.

Sovietinio ginkluoto pogrindžio vadovas J. Olekas atsiminimuose aprašė atvejį, kai „hitlerininkai“, gerai pažįstantys apylinkes vietiniai policininkai ir savisaugininkai „tiesiog dienos metu“ apsupo Voniškių kaime dienojusius partizanus. Po trumpo, bet karšto mūšio, sutelkus visas pastangas, partizanams pavyko išsiveržti iš apsupties ir atsidurti „balotame miške“. J. Olekas rašė: „Sédime ir dairomės. Visi šlapi nuo prakaito, purvini, išvargę. Ginklai atsiduoda paraku. Giliai kvėpuoja Urbas (tikroji pavardė – V. Uogintas), ką tik nusimetęs nuo pečių sunkią radijo stotį. Šalia, pasirėmęs alkūne sėdi drg. Jurgis (G. Zimanas). Ir jo veidas labai išvargęs, bet akys ryžtingos, kaip visuomet. Tyla. Praeina dešimt, dvidešimt minučių. Jau beveik visi mūsų draugai susirinko, dar tik dviejų trūksta.“ Žuvo du partizanai, vykę į Vilkaviškio aps., ir penki „orloviečiai“ – baltarusių partizanai. Pasak J. Oleko, gavus „labai skaudžią pamoką“, teko būti atsargesniems³⁹². Matyt, J. Oleko aprašyti įvykiai – tai G. Zimano vadovaujamos grupės žygis iš Rūdninkų į Augustavo miškus.

Įdomu, kad sovietiniai partizanai patyrė skaudžių nesėkmių ir aukų net paskutiniaisiais vokiečių okupacijos mėnesiais vykdydami masinį kaimų nuginklavimą Pietryčių Lietuvoje. Kai kurių kaimų savisaugininkai atkakliai priešinosi sovietiniams partizanams ir tada, kai, atrodytų, priešintis nebuvo jokių sąlygų ir prasmės, o jėgos – pernelyg nelygios.

1944 m. gegužės 23 d. visi keturi Trakų brigados būriai vykdė „kovos uždavinį“ – siekė nuginkluoti jų veiklos rajonuose veikusias kaimų savisaugos struktūras.

Būrys „Už tėvynę“, vadovaujamas štabo viršininko pavaduotojo ltn. Iljos (I. Jatinio), per 3 operatyvinės veiklos dienas nuginklavo 4 kaimus, atėmė iš viso 32 šautuvus ir tanko kulkosvaidį. Šio būrio veiklą nuginkluojant kaimus gerai įvertino ką tik susikūrusios Trakų brigados vadovybė.

Tačiau kitų brigados būrių veiksmai nuginkluojant kaimų savisaugą nebuvo tokie sėkmingi. „Išlaisvintojo“ būrys gavo užduotį nuginkluoti 10 kaimų. Ją vykdydamas atėmė iš savisaugininkų 70 šautuvų (šie skaičiai atskleidžia kaimų savisaugos visuotinį pobūdį). Būrio štabo viršininko ltn. F. Machovo vadovaujamas būrys su grobiu žygiavo į bazę Rūdninkų girioje. Tačiau ltn. Machovas, kaip pabrėžiama būrio įsakyme apie įvykį, neįvertino „visų galimų prieš taktinių kovos būdų“, nesugebėjo organizuoti partizanų gurguolės (voros) perėjimą per geležinkelį. Bandydami jį pereiti sovietiniai partizanai pateko į pasalą, buvo apšaudyti stipria kulkosvaidžių ir šautuvų ugnimi, nesugebėjo atsikirsti. Partizanų gretose kilo panika, jiems teko bėgti, palikus prie geležinkelio visą gurguolę su ginklais. Apie aukas sovietiniuose šaltiniuose neužsimenama. Už nesugebėjimą organizuoti perėjimą per geležinkelį su paimtu grobiu ltn. Machovui brigados vadovybė pareiškė papeikimą.

392 J. Olekas, *Neramios naktys*, p. 187.

Dar prasčiau sekėsi Trakų brigados „Laisvosios Lietuvos“ ir „Pergalės“ būrių partizanams. Jie turėjo užduotį nuginkluoti Jagelionių (Rūdiškių vls.) ir Šakaldonių (Semeliškių vls.) kaimus. Šakaldonių kaimo savisaugininkų puolimas sovietiniams partizanams virto tikra tragedija.

Kaip tvirtinama Trakų brigados vadovybės įsakyme, tik pasiekus Šakaldonių kaimą sovietinių partizanų būrių vadovybė sužinojo, kad kaimų savisaugos organizatorius buvo Šakaldonių girininkas Kirelis, jo vadovaujama kaimo savisauga nebuvo užklupta netikėtai. Esą Kirelis spėjo surinkti „banditų“ gaują iš 20 ginkluotų vyrų, jie turėjo 3 kulkosvaidžius ir užėmė pozicijas iš anksto gynybai paruoštame bunkeryje. Kaip teigiama įsakyme, sovietinių partizanų būrių vadovybė vėl priėmė „neteisingą“ sprendimą – įtvirtintą bunkerį paimti šturmu. Bunkeris buvo „šturmuojamas“ net 3 valandas ir nesėkmingai: sovietiniai partizanai buvo priversti trauktis, „priešas nebuvo palaužtas“, visa minėtųjų kaimų savisaugininkų nuginklavimo operacija sužlugo. Puldami Šakaldonių kaimo savisaugininkų bunkerį, sovietiniai partizanai patyrė bene didžiausių per visą kovą su savisaugininkais laikotarpį nuostolių: 5 raudonieji partizanai (A. Šulcas, K. Potašnikas, M. Vaineris, L. Berkmanas, A. Laicmanas) žuvo. Jie „didvyriškai“ krito kovoje vienas po kito, kai iki puolamo bunkerio buvo telikę vos 15 metrų. Vienas iš partizanų vadų, vadovavusių operacijai, „Laisvosios Lietuvos“ būrio štabo viršininkas lt. M. Muleris puolant buvo sunkiai sužeistas ir, nenorėdamas patekti priešui į nelaisvę gyvas, atidavęs partizanams įsakymą trauktis, susisprogdino granata.

Sovietinių partizanų Trakų brigados dviejų būrių kautynių puolant vieno ar dviejų kaimų ginkluotą savisaugą, iki tol kovoje niekuo nepasižymėjusią, sovietinių partizanų ir jų vado lt. M. Mulerio žūties aprašymas primena Raudonosios armijos karių „Didžiojo Tėvynės karo“ frontuose aprašymus: lt. Muleris buvo „neapsakomai ištikimas savo didžiajai tarybinei, socialistinei tėvynei“, „giliai neapkentęs tarybinės valstybės priešų“, garbingai su jais kovojęs, paguldęs galvą už „daugianacionalinės tarybinės liaudies laisvę“ ir kt.³⁹³

Šakaldonių kaimo savisaugos nesėkmingo puolimo akciją savo atsiminimuose aprašo ir T. Mončiunskas. Iš jų matyti, kad, savisaugininkams pasipriešinus, buvo sužlugdyta iš tikrųjų didelė apsiginklavusių kaimų nuginklavimo akcija. Kita vertus, iš atsiminimų galima daryti prielaidą, kad kaimo savisaugos puolimui buvo iš anksto ir kruopščiai ruošiamasi: pas girininką Kirelį iki išėjimo į partizanus tarnavusi N. Šulcaitė, ji buvo šios operacijos dalyvė, esą gerai žinojusi „visus takus takelius“ ir atvedusi raudonuosius partizanus prie pat savisaugininkų įtvirtinimų. Be to, iš archyvinių šaltinių ryškėja ir kitos raudonųjų partizanų karinę nesėkmę paryški-

393 1-osios Trakų partizanų brigados 1944 m. birželio 23 d. įsakymas nr. 59, *ten pat*, f. 51, ap. 51, b. 6a, l. 43–48, 66–68.

nančios detalės: su girininku Kireliu gyveno R. Michalčionok – raudonųjų partizanų žvalgė ir rėmėja, matyt, teikusi žinių ir apie Šakaldonių kaimo savisaugą³⁹⁴.

Po nepasisekusios kaimų nuginklavimo operacijos „Laisvosios Lietuvos“ būrys iki „nustatyto“ laiko sugrįžo į partizanų bazę Rūdninkų girioje. Tuo tarpu kitas – „Pergalės“ – būrys net du kartus nepakluso Trakų brigados vadovybės įsakymui grįžti į bazę (būrio vadovybė, matyt, bijojo bausmių, kurios grėsė dėl nepasisekusios savisaugininkų nuginklavimo akcijos). Šis būrys daugiau kaip pusę mėnesio (16 dienų) laikėsi kaimuose Strėvos miškų apylinkėse, skaudžiai nukentėję sovietiniai partizanai, užuot vykdę „kovos veiksmus“, ėmėsi aiškinamojo, agitacinio darbo. Trakų brigados vadovybė tokius darbo metodus smerkė. Kaip pasakyta tame pat įsakyme, per šį laikotarpį visa būrio veikla apsiribojo „betiksliai susirašinėjimu su lietuvių tautos priešais“ (t. y. savisaugininkais), reikalaujant nusiginkluoti ir atiduoti ginklus. Būrio partizanai „lietuvių tautos priešams“ parašė 3 laiškus (ir gavo tiek pat atsakymų), kad galėtų išgyventi, įvykdė „nedidelę“ paruošų operaciją. Už nepaklusimą brigados vadovybei ir be rezultatų praleistą laiką Strėvos miškų apylinkėse „Pergalės“ būrio vadui kap. D. Semenychinui brigados vadovybė pareiškė griežtą papeikimą³⁹⁵.

Šakaldonių kaimo savisaugininkų puolimas ir jo pasekmės, kiti sovietinių partizanų veiksmai vaizdžiai parodo kovines būrių savybes, karinę discipliną.

Pateikta archyvinė ir sovietinių partizanų atsiminimų medžiaga, kurioje su cinišku atvirumu aprašyti faktai apie pavienius raudonųjų partizanų teroro aktus prieš Pietryčių Lietuvos kaimų žmones, baudžiamąsias operacijas, keršto akcijas prieš bandžiusius jiems priešintis apsiginklavusius savisaugininkų kaimus, atskleidžia raudonųjų partizanų naudotų kovos priemonių, metodų ir veiksmų visumą, ją galima apibūdinti kaip turėjusią nusikaltimų žmoniškumui ir karo nusikaltimų požymių. Apsiginklavusių kaimų, žmonių, išdrįsusių ginklu pasipriešinti raudoniesiems partizanams, veiksmai turėjo skaudžių padarinių tiek pasipriešinimo dalyviams, tiek kovoje nedalyvavusiems, niekuo raudoniesiems partizanams „nenušalintiems“ žmonėms, jų šeimoms, moterims ir vaikams. Ginkluota kova „kaltiems“ ir „nekaltiems“ lėmė mirtį, suluošinimus, sulaužytus likimus, kelių kartų sukurtą materialinių gėrybių ir turto sunaikinimą. Šie kovos su raudonaisiais partizanais aspektai leidžia kalbėti apie Pietryčių Lietuvos kaimų ir jų žmonių patirtas dramas ir tragedijas, kurių masą išlikę archyviniai šaltiniai (ypač sovietų) atspindi labai paviršutiniškai, fragmentiškai, tendencingai.

394 T. Mončiunskas, *Rūdninkų girios partizanai*, p. 203; Lietuvos partizaninio judėjimo dalyvių apdovanojimo pasiūlymams peržiūrėti komisijos 1973 m. sausio 3 d. posėdžių protokolai, LYA, f. 1, ap. 5, b. 10, l. 140, 201.

395 *Ten pat*, f. 51, ap. 51, b. 6a, l. 47–48.

Žvelgiant į kaimų savisaugos kovą per aukų, kančių ir materialinių nuostolių prizmę, galima suabejoti jos prasmingumu ir tikslingumu, kalbėti apie jos beviltiškumą, ypač turint omenyje, kad kovota prieš vieno būsimo Lietuvos okupanto karines struktūras (jomis galima laikyti raudonuosius partizanus), kito – vokiškojo okupanto interesais ir iš dalies juo remiantis.

Galima teigti: ginkluota kaimų savisaugos kova prieštaravo lietuvių antinacinio (kartu ir antisovietinio) pagrindžio propaguotoms politinės laikysenos ir neginkluoto (pasyvaus) pasipriešinimo taktikos nuostatomis nerizikuoti tautos egzistencija, vengti aukų, nepasiduoti provokacijoms, kurios sukeltų represijas, „neiti“ nei už nacionalsocializmą, nei už bolševizmą, nedaryti nieko, kas būtų naudinga abiem Lietuvos priešams, rinktis trečiąjį – Lietuvos kelią³⁹⁶. Deja, konkrečiomis 1943–1944 m. aplinkybėmis Pietryčių Lietuvoje aštrios priešpriešos, ginkluotos kovos sąlygomis pasirinkimo dažnai nebuvo.

Vokiečių okupantai degino ir kitaip terorizavo tuos kaimus, kurių gyventojai rėmė ar bent laikėsi neutraliai raudonųjų partizanų atžvilgiu: žiauriausia jų įvykdyta baudžiamoji, keršto akcija buvo Pirčiupių sunaikinimas 1944 m. birželio 3 d., žuvo (buvo gyvi sudeginti ir nušauti) 119 šio kaimo žmonių³⁹⁷.

Du okupantai ar jiems atstovaujanti jėgos, vienoks ar kitoks santykis su jomis lėmė priešpriešą tarp Pietryčių Lietuvos kaimų ir jų žmonių, skirtingus žmonių likimus, silpnino solidarumą ir vienybę.

Kaimų savisaugos kovą ir jos dramatiškumą lėmė konkrečios 1943–1944 m. laikotarpio realijos. Sovietiniai partizanai, brutaliomis priemonėmis siekė politinių ar net paprasčiausių egzistencijos palaikymo tikslų, kėsinėsi į turtą ir tradicines gyvenimo vertybes, Lietuvos valstiečiui atrodė didesnis priešas negu panašių tikslų, tačiau labiau civilizuotomis priemonėmis siekė vokiečių okupantai. Atsirado poreikis gintis nuo smurto ir prievartos, ką jau kalbėti apie kitus politinius kovos motyvus ir nuostatas, kurios nebuvo svetimos to meto Lietuvos kaimo žmonėms.

396 *Į laisvę*, 1943, saus. 15, rugp. 1.

397 Galima daryti prielaidą, kad Pirčiupių (Naujųjų Pirčiupių) sunaikinimo priežastys nebuvo visiškai atsitiktinės, vokiečiai kaimą turėjo pagrindo laikyti „raudonuoju“, sovietinius partizanus remiančiu kaimu. 1944 m. birželio 3 d. rytą prie Pirčiupių partizanai įvykdė diversiją, žuvo keletas vokiečių; ji išprovokavo negailestingą susidorojimą su kaimu ir nebuvo vienintelė. Reikia paminėti „Mirtis okupantams“ būrio 1944 m. balandžio 15 d. Pirčiupių apylinkėse surengtą pasalą, kurioje, kaip tvirtinama šio būrio ataskaitoje, buvo nukauti 9 vokiečių kareiviai, žr. LYA, f. 32, ap. 1, b. 1, l. 68. Trakų brigados vadas T. Mončiūskas rašė, kad „tiek, kiek padėjo partizanams pirčiupiečiai, antro tokio kaimo (Trakų) apskrityje tikrai nebuvo“. Pasak autoriaus, 16 kaimo gyventojų „aktyviai veikė partizanų būriuose“, žr. T. Mončiūskas, *Rūdninkų girios partizanai*, p. 322–323. Žinoma, T. Mončiūsko ir kitų sovietinių partizanų pastangas „solidarizuotis“ su žiauriai nuo vokiečių okupantų nukentėjusiais Pirčiupiais reikia vertinti atsargiai, bet kai kurie kaimo žmonės iš tikrųjų dalyvavo sovietinio ginkluoto pagrindžio veikloje, palaikė su juo dalyviais ryšius.

Į daugelį apsiginklavusių Pietryčių Lietuvos kaimų raudonieji partizanai bijojo žengti, savivaliaudami ir plėšikaudami buvo priversti juos aplenkti. Nors kai kurie savisaugininkų kaimai dėl to labai nukentėjo, tačiau, apskritai paėmus, vargu ar jų kančios ir netektys buvo didesnės negu tų kaimų, kurie nesiginklavo ir nesipriešino, o buvo priversti kęsti nuolatinį raudonųjų partizanų terorizavimą, ekonominį plėšimą, fizinę ir dvasinę prievartą ir rizikavo netekti „paskutinės“ (vienintelės) karvės ar duonos kąsnio.

Apsiginklavę ir kovoję su raudonaisiais partizaniais kaimų žmonės pasinaudojo prigimtinė žmogaus teise į savignyą, teise ginti savo ir savo artimųjų gyvybę ir turtą.

Kaimų savisaugos struktūrų veiklą galima vertinti kaip ginkluoto antisovietinio pasipriešinimo raišką, kuri Pietryčių Lietuvoje prasidėjo ne 1944 m. sugrįžus sovietų okupantams, o 1943 m. rudenį, kai sustiprėjo sovietinių partizanų veikla.

Taigi galima kalbėti ne tik apie tragiškus, bet ir apie prasmingus kaimų savisaugininkų veiklos (kovos) aspektus, pasipriešinimą svetimųjų smurtui ir prievartai, antisovietinio pasipriešinimo kovos etapą ir jos tradicijų tąsą.

V

GRĮŽIMAS Į LEGALŲ GYVENIMĄ. SOVIETINIŲ PARTIZANŲ ĮAMŽINIMAS: PROPAGANDINIAI ASPEKTAI

Raudonajai armijai artėjant prie Lietuvos sovietinio ginkluoto pagrindžio dalyviams, sovietiniams partizanams iškilo nauji veiklos uždaviniai. Vokiečių traukimosi (pereinamuoju „tarpuvaldžio“) laikotarpiu vienas svarbiausių ir aktualiausių uždavinių buvo operatyviai paimti valdžią, vietose kurti jos pirmines užuomazgas (struktūras), kad savo valdžios nesukurtų ir padėties nekomplikuotų „buržuaziniai nacionalistai“. Ypač tai buvo aktualu Rytų ir Pietryčių Lietuvoje, kur, be lietuvių, veikė ir lenkų „buržuaziniai nacionalistai“. Be abejo, A. Sniečkų neramino kai kurių sovietinių partizanų vadovų perduotos žinios, kad „baltieji lenkai“ skiria komendantus (panašiai Baltarusijos teritorijoje elgėsi ir sovietiniai baltarusių partizanai)¹. A. Sniečkus nepritarė tokiai sovietinės valdžios kūrimo formai, jis nurodė ne skirti „komendantus“, o steigti kompartijos ir sovietų valdžios komitetus, kurie vokiečių okupacijos sąlygomis didintų sovietinių partizanų skaičių, o jiems pasitraukus galėtų paimti valdžią į savo rankas².

A. Sniečkus sovietinio pagrindžio vadovams valdžiai paimti ir kitus uždavinius sukonkretino ir detalizavo 1944 m. liepos 3 d. šifruotėje. Jis nurodė neleisti vokiečiams išvežti turto; padėti gyventojams gelbėtis nuo išvežimo ar sunaikinimo; neleisti nacionalistams formuoti valdžios organų, kurti kompartijos ir sovietų valdžios apskričių ir valsčių komitetus, paskirti atsakingus asmenis už įmonių, dvarų ir kitų objektų apsaugą; neleisti naikinti archyvų; raginti tarnautojus pasilikti darbo vietose ir kt. A. Sniečkus sovietinių partizanų vadovus įpareigojo būti atsakingus už visą darbą, „kol atvyks mūsų atstovai“³.

Nors dauguma kompartijos ir sovietų valdžios vadovaujančių pareigūnų iš anksto buvo parengti sovietų užnugaryje ir siunčiami į Lietuvą įkandin pirmųjų Raudonosios armijos dalinių vadinamosiose operatyvinėse grupėse, kai kurie sovietinių partizanų vadai Lietuvoje paskirti kompartijos ir sovietų valdžios vadovais. Antai LKP(b) Ukmergės apskrities komiteto sekretoriumi paskirtas Rūdninkų girioje partizanavęs J. Čiulada (Bevardis), Trakų apskrities komiteto sekretoriumi – M. Afoninas, Utenos apskrities – P. Kutka ir kt. „Žemaitės“ būrio (veikusio Rokiškio aps.) vadas A. Raguotis paskirtas Lietuvos KP(b) CK įgaliotiniu, atsakingu už sovietų

1 Nakčio (J. Oleko) 1944 m. birželio 29 d. šifruotė LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 413, l. 227.

2 A. Sniečkaus 1944 m. liepos 2 d. šifruotė Nakčiui (J. Olekui), *ten pat*, b. 402, l. 348.

3 A. Sniečkaus 1944 m. liepos 3 d. šifruotė sovietinio pagrindžio Rytų Lietuvoje vadovams, LYA, f. 1, ap. 1, b. 402, l. 350.

valdžios atkūrimą Rokiškio, Panevėžio, Biržų apskrityse. Kiek vėliau Kazlų Rūdos miškuose veikusiam L. Solominui nurodyta ruošti sovietų valdžios struktūras Šakių, Vilkaviškio, Kauno apskritims, susisiekti su Raseiniais ir Marijampole. 1944 m. liepos pabaigoje jis A. Sniečkę informavo, kad Marijampolės ir Šakių „apkamai“ jau buvo sukurti⁴.

Kaip minėta, A. Sniečkus neatmetė tikimybės, kad besitraukiantys vokiečiai bandys likviduoti sovietinių partizanų bazes Rūdninkų girioje. Jis nurodė išvesti partizanus iš Rūdninkų girios vakarų ir pietų kryptimi, dalį jų nedidelėmis grupelėmis palikti pas valstiečius. Tačiau M. Miceikai ir M. Afoninui liepė likti vietoje: atėjus Raudonajai armijai, jie privalėjo organizuoti sovietų valdžią Vilniuje ir Trakuose. A. Sniečkus perspėjo apie pavojų, kad savo valdžią gali mėginti paskelbti lenkai, tai jiems „visomis išgalėmis“ turėjo būti sutrukdyta⁵. Sovietų valdžiai Vilniuje paimti ir sustiprinti jau liepos 6 d. iš Maskvos išsiųsta „Vilniaus grupė“, vadovaujama F. Terešino ir J. Grigalavičiaus⁶.

Liepos 5 d. vakare M. Šumauskas su 80 sovietinių partizanų grupe užėmė Ignaliną, kitą dieną jis paskyrė laikinąją vietinę valdžią. Kiek vėliau M. Šumauskas Maskvai pranešė, kad gyventojai lietuviai įbauginti vokiečių propagandos. Beveik visi tarnautojai išsislapstė miškuose – „vienai bijodami mūsų“, kiti – vokiečių. Jis pabrėžė, kad sovietiniai partizanai savo elgesiu gyventojams daro gerą įspūdį. Veikia vykdomasis komitetas, milicija⁷.

Liepos 7 d. A. Sniečkus M. Miceikai ir M. Afoninui (su sovietinių partizanų būriais iš Rūdninkų girios) nurodė vykti į Vilnių, kur „vyksta mūšiai“. Jie liepos 9 d. A. Sniečkę informavo, kad apsistojo Kryžovkos kaime. Priekyje Skarbutėnų, Tarniakų, Keturiasdešimties Totorių kaimuose – keletas tūkstančių lenkų, nenorėjusių leisti sovietiniams partizanams įžengti į Vilnių „pirmiesiems“. Liepos 11 d. A. Sniečkus, matyt, vengdamas karinio konflikto su lenkais, sovietinių partizanų vadovams liepė laukti Raudonosios armijos, dalį sovietinių partizanų nukreipti į Alytų ir Nemuno link žvalgybai ir ginti perkėlas per Nemuną, kad jų neišsprogdintų besitraukiantys vokiečiai⁸. Karinis konfliktas su lenkais neįvyko, nes jau liepos 10 d. Raudonosios

4 A. Sniečkaus 1944 m. liepos 2 d. šifruotė Bevardžiui (J. Čiuladai), *ten pat*, b. 402, l. 345; A. Sniečkaus 1944 m. liepos 17 d. šifruotės Dalgiiui (A. Raguočiui), Pranui (L. Solominui), *ten pat*, b. 404, l. 39, 43; LKP(b) CK sekretoriaus N. Gridino 1944 m. rugpjūčio 4 d. šifruotė P. Kutkai, *ten pat*, b. 404, l. 313; Prano (L. Solomino) 1944 m. liepos 26 d. šifruotė D. Šupikovui, *ten pat*, b. 404, l. 154.

5 A. Sniečkaus 1944 m. liepos 5 d. šifruotė Gabriui (M. Miceikai), *ten pat*, b. 402, l. 355.

6 A. Sniečkaus 1944 m. liepos 6 d. šifruotė D. Šupikovui, *ten pat*, b. 402, l. 359.

7 Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. liepos 6 ir 8 d. šifruotės, *ten pat*, b. 413, l. 322, 329.

8 A. Sniečkaus 1944 m. liepos 7 d. šifruotė Gabriui (M. Miceikai), Petruui (M. Afoninui), *ten pat*, b. 402, l. 372; Gabrio (M. Miceikos) 1944 m. liepos 9 d. šifruotė A. Sniečkui, *ten pat*, b. 402, l. 382; A. Sniečkaus 1944 m. liepos 11 d. šifruotė M. Miceikai ir M. Afoninui, *ten pat*, b. 404, l. 3.

armijos daliniai pasirodė Rūdninkų girioje (jų atstovai aplankė sužeistus sovietinius partizanus)⁹.

G. Zimanas tuo metu buvo Pietų Lietuvoje, Kapčiamiesčio apylinkėse. Įdomu, kad A. Sniečkus jam viešai lyg ir nekėlė uždavinių įtvirtinti sovietinę valdžią konkrečiose vietovėse, rekomendavo jam „vokiečius mušti, bet saugoti žmones“¹⁰. Galima spėti, kad G. Zimanas ir kiti sovietinio pagrindžio vadovai turėjo A. Sniečkaus nurodymą įsitvirtinti Seinų apylinkėse¹¹.

A. Sniečkus liepos 8 d. iš Maskvos išvyko į Vilnių, liepos 12 d. pasiekė miesto pakraštį, užmezgė ryšį su iš Rūdninkų girios atvykusiu M. Miceika¹². Raudonoji armija Vilnių užėmė liepos 13 d.

Liepos 10 d. vakare iš Maskvos į Lietuvos SSR sunkvežimiais ir lengvaisiais automobiliais pajudėjo didelė grupė (iš viso 159 žmonės) kompartijos ir sovietų valdžios vadovaujančių pareigūnų¹³.

Nors 1944 m. liepos viduryje Raudonoji armija buvo užėmusi dar ne visą Lietuvos teritoriją, LPJŠ viršininkas A. Sniečkus 1944 m. liepos 16 d. įsakyme pasveikino sovietinius partizanus, jų politinius vadovus ir vadus, susijungusius su Raudonąja armija, pareiškė jiems padėką už narsią, atkaklią ir ryžtingą kovą su „mūsų šalies okupantais“ ir palinkėjo sėkmės įsijungiant į išlaisvintos tėvynės atkūrimo darbą, tiek pat atsidavusiai dirbti, laikytis reikiamos drausmės kaip ir prieš užnugarį¹⁴.

Sovietiniai partizanai, veikę dar neišvaduotose iš vokiečių okupacijos apskrityse, tik ruošėsi steigti ar steigė sovietinės valdžios institucijas. Steigti jas, matyt, skubėta ir dėl to, kad būtų įvesta tvarka, kad nenukentėtų turtas ir nuo „savųjų“ – raudonarmiečių plėšikavimų. Antai 1944 m. rugpjūčio 1 d. J. Baščiuliui (Stalioniui) nurodyta

9 V. Pletkaus 1944 m. liepos 11 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 414, l. 6.

10 A. Sniečkaus 1944 m. liepos 8 d. šifruotė Jurgiui (G. Zimanui), *ten pat*, b. 402, l. 375.

11 Kaip minėta, G. Zimanas 1944 m. gegužės viduryje iš Vilniaus apskrities pasiuntė J. Oleko vadovaujamą sovietinių partizanų būrį į „Seinų apskritį“ ir iškėlė uždavinį ten steigti bazes, išplėsti partizaninį „judėjimą“, kurti pagrindines kompartijos ir komjaunimo organizacijas, LPJŠ kadru skyriaus ataskaita apie veiklą 1944 m. gegužės mėnesį, LYA, f. 1, ap. 1, b. 157, l. 34. A. Sniečkus 1944 m. liepos 18 d. nurodė Nakčiui (J. Olekui) suformuoti „Seinų apskrities“ laikinąjį vykdomąjį komitetą ir valsčių vykdomuosius komitetus, informavo, kad jam į pagalbą atvyks B. Baranauskas, A. Sniečkaus 1944 m. liepos 18 d. šifruotė Nakčiui (J. Olekui), *ten pat*, b. 404, l. 62; b. 405, l. 23. J. Olekas 1944 m. rugpjūčio 1 d. A. Sniečkui pranešė, kad veikia Leipalingyje, steigia rajonų ir valsčių vykdomuosius komitetus, miliciją. Tą pat dieną A. Sniečkus J. Oleko klausė, kodėl jis išėjo iš „Seinų rajono“, Nakčio (J. Oleko) 1944 m. rugpjūčio 1 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 404, l. 237; A. Sniečkaus 1944 m. rugpjūčio 1 d. šifruotė Nakčiui (J. Olekui), *ten pat*, b. 404, l. 244.

12 A. Sniečkaus 1944 m. liepos 11 ir 12 d. šifruotės N. Gridinui, D. Šupikovui, *ten pat*, b. 404, l. 4; b. 414, l. 22.

13 Partinių ir tarybinių darbuotojų, išvykusių į Lietuvos TSR 1944 m. liepos 10 d. 20 val. 20 min., sąrašas, LYA, f. 1771, ap. 53, b. 20, l. 41–56.

14 *Lietuvos liaudis Didžiajame Tėvynės kare*, p. 313.

bandyti patekti į Šiaulių miestą, kad būtų užtikrinta tvarka, esant galimybėms siųsti žmones su radijo siųstuvais (radistus) į Žemaitijos apskritis¹⁵.

Sovietinių partizanų vadovams, Lietuvos vadovybės nurodymu skubantiems kurti sovietinės valdžios institucijas, trukdė Raudonosios armijos „ypatingieji skyriai“ (sovietiniai partizanai dar neturėjo dokumentų ir atitinkamų įgaliojimų)¹⁶.

Visi sovietinių partizanų būriai po susijungimo su Raudonąja armija turėjo būti paleisti (išformuoti). Kaip matyti iš sovietinės valdžios 1944 m. liepos 23 d. informacijos apie padėtį išvaduotuose Lietuvos SSR rajonuose, Vilniuje šis procesas pradėtas 1944 m. liepos viduryje. Sovietiniai partizanai buvo registruojami ir paskirstomi dirbti įvairiose įstaigose, siunčiami į NKVD, kompartijos, komjaunimo, sovietų valdžios organus ir įvairias įstaigas. Buvę sovietiniai karo belaisviai mobilizuoti į Raudonąją armiją. Informacijoje apie padėtį Vilniuje teigiama, kad daugelis iš miškų išėjusių partizanų neturėjo avalynės ir drabužių, labai prastai spręstas jų aprūpinimas maistu, kai kurie esą net badavo, neturėjo lėšų pragyvenimui. Tarp sovietinių partizanų sklandė nepasitenkinimo nuotaikos, plito kalbos, esą „miške buvo geriau“. Tokia padėtis lėmė „nepageidaujamus reiškinius“: buvo užfiksuota atvejų, kai partizanai apvogdavo ar apiplėšdavo gyventojus¹⁷.

Sunku pasakyti, kokios aplinkybės labiau lėmė tokią situaciją – besikuriančios sovietų valdžios neorganizuotumas ir nesugebėjimas spręsti išėjusių iš miškų sovietinių partizanų socialines problemas ar pastarųjų, įsijautusių į „nugalėtųjų“ vaidmenį, pernelyg didelės, nepamatuotos ambicijos? Matyt, būta ir vieno, ir kito.

Sovietinių partizanų socialines problemas stengtasi spręsti. Antai D. Šupikovas 1944 m. liepos 23 d. kreipėsi į sovietinę Lietuvos vyriausybę, prašydamas skirti maisto produktų 250 partizanų, išėjusių iš vokiečių užnugario¹⁸.

Sovietinių partizanų nepasitenkinimo reiškinių buvo ne tik Vilniuje. A. Sniečkus 1944 m. liepos 20 d. Lietuvos KP(b) Trakų apskrities sekretoriui M. Afoninui rašė apie sovietiniams partizanams iškilusius „naujus atsakingus uždavinius“. Jie privalėjo aktyviai įsijungti į „bendrą kūrybinį atstatymo darbą“, drausmingai vykdyti visus nurodymus, atlikti patikėtas pareigas. A. Sniečkus pabrėžė, jog yra žinių, kad partizanai silpnai įsijungia į atstatymo darbą, nesupranta „momento reikalavimų“, kai kurie elgiasi nedrausmingai, įneša demoralizacijos reiškinius. Šiems reiškiniams turi būti padarytas galas, prasižengėlius reikia traukti griež-

15 D. Šupikovo 1944 m. rugpjūčio 1 d. šifruotė Stalioniui (J. Baščiuliui), LYA, f. 1, ap. 1, b. 404, l. 239.

16 Dalgio (A. Raguočio) 1944 m. liepos 24 d. šifruotė A. Sniečkui, *ten pat*, b. 404, l. 116.

17 1944 m. liepos 23 d. suvestiniai duomenys apie padėtį išvaduotuose Lietuvos SSR rajonuose, LYA, f. 1771, ap. 7, b. 85, l. 11–12.

18 D. Šupikovo 1944 m. liepos 23 d. raštas Lietuvos SSR Liaudies komisarų tarybos (LKT) pirmininkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 444, l. 16.

čiausion atsakomybėn. „Gabesniusius“ panaudoti kompartijos ir sovietų valdžios atsakingam darbui, ypač NKVD ir vietos milicijos organuose. Partizanus, buvusius karo belaisvius, nepanaudojus juos darbui vietoje, nedelsiant atiduoti kariuomenės organams, likusius įtraukti į sovietinį ir ūkinį darbą. Taip pat nurodyta sudaryti tikslus visų partizanų būrių sąrašus ir surinkti žinias apie juos. Visą surinktą medžiagą pristatyti į Lietuvos KP(b) CK¹⁹.

Nedelsiant (Rytų ir Pietryčių Lietuvoje jau 1944 m. viduryje) turėjo būti likviduotos sovietinių partizanų bazės miškuose (bijota, kad jomis nepasinaudotų sovietų valdžios priešai). LPJŠ prašė Vilniaus miesto karinio komendanto leisti dvidešimčiai asmenų keturiais automobiliais išvykti į Valkininkus atgabenti į Vilnių sužeistų ir sergančių partizanų (iš viso apie 100 žmonių)²⁰. Iš Rūdninkų girioje buvusios partizanų bazės į Verkių dvarą Lietuvos SSR LKT žinion turėjo būti nuvaryti gyvuliai – arkliai, karvės, avys²¹. NKVD kariuomenės vadovybė 1944 m. liepos viduryje išvaduose Vakarų Baltarusijos ir Rytų Lietuvos teritorijose sovietiniams partizanamams nurodė nedelsiant palikti miškus, – netrukus turėjo prasidėti jų valymas nuo lietuvių ir lenkų „banditų“. M. Šumauskas davė atitinkamus nurodymus likviduoti „Žalgirio“ ir K. Kalinausko būrių bazes Naručio miškuose²². Jau liepos viduryje iš Maskvos į Vilnių „valyti“ miškus išsiųsti NKVD kariuomenės (pirmieji) du batalionai²³.

1944 m. liepos pabaigoje iš Maskvos į Vilnių persikėlė LPJŠ (štabas įsikūrė Šv. Pilypo gatvėje, dabar Šermukšnių). LPJŠ radijo mazgas (stotis) ir mokymo punktas įsikūrė Buivydiškių tarybiniame ūkyje netoli Vilniaus. Rugpjūčio 1 d. duomenimis, štabe dirbo 46 aukštesnės ir vidurinės grandies vadovaujantys darbuotojai (viršinininkai), 29 jaunesnieji vadai, 58 eiliniai, iš viso 133 kariškiai²⁴. Rugpjūčio pabaigoje – 27 karininkai, 7 eiliniai; radijo stotyje – 3 karininkai, 15 seržantų, 3 eiliniai; mokymo punkte – 2 karininkai, 36 kursantai²⁵.

Štabas (kaip didelis karinis administracinis aparatas) buvo panaudotas ir efektyviai prisidėjo sprendžiant išėjusių sovietinių partizanų demobilizavimo, jų paskirs-

19 Lietuvos KP(b) CK sekretoriaus 1944 m. liepos 20 d. raštas Lietuvos KP(b) Trakų apskrities komiteto sekretoriui, LYA, f. 164, ap. 164, b. 23, l. 27.

20 LPJŠ viršininko (pavardės ir parašo nėra) 1944 m. liepos 16 d. raštas Vilniaus karo komendantui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 444, l. 13.

21 LPJŠ viršininko pavaduotojo B. Baranausko 1944 m. liepos 16 d. pažyma, LYA, f. 1, ap. 1, b. 444, l. 12.

22 D. Šurkaus (LPJŠ darbuotojo Senosios Toropos aerodrome) 1944 m. liepos 15 d. ir 18 d. šifruotės Kazimierui (M. Šumauskui), LYA, f. 1, ap. 1, b. 404, l. 57; *ten pat*, b. 414, l. 84; Kazimiero (M. Šumausko) 1944 m. liepos 21 d. šifruotė D. Šurkui, *ten pat*, b. 414, l. 112.

23 LKP(b) CK sekretoriaus N. Gridino 1944 m. liepos 15 d. šifruotė A. Sniečkui, *ten pat*, b. 415, l. 8.

24 D. Šupikovo 1944 m. rugpjūčio 1 d. pranešimas apie LPJŠ sudėtį, LYA, f. 1, ap. 1, b. 205, l. 78.

25 LPJŠ viršininko A. Sniečkaus 1944 m. liepos 26 d. ir rugpjūčio 28 d. įsakymai, LYA, f. 1, ap. 1, b. 429, l. 4, 37; LPJŠ darbuotojo S. Filipavičiaus 1944 m. rugpjūčio 30 d. informacija P. Baltruškai, LYA, f. 1, ap. 1, b. 405, l. 210.

tymo dirbti ir kitas problemas. Antai LPJŠ viršininko A. Sniečkaus 1944 m. rugpjūčio 8 d. įsakymu darbui į Vilniaus karinį komisariatą „komandiruoti“ 24, į Lietuvos KP(b) CK – 24, Lietuvos LKS (komjaunimo) CK – 36 buvę partizanai²⁶. Būrių ir grupių radistai su radijo siųstuvais buvo siunčiami į Lietuvos apskritis palaikyti radijo ryšį su Vilniumi.

Apskritai LPJŠ, jo kadrai, materialinė bazė atliko reikšmingą vaidmenį pirmaisiais mėnesiais po „išvadavimo“ Lietuvoje įtvirtinant sovietų valdžią ir pradedant sovietizavimo procesus.

LPJŠ viršininko įsakymais, partizanų vadovaujantiems darbuotojams buvo skiriami atlyginimai už veiklą (darbą) sovietų pogrindyje (net jei užimamos vadovaujamos pareigos truko labai trumpai)²⁷.

Tačiau netvarkos ir apsileidimo netrūko ir vėliau. Vilniuje ir Buivydiškių tarybiniame ūkyje apgyvendinta LPJŠ mokymo punkto bei radijo mazgo (stoties) dauguma seržantų ir eilinių miegojo ant grindų. Per visą rugpjūčio mėnesį jie nebuvo gavę jokios patalynės ir muilo, tik kartą ėjo į pirtį²⁸.

Sovietinių partizanų būrių radistai, pasiūsti į apskričių centrus palaikyti radijo ryšį su Vilniumi, dirbo labai blogai, ryšys buvo „labai įtemptas ir sunkus“. Beveik visi radistai lietuviai, išėję iš pogrindžio, nenorėjo toliau dirbti šį darbą, prašė juos paleisti (demobilizuoti), kai kurie net nepranešė, kur esą. Štabo vadovybės vertinimu, jų elgesys turėjo „sabotažo bruožų“, esą jokie įspėjimai ir nurodymai „neveikė“. LPJŠ ryšių skyriaus viršininkas F. Karlo 1944 m. rugpjūčio pabaigoje net prašė štabo vadovybės išleisti įsakymą, kuris nedrausmingus radistus leistų patraukti (baudžiamojon) atsakomybėn²⁹.

SSRS Gynybos liaudies komisariato įsakymu, LPJŠ išformuotas 1944 m. spalio 10–15 d. Štabui likviduoti, būrių ir grupių ataskaitoms sutvarkyti, kitiems klausimams, susijusiems su LPJŠ veikla, spręsti buvo sudaryta likvidacinė komisija iš buvusių štabo darbuotojų (S. Filipavičius (pirmininkas), J. Česnakovas, M. Šikinas, N. Karpis (vietoj jo netrukus paskirtas F. Karlo)). Komisija turėjo veikti iki 1944 m. gruodžio pabaigos³⁰, tačiau, matyt, veikė daug ilgiau.

26 LYA, f. 1, ap. 1, b. 429, l. 17–18.

27 Antai „Mirtis okupantams“ būrio štabo viršininkui M. Ceiko už 1943 m. lapkričio 25–1944 m. kovo 13 d. laikotarpį paskirtas 675 rub. mėnesinis atlyginimas; J. Preneriui, „Mirtis fašizmui“ būrio vadui, už 1943 m. rugsėjo 29–1943 m. lapkričio 3 d. laikotarpį – 750 rub. mėnesinis atlyginimas ir kt., LPJŠ viršininko A. Sniečkaus 1944 m. rugsėjo 6 d. ir 15 d. įsakymai, LYA, f. 1, ap. 1, b. 429, l. 47, 53.

28 LPJŠ sanitarinės dalies viršininko 1944 m. rugpjūčio 31 d. raštas D. Šupikovui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 444, l. 2.

29 LPJŠ ryšių skyriaus viršininko F. Karlo 1944 m. rugpjūčio 26 d. raštas D. Šupikovui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 157, l. 8–9.

30 LPJŠ viršininko A. Sniečkaus 1944 m. spalio 7 d. įsakymas, LYA, f. 1, ap. 1, b. 429, l. 65, 71; 1, b. 432, l. 67; b. 496, l. 177. Kartu su LPJŠ išformuoti Karelijos–Suomijos, Estijos, Latvijos, Leningrado, Baltarusijos partizaninio judėjimo štabai, *Русский архив*, т. 20(9), с. 493.

LPJŠ viršininkas A. Sniečkus 1944 m. rugsėjo 30 d. išleido įsakymą dėl LPJŠ bazės likvidavimo Senosios Toropos gyvenvietėje. Likviduojant ten buvęs autotransportas, įvairios aprangos komplektai, ginkluotė (bazėje buvo keturiems šimtams žmonių), šaudmenys, sprogdinimo technika (išskyrus sprogmenis), 50 krovinių ir 25 paprastų parašutų turėjo būti atgabenti į Vilnių. Taip pat turėjo būti atgabentas LPJŠ radijo stoties turtas, likęs Semivjės kaime³¹. Tačiau sovietinė karinė vadovybė A. Sniečkui neleido šių planų realizuoti. Likviduojamo štabo turtas ir transportas turėjo būti paliktas vietoje ir perduotas Raudonajai armijai (karo apygardoms)³². Spalio 10 d. A. Sniečkus dar kartą kreipėsi į SSRS gynybos liaudies komisariatą (generolą Sviridovą) ir prašė, kad likęs štabo personalas ir turtas Senojoje Toropoje būtų atiduotas Baltarusijos karo apygardoje formuojamiems lietuviškiems daliniams³³ (t. y. 50-ajai lietuviškajai atsargos šaulių divizijai). Tačiau į šį prašymą taip pat nebuvo atsižvelgta.

1944 m. spalio 19 d. „Tiesoje“ paskelbtas straipsnis „Garbingą barą užbaigiant“ ir rašoma, kad beveik visa Lietuvos SSR teritorija išvaduota iš vokiškosios okupacijos, SSRS Gynybos liaudies komisaro įsakymu išformuotas LPJŠ. Štabo darbuotojai išeina į Raudonąją armiją, kiti pradeda dirbti kompartijos ir sovietų valdžios institucijose. LPJŠ paleidimo proga Vilniuje 1944 m. spalio 17 d. įvyko štabo darbuotojų iškilmingas atsisveikinimo vakaras, dalyvavo M. Šumauskas, G. Zimanas ir kiti sovietinio ginkluoto pagrindžio vadovai, sovietinės Lietuvos vyriausybės nariai M. Gedvilas, J. Paleckis. LPJŠ veikla įvertinta kaip svarbi ir reikšminga, organizuojant Lietuvoje „galingą antihitlerinę kovą“.

Nuo pirmųjų pokario metų sovietų valdžia sovietinio pagrindžio dalyviams pradėjo vykdyti kryptingą socialinę politiką. Antai 1944–1945 m. vykdant sovietinę žemės reformą pirmumo teisę gauti žemės turėjo sovietiniai partizanai, mažažemiai valstiečiai, kurie kovojo prieš (vokiečių) okupantų šeiminkavimą, raudonarmiečių šeimos ir kt.³⁴ Vėliau buvo kuriama socialinių lengvatų ir privilegijų sovietų pagrindžio dalyviams sistema.

Sovietų pagrindžio veiklą stengtasi sureikšminti, vykdytas dirbtinis lietuvinimas, lietuvių tautybės sovietinių partizanų protegavimas ir pan. Tai daryta per sovietinių partizanų valstybinių apdovanojimų, jų pagerbimo ir atminties įamžinimo politiką. Apdovanodavo daugiausia sovietinius partizanus lietuvius.

31 LPJŠ viršininko A. Sniečkaus 1944 m. rugsėjo 30 d. įsakymas dėl LPJŠ specialiosios bazės Staraja Toropa likvidavimo, LYA, f. 1, ap. 1, b. 429, l. 58.

32 LPJŠ viršininko A. Sniečkaus 1944 m. spalio 7 d. įsakymas „Apie pasiruošimą LPJŠ išformavimui“, LYA, f. 1, ap. 1, b. 432, l. 61.

33 LYA, f. 1, ap. 1, b. 405, l. 304.

34 Lietuvos KP(b) Šakių apskrities komiteto 1944 m. rugsėjo 19 d. posėdžio protokolas, LYA, f. 1806, ap. 1806, b. 3, l. 4.

Lietuvoje veikę pavieniai sovietiniai partizanai, daugiausia lietuviai, medaliais „Tėvynės karo partizanui“ pradėti apdovanoti jau karo metais³⁵.

Didelė grupė sovietinių partizanų, veikusių Lietuvoje, valstybinius apdovanojimus gavo 1944 m. kovą. SSRS Aukščiausiosios tarybos 1944 m. kovo 22 d. įsaku M. Melnikaitei (po mirties) suteiktas SSRS didvyrio vardas, M. Šumauskas ir G. Zimanas apdovanoti Lenino ordinais, M. Miceika ir G. Glezerytė – „Tėvynės karo“ I laipsnio, S. Apyvala – Raudonosios vėliavos ordinu ir kt. Iš viso apdovanoti 52 asmenys. Matyt, jau tada daugelio apdovanojimas galėjo sukelti nepasitenkinimą ar net pasipiktinimą tarp sovietinių partizanų: A. Sniečkus M. Šumauskui nurodė pačiam spręsti, ar tikslinga apie apdovanojimus paviėšinti partizanams³⁶.

SSRS Aukščiausiosios tarybos 1944 m. rugsėjo 14 d. įsaku 33 sovietiniai Lietuvos SSR partizanai apdovanoti I laipsnio medaliu „Tėvynės karo partizanui“, 9 – II laipsnio medaliu³⁷. 1945 m. balandžio 17 d. įsaku „Tėvynės karo partizanui“ I laipsnio medaliu apdovanoti 318 žmonių, II laipsnio – 101³⁸. Tais pat metais SSRS didvyrių vardai suteikti B. Urbanavičiui ir S. Apyvalai.

Iki 1945 m. gegužės 23 d. vyriausybiniais apdovanojimams (SSRS ordinais ir medaliais) pristatyti iš viso 769 Lietuvos SSR partizanai (tarp jų 405 lietuviai, 211 rusų, 101 žydas, 26 lenkai ir kt.). Kiek vėlesnio 1945 m. (tiksliai nedatuoto šaltinio) duomenimis, apdovanoti 893 asmenys (tarp jų 484 lietuviai, 237 rusai, 118 žydų, 27 lenkai ir kt.)³⁹.

SSRS Aukščiausiosios tarybos prezidiumo 1945 m. liepos 2 d. įsaku „Dėl Lietuvos TSR partizanų ir partizanų apdovanojimo ordinais ir medaliais“ apdovanota dar didesnė (daugiau kaip 300 asmenų) grupė (tarp jų buvo ne tik partizanai, bet ir užfrontėje dirbę sovietiniai politiniai vadovai, visuomenės, kultūros veikėjai – A. Sniečkus, J. Paleckis, M. Gedvilas, V. Niunka, L. Gira, S. Nėris ir kt.)⁴⁰

A. Sniečkus 1945 m. rekomendavo kompartijos apskričių komitetams pristatant apdovanojimui medaliu „Tėvynės karo partizanui“ be partizanų „plačiai pristatyti“ kompartijos ir aktyvius komjaunimo darbuotojus bei asmenis, kurie, nebūdami

35 A. Sniečkaus 1943 m. lapkričio 27 d. šifruotė Jurgiui (G. Zimanui), LYA, f. 1, ap. 1, b. 400, l. 379. Šiuo medaliu apdovanoti A. Barauskas (Geitas), A. Michalkevičius (Nėris), J. Olekas (Naktyš), V. Uogintas (Urbas).

36 A. Sniečkaus 1944 m. kovo 23 d. ir 25 d. šifruotės M. Šumauskui ir G. Zimanui, *ten pat*, b. 401, l. 264, 266, 278.

37 LYA, f. 1, ap. 1, b. 492, l. 17.

38 Apdovanojimų sąrašai, *Sovetskaja Litva*, 1945, geg. 16.

39 LPJŠ likvidacinės komisijos pirmininko S. Filipavičiaus 1945 m. gegužės 23 d. duomenys apie pristatytus vyriausybiniais apdovanojimams Lietuvos SSR partizanus, LYA, f. 1, ap. 1, b. 488, l. 21; (be datos) Duomenys apie vyriausybiniais apdovanojimais apdovanojimus LPJŠ partizanus, *ten pat*, l. 23.

40 *Tiesa*, 1945, liep. 5.

tiesiogiai partizanų būriuose, teikė partizanams materialinę ir kitokią paramą (prie tokių asmenų priskirti „pavieniai partizanai“, ryšininkai, agentūrinių žinių teikėjai, sužeistųjų slaugytojai, konspiratyvių butų laikytojai, maisto tiekimo organizatoriai ir pan.)⁴¹. Taip „sovietinio partizano“ sąvoka labai išplėsta, atverta perspektyva sovietiniam partizaniniam „judėjimui“ sulietuvinti.

A. Sniečkus nurodė, kad iš buvusių partizanų karo belaisvių pristatyti apdovanojimui galima tik kruopščiai patikrintus, ypač pasižymėjusius asmenis. Pristatomi vyriausybiniais apdovanojimams „jokiu būdu“ negalėjo būti asmenys, tarnavę vokiečių armijoje, „vlasovininkų“ daliniuose, įvairiuose vokiečių statybos batalionuose⁴².

Tokios „kilmės“ partizanų Lietuvoje buvo labai daug. Tokiu būdu absoliučiai jų daugumai buvo užkirstas kelias gauti valstybinius apdovanojimus, o kartu socialines lengvatas ir privilegijas. Tai kėlė kitų tautybių, pirmiausia rusų ir žydų, sovietinių partizanų nepasitenkinimą.

Antai Rūdninkų girioje veikusio, beveik vien iš sovietinių karo belaisvių sudaryto „Išvaduotojo“ būrio partizanas P. Dončenka 1945 m. laiške SSRS Aukščiausiosios tarybos prezidiumo pirmininkui M. Kalininui rašė, kad rusai partizaniniame judėjime Lietuvoje atliko svarbiausią vaidmenį, tačiau po išvadavimo esą visa „garbė atiteko lietuviams“. Liedamas nuoskaudą, P. Dončenka rašė vaizdžiai ir emociingai: kai sovietiniams partizanams labai trūko ginklų ir šaudmenų, rusams teko eiti atiminėti „surūdijusį šautuvą ir keliasdešimt šovinių“ iš priešiška partizanams nusiteikusių lietuvių, esą šaudžiusių į sovietinius partizanus už kiekvieno kampo. Per Rūdninkų girios blokadą „rusas Ivanas“ ėjo į paruoštą operacijas ir visus maitino, rusai krito mūšio lauke. O lietuviai esą sėdėjo bazėje arba per (Rūdninkų girios) blokadą gyveno namuose, nes „miške jiems buvo pavojinga“. P. Dončenka retoriškai klausė: kodėl rusai užėmė sovietinių partizanų būriuose Lietuvoje vadovaujamas pareigas? Ir pats atsakė – todėl, kad jie nebuvo bailiai, negailėjo savo gyvybės. Kada lietuviai atėjo į sovietinių partizanų būrius? „Likus keletui dienų iki Raudonosios armijos atėjimo“. Tačiau už partizaninę veiklą jis net medalio negavo, o lietuviai buvo apdovanojami už „mažiausią žygdarbį“. Išvydus apdovantų partizanų sąrašus, P. Dončenkai pasidarė labai apmaudu: „Kur tiesa, ir už ką rusas kraują liejo?“

Dėl tokios apdovanojimų praktikos jis kaltino „vadovaujančius lietuvius“, kurie yra „nacionalistai“⁴³.

41 Lietuvos KP CK sekretoriaus A. Sniečkaus 1945 m. (rašto gavimo data 1945 m. gegužės 28 d.) raštas LKP(b) Kretingos apskrities sekretoriui, LYA, f. 494, ap. 494, b. 63, l. 67.

42 *Ten pat.*

43 LYA, f. 1771, ap. 8, b. 317, l. 88–90.

Nors lietuviai dėl sovietinio partizaninio „judėjimo“ sulietuvinimo tikslų iš tikrųjų buvo proteguojami, buvęs sovietinis karo belaisvis ir partizanas P. Dončenka sovietinės Lietuvos vadovus „nacionalizmu“ kaltino ne visai pagrįstai. Sovietinės vadovybės 1941 m. rugpjūčio 16 d. įsakymu nr. 270 visi sovietiniai karo belaisviai paskelbti „Tėvynės išdavikais“. Belaisvių karininkų šeimos turėjo būti represuotos (išstremtos), eilinių raudonarmiečių šeimoms nebuvo teikiama jokia materialinė parama.

Nurodymai partizanų, buvusių karo belaisvių, neapdovanoti vyriausybiniais apdovanojimais atėjo „iš viršaus“, sovietiniai partizanai Lietuvoje bandė šią problemą pozityviai spręsti. Rūdninkų girioje M. Afoninas jau 1943 m. pabaigoje A. Sniečkui pranešė, kad į būrius ateina karo belaisviai ir tvirtina esą komunistai, jis klausė, kaip spręsti jų partiškumo klausimą. G. Zimanas įrodinėjo, kad nedirbti su „geriausiais“ karo belaisvių atstovais kompartijai esą neįmanoma (daugelis jų paskirti būriuose į vadovaujančias pareigas). Jis siūlė A. Sniečkui pritarti buvusių karo belaisvių partizanų priėmimui į kompartiją „fronto pagrindais“, t. y. lengvatinėmis priėmimo sąlygomis. A. Sniečkaus nuomone, sprendžiant karo belaisvių partiškumo klausimus skubėti neverta. Jis siūlė juos kruopščiai tikrinti, nepatikrintų neskirti į vadovaujančias pareigas. Netrukus gauti VKP(b) CK nurodymai, draudžiantys karo belaisvius – buvusius kompartijos narius – priimti į pagrindines kompartijos organizacijas. Jų partiškumas turėjo būti sprendžiamas po karo⁴⁴.

Sovietinių karo belaisvių nuopelnai partizaniniame „judėjime“ valstybiniais apdovanojimais iš esmės taip ir liko neįvertinti. 1969 m. M. Afoninas, jau gyvendamas Maskvoje, A. Sniečkui rašė, kad didžioji dauguma buvusių karo belaisvių – sovietinių partizanų iki šiol neturi dokumentų (pažymėjimų) apie dalyvavimą partizaninėje kovoje vokiečių užnugaryje. Jis siūlė A. Sniečkui apsvarstyti šį klausimą Lietuvos KP Centro komitete⁴⁵.

Pokario metais prasidėjo sovietinės partizanės, SSRS didvyrės M. Melnikaitės pagerbimo ir įamžinimo propagandinė akcija. Jau 1948 m. sukurtas pirmasis „lietuviškas“ sovietinis filmas „Martytė“ (scenarijaus autorius F. Knorė, režisierė V. Strojėva). 1953 m. Vilniaus akademiniame operos ir baleto teatre pastatyta pirmoji tokio pat pavadinimo lietuviška sovietinė opera (kompozitorius A. Račiūnas, libreto autoriai A. Venclova, J. Gustaitis, P. Keidošius). LSSR Aukščiausiosios tarybos prezidiumo 1954 m. įsaku M. Melnikaitės vardu pavadinta Zarasų vidurinė mokykla, 1955 m. Zarasuose jai atidengtas paminklas (autorius skulptorius J. Mikėnas). Tiu-

44 Petro (M. Afonino) 1943 m. gruodžio 4 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 409, l. 419; Jurgio (G. Zimano) 1943 m. gruodžio 24 d. šifruotė LPJŠ, *ten pat*, b. 409, l. 523; A. Sniečkaus 1943 m. gruodžio 18 d. ir 28 d. šifruotės Jurgiu (G. Zimanui), *ten pat*, b. 400, l. 429, 459.

45 M. Afonino 1969 m. gruodžio 15 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 16895, ap. 2, b. 173, l. 55–56.

Mitingas Zarasuose 1955 m. atidengiant paminklą SSRS didvyrei M. Melnikaitei (LCVA, 0-044995)

menės mieste M. Melnikaitės vardu pavadintas prospektas, viena šio miesto mokyklų ir kt.⁴⁶ M. Melnikaitės gatvės buvo, matyt, visuose didesniuose Lietuvos miestuose. Apie ją pasirodė daugybė propagandinių straipsnių, kuriuose ilgai su pagražinimais ir iškreiptais istoriniais faktais nušviečiamas jos gyvenimo ir kovos kelias, žūties aplinkybės (kad ji buvusi pakarta, iš tikrųjų – sušaudyta) ir kt.

Kiti du sovietiniai Lietuvos partizanai, SSRS didvyriai – B. Urbanavičius ir S. Apyvala – nesulaukė tokio sovietinės propagandos dėmesio.

1954–1955 m. sovietinė valdžia Lietuvoje vykdė žuvusių sovietinių partizanų (palaidotų įvairiose vietose, daugiausia miškuose) palaikų perlaidojimo akciją. Ši iš esmės humaniška akcija taip pat panaudota sovietinei propagandai: vyko Vilniaus išvadavimo dešimtmečio ir sovietų valdžios paskelbimo 15 metų jubiliejaus proga. Buvo sudaryta žuvusių partizanų palaikų perkėlimo vyriausybinė komisija (M. Šumauskas, LKP CK sekretorius V. Niunka, M. Afoninas, G. Zimanas, R. Šarmaitis, vėliau komisijos sudėtis gerokai išplėsta, posėdžiuose dalyvavo ir A. Sniečkus). Iš pradžių ketinta palaidotus įvairiose Lietuvos vietose sovietinių partizanų palaikus perkelti į Vilniaus karių kapines. Vėliau, A. Sniečkaus nurodymu, į Vilnių turėjo būti

46 M. Melnikaitės asmens byla, LYA, f. 19, ap. 1, b. 59, l. 61–64, 70.

perkeliami sovietinių partizanų palaikai „iš kuo didesnio skaičiaus Lietuvos vietovių“. „Tvarkingai“ palaidoti „rajoninėse kapinėse“ žuvę sovietiniai partizanai, jei jie „istoriškai buvo susiję su to rajono gyvenimu“, turėjo būti neliečiami.

Iki Vilniaus išvadavimo dešimtmečio į Vilniaus karių kapines turėjo būti perkelti žuvę Lietuvos KP(b) CK (I. Meskupo) operatyvinės grupės nariai, S. Syraus, D. Rociaus, keliolikos Trakų brigados žuvusių partizanų palaikai.

Šių sovietinių partizanų palaikai iškilmingai perlaidoti 1954 m. liepos 13 d. – Vilniaus išvadavimo dieną. Tada Vilniaus Naugarduko gatvė pavadinta Partizanų gatve.

Vėliau žuvusių partizanų palaikai buvo perkelti į Vilnių, Kauną, Šiaulius, Panevėžį ir kitus „svarbesnius“ Lietuvos miestus. Nutarta neperkelti Rudiškėse kartu su raudonarmiečiais palaidotų sovietinių partizanų palaikų. Rudiškėse nutarta pastatyti paminklą.

1954 m. vasarą buvo žinoma apie 316 žuvusių partizaninio „judėjimo“ dalyvių, iš jų 214 tebebuvo palaidoti miškuose ar „atsitiktinėse“ kapinėse. Iki tų metų gruodžio pradžios į Vilniaus karių kapines perkelta 103, Kauno karių kapines – 30, Švenčionių miesto kapinėse – 46 sovietinių partizanų palaikai (iš jų 27 buvo baltarusių sovietinių partizanų).

Komisija pabrėžė, kad esą vietiniai kompartijos ir sovietų valdžios organai neįsitraukė į žuvusių partizanų palaikų paiešką, laikėsi pasyviai, dėl to nemažai žuvusiųjų liko neišaiškinta. Tai turėjo būti atlikta iki Sovietų Lietuvos 15 metų jubiliejaus (t. y. 1955 m. liepos vidurio).

Problemų kilo perlaidojant žuvusius sovietinio pogrindžio dalyvius Kauno karių kapinėse. Iki 1954 m. gruodžio pradžios ten perkelta 30 žmonių palaikai (tarp jų buvo Lietuvos KP(b) CK antrosios operatyvinės grupės nariai, žuvę Pietryčių Lietuvoje, – J. Daškauskas, K. Eljaševas, S. Volkovičius). Išaiškintos 24 Kaune perlaidotų sovietinių partizanų pavardės. Susipažinęs su jų sąrašu komisijos narys J. Vildžiūnas pareiškė, esą sąrašo pavardės „nebūdingos Kauno miesto ir apylinkių partizaninio judėjimo dalyviams“, iš jo „nematyti, kad lietuvių tauta kovojo prieš okupantus Didžiojo Tėvynės karo metu“. Komisijos nariai su tokia nuomone vieningai sutiko: sąrašas, kuriame dauguma nelietuvių tautybės žmonės, „Kaunui yra nebūdingos“. Nutarta tęsti žuvusių kauniškių partizanų aiškinimąsi, į žuvusiųjų sąrašą, be partizanų, įtraukti „tarybinius aktyvistus“, žuvusius karo metais (tarp jų poetą V. Montvilą, P. Zibertą, L. Adomauską, J. Budžinskienę). Šie ir kiti asmenys įrašyti į Kauno karių kapinėse palaidotų „antihitlerinio judėjimo dalyvių“ sąrašą (nors jų palaikai ir nesurasti).

1955 m. pabaigoje komisija baigė savo darbą⁴⁷ (žuvusių sovietinių partizanų paieška ir perlaidojimas vyko ir vėliau).

47 Didžiojo Tėvynės karo metu žuvusių partizanų palaikų perkėlimo vyriausybės komisijos posėdžių 1954 m. gegužės 19 d.–1955 m. spalio 15 d. posėdžių protokolai nr. 1–12, LYA, f. 3377, ap. 58, b. 1122, l. 1, 5–6, 13–15, 24–27.

Paminklas žuvusiems Raudonosios armijos kariams ir sovietų partizanams Rūdiškėse (Trakų aps.). Iš kairės stovi K. Izvekovas, J. Nikitinas, S. Ribnikovas; sėdi iš kairės T. Mončiunskas, M. Afoninas (LCVA, 4197(19–113))

Šeštojo dešimtmečio pabaigoje prasidėjo sovietų pagrindžio Lietuvoje gausinimo (jo dalyvių kiekybinės sudėties didinimo ir lietuvinimo akcija). 1958 m. liepą SSRS didvyrių vardai suteikti sovietiniame pogrindyje Kaune veikusiems komjau-nuoliams – J. Aleksoniui, A. Čeponiui, H. Borisai. Kiek anksčiau Lietuvos KP CK 1958 m. balandžio 4 d. nutarimu buvo sudaryta „Lietuvos partizaninio judėjimo dalyvių apdovanojimo pasiūlymams peržiūrėti komisija“ (pirmininkas G. Zimas). Pradėjusi veikti komisija nustatė, kad esą didelė dalis partizaninio „judėjimo“ dalyvių, ypač partizanų ryšininkų, iki tol nebuvo įtraukta į partizanų būrių sąrašus. 1960 m. G. Zimas tokią padėtį aiškino šiomis priežastimis: kai kurios partizanų grupės buvo visiškai sunaikintos; daugelis partizaninio judėjimo dalyvių išvyko iš Lietuvos SSR; didelis jų skaičius įstojo į Raudonąją armiją ir jos gre-tose žuvo; archyvai tuo metu nebuvo sutvarkyti ir negalėjo duoti pilno ir tikslaus partizaninio judėjimo Lietuvoje vaizdo. Komisijos nuomone, reikėjo apdovanoti apie 1800 „pasižymėjusių“ ryšininkų, 10 partizaninio judėjimo vadovų ir dalyvių suteikti SSRS didvyrio vardą⁴⁸.

G. Zimano pateikti aiškinimai, kodėl tiek daug sovietinių partizanų ir ryšininkų iki tol nebuvo įtraukti į sąrašus, buvo teisingi tik iš dalies. Svarbiausia to priežas-tis, matyt, buvo po karo apie dešimtmetį trukęs antisovietinis ginkluotas pasiprie-šinimas Lietuvoje. Tuo laiku žmonėms, susijusiems su sovietų pagrindžiu vokiečių okupacijos metais, viešinti ryšius ir suteiktą paramą buvo pavojinga. Kita vertus, politiniais sumetimais dar nebuvo išplėstas sovietinio ginkluoto pagrindžio dalyvių ratas, kaip motyvas dar neveikė sovietų valdžios socialinių lengvatų ir privilegijų sistema šio pagrindžio nariams.

A. Sniečkus 1960 m. birželio pabaigoje sovietų valdžios „atkūrimo“ Lietuvoje 20-mečio proga SSKP Centro komitetui rašytame rašte teigė, kad iki tol 407 sovie-tiniai Lietuvos partizanai buvo apdovanoti ordinais, 1203 – medaliais. Jis siūlė ap-dovanoti medaliais daugiau kaip 1,5 tūkst. sovietinių partizanų ir ryšininkų Lie-tuvoje⁴⁹. Tačiau SSKP CK neatsižvelgė į prašymą apdovanoti tiek daug sovietinių Lietuvos partizanų. Apdovanojimus gavo tik keliasdešimt asmenų.

1965 m. pradžioje G. Zimano komisija siūlė ordinais, medaliais ir garbės raštais apdovanoti tik gyvus sovietinius partizanus, o žuvusiuosius pristatyti SSRS didvyrio vardui suteikti arba įamžinti pavadinant jų vardais gatves, gamyklas, mokyklas. SSRS didvyrio vardą suteikti siūlyta J. Vitui, I. Meskupui, O. Vaivadienei, P. Malinauskui,

48 Komisijos pirmininko G. Zimano 1960 m. liepos 11 d. raštas Lietuvos KP CK, LYA, f. 1771, ap. 205, b. 30, l. 4–7.

49 Lietuvos KP CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus 1960 m. birželio 25 d. raštas TSKP CK, LYA, f. 1771, ap. 205, b. 30, l. 1; Partijos istorijos instituto prie LKP CK 1960 m. liepos 16 d. raštas Lietuvos KP CK ypatingojo sektoriaus vedėjui, *ten pat*, l. 8–8a.

T. Tamulevičiui J. Pševalskiui, J. Teišerskiui, P. Zibertui, G. Dvaladzei, P. Vaičiūnui, K. Petrikui⁵⁰. Šis vardas 1965 m. gegužę suteiktas tik J. Vitui. (Nors buvo daug pasiūlymų suteikti SSRS didvyrio vardą sovietiniams Lietuvos partizanams, J. Vitas buvo paskutinis (7-asis) sovietinio pagrindžio Lietuvoje dalyvis, gavęs šį vardą.)

G. Zimano vadovaujama komisija sprendė ne sovietinio pagrindžio dalyvių apdovanojimo, o jo dalyvių pripažinimo, jų statuso klausimus. Kandidatus komisijai siūlė Lietuvos kompartijos rajonų ir miestų komitetai. Iki 1967 m. pabaigos komisija į partizaninio judėjimo dalyvių Lietuvoje sąrašus įtraukė 3432 asmenis arba patikslino jau turėtus jų išskaitos duomenis. G. Zimanas 1968 m. siūlė pakeisti jo vadovaujamos komisijos pavadinimą, kad jis atitiktų „faktinę komisijos kompetenciją“⁵¹.

Lietuvos KP CK sekretoriatas 1972 m. rugsėjo 26 d. priėmė nutarimą „Apie pažymėjimų išdavimą partizaninio judėjimo Lietuvoje dalyviams Didžiojo Tėvynės karo metais“. Šiuo nutarimu sudaryta nauja komisija (pirmininkas – R. Šarmaitis, nariai – S. Apyvala, J. Vildžiūnas, G. Zimanas, M. Miceika, S. Naujalis, P. Štaras ir kiti). Pagal patvirtintus nuostatus komisijai suteikta teisė išduoti pažymėjimus buvusiems partizanams ir jų ryšininkams, pagrindinių antifašistinių organizacijų nariams⁵².

Iki 1979 m. rugsėjo pradžios iš viso išduota 2034 sovietinio partizaninio judėjimo Lietuvoje dalyvio pažymėjimai, iš jų 469 asmenys gyveno Vilniuje, 234 – Kaune ir kitur⁵³. Komisija dirbo iki 1990 m. – nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo.

Sovietinio pagrindžio dalyviai – sovietiniai partizanai buvo pagerbiami ir apdovanojami, jų atminimas įamžinamas visų SSRS valstybinių jubiliejinių švenčių proga. Antai vykdant Lietuvos KP CK 1966–1967 m. priimtą „priemonių planą“ Didžiosios spalio socialistinės revoliucijos 50-mečiui paminėti sudaryta M. Šumausko (LSSR Aukščiausiosios tarybos prezidiumo pirmininko) vadovaujama komisija (į ją įėjo G. Zimanas, A. Barauskas, A. Kairelis, A. Raguotis, S. Naujalis, P. Štaras); ji turėjo pasiūlyti, kokias su sovietinių partizanų veikla susijusias vietas (būrių dislokacijos, kovų, partizanų žūties ir kitas vietas) tikslinga pažymėti paminklais (paminkliniais akmenimis), memorialinėmis lentomis, atstatyti (restauruoti) žemines ir kt.

Aštuntojo dešimtmečio pradžioje (1972 m.) formaliai Švenčionių rajono ir Vilniaus V. Kapsuko universiteto komjaunuolių iniciatyva ir pastangomis prie Švenčio-

50 Lietuvos partizaninio judėjimo dalyvių apdovanojimo pasiūlymams peržiūrėti komisijos 1965 m. sausio 28 d. posėdžio protokolas, LYA, f. 1, ap. 5, b. 10, l. 39.

51 Lietuvos partizaninio judėjimo dalyvių apdovanojimo pasiūlymams peržiūrėti komisijos 1968 m. vasario 14 d. posėdžio protokolas nr. 62, LYA, f. 1, ap. 1, b. 10, l. 97.

52 LYA, f. 17634, ap. 2, b. 1, l. 2.

53 Partijos istorijos instituto prie Lietuvos KP CK 1979 m. rugsėjo 7 d. pažyma „Partizaninio judėjimo Lietuvoje dalyvių skaičius atskiruose Lietuvos rajonuose ir miestuose“, LYA, f. 17634, ap. 2, b. 10, l. 1–2.

M. Šumauskas įteikia sovietinio partizano pažymėjimą Lietuvos KP CK pirmajam sekretoriui P. Griškevičiui, 1974 m. (LCVA, 1-22281)

Minint pergalės Antrajame pasauliniame kare prieš Vokietiją 20-metį 1965 m. Vilniuje Lenkijos LR ambasadorius SSRS E. Pščulkovskis G. Zimaną apdovanoja Lenkijos ordinu „Virtuti Militari“ (LCVA, 0-040735)

Sovietinių partizanų šlovės pilkapis Švenčionių rajone prie Peršaukščio ežero. Pergalės prieš Vokietiją dienos minėjimas 1981 m. (LCVA, 0-073834)

nių–Vilniaus plento, Peršaukščio ežero vaizdingame krante buvo supiltas partizanų Šlovės pilkapis. Žemės šiam pilkapiui simboliškai atgabenta iš daugelio SSRS ir Lietuvos SSR vietovių, karo metais vykusių mūšių vietų: (iš jau anksčiau supilto) Baltarusijos partizanų šlovės piliakalnio, Bresto tvirtovės, Smolensko srities, Malachovo pilkapiro (prie Stalingrado), Oriolo apylinkių (Raudonosios armijos lietuviškojo junginio mūšių vietų), Vilniaus Antakalnio karių kapų, Rūdninkų girios, Gedimino kalno, Kauno IX forto, Pirčiupių kaimo, iš daugelio „brolišųjų kapinių“. Šis pilkapis turėjo įamžinti sovietinius partizanus Lietuvoje, jų draugystę su Baltarusijos partizanais, lietuvių ir baltarusių, visų „brolišų“ sovietinių tautų bendrą kovą „Didžiojo tėvynės“ karo metais, simbolizuoti amžinus istorinius jų ryšius⁵⁴.

1973 m. restauruotas sovietinių partizanų memorialinis kompleksas Trakų rajono Rūdiškių apylinkėje prie Inklėriškių kaimo⁵⁵.

54 Lietuvos KP Švenčionių rajono komiteto sekretoriaus R. Kaminsko 1972 m. birželio 7 d. raštas Lietuvos KP CK, LYA, f. 3430, ap. 43, b. 16, l. 34; Lietuvos KP Švenčionių rajono komiteto 1972 m. rugpjūčio 4 d. pažyma apie Švenčionių rajono darbo žmonių internacionalinę draugystę su kai kurių Baltarusijos SSR rajonų darbo žmonėmis, *ten pat*, l. 55–56.

55 LYA, f. 3377, ap. 3377-9, b. 41, l. 127–128.

Sovietinių partizanų žeminių restauravimas Rūdninkų girioje 1968 m. (LCVA, 1-08154)

Minint Vilniaus išvadavimo iš vokiečių okupacijos trisdešimtmetį, 1974 m. liepą Rūdninkų girioje (apie 4 km į pietus nuo Senųjų Macelių kaimo) buvo atkurtas lankytinas LKP(b) Pietų srities pagrindinio komiteto ir sovietinių būrių žeminių kompleksas. Mediniame paviljone įrengta LSSR revoliucijos muziejaus ekspozicija, skirta šio komiteto ir buvusių sovietinių būrių veiklai pavaizduoti. Ekspozicija turėjo „skiepyti jaunimui tarybinio patriotizmo, didvyriškumo, meilės savo Tėvynei, Komunistų partijai jausmus“. 1977 m. žeminių komplekse pastatytas paminklas – akmuo su juodo marmuro plokšte.

1975 m. Antanų miško masyve (Švenčionių r., Adučiškio apylinkėse) lankymui atidarytas rekonstruotas LKP(b) Šiaurės srities pagrindinio komiteto partizanų bazės žeminių kompleksas. Iš tikrųjų Antanų miške buvo tik S. Apyvalos grupės, vėliau jo vadovaujamo „Vilniaus“ būrio žeminė, o M. Šumausko bazė buvo miškuose prie Naručio ežero (Baltarusijoje). Nepaisant to, Antanų miške pastatytas partizanų

1983 m. pastatytas paminklas sovietiniams Lietuvos partizanams ir pogrindininkams Vilniuje (LCVA, 1-32042)

bazės štabas, gyvenamosios žeminės, virtuvė-valgykla, medicinos punktas, pirtis, pašiūrė gyvuliams. Nutiestas kelias, iš rąstų surestas paviljonas, kuriame taip pat įrengta LSSR revoliucijos muziejaus ekspozicija⁵⁶.

Įvairiomis formomis buvo palaikoma ir aktualizuojama sovietinio ginkluoto pogrindžio dalyvių (sovietinių, raudonųjų partizanų) kolektyvinė atmintis visuomenės savimonėje. Visos šios ir kitos priemonės pristatant ir įamžinant sovietinių partizanų veiklą sovietmečiu tiesiogiai tarnavo sovietų ideologijai ir propagandai.

56 I. Kuzmienė, A. Martinionis, *Lietuvos KP Pietų srities pogrindinio komiteto partizanų bazė (Šalčininkų raj., Rūdninkų giria)*, Vilnius, 1979, p. 3–4; I. Kuzmienė, A. Martinionis, *Lietuvos KP Šiaurės srities pogrindinio komiteto partizanų bazė (Švenčionių raj., Antanų miškas)*, Vilnius, 1979, p. 3–5.

Nukelto paminklo (1991 m.) sovietiniams Lietuvos partizanams ir pogrindininkams Vilniuje fragmentas (LCVA, 0-122884)

IŠVADOS

Sovietinis ginkluotas pogrindis (dalyviai – sovietiniai arba raudonieji partizanai) Lietuvoje Vokietijos–SSRS karo metais (1941–1944) – viena iš antinacinio pasipriešinimo krypčių, veikusi dėl SSRS karinių ir politinių interesų. SSRS vadovybė sovietinį partizaninį karą okupuotoje ir aneksuotoje Lietuvoje organizavo kaip vienoje iš sovietinių respublikų, kurių vokiečių okupacijos metais laikė laikinai okupuota neatskirama savo teritorijos dalimi. Tokia karo baigties, sovietinės reokupacijos ir politikos perspektyva iš esmės eliminavo vidines prielaidas sovietiniam partizaniam karui kilti. Lietuvoje susiformavo ir veikė antinacinis lietuvių pogrindis, siekęs strateginio tikslo – atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę, kaip ir daugelyje Vakarų Europos kraštų, taikiais (pasyviais) kovos metodais. Rytų ir Pietryčių Lietuvoje veikė ginkluotas antinacinis lenkų pogrindis, siekęs atkurti Lenkijos valstybę su prieškario sienomis. Dėl skirtingų, nesuderinamų strateginių kovos tikslų šie pogrindžiai negalėjo bendradarbiauti, nesudarė vieningo antinacinio pasipriešinimo ir konfliktavo.

Dėl greitos vokiečių okupacijos Lietuvoje pasiliko daug sovietų valdžios aktyvistų, sovietų valdžiai palankių žmonių, kurie potencialiai galėjo sudaryti politinę ir socialinę pasipriešinimo bazę. Iš Lietuvos į SSRS pasitraukė nedaug (apie 18–20 tūkst.) žmonių, daugiau kaip pusė iš jų buvo žydai. Sovietinių šaltinių duomenimis, iš daugiau kaip 4,7 tūkst. Lietuvos komunistų evakavosi apie 2,5 tūkst. (Lietuvoje liko apie 2,2 tūkst.), iš daugiau kaip 13 tūkst. komjaunuolių evakavosi apie 2,2 tūkst. (pasiliko beveik 12 tūkst.). Kompartijos ir sovietų valdžios vadovybė skubiai pasitraukė į SSRS, nespėjusi net deklaruoti sovietinio pasipriešinimo idėjos ar orientacinės veiksmų programos.

Vokietijos–SSRS karo pradžioje prasidėjo spontaniškas antisovietinis 1941 m. Birželio sukilimas, paskelbta Lietuvos laikinoji vyriausybė. Karo ir vokiečių okupacijos pradžios įvykiai susilpnino ir demoralizavo potencialias sovietinio pasipriešinimo jėgas, vietinę socialinę bazę, dalyvių ir rėmėjų gretas. Vokiečių okupacijos pradžioje per antisovietinio teroro akcijas nužudyta apie 2–3 tūkst. žmonių. Lietuvos žydai, tradiciškai sudarę didelę nelegaliai veikusio komunistinio pogrindžio dalį, buvo izoliuoti ir eliminuoti iš visuomenės gyvenimo (suvaryti į getus), masiškai išžudyti vykdant holokausto akcijas. Daug Lietuvos komunistinio elemento išvežta (ar išvyko savo noru) dirbti į Vokietiją.

Vokiečiai Lietuvai nesuteikė jokio, net marionetinio valstybingumo, įvedė griežtą tiesioginį okupacinį režimą, todėl lietuvių politiniai orientyrai ir nuotaikos keitėsi, stiprėjo antivokiškos opozicijos ir pasipriešinimo nuostatos. Vis dėlto visuomenė-

je vyravo ne antinacinio, o antisovietinio pasipriešinimo motyvai ir nuostatos. Bent kiek gausesnė vokiečių okupuotos Lietuvos gyventojų dalis sovietinių partizanų nepalaikė ir nerėmė. Sovietinis partizaninis karas („partizaninis judėjimas“) netapo savaiminiu (savaimė besiplėtojančiu), autentišku Vokietijos okupuotos Lietuvos visuomenės politinio gyvenimo reiškiniu.

Nors 1941–1942 m. organizuojant partizaninį karą vokiečių užnugaryje pagrindinis vaidmuo priklausė SSRS NKVD-NKGB struktūroms, pasitraukusi į sovietų užnugarį sovietinė Lietuvos vadovybė, pirmiausia Lietuvos KP(b) CK pirmasis sekretorius A. Sniečkus dėjo dideles pastangas rengti ir siųsti partizaninio karo organizatorius, įsteigti vokiečių užnugaryje vadovaujančius centrus, vadovauti partizaniniam karui, daryti įtaką okupuotos Lietuvos visuomenės gyvenimo procesams ir kt. Jau 1941 m. rugsėjo viduryje sudarytas sovietinio pagrindžio centras – Lietuvos KP(b) CK sekretoriatas (I. Meskupas, P. Pajarskis, A. Kleineris), kiek vėliau jo sudėtis padidinta iki 15 žmonių (į jį įėjo pasitraukusių į SSRS Lietuvos apskričių atstovai), sudaryta Lietuvos KP(b) CK operatyvinė grupė. 1941 m. rugsėjo pabaigoje–spalio pradžioje ji buvo pasirengusi išvykti į okupuotą Lietuvą, bet Vokietijos vermachto veržimasis į SSRS teritoriją, Maskvos evakuacija planus sužlugdė.

Lemiamą įtaką sovietiniam ginkluotam pagrindžiui veikti Lietuvoje turėjo „išorės“, organizacinių pastangų „iš viršaus“ kompleksinis veiksnys – veikla sovietų užfrontėje, partizaninio karo organizatorių rengimas, siuntimas ir aprūpinimas materialinėmis priemonėmis (ginkluotė, šaudmenys, sprogmenys ir kt.), sovietinė propaganda, skatinanti ir motyvuojanti pasipriešinti ir kovoti. Silpniausias šaltinis, maitinantis sovietinį partizaninį karą Lietuvoje, buvo žmonės. Mobilizuojant kovoti nedidelį skaičių žmonių, pasitraukusių iš Lietuvos, prioritetai teikti 1941 m. pabaigoje–1942 m. formuotam Raudonosios armijos lietuviškajam junginiui (16-ajai lietuviškajai šaulių divizijai), bet nacionalinių kadru jai suformuoti neužteko. SSRS nuo seno kompaktiškai negyveno gausesnė lietuvių bendruomenė. LPJŠ duomenimis, partizaninei kovai iš sovietų užnugario 1941–1944 m. pasiųsti iš viso 355 žmonės – partizaninio karo organizatoriai, politiniai darbuotojai, apmokyti diversantai, radistai, medicinos personalas ir kt. Kartu su NKVD ir Raudonosios armijos grupėmis (visos nebuvo gausios) iš viso į vokiečių užnugarį išsiųsta daugiau kaip 400 žmonių. Tautiniu atžvilgiu absoliučią daugumą sudarė lietuviai. Dėl nacionalinių žmogiškųjų išteklių stokos sovietinei Lietuvos vadovybei visą vokiečių okupacijos laikotarpį sunkiai sekėsi telkti lietuvių tautą kariauti su Vokietija atsižvelgiant į SSRS interesus ir organizuoti partizaninį karą okupuotoje Lietuvoje.

SSRS vadovybė 1942 m. partizaninio karo organizavimo klausimus pradėjo perduoti kompartijos struktūroms. (1942 m. pavasarį įsteigtas CPJŠ, vėliau – regioniniai sovietinių respublikų, Rusijos sričių partizaniniai štabai.) 1942 m. lapkričio

pabaigoje Maskvoje įsteigtas Lietuvos partizaninio judėjimo štabas (LPJŠ, viršinin- kas A. Sniečkus). Sovietinei Lietuvos vadovybei atsivėrė savarankiškesnio vaidmens perspektyvos organizuojant sovietinį partizaninį karą vokiečių okupuotoje Lietuvo- je, o 1943 m. pavasarį pagaliau įkurdino vadovaujantį centrą vokiečių užnugaryje – Lietuvos KP(b) CK ir LPJŠ operatyvinę grupę. 1944 m. pradžioje grupė reorganizuo- ta į du vadovaujančius centrus – Lietuvos KP(b) Pietų ir Šiaurės srities komitetus. Operatyvinei grupei vadovavo M. Šumauskas (vėliau – Lietuvos KP(b) Šiaurės srities komiteto pirmasis sekretorius) ir iki pat vokiečių okupacijos pabaigos bazavosi Bal- tarusijoje (Naručio miškuose), o G. Zimanas nuo 1943 m. spalio pradžios – Pietryčių Lietuvoje, Rūdninkų girioje. Įkurti sovietinio pogrindžio centrą, vadovaujantį Šiau- rės, Vidurio ir Vakarų Lietuvos (Žemaitijos) apskritims, nepavyko.

Sovietiniai partizanai Lietuvoje didžiausią, gyvybiškai svarbią paramą iš sovie- tų užnugario gavo per organizuotą tiekimo sistemą: sovietinėje pafrontėje Didžiųjų Lukų ir Senosios Toropos apylinkėse (1944 m. pavasarį Novodugine (Smolensko sr.) įkūrus partizanų aerodromus; LPJŠ „specialiąją bazę“ su kilnojama radijo stotimi, karinio turto sandėliais); „tarpines bazes“ Baltarusijos miškuose. Ginkluotė, šau- dmenys, sprogmenys iš užfrontės sovietiniams partizanams Lietuvoje 1943 m. pava- sarį, rudenį ir 1944 m. pavasarį ir vasarą buvo siunčiami tūkstančiais tonų.

Politiniais sumetimais siunčiamų iš sovietų užnugario grupių, apskritai sovie- tinių partizanų veikla turėjo apimti visą Lietuvos teritoriją. Sovietinių partizanų struktūros, palaikiusios ryšį su sovietų užfronte, nuo 1943 m. vasaros ir rudens la- biausiai išplito ir uoliausiai veikė Pietryčių Lietuvoje (Rūdninkų girioje) ir Rytų Lie- tuvos pakrastyje, besiribojančiame su Vakarų Baltarusija. Jų skaičių lėmė įsijungę į sovietines ginkluoto pogrindžio struktūras žydai iš Vilniaus, Kauno ir kitų getų, taip pat pabėgę sovietiniai karo belaisviai. Sovietinių partizanų veikla taip pat išplito Zarasų, Rokiškio, Utenos, Panevėžio, Biržų, Šiaulių apskrityse, bet daugelyje Lietu- vos vietų, ypač Užnemunėje (Suvalkijoje) ir Žemaitijoje, partizanai veiklos neišplė- tojo, jų struktūros atsirado tik vokiečių okupacijos pabaigoje.

LPJŠ likvidacinės komisijos 1945 m. pradžios duomenimis, Lietuvoje veikė 3904 sovietiniai partizanai, pagal tautybę – 1475 rusai, 1386 lietuviai, 676 žydai, 367 kitų tautybių žmonės, iš jų 2884 Lietuvos gyventojai, 1020 karo belaisviai. Šiuos pirmi- nius apibendrinamuosius sovietinių šaltinių duomenis reikia vertinti kaip labai apy- tikslus, orientacinius. Iš pavienių sovietinių šaltinių duomenų ir politinių sovietų valdžios siekių lietuvinėti sovietinį partizaninį judėjimą galima daryti prielaidą, kad sovietinių partizanų lietuvių skaičius gerokai padidintas, rusų (sovietinių karo be- laisvių) skaičius, atvirkščiai, sumažintas.

Dėl savo tragiško likimo (holokausto) Vilniaus, Kauno ir kitų getų žydai sudarė ne tik santykinai didelę, bet ir aktyviausiai veikusią sovietinio ginkluoto pogrindžio

dalyvių dalį. Tautinė raudonųjų partizanų sudėtis Pietryčių Lietuvoje (Rūdninkų girioje) buvo žydiška (žydų partizanų buvo daugiausiai); žydai buvo vietiniai Lietuvos gyventojai. Į sovietinių partizanų formuotes telkėsi taip pat pabėgę sovietiniai karo belaisviai, kurių buvo beveik visuose Lietuvoje veikusiuose sovietinių partizanų būriuose, daugiausia – Rytų ir Pietryčių Lietuvoje.

1943 m. Lietuvoje boikotavus karines ir darbo jėgos mobilizacijas, sugriežtėjus okupacinei Vokietijos politikai, padaugėjo besislapsčiusių persekiojamų įvairių tautybių asmenų (ir lietuvių), dalis jų išitraukė į sovietinį ginkluotą pagrindį. Vokiečių okupacijos pabaigoje apsisprendimą ištraukti į sovietinių partizanų veiklą skatino ir konformistiniai motyvai, neišvengiama sovietinės santvarkos Lietuvoje atkūrimo perspektyva.

Visos Lietuvos mastu svarbiausius sovietinių partizanų šaltinius sudarė: 1) represijų išvengę sovietiniai aktyvistai, komunistinių (kairiųjų) pažiūrų žmonės; 2) užsilikę Lietuvoje raudonarmiečiai (sovietiniai karo belaisviai); 3) holokausto akcijų išvengę žydai. Iš viso Lietuvoje su sovietinio ginkluoto pagrindžio (sovietinių partizanų) veikla galėjo būti susiję apie 4–5 tūkst. žmonių.

Sovietinių partizanų veiklos Lietuvoje etapai neryškūs. Monografijoje išskiriami du veiklos etapai: 1) pradinis 1941–1942 m.: Vokietijos karinio ir politinio dominavimo laikotarpis, kai sovietinio pasipriešinimo sąlygos buvo labai sunkios, susiformavo ir veikė tik jo užuomazgos, izoliuoti smulkūs šio pasipriešinimo židiniai; 2) 1943–1944 m. laikotarpis, kai dėl padidėjusio įvairiapusio poveikio iš sovietų užnugario („išorės“ veiksnio), Vokietijai nesėkmingos karo eigos nulemtų objektyviai palankesnių vidaus sąlygų Lietuvoje sovietinių partizanų veikla kiek išsiplėtė ir sustiprėjo. Šiame etape galima išskirti 1943 m. vasaros, rudens ir 1944 m. pavasario, vasaros laikotarpius.

Sovietinių partizanų veiklą Lietuvoje sąlyginai galima skirstyti į antinacinę karinę (antinacinės kovos) ir politinę veiklą, kuria siekta rengti sąlygas pokarinei Lietuvos okupacijai (reokupacijai) ir Lietuvos visuomenės sovietizavimo tikslams įgyvendinti. Ryškėjant kariniam Vokietijos pralaimėjimui, mažėjant jos keliamam pavojui SSRS ir jos politinei santvarkai šioji veikla darėsi prioritetine.

Rytų ir Pietryčių Lietuvoje veikė didesnės sovietinių partizanų organizacinės struktūros (būriai). Kitur Lietuvoje pagrindinė sovietinių partizanų organizacinė veiklos forma buvo dažnai savo dislokacijos vietą keičianti nedidelė grupė ar būrys. Siekdami trikdyti vokiečių užnugarį, sovietiniai partizanai Lietuvoje puldinėjo silpnai saugomus įvairius ūkinius objektus (pienines, lentpjūves, dirbtuves, valstybinius ūkius, dvarus ir kt.), terorizavo vokiečių okupacinio režimo žemutinės grandies pareigūnus (seniūnus, viršaičius, policininkus, kitus priešiškus sovietų valdžiai asmenis), apskritai aktyvesnius visuomenės veikėjus.

Atsižvelgiant į tai, kad Lietuva vokiečiams buvo strategiškai svarbus regionas, per kurį buvo aprūpinamas Rytų frontas, viena pagrindinių sovietinių partizanų nuolat vykdomų karinės veiklos formų (kartu ir reikšmingiausia savo rezultatais) buvo diversinė veikla vokiečių komunikacijose, ypač diversijos geležinkeluose, žvalgybos duomenų rinkimas apie vokiečių transporto judėjimą geležinkeliais. Sovietinių šaltinių duomenimis, Lietuvoje įvykdyta daugiau kaip 300 geležinkelio diversijų. Jos ir kitos akcijos kėlė pavojų Lietuvos gyventojams. Sovietiniai partizanai už jų ir kitų antivokiškų akcijų pasekmes vietos gyventojams neįtė atsakomybės, negynė nuo vokiečių atsakomųjų represinių akcijų.

Kariniai ir politiniai uždaviniai buvo svarbūs kovojant su vokiečių suformuotomis lietuviškomis policinėmis ir karinėmis formuotėmis, daugiausia Rytų Lietuvoje ir Vakarų Baltarusijoje dislokuotais lietuvių savisaugos (*Schutzmannschaft*) batalionų padaliniais. 1943 m. pradžioje Lietuvoje sužlugus vokiečių planams sukurti SS lietuvių legioną, šie batalionai buvo gausiausia lietuviška formuotė, veikusi Vokietijos policinėse ir karinėse struktūrose (iš viso jų suformuota 26, tarnavo 12–13 tūkst. vyrų). Sovietinių Lietuvos partizanų struktūrų galimybės kovoti ginkluotą kovą buvo menkos, daugiausia veikta agitacinėmis, propagandinėmis priemonėmis: nuo 1943 m. rudens užmegzti ir palaikyti platūs ryšiai su batalionų, dislokuotų Vakarų Baltarusijoje (ypač 257-ojo bataliono), padaliniais, siekta verbuoti agentus, skatinti dezertyruoti, pereiti pas sovietinius partizanus ir kovoti prieš vokiečius. Tačiau šios pastangos buvo nesėkmingos: per visą vokiečių okupaciją pas sovietų partizanus perėjo ne daugiau kaip 2–3 dešimtys lietuvių karių ir policininkų.

1944 m. vasarį–gegužės pradžioje Lietuvoje formuota Lietuvos vietinė rinktinė (vok. *Litauische Sonderverbände*). Vokiečiai pagrindiniu jos kūrimo tikslu laikė kovą su „raudonuoju banditizmu“, o beveik visos lietuvių tautinio pagrindžio jėgos – nepasiteisinusias viltis atkurti Lietuvos kariuomenės branduolį. (Per trumpą laiką į rinktinę užsiregistravo apie 30 tūkst. Lietuvos vyrų, tačiau Vietinė rinktinė greitai pakriko ir vokiečiai ją išformavo.) A. Sniečkaus nurodymais iš Maskvos, sovietiniai partizanai visomis išgalėmis turėjo veikti prieš šios rinktinės formavimą, netgi prireikus kartu veikti su lenkų AK. Sovietiniams partizanams keliami uždaviniai buvo nerealūs, jų poveikis rinktinės kūrimo ir pakrikimo procesams menkas: jie privalėjo skverbtis į masiškai dezertyravusių rinktinės karių gretas, kurti iš jų ginkluotus būrius kovai prieš vokiečius, nukreipti jų veiklą kovai už sovietų valdžią, šalinti iš jų tarpo antisovietinius elementus, didinti (pavojingą) priešpriešą tarp vokiečių ir lietuvių, tačiau buvę Vietinės rinktinės kariai neturėjo būti priimami į sovietinių partizanų būrius. Tai apskritai rodo sovietinio ginkluoto pagrindžio įtakos silpnumą Lietuvoje.

Sovietiniai partizanai buvo agresyvi ir priešiška jėga kitų antinacinio pasipriešinimo judėjimo krypties dalyvių, pirmiausia lietuvių tautinio pogrindžio, veikusio taikiais (pasyvaus pasipriešinimo) metodais, siekusio strateginio tikslo atkurti Lietuvos valstybingumą, atžvilgiu. Nors A. Sniečkus propagavo idėją sudaryti vieningą antihitlerinį „tautinį frontą“, jame sovietiniam pogrindžiui turėjo priklausyti dominuojantis vaidmuo, visos kitos pasipriešinimo jėgos privalėjo besąlygiškai paklusti. Todėl tokio fronto sudarymas buvo utopinis, nekomunistinių jėgų bendra veikla su sovietiniu pogrindžiu neįmanoma. Iš pradžių tautinių pasipriešinimo jėgų atžvilgiu pasireiškusi tam tikra pakantuma, aiškinamąjį darbą, agitaciją sovietinio pogrindžio veikloje keitė siekiai jas demoralizuoti, skverbtis į organizacines jų struktūras ir griauti iš vidaus, pajungti savo įtakai. Taktiniais politiniais sumetimais abiejų pogrindžių atstovai Rytų ir Pietryčių Lietuvoje bendradarbiavo epizodiškai, juos vienišo antilenkiškumas. Kai kuriomis antivokiškomis akcijomis siekta sugadinti 1944 m. pradžioje pradėjusius gerėti vokiečių ir lenkų santykius, apskritai pakenkti lenkų pogrindžio dominavimui ir jo tikslams atkurti Lenkijos valstybę su prieškarinio sienomis: 1944 m. kovą Švenčionyse lietuvių pogrindžio atstovų iniciatyva ir sudarius palankias sąlygas sovietiniai partizanai likvidavo aukštus vokiečių civilinės valdžios pareigūnus F. Ohlį ir E. Heinemanną (šią akciją mėginta pateikti kaip lenkų įvykdytą), lietuvių tautinio pogrindžio veikiamos buvusios antipartizaninės struktūros (policija) netrukdyt sovietinių partizanų veiklai, sovietai gaudavo svarbią karinę ir politinę informaciją ir kt. Lietuvių tautinio pogrindžio atstovai siekė užmegzti ryšį su sovietine Lietuvos vadovybe Maskvoje. Ryškėjant pergalingai karo baigčiai sovietinė pusė politiniais sumetimais vengė bendradarbiauti, neišnaudojo naudingų kontaktų ir ryšių su lietuvių pogrindžiu galimybėmis. Politiniais propagandiniais sumetimais pradėtas formuoti lietuvių „buržuazinių nacionalistų“ kaip aktyvių vokiečių talkininkų, o ne kovotojų su jais įvaizdis.

Rytų ir Pietryčių Lietuvoje nuo pat vokiečių okupacijos pradžios telkėsi ir veikė lenkų ginkluotas pogrindis (AK). Nors sovietų ir lenkų ginkluoti pogrindžiai buvo SSRS ir Lenkijos – antihitlerinės koalicijos šalių – ginkluotųjų pajėgų atstovai, abiejų pogrindžių santykiams būdingas stiprus antagonizmas, kurį pirmiausia lėmė abiejų pusių teritorinės pretenzijos (lenkų pogrindis kovojo už Lenkijos valstybės atkūrimą su 1939 m. sienomis). Sovietiniai Lietuvos partizanai, veikę Baltarusijoje, dalyvavo sovietinių Baltarusijos partizanų kai kuriose antilenkiškose akcijose, kurios išsiskyrė radikalumu ir žiaurumu. 1943 m. rugpjūtį sovietiniams baltarusių partizanams klastingai nuginkluojant lenkų Kmitico (A. Bužynskio) brigadą, apie 80 lenkų partizanų buvo sušaudyta, dalyvavo ir sovietiniai Lietuvos partizanai, LSSR NKGB operatyvinės grupės vadovas Beras (J. Vildžiūnas), vadovavęs tardant suimtus lenkus. A. Sniečkaus Maskvoje, M. Šumausko, G. Zimano

ir kitų sovietinių partizanų vadovų Lietuvoje nuostatos dėl lenkų pagrindžio jėgų veikiant Rytų ir Pietryčių Lietuvoje buvo nuosaikesnės negu baltarusių partizanų. Apsiribota agentūrinio darbo, propagandinėmis, demoralizuojamosiomis priemonėmis tarp lenkų pagrindžio dalyvių, siūlyta susitarti, „tarpusavyje nekariauti“. Tai lėmė ne tik nepalankus sovietiniams Lietuvos partizanams jėgų santykis, bet ir civilizuotesnis požiūris į tarpusavio problemų sprendimą. Lenkų ir sovietinių Lietuvos partizanų santykius paaštrino trumpalaikiai kontaktai 1944 m. pradžioje tarp vokiečių ir lenkų AK atstovų, pasėję įsitikinimą, kad pastaruosius vokiečiai ginkluoja kovoti su sovietiniais partizanais ir kad lenkai 1944 m. kovo pradžioje užpuolė sovietinį K. Kalinausko būrį. Sovietiniams Lietuvos ir lenkų AK partizanų santykiams iki pat vokiečių okupacijos pabaigos Rytų ir Pietryčių Lietuvoje buvo būdingas priešiškus, netrūko smulkių ginkluotų konfliktų, pareikalavusių abipusių, taip pat civilių gyventojų aukų. Tačiau priešprieša ir konfliktai, čia gyvenusių tautų nesantaika neįgavo nekontroliuojamų mastų ir tragiškų padarinių (kitaiip negu Baltarusijoje ir Ukrainoje).

Siekdami destabilizuoti vokiečių užnugarį, demonstruoti savo jėgą, paveikti žmonių elgseną sovietinio ginkluoto pagrindžio dalyviai Lietuvoje (sovietiniai partizanai ir NKVD-NKGB specialiosios grupės) stengėsi vykdyti teroro akcijas prieš neginkluotus, nedalyvavusius ginkluotoje kovoje asmenis, vykdyti politines žmogžudystes. Visa tai provokavo vokiečius kerštauti, kėlė didžiulį pavojų Lietuvos civiliams gyventojams. Bandyta įvykdyti teroro aktus prieš vokiečių okupacinio režimo pareigūnus (Lietuvos generalinį komisarą A. Rentelną, Vilniaus apygardos komisarą H. Wulffą, Lietuvos pirmąjį generalinį tarėją P. Kubiliūną), Lietuvos vietinės rinktinės organizatorių generolą P. Plechavičių ir kt. Vilniuje veikusi sovietinių partizanų teroristinė grupė 1944 m. kovo pradžioje nužudė baltarusių visuomenės veikėją, žymų aktorių, režisierių, dramaturgą, laikraščio „Bielaruski Holas“ vyriausiąjį redaktorių F. Alachnovičių. Pagrįstai galima manyti, kad 1944 m. pavasarį netoli Kauno NKVD specialioji grupė nužudė Stačiatikių bažnyčios metropolitą Sergijų (Voskresenski).

Vokiečiai ir lietuviškosios savivaldos administracija su sovietiniais partizanais Lietuvoje daugiausia kovojo panaudodami negausias policijos (pagalbinės policijos) jėgas ir policines priemones. Neturint jėgų antipartizaninei kovai siekta į ją įtraukti civilius vietinius gyventojus. Jau 1942 m., sovietiniams baltarusių partizanams Rytų Lietuvoje įvykdžius teroro akcijų, lietuvių savivaldos administracija parengė vietinės ginkluotos savisaugos (savigynos), sudarytos daugiausia iš civilių gyventojų, kūrimo projektą. Tačiau vokiečių okupacinė valdžia nepritarė ginkluotos savisaugos kūrimo idėjai, ginkluotos savisaugos priemonių jie nelaiškė adekvačiomis sovietinių partizanų keliamam pavojui. Iki 1943 m. rudens Rytų ir Pietryčių Lietuvoje, kur buvo

daugiau „banditizmo“ reiškinių, kaimų ir miestelių apsaugai iš civilių gyventojų buvo organizuotos neginkluotos „naktinės sargybos“, vykdžiusios daugiausia vietovių stebėjimo, gyventojų išpėjimo ir panašias funkcijas. 1943 m. rugsėjį–spalį kovoti su sovietiniais partizanais vokiečiai leido Lietuvoje steigti ginkluotai miestelių ir kaimų savisaugai, vadintai vietine savisauga. Vietinė savisauga, daugiausia apsiginklavę kaimai (jie sudarė žemutinę antipartizaninės kovos grandį), veikė iki pat vokiečių okupacijos pabaigos ir buvo pirmiausia kaimo žmonių (valstiečių), ypač Pietryčių Lietuvos, didelio pasipriešinimo sovietiniams partizanams sąjūdis. Ginkluota savisauga išreiškė prigimtine teisę ginti savo gyvybę, turtą, daugelio kartų sukurtas materialines vertybes. Sovietinių partizanų ir kaimų savisaugininkų priešprieša Pietryčių Lietuvoje virto palyginti plataus masto ginkluotais konfliktais, kurie brandino tarpusavio įtampą ir abipusę neapykantą.

Sovietiniai partizanai žiauriomis priemonėmis kovojo su ginkluota savisauga ir jos plitimu, vykdė baudžiamąsias akcijas prieš apsiginklavusius kaimus, juos degino, žudė jų gyventojus, neišskiriant moterų ir vaikų (Daržininkuose, Dargužiuose, Kaniūkuose, Bakaloriškėse, Musteikoje ir kitur). Iš sovietinių partizanų ir Pietryčių Lietuvos kaimų savisaugininkų ginkluotų konfliktų 1943–1944 m. išskirtinė vieta tenka Kaniūkų kaimo (Eišiškių aps.) 1944 m. sausio 29 d. užpuolimui. Šis kaimas sudegintas, nužudyti 36 žmonės, tarp jų moterys ir vaikai. Sovietinių partizanų veiksmai turėjo karinių nusikaltimų, nusikaltimų žmogiškumui požymių.

Sovietmečiu dėtos didelės pastangos parodyti sovietinį pagrindį buvus gausų ir įtakingą: sovietinių partizanų skaičius dirbtinai didintas, nelietuviška tautinė sudėtis lietuvinta pasitelkus šio pagrindžio rėmėjus (ryšininkus), stengtasi visuomenės kolektyvinėje sąmonėje įamžinti sovietinių partizanų atminimą. Jų veikla panaudota sovietinės ideologijos ir propagandos interesams.

Nors ir galima kaip istorinę realiją vertinti tam tikrus sovietinių partizanų Lietuvoje kovos su nacistine Vokietija nuopelnus, pozityvų poveikį antinaciniam pasipriešinimui vokiečių okupacinio režimo persekiojamų žmonių likimams, vis dėlto jie veikė kaip Lietuvos valstybingumo priešai, nusikalstamo stalininio totalitarinio režimo atstovai ir nešėjai, SSRS okupacinė pajėga. Tai lėmė jo silpnumą ir nepopuliarumą vokiečių okupuotos Lietuvos visuomenėje.

Lietuvių tauta Antrojo pasaulinio karo metais karinėje srityje menkai kolaboravo su Vokietija, menką lietuvių dalyvavimą sovietinių partizanų veikloje galima vertinti kaip tokį pat menką kolaboravimą su SSRS. Taip buvo sumenkintas sovietų valdžios Lietuvoje legitimumas, nuo žūčių apsaugotas Lietuvos jaunimas, nepriklausomo valstybinio gyvenimo idealai, – šie veiksniai lėmė pokarinę beveik dešimtmetį trukusią ginkluotą antisovietinę rezistenciją Lietuvoje – tikrąjį „partizaninį“ „judėjimą“ (sąjūdį) Lietuvoje.

SANTRUMPOS

AK	– <i>Armia Krajowa</i> (lenk.) – Armija krajoja
ap.	– apyrašas
aps.	– apskritis
AT	– Aukščiausioji Taryba
b.	– byla
br.	– būrys
CK	– Centro komitetas
CPJŠ	– Centrinis partizaninio judėjimo štabas
d.	– diena
dok.	– dokumentas
f.	– fondas
gen.	– generolas
gr.	– grupė
k.	– kaimas
KGB	– <i>Komitet gosudarstvennoj bezopasnosti</i> (rus.) – Valstybės saugumo komitetas
kap.	– kapitonas
l.	– lapas
LCVA	– Lietuvos centrinis valstybės archyvas
LYA	– Lietuvos ypatingasis archyvas
LKP(b)	– Lietuvos komunistų partija (bolševikų)
LKT	– Liaudies komisarų taryba
LPJŠ	– Lietuvos partizaninio judėjimo štabas
LSSR	– Lietuvos Sovietų Socialistinė Respublika
LŠD	– 16-oji lietuviškoji šaulių divizija
ltn.	– leitenantas
m.	– metai
mėn.	– mėnuo
MGB	– <i>Ministerstvo gosudarstvennoj bezopasnosti</i> (rus.) – Valstybės saugumo ministerija
MT	– Ministrų taryba
NKGB	– <i>Narodnyj komisariat gosudarstvennoj bezopasnosti</i> (rus.) – Valstybės saugumo liaudies komisariatas
NKVD	– <i>Narodnyj komisariat vnutrennich del</i> (rus.) – Vidaus reikalų liaudies komisariatas

p.	- puslapis
plk.	- pulkininkas
r.	- rajonas
slp.	- slapyvardis
sr.	- sritis
SSKP	- Sovietų Sąjungos komunistų partija
SSRS	- Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjunga
t.	- tomas
VGK	- Valstybės gynimo komitetas
VKP(b)	- Visasąjunginė komunistų partija (bolševikų)
VLIK	- Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas
vls.	- valsčius
VR	- Vietinė rinktinė
žr.	- žiūrėti

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Archyviniai šaltiniai

Lietuvos Centrinio valstybės archyvo (LCVA) fondai:

R-409 – Lazdijų apskrities viršininkas

R-500 – Trakų apskrities viršininkas

R-613 – Vilniaus apygardos komisaras

R-615 – Generalinis komisaras Kaune

R-622 – Įgaliotinio rusų tautybės gyventojų reikalams biuras

R-639 – Laikraščio *Naujoji Lietuva* redakcija

R-658 – SS ir policijos įgulos vadas Vilniuje. Policijos štabas

R-659 – Tvarkos policijos vadas prie SS ir policijos vado Lietuvoje

R-660 – Lietuvių savisaugos dalinių štabas Vilniuje

R-666 – 253-iasis lietuvių policinis batalionas

R-675 – Lietuvos vietinė rinktinė

R-680 – Saugumo policijos ir SD vadas Lietuvoje, Vilniaus skyrius

R-685 – Vilniaus apskrities viršininkas

R-689 – Vilniaus miesto policijos vadas

R-721 – Švenčionių apskrities policijos vadas

R-729 – Panevėžio apskrities viršininkas

R-730 – Vilniaus Lukiškių kalėjimas

R-731 – Kauno sunkiųjų darbų kalėjimas

R-743 – Lietuvos statistikos valdyba

R-754 – LSSR Ministrų tarybos fondas

R-978 – Vyriausiasis, apskričių ir valsčių savitarpės pagalbos komitetai

R-1106 – Zarasų apskrities viršininkas

R-1363 – Ašmenos apskrities viršininkas

R-1390 – Vilniaus žydų muziejaus dokumentų kolekcija

R-1399 – Saugumo policijos ir SD vadas Lietuvoje

R-1436 – Alytaus apskrities viršininkas

R-1476 – Tauragės apskrities viršininkas

R-1534 – Kauno apskrities viršininkas

R-1549 – Pirmasis generalinis tarėjas ir tarėjas vidaus reikalams

Lietuvos ypatingojo archyvo (LYA) fondai:

1 – Lietuvos partizaninio judėjimo štabas (LPJŠ)

2-72; 74-76; 424; 15408-15414; 16928; 17364; 17365 – būriai ir grupės

1771 – Lietuvos KP Centro komitetas

3377 – Partijos istorijos instituto prie Lietuvos KP CK – Marksizmo-leninizmo instituto prie SSKP CK filialas

4421 – Lietuvos lenininės komunistinės jaunimo sąjungos (LLKJS) Centro komitetas

5320-5328 – Lietuvos KP(b) pagrindinių komitetų fondai

16895 – A. Sniečkaus fondas

17541 – J. Paleckio fondas

17634 – Lietuvos SSR Respublikinės komisijos partizaninio judėjimo Lietuvoje SSRS Didžiojo tėvynės karo metais dalyvio pažymėjimams išduoti fondas

K-1 – Lietuvos SSR valstybės saugumo komitetas (KGB)

K-8 – Rusijos Federacijos archyvuose saugomų dokumentų mikrofilmų kolekcija

K- 42 – Lietuvos SSR valstybės saugumo komiteto (KGB) kadru skyrius (1941–1990)

Publikuoti šaltiniai

Blynas Zenonas, *Karo metų dienoraštis, 1941–1944 m.*, parengė G. Rudis, Vilnius, 2007.

Dokumentai Lietuvos vietinės rinktinės istorijai, sudarė Z. Raulinaitis, Chicago, 1990.
Kovoje prieš hitlerinę okupaciją: Lietuvos LKP(b) atsisaukimai Didžiojo Tėvynės karo metu, Vilnius, 1948.

Didžiojo Tėvynės karo laikotarpio Lietuvos TSR spauda. 1941–1944 (Iki Lietuvos TSR išvadavimo), sudarė A. Ulpis, R. Šarmaitis, V. Aleksandravičius... [et al.], Vilnius, 1955.

Kruk Herman, *Paskutinės Lietuvos Jeruzalės dienos: Vilniaus geto ir stovyklų kronikos 1939–1944*, Vilnius, 2004.

Lietuvos laikinoji vyriausybė. Posėdžių protokolai 1941 m. birželio 24 d. – rugpjūčio 4 d., sudarė A. Anušauskas, Vilnius, 2001.

Lietuvos liaudis Didžiajame Tėvynės kare (1941–1945): dokumentų ir medžiagos rinkinys, parengė J. Arvasevičius, P. Štaras ir kt., Vilnius, 1982.

Masinės žudynės Lietuvoje (1941–1944): dokumentų rinkinys, 1 dalis, Vilnius, 1965; 2 dalis, Vilnius, 1973.

Nacionalistų talka hitlerininkams, Vilnius, 1970.

1941 m. Birželio sukilimas: dokumentų rinkinys, sudarė V. Brandišauskas, Vilnius, 2000.

- Stalinus Josifas, *Apie Didįjį Tarybų Sąjungos Tėvynės karą*, Vilnius, 1945.
- Партизанское движение в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг.: документы и материалы*, Русский архив: Великая Отечественная, т. 20 (9), Москва, 1999.
- Польша – Беларусь (1921–1953): Сборник документов и материалов*, сост. А. Н. Вабищевич /и др./, Минск, 2012.
- СССР и Литва в годы Второй мировой войны. Литва в политике СССР и в международных отношениях (август 1940 – сентябрь 1945 г.)*, Сборник документов, т. 2, Вильнюс, 2012.

Atsiminimai

- Anthology on armed Jewish resistance 1939–1945*, compiled and edited by Isaac Kowalski, Brooklyn, New York, 1991.
- Apyvala Stanislovas, *Sakalai broleliai*, Vilnius, 1961.
- Atsiminimai apie Antaną Sniečkų*, Vilnius, 1982.
- Barauskas Albertas, *Miškų frontuose*, Vilnius, 1968.
- Bilevičius Elisas, *Didžiojo įtempimo laikai ir žmonės*, Vilnius, 1983.
- Bridikis Zigmas, *Partizanų takais*, Vilnius, 1960.
- Ēringis Kazys, *Lietuvos kariuomenės tragedija: faktai, prisiminimai, dokumentai*, Vilnius, 1993.
- Gimžauskas Kazimieras, *Tave kaip motiną mylėjau: prisiminimai, laiškai, atsiminimai, dokumentai*, Vilnius, 1999.
- Ginaitė-Rubinsonienė Sara, *Atminimo knyga: Kauno žydų bendruomenė 1941–1944 metais*, Vilnius, 1999.
- Grušys –Žilvinis Juozas, *Laukti nebuvo kada*, Marijampolė, 2000.
- Ignonis Zenonas, *Praeitis kalba: dienoraštiniai užrašai, Gudija 1941–1944*. Antroji laida, Vilnius, 2007.
- Ir be ginklo kariai*, sudarytoja S. Binkienė, Vilnius, 1967.
- Krygeris Matas, *Rūstūs prisiminimai*, Kaunas, 1994.
- Lileikis Aleksandras, *Pažadinto laiko pėdsakais*, Vilnius, 2000.
- Kutka Petras, *Girioje aidi šūviai*, Vilnius, 1958.
- Mackonis Rapolas, *Amžiaus liudininko užrašai: atsiminimai*, sudarė B. Mackonytė, Vilnius, 2001.
- Maldžiūnas Viktoras, *Išaugau Vilnijoje: atsiminimai*, Kaunas, 1996.
- Matulionis Jonas, *Neramios dienos*, Toronto, 1975.
- Mončiunskas Teofilis, *Rūdinkų girios partizanai*, Vilnius, 1959.

- Olekas Juozas, *Neramios naktys*, Vilnius, 1964.
 Paleckis Justas, *Pergalės saliutas. Karo metų užrašai*, Vilnius, 1985.
Partizanai: atsiminimų rinkinys, Vilnius, 1989.
Sniečkaus fenomenas: Prisiminimai ir pamąstymai, Vilnius, 2003.
 Šumauskas Motiejus, *Gyvenimo prasmė*, Vilnius, 1975.
 Vildžiūnas Jonas, *Kova be atvangos: Atsiminimai (1927–1944)*, antras leidimas, Vilnius, 1979.
 Vildžiūnas Vladas, *Aukštaitijos kalvose. Iš partizano atsiminimų*, Vilnius, 1954.
 Vilutis Leonas, *Likimo mozaika: atsiminimai*, Kaunas, 1992.
 Zimanas Henrikas, *Siluetai*, Vilnius, 1984.
 Файтельсон А. (Алтер), *Непокорившиеся: Летопись еврейского сопротивления*, Тель-Авив, 2001.
 Марголис Рахель, *Немного света во мраке*, Вильнюс, 2006.
 Урбанавичус Бронюс, *Народные мстители*, Вильнюс, 1984.

1941–1944 m. periodiniai leidiniai (spauda)

- 1) *Vokiečių okupacijos metų legali spauda*
Ateitis – dienraštis, leistas Kaune (1943–1944).
Į laisvę – dienraštis, leistas Kaune (1941–1942).
Naujoji Lietuva – dienraštis, leistas Vilniuje (1941–1944).
Panevėžio apygardos balsas – savaitraštis, leistas Panevėžyje (1941–1944).
Karys – Lietuvos apsaugos dalinių (LAD) savaitraštis, leistas Vilniuje (1941–1944).
Tėvynė (1941–1942 01); *Tėviškė* (1942–1944) – savaitraštis, leistas Šiauliuose.
- 2) *Lietuvių antinacinio pogrindžio organizacijų spauda*
Į laisvę – Lietuvių fronto laikraštis (1943–1944).
Laisvės kovotojas – Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos (LLKS) laikraštis (1942–1944).
Lietuvių fronto biuletėnis – Lietuvių fronto laikraštis (1942–1944).
Nepriklausoma Lietuva – Nepriklausomos Lietuvos sąjūdžio laikraštis (1941–1944).

Literatūra

- ANUŠAUSKAS Arvydas. *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais*, Vilnius, 1996.
- ANUŠAUSKAS Arvydas. *Teroras 1940–1958 m.*, Vilnius, 2012.
- ARAD Yitzhak. *The partisan: From the Valley of Death to Mount Zion*, New-York, 1979.
- ARAD Yitzhak. *Ghetto in Flames: The Struggle and Destruction of the Jews in Vilna in the Holocaust*, New York, 1982.
- Armija krajo Lietuvoje*, Vilnius-Kaunas, 1995.
- Armija krajo Lietuvoje*. Antra dalis, Vilnius-Kaunas, 1999.
- ATAMUKAS Solomonas. *Lietuvos žydų kelias nuo XIV amžiaus iki XI a. pabaigos*, antras papildytas leidimas, Vilnius, 2001.
- Atminties dienos: Tarptautinė konferencija, skirta Vilniaus geto sunaikinimo 50-mečiui, 1993 m. spalio mėn. 11–16 d.*, sudarytojas E. Zingeris, Vilnius, 1995.
- BLOZNELIS Mindaugas. *Lietuvių frontas (I. Lietuvių frontas vokiečių okupacijos metais)*, Kaunas, 2008.
- BORADYN Zygmunt. *Niemen – rzeka niezgody. Polsko-sowiecka wojna partyzancka na Nowogródzczyźnie 1943–1944*, Warszawa, 2013.
- BRANDIŠAUSKAS Valentinas. *Siekiai atkurti Lietuvos valstybingumą (1940 06–1941 09)*, Vilnius, 1996.
- BRAZAITIS Juozas. *Vienų vieni: Fotografinis leidimas*, Vilnius, 1990.
- BUBNYS Arūnas. *Lietuvių antinacinė rezistencija 1941–1944 m.*, Vilnius, 1991.
- BUBNYS Arūnas. *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, Vilnius, 1998.
- DAMUŠIS Adolfas. *Lithuania against Soviet and Nazi aggression*, [leidimo vieta nenurodyta], 1998.
- DIECKMANN Christoph, TOLEIKIS Vytautas, ZIZAS Rimantas. *Karo belaisvių ir civilių gyventojų žudynės Lietuvoje 1941–1944 m.*, Vilnius, 2005.
- DOBROVOLSKAS Jonas. *Lietuviai kariai Didžiojo Tėvynės karo frontuose*, Vilnius, 1967.
- EBERHARDT Piotr. *Przemiany narodowosciowe na Litwie*, Warszawa, 1997.
- ELINAS Mejeris, GELPERNAS Dimitrijus. *Kauno getas ir jo kovotojai*, Vilnius, 1969.
- FREIDHEIMAS Peisachas. *Lietuva Antrajame pasauliniame kare 1939–1945. Naujas požiūris į dramatišką istorijos tarpsnį*, Vilnius, 2008.

GASZTOLD Tadeusz. *Sowietyzacja i rusyfikacja Wilenszczyzny i Nowogrodcczyny w działalności partyzantki sowieckiej w latach 1941–1944*, Sowietyzacja Kresow Wschodnych II Rzeczypospolity, Bydgosć, 1998.

GRAŽIŪNAS Albinas. *Lietuva dviejų okupacijų replėse. 1940–1944*, Vilnius, 1996.

Hitlerinė okupacija Lietuvoje: straipsnių rinkinys, Vilnius, 1961.

Historycy polscy, litewscy i białoruscy wobec problemów XX wieku. Historiografia polska, litewska i białoruska po 1989 r., Białystok, 2003.

JAKAITIS Juozas. *Išdavystės keliu*, Vilnius, 1976.

JANAVIČIENĖ Audronė. *Sovietiniai diversantai Lietuvoje (1941–1944)*, Genocidas ir rezistencija, 1997, nr. 1, p. 98–121.

JEGELEVIČIUS Sigitas. *Nemunaitis ir jo parapija*, 2-oji knyga, Vilnius, 2002.

Kai kurie istorinės tiesos faktai: Armija Krajova, Vilnius, 1993.

Kareiviai be milinių, sudarė P. Štaras, Vilnius, 1963.

KOWALCZYK Elena. *Działalność Związku Patriotów Polskich na Wilenszczyźnie 1944–1946*, Warszawa, 2010.

KOWALSKI Isaac. *A Secret Press in Nazi Europe: The story of a Jewish United Partisan Organisation*, New York, 1978.

LAUKAITYTĖ Regina. *Staciatikių bažnyčia Lietuvoje XX amžiuje*, Vilnius, 2003.

LAZAR Chaim. *Destruction and Resistance. A History of the Partisan Movement in Vilna*, New-York, 1985.

LEVIN Dov. *Fighting Back: Lithuanian Jewry's Armed Resistance to the Nazis 1941–1945*, New York-London, 1985.

LEVIN Dov. *Participation of the Lithuanian Jews in the Second World War, in Anthology on armed Jewish Resistance 1939–1945*, Volume I: compiled and edited by Isaac Kowalski, New York, 1984, p. 272–280.

LEVIN Dov. *Trumpa žydų istorija Lietuvoje*, Vilnius, 2000.

Lietuva Antrajame pasauliniame kare, straipsnių rinkinys, sudarė Arvydas Anušauskas, Česlovas Laurinavičius, Vilnius, 2007.

Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija, 2-asis patais. ir papild. leid., Vilnius, 2007.

Lietuvių tauta antinacinės koalicijos kovų verpetuose (Prieš sakralinį ir mitologinį XX a. istorinių įvykių interpretavimą), Vilnius, 2003.

Lietuvių tautos sukilimas 1941 m. birželio 22–28 d., Vilnius, 2011.

Lietuvos Komunistų partijos istorijos apybraiža, t. 3, 1940–1959, Vilnius, 1985.

Lietuvos Komunistų partijos kova su nacionalizmu, Vilnius, 1987.

Lietuvos sovietinė istoriografija: teoriniai ir ideologiniai kontekstai, Vilnius, 1999.

MARTINIONIS Antanas. *Vietinė Rinktinė*, Vilnius, 1998.

Mirtis atėjo iš Muravos, sudarė Česlovas Spirgevičius, Kaunas, 1992.

MISIŪNAS Romualdas J., TAAGEPERA Reinass. *Baltijos valstybės: priklausomybės metai 1940–1980*, Vilnius, 1992.

MUSIAL Bogdan. *Sowieccy partyzanci 1941–1944: Mity i rzeczywistosc*, Poznań, 2014.

Naujas požiūris į Lietuvos istoriją, Kaunas, 1989.

Pilietinis pasipriešinimas Lietuvoje ir Lenkijoje: sąsajos ir ypatumai, Vilnius, 2004.

RAKŪNAS Algirdas. *Lietuvos liaudies kova prieš hitlerinę okupaciją*, Vilnius, 1970.

RAKŪNAS Algirdas. *Klasių kova Lietuvoje 1940–1951 metais*, Vilnius, 1976.

Rytų Lietuva. Istorija, kultūra, kalba, Vilnius, 1992.

RUKŠĖNAS Kazimieras. *Į vergovę*, Vilnius, 1966.

SIELICKI Franciszek. *Losy mieszkanców Wileńszczyzny 1939–1946. Okupacka sowiecka i niemiecka, wywózki, partyzantka, repatriacja*“, Wrocław, 1994.

SINKEVIČIUS Sigitas. *Pirčiupiai: dokumentinė apybraiža*, Vilnius, 1977.

SLEPYAN Kenneth. *Partyzanci Stalina. Radziecki ruch oporu w czasie II wojny światowej*. Poznań, 2008.

SNYDER Timothy. *Tautų rekonstrukcija: Lietuva, Lenkija, Ukraina, Baltarusija, 1569–1999*, Vilnius, 2009.

SOKOLOW Boris. *ZSRR pod okupaciją: fakty i mity*, Warszawa, 2011.

STANKERAS Petras. *Lietuvių policija 1941–1944 metais*, Vilnius, 1998.

STARKAUSKAS Juozas. *Stribai*, Vilnius, 2001.

Stosunki etniczne podczas wojny i okupacji: Białystok i Wilno 1939–1941 – 1944/45, Białystok, 2011.

STRODS Heinrichs. *PSRS kaujinieki Latvija, 1941–1945*, Riga, 2006.

ŠKIRPA Kazys. *Sukilimas Lietuvos suverenumui atstatyti: dokumentinė apžvalga*, Vašingtonas, 1973.

ŠTARAS Povilas. *Lietuvių kautos kova už Tėvynės laisvę Didžiajame Tėvynės kare*, Vilnius, 1956.

- ŠTARAS Povilas. *Partizaninis judėjimas Lietuvoje Didžiojo Tėvynės karo metais*, Vilnius, 1966.
- Tarybų Lietuva Didžiąjame Tėvynės kare*, Vilnius, 1975.
- TERLECKAS Vladas. *Istorijos perrašinėjimai ir smaginimasis Lietuvos atsilikimu*, Vilnius, 2007.
- TININIS Vytautas. *Sniečkus, 33 metai valdžioje. Antano Sniečkaus biografinė apybraiža*, Antrasis papildytas ir pataisytas leidimas, Vilnius, 2000.
- TOMASZEWSKI Longin. *Wilenszczyzna lat wojny i okupacji 1939–1945*, Warszawa, 2001.
- TREINIENĖ Elena. *Lietuvos komunistų partijos gretų augimas ir stiprėjimas*, Vilnius, 1977.
- TREINYS Mečislovas. *Gyvenimas – meteoro skrydis: žurnalisto ir rezistento Antano Valiukėno, jo kartos ir idėjų likimo apybraiža*, Kaunas, 2003.
- TRUSKA Liudas. *Lietuva 1938–1953 metais*, Kaunas, 1995.
- TRUSKA Liudas, ANUŠAUSKAS Arvydas, PETRAVIČIŪTĖ Inga. *Sovietinis saugumas Lietuvoje 1940–1953 metais*, Vilnius, 1999.
- TURONEK Jerzy. *Białorus pod okupacją niemiecką*, Warszawa, 1993.
- VAITKEVIČIUS Bronius. *Antinacinis pasipriešinimo judėjimas Lietuvoje 1941–1944 metais*, Vilnius, 2001.
- VARAŠINSKAS Kazimieras. *Karo sukuriuose*, Vilnius, 1970.
- Vilna Ghetto posters: Jewish Spiritual Resistance*, Vilnius, 1999.
- WOLKONOWSKI Jarosław. *Okręg Wilenski Związku Walki Zbrojnej Armii Krajowej w latach 1939–1945*, Warszawa, 1996.
- WOLKONOWSKI Jarosław. *Wilenskie rozmowy niemiecko-polskie w lutym 1944 roku*, „Mars”, 1994, vol. 2, s. 181–202.
- W objęciach wielkiego brata. Sowietci w Polsce 1944–1993*, Warszawa, 2009.
- ZIZAS Rimantas. Vietinė savisauga (savigyna) Lietuvoje Vokietijos okupacijos metais (1941–1944), *Genocidas ir rezistencija*, Vilnius, 2001, nr. 2(10), p. 44–61; 2002, nr. 1(11), p. 69–94.
- ZIZAS Rimantas. Raudonųjų partizanų ir Pietryčių Lietuvos kaimų savisaugos gincluoti konfliktai 1943–1944 m., *Genocidas ir rezistencija*, Vilnius, 2004, nr. 1(15), p. 138–158; 2004, nr. 2(16), p. 145–161.
- ZIZAS Rimantas. Sovietiniai partizanai Lietuvoje 1941–1944 m.: represiniai (teroristiniai) veiklos aspektai, *Genocidas ir rezistencija*, 2010, nr. 1(27), Vilnius, p. 7–30.

- ZIZAS Rimantas. Antinacinė rezistencija: lietuvių nacionalinio ir sovietinio pagrindžio Lietuvoje ryšiai 1943–1944 m. sovietinio pagrindžio dokumentuose, In *Lietuva Antrajame pasauliniame kare*, Vilnius, 2007, p. 577–624.
- ZIZAS Rimantas. Pacyfikacja wsi Koniuchy (Kaniūkai), *Biuletyn Historii pogranicza*, Białystok, 2003, nr. 4, s. 33–57.
- АБРАМОВ Вадим. *Смерш: советская военная контрразведка против Третьего Рейха*, Москва, 2005.
- Антипартизанская война в 1941–1945 гг.*, Под. общ. ред. А. Е. Тараса, Москва, 2005.
- АРМСТРОНГ Джон. *Партизанская война: стратегия и тактика 1941–1943*, Москва, 2007.
- АРМСТРОНГ Джон. *Советские партизаны: Легенда и действительность, 1941–1944*, Москва, 2007.
- Боевая дружба белорусского и литовского народов (1941–1945): Материалы научной конференции „Участие трудящихся Белоруссии и Литвы в борьбе советского народа за Победу в Великой Отечественной войне“*, Вильнюс, 10 апреля 1975 г., Вильнюс, 1977.
- БОЛТУНОВ Михаил. *Короли диверсий: история диверсионных служб России*, Москва, 2002.
- БОЯРСКИЙ Вячеслав. *Партизаны и армия: История утерянных возможностей*, Минск, 2003.
- ВЕРЕМЕЕВ Юрий. *Красная армия и Вторая мировая война: Партизаны*, <http://armor.kiev.ua/army/hist/partizan.shtml> (žiūrėta 2013 09 10).
- Всенародная борьба в Белоруссии против немецко-фашистских захватчиков*, т. 1–3, Минск, 1985.
- ГОГУН Александр. *Между Гитлером и Сталиным. Украинские повстанцы*, Санкт-Петербург 2004.
- ГОГУН Александр. *Сталинские командос. Украинские партизанские формирования, 1941–1944*. 2-е изд. испр. и доп., Москва, 2012.
- Диверсанты Второй мировой /Сборник статей/*, Москва, 2008.
- ДИКСОН Ч. О., Гейльбрунн Отто, *Коммунистические партизанские действия: Сокращенный перевод с английского*, Москва, 1957.
- ДЮКОВ Александр. *Кто командовал советскими партизанами. Организационный хаос*, Москва, 2012.
- ЕРМОЛОВ Игорь. *Под знаменами Гитлера. Советские граждане в союзе с нацистами на оккупированных территориях РСФСР в 1941–1944 гг.*, Москва, 2013.

- ЖУКОВ Дмитрий, КОВТУН Иван. *Охотники за партизанами. Бригада Дирлевангера*, Москва, 2013.
- ЗЕВЕЛЕВ Александр, КУРАТ Феликс. *Люди особого назначения*, Москва, 2005.
- ЗИМА Вениамин. *Менталитет народов России в войне 1941–1945 годов*, Москва, 2000.
- ИГНАТОВ Владимир. *Палачи и казни в истории России и СССР*, Москва, 2013.
- История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945*, т. 1–6, Москва, 1960–1965.
- КОВАЛЕВ Борис. *Нацистская оккупация и коллаборационизм в России 1941–1944*, Москва, 2004.
- КОНРАТ Георг фон. *Немецкие диверсанты. Спецоперации на Восточном фронте 1941–1942 гг.*, Москва, 2005.
- КРЫСИН Михаил. *Прибалтика между Сталиным и Гитлером*, Москва, 2004.
- КРЫСИН Михаил. *Прибалтийский фашизм. История и современность*, Москва, 2007.
- Олехнович Франц, *В когтях ГПУ*, Минск, 2012.
- Партизанское движение. По опыту Великой Отечественной войны, 1941–1945 гг.*, Москва, 2001.
- Партия во главе народной борьбы в тылу врага (1941–1944)*, Москва, 1976.
- Политика против истории. Дело партизана Кононова*, сост. В. Е. Романов, Москва, 2011.
- ПОПОВ Алексей. *Диверсанты Сталина. Деятельность органов Госбезопасности на оккупированной советской территории в годы Великой Отечественной войны*, Москва, 2004.
- ПОПОВ Алексей. *Диверсанты Сталина. НКВД в тылу врага*, Москва, 2008ю
- ПОПОВ Алексей. *Цветков Анатолий, Русский диверсант Илья Старинов*, Санкт-Петербург, 2003.
- ПОПОВ Алексей. *НКВД и партизанское движение*, Москва, 2003.
- Прибалтика и геополитика 1935–1945 гг. Рассекреченные документы Службы внешней разведки Российской Федерации*, сост. Л. Ф. Соцков, Москва, 2009.
- РЕЙТЛИНГЕР Джеральд. *Цена предательства: сотрудничество с врагом на оккупированных территориях СССР, 1941–1945*, Москва, 2011.
- РОМАНЬКО Олег. *Коричневые тени в Полесье. Белоруссия 1941–1945*, Москва, 2008.
- РОМАНЬКО Олег. *Белорусские коллаборационисты: Сотрудничество с оккупантами на территории Белоруссии, 1941–1945*, Москва, 2013.
- СИНИЦЫН Федор. *За русский народ! Национальный вопрос в Великой Отечественной войне*, Москва, 2010.

- СМЫСЛОВ Олег. *„Пятая колонна“ Гитлера от Кутепова до Власова*, Москва, 2004.
- Советские партизаны*, Москва, 1961.
- СОКОЛОВ Борис. *Разведка. Тайны Второй мировой войны*, Москва, 2001.
- СОКОЛОВ Борис. *Оккупация. Правда и мифы*, Москва, 2002.
- СОКОЛОВ Борис. *Фронт за линией фронта. Партизанская война 1939–1945*, Москва, 2008.
- СОЛОНИН Марк. *Нет блага на войне*, Москва, 2010.
- СПИРИДЕНКОВ Владимир. *Лесные солдаты. Партизанская война на Северо-Западе СССР 1941–1944*, Москва, 2013.
- СТАРИНОВ Илья. *Записки диверсанта*, Москва, 1997.
- СУДОПЛАТОВ Павел. *Спецоперации. Лубянка и Кремль 1930–1950 годы*, Москва, 2003.
- СУДОПЛАТОВ Павел. *Разные дни тайной войны и дипломатии. 1941*, Москва, 2003.
- ШКАРОВСКИЙ Михаил. *Крест и свастика. Нацистская Германия и Православная Церковь*, Москва, 2007.
- УСАЧЕВ Олег. *Кто, как и зачем убил Вильгельма Кубе*, Минск, 2013.
- ЧЕРНОПРУД Сергей. *НКВД-НКГБ в годы Великой Отечественной войны: неизвестные страницы*, Москва, 2005.
- ЧУЕВ Сергей. *Проклятые солдаты*, Москва, 2004.
- ЯКОВЛЕВА Елена. *Польша против СССР 1939–1950 гг.*, Москва, 2007.

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

- A**
Abramovas Vadimas 32
Adomauskas Liudas 534
Afoninas Michailas (Petras) 26, 92, 107,
109, 110, 131, 132, 135, 136, 143, 144,
152, 154, 155, 165, 166, 171, 174, 177,
180, 189, 192, 200, 201, 204–206,
209–213, 215–217, 221, 223, 227, 248,
259, 260, 265, 267, 270, 273, 277, 303,
304, 310–313, 315, 316, 320, 325, 326,
348, 359–361, 369, 371, 372, 426, 429,
444, 446, 447, 449–452, 456, 463,
476, 492, 493, 495, 500, 503, 508,
509, 523, 524, 526, 532, 533, 535
Aidukevičiai 454
Aksamitas Pranas 13
Akstinas J. 385
Alachnovičius Franciškus 549
Aleksandravičius Kazys 155, 164, 176–
178, 180, 181, 314, 320, 554
Aleksiukas Anastazas 482
Ališauskas Aleksandras 501
Alksnis P. 507, 512
Andrejevas Andrejus 71–74, 79, 90, 130
Andriukaitis Stasys (Matis) 11, 338, 339,
421
Andriuškevičius S. 470
Antanaitis Vladas 468
Anušauskas Arvydas 491
Apyvala Stasys (Grikas) 11, 14, 17, 92, 102–
105, 110, 125, 133, 141, 146, 166, 317,
318, 330, 331, 333–335, 337–339, 341–
348, 350, 369, 511, 530, 533, 537, 540
Apocianka 507
Aranovičius Gilelis 486
Arlauskai 454
- Armstrong John 20, 21
Aronovičius Aronas 208
Artemjevas 77
Asipauskas Mykolas 307
Atamukas Solomonas 19, 486
Avelis 375
Averka Kostas 513, 514
Averka Martynas 514
Averka Petras 512
- B**
Babravičius Motiejus 445
Babravičius Stasys 445
Bagdonas Juozas (Būgnas) 228, 229, 263,
268
Bagdonavičius L. 376
Bakurskis Nikolajus 516
Bakutis Jonas (Dūda) 92, 106
Bakutis Lionginas 14
Balčikonis A. 420
Baleišis Eduardas (Taujėnas) 148, 230, 289
Balkauskas M. 503, 504, 506
Balsevičienė B. 31
Balsys Aleksas (Vaitkus) 157, 245
Baltruška Povilas (Pavelas) 80, 87, 101,
113, 115, 118, 249, 434, 527
Baltušis Juozas 13
Balukonis Petras 433
Banelis Jonas (Starkus, Vanda) 107, 449,
450
Barakauskas Stasys 394
Baranauskas A. 59
Baranauskas Boleslovas 32, 47, 101,
113, 114, 116, 118, 133, 134, 217, 303,
328, 334, 338, 339, 342, 353, 371,
434, 525, 527

- Barauskas Albertas (Greitas) 17, 204, 208, 343, 427, 428, 432–438, 442, 443, 448, 479, 486, 494, 499, 530, 537
 Barauskas Juozas (Rugys) 428, 497
 Bareišis Povilas 216
 Barkauskas Z. 36
 Baronas Aloyzas (Matelis) 237
 Baronas Vladas 39–41, 224, 225, 252
 Baronis Juozas – žr. Voronis Juozas
 Bartusevičiai (Ipolitas ir Stefanija) 376
 Baščiuolis Jurgis (Stalionis) 106, 129, 149, 181, 238, 244–246, 256, 326, 402, 403, 419, 525, 526
 Baublys Adolfas 456
 Baublytė Marija 455
 Bazevičius B. 452
 Beck Joseph 397
 Bederis Leizeris 99, 497
 Beglecovas Viktoras 419
 Bekeris Solomonas 369
 Belčanka Sergejus 120
 Beliakovas Aleksandras 375
 Bellmann Otto 402
 Berger G. 411, 412
 Berija Lavrentijus 30, 68, 111
 Berkmanas Leiba 518
 Berlingas Zigmuntas 370
 Bermanaitė Elena 226, 227
 Bermanas Rachmielis 226
 Bernotėnas Vaclovas 11
 Bieliauskas Alfonsas 79
 Bieliauskas Feliksas 223
 Bieliauskas Vytautas 75, 99, 226
 Bieliauskas Vladas 92
 Bilevičius Elijas 80, 100, 118, 123, 158–164, 166, 169, 171, 173, 174, 177, 259, 495
 Binkis Povilas (Judrys) 48, 104
 Birontas Adolfas 314, 316
 Biržiška Mykolas 190
 Bitinas Bronius 421
 Bykovas Davidas 32, 38
Blakė (slap.) 378
 Blaževičius Juozas (Šilelis) 493
 Blažys Antanas 94
 Blažys J. 424
 Blizejevas Aleksandras 463
 Blynas Zenonas 40, 46, 403
 Bobelis Jurgis 393
 Bobinaitė Jadvyga 490
 Bobinaitė Viktorija 490
 Bobinas Jonas 466
 Bobinas Juozas 470, 471, 478, 479, 490.
 Bobinas Marijonas 490
 Bobinas Mykolas 470
 Bobinas Stanislovas 466, 470, 471, 474, 475, 484
 Bobinienė Viktorija 490
 Bogdanovas O. 385
 Bojarskis Viačeslavas 22, 29, 68, 374
 Boltinas J. 15
 Bondarevas Jefimas 390
 Boradynas Zygmuntas 24
 Bordonaitė Mira 79
 Borevičius Jonas 58
 Borisa Hubertas 94, 250, 252, 310, 311, 382, 536
 Borisovas Dimitrijus 500
 Borovskaja Chiena 208
 Bovšys Vladislovas (Geležiūnas) 338
 Bračas Benediktas (Baltas) 224
 Brandtas Šlioma 208
 Bridikis Zigmantas 14, 243, 250, 252
 Brikas Matvejus 485
 Bubnys Arūnas 52, 186, 292, 295, 307, 352, 392
 Buchaveckas Stasys 398

- Bucylinas Jonas 455, 462, 496, 500
 Budraitis J. 95
 Budžinskienė Jadvyga 534
 Bujus Silvestras 502
 Burdulis Jonas Kazimieras 18, 417, 426,
 449, 506
 Burkus R. 245
 Burmistrovas Pavelas 509
 Burokas Stanislovas (Garas) 205, 271, 369
 Butkevičius Liudvikas 393
 Butkūnas Andrius 393
 Būtėnas J. 129, 133
 Bužynskis Antonis (Kmiticas) 357, 435,
 548

 Ceiko Michailas 225, 226, 481, 482, 528
 Chasas Pelja (Perecas) 485
 Chlebnikovas A. 236
 Chmilevskis M. 388
 Chochlovas Vasilijus 369
 Chotimčenka Anatolijus 114
 Cibulskas Stasys 461
 Cibulskis Pranas (Tauras) 104
 Cicėnas A. 422
 Cieminis Martynas 308, 488
 Cygankovas 199
 Codikovas Leiba 482, 484
 Cohen Rich 20
 Cvetkovas Anatolijus 22

 Čebatoriūnas Vladas (Šukys) 104
 Čekinas Sergejus 80
 Čėponis Alfonsas 18, 152, 377, 536
 Čėpukas Jonas 416, 429
 Čėpulionis Antanas 470
 Čėpulionis Pranas 464, 465
 Čėrnoprudas Sergejus 22
 Čėsnokovas Jevgenijus 115, 118, 163

 Čėсна Jonas 55, 56
 Čėaplikas Julius 319
 Čėblis Michailas 108
 Čėplys Povilas 238
 Čėstovas Andrejus 94
 Čėulada Jonas (Bevardis) 495, 500, 523,
 524
 Čėupalas Vaclovas 462
 Čėžius Juozas 62, 63

Dabulevičius Karolis 406
 Dagys 421
 Dagys Andrius 95
 Dalangauskas Boleslovas (Gervė) 107
 Dambrauskas Jonas (Siaubas) 507
 Danilas (Juzviukas) 389
 Daškauskas Juozas 74, 75, 99, 534
 Daugėla Leonas 512–514
 Daukantas Juozas 394
 Daukantas Teodoras 348, 349, 394, 424
 Dekanozovas Vladimiras 373
 Deksnys Jonas 346
 Dembo Icikas 60, 61, 377
 Derbutas Steponas (Gandras) 333, 334,
 339, 346
 Dieckmann Christoper 194, 261
 Dirkys Povilas 398, 404, 408, 415
 Diukovas Aleksandras 22, 113
 Djakovas Fiodoras 162, 165, 166, 235–
 237, 253, 305, 420
 Dobrovolskas Jonas 207
 Dobrovolskas Viktoras 498
 Dolotovas Jevstafijus (Trumputis) 104
 Domkus Petras (Baliūnas) 47, 98, 105,
 106, 187, 188, 239
 Dončenka Pavelas 531, 532
 Dovydaitis Jonas 11, 13
 Drangauskas Leonas 333

- Drunga Karolis (Valiulis) 345
 Dubosaitė Marija 383
 Dubovas (Dubrovskis Fiodoras) 289
 Dudlauskas Konstantinas (Žiogas) 178, 240
 Dulkė Petras (Berželis) 501
 Dvaladzė Georgijus 537
 Dvarionas Vytautas (Miceika) 338
- E**
 Eberhardtas Piotras 464
 Eidintas Alfonsas 45
 Eidukaitytė Ona 53, 252
 Eidukas Petras 324
 Eitmanavičius S. 31
 Elinas Chaimas (Germanas Haimas) 380
 Elinas Mejeris 465, 475, 482, 484, 485, 499
 Eljaševas Kušelis 75, 99, 534
 Endlinienė Maša 486
 Engels Friedrich 245
 Erdvys P. 415
- F**
 Faitelsonas Aleks (Alteris) 20
 Federavičius Pranas (Purėnas) 162, 165, 248
 Fedorovičius Zigmuntas 216, 249, 272, 365
 Fedosejevas 388
 Fedotovas 389
 Filinovas Ivanas 512
 Filipavičius Stasys 95, 247, 250, 343, 435, 527, 528, 530
 Franckevičius Antonas 390
 Freidheimas Peisachas 10, 19
 Fridmanas Tevjė 486
- G**
 Gaidys Jokūbas 512, 513
 Gaidys Mikas 512, 514
 Gaidys Petras 514
 Gaidys Vytautas 512, 514
 Gailevičius Alfonsas (Klimas) 241, 250, 305, 311
 Gaisrys Juozas 334
 Gaižutis 347
 Galinis A. 470
 Galočkinas Semionas 500
 Garjonytė Viktorija 95
 Garla 331
 Garška Steponas 421
 Garūnas Mendelis (Pušinis) 362, 369
 Gasiūnas J. 62
 Gasztold Tadeusz 24
 Gaškaitė-Žemaitienė Nijolė 401
 Gediminėnas Jurgis 302
 Gedvilas Mečislovas 71, 81, 291, 332, 344, 373, 529, 530
 Gelenina Bela 485
 Gelpernas Dimitrijus 465, 475, 482, 484, 485, 499
 Gempel Sara 485
 Germanas Haimas – žr. Elinas Chaimas
 Gerulovskis Viačeslavas (Batia) 94, 109, 131, 135, 205
 Gewecke Hans 48, 194
 Gibneris Antanas 450, 509
 Gikevičius Juozas 466, 471
 Gilis Sigizmundas 485
 Ginaitė-Rubinsonienė Sara 18, 486
 Gira Liudas 530
 Girletas Bronius 306
 Giršauskas Icikas 78
 Gladkovas Piotras 32, 38
 Glazunovas Vasilijus 82
 Glezerytė Gesė (Albina, Rozalytė) 152, 197, 218, 220, 380, 530
 Gliaudanecas K. 376
 Gliebienė Ona 504

- Godliauskas Adomas 33, 35, 36, 39, 92
 Gogunas Aleksandras 21, 113, 117, 374
 Golikovas Filipas 255, 264, 265
 Golovanovas Aleksandras 123, 159
 Golubovas Timofejus (Dubrovskis) 92,
 101, 237
 Gončiarovas Dimitrijus 516
 Goniondzka Mira 332
 Goštautas 377
 Grekovas Aleksandras 369
 Gričiūnas Juozas (Kelmūtis) 99, 180, 316
 Gridinas Nikolajus 69, 71, 77, 79, 160, 163,
 181, 249, 279, 280, 373, 524, 525, 527
 Griežė Aleksandras 445, 447
 Grigalavičius Juozas 79, 80, 223, 524
 Grigas Jonas 514
 Grigonis Jurgis 63, 348, 372, 424, 498,
 503, 506
 Grinevas N. 390
 Grinius Kazys 398
 Grizickas V. (Banga) 379
 Gromenkovas Aleksandras 115, 165
 Gromovas Aleksandras 369
 Gromovas Michailas 173
 Grožnikas 39
 Gruhl Walter 397
 Gruodžiai (Vladas ir Antanas) 427
 Gudnevas Aleksejus 460
 Gudonis Vincas 438
 Gusevas 334
 Gusevas Vasilijus 474, 483
 Gustaitis Juozas 532
 Gutauskas 424
 Guzevičius Aleksandras 31–34, 42, 71,
 94, 241, 247, 248, 303, 328, 344, 345,
 364, 388, 389
 Gužaitis Pranas 400
- H**
 Hachtel Hans 400
 Harm Hermann 408
 Heinemann Ernst 338, 382, 548
 Himmler Heinrich 412
 Hingst Hans 378, 380
 Hitler Adolf 354, 362
 Hofbauer 305, 306
- I**
 Ickovičius Izraelis 74
 Ilimonis 417
 Ilkevičius Karolis 514
 Ilkevičius Mikas 514
 Ilkevičiūtė-Kavaliauskienė Julija 512,
 514
 Indrikonis Vladas 454
 Irinarchovas Ruslanas 30
 Iskinas Samuelis (Lelys) 183
 Iškauskas Antanas 48
 Ivanauskas Adomas 466
 Ivanauskas Tadas 378
 Ivanovas Karpas (Semionovas) 225
 Ivanovskis Vaclavas 378
 Izvekovas Konstantinas (Kostikas) 211,
 508, 535
- J**
 Jachimovič Vladislava (Kruglova Ana)
 102, 235
 Jacovskis Aleksandras 74
 Jageris Karlas 47, 51
 Jaglauskai (Jonas ir Michalina) 58
 Jakovleva Jelena 363
 Jakštas Ferdinandas 420
 Jakštas Jonas 292, 293
 Jakubonis Povilas (Obolinis) 92
 Janavičienė Audronė 19, 104
 Jankaitis Aleksandras 447
 Jankauskas Boleslovas 37
 Jankauskas J. 11

- Jankauskas Julius (Mečys) 220
 Jankūnas Stanislovas 424
 Januškevičienė Veronika 504, 506, 507
 Jarlauskas 454, 457, 460
 Jasiūnas Alfonsas 77, 95
 Jašunskaja Sonia 486
 Jatinas Ilja 209, 517
 Jeckeln Friedrich 389
 Jefimovas Nikolajus 208
 Jefimovas Pavelas 473
 Jefremovas Ivanas 213
 Jegelevičius Sigitas 12, 17, 19, 435, 452
 Jeleckichas Ivanas 246, 418
 Jendrychovskis Stefanus 130
 Jeremenka Vasilijus 512
 Jocius Dzidas (Margelis) 120, 137, 146,
 278, 300
 Jonys Jonas 512
 Jonuška Jonas 330
 Joselevičius Abraamas (Žiugžda) 289, 369
 Jucius L. 304
 Jukna Julius (Pilvelis) 299
 Juodvalkis Jonas (Beržas) 333–335, 337,
 338, 343, 345–347, 349, 350
 Juozapavičius Stanislovas (P. Brazaus-
 kas) 209
 Jurga Adolfas 471
 Jusevičius Vaclovas (Šilas) 205, 250, 473,
 479, 481
 Just Emil 409, 417
 Juška Jokimas 348, 351
 Jūras Vaclovas 95
- K**acembogenas A. 341
 Kačerginskis Samuelis (Šmerke) 341
 Kaganas Chaimas 485
 Kairelis Alfonsas 73, 537
 Kairys Steponas 325
- Kalašnikovas Dimitrijus 48, 406, 444
 Kalendra Kostas 48, 406, 444
 Kalininas Piotras 112, 357
 Kalmantas Mykolas 404
 Kalnberzin Janis 116
 Kaltenbrunner Ernst 389
 Kaminskas J. 376
 Kaminskas R. 539
 Kanopa Jonas 75
 Kantakevičius Stasys 501
 Kaplinskis Samuelis 208, 268
 Kapusta Filipas 512
 Karalevičiai 454
 Karlo Francas 114, 528
 Karosienė S. 424
 Karotammas Nikolajus 112, 116
 Karpavičiova 376
 Karpis Nachemija 114, 115, 169, 251, 528
 Kasparas Kęstutis 44
 Kasperavičius Algis 7
 Kašėtienė Marija 501
 Kauzonas Ferdinandas 18
 Kavaliauskas Stasys 445, 449, 451
 Kavaliauskas Vladas 31–39
 Kavoliūnas 347
 Kazakevičius Aleksandras 302, 346
 Kazensas Pranas (Mindaugas) 178, 242,
 243
 Kazlauskas 433
 Kazlauskas Ignas 46
 Kazlauskas Jonas 438
 Kazlauskas Motiejus 447
 Kazlauskas Vaclovas 61, 62, 108, 125,
 126, 198
 Keidošius Petras 532
 Kenstavičius Antanas 332, 333, 409, 416
 Kenstavičius S. 409
 Keršys Vincas 456

- Keturka Stasys 94
 Kiaupa Mykolas 62, 192
 Kieras Julius 438
 Kieras Stasys 438
 Kirelis 518, 519
 Kleineris Alteris 71, 75, 544
 Klepikovas 304
 Kliukas Vincas 120, 121
 Klyčiovas (Kličiovas) Gavrilas (Kiela)
 179, 236
 Knorė Fiodoras 532
 Koch Erich 389
 Kondratas Alfonsas (Katkus) 120
 Koneva Marija 94
 Kopytkovas Stepanas (Kolcovas) 236
 Korablikovas Makaras (Volodia, Samui-
 lovas) 59, 61, 62, 108, 109, 132, 198,
 217–219
 Korčiaginas Pavelas 227
 Korgenkinas S. 511
 Koriakinas 177
 Kornouchovas Michailas 500, 502
 Kostinčikas 427
 Košparas (Kasparaitis?) 438
 Kotas Berelis 485
 Kovaliovas Borisas 22, 283
 Kovneris Aba 207
 Kovšovas Nikolajus 121
 Kowalczyk Elena 24
 Kowalski Isaac 20, 555
 Kozlovskis Francas 470
 Krachmalis Timofejus 516
 Krasnovas Sergejus (Paukštis) 233
 Krastinis Fridis 31
 Kresovas 160
 Krivickas J. 46
 Krygeris Matas 46, 555
 Kročai 376
 Krugliakovas Fedotas (Laukys) 151, 153,
 157, 224, 310
 Kruglova Ana – žr. Jachimovič Vladislava
 Kruk Herman 258, 332, 554
 Krulikauskas Adomas (Gruodis) 131
 Krupavičius Mykolas 398
 Krupinas D. 114
 Kšyžanovskis Aleksandras (Vilkas) 372
 Kube Wilhelm 378–380
 Kubilius Adolfas 323
 Kubiliūnas Petras 224, 261, 262, 314,
 316, 320, 347, 378, 392, 398, 403, 404,
 406–409, 413, 415, 417, 467, 549
 Kucevalovas Aleksandras 137
 Kučeras Ivanas 500
 Kudaba Vilhelmas (Lesnojus) 106, 332,
 343, 344
 Kudirka Juozas 18, 464, 466, 483, 487
 Kukutis Mikas 57
 Kulakovas Piotras 383–385
 Kulbak (Kulbakaitė) Fania 485
 Kulvietis Petras 94
 Kunigėnas Albertas (Alksnis) 92, 107, 108
 Kuodis Jonas 470, 471, 483
 Kuozyš Stasys 486
 Kuprasčėnka Prokofijus 58
 Kutėpovas Aleksandras 283
 Kutka Petras (Zigmas) 14, 38, 92, 98,
 102, 104, 106, 110, 138, 141, 148,
 162, 165, 173, 178–180, 192, 231,
 239, 240, 242, 244, 273, 312, 313,
 316, 325, 523, 524
 Kuznecovas Fiodoras 189
 Kvaraciejienė (Vasiliauskaitė) M. 463
 Laicmanas Abramus 518
 Lander I. 7
 Lankelis Jokūbas 438

- Lankelis Jonas 438, 443
 Lankelis Juozas 433
 Lankelis Jurgis 438
 Lankelis Motiejus 433, 443
 Lankelis Simparionas 438
 Lapinskas Liudas (Dėdėnas) 188, 237,
 239, 313, 316, 324
 Laškevičius Stanislovas 465
 Laukaitytė Regina 383–385, 389, 390
 Laurinavičius Česlovas 491
 Laurinkus Juozas 62, 236
 Lavreniukas Ivanas 500
 Lavrentjevas Josifas 94
 Lazaras Chaimas 20, 482, 483
 Lazarevas Stepanas 502
 Lelys Kazimieras 94
 Lemešėvas Sergejus 484.
 Leninas 38, 60, 245, 530
 Lentzen Arnold 186
 Levin Dov 20, 207, 209, 486
 Levinas Dovydas 448
 Levinas Michailas 460
 Liepa A. 54
 Lileikis Aleksandras 18, 194, 195, 329,
 331, 333, 335, 337, 343, 406, 472
 Lisauskas Konradas 94, 180, 196, 223
 Litvinas A. 24
 Liubauskas Jonas 59, 66, 245
 Liubeckis Emanuelis 208
 Lohse Heinrich 64, 94
 Lopata Antanas 422
 Lovinas 158
 Lučinskas Gintaras 427, 506
 Lukjanovas Michailas (Miška) 375, 377,
 380, 442
 Lukšys Adomas 452, 455, 458
 Lukšys Albinas 455, 456
 Lukšys Alfonsas 454, 455
 Lukšys Jonas 458
 Lukšys Vytautas 458
Lupaška 362
Macelis Aleksandras 445
 Macevičius Jonas (Žaibas) 48, 98, 102,
 129, 135–138, 141, 146, 147, 167, 168,
 173, 177, 200, 220, 221, 227, 231, 233,
 235, 244, 270, 274, 301, 420, 421
 Macevičius Kazys 33, 39, 92
 Machovas Fiodoras 500, 516, 517
 Maciulevič Edvardas 376
 Maciulevič Eleonora 376
 Mačiūnas Vilhelmas (Miškas) 92, 105,
 239
 Madeisker(ytė) Sonia 59, 218
 Magidas Jankelis 43
 Majevskis Vasilijus 120, 123
 Makliarskis 172
 Maksimovičius J. 388
 Maldžiūnas Viktoras 18, 330, 339, 341,
 350, 397, 416
 Malenkovas Georgijus 71, 73–76, 123,
 176, 179–180
 Malewski Czesław 466, 491
 Malinauskas Aleksas (Karvelis) 333
 Malinauskas Povilas 59, 65, 377, 536
 Malykėnas Stasys 94
 Malyševa Nina 94
 Mandrykinas Ivanas 188
 Manochinas Viktoras 289, 362, 363
 Margolis Rachilė 20
 Marinas Jonas (Kovas) 92, 99
 Markovas Fiodoras 61, 63, 180, 126, 129,
 132, 134, 140, 158, 160, 164, 171, 195,
 197–199, 241, 354, 357–359
 Markovnenkovas (Markas) 63
 Markovskis Michailas 278

- Marksas Karlas 245
 Mašerovas Piotras 363
 Matoniai 458–462
 Matonis Dominas 459
 Matonis Vaclovas 457
 Matonytė Vladė 459, 461
 Matulaitis J. 36, 37
 Matulionis Jonas 398
 Maziliauskas Stasys (Kriauklys) 213
 Mechlis Levas 72
 Medvedjevas 158
 Meyer 406
 Meyer Alfred 305, 306
 Mejerovas Michailas 485
 Melnikaitė Marija 13, 148, 232–234, 530, 532, 533
 Melnikovas Michailas 226
 Merkulovas Vsevolodas 32, 113, 285, 334, 339, 344, 373
 Meskupas Icikas (Adomas) 71–74, 79, 90, 98, 99, 101, 119–121, 124, 534, 536, 544
 Meškutis 432
 Miceika Marijonas (Gabrys) 26, 62, 63, 108, 131, 136, 143, 144, 150, 151, 154, 156, 157, 165–167, 171, 179, 180, 200, 203–205, 207–213, 217, 218, 222, 224, 227, 260, 261, 265, 267–271, 273, 277, 278, 281, 310–313, 316, 318, 320, 326, 327, 349, 353, 359–362, 364, 369–372, 379, 387, 390, 391, 426, 427, 476, 524, 525, 530, 537
 Michalčionok Raisa 519
 Michalkevičius Antanas (Neris) 433, 434, 530
 Mickevičius Ivanas 369
 Mickevičius Mykolas 32
 Mikalopas Stasys 502
 Mikėnas Juozas 532
 Mikojanas Anastasas 81, 163
 Mikonis J. 215
 Mikuckis Bronius (Ūsas) 462
 Mikulevičius Jonas 107
 Mikulėnas Bronius 39
 Mikulskienė A. 377
 Miliauskas Vincas 290–292, 295, 296, 299, 300, 303
 Milkamanovičiai (Romualdas ir Aleksandras) 376
 Milneris Josifas (Joselis) 460
 Milvydas Antanas 33, 39, 92
 Mironowicz Eugeniusz 24
 Mirskis Josifas 115
 Mylimas Vladas 46
 Mockus Valerijonas 75
 Moisejenka Grigorijus 77, 78, 108
 Moliakovas Sergejus 434, 435, 485
 Moliejus Jonas (Paukštis) 495, 501, 506
 Moliejus Stasys 501, 506
 Molis Feliksas 470, 471
 Mončiunskas Teofilis (Žvirblis) 14, 107, 183, 205, 209–212, 216, 444, 445, 448, 449, 451, 452, 455–457, 460, 461, 463, 495, 508, 515, 518–520, 535
 Monkus-Monkevičius Juozas 377
 Montvila Vytautas 534
 Morozovas F. 384, 385, 389
 Morozovas Feoktistas 101
 Mossakowski Tadeusz? (Jastrzębiec) 361, 490
 Moskvinas Mironas 12, 99, 169
 Motuzas Juozas (Žebenka) 93, 157, 245
 Mozas Lazar 485
 Mročkovskis 355, 357, 358
 Muchinas 247
 Muleras (Muleris) Michailas 516, 518

- Musial Bogdan 25
 Mušinskaja Elena 485
 Mušinskienė Julija 446, 447
- N**
 Nabersbergas Carolas 106
 Nadežkinas Michailas 486
 Namyslovskis Kazimiras (Adamas) 218
 Napoleonas 7
 Narkevičiūtė Janina (Birutė) 121, 123, 124, 185, 239, 284
 Narkowicz Liliana 446, 491
 Naujalis Stasys 226, 537
 Naujokaitis 289
 Navikas Juozas 348
 Neteckis Ivanas 493
 Nevedomskis Sergejus (Orlovas) 109, 131, 165, 192, 198, 204, 221, 359, 368, 500, 516
 Nikas Motiejus 53
 Nikitinas Josifas (Sokolovas) 109, 131, 167, 192, 204, 206, 210, 221, 359, 495, 508, 535
 Nikitinas Piotras (Solovjovas) 92
 Nikonovas Kuzma (Dorochovas) 92, 99, 241
 Niunka Vladas 279, 280, 530, 533
 Noreika Juozas (Ražas) 305
 Norinkevičius Jonas 502
 Novickas E. 395
 Novikovas Aleksandras 171
 Novopolskis Stasys 497
- O**
 Običkinas G. 15
 Ohl Fritc 338, 339, 341, 350, 382, 548
 Olekas Juozas (Naktys) 222, 224, 225, 227, 250, 317, 319, 343, 349, 442, 465, 470, 471, 475, 479, 486, 494, 496, 497, 499, 501–503, 510, 517, 522, 525, 530
- Olkenickis Vulfas 369
Orlovas 222
 Orlovas Safronijus 369
 Osadčis Makaras 205, 209, 456
 Osmanienė Elena 376
 Ožkutis Vincas 463, 497
- P**
 Pačkauskas Adolfas 506
 Padaba Marijonas 361, 379
 Padisonas Perecas 485
 Pajarskis Petras 71, 75, 544
 Pajaujis Juozas 77
 Paleckis Justas 43, 49, 71, 529, 530
 Paleckis Vilnius 101, 165
 Pališauskas Stasys 501
 Pališauskas Viktoras 416, 429
 Panfilovas A. 82
 Paplauskas Juozas (Ciprijonas) 92
 Paplauskas Vytautas 459
 Paukštelis J. 38
 Paunksnis Petras (Skardis) 93, 102, 160, 162, 235, 237
 Pečiukonis Juozas 445
 Pečkys Antanas 226, 227
 Pense Rudolf 407
 Petraitis Jonas (Papartis) 333
 Petrašinas 247
 Petrenka Georgijus 194
 Petrikas Karolis 33, 37, 38, 92, 226, 537
 Petrikas Stanislovas 115
 Petryla Danielius 69, 71–73, 99
 Petronis J. 425, 427
 Petrovas Jevsejus (Arlauskas) 92, 101, 102, 110, 239
 Pikas Juozas 94
 Piktys Grigorijus 95
 Pikturna K. 468, 472, 489, 491
 Piligrimas Juozas 51

- Pilovnik Ida 485
 Pilvelis – žr. Jukna Julius
 Pyragius Jonas 407, 409
 Plechavičius Povilas 380–382, 549
 Pletkus Vincas (Šaltis) 92, 171, 204, 435,
 442, 486, 494, 499, 525
 Plotnikovas Semionas 460
 Pochomovas Fiodoras (Fedia) 515
 Poderis Vincas (Mažūnas) 77, 157, 223
 Polikša Aleksandras 390
 Ponomarenka Panteleimonas 67, 68, 76,
 78, 81, 82, 86, 87, 93, 97, 102, 111–113,
 115–117, 120, 158, 163, 259, 267, 356–
 359, 363
 Ponomariovas Arkadijus 158, 150, 162,
 198
 Popovas Aleksejus 8, 22, 68, 112, 378, 379
Potapovas 37
 Potašnikas Kastrilis 518
 Povilaitis Jonas 32
 Pozdniakovas Nikolajus 34, 71
 Požėla Karolis 60
 Pranckus 289
 Pranevičius Petras (Mečys) 100, 124,
 146, 148–150, 158, 160, 165, 166, 173,
 178, 218, 241–244, 248, 316, 420
 Preikšas Kazys 80, 114, 388
 Preneris Jakovas 528
 Proninas 114
 Pševalska Juzefa 60, 220
 Pševalskis Janas (Sakovičius) 9, 59, 62,
 108, 217, 218, 220, 359, 360, 537
 Pščulkovskis Edmundas 538
 Pultinevičius Juozas (Vilkas) 170, 223
 Pušakovas Fiodoras (Genys) 107, 205,
 444, 448, 460, 463
 Puteikytė Liucija 43
 Putilovas D. 65
 Puzas Motiejus 438
 Puzas Stasys 450, 451
Račiūnas Antanas 532
 Radčenka Michailas 369
 Radikovskis Adolfas 471, 479, 481, 483,
 484
 Radikovskis Vikentijus (Vincentas) 470
 Radionovas Ivanas 94
 Radionovas Konstantinas (Kostas, Smir-
 novas) 167, 211, 212, 223, 380
 Radkevičius J. 468
 Radzevičius M. 375
 Radzikauskas (Radikovskis) Pranas 466
 Raguotis Anatolijus (Dalgis) 77, 108,
 141, 148, 173, 223, 236, 238, 244, 279,
 315–317, 523, 537
 Rakūnas Algirdas 16, 47, 49
 Rasimavičiai (Bronius ir Janina) 376
 Raslanas Petras 28
 Raštikis Stasys 42, 315
 Ratneris Jankelis 482, 484
 Rauba Adolfas 466
 Razmislavičius Česlovas 459
 Razživinas Maksimas 211
 Ražanauskas Aleksas 63, 221
 Redikiulcevas Inokentijus 383, 384
 Reivytiš Vytautas 409, 429
 Renteln Adrian 94, 261, 377, 379–382,
 396, 403, 404, 406–408, 411, 412, 549
 Reselis Abramamas 208
 Rešeliauskas Leopoldas (Norvaišas) 244
 Ribnikovas S. 535
 Rinkevičius Adolfas 503, 507
 Rinkevičius Antanas (Arūnas) 107
 Rinkevičius Juozas 38
 Rivoša I. 341
 Rybenkovas Grigorijus 390

- Rocienė Antanina 291
- Rocius Domas (Baškys) 28, 103, 105, 106, 108, 115, 120, 122–130, 133, 136–139, 147, 153, 161, 162, 164, 165, 168, 169, 185, 187, 189, 190, 197, 198, 203, 227, 228, 232, 233, 235, 236, 239, 241, 244, 258, 284, 287, 290–292, 295, 305, 325, 402, 534
- Rodevas Pavelas 472–474, 483, 488
- Romelis Romualdas 94
- Rosenberg Alfred 401, 406, 407
- Rovas Klemas 95
- Rubinsonas Michailas 485
- Rudis Gediminas 46
- Rudnickis Icikas (Arad Yitzhak) 20, 125, 126, 197, 198, 229
- Rudzinskaitė S. 13
- Rukšėnas Kazys 49, 51, 99, 497
- Rūkštelė J. 376, 422
- Rutkauskas Kostas 237
- Sakalauskas Vytautas (Rimonis) 129, 136, 143, 144, 150, 151, 155, 192, 204, 221, 222, 227, 316, 318, 349, 425, 510
- Saladžius Pranas 404
- Sapatka Julius 18, 426, 427, 449, 505, 506
- Säre Karlas 112
- Sargisenas Makaras 239
- Schnabel 479
- Segalis Volfas 78
- Semenychinas Dimitrijus 210, 519
- Semenovychas Anatolijus 460
- Semionas 384
- Semionovas 338
- Semionovas Juozas 39
- Seniūta Jonas 502
- Seniūtaitė-Smailienė Anastazija 502
- Senkevičius Vitoldas (Margis) 60, 108
- Sergejevas Aleksandras 118, 180
- Sergejevas Sergejus 210, 212, 448, 452, 460, 499–500
- Sergijus (Stragorodskis) 385
- Sergijus (Voskresenskis Dmitrijus) 6, 374, 383–390, 392, 549
- Sideravičius Kazys 99
- Sielicki Franciszek 24
- Sikorskis Vladislavas 354
- Simanavičius Juozas (Petraitis) 213
- Simčikas Mykolas 466
- Simėnas Petras 39
- Sinelnikovas Ivanas 236
- Siniauskas Kipras 498
- Sinicynas Fiodoras 74
- Sinkevičius Sigitas 402, 444, 493, 507
- Syrus Stanislovas (Gudaitis) 100, 120, 122–124, 185, 239, 284
- Skaržinskas Jurgis 338
- Skukauskas Antanas 107
- Skurkis Petras 32
- Slapšys Albertas 39
- Slavinskas Juozas 65
- Smetona Antanas 337, 428
- Smyslovas Olegas 283
- Smoliakovas Grigorijus 485
- Sniečkus Antanas 12, 15, 26–28, 30, 34, 43, 44, 48, 61–63, 68, 71–82, 85–93, 95–103, 105–109, 111–118, 120–156, 158–168, 170–181, 185–193, 197–200, 202–207, 210, 212–215, 217, 218, 221–224, 227–245, 248, 257–261, 263, 266, 268, 270, 273–275, 279, 284–287, 289–293, 300, 301, 303, 305, 309–320, 322–325, 338, 339, 341–350, 353–355, 358, 359, 361–365, 368, 370–373, 379, 387, 388, 390, 405, 414, 417, 419–421, 423–426, 434, 435, 439, 445–447, 449,

- 450, 452, 456, 475, 476, 479, 482, 492–497, 503, 509, 511, 523–533, 536, 544, 545, 547, 548, 554
- Sokolovas 338
- Sokolovas Borisas 10, 23, 24, 356, 357, 362, 363
- Sokolovskis Vladislavas 130
- Solominas 167
- Solominas Leiba (Pranas) 92, 97, 167, 180, 181, 202, 211, 223–225, 279, 313, 316, 318, 319, 427, 487, 524
- Soloninas Markas 72
- Spirgevičius Česlovas 18
- Spirgevičiūtė Elena 377
- Spokas Motiejus 445, 447
- Sprogis Arturs 112, 116
- Staden Richard 404, 407, 408
- Stahlecker Walter 45, 51
- Stalinas 21, 27, 29, 31, 38, 43, 52, 53, 67, 68, 72, 74, 77, 82, 87, 88, 90, 91, 93, 111, 112, 116, 121, 159, 245, 279, 284, 352, 354, 359, 373, 382, 385, 455, 460, 500
- Stankeras Petras 308, 397, 415, 429, 430
- Stankevičius A. 452
- Stankevičius Simonas 94
- Stankevičius Vytautas (Algirdas, Algis) 91
- Stankus 472
- Starinovas Ilja 22
- Stasenska 98
- Stašys Juozas 433
- Stavrovskis Aleksejus 390
- Steckaitė V. 464
- Stepaniukas P. 238
- Strelcovas Jakovas (Anglis) 232, 233
- Strods Heinrichs 21
- Studnickis Vladislavas 371
- Sudoplatovas Pavelas 30
- Sunelaitis Antanas 94
- Suprinaitis Stasys 433
- Suslovas Michailas 116
- Suslovas Vasilijus 369
- Sutkus Viktoras (?) 417
- Sviridovas *Vladimiras* (?) 529
- Svirskas Petras 513, 514
- Svirskis Liova 509
- Šambergas Michailas 95
- Šarmaitis Romas 11–13, 15, 60, 72, 78, 79, 503, 533, 537
- Ščadenka Jefimas 76, 77, 113
- Ščerbakovas Aleksandras 71, 72
- Šermanas Moisejus 485
- Šeršnevskis Borisas (Berkijus?) 59, 62
- Šestakovas Jevgenijus 460
- Šetkus Kazimieras 419
- Šikinas Michailas 115, 528
- Šileikis Balys (Jurgutis) 104, 105
- Šiupinys Vincas 33, 39, 92
- Škarovskis Michailas 383, 384, 386, 389
- Škirpa Kazys 394
- Šklėrius Stanislovas 75
- Šlapelis Vladas 292–297, 300–303, 309, 423
- Šležas Algimantas (Gegutė) 332, 333, 344
- Šležys Juozas 332
- Šliachtunovas F. 158
- Šova Antanas 315
- Štaras Kazimieras (Argus) 319
- Štaras Povilas 13–17, 19, 29, 32, 39, 49, 59, 63, 66, 95, 97, 104, 107, 114, 131, 144, 169, 170, 218, 227, 238, 260, 266, 268, 281, 319, 380, 537
- Štuiukevičius Kazys (Viršila) 11, 296, 300–303, 338

- Šukaitis Stasys 447
 Šulcaitė Nina 518
 Šulcas Afanasas 518
 Šumauskas Motiejus (Kazimieras) 5, 11, 13, 16–18, 26, 47, 79, 100, 102, 103, 105, 106, 108, 115, 119–131, 134, 136–153, 155–159, 161–168, 172–179, 183, 185, 187–190, 193, 197, 199, 200, 203–206, 215, 218, 223, 227–236, 238–242, 244–246, 248, 258, 263, 270, 271, 274, 284–287, 289–293, 296, 297, 300–303, 305, 309–316, 318, 319, 322, 324–336, 338–345, 347, 348, 350, 353–355, 357, 358, 362–365, 367, 368, 370, 373, 414, 417, 421, 423, 493, 511, 524, 527, 529, 530, 533, 537, 538, 540, 545, 548
 Šunakevičius Mykolas 246
 Šupikovas Danijilas 79–81, 99, 113, 114, 117–119, 135, 155, 162–166, 169–171, 174–181, 206, 242, 245, 247, 248, 250, 259, 261, 266, 270, 274, 275, 310, 346, 434, 524–528
 Šurkus Denisas 180, 527
 Šutanas 197
 Švarcas E. 63
- T**
 Talevičius Zigmas 404
 Tamašauskas Vladas (Šalūga) 242
 Tamošiūnas Vaclovas 37, 38
 Tamulevičius Domas 514
 Tamulevičius Jonas 514
 Tamulevičius Petras 514
 Tamulevičius Simas 514
 Tamulevičiūtė-Miklušienė Ona 497
 Taraila Jonas 438
 Tarka Krzysztof 372
 Teišerskis Jonas 537
- Telnovas Michailas 497, 500
 Teperienė Alta 485
 Teperis Dovydas 482, 484
 Terešinas Fiodoras 524
 Timofejevas Viktoras 369
 Tininis Vytautas 222
 Tiso Jozefas 389
 Tiškevičius Vladas 514
 Todesas Danielius 94, 331
 Toleikis Vytautas 194, 261
 Toliavaiša (Tolvaiša) Jonas 438
 Tomkytė Liuda 49, 54
 Tranas Feliksas (Bangaitis) 230, 231, 237, 421
 Trečiokas 488
 Treinienė Elena 51
 Trinkūnas Kazys 94
 Trofimovas Petras 380
 Trubeckojus N. 384
 Truska Liudas 49
 Trušinas (Trukšinas) Michailas 482, 484, 485
 Trutanovas Vladimiras 247, 248
 Tubinas Jonas 470
 Tubinas Stanislovas 470
 Turonek Jerzy 24
 Tuzinas Stepas (Graužinis) 419
 Tūbinas Kostas 397
- U**
 Ulbinas Steponas 331, 343
 Umbrasas Bronius 304
 Uogintas Vytautas (Urbas) 155, 517, 530
 Urbanavičius Boleslovas (Krupauskas) 148, 317, 318
 Urbanavičius Bronius (Kurmelis) 11, 13, 14, 148, 268, 317, 341, 371, 422, 530, 533
 Urbonas 309
 Urbonas Andrejus (Rūta) 92

- Usovas 114
 Uždaviniėnė Zosė 438
 Uždavinyš Aleksandras 438
 Uždavinyš Antanas 449, 486
 Uždavinyš Bronius 438
 Uždavinyš Jonas 433, 438
 Uždavinyš Juozas 433, 438
 Uždavinyš Pranas 433, 438
 Uždavinyš Stasys 433
 Uždavinytė Marytė 343
- V**
- Vaicekauskas Lionginas 12
 Vaičiulis Stasys (Lukošius) 92
 Vaičiūnas Povilas 537
 Vaineris (Voineris) Mauša 518
 Vaišnys Ignas 466
 Vaišnoras Juozas 163, 249
 Vaitkevičius Bronius 19
 Vaitkevičius J. 62
 Vaitkus Antanas (Karvelis) 157, 245
 Vaivadienė Olga 62, 536
 Valaitis Antanas 94
 Valatkevičius Stasys (Niva) 507
 Valbasys Juozas 99
 Valiukas Jonas (Beržinskas) 120
Valys 107
 Valys Albertas (Lakštingala) 333, 334, 339
 Valūnas Ignas 60, 63
 Vanagickas Jonas (Vaškys) 102, 232, 233, 235
 Vanikovas Borisas 176
 Varašinskas Kazys 69–71
 Variakojis Jonas (Pavasaris) 237
Varnaitė 188, 257
 Vasilevska Vanda 359
 Vasiliauskai (Zigmas ir Jonas) 463
 Vaškevičius Vincas 457, 460, 461
- Vaupšas S. 14
 Vavilovas Piotras 328
 Vėbra Antanas (Aras) 290, 295
 Vegys Konstantinas (Pilotas) 237, 238
 Vekeris Eduardas 485
 Velička Maratas 115
 Venclova Antanas 13, 532
 Venzlauskas Juozas 461
 Verbickis Ivanas 121
 Veremejevas Jurijus 23
 Verseckas Stasys 433
 Veržinskaja Janina 474
 Veselnickis-Vasilenka Ivanas 213
 Vetrinas F. 65
 Vetrinas Stasys 247
 Vetrovas 158, 162
 Vičkačka Martynas (Vasara) 507
 Vildžiūnas Alfonsas 75
 Vildžiūnas Jonas (Beras, Ivanas Ivanovičius) 17, 30, 32, 35, 36, 38, 39, 60–62, 94, 109, 132, 155, 156, 172, 182, 241, 250, 293, 303, 326–328, 330–332, 334, 338, 342–344, 355, 357, 358, 369, 377–379, 388, 423, 534, 537, 548
 Vildžiūnas Vladas 14, 31, 33, 34, 38, 92, 320, 325
 Vilimas Alfonsas 39–41
 Vilutis B. (Volungė) 331, 332
 Vilutis Leonas 326, 331, 332, 556
 Vinevičienė M. 461
 Vinevičius Antanas 461
 Vinogradovas V. 385
 Virganaivičius Kostas 462
 Visockas Kazys 466
 Vitas Juozas (Valūnas) 16, 60–63, 108, 132, 216, 217, 536, 537
 Vitenbergas Icikas (Leonas) 59, 62
 Vitulskis Petras 35, 36, 39

- Vyšnevas Ivanas (Liudas) 472–474, 483, 484
 Vyšniauskas 454
Vlasovas 75, 99
 Vogulis Juozas 53
 Voicevas Grigorijus (Griša) 509
 Voitenka Mironas 75
 Vokietaitis Algirdas 346
 Volbė Peisachas 482, 484, 485
 Volfsonas Dovydas 369
 Volkotrūbenka Ivanas 86
 Volkovičius Stasys 75, 99, 534
 Volostnychas B. 362
 Volungevičius Petras 513
 Voronenka Petras (Daktaras) 224, 310, 382
 Voronis Juozas 478
 Voronis Vladislavas 466, 470–474, 478, 783, 484, 487
 Voronovas S. 369
 Vorošilovas Klimentijus 90, 357, 358
 Vosylius Jonas (Vladas) 188, 237, 238, 324
 Vosylius Juozas 114
 Voveris Vaclovas (Žaibas) 507
 Voznesenskis Nikolajus 81
- Wulff** Horst 106, 256, 329, 346, 378, 380, 397, 408, 549
- Zabulionis** Antanas (K. Jurgaitis) 104, 240, 325, 421
 Zaicas Antanas (Ežerskis) 93, 118, 126, 137, 160, 231, 290
 Zaleckas Vaclovas 416, 510
 Zaleskis 119
 Zapolskienė Austra 501–504, 506
 Zapolskis Vladislavas (Zaleskis) 108
- Zarauskas Vytautas 501
 Zarauskas Vladas 501
 Zavirucha Aleksandras 369
 Zėčius Leonardas 501
 Zibertas Pranas 377, 534, 537
 Zilberis Eliezeris 485
 Zimanas Genrikas (Jurgis) 5, 13, 16–18, 26, 40, 61, 63, 79, 80, 100, 102, 103, 105–109, 115, 119, 120, 122–124, 126–146, 149–155, 157, 160, 164–168, 171–175, 177, 180, 185, 187, 189–192, 197–200, 202–207, 209, 212–218, 220–225, 227, 228, 235, 236, 238, 239, 241, 248, 253, 256, 260, 263, 265, 268, 270–276, 284, 287, 289, 290, 303, 309–314, 316–320, 322, 326, 327, 330–332, 341–343, 348–350, 353–355, 357–359, 361–366, 368, 373, 380, 382, 387, 388, 414, 417, 424, 425, 432, 434–437, 439, 465, 474–476, 479–482, 484, 486, 491–493, 495–497, 507, 510, 511, 514, 517, 525, 529, 530, 532, 533, 536–538, 545, 548
- Zinkevičiūtė-Vaicekavičienė Anelė (Pušaitė) 382, 427
 Zizas Rimantas 70, 194, 261, 337, 383
 Zmitrienė S. 58
 Zolotovas Aleksandras 212, 500
 Zovė Jonas (Zuikis) 237
 Zubrickas 502, 504
 Zujevas Jakobas 257
 Zumeris Mečys 382
- Ž**
- Žalas Antanas 299
 Žarinas Denisas 369
 Želigovskis Liucijanas 373
 Žemaitaitis Juozas (Varpas, Stankevičius) 120, 129, 133, 172, 210, 211, 487

- Žemaitis Jonas 401
Žibas Vladas 477, 487, 488
Židkichas 471, 472
Žilėnas V. 62
Žilinskas Aleksas (Kvietkus) 419
Žilinskas Povilas 39
Žitkevičius Juozas 376
Žiugžda Juozas 80
Živatkauskas J. 420
Žydelis Motiejus 433
- Žydelis Pranas 433
Žydelis Stasys 433, 438
Žubikas Leonas (Žėrutis) 451, 486, 500,
501
Žukaitė Stasė 377
Žukas Jonas 416
Žukauskas Albinas 13
Žukovas Grigorijus 371
Žvironas Antanas 325

VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ

- Ablinga** 394
Adutiškis 125, 186, 187, 229, 263, 267,
302, 305, 333, 422, 540
Ageniškis 420
Akmenė 247
Alytus, mst., aps. 37, 51, 58, 60, 63, 66,
72, 75, 83, 84, 99, 107, 121, 124, 126,
131, 136, 144, 150, 151, 154, 155, 161,
166, 167, 193, 195, 204, 216, 221–224,
227, 250, 252, 261, 282, 313, 317, 349,
363, 376, 386, 395, 402, 416, 425, 427,
428, 430, 463, 469, 496, 497, 504,
509, 524, 553
Alma Ata 78
Alovė 99, 427, 497
Altajus 460
Alunta 55, 57
Aluotos 237
Amerika – žr. Jungtinės Amerikos vals-
tijos (JAV) 96, 188, 242, 389
Andrioniškis 38
Anglija 96, 188, 242, 291, 330, 353
Anykščiai 104, 422
Antaniškiai 416
Astraviškiai 305
Ašmena 194, 255, 312, 318, 332, 369–371,
405, 478, 489, 553
Augustavo miškai 150, 155, 161, 202,
222, 227, 372, 510, 511, 517
Aukštadvaris 273, 306, 452, 455, 458,
461, 462, 475
Aukštaitija 14, 148
Aukštakoris (?) 39
Aunupis 154, 216
Australija 39
Babrauninkai 452–463, 475
Baisogala 242
Bakaloriškės 155, 177, 275, 442, 452,
456, 460, 462, 464, 479, 493–495,
497–511, 550
Balachna 76, 77, 80, 81
Balcieriškis (dab. Balceriškės) 261
Baltarusija 18, 20, 24, 25, 30, 32, 39, 48,
60, 61, 66–68, 80, 81, 90, 91, 94, 95,
100, 101, 102, 104–106, 108, 109, 111,
112, 118–127, 129–132, 134, 135, 138–
140, 145, 147, 148, 149, 152, 153, 155,
157–161, 164, 166–170, 172, 176, 187,
193, 194, 197–199, 203, 204, 215, 219,
220, 226, 228–231, 237, 241, 244, 246,
248, 250, 257, 258, 266, 278, 280, 283,
285–289, 291, 302, 304–306, 318,
323, 341, 351–357, 359, 360, 362–365,
368, 370, 373, 378–388, 423, 429, 433,
464, 467, 477, 488, 511–514, 523, 527–
529, 539, 540, 545, 547–549, 559
Baltija, jūra 83, 88
Baltijos valstybės 7, 8, 21, 23–24, 68,
112, 116, 117, 401, 559
Baltininkai (Balcininki) 175, 214, 307,
475, 477, 487
Baranovičiai 124, 199, 429
Barčių miškas 441
Barišava (dab. Barišiava) 452
Bartašiūnai (Vyžuonų vls.) 56, 162
Batakiai 245
Bauskė 98
Begomlis 123, 125, 126, 128, 131, 136,
158, 159, 161, 163, 164, 286
Beištrakiai 375

- Belgija 7, 8
 Benekainiai 264, 267, 464, 484, 488, 489
 Beresniovka 286
 Berlynas 33, 37, 44, 192, 277, 314, 412, 495
 Besarabija 23
 Betygala 418
 Bezdony 257
 Bielkai 287, 288, 289
 Bikėnai 102
 Bilaiškiai 503
 Biržai, mst, aps. 57, 83, 91, 93, 98, 99, 141,
 147, 148, 160, 161, 167, 176, 179, 180,
 228, 236–239, 246, 251, 252, 305, 313,
 324, 396, 419, 420, 524, 545
 Bitautony 505, 506
 Bobulina 196
 Bohinas, ež. 228, 231, 285
 Bornholmas 35
 Borovka 155
 Bostonas 399, 429, 432, 464
 Brestas 539
 Brianskas 81, 111
 Broma 516
 Brūsai 155
 Buivydiškės 119, 527, 528
 Butrimony 273, 360, 477

 Cirkliškis 126
 Charkovas 405

 Čekija 7, 321
 Čeremišicai 155
 Červenė 94
 Čižiūnai 215

 Dainava 468–470, 476, 490
 Dainavos giria 512
 Damanionys 416
 Danija 7, 35
 Daniliškės 216
 Dargužiai 216, 424, 432, 434, 443–454,
 463, 464, 550
 Darsūniškis 516
 Daržininkai 425, 430, 432–435, 437–
 444, 446–448, 450, 453, 454, 463,
 464, 474, 492, 494, 550
 Daučiūnai 466, 468, 477
 Daugai 402, 416, 425, 427, 497, 509
 Daugailiai 55, 56, 273
 Daugėliškis 334
 Daugpilis 31, 75, 93, 101, 122, 194, 229,
 233, 254, 256–258, 260, 261, 263,
 268, 270, 271, 274, 278
 Daukliūnai 420
 Dauškiai 397
 Debeikiai 104, 178, 422
 Degesiai 421
 Degimai 196
 Degsniai 307, 474
 Degučiai 102
 Derionys 6, 452–457, 459, 460–463, 475
 Didieji Ibėnai 420
 Didieji Lukai 31–32, 117, 545
 Didžiosios Sėlos 466, 468, 473, 474, 477,
 487–489
 Dieveniškės 352, 432, 468, 489
 Dimitravas 66
 Dno 247
 Dokšicos 286
 Doneckas 460
 Donosai 452
 Dotnuva 49, 84
 Dresdenas 308
 Druckūnai 463
 Druskininkai 37, 512
 Družilai (Dryžuliai) 261

- Drūkša (Drisviata) 285
 Dubenecas 165
 Dubičiai 512
 Dubnai 55
 Dubrovka 488
 Dunilovičiai 289
 Dusetos, aps., vls. 101, 160, 304, 421
 Dusmenys 416, 500, 501, 505, 506, 511
 Dūkštas 31, 84, 186, 278, 346
 Dzūkija 424, 428, 438, 508, 512
 Dzūnija 60
- Eigirgala** 420
 Eišiškės, mst., aps. 26, 153, 194, 255, 256,
 273, 312, 313, 331, 332, 342, 343, 348,
 360, 370, 401, 402, 426, 440, 444,
 446, 462–464, 468–470, 475, 476,
 479, 488–490, 507, 550
 Endriejovas 394
 Eržvilkas 246
 Estija 8, 16, 21, 29, 43, 52, 70, 82, 85, 112,
 116, 117, 385, 386, 412, 528
 Europa 7, 8, 10, 321, 324, 389, 516, 543
- Ferma (Trakėnai)** 261, 452
 Frunzė 78
 Fulda 461
- Gaižiūnai** 224
 Galiūpas 362
 Gardinas 154, 208, 259–261, 263, 265,
 267, 268, 270, 272, 273, 277, 278, 312,
 368, 370, 477, 501, 509, 512
 Gelovinė 155
 Genonys (dab. Genionys) 505
 Gervinė (Gervinės) 454
 Gerviškės 466, 472, 473
 Giedraičiai 371
- Gilandis, ež. 455
 Giliai 421
 Gilužis, ež. 455
 Ginteliškiai 394
 Girdėnai 229, 432
 Girkalnis 246
 Glitiškės 194
 Glubokojė 300
 Golbėja 288, 289
 Gomelis 32,
 Gorkis 31, 72, 76, 80
 Graikija 7
 Graužiškės 489
 Gražiškiai 53
 Grendavė 498
 Grinkava 452, 455, 457, 460, 461
 Grybiškė 422
 Gruožninkai 502, 504
 Gruzdžiai 326
 Gudeliai 310
 Gudija 412, 555
 Gumbas 26, 133, 310
- Ignalina** 156, 258, 267, 278, 422, 524
 Ilgasalis 467
 Inklėriškės 154, 205, 216, 275, 450, 462,
 493, 509, 539
 Ispanija 7
 Italija 7, 290, 360
 Izraelis 20, 126
- Jagelionys** 518
 Jaglinoniai 476
 Jakubovičiai 513
 Jalovičiai (dab. Jalovė) 376
 Jaroslavlīs 78, 114
 Jašiūnai 78, 264, 265, 271, 272, 275, 277,
 278, 286, 307, 352, 361, 369, 376, 462,

- 464, 466, 468–472, 476, 478, 479,
488, 489, 491, 492, 507
- Jedvabnas 465
- Jočiai 466
- Jonava 58, 63, 196, 202–204, 255, 256,
260, 420
- Joniškėlis 98
- Joniškis 52, 95, 124, 393
- Joniškis (Molėtų r.) 371, 422
- Jononiai 477
- Jugoslavija 7
- Julijanava 454
- Jungtinės Amerikos valstijos (JAV) 11,
54, 81, 85, 291, 392, 455
- Juodšiliai 108
- Juodupė 236, 273
- Jurbarkas 84, 246
- Jūrė 84
- K**abeliai 512
- Kairiai 49
- Kaišiadorys 84, 194, 195, 224, 227, 256,
257, 267, 407, 516
- Kalesninkai 63
- Kalininas 31–33, 37–39, 42, 81, 87, 91, 92,
111, 118, 159, 247
- Kalitonys (Kalitanciai) 466, 473, 474
- Kalnėnai 255
- Kaltanėnai 256
- Kalvarija 84, 194, 195, 313, 482, 499
- Kamajai (Rokiškio aps.) 304, 333, 338
- Kamajai (Svyrių aps.) 307
- Kamaraučizna 476
- Kanada 466
- Kaniūkai 463–467, 469–494, 496, 498–
501, 506, 507, 509, 510, 515, 550, 561
- Kapčiamiestis 150, 155, 178, 222, 225,
349, 510, 525
- Karaganda 433
- Karelija 32
- Karelija-Suomija 81, 111, 528
- Karklinkai 474
- Kaugonys 215, 227, 256
- Kaukazas 86, 112
- Kaunas, mst., sr., aps. 11, 12, 18, 31, 36–
41, 43–45, 50, 51, 53, 57–60, 62, 64,
65, 72, 77, 83–85, 88, 91–94, 97, 99,
106–108, 121, 124, 131, 132, 140–143,
145, 151–153, 157, 164, 165, 167, 170,
172, 178, 186, 190, 192–195, 197, 202–
204, 206, 208, 211, 216, 221, 223–227,
235, 236, 247, 250, 252, 254–256,
261, 266, 268, 271, 277, 282, 285, 305,
309–313, 315, 318, 325, 327–329, 334,
335, 343, 345, 375, 377–380, 382–384,
386–389, 393, 395, 403, 406, 409, 417,
420, 434, 465, 468, 475, 479, 481, 482,
484, 485, 499, 504, 524, 534, 536, 537,
539, 545, 549, 553, 555–557, 559, 560
- Kazėnai 270, 290, 292, 295
- Kazėnų miškai 100, 101, 106, 110, 125–
129, 131, 133–141, 147, 148, 160–163,
165, 167, 169, 173, 174, 177, 187, 197–
199, 204, 205, 227, 228, 231–233, 236,
240, 242–244, 246, 261, 270, 291,
292, 354, 364, 371, 423
- Kazimierava 194
- Kazitiškis 231, 305
- Kazlų Rūda 84, 194, 279
- Kazlų Rūdos miškai 40, 84, 180, 181,
194, 202, 223–227, 279, 315, 482, 524
- Kėdainiai, mst., aps. 51, 57, 58, 84, 91,
92, 143, 167, 196, 242, 252, 255, 260,
282, 386,
- Kederonys (dab. Kidarai) 265, 275, 277
- Kernavas, ež. 154, 155

- Kernavas, k. 467
 Keslinas 306
 Keturiasdešimt(ies) Totorių, k. 369, 376, 524
 Kijevas 389
 Klaipėda 194
 Klausučiai 238
 Klepočiai (Alytaus aps.) 516
 Klepočiai (Trakų aps.) 272, 477, 504
 Klovainiai 419
 Kobilnikas 289
 Kochanovcai 301
 Konstantinavas 296, 297, 307
 Kostroma 31
 Kovalkai 466
 Krasnoselcai 301
 Krekenava 242, 252
 Kretinga, mst., aps. 83, 157, 167, 245, 249, 394, 396, 531
 Kriūkai 84
 Krymas 72
 Kryžovka (dab. *Kryžiškės*?) 524
 Krūminiai 463
 Kruonis 383, 387
 Kuckai 307
 Kudirkos Naumiestis 84
 Kuibyševas 72, 78
 Kupiškis 268
 Kurganava 65
 Kurskas 127, 170, 258, 360, 405
 Kuzamkas, ež. 155
 Kvėdarna 396
 Kvietiškiečiai 226

L
 Labanoras 156, 231, 423
 Laižuva 247
 Lančiūnava 195
 Lapės 194

 Lašiniai 104
 Latvija 8, 16, 20, 21, 29, 33, 37, 52, 70, 73, 79, 82, 85, 98, 107, 108, 112, 116, 117, 124, 247, 256, 309, 385, 386, 388, 405, 412, 499, 528, 559
 Lauciūnai 173, 261
 Lausgeniai 455
 Lazdėnai 261, 452
 Lazdijai, mst., aps. 37, 155, 167, 222, 224, 227, 250, 253, 272, 386, 553
 Leipalingis 386, 525
 Leipūnai 450
 Leliūnai 55
 Leningradas 60, 81, 95, 111, 113, 247, 254, 284, 528
 Lenkija 7, 24, 36, 63, 191, 216, 220, 222, 229, 272, 321, 329, 330, 352–356, 359–362, 365, 371–373, 424, 450, 453–455, 464, 465, 511, 538, 543, 548, 559
 Lentupis 186, 255, 267
 Lentvaris 84, 194, 255, 256, 261, 265, 267–269, 278, 493
 Lepelis 176
 Lesinai 158
 Levintai 256
 Lyda 58, 255, 259, 261, 264, 265, 268, 270, 275, 277, 313, 464
 Lyduvėnai 84, 256
 Londonas 20, 352, 353, 355, 358, 371, 486, 558
 Lukiškės 311, 327, 553
 Luokė 375
 Lužai 155

M
 Madžiūnai 271
 Magūnai 261
 Maižiškiai 418

- Marcinkonys 222, 512, 513
- Marijampolė 37, 38, 57, 167, 195, 226, 247, 252, 255, 313, 315, 376, 386, 396, 468, 524, 555
- Maskva 5, 8, 9, 11, 12, 14–16, 21, 25–27, 30, 34, 39, 40, 43, 48, 49, 54, 60–62, 64, 70–82, 84–92, 96–98, 102, 103, 106–109, 111, 113–122, 126–128, 130–133, 135–139, 142–146, 148–154, 156–158, 162, 164–166, 171–175, 179–181, 183, 185–187, 189, 200–203, 206, 216–219, 221, 223, 225, 236, 237, 239–241, 244, 245, 247, 248, 255, 258–261, 263, 266, 268, 270, 273, 274, 279, 280, 283, 297, 303, 309, 310, 313, 314, 317–320, 322, 326–328, 330, 332–334, 337, 338, 341–344, 348, 351, 353, 355–357, 359, 361, 365, 368–370, 372, 373, 377–379, 382–385, 387–389, 397, 402, 414, 421, 424, 430, 434, 439, 441, 445, 448, 452, 475, 479, 482, 485, 494, 496, 505, 506, 511, 524, 525, 527, 532, 544, 545, 547, 548
- Matuizos 261
- Mažeikiai, mst., aps. 83, 167, 245, 247, 249, 252, 333, 397
- Mažosios Sėlos 473, 474
- Medila, up. 285
- Medilas 357
- Melagėnai 186
- Merkinė 114, 222, 227, 348, 349, 424, 428
- Merkys 451, 512
- Meškerėlis, ež. 458
- Meškučiai 99, 497
- Meškuičiai (Šiaulių r.) 256
- Mickūnai 257
- Mielagėnai 422
- Mielupiai 426, 427
- Mikailiškės (Michailiškės) 478
- Miknakiemis 466, 469
- Mikontai (Mikantonys) 491
- Miliūnai (Panevėžio aps.) 242
- Miliūnai (Rokiškio aps.) 160, 162, 165, 173, 178, 237, 261, 305, 493, 507
- Minskas 24, 254, 261, 265, 378, 482
- Miškiniai 256
- Miškutėnai 515
- Mištūnai 490
- Moldavija 82
- Molėtai 104, 422
- Molodečnas 255, 265, 270, 277
- Moninas 119
- Mosėdis 397
- Mostai 307
- Moškinėliai 307
- Mozyrius 32
- Murava 18, 377, 559
- Musteika 6, 511–514, 550
- N**
- Nalibokai 175, 361
- Naručio miškai 61, 63, 107, 129–131, 133, 134, 136, 138–141, 147–150, 155, 156, 164–167, 172, 174, 175, 177, 189, 197–200, 204, 205, 207, 215, 217, 244–246, 250, 305, 325, 330, 353, 354, 357, 358, 360, 362, 363, 365, 422, 423, 435, 493, 527, 545
- Narutis, ež. 129, 134, 155, 195, 302, 540
- Naugardukas 24, 364, 365, 372, 429, 534
- Naujasis Medilas 155, 357
- Naujoji Vilnia 84
- Naujosios Naniškės 432–433, 438, 442
- Naujosios Rakliškės 470–472, 474
- Nebyliai 420
- Nemakščiai 394
- Nemenčinė 219, 371

- Nemunas 39, 84, 194, 509, 516, 524
 Nemunėlio Radviliškis 98
 Neris 108, 201, 362, 363
 Nevelis 122
 Norvegija 7
 Novoduginas 118, 119, 176–178, 180, 545
 Novosibirskas 120
 Nupronys 500
- O**
 Obeliai 31, 84
 Olandija 7, 8
 Onuškis (Trakų aps.) 99, 375, 416, 417, 426, 442, 450, 452, 455, 456, 458, 460, 462, 475, 493–495, 497–501, 503, 505, 508, 510, 511
 Oriolas 405, 539
 Ostlandas 33, 37, 64, 85, 94, 96, 389, 411
 Ostrovai 117
 Osvėja 122
 Oškincai 201
- P**
 Pabaltijys 8, 16, 30, 74, 80, 107, 118, 383–385, 389, 405
 Paberžė 371
 Pabiržė 420
 Pabradė 66, 147, 194, 198, 231, 255–258, 267, 268, 332, 333, 365, 371
 Padvariškiai 376
 Pagražupiai 509
 Pakalniškiai 455
 Pakalnykai 452
 Pakerotė 301, 423
 Pakruojis 51, 419
 Palemonas 224, 256
 Palkobalis 490
 Paluknys 311
 Pamaskvė 30, 108
 Pamerkys 271, 426, 427
 Pamūšiai 428
 Paneriai 194, 256, 311, 318
 Panevėžys, mst., sr., aps. 33, 39, 46, 51, 54–58, 65, 66, 72, 75, 83, 91, 92, 95, 103, 104, 121, 140–143, 146–148, 150, 164–167, 173, 174, 176, 178, 193, 228, 236, 240–244, 246, 247, 250, 252, 255, 266–268, 282, 285, 305–306, 315, 320, 387, 395, 396, 400, 402, 407, 409, 411, 420, 421, 449, 454, 468, 524, 534, 545, 553, 556
 Panošiškės 454, 460
 Papiškės 426, 427, 467
 Parčėvas 307
 Pasalis (Posol) 214, 477, 484
 Pasmalvės 101, 258, 263
 Pastovys 263, 285, 301,
 Pasvalys 51
 Pašalčiai 439
 Pašerinė 423
 Paužupis 305
 Pavilnys 256
 Pečenecai 117
 Penza 31, 72, 73
 Perloja 424, 455
 Peršaukštis, ež. 539
 Petkėniškės 375
 Petrašiūnai 40
 Petrovičiai 289
 Pilviškiai 279
 Piskas 199
 Pirčiupiai 215, 343, 402, 424, 435, 444, 446–447, 452, 493–494, 507, 514–515, 520, 539
 Plateliai 394
 Pleterovas 231
 Plunksnočiai 197
 Počebutai (dab. Pačiabatai) 466

- Poliana 332, 369
 Polianka 376
 Polockas 31, 122
 Praha 7
 Prancūzija 7
 Pravieniškės 66, 226, 257
 Prienai 417
 Prūsija 170, 194, 254, 327
 Pskovas 247
 Pušalotas 242
- R**
 Radviliškis 47, 83, 93, 98, 157, 260
 Radžalovičiai 199
 Rainiai 28, 137, 138,
 Rakliškės 214, 286, 307, 308, 360, 371,
 377, 470–472, 474, 477, 488
 Ramoškai 498
 Raseiniai, mst., aps. 12, 51, 57, 84, 91–93,
 105, 143, 167, 195, 228, 246, 247, 251,
 253–255, 282, 394, 416, 418, 524
 Rekyva 83
 Riazanė 101
 Ryga 29, 315, 384, 389,
 Rykantai 265, 277
 Ryliškiai 516
 Rokiškis, mst., aps. 39, 46, 51, 53, 56,
 58, 75, 77, 83, 88, 92, 98, 101, 102,
 104, 105, 110, 121, 138, 140, 141, 143,
 146–148, 160–162, 165–167, 173, 176,
 178–180, 192, 193, 196, 197, 223, 228,
 235–237, 239, 240, 246, 253–255, 261,
 273, 279, 282, 304, 305, 316, 326, 420,
 421, 493, 507, 523, 524, 545
 Romariai 516
 Rosonų miškai 100, 105, 124, 160, 161
 Rudamina 161, 364, 376, 493
 Rūdiškės 84, 154, 205, 216, 268, 271–
 273, 277, 286, 307, 312, 376, 450,
 456, 477, 493, 504, 509, 518, 534,
 535, 539
- Rūdninkai 271, 303, 369, 491
 Rūdninkų giria 504, 509, 511, 515–517,
 519, 520, 523–525, 527, 531, 532, 539–
 541, 545, 546, 555
 Rukliai 55
 Rusija 22–24, 30, 31, 42, 45, 54, 57, 60,
 68, 69, 85, 108, 112, 113, 120, 122,
 248, 282, 363, 383, 384, 386, 389,
 544, 554
 Rusų giria 312, 370
- S**
 Sachalinas 309
 Sakalai 476
 Salakas 35, 39, 422
 Saldutiškis 422
 Salkininkai 375
 Santaka 257
 Sarapiniškės 474
 Sasnava 226
 Sebežas 122
 Seda 58
 Seinai 124, 150, 155, 167, 222, 224, 250,
 320, 510, 525
 Selema 226
 Semeliškės 215, 452, 463, 515, 518
 Semivjė 117, 529
 Senas 32
 Senieji Maceliai 153–155, 211, 540
 Senkonys 395
 Senoji Toropa 117, 118, 126, 155, 162,
 164–166, 169, 171, 174, 176, 177, 180,
 181, 527, 529, 545
 Severėnai 196
 Sibiras 9, 53, 63, 187, 188
 Siesikai 94
 Simnas 455

- Sirvydžiai 57
 Syrovatkai 362
 Skaistgirys 59
 Skaistkalnė 38
 Skandinavija 85
 Skapiškis 84, 242, 273
 Skarbutėnai 369, 370, 524
 Skaudvilė 49
 Slonimas 429
 Slovakija 389
 Sluckas 429, 482
 Smailiai 98
 Smaliai 502
 Smalvos 84, 102
 Smolenskas 118, 176, 389, 539, 545
 Smurgainys 194
 Snilovka 474
 Sodeliai 58, 165
 Sovietų Sąjunga (SSRS) 7, 8, 10–13, 15,
 17–19, 21, 23, 24, 27–34, 40, 42–44,
 49, 51, 52, 54, 60, 62–64, 66–74, 76–
 79, 81, 82, 86–88, 90, 93–95, 103, 105,
 108, 109, 111–117, 120, 123, 130, 140,
 148, 152, 153, 159, 163, 168, 170, 172–
 177, 179, 189, 190, 199, 217, 218, 220,
 224, 226, 233, 283–285, 291, 293, 321,
 323, 328, 334, 339, 341, 344, 352, 354,
 356, 359, 363, 370–374, 377, 379, 380,
 384, 385, 389, 392, 434, 449, 450, 455,
 474, 484, 486, 508, 528–533, 536–539,
 543, 544, 546, 548, 550, 552, 554
 Spenglininkai 502
 Spindžiai 454, 457
 Stalingradas 86, 111, 352, 405, 539
 Stapšėnai 56
 Starcevičiai 482
 Starlygiai 293–295, 297, 299
 Stasylos 256, 264, 265, 271, 275, 277
 Stavrovos 488
 Steponai 513
 Stokholmas 346
 Strėvos miškai 215, 519
 Striūnaitis 338
 Subačius 38, 220
 Sudeikiai 56
 Suomija 81, 90, 111, 528
 Suvalkai 222
 Suvalkija 37, 72, 88, 92, 124, 225, 228,
 246, 256, 279, 327, 545
 Svėdasai 56, 178
 Svirkos 422
 Svyriai 261, 295, 301, 307, 357, 365, 369,
 370, 405, 489
 Šakaldonys 518, 519
 Šakiai 57, 75, 84, 92, 99, 143, 161, 167,
 181, 253, 282, 396, 524
 Šalčia 424, 436, 439, 464, 472
 Šalčininkai 18, 133, 376, 464–466, 472,
 477, 487, 541
 Šančiai 403
 Šarkiškės 261
 Šarkovščina 300
 Šaukėnai 58, 197, 326
 Šauliai (Strielčiai) 477
 Šcecinas 417
 Ščerbinka 309
 Šeduva 252, 268, 320
 Šemetavas 292, 293, 296
 Šiauliai, mst., sr., aps. 46, 48, 49, 51, 57–
 59, 66, 72, 75, 83, 85, 88, 91–93, 95,
 99, 106, 113, 121, 124, 142, 143, 149,
 167, 176, 178, 181, 182, 193, 194, 196,
 197, 228, 244–246, 253–256, 260,
 266, 282, 326, 395, 402, 409, 417, 419,
 468, 526, 534, 545, 556

- Šilagaliai 164, 237
 Šilainiai 194
 Šilalė 419
 Šiluva 246, 416, 418
 Šimkaičiai 246, 418
 Šimoniai 164, 242, 421
 Šimonių giria, miškas 56, 164, 165, 177,
 242, 306
 Šiupyliai 419
 Šklėriai 265
 Šlapekiai 173, 261
 Šo, ež. 158
 Šumskas 219, 489
 Švedija 318, 327, 346
 Švenčionėliai 129, 164, 167, 186, 256,
 258, 266, 267, 274
 Švenčionys, mst., aps. 37, 49, 50, 56, 57,
 75, 84, 92, 101–104, 106, 110, 126,
 129, 141, 143, 147, 161, 164, 166, 167,
 186, 197, 228, 229, 231, 241, 253, 255,
 256, 258, 261, 263, 266–268, 274, 282,
 305, 310, 330–334, 336, 338–343,
 346, 347, 349, 351, 365, 382, 397, 398,
 405, 416, 422, 423, 534, 537, 539–541,
 548, 553
 Švendūna 394
 Šventupis 56
- Talinas** 29
 Tarniakai (dab. Tarnėnai) 524
 Taškentas 78
 Taučionys 502, 506, 507, 510
 Tauragė, mst., aps. 46, 51, 55–57, 84, 167,
 245, 249, 260, 396, 401, 419, 461, 553
 Tauragnai 55–57
 Telšiai, mst., aps. 28, 48, 51, 53, 58, 83,
 157, 167, 245, 249, 253
 Terešiškės 264, 271
- Tetėnai 312
 Tilžė 247, 254, 266, 308
 Tiumenė 532, 533
 Tytuvėnai 418
 Tolkiškės 462
 Toropėcas 117, 122, 162
 Trakai, mst., aps. 35, 37, 51, 84, 85, 92,
 95, 97, 99, 107, 110, 121, 124, 126, 133,
 136, 144, 154, 161, 166, 167, 177, 183,
 189, 193, 195, 196, 204, 205, 209–212,
 215, 216, 220, 221, 227, 246, 250, 253,
 255, 256, 266, 272, 273, 275, 282, 304,
 310–312, 315, 348, 375, 376, 407, 416,
 426, 433–447, 449–455, 457, 460,
 469, 476, 477, 492–497, 499, 500–
 503, 505, 507–511, 515–520, 523, 524,
 526, 527, 534, 535, 539, 553
 Tribonys (Trybancai) 477
 Tryškiai 196
 Troškūnai 55, 104, 252, 319
 Turgeliai 352, 369, 467, 468, 478, 489
 Turmantas 101, 194
 Tverečius 186, 187, 299
- Ukmergė, mst., aps.** 31, 33, 35, 39, 46,
 55, 58, 84, 88, 92, 94, 99, 102–104,
 121, 141, 143, 167, 174, 239, 241, 242,
 273, 282, 312, 468, 523
 Ukraina 21, 22, 30, 80, 81, 111–113, 117, 220,
 354, 359, 363, 365, 373, 389, 549, 559
 Ušačiai 158, 165
 Utena, mst., aps. 33, 38, 39, 48, 54–57,
 72, 75, 83–85, 88, 92, 93, 98, 101–106,
 110, 121, 124, 138, 140, 142, 147, 148,
 161, 162, 167, 173, 174, 176, 178, 228,
 231, 236, 239–242, 244, 246, 253,
 273, 282, 305, 324, 325, 402, 416, 421,
 422, 545

- Užnemunė 225, 545
 Užpaliai 54, 325
 Užugostis 430
- Vabalninkas** 58
Vadinis, ež. 178
Vaičiūnai 265
Valdajus 95
Valkininkai 84, 94, 99, 215, 265, 267, 268, 271, 273, 277, 278, 286, 307, 312, 313, 395, 396, 403, 416, 424, 432, 433, 438, 442–445, 447, 450, 451, 456, 463, 474, 477, 493, 505, 527
Vandžiogala 38, 420
Varanavas 369, 477
Vareikiai 420
Varėna 37, 60, 99, 268, 277, 401, 425, 428, 463, 490, 512
Varšuva 133, 192, 329, 352, 353, 369, 371
Večioriškės (dab. Vakariškės) 275, 276, 485
Vėgeriai 247
Veisiejai 372
Verkiai 201, 527
Vičiai 170
Viduklė 418
Viekšniai 247
Viešintos 305, 306, 420
Vievis 195, 255, 265, 266, 268, 325
Vileika 120, 124, 132, 160, 228, 285, 357, 358, 362–364
Vilkaviškis, mst., aps. 36, 51, 53, 57, 167, 188, 195, 252, 386, 517, 524
Vilnius, mst., sr., aps. 9, 18, 20, 37, 48, 51, 58–62, 72, 75, 78, 83–85, 88, 92, 101–103, 106, 108, 109, 113, 119–121, 124–126, 131–133, 136, 140, 142–144, 150, 151, 153–157, 161, 166, 167, 172, 176, 180, 194, 195, 197–210, 216–220, 228–233, 240, 246, 252, 254–261, 263–275, 277, 278, 281, 282, 296, 300–302, 310–312, 325–327, 329–334, 338, 343, 346–349, 352–354, 358–365, 368, 369, 371–373, 375, 376, 378, 379, 383–385, 387, 388, 390, 395–397, 400, 406, 408, 409, 422–424, 426–428, 444, 446, 453, 454, 466, 468, 469, 471, 472, 477–479, 481, 486, 487, 489–491, 501, 509, 512, 524, 525, 527, 528, 532–534, 537, 539, 540, 545, 549, 553, 554, 557
Vingis 338
Vinica 113
Visinčia 473, 487
Visinčia, up. 154, 371
Vištytis 38
Vitebskas 31, 32, 100, 125, 156, 159, 160, 161, 461
Vydžiai 186, 228, 231, 299, 332, 488
Vyžuonos 56, 162
Vnukovas 119, 166
Vokietija 7–10, 12, 14, 17, 19–21, 25, 29, 34, 39, 43, 44, 47–49, 51–54, 57, 64, 67–69, 71–74, 79, 81, 83, 90, 93–96, 103, 170, 185, 186, 188, 189, 191, 192, 195, 196, 207, 218, 248, 254, 260, 261, 279, 283–286, 304, 308, 310–312, 314, 315, 319, 321, 323, 333, 351, 352, 392, 395, 401, 405–407, 411, 412, 417, 430, 432, 441, 455, 461, 485–487, 511, 512, 514, 538, 539, 543, 544, 546, 547, 550, 560
Volynė 363
Voniškės 497, 510, 517
Voriškės 426, 427

- Voronežas 86
Voropajevo miškai 136, 199
Vosiūnai 290, 295, 299
- Z**arasai, mst., aps. 31, 51, 72, 83, 88, 92, 97, 101, 102, 104, 105, 110, 121, 124, 140, 160, 161, 166, 167, 174, 179, 196, 228, 232–236, 239, 240, 246, 252, 255, 256, 282, 309, 313, 376, 400, 402, 422, 532, 533, 545, 553
Zigmantiškės 207
- Ž**aduvėnai 375
Žagarė 95, 245
Žagarinė 171, 264, 265, 271, 485
Žalioji, k. 510
Žalioji, (giria) 242, 305, 306
Žasliai 195
Žemaitija 27, 47, 72, 83, 92, 106, 124, 127, 129, 139, 143, 157, 244–246, 256, 332, 382, 418, 526, 545
Žiliniai 505
Žinitrai 474
Žydiškės 304
Žliobiškiai 306
Žuravovščina 125, 126, 128, 162, 228
Žvaginiai 394

ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS

- 41 p. – Skelbimas apie viešą V. Barono, A. Slapšio ir A. Vilimo egzekuciją Kaune 1941 m. gruodį (LYA, f. K-42)
- 61 p. – NKVD-NKGB grupių narių susitikimas Vilniuje, KGB rūmuose (apie 1965 m.), antras iš kairės – J. Vildžiūnas (Beras) (LYA, f. K-42)
- 116 p. – A. Sniečkus tarp sovietinio partizaninio judėjimo štabų viršininkų Maskvoje (pirmas iš dešinės). Viduryje – CPJŠ viršininkas P. Ponomarenka, antras iš dešinės – Latvijos PJŠ viršininkas A. Sprogis, ketvirtas iš kairės – Stavropolio krašto PJŠ viršininkas M. Suslovas (po karo VKP(b) CK Lietuvos biuro pirmininkas) (LCVA, 0-085208)
- 118 p. – LPJŠ darbuotojai ir kiti sovietiniai Lietuvos veikėjai 1944 m. Kremliuje po apdovanojimo. Pirmoje eilėje pirmas iš kairės P. Baltruška, antras – A. Zaiacas, pirmas iš dešinės – D. Šupikovas, antroje eilėje – antras iš kairės B. Baranauskas, trečias – J. Česnokovas (LCVA, 0-062809)
- 149 p. – M. Šumauskas (viduryje) Naručio miškuose 1943–1944 m. (LCVA, 0-062800)
- 156 p. – A. Sniečkus (kairėje) ir M. Šumauskas Maskvoje 1944 m. (LCVA, 0-085077)
- 171 p. – Sovietų užfrontėje rengiamas siųsti krovinyms sovietiniams partizanams Lietuvoje (LCVA, 0-062755)
- 212 p. – Trakų brigados vadovybė. Pirmoje eilėje iš kairės – žvalgybos viršininkas A. Zolotovas, štabo viršininkas S. Sergejevas, brigados vadas T. Mončiunskas, antroje eilėje ketvirtas iš dešinės – M. Afoninas. 1944 m. nuotrauka (LCVA, 1713 (7-307))
- 230 p. – „Vilniaus“ būrio partizanai 1944 m. žiemą (LCVA, 0-060664)
- 232 p. – „Vilniaus“, „Žalgirio“, K. Kalinausko būrių buvę ryšininkai ir rėmėjai 1958 m. (LCVA)
- 234 p. – M. Šumausko 1943 m. rugpjūčio 28 d. laiško A. Sniečkui apie M. Melnikaitės žūtį (Zarasų aps.) fragmentas (LYA, f. 1, ap. 1, b. 32, l. 28)
- 243 p. – Panevėžio apskrityje veikusių sovietinių partizanų grupė 1943–1944 m. Antroje eilėje antras iš dešinės – Z. Bridikis (karinės žvalgybos grupės vadovas) (LCVA, 0-060660)
- 262 p. – P. Kubiliūno atsišaukimas skelbiant kolektyvinę gyventojų atsakomybę už geležinkelių saugumą (*Ateitis*, 1934 m. rugsėjo 16 d.)
- 267 p. – Nuverstas traukinio vagonų likučiai Vilniaus–Gardino geležinkelyje. 1944 m. nuotrauka (LCVA, 1720-4, 7-314)
- 269 p. – M. Miceikos 1944 m. sausio 3 d. šifruotė apie žydų partizanų nuverstą ešeloną tarp Lentvario ir Vilniaus (LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 18)

- 272 p. – Įtvirtinimai prie Rūdiškių miestelio (Trakų aps.) (LCVA, 1718-1 (7-312))
- 276 p. – G. Zimano 1944 m. balandžio 15 d. šifruotė apie nesėkmingą miškų žandarmerijos posto Večioriškėse (Vakariškėse) puolimą (LYA, f. 1, ap. 1, b. 411, l. 283)
- 297 p. – M. Šumausko 1944 m. vasario 28 d. šifruotė apie derybas su lietuvių policijos 257-uoju batalionu (LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 328)
- 298 p. – Lietuvių policijos 257-ojo bataliono kuopos vado laiškas sovietų partizanams, 1944 m. pavasaris (LYA, f. 60, ap. 1, b. 1, l. 79)
- 306 p. – 1943 m. lapkričio 6 d. valant Žaliosios girią (Panevėžio aps.) žuvusių vokiečių karių (Hofbauerio ir Meyerio) laidotuvės Panevėžyje (?) (LCVA, P-14286). Fotografas A. Šlapaitis
- 336 p. – M. Šumausko siųstos į Maskvą tęstinės šifruotės fragmentas apie užmegztą ryšį su lietuvių tautinio pogrindžio atstovais (LYA, f. 1, ap. 1, b. 411, l. 66)
- 340 p. – M. Šumausko 1944 m. kovo 25 d. šifruotė apie likviduotus vokiečių pareigūnus Švenčionyse (LYA, f. 1, ap. 1, b. 411, l. 41)
- 366 p. – G. Zimano 1944 m. kovo 2 d. šifruotė apie lenkų AK grėsmę sovietų partizanams Rūdninkų girioje (LYA, f. 1, ap. 1, b. 411, l. 127)
- 367 p. – Sovietinių partizanų iš lenkų AK perimto laiško, rašyto vokiečių vietos komendantūrai, fragmentas (M. Šumausko 1944 m. kovo 10 d. šifruotė LPJŠ) (LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 392)
- 381 p. – Vokiečių saugumo policijos 1944 m. balandžio 11 d. dokumentas apie sovietinių partizanų rengtą pasikėsinimą į A. Rentelną ir generolą P. Plechavičių (LCVA, f. R-1399, ap. 1, b. 9, l. 11)
- 383 p. – Stačiatikių bažnyčios metropolitas Sergijus (Voskresenskis). Iliustracija iš R. Laukaitytės knygos „*Staćiatikių bažnyčia Lietuvoje XX a.*“, Vilnius, 2003, p. 99
- 391 p. – M. Miceikos 1944 m. sausio 13 d. šifruotė apie sovietinių diversinių (teroristinių) grupių veiklą Vilniuje (LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 67)
- 480 p. – G. Zimano 1944 m. sausio 31 d. šifruotė apie Kaniūkų kaimo sudeginimą (LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 173)
- 533 p. – Mitingas Zarasuose 1955 m. atidengiant paminklą SSRS didvyrei M. Melnikaitei (LCVA, 0-044995). Fotografas L. Morozovas
- 535 p. – Paminklas žuvusiems Raudonosios armijos kariams ir sovietų partizanams Rūdiškėse (Trakų aps.). Iš kairės stovi K. Izvekovas, J. Nikitinas, S. Ribnikovas; sėdi iš kairės T. Mončiunskas, M. Afoninas (LCVA, 4197 (19–113)). Fotografas V. Munius
- 538 p. – M. Šumauskas įteikia sovietinio partizano pažymėjimą Lietuvos KP CK pirmajam sekretoriui P. Griškevičiui, 1974 m. (LCVA, 1-22281). Fotografas M. Kuraitis

- 538 p. – Minint pergalės Antrajame pasauliniame kare prieš Vokietiją 20-metį 1965 m. Vilniuje Lenkijos LR ambasadorius SSRS E. Pščulkovskis G. Zimaną apdovanoja Lenkijos ordinu „Virtuti Militari“ (LCVA, 0-040735). Fotografas B. Bučelis
- 539 p. – Sovietinių partizanų šlovės pilkapis Švenčionių rajone prie Peršaukščio ežero. Pergalės prieš Vokietiją dienos minėjimas 1981 m. (LCVA, 0-073834). Fotografas A. Cimbolaitis
- 540 p. – Sovietinių partizanų žeminių restauravimas Rūdninkų girioje 1968 m. (LCVA, 1-08154). Fotografas V. Naujikas
- 541 p. – 1983 m. pastatytas paminklas sovietiniams Lietuvos partizanams ir pogrindininkams Vilniuje (LCVA, 1-32042). Fotografas A. Barysas
- 542 p. – Nukelto paminklo (1991 m.) sovietiniams Lietuvos partizanams ir pogrindininkams Vilniuje fragmentas (LCVA, 0-122884). Fotografas J. Juknevičius

SOVIET PARTISANS IN LITHUANIA 1941–1944

Rimantas Zizas

Summary

The Soviet armed underground (its participants were Soviet or red partisans) in Lithuania during the Germany–USSR war (1941–1944) was one of the anti-Nazi resistance trends operating for Soviet military and political interests. The political and military leadership of the USSR organized the partisan war on the eve of war in occupied and annexed Lithuania as one of the Soviet republics that during the years of the German occupation was considered a temporarily occupied integral part of its territory. The eventual policy of the Soviet reoccupation and its policies at the end of the war essentially eliminated the internal assumptions of the Soviet partisan war. In Lithuania a Lithuanian anti-Nazi underground was formed and operated seeking the strategic goal – to restore the independent state of Lithuania, as in many Western European countries acting with peaceful (passive) methods of fighting. In Eastern and Southeastern Lithuania an armed Polish anti-Nazi underground, seeking to restore the Polish state with its pre-war borders, operated. Due to the different, irreconcilable strategic objectives of the fight the cooperation of all these underground movements was impossible and they did not form a single anti-Nazi resistance, but conflicted with each other.

The “partisan movement” in Lithuania organized by the USSR leadership had significant features and specific characteristics compared even with the other Baltic States – Latvia and Estonia. At the start of the Germany–USSR war a spontaneous anti-Soviet uprising began in Lithuania in June 1941. The German authorities did not even provide puppet statehood for Lithuania, introduced a strict direct occupation regime, so quickly the political bearings of the Lithuanians and the situation changed toward anti-German resistance. Nevertheless, in society not anti-Nazi but anti-Soviet resistance motives and attitudes dominated. At least the greater part of Lithuania’s population did not support the Soviet partisans and their activities were not (or were very minor) self (self-evolving), authentic phenomenon of public political life. For the development of the Soviet partisan war in Lithuania the factor of multi-faceted support from the Soviet rearward, the “external”, was crucial.

The rapid German occupation of Lithuania was a factor making the potential possibilities of Soviet resistance and the prospects of its development very difficult (complicated). After the Germany–USSR war began, the Germans occupied Lithua-

nia in less than a week (22–27 06 1941). The Communist Party and the Soviet government structures were quickly evacuated to the USSR, not having time even to declare the ideas of resistance or a program of operational actions. A small number of people ((about 18–20 thousand) withdrew from Lithuania to the USSR), more than half of them were Jews. Of the more than 4.7 thousand Lithuanian Communists about 2.5 thousand were evacuated (about 2.2 thousand remained in Lithuania). From the more than 13 thousand Komsomol members about 2.2 thousand were evacuated (almost 12 thousand remained). So in general, in Lithuania there remained many Soviet government activists or people favoring it, who could potentially create a political and social base for Soviet resistance and a Stalinist “partisan movement”.

However, at the start of the German occupation during the anti-Soviet terror campaign carried out by the June 1941 insurgents about 2.5–3 thousand people were killed. The soberly politically thinking, not surrendering to emotions part of Lithuanian society, also on pragmatic grounds and even the government of the German occupation regime slowed the scale of radical anti-Soviet terror. A large part of the Lithuanian Communist element was deported for work in Germany. The Jews of Lithuania, who traditionally comprised a large part of the members of the illegally operating communist underground in Lithuania, were isolated and eliminated from public life (herded into ghettos), later murdered on a massive scale during the Holocaust actions. All this demoralized and weakened the local social base, the human resources of the Soviet resistance and the participants and supporters of the partisan war.

At the beginning of the German occupation there were almost no conditions for the Soviet partisan fight in Lithuania. Retreating to the USSR, the leadership of the Lithuanian SSR NKVD-NKGB at the end of June–August 1941 sent from Kalinin (Tver) to Lithuania 12 teams made up of the NKVD-NKGB Lithuanian SSR employees, a total of 85 persons. These groups had to carry out special sabotage and terrorist campaign actions, conduct reconnaissance and fight a partisan war. Only 6 groups (38 people) passed the front and reached Lithuania. The NKVD-NKGB groups failed to survive, to expand activities, almost all of their participants were repressed (shot), became traitors. These groups had almost no effect on the Soviet underground organizational stage and the formation of later hearths of Soviet resistance.

Later as external and internal life factors operated (the defeat of the Germans near Moscow at the end of 1941, the USA joining the war, etc., the increasing disappointment in Lithuania’s society with the occupation policy of Germany), anti-German sentiments strengthened, more favorable conditions also appeared for Soviet underground activities. In Lithuania, especially in the large cities (Vilnius, Kaunas, Šiauliai, Panevėžys) there were attempts to organize hearths of Soviet resistance from the surviving Soviet activists. The Germans suppressed them with savage repressions.

The possibilities to prepare in the Soviet rearward and to send to Lithuania partisan groups throughout the German occupation were very limited. The priorities provided for mobilizing for war the people who withdrew from Lithuania in the Gorky district at the end of 1941–1942 in the formed Lithuanian unit of the Red Army (the 16th Lithuanian Riflemen Division, LRD). In the USSR from old there was not a larger community of Lithuanians living compactly, its members were already mobilized in other Soviet units. There were insufficient national personnel to form a unit (division). In general, the shortage of national human resources for the Soviet leadership during the entire period of the German occupation made it difficult to organize the Lithuanian nation for a war with Germany in the interests of the USSR, as well as to organize a partisan war in occupied Lithuania.

The main role in organizing the partisan war behind the German rearward in 1941–1942 belonged to the structures of the NKVD-NKGB. In 1942 the organization of the partisan war began to be handed over to the structures of the Communist Party (the monograph sheds light in detail on the efforts of Lithuanian Communist Party (b) First Secretary Antanas Sniečkus seeking to: prepare and send groups of organizers for the partisan war, to set up leading centers behind the German rearward, to lead the guerrilla war, to have an influence on the processes of the life of society of occupied Lithuanian, etc.). The leadership of the Lithuanian Communist Party in Moscow (the bureau of the Lithuanian Communist Party (Bolshevik) Central Committee) already in mid-September 1941 formed a center – the LCP (b) Central Committee Secretariat (it consisted of I. Meskupas, P. Pajarskis and A. Kleineris) that had to lead the Soviet underground in Lithuania. Somewhat later, its composition was expanded to 15 persons, the operative group of the LCP (b) CC was formed. The onslaught of the German Wehrmacht into the territory of the USSR, the evacuation of Moscow disrupted the plans to send it to Lithuania.

After the improvement in the position on the front (after the victory near Moscow), in March 1942 all the members of two Lithuanian CP (b) CC operational teams, led by I. Meskupas and J. Daškauskas, sent by planes to Northern and Southeastern Lithuania to fight, with the exception of one (V. Bieliauskas) were killed immediately.

Soviet partisan organizers in the Soviet rearward began to be prepared systematically in the spring of 1942. From the 16th LRD of the Red Army, 300 persons were selected mostly from the composition of ordinary and junior officers and the evacuated people of Lithuania not included in it. A “special purpose” company was established in the division to prepare the partisan cadres, partisan cadres were also prepared in other special schools of USSR partisans.

According to the data of the staff of the Lithuanian partisan movement (LPMS) 355 people were sent from the Soviet rearward to the German rearward in 1941–1944.

They were the organizers of the partisan war, the political staff, trained saboteurs, radio operators, medical personnel and others. Along with the NKVD and military groups (all of them were sparse) a total of more than 400 people were sent to Lithuania. From a nationality aspect the absolute majority of all those sent were Lithuanians.

The Soviet partisans in Lithuania received the most important support, vital for their lives, from the Soviet rearward, arms, ammunition, explosives, radio communication, and so on. Armaments were particularly intensely supplied in the spring–autumn of 1943. From the beginning of October 1943 until the spring of 1944 the supply to Soviet Lithuanian partisans completely broke down. From the spring of 1944 thousands of tons of arms and war munitions were sent by air.

In the spring of 1942 the Soviet political and military leadership established the Central Headquarters of the Partisan Movement (CHPM), regional – of the Soviet republics and regions of Russia – partisan headquarters were established. The Lithuanian HPM was established in Moscow on 26 November 1942, the First Secretary of the Lithuanian CP (b) Central Committee Sniečkus was appointed its leader. The establishment of the partisan headquarters determined the more independent role of the Soviet republic leaderships in organizing the partisan war in the German occupied territory.

In the spring of 1943 the Soviet partisans in Lithuania finally managed to establish behind the German rearward a leading center – the 3rd operative group of the Lithuanian Communist Party (b) CC and the LHPM, chaired by M. Šumauskas and G. Zimanas. At the beginning of the 1944 the group was reorganized into two leading centers – the Lithuanian Communist Party (b) Northern and Southern District Committees. Operational Team Leader Šumauskas (later – First Secretary of the LCP (b) Northern District Committee) until the end of the German occupation was based in Belarus (the Narutis forests). In early October 1943 Zimanas came to the Rūdninkai forest in Southeastern Lithuania and worked there until the end of the German occupation. One did not succeed in establishing a center of the Soviet underground in Lithuania, commanding the Northern, Central, Western Lithuania (Samogitia) districts.

Soviet partisan groups had to operate in almost the entire territory of Lithuania, in a political sense to represent the Soviet authorities. However, it failed to be realized. The structures organized by the Soviet partisans, having maintained ties with the Soviet rearward, having received material support from it, were the most widespread and worked relatively intensively in Southeastern Lithuania (the Rūdninkai forest), the districts of Zarasai, Rokiškis, Utena, Panevėžys, Biržai and Šiauliai. In many districts of Lithuania, especially in Trans-Nemunas (Suvalkija) and Samogitia the efforts to develop partisan activities failed.

The largest bodies of Soviet partisans from the summer–autumn of 1943 were formed and operated in Southeastern Lithuania (the Rūdninkai forest region) and Eastern Lithuania. Due to their tragic fate (the Holocaust) the Jews of the Vilnius, Kaunas and other ghettos made up not only a relatively large, but also the most actively operating part of the Soviet armed underground members. The ethnic composition of the Soviet partisans in Southeastern Lithuania (the Rūdninkai forest) were Jewish (Jewish partisans were the most numerous). Jews were local residents of Lithuania. Escaped Soviet prisoners of war also gathered in the Soviet partisan formations. They were in almost all of the Soviet partisan detachments operating in Lithuania, mainly in Eastern and Southeastern Lithuania.

In 1943 Lithuania after the boycott of the military and labor force mobilizations, the occupation policy of Germany became more strict, the number of hiding various persecuted fugitives, as well as persons of Lithuanian nationality, various “deserters”, persons sought by the police, some of them joined the Soviet armed underground. Conformist motives, the perspective of the recovery of the Soviet system, the influence of Soviet propaganda and agitation also encouraged the decision to join the Soviet partisans.

In the scale of all of Lithuania the most important sources of the Soviet partisans consisted of: 1) the Soviet activists who had not manage to withdraw to the USSR, and avoided repressions (death), people of communist (left) views; 2) Red Army soldiers remaining in Lithuania – Soviet prisoners of war (especially when the front drew closer); 3) Jews who had escaped the Holocaust actions.

Open, unclear, debatable issues were the number of Soviet partisans who had operated in Lithuania. According to the data of the primary synoptic sources of the LHPM of 1944, in Lithuania there operated: in 1941 – 38, in 1942 – 181, in the first half of the year 1943 – 408, in the second half – 1633, in April 1944 – 2041 (in the reserve there were 770), in May 1944 – 2647 (in the reserve – 1080) partisans.

According to the data of the LHPM liquidation commission at the end of 1945 in Lithuania there were a total of 3904 Soviet partisans, of whom 1475 were Russians, 1386 Lithuanians, 676 Jews, and 367 partisans of other nationalities. From their origin 2884 were residents of Lithuania, 1,020 prisoners of war. One can assume that the number of Lithuanians was significantly increased, the number of Soviet prisoners of war, in general, Russians, on the contrary – reduced. In the main Soviet partisan detachments prisoners of war amounted to about half of the participants. Together with the local residents of Russian nationality – Russians constituted the greatest part of the members of the Soviet armed underground.

In reality, in Lithuania together with the supporters and helpers about 4–5 thousand people could have participated in the Soviet partisan “movement”. During the

entire Soviet period Soviet historical literature and propaganda tried to portray the Soviet “guerrilla movement” in Lithuania as significantly more numerous, to portray the composition of the participants closer to the ethnic composition of the population of Lithuania, there was an attempt to make it artificially more Lithuanian, at the expense of sponsors and helpers.

Only in the Rūdninkai forest and the region of Eastern Lithuania, bordering the forests of Western Belarus, and using the shelter and assistance of the relatively strong Soviet “resistance movement” larger Soviet partisan formations (squads) operated in Lithuania. Everywhere else in Lithuania the main organizational form of the Soviet partisans was small groups, not having the voluntary support of the local residents, often forced to change the locations of their deployment.

The stages of the activities of the Soviet partisans in Lithuania are blurry. Two stages are distinguished in the monograph: 1) the initial in 1941–1942: the period of German military and political domination when the conditions for the Soviet resistance were very difficult, only its embryos were formed and operated, only small isolated hearths of this resistance operated; 2) in the period of 1943–1944, when due to the increase in the broad impact of the Soviet rearward (“external” factor), the objectively more favorable internal conditions in Lithuania due to the unsuccessful for Germany course of the war, the activities of the Soviet partisans expanded somewhat and became stronger. In this stage one can distinguish the periods of the summer – autumn of 1943 and the spring–summer of 1944.

One can conditionally divide the activities of the Soviet partisans in Lithuania into the anti-Nazi military (anti-Nazi fight) and the political activities which sought to prepare the conditions for the post-war occupation of Lithuania (reoccupation), and to realize the objectives of the Sovietization of Lithuania’s society. As the signs of the military defeat of Germany became clear, and its raised danger to the USSR and its political system decreased, this activity became a priority.

Not speaking about Eastern and Southeastern Lithuania, where larger organizational structures (teams) of Soviet partisans operated, elsewhere in Lithuania the main Soviet partisan organizational form was usually small groups often changing the place of their dislocation. Seeking to disturb the German rearward the Soviet partisans in Lithuania attacked various poorly guarded economic objects (dairies, sawmills, factories, state farms, estates, etc.). They terrorized the lower-ranking officers (elders, the chief executive, police) of the German occupation regime, and other persons hostile to the Soviet government.

Taking into account that Lithuania was a strategically important region for the Germans, through which the supply of the Eastern Front operated, one of the main forms of the military action carried out systematically by the Soviet partisans (at the

same time one of its most significant results) was subversive activities against German communication, especially the sabotage of railways, gathering intelligence data on German freight movements by railroads. According to the data of Soviet sources, more than 300 incidents of rail sabotage were executed in Lithuania. They and other actions posed a danger to the residents of Lithuania. Soviet partisans did not feel responsibility for the consequences on local residents of their and other anti-German actions, did not defend against German counter repressive revenge actions. Mainly because of the executed sabotage of railways and other anti-German actions the Germans burned down about 15 villages in Lithuania.

To fight against the Lithuanian police and military formations formed by the Germans, mainly the units of the Lithuanian self-defense (*Schutzmannschaft*) battalions deployed in Eastern Lithuania and Western Belarus, were objectives of military and political importance for the Soviet partisans. At the beginning of 1943 after the failure of the German plans to form a Lithuanian SS legion in Lithuania, these battalions were the most numerous Lithuanian formation operating in the police and military structures of Germany (a total of 26 were formed, 12–13 thousand men served in them). The possibilities of the Soviet Lithuanian partisan structures to fight an armed struggle against them were weak, the main activities were with agitation, propaganda measures: from the autumn of 1943 broad links were established and maintained with units of the battalion, stationed in western Belarus, (especially the 257th Battalion), they sought to recruit the agency, to encourage desertion, the transition to the Soviet partisans and the fight against the Germans. However, these efforts were not successful. During the entire German occupation no more than 2–3 tens of Lithuanian soldiers and policemen went over to the Soviet partisans.

In February–early May 1944 a Lithuanian local team (Germ. *Litauische Sonderverbände*) was formed in Lithuania. The Germans considered the principal purpose of its creation to be the fight against the “red banditry”, almost all the forces of the Lithuanian national underground – after the hopes of restoring the kernel of the Lithuanian Army failed. (In a short time about 30 thousand Lithuanian men registered to the team, but the local team quickly collapsed, the Germans disbanded it). By the directives of Sniečkus from Moscow, the Soviet partisans by all their efforts had to act against the formation of this team, even by joint operations with the Polish AK. The challenges raised for the Soviet partisans were unrealistic, their impact on the development of the team and its collapse was weak: they had to penetrate the ranks of the massively deserting soldiers of the team, to create from them armed squads for the fight against the Germans, to direct their operations in the direction of the fight for Soviet power, to remove the anti-Soviet elements from them, to increase the (dangerous) confrontation between Germans and Lithuanians. However,

the former soldiers of the local team were not accepted into the Soviet partisan units. This generally indicates the weakness of the influence of the armed Soviet underground in Lithuania.

Soviet partisans acted as an aggressive and hostile force against the participants of other directions of the anti-Nazi resistance movement, first of all, in regard to the Lithuanian national underground operating with peaceful (passive resistance) methods, seeking the strategic objective to restore the statehood of Lithuania. Although Sniečkus promoted the idea of creating a unified anti-Hitler “national front”, a dominant role in it had to belong to the Soviet underground, all other opposition forces were required to obey it unconditionally. Therefore, the formation of such a front was utopian, the joint operation of the non-Communist forces with the Soviet underground was impossible. Initially the certain tolerance expressed in regard to the ethnic resistance forces, explanatory work, the agitation in the activities of the Soviet underground were changed to the aspirations to demoralize them, to penetrate into their organizational structures, to destroy from the inside, to place them under its power. For tactical political reasons, representatives of both undergrounds in Eastern and Southeastern Lithuania cooperated episodically, they were united by anti-Polish convictions. By certain anti-German actions there was an effort to ruin the tendency begun in early 1944 to improve German-Polish relations, in general, to hurt the dominance of the Polish underground, its objectives to restore the state of Poland with its pre-war borders: in March 1944 in Švenčionys on the initiative of representatives of the Lithuanian underground and after the creation of favorable conditions the Soviet partisans eliminated high German civil government officials (F. Ohl and E. Heinemann), (there was an attempt to present this action as executed by the Poles), the anti-partisan structures (the police) that were under the influence of the Lithuanian national underground did not hinder the activities of the Soviet partisans, military and political information and others were given to the Soviets. Representatives of the Lithuanian national underground sought to establish ties with the Soviet leadership of Lithuania in Moscow. But as the victorious outcome of the war became clear, the Soviet side for political reasons avoided cooperation, did not utilize useful contacts and links with the Lithuanian underground, did not take advantage of its possibilities. Already in the years of the German occupation for political propaganda purposes the image of the Lithuanian “bourgeois nationalists” as active allies of the Germans, rather than fighters against them began to be formed.

In Eastern and Southeastern Lithuania from the very beginning of the German occupation a Polish armed underground (AK) was formed and operated. Although the Soviet and Polish armed undergrounds were representatives of the USSR and Poland – allies, of the armed forces of anti-Hitler coalition countries, strong antagonism

was characteristic of the relations of the two undergrounds, which primarily was determined by the territorial claims of both sides, (the Polish underground fought for the restoration of the state of Poland in its 1939 borders). Operating in Belarus, the Soviet partisans of Lithuania participated in some of the anti-Polish actions of the Soviet Belarusian partisans: in August 1943 during the treacherous disarming by Soviet Belarusian partisans of the Polish Kmicic (A. Burzynski) brigade (about 80 Polish partisans were shot) the partisans of the Margiris squad formed by Zimanas participated, the Lithuanian SSR NKGB operational team leader J. Vildžiūnas (Beras), heading the interrogations of the arrested Poles). The provisions of Sniečkus in Moscow, and of Šumauskas, Zimanas and other Soviet partisan leaders in Lithuania in regard to the Polish underground forces acting in Eastern and Southeastern Lithuania were more moderate than those of the Belarusian partisans. It was limited to intelligence work, propaganda, demoralizing measures among the members of the Polish underground, there was an offer to reach an agreement, "not to make war with each other". This was determined not only by the unfavorable balance of power for the Soviet Lithuanian partisans, but also by a more civilized approach to resolving mutual problems. The relations of Polish and Soviet partisans in Lithuania were exacerbated by short-term contacts at the beginning of 1944 between the Germans and representatives of the Polish AK, these contacts sowed the belief that the Germans were arming the Poles for the fight against Soviet partisans and others. Opposition characteristic of the Soviet and Polish AK partisan relations in Eastern and Southeastern Lithuania until the very end of the German occupation, was small, armed conflicts occurred, requiring victims of both sides, as well as civilian residents. However, the opposition and conflicts, as well as the strife of the nations living here (unlike in Belarus and particularly in the Ukraine) did not acquire uncontrolled scopes and tragic consequences.

Seeking to destabilize the German rearward, to demonstrate their power, to influence the behavior of the people the members of the Soviet armed underground in Lithuania (Soviet partisans and the NKVD-NKGB special group) tried to carry out terrorist actions against unarmed persons, who had not participated in the armed struggle, to carry out political assassinations. All this provoked the Germans for revenge, raised a great danger for the civilian residents of Lithuania. There were efforts to commit terrorist acts against German occupation regime officials (Lithuanian Commissioner General A. Renteln, Vilnius District Commissioner H. Wulff, the first General Councilor of Lithuania P. Kubiliūnas), the organizer of Lithuania's local national team General P. Plechavičius and others. The Soviet partisan terrorist group operating in Vilnius in early March 1944 killed a Belarusian public figure, the Chief Editor of the newspaper "Bielaruski Holas" F. Alachnovich. One can reason-

ably assume that in the spring of 1944 near Kaunas a NKVD special group killed the Orthodox Church Metropolitan Sergius (Voskresenski).

The Germans and the Lithuanian local self-administration mostly fought against the Soviet partisans in Lithuania using the scarce police (auxiliary police) forces and police measures. Not having the forces for an anti-partisan fight there was an attempt to include civilian local residents. Already in 1942, after Soviet Belarusian partisans in eastern Lithuania carried out acts of terror, the Lithuanian local self-administration prepared a project for the creation of local armed self-defense, consisting mainly of the civilian population. However, the German occupation authorities did not agree with the idea of the formation of armed self-defense, they did not consider the measures of armed self-defense adequate for the danger raised by the Soviet partisans. Until the autumn of 1943, especially in Eastern and Southeastern Lithuania, where there were more “banditry” phenomena, for the protection of villages and towns an unarmed “night watch” was organized from the civilian population, mainly carrying out the observation of the localities, warning the population and similar functions. In September–October 1943 for the autumn fight against the Soviet partisans in Lithuania the Germans allowed the establishment of the armed self-protection of towns and villages, in Lithuania called local self-defense. The local self-defense, mainly armed villages (they formed the lower chain of the anti-partisan fight), operated until the very end of the German occupation. It became first of all a movement of the wide scale opposition of the village people (peasants), especially in Southeastern Lithuania to the Soviet partisans. The armed self-defense expressed the inherent right of its participants to defend their life, property, material treasures created by many generations. The contraposition of the Soviet partisans and the self-defense members of the villages in Southeastern Lithuania became a relatively large-scale armed conflict. These conflicts fostered mutual tension and both sided hatred.

The Soviet partisans fought against the armed self-defense and its spread with violent measures, carried out reprisals against the armed villages, burned them, killed their inhabitants, without distinction of women and children (in Daržininkai, Dargužiai, Kaniūkai, Bakaloriškės, Musteika and elsewhere). Among the armed conflicts of the Soviet partisans and the village self-defense in Southeastern Lithuania in 1943–1944, an exceptional activity was the attack on the Kaniūkai village (Eišiškių district) on 29 January 1944. This village was burned, 36 people, including women and children, were killed. These Soviet partisan actions had the signs of war crimes, crimes against humanity.

In Soviet times, great efforts were taken to show that the Soviet underground was a numerous, influential force: the numbers of the Soviet partisans were artificially increased, their non-Lithuanian ethnic composition was made more Lithuanian.

There were attempts to perpetuate the memory of the Soviet partisans. The activities of the Soviet armed underground were exploited for the interests of Soviet ideology and propaganda.

Although it is possible as a historical reality to evaluate certain benefits of the fight of the Soviet partisans in Lithuania against Nazi Germany, the positive impact on the destinies of the people persecuted by the German occupation regime, in Lithuania they acted as an enemy of Lithuania's statehood, the representatives and carriers of the criminal Stalinist totalitarian regime, the occupation force of the USSR. This determined its unpopularity, together with its weakness in the society of German occupied Lithuania.

The Lithuanian nation during the years of World War II collaborated meagerly with Germany in the military area. The slight participation of Lithuanians in Soviet partisan activities can be evaluated as the same little collaboration with the USSR. In this way the youth of Lithuania was saved from deaths, the ideals of independent state life that became one of the key factors and assumptions for the post-war armed anti-Soviet resistance in Lithuania – for the “real” partisan movement in Lithuania.

Zizas, Rimantas

Zi-127 Sovietiniai partizanai Lietuvoje 1941–1944 m. / Rimantas Zizas ; Lietuvos istorijos institutas. – Vilnius : Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2014. – 608 p. : iliustr.

Santr. angl. – Bibliogr., p. 553–563, ir išnašose. – Asmenvardžių ir vietovardžių r-klės: p. 565–593

ISBN 978-9955-847-88-5

Monografijoje nagrinėjami beveik netyrinėti, plačiai visuomenei menkai žinomi sovietinių (raudonųjų) partizanų veiklos Lietuvoje 1941–1944 m. istorijos klausimai. Iki Nepriklausomybės atkūrimo sovietinis „partizaninis judėjimas“ buvo sureikšminamas, mitologizuojamas ir sakralizuojamas, jo istorija nušviečiama tendencingai, politizuotai, iškraipant sudėtingos ir prieštaringos karo ir nacistinės Vokietijos okupacijos laikotarpio Lietuvoje istorinės tikrovės realijas. Remiantis pirminiais archyviniais šaltiniais knygoje stengiamasi objektyviai atspindėti daugelį sovietinių partizanų veiklos Lietuvoje istorijos klausimų: turėjusio lemiamą poveikį jos raidai išorės veiksnių (sovietinių institucijų, pirmiausia SSKP, organizacinis ir kontroliuojantis vaidmuo, svarbiausių organizatorių ir vykdytojų (A. Sniečkaus ir kitų) veikla, materialinis karinis aprūpinimas, propagandinio (psichologinio) poveikio priemonės, skverbimasis per fronto liniją ir pan.); jų veiklos sąlygas Lietuvoje, čia sukurtas organizacinės struktūros, jų paplitimą ir skaičių, sovietinio pasipriešinimo dalyvių šaltinius, jų tautinę sudėtį; svarbiausias karinio ir politinio pobūdžio veiklos sritis; santykius su kitais Lietuvoje veikusiais (nacionaliniais lietuvių ir lenkų) pagrindžiais. Daug dėmesio skiriama represinei (teroristinei) sovietinių partizanų veiklai, jų vykdytoms kaimų deginimo akcijoms ir kt.

Sovietinių partizanų veikla nebuvo lietuvių tautos kovos dėl valstybingumo, laisvės, socialinės pažangos sudėtinė dalis. Objektyviai jie veikė kaip SSRS okupacinio režimo atstovai ir gynėjai, rengę sąlygas legitimizuoti ir įtvirtinti šį režimą pokario Lietuvoje.

Knyga gali būti iššūkis visuomenės mitologizuotai (idealizuotai) istorinei sąmonei. Autorius tikisi, kad ji padės užpildyti sovietmečiu atsiradusias kolektyvinės atminties spragas ir deformacijas, paskatins visuomenės toleranciją.

UDK 94(4)„1939/1945“+94(474.5)„1941/1944“+
355.42(474.5)„1941/1944“

Rimantas Zizas

SOVIETINIAI PARTIZANAI LIETUVOJE 1941–1944 M.

Redaktorė *Romualda Brastavičienė*

Maketuotoja *Irutė Stukienė*

Dailininkė *Dana Šmitienė*

Santrauką į anglų k. vertė *Saulius Antanas Girnius*

2014 12 01. 40,04 leidyb. apsk. l. Tiražas 400 egz.

Išleido Lietuvos istorijos instituto leidykla,

Kražių g. 5, 01108 Vilnius

Spausdino Standartų spaustuvė

S. Dariaus ir S. Girėno g. 39,

02189 Vilnius